

BRIGA O STARIJIM LICIMA U SAVREMENOM
DRUŠTVU

TOM I

Briga o starijim licima u savremenom društvu, zbornik radova sa XIII međunarodnog naučnog skupa održanog 9. maja/svibnja 2025. godine, Prvo izdanje

PRIREDILA

Dr. Albina Fazlović

IZDAVAČ:

EVROPSKI UNIVERZITET BRČKO DISTRIKT

049-590-605

www.eubd.edu.ba/

ZA IZDAVAČA

Akademik prof. dr. Nedeljko Stanković

RECENZENTI:

Akademik prof. dr. Miroslav Baljak	Prof. dr. Esed Karić	Prof. dr. Sanda Pribić
Akademik prof. dr. Ivan Balta	Prof. dr. Azem Kožar	Prof. dr. Dobrila Regoje
Akademik prof. dr. Rudika Gmajnić	Prof. dr. Mirko Kulić	Prof. dr. Tešo Ristić
Akademik prof. dr. Branimir Mikić	Prof. dr. Rahman Nurković	Prof. dr. Kojo Simić
Akademik prof. dr. Zoran Milošević	Prof. dr. Muhamed Omerović	Prof. dr. Zvezdan Stojanović
Akademik prof. dr. Nedeljko Stanković	Prof. dr. Jasminka Sadadinović	Prof. dr. Izudin Tanović
Akademik prof. dr. Branko Vučković	Prof. dr. Ismet Sejfića	Prof. dr. Lidija Vučićević
Akademik prof. dr. Vesna Vučković	Prof. dr. Mithat Tabaković	
	Prof. dr. Halid Žigić	Doc. dr. Dragica Arnautović-Aksić
	Prof. dr. Milanko Aladžić	Doc. dr. Dragana Aleksić
Prof. dr. Nenad Avramović	Prof. dr. Borko Baraban	Doc. dr. Sandi Dizdarević
Prof. dr. Izet Banda	Prof. dr. Allen Popović-Beganović	Doc. dr. Edin Hrštić
Prof. dr. Fahir Baraković	Prof. dr. Veselin Bunčić	Doc. dr. Indira Dajić-Hukić
Prof. dr. Kemal Brkić	Prof. dr. Ferhat Čejvanović	Doc. dr. Miro Maksimović
Prof. dr. Anka Bulatović	Prof. dr. Mladen Dobrić	Doc. dr. Darko Manjenčić
Prof. dr. Refik Čatić	Prof. dr. Albina Fazlović	Doc. dr. Hrvoje Mesić
Prof. dr. Velimir Dedić	Prof. dr. Dario Galić	Doc. dr. Vesna Novak
Prof. dr. Radoslav Galić	Prof. dr. Elvir Ibeljić	Doc. dr. Ina Stašević
Prof. dr. Nenad Kapor	Prof. dr. Perica Ivanek	Doc. dr. Danka Radivojević
		Doc. dr. Zdravko Vučićević

Dizajn korica:

Markos, Banja Luka

Priprema za štampa i štampa:

Markos, Banja Luka

Tiraž: 300

ISBN 978-99955-99-82-9

***BRIGA O STARIJIM LICIMA U
SAVREMENOM DRUŠTVU***

**ZBORNİK RADOVA SA XIII MEĐUNARODNOG NAUČNOG SKUPA ODRŽANOG
9. MAJA/SVIBNJA 2025. GODINE**

PRIREDILA
Dr. Albina Fazlović

Brčko, 2025.

NAUČNI ODBOR:

1. Akademik prof. dr. Nedeljko Stanković, **Republika Austrija**, predsjednik odbora,
2. Akademik prof. dr. Zoran Milošević, **Republika Srbija**, zamjenik predsjednika odbora,
3. Akademik univ. prof. dr. phil. dr. hc. dr. habil. Wolfgang Rohrbach, **Republika Austrija**,
4. Akademik prof. dr. Branko Vučković, **Republika Crna Gora**,
5. Akademik prof. dr. Miodrag Simović, **Bosna i Hercegovina**,
6. Akademik prof. dr. Zdravko Ebling, **Republika Hrvatska**,
7. Akademik prof. dr. Rudika Gmajnić, **Republika Hrvatska**,
8. Akademik prof. dr. Mladen Bodiroža, **Bosna i Hercegovina**,
9. Akademik prof. dr. Dževad Termiz, **Bosna i Hercegovina**,
10. Akademik prof. dr. Branislava Peruničić-Draženović, **Sjedinjene Američke Države**,
11. Akademik prof. dr. Muhammad Abdul Aziz Al Baker, **Država Katar**,
12. Akademik prof. dr. Fernando Maldonado Lopez, **Portugalska Republika**,
13. Akademik prof. dr. Ivan Balta, **Republika Hrvatska**,
14. Akademik Prof. DDDr. Habil. Aleksios Panagopoulos, **Republika Grčka**,
15. Akademik prof. dr. Branimir Mikić, **Bosna i Hercegovina**,
16. Prof. dr. Radoslav Galić, **Republika Hrvatska**,
17. Prof. dr. Slobodan Marinković, **Republika Srbija**,
18. Prof. dr. Joseph Vincent Thakuria, **Sjedinjene Američke Države**,
19. Prof. dr. Astrid Wilk, **Republika Francuska**,
20. Prof. dr. Mirko Kulić, **Republika Srbija**,
21. Prof. dr. Vladimir Džatijev, **Ruska Federacija**,
22. Prof. dr. Viktor Mischenko, **Ruska Federacija**,
23. Prof. dr. Kiril Shevchenko, **Republika Bjelorusija**,
24. Prof. dr. Harikumar Pallathadka, **Republika Indija**,
25. Dr. hc. Thokchom Radheshyam Singh, **Republika Indija**,
26. Prof. dr. Gideon C Mwanza, **Republika Zambija**,
27. Prof. dr. Aleksandar Anatoljevič Prigarin, **Republika Ukrajina**,
28. Prof. dr. Miroslav Daniš, **Slovačka Republika**,
29. Prof. dr. dr. hc. Stephan Truly Busch, **Savezna Republika Njemačka**,
30. Prof. dr. Antoni Mironović, **Republika Poljska**,
31. Prof. dr. Danilo Kapaso, **Republika Italija**,
32. Prof. dr. Jasminka H. Halilović, **Bosna i Hercegovina**,
33. Prof. dr. Stanford Chabayanzara, **Republika Zimbabve**,
34. Prof. dr. Žarko Kostovski, **Republika Sjeverna Makedonija**,
35. Prof. dr. Dragan Tančić, **Republika Srbija**,
36. Prof. dr. Marija Ovsenik, **Republika Slovenija**.

ORGANIZACIONI ODBOR:

1. Akademik prof. dr. Vesna Vučković,
2. Akademkinja Helena Sablić Tomić,
3. Prof. dr. Izet Banda,
4. Prof. dr. Fahir Baraković,
5. Prof. dr. Kemal Brkić,
6. Prof. dr. Anka Bulatović,
7. Prof. dr. Esed Karić,
8. Prof. dr. Jasminka Sadadinović,
9. Prof. dr. Mithat Tabaković,
10. Prof. dr. Halid Žigić,
11. Prof. dr. Adi Rifatbegović,
12. Prof. dr. Dragan Bataveljić,
13. Prof. dr. Refik Čatić,
14. Prof. dr. Mustafa Tabaković,
15. Prof. dr. Nevenka Nićin,
16. Prof. dr. Omer Pinjić,
17. Prof. dr. Sanda Pribić,
18. Prof. dr. Dobrila Regoje,
19. Prof. dr. Kojo Simić,
20. Prof. dr. Izudin Tanović,
21. Prof. dr. Jelena Šogorov,
22. Prof. dr. Albina Fazlović,
23. Prof. dr. Nenad Kapor,
24. Prof. dr. Borko Baraban,
25. Doc. dr. Anto Domić,
26. Doc. dr. Hidajet Rahimić,
27. Doc. dr. Elmir Jahić,
28. Doc. dr. Hrvoje Mesić,
29. Doc. dr. Ina Stašević,
30. Dr. Nebojša Potkonjak,
31. Mr. Nemanja Smičiklas,
32. Mr. Marijana Džombić,
33. Mr. Merima Gigović,
34. Mr. Amela Ibričić,
35. Mr. Hariz Redžić,
36. Dr. Mirnes Ajanović,
37. Mr. Jovana Cvjetković.

Sadržaj

<i>I sekcija</i>		
Dr Mirko Kulić, profesor emeritus Akademik prof. dr Nedeljko Stanković	ZNAČAJ STRATEGIJE AKTIVNOG I ZDRAVOG STARENJA U REPUBLICI SRBIJI ZA PERIOD OD 2024. DO 2023. GODINE	13
Akademik prof.dr Branko Vučković, prof. emeritus Akademik prof. dr Vesna Vučković	EUTANAZIJA- ILI NEGACIJA PRAVA NA ŽIVOT	24
Akademik prof. dr Miodrag N. Simović Prof. dr Vladimir M. Simović	KRIVIČNOPRAVNA ZAŠTITA STARIH LICA OD NASILJA U PORODICI: PRAVO BOSNE I HERCEGOVINE I MEĐUNARODNI STANDARDI	34
Prof. dr. sc Dževad Drino	SENATUS ROMANORUM- OD VIJEĆA STARACA DO VRHOVNE VLASTI U RIMSKOJ IMPERIJ	53
Prof. dr Miomira Kostić Prof. dr Marina M. Simović	STATUS STARIJIH OSUĐENIKA - DRUŠTVENA STIGMA I/ILI ZAVRIJEĐENA HUMANOST	65
Prof. dr Nenad Avramović	POLOŽAJ STARIH OSOBA IZMEĐU NORMATIVNOG I STVARNOG	81
Prof. dr Dragan Bataveljić	SAVREMENO PRUŽANJE USLUGA SOCIJALNE ZAŠTITE STARIJIH OSOBA U REPUBLICI SRBIJI	94
Dr. sc. Mirnes Ajanović Mr. sc. Mirela Ajanović	PRAVNI MEHANIZMI ZA ZAŠTITU DOSTOJANSTVA I INTEGRACIJE STARIJIH LICA U DRUŠTVENE TOKOVE	106
Prof. dr Milanko Aladžić	NASILJE NAD STARIJIM OSOBAMA, SA OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU	119

Akademik prof. dr Miroslav Baljak Doc. dr Dražan Erkić Mr Vanja Vasiljković	ZAŠTITA STARIJIH OSOBA NA MEĐUNARODNOM NIVOU	134
Prof. dr Ljubiša Zdravković Srđan Aleksić	ISKORIŠĆAVANJE BESPOMOĆNOSTI ILI DRUGOG TEŠKOG STANJA NEKOG LICA KAO OBLIK KRIVIČNOG DELA TEŠKA KRAĐA	146
Dr. sci. Izudin Šarić	NASILJE U PORODICI NAD STARIJIM OSOBAMA	156
Doc. dr Danka Radivojević	PRAVNA ZAŠTITA STARIJIH LICA	175
Prof. dr Biljana Dimitrić Aleksandra Jović	PSIHOLOŠKE POSLJEDICE ZLOSTAVLJANJA I ZANEMARIVANJA STARIJIH LICA U SAVREMENOM DRUŠTVU	183
Doc. dr. Sandi Dizdarević Mr. Amela Ibrčić	METODE VJEŠTAČENJA KRIMINALISTIČKE RADNJE PREPOZNAVANJA OD STRANE VJEŠTAKA KRIMINALISTIČKO FORENZIČKE STRUKE SPECIJALNOST KRIMINALISTIKA	195
Ervin Mujkić, MA iur. Dr. sc. Vesna Huremović	AUTONOMIJA PACIJENATA STARIJE DOBI	204
Jure Ban, spec. crim. Vedran Ročić, spec. crim.	PREVENTIVNO DJELOVANJE I KAZNENOPРАВNA ZAŠTITA STARIJIH OSOBA U SUVREMENOM DRUŠTVU	217
Doc. dr Dejan Đorđević	PRAVNI ASPEKTI ZAŠTITE STARIJIH OSOBA U ZAKONODAVSTVU BOSNE I HERCEGOVINE	228
Prof. dr Danijela Despotović Prof. dr Živorad Rašević Prof. dr Marko Stanković	ZAŠTITA OSNOVNIH PRAVA IZ RADNOPRAVNIH ODNOSA OSOBA SA INVALIDITETOM SHODNO AKTIMA OUN I MOR-A	237

Msc Igor Sladić Mr Milorad Petković	EJDŽIZAM KAO POVOD ZA UGROŽAVANJE BEZBEDNOSTI I VRŠENJE KRIVIČNIH DELA PREMA STARIJIM LICIMA SA OSVRTOM NA KRIVIČNO ZAKONODAVSTVO U REPUBLICI SRBIJI	254
Mr Milkica Petrović Rikić	SPREČAVANJE DISKRIMINACIJE PREMA STARIM LICIMA	266
Mr. Asim Bojić Mr. Alisa Memić Mr. Edis Nišić	VJEŠTAČENJE KAO DOKAZNO SREDSTVO U ANTIDISKRIMINACIJSKIM POSTUPCIMA	277
Sajra Ramić	PRAVO NA DOSTOJANSTVENO STARENJE	285
Doc. dr Snežana Radovanović	DIGITALNA PRAVA, GLOBALNI KONSTITUCIONALIZAM I ZAŠTITA USTAVNOSTI	296

II sekcija

Dr. sc. Esed Karić Katarina Lasić, mag. paed.	ULOGA I ZNAČAJ CJELOŽIVOTNOG UČENJA KOD OSOBA STARIJE ŽIVOTNE DOBI	313
Prof. dr Kojo Simić Prof. dr Perica Ivanek	UČEŠĆE STARIJIH LICA U RAZNIM DRUŠTVENIM AKTIVNOSTIMA	326
Prof. dr. Hariz Šarić Mr. Fatima Mehmedović	PRISUTNOST NASILJA NAD STARIM OSOBAMA U SOCIJALNIM I ZDRAVSTVENIM USTANOVAMA	340
Prof. ddr. Azem Kožar	UNIVERZITETSKI PROFESORI U TREĆEM ŽIVOTNOM DOBU	356

Prof. dr. Refik Čatić Dr. sc. Monika Bulić Prof. dr. Amna Čatić	VJERA KAO SUPORT KVALITETNIJEM ŽIVOTU STARIJIH OSOBA	365
Prof. dr Dragana Aleksić	STRES I MENTALNO ZDRAVLJE	376
Akademkinja Helena Sablić Tomić	TEMATIKA STAROSTI I STARENJA U SUVREMENOJ HRVATSKOJ PROZI	385
Doc. dr. Amela Helać Mr. sci Senad Hodžić Prof. dr. Sead Rešić	UTICAJ IGARA NA OČUVANJE KOGNITIVNIH SPOSOBNOSTI KOD STARIJIH OSOBA	393
Prof. dr. Muhamed Omerović Mr. sc. Asmir Mujanović Mr. sc. Mirsada Tulumović-Kalajac	ULOGA PORODICE U ORGANIZOVANJU SLOBODNOG VREMENA I RAZVOJU EMPATIJE PREMA OSOBAMA	403
Doc. dr. sc. Hrvoje Mesić Tin Užar	<i>MEMENTO</i> CRVENIM SLOVIMA: KNJIŽEVNA REPREZENTACIJA INVALIDITETA U ZBIRKAMA NOVELA JOSIPA PAVIČIĆA	412
Alta Pavin Banović	GLUMCI TREĆE ŽIVOTNE DOBI U FILMOVIMA NA TMDB PORTALU 2024. GODINE	426
Mag. art Iris Tomić	KREATIVNOST KAO ODGOVOR NA STARENJE: INTEGRACIJA DRAMATERAPIJE U PODRŠKU STARIJIM OSOBAMA	441
Spec. Dr. med. Ivana Balta	U PREVLAĐAVANJU PREDRASUDA ZA POTICANJE SOLIDARNOSTI I DRUŽENJA MLADIH I STARIH U DRUŠTVU	450
MSc Muzafer Hadžić	BRIGA O STARIJIM LICIMA U SISTEMU SOCIJALNE ZAŠTITE REPUBLIKE SRBIJE, SA POSEBNIM AKCENTOM NA NOVI PAZAR	465

Marina Grbeša, mag. psych.	REDOSLIJED ROĐENJA I PSIHOSOCIJALNE KARAKTERISTIKE	479
Vakulina Elena, Ph. D. Belous Natalya, Ph. D.	ПРОФОРИЕНТАЦИЯ И СТРАТЕГИЯ ПОМОЩИ ПОЖИЛЫМ ЛЮДЯМ	502
Goran Rojević Ana Zlatković	POVEZIVANJE RESURSA MARGINALIZOVANIH GRUPA U ZAJEDNICI	507
Leonarda Pribić	OPĆI PREGLED GERIJATRIJE I GERIJATRIJSKE SKRBI KROZ POVIJEST	519
Ivana Rojević	UTICAJ SOS TERAPIJE NA KVALITET ŽIVOTA STARIH LICA	526
Doc. dr. Emina Škahić Profesor Emira Ramić Mr. Emira Bošnjaković	UKLJUČIVANJE MLAĐE SKUPINE UČENIKA ZA POMOĆ OSOBAMA STARIJE ŽIVOTNE DOBI KROZ PROJEKTNE AKTIVNOSTI	537

Др Мирко Кулић, професор емеритус¹
Академик проф. др Недељко Станковић²

Оригинални научни рад
УДК 316.774-053.9:613.86(497.11)

ЗНАЧАЈ СТРАТЕГИЈЕ АКТИВНОГ И ЗДРАВОГ СТАРЕЊА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ ЗА ПЕРИОД ОД 2024. ДО 2030. ГОДИНЕ

Апстракт

Стратегијом активног и здравог старења у Републици Србији за период од 2024. до 2030. године дефинишу се циљеви и мере за унапређење квалитета живота старијих лица, укључујући промоцију активног старења, социјалне укључености и приступ услугама.

У раду се указује да је циљ Стратегије да друштвена заједница, укључивањем старијих лица у све друштвене сегменте и процесе, треба да искористи њихово знање и искуство, доприносећи међугенерациској сарадњи и побољшању квалитета живота у заједници.

Кључне речи: старија лица, квалитет живота, социјална заштита, целоживотно учење, волонтерске активности.

Mirko Kulić, PhD, Profesor emeritus
Nedeljko Stanković, Academician PhD

THE SIGNIFICANCE OF THE STRATEGY OF ACTIVE AND HEALTHY AGING IN THE REPUBLIC OF SERBIA FOR THE PERIOD FROM 2024 TO 2030

Abstract

The Strategy of Active and Healthy Aging in the Republic of Serbia for the period from 2024 to 2030 defines goals and measures for improving the quality of life of the elderly, including the promotion of active aging, social inclusion and access to services.

The paper indicates that the goal of the Strategy is that the social community, by including the elderly in all social segments and processes, should use their knowledge and experience, contributing to intergenerational cooperation and improving the quality of life in the community.

Keywords: elderly people, quality of life, social protection, lifelong learning, volunteer activities.

---

¹ Професор емеритус на Правном факултету за привреду и правосуђе Универзитета Привредна академија у Новом Саду.

² Редовни професор на Европском универзитету Брчко дистрикт и Европском универзитету „Kallos“ Тузла.

1. Увод

Брига о старијим лицима обухвата све активности и мере усмерене на очување њиховог здравља, добробити и квалитета живота. Друштвена заједница треба да настоји да се промовише здраво старење у складу са специфичним потребама старијих лица. Брига о старијима може да буде пружена од стране чланова породице, професионалних неговатеља, волонтера или специјализованих установа. Сваком појединцу треба приступати с љубављу, уз поштовање и разумевање његових потреба. Под старијим лицима подразумевају се она лица која су старија од 65 година. „Старост се прикраде неприметно, дође неосетно. Привуче се, а да то и не приметити. Човек треба да буде опрезан, да је не пусти да му приђе тако близу. Старст је, знате, немоћ“, говорио је чувени теоретичар државе и права професор Радомир Лукић³.

Потребно је спроводити социјалну инклузију старијих лица, обезбеђивати им приступ програмима целоживотног учења, спортско-рекреативним и културним садржајима, као и унапређивати им здравствену и социјалну заштиту. Осмишљавање различитих могућности волонтерског рада, старијим лицима може обезбедити да остварују социјалну укљученост у друштво и осећају се корисним, што ће допринети јачању њиховог самопоуздања и самопоштовања, као и стварању боље слике о себи.

2. Правни оквир бриге о старијим лицима у Републици Србији

Брига о старијим лицима у Републици Србији регулисана је низом закона и подзаконских аката, којима се уређују области социјалне заштите, здравствене заштите и људских права.

Основни правни оквир за организацију и пружање услуга социјалне заштите обезбеђен је Законом о социјалној заштити⁴. Овим законом регулисана су права старијих лица на помоћ и подршку у кући, смештај у установама социјалне заштите (домовима за старе), материјалну подршку, дневне услуге у заједници и друге облике подршке.

Законом о здравственој заштити⁵ утврђена су права старијих лица на доступну, правремену и квалитетну здравствену заштиту, укључујући: превентивну здравствену заштиту, палијативну негу и домске и кућне здравствене услуге.

Законом о правима пацијената⁶ гарантују се посебна права пацијената, укључујући и старија лица, у погледу приступа здравственој заштити, обавештености и приватности. Њиме се, поред осталог, обезбеђује право на информисање, пристанак на лечење и људско достојанство. Законом о пензијском и инвалидском осигурању⁷ уређено је право на пензију, као основни облик материјалне сигурности за већину

---

³ Цитирано према: М. Васиљевић, *Изабрane беседе*, Удружење правника у привреди и Интеркомерц а.д., Београд, 2013, стр. 131.

⁴ „Службени гласник РС“, број 24/2011 и 117/2022 – одлука УС.

⁵ „Службени гласник РС“, број 25/2019 и 92/2023 – аутентично тумачење.

⁶ „Службени гласник РС“, број 45/2013 и 25/2019 – др. закон.

⁷ „Службени гласник РС“, број 34/2003, 64/2004 – одлука УС, 84/2004 – др. закон, 85/2005, 101/2005 - др. закон, 63/2006 - одлука УС, 5/2009, 107/2009, 101/2010, 93/2012, 62/2013, 108/2013, 75/2014, 142/2014, 73/2018, 46/2019 - одлука УС, 86/2019, 62/2021, 125/2022, 138/2022, 76/2023 и 94/2024).

старијих лица у Србији. Њиме су регулисани и други облици финансијске подршке за старија лица.

Законом о забрани дискриминације⁸ прописана је забрана дискриминације по основу старосног доба. У овом закону предвиђене су новчане казне за правно лице, предузетника, одговорно лице у правном лицу, односно у органу јавне власти, као и за физичко лице, за радње које су инкриминисане као прекршај, а које се састоје у занемаривању или узнемиравању лица на основу старосног доба у пружању здравствених или других јавних услуга.

Породичним законом⁹ уређена је обавеза чланова породице према старијим лицима, као што је обавеза издржавања старијих родитеља од стране деце.

Подзаконским актима конкретизоване су поједине одредбе закона, тако што су прописани детаљи о пружању услуга старијим лицима, стандарди рада у домовима за стара лица, квалификације особа које пружају услуге и друго. Додатно, локалне самоуправе могу доносити своје одлуке и програме у циљу подршке старијим грађанима, као што су субвенције, бесплатне услуге или подршка кроз локалне центре за социјални рад.

Стратегија активног и здравог старења у Републици Србији за период од 2024. до 2030. године¹⁰ има за циљ унапређење квалитета живота старијих грађана кроз промоцију активног учешћа у друштву и очување здравља. Усвојена је од стране Владе Републике Србије на предлог Министарства за бригу о породици и демографију. Она садржи смернице за унапређење услова живота старијих лица и укључивање ове популације у друштвени живот. Заснована је на демографским подацима и холистичком приступу. Усмерена је на целу популацију ради постизања позитивних ставова према старијим лицима.

2. Полазни елементи за израду Стратегије

Приликом доношења Стратегије разматране су демографске карактеристике грађана старијих од 65 година, при чему се пошло од детерминишућих фактора и очекиваних промена у догледној будућности у односу на претходни период. Према подацима последњег пописа у Републици Србији из 2022. године, укупан број становника износио је 6.647.003, од чега су 48,6% мушкарци и 51,4% жене. Просечна старост становништва износила је 43,8 година, с тим што су жене у просеку старије од мушкараца за око три године (просечна старост мушкараца је 42,4 године, жена – 45,2 године).

У односу на претходни попис из 2011. године тренд депопулације је настављен, што је последица негативног природног прираштаја и негативног миграционог салда. Негативни природни прираштај бележи се још од 1992. године. Очекивано трајање животног века у 2019. години било је на укупном нивоу 73,1 годину за мушкарце и 78,3 године за жене. У односу на попис из 2011. године, просечна старост повећана је за око једну и по годину. Животни век у Србији је за пет до десет година краћи у односу на просеке у Европској унији. Повећање броја старијег

⁸ „Службени гласник РС“, број 22/2009 и 52/2021.

⁹ „Службени гласник РС“, 18/2005, 72/2011 – др. закон и 6/2015.

¹⁰ „Службени гласник РС“, број 84/2023.

становништва у укупној популацији, односно старење становништва – започело је у богатијим земљама. Међутим, процењује се да ће до 2050. године, две трећине светске популације старије од 60 година живети у сиромашнијим земљама, због чега ће те земље имати велике проблеме да њихови здравствени и социјални системи подрже такве демографске промене.

Смањење броја становника и старење популације доприносе смањењу броја радно способних лица, што се одражава на економско стање. Ово утиче и на смањење потенцијала за финансирање социјалне сигурности, јер се оно у највећој мери заснива на приходима који се прикупе од опорезивања рада.

Опште обележје савременог друштва је да породица пролази кроз значајну трансформацију, тако да социолози говоре о њеној својеврсној кризи¹¹, што је довело до смањења породице и губитка многих њених функција¹². У Србији се одавно одвија процес разбијања традиционалних породичних задруга, што је проузроковало повећање удела старачких домаћинстава. Ово је довело до све веће тражње за услугама неге, која се раније пружала у проширеној породици. У 2019. години 23,8% старијих живело је у самачким старачким домаћинствима, од којих је трећина имала озбиљне тешкоће у обављању свакодневних кућних активности.

4. Начела на којима се заснива Стратегија

Аутори Стратегије пошли су од тога да је потребан висок степен сагласности заједнице да је неопходно обезбедити равноправно учешће старијих лица у свим областима друштвеног живота. Имајући ово у виду, Стратегија је заснована на начелима: 1) једнакости, 2) родне равноправности, 3) превенције од дискриминације и насиља, 4) међугенерациске и интрагенерациске солидарности и 5) индивидуалности.

Према начелу *једнакости* старији имају иста права и могућности, као и остали грађани кроз партиципацију у економском, радном, социјалном, културном, политичком и другом животу заједнице и једнак приступ свим структурама друштва.

Начело *родне равноправности* означава тежњу да родна равноправност буде имплементирана у све структуре јавних политика намењених старијим. Начело *превенције од дискриминације и насиља* означава право старијих лица на приступ основним правима, поштовање достојанства и физичког интегритета, индивидуалну аутономију и заштиту свих људских права и основних слобода.

Према начелу *међугенерациске и интрагенерациске солидарности* – знање и животно искуство старијих, као и допринос, који старији дају заједници, треба вредновати и уважавати, као ресурс савременог друштва.

Начело *индивидуалности* означава право лица старијих од 65 година на добровољно одлучивање и поштовање њиховог права на лични избор.

---

¹¹ М. Печујлић, В. Милић, *Социологија*, Београд, 2001, стр. 128.

¹² Р. Лукић, *Основи социологије*, Завод за уџбенике и наставна средства и Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1995, стр. 411.

5. Циљеви Стратегије

Стратегија има опште и посебне циљеве. Према општем циљу треба обезбедити активну и здраву укљученост лица старијих од 65 година у све друштвене и друге области. Овај циљ ослања се на међународне документе, који подстичу оснаживање лица старијих од 65 година, а пре свега на Стратешки оквир Светске здравствене организације о здравом старењу за период од 2020. до 2030. године и Мадридски акциони план за старење са Регионалном имплементационом стратегијом.

Посебни циљеви Стратегије засновани су на ставовима из наведених глобалних инструмената. Посебни циљеви су: 1) повећана информисаност опште популације о потребама и могућностима лица старијих од 65 година, 2) унапређен приступ јавним услугама за старије, нарочито у сеоским срединама, 3) доступни програми целоживотног учења, као и спортски и културни садржаји за старије, 4) оснажене волонтерске активности старијих, посебно у јединицама локалне самоуправе и 5) унапређена институционална и ванинституционална заштита старијих (заштита здравља, социјална заштита и сигурност и превенција од насиља).

Основна стратешка акција из Мадридског међународног плана акције о старењу је увођење активног старења у јавне политике. Зато је препоручено државама чланицама Уједињених нација да приликом креирања јавних политика уважавају феномен активног старења, како би се економија и друштво довели у хармонију са демографским променама.

Према наводима Светске здравствене организације положај жена старијих од 65 година неповољнији је у односу на мушкарце исте старости, нарочито када су у питању изложеност насиљу и сиромаштво. Зато је потребно развијати друштвени сензибилитет према овој категорији жена. Поред тога, различите генерације имају различита схватања, што доводи до ниске међусобне толеранције. У циљу превазилажења оваквих односа, потребно је стварати услове за примену принципа међугенерациске солидарности, интеракције и комуникације.

Интенција Стратегије је да се друштвена заједница ангажује у подршци породици кроз различите облике обезбеђивања материјалних и нематеријалних услуга старијим лицима. Треба заштитити права старијих, који нису у стању да обезбеде себи услове за живот, односно немају сроднике, који су обавезни да се о њима старају.

Познато је да постоје позитивни ефекти континуиране менталне стимулације на одржавање доброг здравља. Учешће старијих у сталном усавршавању доводи до њихове социјалне интеграције и повећања њиховог физичког и психичког благостања. Више образовање смањује ризик од деменције. Међутим, на основу резултата остварених у пракси, може се закључити да није постигнут задовољавајући напредак у погледу целоживотног учења. Запостављена је чињеница да у процес целоживотног учења морају бити укључене и најстарије генерације. Ово нарочито важи за мања места, у којима понуде у области целоживотног учења за старије нису довољно развијене. Потребна је популациона едукација о здравственим, психолошким и социјалним аспектима старења. Неопходно је стварати одговарајућу климу, како би се унапредили статус и улога старијих у савременом друштву. Треба променити многобројне стереотипе, предрасуде и неразумевања везаних за старост. Посебно је важно да се систематски искорене медијски стереотипи и предрасуде на основу година

старости. Један од циљева Стратегије је да се старијим лицима обезбеди дигитална компетенција, како не би била искључена из процеса друштвене партиципације, који се све више спроводи у области нових технологија.

У Стратегији се указује на партиципацију и интеграцију старијих у друштвену заједницу. Уочава се недостатак у локалним заједницама, који се односи на мали број иницијатива у које би заинтересована старија лица могла да се укључе, како би унапредила свој живот. Врло мали број старијих остаје радно активан после испуњавања услова за пензију. Зато њихове способности и компетенције остају неискоришћене, због чега треба размишљати о флексибилнијим начинима радног ангажовања након одласка у пензију. Суштину Стратегије представља едукација старијих и чланова њихових породица и промовисање здравог начина живота. Ради праћења здравственог стања старијих, важно је да службе здравственог и социјалног сектора функционишу координисано. Потребно је додатно подстицати развијање инфраструктуре у свим срединама, како би и старији имали приступ установама здравствене заштите, социјалне заштите, културе, спорта и рекреације.

Често се над старијим лицима спроводе сви облици насиља, укључујући психичко, физичко, социјално и економско, са честим елементима запостављања и злостављања. Старија лица насиље над собом од стране својих потомака најчешће доживљавају као неуспех у васпитању своје деце, због чега га ретко пријављују.

6. Мере за остваривање циљева Стратегије

У Стратегији су наведено мера за остваривање свих пет њених циљева. За реализацију појединих циљева предвиђено је више мера.

1. Када је у питању циљ који се односи на повећану информисаност опште популације о потребама и могућностима лица старијих од 65 година, наведено је да ће се реализацијом овог циља омогућити развој сензибилитета према тој категорији становништва и њиховој интеграцији и партиципацији у друштвеној средини. Полази се од тога да старија лица имају одређена знања и искуства која су стекла током живота. То искуство и знање представљају ресурс који се може искористити на задовољство свих, те је важно подизати свест о компетенцијама старијих. За реализацију овог циља, предвиђене су две мере.

Прва мера представља измењено схватање о старијима, које је проузроковало њихову социјалну искљученост. Предвиђено је да се организовањем информативно-едукативних кампања о потребама и могућностима старијих утиче на информисаност опште популације. Овим ће се постићи да становништво може на време и плански да се припреми за период након навршених 65 година и стицања права на пензију, уз подршку надлежних органа и усвајање прописа, који то омогућавају.

Другу меру чини развој међугенерациске солидарности и сензибилитета према старијим. Овом мером предвиђено је спровођење анализе наставних планова и програма предшколског, основношколског и средњешколског образовања сагледавањем потреба старијих и стављањем фокуса на њихов развој. Предвиђено је да треба допунити наставне планове и програме у складу са препорукама о сензибилизацији и међугенерациској солидарности према старијим лицима.

2. Циљ који се односи на унапређење приступа јавним услугама за старије, нарочито у сеоским срединама, представља тежњу да се унапреди приступ јавним услугама за испуњење основних животних потреба старијих, нарочито у сеоским срединама, што подразумева да се омогући приступ примарним здравственим услугама, поштанским и банкарским услугама, као и адаптацију јавних објеката у складу са стандардима приступачности за старија лица са инвалидитетом. За реализацију овог циља, предвиђене су две мере.

Прва мера односи се на доступност јавног превоза у свим руралним насељеним местима за старије, укључујући старије са инвалидитетом и са тешкоћама у кретању. За реализацију ове мере неопходно је урадити анализу могућих решења за увођење превоза на линијама које нису исплативе како би се дале препоруке за унапређење приступа услугама јавног превоза. Друга мера тиче се обезбеђења приступачних јавних објеката старијим лицима. Мера се састоји у отклањању архитектонских баријера за улазак и кретање кроз објекат старијих и лица са инвалидитетом, што је предуслов за њихово укључивање у јавни живот и лично функционисање у заједници, као и за отклањање информационих и комуникационих баријера.

3. Циљ који је дефинисан као доступност програмима целоживотног учења, као и спортским и културним садржајима за старије, подразумева доступност програмима целоживотног учења, спортско-рекреативним и културним садржајима за старије, што се превасходно односи на повећање доступности ових активности у заједници. За реализацију овог циља предвиђене су четири мере.

Прва мера везана је за промоцију целоживотног учења и наставка радног ангажовања (припрема за пензију). Мера се односи на то да се, израдом и дистрибуцијом информативно-едукативних материјала, као и кроз организацију медијских кампања, обезбеди информисаност опште јавности о потенцијалима, који постоје након стицања права на пензију, како би се остварило целоживотно учење, као облик личног остварења лица старијих од 65 година. На овај начин старији ће се подстицати да се укључују у програме целоживотног учења.

Друга мера односи се на задовољавање културних, образовних и спортских потреба старијих. Овом мером треба обезбедити да се садржаји из области културе, образовања, спорта и рекреације приближе старијим лицима. У исто време, старије треба мотивисати да се укључе у различита дешавања у локалној заједници сталним јавним и друштвеним информисањем и залагањем код јединица локалне самоуправе ради прилагођавања њихове понуде старијим. Старији слободно време треба квалитетно да проводе, што је у интересу очувања њиховог здравља.

Обезбеђење јавних спортских и сличних установа за спортску рекреацију старијих – представља трећу меру за реализацију овог циља. Мера се састоји у томе да се, промоцијом активног и здравог старења, утиче на мотивацију старијих за учешће у спортској рекреацији, што се директно одражава на њихово психосоматско здравље. Приликом дефинисања ове мере пошло се од тога да су старији мање физички активни, што за последицу има повећан број њихових здравствених проблема. У циљу реализације ове мере, потребно је радити на обезбеђењу простора за вежбање, као и набавци адекватних помагала и реквизита, а све уз подршку стручног кадра.

Промоција активног и здравог старења, ефекти спортске рекреације на здравље старијих – представља четврту меру за реализацију овог циља. Код ове мере приоритет је промоција активног вежбања у циљу унапређења здравственог стања. За успешну реализацију ове мере неопходно је обезбеђење јавних спортских и сличних установа за спортску рекреацију старијих уз ангажман стручног кадра.

4. Циљ који се односи на оснажене волонтерске активности старијих, посебно у јединицама локалне самоуправе, обухвата унапређене волонтерске активности за старије у локалним заједницама, што треба да утиче на промену односа друштвене заједнице о потребама и могућностима старијих, али и о међугенерациској солидарности кроз различите хуманитарне и волонтерске акције, као и дружења. За реализацију овог циља предвиђена је мера – унапређење волонтерских услуга на нивоу локалне заједнице. Реализацијом ове мере потребно је успоставити волонтерске сервисе за старије на нивоу локалне заједнице, чиме им се ствара прилика да учине нешто добро за друштво. Старијим лицима волонтирање може представљати замену за радну навику коју су имали пре пензионисања. Пружањем помоћи другима, старијима ствара доживљај сопствене вредности.

5. Циљ који је дефинисан као унапређена институционална и ванинституционална заштита старијих (заштита здравља, социјална заштита и сигурност и превенција од насиља), односи се на унапређење здравственог стања и положаја старијих. За реализацију овог циља потребно је да службе социјалног и здравственог сектора (укључујући и патронажну службу) делују координисано. За остварење овог циља предвиђено је осам мера.

Прва мера односи се на промовисање здравог старења у складу са специфичним потребама старијих. Тежиште мере је на едукацији о здрављу старијих и чланова њихових породица, као и промовисање здравог начина живота. Потребна је и додатна едукација здравствених радника и сарадника за комуникацију и рад са старијима.

Јачање капацитета здравствених радника и сарадника за рад са старијим – представља другу меру за реализацију овог циља. Поводом ове мере, у Стратегији је наведено да се унапређење здравља старијих може постићи и промовисањем и успостављањем редовне патронажне службе при домовима здравља за пружање здравствених услуга у заједници. При едукацији здравствених радника и сарадника за рад са старијом популацијом, фокус треба да буде на најучесталија обољења у овој доби. Потребно је допунити програме специјализације доктора породичне медицине, као и програме редовног образовања и праксе за дипломиране медицинске сестре и техничаре са садржајима из геронтологије и геријатрије.

Промоција повећања и доступности услуга палијативне неге, као и интегрисаних услуга за кориснике палијативне неге – је трећа мера за реализацију овог циља. У оквиру ове мере треба утицати на повећање капацитета постојећих установа здравствене заштите за пружање услуга палијативне неге и радити на регулисању њиховог оснивања како у јавном, тако и у приватном сектору.

Четврта мера усмерена је на унапређење капацитета пружалаца услуга у области социјалне заштите за старије. Приликом дефинисања ове мере пошло се од става да, иако постоје прописани услови, одређена права социјалне заштите нису

довољно доступна у локалним заједницама. Зато је неопходно стварати услове за већу доступност права и унапређење свих услуга социјане заштите за старије, чиме ће се повећати обухват корисника тих услуга, нарочито у сеоским срединама.

Пета мера тиче се унапређења породичног смештаја за старије. Тежиште мере је на изградњи и оспособљавању капацитета породичног смештаја за старије ради успостављања њиховог доминантног положаја, чиме би довођење у институције било изузетак у збрињавању старијих. Реализација ове мере има за претпоставку едукацију породица спремних за старање о старијим лицима.

Побољшање приступа правима и услугама социјалне заштите за старије у стању социјалне потребе и ургентног смештаја – је шеста мера за реализацију овог циља. Право на социјалну заштиту треба да се остварује на начелима социјалне правде, хуманизма и поштовања људског достојанства¹³. У вези са овом мером, у Стратегији је наведено да је смањење сиромаштва код старијих један од основних услова за унапређење квалитета живота ових лица. Велики проблем старијим лицима представљају ниска месечна примања, што нарочито погађа оне старије који немају породицу, као и оне који немају адекватне услове за становање. Према овој мери, свака локална заједница треба да установи евиденцију о старијим лицима која су без породичног старања, на основу чега би се сачинио план подршке за њих.

Седма мера везана је за превенцију од насиља у породици и важност пријаве насиља, као и рехабилитацију старијих над којима је почињено насиље. У Стратегији је констатовано да је први корак у превенцији насиља над старијим, што боље њихово информисање, како би препознали знакове насиља, као и усмеравање пажње шире друштвене јавности на овај проблем. Тежиште ове мере је на организовању информативно-едукативне кампање о превенцији насиља у породици, као и свих осталих облика насиља, са посебном пажњом на важност пријаве насиља и рехабилитације старијих над којима је почињено насиље.

Последња, осма мера односи се на јачање стручних капацитета мултисекторских тимова за рад са старијим жртвама насиља. Суштина мере је да се, у циљу заштите старијих, спроведе едукација већег броја стручних радника о начинима препознавања насиља и што бржег реаговања у циљу психичке и физичке заштите старијих лица. У том смислу, треба повећати број ангажованих стручних радника из области социјалних делатности при центрима за ментално здравље, центрима за социјални рад и полицијским станицама.

7. Механизам за спровођење Стратегије

Координацију планираних мера и активности предвиђених Стратегијом на унапређењу положаја старијих лица, поверено је министарству надлежном за бригу о породици и демографију у складу са његовим делокругом рада. Дата је могућност министру за бригу о породици и демографију да формира посебне групе (одборе, секције, експертске радне групе и сл.), за поједина питања за која је неопходно добро познавање области за коју се група формира, а све у тежњи да те групе стручним знањем помогну у остваривању циљева Стратегије.

---

¹³ Р. Марковић, *Уставно право и политичке институције*, Правни факултет Универзитета у Београду и Јавно предузеће „Службени гласник“, Београд, 2008, стр. 478.

Стратегијом је предвиђено да се динамика остваривања њених мера дефинише кроз два акциона плана (2024–2026 и 2027–2030). Даље је предвиђено да министарство надлежно за бригу о породици и демографију припреми *ex-post* анализе и извештаје о резултатима спровођења акционих планова. Да би се остварили предвиђени циљеви Стратегије, неопходна је сарадња републичког, покрајинског и локалног нивоа власти, затим сарадња између одговарајућих ресора, као и удруживање на бази партнерских односа.

За спровођење Стратегије потребна су финансијска средства, која ће се обезбеђивати из различитих извора, као што су: буџетска средства Републике Србије и јединица локалне самоуправе, као и донаторска средства. Финансијска средства ће се обезбеђивати на основу програма и пројеката који ће се припремати и доносити у складу са Стратегијом.

8. Закључак

У савременим условима број старијих у свету је у сталном порасту. Све државе настоје да усвоје стратегије које су усмерене на старије, у циљу стварања услова за побољшање њиховог здравља и квалитета живота. Свако лице индивидуално доживљава квалитет одређених сегмената свог живота.

Старење утиче на све генерације становништва, као и на све сегменте живота. Зато је неопходно да друштво одреди стратешки правац за свестрано дефинисање питања старења популације. Ово захтева координирано функционисање свих надлежних субјеката, како би се креирао оптимални оквир за ефикасну друштвену акцију у односу на старење. Знање и животно искуство старијих, као и допринос који старији могу дати друштву, нису адекватно вредновани нити се активно рачуна на волонтерско ангажовање лица изнад 65 година старости.

У ранијем времену, одређене године представљале су дубоку старост, што данас није случај, захваљујући здравијем начину живота и учешћем старијих у друштвеном животу. Смањивањем морталитета и продужавањем просечног животног века, старијима се повећава могућност да више година активно и квалитетно живе.

Србија спада у ред демографски старијих држава, са очекивањем даљег старења. Овакве демографске промене представљају велики друштвени изазов, како у погледу финансијске стабилности старијих, тако и у погледу пружања различитих услуга старијој категорији становништва.

ЛИТЕРАТУРА

- Васиљевић Мирко, *Изабране беседе*, Удружење правника у привреди и Интеркомерц а.д., Београд, 2013.
- Лукић Радомир, *Основи социологије*, Завод за уџбенике и наставна средства и Београдски издавачко- графички завод, Београд, 1995.
- Марковић Ратко, *Уставно право и политичке институције*, Правни факултет Универзитета у Београду и Јавно предузеће „Службени гласник“, Београд, 2008.
- Печујлић Мирослав, Милић Владимир, *Социологија*, Београд, 2001.
- Закон о социјалној заштити („Службени гласник РС“, број 24/2011 и 117/2022 – одлука УС).
- Закон о здравственој заштити („Службени гласник РС“, број 25/2019 и 92/2023 – аутентично тумачење).
- Закон о правима пацијената („Службени гласник РС“, број 45/2013 и 25/2019 – др. закон).
- Закон о пензијском и инвалидском осигурању („Службени гласник РС“, број 34/2003, 64/2004 – одлука УС, 84/2004 – др. закон, 85/2005, 101/2005 - др. закон, 63/2006 - одлука УС, 5/2009, 107/2009, 101/2010, 93/2012, 62/2013, 108/2013, 75/2014, 142/2014, 73/2018, 46/2019 - одлука УС, 86/2019, 62/2021, 125/2022, 138/2022, 76/2023 и 94/2024).
- Закон о забрани дискриминације („Службени гласник РС“, број 22/2009 и 52/2021).
- Породични закон („Службени гласник РС“, 18/2005, 72/2011 – др. закон и 6/2015).
- Стратегија активног и здравог старења у Републици Србији за период од 2024. до 2030. године („Службени гласник РС“, број 84/2023).

EUTANAZIJA- ili negacija prava na život

Apstrakt

Eutanazija ili lišenje života iz samilosti spada u privilegovana ubistva. Ovo krivično djelo postojalo je u najstarijim ljudskim društvima, ali nije bilo sankcionisano. Danas je ono propisano kao krivično djelo u većini krivičnih zakona. Pitanje “izbora”-prava na život ili smrt, čovjek donosi sam prema svom sopstvenom životu i kvalitetu istog. Neizlječive bolesti koje dovode do gubitka osnovnih čovjekovih potreba mogu da budu jedan od razloga, želje, motiva za prekraćivanjem svih muka, ali se postavlja pitanje, da li takvu želju treba da ispunjava ljekar koji slijedi Hipokratovu zakletvu-do posljednjeg momenta boriti se za život svog pacijenta uz primjenu adekvatnih terapija u cilju poboljšanja ukupnog zdravstvenog stanja pacijenta.

Pravo na kvalitetan život moguće je ostvariti jedino u društvima sa odgovarajućim životnim standardom, ali i pravo na smrt, u humanim uslovima.

Pravo svakog čovjeka je, posebno kada je u pitanju njegov život-pravo na dostojanstven život i dostojanstvenu smrt. Postavlja se pitanje, može li neko suditi o kraju života drugog, ko bi to pravo imao, kome bi pripadalo, pored njega samog.

Ključne riječi: pravo na život, eutanazija, pravni aspekt, pravo na dostojanstvenu smrt.

EUTHANASIA – or the Denial of the Right to Life

Abstract

Euthanasia, or ending a life out of compassion, falls under the category of privileged homicide. This criminal act existed in the earliest human societies but was not penalized. Today, it is defined as a criminal offense in most criminal codes. The question of “choice”—the right to life or death—is a personal decision based on one’s own life and its quality. Incurable diseases that lead to the loss of fundamental human needs may be one of the reasons, desires, or motivations for ending all suffering. However, the question arises: should this desire be fulfilled by a doctor, who is bound by the Hippocratic Oath to fight for the life of their patient until the very last moment, using appropriate therapies to improve the patient’s overall health condition?

The right to a quality life can only be achieved in societies with adequate living standards, but the right to death, in humane conditions, must also be considered.

Every human being has the right—especially when it comes to their own life—to a dignified life and a dignified death. The question arises: can anyone judge the end of another’s life, and who would have that right? Would it belong to anyone other than the individual themselves?

Key Words: right to life, euthanasia, legal aspects, right to a dignified death.

---

¹ Akademik prof.dr Branko Vučković, prof. Emeritus, Univerzitet „Adriatik“-Fakultet za poslovnu ekonomiju i pravo, Bar, predsjednik Udruženja za krivično pravo i kriminalnu politiku Crne Gore

² Akademik prof. dr Vesna Vučković, Univerzitet „Adriatik“, Fakultet za mediteranske poslovne studije Tivat

Uvod

Pravo na život kao jedno od osnovnih prava čovjeka, povezano je sa pravom na smrt. Pravo na život, je osnovno ljudsko pravo, bez koga ostala prava nemaju smisla, i iz njega proizilaze sva druga ljudska prava. To pravo, za razliku od drugih, stiže se radjanjem, jednako za sve. Ono je zagarantovano mnogobrojnim međunarodnim konvencijama, kao i nacionalnim propisima.

Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda³ u članu 2 propisuje „Pravo na život svakog lica zaštićeno je zakonom. Niko ne može biti namjerno lišen života, sem prilikom izvršenja presude suda kojim je osuđen na zločin za koji je ova kazna predviđena zakonom. Lišenje života se ne smatra protivnim ovom članu ako proistekne iz upotrebe sile koja je apsolutno nužna: radi odbrane nekog lica od nezakonitog nasilja; da bi se izvršilo zakonito hapšenje ili spriječilo bjekstvo lica zakonito lišenog slobode; prilikom zakonitih mjera koje se preduzimaju u cilju suzbijanja nereda ili pobune“.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima⁴, u članu 3 propisuje da „Svako ima pravo na život, slobodu i bezbjednost“.

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima⁵, utvrđuje pravo na život.

Pravo na život, kao osnovno pravo čovjeka predstavlja dio građanskih i političkih prava i sloboda koji se ne smije ni pod kojim okolnostima ukinuti ili ograničiti. To su imperativne norme opšteg međunarodnog prava (*ius cogens*), koje se mogu ograničiti u rijetkim slučajevima, kada je to propisano međunarodnim i nacionalnim dokumentima „u svrhu osiguranja i priznavanja i poštovanja prava i sloboda drugih zadovoljenja pravednih zahtjeva morala, javnog poretka, opšteg blagostanja u demokratskom društvu“, kako je to navedeno u Deklaraciji o pravima čovjeka iz 1948 godine.⁶

Negacija prava na život je, pravo na smrt. Naime, svakom čovjeku treba omogućiti da ne živi kao biljka, vegetiranjem, na način nedostojan življenja života, da ima pravo na dobrovoljnu smrt, pravo da mirno umre, dostojanstveno, privilegovano, milosrdno, na molbu, odnosno da sve to bude legalizovano kroz propisivanje eutanazije, koja je predmet raspravljanja u etičkom, zakonskom i praktičnom smislu stotinama godina.

Eutanazija-istorijski razvoj, pojam i oblici

Pojam eutanazija potiče iz grčke riječi *eu*-dobro i *thanatos* –smrt, što se doslovno prevodi kao dobra, odnosno mirna i laka smrt. Postavlja se pitanje, koji su uslovi koje jedan postupak treba da zadovolji, da bi se govorilo o eutanaziji.

Eutanazija svoje korjene ima u dalekoj prošlosti, iako je drugačije primjenjivana, zbog nerazvijene medicinske tehnologije u odnosu na današnju, ona je ostavila trag u svim istorijskim razdobljima. Ona nije fenomen samo modernog doba. Još u antičkom dobu postojali su običaji uništavanja manje vrijednih članova zajednice-unakažene djece, deformisane novorodjenčadi, kako bi se „regulisao“ natalitet; selekcija između jakih i slabih staraca, nemoćnih lica, u cilju ublažavanja patnji, jer je vladalo mišljenje da nema prosperiteta ukoliko se prehranjuju članovi koji ne privredjuju. Istorijski izvori svjedoče da su se slabi, bolesni,

---

³ Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, „Sl. list SCG-Međunarodni ugovori“, br.9/2003

⁴ Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, usvojena na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija, 10. decembra 1948 godine

⁵ Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, usvojen na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija, 16. decembra 1966 godine, stupio na snagu 23. marta 1976 godine, „Sl. list SFRJ“, br.7/71; „Sl. list SRJ-Međunarodni ugovori“, br. 4/01

⁶ Deklaracija o pravima čovjeka, usvojena na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija, 10. decembra 1948 godine

osobe sa invaliditetom ubijali na različite načine-izgladnjivanjem, bacanjem sa litica, davanjem otrovnih napitaka, naročito u plemenskim narodima.

Stari Grci i Rimljani, eutanaziju smatrali su afirmativnom. Sokrat je eutanaziju smatrao kao posljedicu prava na smrt, a Platon je uvjeravao kako bolesne treba prepustiti smrti. Ljekari su poštovali Hipokratovu zakletvu „Nikome neću, makar me za to i molio, dati smrtonosni otrov, niti ću za nju dati savjet“.⁷

U srednjem vijeku nije došlo do daljeg razvoja ideje o eutanaziji, što se opravdava religijskim stavovima koji su bili protiv eutanazije.

U novom vijeku, dolazi do razvoja eutanazije. Posebno se svojim stavovima ističu Thomas More i Francis Bacon. Thomas More u svom dijelu „Utopija“ iz 1516 godine stvara, kreira i naglašava ideju umijeća umiranja i u idealnoj državi savjetuje neizlječivim bolesnicima ili da „sami požure iz ovog svijeta i života ili da ovlaste druge da ih oslobode“ i onaj ko prihvati taj predlog pa se oslobodi, biće zadržan u časnoj uspomeni, ali i onaj ko ga ne prihvati biće i dalje njegovan, jer taj predlog nije nikakva obaveza ili prisila.⁸

Bacon je u djelu „Instauratio magna“ iz 1623 godine, zagovarao tezu da dužnost ljekara nije samo pokušaj ozdravljenja pacijenata, već i nastojanje da se osigura blaga smrt ublažavanjem bolova kad je izlječenje nemoguće.⁹

U dvadesetom vijeku dolazi do sve većeg razvoja i većeg broja pristalica eutanazije, do osnivanja društava, posebno u anglosaksonskim državama. Iako je došlo do sve veće podrške za ovakav način umiranja, bilo je i zloupotreba, naročito u toku Drugog svjetskog rata. Zakonodavno tijelo Trećeg Rajha, 1939 godine donijelo je zakon o eutanaziji, a njegov duhovni tvorac bio je Hitler. Zakon je dozvoljavao da lica koja su proglašena neizlječivim, budu oslobodjena patnje. Isto tako, u koncentracionim logorima, Hitler je nalagao umiranje, naročito za one za koje je smatrao da nijesu vrijedni života-nakazna djeca.¹⁰ Zakon je ukinut nakon dvije godine, pod pritiskom svjetske javnosti, ali je za to vrijeme 275.000 ljudi „oslobodjeno od patnji“, međutim, ukidanje zakona nije dovelo do prestanka ubijanja onih koji su mogli da kvare rasnu superiornost njemačkog naroda.

Samoubistvo iz samilosti uz pomoć, ili bez pomoći ljekara, legalizovano je u Švajcarskoj 1941 godine. U Holandiji i Belgiji, eutanazija je legalizovana 2002 godine, dok je parlament Luksemburga usvojio zakon o pravu na dostojanstvenu smrt, 2008 godine.

Nije sporno da čovjek osim prava na život ima pravo i da sam donosi odluku o sopstvenom životu i njegovom kvalitetu, da li da živi sa neizlječivom bolešću, da sebi „prekrati“ muke, da se muči, da ne živi dostojnim životom, i da li takvu želju treba da mu ispuni ljekar koji mora da poštuje Hipokratovu zakletvu-da će se do posljednjeg momenta boriti za život svog pacijenta, preduzimati sve terapijske mjere sa ciljem poboljšanja zdravstvenog stanja pacijenta i smanjenja muka.

Nameće se pitanje želje i namjere nad licem nad kojim se ona vrši, koji su motivi, zašto se vrši, da li se motivi ubistva razlikuju od eutanazije? Moglo bi se reći da se eutanazija poistovjećuje sa samoubicom, jer se javlja želja za umiranjem; međutim, porijeklo želje je različito. Kod samoubistva želja da se postigne sopstvena smrt može biti različita-ekonomski, politički, psihički i drugi razlozi; kod eutanazije, osoba se nalazi u teškom zdravstvenom stanju, trpi bol i patnju koja se više medicinskim tretmanima ne može poboljšati, što kod njega stvara želju za umiranjem. Motivacija kod eutanazije je uklanjanje boli i patnje.

U zavisnosti od načina izvršenja, eutanazija se može podijeliti na: aktivnu; pasivnu; dobrovoljnu; nedobrovoljnu; oporučenu; zakonsku; nezakonsku.

⁷ V. Devetak, Eutanazija, Crkva u svijetu, Vol.12, br.2/1977, str.122

⁸ A. Kurtović, I. Petrić, Kazneno djelo usmrćenja na zahtjev i eutanazija, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Vol. 21, br. 2/2000, str. 65

⁹ D. Novaković, Eutanazija i situacije umiranja, Revija za sociologiju, Zagreb, Vol.21, br. 2/1990, str. 194

¹⁰ N. Grof, Problem eutanazije s posebnim osvrtom na pravo na smrt, Pravnik, Vol.27, br.1-2/1994, str.76

Aktivna eutanazija znači da se nad eutanaziranom osobom primjenjuje postupak kojim se osoba direktno usmrćuje, smrtonosnom injekcijom.

Pasivna eutanazija-svodi se na nepružanje oblika medicinske pomoći koja bi pacijentu produžila život,isključivanjem aparata, neliječenjem, prestankom terapije i na taj način pacijent se pušta da umre,

Dobrovoljna eutanazija (*voluntary euthanasia*), podrazumjeva da se provodi na izričit zahtjev lica koje želi biti eutanazirana, odnosno lice je sposobno psihofizički da sam donese odluku. Pacijent samostalno odlučuje o vremenu, mjestu, načinu smrti, ako je pacijent obolio od neizliječive bolesti ili se nalazi na samrti.

Nedobrovoljna eutanazija (*non-voluntary euthanasia*) se sprovodi bez saglasnosti lica koje se eutanazira, zbog nemogućnosti izjašnjavanja o tome da li se želi eutanazirati ili ne, pa to za njih traže treća lica-roditelji, supružnik ili drugo blisko lice.

Oporučena eutanazija podrazumjeva da je bolesnik dao izjavu unaprijed da se odriče primjene posebne njege ako dodje u situaciju koja je puna patnje i bez izgleda za ozdravljenje; ovdje pacijent unaprijed bira smrt.

Zakonska eutanazija je ona koja je zakonom dozvoljena *de facto* i *de iure*, a nezakonska je ona koje bi se sprovodila mimo zakona.

Zakonsko uređenje eutanazije moguće je na tri načina:

- Da se legalizuje;
- Inkriminisanje eutanazije kao privilegovanog ubistva uz ispunjenje određenih uslova;
- Da se eutanazija inkriminiše kao ubistvo.¹¹

Pravni aspekt eutanazije

Sa pravnog aspekta eutanazija je namjerno lišavanje života, a svako namjerno lišavanje života, predstavlja krivično djelo. Zbog svojih motiva, eutanazija se ne izjednačava sa drugim krivičnim djelom namjernog lišavanja života, ono je krivično djelo posebne vrste, odnosno, može se smatrati dopuštenom i nekažnjivom djelu.

Eutanazija se tretira kao privilegovano ubistvo u najvećem broju evropskih zakonodavstava i to: u Švajcarskoj, ubistvo na zahtjev-član 114; Austriji, ubistvo na molbu-paragraf 139; Italiji, ubistvo po pristanku-član 579; Njemačkoj, ubistvo na izričit i ozbiljan zahtjev-paragraf 216.¹²

Danas, sve više zemalja prihvata eutanaziju, naročito zemlje Zapadne Evrope i Australije, a razlog za to su brojni primjeri koji su u međuvremenu preduzeti u pojedinim slučajevima. Tako, bračni par Van de Putt iz Belgije, sredstvom za uspavlivanje usmrtio je svoje rodjeno dijete bez ruku, nekoliko dana po rođenju. Sud je tada bračni par oslobodio odgovornosti. Šef jedne klinike u Cirihi, Urs Peter Hammerli, 1975 godine, priznao je da je uskratio umjetno hranjenje besvijesnim i neizliječivim bolesnicima. Tokom 1983 godine, izbila je afera u milanskoj bolnici zbog učestalih i neobičnih smrti na odjeljenju starih i bolesnih, gdje su pronadjeni lijekovi koji nijesu propisani terapijom, a što je utvrđeno i na autopsiji. U saobraćajnoj nesreći koja se desila 1985 godine u Engleskoj, teško je stradao sedamnaesto godišnji momak, bio je paralizovan ali svjestan svog stanja i roditelji su mu na njegov zahtjev dali tablete za spavanje, stavili mu vrećicu na glavu, usljed čega je nastupilo ugušenje. Sud je roditeljima izrekao uslovnu osudu.¹³

¹¹ D. Rešetar, Lišenje života iz samilosti, Glasnik advokatske komore Vojvodine, god.LXXXIX, br.2, Novi Sad, 2017., str. 109

¹² S. Bajramović, Eutanazija i pravo na život, Fakultet kriminalističkih nauka, Univerzitet u Sarajevu, magistarski rad, 2009, str. 55-62

¹³ Ibid.

Prva zemlja koja je legalizovala eutanaziju bila je Holandija 2002 godine, zatim Belgija, iste godine, Luksemburg 2009 godine, Kanada 2016 godine, a Belgija je ujedno i prva država svijeta koja je legalizovala eutanaziju djece.

Krivični zakonik Crne Gore, eutanaziju propisuje kao krivično djelo „Lišenje života iz samilosti“ u članu 147.¹⁴ Riječ je o privilegovanom, lakšem obliku lišavanja života; osnovnu privilegujuću okolnost čini pobuda iz koje se djelo vrši. Ranije jugoslovensko krivično zakonodavstvo dugo nije priznavalo eutanaziji poseban krivičnopravni značaj; ubistvo iz samilosti kvalifikovalo bi se kao obično ubistvo, s tim što bi se posebna pobuda izvršenja ovog djela mogla da uzme kao olakšavajuća okolnost pri odmjeravanju kazne.

Ovo djelo postoji kad se drugo lice lišava života iz samilosti zbog teškog zdravstvenog stanja u kome se nalazi, a na njegov ozbiljan i izričit zahtjev. Osnovna obilježja ovog djela su sljedeća:

Pasivni subjekt može biti samo punoljetno lice koje se nalazi u teškom zdravstvenom stanju. Izraz "teško zdravstveno stanje" nije ni pojmovno ni medicinski dovoljno jasan. Na primjer, neko lice se iz raznih razloga može naći u takvom zdravstvenom stanju koje se može smatrati teškim. Takav je npr. slučaj kad je neko lice oboljelo od teške i opasne bolesti, kao što su npr. paraliza, zapaljenje mozga, infarkt, zapaljenje pluća, kancerозна oboljenja i sl. U teškom zdravstvenom stanju je npr. i lice koje se zbog nekih traumatoloških povreda glave nalazi u stanju duboke kome. Da li je u svim takvim slučajevima dozvoljeno lišavanje života iz samilosti. Ako se međjutim ne držimo striktno upotrijebljenog izraza, već pojam pasivnog subjekta određujemo prema opštem shvatanju eutanazije, moglo bi se orijentaciono uzeti da teško stanje postoji kad kod pasivnog subjekta postoji neko oboljenje ili povreda koji su opasni za njegov život, koji vode, po pravilu u daljem razvoju ka posljedici smrti, i za koje sa aspekta medicinske nauke i prakse ne postoje izgledi za njihovo izliječenje ili pak za djelimično saniranje zdravstvenog stanja u pozitivnom smislu. Međutim, uz to je potreban osnovni, i reklo bi se suštinski uslov; zbog takvog zdravstvenog stanja pasivni subjekt treba da je izložen velikim fizičkim ili psihičkim patnjama. Suština eutanazije jeste upravo u tome da se ta lica oslobode patnji, da im se "prekrate muke".

Radnja krivičnog djela je lišavanje života drugog lica i u tom pogledu i za ovo krivično djelo važi ono što je o tome rečeno u vezi sa ubistvom. Način izvršenja djela je u načelu irelevantan, ali iz prirode ovog krivičnog djela logično proizilazi da to ne može biti nanošenje odnosno povećavanje već postojećih patnji. Prirodi ovog djela odgovaralo bi da se ubistvo vrši upotrebom nekih medicinskih sredstava, uskraćivanjem nekog lijeka i sl. što bi po pravilu izazvalo brzu i sigurnu smrt.

Za postojanje ovog krivičnog djela potrebno je da se lišavanje života vrši "na ozbiljan i izričit zahtjev" pasivnog subjekta. Ovaj uslov je logičan, jer niko nema pravo da raspolaže sa životom drugog lica; čak kad je u tom smislu i pod okolnostima navedenim u ovom članu taj pristanak dat i to na nivou zahtjeva, to ne isključuje protivpravnost djela, već ga samo čini lakšim. Međutim, ovaj bi uslov u praksi mogao stvarati velike teškoće u pogledu njegovog utvrđivanja, o čemu će kasnije biti riječi. Zahtjev treba da je izričit. S obzirom da zakonik govori o njihovom zahtjevu, to znači da zahtjev treba da je ličan i izričit. Ličan je kad ga upućuje ono lice koje će kasnije biti lišeno života, a izričit je kad je manifestovan na način koji ne dovodi u sumnju želju pasivnog subjekta da bude lišeno života (npr. zahtjev je upućen riječima, "ubijte me, dajte mi neko sredstvo za umiranje, prekratite mi patnju" i sl.). Najzad, zahtjev treba da je ozbiljan, što znači da je učinjen na način da kod onoga kome je upućen objektivno stvara uvjerenja da onaj koji ga upućuje želi da bude lišen života.¹⁵

¹⁴ Krivični zakonik Crne Gore, "Sl. list RCG", br.70/03 ... "Sl. list CG", br. 40/08 ... 110/23

¹⁵ Lj. Lazarević, B. Vučković, V. Vučković, Komentar Krivičnog zakonika Crne Gore, Četvrto izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Kotor, 2017 g., str.365-369

Krivični zakonik Crne Gore, spada u red zakona kojima je regulisano pitanje eutanazije, na isti način kao i u većini evropskih zakonodavstava.

Zaštita apsolutnog ljudskog prava-prava na život kroz odluke Evropskog suda za ljudska prava

Život je iskonska vrijednost, svetinja, a poštovanje života je osnovno ljudsko pravo koje mora biti iznad svega drugog.

Evropska konvencija za zaštitu osnovnih ljudskih prava i sloboda, u članu 2 propisuje pravo na život kao jedno od najvažnijih prava. Član 15 stav 2 Konvencije ne dopušta derogiranje člana 2 u doba rata ili druge opasnosti koja prijete opstanku nacije, osim smrti koja je prouzrokovana zakonitim ratnim postupcima; cilj je da se zaštiti osnovno pravo-pravo na život.

Evropski sud za ljudska prava, kako to proizilazi iz odluka tog suda, u kontekstu prava na život, primjenjuje test proporcionalnosti, odnosno, neophodnosti, balansiranja između prava na život i prava na smrt. Koliko god bio strog test proporcionalnosti, pravo koje je apsolutno zaštićeno ne može biti stavljeno na tas vage protiv bilo kod drugog prava ili interesa, osim, možda prava koje uživa istu zaštitu. Da bi se mogla objasniti opravdanost samoodbrane, u kojoj se lice lišava života kako bi se zaštitio život drugog lica, test proporcionalnosti ne primjenjuje se kod apsolutnih prava, a stav je Evropskog suda da je „potraga za pravičnom ravnotežom između opštih interesa društva i zaštite fundamentalnih prava pojedinaca inherentna Konvenciji“.¹⁶

Suprotnost pravu na život, je pravo na smrt, u slučaju *Cruzan v. Director, Missouri i Department of Health*¹⁷, ženi koja je stradala u saobraćajnoj nezgodi, koja je za posljedicu imala oštećenje mozga, zbog čega je bila u trajnoj vegetaciji. Kada se ustanovilo da joj se zdravstveno stanje ne može poboljšati, njeni roditelji tražili su da se prestane u održavanju njenog života. Ljekari su odbili zahtjev roditelja, tako da su morali da predlože jasan i nedvosmislen dokaz, da je prekid života, pacijentova želja. Odluka Vrhovnog suda SAD-a zasnivala se na mišljenju da poslovna sposobna osoba može zatražiti prestanak njenog umjetnog održavanja u životu, odnosno pravu osobe da izabere smrt. Ni jedan član Evropske konvencije ne štiti pravo na smrt.¹⁸

U predmetu *Pretty protiv Ujedinjenog Kraljevstva*¹⁹ podnositeljka zahtjeva patila je od bolesti motornih neurona što je rezultiralo slabošću u rukama, nogama, ukupnoj slabošću mišića čija je funkcija kontrola disanja, zbog čega je smrt bila neizbježna posljedica sveukupnog stanja. Zbog toga željela je da kontroliše kada će umrijeti, kako bi skratila patnje i pošteđjela svoj život „ljudskog dostojanstva“. Željela je da joj njen suprug pomogne u samoubistvu, a njen punomoćnik zahtjevao je u njeno ime, da se njen suprug oslobodi krivične odgovornosti, ako joj pomogne u samoubistvu. Dobila je negativan odgovor po traženom zahtjevu, da se njen suprug u slučaju pomaganja u samoubistvu, oslobodi krivice. Podnijela je žalbu koju Gornji dom nije usvojio, već je prihvatio presudu Vrhovnog suda Engleske i Velsa. U obrazloženju je navedeno da odredba člana 2 Konvencije štiti isključivo pravo na život, pa je pogrešno tumačiti, da to znači i pravo na smrt, država se mora suzdržati od namjernog i nezakonitog oduzimanja života, odnosno, mora preduzimati potrebne mjere i radnje za zaštitu života osoba koje su pod njenom jurisdikcijom.

¹⁶ Öcalan v. Turkey, App. No.46221/99, Judgment of 12 May 2005, par.88

¹⁷ Presuda 497 U.S., 261, od 25.06.1990

¹⁸ Z. Bošković, Medicina i pravo, Pergamena, Zagreb, 2007, str. 198

¹⁹ presuda Pretty protiv Ujedinjenog Kraljevstva, zahtjev br.2346/02 od 29.04.2002.g. par.1

U slučaju *Ada Rossi i drugi protiv Italije*²⁰ koji se odnosio na lica koja su se nalazila u vegetirajućem stanju, odnosno dvadesetogodišnju ženu koja je stradala u saobraćajnoj nezgodi i pala u komu zbog teških povreda glave, uz postavljenu dijagnozu vječitog vegetirajućeg stanja, njen otac koji je preuzeo brigu o njoj, zatražio je da se prekine sa vještačkom hranom, a pri tome je znao i cijenio njene stavove iskazane prije predmetne saobraćajne nezgode, njegov zahtjev je bio odbijen. Njemu se u zahtjevu pridružila grupa istomišljenika, podnoseći zahtjev Sudu zajedno sa njim. Pošto je zahtjev odbijen, istakao je povredu člana 2 Konvencije, smatrajući da je nacionalni milanski Prizivni sud koji je donio odluku bio nepravedan. Evropski sud je odlučio da pojedinačni podnositelji zahtjeva, osim oca nijesu u vezi sa dvadesetogodišnjom djevojkom čiji se otac bori za prestanak njenog daljeg održavanja u životu. Njihovi zahtjevi su proglašeni nedopustivim, a u odnosu na oca naglasio da, mora osigurati razuman i uvjerljiv dokaz vjerovatnosti da će doći do povrede koja će zaista pogoditi njega jer samo sumnja ili pretpostavka, nijesu dovoljne.

Eutanazija u odlukama Evropskog suda za ljudska prava je još uvijek često pravno neprihvatljiva, iako je legalizovana u nekim državama Evropske Unije. Ovo se može pravdati interesom zaštite pravne sigurnosti sprječavanjem mogućnosti zloupotreba koje bi mogle nastati kada eutanaziji ne bi na putu stajala zakonska kažnjivost.

Pravo na život bi trebalo biti primarno zaštićeno, dok Evropska konvencija za zaštitu osnovnih ljudskih prava i sloboda ne štiti pravo na smrt, iako se ipak u određenoj mjeri omogućuje.

Kraj života i ljudsko dostojanstvo

Kraj života osjetljivo je razdoblje ljudskog života koje zahtijeva istinsku suosjećajnost. Ljudi žele da umru mirno, dostojanstveno, ponosno, bez boli, patnje. Zahvaljujući napretku u razvoju medicine danas razlikujemo nekoliko vrsta smrti-cerebralnu, kliničku, socijalnu.. Živi organizmi prolaze kroz životne procese od kojih je prvi začćeće, zatim razvoj, staranje i na kraju, smrt. Čovjek nije samo *animal rationale*-,razumna životinja“, već i *homo sapiens*-,mudro biće“, s punim ljudskim dostojanstvom. Upravo iz ovog proizilazi zahtjev jednakosti poštovanja i prava. Iz jedinstvenog pojma osobe slijedi univerzalnost vrijednosti, morala i zakona, slijedi zahtjev za očuvanje i poštovanjem integriteta ljudske osobe.²¹

Dostojanstvo je vrijednosni pojam, odnosi se na važnost, stanje ili vrijednost ljudskog bića. Kraj života je pozicija iz koje se traženje smisla pojedincu može nametnuti radikalnije nego ikada prije. Iskustvo koje doživljavamo na kraju života može biti neugodno, obilježeno patnjom i neizvjesnošću.²²

Ljekarima predstavlja poseban test kraj ljudskog života zbog zdravstvenog stanja u kojem se nalazi pacijent, s potrebom da bude prihvaćen, pomognut, shvaćen i afirmisan u sopstvenom dostojanstvu. Bolesnik koji se prepušta medicinskim zahvatima ljekara u zdravstvenim radnicima, treba da vidi njihovu profesionalnu kompetentnost i humano prihvatanje uz poštovanje njegovog ljudskog bića. Eutanazija je u suprotnosti sa medicinskim postupanjem, odnosno, sa svim onim što ljekari rade-liječenje bolesnika; održavanje bolesnika da ne dodje do prekida života, ali i narušava odnos ljekar-bolesnik, jer dozvoljava da sredstva namijenjena liječenju i očuvanju kvaliteta života budu korišćena u svrhu „ubijanja“, odnosno u skraćenu muka, patnji i nedostojnog života. Eutanazija je namjerno okončanje života, na zahtjev bolesnika ili zahtjev bliskih srodnika, neetična. Ona ne spriječava ljekara da poštuje želju bolesnika i dopusti prirodnom procesu smrti djelovanjem i kroz završni stadij života.²³

²⁰ presuda *Ada Rossi i drugi protiv Italije*, zahtjevi br. 55185/08...58424/08, par 3., 19

²¹ V. Pozaić, *Bio-etika i bio-politika*, *Obnovljeni život*, br. 60/05, str. 86

²² L. Poslon, *Ljudsko dostojanstvo i kraj života*, *Obnovljeni život*, br. 77/22 (2), str. 237

²³ Deklaracija Svjetskog udruženja doktora (World Medical Association), *Archived-WMA*, 2019

Eutanazija uvijek skraćuje život, to je pravo na dostojanstvenu smrt, kako to ističu oni koji se za nju zalažu. Međutim, ne bismo mogli govoriti o dostojanstvenoj smrti, jer sa biološkog aspekta, smrt nije ništa dostojanstveno.

Život i pravo na život, osnovi su iz kojih proizilaze sva druga ljudska prava. Svaki život jednako je vrijedan, a vrijednost se mora odraziti u dostojanstvu i poštovanju. Međutim, prihvatanje eutanazije nije negacija prava na život, ona je opravdana u slučaju ekstremne patnje-invalidnosti, vegetativnog življenja, potpune fizičke zavisnosti od drugih lica.

Nasuprot pravu na život i borbi za njegovo očuvanje, danas u svijetu postoji jak pokret pod nazivom „Pravo na smrt“. Još 1891 godine Vrhovni sud Sjedinjenih američkih država utvrdio je „Nijedno pravo nije svetije, ili jače zaštićeno, nego pravo svakog pojedinca raspolaganja i kontrole nad vlastitom osobom, slobodnom od svakog ograničenja ili miješanja drugih, osim jasnog i nedvojbenog autoriteta zakona“.²⁴

Kraj života važan je za svaku osobu. Dostojanstven pristup kraju života je isto tako važan, jer niko nema pravo bolesnom i umirućem reći da njegov život nije vrijedan življenja, odnosno, da on nema smisla.

Z a k l j u č a k

Eutanazija je posljednjih godina bila veoma aktuelna. Istovremeno ovo je i kontraverzno pitanje sa pravnog, etičkog, moralnog i religijskog stanovišta. Sve vodeće svjetske religije-hrišćanstvo, katoličanstvo, islam, budizam, judizam, se bore protiv zakonskog regulisanja eutanazije i odbijaju svaki njen vid.

Pravo na život je osnovno ljudsko pravo i kao takvo i dalje nosi nedoumice i nedorečenosti. Postavlja se pitanje, da li ljudima koji trpe bolove, za koje ne postoji nada za izliječenjem treba pomoći da umru ili ih i dalje treba održavati u životu, koji nije dostojan čovjeka.

Poštovanje prava na život zahtjeva i uključuje poštovanje prava na smrt. Eutanazija se danas definiše kao čin humanosti prema onima koji pate, čije izliječenje nije moguće, a koji ne žive životom dostojnim čovjeka. Dostojanstvena smrt danas se može postići medicinskim intervencijama u vidu eutanazije ili medicinski potpomognutog samoubistva kojima se u potpunosti anuliraju bol i patnja.

Eutanazija je kompleksno pitanje koje ima veliki broj pristalica, ali i protivnika.

Protivnici eutanazije ističu da je pravo na život osnovno ljudsko pravo iz koga proizilaze ostala ljudska prava i kao takvo zakonom je zaštićeno. Pravo na smrt, pa i na dostojanstvenu koje proizilazi iz važnosti i nužnosti postojanja prava na život, ne može postojati kao takvo. Protivnici smatraju da eutanazija može biti pogrešan odabir da neko okonča svoj život zato što medicina nije egzaktna nauka, svjet se mijenja, tehnologija napreduje i razvija se, pa samim tim postoji veća mogućnost da se pronadje lijek za pojedina oboljenja koja se smatraju neizlječivim; a postoji i mogućnost „greške“ ljekara da je pacijent u terminalnoj fazi bolesti.

Pristalice legalizacije ističu ljudsko pravo na dostojanstvenu, privilegovanu smrt, na pravo i potrebu da se humano postupa sa ljudima koji su u velikoj boli i patnji i zbog toga umjesto života biraju smrt. U prilog legalizaciji eutanazije navode se sljedeći argumenti: a) pored prava na život ljudi imaju i pravo na smrt, odnosno da biraju kada i kako će umrijeti; b) uskratiti osobi pravo na smrt usljed nepodnošljivih bolova i patnji (milosrdje) je nečovječno i okrutno; c) pravo na smrt je privatna stvar neke osobe, pa zbog toga država i druge osobe ne smiju da se miješaju u to pravo dok to njima ne šteti; d) eutanazija je jedino rješenje u slučaju nemaštine u pogledu zdravstvenih resursa da se neka osoba izliječi, odnosno nemogućnosti

---

²⁴ Z. Šeparović, Život doveden na rub, Zagreb, 1985.g., str. 301

njenog izlječenja, pa dostupne zdravstvene resurse treba usmjeriti na ljude koji pate od izlječivih bolesti; e) svim osobama ukoliko to žele (univerzalnost) treba omogućiti pravo na dobru smrt; f) legalizacija eutanazije sprječava krivično gonjenje, jer bi tada bila pravilno zakonski regulisana i ujedno bi se propisali i načini njene pravilne primjene; g) smrt nije uvijek loša stvar, samim tim nije uvijek loša ni njena prijevremena pojava usljed nepodnošljivih bolova i patnji; h) moralnost kao argument je formalan i relevantan samo za one koji smatraju da je pasivna eutanazija u pojedinim slučajevima opravdana i prema njemu ne postoji razlika između aktivne i pasivne eutanazije, jer one imaju jednaku moralnu vrijednost u slučaju njihovog prihvatanja.²⁵

Vodeći argument za eutanaziju je, pravo osobe da odluči o kraju svog života. Na taj način štiti svoje dostojanstvo, poštuje se njegova autonomija volje i njegovo pravo na samoodlučivanje, jer niko se ne može liječiti protiv svoje volje, a ljekari su dužni pružiti svu pomoć kako bi pacijenta održali u životu, jer je to Hipokratova zakletva koju su položili.

Iako postoje različita mišljenja o prihvatljivosti, odnosno, neprihvatljivosti eutanazije, treba naglasiti da ona postaje sve više nezaobilazni predmet krivičnogopravne misli i društvenog interesovanja. Svojom kompleksnošću i raznovrsnošću koncentriše pažnju, jer u svojim oblicima ispoljavanja daje mogućnost zloupotreba.

Mišljenja smo, da je pravo na smrt negacija prava na život, ali i pored toga što je pravo na život neprikosnovenno, pravo na smrt je opravdano, jer život nije mučenje, vegetiranje, nesposobnost da se brine sam o sebi, tako da dostojanstvenu smrt treba omogućiti svakom čovjeku koji se nadje u takvoj situaciji, u cilju prekraćivanja života nedostojnog čovjeka.

Popis korišćene literature

- S. Bajramović, Eutanazija i pravo na život, Fakultet kriminalističkih nauka, Univerzitet u Sarajevu, magistarski rad, 2009
- Z. Bošković, Medicina i pravo, Pergamena, Zagreb, 2007
- V. Devetak, Eutanazija, Crkva u svijetu, Vol.12, br.2/1977
- N. Grof, Problem eutanazije s posebnim osvrtom na pravo na smrt, Pravnik, Vol.27, br.1-2/1994
- Krivični zakonik Crne Gore, "Sl. list RCG", br.70/03 ..."Sl. list CG", br. 40/08 ... 110/23
- A. Kurtović, I. Petrić, Kazneno djelo usmrćenja na zahtjev i eutanazija, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Vol. 21, br. 2/2000
- Lj. Lazarević, B. Vučković, V. Vučković, Komentar Krivičnog zakonika Crne Gore, Četvrto izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Kotor, 2017 g.
- M. Marković, M. Sojević, T. Staparski, Privilegovana ubistva, Mala knjiga, Univerzitet privredna akademija Pravnog fakulteta za privredu i pravosuđe, Novi Sad, 2017.g.
- D. Novaković, Eutanazija i situacije umiranja, Revija za sociologiju, Zagreb, Vol.21, br. 2/1990
- L. Poslon, Ljudsko dostojanstvo i kraj života, Obnovljivi život, br. 77/22 (2)
- V. Pozaić, Bio-etika i bio-politika, Obnovljeni život, br. 60/05
- D. Rešetar, Lišenje života iz samilosti, Glasnik advokatske komore Vojvodine, god.LXXXIX, br.2, Novi Sad, 2017.
- Z. Šeparović, Život doveden na rub, Zagreb, 1985.g.

---

²⁵ M. Marković, M. Sojević, T. Staparski, Privilegovana ubistva, Mala knjiga, Univerzitet privredna akademija Pravnog fakulteta za privredu i pravosuđe, Novi Sad, 2017.g., str. 128-129

Ostali izvori:

- Deklaracija o pravima čovjeka, usvojena na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija, 10. decembra 1948 godine
- Deklaracija Svjetskog udruženja doktora (World Medical Association), Archived-WMA, 2019
- Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, „Sl. list SCG-Medjunarodni ugovori“, br.9/2003
- Medjunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, usvojen na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija, 16. decembra 1966 godine, stupio na snagu 23. marta 1976 godine, „Sl. list SFRJ“, br.7/71; „Sl. list SRJ-Medjunarodni ugovori“, br. 4/01
- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, usvojena na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija, 10. decembra 1948 godine

- presuda *Ada Rossi i drugi protiv Italije*, zahtjevi br. 55185/08...58424/08
- presuda *Öcalan v. Turkey*, App. No.46221/99, Judgment of 12 May 2005
- presuda *Pretty protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, zahtjev br.2346/02 od 29.04.2002.g.

KRIVIČNOPRAVNA ZAŠTITA STARIH LICA OD NASILJA U PORODICI: PRAVO BOSNE I HERCEGOVINE I MEĐUNARODNI STANDARDI

Apstrakt

Različiti su oblici, odnosno vidovi ispoljavanja nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici. Radi se o mnogobrojnim djelatnostima fizičkog, psihičkog, seksualnog, emocionalnog, ekonomskog ili sličnog nasilja prema licima koja se sa učiniocem djela nalaze u bračnim, vanbračnim ili srodničkim, sadašnjim ili bivšim odnosima. Posebnu opasnost ovog kriminalnog ponašanja, koje je na temelju međunarodnih standarda, propisano u nacionalnom zakonodavstvu kao krivično djelo, predstavljaju one djelatnosti koje se preduzimaju prema nemoćnom licu, bilo zbog uzrasta (dijete ili staro lice) ili drugog stanja nemoći, nesposobnosti da se odupre ili izbjegne štetne posledice za fizički ili psihički integritet ili dostojanstvo.

Kada su u pitanju stara lica, treba imati u vidu da ljudi širom svijeta žive duže. Danas većina ljudi može očekivati da će doživjeti sedamdesete i više. U svakoj zemlji na svijetu raste ne samo broj starijih ljudi, već i njihov udio u stanovništvu. Autori u radu analiziraju zakonska rješenja u Bosni i Hercegovini koja propisuju krivičnu odgovornost i kažnjivost za nasilje u porodici koje se vrši prema starim licima.

Ključne riječi: međunarodni standardi, nasilje, porodica, staro lice, odgovornost.

---

¹Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Evropska akademija nauka i umjetnosti
Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću, profesor emeritus
sudija Ustavnog suda Bosne i Hercegovine u penziji

²sudija Vrhovnog suda Republike Srpske

Fakultet za bezbjednost i zaštitu Nezavisnog univerziteta u Banjoj Luci

Academician prof. dr Miodrag N. Simović³
Prof. dr Vladimir M. Simović⁴

CRIMINAL PROTECTION OF THE ELDERLY AGAINST DOMESTIC VIOLENCE: LAW OF BOSNIA AND HERZEGOVINA AND INTERNATIONAL STANDARDS

Abstract

There are different forms, that is, types of violence in the family or family community. It is about numerous activities of physical, psychological, sexual, emotional, economic or similar violence against persons who are in a marital, extramarital or family relationship, current or former, with the perpetrator. The special danger of this criminal behavior, which, based on international standards, is prescribed in the national legislation as a criminal offense, is represented by those activities that are undertaken against a helpless person, either because of age (a child or an elderly person) or another state of helplessness, inability to resist or avoid harmful consequences for physical or psychological integrity or dignity.

When it comes to personal status, one should keep in mind that people around the world are living longer. Today, most people can expect to live into their seventies and beyond. In every country in the world, not only the number of elderly persons is growing, but also their share in the population. In the paper, the authors analyze legal solutions in Bosnia and Herzegovina that prescribe criminal liability and punishment for domestic violence against the elderly.

Key words: international standards, violence, family, elderly, responsibility.

---

³full member of the Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina
European Academy of Sciences and Arts
Russian Academy of Natural Sciences
full professor at the Faculty of Law, University of Bihać, professor emeritus,
retired judge of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina
e-mail: msimovic@anubih.ba
<https://orcid.org/0000-0001-5116-680X>

⁴ Judge of the Supreme Court of the Republic of Srpska
full professor at the Faculty of Security and Protection Independent University in Banja Luka
e-mail: vlado_s@blic.net
<https://orcid.org/0009-0002-9640-6488>

Uvod

Nasilje u porodici⁵ predstavlja višedecenijski oblik ispoljavanja kriminaliteta nasilja koje je u posljednje vrijeme dobilo zakonsko određenje, u prvom redu na temelju standarda utvrđenih u međunarodnoj zajednici. Naime, na bazi međunarodnih standarda koji su primarno uspostavljeni u Konvenciji Savjeta Evrope o sprječavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici⁶ (2011.), poznatoj kao „Istanbulska konvencija”, prema mjestu usvajanja). Ova konvencija je prvi i jedini sveobuhvatni i pravno obavezujući dokument u oblasti sprječavanja i suzbijanja nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici u svim pojavnim oblicima/vidovima ispoljavanja⁷. To se posebno odnosi na potrebu sveobuhvatne zaštite „nemoćnih“ lica kao članova porodice ili porodične zajednice.⁸

Među takvim „nemoćnim licima“ koja su posebno izložena različitim oblicima nasilja u porodici na specifičan način se javljaju „stara lica“.⁹ To su lica u podmaklim godinama života (čiji starosni uzrast – dob istina samo fragmentarno određuje savremeno zakonodavstvo iz oblasti socijalne zaštite).¹⁰ Dakle, to su lica koja su manje ili više, u kraćem ili dužem vremenskom periodu (ponekad i trajno), onemogućena ili oslabljena u pogledu obavljanja svakodnevnih redovnih, uobičajenih životnih aktivnosti.¹¹ Radi se o (posebno osjetljivim) licima¹² koja su često sa ozbiljnim zdravstvenim poteškoćama (usljed postojanja različitih

⁵ Vidi D.Šćepović, Lj.Lepir, Nasilje u porodici, Banja Luka: Fakultet političkih nauka, 2023, str.118-132.

⁶ *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine – Međunarodni ugovori*, broj 19/2013.

⁷ Vidi B.Pavišić, K.Kamber, I.Parenta, Kazneno pravo Vijeća Evrope, Rijeka: Paradox, 2016, str. 78-87.

⁸ Očekivani životni vijek svake osobe zavisi od mnogih faktora. Prije svega, potrebno je napomenuti ishranu, način života, kao i genetsku predispoziciju. U Rusiji ljudi žive u prosjeku od 60 do 70 godina. Ali, ako uzmemo u obzir stanovnika Evrope, on je u najboljim godinama i sa 60 godina, odnosno živi duže od prosječnog Rusa. Ovdje treba govoriti i o onim ljudima koji su oborili sve rekorde dugovječnosti i godinama nisu izgubili ukus za život. Najstariji stanovnik planete je bio stanovnik Gruzije po imenu Antisa Khvičava. Njena starost je bila premašila 130 godina. Štaviše, takve časne godine zvanično su potvrdile vlasti zemlje. Ona je rođena 8. jula 1880. godine i do 85. godine radila je na plantažama čaja. <https://uznayvse.ru/interesting-facts/samyie-staryie-lyudi-planetyi.html>.

⁹ Superstogodišnjaci su ljudi koji su navršili 110 godina. Mnogi od njih su poznati širom svijeta, jer takve slučajeve bilježi Ginisova knjiga rekorda, Gerontološka istraživačka grupa i druge publikacije i naučne organizacije. Nemoguće je sa sigurnošću reći koliko je dugovječnih ljudi postojalo tokom ljudske istorije. Ali, može se saznati ko je od poznatih dugovječara - najstarija osoba na Zemlji.

¹⁰ Vidi J.C. Ryan, Old knowledge for new impacts: Equity theory and workforce nationalization, *Journal of Business Research*, 69, 5, 1587-1592, 2016; M.E.Price, D. P. Johnson, The Adaptationist Theory of Cooperation in Groups: Evolutionary Predictions for Organizational Cooperation, *Evolutionary Psychology in the Business Sciences*, 95-133, 2011; M. Hogue, L. Fox-Cardamone, C.L. Z. Dubois, Justifying the Pay System Through Status: Gender Differences in Reports of What Should Be Important in Pay Decisions, *Journal of Applied Social Psychology*, 41, 4, 823-849, 2011; J. Banks, C.J. Patel, M.A. Moola, Perceptions of inequity in the workplace: Exploring the link with unauthorised absenteeism, *SA Journal of Human Resource Management*, 10, 3, 2012; M.J. Fila, J.Purl, R.W. Griffeth, Job demands, control and support: Meta-analyzing moderator effects of gender, nationality, and occupation, *Human Resource Management Review*, 27, 1, 39-60, 2017; R.Carriero, L.Todesco, The Interplay between Equity and Gender Ideology in Perceived Housework Fairness: Evidence from an Experimental Vignette Design, *Sociological Inquiry*, 87, 4, 561-585, 2017; T.Leopold, Diverging Trends in Satisfaction With Housework: Declines in Women, Increases in Men, *Journal of Marriage and Family*, 81, 1, 133-144, 2018; J.L. Gibbs, J.Eisenberg, D.Nekrassova, Second-Class Citizens or Free Agents? Social Construction of Equity Perceptions of Contractors in Global Offshoring Arrangements, *Journal of International Management*, 29, 6, 2023; J.Muldoon, A.M. Gould, J.-E. Joullie, Past is prologue: from human relations to social exchange theory, *Qualitative Research in Organizations and Management: An International Journal*, 2024; M.C. Bolino, W.H. Turnley, Old faces, new places: equity theory in cross-cultural contexts, *Journal of Organisational Behavior*, Vol. 29, No. 1, 29-50, 2008.

¹¹ Svjetska populacija ubrzo stari. U 2020. godini u svijetu je bilo jedna milijarda ljudi starih 60 i više godina. Do 2030. ova cifra će se povećati na 1,4 milijarde ljudi i odgovaraće svakom šestom stanovniku planete. Do 2050. godine broj ljudi starijih od 60 godina će se udvostručiti na 2,1 milijardu. Očekuje se da će u periodu 2020–2050. broj ljudi od 80 i više godina utrostručiti na 426 miliona.

Ova preraspodjela strukture stanovništva zemalja u korist starijih starosnih grupa poznata je kao starenje stanovništva i počela je u zemljama sa visokim dohotkom (na primjer, u Japanu ljudi stariji od 60 godina već čine 30% stanovništva), ali najveći promjene se trenutno dešavaju u zemljama sa niskim i srednjim prihodima. Do 2050. godine dvije trećine svetskog stanovništva starijeg od 60 godina živjeće u zemljama sa niskim i srednjim prihodima.

¹² Starije osobe doprinose društvu kao članovi svojih porodica i lokalne zajednice, a mnogi od njih volontiraju i nastavljaju da rade. Iako je većina njih dobrog zdravlja, mnogi su u opasnosti od razvoja mentalnih bolesti kao što su depresija i anksiozni poremećaji. Na primjer, starije osobe mogu imati ograničenu pokretljivost, hronični bol, slabost, demenciju ili druge

fizičkih-organskih ili (i) psihičkih oboljenja), pa i sa izraženim određenim oblicima ili stepenima invalidnosti¹³.

Pored postojanja stanja fizičke nemoći, „stara lica“ su izložena različitim, često perfidnim oblicima ispoljavanja psihičkog, seksualnog, a naročito ekonomskog nasilja (uskraćivanjem korišćenja njihovih primanja, imovine ili sl.). S obzirom na specifičan oblik ugrožavanja integriteta „starih lica“ kao članova uže ili šire porodice ili porodične zajednice, sve veću njihovu izloženost posljedicama takvih oblika nasilja, u posljednje vrijeme u pravnoj (psihološkoj, sociološkoj, andragoškoj) literaturi su naglašava pojačana potreba njihove sveobuhvatne zaštite.¹⁴ Pri tome, treba imati u vidu visok stepen „tamne“ ili „sive“ brojke kriminaliteta prema „starim licima“, posebno u slučaju „neprepoznavanja“ ili pak neprijavlivanja ovakvih oblika nasilja (zbog „stida“, „straha od budućnosti“ ili iz drugih razloga)¹⁵.

Na bazi međunarodnih standarda¹⁶ u Bosni i Hercegovini je pravna zaštita od nasilja u porodici uređena na sveobuhvatan način.

Međunarodni standardi suzbijanja nasilja u porodici

Najznačajniji regionalni međunarodni dokument, donijet u okviru Savjeta Evrope, čiji standardi predstavljaju temelj za jedinstvenu, sistematizovanu i organizovanu aktivnost svih nadležnih državnih organa i drugih društvenih institucija (u oblasti zdravstva, obrazovanja, vaspitanja, socijalne zaštite, informisanja i dr.) u oblasti sprječavanja i suzbijanja nasilja u porodici, pa time i nasilja nad „starim licima“ kao članovima porodične zajednice - predstavlja Konvencija Savjeta Evrope o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici¹⁷.

Savjet Evrope je, donoseći ovu konvenciju, postavio sljedeće ciljeve (član 1.): a) zaštita od svih vidova nasilja i sprječavanje, procesuiranje i eliminisanje nasilja u porodici, b) doprinos suzbijanju svih oblika diskriminacije nad ženama i promocija suštinske jednakosti između žena i muškaraca, uključujući i osnaživanje žena, c) izrada sveobuhvatnog okvira, politika i mjera zaštite i pomoći svim žrtvama nasilja u porodici, d) promocija međunarodne saradnje u pogledu eliminisanja nasilja u porodici, e) pružanje podrške i pomoći organizacijama i organima unutrašnjih poslova (policiji) u djelotvornoj saradnji da bi se usvojio obuhvatni pristup

---

zdravstvene probleme koji zahtijevaju neki oblik dugotrajne njege. Pored toga, kako ljudi stare, veća je vjerovatnoća da će patiti od više zdravstvenih stanja u isto vrijeme.

¹³ Vidi Lj.Milosavljević, Konstruisanje starosti kao društvenog problema – od preduslova za početak procesa do starosti kao resursa, Beograd: Filozofski fakultet, 2018, str. 39-61.

¹⁴ Vidi A.Blaikie, *Beside the sea: Visual imagery, ageing and heritage*, Ageing and Society, Cambridge University Press, 629–648, 1997; C. Kavita, T.Tafadzwa, K.Patience, D.Stow, R. Barker, D. Craig, B.Hanratty, A.M. Shahzad A.M. (ed.), Prevalence of loneliness amongst older people in high-income countries: A systematic review and meta-analysis, *PLOS ONE*, 16 (7), 2021; E.B. James, K.W. Schaie, eds., *Handbook of the Psychology of Aging*, Academic, 253, 2011; D.E. Forman, A.D. Berman, C.H. McCabe, D.S.Baim, J. Y. Wei, PTCA in the elderly: The “young-old” versus the “old-old”, *Journal of the American Geriatrics Society*, 40 (1), 19–22, 1992; Gillick, M.R., *The Denial of Aging: Perpetual Youth, Eternal Life, and Other Dangerous Fantasies*, Harvard, 5–6, 2007; M. Gorman, *Development and the rights of older people*. In: Randel J, et al., eds. *The ageing and development report: poverty, independence and the world's older people*, London, Earthscan Publications Ltd., 3-21, 1999; E.B.James, K.W. Schaie eds., *Handbook of the Psychology of Aging*, Academic, 253, 2011; J.E. Phillips, K.J. Ajrouch, S. Hillcoat-Nalietambay, *Key Concepts in Social Gerontology*, SAGE, 2010; W. J.Scanlon, W. J., *A perspective on long-term care for the elderly*, *Health Care Financing Review*, Spec No (Suppl), 1988; C.A.Zizza, K.J., Ellison, C.M. Wernette, *Total Water Intakes of Community-Living Middle-Old and Oldest-Old Adults*, *The Journals of Gerontology Series A: Biological Sciences and Medical Sciences*, 64A, (4), 481–486, 2009.

¹⁵ Vidi D.Tomašević, *O starima i starosti*, Banja Luka: Humanitarna organizacija Partner, 2018, str. 34-46.

¹⁶ Vidi M.Simović et al., *Suzbijanje nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini – krivična i prekršajna zaštita*, Laktaši: Grafomark, 2022, str. 156-172.

¹⁷ Vidi G. Gasmi, *Nova Konvencija SE o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i porodičnog nasilja – značaj ustanovljenja evropskih pravnih standarda*, *Strani pravni život*, Beograd, broj 2/2014, str. 37-56.

eliminisanju nasilja u porodici i f) ustanovljavanje posebnog mehanizma za praćenje u cilju djelotvorne, efikasne, kvalitetne i zakonite primjene Konvencije od strane svih država ugovornica.

Konvencija (član 3.) određuje pojam, elemente i karakteristike, te specifična obilježja nasilja u porodici¹⁸. Kao nasilje nad ženama se smatra svako „kršenje ljudskih prava, kao i oblik diskriminacije nad ženama“. Radi se o djelu rodno zasnovanog nasilja koje dovodi do ili može da dovede do: a) fizičke, b) seksualne, c) psihičke i d) finansijske povrede ili patnje”. Takođe, ovo nasilje obuhvata i: a) prijetnju vršenjem takvih kažnjivih ponašanja – to je svaka usmena ili pismena (pa čak i simbolična) izjava ili na drugi način stavljanje u izgled drugom licu da će prema njemu ili njemu bliskom licu biti nanijeto kakvo zlo u smislu svih oblika nasilja, b) sve oblike prinude (uticanja na volju drugog lica u pravcu donošenja određene odluke ili odluke sa određenom sadržinom) i c) neovlašćeno (proizvoljno, van zakonskih uslova i postupka) lišavanje ili oduzimanje slobode kretanja, kako u javnom, tako i u privatnom životu.

Konvencija¹⁹ kao nasilje u porodici smatra “smatra svako djelo fizičkog, seksualnog, psihičkog, odnosno ekonomskog nasilja do kojeg dolazi u okviru porodice ili domaćinstva, odnosno između bivših ili sadašnjih supružnika ili partnera, nezavisno od toga da li učinilac dijeli ili je dijelio isto boravište sa žrtvom”. Konvencija je, pored određivanja pojma i karakteristika nasilja u porodici, propisala i druga kažnjiva ponašanja kao krivična djela koje je preporučila pojedinim državama potpisnicama da ih unesu u nacionalno krivično zakonodavstvo, uz određenu vrstu kazne za njihove učinioce²⁰. Tu spadaju sljedeća krivična djela²¹: 1) psihičko nasilje (član 33.) - namjerno (umišljajno) ponašanje, koje ozbiljno narušava psihički integritet nekog lica prinudom, odnosno prijetnju takvim ponašanjem; 2) proganjanje (član 34.) - namjerno (umišljajno) ponašanje ponavljanjem prijetnji upućenih drugom licu koje uzrokuju da se ono plaši za svoju bezbjednost, 3) fizičko nasilje (član 35.) - namjerno (umišljajno) izvršena djela fizičkog nasilja nad drugim licem; 4) seksualno nasilje, uključujući silovanje (član 36.), obuhvata različite vidove namjernog ponašanja kao što su: a) vaginalna, analna ili oralna penetracija seksualne prirode na tijelu drugog lica bez njenog, odnosno njegovog pristanka, korišćenjem bilo kog dijela tijela, odnosno predmeta, b) druge seksualne radnje sa licem bez njenog, odnosno njegovog pristanka i c) navođenje drugog lica na pokušaj seksualnih radnji sa trećim licem bez njenog, odnosno njegovog pristanka; 5) prinudni brak (član 37.) - prisiljavanje (prinuda) odraslog lica ili djeteta da stupi u brak sa učiniocem djela. Takođe se kao zabranjene i kažnjive radnje smatraju i podstrekavanje (podsticanje), odnosno namamljivanje odraslog lica ili djeteta na teritoriju strane ili države, koja nije njena država boravišta, s ciljem njihovog prinuđavanja na stupanje u brak; 6) seksualno uznemiravanje (član 40.) - oblik neželjenog verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja seksualne prirode u svrhu ili uz ishod povrede dostojanstva lica, posebno kada se stvara zastrašujuća, neprijateljska, degradirajuća, ponižavajuća, odnosno uvredljiva atmosfera.

¹⁸ Vidi N.Petrić, G.Vidović, R.Žigić, Analiza usklađenosti zakona o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske sa međunarodnim standardima, Banja Luka: Fondacija Udružene žene, 2012, str. 38-51.

¹⁹ Vidi A.Čović, Značaj ratifikacije Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Strani pravni život, Beograd, broj 3/2013, str. 279-292.

²⁰ Vidi N.Petrić, S.Husić, I.Šiljak, Priručnik za praćenje primjene Konvencije Savjeta Evrope o spriječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Banja Luka: Fondacija Udružene žene, 2018, str. 54-71.

²¹ Vidi R.Odeljan, Nasilje u obitelji – komparativna analiza pravne regulative u zemljama nemačkog govornog područja, Policija i sigurnost, Zagreb, broj 2/2013, str. 258-267.

Pored određivanja opisa pojedinih krivičnih djela nasilja u porodici, Konvencija (član 41.) dalje propisuje krivičnu odgovornost i za²²: a) umišljajno izvršenje krivičnih djela, b) pokušaj (započinjanje izvršenja) krivičnih djela, c) saučesništvo u obliku podstrekavanja kao samostalno krivično djelo (umišljajno navođenje, uticanje na drugo lice u smislu da ono samo donese odluku o izvršenju krivičnih djela) i d) saučesništvo u obliku pomaganja kao samostalno krivično djelo (umišljajno stvaranje uslova i pretpostavki, odnosno omogućavanje izvršenja uopšte ili olakšavanje izvršenja krivičnih djela)²³.

Konvencija preporučuje nacionalnim krivičnim zakonodavstvima da u postupku odmjerenosti kazne učinocima različitih oblika ispoljavanja krivičnih djela nasilja u porodici, posebno uzmu u obzir otežavajuće okolnosti (član 46.) kao što su: a) krivično djelo učinjeno nad bivšom ili sadašnjom supružnicom ili partnerkom u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom od strane člana porodice ili lica, koje živi zajedno sa žrtvom, odnosno lica koje je zloupotrijebilo svoj autoritet, b) ponovljeno krivično djelo (specijalni povrat), odnosno srodno djelo, c) krivično djelo učinjeno nad licem koje je postalo ugroženo usljed određenih okolnosti (starost, bolest, invalidnost kao posebno svojstvo oštećenog lica), d) krivično djelo učinjeno nad djetetom ili u prisustvu djeteta, e) krivično djelo učinjeno od strane dva ili više udruženih lica (grupni, organizovani način vršenja djela), f) krivično djelo kome je prethodilo ili ga je pratilo ekstremno nasilje, g) krivično djelo učinjeno na opasan način - uz upotrebu oružja ili uz prijetnju upotrebom oružja, h) krivično djelo sa ozbiljnim fizičkim, odnosno psihičkim posljedicama za žrtvu i i) ako je učinilac prethodno osuđivan za krivična djela slične prirode (specijalni povratnik).

Položaj starih lica u pravnom sistemu zaštite

Opšteprihvaćeno je shvatanje da starenje ljudi (poznato kao “treće doba”) predstavlja prirodan, postepen i neizbježan proces koji donosi brojne promjene, kako za pojedinca koji stari, tako i za njegovu užu ili širu sredinu. To je životno doba u koje svako ljudsko biće neumitno dolazi protekom određenog broja godina, osim ako je prekinuto nekim događajem iz spoljnog svijeta. To je period koji, po pravilu, karakteriše u većoj ili manjoj mjeri, brže ili sporije opadanje fizičkih, psihičkih (mentalnih i kognitivnih) sposobnosti čovjeka što sve dovodi do posljedica za kvalitet i način njegovog života. Radi se, zapravo, o procesu koji dovodi do fizičkih, psiholoških i socijalnih promjena u životu čovjeka, što predstavlja svojevrsan izazov koji nužno nameće potrebu adekvantne društvene reakcije²⁴.

Najopštije rečeno, starenje čovjeka predstavlja univerzalni biološki proces, prirodnu fazu u životnom ciklusu svakog pojedinca, koja se završava smrću, odnosno proces koji predstavlja genetički programirano otkazivanje mehanizma koji održavaju homeostazu. U literaturi se pak starost može odrediti i kao doba u životu čovjeka koje se približava ili premašuje životni vijek ljudskih bića i time označava kraj ljudskog životnog ciklusa.

To ukazuje da starost čoveka nosi brojne izazove, iskušenja i problema kako za stare ljudi, tako i za njihovu užu ili širu sredinu, pa i za cjelokupnu društvenu zajednicu. Ovo posebno ako se starost čovjeka udruži sa njegovim bolestima ili invaliditetom, odnosno drugim nemoćnim stanjem. Sve to dovodi, prije ili kasnije, do većeg ili manjeg, kraćeg ili dugotrajnijeg gubljenja (u potpunosti), umanjenja ili ograničenja u fizičkim, psihičkim, kognitivnim, emocionalnim ili drugim sposobnostima. Time dolazi do onemogućavanja ili otežanog

²² Vidi I.Marcus, Redefinisanje koncepta nasilja u porodici kao akta torture ili terorizma u porodici, Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu, Niš, broj 67/2014, str.13-24.

²³ Vidi G.Kovaček Stanić, S.Samardžić, Novine koje donosi Konvencija SE o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Zbornik Pravnog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, broj 2/2014, str. 93-115.

²⁴ Vidi A.Barnard et al., Vrednosna osnova socijalnog rada i socijalne zaštite, Niš: Univerzitet, 2017, str. 73-92.

zadovoljavanja određenih potreba čovjeka, a koje se godinama starosti mogu biti posebno izražene ili multiplikovane²⁵.

Položaj starih lica je značajno ugrožen porastom različitih oblika ili vidova ispoljavanja nasilja prema njima, kako od strane nepoznatih lica, tako još češće od strane njihovih bliskih srodnika, odnosno članova istog porodičnog domaćinstva. Njihova viktimizacija je primarno ispoljena zbog njihovog specifičnog položaja koji je upravo podoban da “oni postanu žrtve različitih oblika kriminalnog ponašanja i krivičnih djela”. Na žalost, sistem, odnosno institucije sistema nerijetko ne prepoznaju specifičan položaj starih lica kao ugrožene kategorije, odnosno da stara lica predstavljaju “posebno osjetljivu kategoriju građana”²⁶.

Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srpske²⁷ (član 1.) uređuje sistem socijalne zaštite, nosioce, korisnike i prava korisnika socijalne zaštite, postupak i uslove za ostvarivanje prava, djelatnost ustanova socijalne zaštite, samostalno obavljanje poslova u oblasti socijalne zaštite, finansiranje, nadzor i druga pitanja značajna za funkcionisanje i ostvarivanje socijalne zaštite građana. Socijalna zaštita (član 2.) predstavlja djelatnost od opšteg interesa za Republiku Srpsku kojom se pruža pomoć licima kada se nađu u stanju socijalne potrebe i preduzimaju potrebne mjere radi sprječavanja nastajanja i otklanjanja posljedica takvog stanja. Stanje socijalne potrebe je stanje u kojem je licu neophodna pomoć radi savladavanja socijalnih i drugih teškoća i stvaranja uslova za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba, ukoliko se te potrebe ne mogu zadovoljiti u drugim sistemima socijalne sigurnosti²⁸.

Korisnik socijalne zaštite (član 17.) je određen kao lice koje se nalazi u stanju socijalne potrebe, među kojima se, pored maloljetnog lica, nalazi punoljetno lice²⁹: 1) materijalno neobezbjedeno i za rad nesposobno lice, 2) sa invaliditetom, 3) starije, bez porodičnog staranja, 4) sa društveno negativnim ponašanjem, 5) žrtva zloupotrebe psihoaktivnih supstanci, 6) žrtva nasilja u porodici, 7) žrtva trgovine ljudima i 8) kome je zbog posebnih okolnosti potrebna socijalna zaštita.

Punoljetno lice se kao korisnik socijalne zaštite (član 18.) javlja kao lice³⁰: 1) koje nema neophodnih sredstava za izdržavanje, nesposobno je za rad i ne može obezbijediti sredstva za život po nekom drugom osnovu; 2) lice sa invaliditetom, a to su lica sa dugoročnim fizičkim, psihičkim, intelektualnim ili senzornim umanjenim sposobnostima, koja u interakciji sa različitim barijerama mogu ometati njihovo puno i efektivno učestvovanje u društvu na osnovu jednakosti sa drugima; 3) koje ima više od 65 godina, a koje zbog trajnih promjena u psihosocijalnom i zdravstvenom stanju ne može zadovoljavati svoje osnovne životne potrebe; 4) koje se odaje besposličarenju, skitnji, prosjačenju ili drugom društveno negativnom ponašanju; 5) koje je došlo u stanje socijalne potrebe zbog upotrebe droga ili alkohola, koje duže upotrebljava ove supstance zbog čega ima probleme u socijalnim i porodičnim odnosima, zdravlju i materijalnoj egzistenciji; 6) kome se u porodičnom okruženju nanosi fizička, psihička, ekonomska i seksualna patnja ili emocionalna bol, kao i prijetnja takvim djelima, a koje se zbog tih okolnosti nađe u stanju socijalne potrebe; 7) koje je vrbovano, prevezeno, skriveno, nasilno transportovano ili prihvaćeno prijetnjom i upotrebom sile, obmanjivanjem,

²⁵ Vidi R.Linč, *Praksa socijalnog rada sa starima – pozitivni pristup centriran ka osobi*, Beograd: Fakultet političkih nauka, 2016, str. 75-92.

²⁶ Vidi Z.Kuburić et al., *Sistemi socijalne sigurnosti*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 2016, str. 97-114.

²⁷ *Službeni glasnik Republike Srpske* br. 37/2012, 90/2016, 94/2019, 42/2020 i 36/2022.

²⁸ Vidi A.Gavrilović, M.Čuk, *Menadžment u sistemu socijalne zaštite*, Banja Luka: Fakultet političkih nauka, 2015, str. 69-83.

²⁹ Vidi M.Miković, S.Bašić, *Odabrane teme savremene socijalne politike i socijalnog rada*, Sarajevo: Fakultet političkih nauka, 2016, str. 65-74.

³⁰ Vidi A.Homarac et al., *Komparativna analiza propisa i prakse u oblasti djelatnosti socijalnog rada u Bosni i Hercegovini, Republici Srbiji, Republici Hrvatskoj i Evropskoj uniji*, Sarajevo: Fondacija lokalne demokratije, 2016, str. 117-131.

otmicom ili drugim oblicima prinude ili prevare, zloupotrebom položaja ili primanja novca, a koje je navedeno na pristanak vlastitog eksploataisanja i 8) koje se nađe u stanju socijalne potrebe zbog siromaštva, dugotrajne nezaposlenosti, pretrpljene elementarne nepogode, ratnog stradanja, izbjeglištva, migracije, repatrijacije, smrti jednog ili više članova porodice, dugotrajnog liječenja, izdržavanja kazne, otpusta iz ustanove ili drugih nepredvidivih okolnosti.

Ilustracije radi, ukazuje se na specifična rješenja pojma “odraslog lica” koji daje Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srbije³¹ (član 41.). Punoljetno lice od navršenih 26 do 65 godina (odrasli) i punoljetno lice starije od 65 godina (stariji korisnik) označavaju korisnika socijalne zaštite kada je njegovo blagostanje, bezbjednost i produktivan život u društvu ugrožen rizicima usljed starosti, invaliditeta, bolesti, porodičnih i drugih životnih okolnosti, a naročito³²: 1) ako ima tjelesne, intelektualne, senzorne ili mentalne teškoće ili teškoće u komunikaciji i kada se, usljed društvenih ili drugih prepreka, susreće s funkcionalnim ograničenjima u jednoj ili više oblasti života; 2) ako postoji opasnost da će postati žrtva ili ako jeste žrtva samozanemarivanja, zanemarivanja, zlostavljanja, eksploatacije i nasilja u porodici; 3) ako se suočava s teškoćama zbog poremećenih odnosa u porodici, zavisnosti od alkohola, droga ili drugih opojnih sredstava ili zbog drugih oblika društveno neprihvatljivog ponašanja i drugih uzroka; 4) ako je žrtva trgovine ljudima; 5) ako je strani državljanin i lice bez državljanstva u potrebi za socijalnom zaštitom i 6) ako ima potrebe za domskim smještajem i druge potrebe za korišćenjem socijalne zaštite.

Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom Federacije BiH³³ (član 1.) uređuje: a) osnove socijalne zaštite građana i njihovih porodica; b) osnovna prava iz socijalne zaštite i korisnike prava iz socijalne zaštite; c) osnivanje i rad ustanova zaštite i invalidskog udruženja; d) osnovna prava civilnih žrtava rata i članova njihovih porodica; e) osnove zaštite porodice sa djecom i f) finansiranje i druga pitanja od značaja za ostvarivanje osnovnih prava iz socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom u Federaciji BiH. Prema ovom zakonskom tekstu (član 11.), socijalna zaštita predstavlja organizovanu djelatnost u Federaciji BIH koja je usmjerena na osiguranje socijalne sigurnosti njenih građana i njihovih porodica u stanju socijalne potrebe.

Kao socijalna potreba³⁴ (član 11. stav 2.) smatra se trajno ili privremeno stanje u kome se nalazi građanin ili porodica koje je prouzrokovano ratnim događajima, elementarnim nesrećama, opštom ekonomskom krizom, psihofizičkim stanjem pojedinaca ili drugih razloga koje se ne mogu otkloniti bez pomoći drugog lica. U skladu sa načelima humanizma i solidarnosti građanskog morala, socijalna zaštita porodice i njenih članova i građana - pojedinaca ostvaruje se otkrivanjem i umanjnjem, odnosno otklanjanjem posljedica uzroka koji dovode do stanja socijalne potrebe i sticanjem određenih prava iz socijalne zaštite.

Korisnici socijalne zaštite su, između ostalih (član 12. stav 2.), lica koja se nalaze u stanju socijalne potrebe, kao što su³⁵: 1) lica sa invaliditetom i lica ometena u fizičkom ili psihičkom razvoju (član 14.) - odrasla lica koja su: a) slijepa i slabovidna, b) gluha i nagluha, c) sa poremećajima u govoru i glasu, d) sa tjelesnim oštećenjima i trajnim smetnjama u fizičkom razvoju, e) sa smetnjama u psihičkom razvoju (lakog, umjerenog, težeg i teškog stepena) i e) sa kombiniranim smetnjama (višestruko ometena u razvoju); 2) materijalno

³¹ *Službeni glasnik Republike Srbije* br. 24/2011 i 117/2022.

³² Vidi P.Spiker, *Analiza politike za praksu - primena socijalne politike*, Beograd: Fakultet političkih nauka, 2016, str.73-79.

³³ *Službene novine Federacije BiH* br. 36/99, 54/2004, 39/2006, 14/2009, 7/2014, 45/2016, 19/2017, 40/2018, 52/2022, 16/2023 i 60/2023.

³⁴ Vidi A.Grbić, *Porodica, socijalni rad i zakonodavstvo*, Beograd: Visoka škola socijalnog rada, 2023, str. 66-81.

³⁵ Vidi Ž.Marković, *Kako biti “mlad” do stote*, Banja Luka: Evropski defendologija centar, 2024, str.51-64.

neosigurana i za rad nesposobna lica (član 15.) – odraslo lice koje nema preko potrebnih sredstava za izdržavanje, nesposobno je za rad i ne može osigurati sredstva za život po nekom drugom osnovu i 3) stara lica bez porodičnog staranja (član 16.) - lice koje je starije od 65 godina (muškarac), odnosno 60 godina (žena), koje nema članove porodice ni srodnike koji su po zakonu obavezni da ga izdržavaju ili ako ih ima, da ta lica nisu u mogućnosti da izvršavaju obavezu izdržavanja.

Slične definicije pojmova iz oblasti socijalne potrebe poznaje takođe Zakon o socijalnoj zaštiti Brčko Distrikta BiH³⁶. Tako, ovaj zakon među korisnicima socijalne zaštite, dakle, licima u stanju socijalne potrebe izričito navodi³⁷: a) materijalno neosigurano i za rad nesposobno lice (član 17.) – odraslo lice koje nema neophodnih sredstava za izdržavanje, koje je nesposobno za rad i ne može da osigura sredstva za život po nekom drugom osnovu; b) staro lice bez porodičnog staranja (član 18.) – lice koje je starije od 65 godina, odnosno koje nema članove porodice, ni srodnike koji su po zakonu obavezni da ih izdržavaju ili ako ih ima, koji nisu u mogućnosti da izvršavaju obavezu izdržavanja i c) invalidno lice (član 19.) – odraslo lice kod koga usljed fizičkih ili psihičkih nedostataka, postoji potpuna ili djelimična nesposobnost za rad.

U osnovi navedenih zakonskih rješenja u nacionalnim pravnim sistemima se nalazi Preporuka Komiteta ministara Savjeta Evrope R (99)4 o principima koji se tiču pravne zaštite nesposobnih starih lica³⁸. Ova preporuka sadrži više principa koji se nalaze u temelju posebne zaštite starih lica u nacionalnim zakonodavstvima. Smatra se da su stara lica u slabijem položaju zbog svoje (fizičke ili psihičke) nesposobnosti i da zbog toga lako mogu biti žrtve različitih zloupotreba, pa se naglašava poštovanje ljudskih prava i njihovog ljudskog dostojanstva na prvom mjestu³⁹.

Princip neophodnosti podrazumijeva da svaka primijenjena mjera mora biti neophodna radi zaštite starog lica ili njegovih interesa i dobiti. Ta zaštita uključuje zaštitu od bilo koje opasnosti ili nepovoljnih okolnosti, uključujući gubitak koristi ili mogućnosti koje bi inače bile dostupne. S tim u vezi se nalazi princip proporcionalnosti. To znači da mjera zaštite starog lica mora biti u srazmjeri sa stepenom njegove sposobnosti u konkretnom slučaju i odmjerena prema konkretnim okolnostima. Ovdje se, zapravo, radi o principu “izbora najmanje restriktivne alternative”. S tim u vezi se nalazi i princip interesa i dobiti konkretnog starog lica. Od njega se polazi prilikom ustanovljavanja ili primjene mjere zaštite starog lica⁴⁰.

Porodičopravni položaj starih lica u porodici

Za sagledavanje problematike nasilja u porodici na štetu “starih”, često “nemoćnih” članova porodice od značaja je i određivanje članova porodice u porodičnom pravu Bosne i Hercegovine.

---

³⁶ *Službeni glasnik Brčko distrikta BiH* br. 1/2003, 4/2004, 19/2007, 2/2008, 21/2018 i 32/2019.

³⁷ Vidi B.Dakić *et al.*, Long-term Care of Older Persons and Persons with Disabilities in the Western Balkans, Belgrade: Red Cross of Serbia, 2023, str. 67-81.

³⁸ Vidi O.Cvejić Jančić, Posebna pravna zaštita starih lica, Zbornik Pravnog fakulteta u Istočnom Sarajevu, Istočno Sarajevo, 2011, str.146-162.

³⁹ Vidi V.Jovanović, Bezobalna tranzicija – perspektve socijalne zaštite u Srbiji, Beograd: Fakultet za medije i komunikacije, 2021, str. 77-91.

⁴⁰ Vidi Đ.Stojanović, V.Ilić, Postmodernizacija socijalnog rada, Beograd: Visoka škola socijalnog rada, 2020, str. 65-82.

Porodični zakon Republike Srpske⁴¹ (član 2.) porodicu definiše kao “životnu zajednicu roditelja i djece i drugih srodnika”. Pri tome se naglašava da Republika Srpska obezbjeđuje (član 3.) posebnu zaštitu porodici, majci i djetetu u skladu sa međunarodno priznatim ljudskim pravima i osnovnim slobodama⁴². Od značaja su sljedeće zakonske odredbe prema kojima⁴³: a) djeca su dužna da se brinu o svojim roditeljima (“starim licima”), da se prema njima odnose s poštovanjem i da ih pomažu kada je to potrebno (član 7.) i b) zabranjeno je nasilje u porodici, pa svaki član porodice ima pravo na zaštitu od nasilja⁴⁴ (član 15.).

Porodični zakon Federacije BiH⁴⁵ (član 2.) kao porodicu⁴⁶ smatra životnu zajednicu roditelja i djece i drugih krvnih srodnika, srodnika po tazbini, usvojlaca i usvojenika i osoba iz vanbračne zajednice ako žive u zajedničkom domaćinstvu. Uređenje odnosa u porodici zasniva se na više principa⁴⁷: a) zaštita privatnosti porodičnog života, b) ravnopravnost, c) međusobno pomaganje i poštovanje članova porodice, d) obaveza roditelja da osiguraju zaštitu interesa i dobrobiti djeteta i njihovoj odgovornosti u podizanju, odgoju i obrazovanju djeteta, e) obaveza države da osigura zaštitu porodice i djeteta i f) pružanje starateljske zaštite djeci bez roditeljskog staranja i odraslim osobama (“starim licima”) koji nisu sposobni da se sami staraju o sebi, svojim pravima, interesima i imovini.

Dalje, Porodični zakon Federacije BiH (član 4.) propisuje da je “u porodici zabranjeno nasilničko ponašanje bračnog partnera i bilo kojeg drugog člana porodice”. Kao nasilničko ponašanje⁴⁸ (stav 2.) smatra se svako narušavanje fizičkog ili psihičkog integriteta u smislu Zakona o ravnopravnosti polova u Bosni i Hercegovini⁴⁹. Tu spada, između ostalog⁵⁰: 1) uznemiravanje (član 5. stav 1.) - svako neželjeno ponašanje po osnovu pola kojim se želi povrijediti dostojanstvo osobe ili grupe osoba i stvoriti zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje ili kojim se postiže takav učinak, 2) seksualno uznemiravanje (član 5. stav 2.) - neželjeni oblik verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja polne prirode kojim se želi povrijediti dostojanstvo osobe ili grupe osoba ili kojim se postiže takav učinak, naročito kad to ponašanje stvara zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje i 3) nasilje po osnovu pola (član 6.) - djelovanje kojim se nanosi ili može biti nanijeta fizička, psihička, seksualna ili ekonomska šteta ili patnja, kao i prijetnja takvim djelovanjem koje sputavaju osobu ili grupu osoba da uživa u svojim ljudskim pravima i slobodama u javnoj i privatnoj sferi života (rodno zasnovano nasilje). Nasilje po osnovu pola uključuje, ali se ne ograničava, na oblike nasilja kao što su⁵¹: a) nasilje koje se dešava u porodici ili domaćinstvu, b) nasilje koje se dešava u široj zajednici, c) nasilje koje učine ili tolerišu organi vlasti i drugi ovlašćeni organi i pojedinci i d) nasilje po osnovu pola u slučaju oružanih sukoba.

Konačno, Porodični zakon Brčko Distrikta BiH⁵² (član 2.) kao porodicu definiše životnu zajednicu roditelja i djece, kao i drugih srodnika. Odnosi u porodici, koji imaju poseban

⁴¹ *Službeni glasnik Republike Srpske* br. 17/2023 i 27/2024.

⁴² Vidi I.Babić, *Porodično pravo*, Bijeljina: Univerzitet Sinergija, 2007, str. 38-54.

⁴³ Vidi S.Stjepanović, *Praktikum iz porodičnog prava*, Istočno Sarajevo: Pravni fakultet, 2014, str. 67-95.

⁴⁴ Vidi Z.Hrnčić, F.Bećirović, *Postupanje u slučajevima nasilja u porodici – multisektorski odgovor*, Sarajevo: Gender centar Federacije BiH, 2018, str.39-52.

⁴⁵ *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine* br. 35/2005, 41/2005, 31/2014 i 32/2019.

⁴⁶ Vidi D.Medić, H.Tajić, *Porodično pravo u praksi*, Sarajevo: Fineks, 2013, str.115-127

⁴⁷ Vidi A.Poljić, A.Alispahić, *Porodično pravo u sudskoj praksi*, Sarajevo: Privredna štampa, 2023, str.156-179.

⁴⁸ Vidi A.Matijević, *Nasilje u obitelji – europski modeli*, Policija i sigurnost, Zagreb, broj 2/2010, str. 195-209.

⁴⁹ *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine* br. 16/2003, 102/2009 i 32/2010.

⁵⁰ Vidi Dž.Duman, M.Halilović, *Analiza sudske prakse u porodičnim sporovima i preporuke za postupanje*, Sarajevo: Atlantska inicijativa, 2020, str. 68-101.

⁵¹ Vidi M.Čičić, *Nasilje u porodici*, Anali Pravnog fakulteta u Zenici, Zenica, broj 27/2021, str. 205-220.

⁵² *Službeni glasnik Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine* broj 23/2007.

značaj za svaku društvenu zajednicu, zasnivaju se na principima kao što su: a) zaštita privatnosti porodičnog života, b) ravnopravnost, međusobno pomaganje i poštovanje članova porodice, c) obaveza roditelja da osiguraju zaštitu interesa i dobrobit djeteta i njihovoj odgovornosti u podizanju, odgoju i obrazovanju djeteta, d) obaveza Brčko Distrikta BiH da osigura zaštitu porodice, majke i djeteta u skladu s međunarodnim konvencijama iz ovih oblasti i e) pružanje starateljske zaštite djeci bez roditeljskog staranja i zaštite odraslih lica koja nisu sposobna da se same staraju o sebi, svojim pravima, interesima i imovini.

Za razliku od Porodičnog zakona Republike Srpske, Porodični zakon Brčko Distrikta BiH izričito određuje pojam nasilničkog ponašanja u porodici (član 3.), pa se izričito zabranjuje nasilničko ponašanje bračnih partnera ili bilo kojeg drugog člana porodice⁵³. Pod nasilničkim ponašanjem se podrazumijeva svako ponašanje koje ima obilježja krivičnog djela nasilja u porodici koje je propisano Krivičnim zakonom Brčko Distrikta BiH (član 218.).

Nasilje prema “starim licima” u porodici u krivičnom pravu

Krivični zakonik Republike Srpske⁵⁴ (član 190.) sadrži krivično djelo pod nazivom „Nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici“, i to na drugačiji način nego druga dva krivična zakona sa primjenom u Bosni i Hercegovini⁵⁵. Djelo⁵⁶ se sastoji u ugrožavanju spokojstva, tjelesnog integriteta ili duševnog zdravlja člana svoje porodice ili porodične zajednice primjenom nasilja, prijetnjom da će napasti na život ili tijelo, drskim ili bezobzirnim ponašanjem. Novelom Krivičnog zakonika Republike Srpske⁵⁷ (2021.) iz ovog pojma je brisana posljedica djela u vidu povrede fizičkog ili psihičkog integriteta⁵⁸.

Ovo krivično djelo pod nazivom “Nasilje u porodici” propisuju Krivični zakon Federacije BiH⁵⁹ (član 222.) i Krivični zakon Brčko distrikta BiH⁶⁰ (član 218.).

Objekt zaštite djela (Krivični zakonik Republike Srpske) je određen kao⁶¹: a) spokojstvo (osjećanje lične sigurnosti) i b) fizički (tjelesni) integritet ili duševno zdravlje (psihički integritet) člana porodice ili porodične zajednice učinioca djela. S druge strane, u Krivičnom zakonu Federacije BiH je objekt zaštite određen kao: a) mir, b) tjelesna cjelovitost i c) psihičko zdravlje, dok Krivični zakon Brčko Distrikta BiH, pored navedenih vrijednosti (u smislu objekta zaštite) umjesto termina “psihičko zdravlje” upotrebljava termin “duševno zdravlje”. Karakter objekta zaštite ukazuje da se ovdje radi o posebnoj, specijalnoj obliku ispoljavanja krivičnog djela ugrožavanja sigurnosti⁶².

⁵³ Vidi S.Bašić, Nasilje djece nad roditeljima, Sarajevski žurnal za društvena istraživanja, Sarajevo, broj 1/2020, str. 83-108.

⁵⁴ *Službeni glasnik Republike Srpske* br. 64/2017, 104/2018, 15/2021, 89/2021, 73/2023 i 9/2024.

⁵⁵ Vidi D.Jovašević, Lj.Mitrović, V.Ikanović, Komentar Krivičnog zakonika Republike Srpske, Banja Luka: Službeni glasnik, 2021, str. 357-358.

⁵⁶ Vidi J. Njagulović, Nasilje u porodici – tri segmenta pravne zaštite u domaćem zakonodavstvu, Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu, Niš, broj 62/2012, str. 593-603.

⁵⁷ *Službeni glasnik Republike Srpske* broj 15/2021.

⁵⁸ Vidi D.Jovašević, Lj.Mitrović, V.Ikanović, Krivično pravo Republike Srpske, Posebni deo, Banja Luka: Panevropski univerzitet Apeiron, 2017, str. 101-102.

⁵⁹ *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine* br. 36/2003, 37/2003, 21/2004, 69/2004, 18/2005, 42/2010, 76/2014, 46/2016 i 75/2017 i 31/2023.

⁶⁰ *Službeni glasnik Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine* br. 19/2020, 3/2024 i 14/2024.

⁶¹ Vidi M.Savić, D.Mikić, Metodika otkrivanja i dokazivanja krivičnog djela nasilja u porodici, Bezbednost, Beograd, broj 3/2010, str. 298-312.

⁶² Vidi M.Babić, I.Marković, Krivično pravo, Posebni deo, Banja Luka: Pravni fakultet, 2008, str.150-152.

Radnja izvršenja krivičnog djela nasilja u porodici (Krivični zakonik Republike Srpske)⁶³ je izražena upotrebom trajnog glagolskog oblika što znači da djelo postoji bez obzira na to da li je djelatnost činjenja preduzeta jednom ili više puta prema istom pasivnom subjektu, pri čemu broj ponovljenih radnji može biti od značaja za odmjeravanje kazne učiniocu⁶⁴. Praktično, radnja izvršenja⁶⁵ djela je određena posljedičnom dispozicijom. To je svaka djelatnost fizičkog ili psihičkog karaktera⁶⁶ koja se preduzima prema članu svoje porodice ili porodične zajednice (uključujući "stara lica" - pretke) koja je podobna, dovoljna da dovede do ugrožavanja spokojstva, odnosno izazivanja osjećanja nesigurnosti i straha za tjelesni integritet ili duševno zdravlje⁶⁷.

Za postojanje krivičnog djela je potrebno da se radnja izvršenja preduzima⁶⁸:

1) Na određeni način - primjenom nasilja, prijetnjom da će napasti na život ili tijelo, drskim ili bezobzirnim ponašanjem⁶⁹. Tri su alternativno određena načina preduzimanja radnje izvršenja. Primjena nasilja⁷⁰ predstavlja svaku djelatnost koja je podobna, dovoljna da ugroži život ili tjelesni (psihički) integritet drugog lica. To je djelatnost činjenja (pozitivna, aktivna radnja) koja stvara neposrednu, blisku, stvarnu opasnost od nastupanja smrti ili teške tjelesne povrede drugog lica⁷¹. Nasilje je svaka djelatnost kojom se neposredno, blisko i stvarno ugrožava tjelesni i duševni integritet pasivnog subjekta. To je radnja kojom se prouzrokuje opasnost od nastupanja tjelesne povrede. Ona može biti preduzeta različitim djelatnostima, na različite načine i različitim sredstvima. Prijetnja⁷² je izjava volje ili misli (usmena ili pismena) kojom je najavljuje, stavlja u izgled drugom licu da će se napasti na njegov život ili tjelesni integritet. Prijetnju iznosi upravo ono lice koje će najavljeno zlo i nanijeti, a ne neko treće lice (u kom slučaju bi postojala opomena). Da bi prijetnja bila pravno relevantna, potrebno je da ona ispunjava određene uslove⁷³. Ovdje se, u svakom slučaju, radi o kvalifikovanoj prijetnji - stavljanjem u izgled nanošenja posljedice smrti ili tjelesne povrede⁷⁴. Drsko ili bezobzirno ponašanje⁷⁵ predstavlja svako ponašanje kojim se grubo, vulgarno, nepristojno ponaša prema drugom licu.

2) Tako da nastupi posljedica povrede fizičkog ili psihičkog integriteta člana porodice ili porodične zajednice. Posljedica krivičnog djela se, dakle, ispoljava u vidu povrede – narušavanja tjelesnog ili psihičkog integriteta člana porodice učinioca.

Krivični zakon Federacije BiH i Krivični zakon Brčko Distrikta BiH pod radnjom izvršenja ovog krivičnog djela podrazumijevaju: a) nasilje i b) drsko ili bezobzirno ponašanje,

---

⁶³ M.Kokolj, D. Jovašević, Krivično pravo Republike Srpske, Opšti i posebni dio, Bijeljina: Univerzitet Sinergija, 2011, str. 76 i 77.

⁶⁴ Đ.Đorđević, Krivično pravo, Posebni deo, Beograd: Kriminalističko-policijska akademija, 2011, str. 84 i 85.

⁶⁵ D.Jovašević, V.Ikanović, Krivično pravo Republike Srpske, Posebni dio, Banja Luka:Panevropski univerzitet Apeiron, 2012, str. 89 i 90.

⁶⁶ Vidi U.Novaković, Nasilje u porodici u zakonodavstvu država nekadašnje SFRJ, Pravni život, Beograd, broj 10/2009, str. 1077-1091.

⁶⁷ M.Đorđević, Đ.Đorđević, Krivično pravo, Beograd: Projuris, 2020, str.168.

⁶⁸ Vidi D.Jovašević, Lj.Mitrović, V.Ikanović, Komentar Krivičnog zakonika Republike Srpske, Banja Luka: Službeni glasnik, 2021, str. 370-372.

⁶⁹ Vidi Đ.Đorđević, Krivično delo nasilja u porodici, Revija za kriminologiju i krivično pravo, Beograd, broj 3/2007, str. 121-133.

⁷⁰ Vidi D.Bošković, Etiološka obilježja nasilja u porodici, Bezbjednost, policija, građani, Banja Luka, broj 1/2009, str. 199-216.

⁷¹ Vidi I.Simić, M.Petrović, Krivični zakon Republike Srbije, Praktična primena, Beograd: Službeni glasnik, 2002, str.117.

⁷² Vidi N.Petrić, Društvena reakcija na rodno zasnovano nasilje u porodici, Svarog, Banja Luka, broj 6/2013, str. 105-117.

⁷³ Vidi D.Jovašević, Krivično pravo, Posebni deo, Beograd: Dosije, 2017, str.147.

⁷⁴ Vidi Lj. Lazarević, B.Vučković, Vučković, Komentar Krivičnog zakonika Crne Gore, Cetinje: Obod, 2004, str. 560-562.

⁷⁵ Vidi I.Jeličić, D.Lukač, Z.Janjuš, Analiza krivičnog djela nasilja u porodici na području CJB Banja Luka, Bezbjednost, policija, građani, Banja Luka, broj 1-2/2012, str. 29-41.

dok se ove djelatnosti u Republici Srpskoj smatraju kao načini preduzimanja posljedične radnje izvršenja.

Različito određivanje pojma, prirode, karaktera i osobnosti radnje izvršenja ovog krivičnog djela ukazuje i na različito određivanje pojma i vrste prouzrokovane posljedice tako preduzete radnje izvršenja, zavisno od zakonskog rješenja. Dok se posljedica krivičnog djela nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici (Krivični zakonik Republike Srpske) ispoljava u povredi⁷⁶ – narušavanju tjelesnog ili psihičkog integriteta (dakle, u nastupanju tjelesne povrede u različitim oblicima i vidovima ispoljavanja), dotle se prema rješenju dva krivična zakona koja poznaju uopšte ovo krivično djelo na teritoriji Bosne i Hercegovine posljedica javlja u vidu ugrožavanja zaštićenih dobara, odnosno u stvaranju konkretne, bliske, stvarne, neposredne opasnosti da dođe do njihove povrede, ali takva povreda u konkretnom slučaju još uvijek nije nastupila⁷⁷.

Izvršilac ovog specifičnog krivičnog djela (Krivični zakonik Republike Srpske) može biti samo određeno lice – *delicta propria* (stav 6.) – član porodice ili porodične zajednice pasivnog subjekta⁷⁸. To su: a) supružnici ili bivši supružnici i njihova djeca i djeca svakog od njih, b) vanbračni partneri ili bivši vanbračni partneri, njihova djeca ili djeca svakog od njih, c) srodnici po tazbini zaključno do drugog stepena bez obzira na činjenicu da je bračna zajednica prestala, d) roditelji sadašnjih i bivših bračnih i vanbračnih partnera, e) srodnici iz potpunog usvojenja u pravoj liniji bez ograničenja, a u pobočnoj zaključno sa četvrtim stepenom, f) srodnici iz nepotpunog usvojenja, g) lica koja vezuje odnos starateljstva, h) lica koja žive ili su živjela u istom porodičnom domaćinstvu, bez obzira na srodstvo, i) lica koja imaju zajedničko dijete ili je dijete začeto, iako nikada nisu živjela u istom porodičnom domaćinstvu i j) lica koja su međusobno bila ili su još u emotivnoj ili intimnoj vezi nezavisno od toga da li učinilac dijeli ili je dijelio domaćinstvo sa žrtvom⁷⁹.

Na sličan način izvršioaca ovog djela određuju drugi krivični zakoni u Bosni i Hercegovini. Član porodice učinioca (član 2. tačka 20. Krivičnog zakona Federacije BiH) može biti⁸⁰: a) bračni i izvanbračni drug, b) bivši bračni i izvanbračni drug, c) krvni srodnik u pravoj liniji, d) usvojlac i usvojenik, f) rođak u bočnoj liniji do trećeg stepena srodstva i g) srodnik po tazbini do drugog stepena. Konačno, Krivični zakon Brčko distrikta BiH (član 2. tačka 28.) kao članove porodice (kojoj pripada učinilac djela, ali i oštećeni) smatra sljedeća lica⁸¹: a) bračni i vanbračni drug, b) bivši bračni i vanbračni drug, c) krvni srodnik u pravoj liniji, d) usvojlac i usvojenik, e) srodnik u pobočnoj liniji do trećeg stepena zaključno i f) srodnik po tazbini do drugog stepena zaključno.

U pogledu krivice, potreban je umišljaj učinioca koji obuhvata i svijest o svojstvu oštećenog lica (pasivnog subjekta)⁸².

Za osnovni oblik krivičnog djela nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici u Krivičnom zakoniku Republike Srpske alternativno je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine. Znatno blaža kazna za osnovni oblik krivičnog djela nasilja u porodici je propisana u

⁷⁶ Vidi B.Petrović, D.Jovašević, Krivično (kazneno) pravo 2, Posebni dio, Sarajevo: Pravni fakultet, 2005, str. 211-213.

⁷⁷ Vidi I.Milas Klarić, Nasilje u obitelji – pravni aspekti, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, broj 3-4/2005, str. 961-999.

⁷⁸ Vidi M.Babić, I.Marković, Krivično pravo, Posebni deo, Banja Luka: Pravni fakultet, 2008, str.150-152.

⁷⁹ Vidi B.Đukić, D.Vujić, Specifičnosti krivičnog djela nasilje u porodici u Krivičnom zakonu Republike Srpske, Bezbjednost, policija, građani, Banja Luka, broj 1-2/2013, str. 205-220.

⁸⁰ Vidi M.Jeftić, Krivično delo nasilja u porodici, Pravni život, Beograd, broj 10/2006, str.113-117.

⁸¹ Vidi B.Petrović, D.Jovašević, A.Ferhatović, Krivično pravo 2, Sarajevo: Pravni fakultet, 2016, str. 354-355.

⁸² Vidi M.Živković, Specifičnosti postupka dokazivanja krivičnog djela nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici, Bezbjednost, policija, građani, Banja Luka, broj 1-2/2015, str. 279-294.

Krivičnom zakonu Federacije BiH, odnosno u Krivičnom zakonu Brčko Distrikta BiH, i to novčana kazna alternativno sa kaznom zatvora u trajanju do jedne godine.

Poseban oblik krivičnog djela (stav 5.)⁸³, za koji je alternativno propisana novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine, postoji u slučaju kršenja zaštitne mjere ili hitne mjere zaštite od nasilja u porodici koje je sud odredio na osnovu zakona⁸⁴.

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske⁸⁵ (član 23.) predviđa sljedeći sistem zaštitnih mjera: a) udaljenje iz stana, kuće ili nekog drugog stambenog prostora, b) zabrana približavanja žrtvi nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici (zabrana približavanja žrtvi), c) zabrana uznemiravanja ili uhođenja žrtve nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici (zabrana uznemiravanja ili uhođenja žrtve), d) obavezan psihosocijalni tretman i e) obavezno liječenje od zavisnosti. Kršenjem bilo koje od navedenih mjera zaštite, učinilac nasilja u porodici ostvaruje obilježja bića posebnog oblika ovog krivičnog djela.

Ovaj poseban oblik krivičnog djela nasilja u porodici ne poznaju krivični zakoni Federacije BiH i Brčko Distrikta BiH.

Pored osnovnog i posebnog oblika, krivično djelo nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici u Republici Srpskoj ima i tri teža, kvalifikovana oblika ispoljavanja za koja Zakonik propisuje pooštreno kažnjavanje, za razliku od zakona Federacije Bosne i Hercegovine, odnosno Brčko Distrikta koji propisuju pet težih oblika ispoljavanja ovog krivičnog djela.

Prvi teži oblik djela (stav 2.), poslije novele Krivičnog zakonika Republike Srpske⁸⁶ (2021.) postoji ako je prilikom preduzimanja radnje izvršenja učinilac koristio oružje (hladno ili vatreno), opasno oruđe ili drugo sredstvo koje je pogodno da tijelo drugog lica teško povrijedi ili njegovo zdravlje teško naruši. Opasno sredstvo⁸⁷ (priroda i karakter) izvršenja djela predstavlja kvalifikatornu okolnost za koju Zakonik propisuje kaznu zatvora u trajanju od šest mjeseci do pet godina.

Zakonski opis ovog kvalifikovanog oblika krivičnog djela nasilja u porodici, koji je predviđen na identičan način i u druga dva zakona u Bosni i Hercegovini, razlikuje se po zapriječenoj kazni za učinioca. Tako, krivični zakoni sa primjenom u Federaciji BiH i Brčko Distriktu BiH za ovo djelo propisuju blažu kaznu u trajanju od tri mjeseca do tri godine, za razliku od Republike Srpske (kazna zatvora u trajanju od šest mjeseci do pet godina).

Drugi teži oblik krivičnog djela nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici (Krivični zakonik Republike Srpske) postoji ako je⁸⁸: 1) usljed preduzete radnje izvršenja iz nehata nastupila teža posljedica u vidu: a) teške tjelesne povrede i b) teškog narušavanja zdravlja⁸⁹. Posljedica djela je povreda tjelesnog integriteta ili zdravlja. Ona se javlja u vidu oštećenja tjelesnog integriteta (prouzrokovanje posjekotina, preloma, opekotina, ubodina, krvnih podliva) ili u vidu narušavanja zdravlja (izazivanje novog ili pogoršanje postojećeg oboljenja organskog ili duševnog karaktera) i 2) ako je radnja izvršenja preduzeta prema određenom licu

---

⁸³ Vidi M.Počuča, *Nasilje u porodici*, Pravo- teorija i praksa, Novi Sad, broj 9-10/2010, str. 49-61.

⁸⁴ Vidi V.Grozdanić, M.Škorić, I.Vinja, *Nasilje u obitelji u svjetlu promjena Kaznenog zakona*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, broj 2/2010, str. 669-698.

⁸⁵ Vidi T.Marić, *Novi standardi u primjeni Zakona o zaštiti od nasilja u porodici u Republici Srpskoj*, Godišnjak Fakulteta pravnih nauka, Banja Luka, broj 10/2020, str. 256-264.

⁸⁶ *Službeni glasnik Republike Srpske* broj 15/2021.

⁸⁷ Vidi B.Pavišić, V.Grozdanić, P.Veić, *Komentar Kaznenog zakona*, Zagreb: Narodne novine, 2007, str. 534-537.

⁸⁸ Vidi S.Jovanović, *Krivičnopravna zaštita od nasilja u porodici – nova rešenja*, Nauka, bezbednost, policija, Beograd, broj 2/2006, str. 79-100.

⁸⁹ Vidi D.Jovašević, *Komentar Krivičnog zakona Republike Srbije sa sudskom praksom*, Beograd: Nomos, 2003, str. 80-86.

pod određenim okolnostima - prema djetetu kao pasivnom subjektu (kao oštećenom licu) ili u prisustvu djeteta⁹⁰.

Za razliku od navedenog zakonskog rješenja sa primjenom u Republici Srpskoj, u Federaciji BiH i Brčko Distriktu BiH se za ovo teže krivično djelo, pored nastupanja teške tjelesne povrede ili teškog narušavanja zdravlja oštećenog lica, odnosno izvršenja krivičnog djela prema djetetu ili u "prisustvu" djeteta, zahtijeva samo preduzimanje radnje izvršenja osnovnog oblika djela prema djetetu ili maloljetniku. Ne zahtijeva se i izvršenje djela u prisustvu takvog lica, što znatno sužava područje primjene ove inkriminacije.

Za ovo je krivično djelo u Republici Srpskoj propisana kazna zatvora u trajanju od dvije do deset godina, dok je u Federaciji BiH, odnosno u Brčko Distriktu BiH za ovo teže djelo propisana blaža kazna - kazna zatvora u trajanju od jedne do pet godina.

Treći i najteži oblik krivičnog djela (stav 4.) postoji ako je usljed preduzete radnje izvršenja iz nehata nastupila teža posljedica u vidu smrti člana porodice ili porodične zajednice⁹¹. Ovo krivično djelo čine sljedeći elementi⁹²: a) radnja nasilničkog ponašanja - primjene nasilja ili drskog ili bezobzirnog ponašanja učinioca, b) nastupanje posljedice smrti pasivnog subjekta - člana porodice ili porodične zajednice učinioca, c) teška posljedica mora biti rezultat preduzete radnje izvršenja, odnosno između njih mora da postoji uzročno-posljedična (kauzalna) veza i d) teža posljedica mora biti rezultat nehata (svjesnog ili nesvjesnog) učinioca⁹³. Za ovo krivično djelo je propisana kazna zatvora u trajanju od tri do petnaest godina.

Ovaj teži oblik krivičnog djela nasilja u porodici je na identičan način propisan i u krivičnim zakonima Federacije BiH, odnosno Brčko Distrikta BiH, ali sa blažom kaznom. Naime u ovim je zakonima za ovo teže djelo propisana kazna zatvora u trajanju od dvije do petnaest godina.

---

⁹⁰ Vidi J.Kjurski, Nasilje u porodici, Temida, Beograd, broj 2/2003, str. 37-44.

⁹¹ Vidi D.Bošković, Sprečavanje nasilja u porodici, Bezbednost, Beograd, broj 3/2009, str. 93-104. i M.Babić, I.Marković, Krivično pravo, Posebni deo, Banja Luka: Pravni fakultet, 2008, str.150-152.

⁹² Vidi M.Kokolj, D.Jovašević, Krivično pravo Republike Srpske, Opšti i posebni dio, Bijeljina: Univerzitet Sinergija, 2011, str. 294.

⁹³ Vidi D.Jovašević, Krivična djela ubistva, Beograd: Službeni glasnik, 2020, str. 171-183.

Zaključak

U cilju otklanjanja štetnih posljedica za žrtve uopšte, a posebno ako se radi o specifičnoj vrsti “osjetljivih” lica - tzv. “nemoćnih, starih lica” usljed starosti, bolesti, invalidnosti, izgubljene ili smanjene sposobnosti da podmiruju svoje svakodnevne životne potrebe, usljed izvršenog nasilja u porodici ili u porodičnoj zajednici, odnosno njegovog sprječavanja, društvu stoje na raspolaganju i različite mjere specijalno-preventivnog karaktera. Međutim, one su često nedovoljne ili neefikasne.

Tako se u Bosni i Hercegovini, kao i u pravu drugih savremenih država, suzbijanju različitih oblika ili vidova ispoljavanja nasilja u porodici poklanja u posljednje vrijeme naročita pažnja, pri čemu se polazi od: a) međunarodnih standarda koji su uspostavljeni u Istanbulskoj konvenciji i b) nacionalnog – domaćeg zakonodavstva u oblasti porodičnog prava i socijalne zaštite. Ova je pravna zaštita žrtava nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici upotpunjena sistemom krivičnih sankcija koje nadležni organi krivičnog pravosuđa izriču učiniocima nasilja prema članovima svoje porodice ili uže ili šire porodične zajednice, pri čemu srodstvo učinioca i žrtve može biti zasnovano na bračnoj ili vanbračnoj vezi.

Radi se o različitim protivpravnim djelatnostima drskog ili bezobzirnog ponašanja, primjeni nasilja ili prijetnji nasiljem (fizičkim, psihičkim, emocionalnim, seksualnim, ekonomskim i sl.) čime se ugrožava mir ili spokojstvo člana svoje porodice ili mu se prouzrokuje povreda života, tjelesnog integriteta ili zdravlja, na različite načine ili različitim sredstvima. Svi krivični zakoni sa primjenom u Bosni i Hercegovini (Republike Srpske, Federacije BiH i Brčko distrikta BiH, pri pojavnim definisanju krivičnog djela nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici, sa više/manje istim ili identičnim izrazima jedinstveno navode opis, sadržinu, karakteristike, elemente ili obilježje djela, te oblike ispoljavanja. Ali, pri tome, uopšteno određuju svojstvo žrtve, zadovoljavajući se navođenjem da se radi o članu porodice, bez bližeg određenja, osim kada je zakonom propisana djelatnost u smislu radnje izvršenja upravljena prema djetetu (licu uzrasta do 14 godina). S obzirom na to da su, pored djece, posebno osjetljive kategorije lica i tzv. “nemoćna” lica, gdje spadaju “stara” lica ili lica “trećeg doba” - bilo bi poželjno da se u zakonski opis ovog djela unese pojačana krivičnopravna zaštita, pored djece, i “starih lica (uzrasta od 65 godina i više).

Literatura

- Babić, I., Porodično pravo, Bijeljina: Univerzitet Sinergija, 2007.
- Babić, M., Marković, I., Krivično pravo, Posebni dio, Banja Luka: Pravni fakultet, 2008.
- Banks, J., Patel, C.J., Moola, M.A., Perceptions of inequity in the workplace: Exploring the link with unauthorised absenteeism, *SA Journal of Human Resource Management*, 10.4102/sajhrm.v10i1. 402, 10, 3, 2012.
- Barnard, A., et al., Vrednosna osnova socijalnog rada i socijalne zaštite, Niš: Univerzitet, 2017.
- Bašić, S., Nasilje djece nad roditeljima, Sarajevski žurnal za društvena istraživanja, Sarajevo, broj 1/2020, str. 83-108.
- Blaikie, A., *Beside the sea: Visual imagery, ageing and heritage*, Ageing and Society, Cambridge University Press, 1997, 629–648.
- Bolino, M.C., Turnley, W.H., Old faces, new places: equity theory in cross-cultural contexts, *Journal of Organisational Behavior*, <https://doi.org/10.1002/job.454>.
- Bošković, D., Sprječavanje nasilja u porodici, *Bezbednost*, Beograd, broj 3/2009, str. 93-104.
- Bošković, D., Etiološka obeležja nasilja u porodici, *Bezbednost, policija, građani*, Banja Luka, broj 1/2009, str. 199-216.

Carriero, R., Todesco, L., The Interplay between Equity and Gender Ideology in Perceived Housework Fairness: Evidence from an Experimental Vignette Design, *Sociological Inquiry*, 10.1111/soin.12162, 87, 4, 561-585, 2017.

Cvejić Jančić, O., Posebna pravna zaštita starih lica, *Zbornik Pravnog fakulteta u Istočnom Sarajevu, Istočno Sarajevo*, 2011, str. 146-162.

Čičić, M., Nasilje u porodici, *Anali Pravnog fakulteta u Zenici, Zenica*, broj 27/2021, str. 205-220.

Čović, A., Značaj ratifikacije Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, *Strani pravni život, Beograd*, broj 3/2013, str. 279-292.

Dakić, B. *et al.*, Long-term Care of Older Persons and Persons with Disabilities in the Western Balkans, *Belgrade: Red Cross of Serbia*, 2023.

Duman, Dž., Halilović, M., Analiza sudske prakse u porodičnim sporovima i preporuke za postupanje, *Sarajevo: Atlantska inicijativa*, 2020.

Đorđević, Đ., Krivično delo nasilja u porodici, *Revija za kriminologiju i krivično pravo, Beograd*, broj 3/2007, str. 121-133.

Đorđević, Đ., Krivično pravo, Posebni deo, *Beograd: Kriminalističko-policijska akademija*, 2011.

Đorđević, M., Đorđević, Đ., *Krivično pravo, Beograd: Projuris*, 2020.

Đukić, B., Vujić, D., Specifičnosti krivičnog djela nasilje u porodici u Krivičnom zakonu Republike Srpske, *Bezbednost, policija, građani, Banja Luka*, broj 1-2/2013, str. 205-220.

Fila, M.J., Purl, J., Griffith, R.W., Job demands, control and support: Meta-analyzing moderator effects of gender, nationality, and occupation, *Human Resource Management Review*, 10.1016/j.hmr.2016.09.004, 27, 1, 39-60, 2017.

Forman, D.E., Berman, A.D., McCabe, C.H., Baim, D.S., Wei, J. Y., PTCA in the elderly: The "young-old" versus the "old-old", *Journal of the American Geriatrics Society*, 40 (1), 19-22, 1992, doi:10.1111/j.1532-5415.1992.tb01823.x.

Gasmi, G., Nova Konvencija SE o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i porodičnog nasilja – značaj ustanovljenja evropskih pravnih standarda, *Strani pravni život, Beograd*, broj 2/2014, str. 37-56.

Gavrilović, A., Ćuk, M., Menadžment u sistemu socijalne zaštite, *Banja Luka: Fakultet političkih nauka*, 2015.

Gibbs, J.L., Eisenberg, J., Nekrassova, D., Second-Class Citizens or Free Agents? Social Construction of Equity Perceptions of Contractors in Global Offshoring Arrangements, *Journal of International Management*, 10.1016/j.intman.2023.101092, 29, 6, (101092), 2023.

Gillick, M.R., The Denial of Aging: Perpetual Youth, Eternal Life, and Other Dangerous Fantasies, *Harvard*, 5-6, 2007.

Gorman, M., Development and the rights of older people. In: Randel J, et al., eds. The ageing and development report: poverty, independence and the world's older people. London, Earthscan Publications Ltd., 3-21, 1999.

Grbić, A., Porodica, socijalni rad i zakonodavstvo, *Beograd: Visoka škola socijalnog rada*, 2023.

Grozđanić, V., Škorić, M., Vinja, I., Nasilje u obitelji u svjetlu promjena Kaznenog zakona, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb*, broj 2/2010, str. 669-698.

Hogue, M., Fox-Cardamone, L., Dubois, C.L. Z., Justifying the Pay System Through Status: Gender Differences in Reports of What Should Be Important in Pay Decisions, *Journal of Applied Social Psychology*, 10.1111/j.1559-1816.2011.00737.x, 41, 4, 823-849, 2011.

Homarac, A. *et al.*, Komparativna analiza propisa i prakse u oblasti djelatnosti socijalnog rada u Bosni i Hercegovini, Republici Srbiji, Republici Hrvatskoj i Europskoj uniji, *Sarajevo: Fondacija lokalne demokratije*, 2016.

Hrnčić, Z., Bećirović, F., Postupanje u slučajevima nasilja u porodici – multisektorski odgovor, *Sarajevo: Gender centar Federacije BiH*, 2018.

James, E.B., Schaie, K.W. eds., *Handbook of the Psychology of Aging, Academic*, 2011

Jeftić, M., Krivično delo nasilja u porodici, *Pravni život, Beograd*, broj 10/2006, str. 113-117.

Jeličić, I., Lukač, D., Janjuš, Z., Analiza krivičnog djela nasilja u porodici na području CJB Banja Luka, *Bezbednost, policija, građani, Banja Luka*, broj 1-2/2012, str. 29-41.

- Jovanović, S., Krivičnopravna zaštita od nasilja u porodici – nova rešenja, Nauka, bezbednost, policija, Beograd, broj 2/2006, str. 79-100.
- Jovanović, V., Bezobalna tranzicija - perspektve socijalne zaštite u Srbiji, Beograd: Fakultet za medije i komunikacije, 2021.
- Jovašević, D., Komentar Krivičnog zakona Republike Srbije sa sudskom praksom, Beograd: Nomos, 2003.
- Jovašević, D., Ikanović, V., Krivično pravo Republike Srpske, Posebni dio, Banja Luka: Panevropski univerzitet Apeiron, 2012.
- Jovašević, D., Mitrović, Lj., Ikanović, V., Krivično pravo Republike Srpske, Posebni dio, Banja Luka: Panevropski univerzitet Apeiron, 2017.
- Jovašević, D., Krivično pravo, Posebni deo, Beograd: Dosije, 2017.
- Jovašević, D., Krivična djela ubistva, Beograd: Službeni glasnik, 2020.
- Jovašević, D., Mitrović, Lj., Ikanović, V., Komentar Krivičnog zakonika Republike Srpske, Banja Luka: Službeni glasnik, 2021.
- Kavita, C., Tafadzwa, T., Patience, K., Stow, D., Barker, R.D. Craig, B., Hanratty, A.M. Shahzad A.M. (ed.), Prevalence of loneliness amongst older people in high-income countries: A systematic review and meta-analysis, *PLOS ONE*, 16 (7), 2021.
- Kjurski, J., Nasilje u porodici, Temida, Beograd, broj 2/2003, str. 37-44.
- Kokolj, M., Jovašević, D., Krivično pravo Republike Srpske, Opšti i posebni dio, Bijeljina: Univerzitet Sinergija, 2011.
- Kovaček Stanić, G., Samardžić, S., Novine koje donosi Konvencija SE o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Zbornik Pravnog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, broj 2/2014, str. 93-115.
- Kuburić, Z. *et al.*, Sistemi socijalne sigurnosti, Novi Sad: Filozofski fakultet, 2016.
- Lazarević, Lj., Vučković, B., Vučković, V., Komentar Krivičnog zakonika Crne Gore, Cetinje: Obod, 2004.
- Leopold, T., Diverging Trends in Satisfaction With Housework: Declines in Women, Increases in Men, *Journal of Marriage and Family*, 10.1111/jomf.12520, 81, 1, 133-144, 2018.
- Linč, R., Praksa socijalnog rada sa starima - pozitivni pristup centriran ka osobi, Beograd: Fakultet političkih nauka, 2016.
- Marcus, I., Redefinisanje koncepta nasilja u porodici kao akta torture ili terorizma u porodici, Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu, Niš, broj 67/2014, str. 13-24.
- Marić, T., Novi standardi u primjeni Zakona o zaštiti od nasilja u porodici u Republici Srpskoj, Godišnjak Fakulteta pravnih nauka, Banja Luka, broj 10/2020, str. 256-264.
- Marković, Ž., Kako biti "mlad" do stote, Banja Luka: Evropski defnologija centar, 2024.
- Matijević, A., Nasilje u obitelji – europski modeli, Policija i sigurnost, Zagreb, broj 2/2010, str.195-209.
- Medić, D., Tajić, H., Porodično pravo u praksi, Sarajevo: Privredna štampa, 2013.
- Miković, M., Bašić, S., Odabrane teme savremene socijalne politike i socijalnog rada, Sarajevo: Fakultet političkih nauka, 2016.
- Miljan Klarić, I., Nasilje u obitelji - pravni aspekti, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, broj 3-4/2005, str. 961-999.
- Milosavljević, Lj., Konstruisanje starosti kao društvenog problema - od preduslova za početak procesa do starosti kao resursa, Beograd: Filozofski fakultet, 2018.
- Muldoon, J., Gould, A.M., Joullié, J.-E., Past is prologue: from human relations to social exchange theory, *Qualitative Research in Organizations and Management: An International Journal*, 10.1108/QR0M-07-2023-2556, 2024.
- Novaković, U., Nasilje u porodici u zakonodavstvu država nekadašnje SFRJ, Pravni život, Beograd, broj 10/2009, str. 1077-1091.
- Njagulović, J., Nasilje u porodici - tri segmenta pravne zaštite u domaćem zakonodavstvu, Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu, Niš, broj 62/2012, str. 593-603.
- Odeljan, R., Nasilje u obitelji - komparativna analiza pravne regulative u zemljama njemačkog govornog područja, Policija i sigurnost, Zagreb, broj 2/2013, str. 258-267.
- Pavišić, B., Grozdanić, V., Veić, P., Komentar Kaznenog zakona, Zagreb: Narodne novine, 2007.

- Pavišić, B., Kamber, K., Parenta, I., Kazneno pravo Vijeća Europe, Rijeka: Paradox, 2016.
- Petrić, N., Vidović, G., Žigić, R., Analiza usklađenosti zakona o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske sa međunarodnim standardima, Banja Luka: Fondacija Udružene žene, 2012.
- Petrić, N., Društvena reakcija na rodno zasnovano nasilje u porodici, Svarog, Banja Luka, broj 6/2013, str. 105-117.
- Petrić, N., Husić, S., Šiljak, I., Priručnik za praćenje primjene Konvencije Savjeta Evrope o spriječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Banja Luka: Fondacija Udružene žene, 2018.
- Petrović, B., Jovašević, D., Krivično (kazneno) pravo 2, Posebni dio, Sarajevo: Pravni fakultet, 2005.
- Petrović, B., Jovašević, D., Ferhatović, A., Krivično pravo 2, Sarajevo: Pravni fakultet, 2016.
- Phillips, J. E., Ajrouch, K.J., Hillcoat-Nallemby, S., Key Concepts in Social Gerontology, SAGE, 2010.
- Počuča, M., Nasilje u porodici, Pravo - teorija i praksa, Novi Sad, broj 9-10/2010, str. 49-61.
- Poljić, A., Alispahić, A., Porodično pravo u sudskoj praksi, Sarajevo: Privredna štampa, 2023.
- Price, M.E., Johnson, D.P., The Adaptationist Theory of Cooperation in Groups: Evolutionary Predictions for Organizational Cooperation, *Evolutionary Psychology in the Business Sciences*, 10.1007/978-3-540-92784-6_5, 95-133, 2011.
- Ryan, J.C., Old knowledge for new impacts: Equity theory and workforce nationalization, *Journal of Business Research*, 10.1016/j.jbusres.2015.10.022, 69, 5, 1587-1592, 2016.
- Savić, M., Mikić, D., Metodika otkrivanja i dokazivanja krivičnog dela nasilja u porodici, *Bezbednost*, Beograd, broj 3/2010, str. 298-312.
- Scanlon, W. J., A perspective on long-term care for the elderly, *Health Care Financing Review*. Spec No (Suppl), 1988.
- Simić, I., Petrović, M., Krivični zakon Republike Srbije, *Praktična primena*, Beograd: Službeni glasnik, 2002.
- Simović, M., Simović, M.M., Todorović, Lj., *Krivični zakon Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Fineks, 2015.
- Simović, M., Jovašević, D., *Leksikon krivičnog prava Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2018.
- Simović, M., Simović, M.V., *Krivično pravo Brčko distrikta BiH, Posebni dio*, Laktaši: Grafomark, 2021.
- Simović, M., et al., *Suzbijanje nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini – krivična i prekršajna zaštita*, Laktaši: Grafomark, 2022.
- Simović, M., Blagojević, M., Simović, M.V., *Međunarodno krivično pravo, treće izmijenjeno i dopunjeno izdanje*, Istočno Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, 2023.
- Simović, M., Simović M.M., Simović M.V., Simović, M., *Međunarodno pravo ljudskih prava*, Banja Luka: Istraživački centar, 2003.
- Spiker, P., *Analiza politike za praksu – primena socijalne politike*, Beograd: Fakultet političkih nauka, 2016.
- Stjepanović, S., *Praktikum iz porodičnog prava*, Istočno Sarajevo: Pravni fakultet, 2014.
- Stojanović, Đ., Ilić, V., *Postmodernizacija socijalnog rada*, Beograd: Visoka škola socijalnog rada, 2020.
- Šćepović, D., Lepir, Lj., *Nasilje u porodici*, Banja Luka: Fakultet političkih nauka, 2023.
- Tomašević, D., *O starima i starosti*, Banja Luka: Humanitarna organizacija Partner, 2018.
- Zizza, C.A., Ellison, K.J., Wernette, C.M., Total Water Intakes of Community-Living Middle-Old and Oldest-Old Adults, *The Journals of Gerontology Series A: Biological Sciences and Medical Sciences*, 64A (4): 481-486, 2009. doi:10.1093/gerona/gln045.
- Živković, M., *Specifičnosti postupka dokazivanja krivičnog djela nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici*, *Bezbednost*, policija, građani, Banja Luka, broj 1-2/2015, str. 279-294.

SENATUS ROMANORUM- OD VIJEĆA STARACA DO VRHOVNE VLASTI U RIMSKOJ IMPERIJI

Sažetak

Po rimskoj tradiciji, Senat se prvobitno sastojao od 100 ljudi, a zatim je broj njegovih članova povećan na 200 i kasnije 300 članova. Korijen riječi "Senat" (*Senatus*) dolazi od *senex* – starac, i, po svemu sudeći, Senat se u rano doba sastojao od starješina rodova.

To je vijeće staraca, na koje se na ranom stepenu razvoja nailazi kod mnogih naroda. Sve odluke kurijatskih komicija morale su dobiti suglasnost Senata (*auctoritas patrum*), koji je bio čuvar tradicija predaka (*mos maiorum*) i kraljev savjetnik u važnim pitanjima, a članovi Senata nazivani su očevima (*patres*).

U Rimu pored komicija i kralja nalazio se i Senat koji se u rano doba sastojao od starješina patricijskih rodova (kojih je bilo 300 iz 30 kurija i 3 plemena), to je nekadašnje vijeće staraca, na koje se na ranom stupnju razvoja nailazi kod mnogih naroda.

U radu se analizira razvoj vijeća staraca kod različitih naroda starog svijeta i antike, sa posebnim naglaskom na razvitak rimskog Senata.

Ključne riječi: antika, običaj, Rim, Senat, vijeće staraca

---

¹Pravni fakultet Univerziteta u Zenici
dzevad.drino@unze.ba

Quod bonum, faustum, felix fortunatumque sir populo Romano Quiritibus

(Neka bude na dobrobit, blagoslovljenost, plodnost i sreću rimskog naroda),
obavezan govor pri otvaranju zasjedanja rimskog Senata.

Mi smo ono što pamtimo. — J. G. Fihte

I UVOD

Po Darvinu (1809- 1882.), čovjek je evoluirao i evoluirao; slično je i sa društvom- od acefalnog društva (bez izabranog vođe ili tijela kao nosioca vlasti), do države, od anomije, stanja bez društvenih normi i vrijednosti (naziv skovao Emile Durkheim, 1856- 1917.), do organizovane političke zajednice s teritorijom i organima vlasti- državom. Današnji broj stanovništva čini 7% svih ljudi koji su ikada živjeli; mrtvi brojčano nadmašuju žive, tri milenija izgradnje ljudskog društva je dugačka dionica ljudske povijesti, zašto onda ignorisati nagomilano iskustvo? Karl Marx (1813-1883.) će navesti da historiografija predstavlja tradiciju mrtvih generacija koja, poput noćne more, opsjeda mozgove živih, dok je Brodelova historija troslojna; civilizacije su pojave dugog trajanja, srednjeg su ekonomija, kultura i društvo, a kratkog trajanja je događajna historija. Fenomen o kome ovdje raspravljamo- rimski Senat, je očito dugog trajanja, sa vlastitim korijenima u vijeću staraca, preko odvajanja aristokracije od ostalog društva, do izgradnje najznačajnije poluge vlasti rimske imperije, čiji su trgovci ostali do danas u političkoj kulturi svijeta.²

Prije 4,5 milijardi godina stvoren je plenet Zemlja, brema tradicije u procesima ljudskog rasuđivanja i presuđivanja je ogromno; Anthony Giddens podsjeća da je riječ tradicija u svom današnjem značenju nastala u Evropi za posljednja dva stoljeća. Konstitutivna vrijednost historije prava jeste da su tradicionalne pravne kulture moralno i politički jednake; razlike među njima ne potvrđuju sud da su neke pravne kulture moralno superiornije od ostalih. Ne postoji kaos vjerovanja i običaja, naprotiv, postoji genealogija ideja koja su ih inspirisala! Pri tom je narativizacija historije države i prava uvijek arbitrarna; historijski, društveni i politički uslovi zacijelo jesu konstitutivni elemenat u nastanku prava. Progresivističku teoriju napretka i stepeni razvitka (divljaštvo, barbarstvo, civilizacija), Danac Tomsen razvija u trostepeni razvoj prahistorije, kao kameno, brončano i željezno doba, a istražujući tzv.segmentarna društva (društva bez države), kao i strukture nastale iz srodstva, dolazi se do proučavanja odnosa magije, religije i rane kraljevske vlasti, u čemu je pionir James G. Frazer (1854- 1941.).³ To je fina veza kojom umijeće vladanja (izraz skovao Michael Foucault, 1926- 1984.) prelazi u političku znanost, iz režima struktura suvereniteta u tehniku vladanja, iz porodice u stanovništvo, pri čemu se pravo određuje kao institucionalni normativni poredak. Antropolog Eric Wolf (1923- 1999.) će napisati da je stara Grčka rodila Rim, Rim kršćansku Evropu, ona

---

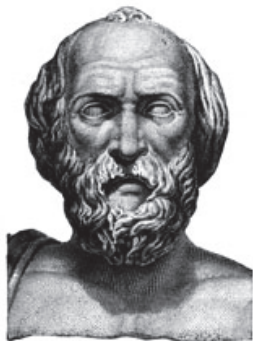
² Talbert, Richard J. A. *The Senate of Imperial Rome*. Princeton: Princeton University Press, 1984.

³ Dževad Drino, *Drevno pravo/Ancient Law*, Pravni fakultet Univerziteta u Zenici, Zenica 2021., 6.

renesansu pa prosvjetiteljstvo, koje na koncu rađa političku demokraciju i industrijsku revoluciju. Prilazni putevi i načini posmatranja društva su vijugavi, to je uska veza između promišljanja i pravne prakse, ona se primjenjuje „ovdje i sada“, ona se dokazuje stalno u hodu, a historija je tu „da nam kaže šta se dogodilo i objasni zašto“ (Marc Bloch).

Arhetip i afektivna mitologija rimskog senata u različitim simboličkim kontekstima osnažava pretpostavke o obnovljivosti i generativnoj moći Rima kroz politički diskurs i prostor društvene organizacije. Darren Kelsey u svojim djelima predlaže diskursivno- mitološki pristup za razumijevanje ideoloških i komunikacijskih praksi društava i njihovih arhetipskih mehanizama, upravo na primjeru rimskog Senata, koji analizira oslonjen na semiotiku, historijske, socijalne i ideološke resurse rimskog društva.⁴ Kineski Spis o obredima, napisan otprilike oko sedam stote godine, sadrži podatak i o tome da su na području carstva, u početnom razdoblju vladavine dinastije Džou, postojale tačno hiljadu sedam stotina šezdeset tri posebne oblasti od kojih je svaka imala vijeće staraca.⁵

Korijeni rimskog Senata, rekosmo, pripadaju starom tijelu antičkih društava- vijeću staraca- u dorskim gradovima, osobito u Sparti, naziva **geruzija** (grč. γερουσία od γέρων—starac, starješina), koje je osnovao legendarni spartanski zakonodavac Likurg.⁶ Geruzija je imala odlučujuću ulogu u predlaganju zakona, kao i svih odluka, ali i sprovođenju ukupne politike polisa. Od ukupno 30 članova njih 28 su stariji od 60 godina, dok su ostala dva člana bila dva spartanska kralja- dok je jedan bio u ratnom pohodu, drugi bi ostao da vlada polisom, jedan kralj je iz kraljevske linije Egijada, a drugi pripada Euripontidima. Svi pripadnici geruzije prolazili su kroz spartansko obrazovanje i vojnu obuku, a pripadali su najistaknutijim spartanskim porodicama, smrću geronta njegovog nasljednika je određivala narodna skupština (Apela).⁷

⁴ Darren Kelsey, *Media und Affective Mythologies*, Springer 2017, 33.

⁵ Burrill A.M., *A Law Dictionary and Glossary*, New York 1987.,441.

⁶ Dževad Drino, *Komparativna pravna historija*, Pravni fakultet Univerziteta u Zenici, Zenica 2017., 73.

⁷ **geruzija** (grč. γερουσία: vijeće staraca), u dorskim gradovima, osobito u Sparti, vijeće od 28 geronata (tj. starijih uglednih građana) koje je donosilo odluke o državnim poslovima prije nego što su bili predloženi narodnoj skupštini na odluku. Geruziju su u daljnjem razvoju, kao posve aristokratsku ustanovu, zamijenili demokratski efori. U Jeruzalemu se u doba Aleksandra III. Velikoga geruzijom nazivao Sanhedrin (grč. συνέδριον), vijeće sastavljeno od Židova, pripadnika vladajućega sloja.

Citiranje:

geruzija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 1.4.2025. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/geruzija>>.

Likurg-legendarni zakonodavac Sparte

Geronti su zbog dominacije starih aristokratskih porodica, faktički predstavljali oligarhijski dio spartanskog društvenog uređenja, dok je sama nadležnost gerusije odnosila na pripremu odluka (retre) koje su se pripremale za izglasavanje na skupštini, ali je imala i ulogu vrhovnog suda, čak je mogla da sudi i kraljevima. Tradicija njeno osnivanje pripisuje zakonodavcu Likurgu, prema Plutarhu to je prva institucija koju je on osnovao i ona je napravila balans između kraljeve vlasti i naroda. Izvršni organi- eformi, morali su se konsultovati sa geruzijom prilikom primjene zakona, ali su geronti imali i pravo veta na odluke narodne skuštine, Apele.⁸ Svaki od geronata, koji su birani doživotno, imali su jednako pravo glasa uključujući i kraljeve. Iz geruzije su se, na području antičke Grčke, razvili različiti oblici tzv. amfiktonijskih vijeća i skupština u polisima, dok je svehelenska skupština bila u Plateji i sastajala se o svetkovini Eleuterija. Također kod Jevreja, u doba samostalnosti Judeje, dolazi do izgradnje tijela najviše državne vlasti, tj. državnog savjeta **sinedrij** (grč. *συνέδριον*) koji je bio istovremeno i njihov vrhovni sud s 70 članova. U doba helenske prevlasti autonomnom jevrejskom zajednicom u Judeji upravlja geruzija (savjet staraca), a nešto kasnije veliki sabor (hebrejski: *kneset hag'dola*), iz kojeg će se razviti sinedrij (Sanhedrin).

Sinedrij se često sinonimno naziva sanhedrin (hebrejska posudenica iz aramejskog < grčkoga), a rjeđe geruzija ili prezbiterion (vijeće staraca), u prijevodima veliko vijeće. Oko godine 80. Sinedriji je na čelu mu je bio patrijarh, a sačinjavali su ga učenjaci i tumači zakona, zanimljivo je da je na Napoleonov poticaj sinedrij je ponovno bio sazvan nakon 800 godina (9. II. 1807) u Parizu, kako bi donio obvezne zaključke za sve Jevreje svijeta.

II KRATKA POVIJEST RIMSKOG SENATA

Cjelokupno rimsko stanovništvo bilo je podijeljeno u dva razreda (klase): Senat i Narod (što se može vidjeti u slavnoj skraćenici za državu – za "Senatus Populus Que Romanus," SPQR), dok su narod činili svi rimski građani koji nisu bili članovi Senata. Domaća vlast bila je sadržana u Rimskom narodu kroz Centurijatsku skupštinu (Comitia Centuriata), Tributsku

---

⁸ **geronti** (grč. *γέρον*, genitiv *γέροντος*: starac), stariji ugledni građani koji su u nekim grč. državicama sačinjavali drž. vijeće (→ GERUZJA). Ustanova je patrijarhalnoplemenskoga podrijetla; geronti su isprva bili starci (najčešće iznad 60 god.) koji više nisu bili sposobni za vojsku; imovinskom diferencijacijom društva i slabljenjem monarhije plemići i bogataši birani za doživotne geronte prigrabali su oligarhijsku vlast. I rimska ustanova senata (lat. *senatus*, od *senex*: starac) isprva je bila vijeće staraca; slična vijeća imala su i neka ilirska, germanska i slavenska plemena.

Citiranje:

geronti. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 1.4.2025. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/geronti>>.

skupštinu (Comitia Tributa) i Plebejsko vijeće (Concilium Plebis). Dvije skupštine i vijeće donosili su nove zakone i izabirali rimske magistrate (državne službenike).

Pouzdan rimski historičar Tit Livije navodi da je legendarni osnivač Rima, Romul (771 -717. g. p.n.e.), prvi utemeljio Senat kao savjetodavno tijelo kraljeva, brojao je 100 ljudi, a činile su ga očevi/vođe (*patres*) plemenitih rodova, čiji će potomci ubrzo postati rimska aristokracija - patriciji.⁹ Treći rimski kralj Tulije Hostilije (672 - 641. g. p.n.e.) dodao je postojećem Senatu aristokraciju iz novoosvojene susjedne Alba Longe i, za svoj uvećani Senat, izgradio mjesto za održavanje sjednica - Kuriju, na sjeverozapadnoj strani rimskog Foruma. Ova zgrada, koja se *nastavila zvati Curia Hostilia sve do vremena naših otaca*, bila je pravougaonoga oblika s drvenim krovom i formalno je bila smatrana hramom, dok joj je unutrašnjost joj je bila oslikana prizorima iz rimske historije.

Rekosmo da je prema rimskoj tradiciji Senat prvi osnovao Romul, mitski osnivač Rima, kao savjetodavno vijeće sastavljeno od 100 glava porodica nazvanih *patres* ("očevi"), da bi kasnije na početku razdoblja Republike Lucije Junije Brut povećao broj senatora na 300. Oni su se nazivali *conscripti* ("unovačeni"), pošto ih je Brut *unovačio*. Od tada pa nadalje članovi Senata nazivaju se *patres et conscripti* što se postupno stopilo u *patres conscripti* ("unovačeni očevi").

Enciklopedijski rečeno- senat (latinski *senatus*, od *senex*: starac), ima slijedeća značenja:

1. U rimskom pravu, izvorno, u doba rimskoga kraljevstva, »vijeće staraca« kao savjetodavno tijelo rimskoga kralja. Prema tradiciji, prvobitan broj senatora (100) ustanovio je Romul. U doba republike, središnja ustavna institucija u Rimu. Senatore su postavljali konzuli, a zatim cenzori. Broj senatora tada se povećao na 300; Sula ga je poslije podigao na 600, Cezar na 900, a August opet spustio na 600. Senatorska dužnost bila je u pravilu doživotna, čime se u Rimu postupno stvarao senatorski stalež kao vladajuća nasljedna aristokracija. Senat je u to doba bio najvažnije tijelo rimske vanjske i unutarnje politike; njegovi akti (*senatus consulta*) odsudno su djelovali na rimski politički i pravni život. Nastankom carstva, u doba *principata*, senat je gubio važnost i ovlasti, i postao pukim instrumentom carske moći preko kojega je car provodio svoje odluke, a u doba *dominata* bio je sveden tek na gradsko vijeće Rima, bez ikakva političkog utjecaja. *Senatus populusque Romanus* (akronim SPQR; Rimski senat i narod) bila je formula koja se ispisivala na vojnim zastavama, javnim zgradama i sl., a izražavala je misao da rimska država počiva na volji rimskog senata i naroda.

2. U nekim kasnosrednjovjekovnim i ranonovovjekovnim državama (npr. Dubrovačkoj Republici), naziv za tijelo, sastavljeno od iskusnijih članova, koje odlučuje o osjetljivijim političkim pitanjima.

3. U suvremenom značenju, naziv za (gornji) dom parlamenta. Najčešće se pojavljuje u složenim, federalnim državama (SAD, Australija), ali postoji i u unitarnim državama (Italija, Poljska). Senat održava ravnotežu vlasti tako što štiti načelo manjine, jer zastupa interese užih jedinica (teritorijalnih, grupnih, interesnih), za razliku od zastupničkoga (donjega) doma, koji zastupa opće interese, odnosno interese većine. Izbor senatora razlikuje se od sustava do sustava: mogu ih birati izravno građani (SAD), mogu se birati posredno – tako da jedinice koje senat zastupa imenuju senatore iz redova svojih zakonodavnih ili izvršnih tijela (Francuska) ili ih imenuje savezni premijer (Kanada), te kombinacijom tih dvaju tipova, tako da dio senatora

---

⁹ Tit Livije. *Istorija Rima od osnivanja grada*, I, Beograd 1991., 17.

izravno biraju građani, a dio imenuje (najčešće) predsjednik države (Italija). U nekim državama bivši predsjednici republike imaju pravo postati doživotni članovi senata (Čile). Mandat senatora obično je duži od mandata zastupnika zastupničkoga doma. Pasivno biračko pravo za senat najčešće je određeno višom granicom životne dobi, što se obrazlaže nužnošću osiguranja stabilnosti i kontinuiteta državne politike.”¹⁰

Vanjski izgled dosta govori: svi su senatori imali pravo nositi senatorski prsten (prvobitno načinjen od željeza, a kasnije od zlata; stare patricijske porodice poput Julijevaca nastavile su nositi željezno prstenje do konca perioda Republike) i *tunicu clavu*, bijelu tuniku s dugačkom prugom ljubičaste — boje i 13 cm široke (*latus clavus*) na desnom ramenu. *Senator pedarius* nosio je bijelu *togu virilis* (također nazvanu *toga pura*) bez ukrasa, dok je Senator koji je obavljao kurulnu magistraturu ima je pravo nositi *togu praetextu*, bijelu togu sa širokim tirska ljubičastim rubom. Slično pravilima odijevanja, svi su senatori nosili zatvorene smeđe kožne sandale, odnosno cipele, a senatori koji su obavljali kurulnu magistraturu dodavali su polumjesečastu kopču. Kako je senatorima bilo zabranjeno bavljenje trgovinom i bankarstvom, njihovi su interesi bili usmjereni na zemljište, tako su čitava sela i općine postala ovisna o pripadnicima plemstva ekonomski, a time i politički. U osvojenim provincijama poput Sicilije i Afrike senatorske su obitelji uzimale državnu zemlju u trajni zakup, time su nastali veleposjedi (latifundije). Obavezni imovinski minimum u Augustovo doba bio je million sestercija, dok je odjeća bila tunika sa dvije paralelne grimizne pruge naprijed i pravo nošenja crvenih cipela(sandala). Do 123.godine stare ere, svi su senatori bili konjanici, često nazivani i "vitezovima". Te je godine Gaj Grah ozakonio odvajanje dva razreda, a posljednji je osnovao kao *Ordo Equester* ("Konjanički red"). Ovi konjanici nisu bili ograničeni u svojim poslovnim rizicima te su bili bogata i moćna sila u rimskoj politici, dok sinovi senatora i ostali nesenatorski članovi senatorove porodice nastavili su se klasificirati konjanicima te su imali pravo nositi toge s uskom ljubičastom prugom širine 7.5 centimetara kao podsjetnik na svoje senatorsko porijeklo.

Senat je imao oko 600 članova tokom perioda Republike, prema običaju svi izabrani magistrati — kvestori i edili (*kurulni* i *plebejski*), kao im pretori i konzuli, bili su primljeni u Senat, iako se uključivanje tribuna u Senat razlikovalo tokom historije. Rimski plemići koji je imali odgovarajuće finansijske mogućnosti mogli su također biti uvedeni u Senat uz pomoć cenzora. Senatori koji nisu izabrani u magistratsku službu višu od kvestora zvali su se *senatores pedarii* i nije im bilo dopušteno govoriti. Njihov je broj dramatično smanjio Sula, a otprilike polovica (49.5%) *pedarija* od 78. – 49. godine stare ere bili su *homines novi* ("novi ljudi"), to jest, oni čije porodice nikad nisu vršile više magistrature. ¹¹ zvan *pedarija*, broj *homines novi* bio je nizak, oko 33% tribuna, 29% edila, 22% pretora, i samo 1% konzula bili su istinski *novi*. ¹² (vidi. Kr.).

Senatorova služba trajala je doživotno, noseći određena ograničenja; nisu smjeli direktno sudjelovati u trgovini ili lihvarstvu, ali su mnogi pronašli načine da diskretno zaobiđu ove zabrane. Jedna od najvažnijih funkcija cenzora bio je nadzor nad senatskim spisima i izbacivanje članova zbog neprikladnih djela, nakon Sulinog proširenja mogli su raskinuti

---

¹⁰ senat. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 9.2.2025. <<https://enciklopedija.hr/clanak/senat>>.

¹¹ Keaveney, Arthur. Sulla. *The Last Republican*. 2nd edn. London: Routledge, 2005. 47.

¹² E. S. Gruen, 1974, *The Last Generation of the Roman Republic*, Brill 1995.

Erich Gruen je istaknuti profesor klasične historije na University of California, Berkeley, i autor je znamenite studije Helenski svijet i Rim California, 1984).

senatorovo članstvo u Senatu ako je on okrivljen za nepoštivanje *mores maiorum* (javnog morala, doslovan prevod: putovi predaka). Zbog korupcije, nepoštivanja koleginog veta, zanemarivanja smrtno kazne, teškog nasilja, neprikladnog odnosa prema "klijentima" ili robovima, te kod bankrota ili preljuba, ili ako su to zatražili svećenici. Dužnostima konzula i narodnog tribuna vremenom su bile pridodate brojne druge državne funkcije; pretori su bili zaduženi za sprovođenje odluka koje bi donosili konzuli, a istovremeno su im pomagali u obavljanju njihovih državnih obaveza. Kvestori su se starali o državnim finansijama, edili su bili zaduženi za održavanje javnih zgrada i organizaciju državnih svetkovina, zapovjednici su se nalazili na čelu rimskih provincija, cenzori su nadgledali javni red i mir, a kažnjavali su sve one koji bi se neprimereno ponašali. Budući da je rimska religija imala status državne, to su i vjerski dužnosnici također imali državne odgovornosti, što je sve činilo koloplet državne vlasti.

Konzuli su se mjesečno izmjenjivali kao predsjednici Senata, dok je *senatus princeps* djelovao kao vođa doma, a od Oktavijana Augusta ovu senatorsku službu preuzeli su carevi tokom razdoblja Carstva. Ako su oba konzula bila odsutna (obično zbog rata), najstariji bi magistrat, najčešće *praetor urbanus*, djelovao kao predsjednik. Izvorna je njegova dužnost bilo postavljanje poslova prije Senata, odnosno davanje vlastitog prijedloga ili teme po kojom bi

on zatražio od senatora njihove prijedloge, ali to je ubrzo postala domena *princepsa*. Među senatorima s pravom govora strogi red određivao je ko može kada govoriti. Tako su patriciji uvijek prethodili plebejcima istog ranga, a *princeps* je uvijek govorio prvi. U vrijeme interegnuma (međuvlašća) deset vodećih patricijskih senatora preuzimaju mjesto interexa (doslovno: međukralja), svaki u razdoblju od po pet dana. Naravno da su nosioci najviših dužnosti bili i najugledniji: *Konzulari* su bili među najuticajnijim članovima Senata, to su bili senatori koji su obavljali dužnost konzula. Budući da su se jednom godišnje birala dva konzula (za ovu službu kandidati su morali biti iz reda patricija stariji od 40, a plebejci od 42 godina), u Senatu se u svakom trenutku rijetko nalazilo više od 40 *konzulara*.

Koje su bile nadležnosti Senata?

Nadležnost Senata nije se zasnivala na pisanim normama nego na starim običajima (*mores maiorum*). Senat je držao značajan autoritet (*auctoritas*) u rimskoj politici, on je bio službeno tijelo koje je slalo i primalo poslanike, te imenovalo službenike za upravljanje javnim posjedima, uključujući i upravitelje provincija (namjesnike, guvernera). Senat je provodio ratove, upravljao svim javnim novčanim sredstvima, izdavao novac, davao ovlaštenja glavnim gradskim magistratima, konzulima, imenovao je diktatore u vanrednim situacijama. Usprkos svojim širokim fiskalnim i sudačkim moćima, Senat nikada nije imao izvršnu ili zakonodavnu moć (sve do sredine II stoljeća nove ere).¹³ Svi prijedlozi Senata (*Senatus Consultum - S.C.*) bili su predmeti ratifikacije u narodnoj skupštini. Ipak, zbog svog ogromnog prestiža i činjenice da su svi izabrani službenici ustvari bili senatori, većina *Senatus Consultuma* bila je ozakonjena.¹⁴ Jedno historijsko odbacivanje ipak se dogodilo odmah nakon kraja Punjskih ratova; Senat je smatrao da bi snažno Makedonsko kraljevstvo moglo predstavljati potencijalnu prijetnju, ali narod izmoren dugim i iscrpljujućim ratom protiv Hanibala i Kartage odbacio je prijedlog Senata. Treba istaći da rimske narodne skupštine nisu mogle raspravljati o

¹³ Rudolf Scheer, *Romische Kulturkunde*, Deuticke, Holder-Pichler-Tempsky, Wien 1974.

¹⁴ Romac Ante. *Rječnik rimskog prava*, Zagreb 1989., 167.

prijedlozima koji su doneseni prije njih, one su ih mogle prihvatiti ili odbaciti, dok je uobičajena praksa magistrata bilo donošenje prije Senata svih zakona (*leges*) prije sazivanja skupština na glasanje. Senat je davao svoj *auctoritas* prije nego što je narod mogao glasati o magistratovoj namjeri, pa je to je do srednje Republike bila samo formalnost koju su praktikovali svi magistrati. U kasnoj Republici Senat je izbjegavao dodjeljivanje diktature pribježući takozvanoj "posljednoj odluci senata" (*senatus consultam ultimum*) kojom se proglašavalo ratno stanje i opunomoćivalo konzule. Poput obiju skupština (*Comitia Centuriata* i *Comitia Tributa*), ali za razliku od *Concilium Plebis*, Senat je djelovao pod određenim religijskim ograničenjima. Senat se mogao sastati samo u posvećenom hramu koji je obično bio Curia Hostilia, iako su se ceremonije na Novu godinu održavale u hramu Jupitera.

Sjednice Senata mogle su započeti tek nakon invokacijske molitve, žrtvenog prinosa kojeg su provodili svećenici auspici. Senat se mogao sastati samo između sunčeva izlaska i zalaska, a nije se mogao okupiti za vrijeme zasjedanja bilo koje druge skupštine. Zanimljivo je da koncem Republike neopravdani izostanak sa sjednice Senata postaje kažnjiv, uz izricanje novčane kazne dolazilo je i do pljenidbe imovine (*pignoris capio*). Glasanja su se provodila javnim oglašavanjem ili podizanjem ruku kod manje bitnih prijedloga, dok je kvorum za obavljanje poslova bio je neophodan, ali je nepoznato koliko je bilo potrebno senatora da čine kvorum. Senat je bio podijeljen na *decuries* (skupina od desetorice), a svakoj je na čelu bio patricij (stoga je u svakom trenutku u Senatu bilo najmanje 30 patricijskih senator. Njegov kasniji razvoj u različitim fazama razvoja rimske republike bio je obilježen društvenim napetostima između optimata i novostечениh bogataša-populara, što će dovesti do nasilja i građanskih ratova. Cezar je uveo službu *vir clarissimi* ("istaknutih muževa") i počeo graditi novu zgradu Senata, koju je nakon njegova ubistva završio Oktavijan August 29. godine stare ere, i nazvao Curia Julia koja se i danas vidi na rimskom Forumu.

U doba cara Konstantina I, osnivanjem novog grada Konstantinopolja osnovan je i zaseban senat- Istočno rimski ili Carigradski senat.¹⁵

Profesor Šarkić ispituje osnivanje Senata u Carigradu koje se vezuje za vladavinu cara Konstantina I ili Velikog (306–337.g.), budući da je Carigrad (Konstantinopolj) dobio status nove prijestonice na Istoku neophodno je bilo da dobije i Senat, jer bi u protivnom bio smatran samo carskom rezidencijom. "Izvori nas jako slabo obavještavaju o osnivanju Senata u Carigradu za Konstantinove vladavine; Sozomen, učeni pravnik iz Gaze Palestinske, koji je između 439. i 450. napisao *Crkvenu istoriju*, navodi: On [Konstantin] osniva jedno drugo veće (*βουλευτήριον*), koga nazva Senat (*σύγκλητος*) i dodeli mu iste počasti i iste svetkovine koje već postoje u starom Rimu. Filostorg, takođe crkveni istoričar, izjavljuje da je Konstantin, pre nego što je osnovao Carigrad, ustanovio Senat (*βολή σύγκλητος*) i obezbedio snabdevanje građana u gradu (*σιτήρεσιον*). I takozvana *Uskršnja hronika*, delo nepoznatog sveštenika iz okoline patrijarha Sergija koje opisuje događaje od stvaranja sveta do 627. godine, povezuje osnivanje Carigrada sa stvaranjem Senata: Konstantin... grad veliki, osnivanjem svetog i blaženog Senata je počastvovao, nazvavši ga Konstantinopoliski (*Κωνσταντινός... πολιν μεγίστην λαμπράν και ευδεμονα κτίσας σύγκλήτω τε τιμήσας, Κωνσταντινούπολιν κεκληλε*).⁵ Hroničar Teofan, koji piše između 810. i 814, veli: Osnova pobožni Konstantin u novom Rimu božansko veće i nazva ga Senat (*σύγκλητον έχειν έκελευσε*).

---

¹⁵ Srđan Šarkić, Osnivanje Senata u Carigradu, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, 1–2/2007., (str. 43–53).

Anonimni pisac, koji verovatno živi za vlade Konstancija II, u uzgrednoj belešci posredno primećuje najpre da Carigrad može da ima sve istaknute stvari zahvaljujući Konstantinu, a zatim da zapadna prestonica (Rim) ima takođe vrlo velik Senat, sačinje od bogatih ljudi.”¹⁶ Osnivanje Carigradskog senata velika većina historičara stavlja u doba cara Konstantina, mada rijetki autori nalaze drugačiju argumentaciju i druga gledišta (Npr. A.H.M Jones, *The Later Roman Empire*, 284–602, Oxford 1964, vol. I, p. 83, n. 13; F. Enno, *History of the Byzantine Empire*, New York 1967, p. 19 i F. De Martino, *Soria della costituzione romana*, vol. V, Napoli 1971, p. 312, smatraju da je Senat u Carigradu osnovan za vlade Konstancija II. G. Dagron, *La naissance d'une capitale*, Paris 1974, p. 119 sq. pravi jasnu razliku između osnivanja i stvarnog konstituisanja Senata pod Konstantinom, odnosno Konstancijem II.). Šarkićevi argumenti su ubjedljivi: Senat u Carigradu je strogo vezan za carevu ličnost! Kao i grad, i njega je osnovao car, stoga je on još uvijek Konstantinov Senat, kao što je grad Konstantinov grad. On će postati carigradski Senat tek od vremena kada carev boravak u gradu postane definitivan, a to znači od vremena cara Teodosija I. Carigradski Senat je carska institucija od trenutka u kojem Carigrad postaje prestonica, a prestaje biti samo rezidencija imperatora!

---

¹⁶ Srđan Šarkić, o.c., autorova magistarska radnja odbranjena na Pravnom fakultetu u Beogradu upravo se odnosi na Carigradski Senat, autor je dugogodišnji profesor pravne historije na pravnim fakultetima u Novom Sadu i Beogradu.

ZAKLJUČAK

Senat Rima prvobitno nastaje kao nekadašnje vijeće staraca, antička Geruzija, o čemu se sačuvala usmena tradicija da je nastalo odmah po osnutku grada; to je tijelo preko kojeg je tadašnje plemstvo upravljalo i vladalo državom. Njegove nadležnosti su bile uvođenje vanrednog stanja, prijem inostranih poslanstava, imenovanje poslanika kod susjednih država, međudržavni ugovori i savezi, objave rata i sklapanje mira, nadzor državnih finansija, kovanje novca. Broj članova: 300 u početku republike, 600 nakon diktature Kornelija Sule. Titula senatora: *patres (et) conscripti* (skraćeno PC), ova titula je opisivala članove najstarijih patricijskih obitelji (*patres*) i one koji su naknadno uneseni u popis senatora (*conscripti*). Hijerarhija je jasna; *princeps senatus* bio je najstariji od senatora, odabran među onima s najdužim stažom i najvećim iskustvom; on je uvijek prvi pitan za mišljenje. I daljnji se poredak određivao prema stazu i ugledu pojedinih porodica. Mjesto zasjedanja je Curia Hostilia na Komiciju (kod Foruma), kasnije Curia Iulia, povremeno i neki rimski hram. *Senatus populusque Romanus* je službeni naziv rimske države od I stoljeća stare ere, dok je *Senatus consultum (SC) ultimum* objava vanrednog stanja u uslovima neposredne ratne ili najveće opasnosti, što sve govori o ovom najznačajnijem organu rimske države.

Danas je ostao naziv rimskog gradskog vijeća, ali i zakonodavnih organa kao i predstavničkih tijela diljem svijeta, kao i najviših organa naučne misli na univerzitetima, što je ostatak rimske civilizacije prisutan u modernom svijetu do danas.

Godine 52. pr. Kr. Faust Sula, najstariji sin preminuloga diktatora, ponovno je obnovio Kuriju, ali je ona svega nekoliko godina kasnije, a pod izlikom izgradnje hrama Fortuni, ponovno uništena. Rane 44. g. pr. Kr., njezina je rekonstrukcija dodijeljena Gaju Juliju Cezaru - upravo ju je on postavio na ono mjesto na kojem se zgrada nalazi i danas, a nakon Cezarova ubojstva iste godine, Senat je predložio kako bi njegova nedovršena struktura također trebala nositi tradicionalni naziv Curia Hostilia. Ipak, 29. g. pr. Kr., budući rimski car Gaj Oktavijan završio je izgradnju zgrade te novoj zgradi Senata nadjenuo ime Curia Julia. Na ovaj način isticao je svoju rodbinsku vezu s Cezarom, ali i legitimizirao svoje vlastite političke aspiracije. Godine 94. car Domicijan obnovio je zgradu nakon požara koji je zahvatio Rim za vrijeme vladavine cara Nerona, 64. godine. Obnovljena zgrada ponovno je izgorjela 283. godine, a njezin restaurator ovoga puta bio je car Dioklecijan. Upravo je ova zgrada, izgrađena pred kraj trećega stoljeća, ona koja je preživjela do današnjih dana. Iz tog razloga, iako se često postojeća zgrada Senata povezuje s glamuroznim debatama rimskih senatora iz republikanskoga razdoblja, ona to u stvarnosti nije. Zgrada koju danas vidimo nije ona u kojoj je Ciceron držao svoje poznate govore protiv Katiline ili zgrada u kojoj je Katon proklamirao kako Kartagu treba razoriti. Zapravo, već počevši s razdobljem cara Trajana (98 - 117. g.), jako malo političkoga života odvijalo se u njoj. Julije Cezar "istaknutih muževa" (*viri clarissimi*), a konjanici su postali viri egregii ili "izvanredni muževi". Tijekom Principata i Dominata, Senat je postupno gubio svoje ovlasti, uključujući pravo na dodjeljivanje carskih ovlasti.[1] Dok je vrhovnu vlast držao car, Senat je ostao vrlo utjecajna sila okrenuvši se svjetovnim aspektima upravljanja. Nove senatore birao je car prema njihovom bogatstvu, administrativnoj vještini i vezama s vladarom. Novim senatorima je dodjeljivana ogromna količina zemlje, ako je već nisu

posjedovali. Velik dio sačuvane literature iz carskog razdoblja pisali su senatori, pokazujući svoj jaki kulturni utjecaj. Institucija je preživjela kraj Carstva na zapadu, čak uživajući umjereni preporod pošto je carska moć reducirana samo na talijansku vladu. Senatorska klasa ozbiljna je pogođena gotskim ratovima. Posljednji zabilježeni akt Senata je slanje dva veleposlanika na carski dvor Tiberija II. Konstantina u Konstantinopolu 578. i 580. godinerimsko gradsko vijeće nastavilo je od tada pa nadalje nositi naziv "Senat". Ova stara tradicija sačuvala se do danas. Sjedište Senata commune di Roma nalazi se u Senatorskoj palači (Palazzo Senatorio) na Kapitolu (Campidoglio).

Bibliografija:

Ando, Clifford. *Imperial Ideology and Provincial Loyalty in the Roman Empire*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2000.

Boras M./Margetić L. *Rimsko pravo*, Rijeka 1980.

Bujuklić, Žika. *Forum Romanum. Rimsko država, pravo, religija i mitovi*, IV izdanje, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2009.

Burrill, A.M. *A Law Dictionary and Glossary*, New York 1987.

Drino, Dževad. *Komparativna pravna historija*, Pravni fakultet Univerziteta u Zenici, Zenica 2017.

Drino, Dževad. *Drevno pravo/Ancient Law*, Pravni fakultet Univerziteta u Zenici, Zenica 2021.

- Eckstein, Arthur M. *Senate and General: Individual Decision Making and Roman Foreign Relations, 264–194 B.C.* Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1987.
- Enciclopedia Britannica*, vol. XIX, London 1947. (v. Roma, str. 464–519.)
- Horvat, Marijan. *Rimsko pravo*, Zagreb 1977.
- Johnston, David. *Roman Law in Context*, edited by Paul Cartledge and Peter Garnsey, Key Themes in Ancient History. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Jones, A. H. M. *The Later Roman Empire, 284–602*. 2 vols. Oxford: Blackwell Publishers, 1964.
- Kautsky, J. H. *The Politics of Aristocratic Empires*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 1982.
- Keaveney, Arthur. *Sulla: The Last Republican*. 2nd edn. London: Routledge, 2005.
- Malenica Antun. *Rimsko pravo*, Novi Sad 1995.
- Milošević Miroslav. *Rimsko pravo*, Beograd 2005.
- Percival, John. *The Roman Villa: An Historical Introduction*. London: Batsford, 1976.
- Potter, David. *The Roman Empire at Bay: ad 180–395*. London: Routledge, 2004.
- Plutarh. *Slavni likovi antike*, I–II, Novi Sad 1978.
- Romac Ante. *Rimsko pravo*, Zagreb 1981.
- Romac Ante. *Rječnik rimskog prava*, Zagreb 1989.
- Sabin, Philip, Hans van Wees, and Michael Whitby, eds. *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Scheer Rudolf. *Romische Kulturkunde*, Deuticke, Holder-Pichler-Tempsky, Wien 1974.
- Sherwin-White, A. N. *The Roman Citizenship*. 2nd edn. Oxford: Clarendon Press, 1973.
- Smith, Christopher. *Early Rome and Latium: Economy and Society c. 1000–500 BC*, Oxford Classical Monographs. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Stanojević Obrad. *Rimsko pravo*, Beograd 2002.
- Talbert, Richard J. A. *The Senate of Imperial Rome*. Princeton: Princeton University Press, 1984.
- Tit Livije. *Istorija Rima od osnivanja grada*, I–II, Beograd 1991/1995.
- Yarrow, Liv Mariah. *Historiography at the End of the Republic: Provincial Perspectives on Roman Rule*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Watkin, David. *The Roman Forum*. Cambridge, Massachusetts Harvard University Press 2009.

STATUS STARIJIH OSUĐENIKA – DRUŠTVENA STIGMA I/ILI ZAVRIJEĐENA HUMANOST³

Apstrakt

Pitanje malog broja starijih i ostarjelih osuđenika kod nas, ne smije da bude razlog za nepostupanje, odnosno opredjeljenja prema ovoj pojavi. U kriminološkoj literaturi se iznosi jasan stav da je kriminalitet starijih u neposrednoj vezi s njihovim stupanjem u novi period života. Kod starijih delinkvenata moguće je uočiti obrazac u razvoju delinkventne aktivnosti, strukturu kriminaliteta, polnu zastupljenost delinkventnih lica, prethodno kažnjavanje, društveni status ostarjelih delinkvenata.

Kriminološka istraživanja starijih bila su najčešće u domenu ispitivanja straha od kriminaliteta, njihove viktimizacije u okviru porodice, dok je njihova delinkvencija mnogo rjeđe bila predmet izučavanja. Kod starijih osuđenika uočava se niz sličnih potreba, koje moraju da zadovolje u ličnom i društvenom životu na slobodi i svih posljedica koje iz toga proističu (zdravstvena njega i troškovi liječenja, na primjer), pa se predlaže niz mjera koje bi, najprije, ublažile teškoće u periodu njihovog utamničenja, u popravnim domovima i zatvorima (na primjer, troškovi za državu, odsustvo porodice koja bi se o tome starala i sl.), kao i u pripremama za otpust. Tako, moguće je ukazati na neke alternativne korektivne mjere za ostarjele osuđenike.

Zahtev, koji mora biti zadovoljen i u ovom slučaju, odnosi se na dobrobit i društva i ostarjelih osuđenika. Zato je potrebno spojiti, ujednačiti i ispoljavati izvjesne stavove u krivičnom pravosuđu, poput: smanjivanja broja institucionalnih mjera; povećanja obima olakšica uslovnog otpusta za njih; zaključivanje privatnih ugovora u vezi s posebnim olakšicama za ostarjele osuđenike koji treba da budu uslovno otpušteni iz bezbjednosnih razloga, kao i ustanovljavanje bolničkih odjeljenja u zavodima za ostarjele osuđenike koji su na samrti.

Sticanje prakse studenata prava, medicine, psihologije i fizičke kulture, može da bude samo dio interesovanja u obrazovnom sistemu države za bolju edukaciju budućih stručnjaka. Razvijanje empatije prema potrebama drugih, u uslovima jasno primijenjene retributivne pravde, kao i mijenjanje svijesti građana o prednostima restorativnog pristupa, neće umanjiti ostvarenje principa legaliteta. Objektivnost državnog pristupa je dovoljna samo na nivou budžetskih ušteda, ali uz obezbjeđenje zakonskih normi i adekvatnog političkog pristupa rješavanju pitanja prevelikog broja osuđenih lica u zatvorima, pa i onih starijih, za koje se pretpostavlja da imaju posebne fizičke, psihičke i socijalne potrebe (oboljeli, stranci).

Ključne riječi: starost, stariji osuđenici, delinkvencija starijih, tretman starijih.

---

¹ redovni profesor, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Republika Srbija

² redovni profesor, Fakultet pravnih nauka Panevropskog univerziteta "Apeiron" u Banjoj Luci, sekretar Ombudsmana za djecu Republike Srpske, Republike Srpske

³ Pogledati prilog na kraju rada. Ovaj rad je nastao kao rezultat finansiranja od strane Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije, po Ugovoru evidencioni broj 451-03-137/2025-03/ 200120 od 4. februara 2025. godine. Prema Agendi za održivi razvoj 2030 (A/RES/71/313), ovaj rad je povezan sa Ciljem održivog razvoja broj 16 - promovisati mirna i inkluzivna društva za održivi razvoj, obezbijediti pristup pravdi za sve i izgraditi efikasne, odgovorne i inkluzivne institucije na svim nivoima.

THE STATUS OF OLDER CONVICTS - SOCIAL STIGMA AND/OR VIOLATED HUMANITY

Abstract

The issue of a small number of elderly and late aged convicts in many country must not be a reason for inaction, that is, determination towards this phenomenon. In the criminological literature, a clear view is expressed that the criminality of the elderly is directly related to their entry into a new period of life. In the case of older delinquents, it is possible to observe a pattern in the development of delinquent activity, the structure of criminality, gender representation of delinquent persons, prior punishment, and the social status of elderly delinquents.

Criminological research of the elderly was most often in the domain of examining the fear of crime, their victimization within the family, while their delinquency was much less frequently studied. A number of similar needs can be observed in older convicts, which they have to satisfy in their personal and social life at liberty, and all the consequences that arise from this (health care and treatment costs, for example), so a number of measures are proposed that would, first of all, alleviate difficulties during the period of their incarceration, in correctional homes and prisons (for example, costs for the state, absence of a family to take care of them, etc), as well as in preparations for release. Thus, it is possible to indicate some alternative corrective measures for elderly convicts.

The request, which must be satisfied in this case as well, refers to the welfare of both society and elderly convicts. That is why it is necessary to combine, standardize and express certain attitudes in criminal justice, such as: reducing the number of institutional measures; increasing the scope of parole benefits for them; conclusion of private contracts regarding special benefits for elderly convicts who should be paroled for security reasons; as well as the establishment of hospital wards in institutions for elderly convicts who are on the verge of death.

Acquiring the practice of students of law, medicine, psychology, and physical culture can only be part of the interest in the education system of the state for better education of future experts. Developing empathy towards the needs of others, in conditions of clearly applied retributive justice, as well as changing citizens' awareness of the benefits of a restorative approach, will not diminish the realization of the principle of legality. The objectivity of the state's approach is sufficient only at the level of budget savings, but with the provision of legal norms and an adequate political approach to solving the issue of the excessive number of convicts in prisons, especially elderly ones, as well as other convicts who have special physical, psychological and social needs (sick ones, foreigners).

Key words: age, elderly convicts, delinquency of the elderly, treatment of the elderly.

1. Pojam i granice starosti

Iznažavanje realne mogućnosti za neprekidnim trajanjem života nije ništa manje kobno od smrti, osim u predanjima i vjerovanjima, gdje natprirodna bića svoju besmrtnost potkrepljuju brojnim preimućstvima.⁴ Pošto senescencija počinje od rođenja, paradoksalno je da proces starenja i starost kao životno doba budu tabu teme. „Svaki čovjek želi dugo da živi“, pa samim tim „biti star“ ne treba da predstavlja bilo kakvo posebno sporno pitanje. Ali, „niko ne želi da ostari“, pa se starost među stanovništvom većine država svijeta sve više posmatra kao „socijalni problem“.⁵

Tokom razvoja ljudskog društva ljudski vijek nije uvijek trajao isto, već se naprotiv produžavao, pa se trenutak kada neko ulazi u staračko doba određivao po različitim kriterijumima (broj godina, radna sposobnost, fizički izgled). Betty Friedan, u svom djelu *Fountain of Age*, navodi da je samo 8% Amerikanaca preko 65 godina starosti prihvatilo termin „star“, da time opiše sebe. Skoro polovina ispitanika opredijelila se za termine: „senior građanin“, „zreo Amerikanac“, ili „penzionisana osoba“, kao prihvatljive za opis svog statusa.⁶

U savremenoj medicinskoj literaturi zastupljeno je mišljenje da termine „stare osobe“ i „senior građani“ treba definisati uzimajući u obzir prije funkcionalni status, nego hronološke godine, mada se iz administrativnih razloga starost osobe izražava godinama (65 ili 75 godina). Takođe, pravi se podjela ove grupe na dvije podgrupe: „mlađe-starije osobe“ (65-74 godine) i na „star-starije osobe“ (preko 85 godina starosti).⁷

Produženje trajanja ljudskog vijeka značilo je stalno povećavanje broja starih osoba u odnosu na ukupnu populaciju jedne zemlje. U 20. vijeku, u odnosu na prethodna razdoblja, ostvarena je revolucija u trajanju ljudskog života. Prosječno očekivano trajanje ljudskog vijeka poraslo je za 20 godina do 1950. godine, pa je prosječna starost tada dostigla 66 godina života. Očekuje se produženje trajanja ljudskog vijeka za još 10 godina do 2050. godine. Ovaj demografski trijumf i brzi porast populacije u prvoj polovini 21. vijeka ukazuje da će broj osoba preko 60 godina starosti narasti od oko 600 miliona u 2000. godini na skoro 2.000 miliona u 2050. godini. Procijenjeno je da će se proporcionalna zastupljenost osoba, koje su određene kao stare/ostarjele, globalno povećati od 10% u 1998. godini na 15% u 2025. godini.

Porast broja starih stanovnika biće najveći i najbrži u razvijenim zemljama svijeta, i to u četverostrukom iznosu za sljedećih 50 godina. Taj će porast u najmanjoj mjeri biti zabilježen u zemljama Afrike (Madrid International Plan, 2002). Nešto precizniji podaci ukazuju na to da je pedesetih godina 20. vijeka u SAD živjelo 12.4 miliona muškaraca i žena starijih od 64 godine, što je činilo 8,1% od ukupnog broja stanovnika. Do 2004. godine broj starijih se utrostručio, i porastao je na 36 miliona stanovnika SAD. Prognoza je da će do sredine 2030. godine u SAD živjeti preko 70 miliona starijih, što će iznositi 25% od ukupno projektovanog obima američke populacije tada.⁸

U mnogim modernim industrijskim društvima dosegnuti starost kao da podrazumijeva pripadanje subordiniranoj grupi ljudi. Stariji su često limitirani u svom učešću u društvenom,

⁴ Kostić, M. (1997). Starost kao doba života i rizik viktimizacije. Beograd: *Socijalna misao*. (April-juni, 02). 89..

⁵ „...promjena koja bi vodila ka korisnom, aktivnom i razvojno orijentisanom pogledu na starenje može da proizide iz sopstvenih postupaka starih ljudi, kroz samu snagu njihovog rastućeg broja, pa samim tim i uticaja. Kolektivna svijest o tome šta starenje znači, u smislu koncepta društvenog izjednačavanja, može vremenom postati koristan činilac u promjeni stava“. „International Plan of Action on Ageing“, 1/para. 32, cit. u: *Social Gerontology: „Old Age Across Cultures and Time“*, URL <https://muellerr.people.cofc.edu/oldagecross.html> [accessed: 18.5.2024].

⁶ Friedan, B. (2006) *The Fountain of Age*. U: *Social Gerontology: „Social Psychology of Aging“*, <http://www.Trinity.edu/cmkearl/gersopsy.html>, pristup: 13.10.2008. U: Kostić, M. (2010). *Viktimitet starih ljudi*. Niš: Pravni fakultet (str. 18).

⁷ Krupp, A.M. (1988). *Interna medicina*. Beograd: Savremena administracija, str. 4.

⁸ Eglit, H. (2004). *Age and Ageism in the American Legal System*. The University Press of Florida, str. 1.

ekonomskom i političkom životu, što onemogućava njihov dovoljni uticaj u različitim sferama društvenog života, iako po broju oni nisu manjinska grupa. Većina uloga u socijalnoj strukturi savremenih društava ne pripada starim osobama i za njih obitava samo nekolicina regularnih, sankcijom zaštićenih mogućnosti za puno učešće u društvenom životu. Razvija se jedan stalni sukobljeni odnos između težnji starih osoba da im pripadnu određene uloge u društvu i težnji mlađeg dijela stanovništva da im te uloge ne dodijeli. Zato se položaj starih ljudi može da poredi sa položajem adolescenata. Naime, njihove teškoće da se prilagode društvenim zahtjevima su slične. I među jednima i među drugima često postoji osjećanje beskorisnosti, kao i spoznaja da njihove želje skoro niko ne spoznaje. Sadašnjost je bitna za radno sposobno stanovništvo – stari ljudi iz sadašnje perspektive nemaju budućnost, a mladi tek treba da stupe na njeno tlo.

U tom smislu, život starih osoba često dobija marginalan karakter, kao bitisanje ljudi koji se nalaze na rubu društvenog života. Uticaj njihovih svakodnevnih aktivnosti na tokove društvenog života ne može se, ni legalističkim okvirom, niti pak nekim opšteprihvaćenim moralnim normama, definisati kao dominantan u procesu donošenja odluka, koje bi mijenjale stvarnost.⁹

2. Delinkvencija starijih

Usljed opadanje fizičke snage i slabljenja opšteg zdravlja, dolazi i do promjena u socijalnom položaju starih osoba u odnosu na onaj koji su imali kao mlađe osobe. Starenjem se gubi inicijativa, opada radna sposobnost i prije odlaska u penziju (pod uslovom da su uopšte bili zaposleni), stare osobe bivaju automatski isključene iz niza aktivnosti koje su sudbonosne za njihovu dalju egzistenciju.

U kriminološkoj literaturi se iznosi jasan stav da je kriminalitet starijih u neposrednoj vezi s njihovim stupanjem u novi period života. Slično tome, kako neke mlađe osobe, usljed teškoća na koje nailaze u prvim fazama socijalizacije (djetinjstvo, mladost), otpočinju svoju delinkventnu aktivnost, tako i nedostatnost trećeg doba života, odnosno trećeg perioda socijalizacije, može uticati na pojavu delinkvencije kod ostarjelih. Slično, ili čak podudarno kao kod mladih, ili mlađih izvršilaca krivičnih djela, i kod starijih delinkvenata moguće je uočiti obrazac u razvoju delinkventne aktivnosti, strukturu kriminaliteta, polnu zastupljenost delinkventnih lica, prethodno kažnjavanje, kao i društveni status ostarjelih delinkvenata.¹⁰

I pored toga, ostarjele osobe/stara lica dugo nisu bila predmet posebnog kriminološkog izučavanja,¹¹ u poređenju sa temama rasne ili rodne pripadnosti, ili seksualne opredeljenosti, koje se dovode u odnos kriminogeneze ili viktimizeze njihovog bistvovanja. U kriminološkoj književnosti otuda se ističe da je zanimanje za starije bilo najčešće u domenu ispitivanja straha od kriminaliteta, ili njihove viktimizezije u okviru porodice, a da je njihova delinkvencija mnogo rjeđe bila predmet izučavanja. Opet, izučavanje delinkvencije starijih

---

⁹ Kostić, M., Đorđević, R., (2004). Viktimizezija starih osoba kao pripadnika posebne marginalne grupe. Beograd: *Temida*. (7), str. 3.

¹⁰ Hardtke, F. (1991). Criminal acts by the elderly. A phenomenologic presentation with discussion of criminologic and gerontologic explanatory approaches, *Arch Kriminol.* 1991 Jul-Aug;188(1-2):1-19. Retrieved 23, August 2014, http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed?term=Hardtke%20F%5BAuthor%5D&cauthor=true&cauthor_uid=1953243.

¹¹ U kriminološkoj teoriji postoje tri grupe shvatanja koje se odnose na pitanje starosti. Po prvoj, najrasprostranjenijoj u kriminologiji, pojam „starost“ se koristi kao deskriptivna kategorija. Drugo, suštastveno, analitičko određenje, potiče iz teorije socijalne gerontologije, dok je treće određenje vezano za viktimizeziju pristup starenju i starim osobama. Videti: Rachel Pain, „Theorising Age in Criminology: the Case of Home Abuse“, *British Society of Criminology, The British Criminology Conferences: Selected Proceedings, Volume 2*. <http://www.britisoccrim.org/volume2/006.pdf>, pristup: 25.11.2008.

najčešće je bilo u značenju potreba i teškoća s kojima je suočena zatvorska populacija u trećem dobu, kada su izrečene dugogodišnje zatvorske kazne, a pravila uslovnog otpusta ostaju stroga ili kada se kritikuje manjak posebnih socijalno prilagođenih penitencijarnih ustanova za ostarije osuđenike. Takođe, čak i kada kriminolozi iskažu interesovanje za ostarije učinioce krivičnih djela, njihova pažnja usmjerena je na starije kao seksualne delinkvente, dok su druge kategorije starijih izvršilaca krivičnih djela zanemarene.¹²

Prema statističkim pokazateljima u SAD, mlađe osobe se mnogo učestalije javljaju kao izvršioци krivičnih djela, u odnosu na punoljetne i one starije. S druge strane, u oblastima SAD, u kojima je skoncentrisaniji život većeg broja starijih lica u odnosu na mlađe, poput države Floride, njihova delinkvencija uočava se kao statistički značajna. Na Floridi, procenat starijih lica koja vrše krivična djela raste brže od procenta odraslih ili mlađih osoba koje počine neku delinkventnu aktivnost. Između 1980. i 1998. godine, stopa seksualnih delinkvenata s Floride, u uzrastu od 60 godina i starijih, porasla je za 171%, dok su razbojništva porasla za 168%, a teške tjelesne povrede za 13%. Otuda izjava odgovornog lica u Centru za obuku policije na Floridi da policajci „na svoje ogromno iznenađenje nalaze sebe kako stavljaju lisice nekome ko je stariji od 65 godina (...) i da pokušavaju da ih upozore da to što su stariji, ne znači i da su nevinii“. Ipak, na nivou SAD, nivo kriminaliteta starijih nije tako značajan. Tokom 2000. godine, osobe uzrasta od 65 godina i starije učestvovalе su u ukupnom broju hapšenja u SAD sa 0,6%, a među krivičnim delima dominirale su krađe, poput džeparenja, praćene teškim tjelesnim povredama.¹³

Međutim, analizom navedenih podataka o distribuciji kriminaliteta na nivou SAD, učešće starijih u ukupnom kriminalitetu je veoma nisko. Prema podacima iz Uniform Crime Reports, ukupan broj hapšenja u SAD, u 2012. godini bio je 9.446.660, ili 100%. Od toga, broj hapšenja starijih lica, za pojedina krivična djela, ili grupe krivičnih djela, bio je zastupljen na sljedeći način: od 60-64 godine – 118.772 hapšenja ili 1,3%, a preko 65 godina – 81.758 hapšenja ili 0,9%.

Distribucija kriminaliteta, prema oblicima ispoljenih kriminalnih ponašanja, u izvještaju je predstavljena na sljedeći način: ubistvo i umišljajno ubistvo: od 60-64 godine 100, preko 65 godina 93; silovanje: od 60-64 godine 200, preko 65 godina 167; razbojništvo: od 60-64 godine 250, preko 65 godina 108; teške tjelesne povrede: od 60-64 godine 4.059, preko 65 godina 3.223; provalne krađe: od 60-64 godine 1.011, preko 65 godina 607; krađe: od 60-64 godine 10.482, preko 65 godina 7.757; krađe motornih vozila: od 60-64 godine 225, preko 65 godina 118; paljevine: od 60-64 godine 114, preko 65 godina 73; drugi oblici delinkventnog ponašanja: od 60-64 godine 10.631, preko 65 godina 8.752; falsifikovanja: od 60-64 godine 428, preko 65 godina 239; prevare: od 60-64 godine 1.755, preko 65 godina 1.323; pronevjere: od 60-64 godine 141, preko 65 godina 78; trgovina ukradenom robom: od 60-64 godine 430, preko 65 godina 211; vandalizam: od 60-64 godine 1.177, preko 65 godina 976; neovlašćeno nošenje oružja: od 60-65 godine 1.094, preko 65 godina 953; seksualna delinkvencija: od 60-64 godine 481, preko 65 godina 371; zloupotreba opojnih droga: od 60-64 godine 1.340, preko 65 godina 1.622; kockanje: od 60-64 godine 8.604, preko 65 godina 3.651; nasilje u porodici: od 60-64 godine 167, preko 65 godina 156; vožnja u pijanom stanju: od 60-64 godine 733, preko 65 godina 510; zloupotreba alkohola: od 60-64 godine 21.462, preko 65 godina 15.403; pijanstvo: od 60-64 godine 3.409, preko 65 godina 1.851; prestupi: od 60-64 godine 8.497, preko 65 godina 4.326 i skitničenje: od 60-64 godine 5.290, preko 65 godina 3.625. Posebno su izdvojeni slučajevi hapšenja lica od 60-64 godine za kriminalitet nasilja 4.609 ili 1,1%, a za

---

¹² *The Oxford Handbook of Criminology*, (2007) (ed. by: Mike Maguire, Rod Morgan, and Robert Reiner). Oxford University Press, p.160.

¹³ Titus Reid, S. (2003) *Crime and Criminology*, New York: McGrawHill. p. 41.

imovinski kriminalitet 11.832 ili 0,9% i lica preko 65 godina za kriminalitet nasilja 3.591 ili 0,9%, a za imovinski kriminalitet 8.555 ili 0,7%, u odnosu na ukupan broj hapšenja.¹⁴

U prikazanoj analizi distribucije kriminaliteta po vrsti krivičnog djela i uzrastu učinilaca, interesantno je da kod svih oblika ispoljenih kriminalnih, odnosno delinkventnih aktivnosti, broj hapšenja starijih od 65 godina opada u odnosu na starosnu grupu od 60 do 64 godine. Izuzetak je jedino kod zloupotreba opojnih droga, gde je broj hapšenja porastao u uzrasnoj grupi od 65 godina i stariji.

Opšti zaključak je da nivo kriminaliteta opada s povećanjem godina starosti. Ovaj fenomen bio je kriminološki objašnjavan s različitih aspekata. Kriminolozi, koji su imali za predmet svog interesovanja razvitak kriminalnih karijera pojedinaca, smatraju da normalni procesi biološkog i sociopsihološkog sazrijevanja smanjuju kriminalnu aktivnost, a da starost omogućava ljudima da mnogo ispravnije procjenjuju vjerovatnoću uspješnosti kriminalnog ponašanja. Mnogi delinkventi nemaju finansijske dobitke tokom dugog perioda vremena, niti uspijevaju da uspješno izbjegnju hapšenje, osudu, niti upućivanje u ustanove. No, bez obzira na različite objektivne i subjektivne okolnosti, čini se da se „privlačnost kriminaliteta bitno smanjuje kako kriminalci postaju stariji“.¹⁵

U domaćoj kriminološkoj literaturi, u dijelovima koji se bave pitanjima kriminalne fenomenologije, distribucija kriminaliteta prema starosti zaokuplja pažnju pisaca u onoj mjeri koja se odnosi na stalno rastući obim maloljetničke delinkvencije, odnosno njeno opadanje, u odnosu na pojavu sasvim novih oblika kriminalne aktivnosti među mladima. S druge strane, ovo pitanje, ipak, nalazi svoje mjesto u literaturi iz oblasti pravne medicine, tačnije sudske psihopatologije. Tako, Jevtić razmatra pitanja forenzičkog značaja starosnih duševnih nenormalnosti, odnosno krivičnu odgovornost učinilaca u slučaju starosnih psihotičnih stanja. S obzirom na to da aterosklerotični duševni poremećaji i senilna demencija dovode u pitanje podobnost za uračunljivost, a samim tim i sposobnost za rasuđivanje, deliktna ponašanja takvih osoba, kao izrečene uvrede, klevete, krivokletstva, ipak se otežano dokazuju zbog običajnog uvažavanja godina ili poštovanja prema starijima. Jevtić, kod takvih osoba, posebno naglašava „interesovanja za sva materijalna pitanja“, zatim tvrdoglavost, pedanteriju, vlastoljublje. Moguće je i mladalačko euforično raspoloženje, poseban način oblačenja i ponašanja, koji ih često čini žrtvama zloupotreba. Međutim, ono što ih karakteriše jesu i seksualni delikti, kao „egzibicionizam ili bludne radnje i napastvovanje djevojčica, pa i dječaka“.¹⁶

U kriminološkoj literaturi, pogotovu onoj iz anglosaksonskog govornog područja, jasno se iznose tvrdjenja da je delinkvencija starijih ipak postala predmet interesovanja u kriminologiji, ali tek od sedamdesetih godina prošloga vijeka, kada je i zapažen enormni porast broja ovih stanovnika u SAD. Najranije studije iz ove oblasti predskazivale su da će se u budućnosti stariji sve više upuštati u vršenje krivičnih djela i da će se time stvoriti još jedan rastući socijalni problem. Ove tvrdnje su ponovo razmatrane od strane kriminologa osamdesetih godina prošlog vijeka, kada je i dovedena u pitanje validnost ove tvrdnje. Rezultati obimnih studija u SAD su sadržali istu tvrdnju da kriminalitet starijih nikako ne smije da bude okarakterisan kao „gerijatrijski kriminalni talas“. Takođe, zaključeno je da se povećava obim određenih oblika kriminalnih ponašanja od strane starijih, s jedne strane, dok se, s druge strane, smanjuje obim nekih drugih oblika njihovih delinkventnih aktivnosti. Utvrđeno je da se

---

¹⁴ Uniform Crime Reports, Crime in the United States 2012. Retrieved 23, August 2014, from <http://www.fbi.gov/about-us/cjis/ucr/crime-in-the-u.s/2012/crime-in-the-u.s.-2012/tables/38stabledatadecoverviewpdf>

¹⁵ Titus Reid, S., op. cit. p. 41.

¹⁶ Jevtić, D. (1959). *Sudska psihopatologija*. Beograd – Zagreb: Medicinska knjiga, str. 351.

povećava udio imovinskog kriminaliteta, a da se smanjuje obim zločina bez žrtve, kao što su: kockanje, opijanje na javnom mjestu, skitničenje i prekršaji protiv javnog reda i mira.¹⁷

Interesantno je da čak ni u SAD, sve do 2000. godine, kada su Max Rothman, Burton D. Dunlop i Pamela Entzel uredili monografiju *Elders, Crime, and the Criminal Justice System*, nije objavljena nijedna opsežna studija koja bi se, isključivo ili u najvećoj mjeri, bavila pitanjima učešća, odnosno polazaja starijih, u američkom krivičnompravnom sistemu.

3. Penitencijarni tretman starijih

Doba života ostarjelih, u svim svojim endogenim i egzogenim implikacijama, čini, na prvi pogled, viktimogeničnim samo njihovo bivstvovanje. Predstava o tome čak zamagljuje i njihovu jasno vidljivu poziciju aktivnih aktera krivičnog događaja – dakle, u svojstvu otkrivenih izvršilaca krivičnih djela, odnosno u logičnom slijedu događaja, kao osuđenih lica.

Za razliku od konstantnog porasta udjela starog stanovništva u odnosu na mlađe stanovništvo u razvijenim zemljama svijeta, udio osuđeničke populacije, među osobama od 55 godina života i starijih, u odnosu na mlađe osuđenike, ipak je znatno manji. Naime, prema nekim statističkim pokazateljima, tokom 1991. godine, udio osoba starosti od 55 godina i starijih među izvršiocima krivičnih djela u SAD bio je 2,9%, u odnosu na ukupan broj izvršilaca krivična djela. Tokom 1988. godine, oko 604.000 osoba bilo je upućeno u federalne i državne zatvore na izvršenje kazne zatvora u SAD. Od tog broja, oko 20.000 bili su starosti od 55 godina i stariji. To znači da su tada oko 3,3% zatvoreničke populacije činile osobe od 55 godina i starije, dok je istovremeno ta starosna grupa brojala oko 21,4% ukupne populacije Amerikanaca. Ali, kako je naglašeno, zbog ubrzanog porasta tog segmenta opšte populacije u SAD (od 55 godina i stariji), sasvim je racionalno da se očekuje porast udjela ostarjelih osoba i među osuđeničkom populacijom.¹⁸

Ova očekivanja, iz vizure današnjice, našla su svoju potvrdu. Naime, različita pitanja koja se odnose na „stare osobe iza rešetaka“ postala su, vremenom, predmet interesovanja, ne samo kriminologa i penologa ili državne administracije, već i međunarodnih organizacija koje se zalažu za primjenu ljudskih prava. Neka njihova istraživanja, za razliku od opšte uvriježenog mišljenja, polaze od pretpostavke da nema razlike između starijih i mlađih osuđenika i da su osuđenici od sedamdeset i pet godina starosti aktivniji, nezavisniji i zdraviji od onih mnogo mlađeg uzrasta. Međutim, usljed biološkog starenja organizma, kod njih se mnogo češće javljaju hronične bolesti i stalna pogoršanja zdravlja. Stoga su se u kazneno-popravnim sistemu SAD razvile posebne hronološke starosne grupe osuđenika, koje služe da zatvorskoj administraciji ukažu na fizičke i mentalne promjene i stanja zdravlja, koje karakterišu proces starenja organizma.

Zbog toga, u mnogim savezima SAD, ta donja granica u klasifikovanju zatvorske populacije iznosi pedeset godina, a gornja sedamdeset, dok se u socijalnom okruženju, na slobodi, osobe uzrasta od 50 do 55 godina ne mogu smatrati ostarjelim. Utamničeni muškarci i žene uobičajeno pate od fizičkih i psihičkih poteškoća, koje karakterišu osobe na slobodi, ali bar desetak godina starije. Nasilje, anksioznost, stres u zatvorskim uslovima, odvojenost od porodice i prijatelja, kao i spoznaja mogućnosti da će sav ili skoro sav ostatak života provesti iza rešetaka, sve zajedno mogu dovesti do ubrzanog procesa starenja kod osuđenih lica.

¹⁷ Flynn, E. (2000). Elders as Perpetrators. In: Elders, Crime, and the Criminal Justice System. (Ed. by Max Rothman, Burton D. Dunlop, Pamela Entzel). Retrieved 5, September 2014, p. 47-48. from <http://books.google.rs/books?id=6mGG7eyFmjQC&pg=PA43&lpg=PA43&dq=Flynn,+Elders>.

¹⁸ „Elderly Persons in Prison“, <http://www.lotsofessays.com/viewpaper/1699988.html>, pristup: 17.12.2009. U: Kostić, M. (2010). *Viktimitet starih ljudi*. Niš: Pravni fakultet. (59).

U SAD se primjećuje čak dramatičan porast broja osuđenih lica iznad 65 godina starosti. U 2007. godini njih je bilo 16.200, a u 2010. godini već 26.200, ili za 63% više. Tokom tog istog perioda, ukupan broj osuđenih lica bio je povećan za 0,7%. U periodu od 1995. do 2010. godine bio je primijećen vidljiv porast broja osuđenih starijih, s tim što su u statistikama izdvojene osobe od 55 godina i starije i one do 55 godina. Tokom 1995. godine, u SAD, zatvorska populacija je brojala 1.085.369 osuđenika, od toga 32.600 starijih od 55 godina, a u 2010. godini 1.543.206 osuđenika, a od toga 124.400 starijih od 55 godina. Broj osuđenih lica, starijih od 55 godina, rastao je mnogo brže od rasta ukupne zatvorske populacije, za 282%, u odnosu na 42,1% povećanja zatvorske populacije uopšte.¹⁹

Kao uzrok za povećanje udela starijih među zatvorskom populacijom u SAD, u literaturi se navode: duže vremenske kazne zatvora; doživotne kazne zatvora; povećanje udjela starijih izvršilaca među uhapšenim i nedostatak legalnih uslova za raniji otpust.²⁰

Zatvorske zgrade, pravila i običaji u neformalnom sistemu stvaraju se tako da su prilagođeni potrebama i stilu življenja mlađih osuđenika. Rad na udaljenim mjestima, stepenište, ili stajanje u redu prilikom prozivke, nekada predstavljaju nemoguće uslove boravka za starije osuđenike. Inkontinencija i demencija kod starijih stvaraju nove poteškoće, ali i neophodnost drugačijeg prilagođavanja zatvorskog osoblja u postupanju sa starijim osuđenima, pa stoga „zatvorsko osoblje koje radi sa starijim, zna da nema smisla vikati na osuđenika koji ne razumije šta mu se govori“.²¹

Rezultati naučnih studija ukazuju da se jasno izdvajaju tri kategorije starijih osuđenika. Prvu grupu čine oni koji su osuđeni na duge vremenske kazne zatvora, koje su im izrečene još u mladosti, za primarni nasilni zločin koji su izvršili i koji su ostarili u zatvoru. Oni se, najčešće, dobro prilagođavaju uslovima života u zatvoru i često služe za uzor drugima. Međutim, dugački period institucionalizacije, manjak socijalnih veza i ograničenost u radnom iskustvu - utiču da se ova grupa suočava s najvećim teškoćama u socijalnoj reintegraciji, poslije otpusta.

Drugu grupu čine delinkventi iz navike, koji su tokom cijelog svog života između neslobode, odnosno povratnici. Oni se racionalno prilagođavaju životu u zatvoru, često pate od hroničnih zdravstvenih problema, uključujući i istoriju zloupotrebe opojnih droga. Društvene veze su im limitirane, a prošlost radnog iskustva sporadična.

Treću grupu čine oni koji su bili osuđeni, zbog teških oblika kriminaliteta, u kasnijem periodu života. Najteže se prilagođavaju uslovima života u zatvoru i najčešće su u situaciji da budu viktimizirani od strane drugih osuđenika. Najveći broj njih su seksualni delinkventi.

Za sve tri grupe osuđenih lica treba obezbijediti različite programe, koji će zadovoljiti njihove potrebe. Pojedinačno, svaki od osuđenika ima različite zdravstvene poteškoće, neki oblik zavisnosti ili fizičku ili psihičku nesposobnost, prema čemu se moraju odrediti različiti programi postupanja, kojima će se zadovoljiti pojedinačni subjektivni i objektivni interesi osuđenih lica.²²

Različiti pristupi u istraživanjima starijih osuđenika, bave se i različitim pitanjima, kao: lični profili osuđenika; socijalno-psihološke posljedice zatvorskog okruženja; jednakost u odnosima osuđenika i statusna hijerarhija; učešće u osnovnim socijalnim institucijama; i, konformizam u zatvorskim pravilima, kao i uslovni otpust. Svakako da tome treba pridodati i

---

¹⁹ Human Rights Watch. *Old Behind Bars: Older Prisoners*. (2012). Retrieved 5, September 2014, from <http://www.hrw.org/node/104747/section/>.

²⁰ Human Rights Watch: *Old Behind Bars: Why the Aging Prison Population*. (2012). Retrieved 8, September 2014, from <http://www.hrw.org/ru/node/104747/section/6>.

²¹ Human Rights Watch: *Conditions of Confinement*. (2012). Retrieved 9, September 2014, from <http://www.hrw.org/ru/node/104747/section/7>.

²² UNODC: *Handbook on Prisoners with special needs*. (2009). New York: United Nations. Retrieved 10, Septembert 2014, p.126. from http://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Handbook_on_Prisoners_with_Special_Needs.pdf.

pitanja uvođenja specijalizovanih programa i postupaka, kao i olakšica za starije osuđenike²³ (Goetting, 1983).

Međunarodne organizacije, kao Ujedinjene nacije, bave se posebnim potrebama i izazovima boravka starijih osuđenika u zatvorima. Tu se, prije svega, izučavaju: pristup pravdi; vršenje procjena; smještaj; zdravstvena njega; porodične veze; zatvorski programi; pripreme za otpust i postpenalna podrška; raniji uslovni otpust i multiplikovanost njihovih potreba. Izučavaju se međunarodni standardi vezani za kažnjavanje i zatvaranje starijih delinkvenata, kao i odgovori na potrebe njihovog boravka u ustanovama (kaznena politika; vaninstitucionalne krivične sankcije; formalni sistem).²⁴

4. Zaključna razmatranja

Kod starijih osuđenika uočava se niz sličnih potreba, koje moraju da zadovolje u ličnom i društvenom životu na slobodi i svih posljedica koje iz toga proističu (zdravstvena nega i troškovi lečenja, na primer),²⁵ pa se predlaže niz mera koje bi, najprije, ublažile teškoće u periodu njihovog utamničenja, u popravnim domovima i zatvorima (na primjer, troškovi za državu, odsustvo porodice koja bi se o tome starala i sl.), kao i u pripremama za otpust. Tako, moguće je ukazati na neke alternativne korektivne mjere za ostarjele osuđenike. Zahtjev, koji mora biti zadovoljen i u ovom slučaju, odnosi se na dobrobit i društva i ostarjelih osuđenika. Zato je potrebno spojiti, ujednačiti i ispoljavati izvjesne stavove u krivičnom pravosuđu, poput: smanjivanja broja institucionalnih mjera; povećanja obima olakšica uslovnog otpusta za njih; zaključivanje privatnih ugovora u vezi s posebnim olakšicama za ostarjele osuđenike koji treba da budu uslovno otpušteni iz bezbjednosnih razloga, kao i ustanovljavanje bolničkih odjeljenja u zavodima za ostarjele osuđenike koji su na samrti.²⁶

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srbije²⁷ ne reguliše posebnim odredbama položaj starih osuđenika. U okviru opštih odredbi o zabrani diskriminacije, zabranjuje se stavljanje u neravnopravan položaj lica prema kome se izvršava krivična sankcija, zbog rase, boje kože, pola, jezika, vjere, političkog i drugog uvjerenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, imovnog stanja, obrazovanja, društvenog položaja ili drugog ličnog svojstva (član 7). U članu 24. stav 4. predviđeno je da zavod mora raspлагati posebnom prostorijom za izdvajanje oboljelih osuđenih, u zavisnosti od prirode oboljenja.²⁸

Zakonopisac još u jednoj odredbi eksplicite pominje godine života osuđenika, i to kada reguliše prava osuđenog lica, odnosno slobodno vrijeme osuđenog. Naime, u članu 80. je predviđeno da osuđeni ima pravo da izvan zatvorenih prostorija na sv. ežem vazduhu, u slobodno vrijeme, provede najmanje dva časa dnevno. Osuđeni kome godine i tjelesne

²³ Goetting, A. (1983). The Elderly in Prison: Issues and Perspectives. *Journal of Research in Crime and Delinquency*. 20: 291-309. Retrieved 5, September 2014, from <http://jrc.sagepub.com/content/20/2/291.abstract>.

²⁴ UNODC: *Handbook on Prisoners with special needs.*, op. cit., p. 123.

²⁵ Teškoće koje se javljaju upućivanjem ostarjelih osuđenika na izvršenje zatvorskih kazni mogu se, uopšteno posmatrano, svrstati u dvije kategorije. Jedna obuhvata zdravstvena i socijalna pitanja koja neposredno pogađaju ostarjele osuđenike, dok druga obuhvata finansijske teškoće u odnosu na opterećenje zdravstvenih fondova za liječenje i zaštitu ostarelih osuđenika, kao i administrativne teškoće u odnosu na brigu i zaštitu ostarjelih osuđenika. Vidjeti: „Elderly Felons: A Research Proposal“, <http://www.lotsofessays.com/viewpaper/1706293.html>, pristup: 17.12.2009.

²⁶ „Alternative Corrections Policies for Elderly Felons“, <http://www.lotsofessays.com/viewpaper/1687838.html>, pristup: 17.12.2009.

²⁷ „Sl. glasnik RS“, br. 55/2014 i 35/2019.

²⁸ Oboljevanje od teške, neizlečive bolesti, što naravno ne mora biti uvijek povezano sa ostarjelošću osuđenika, može biti navedena kao okolnost koja se uzima kao opravdana za davanje pomilovanja u Srbiji. Miladinović, D. (2006). Osvrt na koncept pomilovanja u krivičnom zakonodavstvu Srbije. *Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu*. (XLVI), str. 145.

sposobnosti to dozvoljavaju, ima pravo u slobodno vrijeme na organizovanu fizičku aktivnost, uključujući i pravo da zajedno s drugim osuđenima koristi sportske terene i opremu.

Uzrast osuđenih lica u Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija se predviđa kao poseban kriterijum u odredbama o smještaju osuđenika. Prilikom regulisanja smještaja, predviđeno je da se razvrstavanje osuđenog u prostorije za zajednički boravak i spavaonice sprovodi uz brižljivu ocjenu svih okolnosti i podataka evidentiranih u prijemnom odjeljenju, posebno imajući u vidu uzrast, lične osobine i sklonosti, kao i druga svojstva od kojih zavisi pozitivan međusobni uticaj i nepostojanje opasnosti od međusobnog fizičkog i psihičkog ugrožavanja. Osuđeni s invaliditetom ima pravo na smještaj primjeren vrsti i stepenu njegovih posebnih potreba (član 77).

U Srbiji je donijet i Zakon o potvrđivanju Konvencije o transferu osuđenih lica sa Dodatnim protokolom.²⁹ Na osnovu ove konvencije, do transfera može doći samo pod određenim uslovima, među kojima je i onaj koji se odnosi na starost osuđenog lica. Tako je, u članu 3. propisano da kada zbog godina starosti, mentalnog ili fizičkog stanja jedna od država smatra neophodnim, osuđeno lice ili njegov predstavnik moraju dati saglasnost za transfer.

U sredstvima javnog informisanja nalazi se podatak da je za Srbiju karakterističan preveliki broj osuđenih lica u zavodima, u odnosu na predviđene kapacitete, čak najveći od svih 47 zemalja članica Savjeta Evrope. Statistički podaci za 2012. godinu pokazuju da je u Srbiji na 100 propisanih mjesta u zavodima smešteno 160 zatvorenika. Poslije Srbije slijedi Italija sa 140 zatvorenika na 100 mjesta, zatim Kipar sa 140, Mađarska sa 139 i Belgija sa 132 zatvorenika na 100 mjesta.³⁰

Procijenjeno je da je tokom 2008. godine u srpskim zatvorima bilo preko 150 osuđenika starosti preko 70 godina (Srpska pravoslavna crkva, 2008). Precizne statističke pokazatelje iznosi Uprava za izvršenje zavodskih sankcija. Naime, prema Godišnjem izveštaju o radu Uprave za 2009. godinu, od ukupnog broja primljenih lica, 9.023, uzrast osuđenih starijih lica primljenih u toj godini bio je sljedeći: lica od 50 do 60 godina – 789; od 60 do 70 godina 245 i od 70 godina i više – 66. Procentualno, oni su činili 0,12% od ukupno primljene osuđeničke populacije.³¹ Taj broj unekoliko je bio manji u 2010. godini, ali procentualno identičan. Od ukupnog broja primljenih lica, 7.660, uzrast osuđenih starijih lica primljenih u toj godini bio je sljedeći: lica od 50 do 60 godina – 692; od 60 do 70 godina 224 i od 70 godina i više – 40.³² U 2011., kao i u 2010. godini, skoro istovjetan broj starijih lica bio je primljen u zavode. Od ukupnog broja primljenih lica, 7.925, uzrast osuđenih starijih lica primljenih u toj godini bio je sljedeći: lica od 50 do 60 godina – 687; od 60 do 70 godina 199 i od 70 godina i više – 50, ili procentualno 0,11%.³³

Osim promjene terminologije od 2011. godine, kada Uprava otpočinje da statistički evidentira lica po starosti, a ne više po uzrastu, u 2012. godini načinjen je još jedan pomak. Naime, strukturalnim pokazateljima evidentiranih po starosti primljenih osuđenih, sada se pridodaje i razvrstavanje po polu, kod svih starosnih kategorija. Tako je u 2012. godini, ukupno

---

²⁹ „Službeni list SRJ“ - Međunarodni ugovori, broj 4/01. http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/PROPISI_KONVE_NCLJE/konvencija_transfer_cyr.pdf, pristup: 9.2.2010.

³⁰ *Srpski zatvori prebukirani*. (2014). Utorak 29. april 2014, pristup: 12.9.2014. sa: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Dru%C5%A1tvo/1586252/Srpski+zatvori+prebukirani.html>.

³¹ Ministarstvo pravde Republike Srbije. Uprava za izvršenje krivičnih sankcija. (2009). *Godišnji izveštaj o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija za 2009. godinu*. Pristup: 10.9.2014. Sa: <http://www.uiks.mpravde.gov.rs/images/izvestaj%202009.pdf>.

³² Ministarstvo pravde Republike Srbije. Uprava za izvršenje krivičnih sankcija. (2010). *Izveštaj o radu uprave za 2010. godinu.*, str. 71. Pristup: 10.9.2014. Sa: *Godisnji%20izvestaj%20o%20radu%202010[1].zip - ZIP archive, unpacked size 3.247.025 bytes*

³³ Ministarstvo pravde Republike Srbije. Uprava za izvršenje krivičnih sankcija. (2011). *Izveštaj o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija za 2011. godinu*, str. 113. Pristup: 10.9.2014. Sa: http://www.uiks.mpravde.gov.rs/images/Godisnji_2011_%20UIKS.pdf.

posmatrano, bilo primljeno 7.962 muškarca i 318 žena. Od toga, uzrast i pol osuđenih starijih lica primljenih u toj godini bio je sljedeći: lica od 50 do 60 godina – 750, i to 703 muškarca i 47 žena; od 60 do 70 godina 260, i to 247 muškaraca i 13 žena; i od 70 godina i više – 54, i to 52 muškarca i dvije žene.³⁴ U 2013. godini bilo je, ukupno posmatrano, primljeno 7.074 muškarca i 295 žena. Od toga, uzrast i pol osuđenih starijih lica primljenih u toj godini bio je sljedeći: lica od 50 do 60 godina – 766, i to 725 muškarca i 41 žena; od 60 do 70 godina 242, i to 229 muškaraca i 13 žena i od 70 godina i više – 44, i to 41 muškarac i tri žene.³⁵

U posmatranom periodu moguće je uočiti skoro nepromijenjen broj, odnosno procenat zastupljenosti, starijih osuđenika u ukupnoj zatvorskoj populaciji u Srbiji. Taj broj možda ne izgleda kao rastući, kao u nekim razvijenim zemljama svijeta, ali, opet, predstavlja nevidljivi dio slike osuđeničke populacije u Srbiji. Ono što je slično uslovima života na slobodi, da su stariji marginalizovani u odnosu na radno sposobno stanovništvo, odražava se, poput refleksije, i u zatvorskim uslovima. Ne postoje zakonske, niti bilo kakve druge prepreke da se dio naučnog saznanja nastavnika i saradnika pravnih fakulteta, na kojima se izučavaju kriminologija, penologija i viktimologija, primijeni u praksi, radi poboljšanja efikasnosti primjene kriminalnopolitičkih mjera, kao retributivnih i preventivnih procesa i postupaka u borbi protiv kriminaliteta.³⁶

Primjeri dobre prakse, preuzeti iz uporednopravne literature, mogu poslužiti kao uzor za stvaranje sopstvenih programa. *Projekat za starije osuđenike* je naziv programa osnovanog 1989. godine u SAD. Ovaj program je predviđen kao vid sprječavanja pojave prevelikog broja osuđenih lica u zatvorima i namijenjen je starijim osuđenicima i onima koji su u nepovoljnijem položaju (bolesni, stranci). Od ustanovljenja, na programu je učestvovalo više od 500 osuđenih lica i tvrdi se da je uticao na istraživanje legislativne refome na nivou savezne države, kao i pojedinih država.³⁷

Institut za krivično pravosuđe SAD je još 2001. godine ustanovio da je 15 od 44 države i teritorija pojedinih država, obezbijedilo nadgledane rekreativne programe, posebno osmišljene za starije i ostarjele osuđenike. Druge države uvele su obrazovne programe za poboljšanje zdravlja i o pitanjima starenja, kao dio preventivnih zaštitnih programa, uopšte. U Ohaju su razvijeni programi za osuđenike starije od 50 godina, koji se odnose na njihove fizičke, psihičke i socijalne potrebe. Osmišljene su rekreativne vježbe, osnovno obrazovanje za odrasle, kao i odgovarajuće društvene igre (bingo, organizovane šetnje). Druge države, poput Pensilvanije, na primjer, obezbjeđuju medicinske edukativne programe, kojima nude edukaciju o zdravoj ishrani i o smanjenju tjelesne težine. Primjetna je i rasprostranjenost pokreta koji se zalaže za obezbjeđenje posebnih smještajnih kapaciteta za starije osuđenike, od kojih se u nekima primjenjuje potrebna zdravstvena njega.³⁸

Pitanje malog broja starijih i ostarjelih osuđenika u Srbiji ne smije da bude razlog za nepostupanje, odnosno opredjeljenja prema ovoj pojavi. Sticanje prakse studenata prava, medicine, psihologije i fizičke kulture može da bude samo dio interesovanja u obrazovnom sistemu države za bolju edukaciju budućih stručnjaka. Razvijanje empatije prema potrebama drugih, u uslovima jasno primijenjene retributivne pravde, kao i mijenjanje svijesti građana o prednostima restorativnog pristupa, neće umanjiti ostvarenje principa legaliteta. Objektivnost

³⁴ Ministarstvo pravde Republike Srbije. Uprava za izvršenje krivičnih sankcija. (2012). *Izveštaj o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija za 2012. godinu*. str. 95. Pristup: 10.9.2014. Sa: http://www.uiks.mpravde.gov.rs/images/UKKS_izvestaj_2012.pdf.

³⁵ Ministarstvo pravde Republike Srbije. Uprava za izvršenje krivičnih sankcija. (2013). *Godišnji izveštaj o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija za 2013. godinu*, str. 112. Pristup: 10.9.2014. Sa: http://www.uiks.mpravde.gov.rs/images/Godisnji_izvestaj_UIKS-a_za_2013.pdf.

³⁶ Jovašević, D., Kostić, M. (2012). *Politika suzbijanja kriminaliteta*. Niš: Centar za publikacije.

³⁷ Abner, C. (2006). *Graying Prisons – States Face Challenges of an Aging Inmate Population*. p. 11. Retrieved 5, September 2014, from: <http://www.csg.org/knowledgecenter/docs/sn0611GrayingPrisons.pdf>.

³⁸ Abner, C., op. cit. p. 10.

državnog pristupa je dovoljna samo na nivou budžetskih ušteda, ali uz obezbjeđenje zakonskih normi i adekvatnog političkog pristupa rješavanju pitanja prevelikog broja osuđenih lica u zatvorima, kao i onih osuđenika koji imaju posebne fizičke, psihičke i socijalne potrebe (stariji, oboljeli, stranci).

Najnoviji događaj, o kome je su mediji opširno izvještavali, dogodio se u Srbiji krajem marta 2024. godine. U Kazneno-popravnom zavodu Padinska Skela od posljedica višednevne "neopisive" torture preminuo je zatvorenik star 74 godine. U zlostavljanju preminulog starijeg osuđenika nisu učestvovali pripadnici stražarske službe, ali oni su zaduženi da brinu o bezbjednosti svih osuđenika. Torturu nad preminulim vršili su cimeri iz ćelije i postavlja se pitanje pomaganja usljed nečinjenja jer stražari nisu učinili ništa ili nedovoljno da zaštite ostarjelog osuđenika. Zato insistiramo na tome da je i država odgovorna za ono što se dogodilo i porodica nastradalog osuđenika ima pravo da tužbom zahtijeva naknadu nematerijalne štete. U dnevnom listu Politika od 22. marta 2024. godine ističe se da su samo dva dana prije nego je zatvorenik preminuo od posljedica zlostavljanja, u tom zatovru u posjeti bili Zaštitnik građana i predstavnici Nacionalnog centra za prevenciju torture.

U literaturi iz oblasti kriminologije sva navedena nastojanja često se tumače kao posljedica čuvene floskule Martinsona, Liptona i Vilksa (Martinson, R., Lipton, D., Wilks, J., 1974) da „ništa ne uspijeva” („nothing works”). Ovi kriminolozi su, koristeći postupak meta – analize, izvršili potpunu evaluaciju programa krivičnopravne rehabilitacije koja je bila primjenjivana u periodu od 1945. do 1967. godine u Evropi. Zaključili su da „uz nekoliko izolovanih izuzetaka, rehabilitativni naponi, koji su bili prijavljeni, nisu ostvarili primjetan uticaj na recidivizam”.³⁹ Rezultati te procjene su ih uvjerali da „ništa” nema neki poseban uspjeh i da se nijedan program ne čini boljim od onog drugog.

Stoga se, u kasnijoj kriminologiji, upravo pod uticajem ovako pesimističnog zaključka, postavilo pitanje „šta uspijeva”, sa ciljem promjene profesionalne ideologije u kriminologiji 21. vijeka.

---

³⁹ „Nothing works”, http://sociologyindex.com/nothing_works.htm, pristup: 8.9.2010.

Literatura

Abner, C. (2006). *Graying Prisons – States Face Challenges of an Aging Inmate Population*. Retrieved 5, September 2014, from <http://www.csg.org/knowledgecenter/docs/sn0611GrayingPrisons.pdf>.

Eglit, H. (2004). *Age and Ageism in the American Legal System*. The University Press of Florida.

„Elderly Persons in Prison“, <http://www.lotsofessays.com/viewpaper/1699988.html>, pristup: 17.12.2009. U: Kostić, M. (2010). *Viktimitet starih ljudi*. Niš: Pravni fakultet. (59).

Flynn, E. (2000). Elders as Perpetrators. In: Elders, Crime, and the Criminal Justice System. (Ed. by Max Rothman, Burton D. Dunlop, Pamela Entzel). Retrieved 5, September 2014, from <http://books.google.rs/books?id=6mGG7eyFmjQC&pg=PA43&lpg=PA43&dq=Flynn,+Elders>.

Friedan, B. (2006) *The Fountain of Age*. U: *Social Gerontology: “Social Psychology of Aging”*, <http://www.trinity.edu/cmkearl/gersopsy.html>, pristup: 13.10.2008. U: Kostić, M. (2010). *Viktimitet starih ljudi*. Niš: Pravni fakultet. (str. 18).

Goetting, A. (1983). The Elderly in Prison: Issues and Perspectives. *Journal of Research in Crime and Delinquency*. 20: 291-309. Retrieved 5, September 2014, from <http://jrc.sagepub.com/content/20/2/291.abstract>.

Hardtke, F. (1991). Criminal acts by the elderly. A phenomenologic presentation with discussion of criminologic and gerontologic explanatory approaches, *Arch Kriminol*. 1991 Jul-Aug;188(1-2):1-19. Retrieved 23, August 2014, from http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed?term=Hardtke%20F%5BAuthor%5D&cauthor=true&cauthor_uid=1953243

Human Rights Watch. *Old Behind Bars: Older Prisoners*. (2012). Retrieved 5, September 2014, from <http://www.hrw.org/node/104747/section/>.

Human Rights Watch: *Old Behind Bars: Why the Aging Prison Population*. (2012). Retrieved 8, September 2014, from <http://www.hrw.org/ru/node/104747/section/6>.

Human Rights Watch: *Conditions of Confinement*. (2012). Retrieved 9, September 2014, from <http://www.hrw.org/ru/node/104747/section/7>.

Jevtić, D. (1959) *Sudska psihopatologija*. Beograd, Zagreb: Medicinska knjiga.

Jovašević, D., Kostić, M. (2012). *Politika suzbijanja kriminaliteta*. Niš: Centar za publikacije.

Kostić, M. (2010). *Viktimitet starih ljudi*. Niš: Pravni fakultet.

Kostić, M., Đorđević, R. (2004). Viktimizacija starih osoba kao pripadnika posebne marginalne grupe. Beograd: *Temida*. (7). 3-11.

Kostić, M. (1997). Starost kao doba života i rizik viktimizacije. Beograd: *Socijalna misao*. (April-juni, 02). 89-98.

Krupp, A.M. (1988). *Interna medicina*. Beograd: Savremena administracija.

Madrid International Plan on Action on Ageing 2002, 12 April 2002. www.un.org/esa/socdev/ageing/madrid_intlplanaction.html, pristup: 30. 11.2007. U: Kostić, M. (2010). *Viktimitet starih ljudi*. Niš: Pravni fakultet. (str. 20).

Miladinović, D. (2006). Osvrt na koncept pomilovanja u krivičnom zakonodavstvu Srbije. *Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu*. (XLVI). 133-150.

Ministarstvo pravde Republike Srbije. Uprava za izvršenje krivičnih sankcija. (2009). *Godišnji izveštaj o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija za 2009. godinu*. Pristup: 10.9.2014. Sa: <http://www.uiks.mpravde.gov.rs/images/izvestaj%202009.pdf>.

Ministarstvo pravde Republike Srbije. Uprava za izvršenje krivičnih sankcija. (2010). *Izveštaj o radu uprave za 2010. godinu*. Pristup: 10.9.2014. Sa: *Godisnji% 20izvestaj% 20o%20radu%202010[1].zip - ZIP archive*, unpacked size 3.247.025 bytes

Ministarstvo pravde Republike Srbije. Uprava za izvršenje krivičnih sankcija. (2011). *Izveštaj o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija za 2011. godinu*. Pristup: 10.9.2014. Sa: http://www.uiks.mpravde.gov.rs/images/Godisnji_2011_%20UIKS.pdf.

Ministarstvo pravde Republike Srbije. Uprava za izvršenje krivičnih sankcija. (2012). *Izveštaj o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija za 2012. godinu*. Pristup: 10.9.2014. Sa: http://www.uiks.mpravde.gov.rs/images/UKKS_izvestaj_2012.pdf.

Ministarstvo pravde Republike Srbije. Uprava za izvršenje krivičnih sankcija. (2013). *Godišnji izveštaj o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija za 2013. godinu*. Pristup: 10.9.2014. Sa: http://www.uiks.mpravde.gov.rs/images/Godisnji_izvestaj_UIKS-a_za_2013.pdf.

Rachel Pain, „Theorising Age in Criminology: the Case of Home Abuse“, British Society of Criminology, *The British Criminology Conferences: Selected Proceedings, Volume 2*. <http://www.britisocrim.org/volume2/006.pdf>, pristup: 25.11.2008. U: Kostić, M. (2010). *Viktimitet starih ljudi*. Niš: Pravni fakultet. (str. 15).

Srpski zatvori prebukirani. (2014). Utorak 29. april 2014, pristup : 12.9.2014. sa: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Dru%C5%A1tvo/1586252/Srpski+zatvori+prebukirani.html>

Srpska pravoslavna crkva. (2008) „Srpski zatvori prebukirani“. http://www.spc.rs/sr/srpski_zatvori_prebukirani, pristup: 9.2.2010. U: Kostić, M. (2010). *Viktimitet starih ljudi*. (str. 58-61). Niš: Pravni fakultet.

Social Gerontology: „Old Age Across Cultures and Time“, „International Plan of Action on Ageing“, 1/para. 32, <http://www.trinity.edu/~mkearl/gercul.html>, pristup: 13.10.2008. U: Kostić, M. (2010). *Viktimitet starih ljudi*. Niš: Pravni fakultet. (str. 17).

The Oxford Handbook of Criminology, (2007) (ed. by: Mike Maguire, Rod Morgan, and Robert nReiner). Oxford Univerzity Press.

Titus Reid, S. (2003) *Crime and Criminology*, New York: McGrawHill.

Uniform Crime Reports, Crime in the United States 2012. Retrieved 23, August 2014, from http://www.fbi.gov/about-us/cjis/ucr/crime-in-the-u.s./2012/crime-in-the-u.s.-2012/tables/38table_datacoveroverviewpdf

UNODC: *Handbook on Prisoners with special needs*. (2009). New York: United Nations. Retrieved 10, September 2014, from http://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Handbook_on_Prisoners_with_Special_Needs.pdf.

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srbije, „Sl. glasnik RS“, br. 55/2014, 35/2019.

Zakon o potvrđivanju Konvencije o transferu osuđenih lica sa Dodatnim protokolom, „Službeni list SRJ“ - Međunarodni ugovori, broj 4/01, http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/PROPISI_KONVENCIJE/konvencija_transfer_cyr.pdf pristup: 12.9.2014

PRILOG

Pregled do sada bibliografsanih radova koje su koautorke napisale na temu rada ili srodne teme:

Gender Approach to Penal Justice / **Marina M. Simović, Miomira P. Kostić**
In: Thematic conference proceedings of international significance [Elektronski izvor] / International Scientific Conference "Archibald Reiss Days", Belgrade, 9-10 November 2021; [editor-in-chief Nenad Koropanovski]. - Belgrade : University of Criminal Investigation and Police Studies, 2021. – pp. 143-152.

ISBN 978-86-7020-470-6 ISBN 978-86-7020-190-3(za izdavačku celinu)

Aging in Europe / **Miomira Kostić**, Saša Knežević 277-289 U: Wyzwania dla powszechnego systemu ochrony praw człowieka u progę trzeciej dekady XXI wieku / urednici Jerzy Jaskiernia, Kamil Spryszak. - Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2021. - Str. 277-289. ISBN 978-83-8180-423-3

Rodna ravnopravnost u javnim politikama / **Marina M. Simović, Miomira P. Kostić**
U: Zbornik radova „Pravo, tradicija i promjene“, tom I = Collection of papers “Law, Tradition, and Changes“ Vol. I. - Istočno Sarajevo : Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, 2020. - Str. 252-270. ISBN 978-99938-57-50-1 Kriminološki diskurs porodice i porodičnih odnosa / **Marina M. Simović, Miomira P. Kostić**. U: Zbornik radova / peta međunarodna naučna konferencija „Porodica i savremeno društvo - izazovi i perspektive“. - Banja Luka: Centar modernih znanja : Resursni centar za specijalnu edukaciju : Beograd, 2020. - str. 476-487. ISSN 2566-3224

Uloga i značaj postpenalne pomoći u prevenciji kriminaliteta / **Marina M. Simović, Miomira P. Kostić**
U: Zbornik radova : Krivično zakonodavstvo i prevencija kriminaliteta: norma i praksa / Jedanaesta međunarodna naučno-stručna konferencija, Trebinje 23. i 24. april 2020. godine. - Laktaši : Grafomark ; Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, 2020. – str. 565-587. ISBN 978-99976-36-62-1

Rodni pristup penalnoj pravdi / **Marina M. Simović, Miomira Kostić**. U: Razvoj društva kroz prizmu nauke : zbornik radova / [glavni i odgovorni urednik Nebojša Macanović; urednici Muhamed Omerović, Srećko Potić, Slavko Milić]. - Banja Luka: Centar modernih znanja ; Beograd: Resursni centar za specijalnu edukaciju; Nikšić: Centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja Crne Gore, “Defendologija”, 2022. – str. 45-58. ISBN 978-99976-934-4-0 (Centar modernih znanja)

Viktimitet starih ljudi / **Miomira Kostić**. - Niš : Centar za publikacije Pravnog fakulteta, 2010. - 247 str.; 24 cm ISBN 978-86-7148-108-3

Starenje i viktimizacija - međunarodni dokumenti o sprečavanju diskriminacije/viktimizacije starih osoba / **Miomira Kostić**. U: Pristup pravosuđu – instrumenti za implementaciju evropskih standarda u pravni sistem Republike Srbije : tematski zbornik radova. Knj. 4 / urednik Nevena Petrušić/. – Niš : Centar za publikacije Pravnog fakulteta, 2008. – str. 343-369. ISBN 978-86-7148-087-1

Pregled međunarodnih dokumenata o sprečavanju diskriminacije/viktimizacije starih osoba / **Miomira Kostić**. U: Pravna riječ. – Banja Luka: Udruženje pravnika Republike Srpske, 2009. – Br. 20 (2009), str. 709-724. ISSN 1840-0272

Viktimitet starih osoba / **Miomira Kostić** U: Pristup pravosuđu – instrumenti za implementaciju evropskih standarda u pravni sistem Republike Srbije : tematski zbornik radova. Knj. 3 / urednik Nevena Petrušić/. – Niš : Centar za publikacije Pravnog fakulteta, 2009. – str. 349-388. ISBN 978-86-7148-103-8

Tekovine socijalne politike OUN i evropskih zemalja prema starijima / **Miomira Kostić** U: Radno i socijalno pravo. - Beograd: Udruženje za radno pravo i socijalno osiguranje Srbije, 2010. - Br. 2 (2010), str. 21-38. ISSN 1450-5800

Pravno regulisanje položaja starijih osoba u Srbiji / **Miomira Kostić**. U: Pravna klinika za zaštitu prava žena: priručnik za rad studentkinja/studenata / priredile Slobodanka Konstantinović Vilić, Miomira Kostić. - Niš : Pravni fakultet : Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, 2011. - str., 119-138. ISBN 978-86-7148-123-6

Viktimitet starih ljudi / **Miomira Kostić**. U: Stari u Srbiji: problemi i izazovi : zbornik radova. - Niš : Centar za publikacije Pravnog fakulteta : Centar za socijalni rad "Sveti Sava", 2011. - str. 83-96. ISBN 978-86-7148-132-8

Viktimitet starih ljudi: empirijsko istraživanje građe Gerontološkog centra Niš / **Miomira Kostić** U: Socijalna misao. – Beograd: Socijalna misao, 2012. – Br. 1 (2012), str. 49-65. ISSN 0354-401X

Pravno regulisanje položaja starijih osoba u Srbiji / **Miomira Kostić** U: Pravna klinika za zaštitu prava žena - norme i praksa: zbornik radova / urednica Slobodanka Konstantinović Vilić. - Beograd: Autonomni ženski centar. Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, 2013. - str. 93-106. ISBN 978-86-87505-12-4

Stariji osuđenici / **Miomira Kostić**. U: Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu. - Niš: Pravni fakultet, 2014. - br. 67 (2014), str. 99-116. ISSN 0350-8501

Viktimitet starih ljudi / **Miomira Kostić**. U: Mobilna pravna klinika: od institucije ka žrtvi / priređivači Miomira Kostić, Darko Dimovski, Ivan Ilić. - Niš : Centar za publikacija Pravnog fakulteta, 2014. - str. 107-128. ISBN 978-86-7148-181-6

Položaj starijih osuđenika u penitencijarnim ustanovama / **Miomira Kostić**, Aleksandar Mihajlović. U: Krivično zakonodavstvo - *de lege lata et de lege ferenda*, Prijedor, 17-18. aprila 2015. - Prijedor : Ministarstvo pravde Republike Srpske...[etc.], 2015. - str. 399-416. ISBN 978-99938-22-51-6

Prevenција viktimizacije/diskriminacije starijih / **Miomira Kostić**, Darko Dimovski. U: Pravni sistem i zaštita od diskriminacije: zbornik radova. Sv. 2. - Kosovska Mitrovica : Pravni fakultet, 2015. - str. 83-102. ISBN 978-86-6083-031-1

Prevenција viktimizacije ostarelih lica / **Miomira Kostić** U: Porodično nasilje, empatija i profesionalizam pomagača: zbornik radova. – Vrnjačka Banja : Asocijacija centara za socijalni rad Srbije, 2007. – str. 113-129.

POLOŽAJ STARIH OSOBA IZMEĐU NORMATIVNOG I STVARNOG

Sažetak

Savremeno društvo poslednjih decenija odlikuje povećanje broja stanovnika i fenomen demografskog starenja. Oba sociološka trenda rezultat su, u osnovi, naučno-tehnološkog napretka i unapređenja sistema medicinske zaštite. Ekspanzija populacije i starenje stanovništva, međutim, nameću društvene promene kako na nacionalnom tako i na međunarodnom nivou.

U radu se analiziraju navedene premise i na bazi istih starenje stanovništva, koje je uprkos generalnom povećanju populacije, prevashodno rezultat menjanja starosne strukture. Ovaj trend je pravilo koje važi u najrazvijenijim državama sveta sa negativnom stopom nataliteta. Starenje populacije podrazumeva povećanje broja starih osoba i adekvatnu normativnu i stvarnu reakciju društva u skladu sa njihovim potrebama. Jer, starenje stanovništva sve značajnije utiče na sve segmente života, počev od ekonomije, socijalnih pitanja, obrazovanja, kulture, zdravstva, socijalne zaštite...

U radu se analizira međunarodni i nacionalni pravni okvir, briga o starima, ali i efekti tih mera u svakodnevnom životu.

Ključne reči: stare osobe, demografsko starenje, ljudska prava, zdravstvena i socijalna zaštita, materijalni položaj.

POSITION OF OLDER PEOPLE BETWEEN THE NORMATIVE AND THE ACTUAL

Abstract

Contemporary society in recent decades is characterized by an increase in population and the phenomenon of demographic aging. Both sociological trends are primarily the result of scientific and technological progress and improvements in the medical care system. However, population expansion and aging pose societal changes at both the national and international levels.

This paper analyzes these premises, and based on them, examines population aging, which, despite the general increase in population, is primarily the result of changes in the age structure. This trend is a rule that applies to the most developed countries in the world with a negative

---

¹ Autor je redovni profesor na Pravnom fakultetu Evropskog univerziteta Brčko Distrikt

birth rate. Population aging implies an increase in the number of elderly people and an adequate normative, and actual societal response in line with their needs.

As population aging increasingly affects all segments of life, ranging from the economy, social issues, education, culture, healthcare, and social protection.

The paper analyzes the international and national legal framework, care for the elderly, as well as the effects of these measures in everyday life.

Keywords: elderly people, demographic aging, human rights, health and social protection, material position.

Uvodne napomene

"Svako želi da dugo živi, ali niko ne želi da bude star" Jonathan Swift

Starenje je, nema sumnje, univerzalan fenomen, stariji i od prapočetka istorije civilizacije. Naučna misao ni do danas nije uspjela u potpunosti da objasni procese starenja i umiranja uprkos činjenici da se radi o neminovnim prirodnim zakonomernim procesima. Tako o starenju postoje brojne teorije koje polaze od nivoa bivstvovanja koji je direktan uzročnik starenja. Otuda se starenje izučava na molekularnom, ćelijskom, sistemskom i evolucionom nivou. Naučnici pretpostavljaju da je starenje evoluiralo kao mehanizam i da predstavlja genetički programirano otkazivanje mehanizama koji održavaju stalnost unutrašnje sredine organizma odnosno homeostaze.

U društveno-humanističkim i prirodnim naukama konačno ne postoji jedinstven naučni stav o tome kako zapravo počinje fiziološko starenje.

Dosadašnja naučna dostignuća ukazuju da su generalno starenje i smrt rezultat niza disonantnih interakcija između opštih uslova života i vremenski uslovljenih promena nasledno-genskog sitema pojedinca. U tom kontekstu, prema rezultatima naučnih istraživanja, dvotrećinski je uticaj faktora životne sredine na dužinu života, dok nasledni faktori utiču u visini od oko jedne trećine na dugovečnost. Ova opšta zakonomernost na individualnom planu dozvoljava različit udeo faktora spoljne sredine i nasleđa na proces starenja i vremena nastupanja smrti pojedinca.

Po Verzaru, "smanjena sposobnost fizičkog i psihičkog prilagođavanja karakteristična je promena u starenju. Ona je dalje utvrdila sužavanje horizonta stare osobe. Ove promene vode u oblast u kojoj socijalna gerontologija nalazi svoje redovne dodatke. Za stare osobe je osnovni doživljaj promena njihovog rada, na primer, penzionisanjem, promena okoline usled gubitka porodice ili smeštajem u starački dom, ili za one sa hroničnim bolestima, u bolnicu. Ako možemo da steknemo razumevanje za ovo fiziološko starenje, onda možemo da damo korisnu podršku staroj osobi".²

Uticaj biološkog starenja organizma utiče na neminovnost fizioloških, a često i patoloških promena čovekovog organizma u starosti i stvaranja sasvim novih potreba koje je neophodno zadovoljiti da bi se dostigao određeni kvalitet života. Tako prirodni, biološki faktori

---

² Verzar Friz; Stari i novi putevi istraživanja o starenju, Das Mediziniche Prisma 2/68, Jugoslovensko izdanje "Istraživanje o starenju", citirano u :Manojlović, P., strana 7-8

neposredno utiču na promenu određenih društvenih okolnosti (materijalna ulaganja za adekvatno lečenje, obezbeđenje tuđe nege, nabavku lekova) u smislu promena stava okoline o potrebama starih osoba, ali i nužnosti usvajanja određenih zakonskih rešenja koja bi obezbeđivala suzbijanje različitih oblika viktimizacije ostarelih lica.³ Narušavanje fizioloških funkcija ispoljava se kroz progresivno smanjenje funkcionalnosti čula vida, sluha i mirisa, umanjene mentalnih performansi...Staračke promene narušavaju morfološki izgled i ispoljavaju se kroz promene na koži, smanjenu telesnu težinu i visinu, povećan procenat gojaznosti i ograničenije fizičkih sposobnosti. Teorija i svakodnevna praksa manje-više je jedinstvena: starost počinje od 65 godine i traje do smrti.⁴

Dakle, fiziološke promene koje prate starenje organizma ograničavaju normalno funkcionisanje čoveka u zajednici. Biološke komponente starenja imaju i društvenu komponentu koja je, po pravilu, prati. Radni vek je okončan i penzioner se suočava sa izmenjenim društvenim ambijentom i uklapanjem u novu svakodnevicu koju mora sam da kreira. Naravno, društveni okvir projektuje država na principima koji su utvrđeni i na nivou međunarodne zajednice i koji treba da daprilađodi društvene, ekonomske, zdravstvene parametre rastućoj kategoriji starih lica.

Promene u populacionoj strukturi

Tako, „demokratsku sliku Srbije poslednjih godina karakteriše starenje stanovništva uz konstantan rast udela starijih (65+) i smanjenje udela mladih (do 15 godina starosti). Uzrok takve slike je dvojak: sa jedne strane je produžetak očekivanog trajanja života (usled unapređenog kvaliteta života i napretka medicinske nauke), a sa druge strane smanjenje nataliteta i negativan prirodni priraštaj.“⁵

Procenat stanovništva starijeg od 65 godina u Republici Srbiji u 2020 godini iznosio je 21,12% u donosu na 14,28 odsto stanovništva starosti do 15 godina. Tendencija povećanja broja starih lica u odnosu na mlađe generacije je trend koji je započeo u drugoj polovini XX veka i sa nesmanjenim intenzitetom se nastavlja i u prvim decenijama XXI stoleća.

Srbija je zemlja u kojoj je obnavljanje stanovništva nedovoljno još od 1960-tih godina (stopa fertiliteta kreće se sada oko 1,5 do 1,6) tako da se i broj starih ljudi kontinuirano povećava. Brzo starenje stanovništva, izraženo pogoršanjem odnosa broja starih i radnoaktivnih, u budućnosti će svakako zaoštriti probleme starih lica i obaveze koje država ima prema njima, ali i mogućnost države da ih finansira u uslovima sve malobrojnijih mlađih generacija radno aktivnih ljudi.⁶

Demografske procese u većini zemalja u svetu, izuzimajući siromaše zemlje Afrike i Azije, danas odlikuje menjanje starosne strukture i apsolutni rast udela starog stanovništva.

---

³ Kostić Miomira, Socijalna zaštita ostarelih ljudi kod nas, Časopis za teoriju i praksu radnog i socijalnog prava br. 1/2010, Beograd.

⁴ Premda je pojam starih univerzalan različite kulture i društvene organizacije različito ga vremenski određuju. Starosna granica, prema Ujedinjenim nacijama, iznosi 60 godina, pa se starijim osobama smatraju sve starije od šest decenija. Za razliku od UN, Svetska zdravstvena organizacijau kategoriju starih ubraja sve starije od 65 godina, dok Međunarodna organizacija rada smatra da su radno sposobne osobe od 15 do 64 godine, a one preko 65 godina su van kontigenta radno sposobnih.

⁵ Kuzmanov Lidija, Siromaštvo starijih u Srbiji i Agenda 2030, deo Platforme „Održivi razvoj za sve“, strana 2.

⁶ Mijatović Boško, Socijalno-ekonomski položaj starih u Srbiji, Sociološki pregled, vol.XXXVII (2003) no.3-4, Beograd, strana 226.

Uopšteno posmatrano, među 25 demografski najstarijih zemalja u svetu, sa izuzetkom Japana, sve su iz Evrope, koju Amerikanci već dugo nazivaju „Starim svetom“. Srbija je među državama sa najstarijim stanovništvom jer šestinu njenih stanovnika čine osobe od 65 godina i starije, odnosno naša zemlja se sa 15,7 odsto ⁷ starijih od 65 godina nalazi na četvrtom mestu na listi najstarijih populacija u svetu.⁸

Slične ocene na bazi sopstvenih izučavanja i metodologije dali su i organi Ujedinjenih nacija. „Na osnovu procena u 2017 godini 962 miliona ljudi bilo je starije od 60 godina, ovaj broj je dvostruko veći u odnosu na broj starijih 1980 godine kada je broj starijih od 60 godina iznosio 382 miliona. Broj starijih od 60 godina ponovo će se udvostručiti do 2050 godine i da će tada broj starijih od 60 godina dostići skoro 2,1 milijardu.“⁹

Naravno, predmet analiza i zaključci Ujedinjenih nacija vezani su za globalna planetarna demografska kretanja, a jedan od njih glasi: „praktično sve zemlje sveta suočile su se sa rastom broja starijih i proporcijom učešća starijih osoba u populaciji. Ove promene utiču na rad, na zapošljavanje, na finansije, na potražnju za robom i uslugama, na stanovanje i infrastrukturu, na transport, na socijalnu i zdravstvenu zaštitu, ali i na porodične odnose i međugeneracijsku solidarnost.“¹⁰

Normativni odgovor na promene

Premisa o izmeni demografske strukture i starenju stanovništva stvara novi društveni ambijent, koji zahteva organizovanu reakciju međunarodne zajednice i država. Ta reakcija podrazumeva razvijanje javnih politika koje će obezbediti duže radno i društveno angažovanje starijih osoba, unaprediti njihovu zdravstvenu zaštitu, poboljšati mere socijalne zaštite, promovisati ravnopravnost polova i stvarati uslove za iskorenjivanje siromaštva. U cilju realizacije navedenih ciljeva neophodno je izvršiti ekonomske, finansijske i sveobuhvatne društvene reforme. Na međunarodnom planu neophodno je smanjiti nejednakosti između i unutar zemalja, što je u domenu nadležnosti Ujedinjenih nacija i njenih specijalizovanih organizacija. Prvi koraci na međunarodnom normativnom planu u pogledu brige o starima napravljeni su usvajanjem Principa za starije Ujedinjenih nacija iz 1991, a potom i Bečke deklaracije i programom akcije iz 1993 godine.

Potrebu za daljim prilagođavanjem i unapređenjem na međunarodnom nivou prepoznale su Ujedinjene nacije 2002 godine kada je usvojen Madridski internacionalni plan akcije za starenje (MIPAA) sa Regionalnom implementacionom strategijom (RIS).¹¹ MIPAA predstavlja ključni međunarodni dokument globalne politike starenja, koji daje preporuke o delovanju u oblastima posledica starenja stanovništva, kao i aktivnog učešća i dobrobiti starijih osoba.¹²

---

⁷Za nepunih deset godina postotak starih u ukupnoj populaciji porastao je za nepunih šest indeksnih poena, sa tendencijom daljeg rasta.

⁸Kostić Miomira, Socijalna zaštita ostarelih ljudi kod nas, Časopis za teoriju i praksu radnog i socijalnog prava br. 1/2010, Beograd. U međuvremenu procenat starih u Srbiji je povećan.

⁹UN Department of Economic and Social Affairs (2017). World Population Ageing:2017 Highlights. New York: United Nations.

¹⁰UN Department of Economic and Social Affairs (2015a). World Population Ageing: Report 2015, New York: United Nations

¹¹Regionalnu implementacionu strategiju usvojila je Ekonomska komisija UN za Evropu

¹²Kuzmanov Lidija, Siromaštvo starijih u Srbiji i Agenda 2030, Platforma „Održivi razvoj za sve“, Centar za demokratiju

Madridski dokument odredio je tri prioriteta cilja koje su zemlje potpisnice trebale da kroz svoje politike realizuju. Svi ciljevi vezani su, najpre, za ekonomski razvoj i brigu o starijim osobama, a potom unapređenje mera za zdravlje i blagostanje starijih u nameri da se eliminiše siromaštvo i omogući stalni razvoj starih i, na kraju, zaštita životne sredine koja je u funkciji i starih osoba. Pitanjima ekonomske i socijalne zaštite starih osoba bavi se i Agenda održivog razvoja 2030 doneta 2015 godine. Agenda predstavlja opšteprihvaćen globalni strateški okvir za sve države članice, koji promoviše ekonomski rast, socijalnu inkluziju i zaštitu životne sredine.

Posebno mesto Ujedinjene nacije posvećuju pitanju zloupotrebe i zanemarivanju starijih. Tako je Savet za ljudska prava UN doneo Rezoluciju 54/13 u istom obavezao države članice da zabrane diskriminaciju starijih. Rezolucija poziva na preduzimanje mera zaštite ljudskih prava i sloboda starih osoba u svim aspektima života, borbu protiv ejdzizma kao osnovnog uzroka lošeg postupanja, zanemarivanja i uspostavljanje efektivnih mehanizama pravne zaštite i obezbeđivanja pristupa pravdi za žrtve i preživjele, bez obzira na godine života, pol, seksualnu orijentaciju i rodni identitet, etničko poreklo, rasu invaliditet, religiju ili druge osnove. O načinima unapređenja poštovanja, zaštiti i realizaciji ljudskih prava starijih, saglasno Univerzalnoj deklaraciji o pravima čoveka, na Međunarodnoj konferenciji o ljudskim pravima starijih u Beču 2023, doneta je posebna Deklaracija.

Poseban značaj ima dokument Svetske zdravstvene organizacije Dekada zdravog starenja 2020-2030¹³ koja predviđa osnovne principe na kojima se zasnivaju sve akcije koje su vezane za starije poput: ljudskih prava, jednakosti, ravnopravnosti polova, nediskriminaciji i međugeneracijskoj solidarnosti.

Evidentno je da je međunarodni pravni okvir brige o starim i njihovom društvenom statusu problem multidisciplinarnog karaktera, te da je regulisan nizom međunarodnih dokumenata. Nedostatak kodifikacionog akta svakako predstavlja slabu stranu internacionalnog pravnog okvira međunarodne zajednice. Međutim, jedinstvenost prihvaćenih stavova u donetim propisima upućuje na harmonizaciju nacionalnih propisa država – članica. Naravno, posebno je pitanje koliko se i na koji način sprovedu principi zaštite prava starih u pojedinim nacionalnim pravnim sistemima.

Strateški pravni okvir u Republici Srbiji

Republika Srbija brigu o starim projektovala je Nacionalnom strategijom o starenju za period 2006-2015, Strategijom razvoja socijalne zaštite za isti period, te Nacionalnom strategijom socijalnog stanovanja donetom 2012, Strategijom razvoja besplatne pravne pomoći (2012) i Strategijom za palijativno zbrinjavanje donetom 2009 i nekim drugim, u ovom kontekstu, manje značajnim aktima. Međutim, nakon isteka ovih strateških dokumenata fokus na normativnoj zaštiti starih, neko vreme, nije bio aktuelan.

U trećoj deceniji 21 veka društveno-ekonomske promene diktirale su donošenje nekoliko strateških dokumenata koji se direktno ili indirektno odnose i na kategoriju starijih. Najvažniji akt je svakako Strategija aktivnog i zdravog starenja za period 2024 do 2030 godine,¹⁴ koja je usmerena na celokupnu populaciju sa ciljem promene narativa o starim i valorizovanju njihovih potencijala za razvoj savremenog društva, sa posebnim osvrtom na predložene mere na eliminaciju siromaštva. Angažovaniji i odgovorniji pristup pitanjima

¹³WHO Europe, decade healthing ageing/<https://www.euro.who.int/en/health-topics/Life-stages/healthy-ageing/news/2021/01/decade-pf-healthy-ageing-2021-2030>.

¹⁴„Službeni glasnik RS“ broj 84 od 2023 godine.

starenja stanovništva važan je ne samo za pomenutu heterogenu grupu ljudi i njihovu socijalnu sigurnost, već i za ukupne privredne odnose, obrazovanje, kulturu, zdravstvo i socijalnu zaštitu, što zahteva sinhronizovano delovanje svih državnih organa. Ovako koncipiranom brigom generacije formalno starijih dobijaju mogućnost za aktivan i kvalitetan život kompatibilan promenama koje donosi civilizacijski napredak.

Od ostalih strateških dokumenata, koji se u većoj ili manjoj meri bave problemima starih usvojene su: Strategija javnog zdravlja za period 2018-2026 godine¹⁵, Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom za period 2020-2024 godine¹⁶, Strategija razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2023 godine,¹⁷ Strategija razvoja digitalnih veština za period od 2020 do 2024. godine¹⁸, Strategija deinstitutionalizacije i razvoja usluga socijalne zaštite u zajednici za period 2022 do 2026 godine,¹⁹ Strategija zapošljavanja u Republici Srbiji za period 2021-2026 godine,²⁰ Strategija za rodnu ravnopravnost za period 2021 do 2030 godine,²¹ Strategija za sprečavanje i borbu protiv rodno zasnovanog nasilja prema ženama i nasilja u porodici za period od 2021 do 2025 godine,²² Program o zaštiti mentalnog zdravlja za period 2019 do 2026 godine²³ Strategija za stvaranje podsticajnog okruženja za razvoj civilnog društva u Republici Srbiji za period 2022 do 2030 godine.²⁴

Zakonodavstvo Republike Srbije

Uporedo sa usvajanjem strateških dokumenata, ali i pre toga, doneti su najvažniji zakoni koji regulišu materiju penzijskog i invalidskog osiguranja, socijalnog i zdravstvenog osiguranja, oblast socijalne zaštite, rada i drugih delatnosti koje imaju direktne ili indirektno veze sa položajem starih. Jedan od najznačajnijih propisa je Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju²⁵ koji uređuje, između ostalog, dobrovoljno i obavezno penzijsko i invalidsko osiguranje. U skladu sa Pravilnikom o društvenom standardu korisnika penzija Republičkog fonda penzionog i invalidskog osiguranja,²⁶ koji je donet na bazi ovog zakona, društveni standard obuhvata: 1) rehabilitaciju korisnika penzija u zdravstveno-stacioniranim ustanovama i banjsko-klimatskim lečilištima, 2) kulturne i sportsko-rekreativne manifestacije čiji je cilj podsticanje integracije starijih u društvo, 3) solidarnu pomoć korisnicima penzija, koji su korisnici penzionerskih kartica koje izdaje Republički fond penzijskog i invalidskog osiguranja.

Izmenama pomenutog zakona predviđeno je da se stiče pravo na starosnu penziju kada neko: 1) navršši 65 godina života i stekne najmanje 15 godina staža osiguranja; i kad 2) navršši 45 godina staža osiguranja. Takođe, uslov za sticanje prava na starosnu penziju za žene

---

¹⁵ „Službeni glasnik RS“ broj 61/18 od 2018 godine.

¹⁵ „Službeni glasnik RS broj 44/20 od 2020 godine

¹⁷ „Službeni glasnik RS“ broj 63/21 od 2021. godine

¹⁸ „Službeni glasnik RS“ broj 21/20 i 8/23.

¹⁹ „Službeni glasnik RS“ broj 12/22.

²⁰ „Službeni glasnik RS“ broj 18/21 i 36/21.

²¹ „Službeni glasnik RS“ broj 103/21

²² „Službeni glasnik RS“ broj 47/21.

²³ „Službeni glasnik RS“ broj 84/19..

²⁴ „Službeni glasnik RS“ broj 23/22

²⁵ „Službeni glasnik RS“ broj 34/03, 64/04-US, 84/04, 85/05, 101/05, 63/06 US, 5/09, 107/09, 101/10, 93/12, 62/13, 108/13, 75/14, 142/14, 73/18,, 46/19-US, 86/19, 62/21, 125/22 i 138/****).

²⁶ „Službeni glasnik RS“ broj 15/12 17/2013.

izmenjen je sa 60 godina i povećan na 65 godina sa napomenom da će uslovi za postepeno pomeranje ove granice za muškarce i žene biti izjednačeni do 2032 godine.

Ove izmene i dopune zakona refleksija su promena u nacionalnim zakonodavstvima razvijenih država, ali je očito da se položaj žena drastično promenuo. Izjednačavanjem sa muškarcima i u pogledu godina života i staža osiguranja nije ispoštovan civilizacijski aksiom da su žene slabiji pol, te da pored obaveza na poslu imaju srazmerno veće obaveze prema porodici, deci i njihovom vaspitanju od pripadnika muškog pola. Ovaj nehumani pristup, koji polazi od formalno-pravne jednakosti polova, svakako ne doprinosi porastu nataliteta, već naprotiv negativnom prirodnom priraštaju. A, upravo negativan prirodni priraštaj, koji godinama karakteriše demografsku stvarnost Srbije, razlog je usvajanja mera koje treba da stimulišu politiku povećanja nataliteta. Nema sumnje da je odluka o izjednačavanju uslova za sticanje prava na starosnu penziju muškarca i žene deo neoliberalnog ekonomskog narativa za maksimizacijom profita, narastajuće „vouk²⁷“ kulture, stavljanju porodice i tradicionalnih vrednosti u drugi plan, pa u krajnjoj liniji mera politike u funkciji smanjenja populacije.

Izvor socijalne nejednakosti

Utvrđivanje i plaćanje doprinosa za obavezno socijalno osiguranje, koje uključuje i penzijsko i invalidsko osiguranje, regulisano je Zakonom o doprinosima za obavezno socijalno osiguranje.²⁸ Sa ekonomske tačke gledišta ovaj zakon bi trebalo da bude adekvatna projekcija ekonomske snage privrede sa ciljem da zadovolji potrebe penzijskog i invalidskog osiguranja, a time direktno utiče na ekonomski status starih. Jasno, zemlje čija izdvajanja za socijalno osiguranje su veća obezbeđuju najstariju polupaciji i povoljniji ekonomski tretman. Madridski internacionalni plan za starenje promovise borbu protiv siromaštva, kao uostalom i svi akti Ujedinjenih nacija. Istorijske činjenice, međutim, govore da se jaz između bogatih i siromašnih konstantno povećava, što generiše siromaštvo u nerazvijenim zemljama, posebno za najstariju populaciju.

Još 1820. godine dohodak po glavi stanovnika u tadašnjoj vodećoj industrijskoj zemlji, Velikoj Britaniji, bio je samo četiri puta viši od dohotka po glavi stanovnika u tadašnjoj (a i sadašnjoj) najsiromašnijoj regiji sveta – Africi (u SAD-u je dohodak tada bio tri puta viši), a u 2000. godini dohodovna razlika između najbogatije zemlje sveta, Sjedinjenih Američkih Država, i Afrike narasla je na dvadeset prema jedan. Naime, zahvaljujući industrijalizaciji, dohodak po glavi stanovnika u SAD-u u razdoblju između 1820. i 2000. godine povećan je sa 1200 na 30000 dolara, a u Africi sa 400 na 1300 dolara.²⁹ Dakle, razlika između najbogatijih i najsiromašnijih zemalja se konstantno povećava, a time i socijalna polarizacija starih u tim državama. Evidentno, broj siromašnih, posebno starih osoba, u nerazvijenim zemljama će se povećavati, kao i razlika u socijalnom i ekonomskom statusu u odnosu na penzionere u bogatim državama. Otuda i ostvarivanje ideje o smanjenju siromaštva na globalnom nivou biće nemoguća misija bez smanjivanja dohodovnih razlika između najbogatijih i najsiromašnijih država. Iako je to jedan od strateških prioriteta Ujedinjenih nacija još od njenog osnivanja,

---

²⁷Vouk kultura je pojam koji je nastao u svetu poslednjih godina i odnosi se na svest i osetljivost prema društvenim nepravdama, rasizmu, seksizmu, homofobiji, transfobiji i drugim oblicima diskriminacije. U bukvalnom prevodu znači „probudeni“ a u širem smislu koristi se za označavanje svesnosti o svim vrstama socijalnih nepravdi. U tom kontekstu stavlja preterani naglasak na pitanja pojedinih marginalizovanih grupa, poput LGBT populacije, pa, po nekima, predstavlja opasnost za temeljne vrednosti zapadne civilizacije.

²⁸„Službeni glasnik R Srbije“ broj 84/04, 61/05, 62/06, 5/09, 52/11, 101/11, 47/13, 108/13, 57/14, 68/14, 112/15, 113/17, 95/18, 86/19, 153/20, 44/21, 118/21, 138/22 i 6/23.

²⁹Jeffrey Sachs, Kraj siromaštva, Algoritam, Zagreb, 2007, strana 48.

praksa pokazuje da su te razlike još drastičnije, što govori da Ujedinjene nacije ne ostvaruju svoje projektovane ciljeve.

Zakon o radu³⁰ je usaglašen sa međunarodnim strategijama i predviđa mogućnost da stariji budu radno angažovani te da može zaključiti ugovor o obavljanju privremenih i povremenih poslova, te da pored penzije istovremeno ima novo zaposlenje. Praksa, međutim, pokazuje da se penzioneri radno angažuju na prostim i slabije plaćenim poslovima, te da muškarci ostvaruju to pravo u većem procentu od pripadnica ženskog pola. Kao jedan od razloga slabog angažovanja pensionera navodi se slaba digitalna pismenost i neadekvatan obrazovni nivo. Ostaje utisak da najstarija populacija nije u dovoljnoj meri radno iskorišćena i da, shodno tome, se ne koriste znanja i iskustva prethodnih generacija.

Zakon o socijalnoj zaštiti³¹ uređuje pitanja socijalne zaštite, pored ostalog i starijoj populaciji. Ove usluge odnose se na dnevni boravak, usluge smeštaja i pomoć u kući i za starije od 65 godina su izloženi rizicima usled bolesti, invaliditeta, starosti, bezbednosti i adekvatnom životu u okviru porodice i društvene zajednice. Ostvarivanje ovih prava skopčano je sa previše administriranja i procedura nadležnih organa, što ima negativan odraz na njihovu primenu.

Ukupne promene političkog, privrednog i vrednosnog sistema, kao i nepovoljna demografska kretanja dovele su do narušene socijalne ravnoteže našeg društva. Posledice su veliki porast nezaposlenosti, siromaštva i socijalnog raslojavanja i povećana ugroženost dece, nemoćnih i starijih ljudi, usled smanjenih mogućnosti porodice i društva da ostvari svoju zaštitnu ulogu.³² Domovi za zbrinjavanje starih osoba, kao i ostale usluge u zdravstvu i socijalnoj zaštiti postale su delatnost privatnika, samo izuzetno društvene zajednice. Naravno, ova duboko humana delatnost privatizacijom se komercijalizovala i postala profitno orijentisana. Smanjenje kvaliteta i nivoa usluga negativno se odražava na bezbednost klijenata, dok su objekti koji zadovoljavaju visoke kriterije postali cenovno nedostupni za većinu populacije. Sa druge strane kapaciteti domova za stare koji funkcionišu u okviru društvenog sektora su nedovoljni i preopterećeni administrativnim procedurama.

Ostvarivanje prava korisnika usluga privremenog smeštaja u socijalnoj zaštiti uređeno je Zakonom o pravima korisnika usluga privremenog smeštaja u socijalnoj zaštiti.³³ Zakon posebnu pažnju posvećuje pitanjima zaštite od zlostavljanja, eksploatacije i zanemarivanja korisnika usluga privremenog smeštaja.

Promene u zdravstvu

Zakon o javnom zdravlju³⁴ ima poseban značaj za državu, a posebno za stariju populaciju. Njime se reguliše oblast javnog zdravlja planiranje i sprovođenje aktivnosti u vezi sa očuvanjem i unapređenjem zdravlja stanovništva svih životnih dobi. Analiza zdravlja i zdravstvene zaštite odnosi se na stanje fizičkog, mentalnog i socijalnog zdravlja. A, da li su promene u zdravstvu bile učinkovite, posebno u odnosu na stariju populaciju?

Tranzicione promene, koje su najavljivane kao demokratska društvena renesansa i efikasniji privredni sistem zasnovan na privatizaciji, dovele su do raslojavanja društva i izmena

---

³⁰„Službeni glasnik R Srbije“ broj 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/17, - US, 113/17 i 95/18.

³¹„Službeni glasnik R Srbije“ broj 24/11 i 117/22.

³²Kostić Milomira, Socijalna zaštita ostarelih ljudi kod nas, Časopis za teoriju i praksu radnog i socijalnog prava broj 1/2010, Niš, strana 8.

³³„Službeni glasnik R Srbije“ broj 126/21.

³⁴„Službeni glasnik R Srbije“ broj 15/16.

u zdravstvu. Uvođenje privatne prakse trebalo je da unapredi zdravstvene usluge i poveća mogućnost izbora. Reorganizacija zdravstvene službe dovela je gašenja specijalističkih službi u manjim sredinama i delegiranje pacijenata bolnicama. To je izazvalo porast administracije, troškove puta pacijenata i manju učinkovitost lekarske usluge. Razvoj privatne prakse, naravno, prouzrokovao je komercijalizaciju profesije, povećao troškove lečenja i najsiromašnije indirektno lišio u celosti ili prolongirao pružanje zdravstvene usluge. Ove promene posebno se negativno odnose na starije građane, jer im je zdravstvena usluga udaljena od mesta stanovanja. Kada tome dodamo i činjenicu da se velika većina lekova kupuje jasno da je zdravstvena politika države glavne troškove i brigu održavanja fizičkog, mentalnog i socijalnog zdravlja prenela na stanovništvo.

Identična situacija je i u oblasti pružanja stomatoloških usluga. U opštinskim domovima zdravlja drastično je smanjen broj stomatologa, uvedena participacija, pa su pacijenti primorani da gotovo sve usluge obavljaju u privatnoj praksi, koja je, naravno, koncipirana na komercijalnim principima. Starije osobe su, po prirodnom toku stvari, najčešći korisnici stomatoloških usluga, pa ta izdvajanja predstavljaju dodatni atak na porodični budžet.

Dakle, Zakon o zdravstvenoj zaštiti³⁵ nije na adekvatan način obezbedio zdravstvenu zaštitu, posebno za kategoriju starijih osoba i socijalno ugroženog stanovništva samim činom dislokacije specijalističkih službi od mesta stanovanja. Problemi sa putovanjem, uputima, preteranim administriranjem i nepotrebnim troškovima imaju negativan odraz na kvalitet života, posebno starije populacije. Doduše, zakon je formalno pravno ispoštovao odredbu Ustava koja propisuje da svako ima pravo na zaštitu svog psihičkog i fizičkog zdravlja. Možda, najupečatljivija misao koja odražava stav društva i države prema zdravstvenoj zaštiti izražen je na sledeći način: „*Bolnica je ona zgrajda u kojoj plaćaš parking ispred bolnice, dok je besplatan onaj ispred šoping centra*“.

Ova maksima nije, nažalost, obeležje saobraćajne kulture i (ne)moralnog stava samo u Republici Srbiji. To je neoliberalni stav globalne zajednice, koji treba promeniti. Da je poverenje u zdravstvo poljuljano potvrđeno je i kroz praksu Svetske zdravstvene organizacije za vreme pandemije kovida 19. Koordinirajuće telo međunarodnog javnog zdravstva, uz to i specijalizovana organizacija Ujedinjenih nacija, čiji je cilj da na osnovu naučne i stručne saradnje u oblasti medicine, obezbedi najviši nivo fizičkog i mentalnog zdravlja ljudi, nizom pogrešnih mera i akcija i krajnje diskutabilne „saradnje“ sa pojedinim farmakološkim kompanijama, izazvala je potpuno nepoverenje niza država. Najveću cenu takve politike platila je najstarija populacija, kroz (ne) adekvatnu vakcinaciju, uglavnom pogrešne procedure lečenja, neučinkovite lekove i depresione socijalne mere izolacije. Naravno, ne treba izgubiti iz vida da je populaciona starost biološki preduslov za bolest i smrtni ishod, ali i činjenicu da je uzrok nastanka virusa (naj)verovatnije veštački izazvan upravo kao način enormnog bogaćenja pojedinih farmaceutske kompanija i jedan od dugoročnih ciljeva eugenike.

O diskriminaciji starih osoba

Pored globalne krize, relativne biološke inferiornosti, jer su stariji znatno više izloženi riziku od teških bolesti i mortaliteta, starije osobe su izložene i diskriminaciji. Ovaj problem registrovale u i međunarodne organizacije koje se bave zaštitom ljudskih prava i osnovnih sloboda, pa je Savet za ljudska prava Ujedinjenih nacija doneo Rezoluciju 54/13 koja poziva sve države članice da zabrane diskriminaciju starijih.

---

³⁵ „Službeni glasnik R Srbije broj 25/19.“

Prihvatajući međunarodne standarde Republika Srbija je donela Zakon o zabrani diskriminacije³⁶. Zakon je definisao pojam diskriminacije, direktnu i posrednu diskriminaciju, segregaciju, oblike i slučajeve diskriminacije, kao i postupke zaštite na osnovu ličnog svojstva, među koje spada i starosno doba. Uvažavajući vulnerabilnost starih osoba zakon posebno reguliše postupke prema starijim uključujući i borbu protiv ejdžizma.

Kategoriju posebne zaštite starijih promovise delom i Zakon o zabrani diskriminacije osoba sa invaliditetom³⁷, koji propisuje opšti režim zabrane diskriminacije na osnovu invalidnosti, predviđa posebne slučajeve diskriminacije osoba sa invaliditetom, propisuje postupak zaštite i mere radi podsticanja ravnopravnosti i socijalne uključenosti. Posebno mesto u zakonu predviđeno je kroz inkluzivan pristup aktivnostima udruženjima starijih.

Pored pitanja socijalne i zdravstvene zaštite nacionalna zakonodavstva se bave i obrazovanjem starijih, njihovom obukom i obezbeđenjem celoživotnog učenja kroz stvaranje formalnih i neformalnih prilika za učenje i razvoj veština izvan profesionalnog obrazovanja za starije i pravo na rad i pristup tržištu rada. Na normativnom planu stariji imaju i posebno pravo na pravdu, koje podrazumeva uklanjanje kulturnih, geografskih, tehnoloških i sistemskih prepreka i obezbeđivanje edukacije o pravima. Koliko se navedene zakonodavne mogućnosti ostvaruju u savremenom društvu posebno je pitanje.

Umesto zaključka

Iako je starenje i umiranje (van) civilizacijski fenomen vezan za prirodne zakone, naučnici još uvek ne mogu u potpunosti da objasne procese koji ih diktiraju. Naučna dostignuća ukazuju da su oni rezultanta niza interakcija između temporalno uslovljenih promena naslednog sistema pojedinca i individualno determinišućih uslova života. Biološko starenje, međutim, neminovno proizvodi fiziološke, a neretko i patološke promene čovekovog organizma uključujući i narušen morfološki izgled pojedinca. Fiziološke promene u procesu starenja manifestuju se u smanjenju i ograničenju fizičkih potencijala, umanjenju funkcionalnosti čula vida, sluha i mirisa, smanjenju mentalnih performansi i, shodno tome, smanjenju radnih kapaciteta.

Kao logična posledica biološkog starenja, koje efektivno, po opšteprihvaćenim uzusima, počinje sa 65+ godina, okončava se radni vek i pojedinac se suočava sa izmenjenim društvenim okolnostima, novim statusom i, po pravilu, smanjenim ekonomskim potencijalom. Premda je za kreiranje izmenjenog statusa u porodici i društvu odgovoran pojedinac u nadležnosti je države projekcija okolnosti koje determinišu položaj starih osoba. Interes države za položaj starih u osnovi leži u činjenici da većinu modernih država odlikuje povećanje broja starih u strukturi stanovništva na uštrb mladih, što je u razvijenim državama odraz pada nataliteta. Svoju ulogu u stvaranju opšteg pravno-ekonomskog i socijalnog položaja starih prihvatila je i međunarodna zajednica donošenjem niza konvencija i drugih akata u cilju stvaranja standarda za ostvarivanje ekonomski prihvatljivog i humanog položaja starih osoba. Većina nacionalnih zakonodavstava implementirala je navedene standarde u postojeće nacionalne zakone.

Na nacionalnom nivou status i položaj starih se razlikuje od države do države bez obzira na internacionalno prihvaćene standarde. Te razlike su uslovljene ekonomskom snagom i opredeljenošću države da staroj populaciji omogući socijalno inkluzivan status u društvu.

---

³⁶ „Službeni glasnik R Srbije“ broj 22/09 i 52/21

³⁷ „Službeni glasnik R Srbije“ broj 33/06 i 13/16

"Paradoks savremenih društava, posebno na zapadu, jeste to da uprkos velikoj političkoj moći starih, starije osobe u široj zajednici često ostaju zanemarene i lišene podrške u sve više atomizovanim i individualističkim društvima."³⁸

Neka zakonska rešenja, koja su proizvod tranzicionih promena u državi, nisu imala pozitivan uticaj na potrebe starih. To se pre svega odnosi na usluge u zdravstvu koje je udaljilo specijalističke usluge od korisnika, smanjenje državne stomatološke prakse na uštrb privatne, te komercijalizaciju gerontoloških domova društvene zajednice i stimulisanje preduzetne prakse u toj oblasti. Učešće države u pokrivanju troškova medikamenata se permanentno smanjuje, a cena većine lekova se formira na tržišnim osnovama.

Iako je zakonodavac dao šansu starim da mogu da rade i posle ostvarivanja prava na penziju, njihov angažman je na veoma niskom nivou uz daleko manje angažovanje osoba ženskog pola. Kao razlozi se navode, pored umanjene radne sposobnosti, i nizak stepen obrazovanja i slaba digitalna pismenost. Pri tome se zaboravlja da savremeni svet odlikuje trend "gerontokratije".

Na čelu vodećih država u svetu dalaze se Tramp sa 79 (SAD), Putin (Rusija) sa 72, Modi (Indija) sa 74, Si Điping (Kina) sa 72 godine. Znači li to da stare ljude, koji poseduju mudrost i smirenost koja dolazi sa višegodišnjim iskustvom, ne treba apriori staviti u drugi plan.

---

³⁸ Malik Kenan, Zašto stari ljudi i ideje vladaju svetom, Pešćanik , 24.07.2024. Beograd

Literatura

1. Verzar Friz; Stari i novi putevi istraživanja o starenju, Das Medizinische Prisma 2/68, Jugoslovensko izdanje "Istraživanje o starenju", citirano u :Manojlović, P.
2. Kostić Miomira, Socijalna zaštita ostarelih ljudi kod nas, Časopis za teoriju i praksu radnog i socijalnog prava br. 1/2010, Beograd.
3. Kuzmanov Lidija, Siromaštvo starijih u Srbiji i Agenda 2030, deo Platforme „Održivi razvoj za sve“.
4. Malik Kenan, Zašto stari ljudi i ideje vladaju svetom, Peščanik , 24.07.2024. Beograd.
5. Mijatović Boško, Socijalno-ekonomski položaj starih u Srbiji, Sociološki pregled, vol.XXXVII (2003) no.3-4, Beograd
5. UN Department of Economic and Social Affairs (2017). World Population Ageing:2017 Highlights. New York: United Nations.
6. UN Department of Economic and Social Affairs (2015a). World Population Ageing: Report 2015, New York: United Nations
7. WHO Europe, decade healthing apeiding/<https://www.euro.who.int/en health-topics/Life-stages/healthy-egeing/news/2021/01/decade-pf-healthy-egeing-2021-2030>.
8. Jeffrey Sachs, Kraj siromaštva, Algoritam, Zagreb, 2007.
- 9.Strategija aktivnog i zdravog starenja za period 2024 do 2030 godine „Službeni glasnik RS“ broj 84 od 2023 godine.
10. Strategija javnog zdravlja za period 2018-2026 godine „Službeni glasnik RS“ broj 61/18 od 2018 godine.
11. Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom za period 2020-2024 godine „Službeni glasnik RS broj 44/20 od 2020 godine
- 12.Strategija razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2023 godine "Službeni glasnik RS" broj 63/21 od 2021. godine
13. Strategija razvoja digitalnih veština za period od 2020 do 2024. godine „Službeni glasnikRS“ broj 21/20 i 8/23.
- 14.Strategija deinstitucionalizacije i razvoja usluga socijalne zaštite u zajednici za period 2022 do 2026 godine,,Službeni glasnik RS“ broj 12/22.
- 15.Strategija zapošljavanja u Republici Srbiji za period 2021-2026 godine, "Službeni glasnik RS“ broj 18/21 i 36/21.
16. Strategija za rodnu ravnopravnost za period 2021 do 2030 godine, „Službeni glasnik RS“ broj 103/21
17. Strategija za sprečavanje i borbu protiv rodno zasnovanog nasilja prema ženama i nasilja u porodici za period od 2021do 2025 godine,,Službeni glasni RS“ broj 47/21.
18. Program o zaštiti mentalnog zdravlja za period 2019 do 2026 godine,,Službeni glasnik RS“ broj 84/19.
19. Strategija za stvaranje podsticajnog okruženja za razvoj civilnog društva u Republici Srbiji za period 2022 do 2030 godine, „Službeni glasnik RS“ broj 23/22
20. Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju „Službeni glasnik RS“ broj 34/03, 64/04-US, 84/04, 85/05, 101/05, 63/06 US, 5/09, 107/09, 101/10 ,93/12, 62/13, 108/13, 75/14, 142/14, 73/18,, 46/19-US, 86/19, 62/21, 125/22 i 138/““).
21. Pravilnik o društvenom standardu korisnika penzija Republičkog fonda penzionog i invalidskog osiguranja,,Službeni glasnik RS“ broj 15/12 17/2013.

22. Zakon o doprinosima za obavezno socijalno osiguranje, „Službeni glasnik R Srbije“ broj 84/04, 61/05, 62/06, 5/09, 52/11, 101/11, 47/13, 108/13, 57/14, 68/14, 112/15, 113/17, 95/18, 86/19, 153/20, 44/21, 118/21, 138/22 i 6/23.
23. Zakon o radu, „Službeni glasnik R Srbije“ broj 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/17, - US, 113/17 i 95/18.
24. Zakon o socijalnoj zaštiti, „Službeni glasnik R Srbije“ broj 24/11 i 117/22.
25. Zakon o pravima korisnika usluga privremenog smeštaja u socijalnoj zaštiti „Službeni glasnik R Srbije“ broj 126/21.
26. Zakon o javnom zdravlju, „Službeni glasnik R Srbije“ broj 15/16.
27. Zakon o zdravstvenoj zaštiti, „Službeni glasnik R Srbije“ broj 25/19.
28. Zakon o zabrani diskriminacije, „Službeni glasnik R Srbije“ broj 22/09 i 52/21
29. Zakon o zabrani diskriminacije osoba sa invaliditetom, „Službeni glasnik R Srbije“ broj 33/06 i 13/16.

SAVREMENO PRUŽANJE USLUGA SOCIJALNE ZAŠTITE STARIJIH OSOBA U REPUBLICI SRBIJI

Apstrakt

U radu se ukazuje na veliki broj usluga socijalne zaštite koje su od izuzetnog značaja za njihove korisnike, odnosno starije osobe, kako u svetu, tako i u Republici Srbiji. Ove usluge se pružaju kao podrška i pomoć pojedincu i porodici, radi poboljšanja, tj. očuvanja kvaliteta života i stvaranja mogućnosti za njihovo ravnopravno učestvovanje u svim najvažnijim aktivnostima i društvenim tokovima. Takođe, ove usluge su od ključnog značaja za omogućavanje boljih uslova za život starijim osobama od strane društva, kako bi im se omogućio samostalan život u zajednici, očuvalo njihovo dostojanstvo i pružila mogućnost za kvalitetno staranje. Pritom se uzimaju u obzir brojni aspekti (socijalni, ekonomski, zdravstveni, pravni i drugi), koji su relevantni za pružanje ove zaštite, radi stvaranja osećaja integrisanosti ovih osoba u svom okruženju, prihvatanja od strane društva i učvršćivanja njihovog položaja. Poseban akcenat u tekstu se daje pružanju navedenih usluga koje stvaraju osećaj pripadnosti, a ne odbačenosti starijih osoba, bez obzira na njihov status, zdravstveno stanje, broj godina i slično. Navedene usluge obezbeđuju sticanje praktičnih veština, razvoj i održavanje socijalnih i fizičkih funkcija korisnika, a razlikujemo socijalne, zdravstvene, edukativne i usluge pomoći u organizovanju svakodnevnog života. Zbog pogoršanja ekonomske situacije u celom svetu, a posebno u Republici Srbiji, sve više raste potreba za obezbeđivanjem usluga socijalne zaštite. Očekujemo da će se u budućnosti ova situacija izmeniti, tj. poboljšaće se politička i ekonomska situacija, a smanjiće se potrebe za pružanjem navedenih usluga i povećaće se mogućnost njihovog adekvatnijeg pružanja od strane institucija socijalne zaštite njihovim korisnicima.

Ključne reči: usluge socijalne zaštite, Republika Srbija, korisnici usluga, socijalno ugroženi, Zakon o socijalnoj zaštiti, starija lica.

Prof. Dr. Dragan Bataveljić

Faculty of European Legal and Political Studies, Belgrade

MODERN PROVISION OF SERVICES SOCIAL PROTECTION OF ELDERLY PERSONS IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Abstract

The paper points to a large number of social protection services that are extremely important for their users, that is, the elderly, both in the world and in the Republic of Serbia. These services are provided as support and assistance to the individual and the family, for the purpose of improvement, i.e. preserving the quality of life and creating opportunities for their equal participation in all the most important activities and social trends. Also, these services are of

---

¹ Fakultet za evropske pravno-političke studije, Beograd

key importance for enabling better living conditions for the elderly by society, in order to enable them to live independently in the community, preserve their dignity and provide the opportunity for quality care. In doing so, numerous aspects (social, economic, health, legal and others) are taken into account, which are relevant for the provision of this protection, in order to create a sense of integration of these persons in their environment, acceptance by society and strengthening their position. Special emphasis in the text is given to the provision of the aforementioned services that create a sense of belonging and not rejection of the elderly, regardless of their status, state of health, number of years and the like. The aforementioned services ensure the acquisition of practical skills, the development and maintenance of the user's social and physical functions, and we distinguish between social, health, educational and assistance services in organizing daily life. Due to the deterioration of the economic situation in the whole world, and especially in the Republic of Serbia, the need to provide social protection services is growing more and more. We expect that this situation will change in the future, i.e. the political and economic situation will improve, and the need to provide the aforementioned services will decrease and the possibility of providing them more adequately by social protection institutions to their users will increase.

Keywords: social protection services, Republic of Serbia, users of services, socially disadvantaged, Social Protection Act, elderly persons.

Uvod - pojam socijalne zaštite

Oblast delovanja socijalne politike obuhvata, pre svega, obrazovanje, zdravstvo, rad i zapošljavanje, penzijsko i invalidsko osiguranje, kulturu, stanovanje, sport i populacionu politiku, a posebno socijalnu zaštitu. Naime, za državu koja pruža ovakvu zaštitu i obezbeđuje socijalnu sigurnost građanima, kaže se da je socijalna država, jer kao takva, ima redistributivnu ulogu koju ostvaruje putem pružanja i razvoja brojnih usluga i beneficija u socijalnoj sferi. Socijalna država vodi politiku solidarnosti prema socijalno osetljivim grupama i, otuda, sprovodi redistribuciju dohotka, odnosno njegove preraspodele². Tu se radi o prenosu jednog dela već raspodeljenog dohotka od jedne grupe u društvu na drugu³. Funkcija preraspodele dohotka se posmatra, ne samo sa ekonomskog aspekta i razloga za njeno sprovođenje, nego i sa aspekta socijalne filozofije, etike i ljudskih prava. To znači da ovde treba primeniti jedan multidisciplinarni pristup, koji ovo područje čini vrlo složenim, posebno kada se posmatra nivo državne intervencije nasuprot delovanju tržišta. Ova funkcija se bavi pitanjem (ne)jednakosti i pravednosti, a njen krajnji cilj je borba protiv siromaštva i povećanja društvenog blagostanja. Riziku siromaštva su izloženi, pre svega, oni članovi društva koji su nezaposleni, zatim oni koji trajno ili privremeno izgube radnu sposobnost i mogućnost zarade, kao i drugi koji ne mogu da ostvare neophodne uslove za svoju egzistenciju i opstanak. Tu spadaju, u prvom redu, stari i bolesni članovi društva, invalidi, privremeno nemoćni i osobe nesposobne za rad⁴, kao i drugi, koji ne mogu da obezbede sredstva kojima bi izbegli siromaštvo.

Upravo se za ovakva lica postavlja pitanje ko bi im pomogao u takvoj situaciji, ukoliko nema države ili, eventualno, uže porodice. Uloga države je tu veoma jasna, jer ona kroz zakonodavni okvir propisuje određene porodične dužnosti⁵ i brigu roditelja za decu. Ova briga bi, inače, postojala samo kao dobrovoljna i moralna obaveza, koja proizilazi iz porodičnog suživota i

---

² Šunderić, B., *Socijalno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2009, str. 98.

³ Ovi termini su primereni za korišćenje, jer raspodela dohotka predstavlja jedan kontinuirani proces, podložan stalnim preispitivanjima i promenama.

⁴ U ovu grupu spadaju, pre svega, deca, trudnice i drugi.

⁵ U ove dužnosti spadaju, pre svega, odgajanje i podizanje dece, izgrađivanje pozitivnih osobina ličnosti kod njih, pozitivnih stavova i pogleda na život i svet, karakternih i moralnih osobina i slično.

uzajamne ljubavi, ali kako bi ostvarila funkciju preraspodele i uspešno se borila protiv siromaštva, država interveniše organizacijom i sprovođenjem različitih programa pomoći, ukoliko dođe siromaštva, privremene nesposobnosti za rad ili nezaposlenosti. Ona se brine o starim i bolesnim članovima društva kroz različite sisteme socijalnog osiguranja, gde spada i progresivno oporezivanje radi ujednačavanja raspodele bogatstva unutar društva. Takva redistributivna uloga države se ostvaruje kroz razvoj usluga, ustanova i beneficija u socijalnoj sferi, a državna politika solidarnosti prema socijalno osetljivim grupama se sprovodi, upravo, navedenom preraspodelom dohotka i kreiranjem odgovarajućeg poreskog sistema.

Socijalnu zaštitu možemo definisati kao organizovanu društvenu delatnost od javnog interesa, koja se obavlja radi jačanja sposobnosti građana da vode samostalan i produktivan život. Time se sprečavaju i otklanjaju posledice socijalne isključenosti pojedinca u društvenoj zajednici. Zato je ova zaštita usmerena, pre svega, ka ranjivim grupama, što podrazumeva i decu koja imaju potrebu za određenom uslugom, tj. merom zaštite. Otuda se kao najvažniji ciljevi socijalne zaštite mogu navesti dostizanje ili održavanje minimalne materijalne sigurnosti u zadovoljavanju životnih potreba građana, obezbeđivanje dostupnosti prava i usluga u ovoj zaštiti, izjednačavanje mogućnosti građana za produktivan i nezavisan život u zajednici, očuvanje i unapređenje porodičnih odnosa, prevencija i otklanjanje posledica zanemarivanja ili, čak, zlostavljanja.

Položaj starijih lica u savremenim uslovima na globalnom nivou

Kada je reč o pružanju brige o starijim licima u današnjem svetu, treba reći da međunarodno zakonodavstvo sadrži brojne pravne akte, koji se odnose na ovaj, izuzetno značajan deo savremene svetske populacije, koja je, moramo priznati, sve brojnija. Naime, sama međunarodna zajednica je odavno uočila problem starenja stanovništva u svetu. Podaci Organizacije ujedinjenih nacija, prema brojnim istraživanjima demografa i drugih stručnjaka koji se bave ovom problematikom, ukazuju na činjenicu da, u najvećem broju zemalja savremenog sveta, stanovništvo stari. Za veoma mali broj zemalja se može reći da imaju mladu populaciju, tako da će za samo nekoliko godina (5-10) stanovništvo u svetu, u starosti od 65 i više godina, biti brojnije u odnosu na stanovništvo od 15 do 25 godina, dok će (što je još strašnije) broj starijih lica biti udvostručen u odnosu na populaciju mlađu od 5 godina.

Dajući kratak pregled pravnog okvira položaja, zaštite prava i obaveza starijih građana u svetu, treba reći da se ovoj problematici značajnija pažnja posvećuje tek posle Drugog svetskog rata, tako da postoje brojni dokumenti koji čine savremeno međunarodno zakonodavstvo⁶. Nesporno je da danas postoji opšta inicijativa za donošenje jednog sveobuhvatnog dokumenta, koji bi predstavljao krovni izvor prava u oblasti brige o starijim licima u savremenom društvu i pružanju usluga socijalne zaštite starijih osoba. Naime, takav dokument ne postoji ni na međunarodnom, ni na nacionalnom nivou, tako da se, već duži niz godina radi na izradi i donošenju jednog takvog, posebnog i veoma značajnog, dokumenta. Tačnije, reč je o konvenciji, koja bi na jedan sveobuhvatan i poseban način omogućila zaštitu prava starijih osoba. To je, stoga, što ove osobe, kako na globalnom, tako i na domaćem planu, iz godine u godinu postaju sve ranjivija grupa. Kao takva, ona zahteva odgovarajući, tj. adekvatan odnos i bolju zaštitu (postavljanje određenih standarda ove zaštite), koja bi dovela do promene odnosa prema starijim licima i obezbedila bolji pravni okvir za donošenje potrebnih odluka.

Zbog ograničenosti prostora u ovom radu, nećemo se baviti istorijom pružanja brige o starijim licima, ali moramo ukazati na činjenicu da je za izradu i usvajanje jedne ovakve sveobuhvatne

---

⁶ Republika Srbija je ratifikovala veliki broj ovih dokumenata, tako da položaj starije populacije reguliše putem brojnih zakonskih i podzakonskih akata, kao i strateških dokumenata, kojima propisuje (definiše) javne politike, koje nadležni državni organi vode, kako u oblasti socijalne i zdravstvene zaštite, porodične zaštite i penzijsko-invalidskog osiguranja, tako i u drugim oblastima društvenog života.

konvencije, od odlučujućeg značaja nekoliko univerzalnih međunarodnih dokumenata. Tu, pre svega, mislimo na: Povelju Ujedinjenih nacija iz 1945. godine⁷, Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima iz 1948. godine⁸, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine⁹, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1966. godine¹⁰, Konvenciju Ujedinjenih nacija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije iz 1965. godine¹¹ i Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom iz 2006¹².

Takođe, jedan od najvažnijih međunarodnih dokumenata, koji se bavi zaštitom starijih osoba, predstavlja Međunarodni plan delovanja na području starenja¹³, usvojen 1982. godine na Prvoj međunarodnoj konferenciji o starenju, koji je potvrđen Rezolucijom Generalne skupštine UN¹⁴ iz 1990. godine. Pored ovog dokumenta, od ključnog značaja su i Principi UN za starije osobe iz 1991. godine, koji sadrže preporuke vladama zemalja članica da prilikom kreiranja javnih politika i programa za starije osobe treba da uzmu u obzir njihove potrebe i da omogućе društvenu participaciju ovih lica, kao i da omogućе da žive dostojanstveno i bezbedno¹⁵. Kao druga značajna godina za poboljšanje položaja starijih osoba navodi se 2002, kada je održana Druga svetska konferencija o starenju u Madridu. Na ovoj konferenciji je usvojena Politička deklaracija o starenju, a donet je i tzv. Madridski međunarodni plan akcije o starenju (*Medicare Improvement for Patients and Providers Act - MIPPA*)¹⁶. Ovaj Plan je bio polazna osnova i za donošenje (pored navedene Nacionalne strategije o starenju Republike Srbije) veoma značajne Regionalne strategije, koju je usvojila Ekonomska komisija UN za Evropu (*United Nations Economic Commission for Europe - UNECE*) 2002. godine u Berlinu. Značaj ovog međunarodnog dokumenta se ogleda u tome što je utvrdio, najpre, uključivanje regulisanja položaja starijih osoba u središte pažnje, zatim njihovu integraciju i participaciju, kao i prilagođavanje sistema socijalne zaštite ovih osoba demografskim promenama u svetu. Takođe, ovom Strategijom je navedeno da treba obezbediti kvalitet života za sva starosna doba, očuvanje samostalnog života starijih osoba, unapređenje ravnopravnosti polova i podršku porodicama koje brinu o starijim osobama.

Pored ove Konferencije, od velikog značaja za poboljšanje položaja starijih osoba, navodi se Ministarska konferencija o starenju, koja je, takođe, održana u Španiji 2007. godine u Leonu. Ova Konferencija je nosila naziv "Društvo za sva životna doba: izazovi i mogućnosti" (*"A Society for all ages: Challenges and Opportunities"*), a njen značaj se ogleda u tome što su učesnici naglasili potrebu uključivanja starijih osoba u sve aspekte društva, kao i neophodnost poboljšanja nege i bolju promociju zdravog života i aktivnog starenja. Posebnu važnost u ovoj oblasti ima i Bečka konferencija o starenju iz 2012. godine, na kojoj je usvojena tzv. Bečka ministarska deklaracija 2012 - Obezbeđenje društva za sve generacije: promocija kvaliteta života i aktivnog starenja. Na ovoj Konferenciji je posebno naglašena potreba da se obezbedi sveobuhvatni pristup starenju i bolja promocija društvene participacije, kao i da se omogući

---

⁷ Povelja Ujedinjenih nacija, "Sl. glasnik FNRJ – međunarodni ugovori", br. 5/1945.

⁸ Usvojena i proglašena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 217 (III) od 10. decembra 1948. godine: 48 država je glasalo ZA, nijedna PROTIV, dok je 8 bilo UZDRŽANO (uključujući Jugoslaviju, Saudijsku Arabiju, Južnu Afriku i SSSR).

⁹ Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, "Sl. list SFRJ", br. 7/1971.

¹⁰ Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1966. godine, "Sl. list SFRJ", br. 7/1971.

¹¹ Konvencija Ujedinjenih nacija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, "Sl. list SFRJ", br. 31/1967.

¹² Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom, "Sl. glasnik Republike Srbije", br. 42/2009.

¹³ Ovaj dokument je poznat i pod nazivom "Bečki plan".

¹⁴ Iste godine je Generalna skupština UN Rezolucijom 45/106 proglasila 1. oktobar za Međunarodni dan starijih osoba.

¹⁵ Tu se, posebno, naglašava da starije osobe treba da budu zaštićene od bilo kakvog oblika diskriminacije ili nasilja.

¹⁶ Ovaj plan se, najčešće, pominje kada je u pitanju vođenje javnih politika u vezi sa starenjem, jer sadrži konkretne preporuke za unapređenje položaja starijih lica, pa se zato smatra polaznom osnovom prilikom donošenja Nacionalne strategije o starenju u Republici Srbiji.

kvalitetnija međunarodna koordinacija. Otuda je posle pet godina održana Konferencija o starenju u Lisabonu 2017. godine, pod nazivom "Održivo društvo za sva životna doba: Sagledavanje potencijala dužeg života".

Radi sprovođenja napred navedenih dokumenata od međunarodnog značaja, Generalna skupština Ujedinjenih nacija je osnovala Otvorenu radnu grupu za starenje (*Open-ended Working group on Ageing – OEWG*) Rezolucijom 65/182 iz 2010. godine¹⁷. Ključni zadatak ove grupe se sastojao u razmatranju i analizi postojećeg međunarodnog okvira zaštite ljudskih prava starijih osoba, kako bi se utvrdili i identifikovali eventualni nedostaci u toj oblasti, kao i pronalaženje načina za njihovo otklanjanje. Sastanci ove radne grupe se održavaju u Njujorku jednom godišnje sa temom razmatranja najvažnijih pitanja vezanih za starenje stanovništva, tako da je poslednja sednica održana u maju 2024. godine¹⁸.

Načela socijalne zaštite prema pozitivnom pravu Republike Srbije

Kada govorimo o socijalnoj zaštiti, treba reći da se ona zasniva na nekoliko najvažnijih načela. Tu spada, pre svega, *načelo poštovanja ljudskih prava i vrednosti i prava deteta*. Ovo načelo podrazumeva obezbeđivanje najvišeg mogućeg standarda ljudskih prava i vrednosti u pružanju zdravstvene zaštite. Tu mislimo, najpre na pravo na život (član 24 stav 1 i 2 Ustava RS – ljudski život je neprikosnoven i u Republici Srbiji nema smrtne kazne), nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta (član 25), neprikosnovenost ljudskog dostojanstva (član 23 stav 1), ravnopravnost polova (član 15), zabrana kloniranja ljudskih bića (član 24 stav 3), prava deteta (član 64) i drugo. Slično ovom načelu je i *načelo poštovanja integriteta i dostojanstva korisnika*¹⁹, uz uvažavanje njegovih moralnih, kulturnih i religijskih ubeđenja, u skladu sa zajemčenim ljudskim pravima i slobodama.

Pored ovog načela, za socijalnu zaštitu je veoma značajno *načelo pravičnosti*, koje podrazumeva *zabranu diskriminacije u pružanju socijalne zaštite* po bilo kom osnovu (na primer, po osnovu rase, pola, roda, seksualne orijentacije, starosti, nacionalne pripadnosti, veroispovesti, socijalnog porekla, imovnog stanja, kulture, jezika, političkog ili drugog ubeđenja, kao i svakog drugog ličnog svojstva, koje može da bude uzrok diskriminacije). Socijalna zaštita zahteva poštovanje načela sveobuhvatnosti, koje podrazumeva potrebu da svi građani budu uključeni u ovaj sistem (sistem zdravstvene zaštite – primedba autora). Ovo načelo zahteva da pored navedenog uključivanja građana, budu primenjene objedinjene mere i aktivnosti, koje obuhvataju promociju zdravlja, prevenciju bolesti, ranu dijagnozu, lečenje, zdravstvenu negu i rehabilitaciju²⁰.

Takođe, za uspešno ostvarivanje socijalne zaštite neophodno je da se ona ostvaruje ukupnom organizacijom sistema zdravstvene zaštite, pa je, otuda, neophodno ukazati i na značaj *načela kontinuiranosti*. Ovo načelo zahteva pružanje neprekidne zdravstvene zaštite svim građanima, u svakom životnom dobu. Takva organizacija zdravstvene zaštite treba da obezbedi njenu funkcionalnu povezanost i usklađenost i to, počev od primarnog, preko sekundarnog, pa sve do tercijarnog nivoa ove zaštite. Ono što je poslednjih nekoliko godina postalo veoma značajno (bolje reći, neophodno), jeste činjenica da se u profesionalnom bavljenju određenom delatnošću, mora poštovati princip stalnog usavršavanja, neprekidne edukacije i sticanja

¹⁷ Janković, B., Zajić, G., Vračević, M., Todorović, N., *Položaj starijih na selu*, Crveni krst Srbije, Beograd, 2016, str. 40.

¹⁸ Olanrewaju, Issa Idowu, *Report of the Open-ended Working Group on Ageing on its fourteenth session*, Open-ended Working Group on Ageing, Fourteenth session, New York, 20–22 and 24 May 2024. Dostupno na: https://social.un.org/ageing-working-group/documents/fourteenth%20session/A_AC.278_2024_2%20EN.pdf, posećeno: 9.1.2025. godine.

¹⁹ Zakon o socijalnoj zaštiti, "Sl. glasnik RS", br. 24/2011 i 117/2022 - odluka US, član 24.

²⁰ Bataveljić, D., Vojvodić, A., Vojvodić, M., *Zdravstveno, socijalno i ekološko zakonodavstvo*, Visoka zdravstveno-sanitarna škola strukovnih studija "Visan", Zemun, 2021, str. 53-57.

iskustva. Zato je potrebno na ovom mestu ukazati i na značaj *načela stalnog unapređenja kvaliteta i bezbednosti u pružanju socijalne zaštite*. Ono se ostvaruje merama i aktivnostima kojima se povećavaju mogućnosti povoljnog ishoda i smanjuju rizici (i druge neželjene posledice) po zdravlje, kako pojedinca, tako i zajednice u celini. U skladu sa principima i standardima savremene profesionalne prakse, veoma značajno načelo u pružanju socijalne zaštite, jeste *načelo najmanje restriktivnog okruženja*, čijim se poštovanjem detetu obezbeđuje izvor usluga koje mu omogućavaju ostanak u porodici i zajednici. Konačno, tu je i *načelo efikasnosti socijalne zaštite*, koje se ostvaruje postizanjem najboljih mogućih rezultata u odnosu na raspoloživa finansijska sredstva. To, ustvari, znači postizanje najvišeg nivoa socijalne zaštite uz najmanji utrošak sredstava.

Posebno značajno *načelo najboljeg interesa korisnika* zahteva pružanje usluga socijalne zaštite uz uvažavanje životnog ciklusa, pola, etničkog i kulturnog porekla, jezika, veroispovesti, životnih navika, razvojnih potreba i potreba za dodatnom podršku u svakodnevnom funkcionisanju²¹. Pritom je potrebno ukazati na neophodnost ostvarivanja socijalne zaštite na način kojim se obezbeđuje pravovremeno uočavanje potreba korisnika i pružanje usluga radi sprečavanja nastanka i razvoja stanja koja ugrožavaju zadovoljavanje životnih potreba korisnika i ometaju njihovo uključivanje u društvo. Time se poštuje *načelo blagovremenosti socijalne zaštite*²². Takođe, usluge socijalne zaštite treba pružati u skladu sa funkcijom koju imaju, povezano i usklađeno, čime se obezbeđuje *načelo celovitosti socijalne zaštite*²³, pri čemu je posebno značajno obezbediti poštovanje *načela dostupnosti i individualizacije socijalne zaštite*²⁴, koje se sastoji u pružanju usluga na način koji obezbeđuje njihovu fizičku, geografsku i ekonomsku dostupnost, uz uvažavanje svih različitosti. Korisniku se usluge socijalne zaštite moraju pružiti tako da mu se obezbedi individualizovan pristup i stručni radnik koji je zadužen za rad na konkretnom slučaju (on se, najčešće, naziva "voditelj slučaja"). Konačno, veoma značajno je i *načelo javnosti rada*²⁵, koje se obezbeđuje tako što Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, nadležni organi i jedinice lokalne samouprave na svojoj internet adresi, u sredstvima javnog informisanja, kao i na druge načine informišu javnost o pružanju usluga socijalne zaštite i daju druge informacije propisane Zakonom. Pritom, ustanove socijalne zaštite i pružaoci usluga obezbeđuju slobodan pristup informacijama o svom radu.

Prava koja proizlaze iz socijalne zaštite u Republici Srbiji

Kada govorimo o unutrašnjem pravnom okviru na nacionalnom nivou koji je posvećen ovoj problematici, pre svega, moramo da navedemo najviši opšti pravni akt, koji se nalazi na vrhu piramide ovih akata – Ustav Republike Srbije iz 2006. godine²⁶. Odredbama ovog Ustava (član 21), zajemčena je jednakost svih građana pred zakonom, pravo na jednaku zaštitu bez diskriminacije i zabranjena je svaka diskriminacija (posredna ili neposredna) po bilo kom osnovu. Ovim ustavnim aktom se garantuje ostvarivanje zdravstvene zaštite iz javnih prihoda starijim osobama, ako se ona ne ostvaruje na drugi način (član 68 stav 2), dok se svim građanima zajemčuje pravo na socijalnu zaštitu, radi savladavanja socijalnih i životnih teškoća (član 69 stav 1). Takođe, ovo pravo utvrđuje i važeći Zakon o socijalnoj zaštiti, odredbom da ga uživa svaki građanin ili porodica kojima je neophodna društvena pomoć (podrška) radi

---

²¹ Isto, član 26.

²² Isto, član 29.

²³ Isto, član 30.

²⁴ Isto, član 33.

²⁵ Isto, član 32.

²⁶ Ustav Republike Srbije, "Sl. glasnik RS", br. 98/2006 i 115/2021.

savladavanja socijalnih i životnih teškoća i stvaranja uslova za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba.

Ova prava su određena u skladu sa međunarodnim standardima, koji su utvrđeni ratifikovanim međunarodnim konvencijama. Tu spada, pre svega, *pravo na učešće korisnika u donošenju odluka*²⁷ u proceni njihovog stanja i potreba o pružanju određene usluge. Pritom je neophodno blagovremeno dobijanje svih obaveštenja, kao i pristanak na uslugu, bez čega nema pružanja iste, osim u slučajevima predviđenim Zakonom, a korisnik i njegov zakonski zastupnik dobijaju potrebnu podršku za donošenje takve odluke u vezi sa korišćenjem usluge. Korisnik ima i *pravo na slobodan izbor usluga* i pružaoca usluge socijalne zaštite, u skladu sa Zakonom o socijalnoj zaštiti²⁸. Da bi se prava korisnika u što većem stepenu ispoštovala, neophodno je, pre svega, poštovanje *prava na informisanost i dobijanje potrebnih informacija*, radi donošenja pravilne odluke. Naime, korisnik ima pravo da, u skladu sa svojim potrebama, bude informisan o svim podacima koji su značajni za utvrđivanje njegovih socijalnih problema, a sa navršenih 15 godina života, ima pravo uvida u spise predmeta koji se odnose na njegovo korišćenje usluga iz socijalne zaštite²⁹.

Posebno je značajna *zaštita privatnosti korisnika socijalne zaštite*. Ona ima suštinski značaj za uspešnost pruženih usluga i preduzetih intervencija. Neophodno je poštovati ličnost svakog korisnika sprečavanjem obelodanjivanja poverljivih podataka o njegovim životnim okolnostima i problemima. Tako se stvara poverenje i efikasno sprečava (ublažava) socijalna isključenost. Ovo pravo na privatnost podrazumeva da se privatnost korisnika neće narušiti preko mere koja je neophodna za pružanje određene usluge ili obezbeđivanje prava korišćenja socijalne zaštite. Da bi se ova zaštita privatnosti obezbedila, neophodno je poštovanje prava korisnika na poverljivost svih podataka iz lične dokumentacije, koji se tiču njegove ličnosti, ponašanja, porodičnih prilika i načina korišćenja usluga socijalne zaštite³⁰. Ukoliko korisnik, odnosno njegov zastupnik nije zadovoljan pruženom uslugom, njemu se obezbeđuje *pravo na pritužbu* nadležnom organu.

Napred navedeno ustavno pravo na socijalnu zaštitu svih građana detaljnije razrađuje Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju³¹, tako da se ova zaštita obezbeđuje, pre svega, za slučaj starosti (pravo na starosnu, kao i na prevremenu penziju), invalidnosti, smrti i telesnog oštećenja. Zajemčeno ustavno pravo na zaštitu od diskriminacije svojim odredbama konkretizuje i odgovarajući Zakon o zabrani diskriminacije³², koji već na samom početku, u prvom članu, proklamuje opštu zabranu diskriminacije i ustanovljava Poverenika za zaštitu ravnopravnosti, kao samostalnog državnog organa, nezavisnog u obavljanju poslova utvrđenih ovim Zakonom. Dalje, ovaj Zakon proklamuje i načelo jednakosti (član 4), prema kome su svi jednaki, uživaju jednak položaj i jednaku pravnu zaštitu, pri čemu je svako dužan da poštuje ovo načelo, tj. zabranu diskriminacije. Posebno ovde navodimo član 23 stav 2 Zakona, koji garantuje zabranu diskriminacije na osnovu starosnog doba, odredbom da "stariji imaju pravo na dostojanstvene uslove života bez diskriminacije, a posebno, pravo na jednak pristup i zaštitu od zanemarivanja i uznemiravanja u korišćenju zdravstvenih i drugih javnih usluga." Naime, svako različito postupanje na osnovu starosnog doba smatra se diskriminacijom, izuzev ukoliko je takvo postupanje objektivno i razumno opravdano legitimnim ciljem, a posebno legitimno

²⁷ Kada je korisnik dete, onda u donošenju odluka u vezi korišćenja određene usluge učestvuje njegov zakonski zastupnik.

²⁸ Zakon o socijalnoj zaštiti, član 36.

²⁹ Ukoliko korisnik nije navršio 15 godina života, ovo pravo ostvaruje njegov zakonski zastupnik. Naravno, treba naglasiti da se ne mogu razgledati, prepisivati ili umnožavati spisi koji se vode kao poverljivi, ako se to protivi javnom interesu ili interesu samog korisnika.

³⁰ Od ovog prava se može odstupiti samo u slučajevima predviđenim Zakonom.

³¹ Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, "Sl. glasnik RS", br. 134/2011, 82/2013, 96/2013 - odluka US, 103/2015, 111/2021, 15/2022, 132/2022, 43/2023 - odluka US i 105/2024 - odluka US.

³² Zakon o zabrani diskriminacije, "Sl. glasnik RS", br. 22/2009 i 52/2021.

utvrđenom politikom zapošljavanja, obrazovanja i obuke, kao i ako su načini ostvarivanja tog legitimnog cilja primereni i nužni.

Pored ovih opštih akata, za zaštitu i položaj starijih osoba su veoma značajne odredbe Zakona o zdravstvenom osiguranju³³ i Zakona o zdravstvenoj zaštiti³⁴. Ovim zakonima su lica starija od 65 godina svrstana u grupaciju stanovništva koja je izložena posebnom riziku od oboljevanja i koja, otuda, uživaju posebne uslove u pogledu zdravstvenog osiguranja. Takođe, obezbeđena je društvena briga za zdravlje ovih lica pod jednakim uslovima i starijim osobama je priznat status posebne društvene grupacije, kojoj se zdravstvena zaštita pruža u skladu sa načelima pristupačnosti zdravstvene zaštite, pravičnosti, sveobuhvatnosti, kontinuiranosti i stalnog unapređenja kvaliteta i efikasnosti ove zaštite. Poseban značaj za obezbeđivanje prava starijih osoba ima Zakon o socijalnoj zaštiti, koji uređuje delatnost, ciljeve, načela, prava i usluge iz sistema socijalne zaštite. Veliki broj odredaba ovog Zakona posvećen je regulisanju položaja navedenih lica, s obzirom da ona čine populaciju koja je posebno izložena riziku od bolesti, siromaštva i socijalne isključenosti. Zato se njima socijalna zaštita obezbeđuje shodno Zakonu, a u skladu sa načelima poštovanja njihovog integriteta i dostojanstva, zabrane diskriminacije, obezbeđivanja efikasnosti, blagovremenosti, unapređenja kvaliteta i individualizacije socijalne zaštite. Da bi se sva ova načela ispoštovala, starije osobe kao korisnici navedenih prava imaju i posebno utvrđena prava na informisanje, učešće u donošenju odluka, slobodan izbor usluga, poverljivost podataka, privatnost i pravo na pritužbu.

U ovom delu rada, posebno ukazujemo na usluge socijalne zaštite koje se pružaju starijim građanima, a u skladu sa navedenim Zakonom. Tu spadaju, pre svega, usluge procene i planiranja, kao i dnevne usluge u zajednici (one su i najčešće u praksi), pored usluga smeštaja (na primer, domski smeštaj, smeštaj u prihvatilište i slično). U dnevne usluge spadaju usluge pomoći u kući, dnevni boravak, svratište i druge usluge koje omogućavaju boravak korisnika u porodici i neposrednom okruženju, zatim usluge podrške za samostalan život, kao i savetodavno-terapijske i socijalno-edukativne³⁵. Treba naglasiti da i sam Zakon o socijalnoj zaštiti detaljno reguliše postupak za korišćenje navedenih usluga socijalne zaštite, kao i mogućnost dobijanja materijalne podrške, tj. materijalnih davanja. Ova materijalna podrška je od velikog značaja za sam položaj starijih osoba i u ta davanja spadaju, na primer, novčana socijalna pomoć, pomoć za osposobljavanje za rad, jednokratna novčana pomoć, pomoć uaturi, dodatak i uvećani dodatak za pomoć i negu drugog lica i slično (član 79).

Kao što smo već naveli, starije osobe predstavljaju posebnu grupaciju stanovnika i njihovim položajem se, pored napred navedenih zakona bave i neki drugi zakonski akti, koji na posredan ili neposredan način utiču na status i položaj u društvu ovih lica. Tu spada, pre svega, Porodični zakon³⁶, koji iako ne sadrži izričite odredbe o starijim osobama, svojim rešenjima se odnosi na uređenje odnosa u porodici. Samim tim, on ima uticaj na položaj starijih osoba u porodici i društvu³⁷, a u ove zakonske akte možemo ubrojiti i Zakon o ličnoj karti³⁸, koji u članu 5 stav 2 utvrđuje da se "državljaninu starijem od 65 godina života, na njegov zahtev, može izdati lična karta bez ograničenog roka važenja, na obrascu koji ne sadrži mikrokontroler (čip)". Posebno je ovde značajno navesti i Zakon o nasleđivanju³⁹, koji u odredbama članova 194-205 reguliše pojam i oblik samog ugovora, prava primaoca i obaveze davaoca izdržavanja, obezbeđivanje prava iz ugovora i slično. U naročito značajne obaveze davaoca izdržavanja spadaju

³³ Zakon o zdravstvenom osiguranju, "Sl. glasnik RS", br. 25/2019 i 92/2023.

³⁴ Zakon o zdravstvenoj zaštiti, "Sl. glasnik RS", br. 25/2019 i 92/2023 - autentično tumačenje.

³⁵ O ovome videti šire: Janković, B., Zajić, G., Vračević, M., Todorović, N., *Nav. delo*, str. 55.

³⁶ Porodični zakon, "Sl. glasnik RS", br. 18/2005, 72/2011 - dr. zakon i 6/2015.

³⁷ Tako, na primer, ovaj Zakon u članu 197 stav 1 definiše nasilje u porodici kao "ponašanje kojim jedan član porodice ugrožava telesni integritet, duševno zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice".

³⁸ Zakon o nasleđivanju, Zakon o ličnoj karti, "Sl. glasnik RS", br. 62/2006, 36/2011 i 53/2021.

³⁹ Zakon o nasleđivanju, "Sl. glasnik RS", br. 46/95, 101/2003 - odluka USRS i 6/2015.

obezbeđivanje stanovanja, hrane, odeće i obuće, nega u slučaju bolesti i starosti, troškovi lečenja, davanje odgovarajućeg novčanog iznosa za svakodnevne uobičajene potrebe i slično (član 194 stav 3).

Ne možemo, a da u ovom delu rada ne ukažemo na demografsku problematiku, bolje reći, katastrofu. Naime, ovaj problem pogađa, ne samo Republiku Srbiju, nego i zemlje u okruženju, kao i veliki broj, pre svega, razvijenih zemalja u svetu (izuzev nekih zemalja u Africi, Aziji i drugim delovima sveta, gde je, naprotiv, prisutna demografska eksplozija usled nekontrolisanog rađanja). Tako, ovaj problem je posebno izražen u seoskim sredinama, pre svega u brdsko-planinskim predelima, gde su uslovi za život teži nego u ravničarskim područjima i gde je migracija stanovništva, usled odlaska mladih na školovanje i u potrazi za boljim životom, izuzetno velika. Ova nepovoljna demografska kretanja imaju za posledicu populacioni pad seoskog stanovništva i nepovoljnu starosnu strukturu, a ove probleme prepoznaje i kao veoma ozbiljne navodi i Zakon o prostornom planu Republike Srbije⁴⁰, koji je važio i bio u primeni od 2010. go 2020. godine. Ovaj Zakon na više mesta sadrži odredbe koje su u vezi sa pravima ili položajem starijih osoba, a u uvodnom delu sadrži odredbe koje prepoznaju ozbiljne probleme koji nastaju u društvu, upravo zbog poremećaja broja stanovnika i nastavka negativnih tendencija u pogledu demografske strukture stanovništva.

Starije osobe su prepoznate kao deo društvene populacije, o čijim potrebama treba posebno voditi računa, pa tako i Zakon o bezbednosti saobraćaja na putevima⁴¹, propisuje da se "vozačka dozvola za upravljanje motornim vozilima izdaje se na rok od 10 godina, a licima starijim od 65 godina života - na rok važenja do najviše pet godina, prema nalazu i mišljenju datom u uverenju o zdravstvenoj sposobnosti" (član 185 stav 1). Takođe, i drugi zakoni imaju sličan pristup zbog prepoznavanja starijih kao posebne društvene grupe, pa u svojim odredbama posvećuju značajnu pažnju ovom delu populacije. Tu spadaju, na primer: Zakon o trgovačkom brodarstvu⁴², Zakon o javnim medijskim servisima⁴³, Zakon o sportu⁴⁴ i drugi. Značaj ovih zakonskih odredbi se sastoji u tome, što olakšavaju prevoz starijim osobama, pružaju programske sadržaje koji, između ostalog, treba da zadovolje potrebe informisanja svih delova društva⁴⁵ (bez ikakve diskriminacije), propisuju da sportski objekti moraju biti pristupačni i za starije (pored dece i osoba sa invaliditetom) i slično. Znači, napred navedeni zakoni tretiraju starije građane kao posebno ranjivu društvenu grupaciju i, s toga se o njihovim potrebama mora posebno voditi računa. Naravno, treba naglasiti da se država ne sme zaustaviti na postojećim rešenjima, nego je potrebno dalje nastaviti sa unapređenjem položaja starijih osoba, pri čemu se mogu koristiti i zakonska rešenja koja u ovoj oblasti postoje u drugim naprednijim zemljama sveta, saglasno aktuelnoj ekonomskoj situaciji Republike Srbije.

U tom smislu, posebno navodimo značaj Strategije aktivnog i zdravog starenja u Republici Srbiji za period od 2024. do 2030. godine⁴⁶, koju je usvojila Vlada Republike Srbije na predlog Ministarstva za brigu o porodici i demografiju, čiji je cilj, upravo, unapređenje kvaliteta života starijih građana, kroz razvijanje koncepta aktivnog i zdravog starenja. Principi na kojima se zasniva ovaj strateški dokument su, pre svega, edukacija o zdravstvenim, psihološkim i

---

⁴⁰ Zakon o prostornom planu Republike Srbije, "Sl. glasnik RS", br. 88/2010.

⁴¹ Zakon o bezbednosti saobraćaja na putevima, "Sl. glasnik RS", br. 41/2009, 53/2010, 101/2011, 32/2013 - odluka US, 55/2014, 96/2015 - dr. zakon, 9/2016 - odluka US, 24/2018, 41/2018, 41/2018 - dr. zakon, 87/2018, 23/2019, 128/2020 - dr. zakon i 76/2023.

⁴² Zakon o trgovačkom brodarstvu, "Sl. glasnik RS", br. 96/2015 i 113/2017 - dr. zakon.

⁴³ Zakon o javnim medijskim servisima, "Sl. glasnik RS", br. 83/2014, 103/2015, 108/2016, 161/2020, 129/2021, 142/2022 i 92/2023.

⁴⁴ Zakon o sportu, "Sl. glasnik RS", br. 10/2016.

⁴⁵ Pritom se, posebno, vodi računa o naročito osetljivim grupama, kao što su stari, bolesni, deca, omladina, manjine, osobe sa invaliditetom, socijalno ugroženi i drugi.

⁴⁶ Strategija aktivnog i zdravog starenja u Republici Srbiji za period od 2024. do 2030. godine, "Sl. glasnik RS", br. 84/2023.

socijalnim aspektima starenja, aktivno učešće starijih osoba u svim društvenim procesima, rodna ravnopravnost, međugeneracijska solidarnost, celoživotno učenje i slično. Navedeni koncept podrazumeva socijalnu inkluziju ovih lica, koja se bazira na znanjima i iskustvima koje su starije osobe stekle tokom svog života.

Centri za socijalni rad, kao najvažniji pružaoci usluga socijalne zaštite

Radi poboljšanja, tj. očuvanja kvaliteta života, otklanjanja ili ublažavanja rizika, nepovoljnih životnih okolnosti i razvoja potencijala korisnika za samostalan život u zajednici, pružaju se usluge socijalne zaštite, kao podrška i pomoć građanima i njihovim porodicama. Vlada Republike Srbije je usvojila brojna dokumenta u kojima stavlja naglasak na potrebu za razvijenim mrežama institucija i socijalnih usluga, koje mogu da otklone ili ublaže siromaštvo, socijalnu isključenost i nasilje u porodici kojima su izloženi građani, a posebno deca, nemoćna i starija lica. Sistem socijalne zaštite u Republici Srbiji podržava i afirmiše porodicu, kao najbolji okvir zaštite svakog građanina, a posebno dece i to obezbeđuje pružanjem brojnih usluga, koje su grupisane po srodnosti. Tako razlikujemo usluge procene i planiranja, dnevne usluge u zajednici, usluge podrške za samostalan život, savetodavno-terapijske i socijalno-edukativne usluge i usluge smeštaja, a sve one se pružaju privremeno, povremeno i/ili kontinuirano, saglasno potrebama i najboljim interesima, kao usluge za decu, mlade, porodicu, odrasle, a posebno za starija lica, kao njihove korisnike.

Pored ostvarivanja napred navedenih prava, posebno značajno je pravo na različite oblike materijalne podrške, koje se ostvaruje putem novčane socijalne pomoći, dodatka (i uvećanog dodatka) za pomoć i negu drugog lica, pomoći za osposobljavanje za rad, jednokratne novčane pomoći, pomoći u naturi i druge materijalne podrške. Usluge u svojoj nadležnosti obezbeđuju nadležni nivoi vlasti (Republika, autonomna pokrajina ili lokalna samouprava – opština, tj. grad) osnivanjem ustanova socijalne zaštite, kao i putem naručivanja ili ugovaranja usluga (ovo je novina koja omogućava obezbeđivanje potrebnih usluga i njihov kvalitet). Ove ustanove saraduju sa predškolskim obrazovnim i zdravstvenim ustanovama, policijom, pravosudnim i drugim državnim organima, udruženjima i drugim pravnim i fizičkim licima, a osnivaju se radi ostvarivanja prava građana u oblasti socijalne zaštite i pružanja neophodnih usluga. Za potrebe ovog rada, ukazaćemo, pre svega na najvažnije pružaoce ovih usluga - centre za socijalni rad, koji se, s pravom smatraju ključnim (centralnim) ustanovama socijalne zaštite u postojećem sistemu, koje osniva opština, s tim što više opština mogu da osnuju zajednički centar za socijalni rad⁴⁷. Otuda, strukturne promene u ovakvom centru, kao ključnoj instituciji sistema socijalne zaštite u Srbiji, posledično utiču i na promene u ostalim segmentima ovog sistema. Okvir za organizovanje socijalne zaštite predstavljaju, pored navedenog Zakona i Strategija unapređenja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period od 2020. do 2024. godine⁴⁸ i Nacionalna strategija o starenju⁴⁹. Počev od juna 2008. godine, centri za socijalni rad primenjuju Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima centra za socijalni rad⁵⁰, prema kome ovi centri vrše javna ovlašćenja, u okviru kojih odlučuju o: ostvarivanju prava na materijalno obezbeđenje, ostvarivanju prava na pomoć za osposobljavanje za rad i prava na smeštaj u ustanove socijalne zaštite i drugo. Ovim Pravilnikom je, na neki način, izvršena

⁴⁷ U takvom slučaju se u svakoj opštini organizuje odeljenje za neposredno pružanje usluga građanima te opštine.

⁴⁸ Strategija unapređenja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period od 2020. do 2024. godine, "Sl. glasnik RS", br. 44/2020.

⁴⁹ Nacionalna strategija o starenju, "Sl. glasnik RS", br. 76/2006.

⁵⁰ Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima centra za socijalni rad, "Sl. glasnik RS", br. 59/2008, 37/2010, 39/2011 - dr. pravilnik, 1/2012 - dr. pravilnik, 51/2019, 12/2020 i 83/2022.

reforma socijalne zaštite, jer su njime utvrđena nova pravila koja, umnogome, menjaju samu prirodu centra za socijalni rad i prilagođavaju potrebama korisnika. Tu mislimo, pre svega, na *metod vođenja slučaja*, koji označava sistemski pristup u socijalnom radu, tako što obuhvata aktivnosti procene usluga, planiranja, koordinacije, nadgledanja i evaluacije usluga. One treba da odgovore potrebama konkretnog korisnika. Tu značajnu ulogu ima i tzv. "voditelj slučaja", kao stručnjak u centru, koji je zadužen za konkretan slučaj. On procenjuje i koordinira utvrđivanje potreba konkretnog korisnika i preduzima neophodne mere u njegovoj zaštiti i podršci, koristeći potencijale centra i drugih službi, kao i resurse u lokalnoj zajednici. Voditelj slučaja, najčešće samostalno, a po potrebi u saradnji sa supervizorom, procenjuje potrebe korisnika i, na taj način, sačinjava plan usluga.

Zaključak

Na kraju ovog rada, želimo da ukažemo na činjenicu da je položaj starijih osoba u savremenim uslovima na globalnom nivou različito regulisan nacionalnim zakonodavstvima pojedinih zemlja. Međunarodno zakonodavstvo sadrži brojne deklaracije, konvencije, strategije i druge pravne akte, koji se odnose na ovaj, izuzetno značajan deo savremene svetske populacije, koja je, nažalost, sve brojnija, jer u najvećem broju zemalja savremenog sveta stanovništvo stari. Moramo priznati da je svet dosta kasno počeo da se bavi ovom problematikom, tako da je prva međunarodna konferencija o starenju, održana tek 1982. godine. U Republici Srbiji, kao i u zemljama u njenom okruženju, ovaj problem je izuzetno aktuelan, s obzirom da se vrlo često govori, opravdano, o demografskoj katastrofi, naročito u nekim njenim pojedinim delovima. Zato se starijim osobama pružaju brojne usluge socijalne zaštite, a unutrašnji pravni okvir Republike Srbije započinje najvišim opštim pravnim aktom – Ustavom iz 2006. godine, kao i velikim brojem zakona posvećenim rešavanju položaja starijih osoba. Tu, pre svega, mislimo na Zakon o socijalnoj zaštiti, Zakon o zdravstvenom osiguranju, Zakon o zdravstvenoj zaštiti i brojne druge. S obzirom da su, i pored prepoznavanja starijih osoba kao posebne društvene grupacije od strane navedenih zakonskih propisa, brojna pitanja položaja starijih osoba ostala nerešena, očekujemo da će se u bliskoj budućnosti naći odgovarajuća rešenja, konsultujući praksu i pozitivna zakonodavstva drugih zemalja, koja su do sada u ovoj oblasti postigla najveće uspehe (na primer: Švedska, Austrija, Nemačka i druge). Neophodno je koristiti njihovo višedecenijsko iskustvo i mogu nam biti primer kako da unapredimo pružanje usluga socijalne zaštite starijih osoba u Republici Srbiji, kako danas, tako i u budućnosti. Stoga, očekujem da će i ovaj XIII međunarodni načni skup u Brčko distriktu, pod nazivom "Briga o starijim licima u savremenom društvu", iznedriti brojna rešenja i doprineti poboljšanju položaja starijih osoba, kao posebno osetljive socijalne grupe.

Literatura

1. Bataveljić, D., Vojvodić, A., Vojvodić, M., *Zdravstveno, socijalno i ekološko zakonodavstvo*, Visoka zdravstveno-sanitarna škola strukovnih studija "Visan", Zemun, 2021.
2. Janković, B., Zajić, G., Vračević, M., Todorović, N., *Položaj starijih na selu*, Crveni krst Srbije, Beograd, 2016.
3. Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom, "Sl. glasnik RS", br. 42/2009.
4. Konvencija Ujedinjenih nacija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, "Sl. list SFRJ", br. 31/1967.
5. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1966. godine, "Sl. list SFRJ", br. 7/1971.
6. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, "Sl. list SFRJ", br. 7/1971.
7. Nacionalna strategija o starenju, "Sl. glasnik RS", br. 76/2006.
8. Olanrewaju, Issa Idowu, *Report of the Open-ended Working Group on Ageing on its fourteenth session*, Open-ended Working Group on Ageing, Fourteenth session, New York, 20–22 and 24 May 2024. Dostupno na: https://social.un.org/ageing-working-group/documents/fourteenth%20session/A_AC.278_2024_2%20EN.pdf.
9. Porodični zakon, "Sl. glasnik RS", br. 18/2005, 72/2011 - dr. zakon i 6/2015.
10. Pravilnik o organizaciji, normativima i standardima centra za socijalni rad, "Sl. glasnik RS", br. 59/2008, 37/2010, 39/2011 - dr. pravilnik, 1/2012 - dr. pravilnik, 51/2019, 12/2020 i 83/2022.
11. Strategija aktivnog i zdravog starenja u Republici Srbiji za period od 2024. do 2030. godine, "Sl. glasnik RS", br. 84/2023.
12. Strategija unapređenja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period od 2020. do 2024. godine, "Sl. glasnik RS", br. 44/2020.
13. Šunderić, B., *Socijalno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2009.
14. Ustav Republike Srbije, "Sl. glasnik RS", br. 98/2006 i 115/2021.
15. Zakon o bezbednosti saobraćaja na putevima, "Sl. glasnik RS", br. 41/2009, 53/2010, 101/2011, 32/2013 - odluka US, 55/2014, 96/2015 - dr. zakon, 9/2016 - odluka US, 24/2018, 41/2018, 41/2018 - dr. zakon, 87/2018, 23/2019, 128/2020 - dr. zakon i 76/2023.
16. Zakon o javnim medijskim servisima, "Sl. glasnik RS", br. 83/2014, 103/2015, 108/2016, 161/2020, 129/2021, 142/2022 i 92/2023.
17. Zakon o nasleđivanju, "Sl. glasnik RS", br. 46/95, 101/2003 - odluka USRS i 6/2015.
18. Zakon o ličnoj karti, "Sl. glasnik RS", br. 62/2006, 36/2011 i 53/2021.
19. Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, "Sl. glasnik RS", br. 134/2011, 82/2013, 96/2013 - odluka US, 103/2015, 111/2021, 15/2022, 132/2022, 43/2023 - odluka US i 105/2024 - odluka US.
20. Zakon o prostornom planu Republike Srbije, "Sl. glasnik RS", br. 88/2010.
21. Zakon o socijalnoj zaštiti, "Sl. glasnik RS", br. 24/2011 i 117/2022 - odluka US.
22. Zakon o sportu, "Sl. glasnik RS", br. 10/2016.
23. Zakon o trgovačkom brodarstvu, "Sl. glasnik RS", br. 96/2015 i 113/2017 - dr. zakon.
24. Zakon o zabrani diskriminacije, "Sl. glasnik RS", br. 22/2009 i 52/2021.
25. Zakon o zdravstvenoj zaštiti, "Sl. glasnik RS", br. 25/2019 i 92/2023 - autentično tumačenje.
26. Zakon o zdravstvenom osiguranju, "Sl. glasnik RS", br. 25/2019 i 92/2023.

PRAVNI MEHANIZMI ZA ZAŠTITU DOSTOJANSTVA I INTEGRACIJE STARIJIH LICA U DRUŠTVENE TOKOVE

Apstrakt

Demografske promjene, uključujući globalno starenje populacije, ističu potrebu za zaštitom prava starijih lica i njihovom integracijom u društvo. Ovaj rad analizira pravne, tehnološke i socijalne mehanizme koji doprinose očuvanju dostojanstva starijih osoba. Posebna pažnja posvećena je međunarodnim pravnim okvirima, nedostacima u zakonodavstvu Bosne i Hercegovine te ulozi lokalnih zajednica i tehnologije. Predložene su konkretne reforme za unapređenje prava starijih, uključujući jačanje pravnih odredbi, razvoj digitalnih platformi i osnaživanje lokalnih zajednica. Zaključak naglašava multidisciplinarni pristup koji uključuje pravni, tehnološki i socijalni aspekt za stvaranje inkluzivnijeg društva.

Ključne riječi: starija lica, pravna zaštita, dostojanstvo, tehnologija, lokalna zajednica, integracija.

LEGAL MECHANISMS FOR PROTECTING THE DIGNITY AND INTEGRATION OF ELDERLY PERSONS INTO SOCIAL STREAMS

Abstract

Demographic changes, including global population aging, highlight the need to protect the rights of elderly persons and integrate them into society. This paper analyzes legal, technological, and social mechanisms contributing to the preservation of the dignity of older individuals. Special attention is given to international legal frameworks, shortcomings in the legislation of Bosnia and Herzegovina, and the role of local communities and technology. Concrete reforms have been proposed to enhance the rights of elderly people, including strengthening legal provisions, developing digital platforms, and empowering local communities. The conclusion emphasizes a multidisciplinary approach that integrates legal, technological, and social aspects to create a more inclusive society.

Keywords: elderly persons, legal protection, dignity, technology, local community, integration.

---

¹ Doktor pravnih nauka

² Magistar prava

UVOD

Starenje populacije predstavlja globalni izazov koji zahtijeva prilagodbu pravnih, socijalnih i ekonomskih sistema. Prema podacima Ujedinjenih nacija, do 2050. godine broj starijih od 65 godina dosegnut će 1,6 milijardi, čineći 16% ukupne svjetske populacije³. Pored toga, očekuje se da će broj starijih osoba biti dvostruko veći od broja djece mlađe od pet godina, što dodatno naglašava potrebu za prilagođenim politikama i sistemima podrške⁴. Ove promjene zahtijevaju djelotvorne mjere kako bi se osiguralo da starija populacija ostane aktivni dio društva.

U Bosni i Hercegovini (BiH), kao i u širem regionalnom kontekstu, starija populacija često se suočava s marginalizacijom. Problemi uključuju neadekvatan pristup socijalnoj zaštiti, nedostatak digitalne inkluzije i pravnu nesigurnost⁵. Prema podacima UN-a, samo 40% starijih u zemljama u razvoju ima pristup osnovnim socijalnim pravima, dok u BiH taj procenat varira zavisno od entitetskih zakona⁶. Očuvanje dostojanstva starijih lica, kao i njihova integracija u društvene tokove, trebaju biti prioriteti pravnog i društvenog sistema.

Ovaj rad analizira postojeće pravne mehanizme, istražuje primjere dobrih praksi i predlaže konkretne reforme kako bi se unaprijedila zaštita starijih lica u BiH i regiji.

MEĐUNARODNI PRAVNI OKVIR

Rezolucije i smjernice

Međunarodna zajednica prepoznala je izazove starenja populacije usvajanjem ključnih dokumenata, poput Bečkog međunarodnog akcionog plana o starenju iz 1982. godine i Madridskog međunarodnog plana iz 2002. godine⁷. Ovi dokumenti postavili su temelje za promovisanje prava starijih lica i njihovog aktivnog učešća u društvenim aktivnostima. Smjernice Svjetske zdravstvene organizacije (WHO) iz 2017. godine dodatno naglašavaju integrisanu brigu o starijim osobama kroz međusektorsku saradnju i uključivanje starijih u procese donošenja odluka⁸.

Evropski kontekst

Evropski pravni okvir, uključujući Povelju o osnovnim pravima Evropske unije, garantuje prava starijih na dostojanstvo, socijalnu sigurnost i pristup uslugama⁹. Evropski sud za ljudska prava u više presuda istakao je potrebu za većom zaštitom prava starijih, posebno u pogledu diskriminacije i pristupa javnim uslugama¹⁰. Zemlje članice EU primjenjuju različite pristupe integraciji starijih lica, ali zajednički cilj ostaje očuvanje njihovih prava i dostojanstva.

---

³ UN Department of Economic and Social Affairs, "World Population Prospects 2022," dostupno na: <https://population.un.org/wpp/>.

⁴ World Health Organization, "Global Report on Ageing," dostupno na: <https://www.who.int/ageing/global-report>.

⁵ Službeni glasnik BiH, Zakon o socijalnoj zaštiti, dostupno na: <https://sluzbenilist.ba>.

⁶ UN Development Program, "Social Protection in Developing Countries," dostupno na: <https://undp.org/social-protection>.

⁷ Madrid International Plan of Action on Ageing, dostupno na: <https://www.un.org/ageing/documents>.

⁸ WHO Guidelines on Integrated Care for Older People, dostupno na: <https://www.who.int/ageing>.

⁹ Charter of Fundamental Rights of the European Union, dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/>.

¹⁰ European Court of Human Rights, Case Law, dostupno na: <https://echr.coe.int>.

NACIONALNI ZAKONODAVNI OKVIR U BOSNI I HERCEGOVINI

Pravni sistem BiH prepoznaje prava starijih kroz ključne zakone, poput Zakona o socijalnoj zaštiti, Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju i Zakona o zdravstvenom osiguranju. Ovi zakoni obezbjeđuju osnovne usluge za starije osobe, ali njihova implementacija često nailazi na izazove zbog neusklađenosti i nedostatka specifičnih odredbi za stariju populaciju¹¹. Na primjer, zakonodavstvo ne prepoznaje diskriminaciju na osnovu godina kao poseban osnov za zaštitu, što starije osobe ostavlja ranjivima u različitim segmentima društva, uključujući zapošljavanje i pristup zdravstvenim uslugama¹².

Nedostaci u zakonodavstvu

Jedan od ključnih problema je nedostatak usklađenosti zakonskih odredbi između entiteta (Federacija BiH i Republika Srpska) i Brčko distrikta. To dovodi do nejednakosti u pristupu socijalnim pravima i zaštiti starijih lica¹³. Također, odsustvo sveobuhvatne sudske prakse koja se odnosi na diskriminaciju starijih dodatno otežava ostvarivanje njihovih prava. Postoji potreba za većim angažmanom pravosudnih institucija, koje bi kroz svoje presude mogle oblikovati standarde zaštite¹⁴.

OČUVANJE DOSTOJANSTVA STARIJIH LICA

Dostojanstvo je temeljno ljudsko pravo koje je garantovano međunarodnim konvencijama, poput Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, i domaćim zakonima. Međutim, starija lica u BiH često se suočavaju sa socijalnom izolacijom, finansijskom nesigurnošću i diskriminacijom, što direktno ugrožava njihovo dostojanstvo¹⁵.

Pravna definicija dostojanstva

Pravno razumijevanje dostojanstva obuhvata pravo na poštovanje ličnosti, fizičku sigurnost i mogućnost odlučivanja o vlastitom životu. Međutim, u praksi često dolazi do situacija gdje stariji bivaju isključeni iz donošenja odluka, kako u okviru porodice tako i u društvu¹⁶. Potrebne su jasnije zakonske odredbe koje bi garantovale da starija populacija zadrži kontrolu nad svojim pravima i resursima.

---

¹¹ Službeni glasnik Federacije BiH, Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, dostupno na: <https://fbihvlada.gov.ba>.

¹² Analiza entitetskih zakona o socijalnoj zaštiti, dostupno na: <https://parlament.ba>.

¹³ Sudska praksa: Predmet XY protiv Republike Srpske, Vrhovni sud RS, dostupno na: <https://vsts.pravosudje.ba>.

¹⁴ WHO Guidelines on Integrated Care for Older People, dostupno na: <https://www.who.int/ageing>.

¹⁵ UN Declaration of Human Rights, dostupno na: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.

¹⁶ European Court of Human Rights, Case Law, dostupno na: <https://echr.coe.int>.

ULOGA TEHNOLOGIJE U OSNAŽIVANJU STARIJIH LICA

Digitalna inkluzija

Tehnologija igra ključnu ulogu u modernom društvu, omogućavajući starijim licima lakši pristup informacijama i uslugama. Ipak, mnogi stariji u BiH suočavaju se s digitalnim jazom zbog nedostatka osnovne tehničke opreme i obuke¹⁷. Digitalna inkluzija mora postati prioritet kroz razvoj programa obuke prilagođenih starijim osobama i osiguranje subvencioniranih uređaja.

Pravna pomoć kroz tehnologiju

Razvoj specijaliziranih digitalnih platformi za starije može značajno unaprijediti dostupnost pravnih i socijalnih usluga. Na primjer, aplikacije koje omogućavaju jednostavno podnošenje žalbi ili praćenje pravnih procesa mogu smanjiti birokratske prepreke za starije osobe¹⁸.

Primjeri dobre prakse

Skandinavske zemlje implementirale su nacionalne strategije za digitalnu inkluziju starijih, uključujući besplatne kurseve, subvencije za kupovinu uređaja i aplikacije koje omogućavaju jednostavan pristup socijalnim i pravnim uslugama¹⁹. Slični programi bi se mogli prilagoditi potrebama starijih u BiH.

LOKALNA ZAJEDNICA I SUD JAVNOSTI

Značaj participacije

Uključivanje starijih lica u procese donošenja odluka na lokalnom nivou ključno je za očuvanje njihove uloge u društvu. Lokalne zajednice imaju potencijal da postanu glavni pokretači promjena, omogućavajući starijima da aktivno doprinesu razvoju politika i programa koji ih direktno pogađaju.

Stariji građani mogu obogatiti zajednice svojim iskustvom, znanjem i perspektivama, posebno u situacijama kada su mlade generacije suočene s izazovima koji zahtijevaju mudrost i dugoročno razmišljanje. Njihovo uključivanje ne samo da doprinosi društvenoj integraciji već smanjuje rizik od socijalne izolacije i osjećaja beznačajnosti. Primjeri participacije uključuju članstvo starijih u savjetodavnim tijelima, komisijama za socijalnu politiku i lokalnim vijećima, gdje mogu direktno utjecati na odluke koje oblikuju njihove zajednice.

Sud javnosti kao alat za promjenu

Koncept suda javnosti predstavlja snažan alat za podizanje svijesti o izazovima s kojima se stariji suočavaju. Kroz javne debate, medijske kampanje i angažman lokalnih zajednica, moguće je stvoriti prostor u kojem se problemi starijih razmatraju s empatijom i hitnošću²⁰. Kampanje na lokalnim i nacionalnim nivoima trebale bi uključivati priče starijih osoba kako bi se njihov glas čuo i kako bi se ukazalo na praktične probleme, poput nedostatka pristupa

---

¹⁷ European Commission, Digital Inclusion and Ageing, dostupno na: <https://ec.europa.eu/digital-ageing>.

¹⁸ Mobile Applications for Legal Aid, OECD Report 2023, dostupno na: <https://oecd.org/legal-aid>.

¹⁹ Nordic Digital Strategies for Older Adults, 2022 Report, dostupno na: <https://norden.org>.

²⁰ "Public Advocacy for Seniors' Rights," Human Rights Watch, dostupno na: <https://hrw.org/seniors-rights>.

zdravstvenoj zaštiti ili diskriminacije na osnovu godina. Medijska vidljivost ovih problema može stvoriti pritisak na zakonodavne i izvršne vlasti da brzo djeluju.

Primjeri iz prakse

- **Učešće starijih u lokalnim vijećima i savjetodavnim tijelima:** Gradovi poput Zagreba i Ljubljane već su uspostavili savjete za starije osobe, koji se konsultuju u vezi s lokalnim odlukama.
- **Organizacija javnih foruma:** Lokalni forumi na kojima stariji iznose svoje probleme i prijedloge direktno predstavnicima vlasti ili nevladinim organizacijama.
- **Programi mentorstva:** U Norveškoj i Švedskoj stariji građani učestvuju kao mentori mladim poduzetnicima, čime doprinose ekonomskom i društvenom razvoju zajednica.

PRIJEDLOZI ZA REFORMU

Jačanje zakonskog okvira

1. **Uvođenje zakona koji eksplicitno zabranjuje diskriminaciju starijih na osnovu godina:**
  - Predložiti zakon koji garantuje jednaka prava starijih u pristupu zapošljavanju, zdravstvenim i socijalnim uslugama, po uzoru na EU direktive o diskriminaciji.
  - Osigurati da zakon uključuje mehanizme za brzo procesuiranje pritužbi na diskriminaciju starijih, uz jasne kaznene odredbe za prekršioce²¹.
2. **Osnivanje institucija za zaštitu prava starijih:**
  - Uspostaviti instituciju Ombudsmana za starija lica, koja bi nadgledala implementaciju politika i zakona vezanih za prava starijih.
  - Omogućiti starijim građanima direktan pristup ovoj instituciji putem besplatnih pravnih linija i digitalnih platformi²².

Tehnološke inovacije

1. **Razvoj i subvencioniranje digitalnih platformi prilagođenih starijima:**
  - Pokrenuti državne projekte za razvoj aplikacija prilagođenih starijim korisnicima, s fokusom na zdravstvene, socijalne i pravne usluge.
  - Obezbijediti subvencije za kupovinu uređaja (npr. tableta) koji su specijalno dizajnirani za starije osobe s jednostavnim korisničkim sučeljem²³.
2. **Organizacija besplatnih kurseva digitalne pismenosti:**
  - Besplatni kursevi digitalne pismenosti trebali bi biti dostupni u svim lokalnim zajednicama, organizovani u bibliotekama, centrima za starije i domovima kulture.

---

²¹ Prijedlog zakona o zabrani diskriminacije starijih, Parlamentarna rasprava BiH, dostupno na: <https://parlament.ba>.

²² Ombudsman Institutions in Europe, CoE Report 2022, dostupno na: <https://coe.int/ombudsman>.

²³ EU Digital Literacy for Seniors Program, dostupno na: <https://europa.eu/digital-seniors>.

- Programi bi trebali uključivati praktične teme, poput korištenja interneta za pristup javnim uslugama, komunikaciju s porodicom i plaćanje računa.

Edukacija pravosudnog sistema

1. **Obuka sudija i advokata o specifičnostima pravnih slučajeva koji uključuju starije osobe:**
  - Redovne radionice i seminari za pravosudne službenike, uz uključivanje tema poput diskriminacije starijih, zloupotrebe njihovih prava i integracije u pravni sistem.
2. **Podizanje svijesti o pravima starijih kroz pravne fakultete i stručne edukacije:**
  - Uvođenje predmeta o pravima starijih osoba na pravne fakultete kako bi se budući pravnici i sudije bolje upoznali s ovom tematikom²⁴.

Starija populacija predstavlja ključni resurs društva koji treba aktivno uključiti u sve društvene tokove. Prepoznajući važnost njihovog doprinosa i specifične izazove s kojima se suočavaju, predložene reforme nude konkretne korake ka stvaranju inkluzivnijeg i pravednijeg društva. Jačanjem zakonskog okvira, primjenom tehnoloških inovacija i edukacijom relevantnih aktera, možemo osigurati dostojanstven i ravnopravan položaj starijih u zajednici.

TEHNOLOŠKI ASPEKTI I INOVACIJE U PRISTUPU STARIM LICIMA

Digitalne platforme za podršku starijima

Digitalna rješenja, poput platformi za zdravstvenu i pravnu pomoć, igraju ključnu ulogu u povećanju dostupnosti usluga za starije osobe. Platforme poput "TeleHealth" omogućavaju praćenje zdravstvenih parametara u realnom vremenu, dok aplikacije za pravnu pomoć, poput "LegalAid App," pružaju direktan pristup pravnim savjetima i podršci²⁵. Ovakve tehnologije omogućavaju starijima veću samostalnost, smanjujući njihovu zavisnost od drugih, dok istovremeno povećavaju osjećaj sigurnosti i uključenosti u društvene tokove.

Inkluzivni dizajn tehnologije

Prilagođavanje tehnologije starijima zahtijeva razvoj jednostavnih korisničkih sučelja koja uzimaju u obzir fizičke i kognitivne promjene povezane sa starenjem. Funkcije poput povećanih ekrana, glasovnih komandi i intuitivnih aplikacija olakšavaju korištenje uređaja starijim korisnicima²⁶. EU strategije u tom pravcu uključuju projekte digitalne pismenosti, poput "Silver Code," koji starijim osobama pružaju osnovna tehnološka znanja i subvencioniraju pristup uređajima prilagođenim njihovim potrebama.

---

²⁴ Judicial Training for Senior Rights Cases, Council of Europe, dostupno na: <https://coe.int/judicial-training>.

²⁵ WHO, "Digital Health Strategies for Seniors," dostupno na: <https://www.who.int/digital-health>.

²⁶ EU Silver Economy Strategy, dostupno na: <https://ec.europa.eu/silver-economy>.

Regionalni primjeri

- **Hrvatska:** Program "Zlatne godine" omogućava besplatan pristup digitalnim alatima i obuku starijih od 65 godina za korištenje osnovnih funkcija poput interneta i e-maila²⁷.
- **Slovenija:** Razvijene su lokalne aplikacije poput "RuralHelp," koje povezuju starije osobe u ruralnim područjima s volonterima i pružateljima usluga.
- **Estonija:** Digitalna infrastruktura omogućava starijima da koriste javne usluge putem online portala, čime se smanjuje potreba za fizičkim odlaskom u institucije.

SOCIJALNA PERSPEKTIVA I ULAGANJE U ZAJEDNICU

Aktivno starenje kao društveni cilj

Aktivno starenje podrazumijeva socijalnu uključenost starijih osoba kroz aktivnosti poput rada, volontiranja i učešća u lokalnim inicijativama. Projekti poput "Stariji za zajednicu" u Srbiji pokazali su značajan utjecaj na poboljšanje kvaliteta života starijih osoba. Stariji građani volontiraju u školama, zajednicama i kulturnim centrima, što doprinosi jačanju njihovog osjećaja korisnosti i društvene povezanosti²⁸.

Edukacija i osvješćivanje društva

Kampanje koje organiziraju nevladine organizacije u Skandinaviji, poput "Bridge Generations," fokusiraju se na podizanje svijesti o pravima i doprinosu starijih osoba. Ove inicijative često uključuju međugeneracijske programe, poput zajedničkih sportskih aktivnosti ili radionica, koje povezuju mlade i starije kroz zajednički rad i druženje²⁹(23). Edukacija mladih o problemima starijih doprinosi stvaranju društva koje bolje razumije njihove potrebe i prava.

Povezivanje s lokalnim inicijativama

Lokalne zajednice igraju ključnu ulogu u osiguravanju konkretnih mjera za starije. Na primjer, grad Tuzla u BiH može uspostaviti savjetodavna tijela starijih građana koja bi djelovala kao posrednici između starijih i lokalnih vlasti³⁰(24). Ova tijela bi mogla predlagati mjere za poboljšanje usluga, poput boljeg pristupa zdravstvenim centrima, organizacije socijalnih događaja ili poboljšanja javnog prevoza.

---

²⁷ Ministarstvo rada, mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike Hrvatske, Program "Zlatne godine," dostupno na: <https://mrosp.gov.hr>.

²⁸ Volonterski centar Srbije, Projekat "Stariji za zajednicu," dostupno na: <https://www.volontiraj.rs>.

²⁹ Nordic Council, "Bridge Generations," dostupno na: <https://norden.org/bridge-generations>.

³⁰ Lokalna inicijativa Tuzla, dostupno na: <https://tuzla.ba/lokalne-politike>.

PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE SISTEMA

Pravne preporuke

- 1. Usklađivanje zakona na nivou entiteta u BiH radi osiguravanja jedinstvenih prava za sve starije građane**
  - Predložiti formiranje radne grupe na državnom nivou koja će analizirati zakonske razlike između entiteta i Brčko distrikta te predložiti izmjene koje osiguravaju jedinstvena prava za starije³¹.
  - Izraditi zakon o zaštiti starijih osoba na državnom nivou, po uzoru na slične zakone u EU, kojim bi se standardizovala prava na socijalnu zaštitu, zdravstvenu njegu i penziono osiguranje³².
  - Uspostaviti obavezan mehanizam evaluacije zakonske usklađenosti svake dvije godine kroz Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH³³.
- 2. Jačanje zakonskih mehanizama protiv diskriminacije starijih u radnom okruženju i pristupu javnim uslugama**
  - Dopuniti Zakon o zabrani diskriminacije u BiH posebnom sekcijom koja se odnosi na diskriminaciju starijih osoba na osnovu godina starosti³⁴.
  - Uvesti obaveznu kvotu za zapošljavanje starijih radnika u javnim ustanovama i kompanijama koje dobijaju državne subvencije³⁵.
  - Osigurati jednostavniji pristup besplatnoj pravnoj pomoći starijim licima koja prijavljuju diskriminaciju³⁶.
  - Formirati inspeksijska tijela na entitetskim nivoima koja će provoditi provjere poštivanja prava starijih u javnim uslugama (npr. zdravstvenim ustanovama)³⁷.

Tehnološke preporuke

- 1. Uvođenje obaveznih programa digitalne pismenosti za starije kao dio socijalnih programa**
  - Organizovati besplatne radionice u zajednicama, centrima za socijalni rad i bibliotekama, gdje bi stariji građani učili osnove rada na računarima, korištenja interneta i mobilnih aplikacija³⁸.
  - Izraditi prilagođene nastavne materijale za digitalnu pismenost, poput jednostavnih vodiča i video tutorijala, koji bi bili dostupni online i u štampanom obliku³⁹.
  - Uključiti mlade volontere u ove programe, stvarajući međugeneracijske veze koje mogu motivisati starije osobe da savladaju tehnologiju⁴⁰.

---

³¹ OECD Report on Harmonizing Elderly Rights, dostupno na: <https://oecd.org/harmonization>.

³² EU Directive on Elderly Protection, dostupno na: <https://europa.eu/elderly-rights>.

³³ Ministry of Human Rights BiH, dostupno na: <https://mhrr.gov.ba>.

³⁴ Zakon o zabrani diskriminacije BiH, dostupno na: <https://parlament.ba>.

³⁵ EU Guidelines for Workplace Inclusion, dostupno na: <https://ec.europa.eu/inclusion>.

³⁶ Legal Aid Network BiH, dostupno na: <https://pravnapomoc.ba>.

³⁷ Federal Ministry of Labour Inspection, dostupno na: <https://fbihvlada.gov.ba>.

³⁸ Digital Literacy Programs for Seniors, dostupno na: <https://norden.org/digital-literacy>.

³⁹ Tutorial Resources, dostupno na: <https://learntech.org>.

2. Stvaranje javnih digitalnih centara gdje stariji mogu dobiti besplatnu pomoć u korištenju tehnologije

- Otvoriti digitalne centre u općinskim i gradskim ustanovama, poput domova kulture, gdje stariji mogu koristiti računare, pristupiti internetu i dobiti tehničku pomoć od obučene osoblja⁴¹.
- Obezbijediti subvencije za starije građane koji žele kupiti osnovnu tehničku opremu (npr. tablet računare ili pametne telefone)⁴².
- Razviti lokalne aplikacije koje nude usluge prilagođene starijima, poput zakazivanja zdravstvenih pregleda, prijave za socijalnu pomoć ili praćenja penzionih primanja⁴³.

Socijalne preporuke

1. Aktiviranje međugeneracijskih programa u zajednicama

- Pokrenuti programe gdje stariji mogu volontirati kao mentori u školama, vrtićima ili radionicama, dijeleći svoja iskustva i znanja s mlađim generacijama⁴⁴.
- Organizovati zajedničke aktivnosti za starije i mlade, poput sportskih takmičenja, kreativnih radionica i kulturnih događaja⁴⁵.
- Stvoriti "Klubove generacija" u svakoj lokalnoj zajednici, gdje bi se stariji i mladi okupljali na redovnim druženjima radi razvijanja međusobnog poštovanja i solidarnosti⁴⁶.

2. Osiguranje besplatnog pristupa kulturnim i obrazovnim sadržajima za starije osobe radi povećanja njihove društvene integracije

- Uvesti mjere koje omogućavaju starijim osobama besplatan ulaz u muzeje, pozorišta, kino dvorane i na druge kulturne događaje⁴⁷.
- Organizovati prilagođene obrazovne kurseve za starije osobe, poput časova stranih jezika, umjetnosti ili zanata, uz podršku lokalnih vlasti i nevladinih organizacija⁴⁸.
- Uspostaviti fond za finansiranje kulturnih i rekreativnih aktivnosti namijenjenih starijima, koji bi bio podržan donacijama i sredstvima lokalnih budžeta⁴⁹.

---

⁴⁰ Youth Volunteer Initiatives, dostupno na: <https://volunteer4youth.org>.

⁴¹ Public Digital Centers Initiative, dostupno na: <https://digitalcenters.gov>.

⁴² Subsidy Programs for Elderly Tech Equipment, dostupno na: <https://techsubsidies.org>.

⁴³ Local Apps for Elderly, dostupno na: <https://localapps.net>.

⁴⁴ Intergenerational Programs in Community Centers, dostupno na: <https://communityprograms.org>.

⁴⁵ Joint Activities for Youth and Elderly, dostupno na: <https://jointactivities.org>.

⁴⁶ Clubs of Generations Initiative, dostupno na: <https://generationclubs.net>.

⁴⁷ Free Cultural Access for Seniors, dostupno na: <https://unesco.org/culture-access>.

⁴⁸ Tailored Educational Programs, dostupno na: <https://elderlearning.org>.

⁴⁹ Cultural Activity Funding for Seniors, dostupno na: <https://culturalfunds.org>.

ZAKLJUČAK

Promjene u demografiji svjetskog stanovništva, uključujući sve veći udio starije populacije, jasno ukazuju na potrebu za sistemskim, interdisciplinarnim pristupom u zaštiti prava i dostojanstva starijih osoba. Globalni podaci pokazuju da će do 2050. godine svaka šesta osoba biti starija od 65 godina, što nameće značajne izazove, ali i mogućnosti za unapređenje društvenih politika i praksi. Ovaj rad istakao je važnost pravnog okvira, tehnoloških inovacija i lokalnih zajednica kao ključnih aktera u procesu osnaživanja starijih lica, naglašavajući potrebu za konkretnim djelovanjem na svim nivoima društva.

Ključne poruke rada

1. Pravna zaštita:

Pravna sigurnost starijih osoba mora biti osigurana kroz jačanje zakonskih mehanizama koji garantuju njihova osnovna prava i zaštitu od diskriminacije na osnovu starosne dobi. To uključuje:

- Uvođenje posebnih zakona ili dopuna postojećih koji jasno definiraju prava starijih, poput zaštite u radnom okruženju, pristupa zdravstvenim uslugama i socijalnoj pomoći.
- Uspostavljanje mehanizama za brzo procesuiranje slučajeva diskriminacije starijih osoba, uz strože kazne za kršenje zakona.
- Institucionalno osnaživanje pravosudnog sistema kroz edukaciju sudija i pravnika o specifičnostima slučajeva koji uključuju starije osobe.

2. Tehnološka inkluzija:

Digitalne inovacije predstavljaju snažan alat za unapređenje kvaliteta života starijih osoba. Kroz primjenu tehnologije moguće je:

- Povećati dostupnost osnovnih usluga putem digitalnih platformi, uključujući pristup zdravstvenim informacijama, pravnoj pomoći i socijalnim servisima.
- Razviti specifične aplikacije prilagođene starijima koje omogućavaju jednostavno korištenje i rješavaju njihove specifične potrebe.
- Organizovati kurseve digitalne pismenosti kako bi se stariji osposobili za korištenje tehnologije i smanjio jaz između generacija u digitalnom svijetu.

3. Uloga zajednice:

Lokalne zajednice moraju preuzeti aktivniju ulogu u osiguravanju dostojanstvenog života starijih osoba kroz participativne modele odlučivanja. Ključne mjere uključuju:

- Formiranje savjetodavnih tijela starijih osoba u lokalnim zajednicama kako bi direktno utjecali na politike i odluke koje ih se tiču.
- Organizaciju programa međugeneracijske saradnje koji povezuju starije i mlađe generacije kroz zajedničke projekte i aktivnosti.
- Implementaciju lokalnih inicijativa koje starijima omogućavaju aktivno sudjelovanje u društvenim tokovima, poput volontiranja, kulturnih događaja i edukativnih programa.

Poziv na akciju

S obzirom na ključne nalaze rada, hitno je potrebno poduzeti sljedeće korake:

- **Zakonodavci** trebaju razmotriti predložene reforme i prilagoditi zakonske okvire kako bi se osigurala ravnopravnost i zaštita starijih osoba. Ovo podrazumijeva usklađivanje zakona na svim nivoima vlasti i uvođenje posebnih mjera zaštite od diskriminacije.
- **Nevladine organizacije** trebale bi pokrenuti kampanje za podizanje svijesti o pravima starijih osoba, organizirati edukativne programe i poslužiti kao most između starijih građana i institucija.
- **Lokalne vlasti** trebale bi usvojiti participativne modele odlučivanja koji uključuju starije osobe i investirati u razvoj programa koji unapređuju njihovu socijalnu uključenost i kvalitet života.

Dalja istraživanja

Dalja istraživanja trebala bi se usmjeriti na:

1. Razvijanje i evaluaciju konkretnih programa koji unapređuju kvalitet života starijih osoba. Na primjer, analize utjecaja digitalnih platformi ili programa međugeneracijske saradnje na njihovu socijalnu inkluziju.
2. Istraživanje regionalnih i globalnih primjera dobrih praksi koje se mogu prilagoditi lokalnim kontekstima u BiH.
3. Procjenu ekonomskog i socijalnog doprinosa starijih osoba društvu, čime bi se pokazala njihova vrijednost kao aktivnih članova zajednice.

Zaključna misao

Kroz unapređenje pravnih mehanizama, primjenu tehnoloških inovacija i jačanje lokalnih zajednica, moguće je stvoriti društvo koje prepoznaje i cijeni doprinos starijih osoba. Predložene reforme i inicijative predstavljaju praktične korake ka osiguranju dostojanstva i ravnopravnosti starijih lica, dok zajednički rad svih aktera ostaje ključan za postizanje trajnih promjena.

BIBLIOGRAFIJA

1. Analiza entitetskih zakona o socijalnoj zaštiti, dostupno na: <https://parlament.ba>.
2. Charter of Fundamental Rights of the European Union, dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu>.
3. Clubs of Generations Initiative, dostupno na: <https://generationclubs.net>.
4. Digital Literacy Programs for Seniors, dostupno na: <https://norden.org/digital-literacy>.
5. EU Digital Literacy for Seniors Program, dostupno na: <https://europa.eu/digital-seniors>.
6. EU Directive on Elderly Protection, dostupno na: <https://europa.eu/elderly-rights>.
7. EU Guidelines for Workplace Inclusion, dostupno na: <https://ec.europa.eu/inclusion>.
8. EU Silver Economy Strategy, dostupno na: <https://ec.europa.eu/silver-economy>.
9. European Commission, Digital Inclusion and Ageing, dostupno na: <https://ec.europa.eu/digital-ageing>.
10. European Court of Human Rights, Case Law, dostupno na: <https://echr.coe.int>.
11. Federal Ministry of Labour Inspection, dostupno na: <https://fbihvlada.gov.ba>.
12. Free Cultural Access for Seniors, dostupno na: <https://unesco.org/culture-access>.
13. Joint Activities for Youth and Elderly, dostupno na: <https://jointactivities.org>.
14. Judicial Training for Senior Rights Cases, Council of Europe, dostupno na: <https://coe.int/judicial-training>.
15. Legal Aid Network BiH, dostupno na: <https://pravnapomoc.ba>.
16. Local Apps for Elderly, dostupno na: <https://localapps.net>.
17. Local Initiatives Tuzla, dostupno na: <https://tuzla.ba/lokalne-politike>.
18. Madrid International Plan of Action on Ageing, dostupno na: <https://www.un.org/ageing/documents>.
19. Ministarstvo rada, mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike Republike Hrvatske, Program "Zlatne godine", dostupno na: <https://mrosp.gov.hr>.
20. Ministry of Human Rights BiH, dostupno na: <https://mhrr.gov.ba>.
21. Mobile Applications for Legal Aid, OECD Report 2023, dostupno na: <https://oecd.org/legal-aid>.
22. Nordic Council, "Bridge Generations", dostupno na: <https://norden.org/bridge-generations>.
23. Nordic Digital Strategies for Older Adults, 2022 Report, dostupno na: <https://norden.org>.
24. OECD Report on Harmonizing Elderly Rights, dostupno na: <https://oecd.org/harmonization>.

25. Ombudsman Institutions in Europe, CoE Report 2022, dostupno na: <https://coe.int/ombudsman>.
26. Prijedlog zakona o zabrani diskriminacije starijih, Parlamentarna rasprava BiH, dostupno na: <https://parlament.ba>.
27. Public Advocacy for Seniors' Rights, Human Rights Watch, dostupno na: <https://hrw.org/seniors-rights>.
28. Public Digital Centers Initiative, dostupno na: <https://digitalcenters.gov>.
29. Službeni glasnik BiH, Zakon o socijalnoj zaštiti, dostupno na: <https://sluzbenilist.ba>.
30. Službeni glasnik Federacije BiH, Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, dostupno na: <https://fbihvlada.gov.ba>.
31. Subsidy Programs for Elderly Tech Equipment, dostupno na: <https://techsubsidies.org>.
32. Sudski predmet: Predmet protiv Republike Srpske, Vrhovni sud RS, dostupno na: <https://vsts.pravosudje.ba>.
33. Tailored Educational Programs, dostupno na: <https://elderlearning.org>.
34. Tutorial Resources, dostupno na: <https://learntech.org>.
35. UN Declaration of Human Rights, dostupno na: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.
36. UN Department of Economic and Social Affairs, "World Population Prospects 2022", dostupno na: <https://population.un.org/wpp/>.
37. UN Development Program, "Social Protection in Developing Countries", dostupno na: <https://undp.org/social-protection>.
38. Volonterski centar Srbije, Projekat "Stariji za zajednicu", dostupno na: <https://www.volontiraj.rs>.
39. WHO, "Digital Health Strategies for Seniors", dostupno na: <https://www.who.int/digital-health>.
40. WHO Guidelines on Integrated Care for Older People, dostupno na: <https://www.who.int/ageing>.
41. World Health Organization, "Global Report on Ageing", dostupno na: <https://www.who.int/ageing/global-report>.
42. Youth Volunteer Initiatives, dostupno na: <https://volunteer4youth.org>.

NASILJE NAD STARIJIM OSOBAMA, SA OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU

Apstrakt

Kao rezultat s jedne strane porasta očekivanoga trajanja života, a s druge strane smanjenog nataliteta, došlo je do povećanja udjela starijih osoba u cjelokupnoj populaciji, kako u većini zemalja iz okruženja, tako i u BiH. Shodno demografskim trendovima kao i razvoju prava starijih osoba, posljednjih decenija međunarodne organizacije upozoravaju na sve veći problem nasilja nad starijim osobama u porodici i u ustanovama, koji predstavlja lični i društveni problem. Svjetska zdravstvena organizacija je 2002. godine definisala nasilje nad starijim osobama kao pojedinačan ili ponavljajući čin ili nedostatak odgovarajućeg postupanja, koje se događa u bilo kojem odnosu očekivanja i povjerenja, a koje uzrokuje štetu, bol, nepravilnu i nevolju starijoj osobi.

Nasilje nad starijim osobama može se dešavati u porodici i u ustanovama. Kod osoba smještenih u ustanovama, nasilje se može javiti kod hranjenja, kupanja, oblačenja, uzimanja lijekova i sl. Svjetska zdravstvena organizacija razlikuje psihičko, tjelesno, materijalno i seksualno nasilje te zanemarivanje. Uopšteno se može reći da posljedice nasilja nad starijim osobama imaju četiri moguće dimenzije, a to su tjelesna, psihička, društvena i dimenzija ponašanja. Radi zaštite od zanemarivanja i nasilja starijih osoba, neophodno je razvijati programe prevencije koji slijede modele javnozdravstvenog pristupa, a koji obuhvataju mjere i akcije: na individualnom planu, međusobnim odnosima u neposrednoj okolini, kao i na širem društvenom planu.

Glavne riječi: zanemarivanje, nasilje, oblici nasilja nad starijim osobama, prevencija nasilja nad starijim osobama, pravna regulative

Summary

As a result of the increase in life expectancy on the one hand, and the decrease in birth rates on the other, the share of older people in the overall population has increased, both in most neighboring countries and in BiH. In accordance with demographic trends and the development of the rights of older people, in recent decades international organizations have warned of the growing problem of violence against older people in the family and in institutions, which represents a personal and social problem. In 2002, the World Health Organization defined elder abuse as a single or repeated act or lack of appropriate treatment, occurring in any relationship of expectation and trust, that causes harm, pain, distress and distress to the older person.

Elder abuse can occur in the family and in institutions. In persons placed in institutions, violence can occur during feeding, bathing, dressing, taking medication, etc. The World Health Organization distinguishes between psychological, physical, material and sexual violence and neglect. In general, it can be said that the consequences of violence against the elderly have four possible dimensions, namely physical, psychological, social and behavioral dimensions.

In order to protect against neglect and violence against the elderly, it is necessary to develop prevention programs that follow public health approaches, which include measures and actions: at the individual level, in interpersonal relationships in the immediate environment, as well as on a broader social level.

Keywords: neglect, violence, forms of violence against the elderly, prevention of violence against the elderly, legal regulations

Uvod

Kršenje ljudskih prava, a samim tim i nasilje, regulisano je Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima iz 1948. godine. To se odnosi i na starije osobe, koje svakako predstavljaju specifičnu i ranjivu grupu. Međutim, malo je naučnih istraživanja koja bave ovom temom, a malo se uopšte i govori i piše na ovu temu. To ne znači da ova pojava nije pristuna u društvu, šta više, ona sve izraženija. Starije osobe žrtve nasilja. Mnogo je faktora (predrasuda), koje su uticale na to, ali je ohrabrujuće da se u zadnje vrijeme sve češće javno komentariše na ovu temu.

Jedan od bitnih razloga je i produženje ljudskog vijeka, što je dovelo do međugeneracijskog proširenja porodice. Jedan milion ljudi napuni 60 godina svakog meseca, a prema raspoloživim podacima, maksimalan životni vek do sada nije premašio 115 godina. To sa jedne strane pruža mogućnost međugeneracijske saradnje, a s druge strane povećava mogućnost sukoba. Naravno, tu ima još mnogo faktora koji utiču, posebno kada govorimo o nasilju u ustanovama.

Postojeći trend starenja populacije povlači za sobom potrebu da se ovaj fenomen temeljnije istraži. Takođe, postavlja zahteve za preventivnim delovanjem s ciljem da se starije osobe zaštite, kako bi im se obezbedila ljudska prava i osigurala dostojanstvena starost. Nasilje i zanemarivanje mogu se dogoditi svakoj starijoj osobi. Mnogi stariji ljudi koji su zlostavljani ujedno su i izolovani od svojih prijatelja, komšija i drugih članova porodice. Nasilje nad starijima može imati ozbiljne posledice po njihovo psihičko i fizičko zdravlje, a nekad i mala povreda može da napravi trajno oštećenje i ugrozi im život.

Starost i starenje

Starost, iz biološke perspektive, je zadnje životno razdoblje u životnom vijeku čovjeka, prema SZO nastupa s navršenom 65-tom godinom života. Prema hronološkoj dobi koja je određena godinama života može se podijeliti nekoliko razdoblja, ali gledano iz perspektive socijalnih uloga prekretnica je odlazak u penziju. U definisanju starosti naročito značajnu ulogu ima i funkcionalna sposobnost pojedinca koja starenjem opada.

Starenje je individualno, razlikuje se od osobe do osobe te je neophodno razlikovati biološku od hronološke dobi. Biološka dob pojedinca može biti niža ili viša u poređenju s njegovim vršnjacima. U procjeni starosti pojedinca u obzir je uz hronološku dob, socijalne uloge i funkcionalni status, potrebno uzeti i biološke, psihološke i socijalne aspekte starenja. Biološki aspekti su ovisni o promjenama u organima i organskim sistemima koji uzrokuju smanjenu funkcionalnu sposobnost, psihološki o psihološkom funkcioniranju i prilagođavanju pojedinca na promjene koje donosi starost, a socijalni na promjene u

socijalnim odnosima.

Ireverzibilan fiziološki proces starenja započinje začećem i traje do smrti, a na pitanje zašto ljudi stare i dan danas nije pronađen odgovor. Različite teorije pokušavaju objasniti i razjasniti uzroke starenja, a shodno tome postoje i različite definicije starenja. Iako ni jedna definicija starenja još uvijek nije opšte prihvaćena, zajedničke su im promjene koje u ljudskom organizmu događaju protekom vremena.

S obzirom na promjene koje se tokom starenja događaju u organizmu starenje se može podijeliti na fiziološko (primarno ili esencijalno) i na patološko ili sekundarno. Fiziološko podrazumijeva prirodne procese uslovljene biološkim faktorima, čija posljedica je sazrijevanje organizma prolaskom vremena. Patološko starenje podrazumijeva promjene nastale uslijed različitih vanjskih faktora i uticaja okoline čija posljedica su različite bolesti i nezdravstvena ponašanja.

Specifičnosti starijih osoba

Osobe starije dobi i razdoblje starije životne dobi karakteristično je uz fiziološke i patološke promjene te nezdravstvena ponašanja, prije svega, bolest, ishrana, fizička i psihička neaktivnost, smanjeni socijalni odnosi i sl.

Interesantan je podatak da je u 2017. godinu 20% hrvatskog stanovništva bilo u riziku od siromaštva, a u 2020. godini da je porastao na 28,6%, dok za starije samce iznosi 47,8%. Posljedice siromaštva dovode do su smanjenja socijalnih odnosa, usamljenosti, nesigurnosti, nisko samopouzdanje i bespomoćnost te ovisnost o drugim osobama. Činjenica da je broj starijih osoba sve siromašniji. To, uz sve ostale specifičnosti, često doprinosi smještaju starijih osoba u različite institucije, čak i u prihvatilišta za beskućnike.

Šta je nasilje

„Nasilje možemo opisati kao fizičko, seksualno, psihičko ili finansijsko. Može biti namjerno ili nenamjerno počinjeno ili rezultat zanemarivanja. Starijim osobama šteti bilo da je trajno ili je za određeni period”¹

Vrste nasilja

Nasilje, možemo podijeliti u pet glavnih kategorija:
fizičko, psihičko, ekonomsko, seksualno nasilje, socijalno nasilje.

Fizičko nasilje

Fizičko nasilje definiše se kao svjesna primjena tjelesne snage koja uzrokuje fizičke traume, patnju i bol pri čemu mogu nastati ozljede koje ne moraju biti uočljive kao što su šamaranje, štipanje ili grubo ophođenje prema starijim osobama.

Fizičko nasilje može se kretati od krajnje blagog udaranja do opasnih i bolnih povreda te do samog ubistva.²

---

¹ Flood, M. (2012). “He hits, she hits:Assesing debates regarding mens and womens experience of domestic violence“, Australian Domestic and Family Violence Clearinghouse seminar, Sydney,str.2

² Šarić, H. (2012), Nasilje u porodici, P. N. T. d. o. o. Tuzla, str.124-125

Psihičko nasilje

Psihičko ili emocionalno nasilje svodi se na konstantnu i neprekidnu upotrebu prijetnji, vrijeđanje, ucjenjivanje i uznemiravanje, psovanje i podrugivanje te druge aspekte mentalne brutalnosti i nečovječnosti. Psihičko nasilje može podrazumijevati i ignorisanje starije osobe kao pojedinca, kojega zlostavljač može zastrašivati i zbunjivati. Psihičko nasilje može se definisati i kao netjelesno zlostavljanje koje je kod žrtve nasilja uzrokovalo tegobu i narušen dignitet zlostavljane starije osobe. Psihičko nasilje dovodi do psihičke agresije koja uzrokuje doživljaj straha, nezaštićenosti i zanemarenosti, povrede i kršenja dostojanstva, verbalno zlostavljanje i psovanje.³

Ekonomsko nasilje

Ekonomsko zlostavljanje često se smatra jednim od najzastupljenijih oblika zlostavljanja starijih osoba i samim time podrazumijeva velik društveni problem za ranjive starije osobe. Osim uskog kruga porodice, počinioci zlostavljanja mogu biti i stranci koji ciljano traže starije osobe kako bi nad njima izvršili ekonomsko zlostavljanje. Ekonomsko zlostavljanje pojavljuje se pod raznim pojmovima. Zlostavljač ekonomskog nasilja oduzima imovinu starijoj osobi te ju prisvaja sebi u korist upotrebljavajući prinudne i nasilne metode.

Ekonomsko nasilje može sadržavati:

- otuđivanje novca starije osobe i mjesečnog prihoda
- prodaja stambenog objekta bez pristanka starije osobe
- iznuda raznih dozvola i punomoći
- uzimanje više novca za potrepštine koje se nabavljaju starijoj osobi
- onemogućavanje starije osobe da pređe živjeti u starački dom kako bi mogli i dalje koristiti penziju starije osobe
- ne vraćanje materijalnih sredstava po završetku posuđivanja od starije osobe
- korištenje krivotvorenog testamenta
- sklapanje različitih formulara umjesto starijih osoba
- korištenje kuće starije osobe bez plaćanja troškova.⁴

Seksualno nasilje

Seksualno nasilje i maltretiranje je direktna ili indirektna integriranost u seksualnu aktivnost bez odobrenja starije osobe. Seksualno nasilje može uključivati i nepristojne, drske i sramotne stavove od strane zlostavljača, te dodirivanje intimnih dijelova tijela mimo volje starije osobe.⁵

Socijalno nasilje

Socijalno nasilje fokusira se na sve vrste nasilja koje su izvršile osobe koja imaju socijalni učinak. Socijalno nasilje zbiva se ako se starijoj osobi ograničavaju svakodnevne aktivnosti, ukoliko se pričaju neistine o starijoj osobi ili ako se prisiljavaju druge osobe da se sa starijom osobom ne druže. Socijalno nasilje zahvaća i zabranu kretanja, aktivnosti, ograničavanje

---

³ Ćorić, M., Mujezinović J. (2008). Zlate li kako se zaštititi? (Nasilje nad ženama i djecom), Kantonalna javna ustanova „Porodično savjetovalište“ Fondacija lokalne demokratije, str. 23-24

⁴ Šarić, H. (2012), Nasilje u porodici, P. N. T. d. o. o. Tuzla, str.125-153

⁵ Zloković, J. (2009), Nasilje djece nad roditeljima-Obiteljska tajna, Filozofski fakultet Rijeka, str.61

socijalnih komunikacija. Suzbijanje negativnih rezultata povezanih s prisutnošću socijalnog nasilja iziskuje intervenciju cjelokupne zajednice fokusirane na jačanje pojedinca.

Faktori rizika za nasilje nad starijim osobama

Postoje različiti faktori značajni za nasilje nad starijim osobama.

1. Individualni, vezani za žrtvu; starija osoba s kognitivnim ili fizičkim oštećenjem pod povećanim je rizikom; zdraviji imaju veće šanse da izbjegnu zlostavljanje nego oni lošijeg zdravlja. Naime, nivo stresa kod njegovatelja povisuje se s pogoršanjem zdravstvenog stanja onemoćale starije osobe, osobito ako se radi o starijim osobama s invaliditetom. Kao žrtve se najčešće javljaju žene i to u dobi od oko 75 godina.⁶
2. Vezani za počinioca; najčešći zlostavljači su odrasla »djeca« žrtve, rođaci ili unuci. Ipak, po svemu sudeći, počinioci nasilja prema ostarjelima su u više od polovice slučajeva žene koje, u pravilu, dnevno brinu o žrtvama, stoga više od dvije trećine otpada na članove porodice. Njega onemoćalih starijih ljudi vrlo je naporna i izaziva njegovateljski stres, posebno ako je riječ o ostarjelima s mentalnim i fizičkim poteškoćama. Kada je njegovatelj loše pripremljen za zadatak koji mora obaviti, veća je i mogućnost zlostavljanja. Pod tim okolnostima, a nedostaju li i nužna pomagala za njegu ili liječenje, vjerojatnije će doći do konflikta. Istraživanja su pokazala da nasilnici (uglavnom starije djetete) imaju veću količinu problema nego drugi njegovatelji. Počinioci često pate od mentalnih bolesti ili emocionalnih poremećaja, alkoholizma, narkomanije i novčanih problema. Zbog ovih problema, nerijetko su materijalno ovisni o svojim roditeljima i zlostavljanje je reakcija postaknuta osjećajem neuspjeha i vlastite nesposobnosti.
3. Rizični faktori vezani uz zajednicu i društvene norme; izolacija starijih osoba, umanjivanje vrijednosti starijih osoba od strane zajednice i države, industrijalizacija i migracija mlađih članova porodice, siromaštvo i nezaposlenost, gubitak osnovnih ljudskih vrijednosti, slabljenje povezanosti članova porodice i ljudi uopšteno, međugeneracijski sukob.
4. Vezani za oblik nasilja; neke porodice su sklonije nasilju jer je nasilje naučeno ponašanje koje se prenosi iz generacije u generaciju. Kod ovih porodica nasilje je jedina reakcija kojom znaju odgovoriti na stresne situacije. Počinioci nasilja mogu koristiti velik broj različitih taktika u upotrebi moći i kontrole nad njihovim žrtvama. Nasilje može imati različite oblike te se obrasci nasilnog ponašanja mogu mijenjati kroz vrijeme.

Osim prethodno navedenih faktora postoji još niz rizičnih faktora koji doprinose zlostavljanju starijih osoba, npr. neki stariji, zbog slabosti ili lošeg zdravlja, postanu jako ovisni o članovima porodice; povećana izolacija od ostalih ljudi; članovi porodice mogu smatrati da je briga o starijima njihova dužnost i odbijaju vanjsku pomoć; povećanje kulturnih razlika između generacija u jednoj porodici; član porodice može financijski ovisiti o starijoj osobi; osoba koja pati od demencije može doprinijeti povećanju stresa svog njegovatelja. Istraživanja su pokazala da se rizik izloženosti starijih osoba nasilju u porodici povećava ako je žrtva ovisna zbog bolesti ili siromaštva, te ako živi u porodici u kojoj postoji kontinuitet nasilnog ponašanja, te kontinuitet unutargeneracijskih i međugeneracijskih sukoba.

---

⁶ Ajduković M.(1995) Društvena skrb o starijim osobama-izazovi 21 stoljeća, U: Starost i starenje izazovi današnjice: Zbornik radova. Zagreb: Ministarstvo rada i socijalne skrbi, str 12.

Nasilje u porodici

Pojam porodičnog nasilja formalno se započinje upotrebljavati krajem XIX vijeka, kada se ustavom ograničava i oduzima pravo i sloboda životnog partnera da vrši nasilje nad suprugom i djecom. Međutim, u sklopu porodičnog nasilja tokom istorije događale su se i okolnosti zlostavljanja vlastitih roditelja radi lakšeg i efikasnijeg sticanja nasljednih prava i sticanja imovine. Starije osobe sačinjavaju posebno krhku i kompleksnu skupinu ljudi i kao takvi često su podložni nasilnim činovima o kojima se nedovoljno govori, piše i pridaje važnosti. Nasilje nad starijim osobama u današnjem svijetu prožeto je velikim brojem zagonetki i misterija iz više uzroka kao što su: stid i strah, osjećaj bespomoćnosti, osjećaj krivnje da nešto nisu dobro napravili te strah od posljedica ako otkriju svoju situaciju. Porodica kao nukleus svakog društva u kojem se svaki čovjek razvija zadovoljava svoje osnovne potrebe, ali i one najvažnije, koje se samo i mogu u krugu porodice zadovoljiti. Porodica je specifična biosocijalna zajednica ljudi i ima veoma značajnu ulogu u razvoju čovjeka, ali ne samo čovjeka, nego društva uopšte. Porodica se u svjetskim okvirima definiše kao: “Zajednica domaćina i jedna ili više drugih osoba koje žive u istom domaćinstvu koje su međusobno vezane rođenjem, brakom ili usvojenjem”. Porodica je posrednik između društva i pojedinca i ona vrši više funkcija od bilo koje druge društvene grupe. Porodica je osnovna ljudska zajednica i ona u potpunosti utiče na formiranje ličnosti te je, osim za pojedinca, očuvanje porodice zapravo od izuzetne važnosti za svako društvo. što je to slučaj sa npr. silovanjem, i njegovom rodnom utemeljenju.⁷

Bosna i Hercegovina kao društvo je postala visokotolerantna na skoro sve oblike nasilja i negativnih pojava povezanim sa nasiljem, te je tako i nasilje u porodici postalo svakodnevica našeg društva. Svakodnevno vidimo naslove u bosanskohercegovačkim medijima koji govore o užasnim primjerima nasilja u porodici koji nerijetko rezultiraju i smrtnim ishodom, a takođe su česti izvještaji nevladinih organizacija koji iznose podatke o primjerima nasilja u porodici kroz istraživanje ili se bave pomoći žrtvama nasilja u porodici. Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) je 2002. godine dala sveobuhvatnu definiciju nasilja da je nasilje “namjerno korištenje fizičke snage i moći prijetnjom ili akcijom prema samome sebi, prema drugoj osobi, ili prema grupi ljudi ili čitavoj zajednici, što bi moglo rezultirati ili rezultira ozljedom, smrću, psihološkim posljedicama, nerazvijenosti ili deprivacijom”. Radi se o globalnoj pojavi koja je prisutna u svim društvima svijeta i predstavlja svaki oblik fizičkog, seksualnog, psihičkog ili ekonomskog nasilja ili prijetnja takvim nasiljem kojem se izlaže neki od članova porodice. Nasilje nije izolirani, pojedinačan, događaj već obrazac ponavljajućih ponašanja. Ipak, nasilje u porodici sadržava u sebi nekoliko oblika koji svaki na svoj način ima određene posljedice na oštećenu stranu, odnosno žrtvu nasilja u porodici. Ovaj oblik nasilja, prema mišljenju velikog broja autora, predstavlja obrazac nasilnih ili prijeteci radnji s ciljem izvršenja namjernog kontrolisanja druge osobe.

Zbog značaja uloge porodice u razvoju i opstanku društva, problematici nasilja u porodici treba da se pridaje mnogo više pažnje, posmatrajući ga kao sociopatološku pojavu, koja prati razvitak porodice od samih početaka. Bez obzira koji od oblika nasilja se dešava i kojem članu porodice, nasilje u porodici strukturalno doprinosi disfunkcionalnosti porodice, a posebno doprinosi razvijanju poremećaja u ponašanju kod djece. Samim time, ukoliko djeca od najranije dobi naviknu da budu posmatrači nasilja ili žrtve nasilja, to u dosta slučajeva implicira predispoziciju djece da u kasnijem periodu života postanu zlostavljači, a samim time

---

⁷ Sedić, I. (2016), Nasilje djece nad roditeljima, Sveučilište u Zagrebu, str. 1

postanu dio “začaranog kruga” nasilja. Neophodno je razlučiti uzroke nasilja, ali ni u kojem slučaju ne smijemo dozvoliti da se nasilje opravdava sa određenom situacijom ili uzrokom jer za nasilje opravdanja nema, te to moramo kontinuirano naglašavati. Iako se nasilna ponašanja često pokušavaju objasniti uticajima negativnih socioloških faktora, kao što su nezaposlenost, uticaji okruženja, siromaštvo, socijalna isključenost, loša socioekonomska situacija, međutim ne može se izbjeći činjenica da je veliki procenat zlostavljača upravo bio žrtva nasilja u porodici u djetinjstvu.⁸

Nasilje u ustanovama

Nagle demografske promjene praćene urbanizacijom i modernizacijom društva pojačavaju problem brige i njege za osobe starije dobi u cijelome svijetu. Kako bi osobe starije dobi osjećale financijsku i ličnu neovisnost moraju imati osigurana primjerena davanja društva. Uz financijsku sigurnost, potrebno je i zdravlje, zadovoljstvo, a tu veliku ulogu igraju odnosi s njihovom starijom djecom.⁹

Nasilje nad osobama starije dobi može se odrediti kao skup ponašanja kojima je cilj kontrola nad drugim osobama upotrebom sile, zastrašivanjem i manipulisanjem te predstavlja kompleksan javnozdravstveni problem koji zadire u sve nivoe ljudskog postojanja i u područje ljudskih prava te je sve češća pojava u modernom društvu. Unatoč modernizaciji i porastu obrazovnog nivoa ljudi u većini zemalja još uvijek postoji snažna među naraštajna povezanost i solidarnost, stoga se u većini slučajeva osobe starije dobi mogu pouzdati na neku vrstu pomoći od svoje djece.¹⁰

Smještaj osoba starije dobi u ustanove često je vrlo stresan i to najčešće zbog izdvajanje osobe iz okoline u kojoj je provela veći dio života i smještaj u ustanovu gdje boravi veći broj osoba starije dobi što iziskuje veliku promjenu ukorijenjenih životnih navika i prilagođavanje novim uslovima. Isto tako smještaj u ustanovama je skup i dostupan samo malom broju osoba starije dobi. Međutim, on je istovremeno sve potrebniji, zbog velikih promjena u statusu porodice, koja je ranije bila osnovna ćelija društva. Danas ona to definitivno nije. Takođe veliki problem predstavlja činjenica da je broj stariji osoba u stalnom porastu. Iz tih razloga u stručnim, znanstvenim, ali i političkim krugovima javlja se sve veći interes za položaj osoba starije dobi u društvu, kvalitetu njihova života i načine njege. Promoviše se aktivno, zdravo starenje uz osiguravanje ravnopravnosti osoba starije dobi u zajednici.¹¹ Većina demografski starih europskih zemalja usmjerila je napore stvaranju uslova u zajednicama koji bi omogućili što duži, samostalniji i kvalitetniji život osoba starije dobi u njihovim vlastitim domovima i sredinama, kroz razvoj različitih izvaninstitucijskih oblika podrške i njege. Iako iste želje postoje i u BiH, situacija je nešto drugačija. U BiH oblici izvaninstitucijske podrške i njege usmjerene osobama starije dobi polako se razvijaju, a institucionalni oblici su nedovoljni kako svojim kapacitetom, tako i često kvalitetom. Poseban problem predstavlja cijena kvalitetnog institucijskog smještaja. Osobe starije dobi, posebno one od 85 i više godina trebaju pomoć kako bi zadovoljili svoje osnovne potrebe te mogle aktivno doprinostiti vlastitoj dobrobiti, ali i dobrobiti porodice i zajednice. Međutim, kvalitet pruženih usluga, kako u zemljama okruženja, tako i u BiH, nije zadovoljavajuća. Tu ima više razloga, ali posebno se ističu, nedostatak medicinskih sestara i

⁸ Šarić H. (2012), Nasilje u porodici, P. N. T. d. o. o. Tuzla, str. 7

⁹ Sedić I. (2016), Nasilje djece nad roditeljima, Sveučilište u Zagrebu, str. 22

¹⁰ Zloković J. (2009), Nasilje djece nad roditeljima _ obiteljska tajna, Rijeka, str. 65

¹¹ Rusac S, Čizmin A. (2011) Nasilje nad starijim osobama u ustanovama. Medica Jadertina Zagreb, str. 51-58

njegovateljica, u nekim domovima ih uopšte i nema, higijena prostora je niska, briga o zdravlju loša, sobe su pretrpane krevetima, a posjete korisnicima ograničene. U narednom period biće svakako potrebna edukacija starijih osoba o prevenciji zanemarivanja i zlostavljanja, te faktorima rizika i načinima sprečavanja, odnosno zaustavljanja istih. Osobe starije dobi moraju znati prepoznati zanemarivanje i zlostavljanje, ali moraju i znati kome se obratiti za pomoć i na koje načine je moguće prevenirati zanemarivanje i zlostavljanje.¹²

Posljedice nasilničkog ponašanja

Kao što je već rečeno, nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici i zlostavljanje mogu obuhvatiti širok raspon nasilnih djela. Iako sva djela nasilja u porodici ne predstavljaju krivično djelo ili prekršaj prema zakonima u Bosni i Hercegovini, važno je za ukupnu procjenu predmeta i izricanje kazne da postoji jasno razumijevanje raznovrsnosti i obrasca počinjenog nasilja. Nasilje u porodici je uočljivo u čitavom nizu oblika od psihološkog preko ekonomskog i fizičkog do seksualnog nasilja. Iako se često više pažnje posvećuje različitim oblicima fizičkog i seksualnog nasilja, emocionalno ili psihičko nasilje, pogotovo ako se redovno ponavlja, stvara kontekst u kojem fizičko i seksualno nasilje puno više iscrpljuju žrtvu. Redovno emocionalno zlostavljanje može ukloniti potrebu za primjenom fizičkog nasilja kao sredstva kontrole, budući da je žrtva već prestrašena i emocionalno onespobljena. Pojedinačni čin nasilja u porodici nije slučajan i izolovan događaj gubitka kontrole već dio kontinuiranog obrasca ponašanja. Nasilje najčešće počinje da se manifestuje: poslije zasnivanja bračne zajednice, u trudnoći, poslije rođenja djeteta i poslije ženinog pokušaja uspostavljanja ekonomske nezavisnosti. Većina nasilnika su iz različitih razloga i vješti “manipulatori”, tako da nakon ispoljenog nasilja na različite načine izražavaju kajanje, pogotovo u početku ispoljavanja nasilja. Spremni su se i zakleti da se nasilje više neće ponoviti, plaču i mole da im se oprost.¹³

Ako nasilno ponašanje ne izazove za nasilnike neprijatne posljedice, učestalost i intenzitet nasilja će se povećavati. Uz to, nasilnik neće sam potražiti pomoć za svoje psihološke probleme, jer ima slab kapacitet da ih prepozna i teško mu je da zatraži pomoć. Drugi razlog netraženja pomoći je da on, putem zloupotrebe autoriteta i povjerenja koje je imao u porodici održava svoj psihološki ekvilibrijum i izvan porodice može da funkcioniše kao pristojan i ugledan čovjek.¹⁴

Slični ili čak identični su motivi i odnosi i između nasilnika i žrtve i u ustanovama.

Pravna regulativa nasilja u porodici i međunarodnopravni okvir Međunarodni standardi

Međunarodni standardi za zaštitu ljudskih prava jasno nalažu da je država odgovorna za prevenciju, provođenje istrage i sudsko sankcionisanje svih oblika kršenja ljudskih prava. Iako su obaveze iz sporazuma o ljudskim pravima primjenjive isključivo na države potpisnice, te tako i na djela koja počine državni organi. Takođe, prema principima međunarodnog prava,

---

¹² Hrnčić Z. i Bećirović F. (2018). Postupanje u slučajevima nasilja u porodici, Gender Centar Federacija Bosne i Hercegovine, Sarajevo, str. 41-43

¹³ Žilić M, Janković J. (2016); Nasilje. Socijalne teme, Mostar str. 67-87

¹⁴ Milić A. (2010), *Sprječavanje i suzbijanje nasilja u porodici u Republici Srpskoj*, Priručnik za postupanje subjekata zaštite, Vlada Republike Srpske, Banja Luka, str. 83.

postoji odgovornost države za djela koja počini pojedinac ukoliko država potpisnica ne spriječi kršenje prava, ne provede istragu i ne kazni djelo nasilja, te propusti osigurati pristup pravdi, uključujući i naknadu štete žrtvama, što se naziva standardom dužne pažnje. Zaštita ljudi od nasilja primarni je zadatak savremene zajednice, a zaštita djece od ove pošasti dodatni je zadatak i obaveza kojoj bi svaka ozbiljna i civilizirana zajednica trebala posvetiti veliku pažnju.¹⁵

Bosna i Hercegovina raspolaže kvalitetnim pravnim okvirom kojim se kreiraju pretpostavke za prevenciju nasilja nad ženama i nasilja u porodici koje su usklađene sa međunarodno pravnim dokumentima. Pored navedenih međunarodnih pravnih dokumenata, koji su sadržani u Ustavu BiH i čine njegov sastavni dio, potpisani su i ratificirani i drugi međunarodni pravni akti i dokumenti kojima se stvara zakonska osnova, kao vid opšte prevencije nasilja, poput Konvencije Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (CEDAW), Konvencije o pravima djeteta, Deklaracija Društva naroda "Opšta prava djeteta", te Evropska konvencija o ljudskim pravima i temeljnim slobodama.

Zakonska rješenja u BiH - kroz komparaciju zakona

Ustavi Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine garantiraju zabranu diskriminacije na osnovu spola, između ostalih osnova, kao preduslov za prevenciju nasilja nad ženama i nasilja u porodici na nivou jednog od ključnih uzroka i posljedica ovih vrsta nasilja. Pored toga, BiH, Republika Srpska i Federacija BiH su usvojile niz zakonskih akata koji zabranjuju diskriminaciju na osnovu pola, inkriminišu različite oblike nasilja nad ženama i nasilja u porodici, te posebno propisuju zaštitu od diskriminacije i nasilja u porodici.

U ovom kontekstu, i različite vrste nasilja po osnovu pola se smatraju oblicima diskriminacije, odnosno kršenjem ljudskih prava. Zakon o zabrani diskriminacije u BiH takođe nadograđuje okvir za ostvarivanje jednakih prava i mogućnosti svim osobama u BiH i uređuje sistem zaštite od diskriminacije, između ostalog, na osnovu spola. Pored ovih zakona, porodični zakoni Federacije BiH i Republike Srpske zabranjuju nasilje u porodici, a krivični zakoni BiH, Republike Srpske, Federacije BiH i Distrikta Brčko inkriminišu nasilje u porodici, kao i niz drugih krivičnih djela, koja jesu definirana na rodno neutralan način, osim onih djela koja se po svojoj prirodi mogu odnositi samo na žene kao oštećene, ali daju osnovu i za procesuiranje počinitelaca i zaštitu oštećenih u smislu nasilja na osnovu pola.¹⁶ Ovim se stvara okvir za opštu prevenciju nasilja nad ženama, između ostalih krivičnih djela. Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Federacije BiH, Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske i Zakon o zaštiti od nasilja u porodici u Brčko distriktu definišu načine zaštite od nasilja u porodici, kao i mehanizme sankcionisanja.¹⁷

---

¹⁵ Muratbegović, E., *et al.*, Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, FRAM ZIRAL Mostar, 2013., str. 8., dostupno na:

http://www.mhrr.gov.ba/ljudska_prava/djeca_bih/Smjernice%20za%20postupanje%20u%20slucaju%20nasilja%20nad%20djecom%20-%20HRV.pdf, (18.2.2025.).

¹⁶ Zakon o izmjenama i dopunama zakona o borbi protiv diskriminacije, Službeni glasnik BiH, broj 59/09, 66/16

¹⁷ Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Okvima strategija za provedbu Konvencije o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini za period 2014.-2018., dostupno na: http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2015/10/CAHVIO_Strategija.pdf, (15.12.2024.), str. 11.

Svi gore navedeni razlozi usloveli su potrebu izmjena Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, do kojih je i došlo u Republici Srpskoj krajem 2012., a početkom 2013. godine i u Federaciji Bosne i Hercegovine kada su usvojeni novi zakoni.²¹ U Republici Srpskoj Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici je propisano, da je osnovni cilj zakona zaštita žrtava nasilja u porodici, sprečavanje i suzbijanje nasilja u porodici, kojim se krše Ustavom i zakonima zagarantovana ljudska prava i slobode, dok je u Federaciji Bosne i Hercegovine, u propisano, između ostalog, da će se međunarodni standardi koje je prihvatila Bosna i Hercegovina, a koji uređuju oblast nasilja u porodici, primjenjivati u svim slučajevima radi obezbjeđenja najefikasnije zaštite za žrtve nasilja u porodici. Navedeno upućuje na zaključak da su zakonodavci oba entiteta, već u uvodnom dijelu zakona, usmjerili sve subjekte koji su u obavezi sprječavati i suzbijati nasilje u porodici i štititi žrtvu da je žrtva u fokusu svih radnji koje preduzimaju i da sve članove zakona treba tumačiti i primjenjivati uzimajući u obzir interese žrtve.

Zakon Republike Srpske uveo je i institut hitne mjere zaštite žrtava nasilja u porodici, koji propisuje da sud može, nezavisno od pokretanja bilo kakvog drugog, "redovnog postupka", u roku od 24 časa od podnošenja prijedloga za izricanje, a radi otklanjanja neposredne opasnosti, sprečavanja ponavljanja nasilja i garantovanja bezbjednosti žrtve, učinioca udaljiti iz stana i mu zabraniti kontakt sa žrtvom. Pravo žrtve na posebnu podršku mjerom privremenog zbrinjavanja u sigurnoj kući propisuju oba zakona, i u Republici Srpskoj i u Federaciji Bosne i Hercegovine. Oba zakona propisuju obavezu vođenja evidencija i izvještavanja o preduzetim radnjama i mjerama, i propisuju obavezu dodatnog usavršavanja službenih lica koja primjenjuju zakon.

Pored navedenih zakona, u Bosni i Hercegovini imamo još jedan bitan zakon koji zabranjuje nasilje koje se dešava u porodici, a to je Zakon o ravnopravnosti polova Bosne i Hercegovine. Ovim zakonom zabranjuje se nasilje po osnovnu pola i izdvaja nasilje koje se dešava u porodici ili domaćinstvu. Zakonom o ravnopravnosti polova u Bosni i Hercegovini nasilje u porodici ili domaćinstvu definiše se kao svako djelovanje kojim se nanosi ili može biti nanosena fizička, psihička, seksualna ili ekonomska šteta ili patnja, kao i prijetnja takvim djelovanjem koje sputavaju članove porodice ili domaćinstva da uživaju u svojim ljudskim pravima i slobodama u javnoj i privatnoj sferi života.¹⁸ Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, zabranjuje nasilničko ponašanje bračnog partnera ili bilo kojeg drugog člana porodice i posvećuje posebnu pažnju postupku zaštite od nasilja u porodici, te propisuje da su zaštitu od nasilničkog ponašanja dužni pružiti policija, organ starateljstva i sud, kao i da je policijska uprava dužna odmah po prijemu obavještenja odstraniti i smjestiti u odgovarajuću ustanovu lice koje se nasilnički ponaša ili od kojeg prijeti takva opasnost, ali i propisuje novčane sankcije za pravna lica, odnosno ustanove koje ne odstrane osobu koja se nasilnički ponaša ili od koje prijeti takva opasnost.¹⁹

Porodični zakon Brčko distrikta, na sličan način kao Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, zabranjuje nasilničko ponašanje u porodici, te propisuje mogućnost izricanja

¹⁸ Zakon o ravnopravnosti polova Bosne i Hercegovine - prečišćeni tekst, član 6., Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, broj 32/10

¹⁹ Porodični zakon FBiH, član 4. stav 1; član 380. stav 1 i 2, član 381., član 383. stav 1, tačka n, Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, br. 35/05 i 41/05.

novčanih sankcija za pravno lice, odnosno ustanovu koja ne odstrani lice koje se nasilnički ponaša ili od kojeg prijeti takva opasnost.²⁰

Porodični zakon Republike Srpske ne sadrži odredbe o nasilju u porodici.²¹ Pored ustavnog i zakonskog okvira, institucije BiH i oba entiteta su donijeli i niz politika u vidu strateških dokumenata koji su usmjereni isključivo ili indirektno na prevenciju nasilja nad ženama. Ovdje je naročito značajno spomenuti Strategiju za prevenciju i borbu protiv nasilja u porodici u Federaciji BiH i Strategiju za borbu protiv nasilja u porodici u Republici Srpskoj kao usko specijalizirane dokumente za ovu oblast, kojima se definiše pravac djelovanja u prevenciji nasilja, te zaštiti žrtava i procesuiranju počinitelaca. Pored ovih posebnih dokumenata, doneseni su i šire definisani i sveobuhvatni strateški dokumenti kojima se određuje strateški pravac u prevenciji nasilja nad ženama kroz ostvarivanje ravnopravnosti spolova (Gender akcioni plan BiH), ulogu žena u miru i sigurnosti (Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325), te niz strateških dokumenata koji su u cjelosti ili svojim pojedinim dijelovima usmjereni na promociju ravnopravnosti spolova i osnaživanje žena, kao preduvjeta za prevenciju nasilja, kroz razvoj, zapošljavanje i socijalnu inkluziju. Nekima od ovih politika su obuhvaćene i pojedine višestruko ranjive grupe, kao što su žene koje pripadaju etničkim manjinama ili su u kategoriji populacije sa posebnim potrebama.²²

Upkos svemu navedenom, ostaje problem sa bosanskohercegovačkom legislativom koji se ogleda u činjenici da ona još nije u potpunosti usklađena sa potpisanim i ratificiranim međunarodnim pravnim aktima i dokumentima.

Konkretno, riječ je o Istanbulskoj konvenciji usvojenoj 11. maja 2011. godine koja se direktno tiče ove problematike. Parlamentarna skupština Vijeća Evrope proglasila je ovu Konvenciju "standardom koji mijenja temelje" (groundbreaking law) upravo zato što državama pruža nov i detaljan međunarodnopravni okvir onoga što treba učiniti kako bi se ubrzalo iskorjenjivanje nasilja u porodici i nasilja nad ženama. Nakon niza preporuka Vijeća Evrope o zabrani diskriminacije na osnovu pola i zaštiti od nasilja, koje su imale za cilj postavljanja zajedničkih ciljeva i minimuma zajedničkih standarda za države članice, ali nisu imale pravno obavezujući efekt, Konvencija predstavlja prvi pravno obavezujući akt Vijeća Evrope u oblasti sprečavanja i borbe protiv nasilja nad ženama. Po svojoj prirodi, ovaj akt ne mora biti direktno primjenjiv u državama potpisnicama, ali zahtijeva posebno prilagođavanje zakonskih i institucionalnih okvira država potpisnica radi njene uspješne implementacije. Bosna i Hercegovina je 7. novembra 2013. godine postala 6. zemlja članica Vijeća Evrope koja je ratifikovala Konvenciju i čime se obavezala na preduzimanje zakonodavnih i drugih mjera radi osiguranja pravnog, institucionalnog i organizacionog okvira za prevenciju nasilja nad ženama, zaštitu žrtava nasilja te kažnjavanje počinioca nasilja. Po pitanju prevencije nasilja, Konvencija nalaže državama potpisnicama da preduzmu potrebne zakonske i druge mjere za sprečavanje svih oblika nasilja koje pokriva opseg Konvencije od strane svih fizičkih ili pravnih osoba. Pored prevencije, žrtvama je potrebna odgovarajuća zaštita od daljeg nasilja, podrška

²⁰ Porodični zakon Brčko distrikta, član 280., član 289., član 290., stav 1, tačka j, Službeni glasnik Brčko distrikta, broj 23/07.

²¹ Petrić N. (2013), Međunarodni pravni standardi u oblasti nasilja u porodici i pravna zaštita žrtava u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, str. 98-99.

²² Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Okvima strategija za provedbu Konvencije o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini za period 2014.-2018., 2015., str. 11., dostupno na: http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2015/10/CAHVIO_Strategija.pdf, (15.02.2025.).

i pomoć kako bi nadvladale višestruke posljedice takvog nasilja, te kako bi ponovno izgradile svoje živote. Konvencija obavezuje države potpisnice na pružanje adekvatne i efikasne zaštite žrtvama nasilja.

Poglavlje VI Konvencije normira istragu, krivično gonjenje i zaštitne mjere, te obavezuje države potpisnice na blagovremeno sprovođenje istrage i krivični postupak po zaprimanju prijave.

Usklađivanjem legislative na ovom pitanju postavio bi se bolji temelj za poboljšanje efektivnosti i brzine reagovanja sudskog sistema u BiH u slučajevima nasilja u porodici. Po pitanju efektivnosti, urađeni su određeni koraci, kao npr. Priručnik za sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u BiH iz 2014. god. uz Dodatak priručniku za sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u BiH iz 2016. godine.²³ Međutim, iskustvo i najbolje prakse su pokazale da je za uspješnu zaštitu žrtava nasilja i njihove djece neophodan multiresorni, integriran i sveobuhvatan sistem zaštite i podrške žrtvama nasilja koordiniran formalnim ili neformalnim mehanizmima. U BiH se intenzivno radi na uspostavi referalnih mehanizama za pružanje zaštite žrtvama nasilja u porodici. Referalni mehanizmi se još uvijek ne odnose na žrtve nasilja nad ženama u širem smislu, već na žrtve nasilja u porodici te služe kao instrumenti za kvalitetnu implementaciju zakona o zaštiti od nasilja u porodici u oba entiteta kroz usku saradnju i koordinaciju između svih subjekata zaštite.

Multidisciplinarni pristup podrazumijeva zajedničke intervencije različitih institucija i profesija u rješavanju problema nasilja u porodici, a koordinacija multidisciplinarnog rada se uređuje kroz protokole o saradnji.

U Federaciji Bosne i Hercegovine potpisano je osam kantonalnih protokola o međusobnoj saradnji kantonalnih institucija u pružanju pojedinih vidova pomoći žrtvama nasilja u porodici.

Te protokole prihvatilo je 72% opština u Federaciji Bosne i Hercegovine, dok u jednom broju opština postoje i lokalni protokoli.²⁴ Neophodno je napomenuti da protokoli o saradnji predstavljaju zakonsku obavezu predviđenu Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici Federacije BiH, čime se zdravstveni i socijalni radnici, nastavnici, odgajatelji, medicinske, obrazovne i druge ustanove i organi, kao i nevladine organizacije, obavezuju “za područje jedne ili više opština potpisati protokol o saradnji kojim će se utvrditi međusobna prava i obaveze u postupku prijavljivanja slučajeva nasilja u porodici, pružanja zaštite žrtvama nasilja u porodici, kao i u radu s nasilnim osobama”. Može se konstatovati da je domaći pravni okvir dosta sveobuhvatno i kvalitetno uređen, u nekim dijelovima postoje interna preklapanja ili neusklađenosti sa evropskim pravnim sistemima, ali dosljedna primjena postojećih zakonskih rješenja nudi dovoljno pravnih instrumenata za uspješnu zaštitu žrtava nasilja. Međutim, stvarna primjena pravnih aspekata zaštite od nasilja u porodici u BiH je nešto što u praksi izgleda dosta diskutabilnije

---

²³ Bjeljac, R., et al., Priručnik - Sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u BiH, CPU Printing company, Sarajevo, 2014., dostupno na: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Nasilja_u_porodici_prirucnik_Final_Bos.pdf, (8.12.2024.)

²⁴ Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Okvira strategija za provedbu Konvencije o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini za period 2014.-2018., 2015., str. 17., dostupno na: http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2015/10/CAHVIO_Strategija.pdf, (15.12.2024.)

Zaključak

Problem nasilja nad starijim osobama, kao i stvaranje pretpostavki za njegovo sprečavanje postoji u svim državama svijeta. Da bi se sprečavanje realizovalo, potrebno je izgraditi jedinstven zakonodavni okvir i njegovu primjenu u praksi. Kod nas, nasilničko ponašanje je propisano kao krivično djelo, što daje jasnu poruku o značaju i ozbiljnosti problema nasilja nad starijim osobama. Nesporna je činjenica da nasilje u svakom konkretnom slučaju predstavlja kršenje osnovnih ljudskih prava, te je stoga razumljivo da odgovarajući okvir za prevenciju i efikasan tretman nasilja nad starijim osobama nude i međunarodni dokumenti i konvencije. Nasilje nad starijim osobama nije samo privatni problem, ono je društveni problem, a društvo u cjelini je odgovorno za kažnjavanje nasilnika. Da bi se smanjio broj žrtava nasilja nad starijim osobama, potrebno je više raditi na prevenciji i unapređenju porodičnih i društvenih odnosa uopšte, kroz razne vidove edukacija od strane nadležnih socijalnih i zdravstvenih ustanova, vladinih i nevladinih organizacija, kao i kroz razne oblike resocijalizacije nasilnika. Žrtvi nasilja neophodno je obezbijediti adekvatnu pravnu pomoć koja je omogućena propisima. Nепрепознавање ovog problema je jednim dijelom i posljedica nedovoljnog angažmana organa koji su dužni da se angažuju, prije svega policija i tužilaštvo. Dalje, tradicionalna shvatanja rodnih uloga se u našoj državi manifestuju kao prijetnja za veće učešće žena u procesima odlučivanja u političkim, društvenim, i ekonomskim sferama života. Dakle, nedostatak rodne jednakosti je također jedan od praktičnih problema.

Međutim, i dalje postoji problem tzv. „tamnih brojki“ slučajeva nasilja nad starijim osobama, za koje se pretpostavlja da se dešavaju a koji se ne prijavljuju. Iz straha za vlastitu sigurnost i egzistenciju, kako sebe, tako i svoje porodice, žrtve nasilje prikrivaju, jer ga smatraju prvo svojom ličnom, pa i porodičnom sramotom, plaše se osvete nasilnika i nemaju povjerenja u sistem, te se odlučuju da nasilje ni ne prijave. Sve navedeno upravo predstavlja razlog da se još više govori o nasilju u nad starijim osobama, da se podiže svijest o ovom problemu, da se kroz razne edukacije radi na prevenciji i sprečavanju nasilja, te da se žrtvama osigura adekvatna kako fizička, tako i psihološka pomoć.

Kada govorimo o našoj svijesti o tome ko su žrtve nasilja, potrebno je prije svega da svako od nas shvati da to nisu „tamo neki ljudi“. Potrebno je da shvatimo da žrtva nasilja može da bude svako od naših najbližih, majka, baka, brat, sestra, pa i svako od nas samih. U svako doba moramo da budemo spremni da na takve slučaje odreagujemo na najbolji mogući način, da žrtvi pružimo ruku u smislu razumijevanja, utjehe, ramena za plakanje i nekoga ko će biti uz nju tokom cijelog tog trnovitog puta. U slučaju dugoročnog nasilja, žrtvama je teško i da same sebi priznaju da su žrtve, te je potrebno mnogo volje i stpljenja da bi se postigao određeni napredak. U današnje vrijeme, kada su razni mediji i društvene mreže veliki dio naše svakodnevnice, neophodno je vršiti određeni uticaj na iste, da se o ovoj temi više govori, da se svi građani, pa i potencijalne žrtve nasilja kroz neki medijski potpomognut i interaktivan način upoznaju sa ovim problemom kao i sa svim svojim pravima i mogućnostima, kao što su besplatan telefon, besplatna pravna pomoć i sl.

Literatura:

1. Ajduković M.(1995) Društvena skrb o starijim osobama-izazovi 21 stoljeća, U: Starost i starenje izazovi današnjice: Zbornik radova. Zagreb: Ministarstvo rada i socijalne skrbi
2. Bjeljac, R., et al., Priručnik - Sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u BiH, CPU Printing company, Sarajevo, 2014., dostupno na: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Nasilja_u_porodici_pri_rucnik_Final_Bos.pdf, (8.12.2024.)
3. Čorić, M., Mujezinović J. (2008). Zlate li kako se zaštititi? (Nasilje nad ženama i djecom), Kantonalna javna ustanova „Porodično savjetovalište“ Fondacija lokalne demokratijeFlood, M. (2012). “He hits, she hits:Assesing debates regarding mens and womens experience of domestic violence“, Australian Domestic and Family Violence Clearinghouse seminar, Sydney
4. Hrnčić Z. i Bećirović F. (2018). Postupanje u slučajevima nasilja u porodici, Gender Centar Federacija Bosne i Hercegovine, Sarajevo
5. Milić A. (2010), *Sprječavanje i suzbijanje nasilja u porodici u Republici Srpskoj*, Priručnik za postupanje subjekata zaštite, Vlada Republike Srpske, Banja Luka
6. Muratbegović, E., et al., Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini,Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, FRAM ZIRAL Mostar, 2013., dostupno na: http://www.mhrr.gov.ba/ljudska_prava/djeca_bih/Smjernice%20za%20postupanje%20u%20slucaju%20nasilja%20nad%20djecom%20-%20HRV.pdf, (18.2.2025.)
7. Petrić N.(2013), Međunarodni pravni standardi u oblasti nasilja u porodici i pravna zaštita žrtava u Bosni I Hercegovini, Sarajevo
8. Rusac S, Čizmin A. (2011) Nasilje nad starijim osobama u ustanovama. Medica Jadertina Zagreb
9. Sedić,I. (2016), Nasilje djece nad roditeljima, Sveučilište u Zagreb
10. Šarić H. (2012), Nasilje u porodici, P. N. T. d. o. o. Tuzla
11. Zloković J. (2009), Nasilje djece nad roditeljima_obiteljska tajna, Rijeka
12. Zloković, J. (2009), Nasilje djece nad roditeljima-Obiteljska tajna, Filozofski fakultet Rijeka
13. Žilić M, Janković J. (2016);Nasilje. Socijalne teme, Mostar

Pravni izvori:

1. Zakon o izmjenama i dopunama zakona o borbi protiv diskriminacije, Službeni glasnik BiH, broj 59/09, 66/16
2. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Okvirna strategija za provedbu Konvencije o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini za period 2014.-2018., dostupno na: http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2015/10/CAHVIO_Strategija.pdf, (15.12.2024.), str. 11.
3. Zakon o ravnopravnosti polova Bosne i Hercegovine - prečišćeni tekst, član 6., Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, broj 32/10
4. Porodični zakon FBiH, član 4. stav 1; član 380. stav 1 i 2, član 381., član 383. stav 1, tačka n, Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, br. 35/05 i 41/05
5. Porodični zakon Brčko distrikta, član 280., član 289., član 290., stav 1, tačka j, Službeni glasnik Brčko distrikta, broj 23/07.
6. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Okvirna strategija za provedbu Konvencije o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini za period 2014.-2018., 2015., str. 11., dostupno na: http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2015/10/CAHVIO_Strategija.pdf, (15.02.2025.).
7. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Okvirna strategija za provedbu Konvencije o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini za period 2014.-2018., 2015., str. 17., dostupno na: http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2015/10/CAHVIO_Strategija.pdf, (15.12.2024.)

ZAŠTITA STARIJIH OSOBA NA MEĐUNARODNOM NIVOU

Sažetak

U ovom radu želimo da ukažemo na zaštitu starijih osoba na međunarodnom nivou. U savremenom društvu, pitanje zaštite prava starijih osoba postaje sve važnije usljed ubrzanog procesa starenja globalne populacije. Povećanje broja starijih ljudi predstavlja ozbiljan izazov za socijalne, ekonomske i pravne sisteme, dok istovremeno mnoge starije osobe i dalje trpe marginalizaciju, diskriminaciju i nejednak pristup osnovnim pravima. S obzirom na ove izazove, od ključne je važnosti razviti pravne okvire koji će osigurati zaštitu njihovih prava, te omogućiti ravnopravnost i integraciju u društvene tokove. Globalno starenje stanovništva predstavlja jedan od najvećih društvenih izazova 21. vijeka. Prema podacima Ujedinjenih nacija, broj osoba starijih od 60 godina će se do 2050. godine udvostručiti, što zahtijeva jaču međunarodnu zaštitu njihovih prava. Ovaj rad analizira postojeće međunarodne instrumente, izazove i preporuke za unapređenje zaštite starijih osoba. Kroz pregled ključnih dokumenata, poput Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima i Madridskog plana akcije, rad istražuje kako se prava starijih osoba štite na globalnom nivou i šta je potrebno učiniti da bi se ova zaštita unaprijedila.

Ključne riječi: starenje stanovništva, prava starijih osoba, međunarodni okvir, socijalna zaštita, diskriminacija (ageizam)

PROTECTION OF ELDERLY PERSONS AT THE INTERNATIONAL LEVEL

Abstract

In this paper, we aim to highlight the protection of elderly persons at the international level. In modern society, the issue of safeguarding the rights of the elderly is becoming increasingly important due to the accelerated aging of the global population. The rising number of older individuals presents a significant challenge to social, economic, and legal systems, while many elderly persons continue to face marginalization, discrimination, and unequal access to fundamental rights. Given these challenges, it is crucial to develop legal frameworks that ensure the protection of their rights and promote equality and social inclusion. Global population aging represents one of the greatest social challenges of the 21st century. According to United Nations data, the number of people over the age of 60 is expected to double by 2050, underscoring the need for stronger international protection of their rights. This paper examines existing international instruments, challenges, and recommendations for enhancing the protection of elderly persons. Through an analysis of key documents, such as the Universal Declaration of Human Rights and the Madrid International Plan of Action on Ageing, this paper explores how the rights of elderly persons are safeguarded on a global scale and what measures are needed to strengthen their protection.

Key words: population aging, rights of the elderly, international framework, social protection, age discrimination (ageism)

Uvod

Stariji ljudi su jedna od najranjivijih populacija, ali i dalje nisu dovoljno prepoznati kao subjekti ljudskih prava u međunarodnom kontekstu. Starenje stanovništva najznačajniji je demografski trend, ne samo kod nas, nego i u Evropi i svijetu. To je trend koji sa sobom nosi brojne posljedice.¹

Globalno starenje stanovništva postaje sve veći izazov za međunarodnu zajednicu. Prema podacima Ujedinjenih nacija, do 2050. godine broj osoba starijih od 60 godina će dostići 2,1 milijardi, što čini više od 20% ukupne svjetske populacije.² Ovaj demografski trend zahtijeva adekvatan odgovor kako bi se osiguralo dostojanstvo, jednakost i uključivost starijih osoba. Diljem svijeta, starije osobe suočavaju se sa brojnim izazovima, uključujući diskriminaciju, ekonomsku ranjivost i ograničen pristup zdravstvenim uslugama.

Cilj ovog rada je da analizira postojeće međunarodne mehanizme zaštite prava starijih osoba, identifikuje izazove i ponudi preporuke za unapređenje ove zaštite. Metodologija rada uključuje analizu ključnih međunarodnih dokumenata, studija slučaja i preporuka relevantnih organizacija, kao i pregled nacionalnih politika i praksi u regionu. Rad takođe koristi podatke i domaćih autora kako bi pružio detaljniji uvid u regionalne specifičnosti.

Globalni trend starenja stanovništva

Starenje stanovništva predstavlja jedan od najznačajnijih demografskih fenomena 21. vijeka, koji ima dalekosežne posljedice po društvo, ekonomiju i zdravstvene sisteme širom svijeta.

Ujedinjene nacije kao starost najčešće uzimaju navršenu 60. godinu života, pa je tako i u Opštem Komentaru br. 6 Komisije Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima³ navedeno da su starije osobe one koje su navršile 60 godina i starije, međutim opšteprihvaćena definicija ne postoji. Prema podacima Ujedinjenih nacija, broj osoba starijih od 60 godina će se povećati sa 962 miliona u 2017. godini na 2,1 milijarde do 2050. godine, što predstavlja više od 20% ukupne svjetske populacije.⁴ Ovaj trend je posljedica kombinacije faktora, uključujući smanjenje stope fertiliteta, povećanje životnog vijeka i poboljšanje zdravstvene zaštite. Dok su razvijene zemlje već dugo suočene sa ovim fenomenom, zemlje u razvoju sve više doživljavaju ubrzano starenje stanovništva, što predstavlja dodatne izazove za njihove, često ograničene, resurse.

Glavni uzroci starenja stanovništva su smanjenje stope fertiliteta i povećanje životnog vijeka. Smanjenje fertiliteta je posljedica urbanizacije, boljeg obrazovanja, pristupa kontracepciji i promjena u društvenim normama. Na globalnom nivou, stopa fertiliteta je pala sa 5 rođenja po ženi 1950. godine na 2,4 rođenja po ženi 2020. godine.⁵ Istovremeno, životni vijek se povećao zahvaljujući napretku u medicini, boljoj prehrani i smanjenju smrtnosti od zaraznih bolesti. Na primjer, globalni prosječni životni vijek porastao je sa 46,5 godina 1950. godine na 72,6 godina 2019. godine.⁶

---

¹ Rešetar, Čulo, I: *Zaštita prava starijih osoba u Evropi: trenutno stanje, nedostaci i izazovi*, Pravni vjesnik, vol. 30, br. 2, 2014, str. 121.

² United Nations, *World Population Prospects 2019*, United Nations, New York, 2019, p. 12.

³ Economic, Social and Cultural Rights of Older Persons: General Comment 6, UN ESCOR, Economic, Social, & Cultural Rights Committee, 13th Session, E/12/1995/16/Rev.1, 1995. Vidjeti više o tome i u: Rodrigez-Pinzon D. i Claudia, M., *The International Human Rights Status of Elderly Persons*, American University International Law Review, vol. 18, br. 4, 2003, p. 915 - 1008.

⁴ United Nations, *World Population Prospects 2019*, United Nations, New York, 2019, p. 15.

⁵ Ibidem, p. 20.

⁶ World Bank, *World Development Indicators*, DC World Bank, Washington, 2021.

U Evropi, starenje stanovništva je posebno izraženo. Prema podacima Eurostata, do 2050. godine, 30% stanovništva Evropske unije će biti starije od 65 godina. Ovo je posljedica niskog fertiliteta i visokog životnog standarda. Slični trendovi primjećuju se i u Sjevernoj Americi i Istočnoj Aziji, gdje zemlje poput Japana i Južne Koreje već imaju jedne od najstarijih populacija na svijetu.

Iako je starenje stanovništva globalni fenomen, postoje značajne regionalne razlike. U razvijenim zemljama, starenje stanovništva je postepeni proces koji se odvijao tokom decenija. Na primjer, u Japanu, 28% stanovništva je starije od 65 godina, što ga čini zemljom sa najstarijom populacijom na svijetu.⁷ S druge strane, zemlje u razvoju doživljavaju ubrzano starenje stanovništva, što predstavlja dodatne izazove za njihove, često ograničene, resurse. Na primjer, u Kini, broj starijih osoba će se utrostručiti do 2050. godine, što predstavlja veliki izazov za zdravstvene i socijalne sisteme. U Bosni i Hercegovini, Srbiji i Hrvatskoj, starenje stanovništva je posebno izraženo zbog niskog nataliteta i visokog nivoa emigracije mladih. Prema podacima statističkih zavoda ovih zemalja, procenat starijih osoba u populaciji kontinuirano raste. Na primjer, u Srbiji, starije osobe čine više od 20% populacije, a očekuje se da će se taj broj povećati na 30% do 2050. godine.⁸ Slični trendovi primjećuju se i u Bosni i Hercegovini⁹ i Hrvatskoj¹⁰, gdje starenje stanovništva predstavlja veliki izazov za socijalne i zdravstvene sisteme. U Bosni i Hercegovini, posebno je zabrinjavajuća situacija u ruralnim područjima, gdje starije osobe često žive u izolaciji i bez adekvatne zdravstvene zaštite.

Starenje stanovništva ima značajne socio-ekonomske implikacije. Jedan od najvećih izazova je opterećenje penzionim sistemima. Kako broj starijih osoba raste, a broj radno aktivnih osoba opada, penzioni sistemi postaju sve nezadovoljavajući. Na primjer, u Hrvatskoj, omjer između broja penzionera i broja zaposlenih je 1:1, što predstavlja veliki teret za državni budžet.¹¹ Slična situacija je i u Srbiji, gdje penzioni sistem već decenijama predstavlja jedan od najvećih izazova za ekonomsku politiku.¹²

Zdravstveni sistemi takođe su pod velikim pritiskom zbog povećanja broja starijih osoba, koje često zahtijevaju skupe i dugotrajne medicinske usluge. Na primjer, u Bosni i Hercegovini, nedostatak adekvatne zdravstvene zaštite za starije osobe predstavlja veliki izazov, posebno u ruralnim područjima.¹³

Starenje stanovništva takođe dovodi do promjena u društvenoj strukturi. Na primjer, porast broja starijih osoba može dovesti do promjena u porodičnim strukturama, gdje sve više starijih osoba živi samostalno ili u domovima za starije osobe. U Hrvatskoj, na primjer, broj starijih osoba koje žive samostalno porastao je za 15% u posljednjih 10 godina.¹⁴ Ovo može dovesti do povećanja osjećaja usamljenosti i socijalne izolacije među starijim osobama.

---

⁷ United Nations, *World Population Prospects 2019*, United Nations, New York, 2019, p. 25

⁸ Republički zavod za statistiku Srbije, *Demographic Trends in Serbia*, Republički zavod za statistiku Srbije, Beograd, 2020, str. 23.

⁹ Agencija za statistiku BiH, *Demographic Trends in Bosnia and Herzegovina*, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo, 2021, str. 10.

¹⁰ Croatian Bureau of Statistics, *Population Aging in Croatia*, Croatian Bureau of Statistics, Zagreb, 2020, p. 17.

¹¹ Ibidem, p. 30.

¹² Vuković, D: *Socijalna zaštita starijih osoba u Srbiji: Izazovi i perspektive*, Institut za socijalnu politiku, Beograd, 2019, str. 45.

¹³ Agencija za statistiku BiH, *Demographic Trends in Bosnia and Herzegovina*, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo, 2021, str. 18.

¹⁴ Croatian Bureau of Statistics, *Population Aging in Croatia*, Croatian Bureau of Statistics, Zagreb, 2020, p. 35.

Starenje stanovništva takođe ima značajan uticaj na tržište rada. Kako broj mladih radnika opada, a broj starijih radnika raste, poslodavci se suočavaju sa izazovima u vezi sa zadržavanjem starijih radnika i osiguravanjem kontinuiteta u proizvodnji. Na primjer, u Srbiji, stopa zaposlenosti među starijim osobama je veoma niska, što predstavlja veliki izazov za ekonomsku politiku.¹⁵

Međunarodni okvir za zaštitu prava starijih osoba

Pitanje prava starijih osoba nije bilo prepoznato kao prioritet u većini društava do relativno nedavno. U prošlosti su stariji ljudi često smatrani teretom za društvo, a njihova prava su bila zanemarena ili su bila tretirana u okviru opštih ljudskih prava, bez specifične zaštite koja bi uzela u obzir njihove posebne potrebe. Međutim, tokom posljednjih nekoliko decenija, s obzirom na promjene u demografskoj strukturi i sve veći broj starijih osoba u svijetu, nastao je pomak u pravnoj regulativi i razvoju zakona koji se bave zaštitom prava starijih.

Međunarodni okvir za zaštitu prava starijih osoba obuhvata niz konvencija, deklaracija i planova akcije koje su usvojene kako bi se osiguralo poštovanje i unapređenje prava starijih osoba. Iako ne postoji posebna konvencija posvećena isključivo pravima starijih osoba, brojni međunarodni dokumenti implicitno ili eksplicitno štite ova prava. U ovom poglavlju analiziraju se ključni međunarodni instrumenti, njihova primjena i izazovi u implementaciji, sa posebnim osvrtom na regionalne specifičnosti.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948)

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (UDHR) predstavlja temelj međunarodnog sistema zaštite ljudskih prava. Usvojena 1948. godine, UDHR je prvi globalni dokument koji je eksplicitno definisao ljudska prava koja pripadaju svim ljudima, bez obzira na starost, pol, rasu ili druge karakteristike. Iako se UDHR ne bavi eksplicitno pravima starijih osoba, njeni principi jednakosti, nediskriminacije i prava na dostojanstvo primjenjuju se i na ovu grupu.¹⁶ Na primjer, član 25. UDHR-a garantuje pravo na adekvatan životni standard, uključujući pristup zdravstvenoj zaštiti, hrani, odjeći, stanovanju i socijalnim uslugama, što je od posebnog značaja za starije osobe.¹⁷ Ovo pravo je posebno relevantno za starije osobe koje se često suočavaju sa ekonomskom ranjivošću i ograničenim pristupom resursima.

U Bosni i Hercegovini, ovo pravo je djelimično implementirano kroz Zakon o socijalnoj zaštiti, ali postoje izazovi u pogledu njegove primjene u praksi. Na primjer, mnoge starije osobe u ruralnim područjima nemaju pristup adekvatnoj zdravstvenoj zaštiti ili socijalnim uslugama zbog nedostatka infrastrukture i finansijskih sredstava. Slična situacija je i u Srbiji i Hrvatskoj, gdje starije osobe često žive u siromaštvu i suočavaju se sa diskriminacijom u pristupu uslugama.¹⁸

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966)

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR) naglašava pravo na zdravstvo, socijalnu zaštitu i dostojanstven život. ICESCR je jedan od dva velika, međunarodna ugovora o ljudskim pravima. Usvojen još 1966. godine u okviru sistema Ujedinjenih nacija velikom većinom glasova država članica. Pakt je dio pozitivnog savremenog

---

¹⁵ Republički zavod za statistiku Srbije, *Demographic Trends in Serbia*, Republički zavod za statistiku Srbije, Beograd, 2020, str. 40.

¹⁶ United Nations, *Universal Declaration of Human Rights*, United Nations, New York, 1948, p. 5.

¹⁷ Ibidem, p. 7.

¹⁸ Vuković, D: *Socijalna zaštita starijih osoba u Srbiji: Izazovi i perspektive*, Institut za socijalnu politiku, Beograd, 2019, str. 45.

međunarodnog prava koji poštovanje ljudskih prava ima kao noseće principe. Jedan od ciljeva UN-a je „postizanje međunarodne saradnje rješavanjem međunarodnih problema, ekonomske, socijalne, kulturne ili humanitarne prirode, i unapređivanje i podsticanje poštovanja prava čovjeka i osnovnih sloboda za sve bez obzira na rasu, pol, jezik ili vjeru”.

Među navedenim pravima, posebno se apostrofiraju ekonomska, socijalna i kulturna prava koja će svoj puni izraz dobiti u ICESCR-u. ICESCR, zajedno sa drugim komplementarnim ugovorom, Paktom o građanskim i političkim pravima (PGP) i Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima čine osnovu sistema zaštite ljudskih prava na nivou Ujedinjenih nacija. Iako komplementarni i polazeći iz ideje *International Bil of rights*, ova dva pakta se razlikuju po vrsti prava koju predviđaju. To povlači i različite obaveze država u procesu primjene.

Pakt o građanskim, ličnim i političkim pravima (1966. godine) predviđa osnovna prava, prava ličnosti, kao što su pravo na život, zabranu mučenja ili pravo na privatnost. Ono što ih karakteriše jeste da su to tzv. negativna prava. To znači, da je obaveza države negativna, ona se sastoji u nečinjenju. Država poštuje ova prava kada ne radi ništa što bi ih narušavalo, npr. da arbitrarno liši života ili zadire u privatnost. U pravnom smislu, ovo su slobode, tj. slobode od državne intervencije.

Druga vrsta prava, ona iz ICESCR-a su tzv. pozitivna prava. To bi bilo pravo na rad, pravo na obrazovanje, pravo na adekvatan životni standard, pravo na zdravlje itd. Za razliku od prethodne kategorije, da bi ova prava efektivno postojala u praksi država ima aktivnu obavezu da preduzme neophodne radnje da bi se ona ostvarila. Član 2 ICESCR-a govori o tome. „Svaka država ugovornica ovog Pakta obavezuje se da preduzima korake do maksimuma svojih raspoloživih sredstava, (...) u cilju postepenog obezbjeđenja punog ostvarivanja prava priznatih u ovom Paktu putem svih pogodnih sredstava, uključujući tu naročito usvajanje zakonodavnih mjera. (...) Zemlje u razvoju, (...) mogu odrediti u kom će obimu garantovati ekonomska prava priznata u ovom Paktu licima koja nisu njihovi državljani.” Da bi ispunile svoje obaveze iz Pakta, dovoljno je da u dobroj vjeri rade na ostvarivanju ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava.

Jedna od karakteristika Paktova je postojanje nadzornih mehanizama. Nadzor nad primjenom Pakta vrše odgovarajuća tijela. Iz prirode razlika između dva pakta, proizilaze razlike i u mehanizmima. Glavna se sastoji u tome što Pakt o ličnim i političkim pravima sadrži nadzorni mehanizam u svom osnovnom tekstu. To je Komitet o ličnim, građanskim i političkim pravima. Ono što je bitno istaći je činjenica, da država kada prihvati Pakt, nju obavezuju sve odredbe Pakta, pa i nadzorni mehanizam u vidu Komiteta. Nadzorni mehanizmi se sastoje u obavezi periodičnog izveštavanje Komiteta o svim aktivnostima koje su države preduzele kao odgovor na izvještaje komiteta ili u redovnoj obavezi izvještavanja.

Za razliku od navedenih rješenja, ICESCR ne sadrži odredbe koje bi predvidjele postojanje posebnog ugovornog tijela - Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava. Na osnovu ICESCR-a države imaju obavezu da podnose izvještaje, ali ne posebnom tijelu kao kod PGP-a, nego organu UN-a nadležnim za ekonomska i socijalna prava, Ekonomskom - socijalnom savjetu. Iako se ne može poreći postojanje nadzornih mehanizama po ICESCR-u, nedostatak specijalizovanog ugovornog tijela znatno smanjuje zaštitu prava jer nedostaju profesionalni uvidi tijela koje bi isključivo pazilo na primjenu ICESCR-a, što Ekonomsko - socijalni savjet UN-a po svojoj prirodi to ne može da radi.¹⁹

Navedeni nedostaci podstakli su države ugovornice da donesu i prihvate Opcione protokole na Paktove. Fakultativni protokol na PGP, usvojen 16. decembra 1996, donio je novi mehanizam zaštite ljudskih prava. Odnosi se samo na državne ugovornice Pakta koje su se izričito,

---

¹⁹ Ibidem, str. 468.

obavezale Paktom (čl. 1. Fakultativnog protokola). Na osnovu njega, „pojedinci koji tvrde da su žrtve kršenja ma koga od prava navedenih u Paktu i koji su iscrpili sva raspoloživa unutrašnja pravna sredstva mogu podnijeti Komitetu na razmatranje pismenu predstavku” (čl. 2). Drugačije rečeno, pojedinci - žrtve kršenja ljudskih prava predviđenih PGP-om, dobili su pravo neposrednog, individualnog obraćanja Komitetu za ljudska prava, ako smatraju da im je država (ugovornica Pakta i Protokola) povrijedila ljudska prava. To pojačava kontrolne mehanizme nadzora nad primjenom ljudskih prava, i ograničava arbitrarno ponašanje države. Ovaj mehanizam je prihvatio određen broj država - ugovornica PGP-a, među njima i Srbija. Od 06.09.2001. godine pojedinci koji se nalaze pod jurisdikcijom Srbije (državljeni i lica koja se nađu na njenoj teritoriji) mogu se obraćati Komitetu za ljudska prava u slučaju povreda prava iz PGP-a.

Madridski međunarodni plan akcije o starenju (2002)

U svjetlu demografskih promjena koje karakteriše ubrzano starenje populacije, Madridski međunarodni plan akcije o starenju (MIPAA) predstavlja ključni globalni okvir za unapređenje položaja starijih osoba. Usvojen na Drugoj svjetskoj skupštini o starenju, koju su Ujedinjene nacije organizovale u Madridu 2002. godine, MIPAA je prvi međunarodni dokument koji ne tretira starenje isključivo kao socijalni izazov, već i kao priliku za ekonomski i društveni razvoj.²⁰ Ovaj plan akcije naglašava potrebu za promjenom percepcije starenja i integracijom starijih osoba u sve segmente društvenog života.

Madridski plan akcije zasniva se na tri osnovna pravca djelovanja:

1. *Puno učešće starijih u društvenom i ekonomskom razvoju* - Ovaj princip naglašava potrebu za inkluzijom starijih osoba u sve sfere društvenog života, uz posebnu pažnju na smanjenje diskriminacije na osnovu starosti (*ageism*). Stariji ljudi često su marginalizovani na tržištu rada, uprkos tome što mogu doprinijeti društvenoj i ekonomskoj održivosti.²¹ Stoga, MIPAA podstiče mjere za zapošljavanje starijih radnika, prilagođavanje radnog okruženja i promovisanje doživotnog učenja kako bi se produžio radni vijek. Takođe, plan naglašava potrebu za poboljšanjem pristupa finansijskim uslugama, olakšavanjem preduzetničkih inicijativa i podsticanjem socijalnog preduzetništva među starijima.²²
2. *Unapređenje zdravstvene zaštite i blagostanja starijih* - Plan predviđa mjere za poboljšanje pristupa zdravstvenim uslugama, preventivnoj medicini i dugoročnoj njezi, kao i za promovisanje zdravog načina života kako bi se produžio životni vijek uz očuvanje kvaliteta života. Prema izvještaju Svjetske zdravstvene organizacije, nejednakosti u pristupu zdravstvenim uslugama predstavljaju značajan izazov za stariju populaciju, naročito u zemljama u razvoju.²³ Takođe, zdravstvene politike treba da budu usmjerene na prevenciju bolesti povezanih sa starenjem, kao što su demencija, kardiovaskularne bolesti i dijabetes. Ključni izazov predstavlja integracija gerijatrijske njege u primarne zdravstvene sisteme, kako bi stariji imali kontinuirani pristup adekvatnoj medicinskoj podršci.²⁴
3. *Stvaranje povoljnog okruženja za starije osobe* - Ova oblast uključuje prilagođavanje infrastrukture, stanovanja i transporta potrebama starijih osoba, kao i razvoj politika međugeneracijske solidarnosti. U mnogim urbanim sredinama, arhitektonske barijere

---

²⁰ United Nations, *Madrid International Plan of Action on Ageing*, United Nations, New York 2002, p. 5.

²¹ Walker, A: *Active ageing: Policy developments in Europe*, Journal of Aging & Social Policy, 2006, p. 43.

²² ILO, *Employment and Social Protection Policies for an Ageing Workforce*, International Labour Organization, Geneva, 2019, p. 21.

²³ WHO, *World Report on Ageing and Health*, World Health Organization, Geneva, 2015, p. 29.

²⁴ UNECE, *Synthesis Report on the Implementation of the Madrid International Plan of Action on Ageing in the UNECE Region*, 2017, p. 9.

otežavaju starijim osobama pristup javnim prostorima, što može dovesti do socijalne izolacije.²⁵ Poboljšanja u urbanom planiranju, kao što su prilagođeni javni prevoz i pristupačni stambeni objekti, ključni su za unapređenje kvaliteta života starijih osoba. Takođe, digitalna inkluzija postaje sve važnija, jer mnoge starije osobe nemaju adekvatan pristup digitalnim tehnologijama, što može dodatno otežati njihovu integraciju u savremeno društvo.²⁶

Iako MIPAA nije pravno obavezujući dokument, on predstavlja smjernice za izradu nacionalnih politika o starenju. Države su obavezne da svakih pet godina vrše evaluaciju sprovođenja plana, pri čemu se često ukazuje na izazove kao što su neujednačena primjena mjera u različitim regijama, nedostatak finansijskih sredstava i socijalna isključenost starijih osoba.²⁷ Takođe, mnoge zemlje suočavaju se sa izazovom prilagođavanja svojih penzionih sistema povećanom broju starijih građana, što zahtijeva reforme koje će omogućiti finansijsku održivost penzionih fondova. Dodatno, različite socio-ekonomske realnosti utiču na sposobnost vlada da sprovedu politike usmjerene na starije osobe, pri čemu su siromašnije zemlje u nepovoljnijem položaju.²⁸

U konačnici Madridski međunarodni plan akcije o starenju postavio je temelje za sveobuhvatnu reformu politika o starenju, promovišući aktivno učešće starijih u društvu i ekonomiji. Međutim, njegova uspješna implementacija zavisi od kapaciteta država da ove smjernice prilagode svojim specifičnim uslovima i obezbijede dugoročnu održivost politika usmjerenih na stariju populaciju. Pored toga, neophodno je kontinuirano unapređenje politika kako bi se odgovorilo na nove izazove koje donose tehnološke promjene, demografska kretanja i globalni ekonomski faktori.

Principi Ujedinjenih nacija za starije osobe (1991)

Ujedinjene nacije su 1991. godine usvojile *Principe Ujedinjenih nacija za starije osobe*, dokument koji postavlja osnovne smjernice za poboljšanje kvaliteta života starijih osoba širom svijeta. Ovaj dokument predstavlja ključni međunarodni okvir za promociju dostojanstva, nezavisnosti i participacije starijih u društvu.²⁹ Principi se temelje na pet osnovnih oblasti: nezavisnost, participacija, briga, samoostvarenje i dostojanstvo.

Osnovni principi i njihova primena su:

1. *Nezavisnost* - Starije osobe imaju pravo da žive samostalno i da donose odluke koje utiču na njihov svakodnevni život. Ovo uključuje pravo na odgovarajući smještaj, pristup zdravstvenim uslugama i ekonomskoj sigurnosti. Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji, mogućnost starijih da ostanu u svojim domovima i zajednicama značajno doprinosi njihovom fizičkom i mentalnom blagostanju.³⁰ Takođe, ekonomska nezavisnost starijih predstavlja izazov u mnogim zemljama, posebno u kontekstu nedovoljnih penzionih

---

²⁵ Zaidi et al: *Active ageing index: Concept, methodology and final results*, European Centre Vienna, 2013, p. 15.

²⁶ OECD, *Promoting Digital Inclusion for an Ageing Population*, OECD Publishing, Paris, 2020, p. 33.

²⁷ UNECE, *Synthesis Report on the Implementation of the Madrid International Plan of Action on Ageing in the UNECE Region* 2017, p. 7.

²⁸ ILO, *Employment and Social Protection Policies for an Ageing Workforce*, International Labour Organization, Geneva, 2019, p. 25.

²⁹ United Nations, *United Nations Principles for Older Persons*, United Nations, New York, 1991, p. 3.

³⁰ WHO, *World Report on Ageing and Health*, World Health Organization, Geneva, 2015, p. 18.

fondova i niskih primanja.³¹ Države se podstiču da razviju politike koje podržavaju zapošljavanje starijih osoba i fleksibilne modele rada.

2. *Participacija* - Stariji građani imaju pravo da aktivno učestvuju u društvenim, ekonomskim, političkim i kulturnim aktivnostima. Mnoge zemlje su razvile programe koji promovišu angažovanje starijih u volontiranju, mentorstvu i građanskim inicijativama, što doprinosi međugeneracijskoj solidarnosti i socijalnoj koheziji.³² U tom kontekstu, starije osobe igraju ključnu ulogu u prenosu znanja i iskustava na mlađe generacije. Pored toga, digitalna povezanost starijih postaje sve važniji faktor u njihovoj participaciji, s obzirom na to da mnogi javni servisi prelaze na digitalne platforme.³³
3. *Briga* - Ovaj princip naglašava pravo starijih osoba na adekvatnu zdravstvenu zaštitu, socijalne i pravne usluge koje im omogućavaju dostojanstven život. Briga uključuje i pravo na dugoročnu njegu, naročito za one koji pate od hroničnih bolesti i invaliditeta. Međutim, izazovi u sprovođenju ovog principa uključuju nedostatak gerijatrijskih specijalista i nejednak pristup zdravstvenim resursima.³⁴ U mnogim zemljama, neformalni njegovatelji - uglavnom članovi porodice - preuzimaju značajan dio tereta njege starijih, što može dovesti do fizičkog i emocionalnog iscrpljivanja.³⁵ Stoga je neophodno razviti strategije podrške neformalnim njegovateljima i povećati dostupnost profesionalnih usluga dugotrajne njege.
4. *Samoostvarenje* - Starije osobe treba da imaju pristup obrazovanju, kulturi i rekreaciji kako bi nastavile da razvijaju svoje sposobnosti i učestvuju u društvenim aktivnostima. U mnogim zemljama razvijeni su programi neformalnog obrazovanja i digitalne pismenosti kako bi se povećala uključenost starijih u savremeno društvo.³⁶ Programi cjeloživotnog učenja doprinose ne samo profesionalnom razvoju starijih, već i njihovom mentalnom zdravlju i društvenoj povezanosti. Takođe, uključivanje starijih u umjetničke i kreativne aktivnosti dokazano doprinosi njihovom emocionalnom blagostanju i kvalitetu života.³⁷
5. *Dostojanstvo* - Stariji imaju pravo na život bez eksploatacije, zanemarivanja i zlostavljanja. Diskriminacija na osnovu starosti i nasilje nad starijima predstavljaju ozbiljne probleme u mnogim dijelovima svijeta. Prema podacima UN-a, gotovo 15% starijih osoba doživjelo je neki oblik zlostavljanja, pri čemu su žene i ekonomski zavisne osobe u većem riziku.³⁸ Zaštita dostojanstva starijih zahtijeva razvoj adekvatnih pravnih mehanizama i edukaciju društva o njihovim pravima. Pored toga, promocija pozitivnih slika starenja u medijima može doprinijeti smanjenju predrasuda i stereotipa o starijima. Iako su Principi Ujedinjenih nacija za starije osobe usvojeni na globalnom nivou, njihova primjena varira u zavisnosti od nacionalnih politika i resursa. Mnoge zemlje razvile su strategije za implementaciju ovih principa, ali izazovi kao što su finansijska održivost socijalnih sistema i nedostatak usluga dugotrajne njege i dalje ostaju značajni. Pored toga, digitalna isključenost starijih osoba postaje sve veći problem u kontekstu digitalizacije javnih usluga i tržišta rada.³⁹ Starenje

---

³¹ ILO, *Employment and Social Protection Policies for an Ageing Workforce*, International Labour Organization, Geneva, 2019, p. 31.

³² Walker, A: *Active ageing: Policy developments in Europe*, Journal of Aging & Social Policy 18(4), 2006, p. 47.

³³ OECD, *Promoting Digital Inclusion for an Ageing Population*, OECD Publishing, Paris, 2020. p. 28.

³⁴ UNECE, *Synthesis Report on the Implementation of the Madrid International Plan of Action on Ageing in the UNECE Region 2017*, p. 12.

³⁵ United Nations, *Global Report on Elder Abuse*, United Nations, New York, 2019, p. 9.

³⁶ OECD, *Promoting Digital Inclusion for an Ageing Population*, OECD Publishing, Paris, 2020. p. 28.

³⁷ WHO, *Cultural Contexts of Ageing: The Impact of Arts and Culture on Older People's Well-being*, World Health Organization United Nations, 2019, p. 9, Geneva, 2017, p. 22.

³⁸ United Nations, *Global Report on Elder Abuse*, United Nations, New York, 2019, p. 9.

³⁹ OECD, *Promoting Digital Inclusion for an Ageing Population*, OECD Publishing, Paris, 2020. p. 35.

populacije donosi dodatne izazove, posebno u zemljama u razvoju gdje su socijalni i zdravstveni sistemi nedovoljno razvijeni.

U konačnici, Principi Ujedinjenih nacija za starije osobe predstavljaju osnovu za izgradnju društava koja podržavaju aktivno, dostojanstveno i sigurno starenje. Njihova uspješna implementacija zahtijeva međusektorsku saradnju, adekvatno finansiranje i stalnu evaluaciju politika usmjerenih na starije osobe. Kako bi se osigurao dugoročni napredak, potrebno je dalje razvijati strategije koje omogućavaju ekonomsku sigurnost, zdravstvenu zaštitu i socijalnu inkluziju starijih građana. Takođe, važno je kontinuirano raditi na promjeni društvene percepcije starenja i promovisati međugeneracijsku solidarnost.

Regionalni instrumenti

Pored globalnih normi i dokumenata koje su usvojile Ujedinjene nacije, brojni regionalni instrumenti imaju ključnu ulogu u zaštiti prava starijih osoba. Ovi instrumenti predstavljaju prilagođene pravne i političke okvire koji odgovaraju specifičnim izazovima u različitim dijelovima svijeta. Regionalne organizacije, poput Evropske unije (EU), Organizacije američkih država (OAS), Afričke unije (AU) i drugih, razvile su strategije i konvencije kako bi osigurale zaštitu starijih osoba i unapredile njihova prava.⁴⁰

Evropski instrumenti u zaštiti starijih osoba

Evropska unija i Savjet Evrope razvili su brojne pravne i političke instrumente kako bi osigurali prava starijih osoba:

1. *Evropska socijalna povelja (Revidirana, 1996)* - Ovaj dokument, usvojen od strane Savjeta Evrope, garantuje pravo starijih osoba na socijalnu zaštitu, pristup zdravstvenim uslugama i dostojanstven život.⁴¹ Član 23 jasno definiše obaveze država članica u pogledu zaštite starijih osoba od diskriminacije i socijalne isključenosti.
2. *Strategija EU za ljudska prava starijih osoba* - Evropska komisija promovise inicijative koje se odnose na aktivno starenje i međugeneracijsku solidarnost, uključujući i program „Evropa 2020“ koji naglašava inkluzivno društvo za sve starosne grupe.⁴²
3. *Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini (Ovjedo konvencija, 1997)* - Ovaj dokument reguliše prava pacijenata, uključujući i starije osobe, u oblasti medicinske etike i prava na dostojanstvenu zdravstvenu njegu.⁴³
4. *Povelja o osnovnim pravima EU (2000)* - Dokument garantuje prava starijih osoba, uključujući pravo na dostojanstven i nezavisan život, kao i pravo na socijalnu sigurnost.⁴⁴
5. *Evropski pakt za starenje (2011)* - Inicijativa koja podstiče aktivno starenje i prilagođavanje radnog okruženja potrebama starijih radnika.⁴⁵

Instrumenti zaštite starijih osoba u Americi

U okviru Organizacije američkih država (OAS) i nacionalnih zakonodavstava, donijeti su ključni dokumenti koji štite prava starijih osoba:

---

⁴⁰ UNECE, *Regional Instruments on Ageing Policies*, 2017, p. 14.

⁴¹ Council of Europe, *European Social Charter (Revised)*, 1996, p. 32.

⁴² European Commission, *EU Strategy on Human Rights of Older Persons*, 2015, p. 21.

⁴³ Council of Europe, *Convention on Human Rights and Biomedicine*, 1997, p. 18.

⁴⁴ European Union, *Charter of Fundamental Rights of the European Union*, 2000, p. 24.

⁴⁵ European Commission, *European Pact on Ageing*, 2011, p. 17.

1. *Interamerička konvencija o zaštiti ljudskih prava starijih osoba (2015)* - Ovaj dokument je prvi pravno obavezujući međunarodni ugovor koji se eksplicitno odnosi na prava starijih osoba. Konvencija prepoznaje pravo starijih osoba na autonomiju, integritet i pristup socijalnim uslugama.⁴⁶
2. *Program „Stariji u akciji“ (Older Adults in Action)* - Ova inicijativa promovira aktivno učešće starijih osoba u društvenom životu i pruža podršku u oblasti obrazovanja i zapošljavanja.⁴⁷
3. *Nacionalne strategije za aktivno starenje* - U mnogim državama Latinske Amerike razvijeni su nacionalni planovi za zaštitu starijih osoba, uključujući strategije prilagođavanja urbanog okruženja i zdravstvenih usluga.⁴⁸

Afrički i azijski instrumenti u zaštiti starijih osoba

Afrička unija i azijsko-pacifičke organizacije također su razvile mehanizme zaštite starijih osoba:

1. *Protokol o pravima starijih osoba u Africi (2016)* - Ovaj dokument, usvojen u okviru Afričke povelje o ljudskim i narodnim pravima, prepoznaje pravo starijih osoba na socijalnu zaštitu i sigurnost.⁴⁹
2. *Madrid+10: Azijsko-pacifička strategija o starenju* - Ova regionalna inicijativa, razvijena u okviru UNESCAP-a, promovira politike za unapređenje položaja starijih osoba u azijsko-pacifičkom regionu, uključujući i ekonomske i zdravstvene aspekte.⁵⁰
3. *Nacionalni programi za starenje u azijsko-pacifičkim zemljama* - Japan, Kina i Južna Koreja razvili su dugoročne strategije za podršku starijim osobama, uključujući reforme penzionih sistema i unapređenje zdravstvene zaštite.

Iako su mnogi regionalni instrumenti usvojeni kako bi poboljšali prava starijih osoba, njihova primjena varira u zavisnosti od ekonomskih i političkih uslova u pojedinim zemljama. Ključni izazovi uključuju:

- Nedostatak finansijskih resursa za sprovođenje politika zaštite starijih osoba,
- Neujednačena primjena propisa u različitim regijama i pravnim sistemima,
- Diskriminacija starijih osoba i nedostatak svijesti o njihovim pravima u pojedinim zemljama,
- Nedostatak institucionalne koordinacije i saradnje između različitih nivoa vlasti i civilnog društva.

Regionalni instrumenti za zaštitu starijih osoba dopunjuju globalne strategije i omogućavaju bolje prilagođene politike na nacionalnim nivoima. Međutim, njihova uspješna implementacija zavisi od političke volje, ekonomskih mogućnosti i svijesti društva o značaju zaštite starijih osoba. Jačanje institucionalne podrške i međuregionalne saradnje može dodatno doprinijeti efikasnijoj primjeni ovih instrumenata i poboljšanju kvaliteta života starijih širom svijeta.

⁴⁶ OAS, *Inter-American Convention on Protecting the Human Rights of Older Persons*, 2015, p. 7.

⁴⁷ OAS, *Inter-American Convention on Protecting the Human Rights of Older Persons*, 2018, p. 10.

⁴⁸ ECLAC, *National Ageing Strategies in Latin America*, 2020, p. 15.

⁴⁹ African Union, *Protocol on the Rights of Older Persons in Africa*, 2016, p. 12.

⁵⁰ UNESCAP, *Madrid+10: Ageing Strategy in Asia-Pacific*, 2017, p. 9.

Zaključak

Starenje stanovništva predstavlja jedan od najvećih društvenih izazova 21. vijeka, koji ima dalekosežne posljedice po ekonomiju, zdravstvene sisteme i društvenu strukturu širom svijeta. Ovaj rad je analizirao postojeće međunarodne instrumente, izazove i preporuke za unapređenje zaštite prava starijih osoba. Ključni nalazi rada ukazuju na to da, iako postoje brojni međunarodni instrumenti koji štite prava starijih osoba, njihova implementacija često nailazi na značajne izazove. Na globalnom nivou, nedostatak posebne konvencije o pravima starijih osoba predstavlja veliki izazov u osiguravanju njihovih prava. Posebna konvencija bi omogućila jasnije definisanje obaveza država i jaču zaštitu prava starijih osoba, uključujući pravo na adekvatan životni standard, zdravstvenu zaštitu i socijalnu podršku.

Ključni izazovi u zaštiti prava starijih osoba uključuju diskriminaciju, ekonomsku ranjivost, zdravstvene probleme i nedostatak posebne konvencije. Starosna diskriminacija (ageizam) ograničava pristup starijih osoba resursima i uslugama, što dovodi do socijalne izolacije i smanjenja kvaliteta života. Ekonomska ranjivost, posebno u zemljama u razvoju, predstavlja veliki izazov, jer mnoge starije osobe žive u siromaštvu i nemaju pristup adekvatnoj socijalnoj zaštiti. Zdravstveni problemi, uključujući hronične bolesti i potrebu za dugotrajnom njegom, takođe predstavljaju veliki izazov, posebno u ruralnim područjima gdje je pristup zdravstvenim uslugama ograničen.

Zaključno, zaštita prava starijih osoba zahtijeva koordinisan i sveobuhvatan pristup koji uključuje jačanje međunarodnih i nacionalnih mehanizama, podizanje svijesti o pravima starijih osoba i uključivanje starijih osoba u proces donošenja odluka. Ovi napori ne samo da će unaprijediti kvalitet života starijih osoba, već će i doprinijeti izgradnji inkluzivnijeg i pravednijeg društva za sve generacije.

LITERATURA:

1. Agencija za statistiku BiH, *Demographic Trends in Bosnia and Herzegovina*, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo, 2021.
2. African Union, *Protocol on the Rights of Older Persons in Africa*, 2016.
3. Croatian Bureau of Statistics, *Population Aging in Croatia*, Croatian Bureau of Statistics, Zagreb, 2020.
4. Council of Europe, *Convention on Human Rights and Biomedicine*, 1997.
5. Council of Europe, *European Social Charter (Revised)*, 1996.
6. ECLAC, *National Ageing Strategies in Latin America*, 2020.
7. Economic, Social and Cultural Rights of Older Persons: General Comment 6, UN ESCOR, Economic, Social, & Cultural Rights Committee, 13th Session, E/12/1995/16/Rev.1, 1995.
8. European Commission, *European Pact on Ageing*, 2011.
9. European Commission, *EU Strategy on Human Rights of Older Persons*, 2015.
10. European Union, *Charter of Fundamental Rights of the European Union*, 2000.
11. ILO, *Employment and Social Protection Policies for an Ageing Workforce*, International Labour Organization, Geneva, 2019.
12. OAS, *Inter-American Convention on Protecting the Human Rights of Older Persons*, 2018.
13. OECD, *Promoting Digital Inclusion for an Ageing Population*, OECD Publishing, Paris, 2020.
14. Republički zavod za statistiku Srbije, *Demographic Trends in Serbia*, Republički zavod za statistiku Srbije, Beograd, 2020.
15. Rešetar, Čulo, I: *Zaštita prava starijih osoba u Europi: trenutno stanje, nedostaci i izazovi*, Pravni vjesnik, vol. 30, br. 2, 2014.
16. UNECE, *Regional Instruments on Ageing Policies*, 2017.
17. UNECE, *Synthesis Report on the Implementation of the Madrid International Plan of Action on Ageing in the UNECE Region 2017*.
18. UNESCAP, *Madrid+10: Ageing Strategy in Asia-Pacific*, 2017.
19. United Nations, *Global Report on Elder Abuse*, United Nations, New York, 2019.
20. United Nations, *Madrid International Plan of Action on Ageing*, United Nations, New York 2002.
21. United Nations, *Universal Declaration of Human Rights*, United Nations, New York, 1948.
22. United Nations, *United Nations Principles for Older Persons*, United Nations, New York, 1991.
23. United Nations, *World Population Prospects 2019*, United Nations, New York, 2019.
24. Vuković, D: *Socijalna zaštita starijih osoba u Srbiji: Izazovi i perspektive*, Institut za socijalnu politiku, Beograd, 2019.
25. Walker, A: *Active ageing: Policy developments in Europe*, Journal of Aging & Social Policy, 2006.
26. WHO, *Cultural Contexts of Ageing: The Impact of Arts and Culture on Older People's Well-being*, World Health Organization United Nations, 2019, p. 9, Geneva, 2017.
27. WHO, *World Report on Ageing and Health*, World Health Organization, Geneva, 2015.
28. World Bank, *World Development Indicators*, DC World Bank, Washington, 2021.
29. Zaidi et al: *Active ageing index: Concept, methodology and final results*, European Centre Vienna, 2013.

ISKORIŠĆAVANJE BESPOMOĆNOSTI ILI DRUGOG TEŠKOG STANJA NEKOG LICA KAO OBLIK KRIVIČNOG DELA TEŠKA KRAĐA

Apstrakt

U krivičnom pravu Republike Srbije u Krivičnom zakoniku Republike Srbije, između ostalih krivičnih dela predviđeno je i krivično delo teška krađa. Kao jedan od šest oblika ovog teškog krivičnog dela, zakonodavac predviđa u stavu 6 krivično delo teške krađe, koje se vrši iskorišćavanjem bespomoćnosti ili drugog teškog stanja nekog lica. Cilj zakonodavca ovom zakonskom odredbom je prvenstveno zaštita starijih i bespomoćnih lica, koja su zbog svojih godina vrlo ranjiva kategorija. Na taj način savremeno društvo brine o starijim licima, koja su vrlo često i u teškom stanju. Krivični zakonik Republike Srbije za ovaj teži oblik krivičnog dela teške krađe predviđa strožiju krivičnu sankciju i to je kazna zatvora u trajanju od jedne do osam godina. Fiziološke promene kod starijih lica povećavaju rizik od potencijalne opasnosti da postanu žrtve krivičnog dela teške krađe, koja se vrši iskorišćavanjem njihove bespomoćnosti, ili nekog eventualnog teškog stanja, u kome mogu da se nadju usled svoje starosti. Jasno je da se svet treba pripremiti i prilagoditi, a prije svega suočiti s činjenicom da svetsko stanovništvo sve više stari.

Ključne reči: bespomoćnost, teško stanje, starija lica, krivično delo, teška krađa.

Abstract

In the criminal law of the Republic of Serbia, in the Criminal Code of the Republic of Serbia, among other criminal offenses, the criminal offense of aggravated theft is foreseen. As one of the six forms of this serious crime, the legislator provides in paragraph 6 the crime of serious theft, which is committed by taking advantage of the helplessness or other serious condition of a person. The goal of the legislator with this legal provision is primarily the protection of elderly and helpless persons, who are a very vulnerable category due to their age. In this way, modern society takes care of the elderly, who are often in a difficult condition. The Criminal Code of the Republic of Serbia foresees a more severe criminal sanction for this more serious form of the crime of aggravated theft, which is a prison sentence of one to eight years. Physiological changes in the elderly increase the risk of potential danger of becoming victims of the crime of serious theft, which is carried out by taking advantage of their helplessness, or any possible difficult situation in which they may find themselves due to their age. It is clear that the world needs to prepare and adapt, and above all to face the fact that the world's population is getting older.

Key words: helplessness, difficult situation, elderly people, crime, serious theft.

Uvod

Starenje je puno više od telesnog procesa, jer osećaj starosti uveliko zavisi o socijalnim i ličnim događajima, kao i o našem telesnom stanju. Realnost starenja sastoji se od činjenice da su mnoga ograničenja neizbežna. Može se zaključiti da su kod starijih osoba gubitak i stres glavni faktori koji predisponiraju depresiji. Pod gubitkom i stresom kao bitnim činjenicama s kojima se starija osoba suočava uglavnom se podrazumeva: fizička onesposobljenost kao posledica narušenog zdravstvenog stanja, potom bolni sindromi, senzorni deficit i kognitivno osiromašenje; socijalni gubitci poput smrti supružnika ili partnera, odbačenost od porodice, napuštenost, potom gubitak radne uloge i radnog značaja; smanjenje prihoda također ima udela, nezadovoljavajući finansijski uslovi, kao i povećanje medicinskih troškova, prilagodjavanje na smrt, održavanje samopoštovanja, procena prošlih životnih uspeha i neuspeha.

Sa starenjem se menja i priroda socijalnih uloga i odnosa. Pritom izuzetnu važnost ima tzv. sastav neformalne podrške pojedinčevog okruženja. Porodica je starijim ljudima primaran izvor socijalne podrške. Od nužne važnosti za mentalno zdravlje starijih osoba je i pravilan unos nutritijenata, te pravilna hidracija. Medicinska sestra-tehničar može osnažiti osećaj sigurnosti staroj osobi, postupno ju uključiti u negu, u edukativne programe, u program vežbanja, organizovati druženje osobe treće dobi s odabranim osobama koje imaju sličan problem, a koji rešavaju na racionalan način.

U Americi približno 15% starijih osoba oboli od depresivnog poremećaja. Brojčano, to iznosi oko 6 miliona žena i muškaraca starosti od 65 i više godina. Najveći broj gerijatrijskih bolesnika se rijetko zbog tog problema javi svom izabranom lekaru, dok članovi njegove uže porodice smatraju to normalnom pojavom u starosti. Starija životno doba, odnosno promene karakteristične za stariju životno doba, uključujući učestalije zdravstvene probleme, finansijske poteškoće, stres, otuđenost, nezadovoljstvo, odlazak u penziju, gubitak bračnog partnera, članova porodice ili prijatelja, odlazak djece, smanjenje potrebe i motivacije za aktivnostima koje su nekad bile normalni dio života dodatni su "objektivni" okviri koji stvaraju pogodno tlo za depresivnu reakciju starijeg čovjeka ¹.

Zbog toga je nužna prevencija za starije kojom se primenjuje primarna i sekundarna preventivna zdravstvena mera trajne telesne i psihičke aktivnosti za starije. Nužno je potražiti stručnu pomoć, osim izabranog doktora porodične medicine, i psihogerijatra. Prepoznata depresija može se vrlo uspešno lečiti. Starije osobe odgovaraju na lečenje dobro poput mlađih.

Fiziološke promene kod starijih lica povećavaju rizik od potencijalne opasnosti da postanu žrtve nekog krivičnog dela, koja se vrši iskorišćavanjem njihove bezpomoćnosti, ili nekog eventualnog teškog stanja, u kome mogu da se nadju usled svoje starosti. Jasno je da se svet treba pripremiti i prilagoditi, a pre svega suočiti s činjenicom da svetsko stanovništvo sve više stari.

---

¹ Martinčević – Ljumanović R. Zdrava i sretna starost: suvremena gerontologija i gerijatrija. Zagreb: Spektr; 1985

1. Bepomoćnost

Osećanje bepomoćnosti je veoma važna tema jer se tiče mnogih drugih emocionalnih problema. Dosta se govori o strahovima, panici, depresiji i sličnim problemima, a veoma malo o osećanju bepomoćnosti. Osećanje bepomoćnosti može biti u osnovi nekih emocionalnih problema, pre svega problema sa anksioznošću (napadi panike, fobije itd.), depresijom i preteranom zavisnošću od drugih.

Osećanje bepomoćnosti je posledica procene osobe da ne raspolaže ponašanjima, snagom, mogućnostima ili nekim drugim resursima kojima bi mogla odbraniti i zaštititi sebe u situacijama koje procenjuje kao opasne i ugrožavajuće po svoj psihofizički integritet. Jednom rečju osoba ne veruje u vlastite kapacitete i snage da se izbori sa opasnošću (bilo spoljašnjom, bilo onom koja dolazi iznutra – iz same osobe). Kao posledica ovakve procene osoba se oseća bepomoćno što obično biva praćeno paničnim strahom u situaciji za koju osoba procenjuje da je opasna, ili depresijom kada osoba nije u datoj situaciji, ali razmišlja o tome kako nikada neće prevazići taj problem.

Svako od nas se bar nekada u životu (naročito u detinjstvu) osećao bepomoćno, ali su neki ljudi ipak više skloni ovom osećanju nego neki drugi. Pre svega treba reći da svi kada smo bili deca, smo zaista i bili bepomoćni, i potpuno zavisni od roditelja u svakom smislu (fizičkom, emocionalnom, egzistencijalnom).

Sušta suprotnost osećaju bepomoćnosti je osećaj snage i vere u sebe (osećaj i vera da mogu sam/sama da se odbranim, prevaziđem nelagodnosti i frustracije). Upravo ovo će nedostajati osobama koje nisu imale adekvatno vaspitanje u detinjstvu (ljubav, podršku i prisustvo roditelja). Ove osobe će u kriznim situacijama biti sklone da veruju da ne mogu da se same i na uspešan način suoče sa opasnostima i nedaćama koje život nosi. Upravo to verovanje ih čini slabim, zbog čega su ove osobe sklone paničnom strahu, depresivnosti i preteranoj zavisnosti od drugih (stalnom traženju zaštite, podrške itd.). Kako bi se odbranile od osećaja bepomoćnosti ove osobe su sklone izbegavanju situacija u kojima postoje izvesne opasnosti ili potencijalne frustracije. To naravno značajno osiromašuje njihov život.

Osobe koje su preživele neka intenzivna traumatska iskustva (ratove, silovanje, nasilništvo i sl.), osobe koje su bile zanemarivane ili zlostavljane u porodici, koje su preživele rane separacije od roditelja (odlazak roditelja na put, duži boravci u bolnici, smrt roditelja i sl.) ali i osobe koje su prezaštićivane u svojim porodicama. Dakle imamo dve krajnosti a isti rezultat – sklonost osećanju bepomoćnosti. Jedna grupa ljudi se oseća bepomoćno jer kada su bili deca su zaista i bili bepomoćni (zanemarivani, ostavljani ili zlostavljani) ili im se kasnije u životu dogodila serija veoma negativnih događaja (ratovi, nasilje i sl.) što ih je dovelo do toga da razviju sklonost bepomoćnom reagovanju. S druge strane su ljudi koji su prezaštićivani u porodici i koji su zbog toga razvili preteranu zavisnost od drugih, nisku frustracionu toleranciju, nepoverenje u sebe, svoje snage i kapacitete.²

Depresija je bolest središnjeg nervnog sistema koja nastaje zbog hemijskih promena u nervnim stanicama u mozgu. U starijoj životnoj dobi najčešće se javlja uz druga zdravstvena stanja i bolesti i traje duže nego kod mlađih osoba. Uznapredovala životna dob često je praćena

---

² <https://www.vaspsholog.com/2011/01/bepomocnost-uzrok-strahova-depresije-i-zavisnosti/>

gubitkom socijalne uključenosti, bilo zbog gubitka supružnika i/ili partnera, bliskih članova porodice i prijatelja, odlaska u penziju ili promene mesta stanovanja (npr. odlazak u starački dom i sl.) što pogoduje razvoju depresije.

Simptomi koji se dovode u vezu s depresijom su: potištenost, negativno raspoloženje, navala crnih misli i sjećanja; intenzivna tuga, samosažaljenje, napadi plača; osjetljivost, ranjivost, razdražljivost ("sve mi smeta"); strah, teskoba, zabrinutost, strepnja ("nešto strašno će se dogoditi"); pesimizam, beznađe i bespomoćnost ("nema mi spasa", "nikad mi neće biti bolje"); osećaj bezvrednosti, krivice i suvišnosti ("nitko me ne voli", "nitko me ne treba"); osamljenost, osjećaj nepripadanja ili nezaštićenosti ("potpuno sam sam na svetu"); nesposobnost uživanja u ranije ugodnim stvarima ili aktivnostima ("ništa me ne veseli"); bezvoljnost, letargija ("ništa mi se ne da"); oslabljena koncentracija i poremećaj pamćenja; umor, iscrpljenost, manjak energije; značajno smanjen ili povećan apetit; nesanica ili prevelika potreba za snom; telesni bolovi koji nemaju telesne uzroke; želja za smrću ili planiranje samoubojstva ("ne mogu više izdržati", "bolje da me nema").

Okolnosti koje povećavaju rizik od razvoja depresije su stresni događaji, nedostatak podrške u društvenom okruženju, porodično nasleđe, nepravilna ishrana, slabija telesna aktivnost, nedostatak dnevnog svjetla, ženski pol, život bez partnera (npr udovice/ci i sl.) korištenje lekova koji kao nuspojavu imaju depresiju, ostala zdravstvena stanja i sl. Brojne bolesti povećavaju rizik od razvoja depresije npr. moždani udar, rak, demencija, dok sama depresija povećava rizik od razvoja drugih bolesti (npr. povećava rizik od razvoja kardiovaskularnih bolesti, slabi imuni sastav ogranizma te povećava rizik od razvoja infekcija i sl.) i smrti (npr. nakon infarkta miokarda).

Depresija u starijih osoba usporava i procese rehabilitacije tokom oporavka od brojnih bolesti i stanja što za posledicu ima znatne troškove u zdravstvenoj zaštiti. Nепреpoznata i nelečena depresija kod starijih osoba može dovesti i do samoubistva zbog čega je važno posvetiti dovoljno vremena pacijentu i obaviti temeljiti pregled čak i onda ako pokazuje samo blage znakove depresije.

Istraživanja vezana uz prehrambene navike starijih žena dovele su u vezu nedostatak B12 vitamina i dvostruko veću sklonost razvoju depresije. No, kako starije osobe oboljele od depresije imaju slabije prehrambene navike, teško je razlikovati da li je nedostatak vitamina uzrok ili posledica depresije. Jedna od terapijskih mera kod obolelih je svakako i uvođenje redovnih obroka odgovarajućeg energetskog i nutritivnog sadržaja u svakodnevnu prehranu uz ostale terapijske smernice i nadzor obolele osobe.

Prepoznavanje i lečenje depresije ne treba odgađati. Savetovati se možete s porodičnim lekarom, patronažnom sestrom i zatražiti pomoć. Terapija se sprovodi lekovima (antidepresivima), psihoterapijom i alternativnim lečenjem u specijaliziranim zdravstvenim ustanovama (npr. elektrokonvulzivna terapija, terapija svetlošću i sl.).

Uzroci depresije u starijih osoba pojavljuju se jer normalan proces starenja čini pojedinca slabim, mentalno i fizički. Osjećaj slabosti i strah od smrti ili umiranja jedan je od glavnih uzroka depresije starijih. Nadalje, gubitak supružnika ili voljene osobe, samoća, razočarenje, osjećaj napuštenosti, strah za članove obitelji, nedostatak emotivne podrške od strane porodice, gubitak samostalnosti, osjećaj beskorisnosti, također mogu biti važni uzroci depresije kod starijih. Hronične bolesti (psihički poremećaji, dijabetes), nekontrolirana hipertenzija, paraliza, moždani udar, prijelomi udova, nepokretnost, nutritivni nedostatak, malnutricija, dehidracija,

dugotrajna terapija lekovima i nuspojave lijekova te psihosocijalni faktori (npr. gubitak nade, gubitak karijere) dodatni su potencijalni uzroci depresije starijih. Drugim riječima, na razvoj depresije znači utiče niz medicinskih, psiholoških i socijalnih činjenica, od kojih su najznačajniji: telesna bolest, lekovi, žalovanje, rat, umirovljenje, razmišljanja o životu, suočavanje sa smrću ³.

Potrebni sastav podrške stariji članovi ljudskog društva postaju sve brojniji, jer se prosečno trajanje života produžava, zbog čega briga za stariju populaciju mora postati jedan od osnovnih javnozdravstvenih zadataka. Ako stariji ljudi na starost počnu gledati pozitivnije, a i njihova okolina postane njima naklonjenija, otvoriće se mnoga vrata za nova iskustva. Naravno, u skladu sa željama i, što je još važnije, mogućnostima pojedinaca. Dobar primjer tome su sveučilišta za ljude treće dobi, kursevi stranih jezika za penzionere, turistička putovanja itd. Neformalni uzajamni odnosi bitni su za osjećaj blagostanja i autonomije u starijih osoba. Bitno je da starija ranjiva osoba ima neformalnu socijalnu mrežu kojoj se može obratiti za obaveštenje, novac, emocionalnu podršku ili konkretne usluge. Gubitak socijalne podrške usled razvoda braka ili smrti supružnika može doprineti zdravstvenim teškoćama.

Porodica je starijim ljudima primaran izvor socijalne podrške. Kada članovi porodice ne žive zajedno, emocionalne veze među njima ostaju jake. U slučajevima u kojima starija osoba treba pomoć, porodica deluje ili osigurava društvenu pomoć starijem članu. Veći interes stručnih lica i praktičara, posebno pripadnika pomagačkih struka (među kojima je i zdravstveno osoblje), takođe može pomoći da i u ovom razdoblju života svaki pojedinac u što većoj meri pronađe sreću i smisao svog življenja. Savremena zdravstvena nega zahtjeva od medicinske sestre-tehničara da obrati pažnju na sve probleme koji su vezani za starost. One/i posebno trebaju obratiti pažnju na psihosocijalne probleme, subjektivno doživljavanje promjena u starosti ili bolesti. Medicinska sestra treba znati da nema tipičnog ponašanja kod starih, da ima lucidnih, živahnih, kao i onih sa psihotičnim poremećajima.

Zbog svega toga je potreban individualni pristup svakoj starijoj osobi. Posmatrano sa aspekta zdravstvene nege, medicinska sestra-tehničar u ispitivanju potreba za negom, koristeći odgovarajuće metoda, treba da uvidi probleme koji su češći i izraženiji kod starijih osoba nego onih koje prate samu starost. Treba poći od aktivnosti za koje je stara osoba sposobna, pokazati razumevanje i empatiju, ohrabriti je i postupno aktivirati (češći razgovori, osmeh, dodir, organizovanje druženja s članovima porodice, prijateljima, bolesnicima ako je u bolnici itd.). Opšte se može istaknuti da medicinska sestra-tehničar treba dati osećaj sigurnosti staroj osobi, da je postupno uključi u negu, u edukativne programe, u program vežbanja, organizovati druženje osobe treće dobi s odabranim osobama koje imaju sličan problem, a koji rešavaju na racionalan način.

Starenje je puno više od telesnog procesa. Koliko se starima osećamo, uveliko zavisi o socijalnim i pojedinim događajima, kao i o našem telesnom stanju. Realnost starenja sastoji se od činjenice da su mnoga ograničenja neizbežna. Može se zaključiti da su kod starijih osoba gubitak i stres su glavni faktori koji predisponiraju depresiji. Pod gubitkom i stresom kao bitnim činjenicama s kojima se starija osoba suočava uglavnom se podrazumeva: fizička onеспособljenost kao posledica narušenog zdravstvenog stanja, potom bolni sindromi, 40 senzorni deficit i kognitivno osiromašenje; socijalni gubitci poput smrti supružnika ili partnera, odbačenost od porodice, napuštenost, potom gubitak radne uloge i radnog značaja; smanjenje

---

³ Gruber E. Prihvatio različitosti, odbacimo predrasude - živjeti s duševnom bolešću. Popovača: Udruga Sretna obitelj; 2006.

prihoda također ima udela, nezadovoljavajući financijski uslovi, kao i povećanje medicinskih troškova, prilagodjavanje na smrt, održavanje samopoštovanja, procena prošlih životnih uspeha i neuspeha. Sa starenjem se menja i priroda socijalnih uloga i odnosa. Pritom izuzetnu važnost ima tzv. sastav neformalne podrške porodice, prijatelja, komšija i poznanika, odnosno način na koje te mreže ublažavaju neke od stresova koji prate starenje.

2. Teško stanje starijih lica

Najčešći psihički poremećaji kod starijih narušavaju kvalitet života. Starenje i promene u ponašanju usko su povezani. Usamljenost, gubitak voljene osobe, promene u načinu života, pojava bolesti, pa i prilagođavanje na nove uslove u staračkom domu – samo su neki od faktora koji utiču na mentalno zdravlje naših najvoljenijih. Kako su somatsko i mentalno zdravlje međusobno uslovljeni, ovi okidači dovode ne samo do psihičkih, već i fizičkih tegoba. Zato je veoma važno na vreme prepoznati mentalne zdravstvene izazove sa kojima se stariji svakodnevno susreću, jer oni mogu nastupiti neverovatnom brzinom.

Dovoljan je blagi skok temperature koji je izazvao grip kod starijih osoba, pa da dođe do uznemirenosti i akutnog konfuznog stanja. Nije redak slučaj da, naizgled, osoba dobre memorije i očuvanog, zdravog uma jednog dana počne da pokazuje znake demencije.

Prema istraživanjima Svetske zdravstvene organizacije, mentalni problemi pogađaju više od 15 odsto svetskog stanovništva starijeg od 60 godina. Među njima najveći udeo imaju demencija i depresija. Mada ne treba zanemariti ni anksiozne i afektivne poremećaje, poremećaje ishrane, kao i zloupotrebu lekova i alkohola.

Najčešći psihički poremećaji kod starijih povezani su sa pamćenjem. Prva na listi, svakako, je demencija ili senilnost. Iako je mnogi smatraju bolešću, ona je, zapravo, grupa simptoma izazvanih drugim bolestima, te dolazi do gubitka mentalnih sposobnosti, kao što su sposobnost razmišljanja, pamćenja i logičkog zaključivanja.

Demencija se, u početku, teško prepoznaje, jer se zaboravnost često pripisuje stresu. Ipak, problemi sa kratkoročnim pamćenjem prvi su znak problema. Zaboravljanje imena, dana u nedelji i skorih događaja vrlo brzo prerastaju u gubitak znanja kako se pojedini predmeti koriste, što otežava ishranu i obavljanje drugih svakodnevni aktivnosti.

Vremenom, kako senilnost napreduje, javljaju se problemi u govoru, tj. pronalaženju adekvatnih reči. Smanjeni rečnik prate poteškoće u razumevanju šta drugi govore. Zatim sledi pad koncentracije, apatija, pa u krajnjoj fazi i razdražljivost i agresivnost.

Depresija je poremećaj raspoloženja koji ostavlja ozbiljne posledice na mentalno zdravlje starijih.

Uobičajeni simptomi su potištenost, trajna tuga, samosažaljenje, turobne misli, bezvoljnost. Iz nje se razvija potpuni gubitak interesovanja za hobije i stvari u kojima su ranije uživali. Ako se ne leči, depresija može da dovede i do fizičkih oštećenja. Te nastaju problemi sa spavanjem i probavom, nedefinirani bol, glavobolja, pad energije, gubitak apetita. Takođe, može da pojača simptome hroničnih bolesti i uspori dejstvo terapije. Bez obzira na tegobe koje donosi, depresija se kod starih uspešno leči.

Najčešći psihički poremećaji kod starijih izazvani problemima u ishrani. Poremećaji ishrane, poput bulimije i anoreksije, sve su više zastupljeni među starijim osobama. Osim nelečenih emotivnih i psihičkih konflikata iz mladosti, ove poremećaje izaziva i suočavanje sa smrću drage osobe, promene ukusu i mirisa zbog upotrebe lekova, kao i problemi pri nošenju totalne proteze i loše oralno zdravlje starih.⁴

Poremećaji ishrane se manifestuju pojavom anemije i slabosti mišića, vrtoglavicom i čestim padovima, smanjenom memorijom, sporim zaceljivanjem rana, ali i svakodnevnom upotrebom lakstativa i drugih lekova.

3. Iskorišćavanje bespomoćnosti ili drugog teškog stanja nekog lica kao oblik krivičnog dela taška krađa

U krivičnom pravu Republike Srbije u Krivičnom zakoniku Republike Srbije⁵, u XXI glavi u grupi krivičnih dela protiv imovine, između ostalih krivičnih dela predviđeno je i krivično delo teška krađa u čl. 204 KZ Republike Srbije. Kao jedan od šest oblika ovog teškog krivičnog dela, zakonodavac predviđa u stavu 6 krivično delo teške krađe, koje se vrši iskorišćavanjem bespomoćnosti ili drugog teškog stanja nekog lica.

Učinioc krivičnog dela krađe (iz člana 203 – osnovnog oblika), kazniće se zatvorom od jedne do osam godina, ako je krađa izvršena:

- 1) obijanjem ili provaljivanjem zatvorenih zgrada, stanova, soba, kasa, ormana ili drugih zatvorenih prostora ili savlađivanjem mehaničkih, elektronskih ili drugih većih prepreka;
- 2) od strane grupe;
- 3) na naročito opasan ili naročito drzak način;
- 4) od strane lica koje je pri sebi imalo kakvo oružje ili opasno oruđe radi napada ili odbrane;
- 5) za vreme požara, poplave, zemljotresa ili drugog udesa;
- 6) iskorišćavanjem bespomoćnosti ili drugog teškog stanja nekog lica.

Za prvi oblik ovog krivičnog dela kaznom iz stava 1. ovog člana kazniće se i učinioc dela krađe ako vrednost ukradenih stvari prelazi iznos od četrstopešest hiljada dinara.

Kaznom zatvora iz stava 1. ovog člana kazniće se i učinioc dela krađe, bez obzira na vrednost ukradene stvari, ako ukradena stvar predstavlja kulturno dobro, odnosno dobro koje uživa prethodnu zaštitu ili prirodno dobro ili ukradena stvar predstavlja javni uređaj za vodu, kanalizaciju, toplotu, gas, električnu ili drugu energiju ili uređaje sistema javnog saobraćaja i veza, odnosno delove tih uređaja. Najteži oblik krivičnog dela teške krađe postoji ako je delo iz stava 1. ovog člana izvršeno od strane organizovane kriminalne grupe ili ako vrednost

---

⁴ aridom.rs/najcesci-psihički-poremećaji-kod-starijih/, starački dom Beograd, 20.04.2024. god.

⁵ Službeni glasnik Republike Srbije br. 94/2024.

ukradenih stvari prelazi iznos od milion i petsto hiljada dinara, učinilac će se kazniti zatvorom od dve do deset godina.

Starija lica koja su obično i bespomoćna, a neretko i u stanju teškog stanja mogu da postanu i žrtve krivičnog dela nepružanja pomoći koje je predviđeno u čl. 127 KZ Republike Srbije.

Ko ne pruži pomoć licu koje se nalazi u neposrednoj opasnosti za život iako je to mogao učiniti bez opasnosti za sebe ili drugog, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do dve godine.

Ako je usled nepružanja pomoći nastupilo teško narušenje zdravlja ili druga teška telesna povreda lica koje se nalazilo u neposrednoj opasnosti za život, učinilac će se kazniti novčanom kaznom ili zatvorom do tri godine.

Ako je usled nepružanja pomoći nastupila smrt lica koje se nalazilo u neposrednoj opasnosti za život, učinilac će se kazniti zatvorom od tri meseca do pet godina.

Cilj zakonodavca ovom zakonskom odredbom je prvenstveno zaštita starijih i bespomoćnih lica, koja su zbog svojih godina vrlo ranjiva kategorija. Na taj način savremeno društvo brine o starijim licima, koja su vrlo često u teškom stanju. Krivični zakonik Republike Srbije za ovaj teži oblik krivičnog dela teške krađe predviđa strožiju krivičnu sankciju i to je kazna zatvora u trajanju od jedne do osam godina.

Fiziološke promene kod starijih lica povećavaju rizik od potencijalne opasnosti da postanu žrtve krivičnog dela teške krađe, koja se vrši iskorišćavanjem njihove bespomoćnosti, ili nekog eventualnog teškog stanja, u kome mogu da se nadju usled svoje starosti. Jasno je da se svet treba pripremiti i prilagoditi, a prije svega suočiti s činjenicom da svetsko stanovništvo sve više stari.

Zaključak

Uzroci depresije kod starijih osoba pojavljuju se, jer normalan proces starenja čini pojedinca slabim, mentalno i fizički. Osećaj slabosti i strah od smrti ili umiranja jedan je od glavnih uzroka depresije starijih. Nadalje, gubitak supružnika ili voljene osobe, samoća, razočarenje, osećaj napuštenosti, strah za članove obitelji, nedostatak emotivne podrške od strane porodice, gubitak samostalnosti, osećaj beskorisnosti, također mogu biti važni uzroci depresije kod starijih. Hronične bolesti (psihički poremećaji, dijabetes), nekontrolirana hipertenzija, paraliza, moždani udar, prelomi udova, nepokretnost, nutritivni nedostatak, malnutricija, dehidracija, dugotrajna terapija lekovima i nuspojave lekova te psihosocijalni faktori (npr. gubitak nade, gubitak karijere) dodatni su potencijalni uzroci depresije starijih.

Ako stariji ljudi na starost počnu gledati pozitivnije, a i njihova okolina postane njima naklonjenija, otvorit će se mnoga vrata za nova iskustva. Naravno, u skladu sa željama i, što je još važnije, mogućnostima pojedinaca. Dobar primer tome su sveučilišta za ljude treće dobi, kursevi stranih jezika za penzionere, turistička putovanja itd.

Porodica je starijim ljudima primaran izvor socijalne podrške. Kada članovi porodice ne žive zajedno, emocionalne veze među njima ostaju jake. U slučajevima u kojima starija osoba treba pomoć, porodica deluje ili osigurava društvenu pomoć starijem članu. Veći interes stručnih lica i praktičara, posebno pripadnika pomagačkih struka (među kojima je i zdravstveno osoblje), također može pomoći da i u ovom razdoblju života svaki pojedinac u što većoj meri pronađe sreću i smisao svoga življenja.

Najčešći psihički poremećaji kod starijih povezani su sa pamćenjem. Prva na listi, svakako, je demencija ili senilnost. Iako je mnogi smatraju bolešću, ona je, zapravo, grupa simptoma izazvanih drugim bolestima. Usled toga dolazi do gubitka mentalnih sposobnosti, kao što su sposobnost razmišljanja, pamćenja i logičkog zaključivanja.

U krivičnom pravu Republike Srbije u Krivičnom zakoniku Republike Srbije, između ostalih krivičnih dela predviđeno je i krivično delo teška krađa. Kao jedan od šest oblika ovog teškog krivičnog dela, zakonodavac predviđa u stavu 6 krivično delo teške krađe, koje se vrši iskorišćavanjem bespomoćnosti ili drugog teškog stanja nekog lica.

Cilj zakonodavca ovom zakonskom odredbom je prvenstveno zaštita starijih i bespomoćnih lica, koja su zbog svojih godina vrlo ranjiva kategorija. Na taj način savremeno društvo brine o starijim licima, koja su vrlo često i u teškom stanju. Krivični zakonik Republike Srbije za ovaj teži oblik krivičnog dela teške krađe predviđa strožiju krivičnu sankciju i to je kazna zatvora u trajanju od jedne do osam godina.

Fiziološke promene kod starijih lica povećavaju rizik od potencijalne opasnosti da postanu žrtve krivičnog dela teške krađe, koja se vrši iskorišćavanjem njihove bespomoćnosti, ili nekog eventualnog teškog stanja, u kome mogu da se nadju usled svoje starosti. Jasno je da se svet treba pripremiti i prilagoditi, a prije svega suočiti s činjenicom da svetsko stanovništvo sve više stari, i da je starijim licima potrebna pomoć u svakom pogledu.

Korišćena literatura

- Krivični zakonik Republike Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije br. 94/2024.
- Martinčević – Ljumanović R. Zdrava i sretna starost: suvremena gerontologija i gerijatrija. Zagreb, Spektar; 1985.
- Gruber E. Prihvatimo različitosti, odbacimo predrasude - živjeti s duševnom bolešću. Popovača: Udruga Sretna obitelj; 2006.
- aridom.rs/najcesci-psihički-poremecaji-kod-starijih/, Starački dom Beograd, 20.04.2024. god.
- <https://www.vaspsiholog.com/2011/01/bespomocnost-uzrok-strahova-depresije-i-zavisnosti/>,

NASILJE U PORODICI NAD STARIJIM OSOBAMA

Sažetak

Porodica, kao osnovna ćelija društva, ima veoma značajnu ulogu u razvoju čovjeka kao pojedinca, ali i društva uopšte. Porodicu čini zajednica više osoba koje žive u zajedničkom domaćinstvu a koje međusobno vezuje rođenje, brak ili usvojenje, i kao takva, ona je osnovna ljudska zajednica koja ima veliki uticaj na formiranje svake ličnosti pojedinačno, što je od izuzetne važnosti za društvo u cjelini. Ovako značajna uloga porodice u društvu predstavlja jeda od osnovnih razloga za pristupanje problemu nasilja u porodici sa mnogo više pažnje, posmatrajući ga kao sociopatološku pojavu. Nasilje predstavlja izuzetno kompleksan i specifičan oblik kriminaliteta i ozbiljan problem u mnogim savremenim društvima. Iako porodica predstavlja sferu sigurnosti, ljubavi i podrške, to je vršenje nasilja u kontradiktornosti sa njenom ključnom funkcijom. Udio starijih osoba u svijetu sve se više povećava uslijed čega se povećavaju i problemi vezani uz navedenu populaciju. Jedan od problema u porastu je i problem porodičnog nasilja nad starijima kojem doprinose određeni lični, porodični te društveni faktori. Globalne procjene pokazuju da je jedna od šest starijih osoba bila izložena jednom od oblika nasilja u posljednjih godinu dana, no pretpostavlja se da je ta brojka i veća s obzirom na veliku tamnu brojku neprijavljenog nasilja nad starijima. Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji nasilje nad osobama starije dobi je „pojedinačan ili ponavljajući čin ili nedostatak odgovarajućeg postupanja, koje se događa u bilo kojem odnosu očekivanja i povjerenja, a koje uzrokuje štetu, bol, nepriliku i/ili nevolju starijoj osobi.“ Pri tom šteta može biti nanesena od strane ljudi koje osoba poznaje ili s kojima ima odnos, poput bračnog partnera, člana porodice, prijatelja ili susjeda ili onih na koje se oslanjaju u pružanju usluga. Unatoč tome, nasilje nad starijima ostaje relativno neprepoznat problem u o dnosu na druge vrste porodičnog nasilja.

Ključne riječi: porodica, nasilje, starije osobe, zakon

Abstract

The family, as the basic unit of society, plays a very important role in the development of man as an individual, but also of society in general. The family is made up of a community of several people living in a common household and who are linked by birth, marriage or adoption, and as such, it is the basic human community that has a great influence on the formation of each individual personality, which is of exceptional importance for society as a whole. Such a significant role of the family in society is one of the main reasons for approaching the problem of domestic violence with much more attention, viewing it as a sociopathological phenomenon. Violence is an extremely complex and specific form of crime and a serious problem in many modern societies. Although the family represents a sphere of security, love and support, it is the perpetration of violence in contradiction with its key function. The proportion of elderly people in the world is increasing, which is why the problems related to the aforementioned population are also increasing. One of the growing problems is the problem of domestic violence against the elderly, to which certain personal, family and social factors contribute. Global estimates show that one in six elderly people

have been exposed to some form of violence in the last year, but it is assumed that this number is even higher considering the large dark number of unreported violence against the elderly. According to the World Health Organization, elder abuse is "a single or repeated act or lack of appropriate treatment, occurring in any relationship of expectation and trust, that causes harm, pain, inconvenience and/or distress to an older person." In this case, harm can be caused by people the person knows or has a relationship with, such as a spouse, family member, friend or neighbor, or those they rely on to provide services. Despite this, violence against the elderly remains a relatively unrecognized problem compared to other types of domestic violence.

Key words: family, violence, elderly, law

1. Uvod

Nasilje u porodici je univerzalni svjetski fenomen koji je prisutan u svim društvenim sistemima. Dosadašnjim istraživanjima utvrđeno je da nasilje u porodici predstavlja model ponašanja, a ne izolovani incident, da je porast nasilja u društvu direktno povezan sa porastom nasilja u porodici, da su najčešće žrtve nasilja u porodici žene¹, djeca i stare i nemoćne osobe, da osoba može biti izložena nasilju u porodici od najranijeg djetinjstva do duboke starosti, da su posljedice izloženosti nasilju brojne i da bitno utiču na mentalno zdravlje onih koji su mu neposredno izloženi, ali i onih koji ga posmatraju i da „količina“ nasilja doživljena u djetinjstvu doprinosi razvoju i pribjegavanju nasilju u među ljudskim odnosima u odrasloj dobi života.²

Svjetska populacija se brzo i značajno povećala posljednjih decenija. Godine 1999. iznosila je oko šest milijardi, a u 2011. je dosegla sedam milijardi. Očekuje se da će svjetska populacija premašiti osam milijardi do kraja ove godine. Očekuje se i da će do 2030. godine u svijetu živjeti oko 8,5 milijardi ljudi, a do 2050. i 9,7 milijardi. Širom svijeta registrovan je 771 milion ljudi od 65 i više godina. Očekuje se da će taj broj do 2030. iznositi 994 miliona, a da će se do 2050. povećati na 1,6 milijardi. Dok je omjer starijeg stanovništva u svjetskoj populaciji oko 10 posto do 2022. godine, očekuje se da će se taj omjer povećati na 12 posto u 2030. i 16 posto u 2050. godini.³

Nasilje nad starima u porodici složeni je javno zdravstveni i psihosocijalni problem koji se sve jasnije prepoznaje kao jedan od značajnih izazova s kojim je suočeno savremeno društvo. I ako nasilje nad starijim osobama nije novi socijalni fenomen, 70-ih godina XX vijeka počinje se javljati svijest o ovoj pojavi kao kršenju ljudskih prava. Tek je 1990. Vijeće Europe provelo je

---

¹ Od svih vrsta nasilja u porodici na prvom mjestu po zastupljenosti je nasilje nad ženama, koje se najčešće dešava iza zatvorenih vrata od strane poznatih počinioca. Održavanje patrijarhata i načina socijalizacije muških rodničkih uloga, daje legitimnost dominaciji muškaraca nad drugima i nad ženama, a nasilje se koristi kao metod za uspostavljanje te dominacije. Nasilje za žrtvu predstavlja svojevrsan traumatski odgađaj, koji je čini primarno viktimiziranom i može proizvesti niz negativnih posljedica od fizičkih povreda i oštećenja zdravlja, do materijalnih gubitaka, duševnih patnji i narušavanja psihičke ravnoteže. I zato kada se govori o nasilju u porodici, najčešće se radi o nasilju koje trpe žene. Vidi više u : Spasojević Aleksandra, „Posljedice nasilja nad ženama i sekundarna viktimizacija“ Zbornik radova „Nasilje u Srbiji – uzroci, oblici, posledice i društvena reakcija“, Tom 2., Kriminalističko-policijska akademija Fondacija „Hans Zajdel“ Beograd, 2014., str. 444-448.

² Ilić Ivan; „Praksa Evropskog suda za ljudska prava u slučajevima nasilja u porodici“, Zbornik radova Nasilje u Srbiji – uzroci, oblici, posledice i društvena reakcija, Tom 2., Kriminalističko-policijska akademija Fondacija „Hans Zajdel“ Beograd, 2014., str. 383-384.

³ <https://www.aa.com.tr/ba>, pristupio 04.02.2025.

sistematsko istraživanje nasilja nad građanima treće životne dobi u 21 zemlji Europe. Pokazalo se da nasilje nad starijima u porodici postoji, te da je mnogo raširenije nego što se pretpostavljalo. S obzirom na jasno uočljiv trend starenja populacije u Europi, nalazi ovog istraživanja su potaknuli razmišljanja o sistemskom preventivnom i tretmanskom djelovanju čiji je cilj zaštita građana starije životne dobi i osiguravanje dostojne starosti.⁴

Rezultati istraživanja Vijeća Europe 1991. pokazali su kako je nasilje nad osobama starije životne dobi raširenije nego što se pretpostavljalo i prema njima je 8% starijih osoba izloženo nasilju. Sam pojam „zlostavljanje starijih osoba“ prvi je puta opisan tek sredinom sedamdesetih godina prošlog vijeka, a pažnju znanstvenika i istraživača tek je počeo dobivati osamdesetih i devedesetih godina prošlog vijeka. Nažalost, ovaj fenomen i dalje nije dovoljno istražen i još su uvijek prisutne velike razlike i podjele u samoj definiciji nasilja nad osobama starije dobi. No ono što je sigurno jest činjenica da je prisutno u svim društvima i to neovisno o kulturnim, gospodarskim i političkim razlikama.⁵ Starost predstavlja određeno životno razdoblje, Svjetska zdravstvena organizacija starost definira u tri skupine prema kronološkoj dobi. Tako su starije osobe sve one osobe koje imaju između 60 i 75 godina, stare osobe su sve osobe koje imaju između 76 i 90 godina, a u trećoj skupini su vrlo stare osobe koje imaju više od 90 godina.⁶ Starost kao razdoblje života pojedinca, osim što se može definirati prema kronološkoj dobi, može se definirati i prema socijalnim ulogama ili statusu, kao što je prestanak radno aktivnog života i umirovljenje ili prema funkcionalnom statusu poput određenog stupnja opadanja različitih sposobnosti, odnosno opadanja funkcionalne sposobnosti.⁷

S povećanjem starije populacije, povećavaju se i negativni učinci na demografske, gospodarske, ekonomske, zdravstvene te socijalne procese.⁸ Time starenje stanovništva nosi posljedice i na socijalne, zdravstvene i druge politike koje su zaslužne za podmirivanje potreba starijih i njihov aktivan život u društvu. Bosna i Hercegovina je također, osim s procesom starenja stanovništva, suočena s nezaposlenošću, niskim penzijama, rodnom i dobnom diskriminacijom, političkim nesuglasicama, nebrigom za zdravstveni sistem, svakodnevnim problemima stanovništva i sl., što sve dovodi to toga da su starije osobe uglavnom siromašnije i socijalno ranjivije.

Nasilje nad starijima, i pored toga što pogađa gotovo svaku šestu stariju osobu, nije postiglo isti prioritet kao drugi oblici porodičnog nasilja te je i dalje jedna od najmanje istraženih vrsta porodičnog nasilja, što ukazuje na marginaliziran položaj starijih osoba. Procjenjuje se da istraživanja o nasilju nad starijim osobama zaostaju oko 10 do 30 godina za istraživanjima o drugim oblicima porodičnog nasilja, poput nasilja nad ženama ili nasilja nad djecom. Iako prepoznat kao društveni problem, problem nasilja nad starijima ostaje relativno nevidljiv u bosanskohercegovačkom javnom prostoru.

---

⁴ Council of Europe (1992). *Violence against elderly people*. Strasbourg: Council of Europe Press. Citirano prema: Marijana Ajduković, Silvia Rusac i Jelena Ogresta, Izloženost starijih osoba nasilju u obitelji, Revija za socijalnu politiku Vol. 15 No. 1, Zagreb, 2008., str. 3-4.

⁵ Ajduković Marina, Silvia Rusac i Jelena Ogresta; *Izloženost starijih osoba nasilju u obitelji*, Revija za socijalnu politiku Vol. 15 No. 1, Zagreb, 2008., str. 3-22.

⁶ Duraković, Zijad, *Medicina starije dobi*, Medicinska naklada, Zagreb, 1990.

⁷ Despot Lučanin Jasminka, Iskustvo starenja. Jastrebarsko: Naklada Slap, Zagreb, 2022.

⁸ Jedvaj Suzana, Štambuk Ana i Rusac Silvia; *Demografsko starenje stanovništva i skrb za starije osobe u Hrvatskoj*, Socijalne teme, 1 (1), Zagreb, 2014., str.135-154. Citirano prema Balulović Tena, Nasilje nad starijim osobama iz perspektive socijalnih radnika i starijih osoba, Univerzitet u Zagrebu, Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada, Diplomski rad, zagreb, 2022., str. 1.

2. Nasilje nad starijim osobama

Jedan od životnih problema s kojima se starije osobe susreću je i problem nasilja. Nasilje nad starima u porodici prvi put je pomenuto 1975. godine u Britanskom istraživanju pod nazivom „granny battering“.⁹ Kroz historiju se porodično nasilje posmatralo kao isključivo personalni, tj. problem članova porodice unutar koje se nasilje i odigrava, međutim, danas se prepoznaje kao društvena stvar.¹⁰ Nasilje nad starima je teže identifikovati nego nasilje nad djecom, jer socijalna izolacija starih može povećati i rizik nasilja sam po sebi i biti poteškoća utvrđivanja ove pojave. Zbog toga što je nasilje nad starima skriveno i što ga je teško ispitivati, vrlo je teško odrediti njegovu prevalencu, ali činjenica je da je ono postalo opšti društveni problem i njegove se posljedice reflektuju u različitim područjima društvenog života. Utiče na kvalitet života starih osoba, mjereno uslugama koje im se pružaju, ali utiče i na povećanje troškova zdravstvene i socijalne zaštite, jer utiče na frekvenciju navedenih usluga.¹¹

Nasilnik može biti partner, član porodice, rođak, prijatelj, komšija, profesionalac u socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti, zaposlen u ustanovi za smještaj starijih ili stranac. U nekim slučajevima radi se o beskrupuloznim ljudima koji gledaju da iskoriste starije koji su ranjivi, sa druge strane imamo slučajeve nasilja koji se dešavaju u objektima za smještaj starijih, jer nedostaje osoblje koje je adekvatno obučeno, ili u porodici u slučajevima kada članovi porodice nemaju odgovarajuću obuku da brinu o starijima sa značajnim fizičkim i mentalnim potrebama ili pak postoji istorija nasilnog ponašanja u porodici. Zlostavljanje se može dogoditi bilo kome, u bilo kojoj porodici ili odnosu. Dešava se nezavisno od porijekla, uzrasta, vjere, rase, kulture i etničkog porijekla. U većem riziku od nasilja su starije osobe koje imaju funkcionalne i mentalne probleme i zbog toga su zavisne od njege drugih lica.¹²

2.1 Definisane nasilja nad starijim osobama

Kako bi mogli teoretski proučiti što se podrazumijeva pod nasiljem nad starijim osobama, nužno je krenuti od definicije nasilja nad starijim osobama od strane Svjetske zdravstvene organizacije koja bi trebala biti vodeća organizacija po pitanju zaštite bilo kojeg oblika zdravlja ljudi općenito, pa tako i zdravlja starijih osoba, jer nasilje vrlo direktno i opasno ugrožava sam život. Njihova definicija opisuje nasilje kao „*pojedinčan ili ponavljajući čin ili nedostatak odgovarajućeg postupanja, koje se događa u bilo kojem odnosu očekivanja i povjerenja, a koje uzrokuje štetu, bol, nepriliku i/ili nevolju starijoj osobi.*“ (Svjetska zdravstvena organizacija, 2002). Iz ove definicije može se zaključiti kako se nasilje nad starijim osobama definira vrlo široko, ono se može karakterizirati kao ponavljajuće ili kao izolirani slučaj. Nasilje može biti različitih oblika, no uvijek je u doticaju i potencijalno ugrožava zdravlje žrtve.¹³

---

⁹ Lahe Danijela; *Research on Abuse and Violence against the Elderly in a Family Setting*, Acta Technologica Dubnicae 1 No 2, 2011., str. 16-28. Citirano prema: Vujović Tijana; Nasilje nad starijim osobama, Sociološka luča, XI/2, 2017., str. 64-73.

¹⁰ Ajduković Marina; *Nasilje u obitelji*, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Zagreb, 2003., str. 239-274

¹¹ Vujović Tijana; *Nasilje nad starijim osobama*, Sociološka luča, XI/2, 2017., str. 64-73.

¹² Ibid

¹³ Vračević Ekšinj Nina; *Učinak nasilja nad starijim osobama na tjelesno i mentalno zdravlje*, Specijalistički rad, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada, Zagreb, 2024., str. 6.

Definisanjem nasilja stvoreni su uslovi za identifikovanje ove pojave kao socijalnog fenomena, pri čemu je apostrofirana razlika između stare osobe kao žrtve i nasilnika prepoznatog, najčešće, kao člana zajednice (člana porodice, pružaoca usluga za stare u zdravstvenom ili socijalnom sektoru i slično). Zlostavljanje starijih osoba može se definisati kao svako ponašanje u sklopu ljudskih odnosa povjerenja, koje na neki način šteti starijoj osobi.¹⁴

O nasilju nad starijima i utjecaju nasilja na njihovo zdravlje počelo se govoriti sve više, intenzivirala su se istraživanja u svijetu, razvio se interes za ovim temama, naposljetku nasilje nad starijima sve više dolazi u fokus zbog njegove sve veće učestalosti. U literaturi se mogu vidjeti promjene u definiranju nasilja nad starijima kroz godine. Od Moon i Williamsa (1993) koji ističu utjecaje društvenog konteksta na svaki dio nasilja nad starijima, preko Giurani i Hasan (2000) koji definiraju nasilje nad starijima kao „*tjelesno, psihičko ili emocionalno zlostavljanje i nasilje odnosno kršenje temeljnih ljudskih, građanskih prava od strane osobe i/ili osoba koje imaju moć nad ovisnom osobom*“ koji ujedno ovom definicijom direktno stariju osobu promatraju kao ovisnu o drugima i opisuju je u kontekstu nekoga na poziciji nemoći.¹⁵

Podaci o zlostavljanju starijih osoba i dalje su oskudni i imaju kratku historiju, a prve reference na tzv. "*zlostavljanje bakica*" pojavljuju se u literaturi 1975.¹⁶ Točne razmjere problema bilo je teško odrediti s obzirom na različite definicije, društvene norme u cijelom svijetu i nepostojeći konsenzus. Postojeće studije ukazuju na to da su zlostavljanje i zanemarivanje starijih osoba prisutniji nego što društvo priznaje. Učestalost zlostavljanja znatno je veća kod starijih osoba ovisnih o tuđoj skrbi, a osobito onih smještenih u domove za starije i nemoćne. U jednom od istraživanja provedenog u Sjedinjenim Američkim Državama 24,3% starijih osoba prijavilo je barem jedan incident fizičkog zlostavljanja od strane osoblja u staračkim domovima. U ruralnoj Kini više od jedne trećine starijih osoba prijavilo je zlostavljanje pri čemu su psihičko zlostavljanje i zanemarivanje od strane njegovatelja najčešći tipovi zlostavljanja. Starije osobe s demencijom također su izložene većem riziku od zlostavljanja od strane njegovatelja u obitelji.¹⁷

Dakle, nasilje nad starijim osobama sve prisutan je problem društva u kojem živimo, predstavlja kršenje ljudskih prava i ono može uključivati tjelesno zlostavljanje, psihičko zlostavljanje, seksualno zlostavljanje, materijalno zlostavljanje te zanemarivanje starih osoba¹⁸. Nasilje nad osobama starije životne dobi može se događati u njihovom domu, institucijsko nasilje, odnosno ono koje se događa u ustanovama za skrb i njegu i strukturalno nasilje koje se događa na društvenoj razini. Nasilje koje se događa u obitelji može se povezati s ovisnosti o drugim članovima obitelji, dok osobe koje su smještene u neku od ustanova za skrb ili njegu, naročito oni na dugotrajnom smještaju, najčešće doživljavaju nasilje prilikom hranjenja, kupanja, uzimanja lijekova i slično. Dok strukturalno nasilje označava nedostatak socijalne sigurnosti i finansijskih sredstava koji bi omogućili zadovoljavajuću kvalitetu života

---

¹⁴ Vujović Tijana ibid str. 64.

¹⁵ Vračević Ekšinj Nina ibid.

¹⁶ Philip Robert Baker, Daniel Peter Francis, Noran Naqiah Hairi, Sajaratulnisah Othman & Wan Yuen Choo: *Interventions for preventing abuse in the elderly*, Cochrane Database of Systematic Reviews, published by Oxford University Press on behalf of the British Geriatrics Society., 2016., str. 8

¹⁷ Ibid

¹⁸ Meeks-Sjostrom, Diana; *A comparison of three measures of elder abuse*, Journal of Nursing Scholarship, 36 (3), 2004., str. 247-250.

starijih¹⁹. Nasilje nad starijim osobama predstavlja jednu ili više komponenti od tjelesnog, psihičkog, materijalnog i seksualnog zlostavljanja i zanemarivanja.

2.2 Pojavni oblici nasilja nad starijim osobama

Nasilje se može podijeliti s obzirom na mjesto gdje se odvija i način nasilnog ponašanja. Nasilje nad starijima može se događati u privatnosti doma, u ustanovi i strukturalno. Za starije osobe koje žive u svojim kućama, nasilje može biti povezano s njihovom finansijskom ili emocionalnom zavisnošću od članova porodice. Kod osoba smještenih u ustanovu, zlostavljanje se može javiti kod hranjenja, kupanja, oblačenja, uzimanja lijekova. Strukturalno nasilje odvija se u okviru društva, a odnosi se na nedostatak socijalne sigurnosti i finansijskih sredstava koji bi omogućili zadovoljavajući kvalitet života. Ovaj oblik odnosi se na diskriminirajuću socijalnu, zdravstvenu i ostalu politiku i praksu prema starijima, te neodgovarajuće i uznemiravajuće postupanje javnih službi²⁰. Starija osoba može doživjeti više različitih oblika zlostavljanja u isto vrijeme. Zbog toga je važno da stručnjaci, ali i javnost, budu upoznati sa znakovima upozorenja za moguće zlostavljanje starih osoba kako bi ga pravovremeno uočili i reagovali.²¹

Većina naučnika priznaje sljedeću podjelu nasilja nad starijim osobama:

- Fizičko nasilje,
- Psihičko ili emocionalno nasilje,
- Seksualno nasilje,
- Financijsko iskorištavanje,
- Zanemarivanje.

2.2.1 Fizičko nasilje

Fizičko nasilje predstavlja upotrebu fizičke sile koja može rezultirati tjelesnim ozljedama, fizičkom boli ili oštećenjem. Fizičko nasilje, je ono koje je najvidljivije okolini, najlakše ga je prepoznati. Ono se definira kao namjerna primjena sile ili snage prema starijoj osobi koja uzrokuje bol i traumu. Često su posljedice fizičkog nasilja vidljive na tijelu starije osobe, ali ono može biti i manje uočljivo i manifestira se kao grubo ophođenje prema starijima²². Fizičko zlostavljanje osim tjelesnom ozlijeđom, može rezultirati i značajnim oštećenjem funkcionalne sposobnosti ili čak i smrću. Pod fizičkim nasiljem podrazumijevaju se sve one svjesne različitih neprimjerenih postupaka, od udaranja, guranja i pljuvanja do prisilnog zadržavanja, ograničavanja kretanja, prisilnog hranjenja te neprimjerene uporabe lijekova.²³

---

¹⁹ Ajduković Marina ibid

²⁰ Ibid

²¹ Vujović Tijana ibid str. 70.

²² Rusac Silvia i Čizmin Ana; *Nasilje nad starijom osobama u ustanovama*, Medica Jadertina, vol. 41, No (1-2), Zagreb, 2022., str. 51-58.

²³ Vračević Ekšinj Nina ibid. str. 7.

2.2.2 Psihičko nasilje

Psihičko nasilje svodi se na upotrebu prijetnji, vrijeđanje, ucjenjivanje i uznemiravanje, psovanje i podrugivanje²⁴. Psihičko nasilje može podrazumijevati i ignoriranje starije osobe kao individue ili zastrašivanje, ono kao takvo ima direktan učinak na mentalno zdravlje starijih osoba i odvija se tako da je starija osoba od strane zlostavljača ismijavana ili ponižavana, podvrgnuta ruganju, pogrđnim imenima, prijetnjama ili ako se ignoriraju njezini pozivi u pomoć i namjerno je socijalno izolirana u smislu zabrane posjeta ili izlaska iz mjesta boravka. Kako se psihičko nasilje teže uočava od primjerice tjelesnog nasilja, važno je znati kako ga pravovremeno prepoznati. Može se naslutjeti da se radi o psihičkom zlostavljanju ako osobe počinju odustajati od raznih aktivnosti bez određenog povoda, razvile su promjene u ponašanju, sniženog su raspoloženja, depresivne ili zbunjene i dezorijentirane. Ono može uključivati još neka ponašanja poput tajenja informacija na koje starije osobe imaju pravo, pretjerano kritiziranje, stalno nametanje pitanja smrti i namjerni razgovor o istom. Psihičko nasilje se gotovo uvijek nalazi u pozadini svih drugih nasilnih ponašanja²⁵.

2.2.3 Seksualno nasilje

Kada se pak govori o seksualnom nasilju, misli se na svaki oblik seksualnog iskorištavanja i uznemiravanja osobe starije životne dobi, a koje se odvija bez pristanka te osobe. Definira se kao "direktna ili indirektna integriranost u spolnu aktivnost bez odobrenja starije osobe"²⁶. Seksualni kontakt s bilo kojom osobom, koja nije sposobna dati pristanak, također se smatra seksualnim zlostavljanjem²⁷. Iz brojnih istraživanja provedenih na području nasilja nad starijima, dobiveni podaci ukazuju kako je seksualno zlostavljanje najmanje prisutan oblik nasilja nad starijima.

2.2.4 Finansijsko iskorištavanje

Finansijsko nasilje nad starijom osobom često se smatra jednim od najzastupljenijih oblika zlostavljanja starijih osoba i može se pojaviti paralelno s drugim oblicima zlostavljanja ali i neovisno o njima. Finansijsko nasilje uključuje otuđivanje novca ili mirovine od starije osobe, prodaju nekretnina bez pristanka starije osobe, iznudu raznih dozvola i punomoći, krivotvorenje oporuke i slične radnje koje direktno utječu na finansijski aspekt²⁸. Finansijsko se nasilje definira i kao ilegalno korištenje tuđeg novca ili imovine od strane druge osobe s kojom imaju odnos koji podrazumijeva povjerenje. Uključuje krađu novca ili stvari starije osobe te prisila osobe starije životne dobi da se odrekne novca ili imovine. Ono uključuje vrlo širok raspon radnji koje štete starijoj osobi, može se raditi o krivotvorenju potpisa na nekim važnim dokumentima, neovlašteno upravljanje nekretninama te je ovaj oblik nasilja izrazito teško prepoznati a samim time i prevenirati.²⁹

---

²⁴ Rusac Silvia i Čizmin Ana, ibid.

²⁵ Rusac Silvia; *Funkcionalna nesposobnost starijih osoba kao činitelj rizika za izloženost nasilju u obitelji*, Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, Vol. 47, No. (2), Zagreb, 2011., str. 87-95.

²⁶ Rusac Silvia i Čizmin Ana, ibid.

²⁷ Hall Jeffrey; Karch Debra, Crosby Alex; *Uniform Definitions and Recommended Core Data Elements For Use In Elder Abuse Surveillance*. National Center for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention., Atlanta, 2016.

²⁸ Rusac Silvia; *Nasilje nad starijim osobama*, Ljetopis socijalnog rada, Vol. 13, No. (2), Zagreb, 2006., str. 331-346.

²⁹ Vračević Ekšinj Nina ibid. str. 8.

2.2.5 Zanemarivanje

Osobe starije dobi vrlo često su izložene zanemarivanju koje se manifestuje kao štetno ponašanje osoba koje skrbe ili neguju stariju osobu, u vidu neispunjavanja obaveza i potreba koje imaju osobe starije dobi te ih se time izlaže rizicima narušavanju fizičkog i mentalnog zdravlja. Zanemarivanje može biti uskraćivanje hrane ili vode uslijed čega se javlja pothranjenost ili dehidracija, nepravovremeno i neadekvatno davanje lijekovi, odjeće ili obuće, zanemarivanje osnovne higijene i kupanja. Osoba može biti zanemarena do mjere vidljivih promjena na koži od recimo stalnog ležanja ili nakupljanja prljavštine. Još neki od znakova zanemarivanja su ako kod osobe dođe do naglog opadanja apetita ili ako dođe do bržeg opadanja općeg zdravlja, zanemarivanje je i kada su osobe podvrgnute socijalnoj izolaciji te nemaju socijalnih kontakata³⁰.

U literaturi se navode kao pojavni oblici nasilja, osim gore navedenih oblika, i napuštanje, duhovno nasilje i samozanemarivanje³¹. Napuštanje se odnosi na napuštanje starije osobe od strane njegovatelja koji je preuzeo odgovornost za pružanje njege ili skrbnika koji obavlja skrbništvo nad starijom osobom. Duhovno nasilje odnosi se na zloupotrebu vjere i duhovnosti starije osobe u svrhu iskorištavanja, manipuliranja i kontroliranja, kao i ismijavanje njihovih vjerovanja, nepoštivanje njihove duhovnosti i tradicije. Neki autori navode i samozanemarivanje, no ono ne spada u klasičnu tipologiju nasilja već se definira kao ponašanje kod starije osobe koje prijete njihovom vlastitom zdravlju ili sigurnosti. Starije osobe, koje su sklone samozanemarivanju, uglavnom su žrtve svojih tjelesnih, mentalnih i/ili kognitivnih oštećenja te im je potrebna pomoć. U usporedbi s ostalim žrtvama nasilja, starije osobe, sklone samozanemarivanju, uglavnom žive same, društveno su izolirane i pokazuju tjelesno oštećenje, duševnu bolest, zlouporabu alkohola ili droga te boluju od psihičkih poremećaja³².

Svi oblici nasilja nad starijima proizlaze iz odnosa koji bi trebao biti temeljen na povjerenju, no ono je grubo izigrano, odnos je lišen ljudskosti, dostojanstva i postaje mjesto koje stariju osobu često dovodi do ruba izdržljivosti. Nasilje kao takvo neprihvatljivo je u bilo kojem obliku, posebno je zabrinjavajuće kada se nasilje vrši nad ranjivim skupinama to jest nad starijim osobama. Problem je tim veći što ostaje u većini slučajeva neprimjećeno, neprijavljeno ili nedovoljno istraženo. Društvo treba brinuti o starijima kao ravnopravnim članovima i zaštititi ih na svim razinama od potencijalnog nasilja. Nasilje nad starijima i svi njegovi oblici pojavnosti, nedovoljno su istraženi, kako kod nas, tako i u svijetu. Istraživanja su nužna i vode nas u proces koji započinje razumijevanjem a navodi nas na razvijanje svijesti o nasilju nad starijima kao problemom zajednice u kojoj živimo, čiji smo članovi koji će neminovno jednoga dana postati osobe starije životne dobi. Istraživanja učinka nasilja na zdravlje starijih potiču nas da razmišljamo ne samo o starijim osobama, nego o svakome od nas.³³

---

³⁰ Levanić Lovrena; *Zadaci medicinske sestre u prepoznavanju znakova zlostavljanja osoba starije dobi*, Završni rad., Sveučilište Sjever, Koprivnica, 2021.,

³¹ National Research Council; *Elder mistreatment: Abuse, neglect, and exploitation in an aging America*, National Academies Press, Washington DC, 2003.,

³² Levanić Lovrena, *ibid.*

³³ Vračević Ekšinj Nina *ibid.* str. 10.

2.3 Faktori rizika nasilja nad starijim osobama

Procjene o raširenosti nasilja nad starijima i učestalosti njegovog prijavljivanja znatno variraju zbog nedovoljne istraženosti problema, ali i zbog njegove kompleksnosti. Neke procjene govore o tome da 10% populacije starijih su ujedno i žrtve nasilja³⁴, a među češće navođenom procjenom jest ona da se prijavljuje samo jedan od 14 slučajeva nasilja nad starijima. U slučaju ekonomskog nasilja taj omjer znatno viši, procjenjuje se da iznosi gotovo 1:44.³⁵

Kao uzroke nasilja nad starijima najčešće su spominjui faktori vezani uz šire društvo, posebno lošu ekonomsku situaciju i visoku stopu nezaposlenosti među mlađim generacijama. Nešto rjeđe je spominjana i ovisnost počinitelja nasilja, dok slučajeve zanemarivanja starijih najčešće tumače time da djeca zbog ubrzanog životnog ritma i velikog broja obaveza ne uspijevaju brinuti o starijima na primjeren način. Takva tumačenja odgovaraju faktorima rizika za pojavu nasilja nad starijim osobama koja su generirana iz stranih istraživanja. Međutim istraživači ističu da rijetko samo jedan faktor dovodi do pojave nasilja, odnosno da je najčešće prisutna kombinacija više njih³⁶.

Treba istaknuti saznanja da u većini slučajeva počinjenja nasilja nad starijom osobom u porodici postoji bliska veza između počinitelja i žrtve. Najčešće je riječ o emocionalnoj povezanosti i porodičnoj koji su na neki način ovisi jedni o drugima. Međutim u situacijama kada se prijavi nasilje, počinitelja se opisuje kao nepoznatu osobu. Što u mnogome otežava rad nadležnih institucija oko otkrivanja počinioca nasilja.

Postoje različiti faktori rizika koji dovode do češćeg nasilja nad starijima³⁷:

- ***Vezani za žrtvu, individualni:*** starije osobe s težim mentalnim ili fizičkim oštećenjima pod povećanim su rizikom, za razliku od zdravijih osoba. Naime, razina stresa kod njegovatelja povisuje se s pogoršanjem zdravstvenog stanja onemoćale starije osobe. Starija osoba s kognitivnim ili fizičkim oštećenjem pod povećanim je rizikom; zdraviji imaju veće šanse da izbjegnu zlostavljanje nego oni lošijeg zdravlja. Pol takođe ima uticaja na zlostavljanje starijih, kao žrtve se najčešće javljaju žene, pogotovo što su najpodložnije ekonomski nepovoljnom položaju. Međutim, i starijim muškarcima prijeti opasnost od zlostavljanja od strane supružnika, odrasle djece i drugih rođaka.
- ***Vezani za počinitelja:*** najčešći su zlostavljači članovi porodice koji dnevno brinu o žrtvama. Njega onemoćalih starijih osoba vrlo je naporna i izaziva njegovateljski stres, posebno ako se radi o ostarjelima s mentalnim i fizičkim poteškoćama. Ipak, po svemu sudeći, počinitelji nasilja prema starijima su u više od polovine slučajeva žene

---

³⁴ Lachs S Mark, Pillemer A Karl; Elder abuse, New England Journal of Medicine, 373, 2015., 1947–1956. Citirano prema: Izazovi prevencije nasilja nad osobama starije životne dobi, Centar za razvoj neprofitnih organizacija, Zagreb, 2018. str. 31.

³⁵ Izazovi prevencije nasilja nad osobama starije životne dobi, Centar za razvoj neprofitnih organizacija, Zagreb, 2018. str. 31.

³⁶ Bavel van Maria, Janssens Kristin, Schakenraad Wilma; (2010). Elder Abuse in Europe. Preuzeto 4.10.2018. sa stranice: <http://envejecimi.ento.csic.es/documentos/documentos/european-elderabuse-01.pdf>. Citirano prema: Izazovi prevencije nasilja nad osobama starije životne dobi, Centar za razvoj neprofitnih organizacija, Zagreb, 2018. str. 31.

³⁷ Karla Elma, *Sociodemografske odrednice nasilja nad starijim osobama u porodici*, Magistarski rad, Fakultet političkih nauka Sarajevo, Sarajevo, 2020. str. 30.

(kćeri ili snahe) koje svakodnevno brinu o žrtvama stoga više od dvije trećine otpada na članove porodice. Nje ga onemoćalih starijih ljudi vrlo je naporna i izaziva stres, posebno ako je riječ o starima s mentalnim i fizičkim poteškoćama. Kada je njegovatelj loše pripremljen za zadatak koji mora obaviti, veća je i mogućnost zlostavljanja. Pod tim okolnostima, a nedostaju li i nužna pomagala za njegu ili liječenje, vjerojatnije će doći do konflikta. Takođe, ako njegovatelji ne dobiju bilo kakvu podršku od porodice ili šireg društva, može se osjećati preplavljen snažnim emocijama i postati nasilan. Ako je odnos između njegovatelja i starije osobe napet zbog nasilja, drugi članovi porodice i prijatelji mogu biti obeshrabreni da posjete takvog člana porodice, što dovodi do dalje izolacije i po većanog rizika od zlostavljanja starijih.

- ***Vezani uz zajednicu i društvene norme:*** izolacija starijih osoba, umanjivanje vrijednosti starijih osoba od strane zajednice, siromaštvo i nezaposlenost, međugeneracijski sukobi zbog negativnih stavova prema starosti i starijima. Takođe, mnogi stariji ljudi su izolovani zbog fizičke ili mentalne bolesti. Gubitak prijatelja i članova porodice smanjuje mogućnosti za društvenu interakciju. Dalje, umanjivanje vrijednosti starijih osoba od strane zajednice i države, industrijalizacija i migracija mlađih članova porodice, siromaštvo i nezaposlenost, gubitak osnovnih ljudskih vrijednosti, slabljenje povezanosti članova porodice i ljudi uopšteno, međugeneracijski sukob. Kulturne norme i tradicije kao što su ageizam, seksizam i kultura nasilja takođe su prepoznate kao važne, stariji ljudi su često prikazani kao slabi i zavisni, kao manje vrijedni.
- ***Vezani za oblik nasilja:*** neke su porodice sklonije nasilju jer je nasilje naučeno ponašanje koje se prenosi iz generacije u generaciju. Kod takvih porodica nasilje je jedina reakcija kojom znaju odgovoriti na stresne situacije. Nasilje je jedina reakcija kojom znaju odgovoriti na stresne situacije. Počinitelji nasilja mogu koristiti velik broj različitih taktika u upotrebi moći i kontrole nad njihovim žrtvama. Zlostavljanje može imati različite oblike te se obrasci nasilnog ponašanja mogu mijenjati kroz vrijeme.

Postoji još niz faktora koji doprinose zlostavljanju starijih osoba, npr. neke starije osobe, zbog slabosti ili lošeg zdravlja, postanu u potpunosti zavisni od članova porodice; članovi porodice mogu smatrati da je briga o starijima njihova dužnost i odbijaju svaku pomoć koja dolazi iz vana; povećanje kulturnih razlika između generacija u jednoj porodici; član porodice može biti ekonomski zavisn od starije osobe. Takođe, neke starije osobe imaju tendenciju da budu zahtjevne, nezahvalne i jednostavno teške, što može dovesti do agresivnog ponašanja od strane njegovatelja ili staratelja. Osim toga, stariji ljudi sa demencijom mogu pokazati agresivno i neprijatno ponašanje zbog kognitivne, psihološke ili nezadovoljene emocionalne potrebe. Istraživanja su pokazala da se rizik izloženosti starijih osoba nasilju u porodici povećava ako je žrtva zavisna zbog bolesti ili siromaštva, ako živi u porodici sa historijom nasilnog ponašanja i historijom unutargeneracijskih i međugeneracijskih sukoba.

2.4 Prevencija nasilja nad starijim osobama

Nasilje u porodici je lični, porodični i društveni problem koji značajno narušava kvalitetu života i mentalno zdravlje svih onih koji su mu izloženi – posredno ili neposredno. Prevencija nasilja nad starijim osobama važna je kako bi se starijim ljudima mogli osigurati dostojnu starost, pružanje materijalne sigurnosti i uopće unaprjeđenje kvalitete života. Država ima pravo i obvezu poduzeti potrebne mjere da bi spriječila nasilje u obitelji, odnosno smanjila i olakšala njegove posljedice³⁸. Iz navedenog se vidi da problem nasilja nije isključivo problem pojedinca, već i države, te u tom smjeru treba raditi na zakonskom okviru, uključujući preventivne mjere i mjere zaštite. Mears i Visser³⁹ razlikuju zakonske intervencije, intervencije socijalne i medicinske skrbi i koordinirano djelovanje svih dijelova sistema.

Prevencija nasilja treba početi na državnoj razini, jačanjem sigurnosti i povećanjem standarda uopšte. Radi zaštite od nasilja i zapuštanja starijih osoba, potrebno je razviti programe prevencije koji slijede modele javnozdravstvenog pristupa, a koji obuhvaćaju mjere i akcije: na individualnom planu, u međusobnim odnosima u neposrednoj okolini, kao i na šire društvenom planu.⁴⁰ Na lokalnoj razini mogu se organizirati programi socijalne i zdravstvene pomoći, u obliku besplatnih telefonskih linija na kojima bi starije osobe mogle potražiti pomoć ili prijaviti zlostavljanje, programi educiranja starijih o njihovim pravima i o problemu nasilja u smislu njegovog prepoznavanja i reagiranja, osposobljavanje stručnih i javnih službenika posebno u zdravstvenim ustanovama, podizanje javne svijesti.

Važno je podsticati i pomagati rad organizacija civilnog društva koje unapređuju ljudska prava i zastupaju žrtve porodičnog nasilja. Sredstva javnog informisanja (televizija, radio, novine) imaju značajnu ulogu u razbijanju predrasuda o starijim osobama kao potpuno nesposobnima da odlučuju o sebi, u stvaranju i kreiranju svijesti o svim oblicima nasilja s naglaskom na izbjegavanju senzacionalizma i pružanju jasnih poruka s korisnim i odgovarajućim informacijama. Samo zajedničkim radom svih segmenata u društvu može se doprinijeti smanjenju nasilja nad starijim osobama, što zahtijeva njihovu institucionalnu zaštitu.

U okviru sekundarne prevencije aktivnosti se uslovno mogu podijeliti na one koje se odnose na šire društveno djelovanje (obrazovanje, istraživanja, socijalnu politiku) i one koje su neposredno usmjerene na porodicu u krizi. Bilo bi korisno utvrditi jedinstven način evidentiranja nasilja u zdravstvu, pravosuđu i socijalnoj skrbi, voditi statističko praćenje svih oblika nasilja, jačati sistem prijavljivanja nasilja, istaknuti važnost istraživanja. Prevencijski i intervencijski programi mogu biti kvalitetni ako slijede rezultate kontinuiranih istraživanja tog kompleksnog fenomena te ako se provodi trajna provjera i evaluacija provedenih mjera i akcija⁴¹.

Tercijarna prevencija odnosi se na intervencije čiji je cilj pružanje psihosocijalne pomoći starijoj osobi kao žrtvi, te njihov tretman. Uključuje i postupke rehabilitacije počinitelja nasilja s ciljem sprječavanja ponovnog nasilja i uspostavljanja narušene ravnoteže.

---

³⁸ Ajduković Marina ibid

³⁹ Mears Daniel i Visser Christy; *Trends in understanding and adressing domestic violence*, Journal of Interpersonal Violence, Vol. 20, No 2, Washington, 2005., str. 204-211.

⁴⁰ Spitek-Zvonarević Vlasta; *Zlostavljanje u starijoj dobi-trajne mete nasilja*, Narodni zdravstveni list, Rijeka, 2006., str. 560-561

⁴¹ Ibid

2.5 Nasilje nad starijim osobama u Tuzlanskom kantonu

Nasilje u porodici je jedan od osnovnih vidova kršenja ljudskih prava i zato međunarodni standardi za zaštitu ljudskih prava zahtijevaju od država da poduzmu odlučne mjere kako bi osigurale odgovornost počinioca i zaštitile žrtve. Pojava nasilja u porodici predstavlja veliki društveni problem i kao takav zahtijeva maksimalnu uključenost svih vladinih i nevladinih institucija. Samim tim kao žrtve nasilja u porodici pojavljuju se i starije osobe odnosno osobe „treće životne dobi“.

Međutim, i pored iskazane želje nadležnih institucija za rješavanjem problema nasilja nad starijim osobama, veoma je teško utvrditi obim prisutnosti nasilja nad tim osobama kao i porodičnog nasilja u Tuzlanskom kantonu uopšte.. Osnovni razlozi za to prije svega se nalaze u skrivenoj prirodi problema, neprijavlivanju slučajeva nasilja u porodici, nepostojanju jedinstvene statističke evidencije i tretiranju nasilja u porodici i dalje shvatanja tog problema kao “privatnog problema”. Nedostatak relevantnijih podataka nije problem samo za Bosnu i Hercegovinu, već i za druge zemlje u regionu i svijetu. Po podacima koje smo dobili iz Ministarstva unutrašnjih poslova Tuzlanskog kantona o krivičnim djelima Nasilje u porodici iz čl. 222. Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine za 2024. godinu evidentirana su 244 krivična djela što je u odnosu na 2023. Godinu povećanje za 37 krivičnih djela ili 17,9 %.

Obzirom da se u Ministarstvu unutrašnjih poslova ne vodi evidencija o nasilju nad ženama, djecom i starijim osobama, morali smo pregledati svaki dnevni bilten događaja da bi po prijavi mogli zaključiti o kojoj se vrsti nasilja radi. Tako smo došli do podataka da je u 2024. godini prijavljeno 25 slučajeva nasilja nad starijim osobama, što čini 10 % ukupnog broja krivičnih djela Nasilja u porodici. Prijavljena su u svim slučajevima djeca (sin ili kćerka) od strane majke ili oca i to u: Gračanici, Gradačcu, Tuzli, Kladnju, Doboj Istoku i Lukavcu.

Intervencija policije je posebno važna jer policija u najvećem broju slučajeva predstavlja prvi kontakt žrtve sa nadležnim organima. Dakle, policija ima ključnu ulogu u prepoznavanju i iniciranju potrebnih radnji, kako bi se osigurala zaštita žrtve i kaznio počinitelj nasilja. Ključni elementi početne intervencije policije su:

- sprečavanje dalje eskalacije nasilja, osiguranje ili organizovanje transporta žrtve do zdravstvene ustanove,
- pojedinačno obavljanje razgovora s učesnicima i svjedocima na licu mjesta, vođenje detaljnog zapisnika,
- upoznavanje žrtve sa njenim pravima, podnošenje zahtjeva za zaštitne mjere, provođenje zaštitne mjere,
- podnošenje izvještaja o učinjenom krivičnom djelu nadležnom tužilaštvu i dr. radnje neophodne za dokumentovanje djela. Ovlaštena službena lica nisu ni u doba pandemije nimalo reducirala svoj rad, jer se od njih zahtijevao potpun i još veći angažman oko vršenja provjere ne(kretanja) pozitivnih osoba po rješenju izolaciji.

Policija postupa i po Zakonu o zaštiti od nasilja u porodici koji propisuje da samo policija podnosi zahtjeve za zaštitne mjere, a u izuzetnim slučajevima i tužilaštvo.

3. Pravni okvir zaštite nasilja nad starijim osobama u Bosni i Hercegovini

Danas, u 21. vijeku, nasilje u porodici je prepoznato kao globalni problem koji bitno narušava temeljna ljudska prava članova porodice, ali i demokratizaciju i prosperitet društva. U sklopu nasilja u porodici pored žena i djece, česte žrtve tog nasilja su i osobe starije životne dobi. Brojne međunarodne organizacije kao što su Ujedinjene nacije, Svjetska zdravstvena organizacija, UNICEF, Vijeće Europe, posljednjih su godina intenzivno radile na razvijanju strateških dokumenata čiji je cilj sprečavanje i zaustavljanje nasilja u porodici. Zajedničko svim tim dokumentima je sljedeće⁴²:

- određenje nasilja u porodici kao društveno neprihvatljivog i kriminalnog ponašanja,
- poticanje zajedničkog i koordiniranog međusektorskog pristupa prevenciji i zaustavljanju nasilja u porodici na svim društvenim nivoima: od porodice, lokalne zajednice do državnog nivoa,
- stalni razvoj i unapređivanje usluga žrtvama nasilja u porodici, kao i
- naglašavanje potrebe razvoja programa usmjerenih na nasilnike.

3.1 Međunarodni pravni okvir

Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine, članom II A. 2. (1) k.) i Amandmanom V utvrđeno je da će Federacija osigurati primjenu najvišeg nivoa međunarodno priznatih prava i sloboda utvrđenih u dokumentima navedenim u Aneksu ovog ustava. Kada govorimo o nasilju u porodici, u Aneksu Ustava Federacije BiH kao instrumenti zaštite ljudskih prava koji imaju pravnu snagu ustavne norme sadržani su, između ostalih, i sljedeći: Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948.), Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, i dopunski protokoli (1950.), Konvencija o nacionalnosti udatih žena (1957.), Europska socijalna povelja (1961.) i dopunski protokol 1, Međunarodna konvencija o eliminaciji svih vrsta rasne diskriminacije (1965.), Međunarodni ugovor o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966.), Međunarodna konvencija o eliminaciji svih vrsta diskriminacije žena (1979.), Konvencija protiv mučenja i drugih vrsta okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (1984.), Europska konvencija o sprečavanju mučenja, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (1987.) i Konvencija o pravima djeteta (1989.).

Vijeće Europe 2011. godine donijelo je *Konvenciju o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i obiteljskog nasilja* – tzv. *Istanbulsku konvenciju* koja je na snagu stupila 2014. godine⁴³. Istanbulska konvencija broji 45 država potpisnica, dok ju je 34 država članica Vijeća Europe ratificiralo. Ono po čemu je Istanbulska konvencija posebna je činjenica da se njome u vezu stavljaju rodna diskriminacija i obiteljsko nasilje, a ujedno i prva (na razini

---

⁴² Priručnik za trening i edukaciju zdravstvenih radnika za postupanje u slučajevima nasilja u porodici/obitelji, Ministarstvo zdravstva federacije BiH, Sarajevo, 2009., str. 8.

⁴³ Željko Darija, *Procjena prvih deset godina Konvencije Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji*. Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu, 28 (2), Zagreb 2021. str. 381-404.

međunarodnog prava) definira obiteljsko nasilje⁴⁴. Posebnost Istanbulske konvencije Vijeće Europe (2019.) vidi u činjenici da je ona „najdalekosežniji pravni instrument za eliminaciju nasilja protiv žena i obiteljskog nasilja kao oblika kršenja ljudskih prava“ (str. 2.). Kao ciljevi Istanbulske konvencije ističu se:

- eliminacija nasilja nad ženama, kao i obiteljskog nasilja,
- poduzimanje sveobuhvatnih mjera u svrhu borbe protiv nasilja nad ženama i obiteljskog nasilja od strane država koje su ju ratificirale te
- razvoj konvencije koja bi sadržavala pravno obvezujuće standarde.

Istanbulska konvencija kao svojevrsan oblik prevencije rodno uvjetovanog nasilja predviđa educiranje djece u obrazovnom sustavu o rodnoj jednakosti, međusobnom poštovanju, nenasilnim odnosima, svijesti o rodno uvjetovanom nasilju, rodnim ulogama koje nisu zasnovane na stereotipima i pravu na osobni integritet.⁴⁵ Što se tiče prevencije, osim općih obveza stranaka Konvencije, one se obvezuju i na osvješćivanje javnosti o problemu (rodno uvjetovanog) nasilja, obrazovanje, obrazovanje stručnjaka koji rade s žrtvama i počiniteljima, provođenje preventivnih i terapijskih programa te sudjelovanje privatnog sektora i medija.

3.2 Domaća zakonska regulativa zaštite nasilja u porodici

Ustavi BiH, Republike Srpske (RS) i Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH) garantuju zabranu diskriminacije na osnovu pola kao preduslova za prevenciju nasilja nad ženama i nasilja u porodici na nivou jednog od ključnih uzroka i posljedica ovih vrsta nasilja.⁴⁶ Statut Brčko Distrikta BiH (BD BiH) sadrži opštu zabranu diskriminacije po svim osnovama, uključujući po osnovu pola. Zakon o zabrani diskriminacije u BiH takođe nadograđuje okvir za ostvarivanje jednakih prava i mogućnosti svim osobama u BiH i uređuje sistem zaštite od diskriminacije, između ostalog, na osnovu pola. U postupku izmjena i dopuna Zakona izvršeno je njegovo usklađivanje s direktivama Evropske unije (EU).⁴⁷ Zakoni o zaštiti od nasilja u porodici su doneseni u FBiH i RS kao posebno zakonodavstvo koje se bavi isključivo i na sveobuhvatan način zaštitom žrtava od nasilja u porodici. Zakon o zaštiti od nasilja u porodici RS⁴⁸ je donesen 2012. godine, a posljednje izmjene je pretrpio 2019. godine. Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Federacije BiH⁴⁹ je donesen 2013. godine. Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Brčko-Distrikta Bosne i Hercegovine⁵⁰ usvojen je 2018 godine.

Bosna i Hercegovine je ratifikovala istambulsku konvenciju u novembru 2013. godine i stupila je na snagu 2014. godine. Vladine institucije BiH su 2019. godine uspostavile Odbor za praćenje i izvještavanje o primjeni Istanbulske konvencije i femicidu u BiH sa mandatom da provode analize primjene politika i mjera za sprečavanje i borbu protiv nasilja nad ženama i nasilaj u porodici, procijeni status primjene Istanbulske konvencije i definiše preporuke za

⁴⁴ Dubravka Šimonović, *Međunarodnopravi okvir za uklanjanje rodno uvjetovanog nasilja nad ženama* : CEDAW konvencija i Istanbulska konvencija (PowerPoint prezentacija). Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 2017. https://www.pravo.unizg.hr/ejp/courses/jeanmonnetmodule_eulawgender?@=7ejv#news_67586

⁴⁵ Izabela Uradin, *Femicid kao oblik rodno uvjetovanog nasilja*, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, Zagreb 2023. str. 10.

⁴⁶ Zakon o ravnopravnosti spolova BiH -prečišćeni tekst („Službeni glasnik BiH“, broj 32/10)

⁴⁷ Zakon o zabrani diskriminacije u BiH „Službeni glasnik BiH“, broj 59/09, 66/16.

⁴⁸ „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 102/2012, 108/2013, 82/2015 i 84/2019.

⁴⁹ „Službene novine FBiH“, broj 28/13.

⁵⁰ „Službeni glasnik Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine“, 7/2018

njenu efikasniju primjenu, analizira podatke o slučajevima ubistava iz rodne perspektive (femicid) i definiše preporuke za dalje akcije usmjerene na sprečavanje femicida. U februaru 2012. godine, Agencija za ravnopravnost spolova Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine je naručila pripremu prvog izvještaja o ubistvima žena u BiH u periodu od 2018. do 2020. godine, analizu uporedne prakse zemalja Zapadnog Balkana i pripremu prijedloga za uspostavljanje Femicid Watch-a u BiH, uključujući strukturu, zadatke i radnu metodologiju.⁵¹

3.2.1 Zakon o zaštiti od nasilja u porodici

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Federacije BiH, Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske i Zakon o zaštiti od nasilja u porodici u Brčko distriktu definišu načine zaštite od nasilja u porodici, kao i mehanizme sankcionisanja.

Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici Federacije BiH u članu 7. definirana je radnja nasilja, te kada će se smatrat da isto postoji, i to: “U smislu ovog zakona smatrat će se da postoji nasilje u porodici ukoliko postoji osnov sumnje da su učinjene radnje kojim član porodice nanosi fizičku, psihičku ili seksualnu bol ili patnju i/ili ekonomsku štetu, kao i prijetnje koje izazivaju strah od fizičkog, psihičkog ili seksualnog nasilja i/ili ekonomske štete kod drugog član porodice“. Dok Zakonom od nasilja u porodici u Brčko distriktu član 2 stav C navodi da “nasilje u porodici predstavlja svaku radnju nasilja člana porodice ili porodične zajednice kojom se ugrožava spokojstvo, psihički, tjelesni, seksualni ili ekonomski integritet drugog člana porodice ili porodične zajednice.”⁵²

Zakon o zaštiti od nasilja Federacije Bosne i Hercegovine i član 31. govori o osiguravanju osnovnih životnih potreba po kojem: “Žrtva nasilja u porodici ima pravo na osiguravanje osnovnih životnih potreba u pogledu neophodnog zdravstvenog, socijalnog i materijalnog zbrinjavanja i pravo osiguravanja pravne pomoći za rješavanje socijalnog, ekonomskog i drugog statusa”.

U cilju sigurnog zbrinjavanja žrtve nasilja, Zakon je to prepoznao kroz član 33. Istog Zakona koji se odnosi na način zbrinjavanja žrtve: “Radi osiguranja fizičke zaštite i ostvarivanja prava i interesa žrtve nasilja u porodici, bez straha i opasnosti po život, policija i organ starateljstva dužni su, uz prethodni pristanak žrtve, privremeno zbrinuti žrtvu nasilja u porodici u sigurnu kuću/sklonište (u daljnjem tekstu: sigurna kuća), drugu odgovarajuću instituciju ili kod druge porodice”.

Zakon izričito regulira obavezu prijavljivanja nasilja u porodici za zdravstvene i socijalne radnike, vaspitače, nastavnike, za medicinske, obrazovne i druge ustanove i organe, kao i za nevladine organizacije (NVO) koji u obavljanju svoje dužnosti saznaju za učinjeno nasilje u porodici. Oni su dužni odmah po saznanju prijaviti učinjeno nasilje u porodici nadležnoj policijskoj upravi/stanici.

---

⁵¹ Šarić Izudin; *Nasilje nad ženama Tuzlanskog kantona*, Nasilje- Pojavni oblici i mogući načini prevencije, Zbornik radova sa XXII Međunarodnog skupa, Evropski univerzitet Brčko distrikt, Brčko, 2024., str. 198-213.

⁵² Mušić Safet; *Nasilje u porodici kroz pravni okvir u Bosni i Hercegovini*, Zbornik radova Pravnog fakulteta Sveučilišta u Mostaru broj XXVI, Mostar, 2018., str. 168-187.

3.2.2 Krivični zakon

Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH“, br. 36/03, 21/04 i 18/05) članom 222. definiira svaki čin nasilja u porodici kao krivično djelo, bilo da ima psihološki, emocionalni, ekonomski ili fizički karakter. Ovim zakonom je jasno definirano da su zdravstveni radnici obavezni prijaviti slučajeve nasilja nadležnoj policijskoj upravi kada se radi o:⁵³

- teškimtjelesnim ozljedama,
- povredama koje su nanesene vatrenim oružjem, opasnim oruđemili drugim sredstvom podobnim za nanošenje teških tjelesnih ozljeda,
- krivičnim djelima seksualnog kriminaliteta (silovanje, protu prirodni blud i dr.),
- nasilje u porodici (čl. 222 KZ FBiH)

Zakonom o Krivičnom postupku Federacije BiH utvrđuju se pravila krivičnog postupka po kojima su dužni postupati sudovi, tužioc i drugi učesnici u krivičnom postupku predviđeni ovim zakonom, kada postupaju u krivičnim stvarima. U sklopu ovih pravila i stim zakonom je predviđen niz proceduralnih mjera zaštite svjedoka/oštećenih, među njima i žrtava nasilja u porodici.

3.2.3 Porodični zakoni

Porodičnim zakonom Federacije Bosne i Hercegovine⁵⁴ u članu 2 propisuje uređivanje odnosa unutar porodice a u članu 4 stav 1 zabranjuje nasilničko ponašanje bračnog partnera ili bilo kojeg drugoga člana porodice. U istom članu u stavu 2 se definiše nasilničko ponašanje koje se vezuje za člana 4. Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini.

Porodični zakon Republike Srpske⁵⁵ u odjeljku „Zabrana nasilja u porodici“ u članu 15 stav 1 propisuje zabranu nasilja u porodici a u stavu 2 propisuje da svaki član porodice ima pravo na zaštitu od nasilja.

Porodični zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine⁵⁶ u članu 3 stav 1 propisuje da u porodici nije dozvoljeno nasilničko ponašanje bračnih partnera ili bilo kojeg drugog člana porodice, dok u stavu 2 pod nasilničkim ponašanjem podrazumijeva se svako ponašanje koje ima obilježja krivičnog djela nasilja u porodici propisana Krivičnim zakonom Brčko distrikta BiH.

---

⁵³ Mušić Safet ibid.

⁵⁴ "Sl. novine FBiH", br. 35/2005, 41/2005 - ispr., 31/2014 i 32/2019 - odluka US

⁵⁵ Službeni glasnik Republike Srpske broj: 17/2023 i 27/2024

⁵⁶ "Sl. glasnik Brčko distrikta BiH", br. 23/2007

4. Zaključak

Starenje, kao prirodan proces praćen promjenama u fizičkim, fiziološkim, psihološkim, te socijalnim funkcijama dovodi do starosti koja predstavlja jedan od najvećih zdravstvenih, ekonomskih i socijalnih izazova kako za samog čovjeka tako i za zajednicu. Promatranju i istraživanjima fenomena nasilja nad starijima te utjecajima na tjelesno i mentalno zdravlje, baš kako zagovara i ekološka teorija, treba pristupiti holistički. Od osobina ličnosti, vrijednosnog sustava, obilježja žrtve i nasilnika, pa preko obiteljske dinamike odnosa prema starijima ili obilježja lokalne zajednice pa sve do pravosudnog sustava i stava društva i pojedinca prema nasilju. Fokus na individualnost i promatranje individue u zajednici u kojoj egzistira pomaže u razumijevanju pojavnosti nasilja nad starijima kao i pokušaja spriječavanja istog. Nasilje je kršenje temeljnog ljudskog prava te predstavlja odgovornost i pojedinca i društva.

Ozbiljnost ovog problema, njegove razorne posljedice i vjerojatnost da će s vremenom postajati veći i veći, zahtijevajući hitne intervencije društva. Podizanjem javne svijesti i edukacijom stvaramo društvenu situaciju u kojoj su članovi zajednice senzibilizirani za problem nasilja nad osobama starije dobi. Stoga su važnost i uloga edukacije s naglaskom na prevenciji neupitni. Nadalje, u suočavanju i sprečavanju problema nasilja nad osobama starije dobi potrebna je kvalitetna multidisciplinarna suradnja svih profila stručnjaka. Multidisciplinarni pristup rješavanju ovog problema pokazao se učinkovitim rješenjem u koordinaciji skrbi za žrtve nasilja, iskorištavanju dostupnih resursa, povećanju profesionalnog znanja i poboljšanje ishoda. Na aktivno i zdravo starenje ima pravo svatko od nas. Ono sa sobom donosi nove životne okolnosti, spoznaje i prednosti koje treba otkriti.

Posmatrajući pravni i institucionalni okvir za prevenciju nasilja u porodici BiH, može se zaključiti da u formalnom smislu BiH, FBiH, BD i RS poduzimaju značajne mjere i aktivnosti na osiguranju poštivanja principa dužne pažnje, te ispunjavanju odredbe Istanbulske konvencije koje se odnose na zabranu diskriminacije na osnovu spola i manjinskih statusa, osiguranje zakonskog i institucionalnog okvira za prevenciju nasilja. Međutim, bez obzira na postignuti napredak u formalnom smislu i definiranim politikama, i dalje postoje problemi koji su s jedne strane vezani uz neusaglašenost zakona u različitim jurisdikcijama, u smislu inkriminacije nasilja i zaštite žrtava, ali većim dijelom za njihovu nedosljednu implementaciju i prepreke efikasnoj prevenciji nasilja u porodici.

5. Literatura

1. Ajduković Marina, Silvia Rusac i Jelena Ogresta; *Izloženost starijih osoba nasilju u obitelji*, Revija za socijalnu politiku Vol. 15 No. 1, Zagreb, 2008.
2. Ajduković Marina; *Nasilje u obitelji*, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Zagreb, 2003.
3. Council of Europe (1992). *Violence against elderly people*. Strasbourg: Council of Europe Press. Citirano prema: Marijana Ajduković, Silvia Rusac i Jelena Ogresta, *Izloženost starijih osoba nasilju u obitelji*, Revija za socijalnu politiku Vol. 15 No. 1, Zagreb, 2008.,
4. Despot Lučanin Jasminka.; *Iskustvo starenja*. Jastrebarsko: Naklada Slap, Zagreb, 2022.
5. Dubravka Šimonović, *Međunarodnopravi okvir za uklanjanje rodno uvjetovanog nasilja nad ženama* : CEDAW konvencija i Istanbulska konvencija (PowerPoint prezentacija). Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 2017. https://www.pravo.unizg.hr/ejp/courses/jeanmonnetmodule_eulawgender?@=7ejv#news_67586
6. Duraković, Zijad, *Medicina starije dobi*, Medicinska naklada, Zagreb, 1990.
7. Hall Jeffrey; Karch Debra, Crosby Alex; *Uniform Definitions and Recommended Core Data Elements For Use In Elder Abuse Surveillance*. National Center for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention., Atlanta, 2016.
8. Ilić Ivan; „*Praksa Evropskog suda za ljudska prava u slučajevima nasilja u porodici*“; Zbornik radova *Nasilje u Srbiji – uzroci, oblici, posledice i društvena reakcija*, Tom2., Kriminalističko-policijska akademija Fondacija „Hans Zajdel“ Beograd, 2014.
9. Izabela Uradin, *Femicid kao oblik rodno uvjetovanog nasilja*, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, Zagreb 2023.
10. Jedvaj Suzana, Štambuk Ana i Rusac Silvia; *Demografsko starenje stanovništva i skrb za starije osobe u Hrvatskoj*, Socijalne teme, 1 (1), Zagreb, 2014., str.135-154. Citirano prema Balulović Tena, *Nasilje nad starijim osobama iz perspektive socijalnih radnika i starijih osoba*, Univerzitet u Zagrebu, Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada, Diplomski rad, zagreb, 2022.
11. Karla Elma, *Sociodemografske odrednice nasilja nad starijim osobama u porodici*, Magistarski rad, Fakultet političkih nauka Sarajevo, Sarajevo, 2020.
12. Lahe Danijela; *Research on Abuse and Violence against the Elderly in a Family Setting*, Acta Technologica Dubnicae 1 No 2, 2011., str. 16-28. Citirano prema: Vujović Tijana; *Nasilje nad starijim osobama*, Sociološka luča, XI/2, 2017.
13. Levanić Lovrena; *Zadaci medicinske sestre u prepoznavanju znakova zlostavljanja osoba starije dobi*, Završni rad., Sveučilište Sjever, Koprivnica, 2021.
14. Mears Daniel i Visher Christy; *Trends in understanding and adressing domestic violence*, Journal of Interpersonal Violence, Vol. 20, No 2, Washington, 2005.
15. Meeks-Sjostrom, Diana; *A comparison of three measures of elder abuse*, Journal of Nursing Scholarship, 36 (3), 2004.
16. Mušić Safet; *Nasilje u porodici kroz pravni okvir u Bosni i Hercegovini*, Zbornik radova Pravnog fakulteta Sveučilišta u Mostaru broj XXVI, Mostar, 2018.,
17. National Research Council; *Elder mistreatment: Abuse, neglect, and exploitation in an aging America*, National Academies Press, Woshington DC, 2003.
18. Philip Robert Baker, Daniel Peter Francis, Noran Naqiah Hairi, Sajaratulnisah Othman & Wan Yuen Choo; *Interventionsfor preventing abuse in the elderly*, Cochrane Database of Systematic Reviews, ublished by Oxford University Press on behalf of the British Geriatrics Society., 2016.

19. Priručnik za trening i edukaciju zdravstvenih radnika za postupanje u slučajevima nasilja u porodici/obitelji, Ministarstvo zdravstva federacije BiH, Sarajevo, 2009.,
20. Rusac Silvia; *Nasilje nad starijim osobama*, Ljetopis socijalnog rada, Vol. 13, No. (2), Zagreb, 2006.
21. Rusac Silvia; *Funkcionalna nesposobnost starijih osoba kao činitelj rizika za izloženost nasilju u obitelji*, Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, Vol. 47, No. (2), Zagreb, 2011.
22. Rusac Silvia i Čizmin Ana; *Nasilje nad starijom osobama u ustanovama*, Medica Jadertina, vol. 41, No (1-2), Zagreb, 2022.
23. Spasojević Aleksandra; *Posledice nasilja nad ženama i sekundarna viktimizacija* "Zbornik radova „Nasilje u Srbiji – uzroci, oblici, posledice i društvena reakcija“, Tom 2., Kriminalističko-policijska akademija Fondacija „Hans Zajdel“ Beograd, 2014.
24. Spitek-Zvonarević Vlasta; *Zlostavljanje u starijoj dobi-trajne mete nasilja*, Narodni zdravstveni list, Rijeka, 2006.
25. Šarić Izudin; *Nasilje nad ženama Tuzlanskog kanton*, Nasilje- Pojavni oblici i mogući načini prevencije, Zbornik radova sa XXII Međunarodnog skupa, Evropski univerzitet Brčko distrikt, Brčko, 2024.
26. Vračević Ekšinj Nina; *Učinak nasilja nad starijim osobama na tjelesno i mentalno zdravlje*, Specijalistički rad, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada, Zagreb, 2024.
27. Vujović Tijana; *Nasilje nad starijim osobama*, Sociološka luča, XI/2, 2017.,
28. Željko Darija; *Procjena prvih deset godina Konvencije Vijeća Europe o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji*. Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu, 28 (2), Zagreb 2021.
29. Zakon o ravnopravnosti spolova BiH -prečišćeni tekst („Službeni glasnik BiH“, broj 32/10)
30. Zakon o zabrani diskriminacije u BiH „Službeni glasnik BiH“,broj 59/09, 66/16.
31. Zakon o zaštiti od nasilja u porodici RS, „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 102/2012, 108/2013, 82/2015 i 84/2019.
32. Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Federacije BiH, „Službene novine FBiH“, broj 28/13.
33. Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Brčko-Distrikta Bosne i Hercegovine, „Službeni glasnik Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine“, 7/ /2018

PRAVNA ZAŠTITA STARIJIH LICA

Sažetak

U današnje vrijeme, kada je starenje svjetske populacije prisutno kao rastući trend, pravna zaštita starijih lica predstavlja ključan segment socijalne i pravne politike svake države. Sa starenjem populacije, povećava se potreba za adekvatnim zakonodavnim i institucionalnim okvirima koji će obezbediti dostojanstven i siguran život starijih osoba. Ovaj rad analizira pravnu zaštitu starijih lica kroz međunarodne i domaće propise, prava i obaveze starijih osoba, kao i izazove sa kojima se suočavaju u ostvarivanju svojih prava.

Ključne riječi: Stara lica, starost, pravna zaštita starijih lica, inkluzija starih...

Summary

In this day and age, when the aging of the world's population is present as a growing trend, the legal protection of the elderly people is a key segment of the social and legal policy of every country. With the aging of the population, the need for adequate legislative and institutional frameworks that will provide a graceful and safe life for the elderly people grows. This paper studies the legal protection of the elderly people through international and domestic regulations, the rights and obligations of the elderly people, as well as the problems they face in exercising their rights.

Keywords: elderly people, old age, legal protection of the elderly people, inclusion of the elderly people...

Uvod

Starenje svjetske populacije je globalni demografski trend koji se odnosi na povećanje prosječne starosti stanovništva, uz rast udjela starijih osoba (60+ ili 65+ godina) u ukupnoj populaciji. Ovaj fenomen je posljedica dužeg životnog vijeka i smanjenja stope nataliteta. Prema podacima Agencije za statistiku BiH¹, U Bosni i Hercegovini tokom 2024. godine registrovano je 24 598 živorođene djece što u odnosu na 2023. godinu pokazuje pad broja živorođenih za 1,36%, a umrlo je 35 595 lica, što u odnosu na 2023. godine pokazuje rast broja umrlih za 3,37%. To pokazuje negativan broj prirodnog priraštaja od -10.997. Prema popisu iz 2013. godine, stanovništvo u BiH starije od 65 godina činilo je 14,2% ukupnog stanovništva, u 2019. godini 17 %, a očekuje se da do 2030. godine taj udio poraste na 25,8%.²

Pravna zaštita starijih osoba podrazumeva skup zakonskih i institucionalnih mjera koje imaju za cilj da osiguraju dostojanstven život, sigurnost i prava starijih građana. Ova zaštita obuhvata različite aspekte, uključujući socijalnu sigurnost, zaštitu od nasilja i zlostavljanja, imovinska i nasljedna prava, kao i pristup pravdi.

Starenju populacije pripisuju se uzroci koji se odnose na:

1. Duži životni vijek - Razlog za duži životni vijek je napredak u medicini, ishrani i uslovima života koji je omogućio ljudima da žive duže.
2. Smanjena stopa nataliteta – U razvijenim zemljama, sve manje parova odlučuje se na više djece zbog ekonomskih i društvenih faktora. Takođe, emigracija, prvenstveno mlađeg stanovništva, dovodi do depopulacije.
3. Urbanizacija i promjene u stilu života – Veće obrazovanje i zapošljavanje žena doveli su do odlaganja roditeljstva.

Posljedice starenja populacije:

1. Ekonomski izazovi – Manje radne snage, povećani troškovi zdravstvene i socijalne zaštite.
2. Pritisak na penzione sisteme – Više penzionera, manje radno aktivnog stanovništva koje doprinosi penzionim fondovima.
3. Potreba za zdravstvenom i socijalnom njegom – Veći broj starijih osoba zahteva prilagođene medicinske usluge i njegu.
4. Migracije i politika zapošljavanja – Neke zemlje podstiču useljavanje mlađe radne snage kako bi balansirale demografske promene.

Pravni mehanizmi zaštite

Ključni mehanizmi pravne zaštite starijih osoba su: međunarodni i nacionalni zakoni i propisi, specijalizovane institucije za zaštitu ljudskih prava, sudovi i pravne službe, nevladine organizacije i udruženja.

Međunarodni pravni okvir Međunarodne organizacije, poput Ujedinjenih nacija (UN) i Saveta Evrope, prepoznale su potrebu za zaštitom starijih lica kroz različite deklaracije i konvencije. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima i Madridski plan akcije o starenju predstavljaju ključne dokumente koji postavljaju osnovne principe pravne zaštite starijih.

---

¹ https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopstenja/2025/DEM_01_2024_Q4_1_BS.pdf

² <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.65UP.TO.ZS?locations=BA>

a) *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (UDHR)* ne sadrži poseban član koji se isključivo bavi pravima starijih osoba, ali njeni opšti principi pružaju osnovu za njihovu zaštitu. Ključni članci koji se mogu primeniti na starija lica uključuju:

- Član 1: „*Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima.*“ Pravo jednakosti i dostojanstva je trajno pravo, poštuje se od rođenja do smrti te se tako odnosi na sva lica bez obzira na njihovu starosnu dob. Ovo znači da stariji ljudi imaju ista prava kao i svi drugi.
- Član 3: „*Svako ima pravo na život, slobodu i sigurnost*“. Ovaj univerzalni princip garantuje svakom pojedincu navedena prava, a naročito se može odnositi na slabije starosne grupe. U odnosu na starija lica to bi značilo njihovu zaštitu od zanemarivanja, zlostavljanja i nasilja.
- Član 22: „*Svako ima pravo na socijalnu sigurnost i ostvarenje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava potrebnih za dostojanstvo i razvoj.*“ Pod ostvarenjima ekonomskih prava podrazumijeva se pravo na penziju kao i svaki drugi vid finansijske pomoći koji stara lica ostvaruju isključivo zbog svoje starosne dobi. To takođe uključuje i sprečavanje zloupotrebe i ekonomske pravare starijih lica. Socijalna i kulturna prava ostvaruju se kroz inkluziju starijih lica u društvene aktivnosti, zatim aktivnosti koje podržavaju socijalizaciju (druženja, kulturni događaji, volontiranje), savjetovišta i podršku za mentalno zdravlje, edukativne i rekreativne programe prilagođene starijima. Društvena izolacija može ozbiljno uticati na zdravlje starijih osoba, stoga je važno omogućiti realizaciju svih projekata i aktivnosti koje su usmjerene na realizaciju socijalne inkluzije.
- Član 25: „*Svako ima pravo na životni standard koji obezbeđuje zdravlje i blagostanje, uključujući hranu, odeću, stanovanje, medicinsku njegu i socijalne usluge.*“ Starija lica, posebno nemoćna, imaju pravo na posebnu zaštitu i pomoć. Zbog toga se na nivou države sprovode određene aktivnosti i akcioni planovi koji su usmjereni na povećanje svijesti stanovništva o međusobnoj društvenoj brizi sa akcentom na empatiju prema starijim licima.

Iako UDHR ne pruža specifične mehanizme zaštite starijih osoba, ona služi kao temelj za kasnije međunarodne sporazume i nacionalne zakone koji regulišu prava ove populacije. UN i druge međunarodne organizacije nastavljaju da razvijaju posebne politike za poboljšanje njihovog položaja.

b) *Međunarodni akcioni plan o starenju 2002, (MIPAA³)*, usvojen je na drugoj Svjetskoj skupštini o starenju u Madridu i predstavlja osnovu filozofije i aktivnosti u oblasti starenja. Pitanjima ljudskih prava starijih osoba bavio se, 1991. godine i dokument Principi Ujedinjenih nacija o brizi za starije osobe, koji je dao osnovne smjernice u području nezavisnosti, društvenog sudjelovanja, brige, samoispunjenja i dostojanstva. Plan promovise politike i strategije koje omogućavaju aktivno i dostojanstveno starenje, štite prava starijih i osiguravaju njihovo puno učešće u društvu. MIPAA se zasniva na tri osnovna cilja:

1. Stariji i razvoj – Promovisanje integracije starijih u društvo i njihovo aktivno učešće u ekonomskim, socijalnim i kulturnim aktivnostima. Ovaj prvi cilj dalje je razrađen kroz teme koje se odnose na: Aktivno sudjelovanje u društvu i razvoju, rad i starenje radne snage, ruralni razvoj, migracija i urbanizaciju, pristup znanju, obrazovanju i obuci,

---

³ <https://www.mhrr.gov.ba/PDF/LjudskaPrava/7%20MIPAA%20Akcioni%20plan.pdf>

međugeneracijsku solidarnost, iskorjenjivanje siromaštva, sigurnost prihoda, socijalna zaštita/socijalna sigurnost i prevencija siromaštva, vanredne situacije .

2. Unapređenje zdravlja i blagostanja u starosti . Poboľšanje zdravstvene zaštite, socijalne sigurnosti i podrške starijima kako bi se obezbedio kvalitetan život u starosti razrađeno je kroz smjernice o: promoviranju zdravlja i blagostanja tokom cijelog života, univerzalnom i ravnopravom pristupu uslugama zdravstvene zaštite, odnosu starijih osoba i HIV/AIDS, načinu obuke davalaca usluga njege i zdravstvenih stručnjaka, potrebama za mentalnim zdravljem kod starijih osoba kao i odnosu starijih osobe i invalidnosti.
3. Obezbeđivanje okruženja koje podržava starije osobe . Ovim ciljem predviđeno je stvaranje uslova za pristupačne stambene i urbane sredine, kao i podršku u slučajevima invaliditeta ili zavisnosti od tuđe nege. Razrađeno je kroz teme koje se odnose na: stambeni prostor i životnu sredinu, brigu i podrška za njegovatelje, zapostavljanje, zlostavljanje i nasilje, predrasude povezane uz fenomen starenja.

Ključne oblasti delovanja MIPPA su ekonomska sigurnost (penziona politika, zapošljavanje starijih i podrška u slučaju finansijskih poteškoća), zdravstvena zaštita (pristup zdravstvenim uslugama, prevencija bolesti i podrška osobama sa hroničnim oboljenjima), socijalna uključenost (borba protiv diskriminacije starijih, podsticanje međugeneracijske solidarnosti i podrška u zajednici), prava starijih osoba (sprečavanje nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja starijih), dugoročna njega i socijalne usluge (unapređenje sistema nege i podrške za starije osobe koje su zavisne od pomoći drugih).

MIPAA nije pravno obavezujući dokument, ali pruža smjernice koje države članice UN mogu prilagoditi svojim nacionalnim politikama. Svaki pet godina sprovode se regionalne evaluacije kako bi se pratila implementacija i identifikovali izazovi.

Međunarodni akcioni plan o starenju ima za cilj da poboljša kvalitet života starijih osoba kroz politike koje promovišu njihovu autonomiju, socijalnu uključenost i dostojanstveno starenje. Države su odgovorne za sprovođenje odgovarajućih mera u skladu sa svojim mogućnostima i prioritetima.

Osim EKLJP i MIPAA, ništa manje važni nisu ni ostali međunarodni dokumenti koji se bave pravima starijih osoba. U te dokumente spadaju: Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966), Bečka međunarodna akcija o starenju (1982), Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom (CRPD, 2006), Principi Ujedinjenih nacija o starijim osobama (1991), Evropska socijalna povelja (1961, revidirana 1996). Svi ovo međunarodni dokumenti na jedan svojstven način štite starije osobe, osiguravaju pravo na socijalnu zaštitu, zdravstvenu njegu i dostojanstven život u starosti, štiti starije osobe od diskriminacije i garantuje pravo na život, slobodu i sigurnost, promovišu aktivno i dostojanstveno starenje, ekonomska i socijalna prava starijih osoba, štite starije osobe sa invaliditetom od diskriminacije i promoviše pristup zdravstvenim i socijalnim uslugama i postavljaju osnovne principe za politiku prema starijima.

Takođe, naophodno je pomenuti da ima više rezolucija Generalne skupštine UN-a i Savjeta Evrope koje se bave pravima starijih, uključujući rezolucije o borbi protiv diskriminacije i zlostavljanja starijih osoba. I Svjetska zdravstvena organizacija ima Globalni izveštaj o starenju i zdravlju (2015) koji se fokusira se na zdravlje i funkcionalne sposobnosti starijih, sa preporukama za unapređenje zdravstvenih sistema.

Svi ovi dokumenti služe kao osnova za politike koje zemlje razvijaju kako bi zaštitile prava starijih osoba i unapredile njihov položaj u društvu.

Domaći propisi

Na osnovu međunarodnog prava i prema direktivama međunarodnih organizacija, na nacionalnom nivou izvršena je harmonizacija pravnih propisa sa evropskim. Posebna pažnja poklonjena je propisima iz oblasti o socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti, porodičnom pravu, pravima pacijenata, kao i zakonima protiv diskriminacije i zlostavljanja starijih osoba. Posebno su važni zakoni koji regulišu rad penzionih sistema i zaštitu imovine starijih lica.

U Bosni i Hercegovini, pravna zaštita starijih osoba regulisana je kroz niz zakona i podzakonskih akata na različitim nivoima vlasti. Zakoni na nivou entiteta i Brčko distrikta su uglavnom usklađeni. Postoje minimalna odstupanja koja ne diraju u suštinu same zaštite prava starijih lica, nego se tiču tehničkih stvari za ostavrenje uslova.

Ne ulazeći u pomenute razlike u zakonskim rješenjima, u ovom radu biće navedeni relevantni zakoni koji imaju isti nivo zaštite na entitetskom nivou. Relevantni zakoni su Zakoni o socijalnoj zaštiti⁴ i Zakoni o penzijskom i invalidskom osiguranju. Ovi zakoni uređuje penzijska prava i osiguranje za starije osobe.

Sama po sebi, socijalna zaštita predstavlja djelatnost od opšteg interesa kojom se pruža pomoć licima kada se nađu u stanju socijalne potrebe i preduzimaju potrebne mjere radi sprečavanja nastajanja i otklanjanja posljedica takvog stanja.

Zakonima o socijalnoj zaštiti se uređuju sistem socijalne zaštite, nosioci, korisnici i prava korisnika socijalne zaštite, postupak i uslovi za ostvarivanje prava, djelatnost ustanova socijalne zaštite, samostalno obavljanje poslova u oblasti socijalne zaštite, finansiranje, nadzor i druga pitanja značajna za funkcionisanje i ostvarivanje socijalne zaštite građana. To uključujući i prava starijih osoba, njihovo pravo na novčanu pomoć, smještaj u ustanove socijalne zaštite, dodatak za pomoć i njegu drugog lica druge oblike podrške.

Pravo na novčanu pomoć, osobe koje su radile i uplaćivale doprinose imaju kroz pravo na penziju, što je osnovni vid socijalne sigurnosti za starije osobe. U slučaju nedovoljne penzije, zakon omogućava određene novčane dodatke ili socijalne naknade. Zakonom su uređeni uslovi za institucionalnu zaštitu starih lica kroz mogućnost otvaranja dnevnih i gerantoloških centara, domova i prihvatilišta za stare kao i njegu i pomoć u kući. Starija lica mogu ostvariti pravo na besplatnu ili subvencionisanu zdravstvenu zaštitu, zavisno od kantonalnih i entitetskih propisa. Mogu imati pristup različitim rehabilitacionim uslugama i psihosocijalnoj podršci.

Ukupno gledano, zakonski okvir socijalne zaštite pruža temelj za zaštitu starijih osoba u Bosni i Hercegovini, ali je potrebno kontinuirano raditi na njegovom unapređenju i efikasnoj implementaciji kako bi se osigurala adekvatna zaštita i podrška ovoj populaciji.

---

⁴ Zakon o socijalnoj zaštiti RS ("Sl. glasnik RS", br. 37/2012, 90/2016, 94/2019, 42/2020 - dr. uredba i 36/2022) Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtvava rata i zaštite porodice sa djecom F BiH "Službene novine FBiH", br. 36/1999, 54/2004, 39/2006, 14/2009, 7/2014 - rješenje US BiH, 45/2016, 19/2017 - dr. zakon, 40/2018, 52/2022 - dr. zakon, 16/2023 i 60/2023 - dr. Zakoni)

Zakonima o penziono-invalidskom osiguranju⁵ štite se starija lica kroz niz prava i beneficija koje obezbeđuju finansijsku sigurnost i socijalnu zaštitu u starosti. Ovim zakonom uređuje se obavezno penzijsko i invalidsko osiguranje na osnovu međugeneracijske solidarnosti i dobrovoljno penzijsko i invalidsko osiguranje za lica koja nisu obavezno osigurana. Obaveznim i dobrovoljnim osiguranjem, na načelima uzajamnosti i solidarnosti, osiguranicima se obezbeđuju prava u slučaju starosti i invalidnosti, a u slučaju smrti osiguranika, odnosno korisnika penzije pravo se obezbeđuje članovima njihovih porodica.

Ključni načini kojima zakon štiti starije osobe su :

1. Pravo na penziju – Starija lica stiču pravo na starosnu, invalidsku ili porodičnu penziju, što im omogućava redovan prihod nakon prestanka radnog odnosa.
2. Minimalni uslovi za penzionisanje – Zakon propisuje starosnu granicu i minimalan broj godina staža potrebnih za ostvarivanje penzije, uz mogućnost prevremenog penzionisanja uz određene uslove.
3. Minimalna penzija – U mnogim zakonodavstvima postoji garantovana minimalna penzija za osiguranike koji su ispunili uslove, čime se smanjuje rizik od siromaštva.
4. Invalidska zaštita – Lica koja zbog bolesti ili povreda izgube radnu sposobnost mogu ostvariti invalidsku penziju.
5. Porodična penzija – U slučaju smrti osiguranika ili penzionera, njegovi najbliži članovi porodice (supružnici, djeca, u nekim slučajevima i roditelji) mogu ostvariti pravo na porodičnu penziju.
6. Usklađivanje penzija – Zakon često predviđa mehanizme za usklađivanje penzija sa inflacijom ili rastom plata, kako bi se očuvala realna vrednost primanja.

Ponekad se na nivou entiteta, kantona i opština donose odluke kojima se penzionerima i starim licima odobravaju određene olakšice, kao što su besplatan ili povlašćen prevoz, subvencije za energente, zdravstvenu zaštitu i druge beneficije.

Osim ova dva osnovna zakona, doprinos boljem položaju starijih lica imaju i drugi zakoni koji na direktan i indirektan način štite prava i položaj starijih lica. Ti zakoni su: Zakoni o zdravstvenoj zaštiti⁶, Zakoni o zaštiti od nasilja u porodici⁷, Porodični zakoni⁸, Zakon o zabrani diskriminacije⁹ i drugi.

---

⁵Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju F BiH ("Sl. novine FBiH", br. 13/2018, 93/2019 - odluka US, 90/2021, 19/2022 i 42/2023 - odluka US, "Sl. glasnik BiH", br. 43/2024 - odluka US BiH i "Sl. novine FBiH", br. 47/2024 i 19/2025)

Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju RS ("Sl. glasnik RS", br. 134/2011, 82/2013, 96/2013 - odluka US, 103/2015, 111/2021, 15/2022, 132/2022, 43/2023 - odluka US i 105/2024 - odluka US)

⁶Zakon o zdravstvenoj zaštiti F BiH, Sl. novine FBiH", br. 46/2010 i 75/2013, Zakon o zdravstvenoj zaštiti RS, "Sl. glasnik RS", br. 57/2022, Zakon o zdravstvenoj zaštiti Brčko distrikta, "Sl. glasnik Brčko distrikta BiH", br. 5/2023 - prečišćen tekst, 7/2023 i 31/2024

⁷Zakon o zaštiti od nasilja u porodici RS, Službeni glasnik Republike Srpske", br. 102/2012, 108/2013, 82/2015 i 84/2019, Zakon o zaštiti od nasilja u porodici F BiH, "Službene novine FBiH", br. 20/2013 i 75/2021; Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Brčko distrikta, Službeni glasnik Brčko distrikta BiH", br. 7/2018

⁸Porodični zakon RS, Sl. glasnik RS", br. 17/2023, 27/2024 i 20/2025 - odluka US; Porodični zakon F BiH, Sl. novine FBiH", br. 35/2005, 41/2005 - ispr., 31/2014 i 32/2019 - odluka US; Porodični zakon Brčko distrikta, Sl. glasnik Brčko distrikta BiH", br. 23/2007

⁹Zakon o zabrani diskriminacije BiH, Službeni glasnik BiH", broj: 59/09 i 66/16

Zaključak

Pravna zaštita starijih osoba predstavlja ključni segment ljudskih prava. To je kompleksan proces koji zahtjeva stalno prilagođavanje zakonodavstva i praksi kako bi se osigurala prava, dostojanstvo i sigurnost starijih osoba. Briga o starijima zahtjeva zajednički napor porodice, zajednice i države tako da država, institucije i društvo u cjelini moraju raditi zajedno kako bi obezbijedili efikasnu i pravednu zaštitu starijih lica, omogućavajući im dostojanstvenu starost bez diskriminacije i nasilja.

Stariji ljudi, kao i svi ostali, imaju osnovna prava koja moraju biti zaštićena zakonom. U praksi, međutim, iako su u mnogim međunarodnim sporazumima i domaćim zakonima nabrajana osnovna ljudska prava starijih ljudi, zaštita tih njihovih prava često je hipotetička ili iluzorna. Da bi prava postala konkretna realnost, ona moraju ne samo biti garantirana zakonom, nego uz njih moraju ići i pristupačni i efikasni mehanizmi primjene.

Trenutna zakonska regulativa štiti starija lica na zadovoljavajućem nivou, međutim problemi postoje u praksi. Oni su uglavnom povezani sa administrativnim, finansijskim i infrastrukturnim ograničenjima. Što se administrativnih prepreka tiče, starije osobe često se suočavaju s komplikovanim administrativnim procedurama prilikom ostvarivanja svojih prava (npr. dobijanje penzije, socijalne pomoći, zdravstvene zaštite). Dalje, problemi ostvarivanja finansijski garantovanih prava su to što su socijalne pomoći za starije osobe često niske i neusklađene s rastućim troškovima života a tu je i nedostatak budžetskih sredstava koji otežava funkcionisanje domova za stare i drugih socijalnih ustanova. Nedostatak kapaciteta u ustanovama za starije osobe, ograničen broj mjesta u domovima za stare i gerontološkim centrima, često rezultira dugim listama čekanja a mnoge institucije nemaju dovoljno osoblja, opreme i resursa za pružanje adekvatne njege.

Ipak, starija dob ne smije se smatrati bolešću društva. Iskustvo i znanje starijih osoba trebalo bi se uzeti kao potencijal za unapređenje trenutnog stanja. Starije osobe bi trebale ostati sastavni dio društva, aktivno učestvovati u kreiranju i provođenju politike koja direktno utiče na njihovo blagostanje, kao i podijeliti svoja znanja i vještine s mlađim generacijama. Trebalo bi im biti omogućeno da traže i stvore mogućnost za rad od koristi svojoj društvenoj zajednici i za dobrovoljno uključivanje u aktivnosti koje su primjerene njihovim interesima i sposobnostima.

Literatura:

- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2023), *Saopćenje, Demografija i socijalna statistika, br. 1.*
- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2022), *Tematski bilten 02: Demografija 2021*, Sarajevo.
- Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske, *Strategija za unapređenje položaja starijih lica u Republici Srpskoj za period od 2019. do 2028. godine*, Banja Luka 2019. godine.
- Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti Institucije ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine za 2022. godinu, Banja Luka
- Specijalni izvještaj o stanju ljudskih prava starih lica, Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine, novembar 2010. Banja Luka

- Olga Cvejić Jančić, *Posebna pravna zaštita starih lica*, Zbornik radova, Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, 2011, str. 146–162.
- Milanka Miković, *Socijalni status, potrebe i briga o starijim osobama u BiH*, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo 2010.
- *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima*
- *Međunarodni akcioni plan o starenju*, Madrid, 2002. godine
- Evropska Unija, (2021), *Zaključci Vijeća EU o uključivanju starenja u javne politike*, br. 6976/21,
- Porodični zakon Republike Srpske, „*Službeni glasnik Republike Srpske*“ br. 17/23 i 27/24.
- Porodični zakon Brčko Distrikta BiH, „*Sl. glasnik Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine*“ br. 23/07
- Zakon o socijalnoj zaštiti RS, "*Sl. glasnik RS*", br. 37/2012, 90/2016, 94/2019, 42/2020 - dr. uredba i 36/2022)
- Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtvava rata i zaštite porodice sa djecom F BiH, "*Službene novine FBiH*", br. 36/1999, 54/2004, 39/2006, 14/2009, 7/2014 - rješenje US BiH, 45/2016, 19/2017 - dr. zakon, 40/2018, 52/2022 - dr. zakon, 16/2023 i 60/2023 - dr. Zakoni)
- Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju F BiH, "*Sl. novine FBiH*", br. 13/2018, 93/2019 - odluka US, 90/2021, 19/2022 i 42/2023 - odluka US, "*Sl. glasnik BiH*", br. 43/2024 - odluka US BiH i "*Sl. novine FBiH*", br. 47/2024 i 19/2025)
- Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju RS ("*Sl. glasnik RS*", br. 134/2011, 82/2013, 96/2013 - odluka US, 103/2015, 111/2021, 15/2022, 132/2022, 43/2023 - odluka US i 105/2024 - odluka US)
- <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6976-2021-INIT/hr/pdf>.
- https://www.diskriminacija.ba/sites/default/files/node_file_upload/obmudsmen_doc2013020406211683bos1.pdf

PSIHOLOŠKE POSLJEDICE ZLOSTAVLJANJA I ZANEMARIVANJA STARIJIH LICA U SAVREMENOM DRUŠTVU

Apstrakt

Treće doba tzv. zlatno doba, generalno se definiše kao vremenski raspon između odlaska u penziju i početka fizičkih, kognitivnih i emocionalnih ograničenja koja pristižu dolazećim godinama. Ova faza života svakog pojedinca donosi sa sobom brojne izazove, a samo suočavanje sa novonastalom situacijom, često nije ni najmanje lak poduhvat. Zlatne godine donose sa sobom mnogo pozitivnih momenata, a naročito u pogledu slobodnog vremena koje omogućava zbližavanje pojedinca sa porodicom, bavljenje poslovima koji su od koristi društvenoj zajednici i sl. te poboljšava osjećaj korisnosti i zadovoljstva. Međutim, starenje kao biološki proces donosi sa sobom i niz promjena koje otežavaju svakodnevnicu. Neke od poteškoća sa kojima se starija lica susreću su prvenstveno fizičke promjene poput smanjenja snage, pokretljivosti, hronične bolesti, kognitivno opadanje, osjećaj bespomoćnosti, strah od smrti, zavisnost od drugih. Shodno zavisnošću od drugih, osobe starije životne dobi često se nađu u ulozi slabijih i nezaštićenih i u tom kontekstu postaju posebno vulnerabilni čime su često i žrtve nasilja. Cilj ovog rada je da analizira određene oblike zlostavljanja i zanemarivanja starijih osoba, koje proizvode brojne psihološke posljedice poput anksioznosti, depresije, posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSD), osećaja usamljenosti, gubitka samopoštovanja itd. Rad takođe razmatra faktore rizika, kao što su socijalna izolacija, ekonomska zavisnost i nedostatak svijesti o pravima starijih, kao i moguće strategije prevencije i intervencije. Takođe, rad naglašava potrebu za jačanjem zaštitnih mehanizama, edukacijom društva i unapređenjem psihološke podrške žrtvama.

Ključne riječi: treće doba, zlostavljanje starijih, zanemarivanje, psihološke posljedice, mentalno zdravlje

Abstract

The “Third Age” (or so-called “Golden Age”), generally is being defined “as the time range between retirement and the onset of physical, cognitive and emotional limitations that comes with the upcoming years. This phase refers to the life stage of each individual and brings with a numerous challenge, and just facing with the newly created situation is often not an easy task. The Golden Ages bring with them many positive moments, especially in terms of spare time that allows to the individual to get closer to their family, engage in work that is beneficial to the community, etc. that improves the feeling of usefulness and satisfaction. However, aging as a biological process also brings with it a series of changes that makes everyday life more difficult. Some of the difficulties that older people come across primarily are physical changes such as: decreased strength, mobility, chronic diseases, cognitive decline, a sense

---

¹ Vanredni profesor, Biljana Dimitrić, Univerzitet “BIJELJINA” Bijeljina, Evropski univerzitet “Kallos” Tuzla, Evropski univerzitet Brcko Distrikt, biljanazdimitric@gmail.com

² Asistent, Aleksandra Jović, Univerzitet “BIJELJINA” Bijeljina, aleksandraj.ubn@gmail.com

of helplessness, fear of death, dependence on others. Due to their dependence on others, the older people often find themselves in the role of the weaker and unprotected, so within this context become particularly vulnerable, which often makes them victims of violence. The aim of this article is to analyze some certain forms of elder abuse and neglect, which produce numerous psychological consequences such as: anxiety, depression, post-traumatic stress disorder (PTSD), feelings of loneliness and loss given self-esteem, etc. This study also considers risk factors, such as social isolation, economic dependence and lack of awareness of the rights of the elderly, as well as possible prevention and intervention strategies. This study also emphasizes the need to strengthen protective mechanisms, educate society and improve psychological support to victims.

Keywords: third age, elder abuse, neglect, psychological consequences, mental health

UVOD

Starenje je prirodan i neizbježan proces kroz koji prolazi svaki pojedinac, a treće doba života, poznato i kao „zlatno doba“, obuhvata period nakon penzionisanja, kada se životne okolnosti drastično mijenjaju. Ovaj period, iako često doživljen kao vrijeme mira i opuštanja, sa mogućnošću uživanja u slobodnom vremenu, takođe nosi sa sobom mnoge izazove koji se ne odnose samo na fizičko, već i na mentalno zdravlje. Zlatne godine života omogućavaju veću povezanost sa porodicom, slobodu od poslovnih obaveza i priliku za angažovanje u društvenim aktivnostima koje povećavaju osjećaj korisnosti i zadovoljstva. Međutim, starenje kao biološki proces donosi niz fizičkih, kognitivnih i emocionalnih promjena koje ozbiljno utiču na svakodnevni život. Anksioznost, smanjenje pokretljivosti, hronične bolesti, kognitivno opadanje, gubitak snage i zavisnost od pomoći drugih postaju sve češći problemi, što starijim osobama stvara osjećaj bespomoćnosti i straha, uključujući strah od smrti. Ovaj period života, iako sa sobom donosi i brojne pozitivne aspekte, istovremeno stvara i nove oblike ranjivosti. Starije osobe, suočene sa smanjenom sposobnošću za obavljanje svakodnevnih aktivnosti, postaju zavisne od drugih, što ih stavlja u poziciju slabijih i nezaštićenih. Ova zavisnost i ranjivost često ih čine žrtvama nasilja, bilo fizičkog, psihičkog ili ekonomskog, kao i zanemarivanja. Zlostavljanje i zanemarivanje starijih lica, koji su već u tom periodu života suočeni sa značajnim fizičkim i emotivnim izazovima, postaju ozbiljan problem koji ima duboke i dugoročne posljedice na njihovo mentalno zdravlje. Psihološke posljedice zlostavljanja starijih lica uključuju anksioznost, depresiju, posttraumatski stresni poremećaj (PTSD), gubitak samopoštovanja, usamljenost, socijalnu izolaciju i druge emocionalne traume. Osobe koje su žrtve nasilja često ne traže pomoć zbog stida, straha od posljedica ili nedostatka svijesti o ličnim pravima, što produbljuje njihov patološki emocionalni i psihološki stres. Cilj ovog rada je da istraži i analizira različite oblike zlostavljanja i zanemarivanja starijih osoba, kao i da razjasni psihološke posljedice koje ovi oblici nasilja izazivaju. Takođe, rad naglašava potrebu za kolektivnim društvenim angažmanom kako bi se stvorilo sigurnije okruženje za starije osobe, gdje će biti obezbjeđena adekvatna zaštita i podrška.

1. STAROST I STARENJE

„Starenje označavamo kao fiziološki proces koji nastupa odmah nakon rođenja. On je zajednički svim ljudima, ne možemo ga zaustaviti, a napreduje različitim intenzitetom” Perišin & Kufrin (2009). Obuhvata niz spontanijih promjena koje vode ka sazrijevanju u ranijim fazama života, poput djetinjstva, puberteta i mladog odraslog doba, dok se u kasnijim godinama života manifestuje kroz postupno opadanje fizičkih i kognitivnih sposobnosti. Ovaj proces je kontinuiran, što znači da traje od trenutka začeća sve do kraja života, čineći starenje integralnim dijelom ljudskog postojanja. U društvenom kontekstu, starenje se često povezuje sa degenerativnim procesima koji imaju negativan uticaj na zdravlje i kvalitet života. Ipak, nije svaka promjena koja nastaje s godinama nužno štetna. Na primjer, pojava sijede kose ili ćelavost, iako vizuelne promjene, same po sebi nisu štetne i predstavljaju samo fizičke manifestacije starenja. S druge strane, starije osobe često doživljavaju i pozitivne promjene, poput dubljeg uvida, bogatijeg životnog iskustva i sposobnosti donošenja mudrih odluka, što je u velikoj mjeri rezultat njihovih životnih iskustava. Pojam "starost" ili senijum odnosi se na fazu života kada dolazi do fizičkog i mentalnog opadanja, koje može značajno uticati na sposobnost osobe da funkcioniše u svakodnevnom životu.

Psihološka starost se, s druge strane, odnosi na sposobnost pojedinca da se adaptira na promjene u okolini, sa naglaskom na psihološke i kognitivne funkcije. Tokom starenja, ljudi često doživljavaju promjene u svom psihičkom funkcionisanju. Najčešće se to odnosi na poteškoće sa pamćenjem, koncentracijom i smanjenjem mentalne agilnosti, koje su česte kod starijih osoba. Osobe starije životne dobi često se žale na zaboravnost, poteškoće u pamćenju svakodnevnih detalja ili gubitak predmeta. S obzirom na ove promjene, psihološki proces starenja postavlja pred individuu, ali i društvo, izazove vezane za očuvanje mentalnog zdravlja i pružanje podrške starijim osobama u njihovoj svakodnevnoj adaptaciji. Upravo u tom kontekstu, razumjevanje psiholoških i kognitivnih promjena koje nastaju sa starenjem ključno je za pružanje adekvatne podrške i stvaranje društvenog okruženja koje starijim osobama omogućava dostojanstven i ispunjen život.

1.1 Karakteristike starenja

Starenje se može sagledati kroz dvije ključne komponente: pozitivnu i negativnu. Pozitivna komponenta razvoja uključuje fizičke i psihološke promjene koje omogućavaju rast, kao što su iskustvo, mudrost i emocionalna stabilnost. S druge strane, negativna komponenta obuhvata opadanje funkcionalnih sposobnosti, poput smanjenja tjelesne snage, kognitivnih sposobnosti i smanjenje kapaciteta organizma da se bori sa stresom i bolešću. „Starenje je tako negativno vrijednovano da će mnogi odrasli pokušati, često očajnički, očuvati barem mladoliki izgled – bojeći kosu, oblačeći se poput adolescenata, udvarajući osobama koje su dovoljno mlade da bi im mogle biti djeca”, Polić (2005). Najčešća obilježja staračkog doba odnose se na niz promjena kao što su:

• **Progresivni pad fiziološkog kapaciteta**

Jedan od ključnih aspekata starenja je progresivno smanjenje fiziološkog kapaciteta organizma. Brojne studije su potvrdile da fiziološke promjene izazvane starenjem utiču na sve sisteme organizma. Smanjena snaga mišića, usporeni metabolički procesi, opadanje

kardiorespiratornih sposobnosti, slabija sposobnost regeneracije tkiva i smanjenje funkcije unutrašnjih organa predstavljaju samo neke od posljedica.

• Smanjena sposobnost adaptacije na draži iz spoljašnje sredine

Sa starenjem dolazi i smanjenje sposobnosti organizma da održi homeostazu. Stariji ljudi često imaju smanjenu reakciju na fizičko opterećenje, kao što je vježbanje i sporije vrijeme reakcije na promjene u okolini. Ove promjene smanjuju efikasnost organizma u suočavanju sa stresovima, što može doprinijeti većem broju zdravstvenih problema.

• Povećana sklonost i osjetljivost (vulnerabilnost) na bolesti

Sa starenjem, organizam postaje podložniji raznim bolestima i stanjima, što povećava incidenciju i stopu mortaliteta od bolesti. Ova povezanost između starosti i sklonosti ka bolestima je eksponencijalna – što su osobe starije, to je rizik od razvoja hroničnih i degenerativnih bolesti veći. Imunološki sistem postaje slabiji, što otežava odbranu od infekcija i drugih oboljenja.

• Porast mortaliteta

Mortalitet ili stopa smrtnosti, prirodno raste sa starenjem, posebno nakon faze sazrijevanja (maturacije). Kako organizam stari, njegove fiziološke funkcije se smanjuju, a sposobnost oporavka i adaptacije na unutrašnje i spoljašnje stresore postepeno slabi. Ovo smanjenje fiziološke sposobnosti vodi ka povećanom riziku od ozbiljnih bolesti, čime se povećava opasnost od smrti. Ovaj proces je prirodan, ali postaje posebno izražen u starijim godinama, kada smanjenje bioloških kapaciteta dovodi do povećanja stope mortaliteta u populaciji.

1.2 Normalno starenje i uspješno zdravo starenje

U procesu starenja postoje značajne razlike u načinu na koji starimo. Zbog toga je važno napraviti razliku između pojmova "normalno starenje" i "uspješno zdravo starenje". Prema Pečjaku (2001.), razlikuju se primarno i sekundarno starenje. Primarno ili zdravo starenje odnosi se na one ljude koji su aktivni, bave se sportom, imaju hobije ili još uvijek aktivno rade. Sekundarno ili bolesno starenje odnosi se na one ljude koji su bolesni i nemoćni te im je potrebna pomoć drugih u obavljanju jedne od dnevnih aktivnosti: u umivanju, kretanju, uzimanju hrane, odijevanju i izlučivanju.”

Normalno starenje podrazumijeva uobičajeni skup bolesti i poremećaja koji pogađaju mnoge osobe starije životne dobi. Kod većine starijih ljudi, naročito onih koji su u dubokoj starosti (80 i više godina), prisutan je multimorbiditet, što znači da se istovremeno registruje nekoliko bolesti (1 do 5). Osobe koje su prošle kroz duboku starost suočavaju se s invaliditetom i smanjenom sposobnošću za obavljanje svakodnevnih aktivnosti.

S druge strane, **uspješno zdravo starenje** obuhvata tri ključne komponente:

1. **Izbjegavanje bolesti** – Proaktivna preventivna strategija kako bi se smanjio rizik od razvoja hroničnih bolesti i očuvala zdravlje.

2. **Angažovanost** – Održavanje aktivnog i produktivnog života, kako fizički, tako i mentalno, kroz različite društvene aktivnosti, hobije i interesovanja.
3. **Održavanje visokog nivoa fizičkih i kognitivnih funkcija** – Redovno vježbanje, mentalne aktivnosti i učenje novih stvari kako bi se očuvali fizička i mentalna sposobnost i sprečile degenerativne promjene koje dolaze sa starenjem.

Uspješno zdravo starenje podrazumijeva minimiziranje negativnih efekata starenja, čime se štite vitalne funkcije organizma sve dok starost ne učini dalji život nemogućim. Osobe koje uspješno stare izbjegavaju mnoge neželjene posljedice starenja. Strategija uspješnog zdravog starenja uključuje preporuke za obezbjeđivanje optimalnog fizičkog i mentalnog funkcionisanja, kao i očuvanje socijalne vitalnosti tokom života.

2. ZLOSTAVLJANJE I ZANEMARIVANJE STARIJIH LICA

Iako nam je 21. vijek donio vrtoglavi razvoj tehnologije, te samim tim modernizam sveukupnog društva, paradoks u kome obitavamo ogleda se u primitivizmu komunikacije i različitim oblicima nasilja koji egzistiraju i dalje u svakoj pori društva i koji nas vraćaju na prvobitni civilizacijski poredak. Brojne su definicije pojma nasilja iz razloga što se ovaj pojam vezuje za različite negativne sadržaje i često se poistovjećuje sa različitim oblicima nasilja kao što su zlostavljanje, zloupotreba, tortura i slično. Vodeći se temom koju obrađujemo, nasilje ćemo definisati kao drsku i bezobzirnu primjenu fizičke sile, protivpravnog ugrožavanja integriteta čovjeka i ostalih društvenih vrijednosti. Neka od bitnih obilježja su prinudavanje drugoga da trpi ponašanje kojim se vrijeđa njegovo dostojanstvo i ugrožava fizički integritet, te izivljavanje i drskost bez razumnog povoda i sl.

Nasilje nad licima treće životne dobi predstavlja vrlo kompleksan društveni problem, a naročito zbog tamne brojke ovog negativnog fenomena. S obzirom na sve izraženiju biološku nemoć, kao i izazove psihološke prirode sa kojima se ova kategorija lica susreće, vrlo je teško dokaziv bilo koji oblik nasilja, a naročito kada su izvršioci članovi porodice, ili pak zdravstveni radnici. Različiti vidovi zloupotrebe starijih lica najčešće se ogledaju u nanošenju fizičke ili emocionalne štete, kao i njihovog finansijskog iskorištavanja, dok kod zanemarivanja uočavamo nedovoljno ili nepostojanje ukazivanja adekvatne brige od strane lica koja su odgovorna za njihovu dobrobit.

2.1. Vrste zlostavljanja

Koji vid nasilja nad starijim licima će se ispoljiti u mnogome zavisi od mjesta gdje se žrtva nalazi (npr. stan, kuća, dom za stara lica, domovi zdravlja, bolnice i sl.) (Krstulović, 2018.). Starija osoba može doživjeti više različitih oblika zlostavljanja u isto vrijeme. Zbog toga je važno da stručnjaci, ali i javnost, budu upoznati sa znakovima upozorenja za moguće zlostavljanje starih osoba kako bi ga pravovremeno uočili i reagovali.

Izvršioci svih vrsta zlostavljanja starih lica su najčešće odrasle osobe, bilo da su članovi porodice ili zaposlenici različitih zdravstvenih ustanova ili drugih institucija. Oblik krivice može biti namjera i nehat. Nasilje nad starim licima je uglavnom proces koji traje, danima, mjesecima, pa čak i godinama, što prouzrokuje različite posljedice po žrtvu koje se lako uočavaju ukoliko žrtva dođe u kontakt sa ljekarima ili drugim licima koji su u stanju prepoznati tragove i reagovati putem odgovarajućih institucija na iste.

2.1.1. Fizičko zlostavljanje starijih osoba

Fizičko zlostavljanje je upotreba sile koja za posljedicu ima fizičku bol, povredu, oštećenje, nanošenje duševne patnje, Načini izvršenja su brojni: udaranje, šamaranje, pljuvanje, guranje, vezivanje, grebanje, saplitanje podmetanjem noge, spaljivanje, ograničavanje kretanje i sl. kao i nasilno hranjenje, ili davanje lijekova. Fizičko nasilje podrazumjeva bilo koju radnju bez obzira da li za posljedicu ima tjelesnu ozlijeđu ili ne. Nerijetko žrtve podlegnu posljedicama fizičkog zlostavljanja.

2.1.2. Seksualno zlostavljanje starijih osoba

Seksualno zlostavljanje podrazumijeva različite oblike seksualnog ponašanja, iskorištavanja i uznemiravanja, seksualno maltretiranje, napadanje i sramoćenje bez njihove volje i pristanka. Uključuje neželjeno doticanje (stariji često nisu sposobni izraziti svoje negodovanje), sve vrste seksualnog napada poput silovanja, sodomije, razgolićavanja i fotografiranja (Krstulović, 2018.).

2.1.3. Finansijsko zlostavljanje starijih osoba

Finansijsko odnosno ekonomsko zlostavljanje obuhvata različite manipulacije novcem i drugim vrijednostima koje su u posjedu ove osjetljive društvene kategorije lica. One se ogledaju u neovlaštenom korištenju finansijskih sredstava i imovine, ili pak o ne dovoljnoj brizi o istom. Služeći se prevarama, falsifikovanjem, ucjenama, zastrašivanjem, primjenom sile i sličnim nedozvoljenim radnjama, izvršilac imajući za motiv koristoljublje dolazi olako do željenog cilja. Nerijetko su upravo stariji ljudi, a naročito oni koji su radni vijek proveli u inostranstvu žrtve izvršioaca krivičnih djela poput krađe, razbojničke krađe, prevara, falsifikovanja, i sl., te su izvršioци vrlo često i poznata lica (npr. član porodice, neko iz komšiluka i sl.). Svako postupanje bez dopuštenja na način da se neprikladno ili protivzakonito koristi nečiji novac ili imovina je novčano izrabljivanje odnosno finansijsko zlostavljanje. (Rusac, 2006).

2.1.4. Psihičko zlostavljanje starijih osoba

Pod psihičkim ili emocionalnim zlostavljanjem se podrazumijeva preduzimanje radnje koja prouzrokuje emocionalni stres, patnju, duševni nemir, te niz ostalih posljedica koje rezultiraju osjećaje manjka vrijednosti, nepoštovanje sopstvenog bića i obesmišljavanje ličnog postojanja.

Radnje izvršenja mogu biti prijetnje (npr. prijetnja da će se nasrnuti na tijelo, da će se lice uskratiti za osnovne namirnice ili lijekove ili biti ostavljeni sami, da im neće biti ukazana medicinska pomoć, da će im se uskratiti komunikacija sa drugim licima, komšijama, prijateljima, familijom, itd), zatim uvrede, različita ponižavanja, izrugivanje, nazivanje pogrđnim imenima, skrivanje informacija od važnosti, infantilizacija itd.

2.2. Faktori rizika za nasilje nad starijim osobama

Faktore od značaja za nasilje nad starijim osobama možemo podeliti u više grupa: faktori koji su vezani za žrtvu u koje ubrajamo lica sa kognitivnim, funkcionalnim ili fizičkim oštećenjem, kao i socijalnu izolaciju, zatim grupu faktora koji su vezani za izvršioca gdje navodimo psihijatrijske poremećaje, ovisnost o opojnim supstancama, istoriju nasilja u porodici, stres, traume, zavisni položaj izvršioca u odnosu na stariju osobu. Zatim imamo faktore rizika koji se tiču i žrtve i izvršioca, a odnose se na život u zajednici. Manja je vjerovatnoća da će osobe koje žive same pretrpjeti određene vrste nasilja,

3. PSIHOLOŠKE POSLJEDICE ZLOSTAVLJANJA I ZANEMARIVANJA STARJIH LICA

3.1. Mentalno zdravlje starijih

Kosberg & Lowenstein (2003.): "Zlostavljanje starijih nije samo socijalno pitanje, već ozbiljno kršenje ljudskih prava. Ono utiče na mentalno stanje žrtava, što dovodi do dugotrajne traume koja može uticati na njihove živote sve do smrti." Nasilje svakako treba posmatrati sa različitih aspekata gledišta, dakle, ne samo razmišljati kako ga sankcionisati i spriječiti, već kako ga prevenirati i ublažiti njegove psihološke posljedice po zdravlje ljudi.

Janković B., Todorović N., Vračević M.(2015): "Zlostavljanje starijih kao posebna vrsta nasilja po prvi put je spomenut u Velikoj Britaniji sedamdesetih godina prošlog veka kada je i skovan termin zlostavljanje bakica (granny battering). Starije osobe koje su izložene nasilju često gube osjećaj sigurnosti, samopouzdanja i dostojanstva a osjećaj bespomoćnosti i beznada dovodi do izolacije i gubitka interesa za svakodnevne aktivnosti. Stariji ljudi, uz sve navedeno, često mogu biti anksiozni, imati panične napade, razviti posttraumatski stresni poremećaj, patiti od nesanicije i uzrokovane psihološkom uznemirenošću ili stresom i mnoga druga stanja i pojave narušenog mentalnog zdravlja. Starenje kao proces, u kome je promjena nužna, nosi sa sobom strah od novog i nepoznatog. Mentalno zdravlje svakog pojedinca važno je jer pojedinac doprinosi cjelokupnom zdravlju zajednice u kojoj živi i djeluje (Božićević, Brlas, Gulin, 2012). Depresija, anksioznost i posttraumatski stresni poremećaj su prijavljeni kao najčešće psihološke posljedice zlostavljanja starijih osoba. U poređenju sa osobama koje nisu žrtve, zlostavljane starije osobe su češće prijavljivale viši nivo psihološke uznemirenosti. Starije osobe koje doživljavaju zlostavljanje suočavaju se sa povećanim rizikom od smrtnosti. U poređenju sa ishodom fizičkog zdravlja, uticaj zlostavljanja starijih osoba na psihološko blagostanje može biti još razorniji, a starijim osobama često treba dugo vremena da se oporave od viktimizacije. Gordon & Brill (2001): "Zlostavljanje starijih često dovodi do teških psiholoških posledica, uključujući anksioznost, depresiju i posttraumatski stresni poremećaj, koji značajno narušavaju mentalno zdravlje i kvalitet života žrtava." Nivo psihološke uznemirenosti se razlikuje u zavisnosti od učestalosti i vrste zlostavljanja i nasilja

3.2. Anksioznost kod starih lica

Nezaobilazan pojam u sklopu mentalnog zdravlja je anksioznost koja je sve više prepoznata i vrlo česta pojava kod starijih osoba. Bassil N., Ghandour A., Grossberg T., (2011.) : "Iako su

anksiozni poremećaji uopšte uobičajeni u starosti, postoji zabluda da njihova prevalencija drastično opada sa godinama. Zbog toga se anksiozni poremećaji često nedovoljno dijagnostikuju i nedovoljno leče kod gerijatrijskih pacijenata, posebno kada se klinička slika ovih poremećaja kod starijih pacijenata razlikuje od one kod mlađih odraslih osoba".

Kao rezultat izloženosti zlostavljanju, mnogi stariji ljudi razvijaju anksioznost i panične napade. Strah od ponovljenog nasilja ili prijetnji može dovesti do stalnog stresa, nesanice i napetosti. Starije osobe koje su pretrpjele nasilje često se boje napustiti svoj dom ili se osjećaju nesigurno u društvu, što dovodi do socijalne izolacije. Ovaj stalni strah može izazvati fizičke simptome poput ubrzanog srčanog ritma, znojenja, drhtavice i vrtoglavice, što su sve karakteristični simptomi paničnih napada.

Paradoksalno tome, anksiozne starije osobe su ovisnije o tuđoj pomoći zbog svoje konstantne neodlučnosti i nesigurnosti u lične izbore, samim time dolazi do poteškoća u pamćenju i mišljenju, slabije su disciplinovane u uzimanju lijekova jer mogu biti nepovjerljive, čitati nuspojave i zbog osjećaja straha da će im se nešto dogoditi prestati s uzimanjem lijekova. Opterećujuće misli imaju direktan uticaj na smanjeno zadovoljstvo životom i osjećaj usamljenosti (Bassil, Ghandour i Grossberg, 2011). U istraživanju koje su proveli De Beurs i suradnici (1999.) na uzorku ispitanika u dobi od 55 do 85 godina, ustanovljen je značajan negativni uticaj anksioznosti na funkcionisanje i dobrobit starijih osoba. Potvrdili su teške posljedice anksioznosti na kvalitet života i istaknuli problem pravovremenog prepoznavanja. Anksioznost je često prediktor depresije i može biti dio fenomenologije depresivnosti .

3.3. Depresija u kontekstu nasilja nad starijim osobama

U starijoj životnoj dobi razvoju depresije pogoduju različiti činioci, no vodeći su psihosocijalni stresori kao gubitak partnera, odlazak u penziju, nedostatak podrške, izolacija i drugi. Simptomi koji se dovode u vezu s depresijom su potištenost, „crne misli“, intenzivna tuga, samosažaljenje, osjetljivost, razdražljivost, strah, zabrinutost, osjećaj krivice, usamljenost ili osjećaj nepripadanja, nesposobnost uživanja u ranije ugodnim stvarima ili aktivnostima, suicidalne misli i oslabljena koncentracija i poremećaj pamćenja, umor, nesanica ili prevelika potreba za snom, različiti tjelesni bolovi koji nemaju tjelesne uzroke te onaj najopasniji, želja za smrću. Važno je naglasiti kako depresija nije neminovna posljedica starenja. Depresivnost je najčešća poteškoća mentalnog zdravlja u starijoj životnoj dobi, a klinička depresija je najčešći psihički poremećaj među starijim osobama. (Ajduković, Ručević, Majdenić, 2013). Može se javiti kao reakcija na nesklad između stvarnog i željenog stanja ili kao obrambeni mehanizam povlačenja u situaciji kad se nemamo snage nositi sa životom (Rowe i Rapaport, 2006). Počinje se kod velikih životnih promjena javljati pitanje o smislu života, straha od samoće pa i straha od smrti. Kada spominjemo depresiju kao posljedicu izloženosti nasilju osobe starije životne dobi koja je bespomoćna promijeniti okolinu u kojoj se nasilje događa, prestaje pokušavati učiniti bilo što i prihvata sve što joj se događa. Ovaj fenomen opisao je Seligman (Seiligman 1975., prema Dong 2005), koji ga je nazvao "naučenom bespomoćnošću". On je pretpostavio da bespomoćnost proizvodi psihološke poremećaje. Motivacija za reagovanje na situaciju (ili na konkretnu obranu od nasilja, traženje pomoći) je iscrpljena ako starija osoba osjeća da ništa ne može učiniti da utiče na ishod. Bespomoćnost koju percipiraju izaziva strah koji posljedično dovodi do depresije..Često starije osobe na doživljeno nasilje reaguju poricanjem, povlačenjem, strahom ili razvojem depresije. Depresija kao posljedica narušenog mentalnog zdravlja starije osobe, bez obzira radi li se o proživljenom nasilju ili izloženosti nasilju, utiče na sposobnost starije osobe da zadrži zadovoljavajuće

zdravlje. Ovaj proces čini tzv. začarani krug iz kojeg osoba vrlo teško sama pronalazi izlaz, te rano prepoznavanje i prevencija depresije kod starijih osoba može značajno uticati na dalji tok života pojedinca. Ovime se može zaključiti da osim što depresija može biti reakcija organizma na nasilje, može predstavljati i rizični činilac za nasilje. Važno je naglasiti kako depresija kod starijih osoba može ličiti na demenciju zbog čega je važno da preglede obavljaju za to edukovane osobe kako bi se adekvatno tretmanski moglo početi liječenje i poboljšanje opšteg stanja i zdravlja osobe.

3.4. Posttraumatski stresni poremećaj

Posttraumatski stresni poremećaj (PTSP) kod starijih osoba je ozbiljan mentalni poremećaj koji može nastati kao posljedica traumatskih iskustava, posebno kada su starije osobe izložene zlostavljanju ili zanemarivanju. Ovaj poremećaj se razvija kao odgovor na ekstremne stresne situacije koje su izazvale osjećaj bespomoćnosti, straha i gubitka kontrole, što može imati duboke emocionalne i fizičke posljedice na starije osobe. Simptomi posttraumatskog stresnog poremećaja mogu biti raznoliki i često su povezani sa emocionalnim i fizičkim odgovorima na traumatske događaje:

1. **Rekonstrukcija traume:** Starije osobe s PTSP-om mogu doživjeti povratne slike (flashbackove), noćne more ili uživo doživjeti osjećaj da se trauma ponovo događa. Ovi simptomi često izazivaju emocionalne reakcije kao što su strah, uznemirenost ili panika.
2. **Izbjegavanje:** Osobe s PTSP-om često pokušavaju izbjeći mjesta, ljude ili situacije koje ih podsjećaju na traumu. Ovo može uključivati fizičko izbjegavanje osoba koje su počinile zlostavljanje ili zanemarivanje.
3. **Prekomjerna uznemirenost:** Stariji ljudi sa PTSP-om mogu biti vrlo osjetljivi na iznenadne zvuke, što izaziva nagle reakcije ili čak fizičke simptome poput ubrzanog rada srca. Oni mogu imati problema sa snom, osjećati nesigurnost i doživjeti stalni osjećaj napetosti.
4. **Smetnje u emocionalnoj povezanosti:** Zlostavljane osobe mogu se osjećati emocionalno udaljeno i izloveno od drugih, čak i od onih koje vole i koji brinu za njih. Stvaranje i održavanje bliskih odnosa postaje izazovno, a osjećaj povezanosti s drugima je ozbiljno narušen.
5. **Problemi s koncentracijom:** Starije osobe mogu imati poteškoća u razmišljanju, donošenju odluka ili zadržavanju pažnje, što može biti povezano kako s procesima starenja, tako i s posljedicama traume.

Postoji nekoliko ključnih faktora koji otežavaju prepoznavanje i liječenje PTSP-a kod starijih ljudi:

1. **Kognitivne smetnje:** Starije osobe često pate od demencije, Alzheimerove bolesti ili drugih kognitivnih poremećaja. Ove smetnje mogu maskirati simptome PTSP-a, jer starija osoba može imati problema s verbalizacijom svojih osjećanja ili sa prepoznavanjem uzroka svog stresa.
2. **Stigma i strah od prijavljivanja:** Mnogi stariji ljudi ne prijavljuju zlostavljanje jer osjećaju sram ili strah od osuđivanja. Takođe, ako su zavisni o zlostavljaču, osjećaju se bespomoćno i vjeruju da nemaju druge opcije. Ovaj osjećaj bespomoćnosti dodatno pogoršava traumu i sprječava traženje pomoći.

4. PREVENCIJA

4.1. Uloga društvene zajednice

Društvena zajednica ima ključnu ulogu u prevenciji zlostavljanja i zanemarivanja starijih lica, jer kroz različite aktivnosti može značajno uticati na smanjenje rizika i pružanje adekvatne podrške. Obrazovanje i podizanje svijesti među građanima o važnosti zaštite starijih osoba, kao i prepoznavanju različitih oblika zlostavljanja, od suštinskog su značaja. Osnaživanje međugeneracijske solidarnosti takođe igra ključnu ulogu, jer jačanje veza među mladim i starim generacijama doprinosi boljoj zaštiti i pažnji prema starijima. Pored toga, društvena zajednica treba biti aktivno uključena u pružanje informacija o pravima starijih, kao i dostupnim mehanizmima zaštite, uključujući socijalne usluge, savjetodavne centre i pravnu pomoć. Važno je angažovati sve sektore društva u ovoj borbi – socijalnu zaštitu, zdravstveni sektor, policiju, obrazovne ustanove i pravosudne institucije. Kroz međusobnu saradnju i koordinaciju, ove institucije mogu osigurati da starije osobe dobiju odgovarajuću zaštitu i pomoć. Takođe, podrška zajednice u obliku volonterskih programa i dnevnih centara za starije osobe može igrati značajnu ulogu u prevenciji zlostavljanja, stvarajući mrežu podrške i sigurnosti za starije osobe. Na kraju, važno je da starije osobe budu ohrabrene da prepoznaju različite oblike zlostavljanja i da znaju kome se obratiti u slučaju potrebe. Podrška zajednice, kao i edukacija i jačanje međusobne povezanosti, ključevi su za smanjenje nasilja i zanemarivanja starijih osoba u društvu.

4.2. Zakondavni okvir

Zlostavljanje starijih osoba predstavlja ozbiljan društveni problem koji zahtijeva jasnu zakonsku regulativu i koordinaciju institucija. Efikasna zaštita starijih podrazumijeva zakonodavni okvir koji prepoznaje i sankcioniše zlostavljanje u različitim oblicima. Policija mora biti obučena za prepoznavanje zlostavljanja, posebno u radu sa starijim osobama koje mogu imati fizičke ili mentalne smetnje. Zdravstveni radnici takođe igraju ključnu ulogu jer su obavezni prijaviti nasilje i dokumentovati povrede starijih kao dokaz u sudskim postupcima. World Health Organisation (2019.): "Obuka i obrazovanje profesionalaca u socijalnom, zdravstvenom i pravnom sektoru ključni su elementi u borbi protiv zlostavljanja starijih. Neophodno je osigurati da pojedinci koji rade sa starijim populacijama budu opremljeni znanjem za otkrivanje i reagovanje na zlostavljanje i zanemarivanje." Dva ključna aspekta zaštite starijih od zlostavljanja su prije svega prevencija, ali u slučajevima kada do zlostavljanja dođe važno je da postoje efikasni sistemi zaštite konkretnih starijih osoba žrtava zlostavljanja. Osim toga, važno je pružiti starijim osobama informacije o mogućnostima zaštite i ohrabriti ih da prepoznaju zlostavljanje i obrate se nadležnim institucijama. Na kraju možda i najvažnije ohrabriranje samih starijih osoba da prepoznaju različite oblike zlostavljanja i da znaju kome i kako da se obrate u tom slučaju

ZAKLJUČAK

Nasilje nad osobama starije životne dobi ostavlja duboke i dugotrajne posljedice na njihovu fizičku, emocionalnu i mentalnu dobrobit. Kao najčešće posljedice dokazane su ozbiljne tjelesne i zdravstvene komplikacije, a emocionalno iskustvo nasilja ih može dovesti do povećane anksioznosti, depresije, osjećaja bespomoćnosti te socijalne izolacije koja narušava kvalitet njihovog života. Uz navedeno, jedna od najozbiljnijih posljedica je svakako smrtnost koja se povezuje uz nasilje nad osobama starije životne dobi. Važno je istaknuti kako fenomen poput ovog ima široke posljedice koje se protežu kroz različite sfere života i društva u cjelini te je stoga bitno razvijati sveobuhvatan pristup prevenciji i intervenciji nasilja nad osobama starije životne dobi. Edukacije stručnjaka, aktivno djelovanje zdravstvenih institucija, pružanje podrške i obrazovanje starijih osoba prilikom prijavljivanja nasilja ključni su koraci za stvaranje društva u kojem se nasilje nad starijim osobama ne toleriše. Naglasak se stavlja na važnost svih u društvu, institucija, porodice i pojedinaca, kako bi se osiguralo dostojanstveno i sigurno okruženje u kojem će osobe starije životne dobi biti slobodne od straha i nasilja.

LITERATURA

- Ajduković M., Ručević S., Majdenić,(2013):*Odnos depresivnosti, zdravlja i funkcionalne sposobnosti korisnika domova za starije i nemoćne osobe*, Revija za socijalnu politiku, Vol. 20 No. 2
- Ajduković M. (2003.): *Nasilje u obitelji*, Nacionalna obiteljska politika, Zagreb:Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži
- Ambrosi-Randić, N. i Plavšić, M. (2008.): *Uspješno starenje*, Društvo psihologa Istre
- Zovko A. i Vukobratović J.(2017.): *Percepcija starenja i društveno-medijska slika o starima*. Androloške studije, str. 111-124.
- Bassil N., Ghandour A.,Grossberg T.,(2011.) : *How anxiety presents differently in older adults*, Currenty Psychiatry
- Božićević V.,Brlas S. i Gulin M.,(2012): *Psihologija u zaštiti mentalnog zdravlja*, priručnik za psihološku djelatnost u zaštiti i promicanju mentalnog zdravlja, Zavod za javno zdravstvo Sveti rok, Virovitičko- Podravske županije
- Pečjak V.: *Psihologija treće životna dobi* Vol. 9 No. 3, 2002. str. 371-374.
- Pečjak V., (2001.): *Psihologija i smisao života*, Društvo psihologa Istre, Pula.
- Vukadinov J. (2006.): *Gerijatrija i njega starijih osoba*, Medicinski fakultet Novi Sad
- Gordon & Brill (2001.) : *The abuse and neglect of elderly*, International Journal od Law and Psychiatry,24: 97-183
- De Beurs i suradnici (1999): *Anksioznost i depresivnost u starijih osoba-pojavnost i povezanost sa korištenjem zdravstvene zaštite*
- Janković B., Todorović N., Vračević M.(2015): *Dobro čuvana porodična tajna-zlostavljanje starijih osoba*, Crveni krst Srbije
- J.I. Kosberg, A. Lowenstein, J.L. Garcia, S. Biggs (2003.): *Study of elder abuse within diverse cultures*. Journal of Elder Abuse & Neglect, 15:71-89.
- Krstulović S., (2018.): *Tjelesno, psihičko i ekonomsko zanemarivanje osoba starije dobi izvršeno prije smještaja u ustanovu socijalne skrbi*, Sveučilište u Dubrovniku
- Kurfin P, Perišin T.(2009): *Ljetopis socijalnog rada*, Vol. 16 No.1
- Lučanin D., J. (2021.): *Psihologija starenja- izazovi i prilagodba*, Naklada Slap
- Munjiza M. (2008.): *Njega u gerijatriji*, Banja Luka
- Petrušić N., Todorović N.,Vračević M.: *Nasilje nad starijim osobama-* Studija o nasilju u porodici
- Polić, R. (2005). *Odgoj za starost kao mogućnost emancipacije-Metodički ogledi*: časopis za filozofiju odgoja Vol.12No.1
- R.M. Gordon, D. Brill (2001): *The abuse and neglect of the elderly*. International Journal of Law and Psychiatry, 24:183-97.
- Rowe S., Rapaport M., (2006): *Klasifikacija i liječenje depresije ispod praga*
- Seligman M., M2016iller R., (2005.):*Depresija i naučena bespomoćnost kod čovjeka*
- S. Rusac: *Nasilje nad starijim osobama*. Ljetopis socijalnog rada (2006.), 13(2):331-346.
- World health statistics 2019: *Monitoring health fir the SDGs, sustainable development goals*

METODE VJEŠTAČENJA KRIMINALISTIČKE RADNJE PREPOZNAVANJA OD STRANE VJEŠTAKA KRIMINALISTIČKO FORENZIČKE STRUKE SPECIJALNOST KRIMINALISTIKA

Sadržaj

Kriminalističko forenzička vještačenja specijalnost kriminalistika predstavljaju relativno novi oblik i segment vještačenja na našim područjima. Već u samim počecima djelovanja vještaka bilo po angažmanu odbrane ili sudova ili tužiteljstava nailazilo se prevashodno na različite vrste otpora. Autori, u okviru naučnog rada motivirani su potrebom za predstavljanjem multidisciplinarnih naučnih i operativno-stručnih kriminalističko psiholoških metoda koje se koriste prilikom vještačenja kriminalističke radnje procjene vjerodostojnosti iskaza svjedoka u kontekstu prepoznavanja osoba. Ciljevi u radu ogledaju se u opisu i objašnjenju multidisciplinarnih metoda koje se u okviru kriminalističkih nauka, od strane vještaka mogu koristiti za procjenu vjerodostojnosti svjedoka, te procjenu kvaliteta sadržajnih kriminalističkih elemenata kod kriminalističke radnje prepoznavanja osoba. U radu će se tokom istraživanja primjenjivati dokumentaciona analiza kako znanstvene tako i stručne literature iz oblasti krivično procesnog prava, kriminalistike i kriminalističke psihologije, kao i same pravosudno-kriminalističke prakse. Kako se radi o novijem obliku vještačenja neophodno je pružiti znanstvene i stručne spoznaje o mogućnostima primjene znanstvenih i operativno-stručnih metoda, kao i same interpretacije istih koje vještaci mogu koristiti u provođenju vještačenja. Nedovoljne znanstvene spoznaje radnje prepoznavanja u pravosudnoj i kriminalističkoj bosanskohercegovačkoj praksi ali i šire, opravdavaju potrebu za spoznajom činjenica kojim se želi pružiti skroman doprinos krivično procesnim subjektima, ali i kriminalističkoj praksi u spoznaji multidisciplinarnih naučnih i operativno-stručnih metoda koje vještaci primjenjuju u postupku vještačenja procjene vjerodostojnosti iskaza svjedoka u kontekstu kriminalističke radnje prepoznavanja osoba.

Gljučne riječi: prepoznavanje osoba, vještačenje, metode, multidisciplinarnost.

---

¹ Sandi Dizdarević, doktor sigurnosnih nauka, uže polje kriminalističko policijske studije, docent na Evropskom univerzitetu „Kallos“ Tuzla, zaposlen u Kazneno popravnom zavodu poluotvorenog tipa Mostar, stalni sudski vještak iz kriminalističko forenzičke oblasti specijalnost kriminalistika.

² Amela Ibričić, viši asistent i doktorantica na Evropskom univerzitetu „Kallos“ Tuzla.

³ Sandi Dizdarević, doctor of security sciences, narrow field of criminological police studies, assistant professor at Kallos University Tuzla, employed in the semi-open Penal Correctional Institution Mostar, permanent court expert in the field of criminal forensics, specialty criminology

⁴ Amela Ibričić, senior assistant and doctoral candidate at the European University Kallos Tuzla.

Assoc. Ph.D. Sandi Dizdarević³

Mr. Amela Ibrčić⁴

EXPERT METHODS OF CRIMINAL IDENTIFICATION BY EXPERTS OF THE CRIMINAL FORENSIC PROFESSION SPECIALTY OF CRIMINAL SCIENCES

Content

Criminal forensic expertise, a specialty of criminalistics, represents a relatively new form and segment of expertise in our areas. Already at the very beginning of the work of experts, whether by engagement of the defense or courts or prosecutors, various types of resistance were encountered. The authors, within the framework of scientific work, are motivated by the need to present multidisciplinary scientific and operational-professional criminal psychological methods that are used during the expert examination of criminal acts and the assessment of the credibility of witness statements in the context of recognizing persons. The objectives of the work are reflected in the description and explanation of multidisciplinary methods that, within the framework of criminalistic sciences, can be used by experts to assess the credibility of witnesses, and to assess the quality of substantive criminal elements in the criminal act of recognizing persons. The work will apply documentary analysis of both scientific and professional literature in the field of criminal procedure law, criminalistics and criminal psychology, as well as judicial and criminalistic practice itself. As this is a newer form of expert testimony, it is necessary to provide scientific and professional knowledge about the possibilities of applying scientific and operational-professional methods, as well as the interpretations of them that experts can use in conducting expert testimony. Insufficient scientific knowledge of the act of recognition in the judicial and criminal practice of Bosnia and Herzegovina, but also more broadly, justifies the need for knowledge of the facts, which aims to provide a modest contribution to criminal procedural subjects, but also to criminal practice in the knowledge of multidisciplinary scientific and operational-professional methods that experts apply in the expert testimony process of assessing the credibility of witness statements in the context of the criminal act of recognizing persons.

Key words: recognition of persons, expertise, methods, multidisciplinary.

Uvodna razmatranja

Utvrdjivanje identiteta u okviru kriminalističko forenzičkih nauka predstavlja kontinuiranu dinamičku oblast koja zahtijeva primjenu multidisciplinarnih znanja. Aplikacija multidisciplinarnih znanja čine sadržajni dio kojim se nastoje konzimirati znanja i dostignuća iz različitih nauka i naučnih disciplina. Sadržajni dio koji ujedno čini i meritorni dio kriminalističko forenzičkih nauka, ne može se koristiti bez prethodnog pravnog okvira koji omogućava pravnu obavezu i prostor u okviru koje se kriminalističko forenzički vještaci moraju kretati. Kriminalistika kao nauka je istovremeno po metodologiji i metodama egzaktna, empirijska ali i teorijska. Basarić i Vežgagić veoma precizno ukazuju da: „Koja će od ovih metoda ili funkcija imati dominantnu ulogu zavisi o kojoj se grani kriminalistike radi“.⁵ Metodi koji se u okviru predmetnog vještačenja mogu koristiti su zapravo multidisciplinarnе metode pomoću kojih se kako ističe Termiz: „Obezbjeđuju relativno istinito saznanje o predmetima nauke“.⁶ Polazeći od ovakve metodološke postavke kako ističe Termiz kriminalističko forenzička vještačenja specijalnost kriminalistika imaju za cilj da primjenom znanja iz

⁵ Basarić, M., Vežgagić, N. (1998). Kriminalistika II (Kriminalistička tehnika), Univerzitet u Sarajevu, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, str. 7.

⁶ Termiz, Dž. (2003). Metodologija društvenih nauka, Šahinpašić, Sarajevo, str. 19.

različitih oblasti, primjenom različitih metoda doprinesu razjašnjavanje stručnih činjenica i time logički pruže jasno kvantitativno i/ili kvalitativno objašnjenje. Metodi kriminalističko forenzičkog vještačenja u svojoj epistemologiji predstavljaju proces u kojem je uključen najmanje jedan instrument naučnog saznanja. Prije samog sadržajnog dijela u okviru kojeg i sa kojim se odvijaju vještačenje iz oblasti kriminalistike, neophodno je osvrnuti se na pravni okvir kojeg je zakonodavac postavio. Prepoznavanje osobe, ima za cilj utvrđivanje identiteta osumnjičenog, i definiran je strogim pravnim i stručnim elementima samog procesa. Takva pravila omogućavaju kontrolne mehanizme, kako bi sud u krajnjem ishodu mogao donijeti odluku da li se radi o zakonitom i stručnom dokazu, temeljem kojeg je određena osoba u krivičnom postupku dobila status osumnjičene osobe. Samom prepoznavanju kao krivično procesnoj radnji prethodi primjena jedne od metoda kriminalistike, intervju. Metoda intervjua kroz različite forme i sadržaje primjenjuje se u okviru krivično procesne radnje saslušavanja osoba. Tako je zakonodavac u Federaciji Bosne i Hercegovine (*u daljem tekstu F BiH*) propisao: „svjedoci se saslušavaju pojedinačno i u odsustvu drugih svjedoka“.⁷ Kod predmetne norme, u njenom sadržaju vidljiv je sadržaj koji omogućava primjenu metoda kriminalistike bez kojih sama procesna radnja ne bih mogla biti provodljiva. Saslušanje osobe predstavlja procesnu radnju, ali način saslušavanja, vrsta intervjua koja će se primijeniti kao i taktike koje će se koristiti predstavljaju upravo metodu kriminalistike, a koja se koristi i prilikom kriminalističko forenzičkih vještačenja. Istim članom propisana je i krivično procesna radnja prepoznavanja prema kojoj: „Ako je potrebno da se utvrdi poznaje li svjedok osobu ili predmet tražit će se od njega prvo da ih opiše ili da navede znakove po kojima se razlikuje, pa će mu se tek poslije pokazati radi prepoznavanja i to zajedno s drugim njemu nepoznatim osobama, odnosno ako je to moguće zajedno sa predmetima iste vrste“.⁸ Obzirom da samom prepoznavanju osoba kao krivično procesnoj radnji prethodi saslušavanje, a time i sadržajno intervju kao dio komunikoloških spoznaja, u nastavku će se rad fokusirati upravo na aplikaciju ovog metoda i njegovu razradu u operativno kriminalističkom smislu i kriminalističko forenzičkom vještačenju.

Metode u okviru kriminalističko forenzičkog vještačenja specijalnost kriminalistika

Vodinelic ističe pragmatičnu definiciju kriminalistike koja glasi: „da je ona nauka koja proučava, pronalazi i usavršava naučne i na praktičnom iskustvu zasnovane metode i sredstva, koja su najpogodnija da se otkrije i razjasni krivično djelo, otkrije i privede krivičnoj sankciji učinilac, osiguraju i fiksiraju svi dokazi radi utvrđivanja (objektivne) istine, kao i da se spriječi izvršenje budućih planiranih i neplaniranih krivičnih djela, odnosno kratko rečeno, to je nauka o tehnici, taktici i metodici operativnih, istražnih i drugih sudskih radnji, kao i o sprečavanju kriminaliteta“.⁹ U samoj definiciji kriminalistike kao nauke, Vodinelic precizno postavlja nekoliko naučnih i stručnih predispozicija koji meritorno predstavljaju osnovu za kriminalističko forenzičko vještačenje. Prevažadno kriminalistika kao nauka pronalazi i usavršava naučne i na praktičnom iskustvu zasnovane metode. Iz navedene postavke evidentna je primjena postojećih naučnih metoda koje se primjenjuju u kriminalistici i kriminalističko forenzičkim vještačenjima, ali i usavršavanju novih metoda. Samo usavršavanje novih metoda uslovljeno je dinamikom i sve češćim promjenama u savremenim oblicima kriminaliteta, zbog čega kriminalistika, ali i forenzičke nauke moraju izučavati takve pojavne oblike, kako bi modificirale vlastite metode. Time, kako ističu Basarić i Vejzagić, pod metodama u kriminalističkim i forenzičkim naukama podrazumijeva se: „Pristup stvarnosti, način saznanja

⁷ Zakon o krivičnom postupku F BiH, ("Sl. novine FBiH", br. 35/2003, 56/2003 - ispr., 78/2004, 28/2005, 55/2006, 27/2007, 53/2007, 9/2009, 12/2010, 8/2013, 59/2014 i 74/2020), član 99. stav 1.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Vodinelic, V. (1996). Kriminalistika, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd, Beograd, str. 3.

i istraživanja prirodnih i društvenih pojava. U tom smislu, isti autori pružaju osvrt na nekoliko metoda koje se koriste u kriminalističko forenzičkoj praksi. To su:

- ✓ metoda posmatranja,
- ✓ metoda opisa,
- ✓ metoda mjerenja,
- ✓ metoda uspoređivanja¹⁰.

Promatrajući metode na koje ukazuju Basarić i Vejzagić nedvojbeno se stiče naučni dojam da se radi o fundamentalnim logičkim metodama koje predstavljaju sadržajnu, suštinsku i meritornu vezu između pravnih i kriminalističkih, kao i forenzičkih nauka i naučnih disciplina. U tom smislu, Korajlić pravi veoma jasnu distinkciju, ali i kauzalnu vezu između kriminalistike i forenzike, s jedne strane, kao i pravnih nauka sa druge naučne strane, ukazujući da: „Pravna nauka i kriminalistička nauka počivaju na dva principijelno različita misaona procesa. Pravno mišljenje je primarno ocjenjivanje. Povezivanje normativno pravnog mišljenja i činjenično naučnog kriminalističkog mišljenja otežano je time, što se u osnovu dva različita mišljenja moraju dovesti u međusobnu vezi“.¹¹ Vezu između prava sa jedne strane koji pruža normativni okvir za kriminalističke mjere i radnje, te forenzičkih vještačenja s druge strane precizira Stanković ukazujući: „Utvrdjivanje nekih činjenica izvan pravnog područja koje za svoje potrebe prikupljaju uz pomoć osobe s odgovarajućim znanjem naziva se vještačenjem“.¹² Sadržajno promatranja logičkih distinkcija unutar naučnih diskursa evidentna je složenost u samoj aplikaciji kriminalističko forenzičkih vještačenja, specijalnost kriminalistika osobito ako se promatra složenost, dinamičnost i digitalizacija savremenih oblika kriminaliteta.

Metoda intervjua kao osnova kriminalističko forenzičkih vještačenja specijalnost kriminalistika

Kriminalistički intervjua prema Pavličeku se može definirati kao „metoda kriminalistike koja obuhvata dostignuća znanstvenih istraživanja, ali i najbolja iskustva o primjeni komunikacijskih vještina u svrhu prikupljanja obavijesti za potrebe kriminalističkog istraživanja i kaznenog postupka“.¹³ Intervjua kao metoda kriminalističko forenzičkog vještačenja specijalnost kriminalistika predstavlja osnovnu i polaznu osnovu kod mnogih povezanih radnji koje vještak mora poduzimati. Zbog toga i Pavliček ukazuje da: „Naglašavati važnost bilo koje metode u kriminalističkom istraživanju, a ne spomenuti njenu povezanost s drugim metodama može stvoriti dojam da je kriminalistika zbroj nekih međunarodno neovisnih elemenata“.¹⁴ Na osnovu postojećih naučnih spoznaja do kojih su došli Basarić i Vejzagić, te povezujući iste sa spoznajama do kojih je došao Pavliček, nedvojbeno je da se aplikacija intervjua kao kriminalističko forenzičkog metoda ne temelji na vlastitoj opstojnosti već ovisi od logičkog povezivanja sa drugim metodama poput posmatranja, analize sadržaja, uspoređivanja. Kao takve one predstavljaju aplikativnu potrebu za omogućavanju dolaska do objektivnog nalaza i mišljenja vještaka kriminalističke struke osobito kada se govori o radnjama čiji sadržaj se temelji na personalnim svojstvima. Kriminalističko forenzički vještak specijalnosti kriminalistika nema samo osnovnu zadaću da procjenjuje da li je sama radnja prepoznavanja kao identifikacija osumnjičeno provedena u skladu sa pravilima kriminalistike i kriminalističke psihologije, već nužno mora učiti u promatranje i procjenjivanje niza drugih elemenata koji čine produkt intervjua. To su prevashodno procjene motoričkih sposobnosti u

¹⁰ Basarić, M., Vejzagić, N. (1998). Kriminalistika II (Kriminalistička tehnika), Univerzitet u Sarajevu, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, str. 13.

¹¹ Korajlić, N. (2011). Kriminalistička metodika, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj, str. 7.

¹² Stanković, N. (2020). Forenzika u krivičnom postupku, Evropski univerzitet „Kallos“ Tuzla, str. 59/60.

¹³ Pavliček, J. (2013). Kriminalistički intervjua, Mađunarodno kriminalističko udruženje Zagreb, Zagreb, str. 64.

¹⁴ *Ibidem*.

vrijeme percepcije, zdravstvenog stanja osobito čula vida, kontrolu ispravnosti određenih psiholoških procesa poput pažnje, pamćenja i mogućnosti reprodukcije. U operativno kriminalističkom smislu utemeljena na pozitivističkoj praksi, autori ovog rada kreirali su suvremenu kvalitativnu metodu za procjenu faktora svjedoka, čiji iskaz predstavlja osnovu na temelju koje se provodi radnja prepoznavanja, a koja veoma često predstavlja sumnju odbrane koja se kao takva može javiti kao predmet kriminalističko forenzičkog vještačenja specijalnost kriminalistika.

SVMT metoda u okviru procjene vjerodostojnosti iskaza

SVMT metoda predstavlja sadržajno sastavni dio metoda intervjua, koji omogućava procjenu određenih procesa kod svjedoka, temeljem čijih unaprijed određenih pondera vještak kriminalističke struke može donijeti mišljenje da li je svjedok mogao ili ne opaziti, percipirati, zapamtiti, zadržati i reprodukovati sadržaj svog iskaza. Skraćenica SVMT predstavlja sintezu četiri bitna psihološko motorička procesa, od kojih svako slovo označava niz pondera/varijabli obuhvaćenih unutar jednog procesa. Ponderi unutar slova „S“ označavaju gradaciju stresa koji je svjedok doživio i način na koji je isti uticao na njega u trenutku samog stadijuma učinjenja krivičnog djela (*tempore deliktum*). U okviru skraćenice „S“ koja označava vrstu i intenzitet stresa kao ponderi nalaze se „akutni stres“, „akutni i ranije doživljeni intenzivni stres“, „višestruki intenzivni stres“, i „hronični i intenzivni stres“. Navedeni ponderi u ovisnosti koji najviše odgovaraju stanju kojeg opisuje svjedok, mogu se svrstati u dvije grupe zaključaka: „stres postoji i mogao je uticati na percepciju i upamćivanje, ili stres postoji, ali se odbrambenim mehanizmima mogao adaptirati“. Druga skraćenica označena je slovom „V“ i označava stanje čula vida u trenutku percepcije činjenica o kojima svjedok iskazuje. U okviru skraćenice „V“ nalaze se tri pondera, gradirana po stanju vidu, i to: vid je dobar, vid je dobar ali sa naočalima uz dioptriju, i vid je loš zbog zdravstvenih problema. Ukoliko se kroz iskaz svjedoka iskazuje da isti ima dobar vid onda se može izvesti zaključak da nema ograničenja i ako je vid dobar, ali uz naočale sa dioptrijom ili loš vid, onda se izvod zaključak da se radi o ograničenom vidu. U okviru skraćenice „T“ koji označava tjelesna oboljenja, sadržano je nekoliko pondera: „ranije operacije“, „posljedice ranijih operacija“, „infekcije“, „virusi“, „invaliditet“. U ovisnosti da li je svjedok imao jednu ili više pondera ovisi gradacija izvođenja zaključka koji može biti „postoje ograničenja ili ne postoje ograničenja“. Posljednja skraćenica „M“ označava motoričke sposobnosti, u okviru koje je sadržano nekoliko pondera: „pokretan“, „manje pokretan“, „manje pokretan zbog bolesti“ i „manje pokretan zbog intenzivnog stresa“. U ovisnosti koji ponderi su evidentni kroz iskaz svjedoka, isti se mogu svrstati ili gradirati u dva zaključka: „ograničene motoričke sposobnosti i neograničene motoričke sposobnosti“. Sam SVMT metoda predstavlja samo dio utvrđujuće sadržajne procjene koja se može i treba koristiti prilikom provođenja intervjua, ali i kod same procjene vjerodostojnosti svjedoka. Međutim, kao što su Pavliček, Korajlić i drugi ukazali, SVMT metoda se ne smije isključivo koristiti samostalno već uvijek u sintezi sa drugim metodama. Takva sinteza omogućava smanjivanje rizika od pogreške, i doprinosi kvalitetnijem i stručnijem nalazu i mišljenju vještaka.

ADVOKAT metoda za procjenu vjerodostojnosti iskaza

Obzirom da SVMT metoda prevashodno ne obuhvata sve bitne faktore procesa koji se vezuju za svjedoka i njegov iskaz, navedeni metod u pravilu treba kombinovati sa ADVOKAT metodom. ADVOKAT metoda procjene je također, jedna od kriminalističko aplikativnih metoda koje se mogu koristiti za procjenu vjerodostojnosti iskaza svjedoka. Metodološki je postavljen kao i SVMT metoda, i zapravo bi se moglo kazati da SVMT metoda predstavlja modifikaciju ili nadogradnju onih pondera koji nisu obuhvaćeni ADVOKAT metodom za procjenu. U operativno kriminalističkoj, ali i kriminalističko forenzičkoj procjeni kod

kriminalističkih vještačenja procjene vjerodostojnosti iskaza svjedoka u kontekstu krivično procesne radnje prepoznavanja primarno je svoje uporište pronašla u predmetima ratnih zločina. Ratni zločini kao krivična djela, koja se u pravilu istražuju i dokazuju nekoliko godina nakon što su počinjena iskazi svjedoka imaju veoma bitnu, a ponekad i odlučujuću ulogu. Zbog toga je veoma važno da istražitelji a u kasnijem postupku i vještaci poznaju i primjenjuju različite metode za procjenu vjerodostojnosti iskaza svjedoka. ADVOKAT metoda označava sinergiju niza procesa koji bi tokom percepcije nekog događaja mogli odigrati ključne uloge, zbog čega je njihova spoznaje veoma bitna. Sama skraćenica „A“ označava A – (Amount of time under observation) odnosno koliko dugo je svjedok vidio drugog svjedoka tokom percepcije. Unutar navedenog pondera postoji niz varijabli koji se obilježavaju:

- ✓ jednom i to kratko (manje od 10 minuta),
- ✓ jednom i to kratko (više od 10 minuta, a manje od pola sata),
- ✓ dva puta u vremenskom trajanju od nekoliko minuta,
- ✓ dva puta u vremenskom trajanju većem od 10 minuta, a manjem od pola sata,
- ✓ dva puta u vremenskom trajanju većem od pola sata,
- ✓ više od dva puta u kraćem ili dužem vremenskom trajanju.

U ovisnosti od uočene i dokumentovane varijable, u krajnjem ishodu se iste mogu klasificirati u zaključke: mala vjerovatnoća zadržavanja informacija, srednja vjerovatnoća i velika vjerovatnoća zadržavanja informacija. U okviru skraćenice „D“ koja označava (Distance) kolika je udaljenost između svjedoka i drugog svjedoka i/li osumnjičenog obuhvaćeno je nekoliko varijabli:

- ✓ manja od jednog metra (neposredna ili intimna),
- ✓ viša od jednog metra, a manja od pet metara (posredna ili službena),
- ✓ viša od pet metara (društvena).

Zavisno koja od varijabli bude obilježena odnosno uočena u okviru svjedočkog iskaza, isti se u krajnjoj instanci kao zaključci mogu postaviti na slijedeći način: mala vjerovatnoća kvalitetne percepcije, srednja vjerovatnoća kvalitetne percepcije, i velika vjerovatnoća kvalitetne percepcije. Skraćenica „V“ označava (Visibility) ponder kakva je vidljivost za vrijeme dok su se vidjeli, a u okviru kojeg se nalazi niz pod varijabli ili pondera i to:

- ✓ dnevna,
- ✓ vještačka (pod uticajem svjetla),
- ✓ sumrak,
- ✓ noć,
- ✓ vidno polje je variralo, (bez kontinuiteta) zid ograde od terase.

Zaključci koji je moguće izvesti na temelju niza pondera koji se uoče tokom iskaza svjedoka ili analize sadržaja zapisnika o saslušanju svjedoka su: mala vjerovatnoća kvalitetnog zapažanja, srednja vjerovatnoća kvalitetnog zapažanja i velika vjerovatnoća kvalitetnog zapažanja. U okviru skraćenice slova K (Known or seen before) označen je glavni ponder: je li svjedok vidio drugog svjedoka i/ili osumnjičenog ranije u okviru kojeg se nalazi niz varijabli i to:

- ✓ samo jednom,
- ✓ dva puta (kada i gdje, i koliko dugo),
- ✓ više od dva puta (kada i gdje i koliko dugo).

U ovisnosti od iskaza svjedoka ili analize zapisnika o saslušanju svjedoka i dokumentovanju varijable, krajnji ishod može dovesti do izvođenja zaključka u vidu: bez ranijeg iskustva ili sa

ranijim iskustvom. Skraćenica A – (Any reason to remember) označava glavni ponder: je li svjedok imao kakav poseban razlog da zapamti svjedoka i/ili osumnjičenog sastoji se od niza varijabli:

- ✓ da poznavao sam ga od ranije,
- ✓ ne nije ga poznavao od ranije.

Sama činjenica koja se ogleda u predviđenim varijablama koje svjedok iskazuje ili se do istih došlo temeljem analize sadržaja zapisnika o saslušanju svjedoka, može se svrstati u jedan od zaključaka: imao razlog da zapamti svjedoka ili osumnjičenog ili nije imao razloga da zapamti svjedoka ili osumnjičenog. U okviru skraćenice T – (Time laps) označen je ponder koliko vremena je prošlo od kada je svjedok vidio događaj/osumnjičenog, a koji sadrži niz varijabli:

- ✓ nekoliko dana,
- ✓ nekoliko mjeseci,
- ✓ više od jedne godine, a manje od pet godina,
- ✓ više od pet godina, a manje od deset,
- ✓ više od deset godina, a manje od dvadeset,
- ✓ više od dvadeset godina.

Zavisno koja od varijabli je utvrđena na temelju iste se može izvesti zaključak u vidu: malo vremena, srednje vremena je prošlo i puno je vremena prošlo od kada je svjedok vidio događaj, svjedoka/e ili osumnjičenog/e. Kao posljednji ponder postavljen je u vidu skraćenice E – (Error or material discrepancy) postoje li razlike između prvog i sljedećih iskaza svjedoka i obuhvata niz varijabli:

- ✓ ne postoje,
- ✓ postoje u manjim nebitnim sadržajnim elementima, ali beznačajne u odnosu na bitne činjenice,
- ✓ postoje u većem i bitno sadržajnom dijelu,
- ✓ postoje razlike u odnosu na iskaze drugih svjedoka,
- ✓ samo jedan iskaz dostupan.

Zavisno koja od varijabli je utvrđena, zaključak se može izvesti u vidu: postoje, ali beznačajne u odnosu na bitne činjenice, postoje značajne razlike, ne postoje razlike, ne moguće procijeniti.

Zaključna razmatranja

Metoda intervjua predstavlja polazni i fundamentalni sadržajni okvir za prikupljanje niza činjenica iz kojih kriminalističko forenzički vještaci crpe niz elemenata neophodnih za procjenu vjerodostojnosti iskaza, ali i samog svjedoka. Na osnovu metoda intervjua, vještaku se omogućava pristup nizu informacija subjektivnog karaktera o samom svjedoku, iskustvu, motoričkim sposobnostima, psihološkim procesima, mogućnostima, na osnovu kojih vještak nastoji isti objektivizirati u vidu nalaza i mišljenja. Da bi iskaz svjedoka bio kriminalističko forenzički relevantan, a u kontekstu same radnje prepoznavanja odnosno identifikacije, neophodno je da postoji aplikacija naučnih ili operativno iskustvenih metoda. Takve metode, omogućavaju objektivno utvrđivanje niza varijabli koji su izvedene iz psiholoških, zdravstvenih, geografsko vremenskih i motoričkih sposobnosti svjedoka, na osnovu kojih se dolazi do unaprijed propisanih metodoloških zaključaka. Zbir zaključaka predstavlja kvalitativnu procjenu odnosno objektivizaciju procjene vjerodostojnosti iskaza svjedoka. ADVOKATE i SVMT metode predstavljaju sintezu mogućih operativnih i forenzičkih alata koji mogu doprinijeti objektivizaciji sadržajnog dijela neophodnog za utvrđivanje varijabli i izvođenje zaključaka. Međutim, niti jednu od navedenih metoda ne treba koristiti samostalno, već isključivo u sinergiji, te u kombinaciji sa komparativnim metodom. Temeljem komparativnih analiza pojedinih varijabli omogućava se provjera konačnog zaključka, odnosno mišljenja kriminalističko forenzičkog vještaka specijalnosti kriminalistika, u smislu da li je identifikacija provedena uspješno ili se temelji na potencijalnim sadržajnim greškama proizašlim iz iskaza svjedoka, kod kojeg određeni psihološki, vremensko geografski, motorički i zdravstveni procesi ukazuju na suprotnosti.

Literatura

1. Basarić, M., Vejzagić, N. (1998). Kriminalistika II (Kriminalistička tehnika), Univerzitet u Sarajevu, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo.
2. Dizdarević, S. (2017). Uloga svjedoka u dokazivanju krivičnih djela ratnih zločina, Univerzitet modernih znanosti, CKM Mostar, Mostar.
3. Fitzgerald, D. J., Fox, M.S. (2001). Metodologija istraživanja u kriminalističkim naukama, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo.
4. Korajlić, N. (2011). Kriminalistička metodika, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj.
5. Pavliček, J. (2013). Kriminalistički intervju, Mađunarodno kriminalističko udruženje Zagreb, Zagreb.
6. Stanković, N. (2020). Forenzika u krivičnom postupku, Evropski univerzitet „Kallos“ Tuzla.
7. Termiz, Dž. (2003). Metodologija društvenih nauka, Šahinpašić, Sarajevo.
8. Verčić, T.A., Čorić, S.D., Vokić, P.N. (2013). Priručnik za metodologiju istraživačkog rada u društvenim istraživanjima, M.E.P. d.o.o. Zagreb, Marijana Huberlas 10, Zagreb.
9. Vodinelić, V. (1996). Kriminalistika, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd, Beograd.
10. Zakon o krivičnom postupku F BiH, ("Sl. novine FBiH", br. 35/2003, 56/2003 - ispr., 78/2004, 28/2005, 55/2006, 27/2007, 53/2007, 9/2009, 12/2010, 8/2013, 59/2014 i 74/2020).

AUTONOMIJA PACIJENATA STARIJE DOBI

Sažetak

U ovom radu biće analiziran pravni okvir koji se odnosi na autonomiju starijih pacijenata u donošenju odluka o zdravstvenoj zaštiti, uz naglasak na međusobnu povezanost pravnih standarda, etičkih principa i dinamike društvenih odnosa sa medicinskom praksom. Uopćeno govoreći, ključni elementi autonomije pacijenta i svakako najznačajnija prava pacijenta jesu pravo na samoodlučivanje i pristanak, te pravo na odbijanje predložene medicinske mjere. Poštivanje ovih prava je temeljni preduslov za očuvanje ljudskog dostojanstva osoba kojima se pruža zdravstvena zaštita. Međutim, autonomija pacijenata starije životne dobi često je predmet sporenja u kontekstu zdravstvene zaštite, gdje se postavljaju pitanja o sposobnosti za rasuđivanje i odlučivanje zbog gubitka određenih kognitivnih sposobnosti, ali i o paternalizmu, te sistemskim predrasudama. U važećim propisima, a posebno u praksi, postoje strukturni i proceduralni nedostaci koji za posljedicu mogu imati kršenje prava pacijenata starije dobi na poštovanje privatnog i porodičnog života iz člana 8., ali i kršenje zabrane nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja iz člana 3. Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda.

Ključne riječi: autonomija, starost, informirani pristanak, odbijanje medicinske mjere, zdravstvena zaštita.

AUTONOMY OF ELDERLY PATIENTS

Abstract

This paper will analyze the legal framework relating to the autonomy of elderly patients in making decisions about healthcare, with an emphasis on the interconnection of legal standards, ethical principles and the dynamics of social relations with medical practice. Generally speaking, the key elements of patient autonomy and certainly the most important patient rights are the right to self-determination and consent, and the right to refuse a proposed medical intervention. Respect for these rights is a fundamental prerequisite for preserving the human dignity of individuals receiving healthcare services. However, the autonomy of elderly patients is often a subject of dispute in the context of healthcare, and raising questions about their capacity for reasoning and decision-making due to the loss of certain cognitive abilities, as well as issues related to paternalism and systemic biases. In the current regulations, and especially in practice, there are structural and procedural shortcomings that may result in a violation of the right of elderly patients to respect for private and family life under Article 8, but also a violation of the prohibition of inhuman or degrading treatment under Article 3 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Keywords: autonomy, age, informed consent, refusal of medical intervention, healthcare.

---

¹ JZU Univerzitetski klinički centar Tuzla, <http://www.ukctuzla.ba>.

² JZU Univerzitetski klinički centar Tuzla, <http://www.ukctuzla.ba>.

1. Uvod

Pitanje autonomije pacijenata starije dobi već duže vrijeme se nalazi na raskršću između prava, etike i društvenih vrijednosti. Autonomija, najjednostavnije definirana kao pravo na samoodređenje, predstavlja temelj individualne slobode i ljudskog dostojanstva. Za starije pacijente, ovaj princip je vrlo često izložen izazovima, koji svoje izvorište imaju u faktorima poput narušenog zdravlja, kognitivnih oštećenja i sistemskih predrasuda u zdravstvenom sistemu i društvu. U ovom radu biće istraženi pravni okviri, ali i etičke dimenzije koje oblikuju autonomiju starijih pacijenata, kroz analizu međunarodnih i domaćih pravnih instrumenata, prakse zdravstvenih institucija, te sudske prakse. Također će biti istražena uloga medicinske etike, ali i razmotrene potrebne reformske mjere, u zakonodavnom smislu, s ciljem zaštite ovog ranjivog dijela populacije.

Zašto je važno govoriti o autonomiji pacijenata starije dobi? Prije svega zato što je populacija koja se smatra starom zapravo najbrže rastuća populacija širom svijeta i to će uskoro postati veliki društveni i politički izazov. Prema relevantnim pokazateljima, očekuje se da će starija populacija biti veća od populacije djece ispod pet godina u vrlo kratkom roku, ali i da će se udvostručiti do 2040. godine, a do 2050. godine dostići ukupan broj od čak dvije milijarde u svijetu, kada će predstavljati više od 20% ukupne svjetske populacije (Mégret, F., 2011.). Demografska predviđanja za Bosnu i Hercegovinu su još i drastičnija. S obzirom da starije osobe češće koriste usluge zdravstvene zaštite, svakako je važno osigurati da su njihova ljudska prava u vezi sa zdravstvenom zaštitom na adekvatan način zaštićena.

Koncept autonomije, koji u svojoj suštini ima pravo kompetentnih pojedinaca da sami donose odluke o svojoj zdravstvenoj zaštiti, sadržan je, kao jedan od ključnih principa, u brojnim međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima i nacionalnim zakonodavstvima većine demokratskih država u svijetu. Tim se principom posebno promovira samoodređenje i pravo na informirani pristanak ili odbijanje medicinskih mjera. On naglašava ideju da pacijenti nisu samo pasivni primatelji zdravstvene zaštite i njege, već aktivni sudionici u odlukama koje utiču na njihovo zdravlje i blagostanje. Međutim, česta pojava kognitivnog pada povezanog sa starenjem, kao i fizičkih slabosti i socijalne ranjivosti, iako to nisu univerzalna iskustva starenja, u značajnoj mjeri kompliciraju proces osiguravanja da starije odrasle osobe zadrže kontrolu nad svojom zdravstvenom zaštitom. U ovom radu se tvrdi da se postojeći pravni i etički okviri, iako imaju za cilj zaštitu autonomije, često ne uspijevaju primjeniti u praksi, što rezultira kršenjem osnovnih ljudskih prava. Ova neadekvatnost proizilazi iz složene interakcije pravnih nejasnoća, etičkih dilema i dinamike društvenih odnosa unutar zdravstvenog sistema.

Brojnim argumentima se mogu potkrijepiti tvrdnje o postojanju opće percepcije smanjene sposobnosti za rasuđivanje usljed kognitivnih promjena povezanih sa starenjem, jednako kao i o postojanju duboko ukorijenjenih paternalističkih stavova unutar medicinske struke, ali i sveprisutnih sistemskih predrasuda koje umanjuju autonomiju starijih osoba u donošenju odluka o njihovom zdravlju. Društvena percepcija starijih osoba kao ranjivih, ovisnih ili manje sposobnih može suptilno ili otvoreno uticati na stavove i ponašanja medicinskih stručnjaka, članova porodice, pa čak i pravnog sistema, ponekad dovodeći do erozije njihove moći odlučivanja i zanemarivanja njihove jasno izražene volje.

Naravno, jasno je da postoje slučajevi i situacije u kojima može postojati i sasvim legitimna zabrinutost u vezi sa sposobnošću pacijenta za rasuđivanje, odnosno sposobnost da u potpunosti razumije medicinske informacije, razmotri ponuđene mogućnosti liječenja i učinkovito komunicira svoje želje u tom kontekstu. Međutim, takvi se slučajevi javljaju i kod

mlađih pacijenata, pa ne postoji nikakva pravna, niti etička opravdanost da se prema starijima postupa na bilo koji način drugačije nego prema mlađima. Individualna sloboda svakog pojedinca, koju je važno razlikovati od autonomije, također igra jednu od ključnih uloga u izgradnji sposobnosti osobe da djeluje u skladu sa svojim sistemom vrijednosti. Mogućnost da osoba svojom voljom kontrolira sve što se tiče njenog zdravlja i tjelesnog integriteta je temeljni preduvjet za slobodu djelovanja bez koje bi osobi zapravo bila uskraćena individualna sloboda. Takva sloboda se ostvaruje omogućavanjem donošenja autonomnih odluka, ali samim tim i preuzimanjem odgovornosti za posljedice takvih odluka.

Unatoč postojanju naizgled snažnih instrumenata pravne zaštite, značajni strukturni i proceduralni nedostaci unutar zdravstvenog sistema često dovode do kršenja temeljnih prava starijih pacijenata, pri čemu potencijalno dolazi i do kršenja prava na poštovanje privatnog i porodičnog života iz člana 8., te zabrane nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja iz člana 3. Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda (EKLJP).

Stoga sveobuhvatno razumijevanje autonomije starijih pacijenata zahtijeva ne samo ispitivanje formalnih pravnih okvira, već i kritičku analizu društvenih, kulturnih i institucionalnih konteksta koji oblikuju njegovu praktičnu primjenu. Bitno je pomaknuti se izvan apstraktnih pravnih načela i zaroniti u životna iskustva starijih osoba unutar zdravstvenog sistema kako bi se identificirale prepreke s kojima se suočavaju u ostvarivanju svoje autonomije, ali i razvile učinkovite strategije za njihovo prevladavanje.

2. Uopće o autonomiji pacijenata

Iako se pitanja autonomije pacijenata pri donošenju medicinskih odluka svakako mogu gledati kao pravna pitanja, zapravo bi prije svega trebala biti predmet etičkih i socioloških rasprava. Imajući u vidu dostignuti nivo razvoja medicinske nauke sa jedne i sistema zaštite ljudskih prava sa druge strane, može se s punim pravom reći da je autonomija pacijenata postala vjerovatno i najvažnije etičko načelo koje se primjenjuje u medicinskoj praksi, ali i ključni pravni standard koji svakom pojedincu daje visok stepen kontrole pri donošenju odluka koje se tiču njegovog tjelesnog integriteta. Bilo kakvo oduzimanje takve kontrole pacijentima starije dobi u vezi sa pitanjima koja se tiču njihovog zdravlja bi, u velikoj većini slučajeva, moglo biti tumačeno kao suprotno etičkim principima, ali i pravnim standardima, te diskriminirajuće prema ovom dijelu populacije.

Fundamentalni elementi autonomije pacijenata i svakako najznačajnija prava pacijenata jesu pravo na samoodlučivanje i pristanak, te pravo na odbijanje predložene medicinske mjere. Pravo na samoodlučivanje i pristanak podrazumijeva da pacijent slobodno i samostalno odlučuje o svemu što se tiče njegovog života i zdravlja, te da se bez pristanka pacijenta nad njim, u pravilu, ne smije poduzeti nikakva medicinska mjera. Činjenica da je pružanje određene zdravstvene usluge medicinski opravdano, sama po sebi, nije dovoljna za pravno opravdanje medicinskog zahvata u tjelesni integritet pacijenta, jer medicinski zahvat nije dopušten zbog toga što je medicinski indiciran, već zato što je pacijent na njega pristao (Bodnaruk S. i dr., 2011).

U nekim izvorima, problematizira se (isključivo u etičkom, ne i u pravnom kontekstu) shvatanje same autonomije, u smislu da li ona podrazumijeva samo pravo da se odbije određena medicinska mjera ili i pravo da se određena medicinska mjera zahtijeva (Cuttini M. i dr., 2006). Međutim, kada je riječ o pravu na odbijanje medicinske mjere, relevantna sudska praksa Europskog suda za ljudska prava, ali i nacionalnih sudova u velikom broju država, je na

stanovištu da pacijent može odbiti medicinsku mjeru čak i ako bi to moglo dovesti do štetnih posljedica i čak i ako bi se takva odluka općenito mogla smatrati nepromišljenom.

Tako se može reći da pravo na samoodređenje obuhvata pravo pojedinca da donosi odluke o svojoj zdravstvenoj zaštiti, uključujući pravo da odabere svoje liječenje, odbije liječenje ili se povuče iz liječenja u potpunosti. Informirani pristanak zahtijeva da pacijenti dobiju sveobuhvatne i razumljive informacije o svom zdravstvenom stanju, predloženim medicinskim mjerama, potencijalnim rizicima i koristima, te alternativnim mogućnostima liječenja, osnažujući ih da donose informirane odluke o svojoj zdravstvenoj zaštiti. Pravo da se odbije liječenje, čak i liječenje koje održava život, je vjerovatno najznačajnija manifestacija autonomije pacijenta, koja potvrđuje pravo pojedinca da kontrolira svoje tijelo i donosi odluke o svom zdravlju, uključujući i određene odluke o zdravstvenoj njezi na kraju života. Ova prava zasnovana su na temeljnim etičkim načelima, uključujući poštovanje osobnosti (prepoznavanje urođenog dostojanstva i vrijednosti svake osobe), dobrobit (djelovanje u najboljem interesu pacijenta), neškodljivost (izbjegavanje štete) i pravednost (osiguravanje poštenog i ravnopravnog pristupa zdravstvenoj zaštiti).

3. Međunarodni pravni okvir

Međunarodni i nacionalni pravni instrumenti pružaju temeljni okvir za autonomiju i zaštitu autonomije pacijenata, priznajući temeljna prava pojedinaca na samoodređenje, informirani pristanak i odbijanje medicinske mjere. Neki od najvažnijih međunarodnih instrumenata koji se odnose na ovu tematiku nastali su u Ujedinjenim narodima. To su, između ostalog, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima donesena na Generalnoj skupštini Ujedinjenih naroda 1948. godine, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1966. godine; Deklaracija o pravima mentalno nerazvijenih osoba donesena od strane Generalne skupštine Ujedinjenih naroda 1971. godine; Deklaracija o pravima osoba s nesposobnošću donesena od strane Generalne skupštine Ujedinjenih naroda 1975. godine; Rezolucija Generalne skupštine o implementaciji međunarodnog akcionog plana za starenje i vezane aktivnosti iz 1991. godine i Rezolucija Generalne skupštine o zaštiti osoba s mentalnim oboljenjem i poboljšanju mentalne zdravstvene zaštite iz 1991. godine.

Također, čitav niz međunarodnih instrumenata nastao je u Vijeću Europe, a prije svega Konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. godine i njeni dodatni protokoli, kao i praksa Europske komisije i Suda za ljudska prava koji se tiču ove tematike. Osim toga, u ovom kontekstu je posebno značajna i Konvencija o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva čovjeka s obzirom na primjenu biologije i medicine: Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini (u daljem tekstu: Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini) iz 1997. koja se tiče intervencija u oblasti zdravstva nad osobama koje nisu u mogućnosti dati vlastiti pristanak.

Ipak, najveću pažnju, u kontekstu predmeta ovog rada, svakako treba obratiti na odredbe Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom donesenom od strane Generalne skupštine Ujedinjenih naroda 2006. godine, koju je Bosna i Hercegovina, zajedno sa Fakultativnim protokolom, ratificirala 2010. godine bez rezervacija ili izjava. Prema ovoj Konvenciji, osobama s invaliditetom se, između ostalog, smatraju i osobe sa dugotrajnim mentalnim, intelektualnim ili osjetilnim oštećenjima, koje u interakciji s različitim barijerama mogu ometati njihovo puno i djelotvorno sudjelovanje u društvu ravnopravno s ostalim članovima tog društva. U reguliranju statusa osoba sa invaliditetom, Konvencija polazi od sljedećih osnovnih načela: poštovanja njihovog urođenog dostojanstva i individualne autonomije,

nediskriminacije, uključenja u sve sfere društvenog života, poštovanja različitosti, jednakih mogućnosti, pristupačnosti, jednakosti muškaraca i žena i poštovanja prava djece sa invaliditetom. Konvencija zahtijeva da države potpisnice priznaju da sve osobe s invaliditetom imaju pravo na uživanje najvećeg mogućeg zdravstvenog standarda bez diskriminacije na osnovu invaliditeta, te poduzimaju sve odgovarajuće mjere kako bi osobama s invaliditetom osigurale pristup zdravstvenim uslugama i uslugama rehabilitacije vezanim za zdravstvenu zaštitu.

4. Domaći pravni okvir

Bosansko-hercegovačko nacionalno zakonodavstvo, uvažavajući ustavnu podjelu nadležnosti između različitih nivoa vlasti, je u ovom smislu u velikoj mjeri usklađeno sa međunarodnim standardima zaštite ljudskih prava. Važeći zakoni iz oblasti zdravstvene zaštite i zaštite prava pacijenata, zajedno sa propisima iz oblasti socijalne zaštite, te oblasti zaštite od diskriminacije, temelj su sistema koji se zasniva na načelima poštivanja ljudskog dostojanstva pacijenata, poštivanja prava na fizički i mentalni integritet pacijenata i ličnu sigurnost, poštivanja zaštite ličnosti pacijenata, uključujući poštivanje njihove privatnosti, svjetonazora, njihovih moralnih i vjerskih uvjerenja.

Važeći zakoni u BiH svakom pacijentu, bez diskriminacije po bilo kojem osnovu, pa tako i po osnovu godina starosti, garantiraju pravo da slobodno i samostalno odlučuje o svemu što se tiče njegovog života i zdravlja, te se bez pristanka pacijenta nad njim, u pravilu, ne smije poduzeti nikakva medicinska mjera. Također, svaki pacijent ima i pravo na odbijanje predložene medicinske mjere. Zanimljivo je da ovo pravo nije na jednak način normirano u svim dijelovima BiH, pa tako u Federaciji BiH pacijent nema pravo da odbije predloženu medicinsku mjeru u slučaju kada se njome spašava ili održava njegov život ili bi se nepreduzimanjem iste ugrozio život ili zdravlje drugih ljudi, dok u Brčko distriktu BiH pacijent ima pravo da odbije predloženi medicinski tretman, čak i u slučaju kada se njime spašava ili održava njegov život. Ovakvo zakonsko rješenje u Federaciji BiH nije u skladu sa EKLJP, o čemu već postoji i sudska praksa domaćih sudova.

Tako je u jednoj presudi Kantonalnog suda u Tuzli, između ostalog, navedeno: “... *sud smatra da bi, čak i da je u konkretnom slučaju došlo do situacije opisane u odredbama člana 19. stav 1. Zakona o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata tj. da je od strane ljekara ili ljekarskog konzilija u cilju liječenja tužiteljice predložen neki operativni zahvat koji predstavlja medicinsku mjeru kojom se spašava ili održava život tužiteljice, ili da je od strane ljekara ili ljekarskog konzilija predložena mjera obavezne transfuzije krvi kojom se takođe spašava ili održava život tužiteljice, obavljanje takvog operativnog zahvata, odnosno transfuzije krvi, protivno volji tužiteljice, bilo u protivnosti sa Ustavom Bosne i Hercegovine i drugim naprijed navedenim međunarodnim pravnim dokumentima, te sudskom praksom Evropskog suda za ljudska prava i mnogih najviših nacionalnih sudova, jer se interes države da zaštiti život svojih građana u takvim slučajevima ne može staviti iznad prava pojedinca da slobodno odlučuje o prihvatanju ili neprihvatanju bilo kojih medicinskih mjera koje se nad njim provode.*”³

Da bi pacijent mogao donijeti informiranu odluku da pristane ili ne pristane na predloženu medicinsku mjeru, on ima pravo da od doktora koji je odgovoran za njegovo liječenje dobije

---

³ Presuda Kantonalnog suda u Tuzli broj: 03 O U 016754 17 U od 10.10.2017. godine.

obuhvatno, tačno i blagovremeno obavještenje koje, između ostalog, obavezno treba da obuhvati:

- dijagnozu i prognozu bolesti;
- kratak opis, cilj i korist od predložene medicinske mjere, kao i termin njenog izvođenja;
- vrstu i vjerovatnoću mogućih rizika, bolne i druge sporedne ili trajne posljedice;
- moguće promjene pacijentovog stanja poslije preduzimanja predložene medicinske mjere, kao i moguće nužne promjene u načinu života pacijenta;
- alternativne metode liječenja sa opisom koristi i rizika svake od alternativnih metoda, uključujući i efekt neliječenja;
- pravo na odlučivanje o preporučenoj medicinskoj mjeri.

U praksi je najčešće slučaj da se i obavještenje i izjava pacijenta o pristanku na predloženu medicinsku mjeru daju u pisanom obliku, na štampanom obrascu koji pacijent treba pročitati i potpisati. Naravno, to ni u kojem slučaju ne znači da doktor nema obavezu da pacijenta o ovim okolnostima i usmeno obavijesti. Najispravniji način postupanja podrazumijeva razgovor doktora i pacijenta, nakon kojeg se od pacijenta traži da pročita i potpiše obrazac.

Za pacijenta koji nije pri svijesti, za pacijenta sa težom duševnom smetnjom, te za poslovno nesposobnog ili maloljetnog pacijenta, saglasnost potpisuje zakonski zastupnik, odnosno staratelj. Nad pacijentom koji iz bilo kojeg razloga nije u stanju da saopći svoj pristanak, hitna medicinska mjera može se preduzeti i bez njegove saglasnosti, odnosno saglasnosti staratelja ili zakonskog zastupnika, ukoliko bi nepreduzimanje takve mjere dodatno ugrozilo ili oštetilo zdravlje pacijenta odnosno ugrozilo njegov život.

5. Pitanje sposobnosti za rasuđivanje i kapaciteta za odlučivanje

Središnje i često sporno pitanje u vezi sa autonomijom pacijenata starije dobi je procjena njihove sposobnosti za rasuđivanje, a samim tim i kapaciteta za donošenje odluka o njihovom zdravlju. To su slučajevi kad postoje ozbiljni razlozi da se smatra kako pacijent nije u stanju da shvati značaj svojih postupaka ili ne može vladati svojom voljom. Različiti oblici kognitivnih oštećenja, demencija ili druga stanja povezana sa starenjem mogu, u nekim slučajevima, uticati na sposobnost pojedinca da razumije složene medicinske informacije, racionalno razmotri ponuđene mogućnosti liječenja i na adekvatan način izrazi svoje želje.

U medicinskoj praksi ne bi smjelo biti bilo kakve generalizacije isključivo na temelju dobi, jer mnoge starije osobe sa više, manje, ili potpuno bez problema održavaju kapacitet za odlučivanje tokom cijelog života. Također je vrlo bitno naglasiti da ne postoji valjan pravni osnov za zauzimanje stava da bilo koja dijagnoza, uključujući demenciju ili neko drugo kognitivno oštećenje, sama po sebi automatski znači nesposobnost pacijenta za rasuđivanje, odnosno nedostatak kapaciteta za odlučivanje.

Stoga je kapacitet za donošenje medicinskih odluka neophodno procjenjivati od slučaja do slučaja i to za svaku konkretnu odluku, uzimajući u obzir sve jedinstvene okolnosti pojedinca. Sam postupak procjene trebao bi biti osjetljiv, prilagođen potrebama pacijenta, a medicinsko osoblje koje procjenjuje njegove sposobnosti bi moralo poštovati pacijentovo dostojanstvo i imati visok stepen razumijevanja za sve poteškoće u komunikaciji. Pri tome bi fokus trebao biti na maksimiziranju sposobnosti pacijenta da sudjeluje u donošenju odluka o svom zdravlju, uz pružanje podrške i prilagodbu objektivnim mogućnostima i stvarnim potrebama pacijenta. Jasno je da kod nekih starijih pacijenata sposobnost za rasuđivanje može fluktuirati, zbog čega

nekad može biti neophodno prepoznati periode u kojima su takvi pacijenti svjesni i mogu izraziti svoju volju na pravno relevantan način.

Procjena kapaciteta starijih pacijenata za odlučivanje služi poštivanju njihove autonomije, ali i zaštiti od neopravdanog paternalizma. Ova bi se procjena trebala svesti na pribavljanje odgovora na dva pitanja: *prvo*, može li pacijent razumjeti informacije koje mu daju zdravstveni radnici, a koje su relevantne za donošenje odluke i *drugo*, može li na osnovu tih informacija formirati i saopćiti svoju odluku. Pri tome bi se fokus pažnje trebao staviti na sposobnost pacijenta da obradi informacije, više nego na racionalnost njegove odluke, imajući u vidu stavove sudske prakse, posebno Europskog suda za ljudska prava koji je u nekoliko svojih presuda zauzeo stav da odrasla osoba sposobna za donošenje odluka ima pravo da odbije liječenje, čak i kada to nosi rizik od smrtonosnih posljedica⁴. Tako bi se npr. stariji pacijent koji odbija životno značajan tretman iz ličnih ili vjerskih razloga smatrao sposobnim za rasuđivanje ako pokaže razumijevanje i promišljenost.

S druge strane, u slučajevima kad je nesporno da pacijent starije dobi nije sposoban donositi odluke o svom liječenju, važeći propisi utvrđuju da takve odluke za njega donosi druga osoba, uglavnom staratelj, koji je dužan djelovati u najboljem interesu pacijenta, poštujući njegove prethodno izražene želje, vrijednosti i preferencije. U tom smislu, bitno je istaći da međunarodni standardi predviđaju obavezu poštivanja tzv. anticipiranih naredbi, odnosno obvezujućih izjava pacijenta za slučaj buduće nesposobnosti, koju su sastavljene u vrijeme kada je pacijent imao sposobnost za odlučivanje. Takve anticipirane naredbe se mogu odnositi kako na određivanje osobe koja će umjesto pacijenta donositi medicinske odluke ukoliko on za to ne bude sposoban, tako i na izražavanje konkretnih želja pacijenta u vezi s budućim liječenjem, pružajući ključne smjernice za budućeg donositelja odluka.

Iako je uvođenje anticipiranih naredaba, a samim tim i puno poštovanje načela samoodređenja osobe, predviđeno Preporukom Vijeća Europe (Recommendation CM/Rec (2009)11) o načelima koja se odnose na anticipirane naredbe (i punomoći osobama od povjerenja), te Rezolucijom (1859/2012) i Preporukom (1993/2012) o zaštiti ljudskih prava i uzimanju u obzir prije izraženih želja pacijenta, one još uvijek nisu uvedene u pravni sistem Bosne i Hercegovine. Vrijedi napomenuti da se uvođenjem instituta anticipiranih naredbi poštuju i zahtjevi iz Konvencije UN o pravima osoba s invaliditetom iz 2006. godine, Haške konvencije o međunarodnoj zaštiti odraslih osoba iz 2000. godine, Preporuke Vijeća Europe (R 99/4) o načelima pravne zaštite nesposobnih odraslih osoba, te Preporuke Vijeća Europe (Rec 2006/5) o akcijskom planu promicanja prava i punopravnog učešća osoba s invaliditetom u društvu.

6. Starateljstvo i odlučivanje o liječenju

Kako je prethodno već pojašnjeno, nad pacijentom koji iz bilo kojeg razloga, uključujući i slučajeve nepostojanja kapaciteta za odlučivanje usljed demencije ili drugog kognitivnog oštećenja, nije u stanju da saopći svoj pristanak, hitna medicinska mjera može se preduzeti i bez njegove saglasnosti, odnosno saglasnosti staratelja ili zakonskog zastupnika, samo ukoliko bi nepreduzimanje takve mjere dodatno ugrozilo ili oštetilo zdravlje pacijenta odnosno ugrozilo njegov život. Takve hitne mjere se mogu poduzeti na osnovu konzilijarnog nalaza.

Dakle, ovo pravilo ne važi za medicinske mjere koje nisu hitne, ali su potrebne kako bi se zdravlje pacijenta unaprijedilo i za takve mjere mora postojati saglasnost. U bolnicama se

---

⁴ Vidjeti npr. Presudu Europskog suda za ljudska prava u predmetu *Pindo Mulla protiv Španije* (15541/20).

nerijetko dešava da je potrebno obaviti upravo takvu medicinsku proceduru (npr. hirurški zahvat) starijem pacijentu, koji je potpuno poslovno sposoban, ali koji u tom trenutku nije u stanju shvatiti značenje svojih postupaka ili vladati svojom voljom (npr. zbog demencije), pa time ni sposoban primiti obavještenja o svom zdravstvenom stanju, niti dati pristanak na predloženu medicinsku mjeru.

Pristanak na predloženu medicinsku mjeru, u slučajevima kad pacijent nije u stanju da shvati značaj svojih postupaka ili ne može vladati svojom voljom, za mjere koje nisu hitne, uvijek potpisuje staratelj. Nekad će to biti tzv. stalni staratelj pacijenta lišenog poslovne sposobnosti, a nekad posebni staratelj za pojedine poslove pacijenta koji je poslovno sposoban.

Za razliku od Republike Srpske i Brčko distrikta BiH gdje su proceduralna pravila nešto drugačija, u Federaciji BiH postoji problem u vezi sa postupkom imenovanja takvog posebnog staratelja. Naime, osim standardnih oblika starateljstva, Porodični zakon Federacije BiH predviđa i starateljstvo za posebne slučajeve i propisuje da će organ starateljstva imenovati posebnog staratelja za pojedine poslove ili određenu vrstu poslova odsutnoj osobi čije je boravište nepoznato a koja nema zastupnika, nepoznatom vlasniku imovine kada je potrebno da se neko o toj imovini stara, kao i u drugim slučajevima kada je to potrebno radi zaštite prava i interesa određene osobe. Postupak za stavljanje pod starateljstvo, za imenovanje staratelja i prestanak starateljstva, u pravilu se pokreće i vodi po službenoj dužnosti. Jedini izuzetak od tog pravila je postupak imenovanja staratelja za pojedine poslove ili za određenu vrstu poslova osobi koja zbog bolesti, starosti ili iz drugih opravdanih razloga nije sposobna sama se starati o sebi, svojim pravima i interesima, koji se provodi isključivo na zahtjev te osobe, a ne i po službenoj dužnosti.

Slučajevi kada pacijent starije dobi, koji je poslovno sposoban, ali u određenom trenutku nije u stanju da saopći svoj pristanak na medicinsku mjeru koja nije hitna, ali je po procjeni nadležnog zdravstvenog radnika potrebna i korisna za zdravstveno stanje pacijenta, vjerovatno predstavljaju školski primjer situacije kad je opravdano imenovati staratelja za poseban slučaj, koji bi, nakon upoznavanja sa svim relevantnim informacijama o zdravstvenom stanju pacijenta, rizicima i koristima predložene medicinske mjere, u najboljem interesu takvog pacijenta donio odluku o davanju ili uskraćivanju potrebne saglasnosti.

Međutim, u praksi nadležni organi starateljstva u takvim situacijama insistiraju da takav pacijent lično podnese zahtjev za imenovanje staratelja, jer tako traži Porodični zakon, iako to pacijent nije u stanju iz istog razloga iz kojeg nije u stanju ni dati pristanak na medicinsku mjeru. Takva praksa za posljedicu može imati jedino gubljenje vremena, tokom kojeg će se zdravstveno stanje pacijenta u nekim slučajevima pogoršati do te mjere da će mu ugroziti život, pa će predložena medicinska mjera postati hitna i moći će se obaviti i bez saglasnosti.

Zakonsko rješenje po kojem se postupci imenovanja staratelja u svim drugim slučajevima pokreću i vode po službenoj dužnosti, a jedino u slučajevima kada se osoba zbog bolesti, starosti ili iz drugih opravdanih razloga nije sposobna sama starati o sebi, svojim pravima i interesima, zakon insistira da ta osoba sama podnese zahtjev za imenovanje staratelja za pojedine poslove ili za određenu vrstu poslova je, blago rečeno, apsurdno. Takvo ograničenje ne postoji u zakonima država u okruženju i nema nikakvo uporište u općeprihvaćenim međunarodnim standardima zaštite ljudskih prava.

7. Problem paternalizma

Nisu rijetke situacije u kojima se zdravstveni radnici prema pacijentima starije dobi ponašaju paternalistički, naročito kada percipiraju starijeg pacijenta kao ranjivog. Iako takav pristup najčešće ima za cilj zaštitu, on rizikuje narušavanje dostojanstva i kršenje prava na samoodređenje, jer značajno potkopava moć odlučivanja starijih pacijenata.

Zdravstveni radnici mogu, svjesno ili nesvjesno, dati prednost svojoj vlastitoj percepciji "najboljeg interesa" pacijenta, često definiranog iz čisto medicinske perspektive, nad svjetonazorskim i moralnim vrijednostima, preferencijama, željama i životnim ciljevima samog pacijenta. To se može manifestirati na suptilne, ali često prisutne načine kao što je uskraćivanje relevantnih informacija o mogućnostima liječenja, usmjeravanje pacijenata prema određenim intervencijama ili odbacivanje njihovih zabrinutosti i preferencija kao nebitnih ili iracionalnih zbog njihove dobi. Nadalje, systemske predrasude povezane s tzv. dobizmom (eng. ageism), odnosno predrasadama, negativnim stereotipima i diskriminacijom prema starijim odraslim osobama, mogu značajno doprinijeti obezvrjeđivanju autonomije starijih osoba. Ove predrasude mogu uticati na percepciju i ponašanje zdravstvenih radnika, članova porodice, pa čak i pravnog sistema, što rezultira smanjenim poštovanjem prava i želja starijih pacijenata. Dobistički stereotipi mogu dovesti do pretpostavke da su starije odrasle osobe inherentno manje sposobne, manje inteligentne ili manje vrijedne poštovanja, stvarajući klimu u kojoj se njihova autonomija lako zanemaruje.

Ono što bi zdravstveni radnici morali imati u vidu jeste da poštovanje autonomije u nekim slučajevima može podrazumijevati dopuštanje starijem pacijentu da donese odluku koju drugi smatraju nepromišljenom ili štetnom. Na primjer, starija osoba koja bira da ostane kod kuće umjesto da bude hospitalizirana, uprkos značajnim zdravstvenim rizicima, može dati prednost svojoj nezavisnosti nad sigurnošću i takva se odluka mora poštovati, ukoliko je osoba sposobna za rasuđivanje, u skladu sa općim načelom prema kojem pravo odraslog pacijenta sposobnog za rasuđivanje na odbijanje medicinske mjere ne može biti nadjačano najboljim interesom pacijenta po ocjeni zdravstvenog radnika.

Vrlo je pogrešno posmatrati starije pacijente kao *a priori* neinformirane i nesposobne da razumiju složenija medicinska pitanja ili u potpunosti ovisne o informacijama koje dobiju od zdravstvenih radnika u situacijama kada ne postoje nikakvi objektivni razlozi da se sumnja u njihov kapacitet za odlučivanje. S druge strane, u situacijama kada stariji pacijent nesporno nema kapacitet za odlučivanje, onaj ko donosi odluke za takvog pacijenta, bez obzira je li u pitanju ljekarski konzilij ili staratelj, dužan je te odluke donositi u najboljem interesu pacijenta, uzimajući u obzir njegove prethodno izražene želje i konsultacije sa članovima porodice. Takve odluke su rijetko jednostavne, te je uvijek poželjno izabrati opciju koja je najmanje restriktivna za očuvanje prava i sloboda pacijenta i koja je u skladu sa moralnim vrijednostima samog pacijenta, a ne preferencijama onog ko umjesto pacijenta odlučuje.

8. Palijativna njega i distanzija

Korisnici usluga palijativne njege su uglavnom pacijenti starije dobi. Palijativna njega, kao dio zdravstvene djelatnosti usmjeren na ublažavanje patnje i poboljšanje kvaliteta života osoba sa teškim, neizlječivim bolestima, također je suočena sa brojnim etičkim i pravnim izazovima. Bitno je naglasiti da palijativna njega ne podržava i ne uključuje eutanaziju. Ona ne ubrzava, niti odgađa smrt, već doprinosi poboljšanju života, dok on ne završi. Većina zakonodavstava, pa tako i bosansko-hercegovačko, dopušta primjenu mjera koje ublažavaju patnju teško

bolesnih osoba, ali se strogo protive bilo kakvim radnjama koje bi imale za cilj namjerno skraćivanje života.

Upravo u oblasti palijativne njege se vjerovatno na najočitiji način sukobljavaju različiti etički principi, kao što su autonomija pacijenta, beneficencija, nečinjenje štete i pravednost. Stoga zdravstveni radnici koji pružaju palijativnu njegu imaju veliku odgovornost za dobrobit svojih pacijenata. Oni su dužni pružiti visokokvalitetne zdravstvene usluge, poštovati autonomiju svojih pacijenata i zaštititi njihova prava, a pri tome biti spremni suočiti se s teškim etičkim dilemama.

Pravo na život je osnovno ljudsko pravo, koje se u kontekstu palijativne njege često sukobljava sa pravom na dostojanstvenu smrt, posebno u situacijama kada pacijent pati od neizlječive bolesti i želi skratiti svoj život. U Bosni i Hercegovini, kao i u većini drugih država svijeta, eutanazija i asistirano samoubistvo su zabranjeni, iako se na globalnom nivou vode rasprave o legalizaciji ovih praksi, pri čemu se argumenti za legalizaciju temelje upravo na pravu pacijenta na samoodređenje i na želji za dostojanstvenom smrću. Svjetska medicinska asocijacija je zauzela stav da je eutanazija, kao voljno prekidanje pacijentovog života, bilo na njegov zahtjev ili na zahtjev njegovih bliskih srodnika, neetična, ali da to ne sprječava ljekare da poštuju želju pacijenta i dopuste prirodan tok smrti u terminalnoj fazi bolesti⁵.

Distanazija ili produženje umiranja, predstavlja suprotan koncept eutanaziji. Dok eutanazija podrazumijeva skraćivanje života osobe koja neizlječivo boluje, distanazija se odnosi na produženje života uz pomoć različitih lijekova i medicinskih sredstava, čak i kada je jasno da je smrt neizbježna. Najvažnije etičko pitanje u kontekstu distanazije je procjena kvaliteta života pacijenta. Kada je život povezan s nepodnošljivom boli, teškim fizičkim i psihičkim patnjama, postavlja se pitanje je li produženje takvog života u najboljem interesu pacijenta. Ako medicinske mjere samo odgađaju neizbježnu smrt, uzrokujući pri tome dodatnu patnju, opravdano je postaviti pitanje je li to zaista human pristup.

Iako se distanazija i palijativna njega čine kao suprotni koncepti, u praksi postoji značajno preklapanje. Palijativna njega se fokusira na ublažavanje boli i drugih simptoma teško bolesnih pacijenata, a ne na liječenje bolesti i prvenstveni cilj palijativne njege je omogućiti pacijentima da provedu preostali dio života u što većoj udobnosti. Međutim, agresivne medicinske mjere koje se ponekad provode u terminalnoj fazi bolesti, mogu dovesti do povećanja patnje i smanjenja kvaliteta preostalog dijela života pacijenta i time biti u suprotnosti s principima palijativne njege. Stoga je važno razlikovati agresivne mjere koje samo produžavaju agoniju od mjera koje imaju za cilj ublažavanje simptoma, prije svega jakih bolova.

Izuzetan razvoj moderne medicine, između ostalog, je doveo i do značajnog povećanja trajanja životnog vijeka ljudi, ali se u kontekstu starijih pacijenata koji boluju od neizlječivih bolesti može postaviti pitanje gdje je granica između produžavanja života i produžavanja umiranja. Nekim medicinskim mjerama mogu se godinama održavati vitalne funkcije pacijenta, a da pri tome takve mjere nemaju nikakvu stvarnu korist za pacijenta, niti mu umanjuju patnju.

Pacijent kojem se pružaju usluge palijativne njege ima pravo da odbije medicinsku mjeru čak i kada to može dovesti do ubrzanja njegove smrti, odnosno ima pravo odbiti agresivne tretmane koji bi mu samo produžili agoniju. Međutim, ovo pravo je često ograničeno različitim

---

⁵ Deklaracija Generalne skupštine Svjetske medicinske asocijacije donijeta u Madridu 1987. godine i potvrđena u Divonne-les-Bains 2005. godine.

faktorima, kao što su pritisak porodice, zdravstvenih radnika ili društvenih normi. Također, postoje slučajevi kada pacijent nije u stanju donositi odluke zbog gubitka svijesti ili kognitivnih oštećenja, što dodatno komplicira situaciju. Stoga je i ovdje potrebno naglasiti važnost optimalnog uređenja postupka za imenovanje staratelja osobi koja zbog bolesti, starosti ili iz drugih opravdanih razloga nije sposobna sama se starati o sebi, svojim pravima i interesima, ali i pravno normiranja anticipiranih naredbi u našem pravnom sistemu.

9. Zaključak

Može se zaključiti da su pravna teorija, međunarodni instrumenti zaštite ljudskih prava, a u velikoj mjeri i domaće zakonodavstvo, te međunarodna i domaća sudska praksa, nepodijeljenog stava da je autonomija pacijenata u donošenju odluka o njihovom zdravlju i tjelesnom integritetu, centralno načelo u sistemu zdravstvene zaštite. Za pacijente starije dobi, u tom kontekstu je ključno pitanje kapaciteta za donošenje takvih odluka, zbog čega su iznimno važne proceduralne garancije, odnosno jasno normiranje postupka procjene tog kapaciteta, kako u formalnom, tako i u materijalnom smislu.

Neuspjeh da se na adekvatan način zaštiti autonomija pacijenata starije dobi može imati ozbiljne i dalekosežne implikacije za njihova temeljna ljudska prava. Kršenja prava na samoodređenje i informirani pristanak mogu predstavljati kršenja člana 8. EKLJP, koji štiti pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života, kao i sličnih pravnih normi u drugim instrumentima o zaštiti ljudskih prava. Ovo pravo obuhvata pravo na donošenje autonomnih odluka o vlastitom tijelu i zdravlju, pa stoga kad se starijim pacijentima uskrati prilika da donose informirane odluke o svojoj zdravstvenoj zaštiti i njezi, njihovo pravo na privatni život je povrijeđeno.

Nadalje, u ekstremnim slučajevima, kada su stariji pacijenti podvrgnuti neželjenim medicinskim intervencijama, ili im bude uskraćena zdravstvena usluga koju bi sami izabrali, ili se prema njima postupa bez poštovanja i bez uvažavanja njihovih odluka, takvo postupanje može doseći prag nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja, kršeći član 3. EKLJP, koji zabranjuje takvo postupanje.

Pored toga, nepoštovanje njihove autonomije također može imati duboke psihološke i emocionalne posljedice za starije pacijente, što dovodi do osjećaja bespomoćnosti, ranjivosti i gubitka kontrole. Može potkopati njihov osjećaj dostojanstva i samopoštovanja, te uticati na njihovo cjelokupno blagostanje. Stoga, zaštita autonomije starijih pacijenata nije samo pitanje pravne usklađenosti, već je to i temeljni imperativ u zaštiti ljudskih prava.

Jačanje zaštite autonomije pacijenata starije dobi zahtijeva multidisciplinarni pristup, koji bi morao obuhvatiti promjene u obrazovanju, osposobljavanju, pravnim okvirima, zdravstvenim praksama i društvenim stavovima. Zdravstveni radnici i zdravstveni saradnici bi trebali imati sveobuhvatno i kontinuirano osposobljavanje o pravnim i etičkim aspektima autonomije starijih pacijenata. Ovo osposobljavanje trebalo bi obuhvatiti procjenu kapaciteta, komunikacijske vještine prilagođene potrebama starijih pacijenata, uključujući one s kognitivnim oštećenjima, strategije za uključivanje u zajedničko donošenje odluka, metode za rješavanje dobnih predrasuda i tehnike za snalaženje u složenim etičkim dilemama povezanim sa zdravstvenom zaštitom i posebno palijativnom njegom na kraju života.

Medicinskom osoblju bi bilo značajno olakšanje ukoliko bi se razvili standardizirani i validirani alati koji bi se mogli primijeniti za procjenu kapaciteta starijih pacijenata za donošenje

odluka o njihovom zdravlju. Ovi alati trebali bi biti dizajnirani tako da izbjegnu predrasude i trebali bi se koristiti u kombinaciji sa sveobuhvatnom kliničkom procjenom. Procjene kapaciteta trebali bi provoditi kvalificirani stručnjaci sa ekspertizom u gerijatrijskoj njezi i trebale bi biti detaljno dokumentirane.

Zakonodavni okviri bi se svakako trebali preispitati i reformirati kako bi se osiguralo da adekvatno rješavaju specifične izazove s kojima se suočavaju stariji pacijenti. To uključuje uspostavljanje pravnih standarda za procjenu kapaciteta za odlučivanje, uvođenje mogućnosti planiranja zdravstvene zaštite unaprijed, uključujući anticipirane naredbe i trajne punomoći za odlučivanje o zdravstvenoj zaštiti i njezi, pojednostavljenje postupka za imenovanje staratelja za pojedine poslove ili za određenu vrstu poslova osobi koja zbog bolesti, starosti ili iz drugih opravdanih razloga nije sposobna sama se starati o sebi, svojim pravima i interesima, te uspostavljanje jasnih smjernica za donošenje odluka od strane takvog staratelja, osiguravanje učinkovitih mehanizama za zaštitu starijih pacijenata od nedoličnog uticaja, zlostavljanja i zanemarivanja. Također, trebali bi se uspostaviti snažni mehanizmi provedbe kako bi se pratila usklađenost s pravnim standardima i istraživale eventualne optužbe za kršenja autonomije starijih pacijenata.

LITERATURA

1. Amaral, AS. i dr. (2022). *Healthcare decision-making capacity in old age: A qualitative study*. Front. Psychol. 13:1024967.
2. Arnold, R. M., Kellum, J. (2003). *Moral justifications for surrogat decision making in the intensive care unit: implications and limitations*, Critical Care Medicine, god. 31, br. 5, 347-353.
3. Bodnaruk S. i dr. (2011). *Komentari zdravstvenih zakona*. Privredna štampa Sarajevo.
4. Brkljačić, M. (2019). *Medicinska etika u palijativnoj skrbi*. Obnovljeni Život, 74 (4), 513-526.
5. Dahlberg, J. i dr. (2019). *Lack of informed consent for surgical procedures by elderly patients with inability to consent: a retrospective chart review from an academic medical center in Norway*. Patient Saf Surg, 22, 13-24.
6. Doron, I. (2018). *Ageing, Ageism and the Law. European Perspectives on the Rights of Older Persons*. Edward Elgar Publishing Limited.
7. Frković, A. (2007). *Bioetički ogledi o kvaliteti života. Pitanje distanzije i eutanazije*. Socijalna ekologija 16, 215-229.
8. Hrštić, D. (2016). *Anticipirano odlučivanje pacijenta*, Zagrebačka pravna revija, god. 5, br. 1.
9. Meenan, H. (2007). *Reflecting on Age Discrimination and Rights of the Elderly in the European Union and the Council of Europe*. Maastricht Journal of European and Comparative Law, 14 (1), 39-82.
10. Mégret, F. (2011). *The Human Rights of Older Persons: A Growing Challenge*. Human Rights Law Review, Volume 11, Issue 1, 37–66.
11. Mikołajczyk, B. (2024). *Contemporary Human Rights Law and Ageism, In: Social Aspects of Ageing-Selected Challenges, Analyses, and Solutions / Klimczuk Andrzej (eds.)*, Intech Open, 3-22.
12. Moye, J., Marson, DC. (2007). *Assessment of Decision-Making Capacity in Older Adults: An Emerging Area of Practice and Research*, The Journals of Gerontology: Series B, Volume 62, Issue 1, 3-11.
13. Pessini, L. (2004). *Distanzija. Do kada produžavati život?*, Adamić, Medicinski fakultet u Rijeci, Hrvatsko bioetičko društvo, Teologija u Rijeci.
14. Tommasino, C., Petrini, C. (2018). *Informed consent in elderly people: assessing the patient's decision-making capacity*. Geriatric Medicine Review 86 (7), 612-619.
15. Turković, K. i dr. (2010). *Eutanazija i potpomognuto samoubojstvo*. Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu 17, 223-245.
16. Živojinović, D., Planojević, N. (2021). *Anticipirane naredbe pacijenata i srodni pravni instituti*, Zbornik radova „Izazovi pravnom sistemu“, Istočno Sarajevo, 168-189.

PREVENTIVNO DJELOVANJE I KAZNENOPRAVNA ZAŠTITA STARIJIH OSOBA U SUVREMENOM DRUŠTVU

Sažetak

Značajan udio, približno petina ukupnog stanovništva Hrvatske, spada u dobnu skupinu osoba starijih od 65 godina. Osobe starije životne dobi često su financijski stabilne, sklonije ukazivanju povjerenja nepoznatim osobama i manje sklone prijavljivanju, što ih čini idealnim metama prevaranata, kako pojedinaca, tako i kriminalnih organizacija. Starije osobe nerijetko su žrtve zlostavljanja i nasilja, bilo od strane nepoznatih osoba, bilo unutar kruga obitelji. Osvremenjivanjem kaznenog zakonodavstva i prilagođavanjem europskim pravnim trendovima, u kazneno zakonodavstvo Republike Hrvatske uvedena je posebna zaštita prava i interesa osoba koje su osobito ranjive s obzirom na dob. U Kaznenom zakonu koristi se sintagma „osoba posebno ranjiva zbog njezine dobi“, pri čemu dobna granica nije točno određena. S druge strane, Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji osobe starije životne dobi definira kao osobe u dobi od 65 i više godina. Oštećenicima i žrtvama kaznenih djela nastoji se osigurati prikladna uloga u kaznenim i drugim postupcima poduzimanjem mjera i aktivnosti koje omogućuju ostvarivanje njihovih prava i interesa, uz uvažavanje njihova dostojanstva te provođenje postupaka koji odgovaraju njihovim specifičnostima. Samo reaktivnim djelovanjem, poput izražavanja javne osude i strogog kažnjavanja počinitelja, može se postići ograničeni učinak. Međutim, učinkovitijem doprinosu zaštiti osoba starije životne dobi može se doprinijeti preventivnim djelovanjem, usmjerenim na podizanje svijesti i poticanje na oprez među starijim osobama, kao i uspješnim otkrivanjem počinitelja i dokazivanjem kaznenih djela.

Glavne riječi: starije osobe, kaznenopravna zaštita, osobe posebno ranjive zbog dobi

Summary

A significant portion, approximately one-fifth of the total population of Croatia, belongs to the age group of individuals over 65 years old. Older adults are often financially stable, more likely to trust strangers, and less inclined to report incidents, which makes them ideal targets for fraudsters, both individuals and criminal organizations. Elderly individuals are also frequently victims of abuse and violence, whether by strangers or within their family circle. Through the modernization of criminal legislation and alignment with European legal trends, special protection of the rights and interests of persons particularly vulnerable due to age has been introduced into the criminal legislation of the Republic of Croatia. The Criminal Code uses the phrase “a person particularly vulnerable due to their age,” without specifying an exact age limit. On the other hand, the Domestic Violence Protection Act defines older adults as persons aged 65 and over. Efforts are being made to ensure the appropriate role of victims and injured parties in criminal and other proceedings by taking measures and activities that enable them to exercise their rights and interests, respecting their dignity and conducting procedures that truly reflect their specific needs. Merely reactive actions, such as public condemnation and harsh punishment of offenders, can achieve only limited effects. However, more effective protection of older adults can be achieved through preventive measures aimed at raising awareness and

---

¹ spec. crim., doktorand Pravnog fakulteta EUBD

² spec. crim., doktorand Pravnog fakulteta EUBD

fostering caution among the elderly, as well as through successful detection of offenders and proving criminal acts.

Key words: older adults, criminal law protection, persons particularly vulnerable due to age

1. UVOD

Starenje stanovništva jedan je od ključnih demografskih izazova suvremenog društva. Značajan porast broja starijih osoba donosi brojne izazove socijalne, ekonomske i pravne prirode. Osobe starije životne dobi često se nalaze u ranjivom položaju zbog fizičkih i zdravstvenih ograničenja, socijalne izolacije i ekonomske ovisnosti, što ih čini potencijalnim žrtvama različitih oblika prijevara, zlostavljanja i nasilja. Posebno nepogodna okolnost je da su starije osobe sklonije ukazivanju povjerenja nepoznatim osobama te rjeđe prijavljuju kaznena djela, što otežava njihovu pravnu zaštitu.

U Republici Hrvatskoj prepoznata je osobita ranjivost ove populacije i njezina kaznenopravna zaštita razvija se prema suvremenim europskim pravnim standardima. Kazneni zakon koristi termin „osoba posebno ranjiva zbog njezine dobi“, čime se omogućava dodatna zaštita u postupcima djela počinjenih na štetu starijih osoba. Uz kaznenopravne mjere, sve se više ističe važnost preventivnog djelovanja da bi se smanjila izloženost starijih osoba prijevarama i nasilju. Preventivne mjere uključuju podizanje svijesti, edukaciju starijih osoba i njihovih obitelji te uključivanje institucija poput policije, socijalnih službi i organizacija civilnog društva.

U radu je prikazan kaznenopravni okvir zaštite starijih osoba u Republici Hrvatskoj s naglaskom na pravne mehanizme koji omogućuju sankcioniranje nasilja i prijevara nad ovom populacijom. Također se razmatraju preventivne mjere kojima se edukacijom i podizanjem svijesti o izloženosti nastoji postići smanjivanje rizika kod starije populacije.

U prvom dijelu rada obrađuje se položaj starijih osoba u suvremenom društvu i izazovi s kojima se one suočavaju. Drugi dio prikazuje oblike prijevara i nasilja nad starijima dok treći dio obrađuje kaznenopravnu zaštitu, sudsku praksu i europske pravne standarde. Zadnji dio rada usmjeren je na preventivne aktivnosti i preporuke za unapređenje zaštite starijih osoba.

Cilj ovog rada je istaknuti značaj povezivanja preventivnih strategija i kaznenopravnih alata u suzbijanju nasilja i prijevara usmjerenih prema starijim osobama u svrhe unapređenja njihove sigurnosti i pravne zaštite u modernom društvu.

2. DEMOGRAFSKE PROMJENE I SOCIJALNO-EKONOMSKI IZAZOVI STARIJIH OSOBA

2.1. Demografske promjene i starenje populacije

Starenje stanovništva postalo je jedno od ključnih demografskih obilježja suvremenih razvijenih društva. Prema podacima Europske komisije, udio osoba starijih od 65 godina u Europskoj uniji porastao je s 16,2% na 21,3% od 2003. do 2023. godine, a predviđa se da će do 2070. godine ta dobna skupina činiti 30% ukupnog stanovništva [1].

U Hrvatskoj je proces starenja stanovništva također izrazito prisutna pojava. Prema podacima Državnog zavoda za statistiku, procjeni stanovništva Republike Hrvatske u 2023. godini, udio stanovništva starosti 65 i više godina u Hrvatskoj iznosio je preko 20% [2]. Prema istom izvoru

u 2023. godini nastavljen je trend starenja stanovništva. Prosječna starost stanovništva u Republici Hrvatskoj procijenjena je na 44,4 godine, što stanovništvo Republike Hrvatske svrstava među najstarije nacije u Europi.

Hrvatska je ušla u zrelu posttranzicijsku fazu demografskih promjena koju karakterizira smanjenje udjela mlađe populacije, porast starije dobne skupine uz istodobno smanjenje broja i udjela radno sposobnog stanovništva [3]. Iako produljenje ljudskog života predstavlja uspjeh s aspekta individualne dobrobiti starenje stanovništva istovremeno ima niz negativnih posljedica za društvo. Visok udio starije populacije otežava postizanje socijalne ravnoteže te negativno utječe na mentalitet, optimizam i duh zajednice. Hrvatska je po trendovima starenja stanovništva usporediva s razvijenim Europskim zemljama poput Austrije, Njemačke, i Švedske, ali s manjim ekonomskim mogućnostima za ublažavanje nepoželjnih posljedica.

2.2. Socijalno-ekonomski položaj i ranjivosti starijih osoba

Starenje stanovništva donosi sa sobom niz socijalnih i ekonomskih izazova koji utječu na kvalitetu života starijih osoba. U Hrvatskoj, ekonomski položaj starijih osoba često je nepovoljan. Prema priopćenju Državnog zavoda za statistiku o pokazateljima siromaštva i socijalne isključenosti u 2023. godini, stopa rizika od siromaštva uvjerljivo je najveća za dobnu skupinu osoba starosti 65 i više godina života, iznosi 34,8% odnosno više od jedne trećine osoba u toj dobnoj skupini [4].

Starije osobe nalaze se pred brojnim izazovima koji ih čine iznimno osjetljivima. Njihova ranjivost proizlazi iz više čimbenika među kojima su značajni i oni psihičke prirode. Starenjem može doći do smanjivanja mentalnih sposobnosti, što može otežati obradu informacija i donošenje odluka. Uz to, zdravstvene tegobe i fizička ograničenja povezana sa starenjem dodatno utječu na njihovu svakodnevnu funkcionalnost i razinu samostalnosti. Često se događa da okolina ne pokazuje dovoljno razumijevanja za promjene koje prate starenje, što kod starijih osoba može stvoriti osjećaj osamljenosti i društvene izolacije. Dodatno, percepcija starenja u društvu često dovodi do smanjenja njihove angažiranosti i važnosti u zajednici. Slabljenje društvenih veza, narušeni odnosi unutar obitelji i očekivanja vezana uz nasljeđivanje imovine dodatno mogu narušiti njihovu kvalitetu života. Svi ovi čimbenici zajedno otežavaju život starijim osobama u različitim područjima.

Neformalnu skrb za starije osobe većinom osiguravaju supružnici ili djeca, no načelo koje obvezuje članove obitelji na brigu o nemoćnima često se ne provodi u sjevernim hrvatskim županijama [5]. Uzrok tome su teška ekonomska situacija, narušeni obiteljski odnosi te nedostatak javne svijesti o ovoj problematici. Istraživanja pokazuju da kapaciteti skrbi kontinuirano opadaju, dok potrebe starijih osoba postaju sve raznolikije. Uočena je nedostatna dostupnost i kvaliteta usluga, netransparentnost u radu domova za starije te nepravilnosti u drugim oblicima smještaja, poput privatnih domova i udomiteljskih obitelji, što starije osobe često stavlja u nepovoljan položaj.

Starenje stanovništva donosi niz socijalnih i ekonomskih izazova koji značajno utječu na kvalitetu života starijih osoba. U Hrvatskoj se starije osobe suočavaju s nepovoljnim ekonomskim uvjetima, visokim rizikom od siromaštva i društvene isključenosti, što ih čini posebno osjetljivima. Njihova ranjivost dodatno je pogoršana zdravstvenim i psihološkim promjenama povezanim sa starenjem, često nerazumijevanjem okoline, slavljenjem društvenih veza te narušenim obiteljskim odnosima. Uz to, sustav skrbi za starije osobe obilježen je nedostatnim kapacitetima, netransparentnošću u radu institucija i nepravilnostima u pružanju

usluga, što dodatno ugrožava njihovu dobrobit. Svi ovi čimbenici zajedno čine starije osobe podložnijima različitim oblicima zanemarivanja i zlostavljanja, uključujući emocionalno, financijsko i fizičko.

3. OBLICI ISKORIŠTAVANJA, ZANEMARIVANJA I NASILJA NAD STARIJIM OSOBAMA

3.1. Prijevare i iskorištavanje starijih osoba

Prijevare usmjerene na starije osobe postaju sve veći problem u suvremenom društvu, osobito s razvojem tehnologije i internetskih platformi. Sve rjeđe dolazi do prijevara u kojima počinitelji osobno dolaze u domove starijih osoba, predstavljajući se kao službene osobe, medicinski djelatnici ili prodavači raznih proizvoda, dok su sve učestalije prijevare na daljinu, korištenjem suvremenih telekomunikacijskih tehnologija [6]. Statistički podaci iz 2023. godine pokazuju da su osobe starije od 60 godina činile 18,4% ukupnih žrtava kriminalnih djela u Republici Hrvatskoj dok je njihov udio među žrtvama kibernetskog kriminala (najčešće različitih vrsta internetskih prijevara) znatno veći, čak 36,6%.

Prijevare usmjerene na starije osobe sve su učestalije. Na području Policijske uprave istarske u 2024. godini zabilježen je porast kaznenih djela prijevara i računalnih prijevara na štetu starije populacije za više od 100% u odnosu na prethodnu godinu. Samo u 2024. godini na području Policijske uprave istarske evidentirane su osobe starije životne dobi u 71 kaznenom djelu prijevara i računalne prijevare u kojima su oštećene za približno 1.7 milijuna eura [6].

Posljedice ovih prijevara često uključuju značajne novčane iznose i često predstavljaju ozbiljne ugroze financijske sigurnosti oštećenih. Prema Izvješću o prijevarama starijih osoba za 2023. godinu Federalnog ureda za istrage (engl. Federal Bureau of Investigation, FBI) Sjedinjenih Američkih Država [7], Centar za prijavu internetskog kriminala tijekom 2023. godine zaprimio je oko 880.000 prijava s potencijalnim financijskim gubicima koji prelaze 12,5 milijardi američkih dolara. Ove brojke ne odražavaju u potpunosti prijevare koje ciljaju stariju populaciju budući da je samo približno polovica prijava uključivala podatke o dobi. Ukupni prijavljeni gubici osoba starijih od 60 godina iznosili su 3,4 milijarde američkih dolara. U odnosu na prethodnu godinu porastao je i broj prijava osoba starijih od 60 godina, za 11%. Prosječni financijski gubitak iznosio je gotovo 34.000 američkih dolara.

Starije osobe često su meta prevaranata zbog svoje ranjivosti, slabijeg poznavanja suvremenih telekomunikacijskih i transakcijskih sustava i želje za društvom ili financijskom sigurnošću. Ove prijevare dolaze u različitim oblicima, od manipulacije povjerenja do složenijih financijskih obmana. Prevaranti koriste napredne i razrađene taktike kako bi stekli povjerenje svojih žrtava te ih potom financijski iskoristili.

Prijevare povjerenja su česti oblik iskorištavanja pri čemu prevaranti ciljaju starije osobe putem interneta, na stranicama za upoznavanje ili društvenim mrežama. Predstavljaju se kao iskrene i zainteresirane osobe a kroz dulje razgovore stvaraju emocionalnu povezanost da bi mogli manipulirati svojom metom. Često se prikazuju se kao ugledne osobe ili osobe koje žive u inozemstvu, gradeći priču koja izaziva povjerenje i simpatije. Kada osjete da su stekli dovoljno bliskosti, počinju tražiti novčanu pomoć navodeći za to različite razloge poput iznenadnih medicinskih troškova, problema s putovanjem ili iznenadnih financijskih teškoća. Oštećeni, vjerujući da pomažu osobi kojoj mogu ukazati povjerenje, šalju novac ne znajući da su zapravo dio osmišljene prijevara.

Prijevare s tehničkom podrškom ciljaju starije osobe koje često nisu upoznate s tehnološkim prijetnjama i sigurnosnim rizicima. Prevaranti se predstavljaju kao predstavnici poznatih tehnoloških tvrtki ili telekomunikacijskih operatera, tvrdeći da su primijetili problem s računalom ili mobilnim uređajem žrtve. Ciljanoj meti javi se osoba telefonom ili elektroničkom poštom tvrdeći da postoji tehnički problem koji je potrebno odmah otkloniti. Potom ga upućuje da im omogući daljinski pristup računalu ili drugom pogodnom uređaju kako bi mogli otkloniti izmišljeni problem. Nakon što dobije pristup može ukrasti osobne podatke, instalirati zlonamjerni software ili zahtijevati plaćanje za lažnih usluga popravka. Neki od oblika ove vrste prijevera su prodaja lažnih softverskih licenci, nepotrebnih antivirusnih programa ili pretplata na nepostojeće usluge tehničke podrške. Ponekad prevaranti traže unaprijed uplatu određenog iznosa da riješili navodni problem s uređajem.

Prijevare s kriptovalutama ciljaju starije osobe koje postaju meta zbog slabog poznavanja digitalnih financijskih sustava. Ove vrste prijevera obično uključuju manipulaciju i lažna obećanja o brzim i sigurnim ulaganjima u kriptovalute. Jedan od oblika ove vrste prijevera je uvjeravanje mete da podigne određeni iznos gotovine i položi ga u kiosk ili bankomat za kriptovalute. Nakon što se novac pretvori u kriptovalutu, prevarant ga prebacuje na druge račune i oštećeni gubi kontrolu nad svojim sredstvima. Drugi oblik prijevera uključuje lažne investicijske platforme koje izgledaju profesionalno i vjerodostojno. Mete naivno uplaćuju novac misleći da sudjeluju u legitimnim transakcijama, dok prevaranti zapravo samo prikupljaju sredstva i nestaju bez traga.

Investicijske prijevare jedan su od oblika financijskih manipulacija. Prevaranti obećavaju velike i brze prinose uz minimalan rizik ili bez rizika dok zapravo koriste različite oblike obmana kako bi došli do novca mete. Jedan oblik investicijskih prijevera je „*Ponzi shema*“, gdje se ulagačima isplaćuju prinosi koristeći novac novih ulagača. Sustav funkcionira sve dok priljev novih sredstava ne presuši, nakon čega prevaranti nestaju s do tada prikupljenim novcem. Sličan je piramidalni sustav, gdje se sudionicima obećavaju velike zarade ako dovedu nove članove. Takvi sustavi propadaju kada se više ne može naći dovoljno novih ulagača.

3.2. Zanemarivanje i zlostavljanje starijih osoba u obitelji i institucijama

Zanemarivanje je jedan od najčešćih oblika nasilja nad starijim osobama i često se očituje kroz uskraćivanje osnovnih životnih potreba poput hrane, higijene, medicinske skrbi i emocionalne podrške. Starije osobe, koje ovise o drugima, posebno su osjetljive na ovaj oblik zlostavljanja. U obiteljskom okruženju zanemarivanje može biti posljedica iscrpljenosti skrbnika, njihovog neznanja ili nemara, dok u institucijama do njega može doći zbog nedostatka osoblja, loše organizacije ili manjka nadzora.

Osim zanemarivanja, mogući su i drugi oblici nasilja, poput fizičkog i emocionalnog zlostavljanja. Fizičko nasilje može uključivati udaranje, prisilno zatvaranje, uskraćivanje njege ili primjenu sile, dok emocionalno zlostavljanje, iako manje vidljivo, može imati jednako štetne posljedice.

Nasilje nad starijim osobama je društveni problem koji nije uvijek jasno uočljiv. Značajna je razlika između oblika nasilja koji su lako prepoznatljivi i onih suptilnijih. Jasno vidljivi oblici, poput fizičkog zlostavljanja, češće se prijavljuju jer ih je jednostavnije uočiti i dokazati te za njih istovremeno postoji nepodijeljena osuda zajednice. Manje vidljivi oblici, kao što su blaži oblici fizičkog zlostavljanja, zanemarivanje ili emocionalno zlostavljanje, često prolaze nezamijećeni i ostaju neprijavljeni, bilo zbog neinformiranosti žrtava, straha od posljedica ili nedostatka povjerenja u institucije.

Suptilniji oblici nasilja otežavaju zaštitu starijih osoba i zahtijevaju drugačiji oblik društvenog angažmana. Dok su fizičko nasilje i njegovi vidljivi tragovi lako uočljivi, emocionalno zlostavljanje i zanemarivanje često prolaze nezapaženo, jer se očituju kroz osjećaj osamljenosti, tjeskobe, depresije i postupno pogoršanje kvalitete života. Financijske zloporabe, poput prisilnog potpisivanja nepovoljnih ugovora ili manipulacije imovinom, također predstavljaju oblik nasilja koji rijetko dopijeva u javnost. Žrtve se često mogu naći u situaciji da ne znaju kome se obratiti za pomoć ili mogu osjećati strah od prijavljivanja onoga što im se događa.

Osim u krugu obitelji i bliskih osoba, zlostavljanje starijih osoba može se dogoditi i unutar institucija koje bi se trebale brinuti za njihovu dobrobit. Prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije iz 2024. godine, približno jedna od šest osoba starijih od 60 godina doživjela je neki oblik zlostavljanja u zajednici tijekom protekle godine. Stope zlostavljanja starijih osoba posebno su visoke u ustanovama poput domova za starije i ustanova za dugotrajnu njegu, gdje dvije trećine osoblja priznaje da su sudjelovali u zlostavljanju tijekom protekle godine [8]. Nedostatak osoblja, loša organizacija i manjak nadzora mogu dovesti do neadekvatnih uvjeta koji ugrožavaju zdravlje i dostojanstvo osoba starije životne dobi. Kao česti oblici institucionalnog zlostavljanja mogu se navesti loši uvjeti smještaja, neodgovarajuća medicinska skrb te zanemarivanje emocionalnih i socijalnih potreba.

Da bi se osigurala učinkovita prevencija institucionalnog zlostavljanja potrebno je osigurati odgovarajući nadzor nad ustanovama koje pružaju skrb i provoditi edukacije skrbnika. Podizanje svijesti o ovom problemu, kao i jačanje pravnog okvira za zaštitu starijih osoba, ključni su koraci u osiguravanju njihove sigurnosti i dostojanstva.

4. KAZNENOPРАВNA ZAŠTITA STARIJIH OSOBA

4.1. Europski pravni standardi i kaznenopravni okvir u Republici Hrvatskoj

Osnovni normativni okvir zaštite starijih osoba u Republici Hrvatskoj temelji se na Ustavu Republike Hrvatske [9], Kaznenom zakonu [10] (dalje u tekstu KZ) i Zakonu o zaštiti od nasilja u obitelji [11]. Ustavne odredbe općenito jamče osnovna prava i dostojanstvo svih građana a posebna odredba u odnosu na starije osobe sadržana je u čl. 64., koji navodi da su se djeca dužna brinuti za starije i nemoćne roditelje. KZ propisuje opća načela, pretpostavke kažnjivosti i kaznene sankcije koje se mogu izreći počiniteljima kaznenih djela. KZ djeluje kao „*ultima ratio*“, kaznena djela i kaznenopravne sankcije propisuju se samo za one povrede i ugroze osobnih prava i sloboda čija se zaštita ne bi mogla drugačije ostvariti, bez kaznenopravne prisile. Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji propisuje što se smatra nasiljem u obitelji, koje osobe se smatraju članovima obitelji u smislu tog zakona te vrste i svrhu sankcija za počinitelje.

Na europskoj razini postoji više dokumenata od značaja u kontekstu zaštite prava i sloboda starijih osoba. Povelja o temeljnim pravima Europske unije iz 2016. godine [12] ističe da Europska unija priznaje i poštuje prava starijih osoba na dostojanstven život, neovisnost te sudjelovanje u društvenom i kulturnom životu. Europski stup socijalnih prava [13], usvojen 2017. godine, među svojim ciljevima navodi borbu protiv socijalne isključenosti i diskriminacije, promicanje socijalne pravde i zaštite te poticanje solidarnosti između generacija.

Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda Vijeća Europe (Europska konvencija o ljudskim pravima, EKLJP) predstavlja značajan dokument za zaštitu osnovnih ljudskih prava

[14]. Ovom konvencijom zajamčena su prava poput prava na život, zabrane mučenja, slobode izražavanja, prava na pravično suđenje te ostale temeljne slobode. Osobe koji smatraju da su im prava zajamčena Konvencijom povrijeđena imaju mogućnost podnošenja tužbe protiv države članice pred Europskim sudom za ljudska prava u Strasbourgu.

Značajan dokument na europskoj razini je i Direktiva 2012/29/EU Europskog parlamenta i Vijeća od 25. listopada 2012. o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava kaznenih djela [15]. Osnovna svrha Direktive je osiguranje žrtvama kaznenih djela odgovarajuće potpore i zaštite, pristupa informacijama i sudjelovanje u kaznenim postupcima.

U procesu pristupanja Europskoj uniji, Republika Hrvatska uskladila je svoje zakonodavstvo s europskim standardima zaštite prava starijih osoba. U Kazneni zakon uveden je pojam osobe posebno ranjive zbog dobi, čime su povrede njihovih prava utvrđene kao kvalificirani oblici kaznenih djela. Iako se često pretpostavlja da se termin osobe posebno ranjive zbog dobi odnosi na mlađe osobe, ona obuhvaća i stariju populaciju. Najčešći kvalificirani oblici ovakvih kaznenih djela pojavljuju u slučajevima kaznenih djela protiv života i tijela te spolne slobode, a predviđeni su i za kaznena djela poput „prijetnje“ (čl. 139. KZ-a) i „nasilničkog ponašanja“ (čl. 323.a KZ-a).

Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji u čl. 8. st. 10. osobu starije životne dobi precizno određuje kao osobu u dobi od 65 i više godina života. KZ ne utvrđuje precizno donju dobnu granicu za kategoriju starijih osoba koje se smatraju posebno ranjivima zbog svoje životne dobi.

4.2. Kvalificirani oblik kaznenog djela „teške tjelesne ozljede“, primjer iz sudske prakse

Za primjer je uzet kazneni postupak vođen zbog kvalificiranog oblika kaznenog djela „teška tjelesna ozljeda“ opisanog u čl. 118. KZ-a. Kazneno djelo sastoji se u teškom ozljeđivanju ili teškom narušavanju zdravlja druge osobe. U st. 2. kao kvalificirani oblik djela predviđeno je počinjenje djela prema osobi posebno ranjivoj zbog svoje dobi.

Kratak opis događaja:

Policija je, postupajući po prijavi 73-godišnje žrtve, kazneno prijavila 27-godišnjeg počinitelja zbog sumnje da je počinio kazneno djelo „teške tjelesne ozljede“. Dok se žrtva nalazila u prizemlju stambene zgrade s osobom koja je izvodila radove na električnim instalacijama, počinitelj je ušao u prostor i bez povoda fizički nasrnuo na nju, pokušavajući je udariti zatvorenom šakom. Žrtva je izbjegla prvi udarac i pokušala odgurnuti napadača prema izlazu, nakon čega se on privremeno udaljio. Nekoliko minuta kasnije napadač se vratio u društvu druge mlađe osobe i ponovno napao žrtvu. Zajedno sa supočiniteljem, počeo je udarati žrtvu je rukama i nogama po glavi i tijelu nakon što je pala na pod. Kad je žrtva počela glasno dozivati pomoć, napadači su pobjegli iz zgrade. Žrtva je zadobila ozljede koje su okvalificirane kao teške. Tijekom istrage provedeno je prepoznavanje, ispitivanje svjedoka te su provedene druge dokazne radnje na temelju kojih je podignuta optužnica zbog kvalificiranog oblika kaznenog djela teške tjelesne ozljede, uzimajući u obzir posebnu ranjivost žrtve zbog njezine dobi.

Po okončanju kaznenog postupka u prvom stupnju osuđujućom presudom Općinskog suda u Novom Zagrebu poslovni broj 19 K-475/2020-31 od 26. studenog 2021. godine utvrđeno je: „Opisanim postupanjem optuženik je ostvario objektivna obilježja kaznenog djela teške tjelesne ozljede iz stavka 2. članka 118. KZ/11, a da se radi o kvalificiranom obliku ovog kaznenog djela proizlazi prije svega iz životne dobi oštećenika tempore ciminis (73 godine) koji se stoga

i biološki i prirodno i životno ubraja u osobe posebno ranjive zbog starije dobi. Kada se utvrđeno dovede u vezu s životnom dobi optuženika (tempore criminis 27 godina) koji je osoba mlade životne dobi, pritom u naponu snage i fizički, i intelektualno, i refleksno i u svakom drugom smislu te koji je kao takav i prije svega fizički nadmoćniji i dominantniji spram oštećenika, a što sve konačno samo dodatno potvrđuje iskaz samog optuženika koji je spominjući oštećenika istoga oslovljavao s "deda", a na koji način se oslovljavaju isključivo, konkretno po optuženiku i tempore criminis i vidno osobe starije životne dobi, to je izvan svake sumnje po ocjeni ovoga suda dokazano da je optuženik svojim postupanjem ostvario obilježja kvalificiranog oblika ovog kaznenog djela.“ Odluka prvostupajnskog suda potvrđena je u drugom stupnju presudom Županijskog suda u Vukovaru broj: 1Kž-6/2022-6 od 26. svibnja 2022. godine kojom je kao neosnovana odbijena žalba optuženog.

Prema navedenoj presudi, kao odlučne kriterije za utvrđivanje postojanja kvalificiranog oblika kaznenog djela sud je istaknuo četiri elementa; životnu dob žrtve, životnu dob počinitelja, dominantan položaj počinitelja u odnosu na žrtvu s obzirom na fizičku nadmoć i odnos počinitelja prema žrtvi.

Uspješno vođenje kaznenog postupka temelji se na uočavanju i dokumentiranju svih bitnih obilježja kaznenog djela od samog početka kriminalističkog istraživanja. Policija u početnoj fazi provodi izvide, analizira prikupljene informacije i obavještava državno odvjetništvo o rezultatima, čime omogućuje kvalitetnu pravnu ocjenu slučaja. Na temelju tih saznanja državni odvjetnik donosi odluku o daljnjem tijeku postupka. U fazi sudskog postupka, sud preuzima ulogu u ocjeni pravnih i činjeničnih elemenata kaznenog djela. U ovom slučaju, sud je jasno istaknuo otegotne okolnosti kaznenog djela. Navedeni primjer pokazuje značaj suradnje policije, tužitelja i suda kojom se omogućuje pravovremeno prepoznavanje bitnih obilježja kaznenog djela i osigurava učinkovito vođenje postupka.

5. PREVENTIVNE MJERE ZAŠTITE STARIJIH OSOBA

Zaštita osoba starije životne dobi od različitih oblika nasilja i zloporabe zahtijeva sveobuhvatan pristup koji uključuje i preventivne i reaktivne mjere. Dok javna osuda kaznenih djela i strogo kažnjavanje počinitelja mogu imati određeni odvraćajući učinak, same po sebi nisu dovoljne za učinkovitu zaštitu starijih osoba. Gledano u cjelini, naglasak bi trebao biti na proaktivnom pristupu temeljenom na prevenciji i edukaciji. Takav pristup zahtijeva suradnju institucija zaduženih za provedbu zakona, socijalne skrbi, kao i drugih organizacija civilnog društva. Podizanjem svijesti o izloženosti, rizicima i informiranjem starijih osoba o načinima zaštite može se značajno doprinijeti njihovoj sigurnosti i zaštiti odnosno i kvaliteti njihovog života.

Policija Republike Hrvatske kontinuirano provodi brojne preventivne projekte usmjerene na zaštitu starijih osoba. Česte su nacionalne kampanje usmjerene na suzbijanje kaznenih djela prijevара, koje uključuju i informiranje starijih osoba o najčešćim oblicima prijevара te savjete o zaštiti [16]. Policijski službenici redovito održavaju predavanja u domovima za starije osobe i mjesnim odborima, surađuju s lokalnim zajednicama te dijele edukativne materijale. Starije osobe često su meta i prijevара putem interneta, zbog čega su programi digitalne pismenosti sve važniji. Učestale internetske objave Ministarstva unutarnjih poslova sadrže i korisne upute za starije osobe, primjerice da ne puštaju nepoznate osobe u dom, da provjere njihov identitet, ne nasjedaju na trikove poput nesvjesticе ili iznenadne slabosti, budu sumnjičavi prema uvjerljivom nastupu i titulama nepoznatih osoba, te da o svakoj sumnji obavijeste policiju, susjede ili druge bliske osobe [17].

Zaštita starijih osoba od prijevara i nasilja zahtijeva sustavan i proaktivan pristup, temeljen na zajedničkom djelovanju različitih institucija i organizacija. Takav pristup dobro pokazuje preventivni projekt Policijske uprave istarske u suradnji s Istarskom županijom, Gradom Pula i Sindikatom umirovljenika Hrvatske pod nazivom "Policija poručuje: zaštitimo naše noniče". Tijekom nekoliko godina provedbe projekt je obuhvatio više aktivnosti s ciljem podizanja svijesti o prijevarama i pružanja praktičnih savjeta za zaštitu starijih osoba. U sklopu projekta povodom božićnih blagdana u prosincu 2024. godine organizirano je prigodno druženje za osobe starije životne dobi. Događaj je osmišljen kao plesna večer koja uključuje edukativne elemente. Sudionici su dobili informacije o vrstama prijevara i načinima zaštite, o važnosti zaštite osobnih podataka te o komunikaciji s nepoznatim osobama od policijskih službenika koji su se družili, razgovarali i plesali s umirovljenicima. Osim što doprinose prevenciji kriminalnih aktivnosti i povećavaju sigurnost osoba starije životne dobi, ovakve aktivnosti pružaju i emocionalnu podršku te doprinose boljoj kvaliteti života kroz osjećaj brige i pripadnosti zajednici [6].

Dobar primjer predstavlja i kampanja koju su pokrenule udruga „B.a.B.e.“, zaklada „Zajednički put“ i Dom za djecu i odrasle žrtve obiteljskog nasilja „Duga-Zagreb“ u suradnji s lokalnom samoupravom i Gradom Zagrebom [18]. Tijekom 2023. godine organizirane su izložbe „Nasilje u sjeni: Izložba o dizanju svijesti o starijim ženama žrtvama nasilja“, čime su započele kampanju „Prijavite one koji obezvrjeđuju zlatne godine“. Kampanja je imala za cilj podići svijest o prisutnosti nasilja nad ženama starije životne dobi i potaknuti njihovo osnaživanje kroz prijavljivanje takvih slučajeva.

Značajno je i uključivanje mladih kroz međugeneracijske programe koji uz edukaciju jače povezuju starije osobe s lokalnom zajednicom. Primjer takve inicijative je projekt Europske unije u okviru programa „Europskih snaga solidarnosti“ [19].

U mnogim državama članicama Europske unije i šire postoji niz uspješnih primjeri preventivnih modela za zaštitu starijih osoba. U Njemačkoj policija u suradnji s bankama razvija sustave upozorenja kada starije osobe pokušaju podići velike novčane iznose, što može biti indikator prijave. U Nizozemskoj se provode programi „susjedske straže“ u kojima se osobe educiraju kako prepoznati znakove zlostavljanja starijih osoba. U Švedskoj su dostupni besplatni telefonski brojevi za prijavu nasilja, a djelatnici socijalne skrbi obvezni su reagirati na svaku prijavu. U Velikoj Britaniji uspostavljena je mreža „Action on Elder Abuse“ koja djeluje na nacionalnoj razini, pruža pravnu pomoć i savjetovanje te vodi kampanje za promjene zakonodavstva [20]. Kanada je razvila sustav zajedničkih mobilnih timova koji uključuju policiju, medicinske stručnjake i socijalne radnike, a koji izlaze na teren u slučajevima prijavljenog nasilja nad starijima. Ovakvi modeli sve se više primjenjuju i u drugim državama te predstavljaju integrirani pristup zaštiti.

6. ZAKLJUČAK

Starenje stanovništva predstavlja jedan od najvažnijih društvenih izazova današnjice. Sve veći broj starijih osoba, njihova fizička, psihološka i socijalna ranjivost, kao i specifične potrebe, zahtijevaju sustavan i sveobuhvatan pristup njihove zaštite, osobito u području sprječavanja nasilja, prijevara i drugih oblika zlostavljanja. Pregled institucionalnog i zakonodavnog okvira, kao i prikaz postojećih praksi u Republici Hrvatskoj ukazuje na važnost međusektorske suradnje i osnaživanja svih dionika društva za aktivno uključivanje u zaštitu starijih osoba.

Uloga državnih institucija, pravosuđa i organizacija civilnog društva ključna je u prepoznavanju i rješavanju problema nasilja nad starijima. Donošenje strategija, pružanje savjetodavnih usluga

i provođenje informativnih kampanja usmjerene su prema stvaranju sigurnijeg i informiranijeg okruženja za starije osobe. Posebno je važno jačanje lokalne razine djelovanja i uključivanje zajednice u rano otkrivanje i prijavljivanje nasilja.

Edukacija starijih osoba i zajednice u cjelini pokazala se kao snažan alat u prevenciji. Programi koji povećavaju digitalnu i financijsku pismenost, promiču međugeneracijsku solidarnost i razbijaju predrasude o starijoj populaciji nužni su za smanjenje njihove izloženosti prijevarama i zanemarivanju. Aktivno uključivanje mladih i volonterskih mreža dodatno jača socijalnu povezanost i empatiju unutar zajednice.

Policijske mjere prevencije i komunikacijski kanali prilagođeni starijima, kao i primjeri uspješnih međunarodnih modela, ukazuju na potrebu stalnog unapređenja postojećih mehanizama zaštite. Suradnja s bankama, telekomunikacijskim operaterima i zdravstvenim ustanovama stvara sveobuhvatan sigurnosni sustav u kojemu su potrebe starijih osoba u fokusu. Učinkovita zaštita starijih osoba zahtijeva integrirani pristup, kontinuiranu edukaciju i razvoj politika koje će omogućiti očuvanje njihova dostojanstva, sigurnosti i aktivne uloge u društvu.

Važno je pritom istaknuti normativnu formulaciju iz Kaznenog zakona Republike Hrvatske koja koristi izraz „osoba posebno ranjiva zbog dobi“. Ova sintagma jasno upućuje na potrebu dodatne zaštite osoba starije životne dobi u kaznenopravnim postupcima, bez određivanja stroge dobne granice, čime se naglašava individualni pristup svakom slučaju. Kombinacija kaznenopravne zaštite i preventivnih mjera predstavlja temelj za izgradnju društva u kojemu će starije osobe biti prepoznate, poštovane i zaštićene u svim aspektima života.

7. LITERATURA

1. Europska komisija, Predstavništvo Europske komisije u Hrvatskoj, dostupno na: https://croatia.representation.ec.europa.eu/demografija_hr
2. Državni zavod za statistiku, Procjena stanovništva Republike Hrvatske u 2023. godini, dostupno na : <https://podaci.dzs.hr/2024/hr/76804>
3. Nejašmić, I., Toskić, A., Starenje stanovništva u Hrvatskoj – sadašnje stanje i perspektive, Hrvatski geografski glasnik 75/1, 89 –110(2013.), str. 89-110., dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/155905>
4. Državni zavod za statistiku, Pokazatelji siromaštva i socijalne isključenosti, dostupno na: <https://podaci.dzs.hr/2024/hr/77038>
5. Centar za razvoj neprofitnih organizacija, Izazovi prevencije nasilja nad osobama starije životne dobi, Akcijski orijentirano istraživanje o nasilju nad starijim osobama na području Sjeverne Hrvatske, dostupno na: <https://ceraneo.hr/wp-content/uploads/2023/03/izazovi-prevencije-nasilja-nad-osobama-starije-zivotne-dobi.pdf>
6. Policijska uprava istarska, dostupno na: <https://istarska-policija.gov.hr/vijesti/istarska-policija-organizira-ples-s-nonicima-u-cilju-prevencije-prijevare/35698>
7. Federal Bureau of Investigation, Elder Fraud Report 2023, dostupno na: https://www.ic3.gov/AnnualReport/Reports/2023_IC3ElderFraudReport.pdf
8. World Health Organization, Abuse of older people, dostupno na: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/abuse-of-older-people>
9. Ustav Republike Hrvatske, pročišćeni tekst, Narodne novine, br. 56/90, 135/97, 08/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, i 05/14.
10. Kazneni zakon, pročišćeni tekst, Narodne novine, br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21, 114/22, 114/23 i 36/24.
11. Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji, Narodne novine, br. 70/17, 126/19, 84/21, 114/22 i 36/24.
12. Povelja Europske unije o temeljnim pravima, dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT>
13. European union, EUR-Lex, Komunikacija Komisije Europskom parlamentu, Vijeću, Europskom gospodarskom i socijalnom odboru i Odboru regija o uspostavi europskog stupa socijalnih prava, dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=celex%3A52017DC0250>
14. Ustavni sud Republike Hrvatske, Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda Vijeća Europe, dostupno na: <https://www.usud.hr/hr/europska-konvencija-o-ljudskim-pravima>
15. European Union, EUR-Lex, Direktiva 2012/29/EU Europskog parlamenta i Vijeća od 25. listopada 2012. o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava kaznenih djela, dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX:32012L0029>
16. Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, dostupno na: <https://policija.gov.hr/prevencija/racunalna-sigurnost/internet-prijevare/456>
17. Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske , dostupno na: <https://mup.gov.hr/vijesti-8/kradje-i-prijevare-starijih-osoba-264215/260270>
18. Portal Žene i mediji, Prijavi nasilje nad ženama starije životne dobi, dostupno na: <https://www.zeneimediji.hr/prijavi-nasilje-nad-zenama-starije-zivotne-dobi-izlozбом-nasilje-u-sjeni-zapocela-kampanja-u-okviru-projekta-pushed/>
19. Europska unija, Europske snage solidarnosti, dostupno na: https://youth.europa.eu/solidarity_hr
20. Portal Elder Abuse, dostupno na: <https://www.elderabuse.org>

PRAVNI ASPEKTI ZAŠTITE STARIJIH OSOBA U ZAKONODAVSTVU BOSNE I HERCEGOVINE

Sažetak

U ovom radu analiziraju se pravni okviri zaštite starijih osoba u Bosni i Hercegovini, kroz važeće zakone, podzakonske akte i međunarodne dokumente. Prikazana je trenutna praksa i izazovi s kojima se suočavaju nadležne institucije, uz fokus na potrebe za sistemskim rješenjima i standardizacijom brige o starijim osobama. Kroz komparativni pristup i preporuke, rad teži ka doprinosu poboljšanja zaštite ove ranjive populacije. Starije osobe u Bosni i Hercegovini čine sve veći udio populacije, a njihova zaštita zahtijeva sistemski pristup koji uključuje pravnu, socijalnu i ekonomsku podršku. Iako postoji zakonski okvir za zaštitu starijih osoba, njegova implementacija je često nedosljedna, a kvalitet usluga, posebno u ruralnim područjima, nije adekvatan. Ključne mjere za poboljšanje situacije uključuju reformu penzionog i socijalnog sistema, unapređenje institucionalnih kapaciteta, razvoj novih usluga u zajednici i osiguranje prava starijih osoba. Osim toga, potrebna je bolja koordinacija na svim nivoima vlasti, edukacija kadra i razvoj novih naučnih disciplina. Za dugoročni napredak, potrebno je harmonizirati zakonodavstvo, postaviti minimalne standarde za gerontološke centre, povećati izdvajanja za socijalnu zaštitu te izraditi državnu strategiju koja će slijediti međunarodne preporuke. Starije osobe trebaju biti prepoznate kao aktivni članovi društva, a ne samo korisnici pomoći, jer način na koji društvo tretira svoje starije članove odražava njegovu odgovornost i ljudskost.

Ključne riječi: starije osobe, pravna zaštita, socijalna politika, zakonodavstvo BiH, gerontologija

---

¹ Evropski univerzitet u Brčko distriktu, Email:dejan.efas@gmail.com

LEGAL ASPECTS OF ELDERLY PROTECTION IN THE LEGISLATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

This paper analyzes the legal frameworks for the protection of elderly persons in Bosnia and Herzegovina through applicable laws, regulations, and international documents. It presents the current practices and challenges faced by relevant institutions, focusing on the need for systemic solutions and standardization of elderly care. Through a comparative approach and recommendations, the paper aims to contribute to the improvement of the protection of this vulnerable population. Elderly persons in Bosnia and Herzegovina make up an increasing share of the population, and their protection requires a systemic approach that includes legal, social, and economic support. Although there is a legal framework for the protection of elderly persons, its implementation is often inconsistent, and the quality of services, especially in rural areas, is inadequate. Key measures to improve the situation include reforming the pension and social systems, enhancing institutional capacities, developing new community services, and ensuring the rights of elderly persons. Additionally, better coordination at all levels of government, staff training, and the development of new scientific disciplines are needed. For long-term progress, it is necessary to harmonize legislation, set minimum standards for gerontological centers, increase allocations for social protection, and develop a national strategy that aligns with international recommendations. Elderly persons should be recognized as active members of society, not just recipients of aid, as the way a society treats its older members reflects its responsibility and humanity.

Keywords: elderly persons, legal protection, social policy, legislation of Bosnia and Herzegovina, gerontology

---

² European University in Brčko District, Email: dejan.efas@gmail.com

Uvodna razmatranja

Demografske promjene i produženje životnog vijeka postavljaju sve veće zahtjeve pred sistem socijalne zaštite. U Bosni i Hercegovini, zaštita starijih osoba je uređena različito na entitetskom, kantonalnom i lokalnom nivou, što stvara neujednačen pristup i varijacije u kvaliteti usluga. Uprkos formalnim obavezama koje država ima prema starijim osobama, u praksi često dolazi do zanemarivanja njihovih prava, što zahtijeva detaljniju pravnu analizu i evaluaciju. Također, pitanja brige o starim osobama je regulisano u okviru nadležnih ministarstva socijalne politike na entitetskom nivo ili kantonalnom i lokalnom nivou putem opštinskih službi Centara za socijalni rad. Konsultujući međunarodnu Konvenciju o pravima starijih osoba, koja je usvojen na nivou Ujedinjenih nacija i pravceći paralelu sa Bosnom i Hercegovinom, može se reći da nije postignuta adekvatna zaštita starih osoba na nivou oba entiteta. Za bezbrižnu budućnost stanovnika Bosne i Hercegovine važno je pitanje standarda kvaliteta života starijih osoba i izgradnja gerontoloških centara na opštinskom i regionalnom nivou koji će obezbijediti bezbrižnu budućnost starijih osoba.

Normativni okvir zaštite starijih osoba u BiH

Pravni okvir zaštite starijih osoba u Bosni i Hercegovini karakteriše složenost i fragmentiranost, što je posljedica ustavno-političke strukture države. Nadležnosti u oblasti socijalne zaštite podijeljene su između entiteta, Brčko distrikta i kantona u Federaciji BiH, što dovodi do različitih pristupa i standarda u zaštiti starijih osoba. Iako ne postoji jedinstven zakon na državnom nivou koji uređuje ovu oblast, entitetski zakoni o socijalnoj zaštiti pružaju osnovu za ostvarivanje prava starijih građana. Pored domaćih zakonskih akata, BiH se u praksi oslanja i na međunarodne dokumente koji propisuju osnovna prava starijih osoba, poput Madridskog međunarodnog plana djelovanja o starenju (UN, 2002). U teoriji, sistem bi trebao da garantuje pravo na pomoć, smještaj, zdravstvenu njegu i socijalnu sigurnost, ali se u praksi javljaju brojni izazovi u implementaciji. Neujednačena primjena zakona i nedovoljni resursi na lokalnom nivou dodatno otežavaju položaj starijih osoba. Zbog toga je pitanje pravne i institucionalne zaštite ove populacije sve značajnije u kontekstu demografskog starenja društva. Potrebno je raditi na usklađivanju pravnih normi i jačanju kapaciteta institucija koje se bave ovom problematikom (WHO, 2015).

Ustavni i zakonski osnov

Ustav Bosne i Hercegovine ne sadrži direktne odredbe o pravima starijih osoba, ali se kroz okvir socijalnih i ekonomskih prava (član II/2) implicira potreba zaštite. Na entitetskom nivou, Zakoni o socijalnoj zaštiti (npr. Zakon o socijalnoj zaštiti RS, 2012; Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom FBiH, 1999) predviđaju niz prava za starije osobe. Ustav Bosne i Hercegovine ne sadrži eksplicitne odredbe koje se direktno odnose na prava starijih osoba, ali kroz odredbe o ljudskim pravima i slobodama stvara osnov za njihovu zaštitu. Član II/2 Ustava BiH garantuje primjenu Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, što podrazumijeva i obavezu države da obezbijedi dostojanstven život svim građanima, uključujući i starije osobe (Ustav BiH, 1995). Entiteti su nadležni za regulisanje socijalne politike, pa tako svaki od njih ima svoje zakone kojima se uređuje ova oblast. U Republici Srpskoj to je Zakon o socijalnoj zaštiti („Službeni glasnik RS“, br. 37/12), dok Federacija Bosne i Hercegovine ima Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom („Službene novine FBiH“, br. 36/99). Ovi zakoni predviđaju prava na materijalnu pomoć, usluge smještaja, kućnu njegu i druge oblike podrške. Ipak, u praksi dolazi do neujednačene primjene zakona, a ostvarivanje prava često

zavisi od lokalnih budžetskih kapaciteta. Nedostatak jedinstvenog zakonskog rješenja na državnom nivou dodatno komplikuje koordinaciju među različitim institucijama i otežava standardizaciju zaštite starijih osoba (Ćerimagić, 2018).

Podzakonski akti i lokalne strategije

Na nivou opština i kantona često postoje posebne odluke, pravilnici i strategije koji se odnose na gerontološke usluge, smještaj i pomoć starijima. Ipak, implementacija je često nedosljedna, posebno u ruralnim područjima. Podzakonski akti, pravilnici i lokalne strategije predstavljaju važan segment u implementaciji zakonskih rješenja kada je riječ o zaštiti starijih osoba. Ministarstva na entitetskom i kantonalnom nivou donose pravilnike koji uređuju kriterije za ostvarivanje prava, visinu pomoći, standarde smještaja i druge usluge. Pored toga, veliki broj opština i kantona izrađuje vlastite strategije za brigu o starijim osobama, u okviru kojih se definišu prioriteti i mjere za poboljšanje uslova života ove populacije. Međutim, takve strategije često ostaju na nivou deklarativnih dokumenata bez konkretne primjene, najčešće zbog nedostatka sredstava ili političke volje (Džaferović & Bećirović, 2021). Takođe, u većini lokalnih zajednica ne postoji dovoljan broj institucija koje bi pružale adekvatne gerontološke ili palijativne usluge. U ruralnim područjima, starije osobe su posebno izložene riziku od socijalne isključenosti zbog slabih institucionalnih kapaciteta. Jačanje uloge lokalnih samouprava i jasno definisanje obaveza kroz podzakonske akte predstavljaju ključni korak ka efikasnijem sistemu zaštite (UNDP BiH, 2020).

Međunarodni dokumenti i njihova implementacija

Bosna i Hercegovina je potpisnica međunarodnih dokumenata koji se odnose na prava starijih osoba. Iako još uvijek ne postoji univerzalna konvencija o pravima starijih osoba UN, BiH je usvojila principe iz Madridskog međunarodnog plana djelovanja o starenju (2002). Ovi principi podrazumijevaju nezavisnost, participaciju, brigu, samoostvarenje i dostojanstvo. Zaštita prava starijih osoba sve više dobija na značaju i u okviru međunarodnog prava, iako još uvijek ne postoji univerzalna konvencija Ujedinjenih nacija koja bi bila posvećena isključivo ovoj populaciji. Ipak, određeni međunarodni dokumenti predstavljaju važne normative okvire i smjernice za države, uključujući i Bosnu i Hercegovinu. Jedan od ključnih dokumenata jeste Madridski međunarodni plan djelovanja o starenju, usvojen 2002. godine na Drugoj svjetskoj skupštini o starenju, koji promovise principe nezavisnosti, participacije, njege, samoostvarenja i dostojanstva za sve starije osobe (UN, 2002). BiH je podržala ovaj plan i obavezala se da će u skladu s njim razvijati politike koje će odgovoriti na izazove starenja stanovništva. Pored Madridskog plana, relevantne su i opće odredbe međunarodnih instrumenata kao što su Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (čl. 25), Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (čl. 9 i 11), te Evropska socijalna povelja. Svi ovi dokumenti garantuju pravo na socijalnu sigurnost, adekvatne životne uslove, zdravstvenu zaštitu i pomoć onima koji su u stanju potrebe, uključujući starije osobe (Council of Europe, 1996; OHCHR, 1966). Evropska unija također aktivno promovise prava starijih osoba kroz različite strategije i preporuke, naročito kroz tzv. "aktivno starenje", što podrazumijeva uključivanje starijih u društvene i ekonomske tokove (European Commission, 2012). Iako BiH nije članica EU, proces evropskih integracija podrazumijeva i usklađivanje socijalnih politika sa evropskim standardima, uključujući i one koji se odnose na starije građane. Implementacija međunarodnih preporuka u BiH je, međutim, često nedovoljna i spora. Ne postoji jedinstvena strategija na državnom nivou koja bi sistematski obuhvatila prava i potrebe starijih osoba u skladu s međunarodnim normama. Takođe, u praksi nedostaje institucionalni mehanizam koji bi pratio realizaciju obaveza iz međunarodnih dokumenata, što dodatno otežava unapređenje prava ove

populacije. Organizacije civilnog društva povremeno vrše monitoring stanja, ali njihove preporuke rijetko bivaju usvojene na političkom nivou. U tom smislu, međunarodni dokumenti ostaju više kao orijentir nego kao obavezujući mehanizam, jer se ne integrišu u domaće zakonodavstvo u dovoljnoj mjeri. Potrebno je uspostaviti bolju koordinaciju između domaćih institucija i međunarodnih standarda kako bi se osigurao sveobuhvatan i funkcionalan sistem zaštite starijih osoba. Starenje populacije predstavlja globalni izazov, a međunarodni dokumenti nude važne smjernice koje bi BiH trebala intenzivnije koristiti kao osnovu za reformu svojih politika.

Institucionalna zaštita i izazovi

Institucionalna zaštita starijih osoba u Bosni i Hercegovini obuhvata niz javnih i privatnih ustanova koje pružaju različite oblike socijalne i zdravstvene podrške. Ove institucije uključuju domove za stare, centre za socijalni rad, gerontološke centre i ustanove za palijativnu njegu. Međutim, dostupnost i kvalitet usluga značajno variraju u zavisnosti od entiteta, kantona i lokalne zajednice (UNDP BiH, 2020). Jedan od glavnih izazova jeste nedovoljan broj kapaciteta u javnim ustanovama, što često dovodi do dugih lista čekanja. Istovremeno, cijene usluga u privatnim domovima su previsoke za većinu starijih osoba, posebno onih sa minimalnim penzijama (Ćerimagić, 2018). Takođe, institucije se suočavaju s hroničnim nedostatkom osoblja, kao i ograničenim budžetima za unaprjeđenje uslova života korisnika. Problem predstavlja i nedovoljna integracija socijalne i zdravstvene zaštite, što otežava pružanje cjelovite njege (World Health Organization, 2015). U ruralnim područjima, pristup institucionalnoj zaštiti gotovo je nepostojeći, što dodatno povećava rizik od socijalne isključenosti starijih osoba. Sve navedeno ukazuje na potrebu sistemске reforme i većeg ulaganja u infrastrukturu i ljudske resurse sektora socijalne zaštite.

Centri za socijalni rad

Centri za socijalni rad su glavne institucije koje pružaju podršku starijima, ali su često preopterećeni i loše finansirani. Nedostatak obučenog kadra, tehničkih resursa i kapaciteta značajno utiče na kvalitet usluge. Centri za socijalni rad predstavljaju osnovne institucije sistema socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini i imaju ključnu ulogu u pružanju podrške starijim osobama. Njihove nadležnosti uključuju procjenu potreba, donošenje rješenja o ostvarivanju prava na novčanu i institucionalnu pomoć, kao i organizaciju usluga socijalne njege u zajednici. U teoriji, ovi centri bi trebali omogućiti pristupačnu i sveobuhvatnu zaštitu za starije građane. Međutim, u praksi se suočavaju s brojnim izazovima, uključujući preopterećenost kadra, nedostatak stručnog osoblja i ograničene finansijske resurse (Bečić & Dragičević, 2020). Pored toga, starije osobe često nisu dovoljno informisane o svojim pravima i uslugama koje im stoje na raspolaganju, što dodatno ograničava djelotvornost centara za socijalni rad. U nekim lokalnim zajednicama, osoblje centara ima ograničene mogućnosti za terenski rad, što posebno pogađa starije osobe koje žive u udaljenim i ruralnim krajevima. Sve to ukazuje na potrebu za reformom i modernizacijom sistema socijalnog rada, uključujući bolju međusektorsku saradnju, digitalizaciju i kontinuiranu edukaciju kadra (UNDP BiH, 2020).

Gerontološki centri i smještaj

Mreža gerontoloških centara u BiH nije dovoljno razvijena. Većina ustanova je koncentrisana u urbanim sredinama, dok je dostupnost smještaja na selima minimalna. Privatne ustanove su često preskupe za penzionere s niskim primanjima. Gerontološki centri i domovi za starije osobe igraju važnu ulogu u sistemu institucionalne zaštite, naročito kada je riječ o starijim

osobama bez porodične podrške ili sa značajnim zdravstvenim problemima. U Bosni i Hercegovini postoji ograničen broj ovakvih ustanova, a njihov raspored je neravnomjeran — većina ih se nalazi u urbanim sredinama. Gerontološki centri nude smještaj, ishranu, medicinsku njegu, socijalnu podršku i organizaciju slobodnih aktivnosti za korisnike. Ipak, javne ustanove često nemaju dovoljne kapacitete da odgovore na sve potrebe populacije treće životne dobi, dok su privatni domovi najčešće dostupni samo ekonomski privilegovanim starijim osobama (Ćerimagić, 2018). Prema izvještajima međunarodnih organizacija, uslovi u nekim domovima su ispod prihvatljivih standarda, a mehanizmi kontrole kvaliteta usluga su slabo razvijeni (World Health Organization, 2015). Takođe, postoji nedostatak ustanova koje pružaju specijalizovanu njegu za osobe s demencijom ili drugim hroničnim oboljenjima. Gerontološki centri bi trebali postati multifunkcionalne ustanove koje ne samo da pružaju smještaj, već i aktivno djeluju u lokalnoj zajednici kroz dnevne centre, savjetovaništa i programe prevencije socijalne izolacije. U tom smislu, potrebne su veće investicije i razvoj politika koje će osigurati ravnomjernu dostupnost i kvalitetnu uslugu širom zemlje (Džaferović & Bećirović, 2021).

Socijalna i penziona zaštita kao indikator kvaliteta života

Visina penzija i socijalne pomoći direktno utiče na kvalitet života starijih osoba. Prosječna penzija u BiH 2023. godine iznosila je oko 570 KM, što ne zadovoljava ni minimalne životne troškove. Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku (2023), više od 60% penzionera živi ispod linije siromaštva. Socijalna i penziona zaštita predstavljaju ključne faktore koji direktno utiču na kvalitet života starijih osoba. Stabilan izvor prihoda u vidu penzije omogućava zadovoljavanje osnovnih životnih potreba, uključujući ishranu, smještaj, zdravstvenu zaštitu i socijalnu participaciju. U Bosni i Hercegovini penzioni sistem funkcioniše na nivou entiteta i kantona, što stvara neujednačene standarde i visinu penzija među korisnicima. Prosječna penzija u mnogim slučajevima nije dovoljna za dostojanstven život, posebno u kontekstu porasta troškova života (Svjetska banka, 2021).

Prema podacima Saveza udruženja penzionera FBiH, oko 60% penzionera prima minimalnu penziju, koja jedva pokriva troškove osnovnih životnih potreba. Ovakav ekonomski status često vodi ka socijalnoj isključenosti, zavisnosti od porodice ili institucija, te lošem fizičkom i mentalnom zdravlju (UNDP BiH, 2020). Socijalna pomoć, iako formalno dostupna, nerijetko se dodjeljuje selektivno i uz kompleksne administrativne procedure. Mnoge starije osobe nisu informisane o svojim pravima ili im je otežan pristup relevantnim institucijama, posebno u ruralnim i slabije razvijenim područjima (Ćerimagić, 2018). Pored materijalne sigurnosti, socijalna zaštita bi trebala uključivati i programe aktivnog starenja, psihosocijalne podrške, pomoći u kući i dnevnih centara, koji su još uvijek nedovoljno razvijeni. Sveobuhvatan pristup penzionom i socijalnom sistemu mora biti usmjeren na prevenciju siromaštva i očuvanje dostojanstva starijih osoba. Osnaživanje mehanizama za nadzor, evaluaciju i prilagođavanje socijalnih politika je neophodno kako bi se sistem zaštite uskladio s demografskim trendovima i međunarodnim standardima (OECD, 2019). U konačnici, kvalitet socijalne i penzione zaštite ne odražava samo ekonomsko stanje starije populacije, već i ukupni nivo socijalne solidarnosti i odgovornosti društva prema najranjivijim članovima.

Završna diskusija

Zaštita starijih osoba u Bosni i Hercegovini predstavlja kompleksno i višedimenzionalno pitanje koje zahtijeva koordinaciju između različitih nivoa vlasti, institucija i sektora. Ustavni i zakonski okvir osigurava osnovna prava starijih osoba, ali njihova provedba u praksi ostaje

fragmentirana i neujednačena (Bečić & Dragičević, 2020). Iako postoje zakoni koji garantuju pristup socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti, njihova implementacija zavisi od kapaciteta lokalnih zajednica, dostupnih resursa i političke volje. Međunarodni dokumenti i standardi, poput Madridskog međunarodnog plana o starenju i Evropske socijalne povelje, pružaju jasan pravac za razvoj inkluzivnih politika prema starijima (UN, 2002; Vijeće Evrope, 1996). Međutim, integracija ovih dokumenata u domaći pravni okvir često nije praćena konkretnim mjerama, indikatorima i budžetskim opredjeljenjem. Institucionalna zaštita, iako prisutna kroz centre za socijalni rad i gerontološke ustanove, suočava se s izazovima kao što su nedovoljni kapaciteti, zastarjela infrastruktura i manjak obučenog osoblja (UNDP BiH, 2020). Centri za socijalni rad su u teoriji ključne tačke pristupa pravima i uslugama, ali u praksi često ne mogu odgovoriti na sve potrebe korisnika, posebno u manjim i ruralnim sredinama. S druge strane, gerontološki centri i domovi za stare su neravnomjerno raspoređeni, često nedostupni većini starijih osoba, što dodatno povećava rizik od institucionalne diskriminacije (Ćerimagić, 2018). Socijalna i penziona zaštita su direktno povezane s kvalitetom života starijih osoba. Minimalne penzije, nedovoljna pokrivenost socijalnim programima i visoka cijena zdravstvenih usluga čine svakodnevnicu mnogih starijih građana izrazito teškom (Svjetska banka, 2021). Pored materijalnih uslova, važno je razvijati i nematerijalne oblike podrške — psihosocijalnu pomoć, usluge u zajednici i programe aktivnog starenja. Sveobuhvatan sistem zaštite starijih osoba zahtijeva multisektorski pristup koji uključuje zdravstveni, socijalni, pravni i obrazovni sistem. Takođe, neophodno je raditi na promjeni društvene percepcije starosti, gdje će starije osobe biti priznate kao resurs, a ne kao teret društva (WHO, 2015). Pitanje zaštite starijih osoba mora postati politički prioritet, a reforme moraju biti usmjerene ka dostupnosti, ravnopravnosti i dostojanstvu svih građana, bez obzira na njihov socijalni status, spol ili geografsku pripadnost.

Zaključna razmatranja

Starije osobe predstavljaju sve veći udio u populaciji Bosne i Hercegovine, a njihova zaštita i uključenost zahtijevaju systemske i strateške pristupe. Iako pravni okvir postoji, njegova implementacija je često nedosljedna i ovisna o lokalnim prilikama. Centri za socijalni rad i gerontološki centri suočeni su s brojnim izazovima koji utiču na kvalitet i dostupnost usluga. Penziona i socijalna zaštita, kao osnovni izvori sigurnosti, moraju biti adekvatno reformisani kako bi osigurali dostojanstven život starijima. Posebnu pažnju treba posvetiti ruralnim područjima, gdje su starije osobe često marginalizovane i zanemarene. Potrebno je jačati institucionalne kapacitete, razvijati inovativne usluge u zajednici i osigurati dostupnost informacija i prava svim starijim građanima. Reforma sektora socijalne zaštite treba se temeljiti na principima ravnopravnosti, dostupnosti i učešća korisnika u donošenju odluka. Starije osobe moraju biti prepoznate kao aktivni nosioci društvenog kapitala, a ne pasivni korisnici pomoći. U konačnici, način na koji se društvo odnosi prema svojim najstarijim članovima odražava njegovu humanost, odgovornost i pravnu zrelost. Bosna i Hercegovina ima zakonsku osnovu za zaštitu starijih osoba, ali praksa ukazuje na ozbiljne manjkavosti u implementaciji, koordinaciji i resursima. Potrebno je uspostaviti jasnije standarde i strateški pristup kako bi se osigurala dostojanstvena starost za sve građane. Pravni aspekt zaštite mora biti povezan sa socijalnim, zdravstvenim i ekonomskim mjerama koje osiguravaju konkretna i održiva rješenja. Kao osnovne preporuke za unapređenje pravne zaštite mogu se predložiti sljedeće:

- Harmonizacija zakonodavstva na državnom i entitetskom nivou.
- Uvođenje minimalnih standarda za gerontološke centre i kućnu njegu.
- Povećanje izdvajanja za socijalnu i penzionu zaštitu u budžetima.
- Edukacija kadra u centrima za socijalni rad i razvoj multidisciplinarnih timova.
- Razvijanje naučnih disciplina na fakultetima koji bi ponudili stručan kadar za oblast socijalne gerontologije.
- Izrada državne strategije za zaštitu starijih osoba u skladu s međunarodnim preporukama.

Zaštita starijih osoba u Bosni i Hercegovini nije samo pravno pitanje, već i društvena odgovornost koja zahtijeva angažman svih sektora. Samo kroz međusobnu saradnju institucija, zajednica i samih građana moguće je stvoriti sistem koji će omogućiti starijim osobama život dostojan njihovog iskustva i doprinosa društvu. U konačnici, unapređenje pravne zaštite starijih osoba može biti temelj za izgradnju održivijeg, pravednijeg i humanijeg društva.

Literatura

- (1). Bečić, E., & Dragičević, A. (2020). Uloga centara za socijalni rad u zaštiti starijih osoba u BiH. Mostar: Centar za socijalni rad.
- (2). Čerimagić, N. (2018). Pravo na socijalnu zaštitu u Bosni i Hercegovini: izazovi i mogućnosti. Sarajevo: Analitika – Centar za društvena istraživanja.
- (3). Council of Europe. (1996). Revised European Social Charter.
- (4). Džaferović, S., & Bećirović, S. (2021). Lokalne politike i starenje populacije u BiH: Praksa i preporuke. Sarajevo: Centar za politike i upravljanje.
- (5). European Commission. (2012). Active Ageing and Solidarity between Generations: A Statistical Portrait of the European Union 2012.
- (6). Federalni zavod za statistiku. (2023). *Statistički godišnjak Federacije BiH*.
- (7). Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR). (1966). International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights.
- (8). UN Human Rights Council. (2013). *Report of the Independent Expert on the Enjoyment of All Human Rights by Older Persons*.
- (9). UNDP BiH. (2020). Socijalna zaštita i lokalne zajednice: Studija o kapacitetima i izazovima. United Nations Development Programme
- (10). United Nations. (2002). *Madrid International Plan of Action on Ageing*.
- (11). Ustav Bosne i Hercegovine. (1995). Aneks IV Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini.
- (12). WHO. (2015). *World Report on Ageing and Health*.
- (13). World Health Organization. (2015). World report on ageing and health. WHO Press.
- (14). Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom FBiH. ("Službene novine FBiH", br. 36/99, 54/04, 39/06).
- (15). Zakon o socijalnoj zaštiti RS. ("Službeni glasnik RS", br. 37/12, 90/16).

ZAŠTITA OSNOVNIH PRAVA IZ RADNOPRAVNIH ODNOSA OSOBA SA INVALIDITETOM SHODNO AKTIMA OUN I MOR-A

Apstrakt

Rad analizira međunarodne pravne instrumente i njihove smjernice za unapređenje prava i položaja osoba sa invaliditetom. Poseban fokus je na implementaciji ključnih međunarodnih akata kao što su Standardna pravila UN-a, Konvencija Međunarodne organizacije rada i Deklaracija o pravima osoba sa invaliditetom. Pored teorijske analize, rad istražuje izazove u primjeni tih normi na nacionalnim nivoima, sa naglaskom na pristupačnost, zapošljavanje i obrazovanje. Na kraju, rad pruža preporuke za poboljšanje zakonodavnog okvira, eliminaciju fizičkih i kulturnih barijera, kao i unapređenje obrazovanja i profesionalne rehabilitacije. Cilj je doprinijeti stvaranju inkluzivnijeg društva kroz bolje praćenje i primjenu međunarodnih standarda.

Ključne riječi: osobe sa invaliditetom, međunarodni pravni instrumenti, inkluzija, zapošljavanje, pristupačnost.

Abstract

This paper analyzes international legal instruments and their guidelines for improving the rights and status of persons with disabilities. Special focus is placed on the implementation of key international acts such as the UN Standard Rules, the International Labour Organization Convention, and the Declaration on the Rights of Disabled Persons. In addition to theoretical analysis, the paper explores challenges in the application of these norms at the national level, with emphasis on accessibility, employment, and education. Finally, the paper provides recommendations for improving the legislative framework, eliminating physical and cultural barriers, and enhancing education and vocational rehabilitation. The goal is to contribute to the creation of a more inclusive society through better monitoring and application of international standards.

Keywords: Persons with disabilities, international legal instruments, inclusion, employment, accessibility.

---

¹ Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Univerzitet privredna akademija, Novi Sad, Srbija

² Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, Beograd, Srbija

³ Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Univerzitet privredna akademija, Novi Sad, Srbija

Uvodna objašnjenja

Ideja o društvenoj korisnosti lica sa invaliditetom počela se razvijati sa manufakturnom proizvodnjom, većom podjelom rada i stvaranjem mogućnosti da ova lica obavljaju društveno koristan rad. U prethodnim vijekovima invalidna lica prihvatala su najteže i najneprijatnije poslove, koje niko drugi nije htio da radi.

Posle Francuske revolucije proklamovano je načelo da svakome licu (pa i licima sa invaliditetom), treba omogućiti da radi posao koji hoće i može, a na principima slobode i ravnopravnosti.

U interesu razvoja proizvodnje i produktivnosti rada, a i motiva za rad, poslodavci su počeli pružati zaštitu svojim radnicima u slučaju povrede na radu.

Radnici osnivaju svoja društva za uzajamno pomaganje u slučaju invalidnosti.

Početak 19-og vijeka počele su države zakonodavnim putem pružati zaštitu licima sa invaliditetom. Prvi takvi zakoni su donijeti u Engleskoj, Francuskoj i Njemačkoj.

Odnos društva prema licima sa invaliditetom počeo se znatno mijenjati, jer se razvojem industrijske proizvodnje povećavao broj lica sa invaliditetom, što je pored drugih razloga, uticalo da se položaj osoba sa invaliditetom počinje tretirati kao društvena briga za te osobe.

Od polovine 19. vijeka jačaju pokreti koji se bore za ljudska prava i za stvaranje jednakih mogućnosti za sva lica bez obzira na bilo kakve razlike, a osnivaju se i jačaju invalidske organizacije.

U 20-om vijeku, sa osnivanjem Organizacije ujedinjenih nacija i Međunarodne organizacije rada, položaj lica sa invaliditetom pa i njihov radno-pravni položaj stalno se poboljšavao. Već prve aktivnosti ovih organizacija bile su motivisane zalaganjem za ljudskim pravima i slobodama, kao i jednakosti za sva lica, sa posebnim zalaganjem da tim pravima budu obuhvaćena i lica sa invaliditetom.

Još od osnivanja, 1919. godine, Međunarodna organizacija rada nikada nije prestala sa zaštitom prava lica sa invaliditetom, bez obzira na uzroke i prirodu njihove nesposobnosti. Ona se zalaže za puno uključivanje lica sa invaliditetom u proces rada putem obučavanja za određene poslove, putem specijalizacija i stvaranjem mogućnosti za zapošljavanje.⁴

MOR-a je 1921. godine, osnovala Komisiju sa ciljem da istraži kako obavezati poslodavce da zapošljavaju lica sa invaliditetom, kao i da se stvore adekvatne zakonske odredbe koje će biti sadržane u nacionalnim zakonodavstvima. Kao rezultat tih nastojanja MOR-a usvojena je Preporuka o naknadi za povredu na radu.⁵

Posle Drugog svjetskog rata znatno se povećalo interesovanje za prava lica sa invaliditetom. Zbog povećanog broja lica sa invaliditetom kao posljedica rata, a djelimično i zbog onesposobljenih civila koji su popunjavali radna mjesta koja su ostala upražnjena zbog mobilizacije radnika bili su odlučujući razlozi koji su doprinijeli zaštititi prava lica sa invaliditetom.

---

⁴ Vidjeti S. Dedić, J. Gradašćević-Sijerčić: *Radno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2005, str. 54-63.

⁵ Preporuka MOR-a broj 22 o minimalnim naknadama za radnike, iz 1925. godine.

Međunarodna organizacija rada je 1944. godine, donijela Preporuku koja se odnosi na radnike sa umanjenom radnom sposobnošću koja predviđa da treba licima sa invaliditetom, bez obzira na uzrok invalidnosti, omogućiti potpune uslove za stručno savjetovanje, profesionalnu obuku, rehabilitaciju i zapošljavanje.⁶

Međunarodna organizacija rada je 1955. godine donijela i Preporuku broj 99 o stručnom osposobljavanju i preosposobljavanju lica sa invaliditetom, koja je akceptirana od strane FNRJ.⁷ Tom Preporukom su izjednačena prava svih lica sa invaliditetom, nezavisno od uzroka invalidnosti.

Preporuka MOR-a je služila kao međunarodni instrument i osnov za sva nacionalna zakonodavstva i praksu koja se odnosi na stručno savjetovanje, profesionalnu obuku i zapošljavanje lica sa invaliditetom.

Generalna Skupština Ujedinjenih nacija je usvojila Deklaraciju o mentalno retardiranim osobama⁸ i Deklaraciju o pravima invalida.⁹ Deklaracije utvrđuju jednaka građanska i politička prava za mentalno retardirane osobe i ostala lica sa invaliditetom, izjednačujući ih sa neinvalidnim licima. One predviđaju da i lica sa invaliditetom imaju jednaka prava kao i ostali na: ljekarsku, psihološku i funkcionalnu pomoć, socijalnu i medicinsku rehabilitaciju, savjetovanje i pomoć prilikom zapošljavanja i druge usluge koje će omogućiti da razvijaju svoje sposobnosti i vještine u potpunosti i ubrzati njihovu intergraciju i reintegraciju u društvu. Imaju pravo da obezbjede i zadrže odgovarajuće zaposlenje ili da se bave korisnim, proizvodnim i dohodovnim aktivnostima.

Međunarodna organizacija rada je 1975. godine donijela Konvenciju o profesionalnoj orijentaciji, stručnom osposobljavanju i razvoju ljudskih resursa.¹⁰ Konvencija sadrži obavezu država koje je ratifikuju da postepeno šire sistem stručnog savjetovanja i informisanja o zapošljavanju lica sa invaliditetom preko odgovarajućih programa. Preporuka br. 150 predviđa da lica sa invaliditetom treba da imaju pristup stručnom savjetovanju i programu profesionalne obuke koji je predviđen za stanovništvo uopšte, ili gdje to nije moguće, posebno prilagođenim programima. Dalje predviđa, da treba obrazovati stanovništvo, socijalne partnere i osoblje koje je uključeno u pružanje stručnog savjetovanja i profesionalne obuke za lica sa invaliditetom, što im omogućava da pronađu odgovarajuće zaposlenje i njihovu integraciju ili reintegraciju u produktivni život.

Preporuka MOR-a broj 150 o profesionalnoj orijentaciji, stručnom osposobljavanju i razvoju ljudskih resursa je posebno značajna jer je uvela novi koncept, a to je koncept reintegracije lica sa invaliditetom u društvo. Suština tog koncepta je novi pristup prema licima sa invaliditetom. U duhu novog koncepta poželjno je rehabilitovati lica sa invaliditetom za rad i profesionalnu integraciju. Pristalice ovog novog koncepta ističu da veliki broj lica sa invaliditetom ozbiljno iscrpljuju nacionalnu ekonomiju, a što ima za posljedicu ugrožavanje daljeg razvoja, ukoliko se ne preduzmu mjere za njihovu integraciju i reintegraciju.

Preporuka predviđa za javne ustanove, poslodavce i organizacije radnika da maksimalno poboljšaju uslove rada za lica sa invaliditetom, radi obezbjeđenja i zadržavanja odgovarajućeg zaposlenja.

---

⁶ Preporuka MOR-a broj 71 o zapošljavanju, donijeta 1944.

⁷ „Službeni list FNRJ“, broj 14/56.

⁸ Deklaracija UN o pravima mentalno retardiranih osoba (usvojena 20. decembra 1971. godine, UN 28/56).

⁹ Deklaracija UN o pravima invalida (usvojena 09.12.1975. godine, 34/47).

¹⁰ Konvencija MOR-a broj 142 o profesionalnoj rehabilitaciji, stručnom osposobljavanju i razvoju ljudskih resursa, iz 1975. godine, ratifikovana od strane SFRJ („Službeni list SFRJ“, broj 14/82).

Sa novim konceptom integracije i reintegracije lica sa invaliditetom, Ujedinjene Nacije i Međunarodna organizacija rada slede zajednički cilj „potpunog učešća i jednakosti“.

Generalna Skupština Ujedinjenih Nacija je 16. decembra 1976. godine usvojila Rezoluciju kojom je 1982. godine proglasila Godinu invalida sa sloganom „puno učešće i jednakost“. Od strane UN je usvojen i Svjetski Akcioni program u vezi lica sa invaliditetom.¹¹ Ovaj Program je predvidio efikasne međunarodne i nacionalne mjere za obezbjeđenje potpunog učešća lica sa invaliditetom na jednakopravnim osnovama sa drugim licima.

Generalna Skupština UN je donijela i Rezoluciju o primjeni Svjetskog akcionog programa,¹² a proglasila je 1983-1992. godine Decenijom invalida.

MOR je 01. juna 1983. godine donijela i Konvenciju broj 159 o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom, i Preporuku broj 168 o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom.

Ratifikovanjem Konvencije broj 159, države se obavezuju da u skladu sa nacionalnim uslovima, praksom i mogućnostima, formulišu, primjene i periodično vrše reviziju nacionalne politike o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom.

Savjet Evropske unije je 24. jula 1986. godine usvojio Preporuku o zapošljavanju lica sa invaliditetom. Tom Preporukom je propisano da lica sa invaliditetom imaju pravo na jednake mogućnosti u stručnom usavršavanju i zapošljavanju.

Savjet Evropske unije i Komitet ministara su donijeli nekoliko odluka o usvajanju određenih mjera za rehabilitaciju lica sa invaliditetom. Države članice Evropske unije su dužne da preduzmu preventivne mjere za sprečavanje nastanka invalidnosti i rehabilitaciju i reintegraciju lica sa invaliditetom.

Generalna Skupština UN je krajem 1993. godine usvojila Standardna Pravila za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju licima sa invaliditetom. Standardna Pravila je u martu 1995. godine prihvatila i Vlada SRJ, iako SRJ od 1993. godine, zbog sankcija, nije učestvovala u usvajanju Pravila u Generalnoj Skupštini. Pravila se odnose i na radnopravni položaj lica sa invaliditetom. Predviđaju da zakoni i propisi u oblasti zapošljavanja ne smiju biti diskriminatorni u odnosu na lica sa invaliditetom, niti smiju stvarati prepreke u zapošljavanju tih lica. Države, po tim Pravilima, treba aktivno da podržavaju integraciju lica sa invaliditetom i njihovo slobodno zapošljavanje. Kroz mjere, kao što su profesionalno osposobljavanje, podsticajne kvote, rezervisano ili namjensko zapošljavanje, omogućuju se poredke olakšice ili druge vrste pomoći preduzećima koja zapošljavaju lica sa invaliditetom.

Generalna Skupština Ujedinjenih nacija je 13. decembra 2006. godine usvojila i Međunarodnu Konvenciju o pravima lica sa invaliditetom. Tom Konvencijom je predviđeno da države potpisnice priznaju licima sa invaliditetom pravo na rehabilitaciju, zapošljavanje i rad na osnovu jednakosti sa drugima. Predviđaju i principe i mjere za ostvarivanje tih prava. Poslovi moraju biti pristupačni za sva lica sa invaliditetom.

Države treba da preduzmu odgovarajuće mjere radi ostvarivanja prava na jednakost prilikom zapošljavanja i rada, kao što su:

---

¹¹ Rezolucija broj 37/52, od 03. decembra 1982. godine Generalne Skupštine UN kojom se usvaja Svjetski akcioni program za lica sa invaliditetom.

¹² Rezolucija br.37/53, od 03. decembra 1982. godine UN o primeni Svjetskog akcionog programa za lica sa invaliditetom.

- zabrana diskriminacije na osnovu invalidnosti priikom zapošljavanja i rada;
- zaštita prava na pravedne i povoljne uslove rada, uključujući zaštitu od uznemiravanja i postupke rješavanja po žalbama;
- zaštita ostvarivanja radnih i sidikalnih prava po osnovu jednakosti sa drugima;
- omogućavanje licima sa invaliditetom da imaju efektivan pristup opštim tehničkim i programima pronalazjenja posla, profesionalnoj rehabilitaciji i produženom treningu i obuci kao i uslugama za pronalazjenje radnog mjesta;
- stvaranje uslova za zapošljavanje i napredovanje na poslu lica sa invaliditetom na otvorenom tržištu rada kao i pomoći u traženju, dobijanju i zadržavanju posla;
- stvaranje uslova za samozapošljavanje, preduzetništvo, razvoj kooperativa i pokretanje sopstvenog biznisa;
- u javnom sektoru;
- podsticati poslodavca da zaposli lica sa invaliditetom i
- zaštita od prisilnog rada.¹³

1. Najopštija međunarodna pravna akta koja regulišu status osoba sa invaliditetom

Na nivou međunarodnog prava najvažniji dokumenti značajni sa aspekta pravnog regulisanja statusa lica sa invaliditetom su sljedeći pravni akti: Povelja UN; Opšta povelja UN o ljudskim pravima; Internacionalni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim slobodama; Internacionalni pakt o građanskim i političkim slobodama; Konvencija UN o pravima djeteta kao i Konvencija MOR-a. Od suštinskog značaja za pravno regulisanje niza specifičnosti koje se tiču zadovoljavanja potreba lica sa invaliditetom je Deklaracija o pravima lica sa specijalnim potrebama, od čijeg donošenja je potekao čitav niz akcija pod okriljem Generalne skupštine i drugih posebnih tijela UN.

1.1. Povelja UN i Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima

Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka usvojena 10.12.1948. predstavlja prvi dokument koji se posebno bavi ljudskim pravima, tj. prvi univerzalni katalog ljudskih prava i sloboda za sve ljude u svijetu, bez diskriminacije. Posredno ili neposredno, mnoga od prava obuhvaćenih odredbama Univerzalne deklaracije, usmjerena su na zaštitu žena, djece, lica sa invaliditetom i svih manjinskih grupa u društvu. Iako formalno neobavezujućeg karaktera, ovaj dokument je osnova za mnoge kasnije donijete međunarodne akte o ljudskim pravima. Osnovna načela

---

¹³ D. Tatić: Usporedna analiza antidiskriminacijskih odredbi Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom i Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom Srbije, Zbornik: *Petogodišnjica usvajanja Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom*, ur. S. Gajin, Centra za unapređivanje pravnih studija, Beograd, 2011, str. 53-56.

ove povelje integralni su dio korpusa običajnog međunarodnog prava, te su obavezujuća za sve subjekte međunarodnog prava.¹⁴

Osnovni principi Povelje UN i Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima odnose se na jednakost svih ljudi u pogledu građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava (prije svega član 55. i 56. Povelje UN i član 25. Univerzalne deklaracije o pravima čovjeka). Iako se u tekstovima Povelje UN i Univerzalne deklaracije veoma rjetko pominju lica sa invaliditetom,¹⁵ ovi međunarodni pravni dokumenti su od izuzetnog značaja za unapređenje i zaštitu ljudskih prava lica sa invaliditetom. Odredbe ovih međunarodnih dokumenata su tako definisane da *izjednačavaju prava svih građana ma u kom pogledu se oni razlikovali* (rasa, boja, pol, jezik, vjeroispovjesti...) i zabranjuju svaku vrstu diskriminacije na osnovu različitosti. Od naročite važnosti za uspostavljanje pravne jednakosti su članovi 1, 2, 3 i 6¹⁶ Povelje, kao i član 7. u kome se eksplicitno insistira na pravnoj jednakosti: *“Svi su pred zakonom jednaki i imaju pravo, bez ikakve razlike, na podjednaku zaštitu zakona. Svi imaju pravo na jednaku zaštitu protiv bilo kakve diskriminacije kojom se krši ova Povelja i protiv svakog podsticanja na takvu diskriminaciju“*. Međutim, pravnici smatraju da „Upravo u sferi ljudske zaštite pred nacionalnim sudovima, koja je zagarantovana članom 8, invalidi se često nalaze u neravnopravnom položaju, pošto u velikom broju nacionalnih zakonodavstava nije predviđen efikasan sistem sudske zaštite u slučajevima diskriminacije po osnovu invalidnosti“.¹⁷ Takođe, potrebno je reći da poznavaoци specifičnih pravnih regulativa u pojedinim zemljama smatraju da je načinjen ipak veliki korak tokom poslednjih desetak godina kada je izgrađen prilično efikasan sistem sudske zaštite u ovim slučajevima.

Ova dva pravna akta, a naročito Univerzalna deklaracija, poslužila su kao osnov definisanja svih ostalih instrumenata, a i pravnih akata međunarodnog prava. Među najvažnije akte međunarodnog prava smatramo Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima i Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima.¹⁸ Ovim aktima se uređuje čitav niz ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, s jedne strane, i građanskih i političkih prava, s druge strane. Od izuzetnog su značaja za razumjevanje i regulisanje brojnih problema lica sa invaliditetom i predstavljaju osnov na kome su sadržani brojni, manji opšti međunarodni pravni akti.

---

¹⁴ S. Avramov, M. Kreća: Međunarodno javno pravo, Beograd, 1989, kao i u Zborniku dokumenata: *Prava čoveka*, ured V. Vasiljević, Beograd 1991, J. Petrović: *Odnos društva prema invalidima – doktorska disertacija*, Filozofski fakultet u Beogradu, Beograd, 2004, str. 30.

¹⁵ Jedan od rijetkih je član 25, koji glasi: „Svako ima pravo na životni standard koji odgovara zdravlju i dobiti njega samoga i njegove obitelji, uključujući hranu, odjeću, stan i lječničku njegu i potrebne socijalne usluge, ako i pravo na osiguranje za slučaj nezaposlenosti, bolesti, invalidnosti, udovištva, starosti ili drugog pomanjkanja sredstava za život u prilikama koje su izvan njegove moći. Majka i dijete imaju pravo na naročitu brigu i pomoć. Sva djeca, bilo da su rođena u braku ili izvan njega, treba da uživaju istu socijalnu zaštitu.“

¹⁶ Član 1: Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i svješću i treba da jedno prema drugome postupaju u duhu bratsva. Član 2: Svakom su dostupna sva prava i slobode navedeni u ovoj Povelji bez razlike, bilo koje vrste, kao što su rasa, boja, spol, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, narodno ili društveno porijeklo, imovina, rođenje ili drugi pravni položaj. Dalje, ne smije se činiti bilo kakva razlika na osnovu političkog, pravnog ili međunarodnog položaja zemlje ili područja kojima neka osoba pripada, bilo da je ovo područje nezavisno, pod starateljstvom, nesamoupravno, ili da se nalazi ma pod kojim drugim ograničenjem suverenosti. Član 3: Svako ima pravo na život, slobodu i ličnu sigurnost. Član 6: Svako ima pravo da se svuda pred zakonom priznaje kao pravno sposoban.

¹⁷ D. Tadić: Međunarodni pravni akti o pravima osoba s invaliditetom, Zbornik: *Prava osoba s invaliditetom*, ur. J. Trkulja, CUPS, Beograd, 2003. str. 185.

¹⁸ Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima i Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima 1966. i otvoreni za ratifikovanje. Ratifikovalo ga je stotinak država te su 1976. stupili na snagu. I naša zemlja je jedna od potpisnica ovih dokumenata te su neke od osnovnih načela sadržanih u njima ugrađena i u naš pravni sistem.

1.2. Konvencija UN o pravima djeteta

Ovaj dokument usvojen je u Generalnoj skupštini UN 20. novembra 1989. godine, a stupio na snagu 1991. godine. To je najbrže do danas, ratifikovan međunarodni dokument (191 država), i prvi je međunarodni dokument koji se posebno bavi pravima djece. Zanimljivo je da se u samom dokumentu, iako se bavi pravima djece uopšte, često pominju djeca sa invaliditetom, za razliku od drugih međunarodnih dokumenata koji se bave ljudskim pravima uopšte.

Već u članu 2.¹⁹ Konvencije, ističe se da prava svakog djeteta budu poštovana i zagarantovana ovim dokumentom, bez obzira na bilo koju različitost (rasu, boju kože, pol, vjerosipovjest...). Kao jedna vrsta različitosti se uzima i invaliditet (u tekstu Konvencije kao *onesposobljenost*). Ovo izričito definisanje zabrane diskriminacije po osnovu invaliditeta naročito je značajno ako se ima u vidu da su djeca sa vidljivim deformitetom u starim civilizacijama, imala jako malo šansi da prežive jer su smatrana balastom države, koga se treba osloboditi što prije.

Neposredno u vezi sa prethodno pomenutim članom su i član 6, kojim se svojoj djeci garantuje *pravo na život*, odnosno član 9, kojim je djeci garantovan život uz roditelje, osim ako nadležni organi ne utvrde da je za opstanak djeteta najbolje rješenje, njihov rast i razvoj u vanporodičnoj sredini.

Čitav niz članova Konvencije reguliše pitanja kojima se bavi i opšta deklaracija o ljudskim pravima: pravo na sopstveno mišljenje djeci koja su u stanju sama da ga formiraju i iskažu, na nemješanje u porodični život djeteta, kao zaštitu u slučaju napada na čast i dostojanstvo djeteta. Takođe, konvencijom je zagarantovan pristup informacijama, uapređenje socijalnog, duhovnog i moralnog dobra, kao i fizičkog i mentalnog zdravlja djeteta (član 12, 16 i 17), što je sve od značaja za djecu sa invaliditetom.

Od još većeg značaja su i obaveze potpisnica Konvencije da preduzmu odgovarajuće mjere zaštite od svih oblika mentalnog i fizičkog nasilja nad djecom, različitih vrsta zanemarivanja, maltretiranja ili zlostavljanja, koje mogu pogoršati opšte zdravstveno stanje i povećati i onako velike probleme koju ima ova populacija (član 19). Ovaj član je izuzetno važan i iz ugla prevencije invaliditeta kod djece.

Jedan od najznačajnijih članova za populaciju djece sa invaliditetom jeste član 23.²⁰ Konvencije kojim se kaže da djeca sa fizičkim ili metalnim invaliditetom imaju *prava na pun i dostojan život*. Djeca treba da žive pun i dostojan život u uslovima koji ne narušavaju

---

¹⁹ Član 2.

1. Strane ugovornice ove konvencije će poštovati i obezbeđivati prava utvrđena ovom Konvencijom svakom djetetu koje se nalazi pod njihovom jurisdikcijom bez ikakve diskriminacije i bez obzira na rasu, boju kože, pol, jezik, vjerosipovjest, političko ili drugo uverenje, nacionalno, etičko ili socijalno poreklo, imovinsko stanje, *onesposobljenost*, rođenje ili drugi status djeteta, njegovih roditelja ili zakonskog staratelja.

²⁰ Član 23

1. Strane ugovornice priznaju da mentalno ili fizički nesposobno dijete treba da uživa pun i kvalitetan život, u uslovima koji obezbeđuju dostojanstvo, unapređuju samopouzdanje i olakšavaju njegovo aktivno učešće u zajednici.
2. Strane ugovornice priznaju pravo invalidnog djeteta na posebnu brigu i ohrabrujuće i obezbeđivati, prema raspoloživim sredstvima, djetetu koje ispunjava uslove i onima odgovornim za brigu o njemu, pružanje pomoći koja se zahtjeva i koja je primjerena stanju djeteta i mogućnostima roditelja ili drugih koji o djetetu brinu.
3. Uvažavajući posebne potrebe nesposobnog djeteta, pomoć koja se pruža u skladu sa stavom 2, biće besplatna, **uvijek** kada je to moguće, uzimajući u obzir finansijske mogućnosti roditelja ili drugih koji brinu o djetetu i biće osmišljena tako da obezbjeđi nesposobnom djetetu djelotvoran pristup i sticanje obrazovanja, obuke, zdravstvene zaštite, usluga rehabilitacije, pripremu za zapošljavanje i mogućnosti rekreacije na način koji vodi postizanju najveće moguće socijalne integracije i individualnog razvoja djeteta, uključujući njegov kulturni i duhovni razvoj.

njihovo dostojanstvo, koji podstiče njihovu samostalnost i omogućuju njihovo uključivanje u život zajednice. Takođe, ustanovljeno je *pravo djece sa invaliditetom na posebnu njegu*, o čemu se staraju i države potpisnice, priznajući pravo takvom djetetu i staraocu na materijalnu pomoć. Od izrazite važnosti je stav 3. ovog člana kojim se garantuju sve vrste pomoći djeci sa invaliditetom koje će mu omogućiti uspješnu rehabilitaciju i integraciju u društvu, što je i najvažniji cilj društvene brige o ovom delu populacije.

Pravo na najveći mogući nivo medicinske zaštite, dakle, liječenje i rehabilitaciju, detaljno je uređeno članom 24. Konvencije, i od posebne važnosti je insistiranje na svim mjerama prevencije u skladu sa nacionalnim mogućnostima svake od potpisnica ukoliko se ima u vidu da invaliditet kod djece može nastati kao posljedica nedovoljne i nepravilne zdravstvene zaštite u prvim godinama života. Članom 25. je uređena i kontrola od strane nadležnih organa usmjerenih na institucije kojim je dijete eventualno povjereno na liječenje, rehabilitaciju ili duže zbrinjavanje.²¹

Pravo na socijalnu zaštitu i životni standard primjeren potrebama, dakle u skladu sa fizičkim i mentalnim, moralnim i socijalnim razvojem djeteta se odnosi na svu djecu, ali posebnu težinu ima kada su u pitanju djeca sa invaliditetom, budući da je neophodan znatno viši standard u svakom pogledu, kako bi se na adekvatan način ostvarilo to njihovo pravo. Ova odredba Konvencije nosi posebnu težinu za ekonomski nerazvijene zemlje u kojima je izuzetno teško obezbijediti uslove za ostvarivanje ovog prava na elementarnom nivou, a pogotovu odgovoriti na specifične potrebe djece sa invaliditetom (član 25 i 26).

Pravo na obrazovanje regulisano je članom 28. Konvencije i to osnovno obrazovanje za svu djecu je besplatno. Takođe, insistira se na potpunom obuhvatu djece različitim oblicima srednjoškolskog obrazovanja i to ukoliko je moguće besplatno, ili uz izvjesne finansijske olakšice, kao i na omogućavanju dostupnosti visokoškolskim institucijama prema iskazanim sposobnostima djece, dakle prema pokazanim rezultatima.

Pored prava na obrazovanje djeci se priznaje *pravo na igru, odmor, rekreaciju i slobodno vrijeme, ikao i na nesmetano učešće djece u kulturnom životu i umjetnosti*. Ovaj momenat je posebno važan za djecu sa invaliditetom budući da postoji mnogo prepreka koje treba riješiti, od arhitektonskih, do onih koje sežu u sam korijen kulturnog standarda, kao bi došlo do realizacije ovog prava (član 31).

Prava djeteta da bude zaštićeno od bilo kakvih vidova ekonomske eksploatacije, dejstva narkotika i sličnih štetnih supstanci, seksualnog zlostavljanja i dr. su takođe uređena čitavim nizom članova Konvencije i podjednako su važna kao za djecu invalide tako i za djecu bez invaliditeta između ostalog, i kao vid prevencije invaliditeta (član 32, 33, 34).

2. Međunarodna pravna dokumenta koja su usmjerena direktno na regulisanje položaja osoba sa invaliditetom u društvu

Nekoliko činjenica je uticalo da se sedamdesetih godina prošlog vijeka poveća interesovanje za osobe sa invaliditetom. Okolnosti, koje su obilježene velikim prirodnim ekološkim i ratnim katastrofama, dovele su do toga da se poveća i zanimanje međunarodne zajednice za položaj lica sa invaliditetom, kao najugroženije grupe. Tako, valja zabilježiti da se, u pravom smislu, za početak rješavanja problema ovih lica na međunarodnom planu može uzeti usvajanje Deklaracije o pravima lica sa specijalnim potrebama, od strane Generalne skupštine

---

²¹ Član 25.

Strane ugovornice priznaju pravo djeteta koje su nadležni organi smjestili i cilju brige, zaštite ili liječenja njegovog fizičkog ili mentalnog zdravlja, na periodičnu provjeru liječenja koje je obezbeđeno djetetu i svih drugih okolnosti od zračaja za njegovo zbrinjavanje.

UN decembra 1975. godine, koja čini prirodni nastavak Deklaracije o pravima mentalno oboljelih lica, usvojene 1971. godine.

No, ipak se 1981. godina može nazvati značajnom prekretnicom u ozbiljnijem bavljenju potreba osoba sa invaliditetom na međunarodnom nivou. S obzirom na uvećanje broja lica sa invaliditetom, Generalna skupština UN je 1981. godinu proglasila Međunarodnom godinom lica sa posebnim potrebama. Te godine osnovan je i fond za finansiranje aktivnosti, ali i usvojen Svjetski program akcija koji se odnosi na lica sa specijalnim potrebama, sa ciljem širenja ljudskih prava, kao i pomoći u konkretnom smislu ljudima sa invaliditetom koji žive u nepovoljnim okolnostima, od strane tijela UN koja se bave socijalnim i humanitarnim pitanjima.

Rezolucijom 1982/1 Podkomisije, vladama zemalja – članica UN, predlaže osnivanje posebnih tijela koja bi bila ovlašćena da se staraju o sprovođenju prava univerzalno proklamovanih ljudskih prava, naročito u slučaju lica sa invaliditetom.

Kao rezultat svih akcija u predhodnom periodu, ali i u toku Međunarodne godine invalida, krajem naredne godine Generalna skupština UN proglasila je period od 1983. – 1992. Decenijom lica sa specijalnim potrebama. S obzirom na svjest o svim teškoćama u vezi realizacije Svjetskog programa akcije²² i plana i programa Decenije lica sa posebnim potrebama, Komisija za ljudska prava UN je u toku 1984. godine usvojila Rezoluciju 1984/31 kojom se predlaže Ekonomskom i socijalnom savjetu imenovanje specijalnog izvjestioca koji bi načinio analizu u ovoj oblasti. Naime, zadatak izvjestioca bi bio da u saradnji sa Centrom za socijalni razvoj i humanitarna pitanja ustanovi u kojoj mjeri kršenje ljudskih prava doprinosi invalidnosti i da iznese rezultate koji su postignuti u prevazilaženju ovog problema. Takođe, od specijalnog izvjestioca se očekivalo da na osnovu uvida u rezultate postignute na tom polju kao i u faktičko stanje u zakonodavnoj sferi različitih zemalja iznese svoje stavove o problemu, kao i preporuke, posredstvom Komisije za ljudska prava i Komisije za socijalni razvoj, podnese Ekonomskom i socijalnom savjetu, što je i učinjeno.²³

Izvori podataka na osnovu kojih je nastala studija specijalnog izvjestioca UN jesu, prije svega, rezultati prikupljeni za ovu svrhu od strane vlada zemalja – članica, kojima je upućen zahtjev da pruže određene informacije o stanju u ovoj oblasti. Takođe, različita tijela UN, i naročito Centra za socijalni razvoj i humanitarna pitanja sa sjedištem u Beču (kao i brojne nevladine organizacije i organizacije lica sa invaliditetom) i različite regionalne organizacije koje se, između ostalog bave i činjenicama vezanim za ovaj problem, dale su svoje podatke na zahtjev specijalnog izvjestioca i tako pomogle stvaranju bogate iskustvene evidencije koja je bila osnov za pisanje ove studije.

Istovremeno, na osnovu ovlašćenja definisanih prilikom izbora, specijalni izvjestilac UN je imao uvid u vladine aktivnosti, implementirane socijalne programe, akcije nevladinih organizacija, sve sa ciljem potpunije zaštite lica sa invaliditetom. Centar za ljudska prava i pomenuti Centar za socijalni razvoj i humanitarna pitanja su pomogli da se primjene odredbe iz Svjetskog programa akcija usmjerenih na što potpunije zbrinjavanje i socijalnu adaptaciju i integraciju lica sa invaliditetom.²⁴ Rezultati sistemskog i dugotrajnog rada na pomenutoj

---

²² World Programme of Action concerning Disabled Persons (Svjetski program akcije koji se odnosi na lica sa specijalnim potrebama). Objavljeno od strane Odeljenja za ekonomsko i socijalno informisanje i Centar za socijalni razvoj i humanitarna pitanja, 1983 DESI.S97.

²³ Rezolucijom 1984/20 se i postavlja za njepcijalnog izvjestioca Leonardo Despoy, koji se prihvata obaveze da sačini opsežnu studiju o vezi između kršenja ljudskih prava i invalidnosti.

²⁴ Vidjeti o tome šire u knjizi: *Ljudska prava i lica sa specijalnim potrebama*, Leonardo Despuj (specijalni izvjestilac Potkomisije za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina), JKPLJP, Beograd, 2001.

studiji sublimirani su, između ostalog, i u predlozima i preporukama svim članicama UN. U najkraćem, te preporuke i predlozi se odnose na sledeće:

1. Zakonodavstva svake zemlje ponaosob, bi trebalo da usvoje sve međunarodne norme i pravila koja se odnose na lica sa invaliditetom, na čijem usavršavanju bi trebalo stalno raditi.
2. Po isteku Decenije lica sa specijalnim potrebama, briga o zaštiti ljudskih prava ove kategorije stanovništva postalo je stalni zadatak i redovna aktivnost nekoliko tijela UN – Generalne skupštine, Ekonomskog i socijalnog savjeta, Komisije za ljudska prava.
3. Svakako, jedna od najznačajnijih preporuka je saradnja svih prethodno navedenih tijela UN sa vladama zemalja članica, čak i sa posebnim institucijama koje se bave licima sa invaliditetom.
4. Poseban akcenat je stavljen na formiranje što većeg broja nevladinih organizacija koje su osnovane od strane samih lica sa invaliditetom, čija su aktivnost od suštinskog značaja za podizanje standarda u oblasti zaštite lica sa invaliditetom, budući da se sa ovakvih mjesta zaista dobijaju suštinske primjedbe na postojeća rješenja i daju prijedlozi za kvititetniji pomak u ovoj oblasti.

Ovaj prijedlog preporuka specijalnog izvjestioca UN ne bi bio cjelovit ukoliko se ne skrene pažnja i na nekoliko specifičnih problema na koje je ukazano tom prilikom. Naime, komparacijom pravnog položaja ugroženih grupa stanovništva sa grupom lica sa invaliditetom, došlo se do zaključka da su upravo osobe sa invaliditetom u znatno nepovoljnijoj situaciji. Drugim riječima, za gotovo sve osjetljive grupe stanovništva (radnici-migranti, raseljena lica i sl.) formirana su tijela na međunarodnom nivou u cilju zaštite njihovih interesa, kao i skup obavezujućih pravila koja ih štite od diskriminacije, što nije slučaj sa grupom građana sa invaliditetom. Budući da implementacija pravnih rješenja najčešće nije moguća bez određenih nadzornih tijela, došlo se do zaključka da je upravo to glavna karika u lancu zaštite lica sa invaliditetom, koja nedostaje. Ova saznanja rezultirala su odgađanjem donošenja Konvencije o pravima lica sa specijalnim potrebama na sjednici Generalne skupštine UN, oktobra 1987, kako bi se u potpunosti izjednačili uslovi zaštite lica sa invaliditetom i ostalih osjetljivih grupa stanovništva. Pri tom se, došlo do razrade prijedloga o međunarodnom ombudsmanu za lica sa specijalnim potrebama koji bi omogućio znatno poboljšanje položaja osoba sa invaliditetom kao i uvođenjem novih i popravljanim starih mehanizama zaštite i to naročito u pojedinim regionima u svijetu, gdje je položaj ove grupe stanovništva naročito težak.

2.1. Standardna pravila UN za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju invalidima

Svakako posebnim rezultatom djelovanja različitih organa UN u uspostavljanju mehanizama zaštite osoba sa invaliditetom mogu se smatrati Standardna pravila UN za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju invalidima, koje je Generalna skupština UN usvojila 1993. godine. Ovo su akta koja nisu pravno obavezujuća, ali se podrazumjeva da države članice UN potpisnice ovog dokumenta imaju etičku i političku obavezu da obezbijede uslove za njihovo sprovođenje.

Osnovni cilj donošenja ovih Pravila je pružanje mogućnosti osobama sa invaliditetom da ostvare identična prava kao i da preuzmu obaveze kao ravnopravni članovi društva sa ostalim dijelom populacije. U preambuli se podsjeća, na neka od osnovnih prava definisanih u

prethodno već pomenutim opštim međunarodno pravnim instrumentima za ostvarivanje zagarantovanih standarda o ljudskim pravima, kao i na niz drugih akata specifičnog tipa, npr. Deklaracija o pravima invalida.

Pravilom 1. nalaže se državama preduzimanje akcija kako usmjerenim na društvo kao cjelinu, tako i prema invalidima, za podizanje svijesti o osobama sa invaliditetom, njihovim pravima, ali i potrebama i potencijalima vezanim za njihov doprinos društvu.

Medicinska zaštita kao i rehabilitacija kojom osobe sa invaliditetom postižu očuvanje preostalih sposobnosti, kao i razvoj službi za pomoć u postizanju što većeg stepena nezavisnosti u zadovoljavanju svojih osnovnih potreba predviđena su pravilima 2, 3 i 4, sadržanih u ovom dokumentu. Izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom podrazumjevaju i nesmetan pristup fizičkoj okolini, ali i informacijama i komunikacijama, što podrazumjeva akciju država u uklanjanju fizičkih/arhitektonskih barijera ali i mnogih drugih, na primjer kulturnih (pravilo 5).

Obrazovanje osoba sa invaliditetom na svim nivoima, kao važan segment njihove integracije u društvu, treba da obuhvati najveći mogući broj, kako djece, tako i odraslih i to po mogućstvu u okviru redovnog školovanja, osim u slučajevima kada je neophodan specijalni vid obrazovanja – koji odgovara opštim sposobnostima lica sa invaliditetom (pravilo 6).

Pravilom 7. preporučuje se iznalaženje mehanizama zapošljavanja lica sa invaliditetom koja nemaju diskriminatorni, već naprotiv, integrativni karakter za ovu populaciju. Preporučuje se iznalaženje različitih formi upošljavanja kroz podsticaje, na primjer, za profesionalno osposobljavanje, rezervisano ili namjensko zapošljavanje i slično, ali prije svega kroz upošljavanje na slobodnom tržištu rada.

U vezi sa prethodnim je i pravilo 8., kojim se insistira na odgovornosti države za socijalnu sigurnost invalida, kroz dohodak za izdržavanje za sve one koji su trenutno bez posla ili im invaliditet ne dozvoljava radni angažman, ali i dohodak za osobe koje brinu o osobama sa invaliditetom, je važna mjera u postizanju socijalne sigurnosti. Važnim se smatraju i podsticajne mjere koje podstiču povratak sposobnosti za sticanje dohodka.

Sljedeći niz osnovnih ljudskih prava, iznesenih u dokumentima o univerzalnim ljudskim pravima, ni u Pravilima nije izostala preporuka koja se tiče sfere prava na lični integritet i integritet porodice osoba sa invaliditetom. Tako, države bi trebalo da podstiču ostvarivanje ovih prava, prije svega kroz primjenu negativnog stereotipa prema braku, seksualnosti i roditeljstvu osoba sa invaliditetom (Pravilo 9).

Ne manje važnim se smatraju potrebe osoba s invaliditetom u oblasti kulture, sporta i rekreacije, vjerske identifikacije, i političkog i javnog života zemlje, te su države obavezne da iznađu načina da im ponude formu za zadovoljenje ovih potreba i time omogućće punu integraciju u društvu.

Osnov potpune integracije osoba sa invaliditetom u društvu svakako čini i pravno regulisanje njihovog statusa, koje podrazumijeva, između ostalog, i anuliranje svih vidova zakonskih odredbi koje imaju diskriminatorni karakter iz nacionalnih pravnih akata, kao i uvođenje pravnih mjera za sankcionisanje diskriminatornih postupaka prema ovim licima.

Planiranje mjera raznih vidova finansijske podrške osobama sa invaliditetom je takođe značajna mjera koju predviđaju Pravila, a omogućavaju njihovo učešće u društvenom životu, pod približno jednakim okolnostima sa ostalim dijelom stanovništva.

Institucionalizacija zalaganja za interese osoba sa invaliditetom zamišljena je kroz formiranje trajnih nacionalnih koordinacionih odbora koja bi funkcionisala zahvaljujući saradnji sa različitim organizacijama koje zastupaju pojedinačne interese osoba sa invaliditetom kako na lokalnom i regionalnom tako i na širem nivou. Ove organizacije, preporuka je, trebalo bi da imaju savjetodavnu ulogu kod donošenja različitih političkih odluka koje se tiču i osoba sa invaliditetom.

S obzirom da osobe sa invaliditetom koriste vrlo raznovrsne usluge osoblja, kako medicinskog tako i u ostalim vidovima rehabilitacije i uključivanja u društveni život, države su direktno odgovorne za obezbjeđivanje adekvatno osposobljavanje osoba koje pružaju neposredno usluge ovim osobama, ali i za obučavanje onih lica koji se bave složenijim poslovima planiranja i realizacije raznih programa namjenjenoj ovoj grupi korisnika.

Obaveza pojedinih država je i saradnja na međunarodnom nivou sa drugim zemljama, sa stalnim tijelima UN koji se bave pitanjima invaliditeta, kao i sa svim drugim organizacijama od šireg zanačaja za osobe sa invaliditetom, ali i sa organizacijama u NVO sektoru, koji se bave pitanjima invaliditeta, kako bi se kroz takav vid informisanja i saradnje bitno unaprijedio društveni tretman ovog dijela populacije.

Najzad, možda najznačajniji dio ovog akta, odnosi se na obezbjeđivanje mehanizama za praćenje primjene Pravila. Institucija specijalnog izvestioca po ovom pitanju koji ima bogatu saradnju sa ekspertskim timovima i organizacijama osoba sa invaliditetom iz svih zemalja koje su implementirale Pravila u svoju društvenu praksu, doprinjeće i njihovoj efikasnijoj primjeni.²⁵

2.2. Konvencija Međunarodne organizacije rada o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom

Konvencija Međunarodne organizacije rada (MOR) broj 159 o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, nastavak je uapređenja zaštite osoba sa invaliditetom ozbiljno započete 1955. godine.²⁶ Usvojena je u junu 1983. godine na Generalnoj konferenciji Međunarodne organizacije rada, a nakon ratifikacije od strane oko sedamdesetak država stupila na snagu 1985. godine. Jugoslavija je ratifikovala istu 1987. godine.²⁷

U cilju integracije osoba sa invaliditetom u proces rada, osnovnim ciljem ove konvencije smatra se pružanje mogućnosti za njihovu profesionalnu rehabilitaciju koja bi im omogućila zapošljavanje i napredovanje u poslu, što je uslov i šire integracije ovog dijela populacije u društvu.²⁸ Interesantno je da se za potrebe Konvencije pod pojmom invalid podrazumijeva „svako lice čiji su izgledi da dobije i sačuva odgovarajuće zaposlenje, (kao i da napreduje)²⁹ u njemu stvarno umanjeni radi smanjenja njegovih fizičkih i psihičkih sposobnosti.³⁰

Konvencija paragrafom 1. predviđa, da svaka od članica MOR-a ustanovi vlastitu nacionalnu politiku o profesionalnoj rehabilitaciji osoba sa invaliditetom, kao i politiku zapošljavanja u skladu sa vlastitim potencijalima.

Osnovni cilj politike zapošljavanja osoba sa invaliditetom jeste da se mjerama profesionalne rehabilitacije obuhvate sve osobe sa invaliditetom i unaprijede mehanizmi zapošljavanja na slobodnom tržištu rada, što je uslov izjednačavanja šansi osoba sa invaliditetom sa preostalim dijelom stanovništva. Takođe, insistira se i na jednakim šansama oba pola kod postupka u

---

²⁵ Detaljno o tome L. Despuj, navedeno delo.

²⁶ Donošenjem konvencije o rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom br. 99, koju je naša država ratifikovala 1958. godine-vidjeti Službeni list FNRJ, Međunarodni ugovori, br. 5/58 ili M. Tomović: *Međunarodne konvencija rada – Preporuka br. 99 o stručnom osposobljavanju i preosposobljavanju invalida*, 1955, Institut za dokumentaciju zaštite na radu „Edvard Kardelj“, Niš, 1981, str. 201-208.

²⁷ Službeni list SFRJ, Međunarodni ugovori, br. 3/87.

²⁸ M. Ashley Stein & I. Bantekas: *Including Disability in Business and Human Rights and Corporate Practice*, *Business and Human Rights Journal*, Vol.6, Issue 3, 2021 p. 497.

²⁹ Ovaj dodatak imamo u Konvenciji MOR-a br. 159-videti B.M. Šunderić: *Pravo MOR-a* (odeljak Zaštita invalida), Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2001, str. 442.

³⁰ M. Tomović, navedeno delo, str.202.

zapošljavanju.³¹ Te pozitivne mjere, koncentrisane na povećavanje šansi za zapošljavanje lica sa invaliditetom, ne treba smatrati diskriminatorskim u odnosu na potencijalne radnike, neinvalidne³² (paragraf 2, 3 i 4). Ovim dokumentom je uređen i princip ostvarivanja rehabilitacije lica sa invaliditetom. Naime, paragrafom 5. predviđeno je da se oko pokretanja procesa rehabilitacije, stručnog osposobljavanja i zapošljavanja primjene mjere onoliko koliko to dozvoljavaju medicinski i pedagoški uslovi. Nakon analiziranja mogućih problema u ovom procesu, predlaže se saradnja između predstavnika organizacije poslodavaca i radnika, s jedne, i organizacije osoba sa invaliditetom, s druge strane.

Paragraf 6. konvencije reguliše ovo pitanje na nacionalnom nivou. Tako, za sve članice MOR-a obavezno je da zakonom ili drugim podzakonskim aktima koji su sačinjeni na osnovu konkretnih uslova i mogućnosti preduzmu mjere profesionalne rehabilitacije i zapošljavanje u skladu sa prethodno navedenim paragrafima ovog dokumenta. Ostvarene rezultate rehabilitacije i zapošljavanja osoba sa invaliditetom, službi za profesionalnu orijentaciju, stručno osposobljavanje, posredovanje, zapošljavanje i drugih službi koje su neophodne prilikom realizacije ovog procesa, vrednovani su od nadležnih organa. Pri tome predviđeno je da se u ove svrhe koriste, prije svega, postojeće opšte službe koje su na raspolaganju radnicima uz neophodno prilagođavanje za radnike invalide (paragraf 7). Međutim, paragrafom 9. predviđeno je, u slučajevima gdje je potrebno, i osposobljavanje posebnih stručnjaka-savjetnika i drugo stručno osoblje zaduženo isključivo za rehabilitaciju i zapošljavanje zainteresovanih osoba sa invaliditetom, sve ovo u cilju izjednačavanja mogućnosti radnika sa invaliditetom sa ostalim radnicima. Budući da je populacija stanovništva sa invaliditetom posebno ugrožena u seoskoj sredini i u izolovanim malim zajednicama, naročito u ekonomski manje razvijenim krajevima, Konvencija predviđa i formiranje i razvoj stručnih službi koje bi se bavile specifičnostima rehabilitacije i zapošljavanja lica sa invaliditetom u ovim sredinama (paragraf 8.).

Paragrafom 11. Preporuke 168. znatno je proširena i dopunjena konkretizacija predloženih mjera u odnosu na preporuku 99. Tako, predložene su i: 1. mere za otvaranje radnih mjesta na slobodnom tržištu rada, uključujući i finansijsko stimulisanje poslodavaca u cilju zapošljavanja osoba sa invaliditetom; 2. mjere koje se tiču vladine podrške u formiranju različitih zaštitnih radionica za radnike sa invaliditetom koji ne mogu konkurisati za zapošljavanje na slobodnom tržištu rada; 3. saradnja zaštitnih i proizvodnih radionica u svim relevantnim pitanjima kod zapošljavanja kako bi se omogućilo da pripremljeni radnici u zaštitnim radionicama mogu preći na radni angažman u normalnim uslovima; 4. vladina podrška službama za stručno osposobljavanje i službama za posredovanje pri zapošljavanju radnika sa invaliditetom kojim rukovodi nevladin sektor; 5. mjere podsticaja za osnivanje i rad zadruga koje formiraju same osobe sa invaliditetom i eventualno njihovo otvaranje prema ostalim radnicima; 6. podsticaj za razvoj male privrede, raznih tipova proizvodnih radionica za radnike sa invaliditetom, pod uslovom da ispunjavaju zakonski minimalne norme poslovanja; 7. otklanjanje svih prepreka koje ometaju pristup svim institucijama za obuku i rad osoba sa invaliditetom. Osim navedenih, predviđen je i čitav niz drugih mjera koje se tiču informacija i komunikacija, poreskih olakšica i sličnih internih dažbina, beneficija u pogledu

---

³¹ Član 4.; Vidjeti *Non-Discrimination in International Law, A Handbook for Practitioners*, ed. J. McBride et al., Interrights, London, 2011, p. 197.

„...Politika sprovođenja stručne rehabilitacije i zapošljavanja invalida svake države potpisnice treba da bude zasnovana na principima jednakih mogućnosti između radnika invalida i drugih radnika. Izjednačavanje mogućnosti i tretman invalidnih muškaraca i žena radnika, treba da bude poštovano“.

³² „Posebne pozitivne mjere ciljane na efektivno izjednačavanje mogućnosti i tretman između radnika invalida i ostalih radnika ne smije da bude gledano kao diskriminatorno u odnosu na druge radnike (član 4).

radnog vremena, podsticaja istraživačkih poduhvata vezanih za mogućnosti učešća radnika sa invaliditetom u normalni radni proces i sl.³³

Od izuzetnog značaja za integraciju radnika sa invaliditetom u radni proces je paragraf 12. gdje se ukazuje da prilikom kreiranja programa za reintegraciju osoba sa invaliditetom u društvo treba uzeti u obzir sve oblike osposobljavanja. Osposobljavanje za aktivnosti svakodnevnog života, stručno osposobljavanje i određeno opšte obrazovanje, ali i svi oblici neposredne podrške i podsticaja za zapošljavanje, zadržavanje i napredovanje u poslu.

Preporuka se bavi i detaljnim uputstvima za organizovanje i funkcionisanje službi za profesionalnu rehabilitaciju (paragrafi 16 i 17) i njihovom saradnjom (paragraf 18 i 19) sa širom zajednicom.

Sve specifičnosti obuke osoba koje se bave profesionalnom rehabilitacijom osoba sa invaliditetom sagledane su preporukama sadržanim u paragrafima 22-28, gdje se insistira na cilju da se obuka izvrši tako da mjere profesionalne rehabilitacije i reintegracije radnika invalida daju maksimalne rezultate.

Tekst Preporuke, nadalje, odnosi se na još nekoliko segmenata od velike važnosti za uspjeh ukupne integracije lica sa invaliditetom. To su pitanja saradnje poslodavačkih i radničkih organizacija i službi za profesionalnu rehabilitaciju, kao i pitanja saradnje samih osoba sa invaliditetom sa službama za profesionalno osposobljavanje, potom pitanja socijalnog osiguranja i ukupne koordinacije svih relevantnih faktora za uspjeh integracije u radni i ukupni društveni život.

3. Deklaracije, izjave, preporuke, savjeti

Osim navedenih, svakako najznačajnijih međunarodnih dokumenata, kojim se reguliše status osoba sa invaliditetom i društvu, donijet je čitav niz drugih, manje opšteg karaktera koji tretiraju pojedine oblasti društvenog života osoba sa invaliditetom ili se bave specifičnim problemima tog dijela populacije (npr. problemima osoba sa senzornim oštećenjima itd.).

Iz ugla zaštite interesa osoba sa invaliditetom, zanačajno je pomenuti i Deklaraciju o pravima invalida (1959), Načelo o zaštiti ljudi sa duševnim oboljenjima i zaštiti mentalnog zdravlja (1959), Talinska deklaracija o izvorima sredstava za invalidsko područje (1990), Načelo za zaštitu duševno oboljelih i poboljšanje stanja za mentalno zdravlje (1991), Bečka deklaracija (1993), Kopenhagenska deklaracija o socijalnom razvoju u svijetu (1995) itd.

Značajno je pomenuti da je specijalna agencija UNESCO-a donijela i niz preporuka u oblasti obrazovanja djece sa invaliditetom. Najvažniji među njima su Alternativni pristupi u obrazovanju gluhih, Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju (1960), Sandbergova deklaracija (1981), Deklaracija iz Salamanke (1994).

EU i Savjet Evrope, tvorci su takođe više međunarodno pravnih akata koji regulišu prava osoba sa invaliditetom. Rezolucija o znakovnom jeziku gluhih (1988), Saopštenje o jednakim mogućnostima za invalide, Nova stremljerna Evropske zajednice za tjelesne invalide (1990), Rezolucija o uključivanju invalidne djece i omladine u opšte vaspitno-obrazovne sisteme (1990), Rezolucija o jednakim pravima, a i mogućnostima za invalide (1996), Amsterdamski ugovor (1997).

Takođe, MOR je osim detaljnije analizirane Konvencije donio i više dokumenata u vidu savjeta, preporuka, zaključaka i sl, koja se tiču zapošljavanja osoba sa invaliditetom, npr. Preporuka br. 168 o rehabilitaciji i zapošljavanju invalida (1983),³⁴ koja je važna dopuna prethodno analiziranim Konvencijama 99 i 159, Zaključak o zapošljavanju invalida u društvu (1989).

³³ B. Šunderić: *Pravo MOR-a*, odeljak: Zaštita invalida, citirano delo, str. 450-451.

³⁴ B. Šunderić, *op.cit.*, str. 449.

Iz ovog selektivnog prikaza i analiza ključnih međunarodnih dokumenata, jasno je potpuno, da pravna regulativa pokriva veći dio problema bitnih za populaciju osoba sa invaliditetom, iako pravnici uglavnom zamjeraju na nedovoljno specifikovanom položaju pojedinih kategorija lica sa invaliditetom (koji imaju sasvim osobene probleme različite u odnosu na lica sa drugim tipom invaliditeta).³⁵ Ipak, ono što je najvažnije, jeste činjenica da položaj lica sa invaliditetom ne može biti suštinski promjenjen ukoliko države potpisnice ovih međunarodnih dokumenata, nakon ratifikacije istih, ne ugrade preporuke sadržane u ovim dokumentima u svoja nacionalna zakonodavstva. Od još većeg značaja je izgrađivanje različitih mehanizama, primjerenih svakoj zemlji ponaosob, za faktičku primjenu tih principa kroz različite vidove pomoći i zaštite osoba sa invaliditetom, čime bi se pružila prilika za što potpuniju integraciju u društvu kroz popravljavanje pravnih standarda koji regulišu ovu oblast. Dakle, solidna međunarodna pravna regulativa u ovoj oblasti može imati efekta tek kada se normativno znatno više približi faktičkom stanju u društvenom životu, drugim riječima kada za ratifikacijom uslijedi korektna ugradnja preporuka u nacionalna zakonodavstva, a potom se široko primjeni u svim bitnim oblastima socijalnog života.

ZAKLJUČAK

Analizom međunarodnih pravnih instrumenata, kao što su Standardna pravila UN-a za izjednačavanje mogućnosti osobama sa invaliditetom, Konvencija Međunarodne organizacije rada o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, kao i drugih Deklaracija i preporuka, jasno se prepoznaje ozbiljan napor međunarodne zajednice da obezbjedi ravnopravnost i inkluziju osoba sa invaliditetom u društvenim, ekonomskim i političkim procesima. Ovi dokumenti nude obimne smernice za poboljšanje pravnog okvira i uslova za punu integraciju osoba sa invaliditetom, ali je evidentno da, i pored postojećih zakonskih regulativa, postoji niz izazova u implementaciji tih principa na nacionalnim nivoima.

Iako su mnogi od ovih međunarodnih akata pravno obavezujući ili odražavaju političku volju država potpisnica, važno je naglasiti nekoliko ključnih oblasti koje zahtjevaju dodatnu pažnju i unapređenje kako bi se postigla stvarna inkluzija i ravnopravnost osoba sa invaliditetom.

Prvo, potrebno je obezbjediti proaktivnu primjenu međunarodnih standarda u nacionalnim zakonodavstvima. Iako međunarodni akti pružaju okvir za zaštitu prava osoba sa invaliditetom, važno je da države preduzmu konkretne korake u inkorporiranju preporuka i obaveza iz tih akata u svoje zakone i strategije. Kroz doslednu primenu ovih standarda, mogu se stvoriti uslovi za stvarni napredak u ovoj oblasti.

Takođe, ključna je eliminacija barijera, kako fizičkih, tako i kulturnih, koje i dalje predstavljaju prepreke za puno učešće osoba sa invaliditetom u društvenom životu. Iako je u poslednjim godinama postignut napredak u uklanjanju arhitektonskih barijera, još uvek postoji značajan prostor za poboljšanje pristupačnosti u svim oblastima, od obrazovanja do tržišta rada. Države članice moraju uložiti više resursa u infrastrukturu i tehnologije koje omogućavaju lakšu integraciju osoba sa invaliditetom.

Jedna od ključnih oblasti koju treba unaprijediti je zapošljavanje i profesionalna rehabilitacija osoba sa invaliditetom. Iako postoje međunarodni standardi koji se odnose na ovu problematiku, još uvijek je neophodno stvoriti uslove u kojima će tržište rada postati

---

³⁵ Vidjeti šire o tome u zborniku: *Prava osoba sa invaliditetom*, ur. J. Trkulja, CUPS, Beograd, 2003, naročito šire u tekstovima posvećenim analizi dokumenata koji se bave pravima osoba sa pojedinim vrstama invaliditeta.

inkluzivnije za osobe sa invaliditetom. Poslodavci moraju biti podstaknuti da obezbijede radne uslove koji su prilagođeni osobama sa invaliditetom, a države treba da obezbijede dodatnu podršku kroz specijalizovane agencije i organizacije koje se bave zapošljavanjem i rehabilitacijom.

Pored toga, važno je raditi na obuci i obrazovanju stručnjaka koji rade sa osobama sa invaliditetom. Medicinsko osoblje, socijalni radnici, kao i nastavnici i vaspitači, moraju biti posebno obučeni za rad sa ovom populacijom. Samo kroz kvalitetnu edukaciju i sveobuhvatan pristup može se obezbijediti da osobe sa invaliditetom ne samo da budu uključene u društvo, već i da imaju mogućnosti za napredak u obrazovanju i karijeri.

Uloga civilnog društva i nevladinih organizacija koje se bave pitanjima invaliditeta takođe je od ključnog značaja. Ove organizacije treba da budu aktivno uključene u kreiranje politika i donošenje odluka, kao i u praćenje njihovih efekata. Države treba da pruže podršku ovim organizacijama, jer njihov doprinos u zaštiti prava osoba sa invaliditetom i u prevazilaženju barijera koje oni svakodnevno susreću, predstavlja neprocjenjiv resurs.

Na kraju, države članice UN-a i Međunarodne organizacije rada moraju preduzeti konkretne korake kako bi obezbijedile mehanizme za praćenje implementacije međunarodnih standarda i redovno revidirale postojeće politike. Samo kroz sveobuhvatan pristup, koji uključuje donošenje i primjenu odgovarajućih zakona, strategija i socijalnih usluga, biće moguće osigurati stvarnu integraciju osoba sa invaliditetom u društveni život.

Lista referenci:

1. S. Avramov, M. Kreća: *Međunarodno javno pravo*, Beograd, 1989.
2. M. Ashley Stein & I. Bantekas: Including Disability in Business and Human Rights and Corporate Practice, *Business and Human Rights Journal*, Vol.6, Issue 3, 2021.
3. S. Dedić, J. Gradašević-Sijerčić: *Radno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2005.
4. L. Despuj: *Ljudska prava i lica sa specijalnim potrebama*, JKPLJP, Beograd, 2001.
5. J. McBride et al. (eds): *Non-Discrimination in International Law, A Handbook for Practitioners*, , Interrights, London, 2011.
6. J. Petrović: *Odnos društva prema invalidima – doktorska disertacija*, Filozofski fakultet u Beogradu, Beograd, 2004, str. 30.
7. B. Šunderić: *Pravo MOR-a*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2001.
8. D. Tadić: Međunarodni pravni akti o pravima osoba s invaliditetom, Zbornik: *Prava osoba s invaliditetom*, ur. J. Trkulja, CUPS, Beograd, 2003. str. 185.
9. D. Tatić: Uperedna analiza antidiskriminacijskih odredbi Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom i Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom Srbije, Zbornik: *Petogodišnjica usvajanja Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom*, ur. S. Gajin, Centra za unapređivanje pravnih studija, Beograd, 2011.
10. M. Tomović: *Međunarodne konvencija rada – Preporuka br. 99 o stručnom osposobljavanju i preosposobljavanju invalida*, 1955, Institut za dokumentaciju zaštite na radu „Edvard Kardelj“, Niš, 1981.
11. V. Vasiljević, *Prava čoveka*, zbornik dokumenata, Beograd 1991.
12. Deklaracija UN o pravima mentalno retardiranih osoba (usvojena 20. decembra 1971. godine, UN 28/56).
13. Deklaracija UN o pravima invalida (usvojena 09.12.1975. godine, 34/47).
14. Konvencija MOR-a broj 142 o profesionalnoj rehabilitaciji, stručnom osposobljavanju i razvoju ljudskih resursa, iz 1975. godine, ratifikovana od strane SFRJ („Službeni list SFRJ“, broj 14/82).
15. Konvencija MOR broj 159 o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa inavliditetom Službeni list SFRJ, Međunarodni ugovori, br. 3/87
16. Preporuka MOR-a broj 22 o minimalnim naknadama za radnike, iz 1925. godine.
17. Preporuka MOR-a broj 71 o zapošljavanju, donijeta 1944.
18. Rezolucija broj 37/52, od 03. decembra 1982. godine Generalne Skupštine UN kojom se usvaja Svetski akcioni program za lica sa invaliditetom.
19. Rezolucija br.37/53, od 03. decembra 1982. godine UN o primeni Svetskog akcionog programa z a lica sa invaliditetom.
20. World Programme of Action concerning Disabled Persons (Svjetski program akcije koji se odnosi na lica sa specijalnim potrebama). Objavljeno od strane Odeljenja za ekonomsko i socijalno informisanje i Centar za socijalni razvoj i humanitarna pitanja, 1983 DESI.S97.

EJDŽIZAM KAO POVOD ZA UGROŽAVANJE BEZBEDNOSTI I VRŠENJE KRIVIČNIH DELA PREMA STARIJIM LICIMA SA OSVRTOM NA KRIVIČNO ZAKONODAVSTVO U REPUBLICI SRBIJI

Apstrakt

Ejdžizam, kao oblik diskriminacije zasnovan na starosnom dobu, može biti značajan faktor koji doprinosi vršenju krivičnih dela prema starijim osobama. Ovaj rad istražuje povezanost ejdžizma i krivičnih dela koja su počinjena prema starima, sa posebnim osvrtom na odredbe Zakonika o krivičnom postupku Republike Srbije. Fokus je na vrstama nasilja, motivima počinitelaca, i pravnim mehanizmima koji su dostupni za zaštitu starijih osoba, uz analizu institucionalnog odgovora na problem ejdžizma u Srbiji.

Ključne reči: ejdžizam, starije osobe, krivična dela, Zakonik o krivičnom postupku, Srbija

Abstract

Ageism, as a form of discrimination based on age, can be a significant factor contributing to the commission of criminal offenses against older individuals. This paper explores the connection between ageism and crimes committed against the elderly, with a particular focus on the provisions of the Criminal Procedure Code of the Republic of Serbia. The focus is on the types of violence, the motives of offenders, and the legal mechanisms available to protect older persons, along with an analysis of the institutional response to the issue of ageism in Serbia.

Keywords: ageism, older persons, criminal offenses, Criminal Procedure Code, Serbia

---

¹ Nastavnik Osnova bezbednosti, Srednja škola unutrašnjih poslova „Jakov Nenadović“, Sremska Kamenica - Srbija.

² Koordinator Internacionalne policijske asocijacije (IPA) za AP Vojvodinu.

1. Uvod

Savremeno društvo suočava se s izazovom koji je istovremeno i odgovornost. Tu se svrstava i jedna bitna stavka - briga o starijim licima. Za početak „definišimo“ ko se računa u starija lica. Izraz „stariji“ se koristi u cilju proširenja pravne zaštite, koja nije i ne može biti isključivo vezana za godine budući da se početak starosti u različitim zemljama računa od različitih godina. To je i stav Svetske zdravstvene organizacije: “Najrazvijenije zemlje sveta su prihvatile starost od 65 godina kao definiciju ‘starije’ ili stare osobe, ali, kao i svi zapadni koncepti, ovo nije u potpunosti primenljivo na situaciju u Africi. I pored toga što je ova definicija arbitrarna, ipak je povezana sa godinama u kojima osoba može početi da prima penziju. U ovom trenutku ne postoji standardni numerički kriterijum Ujedinjenih Nacija, ali je postignut dogovor da se 60+ godina može odnositi na stariju populaciju. Iako postoje definicije koje se obično koriste za starije godine, ne postoji dogovor o trenutku kada osoba postaje starom. Uobičajeno kalendarsko doba koje predstavlja ulaz u stare godine pretpostavlja jednakost biološkim godinama, a opet, u isto vreme, generalno je prihvaćeno da ove dve granice nisu nužno sinonimi”³.

U eri ubrzanog tehnološkog napretka i društvenih promena, starija populacija često ostaje na marginama, suočena s nizom problema, od socijalne izolacije i finansijske nesigurnosti do nedostatka odgovarajuće zdravstvene i pravne zaštite. Pitanje bezbednosti starijih lica postaje ključno, ne samo zbog potrebe za očuvanjem njihovog fizičkog i psihološkog integriteta, već i zbog šireg društvenog značaja koji ova populacija nosi kao nosilac znanja, tradicije i iskustva. Ova situacija ne samo da ugrožava njihovu sigurnost, već i narušava duh zajednice koja bi trebala da ih poštuje i ceni.

Starija lica su često izložena višestrukim rizicima – od nasilja u porodici i prevara, do sajber kriminala⁴ i neadekvatnog tretmana u institucijama koje bi trebalo da im pruže podršku. Osim toga, briga o njihovoj bezbednosti uključuje i osiguranje dostojanstvenog života kroz socijalnu integraciju, međugeneracijsku saradnju i stvaranje uslova koji omogućavaju njihovu aktivnu participaciju u društvenim tokovima.

U ovom radu istražujemo kako se pitanja bezbednosti starijih lica mogu rešavati kroz multidisciplinarni pristup, uključujući pravne, ekonomske, zdravstvene i tehnološke aspekte. Fokus će biti na identifikaciji ključnih problema, analizi postojećih mehanizama zaštite i predlaganju mera koje mogu doprineti unapređenju kvaliteta njihovog života kao i očuvanju njihovog dostojanstva. Ova tema nije samo izazov današnjice, već i zalag za budućnost društva koje teži pravdi, solidarnosti i jednakim mogućnostima za sve svoje članove⁵. Ovde bi se posebno mogao istaći tzv. Ejdzizam.

Ejdzizam (engl. ageism) označava diskriminaciju, predrasude ili stereotipe usmerene prema pojedincima ili grupama na osnovu njihovih godina. Ovaj pojam može se odnositi na različite starosne grupe, ali najčešće pogađa starije ljude, koji se često suočavaju sa stereotipima o tome da su nesposobni, nezainteresovani za tehnologiju ili manje vredni u društvenim i radnim kontekstima.

---

³ World Health Organization, Proposed Working Definition of an Older Person in Africa for the MDS Project, Geneva: WHO, 2002, str. 1.

⁴ World Health Organization, World Report on Ageing and Health, Geneva: WHO, 2015, str. 45.

⁵ Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Diskriminacija starijih lica u Republici Srbiji, Beograd: Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, 2021, str. 10.

Ejdzizam se manifestuje na različite načine, uključujući:

- Na radnom mestu: starije osobe se ponekad zaobilaze prilikom zapošljavanja ili unapređenja.
- U svakodnevnom životu: nepravedno postupanje prema starijim osobama u medicinskoj nezi, porodičnim odnosima ili društvenim situacijama.
- Kroz medije i kulturu: perpetuiranje negativnih stereotipa o starenju.

2. Starija lica u savremenom društvu – demografski i društveni izazovi

Proces starenja populacije jedno je od najvažnijih demografskih obeležja savremenog sveta. Povećanje očekivanog životnog veka, uz smanjenje nataliteta, dovelo je do značajnog porasta učešća starijih lica u ukupnoj populaciji. Ova demografska transformacija nameće brojne društvene izazove koji zahtevaju pažljivu analizu i strateški pristup kako bi se obezbedila njihova integracija i dostojanstveno starenje.

Starija lica se često suočavaju sa socijalnom marginalizacijom, koja se ogleda u smanjenju njihove uloge u zajednici i ograničenim mogućnostima za doprinos društvu. Ova marginalizacija često proizlazi iz stereotipa o starijim osobama kao manje produktivnim ili čak teretom za društvo⁶. Na primer, mnogi stariji pojedinci, koji su ceo život radili kao učitelji, sada se osećaju zaboravljeno i usamljeno, bez mogućnosti da prenesu svoje znanje mlađim generacijama⁷. Uz to, mnogi stariji pojedinci žive u izolaciji, bez odgovarajuće mreže podrške porodice ili zajednice, što ih čini ranjivim na različite oblike nasilja, prevara i zanemarivanja⁸.

Ekonomski izazovi takođe igraju ključnu ulogu. Veliki broj starijih lica suočen je sa finansijskom nesigurnošću, bilo zbog niskih penzija, nedostatka štednje ili dodatnih troškova koje nameću zdravstveni problemi i potreba za negom⁹. Ovo dodatno produbljuje jaz između starijih i mlađih generacija, stavljajući starije ljude u nepovoljan položaj kada je u pitanju pristup osnovnim resursima i uslugama.

Uz to, brzi tehnološki napredak stvara dodatne barijere za stariju populaciju. Digitalna pismenost postaje neophodna za svakodnevni život, ali stariji ljudi često nemaju priliku da savladaju nove tehnologije, čime postaju isključeni iz digitalne ekonomije i društvenih tokova. Ova digitalna isključenost ne samo da otežava njihov svakodnevni život, već ih čini i podložnijim različitim oblicima sajber kriminala i manipulacija¹⁰.

Uprkos izazovima, starija lica imaju neprocenjivu vrednost za društvo. Njihovo iskustvo, mudrost i znanje predstavljaju resurs koji je od ključne važnosti za međugeneracijski dijalog i održivi razvoj zajednice. Međutim, kako bi se ova vrednost u potpunosti iskoristila, potrebno je stvoriti okruženje koje podstiče njihovu aktivnu participaciju i doprinos društvenim procesima.

Prepoznavanje demografskih i društvenih izazova s kojima se suočava starija populacija ključno je za oblikovanje strategija koje će osigurati njihovu bezbednost, dostojanstvo i kvalitet

---

⁶ Babović, M., Socijalna uključenost starijih osoba u Srbiji, Beograd: SeConS, 2018, str. 15.

⁷ Babović, M., Socijalna uključenost starijih osoba u Srbiji, Beograd: SeConS, 2018, str. 15.

⁸ World Health Organization, World Report on Ageing and Health, Geneva: WHO, 2015, str. 45.

⁹ Pavlović, V., Ekonomska nesigurnost u doba COVID-19, Beograd: Fakultet političkih nauka, 2021, str. 25.

¹⁰ Novak, J. i Đorđević, A., Digitalna pismenost starijih lica u Srbiji, Beograd: Institut za sociološka istraživanja, 2020, str. 10.

života. Samo kroz integrisani pristup, koji uključuje sve relevantne aktere – od porodice i zajednice do državnih institucija i organizacija civilnog društva – moguće je odgovoriti na potrebe ove ranjive, ali značajne populacione grupe.

2.1 Demografska struktura Srbije

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku Srbije (RZS), prosečna starost stanovništva Republike Srbije porasla je sa 42,1 godine 2011. na 43,9 godina 2023. godine¹¹. Indeks starenja, koji prikazuje odnos osoba starijih od 60 godina prema onima mlađim od 20, povećao se sa 121,9 na 150,5 u istom periodu. Udeo mladih (0–14 godina) ostao je stabilan na 14,4%, dok je procenat starijih od 65 godina porastao sa 17,3% na 22,3%. Očekivano trajanje života se povećavalo do pandemije COVID-19, a u 2023. godini dostiglo je 73,9 godina za muškarce i 78,7 godina za žene. Iako duži životni vek žena može izgledati pozitivno, on nosi i određene negativne posledice. Žene često žive duže sa zdravstvenim problemima i suočavaju se s rodnim nejednakostima koje utiču na njihove materijalne uslove života u starosti, posebno ukoliko ostanu same. Broj dece u uzrastu 0–14 godina na kraju projekcionog perioda biće dvostruko manji u poređenju sa brojem osoba starih 65 i više godina. Osnovna karakteristika demografskih kretanja u Republici Srbiji od 2022. do 2052. godine biće proces depopulacije, pri čemu se očekuje da će broj stanovnika do 2052. godine biti manji nego 2022. godine, uz negativan prirodni priraštaj. Stanovništvo će se suočiti sa starenjem, a prema srednjim projekcijama, prosečna starost će porasti, dok će se stopa rađanja zadržati na niskom nivou. Ova situacija će dodatno uticati na smanjenje broja opština sa malim brojem stanovnika, posebno u nekim regionima poput borske i zaječarske oblasti. Posebno je značajno naglasiti povećanje udela najstarijih osoba, onih starijih od 80 godina, koji će u ukupnom stanovništvu rasti sa 4,5% u 2022. godini na 7,3% do 2052. godine. Ovaj trend ukazuje na sve veće starenje populacije i potencijalne izazove u pružanju adekvatne socijalne i zdravstvene zaštite ovoj grupi.

2.2 Socijalna uključenost starijih osoba

Ukoliko se uporede demografske piramide stanovništva Srbije iz 2016. godine i projekcija za 2041. godinu, jasno je da će starije osobe, posebno žene starije od 80 godina, činiti sve veći deo ukupne populacije. Stoga je od vitalnog značaja da se već sada obezbede uslovi za kvalitetan život ove grupe dok su još uvek ekonomski aktivni¹².

3. Bezbednosni aspekti zaštite starijih lica

Savremeno društvo suočeno je s brojnim izazovima u oblasti bezbednosti starijih lica, koji zahtevaju sistematičan i multidisciplinarn pristup. Starija populacija je posebno ranjiva na različite oblike nasilja, ekonomskih prevara i digitalnih zloupotreba, što ih čini metom različitih bezbednosnih rizika¹³. U ovom delu rada fokusiramo se na tri ključne oblasti: fizičku, ekonomsku i digitalnu bezbednost, sa ciljem identifikovanja problema i predlaganja konkretnih mera zaštite. U skladu sa Krivičnim zakonikom Republike Srbije i Zakonikom o krivičnom postupku (ZKP), stariji ljudi mogu biti žrtve različitih krivičnih dela:

¹¹ Republički zavod za statistiku, Statistički godišnjak Republike Srbije, Beograd: RZS, 2024, str. 32.

¹² UNDP, Nacionalni izveštaj o ljudskom razvoju: Srbija 2022, Beograd: UNDP, 2022, str. 20.

¹³ World Health Organization, World Report on Ageing and Health, Geneva: WHO, 2015, str. 45.

1. **Fizičko nasilje**

Krivična dela: Nasilje u porodici (čl. 194 KZ)¹⁴, nanošenje telesnih povreda (čl. 121 i 122 KZ)¹⁵.

Ejdžizam doprinosi opravdavanju nasilja prema starijima zbog percepcije njihove „slabosti“ i „nesposobnosti“ da se brane¹⁶.

2. **Psihičko nasilje**

Krivična dela: Zlostavljanje i mučenje (čl. 137 KZ), ugrožavanje sigurnosti (čl. 138 KZ)¹⁷.

Psihološko nasilje često uključuje pretnje, zastrašivanje i socijalnu izolaciju starijih osoba.

3. **Ekonomska eksploatacija**

Krivična dela: Prevara (čl. 208 KZ), Pronevera (čl. 364 KZ)¹⁸.

Počinioci često koriste starosnu ranjivost i poverenje da bi prisvojili novac, imovinu ili penzije starijih osoba.

4. **Zanemarivanje i nebriga**

Krivična dela: Kršenje porodičnih obaveza (čl. 196 KZ), nepružanje pomoći (čl. 127 KZ)¹⁹.

Zanemarivanje starijih osoba može imati ozbiljne posledice po njihovo zdravlje i dostojanstvo.

3.1. **Fizička bezbednost i zaštita od nasilja**

Prema SZO nasilje se definiše kao “namerno korišćenje fizičke snage ili sile, zaprećene ili realizovane, prema samome sebi, prema drugoj osobi, ili prema grupi ljudi ili čitavoj zajednici, koje kao rezultat daje ili bi sa velikom verovatnoćom moglo da izazove povredu, smrt, psihološke posledice, neželjen smer nečijeg razvoja ili deprivaciju”²⁰. Fizička bezbednost starijih lica predstavlja osnovni preduslov za očuvanje njihovog dostojanstva i kvaliteta života. Nažalost, stariji ljudi su često izloženi nasilju u različitim oblicima – od nasilja u porodici do zanemarivanja ili zlostavljanja u institucijama koje bi trebale da im pruže podršku. Mnogi od njih se osećaju bespomoćno, kao da su njihovi životi izgubili smisao i dostojanstvo. Ove situacije često ostaju neprijavljene zbog straha, stida ili zavisnosti od počinioca nasilja.

Edukacija policijskih službenika o specifičnostima zaštite starijih lica i senzibilizacija zajednice ključni su koraci ka rešavanju ovog problema. Takođe, zakonske mere koje omogućavaju brzu i efikasnu reakciju, kao i strože sankcije za počinioce, igraju značajnu ulogu u prevenciji. Aktivno uključivanje organizacija civilnog društva, kroz pružanje psihosocijalne podrške i besplatne pravne pomoći, dodatno jača mrežu zaštite starijih lica.

¹⁴ Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005..., čl. 194.

¹⁵ Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005..., čl. 121, 122.

¹⁶ World Health Organization, World Report on Ageing and Health, Geneva: WHO, 2015, str. 45.

¹⁷ Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005..., čl. 137, 138.

¹⁸ Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005..., čl. 208, 364.

¹⁹ Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005..., čl. 196, 127.

²⁰ World Health Organization, World Report on Ageing and Health, Geneva: WHO, 2015, str. 45.

3.2. Ekonomska bezbednost i sprečavanje prevara

Starija populacija često postaje meta finansijskih prevara – od telefonskih do lažnih investicija. Ovi incidenti ne samo da ugrožavaju njihovu ekonomsku stabilnost već i narušavaju njihovo poverenje u društvene i pravne sisteme. Svaka prevara ostavlja duboke rane, čineći ih sumnjičavima prema svemu što dolazi izvan njihovog malog sveta²¹.

Rešenja za ovaj problem leže u unapređenju zakonske regulative koja bi oštro kažnjavala počiniocima ovih prevara i omogućila bržu povratnu reakciju pravosudnih organa. Edukativne kampanje usmerene na podizanje svesti starijih lica o najčešćim metodama prevara, kao i obuke za prepoznavanje rizičnih situacija, značajno bi smanjile izloženost ove populacije finansijskim zloupotrebama. Istovremeno, jačanje saradnje između banaka, institucija i organizacija civilnog društva doprinosi bržem otkrivanju i sprečavanju takvih aktivnosti.

3.3. Digitalna bezbednost i tehnološka integracija

U eri digitalizacije, stariji ljudi često zaostaju u pogledu tehnološke pismenosti, što ih čini podložnim sajber prevarama, krađi identiteta i zloupotrebi ličnih podataka²². Ova vrsta ugrožavanja ima dalekosežne posledice, jer dodatno isključuje stariju populaciju iz savremenih društvenih tokova i doprinosi njihovoj izolaciji.

Ključ za rešavanje ovog problema leži u edukaciji i tehnološkom opismenjavanju starijih lica. Organizacija radionica za sigurno korišćenje interneta, kao i razvoj prilagođenih digitalnih platformi, može značajno smanjiti rizike. Uz to, države i nevladine organizacije mogu pokrenuti programe podrške za starije korisnike, kroz koje bi im se pružala besplatna pomoć u rešavanju digitalnih problema. Istovremeno, jačanje zakonskih okvira za zaštitu ličnih podataka i oštrije sankcije za sajber kriminalce doprinose povećanju ukupne digitalne bezbednosti.

Sveobuhvatna zaštita starijih lica zahteva dalji razvoj strategija koje integrišu ove bezbednosne aspekte u širi društveni kontekst.

5. Socijalna integracija starijih lica kao factor njihove bezbednosti

Socijalna integracija starijih lica predstavlja ključni element njihove ukupne bezbednosti, jer doprinosi očuvanju dostojanstva, jačanju međuljudskih odnosa i smanjenju rizika od socijalne izolacije. Aktivno učešće starijih osoba u društvenim tokovima pozitivno utiče na njihovo mentalno i fizičko zdravlje, dok zajednica kroz njihove aktivnosti stiče dragoceno znanje i iskustvo. U nastavku se razmatraju dva ključna aspekta socijalne integracije: međugeneracijska solidarnost i uloga lokalnih zajednica u očuvanju dostojanstva starijih osoba.

---

²¹ Pavlović, V., Ekonomska nesigurnost u doba COVID-19, Beograd: Fakultet političkih nauka, 2021, str. 25.

²² Novak, J. i Đorđević, A., Digitalna pismenost starijih lica u Srbiji, Beograd: Institut za sociološka istraživanja, 2020, str. 10.

4.1. Socijalna uključenost i međugeneracijska solidarnost

U svetlu demografskih promena širom Evrope, starija populacija čini značajan i sve veći deo stanovništva Evropske unije²³. Zbog toga je izuzetno važno obezbediti kvalitetne mogućnosti za učenje starijih osoba i uključiti ih u strategije doživotnog obrazovanja i aktivnog društvenog angažmana. Socijalna uključenost starijih lica ima direktan uticaj na njihovu bezbednost, jer prevencija socijalne izolacije smanjuje rizik od depresije, zanemarivanja i zlostavljanja. U savremenom društvu, međugeneracijske aktivnosti igraju ključnu ulogu u povezivanju starijih i mladih generacija, čime se ne samo jača zajedništvo, već i razmenjuju vrednosti, iskustva i znanja.

Aktivnosti poput zajedničkih radionica, sportskih i kulturnih događaja, kao i volontiranja, omogućavaju starijima da se osećaju korisno i cenjeno, dok mlađe generacije stiču svest o važnosti solidarnosti i poštovanja prema starijima. Takođe, ovakve aktivnosti pomažu u razbijanju stereotipa o starijim ljudima kao pasivnim i zavisnim članovima društva.

Državne institucije, škole i nevladine organizacije mogu preuzeti inicijativu u kreiranju programa koji podstiču međugeneracijsku solidarnost. Na primer, uvođenje obrazovnih programa u kojima stariji prenose svoje znanje mladima, ili osnivanje centara za međugeneracijsko učenje, može značajno doprineti socijalnoj uključenosti starijih lica.

4.2. Uloga zajednice u očuvanju dostojanstva starijih

Lokalne zajednice imaju presudnu ulogu u očuvanju dostojanstva starijih osoba kroz stvaranje uslova za njihovu aktivnu participaciju u društvenim aktivnostima. Projekti koji omogućavaju starijim licima da doprinesu zajednici, bilo kroz volonterski rad, mentorstvo ili kulturne manifestacije, imaju višestruke koristi – oni povećavaju osećaj svrhe kod starijih ljudi i unapređuju socijalnu koheziju.

Starijim građanima treba omogućiti pristup obrazovnim, kulturnim i društvenim resursima. Oni bi trebali imati priliku da se u potpunosti uključe u društveni život, ostanu aktivni, samostalni i očuvaju svoje zdravlje tokom procesa starenja. Posebnu pažnju treba posvetiti razvoju usluga i infrastrukture koje olakšavaju svakodnevni život starijih osoba, poput besplatnih kurseva za tehnološku pismenost, organizovanog prevoza za osobe sa smanjenom pokretljivošću i usluga pomoći u kući. Pored toga, lokalne vlasti mogu osigurati dostupnost socijalnih centara i programa za starije osobe, gde bi oni mogli da se okupljaju, razmenjuju iskustva i učestvuju u različitim aktivnostima.

Uključivanje starijih lica u donošenje odluka na lokalnom nivou dodatno doprinosi njihovom osećaju pripadnosti i značaja u zajednici. Glas starijih ljudi u planiranju lokalnih politika i programa doprinosi njihovoj integraciji i osigurava da njihove potrebe i interesi budu uzeti u obzir.

Aktivna uloga zajednice i međugeneracijska saradnja ostaju ključni za unapređenje položaja starijih osoba u društvu.

---

²³ United Nations Economic Commission for Europe, Social Inclusion of Older Persons through Intergenerational Programmes, Geneva: UNECE, 2020, str. 14.

5. Pravni okvir i institucionalna podrška starijim licima

Pravni okvir i institucionalna podrška starijim licima predstavljaju ključne elemente osiguravanja njihovih prava i dostojanstvenog života u savremenom društvu. Starija populacija suočava se sa brojnim izazovima, uključujući ekonomsku nesigurnost, zanemarivanje i nedostatak pristupa adekvatnim uslugama. Efikasan pravni sistem i funkcionalne institucije igraju presudnu ulogu u prepoznavanju i rešavanju ovih problema.

Ova tema se bavi analizom postojećih zakonskih propisa i institucija koje pružaju podršku starijima, identifikovanjem nedostataka u trenutnom sistemu i predlaganjem preporuka za unapređenje zakonskih i institucionalnih mehanizama zaštite starijih osoba.

Stereotipi koji podržavaju ejdžizam uključuju percepciju starijih osoba kao: fizički i mentalno slabih, nepotrebnih članova društva, laka meta za manipulaciju i eksploataciju²⁴. Ovi stereotipi mogu motivisati nasilje ili zanemarivanje, pri čemu počinioci često osećaju da njihovi postupci neće biti sankcionisani.

5.1 Zakonski propisi u oblasti zaštite starijih lica

Zakonski okvir koji reguliše prava i zaštitu starijih osoba obuhvata različite segmente: socijalnu zaštitu, zdravstvenu negu, zaštitu od nasilja i diskriminacije, kao i osiguranje dostojanstvenog života. U većini država, uključujući Srbiju, ovaj okvir je definisan kroz zakone o socijalnoj zaštiti, radnom pravu, porodičnim odnosima i zaštiti od diskriminacije.

U Srbiji, Zakon o socijalnoj zaštiti nudi osnovu za pružanje socijalnih usluga starijima²⁵, dok Zakon o zabrani diskriminacije propisuje zaštitu od svakog oblika starosne diskriminacije²⁶. Takođe, postoji niz specijalizovanih uredbi i strategija, poput Nacionalne strategije za starenje, koje imaju za cilj unapređenje kvaliteta života starijih osoba. Međutim, primena ovih zakona u praksi često nailazi na prepreke zbog ograničenih resursa, neefikasnosti institucija i nedovoljne svesti javnosti. Ovo su samo neki od primera kako je kroz zakone rešeno ovo osetljivo pitanje u Republici Srbiji.

Zakon o socijalnoj zaštiti:

1. Načela poštovanja integriteta i dostojanstva korisnika (član 24) - Ovaj član naglašava pravo korisnika na socijalnu zaštitu koja se zasniva na poštovanju fizičkog i psihičkog integriteta, bezbednosti i moralnih vrednosti²⁷, što je ključno za dostojanstvo starijih osoba.
2. Načelo zabrane diskriminacije (član 25) - Ova odredba zabranjuje diskriminaciju korisnika socijalne zaštite po osnovu starosti²⁸, čime se dodatno osigurava zaštitna prava starijih osoba.
3. **Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije** predviđa posebne mere zaštite za ranjive kategorije, uključujući starije osobe:

²⁴ World Health Organization, World Report on Ageing and Health, Geneva: WHO, 2015, str. 45.

²⁵ Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik RS, br. 24/2011, 36/2022.

²⁶ Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni glasnik RS, br. 22/2009, 52/2021.

²⁷ Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik RS, br. 24/2011, 36/2022, čl. 24.

²⁸ Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik RS, br. 24/2011, 36/2022, čl. 25.

Pravo na Posebno osetljivog svedoka (član 103) – Ova odredba se odnosi na starije osobe kao posebno osetljive svedoke koji često igraju ključnu ulogu u slučajevima porodičnog nasilja²⁹, pružajući im dodatne mere zaštite tokom postupka.

4. Postavljanje Branioca po službenoj dužnosti (član 76) – U situacijama kada je to potrebno, starijim osobama može biti dodeljen pravni zastupnik kako bi se osigurala njihova prava i interesi tokom krivičnog postupka³⁰.

5. **Zakon o sprečavanju nasilja u porodici:**

Procena rizika (član 16) - Ovaj član definiše hitne mere zaštite koje se mogu primeniti u slučajevima nasilja nad starijim osobama, uključujući izbacivanje počinioca iz zajedničkog doma i pružanje privremenog smeštaja za žrtve nasilja³¹.

6. **Krivični zakonik Republike Srbije:**

Nasilje u porodici (član 194)³² - odnosi se na nasilje u porodici i definiše različite oblike nasilja koje jedan član porodice može izvršiti nad drugim članom.

Ove odredbe ističu značaj pravne zaštite starijih osoba i pružaju im neophodnu podršku u situacijama kada su izložene nasilju ili zlostavljanju. Ovi dokumenti zajedno čine sveobuhvatan okvir za unapređenje prava i sigurnosti starijih lica, osiguravajući im dostojanstvenu starost i aktivno učešće u društvenom životu.

5.2 Institucionalna podrška i izazovi

Institucije kao što su centri za socijalni rad, domovi za stare, gerontološki centri i nevladine organizacije igraju ključnu ulogu u pružanju podrške starijim osobama. Njihova funkcija obuhvata ne samo pružanje osnovnih usluga, već i podršku u očuvanju njihovih prava i integracije u društvo. Međutim, u praksi se javljaju problemi poput:

- nedostatka kapaciteta u ustanovama za smeštaj starijih lica,
- neadekvatnih uslova u pojedinim domovima za stare,
- sporosti u pružanju pomoći starijima koji su žrtve nasilja,
- nedovoljnih resursa za programe koji uključuju starija lica u društvene aktivnosti.

Pored toga, često postoji nedovoljna koordinacija između različitih institucija, što dovodi do neefikasnosti u pružanju podrške.

5.3 Preporuke za unapređenje pravnog i institucionalnog Sistema

Unapređenje zakonskog okvira i institucionalne podrške zahteva strateški pristup i povećano ulaganje u resurse. Ključne preporuke uključuju:

1. Reforma zakonskog okvira: Potrebno je ažurirati postojeće zakone kako bi se adekvatno adresirali savremeni izazovi sa kojima se suočavaju starije osobe, uključujući digitalnu pismenost i zaštitu od sajber prevara.
2. Unapređenje institucionalnih kapaciteta: Povećanje kapaciteta domova za stare, ulaganje u obuku zaposlenih i osiguranje kvaliteta usluga kroz redovne inspekcije.

²⁹ Zakonik o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br. 72/2011..., čl. 103.

³⁰ Zakonik o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br. 72/2011..., čl. 76.

³¹ Zakon o sprečavanju nasilja u porodici, Službeni glasnik RS, br. 94/2016, čl. 16.

³² Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005..., čl. 194.

3. Jačanje međuresorne saradnje: Bolja koordinacija između socijalnih, zdravstvenih i pravosudnih institucija kako bi se osigurala brza i adekvatna pomoć starijima.
4. Edukacija i podizanje svesti: Organizovanje kampanja i edukativnih programa za starije osobe, njihove porodice i širu javnost kako bi se podstakla empatija i razumevanje njihovih prava i potreba.
Efikasna primena pravnih i institucionalnih mera ostaje presudna za osiguranje prava i dobrobiti starije populacije.

6. Preporuke za unapređenje bezbednosti starijih lica

Unapređenje bezbednosti starijih lica zahteva multidisciplinarn pristup koji uključuje jačanje kapaciteta institucija, podizanje svesti zajednice, te osnaživanje starijih osoba kroz edukaciju i tehničku podršku. Savremeno društvo suočeno je s izazovima koje donosi starenje populacije, ali i s prilikama da se kroz inovativne mere i programe poboljša kvalitet života starijih i njihova bezbednost.

6.1 Razvoj specijalizovanih obuka za policijske službenike

Policijski službenici često su prvi kontakt starijih osoba sa sistemom zaštite. Njihova obuka mora biti specifično usmerena ka prepoznavanju rizika sa kojima se starije osobe suočavaju, uključujući nasilje u porodici, prevare i zanemarivanje. Ključne mere uključuju:

- Organizovanje obaveznih edukacija za policijske službenike o specifičnostima zaštite starijih lica.
- Razvoj protokola za brzo i efikasno reagovanje na prijave nasilja ili zloupotreba.
- Uvođenje specijalizovanih timova unutar policijskih službi, obučeni za rad sa starijim osobama.

6.2 Kampanje za edukaciju starijih lica o digitalnoj i ekonomskoj bezbednosti

Finansijske prevare i digitalne zloupotrebe predstavljaju sve veći problem za stariju populaciju. Edukativne kampanje mogu značajno doprineti smanjenju ovih rizika. Predlaže se:

- Organizacija lokalnih radionica i seminara za starije osobe o prepoznavanju prevara, bezbednom rukovanju finansijama i korišćenju digitalnih alata.
- Distribucija informativnih materijala putem televizije, radio stanica i štampanih medija, prilagođenih starijoj populaciji.
- Saradnja s bankama i telekomunikacionim kompanijama radi pružanja personalizovane podrške starijima.

6.3 Uvođenje savremenih tehnologija za olakšavanje svakodnevnog života starijih

Tehnologija može igrati ključnu ulogu u povećanju bezbednosti starijih lica i olakšavanju njihove svakodnevice. Neki od predloga uključuju:

- Implementacija sistema kućne automatizacije (pametni alarmi, senzori za pad, uređaji za praćenje zdravlja).
- Uvođenje mobilnih aplikacija prilagođenih starijima, koje nude pomoć u hitnim situacijama ili podsećanje na uzimanje lekova.

- Subvencije za starije osobe za nabavku tehnologija koje poboljšavaju njihovu sigurnost i kvalitet života³³.

6.4 Promocija međugeneracijske solidarnosti i programa volontiranja

Međugeneracijska solidarnost igra ključnu ulogu u očuvanju bezbednosti i socijalne integracije starijih lica. Predložene mere uključuju:

- Razvoj programa volontiranja, gde mladi pomažu starijima u svakodnevnim aktivnostima, kao što su kupovina, korišćenje tehnologije i fizička aktivnost.
  - Organizacija zajedničkih događaja i radionica koje podstiču interakciju između generacija, čime se smanjuje socijalna izolacija starijih.
  - Uvođenje programa „prijateljstva“ u lokalnim zajednicama, gde volonteri redovno posećuju starije osobe.
- Primena ovih preporuka može značajno doprineti stvaranju sigurnijeg i inkluzivnijeg okruženja za starije osobe.

7. Zaključak

Analiza zaštite starijih lica u ovom radu otkriva složen društveni izazov koji zahteva integraciju bezbednosnih, pravnih i socijalnih mera u kontekstu digitalizacije i demografskih promena. Fizička, ekonomska i digitalna bezbednost starijih osoba zavise od prilagođenih zakonskih okvira, poput krivičnog zakonodavstva Republike Srbije, ali i od jačanja institucionalne koordinacije. Socijalna uključenost i međugeneracijska solidarnost ključne su za smanjenje rizika od nasilja i izolacije, dok edukacija i tehnološke inovacije osnažuju starije osobe za aktivno učešće u društvu. Ovi nalazi ukazuju da bezbednost starijih lica nije samo pitanje pojedinca, već temelj pravednog društva. Stoga je neophodno hitno delovanje – od specijalizovanih obuka za organe reda do promocije digitalne pismenosti – kako bi se obezbedio dostojanstven život starijih, čime se gradi zajednica koja ceni svoje najstarije članove.

---

³³ Focusing on the Human: Ageing and Technology, London: Age UK, 2023, str. 12.

Bibliografija

1. World Health Organization, *Proposed Working Definition of an Older Person in Africa for the MDS Project*, Geneva: WHO, 2002.
2. World Health Organization, *World Report on Ageing and Health*, Geneva: WHO, 2015.
3. Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, *Diskriminacija starijih lica u Republici Srbiji*, Beograd: Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, 2021.
4. Novak, J. i Đorđević, A. *Digitalna pismenost starijih lica u Srbiji*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja, 2020.
5. Republički zavod za statistiku, *Statistički godišnjak Republike Srbije*, Beograd: RZS, 2024.
6. UNDP, *Nacionalni izveštaj o ljudskom razvoju: Srbija 2022*, Beograd: UNDP, 2022.
7. Babović, M. *Socijalna uključenost starijih osoba u Srbiji*, Beograd: SeConS, 2018.
8. United Nations Economic Commission for Europe, *Social Inclusion of Older Persons through Intergenerational Programmes*, Geneva: UNECE, 2020.
9. Zakon o socijalnoj zaštiti, *Službeni glasnik RS*, br. 24/2011, 36/2022.
10. Zakonik o krivičnom postupku, *Službeni glasnik RS*, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – odluka US, 58/2021 – odluka US.
11. Zakon o sprečavanju nasilja u porodici, *Službeni glasnik RS*, br. 94/2016, 10/2023.
12. Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019, 24/2024.
13. Pavlović, V. *Ekonomska nesigurnost u doba COVID-19*, Beograd: Fakultet političkih nauka, 2021.
14. *Focusing on the Human: Ageing and Technology*, London: Age UK, 2023.
15. Zakon o zabrani diskriminacije, *Službeni glasnik RS*, br. 22/2009, 52/2021.

SPREČAVANJE DISKRIMINACIJE PREMA STARIM LICIMA

Apstrakt

Opšteprisutni i nezaobilazni proces u životu čovjeka, koji nastaje prirodno spontano, a vodi progresivnom mijenjanju životnog ciklusa je starenje. Prva svjetska skupština UN-a o starenju održana je 1982.godine u Beču, tada je donesen prvi Međunarodni plan djelovanja na području starenja. Sa ciljem jačanja i zaštite prava starih osoba, te njihovog nastavka uključivanja u zajednicu, Rezolucijom UN-a utvrđeno je da se 1.oktobar obilježava kao Međunarodni dan starih lica, te su donesena načela UN-a za starije ljude. Pod uticajem načela, promijenjen je način rešavanja problematike starije populacije. Dotadašnji pristup pasivnih članova zajednice, zamijenjen je aktivnom ulogom u društvu, što na vodi ka principu jednakosti u svim sferama života neovisno od starosne dobi. Razradom načela nezavisnosti, participacije, zaštite, samoispunjenja i dostojanstva promovisano je aktivno starenje. Na drugoj skupštini o starenju donesena je Madridska deklaracija i Madridski međunarodni plan djelovanja. Navedenim su utvrđena tri područja na kojima treba raditi sa ciljem implementacije: podsticanje razvoja starijih osoba, unapređenje zdravlja i dobrobiti u starosti i osiguranje aktivne i podržavajuće okoline za kvalitetan život u starosti. U Evropi je zaokret potvrđen 2012.godine proglašavanjem Evropske godine starenja i međugeneracijske solidarnosti. Cilj je istaći mnogostruke potencijale starih osoba i stvoriti povoljne društvene uslove za korišćenje navedenih i dalji razvoj. Starenje je neminovan biološki proces, ali i socijalni obrazac, koji zavisi od društva i od istorijskog konteksta, a na to utiče i način kako društvo perceptira starija lica, kao i njihova lična percepcija sebe. Stoga, ne treba biti distraktor nosiocima mudrosti, nego postupati iz perspektive ljudskih prava i zabrane diskriminacije prema starim licima. Poslednjim izmjenama i dopunama Zakona o zabrani diskriminacije kao lično svojstvo na osnovu koga je diskriminacija zabranjena, navedena je starosna dob.U članu 5. istoimenog Zakona navedeni su izuzeci od principa jednakog postupanja, navedeno je da zakonske mjere i radnje neće se smatrati diskriminatornim kada se svode na nepovoljno razlikovanje ili različito postupanje, ako su zasnovane na objektivnog i razumnoj opravdanosti i ako se njima ostvaruje legitiman cilj i ako postoji razuman odnos proporcionalnosti između sredstava koja se koriste i cilja koji se nastoji realizovati. Diskriminacija ne postoji kada je u pitanju maksimalna starosna dob najprimjerenija za prekid radnog odnosa i određena starosna dob kao uslov za penziju. Navedeno je kompleksno i zahtijeva razradu!

Ključne riječi: starenje, starija populacija, starosna dob, diskriminacija, sprečavanje diskriminacije.

---

¹ Operater distributivnog sistema "Elektro Bijeljina" a.d. Bijeljina, Majevička 97, doktorand Evropski univerzitet Brčko Distrikt, Pravni fakultet, milkicapetrovic5@gmail.com

Abstract

A ubiquitous and unavoidable process in human life, which occurs naturally spontaneously and leads to progressive changes in the life cycle, is aging. The first UN World Assembly on Aging was held in Vienna in 1982, when the first International Action Plan on Aging was adopted. With the aim of strengthening and protecting the rights of the elderly, and their continued inclusion in the community, the UN Resolution determined that October 1st is marked as the International Day of the Elderly, and UN principles for the elderly were adopted. Under the influence of the principle, the way of solving the problem of the elderly population was changed. The previous approach of passive members of the community has been replaced by an active role in society, which leads us to the principle of equality in all spheres of life, regardless of age. By developing the principles of independence, participation, protection, self-fulfillment and dignity, active aging was promoted. At the second assembly on aging, the Madrid Declaration and the Madrid International Plan of Action were adopted. The aforementioned identified three areas that should be worked on with the goal of implementation: encouraging the development of older persons, improving health and well-being in old age, and ensuring an active and supportive environment for a quality life in old age. In Europe, the turnaround was confirmed in 2012 with the declaration of the European Year of Aging and Intergenerational Solidarity. The goal is to highlight the multiple potentials of the elderly and create favorable social conditions for their use and further development. Aging is an inevitable biological process, but also a social pattern, which depends on society and the historical context, and this is influenced by the way society perceives the elderly, as well as their personal perception of themselves. Therefore, one should not be a distractor to the bearers of wisdom, but act from the perspective of human rights and prohibition of discrimination against the elderly. The latest amendments to the Law on the Prohibition of Discrimination as a Personal Property on the Basis of which Discrimination is Prohibited state the age. Article 5 of the Law of the same name lists exceptions to the principle of equal treatment, stating that legal measures and actions will not be considered discriminatory when they amount to unfavorable discrimination or different treatment, if they are based on objective and reasonable justification and if they achieve a legitimate goal and if there is a reasonable relationship of proportionality between the means used and the goal pursued realize. Discrimination does not exist when it comes to the maximum age most appropriate for termination of employment and a certain age as a condition for retirement. The above is complex and requires elaboration!

Key words: aging, older population, old age, discrimination, prevention of discrimination.

Uvod

Starenje je prirodan proces u životu čovjeka koji neminovno dolazi sa godinama i na šta svaki pojedinac treba biti ponosan, jer život mu je dao priliku da ostari.² Da bi postojalo dostojanstvo u starosti čovjek se mora osjećati korisnim, jer samo tako cijeni to doba života. Poneki pojedinci se izbore za cjeloživotni rad, bez podrške društva i sistema uopšte. Pretežno su to lica čija je profesija takva da mogu samostalno da rade i da nemaju obavezu prema državi. Ostala većina lica starije životne dobi bez podrške društva i uređenosti pravnih propisa teško može ravnopravno da učestvuje u najvažnijim životnim tokovima i aktivnostima. Stoga starije osobe ne treba posmatrati kao teret društva u smislu popunjavanja mjesta mlađem kadru, niti kao socijalni problem, nego uzeti u obzir njihov potencijal i doprinos koji su dali društvu u prethodnim periodima svoga života. Ideći u korak ka tome Svjetska zdravstvena organizacija³ je počela definisati koncept starenja dodavajući ispred ciljane riječi glagolsko stanje iskazano u riječi aktivno. Od tada imamo novi koncept pod nazivom aktivno starenje, koji se može realizovati ako zakonodavci, građansko društvo i međunarodne organizacije donesu programe usmjerene na poboljšanje zdravlja, participacije i sigurnosti starijih članova društva. Cilj koncepta aktivnog starenja⁴ Svjetske zdravstvene organizacije je omogućavanje starijim osobama da shvate svoj puni potencijal (fizički, mentalni i društveni), te da učestvuju u društvu prema svojim potrebama, mogućnostima i željama, a da im je pritom pružena odgovarajuća zaštita, sigurnost i njega. Davanje prilike za aktivno starenje⁵ se sprovodi u skladu sa principom ravnopravnosti i uz ostvarivanje svih ljudskih prava pod istim uslovima kao i ostali članovi društva, tako da princip ne podrazumijeva samo fizičku, psihičku i radnu aktivnost starije osobe, nego uključuje aktivno sudjelovanje u društvenim, kulturnim i drugim aktivnostima zajednice, socijalnu uključenost i pravo na slobodno vrijeme, a sve usklađeno sa potrebama, mogućnostima i invaliditetom osoba. Ovim konceptom, starije osobe koje su tretirane kao pasivni subjekti, a to vodi ka objektu u pravu i vraća na period robovlasništva, dobijaju status aktivnog subjekta sa jednakim mogućnostima i uz podržavajuću odgovornost sudjeluju u svim

---

² Činjenica je da ljudi imaju različite ideje i stavove prema starenju i starosti. I sama pomisao na starenje i starost kod nekih ljudi može izazvati više ili manje intezivan osjećaj straha i anksioznosti, dok se drugi okreću njihovom prihvatanju kao dijelu životnog procesa. Razumije se da naš odnos prema promjenama koje donosi starenje ovisi o mnogim činiocima, uključujući prethodna iskustva iz vlastitog razvoja, ali i o vjerskim i intelektualnim uvjerenjima. (Settlage, 1988.; Madow, 1997., prema Andelković, 2016.)

³ Na prijedlog svjetske zdravstvene organizacije UN su na Opštoj skupštini u decembru 2020. godine proglasile razdoblje od 2021.-2030.godine desetljećem zdravog starenja (Rezolucija 75/131). UN Akcijskim planom nude preporuke i prijedloge mjera za punu implementaciju koncepta aktivnog starenja, poput globalne strategije koja se temelji na univerzalnim, neotudivim i nedjeljivim ljudskim pravima bez obzira na dob, uključujući pravo na uživanje najviših dostupnih standarda fizičkog i mentalnog zdravlja, pravo na odgovarajući životni standard, obrazovanje, slobodu od iskorišćavanja, nasilja i zlostavljanja, te pravo na život u zajednici i sudjelovanje u javnom, političkom i kulturnom životu.

⁴ Svjetska zdravstvena organizacija je u konačnici definisala aktivno starenje kao proces punog iskorišćavanja mogućnosti za zdravlje, participaciju i sigurnost, kako bi se unaprijedio kvalitet života u procesu starenja ljudi.

⁵ Aktivna i zdrava starost uključuje prilagodu novim životnim okolnostima i spoznajama te stalno učenje i otkrivanje prednosti novog životnog doba. Brajković navodi da su za uspješno starenje nužne djelotvorne tehnike suočavanja sa stresnim situacijama, učenje načina prilagodbe na nove životne izazove i zahtjeve, održavanje sastava socijalnih mreža i potpore te nadomještanje izgubljenih socijalnih kontakata novima. Uspješno starenje podrazumijeva pozitivnu sliku o sebi. Jer, nije bitno koliko je neko star, nego kako je star. Osoba koja uspješno stari uspjela je pronaći nove aktivnosti koje je zanimaju, u skladu sa svojim trenutnim psihofizičkim stanjem. Osoba koja uspješno stari i dalje "vježba" svoj mozak, potiče održavanje postojećeg intelektualnog funkcionisanja. Nadalje, uspješno starenje podrazumijeva usvajanje novih navika-fizičkih i psihičkih, održavanje socijalnih odnosa, umijeće uživanja u samoći, razvijanje životne filozofije koja omogućava spoznavanje smisla življenja, podsticanje vlastiti potencijala, razvijanje smisla za humor, razvijanje odnosno održavanje samopoštovanja i dostojanstva, suočavanje na adekvatne načine s fiziološkim i socijalnim promjenama. Uspješno starenje podrazumijeva usklađivanje vlastiti sposobnosti s vlastitim mogućnostima te zadovoljstvo sobom.

aspektima života zajednice. Koncept je zasnovan na šest glavnih odrednica aktivnog starenja: 1. zdravstvena zaštita i sastav socijalnih usluga, 2. faktori vezani za ponašanje starijih osoba, 3. lični činioci, 4. fizičko okruženje, 5. socijalno okruženje i 6. ekonomske odrednice. Ovome su kasnije dodate i dvije međusektorske odrednice, a to je kultura kojoj osoba pripada i pol osobe.

Odrednice koncepta aktivnog starenja

Primarna odrednica u konceptu aktivnog starenja je zdravstvena zaštita i socijalne usluge što je preduslov da bi se ostvarila druga prava i stvorile mogućnosti. Neophodno je obezbediti kontinuiranu i uvijek dostupnu primarnu, sekundarnu i palijativnu zdravstvenu zaštitu. Potrebno je u određenim slučajevima stvoriti mogućnosti za pružanje pomoći od strane njegovatelja porodice, prijatelja ili profesionalaca u sastavu zdravstvenih i socijalnih usluga, kako bi osoba koja ne može brinuti za sebe zadržala najviši mogući kvalitet života u skladu sa ličnim osobenostima, uz očuvanje najvišeg mogućeg stepena autonomije i ljudskog dostojanstva. Druga i treća odrednica zavise najviše od same ličnosti starijeg životnog doba, a odnose se na usvajanje zdravih životnih navika kroz cjelokupne životne procese, pod tim podrazumijevamo bavljenje fizičkom aktivnošću, zdrava ishrana, izbjegavanje cigareta i alkohola, razumno konzumiranje lijekova s ciljem prevencije razvoja bolesti, te produženje dugovječnosti. Zdravim životnim navikama se smanjuje pritisak na zdravstvene i ustanove socijalne zaštite. Psihološki činioci uključujući inteligenciju i kognitivne sposobnosti koje se starenjem smanjuju, usled psihičkih bolesti, usamljenosti, izolacije, nedostatka motivacije i povjerenja, a od velikog su uticaja na mogućnosti aktivnog starenja, tako da čovjek tokom života najviše treba da vodi računa o svojim mislima, one predstavljaju njegov život, a izgled čovjek u starijem životnom dobu je izgled njegove duše. Po pitanju fizičkog okruženja zakonodavac može da doprinese poboljšanju uslova življenja kroz ekološko djelovanje i kroz osiguranje jednake dostupnosti usluga za ruralne sredine, kao što je u razvijenim gradskim sredinama.⁶ Starim licima je potrebno pružiti mogućnost edukacije kroz cjeloživotno obrazovanje i zaštititi ih od nasilja i zlostavljanja.⁷ Petu odrednicu, ekonomske prirode koja se odnosi na rad, ostvarivanje dohotka i socijalnu zaštitu najbolje možemo odezbediti kroz pravna utemeljenja o čemu će u nastavku rada biti najviše govora.

Ravnopravni tretman lica starije životne dobi

Prema licima starije životne dobi treba postupati pravično, bez diskriminacije, s dužnim obzirom prema njihovim fizičkim i mentalnim sposobnostima i iznad svega sa poštovanjem njihovog ljudskog dostojanstva, sa shvatanjem činjenice izvijesnosti svačijeg starenja i uloge onih koji su sada starije osobe, imali u naporima da se osigura ekonomska dobrobit u kojoj sada uživaju njihovi potomci.⁸ Pravičnost se ostvaruje ravnopravnim odnosom prema starijim licima, što je srž svih ugovora o ljudskim pravima kojima se želi uspostaviti jednakost i ukloniti diskriminacija povezujući pojedina materijalna prava sa načelom zabrane diskriminacije.⁹ Zabrana diskriminacije zajemčena je članom 14. Konvencije kojom se garantuje jednakost u

---

⁶ Svjetska zdravstvena organizacija iznosi da osobe koje žive u izolovanim naseljima ili nesigurnom okruženju sklonije su depresiji i manjku mobilnosti.

⁷ Postojanje rizika kao što su samoća, nedostatak obrazovanja, nasilje nad starijom osobom u porodici, ali i u instituciji, povećava rizik za invalidnost i raniju smrt. (Svjetska zdravstvena organizacija 2002.godina)

⁸ Institucija Ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine, Specijalni izvještaj o stanju ljudskih prava starijih osoba, novembar 2010.godine, strana 7.

⁹ Na različitost ne treba gledati kao na opasnost, nego kao na bogastvo.

uživanju ostalih prava zajemčenih Konvencijom.¹⁰ Evropska unija je 2000 usvojila dvije direktive, od kojih je jedna Direktiva¹¹ o jednakosti pri zapošljavanju kojom se zabranjuje diskriminacija između ostalog po pitanju dobi na području zaposlenja.¹² Svrha direktive je da se utvrdi opšti okvirni sporazum za borbu protiv diskriminacije na temelju vjere ili uvjerenja, identiteta, **dobi** i polnog opredjeljenja u vezi sa zapošljavanjem i obavljenjem zanimanja, kako bi se u državama članicama ostvarila primarna načela jednakog postupanja. Direktiva se primjenjuje na sve osobe u javnom i privatnom sektoru, a odnosi se na: uslove za pristup zapošljavanju, samozapošljavanju ili uslove za obavljenje zanimanja, uključujući mjerila odabira i uslove za primanje u radni odnos, pristup svim vrstama i nivoima profesionalne orijentacije, strukovnog osposobljavanja, daljeg strukovnog osposobljavanja i prekvalifikacije, uključujući iskustvo u praktičnom radu, zapošljavanje i uslove rada, uključujući otkaze i plate i članstva i sudjelovanja u organizacijama radnika ili poslodavaca ili u drugim strukovnim organizacijama, uključujući povlastice koje takva organizacija osigurava. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima navodi da se sva ljudska bića rađaju slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i savješću i jedni prema drugima treba da postupaju u duhu bratstva. Svakom licu pripadaju prava bez obzira na standardne razlike diskriminacije,¹³ sa naglaskom da ovdje nije navedena dob, ali je naglašeno” i druge okolnosti”, te je ostavljen prostor za navedeno. Međunarodni akcioni plan o starenju usvojen je na prvoj svjetskoj skupštini o starenju u Beču i više od 20 godina je predstavljao osnovu filozofije i aktivnosti u oblasti starenja, kako su i nastale i razvile se ključne inicijative i politike. Inače, pitanjima ljudskih prava starijih osoba bavio se, 1991.godine i dokument pod nazivom Principi Ujedinjenih nacija o zaštiti starijih osoba. Navedeni dokument je dao smjernice u području nezavisnosti, društvenog sudjelovanja, zaštite, samoispunjenja i dostojanstva. Međunarodnim akcionim planom o starenju konstatovano je da se prosječni životni vijek pri rođenju od 1950-te godine produžio za 20 godina, te iznosi 66 godina, a očekuje se da će se do 2050-te produžiti za još 10 godina. Predviđeno je da će se broj starih osoba u ukupnoj globalnoj populaciji od 60 godina povećati na 15 posto u 2025.godini, a u Evropi će se od 1998.do 2025.godine povećati sa 20 na 28 procenata. Takva globalna demografska transformacija ima izuzetne posledice na svaki aspekt života pojedinca, zajednice, države, ali i na međunarodnom planu, promijenit će se svaki aspekt života ljudskog roda, društveni, ekonomski, politički, psihološki i duhovni.¹⁴ Prema podacima Eurostata, početkom 2023.godine, 21,2 % stanovništva Evropske unije bilo je starije od 65 godina. Očekuje se da će se ovaj udio povećati na 30,5 % do 2070.godine.¹⁵

---

¹⁰ Akcioni plan Vijeća Evrope za Bosnu i Hercegovinu, *Ravnopravnost i zabrana diskriminacije*, Vijeće Evrope, 2023.godina

¹¹ Direktiva o jednakosti pri zapošljavanju kojom se zabranjuje diskriminacija po osnovu seksualnog opredjeljenja, vjerskog uvjerenja, dobi i invalidnosti na području zapošljavanja.

¹² Direktivama se znatno proširilo područje primjene antidiskriminacijskog prava u EU, jer se uvidjelo da je pojedincima, da bi ostvarili svoj puni potencijal na tržištu rada, neophodno osigurati jednak pristup područjima kao što su zdravstvo, obrazovanje i stanovanje.

¹³ Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima član 2. Svakome pripadaju sva prava i slobode proglašene u ovoj Deklaraciji bez ikakvih razlika u pogledu rase, boje, pola, jezika, vjeroispovijesti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog porijekla, imovine, rođenja ili drugih okolnosti. Dalje, neće se praviti nikakva razlika na osnovu političkog, pravnog ili međunarodnog statusa zemlje ili teritorije kojoj neko lice pripada, bilo da je ona nezavisna, pod starateljstvom, nesamostalna, ili da joj je suverenost na ma koji drugi način ograničena.

¹⁴ Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, Međunarodni akcioni plan o starenju (MIPAA), Madrid 2002.godina

¹⁵ U 2023.godini Italija je imala najveći udio stanovništva starijih od 65 godina(24%), slijede Portugal (23,9%), Finska (23,1%). Sve ukazuje na trend starenja stanovništva u EU, što predstavlja izazove za socijalne i ekonomske politike zemalja članica.- <https://n1info.hr/tag/starenje-stanovnistva/>

Rezolucija Organizacije Ujedinjenih nacija 46/91 sadrži principe Ujedinjeni naroda za starije osobe, sa svrhom poboljšanja života u starijoj dobi. Principi su nezavisnost, društvena participacija, briga, samoispunjenje i dostojanstvo.

Uzimajući u obzir da je starija životna dob često povezana sa invaliditetom, u području zaštite starih osoba važnu ulogu ima i Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom iz 2006. godine.¹⁶ Jedno od osnovnih načela Konvencije je puno i učinkovito sudjelovanje i uključivanje u društvo, a države se između ostalog obavezuju na borbu protiv stereotipa, predrasuda i štetnih postupaka prema osobama sa invaliditetom na svim područjima života, uključujući one temeljene na polu i starosnoj dobi.

Međunarodni akcioni plan o starenju iz 2002.godine poziva nas na promjenu stajališta politika i prakse na svim nivoima i u svim sektorima, kako bi se mogao ispuniti ogroman potencijal starenja u dvadeset i prvom vijeku. Da bi se ostvario cilj neophodno je otkloniti sve ono što starije osobe isključuje ili diskriminiše. Potrebno je priznati socijalni, kulturni, ekonomski i politički doprinos starijih osoba, omogućiti sudjelovanje starih osoba u procesima odlučivanja na svim nivoima, stvoriti mogućnost zapošljavanja starijih osoba koje žele da rade, ublažavanje marginalizacije starijih osoba u seoskim područjima, jednakost u mogućnostima pristupa obrazovanju, obuci i prekvalifikaciji, kao i uslugama stručnog usmjeravanja i zapošljavanja tokom života. Potrebno je stvoriti uslove za puno korišćenje potencijala i stručnosti osoba svih životnih doba, uzimajući u obzir prednosti koje donosi veće iskustvo koje stičemo s godinama, jačati solidarnost kroz jednakost i reciprocitet među generacijama, iskorijeniti siromaštvo ili samo smanjiti siromaštvo među starijim osobama, spriječiti zapostavljanje, zlostavljanje i nasilje i sprovesti sve mjere zaštite u vanrednim situacijama.¹⁷

Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda u članu 14. navodi zabranu diskriminacije: "Uživanje prava i sloboda predviđenih u ovoj konvenciji obezbeđuje se bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza sa nekom nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status". Protokol broj 12 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda u članu 1.opšte zabrane diskriminacije ne navodi starosnu dob kao osnov diskriminacije, ali postoji "drugi status".

Zakonom o zdravstvenom osiguranju Federacije propisano je da se sredstva iz budžeta osiguravaju i za pokriće troškova zdravstvene zaštite osoba starijih od 65 godina izvan nivoa obaveznog zdravstvenog osiguranja zbog vanrednih ili drugih otežanih uslova sprovođenja zdravstvene zaštite. Zakon o obaveznom osiguranju Republike Srpske u članu 20. navodi da je osiguranik i lice koje je starije od 65 godina.

U Federaciji je donesen prijedlog strategije za unapređenje položaja starijih osoba za period 2018-2027. godine, koji je iznijet na javnu raspravu u drugoj polovini 2017.godine. Osnovni ciljevi ovog dokumenta su unapređenje zdravlja starijih osoba, pristup javnim ustanovama i prevozu, unapređenje pružanja socijalnih usluga, povećanje svijesti starijih osoba o njihovim pravima, ali i drugih pripadnika društva o potrebama starijih osoba, smanjenje nasilja nad ovom populacijom i unapređenje njihovog aktivnog sudjelovanja u životu lokalne zajednice, što je navedeno u strategijama za unapređenje položaja starih¹⁸, što se poklapa i sa izmjenama antidiskriminacijskog zakonodavstva, koje je dobar oslonac za ovu strategiju. Institucija Ombudsmana za ljudska prava BiH objavila je 2010.godine Specijalni izvještaj o stanju

---

¹⁶ Nevia Balog, Branka Rešetar, Pojam i analiza implementacije koncepta aktivnog starenja u međunarodnom i hrvatskom pravnom sistemu, 2024.godina

¹⁷ Prvi korak ka implementaciji Međunarodnog akcionog plana jeste ugrađivanje pitanja povezanih sa starenjem, te interesa starijih osoba u nacionalne okvire razvoja.

¹⁸ <https://www.zenit.ba/strategija-o-unapredenje-polozaja-starijih-osoba/> pristupljeno 07.03.2025.godine

Ljudskih prava starijih osoba u BiH¹⁹, kojim je upućen niz preporuka organima javne vlasti, uključujući i to da je neophodno osigurati starijim ljudima da će se prema njima postupati bez diskriminacije po bilo kom osnovu, te da će biti cijenjeni bez obzira na njihov trenutni društveni doprinos.

Vidimo da starosno doba nije izričito navedeno kao osnov diskriminacije u većini međunarodnih ugovora o ljudskim pravima, te treba imati u vidu da su liste osnova diskriminacije otvorenog tipa, te da se starosno doba može podvesti, a u praksi sudova se često i podvodi, pod “drugi status” ili “ostala lična svojstva”,²⁰ kao što je već rečeno.

Zakon o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini je eksplicitno naveo da je diskriminišuće postupanje svako postupanje uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kom licu ili grupi lica i onima koji su sa njima u rodbinskoj ili drugoj vezi na osnovu starosne dobi.²¹

Zakon o socijalnoj zaštiti RS obuhvata specifične mjere zaštite starih osoba, bavi se pitanjima socijalne pomoći, penzija, stambene zaštite i druge vrste podrške, ali takođe promovira inkluziju starih osoba u društvo i borbu protiv njihove marginalizacije.

U Brčko Distriktu se ostvaruje zaštita od diskriminacije prema starim licima, s posebnim naglaskom na pristupanje po pitanju socijalnih i zdravstvenih usluga, kao i na njihova prava u vezi sa radnom snagom i socijalnim uključivanjem. Povjerenik za ravnopravnost u BiH bavi se sprečavanjem diskriminacije i zaštitom ljudskih prava u različitim segmentima života, uključujući diskriminaciju prema starosti.

U Republici Srbiji zabrana diskriminacije uključuje i starosni osnov, te Zakon pruža pravnu zaštitu svim građanima, uključujući starije osobe, od diskriminacije u različitim sferama života, kao što su zapošljavanje, obrazovanje, pristup uslugama i socijalna zaštita, te predviđa odgovornosti u slučaju kršenja odredbi. Zakon o socijalnoj zaštiti Srbije, takođe, sadrži odredbe koje se odnose na zaštitu starijih osoba, sa akcentom na pružanje socijalnih usluga i prava na institucionalnu i vaninstitucionalnu zaštitu. Omogućeno je starijim licima da uživaju u pravima koja se odnose na socijalnu sigurnost, zdravlje, pristup uslugama i zapošljavanje. U Republici Srbiji su takođe donesene strategije za poboljšanje položaja starih osoba 2015. godine koje definišu ciljeve za unapređenje kvaliteta života starih lica. Strategija se fokusira na smanjenje socijalne isključenosti, unapređenje pristupa obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti, te obezbjeđivanju jednakih prava u zapošljavanju i drugim aspektima društvenog života.

Pravna zaštita u slučaju diskriminisanja prema starijim osobama ostvaruje se putem suda, te pojedinci mogu podnijeti tužbu pred nadležnim sudom, a i sudovi su obavezni da pravično sude i pruže adekvatnu pravnu zaštitu. Veliki izazov pred sudovima BiH predstavljaju predrasude i stereotipi koji, kao i u drugim zemljama regiona, postoje u vezi sa starijom populacijom. Slična situacija je i na međunarodnom i regionalnom nivou, jer još uvijek nema mnogo sudske prakse koja se odnosi na diskriminaciju na osnovu starosnog doba, a slično je i sa postupcima pred nacionalnim tijelima za ravnopravnost, iako je diskriminacija starije raširena.²²

---

¹⁹ http://www.diskriminacija.ba/sites/default/files/node_file_upload/ombudsman_doc2013020406211683bos1.pdf pristupljeno 07.03.2025. godine

²⁰ UNFPA i HelpAge International, *Ageing in Twenty-First Century*, str.99

²¹ Zabrana se primjenjuje na sve javne organe kao i na sva fizička ili pravna lica, i u javnom i u privatnom sektoru, u svim oblastima, a naročito: zaposlenja, članstva u profesionalnim organizacijama, obrazovanju, obuci, stanovanju, zdravstvu, socijalnoj zaštiti dobara i usluga namijenjenih javnosti i javnim mjestima, te obavljanja privredne aktivnosti i javnih usluga, navedeno je u Zakonu o zabrani diskriminacije RS.

²² Jedan od prvih slučajeva u praksi Povjerenika za ravnopravnost Republike Srbije u kojem je utvrđena diskriminacija na osnovu starog doba bio je slučaj u kome je jedna banka propisala da su prihvatljiva kategorija

Pored postojanja stereotipa i predrasuda o starijim građanima, treba ukazati na to da oni često nisu ni svjesni da su diskriminirani, već određene situacije i ponašanja posmatraju kao nedvojbeni dio svog nepovoljnog položaja u društvu, koji je uslovljen starenjem. Malobrojna istraživanja koja su urađena u BiH o starenju i starijim osobama upućuje na slične zaključke.²³

Vještačka inteligencija je zastupljena u svim “porama” ljudskog postojanja. Predstavlja današnjicu, jer se koristi kao neizostavan alat u raznim oblastima življenja. Podaci navode da je Bosna i Hercegovina još uvijek u početnim koracima integracije, ali saradnja sa drugim državama doprinosi tome da se u slučajevima potrebe koristi pomoć naprednijih. Potreba za primjenom vještačke inteligencije se vrši sa ciljem modernizacije arhivske prakse, s obzirom na velike količine digitalne dokumentacije. Čovjek je prirodno biće, te korišćenje vještačke inteligencije treba biti dozirano, odnosno u granicama pravne norme. Starija lica najbolje mogu svedočiti vremenu prije vještačke inteligencije i trenutnom, te napraviti komparativnu analizu. Ljudski život je vrijedio mnogo više, čovjek se cijenio u prethodnom periodu po ličnom dostignuću i vrednovao u skladu sa tim. Starija lica ne trebaju sebe diskriminirati po pitanju lakšeg pristupa novim sredstvima prodora do podataka, ali nivo, potrebu i primjenu svesti samo na analizu i iskoristiti da novim generacijama pokažu šta statistika govori kroz uporednopravni metod. Pod ovim podrazumijevam lica koja su zaposlena i koja kroz profesiju imaju uticaja na društvo. Kombinovanost novih tehnologija sa prethodnim iskustvima, pružiće mlađoj populaciji adekvatan prikaz u kojim mjerama je potrebna vještačka inteligencija, dozvoljena, te kada nastaje obezvređivanje čovjeka kroz robotiku. Vještačka inteligencija pomaže u bržem i tačnijem prepoznavanju vrijedne arhivske građe, smanjenju manuelnog rada i povećanju efikasnosti, unapređenju dostupnosti i pretraživosti građe za istraživače i javnost, osiguranju integriteta i doslednosti u obradi digitalnih zapisa. Sve navedeno starija lica treba da koriste u skladu sa prethodnim znanjem, kada su zaposlena na radnim mjestima koja zahtijevaju konstantne inovacije.²⁴ Vještačka inteligencija može da analizira digitalnu arhivsku građu po korisniku, te daje izvještaje kada se postave pitanja, a navedeno je moguće i u arhivima Bosne i Hercegovine, ali je potrebno da je digitalizovana građa strukturisana, da postoji pristup sistemima za obradu prirodnog jezika, da postoji interakcija sistema sa vještačkom inteligencijom i naravno, edukovano osoblje za rad sa ovakvim tehnologijama.²⁵ Starija lica koja nisu zaposlena, invalidna i lica koja imaju slabe kontakte sa društvom imaju koristi od dostignuća informacione tehnologije, te kada su ta lica u pitanju primjena vještačke inteligencije je korisna.

---

klijenata za korišćenje usluge pozajmica po tekućem računu “fizička lica ne mlađa od 18 godina u momentu podnošenja zahtjeva i ne starija od 67 godina u momentu kompletne otplate-trajanje dozvoljenog prekoračenja”. Povjerenik za ravnopravnost Republike Srbije, Mišljenje broj 947/2011 od 1.avgusta 2011.godine

²³ Starije osobe, naročito one sa invaliditetom, na udaru su diskriminacije. Dio ove diskriminacije je u vezi sa percepcijom starih osoba kao manje ekonomski produktivnih.

²⁴ U budućnosti se očekuje veći razvoj IT tehnologija, koje će biti dostupne i u manje razvijenim sredinama, te je u svrhu toga potrebno: obučiti stručni kadar u oblasti digitalne arhivistike i vještačke inteligencije, jačati institucionalnu podršku i strategije digitalizacije i povezivati se sa regionalnim i međunarodnim projektima I prksama.

²⁵ Vještačka inteligencija može analizirati građu po korisniku i generisati izvještaje po postavljenim pitanjima, ali u BiH je to za sada razvojni potencijal, koji može biti široko implementirana praksa uz ulaganje u digitalizaciju, edukaciju kadra i saradnju sa sektorom za informacione tehnologije.

Zaštita starih lica od diskriminacije

Najbolji vid aktivnog starenja je omogućavanje licima starije životne dobi da rade. Zakon o radu i zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju Republike Srpske su usaglašeni po tom pitanju. Naime, radnik ima pravo po članu 12.stav 5. na posebnu zaštitu u slučaju bolesti, smanjenja ili gubitka radne sposobnosti i **starosti**. Lice koje stekne uslove za starosnu penziju i u skladu sa Zakonom o penzijskim i invalidskim osiguranjem postane korisnik starosne penzije može nastaviti da radi. Ne postoje zabrane za lica starija od 65 godina za obavljanje rada van radnog odnosa. Zakonodavac omogućava sklapanje privremenih i povremenih poslova sa korisnikom starosne penzije u skladu sa članom 204.stav 4. Ovim vidimo da zarađena starosna penzija je pravo korisnika koje on ne bi trebalo da izgubi ni po kom osnovu. Obustava isplate starosne penzije bila bi diskriminišuća, jer je to stečeno pravo korisnika penzije. Shodno zakonu o penzijskom i invalidskom osiguranju korisniku starosne ili invalidske penzije kome je priznato pravo i koji stekne status osiguranika u obaveznom osiguranju, na njegov zahtjev će se odrediti novi iznos penzije, pod uslovom da je naknadno navršio najmanje jednu godinu staža osiguranja. Novi iznos penzije određuje se tako što se ponovo odredi iznos penzije na dan ostvarivanja prava računajući i naknadno navršeni staž, kao i plate, odnosno osnovice osiguranja, pa se zatim taj iznos usklađuje sa kretanjem penzija od dana ostvarivanja prava do dana određivanja novog iznosa penzije. Korisnik penzije može da podnese zahtjev za određivanje novog iznosa penzije i na osnovu činjenica za koje je saznao ili su nastupile nakon donošenja rješenja o priznavanju prava na penziju, te novi iznos penzije mu pripada od dana podnošenja zahtjeva. Kada je u pitanju korisnik invalidske penzije, dalja prava zavise od stepena invalidnosti. Kada je utvrđena potpuna invalidnost, tada nije logično da se ponovo zaposli invalid rada, a ostvaruje pravo na invalidsku penziju. Nelogičnost je bazirana na tome da lice za koje je invalidska komisija donijela nalaz i mišljenje da nije sposobno za dalji rad, te je u skladu sa tim penzionisano, ne može nakon dobijene penzije raditi. Ali ovdje se otvara nova diskusija, ako je lice penzionisano usled fizičkih nedostataka, usled kojih nije moglo da radi posao koji je do tada radilo, a kasnije se edukuje za novu djelatnosti koje je bazirana na umnom radu, a od koje ima manje prihode, da li može biti korisnik invalidske penzije i istovremeno primati naknadu za rad, ili je zabranjena svaka djelatnost korisniku invalidske penzije, ili se penzija obustavlja ?

U Republici Srpskoj Zakon o radu ne predviđa za korisnike invalidske penzije da mogu obavljati privremene i povremene poslove, niti zasnovati ugovor o djelu, dok Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju kod ponovnog određivanja penzije navodi da se invalidska penzija može ponovo odrediti odnosno priznati osiguraniku koji je naknadno navršio najmanje godinu dana radnog staža. Stoga, invalidska penzija se obustavlja licu koje želi da zasniju radni odnos, te teku prava iz radnog odnosa. Prekidom radnog odnosa i ponovnim utvrđivanjem invalidnosti vrijeme provedeno na radu se uračunava prilikom određivanja penzije, ako je to period koji je trajao najmanje godinu dana.

Kada je u pitanju porodična penzija, koju imaju članovi umrlog osiguranika koji je na dan smrti ispunjavao uslove za starosnu i invalidsku penziju i članovi porodice umrlog korisnika starosne ili invalidske penzije, tu nema mogućnosti primanja penzije i zasnivanja radnog odnosa uporedo, niti naknadnog određivanja penzije. Zakonodavac je ovdje ostavio mogućnost izbora povoljnije penzije, za lica koje je ostvarilo starosnu penziju, a postoje uslovi i za porodičnu penziju. U ovim slučajevima lice podnosi zahtjev da mu se odredi penzija koje je za njega povoljnija. Zakonodavac je članom 95. zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju odredio da korisnik starosne ili invalidske penzije kada zaključi brak sa navršениh 65 godina života pravo na penziju obazbeđuje bračnom supružniku pod uslovom da je brak trajao najmanje dvije godine ili da imaju zajedničko dijete. Razlozi se svode na to što je po ocjeni suda, osporenim

zakonskom odredbom samo zbog ličnog svojstva tj. godina života koje je umrli korisnik penzije imao u vrijeme zaključenja braka, njegov preživjeli bračni supružnik nakon ostvarivanja prava na porodičnu penziju stavljen u nepovoljniji položaj u odnosu na bračnog supružnika koji je brak zaključio sa licem mlađim od 65 godina starosti, a da pri tome za takav različit tretman ne postoje ustavnopravno prihvatljivi razlozi. Time je, zaključio je ustavni sud došlo do povrede Ustavom garantovanog prava na nediskriminaciju, kao i ustavnih načela vladavine prava i ustavnosti akata.

Zaključak

Omogućivši starim licima da rade nakon ostvarene penzije je ključni segment njihovog ravnopravnog učešća u svim najvažnijim društvenim tokovima i aktivnostima. Na taj način se starije osobe osjećaju korisnim članovima društvene zajednice. Pored toga ostvaruju prihode, te povećavaju svoj budžet i imaju mogućnost za kvalitetniji život u starosti. Njihova radna angažovanost je od društvene koristi, jer na taj način se prenosi znanje i mudrost na nove generacije, a čuva dostojanstvo starih lica, jer su integrisani u društvo.

Literatura

1. P.Jovanović, (2012), *Radno pravo*, Pravni fakultet u Novom Sadu,
2. N.Balog, B.Rešetar, *Pojam i analiza implementacije koncepta aktivnog starenja u međunarodnom i hrvatskom pravnom sustavu*, <https://doi.org/10.21860/j.15.1.5>,
3. Akcioni plan Vijeća Evrope za Bosnu i Hercegovinu 2022.-2025., *Ravnopravnost i zabrana diskriminacije*,
4. M.Bošnjak, *Ekonomске posledice demografskog starenja stanovništva*, Univerzitet u Splitu, Ekonomski fakultet,
5. Institucija Ombudsmana za ljudska prava, *Specijalni izvještaj o stanju ljudskih prava starih osoba*,2010.godina,
6. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, *Međunarodni akcioni plan o starenju (MIPAA), Madrid 2002.godine*,
7. K.Beker, *Novi osnov diskriminacije u Bosni i Hercegovini*, Centar za društvene istraživanja,
8. M. Spasić Šnele, *Odnos prema vlastitom starenju iz perspektive odraslog doba*, Sveučilište u Nišu, Filozofski fakultet, 2021.godina,
9. Evropska konvencija o ljudskim pravima, Rim, 1950.godina,
10. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima,
11. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, usvojena na opštoj skupštini Ujedinjenih naroda 1948.godine,
12. Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, “*Službeni glasnik Republike Srpske*”, br.134/2011, 82/2013, 96/2013-odluka US, 103/2015, 111/2021, 15/2022, 132/2022, 43/2023-odluka US i 105/2024-odluka US,
13. Zakon o radu, “*Službeni glasnik Republike Srpske*”, br.1/2016, 66/2018, 91/2021-odluka US, 119/2021, 112/2023 I 39/2024,
14. Zakon o zabrani diskriminacije, “*Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*” broj 59/2009 i 66/2016,
15. Zakon o zdravstvenom osiguranju, “*Službeni glasnik Federacije Bosne i Hercegovine*”, broj 30/1997, 7/2002, 70/2008, 48/2011, 100/2014-odluka US 36/2018 i 61/2022,
16. Zakon o obaveznom zdravstvenom osiguranju, “*Službeni glasnik Republike Srpske*” broj 93/2022 i 132/2022,
17. Zakon o socijalnoj zaštiti, “*Službeni glasnik Republike Srpske*” broj 37/2012, 90/2016, 94/2019, 42/2020 – dr. uredba i 36/2022,
18. Zakon o zabrani diskriminacije, “*Službeni glasnik Republike Srbije*”, broj 22/209 i 52/2021,
19. Zakon o socijalnoj zaštiti, “*Službeni glasnik republike Srbije*”, broj 24/2011 i 117/2022 – odluka US.

VJEŠTAČENJE KAO DOKAZNO SREDSTVO U ANTIDISKRIMINACIJSKIM POSTUPCIMA

Sažetak

U ovom radu analizira se vještačenje kao dokazno sredstvo u u parničnim postupcima sa akcentom na vještačenje kao dokazno sredstvo u antidiskriminacijskim postupcima u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: Vještačenje, vještak, objektivnost, nepristrasnost i nezavisnos rada vještaka, mdicinsko vještačenje, nalaz i mišljenje vještaka i temeljna načela vještačenja.

KEY WORDS: Expertise, expert, objectivity, impartiality and independence of expert work, medical expertise, findings and opinions of experts and basic principles of expertise.

Uvod

Vještačenje je parnična radnja kojom se pribavlja posebni dokaz-iskaz vještaka.⁴To je stručna djelatnost koju koristi sud, radi utvrđivanja i razjašnjavanja bitnih činjenica za konkretan sudski postupak, iz oblasti u kojoj baš ne raspolaže određenim stručnim znanjem, a koje je bitno za utvrđivanje istinitosti relevantnih činjenica kod donošenja odluka.

Na prijedlog stranke, sud može, odrediti izvođenje dokaza vještačenjem, ukoliko je radi utvrđivanja ili razjašnjenja određene činjenice potrebno stručno znanje kojim sud ne raspolaže.⁵

Vještačenje je veoma bitno dokazno sredstvo uopće u sudskim postupcima, a tako i u antidiskriminacijskim postupcima. Vrlo često je nemoguće okončati sudski postupak bez provođenja vještačenja. Pravilnim korištenjem ovog dokaznog sredstva, sud kao nadležni organ treba da obezbijedi adekvatne uslove za zaštitu prava građana na pravično suđenje, zatim na suđenje u razumnom roku bez nepotrebnog odugovlačenja, ali i da doprinese vladavni prava, pravnoj sigurnosti i pravnoj jednakosti.

Vještačenje kao dokazno sredstvo sud slobodno cijeni u svakom konkretnom slučaju i na osnovu brižljive, savjesne i sveobuhvatne ocjene svih provedenih dokaza. Stoga je ono podložno kritičnoj ocjeni stranaka, odnosno njihovih zastupnika u postupku, ali i suda. Vještačenje treba da bude podvrgnuto logičkoj analizi i razumnoj ocjeni, kako bi se zaključilo u kojoj mjeri se može prihvatiti ili ne prihvatiti. Od same sposobnosti sudije da dato vještačenje

---

¹ Magistar pravnih nauka, pomoćnik ministra za obrazovanje u Ministarstvu obrazovanja i nauke Tuzlanskog kantona

² Magistar nauka, pomoćnik ministra za visoko obrazovanje i nauku u Ministarstvu obrazovanja i nauke Tuzlanskog kantona

³ Magistar prava, sekretar Medžlisa Islamske zajednice u Živinicama

⁴ Čizmić, J.,2009, Komentar Zakona o parničnom postupku, Privredna štampa, Sarajevo, str:344,

⁵ Član 147. ZPP-a,

podvrgne analizi i kritici, zavisi i sam efekat vještačenja. Ono mora da bude u funkciji ekonomičnog, efikasnog i kvalitetnog okončanja postupka, što pravilnim korištenjem dovodi do stvaranja uslova za zaštitu prava građana na pravično suđenje, ali i na suđenje u razumnom roku, obzirom da sudska praksa pokazuje da zbog pogreški oko izbora i određivanje vještaka, kao i zbog lošeg upravljanja samim vještačenjem, sudski postupci traju dugo, što za posljedicu ima i samo kršenje ljudskih prava i to prava na pravično suđenje i suđenje u razumnom roku.

Vještačenje je parnična radnja u okviru koje vještak, kao osoba koja raspolaže posebnim naučnim ili stručnim znanjem i iskustvom, primjenjuje naučna i stručna znanja, vještine i metode, na činjenice koje predstavljaju predmet vještačenja.⁶

U pravilu, sud bi trebao pozivati vještaka kada je potrebno stručno znanje koje u biti prelazi nivo znanja koje ima sudija na tom području. Kriterij je, dakle, stepen znanja čovjeka koji posjeduje opće obrazovanje i životno iskustvo kao sudija.⁷

Vještačenje je procesna radnja i provodi se u situaciji kada sud nema dovoljnog stručnog znanja iz određene oblasti, ako je to neophodno za utvrđivanje i pojašnjenje dijela činjenica koje su bitne za odlučivanje u konkretnom predmetu. Vrlo često stručni stav vještaka je presudan kod donošenja sudskih odluka, što kod antidiskriminacijski postupaka može biti i zloupotrijebljeno.

Sudsko vještačenje traži maksimalnu saradnju na relaciji vještaka i suda, međusobno dopunjavanje i prožimanje sudskog znanja i vještakove stručnosti, što vodi ka krajnjem cilju a to je utvrđivanje istine.

U svakom slučaju za nadležni sud je bitno da vještačenje bude objektivno i nepristrasno, odnosno da bude izvedeno po principima trenutno važećih znanja i dostignuća iz oblasti na koje se vještačenje odnosi, te da se da mišljenje, koje je jasno, razumljivo i precizno, kao i da bude temeljeno na tačno utvrđenim činjenicama, koje se navode u samom nalazu.

1. Pojam vještaka

Vještak je osoba pozvana da pred sudom koristeći se svojim stručnim znanjem, iznese svoja sadašnja stručna zapažanja potrebna za utvrđenje neke relevantne činjenice (nalaz) i svoje stajalište o značenju, vjerovanju, uzrocima i posljedicama određenih činjenica, koje bi mogle biti važne za utvrđivanje istinitosti u dokazivanju mišljenja (mišljenje).⁸

Zakonom o vještacima,⁹ propisani su uslovi i postupak imenovanja vještaka.¹⁰

Vještaka rješenjem imenuje i razrješava federalni ministar pravde, na prijedlog stručne komisije.¹¹

---

⁶ Sijerčić-Čolić, H.-Vuleta, D.-Hadžiomerađić, M., 1999, Komentar Zakona o krivičnom postupku, Sarajevo, str:310,

⁷ Poznić, B., Vržalić, M., Bačić, F., 1957, Zakon o parničnom postupku sa komentarom, Beograd, str:220,

⁸ Triva, S., Belajec, V., Dika, M., 1986, Građansko parnično procesno pravo, Zagreb, str:432,

⁹ "Službene ovine FBiH", broj: 49/05 i 38/08,

¹⁰ U članu 3. Zakona o vještacima je propisano da se za vještaka može imenovati lice koje ispunjava sljedeće uslove: da je državljanin Bosne i Hercegovine; da ima odgovarajuće iskustvo i stručno znanje u određenoj oblasti; da ima odgovarajuću školsku spremu; da je lice sa dokazanim profesionalnim sposobnostima koje uživa reputaciju pažljivog, objektivnog i ekspeditivnog stručnjaka u određenoj oblasti i da je lice koje se odlikuje integritetom i visokim moralnim kvalitetima.

¹¹ Član 10. Zakona o vještacima,

Vještak pomaže sudu isključivo kod utvrđivanja činjenica, a ne prilikom odlučivanja o primjeni pravne norme. Nije dopušteno da sud određuje vještaka za pravna pitanja, a niti može od vještaka tražiti odgovor na pravna pitanja.

1. Uloga vještaka u parničnom postupku

Uloga vještaka u parničnom postupku jest da svojim stručnim znanjem utvrdi okolnosti na osnovu kojih sam sud mora donijeti zaključak o postojanju odnosno nepostojanju odlučnih činjenica.¹²

Sudski vještaci, s obzirom na ulogu koju imaju u parničnim postupcima bi trebali i morali da budu svjesni svoje uloge i velike odgovornosti koje imaju u sudskom postupku, obzirom da je praksa pokazala da sudovi u biti kod odlučivanja prate nalaz i mišljenje vještaka od kojeg je zatražio pomoć kod utvrđivanja pojedinačnih činjenica, što se može i problematizirati i sa apsketa objektivnosti samog vještaka u sudskoj praksi novijeg vremena.

U pravilu, vještak bi trebao biti objektivan, nepristrasan i nezavisan u svom radu,¹³ odnosno treba da bude apsolutno slobodan, bez prisustva bilo kakvog pritiska ili sugestija koji bi mu trasirali put kod davanja nalaza i mišljenja. Tačnije rečeno, mora kao ekspert raditi u znaku autoriteta struke, odnosno, u svom radu se ne smije ograničiti samo na tehničko-opisnu stranu stvari, već svoj zaključak mora bazirati na individualnoj ocjeni, tumačenju i objašnjenju predmeta vještačenja.¹⁴

Iako je objektivnost činjenica koja se treba pretpostavljati kod vještaka, ipak se stranke često žale na neobjektivnost, odnosno, pristranost vještaka u konkretnom predmetu. Posebno je to izraženo onda kada treba vještačiti rad kolega ljekara, stranke prigovaraju da su vještaci često pod (svjesnim ili podsvjesnim) uticajem profesionalne solidarnosti i/ili lažne kolegijalnosti. Čak šta više, stranke iskazuju sumnju u nepristranost svih sudskih vještaka medicinske struke, a to dokazuju činjenicom da postoji neznatan broj slučajeva iz sudske prakse u kojima je bio utvrđen ljekarski nemar. Stoga nerijetko traže određenje međunarodnih sudskih vještaka što sud u pravilu odbija s argumentacijom da bi to nepotrebno prolongiralo postupak i prouzrokovalo daljnje troškove. Vrlo često se prigovara kako se vještaci često ne mogu da oslobode (svjesnog ili podsvjesnog) razmišljanja da se i sami mogu naći u situaciji da neko vještači i njihov rad, odnosno eventualne stručne greške ili propuste u radu. U predmetu koji je vođen protiv Republike Hrvatske u Strazburu, je utvrđeno da su vještaci bili zaposleni u istoj zdravstvenoj ustanovi kao i ljekari čiji su postupci bili predmetom vještačenja. Okolnost da su vještaci bili zaposleni u istoj ustanovi kao i ljekari, dovoljna je da se dovede u pitanje njihova nepristranost.¹⁵

U parnicama vezanim za naknadu nematerijalne štete vještaci medicinske struke imaju veoma važnu ulogu. U ovim parnicama, uloga vještaka je ključna kod utvrđivanja oštećenja zdravlja, koje je prouzrokovao strah i sl. Vještačenjem se u ovim parnicama utvrđuje postojanje nematerijalne štete, kao i njeni vidovi i obim. Tu vještačenje traži poznavanje medicinske problematike iz ove oblasti, kao i poznavanje medicinskih činjenica vezanih za tok liječenja i rehabilitacije. Vještak mora imati iskustvo u procjeni nastanka trajnih i privremenih organskih i psihičkih posljedica i njihovih najčešćih pojava oblika. Međutim, tu je posebno bitna dobra

¹² U tom je smislu odluka VSI, Rev- 724/58., PŽ 3-4/59

¹³ Član 29. Zakona o vještacima,

¹⁴ Opatić, N., 2004, Vještaci-dokazno sredstvo u građanskom parničnom postupku, Zagreb, Stručni rad, str:4,

¹⁵ Čizmić, J., 2020, Prigovori i problemi kod sudsko-medicinskog vještačenja, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 57, 3/2020, Izvorni znanstveni rad, str: 642-644,

analiza konkretnih okolnosti u određenim slučajevima i izbjegavanje svih nepotrebnih šablona i uopštavanja.¹⁶

Vještak je dužan da poštuje principe stručnosti u svom postupanju, da poštuje ljudsko dostojanstvo te da se pridržava visokih etičkih principa, a posebno onih koje se odnose na zaštitu povjerljivosti informacija o zdravlju i privatnom životu oštećenog.

Zavisno o vrsti povrede sud može odrediti više vještaka medicinske struke, da obave vještačenje.

Shodno medicinskoj dokumentaciji vještaci se očituju o vrsti i prirodi povrede, kao i o štetnim posljedicama koje iz toga proizilaze, a prevashodno o intenzitetu i trajanju bolova i straha, kao i o drugim bitnim manifestacijama.¹⁷

Pretpostavke za kvalitetno i objektivno suđenje treba da bude ujednačavanje medicinskih kriterija, koji bi doprinijeli pravnoj jednakosti oštećenih lica. Postojanje zajedničkih kriterija olakšava da se na objektivan i pravedan način utvrdi karakter povrede, te da se utvrde i druge bitne činjenice za presuđenje, obzirom da u praksi imamo različite subjektivne procjene u nalazima i mišljenjima vještaka, što otežava rad sudova u nastojanju da se utvrdi istina u svakom pojedinačnom slučaju. Osim toga, ujednačavanje kriterija ima za cilj da se ostvari prava svrha naknade za povrijeđenog, a ne da on postigne neke lukrativne ciljeve koji su nespojivi sa intencijama društva u ovoj oblasti, čime bi se doprinijelo i pravnoj jednakosti oštećenog.¹⁸

U postupcima vezanim za zaštitu od diskriminacije, najteže je dokazati psihičko zlostavljanje žrtve, obzirom da se ista ponižava, omalovažava na različite načine, što dovodi do različitih posljedica kod same žrtve. Međutim, sama činjenica da je otkaz ugovora o radu bio nezakonit, ne predstavlja valjan pravni osnov za dosuđivanje naknade nematerijalne štete za pretrpljene duševne bolove zbog umanjenja životne aktivnosti, povrede ugleda i časti, te pretrpljenog straha, već se ista priznaje samo ako je postupak protiv zaposlenika vođen zlonamjerno i šikanozno, tj. da je u postupku nezakonitog otkazivanja zaposlenik bio izložen vrijeđanju, umanjenju njegova ugleda, dostojanstva i sl.¹⁹

O postojanju posljedica koje nastaju kao zbog ponižavanja ili omalovažavanja, najčešće se provodi medicinsko vještačenje, koje može predložiti ili tužilac ili tuženi. Ovaj dokaz je potreban samo ako je nastupila neka bolest ili oštećenje kao posljedica diskriminacije. Samo po sebi postojanje zdravstvenog problema ne mora da znači da je posljedica diskriminacije koja je možda učinjena. Za postojanje osnova za dokazivanje narušenog zdravstvenog stanja kao posljedice radnje diskriminacije potrebno je dokazati da je u uzročno-posljedičnoj vezi s diskriminacijom. Zdravstveni problem radnika zavisi od intenziteta uznemiravanja, trajanja, ličnosti zlostavljača, ali i ličnosti žrtve. Ti problemi mogu biti psihičke prirode, ali i svake druge za koju se ocijeni da dovodi do povrede prava na fizičko i duševno zdravlje. Kod diskriminacije su u pravilu psihički problemi, poremećaj prilagođavanja, anksiozno-depresivni poremećaj uzrokovan stresom na radnom mjestu, posttraumatski poremećaj i slično. Stoga, vještaci u svom nalazu mogu samo da potvrde postojanje povezanosti između ponašanja za

---

¹⁶ Šćepanović, G i Stanković, Z., Medicinsko razmatranje nematerijalne štete, u: Šćepanović, G., Stanković, Z., Petrović, Z., i saradnici, 2015, Sudskomedicinsko vještačenje nematerijalne štete, Službeni glasnik, Beograd, str:56,

¹⁷ Karan, Ž., Osvrt na praksu primjene numeričkih skala u vještačenju nematerijalne štete, Vještak, br:4/01, str:65-76,

¹⁸ Medić, D., Nedić, D., i Zivlak Radulović, N., 2017, Naknada nematerijalne štete, Udruženje pravnika RS, Banja Luka, str:94-95,

¹⁹ Presuda Vrhovnog suda FBiH, broj: 51-0-P-005925 12 Rev od 25.07.2013. godine,

koje radnik tvrdi da predstavljaju diskriminaciju i tih zdravstvenih problema koje ima, kao i da li uopće postoje zdravstveni problemi koje radnik navodi.²⁰

U osnovi sud nije vezan za nalaz i mišljenje vještaka što je dobra stvar. Sud može i treba da ne prihvati mišljenje vještaka, ukoliko smatra da njegovi stavovi nisu zasnovani na pravilima logičkog razmišljanja, jer bi to dovelo u pitanje ulogu suda i sudije u postupcima, odnosno to bi dovelo do potčinjavanja sudije vještaku, što je nedopušteno. Ukoliko sud ne prihvati mišljenje vještaka za određenu pravnu stvar, može i treba da zatraži nalaz i mišljenje drugog vještaka.

Međutim, u praksi su vrlo rijetki slučajevi nezavisnosti suda u odnosu na mišljenje vještaka. Stoga, sudija u predmetnim sporovima i kada prihvata nalaz i mišljenje vještaka, koristi uobičajene formulacije “da je nalaz i mišljenje vještaka, dat uvjerljivo, logično i u skladu sa pravilima struke”.

U parničnom postupku za naknadu nematerijalne štete (fizički i duševni bolovi) i strah su najčeći predmet sudskomedicinskog vještačenja, i to kao posljedica povređivanja, što se konstatuje nakon završenog liječenja. U ovim sporovam, vještak se poziva da se izjasni o činjenicama koje sud uzima u obzir kod procjene postojanja i osnovanosti prava na naknadu štete, te i u određivanju načina satisfakcije i iznosa naknade.

Vještačenje nematerijalne štete je složen proces i uglavnom se svodi na medicinsko vještačenje. U nematerijalnoj šteti predmet sudskomedicinskog vještačenja nije težina tjelesne povrede, nego vrsta, intenzitet i trajanje posljedica, koje je oštećeni trpio u sklopu nastale povrede, odnosno odmjerava se tzv. preponderacija, koja se iskazuje kroz jačinu i intenzitet bola i straha, uzimajući u obzir individualne karakteristike u nastalim posljedicama. Posljedica povrede je sadržana u karakteru same povrede i obavezno se javlja kao njen rezultat.

2. Temeljna načela vještačenja

Temeljno načelo vještačenja je da se na bazi istih podataka dolazi do istih ili približno istih ocjena, te da vještak na osnovu svog najboljeg znanja, iskustva i savjesti procijeni sve okolnosti nanošenja povrede, tok liječenja, evoluciju povrede i njene posljedice, a koje se zasniva na nekoliko principa. Ti principi su:

- a) Aktivnost-inicijativa vještaka, što se odnosi na prikupljanje informacija u vezi predmetnog vještačenja, što za cilj ima objektivnost u samom vještačenju,
- b) Vještak pomaže dokazivanju, a ne nosi teret dokazivanja,
- c) Nezavisnost i nepristrasnost u vještačenju,
- d) Princip odgovornosti, koja se odnosi na profesionalnu, etičku i krivičnu odgovornost,
- e) Princip objektivnosti-navođenje svih relevantnih činjenica, njihovu analizu, ali i kritičnost prema subjektivnim stavovima, tako da se vještačenje zasniva na činjenicama, a ne na unutrašnjem subjektivnom uvjerenju,
- f) Princip potpunosti vještačenja, što doprinosi utvrđivanju istine. Nepotpuno vještačenje za posljedicu ima poništenje njegove dokazne vrijednosti.

Nepoštivanje ili odstupanje od ovih principa između ostalog može dovesti i do lažnog vještačenja. Lažno vještačenje imamo u slučaju kada vještak, svjesno i namjerno daje netačan

---

²⁰ Čindrak, S., Antonović, Z., 2022, Sudska praksa u predmetima diskriminacije, Sarajevo, str:90,

nalaz i mišljenje, a osnovni motiv je koristoljublje, zbog čega podliježe sankciji, ako davanje lažnog iskaza, shodno odredbama člana 348.²¹ KZ FBiH.

Sudskomedicinsko vještačenje nematerijalne štete u parničnom postupku je kompleksno, jer se u dobroj mjeri zasniva na događaju koji je protekao, te na subjektivnim manifestacijama kao što su bol i strah.

Da bi se provelo adekvatno i kvalitetno vještačenje nematerijalne štete u parničnom postupku, neophodno je postojanje potpune, iscrpne i vjerodostojne medicinske dokumentacije, koja daje elemente da se sagleda priroda povrede, njen tretman i posljedice, kao i neposredni pregled oštećenog. Medicinska dokumentacija je od posebnog značaja za vršenje vještačenja nematerijalne štete, na osnovu koje se stiče uvid u prirodu i uslove povređivanja, tok liječenja i posljedice. Osim medicinske dokumentacije, objektivni pregled oštećenog od strane vještaka je isto tako bitan i neophodan u svim slučajevima, i to nakon upoznavanja sa spisima predmeta po kojem se vrši vještačenje. Vrlo je bitno da se objektivni pregled obavi u prostorijama koje su za to namijenjene, sa pratećom medicinskom dokumentacijom koja se odnosi na predmetnu povredu, a ne u stanu ili u sudskim prostorijama, što je uobičajena praksa kod vještaka koji nisu u radnom odnosu.

Sudsko medicinsko vještačenje nematerijalne štete, u parničnom postupku, dostavlja se sudu u dovoljnom broju primjeraka u pisanoj formi-nalaz i mišljenje.

3. Nalaz i mišljenje vještaka

Nalaz sadrži popis medicinskih i rezultate objektivnog kliničkog pregleda, kao i drugih relevantnih dokumenata i činjenica bitnih za predmetno vještačenje. Nalaz mora biti jasna kako bi se sudu i strankama omogućila logička analiza i provjera održivosti iznijetog mišljenja.

Mišljenje je najznačajniji dio vještačenja. Njime se daju konkretni odgovori na konkretna pitanja, odnosno na sam zadatak vještačenja. Mišljenje je rezultat složene analize i sinteze podataka navedenih u nalazu. Ono je rezultat ne samo objektivnih nalaza, već i individualnih osobenosti vještaka da izvrši selekciju informacija, njihov analizu i jasnu sintezu. Na kraju se može reći da nalaz ima snagu potpunog dokaza, a mišljenje relativnog dokaza.²²

U sporovima vezanim za naknadu štete kod nanošenja duševnih bolova zbog povrede časti, ugleda ili prava ličnosti, vještačenje nije česta pojava, obzirom da sudija svoje mišljenje može temeljiti na ocjeni iskaza stranaka u postupku, koristeći se pravom slobodne ocjene dokaza kao i pravom slobodnog sudijskog uvjerenja. Ali ako dođe do vještačenja, najprikladniji vještak za vještačenje jeste psiholog, imajući u vidu činjenicu da je predmet vještačenja u okviru psihologije ličnosti i socijalne psihologije.²³

Međutim, kada su u pitanju sudski sporovi vezano za naknadu štete izazvane strahom, iskustva pokazuju da sudovi ovu vrstu vještačenja, u sklopu drugih oblika nematerijalne štete, povjeravaju vještacima hirurške struke. To može biti predmet osporavanja u žalbenom postupku, jer nije samo bitno da se vještak opisno ili numerički izrazi o jačini straha, već je

²¹ U članu 348. stav (1) KZ FBiH je propisano da „Svjedok, vještak, prevoditelj ili tumač koji u sudskom, prekršajnom, upravnom ili disciplinskom postupku u Federaciji da lažni iskaz, kaznit će se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do tri godine.

²² Svičević, R., Kovačević, V., 2010, Veštačenje nematerijalne štete-Duševni bolovi zbog povrede ugleda i časti ili prava ličnosti, Prvo izdanje, Poslovni biro d.o.o. Beograd, str:17-33,

²³ Svičević, R., Čabarkapa, M, 2010, Veštačenje nematerijalne štete-Duševni bolovi zbog povrede ugleda i časti ili prava ličnosti, Prvo izdanje, Poslovni biro d.o.o. Beograd, str:105,

neophodno da u svom nalazu navede i elemente na osnovu koji se u mišljenju opredjeljuje za procjenu straha određenog intenziteta.²⁴

Zaključak

Uloga sudskih vještaka u parničnim a i u antidiskriminacijskim postupcima je jako bitna.

Posbenu ulogu vještaci imaju predmetima naknade nematerijalne štete, s obzirom na sam predmet vještačenja.

Nalaz i mišljenje vještaka pored ostalih dokaza treba da posluže sudu kao dobra osnova za donošenje adekvatne sudske odluke.

Međutim, u praksi se vrlo često problematizira objektivnost nalaza i mišljenja vještaka.

Vrlo često u praksi se dešava, da sudovi, kada određuju vještačenje, tačno ne navedu šta je vještak dužan utvrditi, odnosno koje se to činjenice vještačenjem žele utvrditi. Ovakva parcijalna rješenja o određivanju vještačenja u konačnici dovode do toga da vještak kod izrade nalaza i mišljenja sam određuje, odnosno procjenjuje što se to od njega traži u određenom predmetu. Određivanje predmeta i opsega vještačenja veoma je značajno obzirom da neprecizno određivanje predmeta i opsega vještačenja ili njihov potpuni izostanak, mogu rezultirati potrebom za brojnim dopunama nalaza i mišljenja, a time i nepotrebnim produženjem trajanja postupka te dodatnim troškovima.

Isto tako, vrlo često imamo prisutno i nerazumjevanje između suda i vještaka. Uzrok nerazumijevanju između suda i vještaka o predmetu vještačenja često je posljedica nedovoljnog poznavanja pravne struke ili medicinske struke od strane vještaka. Osim toga kao razlog nerazumijevanja su i kontradiktorne zakonske odredbe i zastarjela rješenja u relevantnim propisima. Medicinska nauka i praksa ekspresno se razvija pa pravna nauka i praksa, tačnije propisi, uvijek kasne u uređenju brojnih novih odnosa i problema koji se javljaju na polju medicine.

Profesionalizam vještaka je isto tako problematičan. Na neprofesionalnost imenovanih sudskih vještaka kod obavljanja vještačenja i izrade nalaza i mišljenja najčešće ukazuju punomoćnici stranaka, ali i same stranke pa čak i suci.

Kada je u pitanju vještačenje od strane vještaka medicinske struke, neophodan je multidisciplinarni pristup kod rješavanja brojnih problema, a posebno na području prava i medicine. Stoga bi bilo neophodno da se i sud i punomoćnici u građanskim postupcima usavrše i steknu posebna stručna znanja iz onih naučnih područja koje je u okviru određene specijalizacije najpotrebnije poznavati, npr: suci iz područja medicine, a doktori-vještaci iz područja prava.

---

²⁴ Čabarkapa, M, Kolundžić, D.,2010, Veštačenje nematerijalne štete-Duševni bolovi zbog povrede ugleda i časti ili prava ličnosti, Prvo izdanje, Poslovni biro d.o.o. Beograd, str:78,

Literatura

1. Čizmić, J.,2009, Komentar Zakona o parničnom postupku, Privredna štampa, Sarajevo,
2. Sijerčić-Čolić,H.-Vuleta,D-Hadžiomerađić,M.,1999, Komentar Zakona o krivičnom postupku, Sarajevo,
3. Poznić,B.,Vržalić,M.,Bačić,F., 1957, Zakon o parničnom postupku sa komentarom, Beograd,
4. Triva,S.,Belajec,V.,Dika,M.,1986, Građansko parnično procesno pravo, Zagreb,
5. Opatić, N.,2004, Vještaci-dokazno sredstvo u građanskom parničnom postupku, Zagreb, Stručni rad,
6. Čizmić, J., 2020, Prigovori i problemi kod sudsko-medicinskog vještačenja, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 57, 3/2020, Izvorni znanstveni rad,
7. Šćepanović, G i Stanković, Z, Medicinsko razmatranje nematerijalne štete, u: Šćepanović, G., Stanković, Z., Petrović, Z., i saradnici, 2015, Sudskomedicinsko vještačenje nematerijalne štete,Službeni glasnik, Beograd,
8. Karan, Ž., Osvrt na praksu primjene numeričkih skala u vještačenju nematerijalne štete, Vještak, br:4/01,
9. Medić,D., Nedić, D., i Zivlak Radulović.N.,2017, Naknada nematerijalne štete, Udruženje pravnika RS, Banja Luka
10. Svičević, R.,Kovačević, V., 2010, Veštačenje nematerijalne štete-Duševni bolovi zbog povrede ugleda i časti ili prava ličnosti, Prvo izdanje, Poslovni biro d.o.o. Beograd,
- 11.
12. Svičević, R.,Čabarkapa, M, 2010, Veštačenje nematerijalne štete-Duševni bolovi zbog povrede ugleda i časti ili prava ličnosti, Prvo izdanje, Poslovni biro d.o.o. Beograd,
13. Čabarkapa, M, Kolundžić, D.,2010, Veštačenje nematerijalne štete-Duševni bolovi zbog povrede ugleda i časti ili prava ličnosti, Prvo izdanje, Poslovni biro d.o.o. Beograd,
14. Čindrak, S., Antonović,Z.,2022, Sudska praksa u predmetima diskriminacije, Sarajevo,
15. Zakon o parničnom postupku (“Službene novine FBiH”, broj: 53/03, 73/05, 19/06 i 98/15),
16. Krivični Zakon Federacije Bosne i Hercegovine („Sl.novine FBiH“, broj: 36/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14, 46/16, 75/17 i 31/23)
17. Zakon o vještacima (“Službene novine FBiH”, broj: 49/05 i 38/08),
18. Presuda Vrhovnog suda FBiH, broj: 51-0-P-005925 12 Rev od 25.07.2013. godine,

PRAVO NA DOSTOJANSTVENO STARENJE

Apstrakt

Starenje predstavlja prirodni process, i pogađa sve ljude. Međutim, načini na koji se tretiraju stariji ljudi od strane društva varira. Pravo na dostojanstveno starenje je TEMELJNO ljudsko pravo, i ima za cilj da osigurava da svi pojedinci, bez obzira na svoju dob, imaju pravo na život dostojan čovjeka. Starije osobe treba da imaju mogućnost donositi vlastite odluke, zadovoljiti svoje životne potrebe, biti zaštićene od nasilja i zlostavljanja, te osjećati se poštovano i cijenjeno, kao i aktivno sudjelovati u društvenom životu. Unatoč međunarodnim konvencijama koje štite prava starijih osoba, mnogi izazovi i dalje postoje. Starije su osobe često predmet diskriminacije, suočavaju se sa socijalnom izolacijom, ekonomskom ovisnosti, i zdravstvenim problemima.

Kako bi se osiguralo dostojanstveno starenje, potrebno je da se društveni stavovi promijene, da se ulaže u njihovu zaštitu, kako socijalnu tako i zdravstvenu. Ovaj rad istražuje međunarodne pravne okvire koji regulišu prava starijih osoba, te analizira neke ključne izazove u njihovoj primjeni, te ukazuje prepreke u ostvarivanju prava na dostojanstveno starenje. Baviće se i ejdžizmom koji također predstavlja krucijalnu ulogu kod ostvarivanja prava na starenje, te položaj starijih u socijalnoj sferi. Kombinovanjem pravne, socijalne, i zdravstvene perspektive, pokušat ćemo dati preporuke za lakše obezbjeđenje boljeg položaja starijih osoba.

Ključne riječi: ljudska prava, dostojanstveno starenje, društvo, ejdžizam, starije osobe, prepreke.

Abstract

Aging is a natural process that affects all people. However, the ways in which older people are treated by society vary. The right to dignified aging is a fundamental human right, and it aims to ensure that all individuals, regardless of their age, have the right to a life worthy of a human being. Older people should have the opportunity to make their own decision, meet their basic needs, be protected from violence and abuse, feel respected and valued, and actively participate in social life. Despite international conventions that protect the rights of older people, many challenges remain. Older people are often the subject of discrimination, face social isolation, economic dependence, and health problems. In order to ensure dignified aging, social attitudes need to change, and investments need to be made in their protection, both social and health-related. This paper explores the international legal frameworks that regulate the rights of older people, and analyzes some key challenges in their implementation, and points out obstacles in realizing the right to dignified aging. It will also deal with ageism, which also plays a crucial role in the realization of the right to aging, and the position of older people in the social sphere. By combining legal, social, and health perspectives, we will try to give recommendations of easier provision of a better position for older people.

Key words: human rights, dignified aging, society, ageism, older people, obstacles.

---

¹ studentica Evropskog Univerziteta

UVOD

Pravo na dostojanstveno starenje, je zapravo značajna tema kada se govori prvenstveno u oblasti ljudskih prava, zatim socijalne politike, i prava u sirem smislu. Dostojanstveno starenje zapravo treba da znači da svi pojedinci bez obzira na dob, trebaju da imaju pravo na život koji je dostojan čovjeka.

To podrazumijeva i razne aspekte samog prava, a tu se govori o pristupu adekvatnoj zdravstvenoj zaštiti, socijalnim uslugama, sigurnom okruženju, te aktivnom sudjelovanju u društvenom životu i svakodnevnim aktivnostima. Nažalost unatoč mnogim konvencijama kojima se pokriva oblast zaštite i ostvarivanja prava starijih osoba, postoje određene diskriminacije. Iz tog razloga je pravo na dostojanstveno starenje problematika koji se tiče svih nas, bez obzira na dob. Dostojanstveno starenje može da bude jedan od najvećih demografskih izazova savremenog društva. Prema podacima Ujedinjenih nacija, broj osoba koji su stariji od 60 godina će kontinuirano da raste, te da će oni do 2050.godine da čine preko 20% populacije. Samim time to podrazumijeva da pravo na dostojanstveno starenje čini očuvanje autonomije, jednakosti i kvalitet života starijih osoba bez obzira na njihove ekonomske ili socijalne okolnosti. Pravo na dostojanstveno starenje obuhvata široki spektar ljudskih prava, a njegovo ostvarivanje zahtjeva sveobuhvatan pristup i saradnju raznoraznih aktera. Dakle, ovaj trend postavlja imperativ za preispitivanje pravnih, socijalnih i ekonomskih politika koje se odnose na starije osobe, sa ciljem obezbjeđivanja dostojanstvenog starenja. Treba naglasiti da je dakle, starenje globalni fenomen, ne tiče se samo jedne zemlje. Pravo na dostojanstveno starenje je univerzalno pravo. Pravo na dostojanstveno starenje je ključno za stvaranje društva u kojem se prema svim ljudima postupa sa poštovanjem i uvažavanjem, bez obzira na dob. Starenje je process koji se tiče svih nas, te bismo trebali naglasiti svim naraštajima budućim da se starije osobe tretiraju sa poštovanjem, i uvažavanjem.

Zdravo starenje je proces uspješnog starenja i predstavlja koncept koji uključuje fiziološke, psihološke, društvene i personalne perspektive.

1.PRAVO NA DOSTOJANSTVENO STARENJE

Starije osobe zaslužuju dostojanstven i kvalitetan život, uz mogućnost obavljanja svakodnevnih aktivnosti, kao što su odlazak na preglede i pretrage u zdravstvenim ustanovama, banku, trgovinu, posjet prijatelju i slično. Socijalizacija i što duži ostanak u vlastitom domu važna je za integraciju starijih osoba u društvo i doprinosi bogatijoj i uključivijoj zajednici.²

Na osnovu najnovijih projekcija Ujedinjenih nacija, broj starijih ljudi (definiranih kao oni od 65 godina ili više) će se utrostručiti sa oko 260 miliona u 1980. na 761 milion u 2021. Između 2021. i 2050. godine, predviđa se da će se globalni udio starijeg stanovništva povećati na približno 17%. Nadalje se predviđa da će do 2050. godine broj pojedinaca u dobi od 65 godina ili više širom svijeta biti dvostruko veći od broja djece mlađe od 5 godina i skoro jednak broju djece mlađe od 12 godina. Zbog prednosti žena u očekivanom životnom vijeku, žene su brojčano veće od muškaraca u starijoj dobi u gotovo svim populacijama i očekivat će prevlast žena u budućnosti³.

Dostojanstveno starenje podrazumijeva proces starenja u kojem se čuva autonomija, integritet i kvalitet života starijih osoba. To uključuje pravo na socijalnu sigurnost, zdravlje, kulturnim aktivnostima, također i obaveznu zaštitu od diskriminacije i bilo kojeg oblika zlostavljanja. Svaka osoba ima prava i obaveze, svi smo rođeni sa istim pravima, i ta prava se ne mijenjaju dok starimo. Demografske promjene daju rezultate do sada neviđenih promjena rasta po pitanju starije populacije. Ali starija populacija trpi diskriminaciju i predrasude, što govori da bi trebali obratiti pažnju na zaštitu njihovih prava, prvenstveno iz razloga što će starijih osoba biti sve više. U savremenom društvu, dostojanstveno starenje treba da se posmatra kao prioritet tema, u oblastima socijalne politike, a njegova realizacija kao takva zavisi od zakonodavnog okvira i sprovođenja mjera za podršku starijoj populaciji. Ljudska prava su prava svih ljudi samim time što su živa bića, i jasno je da se ta prava stiču rođenjem. I samim time ta prava su usađena i treba da se poštuju. Ta prava podrazumijevaju univerzalan značaj, što s također odnosi na činjenicu da su ista, bez obzira na dob. Starenje je jedan način da se izrazi uspjeh čovječanstva. Međutim taj uspjeh ima i socijalne zahtjeve.

---

²DOSTA- dostojanstveno starenje projekt „Krugovi“

³<https://www.who.int/srilanka/news/detail/01-10-2024-ageing-with-dignity--the-importance-of-strengthening-care-and-support-systems-for-older-persons-world> (posjećeno 10.02.2025.)

Dakle ključni elementi koji treba da predstavljaju sami koncept dostojanstvenog starenja su:

- Sudjelovanja u društvenom životu
- Autonomija i nezavisnost
- Zdravlje i dobrobit
- Dostojanstvo i poštovanje
- Sigurnost i zaštita

Dostojanstveno starenje nije samo individualno pravo, već ono predstavlja i društvenu odgovornost. Trebaju se stvoriti uvjeti koji omogućavaju život dostojan čovjeka.

2.PРАВNI ОКВИР

Pravo na dostojanstveno starenje je temeljno ljudsko pravo koje se sve češće prepoznaje i štiti na međunarodnom i nacionalnom nivou. Predstavlja koncept koji obuhvata pravo na život dostojan čovjeka u starosti, uključujući prava na zdravlje, zaštitu, sigurnost, sudjelovanje u društvenom životu. Dostojanstveno starenje nije samo odsustvo bolesti ili siromaštva, već stanje u kojem starije osobe mogu da uživaju u svojim pravima, sudjelovati u društvenom životu, biti poštovane i cijenjene, te imati pristup resursima koji im omogućavaju da žive ispunjen i smislen život.

Član 1.

Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i savješću i jedni prema drugima treba da postupaju u duhu bratstva.

Član 2.

Svakom pripadaju sva prava i slobode proglašene u ovoj deklaraciji bez ikakvih razlika u pogledu rase, boje, pola, jezika, vjeroispovijesti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog porijekla, imovine, rođenja ili drugih okolnosti. Dalje, neće se praviti nikakva razlika na osnovu političkog, pravnog ili međunarodnog statusa zemlje ili teritorije kojoj neko lice pripada, bilo da je ona nezavisna, pod starateljstvom, ne samo pravna, ili da joj je suverenost na na koji drugi način ograničena.⁴ Dakle, univerzalna deklaracija, ne samo u ova dva člana naglašava osnovna ljudska prava, iako nigdje ne stavlja naglasak o pravima starijih osoba, jasno se vidi da ona demantuje bilo kakav oblik diskriminacije, i da svakom čovjeku daje jednaka ljudska prava. Pored ovih sadrži niz opštih načela koja su relevantna za starije osobe. Prava starijih osoba su postavljena, ali ne i eksplicitna u međunarodnim konvencijama ljudskih prava, koja se odnose na socijalna, ekonomska, politička, kulturna i civilna prava.

Dostojanstveno starenje predstavlja složen i višestruki koncept koji zahtjeva sveobuhvatan pristup i suradnju različitih aktera, uključuje i pojedince, obitelji, zajednice, samo državu kao i društvo uopšte. Lokalne zajednice Bosne i Hercegovine ne ulažu dovoljno sredstava i napora da bi se ostvarila veća kvaliteta života starijih osoba. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima garantuje pravo na najviši dostižni standard mentalnog i fizičkog zdravlja, što je posebno važno za starije osobe. Jedna od klauzula koja to naglašava jeste:

Član 11.

1. Države članice ovog pakta priznaju pravo svakom licu na životni standard dovoljan za njega samog i njegovu obitelj, ubrajajući tu i dovoljnu hranu, odjeću i smještaj, kao i

---

⁴Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima

stalno poboljšanje njegovih uvjeta života. Države članice će poduzeti odgovarajuće mjere radi osiguranja ostvarenja ovog prava i u tom cilju one priznaju bitni značaj slobodno izabrane međunarodne suradnje⁵.

Zatim postoji i međunarodni plan djelovanja za starenje, koji predviđa mnogobrojne olakšice, od stanovanja, zdravstvene njege, prevenciju siromaštva i mnoge druge beneficije, koje bi se svakako trebale uzeti u obzir, i pomoći zbrinjavanju i omogućiti starijim osobama dostojanstveno starenje. Međunarodni plan djelovanja za starenje je usvojen od Generalne skupštine UN-a, pruža sveobuhvatan okvir za promociju dostojanstvenog starenja, kao i zaštitu prava starijih osoba. Pravni okvir u oblasti starenja je prvo dala Svjetska skupština Ujedinjenih naroda o starenju koja je održana u Beču 1982. godine, te je donijela Međunarodni plan djelovanja na području starenja.⁶ Također jedan od važnih dokumenta za zaštitu prava starijih je preporuka o promicanju ljudskih prava starijih osoba, koji datira od 2014.godine. Sjedinjene Američke Države imaju svoj zakon o starijim Amerikancima⁷, unesen je 1965. godine kao dio inicijative predsjednika Johnsona "Veliko društvo" s ciljem podrške starijim Amerikancima da žive kod kuće i u zajednici dostojanstveno i nezavisno što je duže moguće, odnosno obezbjeđuje različite usluge i resurse za starije ljude, uključujući zdravstvenu zaštitu, obrazovanje i podršku zajednici. Važnost zaštite za starije osobe u pravnim okvirima predviđaju svi Ustavi, jer svako živo biće ima pravo na dostojanstven život. U području ljudskih prava rizik starenja posebno dolazi do izražaja a najčešće se vezuju uz sisteme zdravstvene i socijalne sigurnosti, te se od tih istih sistema i očekuje postojanje mehanizama kojima se utiče na posljedice koje mogu biti, ukoliko dođe do kršenja ljudskih prava osoba starije životne dobi. Treba spomenuti Evropsku socijalnu povelju iz 1961.godine, svi ovi dokumenti imaju iznimno važne odredbe, za starije osobe, stavljaju jak naglasak na prava na život, zabrani mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja i one o pravu na poštovanje privatnog i porodičnog života. Pored toga što pravni okvir predviđa zaštitu starijih osoba, osobe starije dobi su nerijetko neinformisane o svojim pravima, te sa tim srodno budu žrtve nasilja, ili finansijskih prevara. Prvo jer su stari i nemoćni što olakšava počiniocima punu kontrolu nad žrtvom. U svakom slučaju iz tih razloga potrebno je podizanje svijesti o ovom fenomenu, odnosno o pravima i potrebama osoba starije životne dobi. Iz ovoga se mogu izvesti određene preporuke kada se govori o pravu na dostojanstveno starenje a to je razvijanje strategija koje se fokusiraju na inkluziju starijih osoba, promocije pozitivnih slika starijih osoba u medijima, te povećanje investicija u programe koji pružaju podršku starijim osobama.

Potrebno je u svim zemljama, a posebice u zemljama u razvoju potaknuti i unaprijediti sveobuhvatna, specijalizovana istraživanja o starenju. Istraživanje, uključujući i prikupljanje podataka i analiza koji u obzir uzimaju spolnu i dobnu perspektivu osiguravaju kvalitetne temelje za izradu djelotvornih politika⁸

Opšta deklaracija o ljudskim pravima svakako prema ne samo nekim od prava koje su jasno navedeni, nego i mnogim drugima jasno postavlja standard, kako bi svaka država koja je učesnica obezbjedi uslove kako bi svaki pojedinac imao mogućnost da ostvari sva svoja prava. Ipak je jasno da svaka država nema iste mogućnosti i jednake uslove.

Također možemo uzeti u obzir da starenje može zbog svojih posljedica da dovede i do drugog problema, uslijed narušenog zdravlja, a taj problem je invaliditet. Zato nije manje važno pomenuti da postoji Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom iz 2006.godine. jedno od

---

⁵Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima

⁶Rešetar Čulo, 2014

⁷OAA- the older americans act

⁸Međunarodni akcioni plan o starenju (MIPAA) Madrid 2002.

osnovnih načela ovoga prava jeste potpuno uključenje ovih osoba u društveni život. To jeste prisustvo i sudjelovanje. Pored toga obvezuju se na borbu protiv diskriminacije i stereotipa, ne naglašavajući u tom polju pol ili starosnu dob, ali svakako garantuje zaštitu i zbrinutost za starije osobe koje se suočavaju sa invaliditetom. Također je osigurana socijalna zaštita kako bi se obezbjedila prevencija siromaštva starijih ljudi, prava jednaku penziju i slično, to je jedno od prava koji naglašava zaštitu starijih osoba. Isto tako ova Konvencija izričito zabranjuje bilo kakvu vrstu nasilja, izrabljivanja i zlostavljanja. KPOI član 30.naglašava I sudjelovanje starijih osoba u ovom slučaju sa invaliditetom sudjelovanje u kulturnom životu, rekreaciji rasonodi i sportu. Madridska konvecnija je najaktuelniji pravni okvir kada se govori o pravima starijih osoba, iz razloga što je prihvatljiva i može se primjeniti u svim državama svijeta.

Vijeće Evrope također ima svoja prava osoba sa invaliditetom. Ono istima garantuje pravo na medicinsku, i socijalnu pomoć, prava koja daju zaštitu od siromaštva i socjalne isključenosti. Osobama sa invaliditetom se daju prava na autonomiju i participaciju živta bez obzira na njihovu životnu dob. Socijalna zaštita je ta koja treba da daje pravo starijim ljudima da sami biraju svoj način života, i budu što je više moguće aktivni članovi društva. Oni koji se naprimjer nalaze u određenim ustanovama, treba da se obezbjedi pravo na njihovu privatnost, također im dati priliku da sami izraze njihove potrebe, pogotovo jer na primjer domove za stare ljude uglavnom finansiraju oni sami ili preko članova porodice. Da bi se stvarno obezbjedila ovakva vrsta prava, potrebno je omogućiti dovoljno finansijskih sredstava koje su usmjerene ka penzijama, i drugim socijalnim uslugama. Podrazumijeva se uzimanje u obzir posebne potrebe starijih ljudi prilikom planiranja i organizovanja politike zdravstva , i zdravstvenih programa, te i naglasak na zaštitu mentalnog zdravlja.

Kod prava Evropske Unije kada su u pitanju starije osobe, ona je ta koja se zalaže za istopomenutu socijalnu zaštitu, ostvarivanje istih, visoku kvalitetu života , međugeneracijsku solidarnost, prevenciju nepovoljnih uslova u okolini, te međusektorsku saradnju. Kada govorimo o usmjerenosti na zdravstveni sistem, u tom smjeru datira iz 1993 godine, obilježena kao Evropska godina starijih i solidarnosti između generacija, a iz 2012 Evropska godina aktivnog starenja.⁹ U svom službenom listu postavlja prava starijih osoba, koja daju starijima pravo na neovisan, društveni, kulturni život. Dužnost države jeste da ona uzima starost u obzir kada priznaje prava u oblasti socijalne sigurnosti i službama zaduženim za pomoć u vezi sa stanovanjem. Evropski pralament, Evropsko vijeće, Evropska komisija 2017. su naglasili potrebu da se ljudi stave na prvo mjesto. Najveće zasluge u sferama starenja i angažovanju ima takozvana “Zelena knjiga” odnosno knjiga koja govori o starenju. Ta knjiga pristupa starenju kao ciklusu života u kojem se održava univerzalni učinak te dobi, pa tako obuhvata sfere zdravstva, socijalne sigurnosti, te zdravo i aktivno starenje prije svega, i mnoge druge sfere koje su vezane za tu životnu dob.

3.EJDŽIZAM

Ejdžizam predstavlja pojam koji označava diskriminaciju i stereotipizaciju ljudi na osnovu njihove dobi. Može da se manifestuje u raznoraznim oblicima, to uključuje predrasude, isključivanje i marginalizaciju. Ovakvi načini diskriminacija postoje u različitim načinima i situacijama ali su bez sumnje najzastupljeniji kada su u pitanju starije osobe. Dakle, ejdžizam prema starijim osobama odnosi se na stereotipe, predrasude, i diskriminaciju usmjerenu protiv starijih ljudi isključivo na osnovu njihovih godina. Ovaj oblik diskriminacije može biti prisutan na individualnom, društvenom, i institucionalnom nivou, i nerijetko utiču na kvalitet života starijih osoba, njihovo mentalno i fizičko zdravlje, kao i uključenost u socijalnu sferu. Ejdžizam može i da utiče na ljude drugih dobnih grupa, na primjer kada mlađe osobe predstavljamo kao

---

⁹European years [Zdravo starenje](#)

lijene, ili neodgovorne. Koncept ejdžizma je prvi definisao Robert Butler 1969. godine, i opisao ga je kao “sistematsku stigmatizaciju i diskriminaciju ljudi zbog njihovih godina.”¹⁰

Ejdžizam može da se manifestuje kroz tri glavne kategorije a to su:

- Predrasude: negativni stavovi i mišljenja kada su u pitanju osobe starijih godina, na primjer smatranje da su oni samo teret za društvo, ili da su nesposobni kada je u pitanju donošenje nekih odluka.
- Sterotipi: generalizovana uvjerenja o starijim ljudima, na primjer da su to nemoćne osobe, da su zaboravni, mentalno manje sposobni i slično.
- Diskriminacija: konkretne radnje koje dovode do nepovoljnog položaja starije osobe, na primjer imaju dosta teže prilike pristupa zapošljavanju, zdravstvenim uslugama ili društvenim aktivnostima.

Zdravstveni sistem igra važnu ulogu u osjećanjima pojedinca, pa je ispitivanje sprovedeno u zdravstvu.

U ispitivanju koje je izvršeno, većina starijih ljudi u Brčkom, su iskusili neku vrstu ejdžizma, ali i dalje navode da se pored toga u ustanovama poput zdravstva, ili opštine BD-a nalaze ljudi koji su uvijek spremni da im pomognu i izađu u susret koliko je to u njihovoj moći. Kada govorimo gdje ejdžizam može da bude najzastupljeniji, to je zdravstvo. Stariji pacijenti često dobijaju manje pažnje u medicinskom sistemu. Zbog ovoga, je napravljen intervjui sa Dr. Azrom Dervišević, zaposlenicom u Dom Zdravlja Brčko. Ona navodi da je problem nedovoljno kadra, te iz toga razloga ljudi, ne samo starije dobi, treba da se naručuju unaprijed na preglede, te da se trude kada je konkretno riječ o starijima, da ih upoznaju sa procedurom koja bi im olakšavala cijelu proceduru odlaska kod doktora.

Diskriminacija posebno pogađa starije osobe sa invaliditetom. A pola njih se osjeća diskriminisano kada se moraju zbog nečega obratiti državnoj instituciji.

Također ispitanici dobi preko 65 godina, su naveli da se boje staračkog doma, te da ne bi voljeli da se nađu tamo, jer ga smatraju jednako kao i samu bolnicu.

Regionalna direktorka Populacionog fonda UN za istočnu Evropu i centralnu Aziju Alan Armitaž objasnila je da je ejdžizam diskriminacija ljudi na osnovu broja godina, a stariji ljudi su često meta diskriminacije. Prema njenim riječima, u Srbiji je 50 odsto ljudi izjavilo da su iskusili ejdžizam. Prema nedavno objavljenom Globalnom izveštaju Ujedinjenih nacija o ejdžizmu, ovaj fenomen je u Evropi prisutniji od seksizma i rasizma. Gotovo svaki treći stanovnik Evrope je bio izložen diskriminaciji na osnovu godina.¹¹

Na primjer prema poslednjim istraživanjima stručnjaka jedna od tri osobe Evrope je bila žrtva ejdžizma. Ljudi su davali zjave u koja se naglašava kako im prijete da će ih strpati u starački dom. Kada govorimo o sferi obrazovnja starije ljude prozivaju zbog diploma koje su dobili u kasnijoj životnoj dobi. U Srbiji se na primjer veći broj starijih ljudi osjeća diskriminisano, a posebno kada stupaju u kontakt sa državnim institucijama. To je predstavljanje starijih ljudi kao “teret” društvu. Diskriminacija ne samo da je prisutna nego spade u jedan od najčešćih razloga pritužbi Povjerenika za ravnopravnost.

Kada govorimo o mjestima na kojima se najviše može da osjeti ejdžizam jesu i radna mjesta, jer se starije osobe koje i dalje rade smatraju manje produktivnim i usporenim, te da se slabije

---

¹⁰<https://www.rts.rs/lat/vesti/drustvo/4527375/starenje-postaje-privilegija-da-li-znate-sta-je-ejdzizam.html>

¹¹<https://www.rts.rs/lat/vesti/drustvo/4527375/starenje-postaje-privilegija-da-li-znate-sta-je-ejdzizam.html>
(posjećeno 19.02.2025.)

prilagođavaju novijim i modernijim tehnologijama. U velikim kompanijama postoji praksa ranog penzionisanja. Stariji ljudi nemaju velike šanse za napredovanje u svojoj struci zbog nepostojanja programa za njihovo učenje i usavršavanja. Većina danas nailazimo i načine usavršavanja postavljaju ograničenu životnu dob. Mediji su sljedeći faktor koji nije manje važan i bitno ga je pomenuti. Oni često pokazuju starije ljude kao stare, nemoćne i bolesne, te zaboravne ili kao komične figure. Često možemo u medijima da nađemo neslane šale na račun starijih osoba, pogotovo na društvenim mrežama. Rijetko su prikazivani kao figure, koje simbolizuju mudrost ili društvenu relevantnost. Marketinške se kampanje najviše fokusiraju na mlađu populaciju zanemarujući starije ljude. Samim time to dovodi i do činjenice da su starije osobe izolovanije, pogotovo kada govorimo o današnjem načinu života koji je ubrzan te samim time stariji ljudi su zanemreni od strane svojih članova porodice. Ejdzizam prema starijim osobama je duboko ukorijenjen u društvenim normama i institucijama, ali svijet o njegovim negativnim posljedicama raste. Integracija starijih osoba u sve sfere društva, uz promovisanje pozitivne slike starenja, ona je ključna kako bi se poboljšao kvalitet života starijih osoba.

4. PREPORUKE ZA OSTVARIVANJA PRAVA NA DOSTOJANSTVENO STARENJE

Zaštita prava starijih ljudi treba da postane prioritet svakoj državi, jer kao što je rečeno oni će u ne tako dalekom period da čine veliki postotak populacije, je prije svega savremeno doba i napredak medicine daju produženje životnog vijeka. Dostojanstveno starenje zahtjeva integrisan i sistemski pristup koji obuhvata ekonomske, institucionalne zakonodavne pa i društvene mjere.

Veliki dio u oblasti zaštite prava igra naravno zakonski okvir. Jer je on taj koji treba da daje definiciju prava starijih osoba, te da da obaveze države i institucija prema starijim osobama.

Na primjer mjera koja bi se mogla sprovesti kada se govori o zakonodavstvu je da se usvoji poseban zakon o pravima starijih osoba. Iako su prava starijih obuhvaćena različitim zakonima samim time i Ustavom, nedostatak posebnog zakona koji bi sistemski regulisao i koji naglasak stavlja isključivo na starije dovodi do pravne nesigurnosti. Poseban bi zakon jasno definisao pravo na dostojanstveno starenje, garantovao zaštitu od nasilja i diskriminacije nad starijim ljudima, te regulisao njihovo adekvatno pravo na socijalnu i zdravstvenu zaštitu.

Obaveza države jeste da osigura starijima pravo na kvalitetan život, zdravstvenu njegu, društvenu uključenost i svaku vid sigurnosti, te time daje ujedno starijim ljudima mogućnost za nezavisnim životom. Iskorištavanje, zanemarivanje pa i zlostavljanje starijih osoba nije nepoznanica društvu, zakon bi trebao svakako sprovesti strožije sankcije po pitanju ovog krivičnog djela, i pružiti edukacije po ovom pitanju kako bi stariji bili svjesni svojih prava, i znali da traže zaštitu istih. Pored toga stariji ljudi bi trebali imati besplatan pristup zdravstvene brige, trebali bi imati osigurano pravo na pristup zdravstvenim uslugama, i lijekovima koji su im neophodni. Kada govorimo o socijalnom dijelu potrebno je ostvariti im pravo na kućnu njegu. Također država nikako ne treba uskraćivati njihove penzije, kako bi se spriječilo siromaštvo.

Potrebno je unaprijediti veću prevenciju ejdzizma, odnosno diskriminaciju na osnovu starosti jer je ona ta koja je prisutna u svim oblastima, zdravstvu, zapošljavanju, i pristupu uslugama. Poželjno je proširiti antidiskriminacijske zakone kako bi se eksplicitno uključili u zaštitu starijih. Potrebno je uključiti lakše pokretanje postupaka u Sudu kada je riječ o diskriminaciji starijih osoba. Starije osobe bi trebali imati pristup besplatne pravne pomoći kako bi lakše ne samo poznavali nego i zaštitili svoja prava. Naravno kako bi se ubrzali procesi da se ostvaruju

prava starijih osoba u Sudu, kako bi im se pružila adekvatna pomoć poželjno je imati više kadrova, i specijalizovanih odjeljenja koja bi se bavila zlostavljanjem, prevarama, i diskriminaciji nad starijim osobama. Jako je bitno dati pravne osnove, dati zakonski okvir da se starije osobe zaštite od porodičnog nasilja, i ekonomske eksploatacije.

Preporuka bi također bila da se osnuje nezavisno tijelo za zaštitu starijih osoba, kao što je ombudsmen za prava starijih osoba. Ono bi bilo zaduženo da prati poštovanje prava starijih osoba, i reagovalo na kršenje istih. On bi također mogao da predlaže zakonodavne i institucionalne reforme, te primao i reagovao na žalbe starijih osoba. Preporuka koja je ne manje važna jeste da svaka država usvoji Madridsku Konvenciju, te da definiše dugoročne ciljeve i mjere za poboljšanje položaja starijih ljudi.

Kada govorimo pravnim mehanizmima potrebno je pomenuti ponovo, da je krajnje neophodno ne uskraćivati penzije starijih ljudi, i time ih zaštititi od siromaštva. Svi smo upoznati da danas u svijetu cijene postaju sve više i više, to ne otežava samo starijim ljudima da imaju lagodan život, zbog prevencije siromaštva svaka starija osoba treba da ima zagarantovani bar minimalne garantovane penzije. Te penzije dakle, trebale bi da budu u skladu sa rastom troškova koje današnjica donosi, da bi starije osobe imale stabilne prihode, što im jamči njihovu pravo za nezavisnosti. Starije osobe baš iz razloga što su stariji su skloni da budu i žrtve finansijskih prevara, pogotovo kada su u pitanju prevare vezane za kredit i ugovore. Potrebno je svakako povećati sankciju kod zloupotrebe starijih osoba u pravnom ili porodičnom kontekstu.

Zdravstvene ustanove treba da imaju prije svega više kadrova, kako bi smanjili čekanja, i svakom pacijentu pružili detaljan pregled. U zdravstvenim centrima svakako treba da se daje prednost starijim licima sa hroničnim bolestima. Te da imaju pristup besplatnim preventivnim pregledima i terapijama. Svaka država treba da ima obezbjedi dovoljan broj bolničkih kapaciteta, i domova zdravlja.

Svaka država bi trebala da reguliše i napravi standardizaciju i regulaciju socijalnih usluga, to podrazumijeva u ovom konkretnom slučaju državne domove za stare, dnevne centre, i kućne njege. Socijalne službe bi trebali da uvedu inspekcije koje bi posjećivale domove za starije kako bi ocijenile i izvidile stanje u kojima oni žive. Jer zašto stariji ljudi imaju veliki strah od domova? Tokom ispitivanja starijih ljudi, i traženja njihovih mišljenja, došlo je do izjave u kojoj se navode loši uslovi u domovima za stare, da zaposleni nisu posvećeni njihovim potrebama, i brizi za njima. Ukoliko stariji ljudi žele da ostanu u svojim domovima, poželjno je dati im mogućnost tog izbora, podržati se mogu pružanjem finansijske pomoći onima koji brinu o tim licima. Donošenje nacionalne strategije za aktivno starenje koja bi uključivale mjere za produženje radnog angažmana starijih osoba kroz fleksibilne radne modele. Sprovođenje određenih politika kako bi se spriječila zloupotreba starijih osoba.

Organizovanje javnih debata i okruglih stolova sa predstavnicima vlade, civilnog društva i akademske zajednice kako bi se identifikovali problem koje postoje u zakonodavstvu. Poželjno je da svaka lokalna samouprava uvede strategiju za podršku starijim osobama, koje uključuju pruženje i kućnih usluga ukoliko je to neophodno. Potrebno je stimulisati nevladine organizacije da učestvuju u kreiranju i praćenju zakonskih inicijativa. Svaka država uključujući i Bosnu i Hercegovinu treba da učestvuje u programima Evropske Unije i Ujedinjenih nacija koje se bave poboljšanjem životnih uslova starijih osoba, da kako bi razmjenile dobre prakse sa državama koje imaju razvijenije strategije i modele koje štite prava starijih i omogućavaju im da imaju dostojanstven život.

Mnoge zemlje još uvijek nemaju poseban zakon koji bi regulisao prava starijih osoba. Jačanje zakonodavnog okvira za zaštitu prava starijih osoba ključno je da se obezbjedi dostojanstveno

starenje. Podrazumijeva se da je to prvi korak kako bi se započele jasne promjene. Potrebno je da se donese poseban zakon o pravima starijih, da se poboljšaju mjere za suzbijanje diskriminacije, da se osnuju specijalizovane institucije koje će štiti njihova prava, da se reformišu penzioni sistem, i unaprijedi pristup zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti. Ovakve mjere bi svakako pomogle, omogućile i osigurale im pravo na miran, siguran i dostojanstven život.

ZAKLJUČAK

Pravo na dostojanstveno starenje jeste jedno od fundamentalnih ljudskih prava, ali njegova potpuna realizacija i dalje ostaje izazov na globalnom nivou. Iako postoje međunarodni pravni okviri koji regulišu ovu oblast, mnogi stariji ljudi se i dalje suočavaju sa diskriminacijom, socijalnom izolacijom, ekonomskom nesigurnošću, i ograničenim pristupom adekvatnoj zdravstvenoj zaštiti.

Kako bi se osiguralo dostojanstveno starenje, potrebno je da se ulažu dodatni naponi u jačanju pravne zaštite starijih osoba, unapređivanje i razvoj socijalne i zdravstvene politike, kao i podizanju svijesti društva o važnosti međugeneracijske solidarnosti. Pravni sistem mora osigurati da stariji ljudi imaju jednaka prava i zaštitu, od svih oblika diskriminacije, dok institucije moraju da garantuju dostupnost usluga koje im omogućavaju kvalitetan i dostojanstven život.

Također je važno naglasiti značaj aktivnog starenja, gdje starijim osobama pružaju prilike za društvenu integraciju, nasatavak rada i učešće u različitim oblicima edukacije i volontiranja. Razvoj posebnih strategija za zaštitu starijih osoba, kao i formiranje specijalizovanih tijela za praćenje njihovih prava, ključni su koraci kako bi se ostvarile vrijednosti, kao što su poštovanje i uvažavanje starijih u svakom smislu. Dostojanstveno starenje nije samo pravna i institucionalna obaveza, već je i moralna dužnost svakog društva. Njegova promocija, edukacija o istom, i promocija doprinose jačanju ljudskih prava, socijalne pravde i solidarnosti, što su temelji za pravedno i humano čovječanstvo.

Izgradimo društvo u kojem se starost ne doživljava kao teret, već kao vrijedan i poštovan dio života.

LITERATURA

1. United Nations. (1948). Universal Declaration of Human Rights. Retrieved April 15, 2025, from <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
2. United Nations. (1991). United Nations Principles for Older Persons. Retrieved April 15, 2025, from <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-principles-older-persons>
3. United Nations. (2006). Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Retrieved April 15, 2025, from <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>
4. Council of Europe. (1961). European Social Charter. Retrieved April 15, 2025, from <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter>
5. Walker, A. (2021). The emergence of age-friendly policies in Europe. *Journal of Aging Studies*, 56, 100930. <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2020.100930>
6. World Health Organization. (2024, October 1). Ageing with dignity: The importance of strengthening care and support systems for older persons. Retrieved April 15, 2025, from <https://www.who.int/srilanka/news/detail/01-10-2024-ageing-with-dignity--the-importance-of-strengthening-care-and-support-systems-for-older-persons-world>
7. European Commission. (2021). Green Paper on Ageing: Fostering solidarity and responsibility between generations (COM(2021) 50 final). Retrieved April 15, 2025, from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/ALL/?uri=COM%3A2021%3A50%3AFIN>

DIGITALNA PRAVA, GLOBALNI KONSTITUCIONALIZAM I ZAŠTITA USTAVNOSTI

Apstrakt

Digitalna prava su danas predmet posebne pravne zaštite kako na međunarodnom tako i na unutrašnjem nivou i izazivaju posebnu pažnju s obzirom na to da se razvoj veštačke inteligencije, kao deo tehnološkog napretka, u određenim slučajevima teško može držati pod kontrolom. Veštačka inteligencija donosi mnogobrojne prednosti po ljudsku zajednicu, s jedne strane, ali je i izvoriste potencijalnih rizika i ugrožavanja izvesnih fundamentalnih ljudskih prava, posebno kada su u pitanju neke osetljive, ranjive kategorije ljudske zajednice, kao što su starija lica i obaveza brige cele zajednice o njima. Posebne rizike nosi činjenica da su u regulisanju digitalnih prava često razvijene tehnološke kompanije i razvojni centri ispred međunarodne zajednice i unutrašnjeg pravnog poretka država, obzirom da i sami donose svoju regulativu u cilju definisanja svojih standarda i odgovornosti. Kako bi se zaštitila fundamentalna ljudska prava primarni zadatak mora biti razvoj «odgovornih» tehnoloških oruđa koja će zadovoljiti etičke i bezbednosne zahteve kao i zahteve zaštite ljudskih prava i eliminisati, što je moguće više, negativne efekte takvih oruđa. To, međutim, pretpostavlja uspostavljanje hijerarhije normi koje ih regulišu kao i uspostavljanje odnosa usklađenosti takvih normi po njihovoj pravnoj snazi, obzirom da su donosioci brojni, od međunarodne zajednice, pojedinih država, autonomnog prava tehnoloških kompanija i razvojnih centara sa svojom regulativom i standardima upotrebe i odgovornosti, nevladinih sektora itd. Time se, po mišljenju mnogih, otvara nova potreba za svetskim (globalnim) konstitucionalizmom, dakle, za svetskim pravnim poretkom, koji bi svojim osnovnim, najopštijim normama i načelima primarno eliminisao sukobe u odnosu na unutrašnje pravne poretke država, koje bi u tom globalnom pravnom poretku morale imati izmenjenu ulogu.

Ključne reči: digitalna prava, fundamentalna ljudska prava, autonomno pravo tehnoloških kompanija i razvojnih centara, «odgovorne tehnologije», globalni konstitucionalizam.

---

¹ LLD

Univerzitetski nastavnik u penziji
Beograd

DIGITAL RIGHTS, GLOBAL CONSTITUTIONALISM AND PROTECTION OF CONSTITUTIONALITY

Abstract

Digital rights, nowadays, are subject to special legal international or internal (state) protection as well, and attract significant attention, concerning the fact that the development of artificial intelligence, being the integral part of technological development, is, sometimes, hard to keep under control. There are numerous advantages of artificial intelligence for human society, at one hand, but it could be the origin of potential risks and could also endanger some fundamental human rights, like senior population rights are, having in mind that it is very sensitive and vulnerable group which deserves concern of the whole society. Special risk arises from the fact that the regulators (legislators) of digital rights, such as technological companies and development centers, could be faster as regulators than international community and internal legal orders of the states, as they create their own regulations in order to specify their standards and responsibilities. Therefore, the primal task has to be the development of «responsible» technological tools, fulfilling the ethical and security requests and protection of fundamental human rights as well. This is the way to eliminate negative effects of the usage of such tools, as much as possible. However, it assumes the hierarchy of the digital rights provisions and their mutual compliance, concerning their legal power, as there are numerous regulators, like international community, states, autonomous regulations and standards of technological companies and development centers, non-governmental organizations (NGO) etc. There are also numerous opinions that such list of regulators in this area is the reason why there appears the new necessity of the world (global) constitutionalism as a word legal order, which general provisions and ideas will, primely, eliminate conflicts in relation to legal order of the states, presuming that the role of the states in global legal order would be changed necessarily.

Key words: digital rights, fundamental human rights, autonomous regulations of technological companies and development centers, «responsible» technologies, global constitutionalism.

I Uvod

Digitalna prava, kao deo zaštite osnovnih ljudskih prava, danas doživljavaju svojevrsnu krizu. Ona su i predmet posebne zaštite u međunarodnim konvencijama, iz razloga što razvoj oruđa veštačke inteligencije (u daljem tekstu VI) izaziva strahove ne samo kod boraca za zaštitu ljudskih prava već i kod pripadnika «tehnološke zajednice», koji, takođe, šalju svoja upozorenja javnosti da više nisu u mogućnosti da tehnološki napredak drže pod kontrolom. Sa druge strane, njihovo regulisanje je deo autonomnog prava jer razvijene tehnološke kompanije i razvojni centri i sami donose svoju regulativu u cilju definisanja sopstvenih standarda i odgovornosti i oni su u tom pogledu *ispred* međunarodne zajednice i unutrašnjeg pravnog poretka država. VI donosi mnogobrojne prednosti po ljudsku zajednicu, s jedne strane, ali je i *izvorište potencijalnih rizika* i ugrožavanja izvesnih fundamentalnih ljudskih prava (posebno npr. zabrane diskriminacije, jer se upravo često diskriminiše baš starija populacija), s druge strane. Zato primarni zadatak mora biti razvoj «odgovornih» tehnoloških oruđa, koja će zadovoljiti etičke i bezbednosne zahteve kao i zahteve zaštite ljudskih prava i eliminisati, što je moguće više, negativne efekte primene takvih oruđa.² Odgovorni pristup razvoju VI i digitalnih prava, međutim, pretpostavlja uspostavljanje hijerarhije normi koje ih regulišu kao i uspostavljanje odnosa usklađenosti takvih normi po njihovoj pravnoj snazi, obzirom da su donosioci brojni, od međunarodne zajednice, pojedinačnih država, autonomnog prava tehnoloških kompanija i razvojnih centara sa svojom regulativom i standardima upotrebe i odgovornosti, nevladinog sektora itd. Time se, po mišljenju mnogih, otvara nova potreba za svetskim (globalnim) konstitucionalizmom, dakle, za svetskim pravnim poretkom, koji bi svojim osnovnim, najopštijim normama i načelima primarno eliminisao sukobe u odnosu na unutrašnje pravne poretke država, koje bi u tom globalnom pravnom poretku morale imati izmenjenu ulogu. Istovremeno bi se time, obzirom da su ljudska prava deo ustavnog regulisanja i u ustavnim pravnim sistemima država čine okosnicu i suštinu ustava, rešilo važno pitanje u vezi sa digitalnim pravima. To pitanje je *u kojoj meri tehnološke kompanije i nevladin sektor svojim regulativama i inicijativama mogu uticati na ustavni poredak i razvoj nacionalnih zakonodavstava suverenih država.*

II Razvoj digitalnih prava i pravni izazovi

Zaštita ljudskih prava i sloboda, razvojem VI i sa njom povezanih digitalnih prava, doživljava svojevrsnu krizu («*crisis for human rights online*»)³ Digitalna ljudska prava u osnovi jesu identična sa fundamentalnim ljudskim pravima kao što je sloboda izražavanja, sloboda informisanja i ograničavanje te slobode sa ciljem da se ljudi zaštite od dezinformisanja, zabrana diskriminacije i govora mržnje⁴, zatim zaštita prava na privatnost, zaštita podataka kao i zabrana prisluškivanja. Kao takva ona jesu predmet zaštite u nadležnosti Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu (ESLJP), koji je doneo i brojne presude iz ove materije. Iako je, takođe, brojna regulativa u ovoj materiji i uočljiv je ogroman napor koji se danas ulaže u donošenje odgovarajućih propisa, kako u okvirima EU tako i na globalnom nivou⁵, veoma je važno identifikovati i najznačajnije probleme s tim u vezi. Naime, razvoj oruđa VI izaziva strahove ne samo kod boraca za zaštitu ljudskih prava već i kod pripadnika «tehnološke zajednice», koji, takođe, šalju svoja upozorenja javnosti da više nisu u

---

² Wolfgang Benedek, «Digital human rights and Artificial Intelligence», «Pravni zapisi», br.2/2023, Beograd, 2023, str. 227. 228, 229.

³ Wolfgang Benedek, «Digital human rights and Artificial Intelligence», op.cit., str. 227.

⁴ Ibid., str. 227, 228.

⁵ Ibid.

moгуćnosti da tehnološki napredak drže pod kontrolom. Iako su vidljive prednosti po ljudsku zajednicu, istovremeno su uočljivi potencijalni rizici po nekolicinu fundamentalnih ljudskih prava (posebo zabranu diskriminacije) i njihovo direktno ugrožavanje. Ne bi trebalo posebno pominjati da tako moćna sredstva, kao što su pomenuta tehnološka oruđa, mogu ugroziti demokratiju, jer su pogodna za manipulaciju velikim društvenim grupama, posebno starijim licima, diskriminišući na taj način same glasače u tim populacijama, i time se i te kako utiče na samu društvenu koheziju. Ima, međutim, i onih koji problem posmatraju sa sasvim druge strane, prenebrejavajući pomenute rizike, a to čine neki tehnološki centri za razvoj u SAD, ističući da se neki botovi («*chat bots*») upravo unapređuju da bi omogućili i štitili slobodu izražavanja, koja je i samim Ustavom zaštićena, pozivajući se na Prvi amandman američkog ustava.⁶ Naime, razvoj tehnologije je, takođe, doveo do razvoja autonomnog prava u ovoj oblasti, obzirom da sami proizvođači, a to su najčešće veliki tehnološki razvojni centri, u pogledu regulative i standarda odgovornosti, prednjače u odnosu na druge regulatore u ovoj oblasti, a njihova odgovornost u pogledu definisanja standarda je, dakle, na dobrovoljnoj bazi.⁷ Upravo primer Microsoft-a ali i drugih tehnoloških kompanija koje su publikovale svoje standarde pokazuje da takvi propisi ne moraju *per se* da ograničavaju tehnološki progres.⁸ Zato zadatak svih učesnika u razvoju VI mora biti razvoj «odgovornih» tehnoloških oruđa koja će zadovoljiti etičke i bezbednosne zahteve kao i zahteve zaštite ljudskih prava i eliminisati, što je moguće više, negativne efekte primene takvih oruđa.⁹ Ovaj zadatak mora biti podržan odgovarajućom regulativom, kako na međunarodnom tako i na nivou domaćih propisa država i njihovih pravnih poredaka. To je već i učinjeno na međunarodnom planu jer su *UNESCO* i *OECD* razvili svoje etičke preporuke i principe, a u Evropskoj uniji (EU) je doneta Etička povelja u vezi sa korišćenjem VI u sudskim sistemima i njihovom okruženju (*European Ethical Charter on the use of artificial intelligence in judicial systems and their environment*),¹⁰ koju je Savet Evrope usvojio 2018.g. Ona je u vidu okvirnih principa namenjena političkim, zakonodavnim organima i profesionalnim pravnicima koji se u svom radu suočavaju sa brzim razvojem VI koja se koristi u nacionalnim sudskim postupcima. Pored uobičajenih principa i načela, kao što je poštovanje fundamentalnih ljudskih prava i zabrana svakog vida diskriminacije, poštovanje bezbednosti, neki principi su usmereni na korisnike VI i njihovu obavezu da budu u mogućnosti da kontrolišu svoje buduće izbore (*under user control*) u tom pogledu. Time se stavlja *akcenat na odgovornost* u korišćenju VI, obzirom da korišćenje Vi može, pored nesumnjivog progressa za društvo, da nosi i izvesne rizike, naročito po garantovana ljudska prava.¹¹

Na ovu Povelju oslanja se i Evropska deklaracija o digitalnim pravima i principima, koja je doneta u decembru 2022.g. (*European Declaration on Digital Rights and Principles for the Digital Decade, december 2022*).¹² U uvodnom delu ove Deklaracije navode se osnovni principi digitalne strategije u EU kao što su:

---

⁶ Ibid., str. 229.

⁷ Primer može biti kompanija *Microsoft*, koja je objavila svoje standarde odgovornosti kao što su profesionalnost, transparentnost, fer odnosi, bezbednost, privatnost i obezbeđenje. Vidi Wolfgang Benedek, «Digital human rights and Artificial Intelligence», op.cit., str. 230.

⁸ Ibid., str. 233.

⁹ Ibid., str. 238.

¹⁰ CEPEJ European Ethical Charter on the use of artificial intelligence (AI) in judicial systems and their environment

<https://www.coe.int/en/web/cepej/european-ethical-charter-on-the-use-of-artificial-intelligence-ai-in-the-judicial-systems-and-their-environment> 24.02.2024.

¹¹ Ibid.

¹² European Declaration on Digital Rights and Principles for the Digital Decade, december 2022.

<https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/european-declaration-digital-rights-and-principles> 19.02.2024.

- digitalna prava ne smeju regresirati dostignuti nivo fundamentalnih ljudskih prava i sloboda;
- ono što je zabranjeno *offline* zabranjeno je i *online*;
- sva regionalna regulativa Evropskog parlamenta koja se tiče etičkih principa važi i za digitalni razvoj, uz jačanje ljudske, humane dimenzije digitalnog ekosistema, koji je podrška klimatskom okruženju i životnoj sredini;
- proklamuje se sloboda izbora sistema VI i algoritama, ali i zauzimanje digitalnog prostora po principima sigurnosti i bezbednosti, posebno kada je reč o deci i mladim ljudima;
- ova Deklaracija je usklađena sa Lisabonskom poveljom od 2010 i pravom EU kao opštim aktima koja obavezuju celokupnu digitalnu zajednicu i sva pravna sredstva će se koristiti imajući ovo u vidu, a takođe i program održivog razvoja (za 2023.g. itd.).¹³

Digitalna prava i njihov odnos prema osnovnim ljudskim vrednostima i civilizacijskim dostignućima i njihovoj zaštiti predmet je aktivnosti raznih civilnih društava i organizacija kao što je *EDRI – European digital rights*, sa sedištem u Briselu, koja je donela Povelju o digitalnim pravima (The Charter of digital rights). U povelji se posebno naglašava da danas države, kompanije i korporacije, kroz rastući tehnološki razvoj imaju tehnološke mogućnosti da nadziru globalne komunikacije i stoga moraju posebno da štite fundamentalno ljudsko pravo na privatnost i da ne dozvole arbitrarno mešanje u nečija prava, posebno, dakle, u pravo na privatnost, pravo na nepovredivost doma i pismena kao i porodice. U tom smislu kaže se u Povelji da su *encryption* i *online* zajednica ključ za zaštitu *online* privatnosti. Takođe se upozorava da su države obavezane poštovanjem međunarodnog prava ali da je to teško postići kada je reč o multinacionalnim kompanijama.¹⁴

S tim u vezi, mora se primetiti da postoji izvesni rivalitet između međunarodnih organizacija kada je u pitanju regulativa iz ove oblasti i zbog toga je neophodna njihova tešnja saradnja.¹⁵ i ne samo to, neophodno je da to ne budu dispozitivne norme u vidu preporuka, tzv. *soft law*, već bi ta regulativa morala biti imperativne prirode za države potpisnice, dakle *hard law*, koju bi potom pratile dispozitivne preporuke za implementaciju.¹⁶

Problem kod zaštite digitalnih ljudskih prava je što se prilikom regulisanja često ne može napraviti jasna razlika u odnosu na ostala fundamentalna prava. Zato je za države uputno da se, prilikom regulisanja i inkorporiranja digitalnih prava u pravni sistem, drže definicija postojećih ljudskih prava, kako bi se na taj način obezbedilo i lakše i sveopšte prihvatanje ovih novih prava na nivou međunarodne zajednice.¹⁷

Ljudska prava su deo ustavnog regulisanja i u mnogim ustavnim sistemima se smatraju suštinom ustava. Zato se nužno nameće pitanje u kojoj meri tehnološke kompanije i nevladin sektor svojim regulativama i inicijativama mogu uticati na ustavni razvoj u nacionalnim zakonodavstvima suverenih država. U teoriji, naime, ima pristupa da se stvara globalno ustavno pravo upravo kroz jačanje pravnog dejstva međunarodnog prava i to tako što međunarodno pravo «supsumira apstraktnu suverenost nacionalnih država». To je upravo očigledno sa primenom konvencija o ljudskim pravima koje imaju imperativno dejstvo za zemlje potpisnice (kroz direktnu, neposrednu primenu njihovih odredbi).¹⁸ Time se

¹³ Vidi tač. 5,6,7, str. 12, 14, 16.

European Declaration on Digital Rights and Principles for the Digital Decade, december 2022.
<https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/european-declaration-digital-rights-and-principles> 19.02.2024

¹⁴ The Charter of Digital Rights (tač. 5,6,7)

<http://edri.org/wp-content/uploads/2014/06/EDRIDigitalRightsCharter-web.pdf>. 20.02.2024.

¹⁵ Wolfgang Benedek, «Digital human rights and Artificial Intelligence», op. cit., str. 231.

¹⁶ Kao što je slučaj npr. sa odlukama ILO, Ibid., str.232.

¹⁷ Ibid., str.237.

¹⁸ Vidi čl. 8 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima UN i čl. 18 st. 2 Ustava Republike Srbije od 2006 («Sl. glasnik RS br. 98/2006).

Universal declaration of Human rights

nacionalne države potčinjavaju međunarodnoj hijerarhiji pravnih normi i na taj način norme međunarodnog prava podiruju u unutrašnji pravni poredak nacionalnih država.¹⁹

III Ustavnost i konstitucionalizam

Ustavnost se može posmatrati kao posledica «borbe protiv neodgovorne vlasti» koja je krajem XIX i početkom XX veka iznedrila pisanu ustavnost, najpre u SAD, a «*konstitucionalizacija* vlasti je ograničenje vlasti u interesu slobode (Friedrich).» U pravnom pogledu se pod ustavnošću podrazumeva, u najopštijem smislu «stanje ili proces postojanja odnosno donošenja ustava, naročito pisanih ustava», a pozitivističko-pravno shvatanje ustavnosti je u vezi sa strukturom pravnog poretka i postoji kada je pravni poredak zasnovan na hijerarhiji opštih pravnih akata, na njihovoj međusobnoj usklađenosti, a osnov te hijerarhije čini ustav «koji je ne samo najviši već i osnovni zakon».²⁰

Ako se pođe od izvora ustavnog prava onda se ustavnost prostire i na usklađenost normi u jednom pravnom poretku ne samo sa ustavom već i sa ustavnim zakonom, parlamentarnim poslovníkom, običajima i ustavnim konvencijama, odlukama ustavnih sudova²¹ kao i izbornim zakonima, kao izvorima ustavnog prava. U tom smislu *konstitucionalizam* je širi pojam od ustavnosti. Naime, u teoriji (Aleksi), postoji razlikovanje između konstitucionalizma i ustavnosti, pri čemu konstitucionalizam uključuje ne samo poštovanje (ustavno) pravnih normi odnosno pravnih pravila, već i (ustavno) pravnih načela pa čak i sudske prakse, dok bi se ustavnost odnosila najpre na poštovanje ustavnopravnih pravila odnosno normi.²²

Konstitucionalizam se danas zagovara na svetskom nivou kao način da se zaštite osnovni demokratski principi i norme, kao što su podela vlasti, vladavina prava i druge norme, koje bi, dakle, činile okosnicu svetskog konstitucionalizma i koje bi mogle razrešiti odnos između međunarodnog pravnog poretka i unutrašnjeg ustavnog poretka pojedinačnih država. Naime, tradicionalni pristup u pogledu obavezujućeg dejstva međunarodnih konvencija (*jus cogens*) propisuje Bečka konvencija iz 1958.g. po kojoj normu koja obavezuje države potpisnice može derogirati samo norma koja je doneta kasnije a koja na drugačiji način reguliše datu materijal. Međutim, međunarodne organizacije smatraju da je danas, usled fragmentacije međunarodnog prava i globalnog pravnog pluralizma, potrebna *teorija konstitucionalizma* koja dovodi u pitanje tradicionalni pristup suverenosti i koja na koherentan način racionalizuje promene u globalnom poretku.²³

Zagovornici globalnog konstitucionalizma posebno apostrofiraju njegov značaj za ekonomski razvoj, smatrajući da bi osnovni demokratski principi, kao što su vladavina prava i mirno rešavanje sporova, trebalo da budu zastupljeni i u međunarodnom pravu na način kako su već zastupljeni u nacionalnim ustavima, jer se samo tako može obezbediti kontinuirani ekonomski rast i prosperitet društva.²⁴

<https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> 07.X 2022.

¹⁹ Chriss Thornhill, «*Constitutionalism between National States and Global Law*», Cambridge University Press, 2017.

<https://www.cambridge.org/core/books/abs/sociological-constitutionalism/constitutionalism-between-national-states-and-global-law/EF305EOC4E7040028132585748B366BD> 25.02.2024.

²⁰ Jovan Đorđević, «*Ustavno pravo*», Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 372.

²¹ Ratko Marković, «*Ustavno pravo*», Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 20.

²² Vidi Snežana Radovanović, «*Sudska praksa u funkciji stvaranja i tumačenja prava*», doktorska disertacija, Pravni fakultet, Megatrend univerzitet, Novi Beograd, 2020, str. 80, 81.

²³ Aoife O'Donoghue, «International Constitutionalism and the state»

International Journal of Constitutional Law, Vol.11, Issue 4, October 2013, Oxford, crp. 1021-1045.

<https://academic.oup.com/icon/article/11/4/1021/698729> 25.02.2024.

²⁴ Ernst-Ulrich Petersmann «Constitutionalism and International Organizations», *Northwestern Journal of*

Zato danas nedostaje jedna ustavnopravna teorija o optimalnom odnosu između nacionalnog i međunarodnog prava, a koja jasno pokazuje do koje mere spoljna politika i delovanje međunarodnih organizacija mogu biti ograničene osnovnim demokratskim principima kao što su vladavina prava i poštovanje ljudskih prava. Da bi pojedinci mogli računati da će garancije, koje članovima daju međunarodne organizacije (GAT, WTO itd.), biti uvažene pred domaćim sudovima, a posebno kada je reč o ekonomskim pravima, zagovornici ovakvog pristupa pozivaju se na Rusoovu teoriju.²⁵

Model za ovakav pristup je američki ustav u koji je utkan princip «što manje moći u rukama, veći je rizik da ona bude zloupotrebljena», jer će se u toj situaciji pribegavati, umesto da se «pita» parlament, manje transparentnim pravilima, a da bi se zaobišle trgovinske barijere.²⁶ Zato ima pristalica da je rešenje za ovakvu situaciju u diskrecionim ovlašćenjima spoljne politike, u okviru ustavom preciziranih ovlašćenja. Umesto takvog rešenja, SAD se opredeljuje da međunarodne sporove pokreće i rešava u okviru prava federacije a radi očuvanja iste, dakle, pred domaćim sudovima. Što se tiče sporova koji su već pokrenuti pred međunarodnim organizacijama (npr. WTO), u SAD se daju ovlašćenja Kongresu da *kontrolise odluke i postupak pred WTO* na način koji je transparentan i dostupan javnosti. To dalje znači da američko pravo formalno ne dozvoljava odstupanje od odluka WTO, ali se kroz kontrolna ovlašćenja Kongresa *omogućava da se artikulišu pritisci raznih interesnih grupa koje zahtevaju da se u postupku implementacije odnosno izvršenja takvih odluka u okviru domaćeg pravnog poretka, uvažuje njihovi interesi i postupi u njihovu korist.*²⁷

Primat međunarodnog prava ne može, iako se ono vidi kao četvrta grana vlasti u savremenim uslovima, ugroziti bazične principe demokratije, pa tako npr. u Švajcarskoj sve što vlade ispregovaraju podleže ratifikaciji od strane parlamenta ili referendumskom izjašnjanju građana. I ovde, međutim, ostaje mogućnost, kao u slučaju SAD, da nacionalni parlament, kroz naknadne zakone (*later-in-time rule*) za sprovođenje ratifikovanih međunarodnih pregovora, zapravo, protivreči ratifikovanim pregovorima.²⁸

Da bi se razrešila ovakva situacija ima predloga da se nesporazumi oko sprovođenja odnosno izvršenja odluka WTO mogu jedino razrešiti kroz reformisanu Povelju Ujedinjenih nacija (UN).²⁹

To nije nova ideja, jer je i Habermas video vodeću ulogu u globalnom integrisanju, umesto države, upravo u UN. Međutim, on uviđa da se samom političkom integracijom ne može obezbediti sprovođenje prava, njegova primena i sankcije, jer su takve organizacije konstituisane na labavim i heterogenim osnovama, bez formalnih karakteristika «etatističke tvorevine kakva je država».³⁰ Zagovornici ovakve ideje zato, dakle, smatraju da je za izmenjenu ulogu države danas potrebna reforma Povelje UN.

IV Tri modela konstitucionalizma

Do kraja XX veka razlikovanje različitih modela ustavnih poredaka nije bilo u centru naučnog istraživanja jer se ustavni poredak izjednačavao sa državnim teritorijom,

---

International Law & Business, Volume 17, 1997, Issue 1, crp. 407.

<https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1450&context=njilb> 06.03.2024.

²⁵ po Rusoovoj teoriji građani se odriču svojih izvesnih prava u korist države, koja će zauzvrat da štiti opšti interes i predstavlja njihovu volju. Ibid., str. 408, 409.

²⁶ Ibid., str.409, 410.

²⁷ Ibid., str. 418

²⁸ Ibid., str. 440, 441.

²⁹ Ernst-Ulrich Petersmann «Constitutionalism and International Organizations», op. cit, str. 469.

³⁰ Jean-Victor Louis, «Les fondaments de la constitution Européenne», Paul Magnette, redacteur, «La constitution de l'Europe», L'universite de Bruxells, Bruxells, 2002, str. 65..

nacionalnom državom i multikulturalnim društvom.³¹ Krajem XX i početkom XXI veka dolazi do «internacionalizacije» ustavnog prava, usled rasta globalnog upravljanja, sve je manje izraženih granica između javnog i privatnog prava, a primetno je i razaranje teritorijalne i hijerarhijske šeme državnog ustrojstva. Takve promene naročito su uočljive ako se posmatra digitalna sfera, u kojoj digitalni monopolisti preuzimaju na sebe javnopravna ovlašćenja, kojima se oni stavljaju u ravan državnih i teritorijalnih vlasti, stvarajući time novu sferu javne vlasti: uvećanu ili mešovitu sferu javne vlasti, koju karakteriše dominacija digitalnog kartela, čiji pripadnici između sebe «federalizuju» digitalni prostor.³²

Ovakav odnos kompetencija javne vlasti, u sklopu, dakle, globalne krize i digitalne evolucije, nalaže pravljenje razlike, teorijski i istorijski posmatrano, između tri modela konstitucionalizma odnosno ustavnosti: vestfalski, postvestfalski i neovestfalski model. *Vestfalski model* je inicijalni model ustavnosti, koji se vezuje za nacionalne države, teritorijalni koncept i prihvaćeni princip suverenosti.³³ *Postvestfalski model* započinje Ugovorima iz Mastrihta (1990-tih godina) i Spinelijevim konceptom panevropskog prava. To je ujedno poslednja faza neoliberalizma i svetskog humanizma. *Neovestfalski* konstitucionalizam prisutan je u poslednjoj dekadi, praćen ustavnim krizama, sa kojima su se suočile mnoge zemlje krajem prve dekade XXI veka, usled terorizma, migrantske krize, pandemija. Zato nam poslednje dekade pokazuju prisustvo novog koncepta vlasti i moći, praćen novim regionalizacijama.³⁴

Vestfalski model je model koji, dakle, zagovara tradicionalni pristup državi kao najjačoj volji. Po ovom modelu, a što je potvrđeno samom Poveljom UN (čl.2.1) proklamuje se jednakost suvereniteta država članica, država i suverenitet su međusobno zavisni i vezani.³⁵ M. Belov vestfalski model konstitucionalizma naziva modelom zatvorenih država (closed statehood) iz razloga što se privatna inicijativa i ljudska prava posmatraju samo unutar nacionalne ustavnosti i kroz nacionalne institucije javne vlasti i stoga ga autor smatra ograničenim, posebno što ograničava «ekspertsku nezavisnost» usled dominacije političke vlasti.³⁶

Po njemu, *postvestfalski* model je, međutim, model vezan za tehnokratizaciju institucija i pretvaranje administracije u dominantan politički faktor kroz dejstvo regulatornih agencija, čime se briše jasna granica između javnog i privatnog.³⁷ Privatizacija javnih funkcija vodi ka «supranacionalizaciji» izvora moći. Postvestfalski model je zato ustavnost na više nivoa, kao u EU, koja uključuje nacionalne države, federalni pristup kao i regionalno organizovanje unutar nje.³⁸ Ovaj model omogućava razvoj «otvorenih država», koji je baziran na priznanju (potvrđivanju) međunarodnih i supranacionalnih regulativa.³⁹ U njegovom epicentru je EU i

---

³¹ Martin Belov, «Three models for ordinary constitutional orders», Pravni zapisi, br. 2/2022, Beograd, 2022, str. 361.

³² Ibid., str. 362.

³³ Ibid., str. 366.

³⁴ Ibid, str. 367, 368, 369.

³⁵ Aoife O'Donoghue, «International Constitutionalism and the state», op.cit.

³⁶ Martin Belov, «Three models for ordinary constitutional orders», op. cit., str. 372,373.

³⁷ Ibid., str. 374. Međutim, u američkom pravnom sistemu u postupku sudske kontrole ustavnosti i zakonitosti (judicial review) neke procedure i ovlašćenja vezane za aktivnosti regulatornih tela i agencija, posebno one za utvrđivanje činjeničnog stanja, su izuzete iz ovakve kontrole tako da, po mišljenju nekih autora, ovo smanjenje sudske nadležnosti u korist izvršne vlasti može da se smatra i ugrožavanjem izborne volje građana iskazane na narodnim izborima za sudije. Vidi «Procedural Due Process Civil», alineja 746, 747.

<https://law.justia.com/constitution/us/amendment-14/05-procedural-due-process-civil-html> 19.06.2021.

³⁸ Martin Belov, «Three models for ordinary constitutional orders», op. cit., str. 375,376. Ovaj vid ustavnosti na više nivoa je u stvari *two level governance* i *multilevel governance*, prisutan u EU. Vidi Snežana Radovanović, «Donošenje odluka i zahtevi demokratizacije», Branič br. 4/2020, Beograd, 2020, str. 52.

³⁹ Ibid., str. 378.

njena supranacionalna regulativa i međunarodne konvencije o ljudskim pravima, ali i *sudski aktivizam* (naročito aktivnost Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu (ESLJP) kao i ustavnost država članica.⁴⁰ Neki teoretičari postvestfalski model smatraju za *model moderne države* i posebno naglašavaju da je ovakva država najpre potčinjena principima delovanja u korist humanosti i zajedničkih vrednosti čovečanstva (a time i zaštiti fundamentalnih ljudskih prava). Ona je i dalje jedini subjekt međunarodnog prava i sama srž i centar zakonodavne vlasti u međunarodnom pravnom poretku, ali vlade ne mogu više da iniciraju propise po sopstvenoj volji već je država ta koja mora, u okviru svoje jurisdikcije, da bude potčinjena ustavnim principima *u korist humanosti i zajedničkih vrednosti čovečanstva* kao svojoj osnovnoj obavezi.⁴¹

Neovestfalski konstitucionalizam kao treći model, počinje od 2009.g., a zenit doživljava 2019.g. Pre ovog perioda postojale su vidljive tenzije između nacionalnih država i globalizma, a sada se pojavljuju regionalna udruživanja i «super države» (*super states*), odnosno više centara moći, kao što su SAD, Kina, Indija, Brazil kao super države. Tako se stvaraju *nove međuzavisnosti* u normativnoj, faktičkoj, digitalnoj sferi i nova raspodela moći,⁴² a kao rezultat toga javlja se *sukob jurisdikcija*.⁴³ To zahteva razvoj regionalnih i globalnih zakonodavstava, tačnije upravnopravnog zakonodavstva, kao početak, po mišljenju nekih, globalne ustavnosti. Nasuprot tome, EU ima drugačije viđenje u vezi sa pomenutim sferama međuzavisnosti i odgovor vidi u pretvaranju «mekog» prava, dakle postojećih dispozitivnih odredbi, u «tvrdo» pravo, dakle, u imperativne odredbe, kojih će se svi učesnici u procesu pridržavati (kao što je već postignuto npr. kod odluka ILO). To se, dakle, ne odnosi samo na propise iz ovih sfera u EU već i na odredbe svih međunarodnih konvencija iz tih oblasti. i sam M. Belov zaključuje da ovakav *model evropske ustavnosti sa upravljanjem na dva i više koloseka može biti model ustavnopravnog organizovanja za sve savremene države*.⁴⁴

Po nekim mišljenjima ovaj treći model konstitucionalizma jeste, zapravo, *ukidanje države* kao glavnog nosioca međunarodnog pravnog poretka. Naime, ovaj model oslanja se na Habermasov koncept i učenje o pravu manjine da ostvaruje svoje ciljeve koji se razlikuju od argumenata većine, kroz «iskustvo demokratskog razmišljanja» odnosno, po Heldu, kroz «demokratski dijalog» za postizanje mogućih i pravičnih ciljeva.⁴⁵

U okviru EU to podrazumeva ustavnopravni identitet «kontinentalne i mondijalne demokratije» koja podrazumeva reformu postojećih unija u pravcu njihove demokratizacije i otvorenosti⁴⁶ ka globalnom razvoju, rukovođenom naukom i tehnologijom, globalnim tržištem, koji svojom «nevidljivom rukom»⁴⁷ vodi boljitku čovečanstva kao opštem interesu. Vodeću ulogu u globalnom integrisanju, po Habermasu, bi, umesto države, mogle imati UN. Međutim, zbog pomenutih nedostataka u sferi implementacije odluka i konvencija, ovakva teorija se dopunjuje savremenim zahtevima za reformom UN.⁴⁸ Ima i zahteva da se međunarodno pravo može realizovati, ne ukidanjem države, već reformama i transformacijom države kao tvorevine u okviru globalnog rukovođenja. Radi se o tome da je neophodan konstitucionalizam međunarodnog pravnog poretka, koji će prepoznati i uključiti i *druge nosioce moći* u okviru globalnog upravljanja a ne samo države, dakle, reč je o

⁴⁰ Ibid., str. 379.

⁴¹ Aoife O'Donoghue, «International Constitutionalism and the state», op.cit.

⁴² Martin Belov, «Three models for ordinary constitutional orders», op. cit., str. 380.

⁴³ Ibid., str.381.

⁴⁴ Martin Belov, «Three models for ordinary constitutional orders», op. cit., str. 382.

⁴⁵ Jean-Victor Louis, «Les fondaments de la constitution Européenne», op.cit., str. 69, 70.

⁴⁶ Ibid., str. 83. Vidi Snežana Radovanović «Evropska ustavnosti i ustavni identitet, Branič br.3/2024., Beograd, 2024.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Ibid., op.cit., str. 65.

raznolikosti subjekata međunarodnog prava. To, međutim, podrazumeva da i oni, kao nosioci moći koji sami svoje aktivnosti regulišu i tako bivaju iznad sistema kontrole (*beyond review*), stavljaju sebe u sistem koji podrazumeva njihovu kontrolu.⁴⁹

Na tom putu, dakle, ima problema iako mnogi danas zagovaraju «globalnu građevinu institucija», u kojoj se nevladine organizacije (NGO) pojavljuju u ulozi «globalnih lobista». U toj globalnoj građevini se, pored država i njihovih parlamenata, pojavljuju, takođe, globalni režimi za zaštitu životne sredine, svetske trgovinske arbitraže tj. međunarodni sudovi pravde, a svakako je jedna takva institucija i UN⁵⁰, ali i EU kao transnacionalni pravni sistem.

Međutim, i EU se susreće sa problemom legitimnosti donošenja odluka: princip konsenzusa omogućava jednaku zastupljenost velikih i malih, ali uzrokuje blokade i neefikasnost u procesu odlučivanja a princip izglasavanja dvotrecinskom većinom ili apsolutnom većinom dovodi do «preglasavanja»⁵¹ malih država. Ipak, ovaj sistem, zahvaljujući teoriji i praksi, nalazi rešenja za donošenje odluka kojima će svi biti zadovoljni, kroz razne vidove amortizacije nesrazmera: prethodno postizanje «klime» za uspostavljanje konsenzusa, podsticanje saradnje učesnika u donošenju odluka, nuđenje alternative onima koji nisu baš zadovoljni odlukama (kada to nije izričito «ne») a u cilju postizanja «pune opšte prihvaćenosti», ispunjenje još nekih dodatnih uslova radi postizanja konsenzusa i sl.⁵² U tom cilju i zagovornici konstitucionalizma međunarodnog pravnog poretka nisu unisoni. Naime, oni se razlikuju na one koji zagovaraju svetski konstitucionalizam (world order constitutionalization) i one koji se zadovoljavaju sektorskim konstitucionalizmom (sectoral constitutionalization), koji bi, po njima, mogao imati dve forme: proceduralni (procedural) i materijalnopravni (substantive) konstitucionalizam.⁵³

Svetski konstitucionalizam pretpostavlja da izvesne oblasti međunarodnog prava u okviru međunarodnog pravnog poretka dobiju ustavnopravni karakter, što pretpostavlja donošenje normi koje su konstitucionalnog karaktera i koje menjaju i samu ulogu država u okviru međunarodnog upravljanja (international governance). Sa druge strane, kod sektorskog konstitucionalizma, proceduralna forma bi podrazumevala organizacioni aspekt međunarodnog pravnog poretka, i u tom smislu bi se mogle koristiti već postojeće strukture kao što je UN ili WTO, dok bi se materijalnopravni aspekt odnosio na određene oblasti međunarodnog prava, najpre, oblast fundamentalnih ljudskih prava.⁵⁴

IV Načela i norme konstitucionalizma

Većina zagovornika globalnog konstitucionalizma slaže se da bi norme konstitucionalizma morale obuhvatati, među najvažnijima, i principe podele vlasti i demokratskog legitimiteta tih normi, a što podrazumeva da pre uspostavljanja globalnog konstitucionalizma i same države *demokratizuju* svoju vlast i društvo. Ovakav pristup se nadovezuje na Habermasovo viđenje međunarodnog prava i međunarodnog upravljanja koje je iznad svakog pojedinačnog ustavnog poretka i takvo upravljanje mora podrazumevati *legitimitet* političkog režima. Radi postizanja takvog legitimiteta, pored država, u upravljanje moraju biti uključeni i pojedinci, ali deo međunarodnog pravnog poretka moraju biti i međunarodne organizacije, i to je

---

⁴⁹ Već je napred ukazano na sličan problem u SAD u vezi sa radom regulatornih tela i agencija.

Aoife O'Donoghue, «International Constitutionalism and the state», op. cit.

⁵⁰ Ludger Kuhnhardt, «*Constituting Europe*», Nomos Verlagsgesellschaft, Baden Baden, 2003, str. 186.

⁵¹ Ibid., str. 187.

⁵² Vidi Snežana Radovanović, «Konsenzus i njegova primena u javnom pravu», Arhiv za pravne i društvene nauke br. 2/2022, Beograd, 2022, str. 56.

⁵³ Aoife O'Donoghue, «International Constitutionalism and the state», op.cit.

⁵⁴ Ibid.

realnost, mnogo bolja nego ignorisati ove učesnike. Dakle *legitimitet međunarodnog poretka podrazumeva da više države neće moći da budu jedini konstitutivni element te moći*⁵⁵.

Insistiranje na *podeli vlasti* kao jednom od najvažnijih principa globalnog konstitucionalizma upravo je važno iz razloga što se širi krug nosilaca vlasti. Važno je podvući realnu mogućnost da se, pozivajući se na «demokratski legitimitet», stvori jedna gotovo stopostotna većina koja koncentriše svoju vlast, ali time *ostavlja manjinu bez mogućnosti da zaštiti svoje interese. To upravo sprečava podelu vlasti* i zato zagovornici međunarodnog pravnog poretka norme koje obezbeđuju *podelu vlasti smatraju jezgrom globalnog konstitucionalizma*. Primer za *takav pristup može biti i EU* i podela upravljanja na dva koloseka (*two level governance*) i više koloseka (*multilevel governance*), koja upravo omogućava učešće u vlasti i upravljanju *najrazličitijim činionicima društva*.⁵⁶

Kakvu god podelu vlasti predviđali, još Habermas upozorava da zakonodavne kompetencije unutar globalnog društva i konstitucionalizma moraju biti isključivo *ustavna kompetencija*. Međutim, ostaje veoma teško rešiv problem legitimiteta na globalnom nivou, kako ako se pođe od *horizontalne podele vlasti* (na zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast, na relaciji federacija i države članice) ili *po vertikalnom modelu* (podela na regionalnu, državnu, kontinentalnu i globalnu vlast). Sa tog stanovišta, zapravo, horizontalna podela vlasti na međunarodnom nivou po modelu odnosa federacija-države ne dolazi u obzir, a takav primer nam daje nerazjašnjen odnos Međunarodnog suda pravde u Hagu prema Rezolucijama Saveta bezbednosti UN u situacijama kada odluke UN, po mišljenju ovog Suda, krše fundamentalna ljudska prava.⁵⁷

Preostaje, dakle, samo *vertikalni model podele vlasti*, po mišljenju O'Donoghue, kao najsnažnija osnova za uspostavljanje vlasti i upravljanja, ali ne po uzoru na tradicionalan državni model koji je upravljanje na jednom nivou (*one level governance*), već podela vlasti na kontinentalni i globalni nivo vlasti odnosno upravljanja. Ima, međutim, i radikalnijih pristupa koji predlažu *ukidanje domaće ustavnosti* država u korist međunarodnog pravnog poretka i globalnog konstitucionalizma, iz razloga jedne «pravilnosti» a to je da što više slabi domaća ustavnost jača međunarodni konstitucionalizam, koji jedino može biti stub opšteg interesa. To se, po mišljenju zagovornika ovog mišljenja (npr. Peters)⁵⁸, može postići transformacijom horizontalne u vertikalnu podelu vlasti, a tu je pretežna uloga *u sudskom aktivizmu*. Sudske vlast bi, dakle, bila ta koja bi snažno štitila osnove međunarodnog konstitucionalizma, a na koju bi, shodno, deo ovlašćenja preneli nosioci vlasti na globalnom nivou (kao što pokazuje iskustvo Evropskog suda pravde u stvaranju konstrukcije EU). Ovakav pristup vertikalnoj podeli vlasti nužno otvara pitanje hijerarhije u globalnoj strukturi tj organizaciji takve vlasti odnosno upravljanja, a takođe i pitanje menjanja uloge države kao, do sada, jedinog elementa konstitutivne vlasti i upravljanja u okviru međunarodnog upravljanja.⁵⁹

U pogledu demokratskog legitimiteta globalnog upravljanja, koje se obezbeđuje kroz proces donošenja odluka, a koji je do sada počivao na legitimitetu država i njihovih organa vlasti (predsednika, premijera, ministara), konstitucionalni međunarodni poredak mora uključivati kao nosioce legitimiteta i međunarodne organizacije, nevladin sektor ali i pojedince, funkcionere poput Generalnog sekretara UN, kao i građane, preko njihovih predstavnika ili neposredno, po modelu «*multilevel governance*». *Država, dakle, neće biti isključena ali neće biti jedina sa demokratskim legitimitetom*, već će i drugi subjekti biti deo tog demokratskog

---

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Aoife O'Donoghue, «International Constitutionalism and the state», op. cit. Vidi S. Radovanović, «Donošenje odluka i zahtevi demokratizacije, op. cit., str.52.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Ibid.

legitimiteta, koji je zasnovan na konstitucionalnim normama. To ne znači nužno obrazovanje svetskog parlamenta ili svetske vlade, ali proces donošenja odluka mora uključiti poštovanje svih interesa⁶⁰ u međunarodnom javnom poretku, što podrazumeva eliminaciju dosadašnje supremacije *država* kao aktera u pravnom poretku koji, kao takav, i dalje omogućava pun angažman država, ali, uz prihvatanje njegovog ograničenja.

Proces globalne konstitucionalizacije je kompleksan proces, i, na sadašnjem nivou uspostavljanja i razvoja, ponekad je dovoljno postaviti *prava pitanja* za detektovanje pukotina u međunarodnom pravnom poretku i shodno tome se dalje moraju ponuditi sredstva da se takve pukotine saniraju, po cenu ograničenja uloge država, koje su do sada bili jedini nosioci legitimiteta.⁶¹

---

⁶⁰ Ibid. Vidi S. Radovanović, «Konsenzus i njegova primena u javnom pravu», op. cit., str. 56.

⁶¹ Aoife O'Donoghue, «International Constitutionalism and the state», op. cit.

V Zaključak

Digitalna prava i njihova zaštita moraju se posmatrati kao integralni deo zaštite fundamentalnih ljudskih prava, jer su ona identična sa njima, posebno sa slobodom izražavanja, slobodom informisanja i zaštitom od dezinformisanja, zabranom diskriminacije (posebno ranjivih kategorija kao što su deca i starija populacija) i govora mržnje, zaštitom prava na privatnost, zaštitom podataka kao i zabranom prisluškivanja. Njihovo regulisanje, kako na nivou međunarodne zajednice tako i na nivou EU, otvara određene probleme jer je razvoj VI (AI) rizik u pogledu držanja pod kontrolom takvog razvoja, kao i rizik po zaštitu garantovanih ljudskih prava, a po nekima, i po samu demokratiju jer može biti sredstvo manipulacije građanima. Ima i suprotnih mišljenja, posebno od strane nekih tehnoloških centara za razvoj u SAD, koji ističu suprotno, da se neki botovi («chat bots») upravo unapređuju da bi štitili slobodu izražavanja, zaštićenu američkim ustavom.⁶² Razvoj tehnologije je, takođe, doveo do autonomnog prava u ovoj oblasti, obzirom da sami proizvođači, a to su najčešće veliki tehnološki razvojni centri, u pogledu regulative i standarda odgovornosti, *prednjače* u odnosu na druge regulatore u ovoj oblasti. Otuda danas insistiranje na *odgovornim* tehnologijama i njihovoj regulativi, upućeno svim regulatorima, bilo da su to tehnološke kompanije i razvojni centri ili, pak, međunarodna zajednica, pojedinačne države ili nevladin sektor (NGO), koji takođe daje doprinos ovom regulisanju. Ta regulativa mora zadovoljiti etičke i bezbednosne zahteve kao i zahteve zaštite ljudskih prava, ali i eliminisati, što je moguće više, negativne efekte primene takvih oruđa.⁶³ Mnoge povelje o digitalnim pravima i etičkim principima su, u poslednje vreme, donete od strane UN kao i unutar EU. U navedenim poveljama, pored uobičajenih principa i načela, kao što su poštovanje fundamentalnih ljudskih prava i zabrana svakog vida diskriminacije, poštovanje bezbednosti i sl., neki principi su usmereni upravo *na korisnike VI i njihovu obavezu* da budu u mogućnosti da *konrolišu* svoje buduće izbora (under user control) u tom pogledu. Takav je i princip da ono što je zabranjeno *offline* zabranjeno je i *online*, a poseban akcenat je na principima sigurnosti i bezbednosti, kada je reč o deci i mladim ljudima (ali i starijoj populaciji kao veoma ranjivoj kategoriji u tom pogledu). Nevladin sektor ima, takođe, učešće u regulativi u ovoj oblasti, i ovaj sektor posebno akcentuje problem korišćenja VI od strane multinacionalnih kompanija za kontrolu komunikacija (korisnika njihovih proizvoda i usluga) ali i drugih subjekata, čime se često krše prava na privatnost, na zaštitu pismena, porodice, koja su inače zaštićena odgovarajućim međunarodnim propisima.⁶⁴ Međutim, mora se primetiti da postoji izvesni *rivalitet* između međunarodnih organizacija kada je u pitanju njihova regulativa iz ove oblasti i zbog toga je neophodna njihova tešnja saradnja.⁶⁵ i ne samo to, već je neophodno da to ne budu dispozitivne norme u vidu preporuka, tzv. soft law, već bi ta regulativa morala biti imperativne prirode za države potpisnice, dakle, hard law, koju bi onda pratile dispozitivne preporuka za njihovu implementaciju.⁶⁶ Obzirom da se, prilikom definisanja digitalnih prava, često uočava jasna razlika u odnosu na fundamentalna ljudska prava, za države je uputno da se, prilikom regulisanja i prihvatanja digitalnih ljudskih prava, *drže definicija postojećih ljudskih prava*, kako bi se tako obezbedilo lakše i sveopšte prihvatanje ovih novih prava (kao novina na već postojeća prava) na nivou međunarodne

---

⁶² Wolfgang Benedek, «Digital human rights and Artificial Intelligence», op. cit., str. 229.

⁶³ Ibid., str. 228.

⁶⁴ Vidi tač. 5,6,7

EDRI The Charter of Digital Rights

https://edri.org/wp-content/uploads/2014/06/EDRI_DigitalRightsCharte_web.pdf 03.04.2024.

⁶⁵ Wolfgang Benedek, «Digital human rights and Artificial Intelligence», op. cit., str. 231

⁶⁶ Ibid., str. 232.

zajednice.⁶⁷ Zbog brojnih regulatora u ovoj oblasti potrebno je rešiti centralni problem a to je u kojoj meri tehnološke kompanije i nevladin sektor svojim regulativama i inicijativama mogu uticati na ustavni razvoj u nacionalnim zakonodavstvima suverenih država. U teoriji, naime, ima pristupa da se stvara globalno ustavno pravo kroz jačanje pravnog dejstva međunarodnog prava i to tako što međunarodno pravo « supsumira apstraktnu suverenost nacionalnih država». To je upravo očigledno u primeni konvencija o ljudskim pravima, koje imaju imperativno dejstvo za zemlje potpisnice (kroz direktnu primenu njihovih odredbi).⁶⁸ Time se nacionalne države potčinjavaju međunarodnoj hijerarhiji pravnih normi i na taj načina norme međunarodnog prava prodiru u unutrašnji pravni poredak nacionalnih država.⁶⁹ Taj zahtev za globalnim ustavnim pravom nije nov jer se u teoriji (Aleksi) razvija još od osamdesetih godina prošlog veka kroz pojam konstitucionalizma. Naime, u teoriji postoji razlikovanje između konstitucionalizma i ustavnosti, pri čemu konstitucionalizam uključuje ne samo poštovanje (ustavno) pravnih normi odnosno pravnih pravila, već i (ustavno) pravnih načela, pa čak i sudske prakse, dok bi se ustavnost odnosila najpre na poštovanje ustavnopravnih pravila odnosno normi.⁷⁰ Konstitucionalizam se danas zagovara na svetskom nivou kao način da se na globalnom nivou zaštite osnovni demokratski principi i norme, kao što su podela vlasti, vladavina prava i druge norme, koje bi, dakle, činile okosnicu svetskog konstitucionalizma i koje bi mogle razrešiti odnos između međunarodnog pravnog poretka i unutrašnjeg ustavnog poretka pojedinačnih država. Zagovornici globalnog konstitucionalizma posebno apostrofiraju njegov značaj za ekonomski razvoj⁷¹, a to podrazumeva i izmenjeni tradicionalni položaj država. Globalni konstitucionalizam je, dakle, taj koji na koherentan način racionalizuje promene u globalnom poretku.⁷² Međutim, mora se naglasiti da ponekad formalnopravni primat međunarodne regulative nije dovoljna garancija za njegovu zaštitu, jer na primeru jednog od najrazvijenih pravnih sistema kakav je onaj u SAD, mogu se uočiti odstupanja u tom smislu, kroz kontrolna ovlašćenja zakonodavnog tela u procesu implementacije međunarodne regulative. Kroz takva ovlašćenja se dešava da se uvažavaju i artikulišu pritisci i zahtevi raznih interesnih grupa u postupku izvršenja međunarodnih odluka u okviru domaćeg pravnog poretka u SAD.⁷³ Stoga, da bi se razrešili problemi oko implementacije međunarodnog prava smatra se da bi uloga država morala biti promenjena i da bi ključne u tom procesu mogle biti UN, ali kroz reformisanu Povelju UN.⁷⁴ U traganju za najispravnijim modelom globalnog konstitucionalizma, zagovornici ovog pristupa polaze od tri modela ustavnih poredaka: vestfalski, postvestfalski i neovestfalski model⁷⁵, a neki autori postvestfalski model nazivaju model moderne države, a neovestfalski označavaju kao ukidanje države kao glavnog nosioca međunarodnog poretka. Tačka slaganja je da je vestfalski model u osnovi model koji zagovara tradicionalni pristup državi kao najjačoj volji, a postvestfalski model uključuje nacionalne države, federalni pristup, po uzoru na EU, kao i regionalno organizovanje unutar takve federacije, odnosno, to je model moderne države koja

---

⁶⁷ Ibid., str. 237.

⁶⁸ Vidi čl. 8 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima UN i čl. 18 st.2 Ustava Republike Srbije od 2006 («Službeni glasnik RS» broj 98/2006).

Universal declaration of Human rights

<https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> 07.X 2022.

⁶⁹ Chriss Thornhill, «Constitutionalism between National States and Global Law», op. cit.

⁷⁰ S. Radovanović, «Sudska praksa u funkciji stvaranja i tumačenja prava», op. cit., str. 80, 81. U onim pravnim sistemima koji ne razlikuju terminološki ustavnost i konstitucionalizam, reč je o pojmu konstitucionalizma u užem i širem smislu.

⁷¹ Ernst-Ulrich Petersmann «Constitutionalism and International Organizations», op. cit., str. 407

⁷² Aoife O'Donoghue, «International Constitutionalism and the state», op. cit.

⁷³ Ernst-Ulrich Petersmann «Constitutionalism and International Organizations», op. cit., str. 418.

⁷⁴ Ibid., str. 469.

⁷⁵ Martin Belov, «Three models for ordinary constitutional orders», op. cit., str. 366.

je najpre potčinjena principima delovanja u korist humanosti i zajedničkih vrednosti čovečanstva (a time i zaštiti fundamentalnih ljudskih prava).⁷⁶ Neovestfalski model bio bi model super država odnosno više centara moći, kao što su SAD, Kina, Indija, Brazil, kao «super države». Tako se stvaraju nove međuzavisnosti u normativnoj, faktičkoj i digitalnoj sferi i nova raspodela moći⁷⁷. Za neke je ovaj model model ukidanja države shodno Habermasovom učenju o pravu manjine da ostvaruje svoje ciljeve koji se razlikuju od argumenata većine kroz «iskustvo demokratskog razmišljanja»⁷⁸ i uvođenje «kointimentalne i mondijalne demokratije» koja podrazumeva reformu postojećih unija u pravcu njihove demokratizacije i otvorenosti⁷⁹ ka globalnom razvoju, rukovođenju naukom i tehnologijom, globalnim tržištem. Vodeću ulogu u globalnom integrisanju bi, kako je i Habermas predviđao, mogle imati UN, međutim, zbog nedostataka ovog režima⁸⁰ u sistemu donošenja odluka, a pre svega, u sferi izvršenja međunarodnih propisa, koji su još uvek u rukama država članica⁸¹, ovakva teorija se dopunjuje zahtevima za reformom UN.⁸² Stvaranje više centara moći dovodi do sukoba jurisdikcija⁸³, koji zahteva razvoj regionalnih i globalnih zakonodavstava, najpre, upravno-pravnog zakonodavstva, kao početak globalne ustavnosti, i pretvaranje «mekog» prava u vidu već postojećih dispozitivnih odredbi međunarodnog prava u «tvrdo» pravo, dakle, imperativne odredbe, kojih će se svi učesnici u međunarodnim procesima pridržavati. M. Belov zaključuje da model evropske ustavnosti sa *upravljanjem na dva i više koloseka* može biti model ustavnopravnog organizovanja za sve savremene države.⁸⁴ Globalni konstitucionalizam podrazumeva globalnu građevinu institucija koja, pored država, uključuje i druge subjekte kao što su međunarodne organizacije, nevladine organizacije (NGO), tehnološke kompanije, globalne režime za zaštitu životne sredine, svetske trgovinske arbitraže tj. međunarodne sudove pravde, a svakako je jedna takva institucija i UN⁸⁵. Ovakva građevina institucija podrazumeva i da svi nosioci moći, koji sami sebe regulišu (beyond review), *stavljaju sebe u sistem koji podrazumeva njihovu kontrolu*.⁸⁶ Zagovornici konstitucionalizma međunarodnog pravnog poretka, međutim, nisu unisoni, jer neki zagovaraju *svetski konstitucionalizam*, u kome izvesne oblasti međunarodnog prava dobijaju ustavnopravni karakter (norme koje se odnose na pravne principe kao što su podela vlasti, vladavina prava itd.), dok se drugi zadovoljavaju *sektorskim konstitucionalizmom*, kroz proceduralni i materijalno-pravni konstitucionalizam. Pri tome bi proceduralni konstitucionalizam, kao organizacioni aspekt međunarodnog pravnog poretka, mogao koristiti već postojeće strukture, kao što su UN ili Svetska trgovinska organizacija (WTO), dok bi se materijalno-pravni aspekt odnosio na određene oblasti međunarodnog prava, najpre oblast fundamentalnih ljudskih prava. Posebno se, kada je reč o normama svetskog konstitucionalizma, moraju istaći jedne od najvažnijih, one koje se odnose na demokratski legitimitet odnosno legitimitet međunarodnog pravnog poretka. Ove norme predviđaju da više države neće moći da budu jedini konstitutivni element te moći, već se u odlučivanje uključuju i ostali regulatori kao subjekti moći.⁸⁷ *Podelu vlasti* mnogi smatraju jezgrom globalnog konstitucionalizma. Evropska podela upravljanja na upravljanje na dva ili više

⁷⁶ Aoife O'Donoghue, «International Constitutionalism and the state», op. cit.

⁷⁷ Martin Belov, «Three models for ordinary constitutional orders», op. cit., str. 380.

⁷⁸ Jean-Victor Louis, «Les fondaments de la constitution Européenne», op., cit., str. 69, 70.

⁷⁹ Ibid., str.83

⁸⁰ Ibid., str. 65.

⁸¹ Ludger Kuhnhardt, «Constituting Europe», op. cit., str. 186.

⁸² Jean-Victor Louis, «Les fondaments de la constitution Européenne», op., cit., str. 65.

⁸³ Martin Belov, «Three models for ordinary constitutional orders», op. cit., str. 381.

⁸⁴ Martin Belov, «Three models for ordinary constitutional orders», op. cit., str. 382.

⁸⁵ Ludger Kuhnhardt, «Constituting Europe», op. cit., str. 186.

⁸⁶ Aoife O'Donoghue, «International Constitutionalism and the state», op. cit.

⁸⁷ Ibid.

koloseka je primer kako se daje mogućnost za učešće u vlasti i upravljanju najrazličitijim činionicima društva.⁸⁸ Problem legitimiteta na globalnom nivou isključuje horizontalno organizovanje zakonodavne, izvršne i sudske, po federalnom principu, između federacije (globalna vlast) i federalnih jedinica, tako da preostaje transformacija horizontalne u vertikalnu podelu vlasti sa pretežnom ulogom sudske vlasti i aktivizma. Sudska vlast bi bila ta koja bi snažno štitila osnovne norme međunarodnog konstitucionalizma, i na nju bi nosioci vlasti na globalnom nivou preneli deo svojih ovlašćenja u tom smislu. Tako bi se neutralisali postojeći radikalniji pristupi koji predlažu ukidanje domaće ustavnosti država u korist međunarodnog pravnog poretka i globalnog konstitucionalizma, koji ovakav pristup baziraju na «pravilnosti» da što više slabi domaća ustavnost jača međunarodni konstitucionalizam, koji jedini može biti stub opšteg interesa. Ovakav pristup vertikalnoj podeli vlasti nužno otvara i pitanje *hijerarhije i globalne strukture tj. organizacije vlasti* odnosno upravljanja⁸⁹ i, s tim u vezi, *menjanje uloge države* kao do sada jedinog elementa konstitutivne vlasti i upravljanja u okviru međunarodnog upravljanja. Država u toj strukturi neće biti isključena ali *neće biti ni jedina* sa demokratskim legitimitetom, već će i drugi subjekti biti deo tog demokratskog legitimiteta globalnog poretka (međunarodne organizacije, nevladin sektor, pojedini funkcioneri poput Generalnog sekretara UN a takođe i sami građani). Proces donošenja odluka mora uključiti i *poštovanje svih interesa (i velikih i malih) u međunarodnom pravnom poretku*, što podrazumeva eliminisanje dosadašnje supremacije država kao aktera u tom poretku. *Globalni konstitucionalizam je proces u kome se još otvaraju pitanja koja zahtevaju rešavanje sinergijom svih učesnika u njemu.*

---

⁸⁸ S.Radovanović, «Donošenje odluka i zahtevi demokratizacije», op. cit., str. 52.

⁸⁹ Aoife O'Donoghue, «International Constitutionalism and the state», op. cit.

VI Literatura

- Martin Belov, «Three models for ordinary constitutional orders», *Pravni zapisi*, br. 2/2022, Beograd, 2022.
- Wolfgang Benedek, «Digital human rights and Artificial Intelligence», *Pravni zapisi*, br.2/2023, Beograd, 2023.
- CEPEJ European Ethical Charter on the use of artificial intelligence (AI) in judicial systems and their environment
<https://www.coe.int/en/web/cepej/european-ethical-charter-on-the-use-of-artificial-intelligence-ai-in-the-judicial-systems-and-their-environment> 24.02.2024. The Charter of Digital Rights
<http://edri.org/wp-content/uploads/2014/06/EDRIDigitalRightsCharter-web.pdf> 20.02.2024.
- Aoife O'Donoghue, «International Constitutionalism and the state»
International Journal of Constitutional Law, Vol.11, Issue 4, October 2013, Oxford, стр. 1021-1045.
<https://academic.oup.com/icon/article/11/4/1021/698729> 25.02.2024. Jovan Đorđević, «*Ustavno pravo*», Savremena administracija, Beograd, 1975.
- European Declaration on Digital Rights and Principles for the Digital Decade, december 2022.
<https://digital-strategy.eceuropa.eu/en/library/european-declaration-digital-rights-and-principles> 19.02.2024.
- Ludger Kuhnhardt, «*Constituting Europe*», Nomos Verlagsgesellschaft, Baden Baden, 2003.
- Jean-Victor Louis, «Les fondaments de la constitution Europeenne», Paul Magnette, redacteur, «*La constitution de l' Europe*», L' universite de Bruxells, Bruxells, 2002.
- Ratko Marković, «*Ustavno pravo*», Službeni glasnik, Beograd, 2009.
- Ernst-Ulrich Petersmann «Constitutionalism and International Organizations», *Northwestern Journal of International Law & Business*, Volume 17, 1997, Issue 1.
<https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1450&content=njilb> 06.03.2024.
- «Procedural Due Process Civil»
<https://law.justia.com/constitution/us/amendment-14/05-procedural-due-process-civil.html> 19.06.2021.
- Snežana Radovanović, «Donošenje odluka i zahtevi demokratizacije», *Branich* br. 4/2020, Beograd, 2020.
- Snežana Radovanović, «Evropska ustavnosti i ustavni identitet», *Branich* br.3/2024, Beograd, 2024. Snežana Radovanović, «Konsenzus i njegova primena u javnom pravu», *Arhiv za pravne i društvene nauke* br. 2/2022, Beograd, 2022.
- Snežana Radovanović, «*Sudska praksa u funkciji stvaranja i tumačenja prava*», doktorska disertacija, Pravni fakultet, Megatrend univerzitet, Novi Beograd, 2020.
- Chriss Thornhill, «*Constitutionalism between National States and Global Law*», Cambridge University Press, 2017.
<https://www.cambridge.org/core/books/abs/sociological-constitutionalism/constitutionalism-between-national-states-and-global-law/EF305EOC4E7040028132585748B366BD> 25.02.2024.
- Universal declaration of Human rights
<https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> 07.X 2022.
- Ustav Republike Srbije od 2006 («Sl. glasnik RS br. 98/2006).

ULOGA I ZNAČAJ CJELOŽIVOTNOG UČENJA KOD OSOBA STARIJE ŽIVOTNE DOBI

Sažetak

Položaj i uloga osoba starije životne dobi se znatno promijenila u zadnjih nekoliko desetljeća. Već se 1960ti govorilo o cjeloživotnom obrazovanju i učenju odraslih osoba. Cjeloživotno učenje promatramo kao jedan organizirani proces učenja osoba starije životne dobi gdje pojedinac ostvaruje svoje pravo učenja i stjecanja potrebnih sposobnosti. Na takav način se zadovoljava pravo svakog građanina za obrazovanjem i njegovim položajem unutar suvremenog učećeg društva. Cjeloživotno učenje predstavlja osobni razvoj pojedinca i njegovu neprestanu implementaciju promjenjivim okolnostima. Zadatak društva je prihvatiti osobe starije životne dobi kao ravnopravne sudionike obrazovnog procesa i prilagoditi se promjenama. Naša okolina, naše društvo treba biti „društvo znanja“, društvo koje će premostiti jaz između kompetentnih i manje kompetentnih osoba gdje je važno smanjiti razlike u postignućima. Uključivanjem osoba starije životne dobi kroz koncept cjeloživotnog učenja unapređujemo proces učenja u svim životnim fazama (od mladosti do starosti) te unapređujemo i razvijamo znanja, vještine i kompetencije. U ovom radu ćemo posvetiti pozornost samom pojmu cjeloživotnog učenja, osoba starije životne dobi, ciljevima i oblicima cjeloživotnog učenja, kakva je politika razvoja obrazovanja starijih te kakav je položaj učenja na daljinu kao suvremenog aspekta obrazovanja starijih.

Ključne riječi: obrazovanje, starije osobe, učenje na daljinu

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF LIFELONG LEARNING IN ELDERLY PERSONS

Summary

The position and role of older people has changed significantly in the last few decades. As early as the 1960s, there was talk of lifelong education and learning for adults. We view lifelong learning as an organized learning process for older people where the individual exercises their right to learn and acquire the necessary skills. In this way, the right of every citizen to education and his position within a modern learning society is satisfied. Lifelong learning represents the personal development of an individual and its continuous implementation in changing circumstances. The task of society is to accept older people as equal participants in the educational process and adapt to changes. Our environment, our society should be a "knowledge society", a society that will bridge the gap between competent and less competent people where it is important to reduce differences in achievements. By involving older people through the concept of lifelong learning, we improve the learning process in all life stages (from youth to old age) and improve and

---

¹ Evropski Univerzitet Kallos, Tuzla, BiH; email: e.karic.kallos@gmail.com

² Mediteranski centar za održivi razvoj, Ljubuški, BiH; email: lasickatarina5@gmail.com

develop knowledge, skills and competencies. In this paper, we will pay attention to the very concept of lifelong learning, older people, the goals and forms of lifelong learning, what the policy is for the development of education for older people, and what the position of distance learning is as a modern aspect of education for older people.

Key words: education, elderly people, distance learning

Uvod

Cjeloživotno obrazovanje obuhvaća svakog pojedinca koji želi svoje znanje unaprijediti i svakodnevno upotrebljavati. Cjeloživotno obrazovanje (lifelong education) i cjeloživotno učenje (lifelong learning) su pojmovi koji se odnose na sustavno usvajanje znanja, vještina i navika kroz cijeli život svakog pojedinca. Terminu cjeloživotno obrazovanje prethodili su i dalje se s njim istodobno izmjenjivali neki drugi koncepti sličnog, ali ne i posve jednakog značenja. To su: kontinuirano obrazovanje (continuing education), permanentno obrazovanje (permanent education) i povratno obrazovanje (recurrent education) (Sutton, 1994. prema Pastuović, 2008). Važno je unaprijediti date talente, sposobnosti svakodnevnom u užurbanom svijetu koji se ubrzano mijenja. Odrasloj osobi je teško pratiti sve te standarde bez potpore lokalne zajednice, lokalnih vlasti koje će poticati, otvoriti novi prostor za aktivno djelovanje odraslih osoba. U početku je pojam opismenjavanja i njegovog unapređenja bio početna orijentacija ka kvalitetnijem obrazovanju odraslih tj. njihovom osposobljavanju. Kasnije se tom pojmu pridodaju i ostali kao što su vještine, sposobnosti, znanja, komunikacijski odnosi, informatičke sposobnosti i dr. Kako se društvo mijenjalo tako i provedba društvenih promjena treba teći brže i konkretnije. Odrasle osobe danas trebaju biti uključene u društvo koje uči, učeće društvo kako bi bili usmjereni sa suvremenom tematikom cjeloživotnog obrazovanja/učenja. „Koncept cjeloživotnog obrazovanja, odnosno potaknut je razvojem ideje i prakse obrazovanja odraslih u industrijski razvijenim zemljama Zapada kao što su Engleska, Njemačka i skandinavske zemlje. Koncept cjeloživotnog obrazovanja i njegove inačice nisu nastale u zemljama sjeverne Amerike (u SAD-u i Kanadi), nego u zemljama zapadne i sjeverne Europe. Pravi je zamah ideja cjeloživotnog obrazovanja dobila tek nakon Drugoga svjetskog rata. Naziv cjeloživotno obrazovanje postao je međunarodno prihvaćen na međunarodnim konferencijama o obrazovanju“ (prema Pastuović, 2008: 2).

UNESCO kao međunarodna organizacija ističe kako obrazovanje odraslih treba ustrajati ka usvajanju novih znanja, obnavljanju i dopunjavanju postojećih i primjeni istih u praksi. Po Daveu (1976), cjeloživotno obrazovanje podrazumijeva obrazovanje u njegovom totalitetu u smislu da ono obuhvaća formalne, neformalne i informalne oblike te da nastoji integrirati i artikulirati sve strukture i etape obrazovanja duž vertikalne, odnosno vremenske i horizontalne, odnosno prostorne dimenzije. No Lawson ističe da politika cjeloživotnog obrazovanja koja uključuje formalno, neformalno i informalno učenje mijenja značenje pojma obrazovanje. Povremeno korištenje cjeloživotnog učenja kao sinonima za cjeloživotno obrazovanje za njega predstavlja „negiranje ili barem slabljenje koncepta ‘obrazovanja’,“ (Lawson, 1982:100 prema Lukenda, Iveljić, 2022: 3). Nedugo zatim usvajaju se određeni dokumenti i smjernice koje će dati pozitivan utjecaj na obrazovanje odraslih. Uključuju se Međunarodne organizacije (UNESOC, OECD...) usvajaju se dokumenti: *Permanentno obrazovanje: temelji integrirane obrazovne politike (1971)*, *dokument OECD-a Povratno obrazovanje: strategija za cjeloživotno učenje (1973)*, *Bijela knjiga o obrazovanju i izobrazbi: poučavanje i učenje – prema društvu koje uči (1996)* i drugi. Usvajanjem dokumenata i smjernica obrazovanje odraslih „podizemo“ na veću razinu te ih uključujemo

više u društvenu sredinu i samim tim odrasle osobe se osjećaju korisnije, bolje jer mogu doprinijeti svojoj društvenoj zajednici, sredini u kojoj žive. UNESCO naglašava kako je čovjekova najveća vještina učenje. Učenje na adekvatan način omogućuje starijim osobama jačanje vlastitih kapaciteta i odgovornog djelovanja. Misao vodilja cjeloživotnog obrazovanja/učenja fokus je stavila na fleksibilno učenje svakog pojedinca shodno njegovim potrebama i mogućnostima. U današnjem svijetu punom tehnoloških napredaka, ubrzanim načinom življenja odrasle osobe treba pravovremeno osposobiti za nove promjene koje će biti u skladu sa tržištem rada i znanja. Na takav način se jača veza između pojedinca i društva u kojem živi.

1. Definiranje pojma obrazovanje i učenje odraslih

U posljednjih nekoliko godina obrazovanje odraslih je doživjelo velike promjene kako u gospodarskom smislu tako i na demografskom području. Javljaju se značajne promjene jer nam je društvo sve starije s demografskog kuta gledanja, potreba za stalnim poslom je sve veća a na globalnoj razini zahtjevi za prilagođavanjem i usavršavanjem su ogromni. Sve je više pojedinaca koji se žele obrazovati tijekom cijelog svoga života. Kada govorimo o obrazovanju odraslih javljaju nam se dvije discipline: Andragogija (grč. Aner =čovjek, muž + agein =voditi) - proučava problematiku odgoja i obrazovanja odraslih osoba i Gerontogogija (grč. Gerontos = starac + agein = voditi) proučava odgoj, obrazovanje i samoobrazovanje starijih osoba. U Izvešću UNESCO-a 1996. godine iznesena je sljedeća definicija obrazovanja: „Obrazovanje je temeljno ljudsko pravo i univerzalna ljudska vrijednost. Učenje i obrazovanje sami su po sebi ciljevi kojima teže pojedinci i društva, a cijeloga ih života trebaju promicati i ostvarivati svi pojedinci. Svi pristupi moraju uzeti u obzir temeljne i dogovorene vrijednosti i interese u međunarodnoj zajednici i sustavu Ujedinjenih naroda: ljudska prava, toleranciju i razumijevanje, demokraciju,... ublažavanje siromaštva, zdravlje“(Delors, 1998.). Prema Andriloviću i suradnicima obrazovanje je usvajanje znanja, vještina i sposobnosti koje je „orijentirano na razvoj spoznajnih osobina i procesa te razvoj tjelesnih osobina čovjeka“ (Andrilović i sur., 1985: 58).

Prema Hrvatskoj enciklopediji obrazovanje je organizirani pedagoški proces stjecanja znanja i razvijanja spoznaje. Društveno se organizira u zakonom utemeljenim obrazovnim ustanovama koje ostvaruju planove i programe obrazovanja. Prema dobi odgajnika obrazovanje se dijeli na: predškolsko, školsko i obrazovanje odraslih. U istoj enciklopediji navode da se obrazovanje u užem smislu odnosi se na stjecanje znanja i razvijanje sposobnosti; iz toga proizlaze i materijalni / kognitivni zadatci obrazovanja (znanje) i funkcionalni, formalni, formativni, psihomotorički ili operativni (sposobnosti) zadatci. Obrazovanje je sastavni dio odgoja i pedagoškoga djelovanja koje se izravno povezuje s intelektualnim odgojem. Ono se temelji na učenju te se zbog toga ne odnosi samo na stjecanje znanja već i na svladavanje učenja, tj. »učenje učenja«. (Hrvatska enciklopedija, 2013.). Autori Tomić i Karić (2021.) ističu da je obrazovanje djelatnost, aktivnost, pedagoški proces a istovremeno i rezultat tog procesa, osobina ličnosti (obrazovanje, naobrazba, izobrazba)...“kao rezultat obrazovanost predstavlja učenikovu svojinu pomoću koje može obavljati određene životne uloge, a može i dalje širiti svoje znanje kroz permanentno obrazovanje i samoobrazovanje“. (Tomić, Karić, 2021: 35). Obrazovanje odraslih (adult education) – pojam koji se na međunarodnoj razini različito definira. OECD(2003.) ističe da u Europi ne postoji konsenzus o jedinstvenoj definiciji obrazovanja odraslih zbog sljedećega: a) teško je odrediti odraslog učenika – učenje, okruženje i dob učenika razlikuju se po tipu programa i regionalno, b) minimalna dob za definiranje odraslog učenika varira, c) zemlje se razlikuju u pristupima strukovnom i nestrukovnom učenju. Neke od postojećih definicija

određuju obrazovanje odraslih kao: 1. cijeli skup procesa učenja, formalnih i ostalih, u kojem odrasle osobe (u skladu s definicijom odrasle osobe u društvima u kojima pripadaju) razvijaju svoje sposobnosti, obogaćuju svoje znanje i unapređuju svoje tehničke ili profesionalne kvalifikacije ili ih preumjeravaju da bi zadovoljile svoje potrebe ili potrebe svojih društva (UNESCO); 2. svi oblici učenja odraslih osoba poduzeti nakon što su završile inicijalni ciklus obrazovanja i osposobljavanja započeto u djetinjstvu, bez obzira na to koliko ciklus traje – pa se stoga visoko obrazovanje započeto prije ulaska na tržište rada ne smatra obrazovanjem odraslih (Europska komisija); 3. svi oblici nestrukovnog učenja odraslih, bez obzira na to izvodi li se formalno, neformalno ili informalno (EU, UK). Klapan u svojim Temama iz andragogije (2004.) navodi kako koncept cjeloživotnog učenja podrazumijeva provođenje obrazovanja u raznim oblicima i sredinama učenja i samoučenja i njihovo povezivanje na lokalnoj i društvenoj sredini u sustav cjeloživotnog obrazovanja i odgoja. <https://www.cjelozivotno-ucenje.hr/pojmovnik/>

U tom smislu obrazovanje postaje fleksibilan sustav u svakom smislu (organizacija, trajanje, sadržaj, strategija, struktura, postupci učenja). I zbog toga je važno obrisati granicu između općeg i stručnog obrazovanja kako bi se prožimali svi oblici stjecanja znanja i kompetencija i kako bi članovi naučili kako stjecati znanja (naučiti učiti), bi bili sposobni i spremni na samoučenje. Kada govorimo o brisanju oštrih granica između općeg i stručnog, misli se i na granice između osnovnoškolskog (elementarnog), srednjoškolskog i visokoškolskog obrazovanja.

Prema Kolčaković (2019: 15) naziv „cjeloživotno obrazovanje“ odnosno „cjeloživotno učenje“ pojavio se u Engleskoj u dvadesetim godinama prošlog stoljeća. Koncept je potaknut razvojem ideje i prakse obrazovanja odraslih u industrijski razvijenim zemljama Zapada kao što su Engleska, Njemačka i skandinavske zemlje. Ovdje možemo povezati UNESCO-va četiri stupnja obrazovanja za 21. stoljeće: učiti znati, učiti biti, učiti činiti i učiti živjeti zajedno (J. Delores, 1998.) koji imaju nezaobilazno mjesto u izgradnji odgojnih ciljeva u procesima učeničke formacije. Dodatni poticaj dalo je Izvješće UNESCO-u Međunarodnog povjerenstva za razvoj obrazovanja za 21. stoljeće iz 1996. u kojem su ključne osposobljenosti nazvane „potpornjima obrazovanja“ koje će se osigurati cjeloživotnim učenjem. Prema spomenutom Izvješću, tijekom života pojedinac mora „učiti znati“, „učiti činiti“, „učiti zajedno živjeti“ i „učiti biti“ (Delors, 1998. prema Žiljak, 2004: 3). Granice obrazovanja odraslih jesu različite ali isti im je cilj – ostvariti sebe kroz cjeloživotno učenje odnosno cjeloživotno obrazovanje. Zajedničkim usmjeravanjem, predanim radom kreiraju se uvjeti i put prema promjenama. Ključne implikacije koncepcije cjeloživotnog obrazovanja odnosno cjeloživotnog učenja jesu promjena razumijevanja obrazovanja kao školovanja i napuštanja tradicionalnog vjerovanja da je obrazovanje namijenjeno samo djeci i mladima, a ne i odraslima (Kolčaković, 2019: 17). „Društvo znanja očituje se u odsustvo izvorne ideje odgoja/obrazovanja. U njemu se ova ljudska djelatnost svodi na školovanje koje nudi radnu snagu kao robu koja može konkurirati na tržištu. Ukoliko se potiskuje svaka normativna ideja obrazovanja, onda se čitav odgojni/obrazovni sistem svodi na školski koji je u funkciji produciranja kontroliranog broja stručnjaka ovisno o potrebama i zahtjevima tržišta rada. Ovdje je ekonomija znanja isključivo odrednica društva znanja. Na ovaj način se sistem odgoja/obrazovanja lišava neophodne autonomnosti kako bi postepeno, ali sigurno poprimilo karakter „tvornice znanja“ koja je neophodna u produkciji radne snage (više u: Hilbert, 2013., Kokić, 2013., Paić, 2009.; prema Slatina (2023: 267). Odgovornost društva leži u osiguranju adekvatnih prilika za obrazovanje, dok je na pojedincu da prihvati dostupne ponuđene prilike i da odgovara za vlastito obrazovanje i postignuto znanje, ali također i za sposobnost pronalaska zaposlenja, s jasnim indikacijama o promjeni politike od „društveno – odgovornih“ inicijativa za nova radna mjesta ka liberalizaciji tržišta radne snage i stvaranja

pokretljivije i fleksibilnije radne snage različitim i prilagodljivim vještinama (Kolčaković, 2019: 34). Znači, odgovornost je na pojedincu, u ovom slučaju odraslim osobama koje žele cjeloživotno se usavršavati i obrazovati da svoje ciljeve, motive usmjere prema tržištu rada i odgovornost je na državi kao temelju da pripremi, kreira uvjete da bi se osobe starije životne dobi mogle „pronaći“ u ponuđenim usmjerenjima. Fokus društva treba biti usmjeren na učeće društvo, društvo koje usvaja znanje bez obzira na životnu dob pojedinca. Svaka zemlja, društvo koje ima obrazovane građane koji svoje znanje, vještine, navike i sposobnosti može prenijeti u praktični dio je uspješno društvo, rastuće društvo. Samo treba osigurati razvoj i težnju lokalnih vlasti, da kod obrazovanja osoba starije životne dobi stavi fokus na njihovo zaposlenje i otvori veće mogućnosti na tržištu rada.

1.1. Ciljevi i oblici cjeloživotnog učenja

Temeljni europski ciljevi obrazovanja i osposobljavanja unutar Lisabonske strategije usmjereni su na ekonomsku dimenziju (konkurentnost i inovativnost u gospodarstvu, stvaranje novih radnih mjesta), socijalnu i političku dimenziju (osnaživanje aktivnog građanstva i socijalne kohezije) i osobnu razinu (osobno ispunjenje, jačanje građanskih kompetencija, kao i kompetencija koje povećavaju zapošljivost) (Council, 2007). „Putem Lisabonskog procesa razrađuju se obrazovne strategije, inicijative i poticaji, utvrđuju ciljevi razvoja u europskim zemljama koji trebaju odgovoriti novim društvenim i političkim izazovima. Oni se nalaze u promijenjenoj prirodi rada (za radnike i menadžere), demografskim promjenama (kao posljedicama starenja stanovništva i migracija), borbi za jednake mogućnosti i protiv isključenosti pojedinih skupina građana te u širenju EU-a novim članicama. Obrazovanje mora postati kvalitetnije i učinkovitije, mora postići otvorenost i atraktivnost te se otvoriti utjecajima drugih dijelova društva (na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini). Transfer znanja treba postati djelotvorniji. Politika cjeloživotnog učenja treba dovesti do toga da europsko gospodarstvo postane najkompetentnije i najdinamičnije svjetsko gospodarstvo koje se temelji na znanju (Rezolucija Vijeća EU-a o cjeloživotnom učenju iz 2002. prema Žiljak, 2004). Kako bi se postigle očekivane promjene na svim tim razinama, unutar obrazovne politike postavljena su tri osnovna cilja. „Potrebno je: - poboljšati djelotvornost i učinkovitost sustava obrazovanja i osposobljavanja u EU, - osigurati svima pristupačnost tih sustava, - otvoriti obrazovanje i osposobljavanje ostalim dijelovima svijeta“ (prema Međunarodne organizacije o obrazovanju odraslih, 2009: 80). Jedan od ciljeva Kvalifikacijskog okvira Bosne i Hercegovine (KOBiH) je da pospešuje cjeloživotno učenje svih građana i da podržava vrednovanje i priznavanje neformalnog učenja, koje je otvoreno za odrasle.“ Kao ključni elementi KOBiH, standardi kvalifikacija i standardi zanimanja imaju velike potencijale u podržavanju cjeloživotnog učenja, uključujući neformalno i informalno učenje i njihovo vrednovanje, ukoliko je potrebno“. (KOBiH, 2015: 23). Pastuović (1999) prema (Dave, R. H., 1976) navodi kako valja izbjegavati izjednačavanje pojmova cjeloživotnog učenja i cjeloživotnog obrazovanja. Čovjekovo učenje može biti nenamjerno, spontano i neorganizirano, te doista traje cijeli život. Dok je cjeloživotno obrazovanje formalno, neformalno i informalno organizirano učenje koje može biti integrirano vertikalno po stupnjevima obrazovanja i horizontalno po oblicima obrazovanja. „Obrazovanje i učenje odraslih se, prvenstveno pod utjecajem razvoja koncepta doživotnog učenja, uobičajeno klasificira na formalno obrazovanje, neformalno obrazovanje i informalno učenje (mada nisu rijetki slučajevi korištenja termina informalno obrazovanje). Iako je postala skoro opće prihvaćena, ova klasifikacija, prema nekim teoretičarima, ne znači ništa (Wain, 1985) i samo je unijela još veću konfuziju u razumijevanje obrazovanja kao

procesa (Savićević, 2003., prema Despotović, 2016.). Prema Kolčaković (2019: 31-32) oblici cjeloživotnog učenja su:

- Formalno učenje je školovanje. Ono je najviši organizirani oblik učenja. Formalno učenje je službeno (regularno) strukturirano učenje, organizirano od obrazovne institucije i rezultira priznatom diplomom određenog stupnja obrazovanja. Prema Međunarodnoj standardnoj klasifikaciji (2000.) formalno obrazovanje provodi se u sistemu škola, koledža, sveučilišta.

- Neformalno učenje je, prema Dohmenu, svaki tip organiziranog učenja što ne vodi priznatom certifikatu, odnosno diplomi kojom se priznaje određeni stupanj obrazovanja. Ta definicija je preširoka, jer je prema njoj informalno učenje dio neformalnog obrazovanja pa zbog toga ne može postojati kao poseban oblik. Prema Međunarodnoj standardnoj klasifikaciji (2000.) neformalno je učenje sustavna organizirana obrazovna aktivnost koja se može provoditi u školama i neškolskim organizacijama i uključuje osobe svih dobnih skupina gdje se dobije potvrda o uspješnom završenom obliku neformalnog obrazovanja. Tu bi ubrajali seminare, savjetovanje, konferencije i sl.

- Informalno učenje je namjerno učenje bez izvanjske potpore. Njemu odgovara naziv – samoobrazovanje. To je oblik namjernog učenja koje je manje organizirano od neformalnog obrazovanja. Neformalno obrazovanje organiziraju institucije i osobe za potrebe drugih osoba koje će uz njihovu pomoć učiti.

- Namjerno ili iskustveno učenje zbiva se u različitim životnim ulogama: radnoj, obiteljskoj, roditeljskoj, političkoj i dr. Iskustveno učenje je najčešće nesvjesno, uči se radeći kroz različite životne situacije. Pri tim aktivnostima koje se stječu nisu motiv učenje nego zadovoljavanje određenih životnih potreba. (vidi više u: Despotović, 2016; Evropska komisija, 2001., Delors, 1998.).

Prema Pastuović (2008: 4) „oblici cjeloživotnog učenja mogu se razlikovati prema sljedećim kriterijima: prema stupnju namjernosti (organiziranosti), strukturiranosti uvjeta u kojima se učenje odvija (prostor, oprema, udžbenici, kvalifikacije nastavnika, metode učenja/poučavanja, funkcionalnost (neposredna primjenjivost) znanja, vještina i stavova te stupanj certificiranosti obrazovnih ishoda“. Poredani prema tim kriterijima oblici cjeloživotnog učenja su: formalno obrazovanje (formal education), neformalno obrazovanje (nonformal education) i informalno obrazovanje (informal education). Nenamjerno je učenje iskustveno učenje (experiential learning). Iskustveno učenje nije organizirano ni strukturirano.

Ključni kriteriji za razlikovanje formalnog, neformalnog i informalnog učenja su: „struktura, namjera učenja, kontrola učenja i opseg učenja (Tamilina, 2012), koji na relativno dosljedan i pregledan način objašnjavaju razlike između tri dominantna tipa učenja“. (prema Despotović, 2016: 22).

Tabela: Usporedni kriteriji za tri osnovne vrste učenja

Karakteristike	Formalno	Neformalno	Informalno
Struktura	Strukturirano	Strukturirano	Nestrukturirano
Namjera	Namjerno	Namjerno	Nenamjerno
Kontrola	Kontrolirano	Nekontrolirano	Nekontrolirano
Opseg	Širok opseg	Uzak opseg	Uzak opseg

Isti autor objašnjava da je struktura (organiziranost) učenja podrazumijeva uspostavljanje planiranih obrazaca ili sekvenci učenja sa eksplicitnim ili implicitnim ciljem. To u prvom

redu podrazumijeva organizaciju koja organizira učenje i koja uspostavlja okruženje za učenje, planira sadržaje i metode nastave putem kojih se organizira komunikacija u učenju. Zatim namjera da se uči predstavlja namjerno (svrhovito) traganje za znanjem, vještinama, kompetencijama ili stavovima i rezultira u aktivnostima učenja. Namjera učenja koju formulira učenik, odnosno učesnik prije početka učenja je ključni kriterij za identifikiranje tipa učenja. Kontrola učenja se odnosi na sve aspekte učenja – ciljeve i ishode učenja, sadržaje učenja, korištene metode i strategije učenja, okruženje za učenje, realizatore učenja i postignuća u učenju. Kontrolu vrši vanjski autoritet ili sama organizacija za obrazovanje na osnovu unaprijed definirani kriterija, odnosno standarda. Opseg učenja može biti širi i odnositi se na znanja, vještine i stavove koji su usmjereni na razvoj cjelokupne ličnosti, ili uži, u čijem su centru specifične informacije, parcijalna znanja, vještine i načini ponašanja. “Kako globalizacija stavlja izazove pred sve zemlje, uključujući BiH svaki građanin treba širok opseg ključnih kompetencija da bi se prilagodio fleksibilno svijetu koji se naglo mijenja i međusobno povezuje u velikoj mjeri. Zaposleni koji ostave ili izgube posao moraju imati mogućnost da prenesu znanja, vještine i kompetencije u novo poduzeće, sektor ili čak novu zemlju, ili čak kombinaciju svih njih. Europski referentni okvir za ključne kompetencije za cjeloživotno učenje utvrđuje osam glavnih grupa ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje (znanje, vještine i kompetencije) koje su neophodne za osobno ispunjenje, aktivno građanstvo, društvenu povezanost i mogućnost zapošljavanja u društvu globalnog znanja. To su:

1. Komuniciranje na materinjem jeziku;
2. Komuniciranje na stranom jeziku;
3. Kompetencije u matematici i osnovna kompetencija u nauci i tehnologiji;
4. Kompetencije u digitalnoj tehnologiji;
5. Učenje da se uči;
6. Kompetencije vezane za društvo i građanstvo;
7. Osjećaj za inicijativu i poduzetništvo;
8. Svijest o izražavanju kulture“ (Priručnik za izradu i provedbu standarda kvalifikacija i zanimanja u BiH, 2015: 23).

Kada govorimo o oblicima cjeloživotnog učenja važno je istaknuti da ono zavisi od same volje i želje odrasle osobe za konstantnim usavršavanjem i napredovanjem. Ono je nužno da bi osobe starije životne dobi odgovorile na zahtjeve potreba tržišta rada i ekonomije društva. Čovjekova individualnost treba odgovoriti zahtjevima globalizacije i okruženja u kojem danas živi kako bi harmonizirao svoje osobne potrebe kroz materijalni, prostorni i ekonomski uvjet kao osnova današnjeg cjeloživotnog učenja/obrazovanja. Da bio osobe starije životne dobi osigurale sebi nužnost učenja Slatina (2023: 200) smatra da je učenje kao proces u kojem čovjek dijelom potvrđuje a dijelom razvija svoje individualne životne snage (gledanje, slušanje, mirisanje, kušanje, opažanje, svijest, ljubav, empatija itd.) približava nas razumijevanju učenja kao izlazećeg/ulazećeg duha ljudske prirode. Isti autor ističe da je učenje pokretačka sila ljudske prirode. Učenje je otkrivanje individualnih životnih snaga u ljudskoj prirodi. „Čovjekove individualne snage su antropološke snage koje su čovjeku neposredno date i koja svaka teži svome predmetu. ...čovjek prima preko pet fizičkih čula u vidu slika, zvuka, dodira, mirisa i okusa, riječ je o antropološkim, fizičkim i duhovnim snagama, koje omogućuju da se čovjek potvrđuje u svom znanju, svom djelovanju i u svom bitku“. (Slatina, 2023: 195-196). Shodno navedenom, Priručnik KOBiH ističe da standardi zanimanja olakšavaju pružanje informacija svim korisnicima o zahtjevima znanja, vještina i kompetencija za određeno zanimanje. To znači da organizacije koje osiguravaju neformalno i informalno učenje mogu da imaju korist od osiguranih programa za postizanje znanja, vještina i kompetencija. Pojedinci mogu da imaju korist sudjelovanjem u tim programima,

uključujući informalno i samo-učenje korištenjem otvorenih obrazovnih izvora, ukoliko postoje. Učenje se može efikasno organizirati na različite načine i fokusirati na određeno zanimanje ili više njih. Uloga i značaj različitog međusektorskog znanja, vještina i kompetencija može da postane transparentnije za sve korisnike (Priručnik za KOBiH, 2015.).

1.2. Politika razvoja cjeloživotnog učenja odraslih u BiH

Na globalnoj razini obrazovanjem odraslih posebno se bavi UNESCO. Posebnu pozornost ukazuje na obrazovanje odraslih, odnosno cjeloživotno učenje i njen koncept kao i samo proučavanje obrazovanja odraslih. „Jedan od najvećih UNESCO-ovih doprinosa međunarodne su konferencije o obrazovanju odraslih (1949. u Elsinoreu, 1960. u Montrealu, 1972. u Tokiju, 1985. u Parizu, 1997. u Hamburgu, 2009. u Belemu), na kojima se oblikovala osnovna koncepcija obrazovanja odraslih, prihvaćene su strategije razvoja međunarodnih dimenzija te pokretane inicijative za praktične akcije na lokalnoj, regionalnoj i svjetskoj razini“ (prema Bečić i sur, 2010: 32). „UNESCO-ova peta međunarodna konferencija o obrazovanju odraslih CONFINTEA V (The Fifth International Conference on Adult Education - CONFINTEA V) održana u Hamburgu 1997. označila je prekretnicu u koncepciji učenja odraslih. Uz organizaciju UNESCO-a i njegova Instituta za obrazovanje, mobilizirana je suradnja i podrška država članica te širokog raspona partnera: UN-ove organizacije, državne i nevladine organizacije te privatni sektor. Na konferenciji je bilo više od 1500 sudionika iz više od 130 zemalja svijeta, a sudionici su mjesecima unaprijed upoznavani s obrazovnim prilikama i ciljevima u različitim dijelovima svijeta. Na konferenciji su donesena dva važna akta - Hamburška deklaracija o učenju odraslih (The Hamburg Declaration on Adult Learning) i Agenda za budućnost (The Agenda for the Future) - koji sadržavaju i precizno opisuju svaku od 10 tema konferencije“ (prema Bečić i sur., 2010: 32).

Kada govorimo o Bosni i Hercegovini (BiH) obrazovanje odraslih, obrazovanju osoba starije životne dobi je na relativnoj niskoj razini. Do sada nisu urađena neka veća istraživanja o obrazovanju odraslih u BiH na osnovu kojih bi vidjeli kakvo je trenutno-stvarno stanje. Kod osoba starije životne dobi važan je taj njihov osjećaj volje i želje za još uvijek učenjem i usvajanjem novih znanja preko kojih će doprinijeti svojoj društvenoj zajednici, svojoj sredini u kojoj žive. Izuzetno je važno pružiti jednake šanse svima koji se žele dalje usavršavati, osjećati se korisno u društvenoj sredini, iskoristiti svoje kapacitete za bolje sutra. Despotović (2016.), ističe da nezaposlenost i siromaštvo imaju duboke socijalne korijene koji leže u sustavu socijalne (ne)pravde, a prije svega u sustavu neravnomjerne i nepravedne raspodjele znanja, vještina, sposobnosti i potencijala, odnosno u nedostupnosti obrazovanja svim kategorijama stanovništva, posebno u nedostupnosti obrazovanja u zreлом periodu. Ako se to ima u vidu, neosporno je da se u osnovi prevazilaženja ekonomske nerazvijenosti, smanjenja nezaposlenosti i siromaštva i unapređenja socijalne inkluzije na Zapadnom Balkanu nalazi prepoznavanje značaja ljudskog kapitala i uvećanja mogućnosti za obrazovanje i učenje odraslih. To istovremeno ukazuje na duboku potrebu da se ukaže na stanje obrazovanja odraslih, što bi bila osnova za oblikovanje relevantne politike obrazovanja odraslih i definiranje njenih ciljeva i prioriteta. Slijedom toga, obrazovanje odraslih bi trebalo poslužiti za bolje obavljanje poslova, potaknuti usavršavanja već ranije stečenih znanja, vještina kao i potaknuti ili promijeniti vrijednosnu orijentaciju pojedinca koji je uključen u sustav cjeloživotnog učenja. Kao ključ za unapređenje društvenog i ekonomskog napretka jedne zemlje može biti i obrazovanje odraslih. Obrazovanje odraslih se spominje u dosta dokumenata ali koliko je zapravo to zaživjelo u praksi, u svakodnevnom životu. Zbog složenosti cjelokupnog sustava obrazovanja u BiH obrazovne vlasti trebaju učiniti veći angažman oko provedbe zakonskih okvira cjeloživotnog učenja i obrazovanja. U dokumentu

Principi i standardi obrazovanja odraslih u BiH (2014) navedena su načela na kojima se temelji obrazovanje odraslih:

- a) cjeloživotnog učenja;
- b) uvažavanja različitosti potreba i mogućnosti, prethodnih znanja i iskustava, te s tim u vezi i specifičnosti obrazovanja i učenja odraslih;
- c) slobode izbora odgovarajućeg obrazovanja, kao i oblika, metoda i načina učenja;
- d) dostupnosti i raznovrsnosti obrazovne ponude;
- e) osiguranja odgovarajućeg kvaliteta obrazovanja, bez obzira na nacionalne, etničke, kulturne, socijalne, ekonomske, regionalne, lokalne i druge specifičnosti okruženja u kome se ono organizira i provodi;
- f) promoviranja jednakih vrijednost ishoda učenja u formalnom i neformalnom obrazovanju, te informalnom učenju;
- g) profesionalnosti i odgovornosti organizatora obrazovanja odraslih, te profesionalnosti i etičnosti andragoškog kadra;
- h) poštovanja ličnosti i dostojanstva svakog učesnika u procesu obrazovanju odraslih;
- i) informiranja, savjetovanja i vođenja u daljem obrazovanju i/ili karijernom napredovanju.

„U BiH su se na nivou entiteta i kantona učinili znatni pomaci u donošenju legislative u obrazovanju odraslih, pa je tako 2009. godine donesen prvi Zakon o obrazovanju odraslih u entitetu RS, nakon njega slijedi donošenje Zakona o obrazovanju odraslih u Unsko-sanskom kantonu (2013.), Zeničko-dobojskom (2014.) te 2015. godine Bosanko-podrinjskom, Zapadno hercegovačkom (2016.), Tuzlanskom kantonu i Kantonu Sarajevo“. (prema Kolčaković, 2019: 39). U Službenim novinama u siječnju 2017-te godine, broju 1. je donesen Zakon o obrazovanju odraslih u kantonu 10 sa svim svojim karakteristikama za provedbu. Također u Službenim novinama Kantona Središnja Bosna u broju 5. 2017-te godine donesen je Zakon o obrazovanju odraslih kojim je zakonski uređeno djelovanje obrazovanja odraslih (njihova prava, uvjeti, djelatnost i ostalo). Skupština Hercegovačko-neretvanskog kantona je na sjednici održanoj 22.03. 2018. godine, donijela Zakon o obrazovanju odraslih hercegovačko-neretvanskog kantona (Službene novine HNK, broj: 2/98, 3/98, 4/00 i 7/04). Prema informacijama DVV Internacional (najznačajnija međunarodna organizacija u BiH kada je pitanje obrazovanja odraslih) Skupština Posavskog kantona usvojila je Zakon o obrazovanju odraslih čime je finaliziran proces kreiranja zakonskog okvira i u posljednjoj administrativnoj jedinici nadležnoj za obrazovanje odraslih što predstavlja osnovu za razvoj i uređivanje ove oblasti u cijeloj Bosni Hercegovini. Iz svega navedenog možemo vidjeti složenost procesa na nivou naše zemlje, pogotovo iz razloga što svaka županija/kanton ima svoja resorna ministarstva preko koji se donose zakoni za tu županiju/kanton neovisno o ostalima. Navedenim zakonima su uređena opća pitanja oko organizacije, financiranja i upravljanja postupkom obrazovanja odraslih; usavršavanje obrazovanja odraslih; uvjeti za stjecanje javnih isprava; prava i obaveza nadležnih organa, itd. Jedan od primjera dobre organizacije je DVV Internacional gdje je 2000.godine Ured počeo s radom u BiH. Fokus DVV Internacional jest taj da je vodeća stručna organizacija na polju obrazovanja odraslih i razvoja suradnje, DVV Internacional je više od 50 godina usmjeren na podržavanje cjeloživotnog učenja. <https://www.dvv-international.ba/bs/dvv-international/profil>

DVV Internacional širom svijeta osigurava podršku za uspostavljanje i razvoj održivih struktura za obrazovanje mladih i odraslih. Njihova orijentacija je na opismenjavanje i osnovno obrazovanje, stručne obuke, globalno i interkulturalno učenje, ekološku svijest i održivi razvoj, migracije i integracije, rad sa izbjeglicama, obrazovanje o zdravlju, prevenciji konflikata i demokratiji. Kolčaković (2016: 40) „ukazuje na važnost i Inicijative za

obrazovanje odraslih (AEI – The Adult Education Initiative) koja je u okviru EU organizirana sa ciljem smanjenja nezaposlenosti, razvoja obrazovanja odraslih“. Smanjenja razlika u obrazovanju te poticanje razvoja. Težnju stavljaju na cjelokupno obrazovanje koje se treba voditi u skladu sa potrebama, željama i mogućnostima pojedinca.

2. Suvremena organizacija obrazovanja odraslih – učenje na daljinu

Obrazovanje je danas postalo dostupno svima zahvaljujući napretku tehnologije. Obrazovanje odraslih dobilo je novu dimenziju preko koje odrasle osobe mogu ostvariti svoje ciljeve, osobni prosperitet. Novi mediji su danas sve više prisutni u suvremenoj organizaciji učenja odraslih osoba. Današnji napredak informacijskih i komunikacijskih tehnologija doprinosi boljem razumijevanju i snalaženju odraslih osoba u procesu cjeloživotnog obrazovanja/učenja. Istina, da bi uspjeli u tome potrebna je prvenstveno volja, želja, motivacija svakog pojedinca a zatim društva i lokalne vlasti koji trebaju to realizirati kroz razne obuke, predavanja, seminare kako bi se odrasle osobe osposobile za korištenje tih istih tehnologija. Tomić i Karić (2021.) ističu kako kako komunikacijske tehnologije imaju veliki utjecaj na razvoj suvremenog društva. Autori navode da pored radija, televizije, bioskopa i novina kao sredstvo masovne komunikacije uvedeni su osobni kompjuteri i da bi se što bolje iskoristio današnji potencijal kako informacijski tako i računalni, informacija treba biti efikasno strukturirana, kroz memoriranje, prijenos i pretraživanje. To nam daje osnovu za pokretanje učenja na daljinu koji se pokazao djelotvoran i ekonomičan kada govorimo o obrazovanju osoba starije životne dobi. „Učenje na daljinu (distance learning) - proces učenja u kojem je onaj tko uči fizički udaljen od poučavatelja, a odvija se putem komunikacijskih sredstva: dopisivanjem, radiom, TV-emitiranjem, telefonom, računalom ili nosačima slikovnog i zvučnog zapisa (video, CD). U poučavanju se koriste posebno pripremljeni materijali koji se šalju pojedincu ili skupini koja uči. Napredak učenika prati se pisanim ili snimljenim zadacima koji se šalju nastavniku, a on ih ispravlja i vraća“ (Međunarodne organizacije o obrazovanju odraslih, 2009.). Kroz proces učenja na daljinu odrasle osobe će razviti svoje osobne kompetencije, potaknuti razvoj informatičke pismenosti koja je neophodna činjenica današnjice. „Koncept obrazovanja na daljinu daje mogućnost beskonačne komunikacije između obrazovne organizacije i njezinih učenika. Komunikacija se odvija na dva načina i to: jednosmjerna komunikacija, kada je gradivo za nastavu unaprijed pripremljeno i obrazovna organizacija ga šalje do učenika, koji se interaktivno uključuju s tekstom, što možemo opisati i nazvati kao simulirana komunikacija; dvosmjerna komunikacija odnosno komunikacija u »stvarnom« vremenu između učenika i obrazovne ustanove“ Holmberg, 2005. prema Ozmec, 2022: 3). Kroz informacijsku pismenost odrasle osobe ne samo da stječu nova znanja, novu razinu komuniciranja već im je to postala potreba za svakodnevni život bez obzira što radili. „Informacijska pismenost uključuje sposobnosti:

- prepoznavanje potrebe za informacijom
- pronalaženje informacije
- analiza i vrednovanje informacije
- korištenje informacije
- objavljivanje informacije

Najkraće rečeno, informacijski pismena osoba jest ona osoba koja je naučila kako učiti. Ona zna učiti jer zna na koji je način znanje organizirano, kako naći informacije koje su joj potrebne i kako prerađivati i koristiti nađene informacije na način da i drugi mogu učiti iz njih.

„To je osoba pripremljena za cjeloživotno učenje jer uvijek može pronaći informacije potrebne za bilo koji zadatak ili odluku s kojima se susreće“. (Nadrljanski, 2006: 2). Samim tim razvijaju se relevantni potencijali pojedinaca koji će biti usmjereni na usvajanje novih znanja, provedbu u praktičnom dijelu i u konačnici osobno zadovoljstvo za napredovanjem. Naravno, da bi sve to bilo uspješno potrebna je organizacijska priprema učenja na daljinu. Napredak obrazovanja odraslih usmjerava kroz proces učenja razvoj digitalnih materijala, upravljanje vremenom kao i sama podrška u procesu usvajanja novih znanja. Učinkovitost obrazovanja na daljinu uvjetovana je različitim vrstama pripremljenosti:

1. tehnološka pripremljenost (tehničke kapacitete digitalnih okruženja za učenje ili TV i drugih sistema za prijenos na daljinu, dostupnost internetskih mreža i naprava u kućanstvima),

2. sadržajna pripremljenost (dostupnost nastavnih gradiva koja su usklađena s nacionalnim nastavnim planom i programom i bez poteškoća mogu biti posredovana preko internetske mreže, televizije ili radija, odnosno natiskana za učenje kod kuće),

3. pedagoška pripremljenost za podršku učenju kod kuće (pripremljenost učitelja za oblikovanje i vođenje učenja preko internetske mreže, TV, radija ili nastavnog gradiva, koja su namijenjena učenju kod kuće, kao i dostupnost i mogućnost roditelja ili staratelja za podršku učenicima prilikom njihovog samostojnog učenja),

4. pripremljenost za praćenje i evaluaciju (mogućnost praćenja obrazovnih procesa na daljinu, pristup praćenju aktivnosti učenika, ocjenjivanje ishoda učenja i održavanje neposrednog odgovora na procese učenja sa svrhom dostignuća dugoročnih ciljeva). (UNESCO COVID-19 Education Response, 2022. prema Ozmec, 2022.)

Samim ti pokazujemo da je obrazovanje ključan faktor u napretku svakog društva pa tako i za obrazovanje odraslih. Kroz obrazovanje odraslih potičemo razvoj društva, društvene zajednice. Važno je kvalitetno i konkretno koristiti date informacije za vlastiti napredak, pronaći pravi put do informacija, biti osviješten potrebe za učenjem i usavršavanjem te u konačnici cjeloživotno se osposobljavati. Tomić i Karić (2021.) naglašavaju kako je današnjem obrazovanju potreban novi model učenja...sve jače se naglašava obrazovanje zasnovano na informacijsko-komunikacijskim tehnologijama. Razvojem tih tehnologija sve više se utječe na razvoj pojedinca ali i na sam proces obrazovanja. „Povezanost, interaktivnost, dostupnost informacija, samo su neke značajke informacijsko-komunikacijske tehnologije zbog kojih se teži implementaciji istih u odgojno-obrazovni sustav. U svojim začetcima, položaj IKT-a u odgojno-obrazovnom sustavu bio je u velikoj mjeri zanemaren, a razlog tome je što njegove mogućnosti nisu bile razvijene kao što su danas, zbog čega njegova implementacija nije imala prevelik utjecaj, kako u svakodnevnom životu, tako ni u području odgoja i obrazovanja“ (Matasić, Dumić, 2012).EPALE- Elektronička platforma za obrazovanje odraslih navodi da pismenost, matematička pismenost i osnovne digitalne vještine su više od temeljnih vještina, one su ključ za postizanje punog potencijala u digitalnom dobu koje se razvija. Nedavni podaci PIAAC-a naglašavaju hitnu potrebu rješavanja nedostataka osnovnih vještina diljem Europe i pozivaju na učinkovitije intervencije. <https://epale.ec.europa.eu/hr> Ovaj fokus istražuje inovativne pristupe kako bi razvoj osnovnih vještina bio zanimljiviji, relevantniji i utjecajniji, posebno za učenike koji možda ne napreduju u tradicionalnom obrazovnom sustavu.

3. Zaključak

Na temelju dosadašnjeg pregleda cjeloživotnog obrazovanja/učenja možemo zaključiti da su urađene određene smjernice i usvojene politike da se obrazovanje odraslih poboljša. Razvoj i razrada tijekom zadnjih desetljeća urodila je plodom te je cjeloživotno obrazovanje/učenje otvorilo nove prilike za osobni razvoj odrasle osobe. Date smjernice i osobne mogućnosti odraslih usmjerene su ka kvalitetnijem obrazovanju odraslih. Lokalne vlasti trebaju biti otvorene za zajedničku suradnju i napredovanje. Potrebno je da osluškuju potrebe osoba starije životne dobi, da stvore učeću organizaciju cjeloživotnog obrazovanja gdje će se kroz različite oblike usavršavanja, prekvalifikacije, doškolovanja i sl., pojedinac moći uključiti. Značajna podrška lokalnih vlasti u osnivanju Centara za obrazovanje odraslih i sl. povećava se standard i učinkovitost samog obrazovanja i osposobljavanja odraslih osoba. Kroz centre za obrazovanje društvu se pruža mogućnost napredovanja onih koji su već zaposleni a žele steći nova znanja do onih koji su nezaposleni i stječu svoje prvo zanimanje i žele unaprijediti svoje znanje i vještine. Na taj način se povećava kvaliteta obrazovanja prema široj populaciji, realizira se bolja povezanost rada i samog društva. Važno je uskladiti principe cjeloživotnog učenja, doći do bržeg zaposlenja, razvoj osobne karijere i imati jednake šanse za sve.

Obrazovanje odraslih treba kontinuirano usavršavati shodno suvremenim zahtjevima kako tržišta rada tako i samog društva. Današnje suvremeno cjeloživotno obrazovanje/učenje treba pružiti jednake uvjete obrazovanja za sve. Na takav način će doprinijeti kako društvenoj zajednici tako i sredini u kojoj živi. Važno je zaštititi kako sam proces cjeloživotnog obrazovanja/učenja tako i samog pojedinca i prenositi usvojena znanja. Čovjek je biće učenja i kao takvo ukazuje nam da realni životni proces - društvo koje uči i da ono utječe na čovjekovu ličnost gdje se izgrađuje sama osoba ali i njena okolina. Uz stalne promjene i napredak novih tehnologija odrasli se osposobljavaju zbog konkurentnosti na tržištu rada ali i oblikuju i formiraju svoje vlastite interese. Odgojno-obrazovna dimenzija stavlja se u stvarni fokus i put ka cjelovitom razvoju ljudskog bića gdje je učenje čovjekova centralna ličnost. Primjenjujući stečeno znanje, potrebu za stalnim napredovanjem oplemenjujemo čovjekovu potrebu za učenjem i usavršavanjem. Skok u suvremenom obrazovanju utječe i na razvoj cjeloživotnog učenja gdje se čovjek djelom potvrđuje a dijelom razvija kroz cjelinu svog ljudskog bića. Uporište današnjeg društva leži u obrazovnoj sferi odraslih koji postaju učeće društvo. Ulažući puno truda, financijskih resursa a najprije osobne volje, cjeloživotno obrazovanje/učenje usmjerava svakog pojedinca da bude konkurentan na tržištu rada.

4. Literatura

1. Andrilović, V., Matijević, M., Pastuović, N., Špan, M., i Pongrac, S. (1985). *Andragogija*. Školska knjiga, Zagreb.
2. Despotović, M. (2016). *Obrazovanje odraslih na Zapadnom Balkanu – empirijski pregled*. Društvo za obrazovanje odraslih, Beograd.
3. Klapan, A. (2004). *Teme iz andragogije*. Anita Klapan (Vlastita naklada).
4. *Međunarodne organizacije o obrazovanju odraslih* (1),(2009) ur. Puljiz, I.; Živčić, M., Eureka centar, Zagreb.
5. Matasić, I., Dumić, S. (2012). *Multimedijske tehnologije u obrazovanju. Online portal radova Hrčak*.
6. Nadrljanski, Đ.(2006.), *Informatička pismenost i informatizacija obrazovanja. Informatologija* 39, 2006, 4, 262-266.
7. Pastuović, N. (1999). *Edukologija*. Zagreb: Znamen.
8. Pastuović, N. (2008.) *Cjeloživotno učenje i promjene u školovanju. Odgojne znanosti* Vol. 10, br. 2, 2008, str. 253-267.
9. *Priručnik za izradu i upotrebu standarda kvalifikacija i zanimanja u Bosni i Hercegovini* (2015). ur. Stephen,A.; Dželalija,M., *Vijeće/Savjet Evrope u Bosni i Hercegovini*.
10. *Principi i standardi u oblasti obrazovanja odraslih u Bosni i Hercegovini*, 2014. (aposo.gov.ba)
11. Slatina, M. (2023). *O pedagogiji čovjeka – od čovjeka kao bića učenja do učećeg društva*. Off- set, Tuzla.
12. Tomić, R., Karić, E. (2021). *Didaktika*. IK “SAMO KORAK” Beograd.
13. Žiljak, T.(2004). *Politika cjeloživotnog učenja u Europskoj Uniji i Republici Hrvatskoj*. Otvoreno učilište, Zagreb.

Web izvori:

1. DVV Internacional Education for Everyone, Worldwide. Lifelong. (<https://www.dvv-international.ba/bs/> posjećeno 21. siječnja 2025.godine)
2. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. (Pristupljeno 28.1.2025. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/obrazovanje>).
3. <https://www.cjelozivotno-ucenje.hr/pojmovnik/> pristupljeno 28.1.2025.
4. Lukenda, A.;Iveljić, A.M.(2022) *Pregled i analiza kritika koncepta cjeloživotnog obrazovanja*. <https://hrcak.srce.hr/file/428721> pristupljeno 29.1.2025.
5. Ozmec, R. (2022) *Izazovi i zamke učenja na daljinu*. <https://hrcak.srce.hr/file/400454> pristupljeno 30.1.2025.

UČEŠĆE STARIJIH LICA U RAZNIM DRUŠTVENIM AKTIVNOSTIMA

Sažetak

Veoma osjetljiva populacija u našem društvu i okruženju su starija lica, a koji ne žele ni u kom pogledu, da se vide i osjećaju zanemarenim ili zapostavljenim. Starijim licima je prijeko potrebno omogućiti učešće u aktivnostima u kompletnom društvu, a u skladu s njihovim psihofizičkim sposobnostima i mogućnostima. Poznato je da je prvi oktobar Međunarodni dan starijih lica u svijetu, te se time osigurava važnost osiguranja životne sredine koja se može prilagoditi potrebama i sposobnostima stanovnika treće dobi. Jako bi bilo potrebno da, koliko toliko, mlađe generacije znaju zauzeti stav protiv diskriminacije starijih što bi imalo za cilj skrenuti pažnju na negativne stereotipe i pogrešna shvatanja o starijim licima i starenju. Može se primijetiti da je diskriminacija starijih u Bosni i Hercegovini uveliko prisutna.

Istovremeno, vremenska diskriminacija ograničava potencijal starijih lica i znatno utiče na njihovo zdravlje i dobrobit, te umanjuje njihov doprinos društvenom, kulturnom i političkom životu. Vremenska diskriminacija ne bi trebalo da bude prihvatljiva u savremenom društvu. U protivnom ona predstavlja kršenje prava osoba u starijoj životnoj dobi, a isti su punopravni građani s istim pravima kao i svi drugi. U praksi, zaštita njihovih prava često je deklarativna. Da bi prava postala konkretna realnost trebaju biti obezbijeđeni efikasni mehanizmi primjene, čime bi se doprinijelo ostvarenju primarnog cilja vezanog za omogućavanje starijim licima da budu punopravni i uvaženi članovi društva.

Ključne riječi: populacija, starija lica, sposobnosti, diskriminacija, potencijal, aktivnosti.

---

¹ Evropski univerzitet Brčko distrikt BiH

² Evropski univerzitet Brčko distrikt BiH

PARTICIPATION OF ELDERLY PERSONS IN VARIOUS SOCIAL ACTIVITIES

Summary

A very sensitive population in our society and environment are the elderly, who do not want to be seen and feel neglected or neglected in any way. It is very necessary to enable the elderly to participate in activities in the whole society, in accordance with their psycho-physical abilities and possibilities. It is well known that the first of October is the International Day of the Elderly in the world, and this ensures the importance of ensuring an environment that can be adapted to the needs and abilities of third-age residents. It would be very necessary for the younger generations to know how to take a stand against the discrimination of the elderly, which would aim to draw attention to negative stereotypes and misconceptions about the elderly and aging. It can be noted that discrimination against the elderly is widely present in Bosnia and Herzegovina.

At the same time, time discrimination limits the potential of the elderly and significantly affects their health and well-being, and reduces their contribution to social, cultural and political life. Time discrimination should not be acceptable in modern society. Otherwise, it represents a violation of the rights of elderly people, who are full citizens with the same rights as everyone else. In practice, the protection of their rights is often declarative. In order for the rights to become a concrete reality, efficient mechanisms of application should be provided, which would contribute to the achievement of the primary goal related to enabling the elderly to be full and respected members of society.

Key words: population, older persons, abilities, discrimination, potential, activities.

Uvod

Populacija trećeg doba, kao i prethodne, predstavlja novu stepenicu u životu sve jedne osobe koja doživi starost. Kako će pomenuta generacija doživjeti i koliko će biti zadovoljna, pokušaćemo da odgovorimo u ovom radu. Od generacije do generacije, u velikom postotku, starije generacije doživljavaju približno isto. S obzirom na specifične karakteristike starosnih grupa, htjeli mi to ili ne, moramo uticati na mlađe generacije u pravcu da se stare osobe ne osjećaju zapostavljeno, zaboravljeni i što bi bilo najpogubnije za njih, da niko ne brine o njima. Starija populacija, u zavisnosti od osobe do osobe, imali su priliku da se, pored svog profesionalnog bavljenja poslom, bave i raznim drugim poslovima, tipa u raznim društvenim i drugim aktivnostima.

Stoga, u ovom radu ćemo pokušati da mlađim generacijama damo do znanja da nikada ne treba da zapostave i zanemare najosjetljiviju populaciju, a to su starije osobe. Činjenica, a koja posebno zabrinjava je to da starije osobe na izvjestan način osjećaju se marginalizovanom populacijom kao društvena grupa. S obzirom da stariji, u svojoj životnoj dobi, očekuju da im se posveti više pažnje, brige i razumijevanja, ipak se osjećaju zapostavljeno. Ako smatramo da nisu, nećemo im zamjeriti, a posebno ako već znamo kojoj generaciji pripadaju, u njihovoj životnoj dobi mnogo znači jedna ili dvije svake naredne godine, zato razumimo ih.

U ovom radu posvetili smo pažnju, kako mi smatramo, veoma bitnim segmentima, a kako bismo koliko toliko, posebno, zainteresovali one koji trebaju posvetiti pažnju prema starijima. To je:

- značaj brige o starijim osobama od strane mlađih;
- poboljšanje pažnje i njege kod, ili prema starijim osobama;
- uticaj i odnos porodice i društva prema starijim licima;
- odnos i ponašanje mladih prema starijoj populaciji;
- specifične potrebe i mogućnosti u okviru društvenog okruženja;
- stav mladih prema starijim osobama,
- uloga pedagogije na pozitivan odnos djece i mladih prema starijoj populaciji.

Smatramo da su svi ovi segmenti jako bitni, a kao zaposlenici u obrazovanju veliki značaj posvećujemo ulozi pedagogije. Ogroman postotak potiče iz porodice, predškolskog, osnovnoškolskog, srednjoškolskog i tako dalje obrazovanja. Reći ćemo i to da, ako navedenim segmentima posvetimo bar solidnu pažnju, naša starija populacija će se osjećati zadovoljnije, ljepše, sigurnije, pa i bogatije i samim tim biće uveliko ohrabreni da se bore da učestvuju u raznim društvenim aktivnostima i više i šire od svojih lokalnih zajednica.

Značaj brige o starijim licima

Stanovnici treće životne dobi su veoma osjetljiva i ranjiva populacija, a naročito kada primijete da su zaboravljeni i zapostavljeni od strane mlađih. Stoga je prijeko potrebno da mladi to primijete, prepoznaju i na svoj način ne dozvole da se oni tako osjećaju. Briga o navedenoj starosnoj dobi je od velikog značaja, kako za njih, tako i za društvo u cjelini. Sa sve većim brojem starih lica, sve su izraženiji izazovi koji se javljaju u pružanju adekvatne njege. Brinuti se o starijima nije samo briga porodice, već i šire zajednice koja mora prepoznati potrebe i prava ovih osoba. Takođe, potrebno je skrenuti pažnju i javnosti na probleme osoba u podmakloj životnoj dobi kao jednoj od ranjivih kategorija društva i potrebi strateškog pristupa rješavanju nagomilanih problema u ovoj oblasti.

Znamo da je starenje prirodan proces, ali sa sobom nosi mnoge probleme koji zahtijevaju posebnu pažnju. Stariji ljudi se, uglavnom, suočavaju s različitim fizičkim, psihičkim i socijalnim izazovima. Mnogima je potrebna pomoć u svakodnevnim aktivnostima, dok jedni mogu patiti od hroničnih bolesti ili problema s mentalnim zdravljem kao što su, prije svega, demencija i depresija. Bitno je napomenuti da mnogi stariji ljudi žive sami, što može dovesti do socijalne izolacije i usamljenosti. Trebao bi biti prioritet briga o starima, jer oni zaslužuju dostojanstven život, ispunjen ljubavlju, brigom i nadasve sigurnošću. Urednom brigom oko starijih osoba značajno se može poboljšati njihov kvalitet života, a sve to uz adekvatnu podršku, kako fizičku tako i emocionalnu. Onda, kad oni primijete i osjete brigu mlađih, tek tada možemo reći da smo uspjeli.

U svakom slučaju moramo biti svjesni da briga o starijima nosi brojne izazove sa sobom, a neki od njih su: *Fizičko zdravlje, mentalno zdravlje, socijalna izolacija, finansijske poteškoće.*

Fizičko zdravlje – očekivati je da starije osobe često imaju zdravstvene probleme, kao što su artritis, bolesti srca, dijabetes, padovi i druge. Njima je često neophodna pomoć u skoro svakodnevnim aktivnostima, kao što su kupovina potrebnih namirnica, čišćenje, priprema hrane i drugo.

Mentalno zdravlje – stariji, ali veliki broj njih, pate od depresije, anksioznosti ili demencije. Sve ove bolesti mogu značajno uticati na kvalitet života, ali i na odnos starijih sa svojim najmilijima.

Socijalna izolacija – uglavnom, ljudi koji žive sami ili nemaju blizak kontakt s porodicom ili prijateljima često se osjećaju usamljenima, što može dovesti do pogoršanja njihovog zdravlja.

Finansijske poteškoće – starijim ljudima koji zavise od nečije pomoći, penzija, ili imaju niska primanja može biti teško da obezbijede osnovne životne potrebe, uključujući lijekove, medicinsku njegu kao i pomoć u kući (<https://evidentno.ba/>).

Poboljšanje njege kod starijih osoba

Potrebno je razmotriti nekoliko ključnih strategija, kako bi se poboljšala briga o starijima. Navodimo par tih strategija:

Podrška zajednice – prvenstveno, zajednica treba da bude velika podrška starijim osobama. Kreiranje programa koji uključuju starije osobe u društvene aktivnosti, kao što su udruženja penzionera, sportski događaji ili razne kulturne aktivnosti, može uveliko i značajno smanjiti sam osjećaj usamljenosti.

Pomoć u kući – za mnoge starije osobe pomoć u svakodnevnim aktivnostima je od suštinskog značaja za njihov ostanak u životu kao i kvalitet njihovog života. Usluge pomoći u kući, kao što su, kako smo već naveli, kupovina, čišćenje i priprema obroka omogućavaju im da ostanu u sopstvenim domovima ili vlastitim kućama i tako zadrže osjećaj nezavisnosti.

Upotreba tehnologije – tehnički ili tehnološki uređaji kao što su pametni telefoni, alarmi i senzorski sistemi mogu uveliko pomoći u povećanju bezbjednosti starijih i iznemoglih osoba. Takođe, digitalne platforme omogućavaju starijim osobama da ostanu u stalnom kontaktu s porodicom, komšijama, prijateljima i svim dobronamjernim ljudima, a čime se smanjuje društvena izolacija.

Podsticanje fizičke aktivnosti – podsticanjem fizičke aktivnosti kao veoma važnog segmenta unapređenja cjelokupnog zdravlja, podrazumijeva se redovna fizička aktivnost, pa čak i lagana fizička aktivnost, a što može pomoći starijim ljudima da održe fizičku kondiciju i spriječe padove pa i druge neželjene nedaće. Prošireni programi za starije osobe, kao što su brzo hodanje, časovi joge, mogu im u dobroj mjeri pomoći da ostanu aktivni i zdravi. Navedenu aktivnost nikada ne bi smjeli zapostaviti. Potrebno je vježbati onoliko koliko je osoba u mogućnosti, bez velikog opterećenja i zamaranja.

Obuka za negovatelje – negovatelji koji brinu o starijim licima moraju biti adekvatno obučeni kako bi u svakom trenutku mogli prepoznati zdravstvene probleme koji se pojave kod starijih, te da im u što kraćem periodu mogu pružiti odgovarajuću pomoć. Obuka, a što bi bilo veoma korisno, može uključivati fizičku njegu, kao i emocionalnu podršku.

Utjecaj i odnos porodice i društva prema starijima

Porodica ima i obavezujuću i ključnu ulogu u brizi o starijim osobama, ali tu je i društvo koje mora pružiti adekvatnu i podršku i pomoć. Za porodicu je veoma važno da sama ne snosi teret i brige, već da može da se oslanja na mrežu podrške, uključujući socijalne službe, dobrovoljne organizacije kao i zdravstvene ustanove i njihove radnike. Samo zajedničkim snagama možemo starijim i iznemoglim osobama omogućiti život dostojan njihovog iskustva i mudrosti. U našem okruženju imamo mnogo pozitivnih primjera gdje su se udružili porodica i društvo. To su zaista svijetli primjeri kako se ophoditi prema starijim licima u savremenom društvu, kako kod nas tako i svuda u svijetu.

Briga o starijim licima nije samo obaveza, već i prilika da društvo pokaže i dokaže koliko cijeni prošlost, tradiciju i stečena iskustva. Istovremeno, to je svakako i način da se dokaže i održi humanost i solidarnost. Tu podrazumijevamo i ključne vrijednosti koje trebaju da budu osnova svakog društva. Nadasve, briga o starijima zahtijeva posvećenost, veliku pažnju i ljubav. Svi zajedno, od porodice do države, trebaju i moraju prepoznati odgovornost za starije ljude i obezbijediti im život u kome će biti sigurni, voljeni i poštovani. Potrebno je doprinijeti razumijevanju složenih izazova i pružiti smjernice za unapređenje brige o starijim licima na globalnom nivou. Samo zajedničkim snagama i ogromnom voljom možemo stvoriti društvo koje brine o svim svojim članovima, bez obzira na godine starosti.

Odnos i ponašanje mladih prema starim osobama

Populacija djece i mladih kao i uzrasna grupa starijih osoba predstavlja posebno osjetljivu uzrasnu i društvenu kategoriju stanovništva. Možemo primijetiti da se problemima i poteškoćama na individualnom i socijalnom planu, sa kojima se djeca, adolescenti i stare osobe suočavaju, poklanja nedovoljno pažnje na globalnom nivou. Posebno zabrinjava činjenica da stari danas na izvjestan način postaju marginalizovana društvena grupa. Starija populacija, s jedne strane ima svoje specifične potrebe i zahtijeva posebnu pažnju društva. S druge strane, upravo te specifičnosti ove uzrasne grupe stvaraju brojne predrasude, otpore i negativne stavove mlađe populacije (Rašević i Mijatović, 2004:481-506). Takođe se može zapaziti nedostatak osjetljivosti za potrebe starih osoba, kao i zanemarivanje njihovih specifičnosti.

Socijalne tendencije govore da naša populacija sve više stari te da će u narednim godinama i decenijama broj starijih osoba, posebno u gradskim sredinama biti znatno povećan (Pešić, 2007:45-48). Briga o starima se mora ozbiljno shvatiti od strane cjelokupne društvene zajednice. Poseban značaj i ulogu treba da imaju mlade generacije koje dolaze i postepeno shvataju izgrađivanje njihove svijesti o potrebama i nužnosti brige o starijim licima. Bitno je shvatanje prolaznosti i dosljednosti koje čekaju sve jednu mladu osobu. S obzirom da na mladima ostaje preuzimanje odgovornosti u budućnosti za cjelokupan odnos društvene zajednice prema starijoj populaciji, od velikog je značaja ispitivanje njihovog odnosa i stavova prema potrebama i mogućnostima starijih osoba.

Ako pođemo od potpunog uvida u stavove djece i omladine prema potrebama i mogućnostima starijih, moguće je na odgovarajući način planirati primjerene aktivnosti i edukativne programe s ciljem približavanja mladih starijima. S obzirom na složen odnos mladih prema starijim članovima društvene zajednice, trebao bi biti prikazan putem razmatranja trenutne situacije u našem društvenom okruženju, a radi zadovoljenja potreba i mogućnosti starih osoba. Uslovi odrastanja i način vaspitanja djece i omladine bitno su se promijenili, pogotovo posljednjih godina.

Tempo života postao je vrlo brz, tradicionalni društveni standardi i etičke norme su u velikom stepenu prevaziđeni i odbačeni, a brojni negativni modeli ponašanja značajno su prisutni u životima djece i mladih. Odrasli i starije osobe nalaze se pred brojnim nedoumicama i dilemama u pogledu djelovanja na generacije koje su u periodu intenzivnog razvoja. Roditeljima i nastavnicima postalo je vrlo teško kontinuirano usmjeravati djecu i mlade u pravcu podsticanja društveno poželjnih obrazaca ponašanja. Evidentan je porast različitih vidova problematičnog oblika ponašanja među djecom i mladima, koje počinje da se javlja na sve nižim uzrasnim etapama. Za to su posebno odgovorni negativni oblici ponašanja koji su dominantni u neposrednom socijalnom okruženju u kome odrastaju generacije.

Vidljiva je i pojava negativnih osjećanja na adolescentskom uzrastu, poput opšte zabrinutosti u sebe i svoju budućnost, različitih strahovanja, depresija i tužnih osjećanja, bezvoljnosti koja se često tumači kao ljenost djeteta, te osnovne smetnje dugo ostanu neprepoznate od strane okoline. U opštoj socijalnoj klimi, u kojoj odrastaju današnje generacije djece i mladih, sve veći primat dobija svijet materijalnih stvari. Pri tome se duhovne vrijednosti u značajnoj mjeri zanemaruju, te dolazi do širenja karakterističnog osjećaja izolovanosti i otuđenja među mladima. U takvim uslovima unutrašnje potrebe za pažnjom, razumijevanjem i bezuslovnom podrškom, koja je osnov pravilnog emocionalnog i socijalnog razvoja djece i omladine, često ostaju djelimično, pa čak i u potpunosti nezadovoljene. To se dalje veoma nepovoljno odražava na kvalitet različitih socio-emocionalnih odnosa koje djeca i mladi ostvaruju sa značajnim osobama iz okruženja.

Specifične potrebe i mogućnosti u okviru društvenog okruženja

Vrlo specifičnoj uzrasnoj kategoriji pripada populacija starijih osoba. Starost i starenje su riječi istog značenja. Dakle, pod starenjem se podrazumijeva fiziološki proces svojstven svim živim bićima koji započinje odmah po rođenju i odvija se različitim tempom, u zavisnosti od različitih individualnih i sredinskih činilaca koji djeluju u konkretnom slučaju. Starost čovjeka se definiše i opisuje, prije svega, godinama života. Starost nastupa nakon šezdeset pete godine života, prema definiciji Ujedinjenih nacija. Istu definiciju početka starenja opisuje i Svjetska zdravstvena organizacija.

Prirodni razvojni tok dovodi do brojnih objektivnih psihofizičkih promjena u starijem dobu. U ovom uzrasnom dobu dolazi do pada nivoa psihofizičke spremnosti. Počinju da se javljaju različite vrste tegoba i smetnji na tjelesnom i zdravstvenom planu. Kod starijih osoba postepeno opadaju mentalne i tjelesne sposobnosti, javlja se većina hroničnih oboljenja, različiti metabolički poremećaji, srčana oboljenja, kancerogena stanja i mnoge druge bolesti.

Pored povećanog rizika od razvoja smetnji na tjelesnom planu, u starijem dobu raste mogućnost pojave smetnji na mentalnom nivou, pa čak i razvoja pravih psihičkih poremećaja, poput depresivnosti, starosne demencije, psihotičnih epizoda, kao i suicidalnih tendencija i izvršenja suicida (Jovanović, S. 2010:285-293).

Kognitivne sposobnosti starije populacije postepeno opadaju, baš kao i fizičke mogućnosti, što sasvim očekivano dovodi do negativnih unutrašnjih reakcija. Ovaj sklop negativnih dešavanja na individualnom – fizičkom i mentalnom polju, dovodi do zavisnosti od podrške okruženja i pojačane potrebe za razumijevanjem i brigom od strane nepotrebne okoline i šireg socijalnog sistema. Starima je potrebno pružiti sistemsku brigu kako bi se na odgovarajući način nosili sa promjenama koje neminovno dolaze i kroz koje ćemo svi mi proći u određenom trenutku.

Pored neminovnog suočavanja s promjenama na tjelesnom i mentalnom planu, koje starost svakako donosi, posebno zabrinjava odnos okoline prema starim osobama, pogotovo jer je taj činilac koji bitno određuje kvalitet života i adaptaciju u starim danima podložan promjenama, ali samo ukoliko postoji svijest o tome i volja da se pomogne starim licima. Način života i uslovi u kojima žive stare osobe, veoma zavise od njihovog socijalnog okruženja. Dok je mlad čovjek u stanju potpuno samostalno da se brine o sebi i zadovoljenju svojih brojnih potreba, stari ljudi su nerijeko vrlo zavisni od pomoći okoline, čak i u zadovoljenju najosnovnijih životnih potreba, kao što su samostalno hranjenje, kretanje, presvlačenje, ukoliko postoji teža bolest ili invaliditet.

Porodično okruženje u poznim godinama značajno djeluje na opšte mentalno stanje i psihofizičko zdravlje starih osoba, no ono je često vrlo nepovoljno upravo u ovom periodu života. Djeca starijih osoba, po pravilu, već su zasnovala sopstvene porodice, vode svoje živote, opterećene brojnim obavezama vezanim za profesionalni i privatni život, a nerijetko su i kilometrima daleko od svojih roditelja (Milić, 2012:97). U starosti je jedan od najtežih stresnih događaja gubitak bračnog druga, tako da stare osobe nerijetko ostaju sasvim same, bez adekvatne porodične podrške. Sve ovo utiče vrlo nepovoljno na njihovo mentalno i fizičko zdravlje, pri čemu imaju osjećanje usamljenosti i tuge.

Obrazovne i kulturne potrebe ne prestaju s odlaskom u penziju i završetkom profesionalne karijere, već naprotiv, pozno doba bi trebalo da pruži svojevrsne mogućnosti za zadovoljenje ovih potreba. No, i u ovom segmentu nije povoljna situacija u društvu. Dok se s jedne strane apeluje na neophodnost i potrebu za doživotnim učenjem i obrazovanjem, većina predviđenih i organizovanih aktivnosti u ovom domenu namijenjena je isključivo mlađoj populaciji, pri čemu su čak primijetno zanemarene osobe srednjih godina.

Starije populacije, govoreći o ovom problemu, od naročite važnosti je da imaju u vidu činjenicu da permanentno učenje i obrazovanje, u najširem smislu te riječi, predstavljaju jedan od najznačajnijih pokazatelja kvaliteta života, opšteg zadovoljstva životom te u skladu s tim i mentalnog i psihofizičkog zdravlja. Nalazi prethodnih istraživanja potvrđuju postojanje pozitivne veze između učenja u odraslom i starom dobu, s jedne strane, kao i kvaliteta života, opšteg zadovoljstva životom i doživljaja psihički dobrog stanja, s druge strane. Studije govore da permanentno obrazovanje pozitivno djeluje na socijalnu prilagođenost.

Uprkos svim poteškoćama na ličnom i socijalnom planu, bitno je istaći da na starost nikako ne smijemo gledati kao na doba koje neminovno mora biti obilježeno smanjenim sposobnostima, bolešću, strahovima, rezignacijom i apatijom. I stariji ljudi moraju, u dovoljnoj mjeri, imati očuvane kapacitete za kvalitetan život i zadovoljstvo koje proizilazi iz lijepih životnih trenutaka. Potrebna je samo povećana doza svijesti o njihovim potrebama i mogućnostima od strane njihove socijalne sredine, a posebno generacija koje dolaze i na kojima ostaje odgovornost za promjene u individualnoj i sistematskoj brizi o starijim osobama.

Stav mladih prema starijim osobama

Odnos mladih naraštaja i društva u cjelini, prema populaciji starijih osoba, mijenjao se postepeno i to onako kako su se smjenjivale i razvijale ljudske civilizacije. Starije osobe su, u vrijeme antičke grčke civilizacije, uživale sve privilegije i veliki ugled među mlađim naraštajima. Bile su vrlo cijenjene, dragocjene i poštovane u društvenoj piramidi. Starije osobe su nazivane „živim bibliotekama“ i bile su vrlo značajne za društvo, prvenstveno zbog slabe pismenosti stanovništva i kratkog trajanja životnog vijeka u to vrijeme. Međutim, brojne kasnije kulturno-istorijske epohe, neće biti ni približno u tolikoj mjeri naklonjene starijima.

Izvjerna vrsta sukoba generacija, mladih i starih, djece i odraslih, čini se da je postojala u određenom obliku oduvijek, posmatrano kroz različita vremena i različita društveno-istorijska i kulturna uređenja. Međutim, savremeni uslovi i aktuelni socijalni kontekst u koje je danas taj odnos smješten, vrlo su specifični, te je i priroda ovog odnosa bitno drugačija u odnosu na prethodne društveno-istorijske i vremenske odrednice. Naime, ono što se evidentno zapaža, kada je riječ o odnosu mladih prema starijoj populaciji u današnje vrijeme, to je značajno mimoilaženje u stavovima i vrijednosnim odredbama. Ovo proizilazi iz cjelokupne trenutne situacije u društvu, kao i iz specifičnih okolnosti u kojima su djeca i mladi odrastali posljednjih decenija.

Jedan od vrlo značajnih činilaca koji dovodi do negativnog odnosa djece i mladih prema starosti i starenju u najširem smislu, a posebno prema starim osobama u njihovoj okolini, kako pokazuju rezultati istraživačkih studija sprovedenih u našoj sredini, jesu vrlo razvijeni stereotipi i predrasude među djecom i mladima prema populaciji starih osoba i starenju, generalno. Studije koje su se bavile odnosom djece i mladih prema starima i starenju u našoj sredini prilično su malobrojne, a cilj je uglavnom bio upravo taj da se ispituju stavovi djece prema starima u našoj sredini. U istraživanju su učestvovala djeca uzrasta deset i četrnaest godina oba pola. Obje uzrasne grupe ispoljile su negativne implicitne stavove prema starim osobama. Desetogodišnjaci pokazuju neutralne i umjereno pozitivne eksplicitne stavove prema starijima, a stavovi adolescenata su umjereno negativni. Autori su zaključili da su nalazi ovog istraživanja saglasni s nalazima prethodnih studija koji govore da stavovi djece sa odrastanjem postaju sve negativniji, kao i s istraživanjima koja ukazuju na pozitivan uticaj kontakta. Utvrđeno je da se dječaci i djevojčice ne razlikuju po pitanju stavova prema starijima (Ćirović i sar. 2012:113-117).

Pojedini autori smatraju da su predrasude i negativni odnosi mladih prema starima u najvećoj mjeri stečeni i naučeni putem posmatranja ponašanja značajnih socijalnih modela u okolini djeteta, što ostavlja veliku mogućnost i pruža značajnu šansu za postizanje promjene ovog odnosa. Dalje, nalazi istraživačkih studija koje su se bavile efektima različitih školskih programa i projekata, koji su imali za cilj da djeca i mladi putem kontakata sa starim licima razviju pozitivan odnos prema njima, potvrđuju da odgovarajuća edukacija i primjereni iskustveni programi imaju veoma pozitivan uticaj, te su djeca i mladi obuhvaćeni ovakvim vrstama programa, imala značajno pozitivniji stav prema starim licima, u odnosu na kontrolnu vršnjačku grupu. Osnove pozitivnog ponašanja djece i mladih prema starim licima neophodno je početi graditi još u najranijim danima djetinjstva u primarnoj porodici djeteta. Neophodno je stalno ukazivati i sopstvenim primjerom pokazivati i dokazivati djeci i mladima na značaj vrijednosti koje imaju za cilj vrednovanje i uvažavanje starijih. Tu za primjer navodimo: empatiju prema starijima, uzajamno uvažavanje i međusobno poštovanje, tople riječ, pažnju, razumijevanje, požrtvovanost i osjećajnost za potrebe drugih, a pogotovo starijih osoba. Dakle, još jedan dokaz za naprijed navedeno je prvenstveno porodica, i istinske humane vrijednosti koje se u njoj stiču. Period kada smo svi na neki način okrenuti isključivo prema sebi i zadovoljenju sopstvenih želja i nastojanja, što savremena civilizacija u velikoj mjeri promovise i što ubrzan tempo života sve više nameće, postepeno se zaboravljaju osnovne ljudske vrijednosti. To se svakako ogleda i u odnosu koji djeca i mladi danas imaju prema starijoj populaciji. Postoji i međugeneracijski sukob u dvosmjernim aktivnostima. S jedne strane potrebno je kod starih osoba podsticati individualni i socijalni razvoj i okretanje prema mladima, dok je kod djece i mladih neophodno razvijati osjećaj tolerancije, poštovanje starijih i razumijevanje potreba starih ljudi. U takvim uslovima moguće je prevazići nesporazume i konflikte i razviti željene odnose među generacijama (Jovanović, S. 2010:285-293).

Opštu populacionu edukaciju o svim značajnim psihološkim, socijalnim i zdravstvenim aspektima starenja i starosti neophodno je sprovoditi dosljedno i sistematski. Neizostavno je uključiti i školski kontekst, odnosno, vaspitanje i obrazovanje koje se stiče u školi. Sticanjem odgovarajućih znanja u školi, o karakteristikama starosti i starije populacije, postepeno se ruše stereotipi i predrasude i gradi pozitivan odnos i odgovarajuće ponašanje djece i mladih prema starijim osobama. Tokom kreiranja edukativnih i iskustvenih programa, posebno je važno imati u vidu značaj odgovarajućeg sistema socijalne podrške starim licima, čiji su neizostavan dio djeca i mladi i na kojima ostaje briga o starima u budućnosti starije populacije. Što su odnosi mladih bolji prema starima i što su razumijevanje i podrška mladih na višem stepenu veći je i objektivni kvalitet života stariji osoba, kao i subjektivno zadovoljstvo i nivo psihofizičkog zdravlja starije populacije. Ako bismo svemu naprijed navedenom posvetili dovoljno pažnje, tada ne bi bilo sporno učešće starijih lica u raznim društvenim aktivnostima. Ako bi i bilo, bilo bi u manjoj mjeri.

Uloga pedagogije na pozitivan odnos djece i mladih prema starijoj populaciji

Uloga pedagoško-razvojnih programa s ciljem podsticanja pozitivnog odnosa djece i mladih prema populaciji starijih osoba, dobija sve veći značaj kako u svijetu, tako i kod nas. Primjena ovakvih programa dala je odlične rezultate, posmatrano kako s aspekta vaspitanja i razvoja djece i mladih, tako i s aspekta unutrašnjeg doživljaja i kvaliteta života starije populacije. Prema tome, uspostavljanje relacija i dobrih odnosa pozitivno se odražava na obje strane. U osnovi velikog broja svih programa kojima je cilj uspostavljanje međusobnog kontakta i pozitivnih odnosa djece i mladih prema starijim osobama, nalazi se Olportova hipoteza optimalnog kontakta, prema kojoj kontakt među pripadnicima različitih grupa doprinosi izgradnji pozitivnih stavova prema članovima iz druge grupe. Radi se i o učvršćivanju

međusobnog povjerenja među članovima grupa, dovodeći do smanjenja stereotipa i predrasuda prema individuama iz druge grupe.

Oblik kooperativnog učenja putem neposrednog iskustva, socijalnih interakcija učesnika i aktiviranja pozitivnih aspekata grupnih procesa, naročito dolazi do izražaja prilikom primjene programa u kojima zajednički učestvuju djeca, mladi i starije osobe. Djeca i mladi na taj način imaju priliku da kroz saradnju sa starijima aktivno i samostalno usvajaju željene načine ponašanja, a prednosti aktivne uloge u procesu saznavanja i učenja su brojne kroz slikovitu i intenzivnu komunikaciju sa starijima. Djeca i mladi se razvijaju kao ličnosti, podstiču se inicijativa i samostalnost djece, postepeno se gradi njihova sposobnost odlučivanja, baš kao i sposobnost empatije i socijalno-komunikacione vještine djece i mladih. Navode se i nalazi većeg broja studija koje su za cilj imale ispitivanje kvaliteta odnosa djece i adolescenata prema starim osobama, pri čemu su prvenstveno evaluirani različiti pedagoški programi podsticanja međugeneracijskog kontakta.

Ovakvi nalazi nedvosmisleno potvrđuju da djeca i adolescenti počinju manifestovati pozitivne stavove prema starijim osobama nakon uključivanja u neposredni međusobni kontakt s njima. Pozitivne efekte imali su programi koji su u svojoj osnovi sadržavali radioničarski rad u koji su bili uključeni osnovnoškolci, srednjoškolci i stare osobe, kao i programi koji su obuhvatali pružanje pomoći starim osobama od strane djece i mladih. Direktni kontakt sa starijima pokazao se mnogo djelotvornijim od slušanja predavanja o starima. Takođe, značajnim se pokazao kvalitet kontakta sa starijima, koji je povezan s eksplicitnim stavovima koje djeca i mladi razvijaju prema starijoj populaciji. Važno je napomenuti da djeci i mladima treba obezbijediti kvalitetne kontakte sa starijima, kako s rodbinom, tako i s licima s kojima nisu rodbinski povezani.

Tokom 2007. godine u našoj zemlji realizovan je projekat „U susret starima“, čija je osnovna ideja bila da se mlade generacije na različite načine uključe u pružanje pomoći starijim licima u lokalnim zajednicama (Gavrilović, 2008:143-146). Polazeći od osnovnog principa „Pomoć u kući“, mlade generacije su starijima pružili par desetina različitih vrsta usluga. Navešću neke: kupovina osnovnih životnih namirnica, plaćanje računa, nabavka lijekova u apotekama, praćenje starijeg prilikom odlaska kod ljekara, pa sve do pružanja psihološke i emotivne podrške. Kvalitetom ovakve pružene podrške od strane mladih, poraslo je zadovoljstvo starijih osoba. Na osnovu navedenog i kod mladih, u znatnoj mjeri, se razvio pozitivan odnos prema starijoj populaciji, te je ukazano na neophodnost sprovođenja ovakvih i sličnih programa u našoj sredini i u budućnosti. Ovakav program upućuje na opravdanost projekta s etičke strane, koja se odnosi na pitanje uključivanja osjetljivih grupa populacije u pedagoško-razvojne programe.

Prelistavajući dostupnu literaturu, te razne izvore informisanje mogu se naći različiti realizovani pedagoško-razvojni programi i pod raznim nazivima. Postoji i angažovanost mladih bez roditeljskog staranja koji su bili u internatskom smještaju ili u hraniteljskim porodicama i drugi. Mladi angažovani u okviru programa „Pomoć u kući“ su pet puta obilazili stara lica u njihovim kućama, kupovali im potrebne životne namirnice i lijekove, pomagali u spremanju kuće i u sitnim popravkama. Ovakvim putem se postiže unapređenje kvaliteta vaspitanja mladih, jer time razvijaju pozitivan, human odnos prema starim licima. Zahvaljujući mladim generacijama, stariji se osjećaju sigurnije i pored toga imaju sve veću i veću želju da traže angažman za učešće u raznim društvenim aktivnostima. Kad je riječ o starim licima, efekti ovakvih programa su se odrazili na nivo zadovoljstva starije populacije, na nivo podrške starima, kao cjelokupan kvalitet njihovog života i same volje za istim.

Pozitivan društveni trend u našoj zemlji, kad je riječ o nastojanjima da se prevlada međugeneracijski jaz i da se djeca i mladi ljudi u što većoj mjeri približe starim licima, evidentan je ne samo na polju prakse, već i u području naučnog djelovanja. Tako je, na primjer, 2012. godine u organizaciji Instituta za pedagoška istraživanja održana naučna konferencija nacionalnog nivoa, pod nazivom „Odnos mladih prema starima i starenju“. Ova konferencija je organizovana u okviru obilježavanja Evropske godine aktivnog starenja i međugeneracijske solidarnosti, a obuhvatila je veći broj tema koje u različitim kontekstima opisuju odnose mladih prema starima i starenju. Ovo se odnosi na porodicu, školu i vaspitno-obrazovni sistem u pojedinim profesijama i javnom sektoru. Kroz veći broj naučnih radova prikazivani su stavovi djece i mladih prema starijim licima u našem okruženju.

Zaključak

Ovaj rad bi, koliko toliko, trebao doprinijeti razumijevanju složenih izazova i da pruži smjernice za unapređenje brige o starijoj populaciji. Može se zaključiti da je kroz rad jasno navedeno kako i na koji način podsticati starije osobe, kako im pomoći da dobiju što više samouvjerenja i snage, te da prihvate učešće u raznim društvenim aktivnostima. Velika pažnja je posvećena socijalnoj izolaciji starijih osoba i potencijalu tehnologije kako bi se poboljšao njihov kvalitet života. Posebnu pažnju smo posvetili osobama treće životne dobi, uz napomenu da se na ovakvim konferencijama uveliko pruža prilika da se progovori o pravima starijih ljudi koji čine sve veći postotak stanovništva. Treba napomenuti da je njihov socijalni položaj veoma težak, a u nekim slučajevima, ispod dostojanstva čovjeka.

Ako šire sagledamo, možemo zaključiti da naša zemlja spada među one s najstarijom populacijom, odnosno s najvećim brojem starije populacije osoba u ukupnom broju stanovništva. Ova populacija se upravo nalazi u veoma zavidnoj društvenoj, pa i ekonomskoj situaciji. Najveći dio starije populacije čine penzioneri. Mnogi od njih kažu da je njihova i društvena i finansijska situacija izuzetno teška. Nažalost, jednom riječju rečeno, oko polovine penzionera je više gladno, nego što nije. Moramo reći i to da je u nekim sredinama omogućeno starim licima, koji su u statusu penzionera, da ostvaruju pravo na rad, ukoliko to žele i ukoliko su radno sposobni. Ali, ni u ovom slučaju njihov socijalni položaj nije na zavidnom nivou.

Značaj oblika ponašanja djece i mladih prema starijim osobama trebalo bi da zauzme posebno mjesto u pedagoškoj praksi i u radu s učenicima svih uzrasta. Od najranijeg doba potrebno je njegovati i razvijati pozitivan odnos djece prema starijim osobama u okruženju, prije svega savjetodavnim razgovorima u porodici, ali i prema starijoj populaciji generalno. Dakle, u tome posebnu ulogu imaju roditelji, učitelji, vaspitači i nastavnici.

Kako je već navedeno, ako ispravno postupimo sa savjetima prema mlađim generacijama, počev čak i od predškolaca, potom osnovaca, srednjoškolaca, studenata, možemo stare vratiti, dobrim dijelom, razmišljanju i pokušaju da budu angažovani i da učestvuju u raznim društvenim aktivnostima. Ne bi trebalo da postoji pojedinac koji ne može biti angažovan u nekim društvenim aktivnostima na raznim nivoima, a pogotovo tamo gdje je aktivnost uže vezana za njegovu struku. Na taj način bismo starijim licima omogućili bolje uslove za život, sagledavajući finansijski, socijalni, zdravstveni i mnoge druge relevantne aspekte. Time bi se sačuvalo dostojanstvo starijoj populaciji i stvorio osjećaj integrisanosti u zajednici i društvu. Samim tim bi se učvrstio njihov položaj i bila bi im vraćena uloga vođa zajednice i nosilaca mudrosti.

Literatura

1. Ćirović, I., Pavlović, M., Gašić-Pavišić (2012). Stavovo dece prema starima.
2. Gavrilović, D. (2008). Projekat „U susret mladima“. Socijalna misao, 1.
3. Jovanović, S. (2010). Tolerancija i međugeneracijska solidarnost – preduslovi uspešnog starenja. Gerontologija, 37(2).
4. Milić, A. (2012). Mladi i stari u porodici. Zbornik rezimea naučne konferencije „Odnos mladih prema starima i starenju“, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja i Gerontološko društvo Srbije.
5. Pešić, L.J. (2007). Socijalni i zdravstveni problemi osoba u poznim godinama života. Acta Medica Medanae, 46(2).
6. Rašević, M., Mijatović, B. (2004). Ka zadovoljenju potreba populacije starih lica. Sociološki pregled, 38(4).
7. <https://evidentno.ba/briga-o-starijim-osobama-važnost-i-izazovi>. Preuzeto 8.1.2025.

PRISUTNOST NASILJA NAD STARIM OSOBAMA U SOCIJALNIM I ZDRAVSTVENIM USTANOVAMA

Sažetak

Istraživanje na temu „*Prisutnost nasilja nad starim osobama u socijalnim i zdravstvenim ustanovama*“ imalo je za cilj istražiti, analizirati i utvrditi rasprostranjenost *nasilja nad starim osobama* kroz percepciju starih osoba kao i profesionalca zaposlenih u službama socijalne zaštite i zdravstvenim ustanovama na području Tuzlanskog kantona. Nasilje je kršenje temeljnog ljudskog prava te predstavlja odgovornost i pojedinca i društva. Stare osobe su svojim biološkim i psihološkim osobinama kao i obilježjima svog socijalnog položaja predisponirane da postanu žrtve nekog od oblika nasilja. Nasilje nad starim osobama u ustanovama može biti namjerno ili nenamjerno, pa samim tim može direktno uzrokovati štetu starijoj osobi, kao i neosiguravanje osnovnih potreba ili zaštite starijoj osobi od povrede.

Istraživanje je provedeno u vremenu od 12. 06. 2018. do 31. 07. 2019 godine. Podaci su prikupljeni od sljedećih institucija i organizacija: ustanove za smještaj starih osoba (JU Dom penzionera Tuzla); zdravstvenih ustanova i službi (JZU UKC Tuzla, JZNU Dom zdravlja „Mustafa Šehović“ Tuzla); centara za socijalni rad na području Tuzlanskog kantona; dnevnih centara za starije osobe na području Tuzlanskog kantona. Primarni cilj istraživanja je obuhvatio sagledavanje prisutnosti pojave nasilja u socijalnim i zdravstvenim ustanovama za brigu o starim osobama, kao i etioloških faktora koji uzrokuju javljanje i razvoj ovog socijalnog problema. Cilj istraživačkog rada je približavanje problematici nasilja nad starijim osobama u ustanovama socijalne i zdravstvene njege, te usmjeravanje društvene reakcije na istraživanje i otklanjanje uzroka, a ne samo posljedica nasilja. Rad je napisan na standardan način.

U analizi empirijskih rezultata istraživanja korištene su matematičke i statističke metode. Analize su izvođene uz pomoć statističkog paketa za analizu podatka (Microsoft Office Excel 2019 i SPSS 16.0.).

Rezultati istraživanja su pokazali da je potvrđena opća hipoteza da nasilje nad starijim osobama u socijalnim i zdravstvenim ustanovama na području Tuzlanskog kantona postoji i uzrokovano je djelovanjem većeg broja faktora, koji se mogu podijeliti na one vezane uz sociokulturalni kontekst, organizaciju ustanove, te uz lične karakteristike osoblja koji se brinu o starijim. Teškoće koje su pratile istraživanje ogledaju se u činjenici da u Tuzlanskom kantonu, pa i Bosni i Hercegovini, nisu zabilježena značajnija naučna i stručna istraživanja o navedenoj temi i da nema zvaničnih podataka o evidentiranim slučajevima nasilja nad starim osobama u socijalnim i zdravstvenim ustanovama. Zbog toga što je nasilje nad starim osobama osjetljiva tema i što ga je teško ispitivati, od posebnog je značaja da pomenuti pružaoci usluga identifikuju prisutnost ove pojave koja je često zamagljena ustaljenim profesionalnim ne/postupanjima prema starim osobama ili uobičajenim socijalnim kontaktima.

Ključne riječi: stare osobe, nasilje, nasilje nad starim osobama, ustanove, socijalni uzroci

---

¹dr. sc. Hariz Šarić, redovni profesor; Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, odsjek Socijalni rad; e-mail: hariz.saric@untz.ba

²mr. Fatima Mehmedović, Javna zdravstvena ustanova Univerzitetski klinički centar Tuzla, e-mail: fatima.mehmedovic77@hotmail.com

Summary

Research on the topic "Presence of violence against the elderly in social and health institutions" aimed to investigate, analyze and determine the prevalence of violence against the elderly through the perception of the elderly as well as professionals employed in social welfare services and health institutions in the area of Tuzla Canton. Violence is a violation of a fundamental human right and represents the responsibility of both the individual and society. Old people are predisposed to become victims of some form of violence due to their biological and psychological characteristics as well as characteristics of their social position. Violence against elderly people in institutions can be intentional or unintentional, and therefore can directly cause harm to the elderly person, as well as failure to provide basic needs or protection to the elderly person from injury.

The research was conducted from June 12, 2018 to July 31, 2019. The data were collected from the following institutions and organizations: institutions for housing the elderly (JU Dom penzionera Tuzla); health institutions and services (JZU UKC Tuzla, JZNU Dom zdravlja "Mustafa Šehović" Tuzla); centers for social work in the area of Tuzla Canton; day centers for the elderly in the area of Tuzla Canton. The primary goal of the research was to assess the presence of violence in social and health institutions for the care of the elderly, as well as the etiological factors that cause the occurrence and development of this social problem. The aim of the research work is to approach the problem of violence against the elderly in social and health care institutions, and to direct the social reaction to research and eliminate the causes, not just the consequences of violence. The paper is written in a standard way. Mathematical and statistical methods were used in the analysis of empirical research results. Analyzes were performed with the help of a statistical package for data analysis (Microsoft Office Excel 2019 and SPSS 16.0).

The results of the research showed that the general hypothesis that violence against the elderly in social and health institutions in Tuzla Canton exists and is caused by a number of factors, which can be divided into those related to the socio-cultural context, organization of the institution, and personal characteristics staff who care for the elderly. The difficulties that accompanied the research are reflected in the fact that in the Tuzla Canton, as well as in Bosnia and Herzegovina, no significant scientific and professional research on the mentioned topic has been recorded and that there are no official data on recorded cases of violence against the elderly in social and health care institutions. Due to the fact that violence against the elderly is a sensitive topic and that it is difficult to investigate, it is of particular importance that the aforementioned service providers identify the presence of this phenomenon, which is often obscured by established professional mistreatment of the elderly or usual social contacts.

Key words: elderly people, violence, violence against elderly people, institutions, social causes

1. UVOD

Interes za život i dobrobit starijih osoba seže u daleku povijest.

Starenje je prirodan proces, ali on sa sobom nosi mnoge promjene koje zahtijevaju posebnu pažnju. Prema opće prihvaćenim demografskim kriterijima odnosno klasifikaciji Ujedinjenih naroda, kao početak starije dobi uzima se dobna granica od 65 godina. Prema kriterijima Svjetske zdravstvene organizacije starost se dijeli na raniju (65 do 74 godine), srednju (75 – 84 godine) i duboku starost (85 i više godina). U principima UN-a naglašava se pravo svake starije osobe na nezavisnost, integritet, autonomiju i dignitet bez obzira na tjelesno, psihičko, materijalno ili socijalno stanje. Osigurati kvalitetu života u svim navedenim dimenzijama zadaća je društva, lokalne zajednice, obitelji, prijatelja, susjeda, sugrađana. Stariji ljudi suočavaju se s različitim fizičkim, psihološkim i socijalnim izazovima. Mnogima je potrebna pomoć u obavljanju svakodnevnih aktivnosti, dok drugi mogu patiti od hroničnih bolesti ili mentalnih problema, kao što su demencija i depresija. Uz to, mnogi stariji ljudi žive sami, što može dovesti do socijalne izolacije i usamljenosti.

Briga o starijima treba biti prioritet, jer zaslužuju dostojanstven život, ispunjen ljubavlju, pažnjom i sigurnošću. Unatoč svijetlim primjerima pozitivnih odnosa i pristupa u brizi za starije osobe mnogi stariji nerijetko su na marginama i obitelji i društva.

Ageizam se javlja kao vrijednosni „kriterij“? Službeni pokazatelji o sve starijem stanovništvu u svakom civiliziranom i humanom društvu otvaraju ključno pitanje s obzirom na njihov trenutni obiteljski i društveni status. Je su li nama starije osobe socijalni kapital ili nepotreban trošak? U našem društvu uočava se kontinuirana pojava marginaliziranja značaja starijih osoba u obitelji i socijalnoj sredini. Gotovo je postalo opće prihvaćeno pravilo da su starije osobe društvu i gospodarstvu „teško rješiv problem“ što je razvidno u kontinuiranim socijalnim porukama - kako su i zaposlenima i kreatorima socijalne politike starije osobe teret, budući im moramo osigurati zdravstvene usluge, mirovine.

Zanemarivanje ili onemogućavanje ostvarivanja (u smislu materijalizacije potreba) svakog od ovih faktora kvaliteta života predstavlja čin zlostavljanja starijih.

Nasilje podrazumijeva upotrebu sile kao akta agresije kojom se povređuju osobe ili uništava vlasništvo (Vidanović, 2006). Svjetska zdravstvena organizacija (WHO, 2002.), nasilje nad starijim osobama definira kao „pojedinačan ili ponavljajući čin ili nedostatak odgovarajućeg postupanja, koje se događa u bilo kojem odnosu očekivanja i povjerenja, a koje uzrokuje štetu, bol, nepriliku starijoj osobi“. Ova definicija uključuje i razlike fizičko, psihičko, seksualno i materijalno nasilje i zanemarivanje, te pruža savremeni i široki okvir operacionalizacije nasilja nad starijima kao socijalnog fenomena i kao varijable u istraživanjima (Ajduković, Rusac i Ogresta, 2008.).

Starije osobe su osobe starije od 65 godina.

Ustanova ili institucija je pravni subjekt čije je osnivanje i rad uređeno zakonom o ustanovama.

Socijalne ustanove su institucije koje predstavljaju sistem međusobno povezanih normi, čija je glavna funkcija zadovoljavanje bitnih ljudskih potreba na društveno regulisan način.

Zdravstvene ustanove su ustanove za pružanje zdravstvenih usluga korisnicima.

Zlostavljanje starijih se odnosi na namjerno ili nenamjerno štetno ponašanje formalnog ili neformalnog njegovatelja kojem starije osobe vjeruju. U istraživanju su korištena i nasilje i zlostavljanje, odnosno oba termina naizmjenično, pri opisu istog ponašanja.

Vijeće Evrope je 1991. godine pokrenulo sistemsko istraživanje nasilja nad građanima treće životne dobi u 21 zemlji Evrope. Pokazalo se da je nasilje nad starijima u porodici prisutno, te da je mnogo raširenije nego što se pretpostavljalo. Naime, rezultati istraživanja pokazali su da je 8% starijih izloženo nasilju u porodici (Rusac, 2006).

Rezultati istraživanja provedenog u Turskoj, pokazuju da su stara lica, u vremenskom periodu od 5 godina, 42% izložena fizičkom nasilju (Tufan, 2011).

Demografska slika Bosne i Hercegovine sve je tmurnija. Tako se iz godine u godinu broj starih osoba ali i penzionera u BiH povećava u odnosu na broj radnika.

S druge strane, statistički podaci o broju novorođene djece, kao i padu broja učenika u osnovnim i srednjim školama, sve su nepovoljniji.

Prema rezultatima popisa stanovništva iz 2013, Bosna i Hercegovina je imala je 3.531.159 stanovnika.

Prema agenciji za statistiku BiH, broj stanovnika sa 65 godina i više: 16,22% (muškarci 249,624 / žene 372,594).

Ukupna očekivana životna dob po broju stanovnika: 77,74 godina. Muškarci: 74,76 godina i žene: 80,93 godine.

Prema podacima za 2024. godinu, u BiH je bilo 700.000 penzionera. Procjene pokazuju da će se taj broj do 2031. godine popeti na 800.000, a istovremeno se očekuje pad radne snage. Trenutni omjer odnosa zaposlenih naspram penzionera u BiH je, umjesto poželjnog 4:1, nominalno 1,1:1, a realno gotovo 1:1, jer sve firme ne plaćaju doprinose za penzijsko i invalidsko osiguranje!

U 2024. godini preminulo je 25.807 osoba, a rođene su 18.344 bebe (Agencija za statistiku BiH).

Istraživanja predviđaju da će do 2060. godine BiH imati samo 1,7 miliona stanovnika. Gotovo polovina stanovništva, kako se to procjenjuje, imala bi više od 65 godina.

Nužno je znanstveno istražiti kako se ovaj kompleksni fenomen odražava na aktualno stanje, te koje su moguće daljnje implikacije kao što je potrebno odgovoriti i na niz drugih pitanja primjerice otklanjanje stereotipa o starenju i starosti, mogućnosti podizanja kvalitete života starijih osoba, medijsko-društvena slika o starima, poticanje starijih osoba na cjeloživotno učenje i socijalnu aktivnost, poticanje pozitivnih odnosa obitelji prema starijim članovima, promicanje socijalnog, emocionalnog, kognitivnog i odgojno-obrazovnog značaja starijih osoba u životu unuka, promicanje primarne prevencije agresivnih i nasilnih odnosa prema starijima, promicanje i impelmentiranje inovativnih pristupa u odgoju i obrazovanju djece i mladih s ciljem poticanja međugeneracijske suradnje. Izazovi su i gradnja Domova za starije i nemoćne osobe, Gerontoloških centara, poboljšanje palijativne skrbi te priprema za udovištvo i smrt i gubitak starijih članova obitelji.

Lokalna zajednica, prema nekim istraživanjima treba imati ključnu ulogu u kreiranju mjera pomoći starijim osobama.

Socijalno uključivanje starijih ljudi u život zajednice pokazatelj je razvojne razine društva a također snažno utječe na mentalno zdravlje starijih ljudi, pa ga treba nastojati zaštititi i poticati. Podrška zajednice: Zajednica treba biti oslonac starijim ljudima. Stvaranje programa koji uključuju starije osobe u društvene aktivnosti, kao što su udruženja penzionera, i dom za penzionera, specijalizirana web stranica posvećena osobama treće životne dobi, besplatni ICT tečajevi itd.). sportske manifestacije ili kulturne aktivnosti, može značajno smanjiti osjećaj usamljenosti. Kroz različite obrazovne programe osobama treće životne dobi nudi neformalno obrazovanje u svrhu stjecanja novih znanja, vještina i sposobnosti, te povezivanja navedenog s vlastitim iskustvom. Tu su i: Obuka za njegovatelje; Pomoć u kući; Korištenje tehnologije; Podsticanje fizičke aktivnosti.

Važno je naglasiti pojave poput migracije, iseljavanja, odustvo mlađih i sl. koje pridonose da su starije osobe često prepuštene same sebi, bez dovoljno društvene brige. Prema procjenama za 2024. godinu, populacija Bosne i Hercegovine smanjila se za otprilike 12 osoba dnevno, što uključuje i negativan prirodni priraštaj te negativnu neto migraciju.

Ukupno, do sredine 2024. godine, bilo je smanjenje broja stanovnika za oko 12.618 ljudi, što uključuje i značajan broj mladih ljudi koji napuštaju zemlju u potrazi za boljim životnim prilikama u inostranstvu.

Odrasla djeca prema ostarjelom roditelju nerijetko pokazuju nerazumijevanje, netrpeljivost, važni su im samo onoliko koliko stariji može zadovoljiti ekonomske ili druge vrste potreba ostatka obitelji. Nakon toga, postaju bezuvjetni teret kojeg se rješavaju uglavnom institucionalno iako su mentalno, tjelesno i ekonomski bili neovisni. Tako u domovima za starije osobe nalazimo ljude koji su zdravi, nisu ovisni o tuđoj pomoći, ali su ekonomski osiromašeni zadovoljavajući potrebe mlađeg dijela obitelji i jasno im je dano do znanja da nisu poželjni. Ovo su neki odista tužni primjeri. Postoje i neki obiteljski i društveni stereotipi da su starije osobe, djedovi i bake, nepoželjni u sudjelovanju u odgoju djece. Oni su ti koji nam urušavaju odgojna pravila, koji su unuke razmazili, koji su isto djeca kao i njihovi unuci, dementni, naporni i sl.

A hoće li ostati ili otići iz Bosne i Hercegovine, upravo najviše ovisi o politici koja bi trebala biti sigurna i u kojoj roditelji neće biti primorani odgajati djecu u ambijentu društvenih podjela, nemira. Sve je to u rukama onih koji kreiraju politike u parlamentarnim klupama.

Od početka 2024. godine do konca septembra iste godine, na području Federacije BiH evidentirano je 120 samoubistava. Porazna je činjenica da je najveći broj samoubistava, i to 32, počinjen u starosnoj grupi od 60 do 70 godina, a 27 od 50 do 60 godina. Čak 20 onih starosti od 70 do 80 godina je oduzelo sebi život, kao i 10 onih koji su imali više od 80 godina.

Stari su često otuđeni, usamljeni, odbačeni od svojih primarnih grupa.

2. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Predmet istraživanja je utvrđivanje frekvencije nasilja nad starijim osobama, korisnicima usluga, u socijalnim ustanovama i ustanovama zdravstvene njege sa posebnim osvrtom na oblike nasilnog ponašanja stručnog osoblja, posjetilaca i od strane drugih korisnika usluga.

Prostorno određenje predmeta istraživanja obuhvata sve socijalne i zdravstvene ustanove na području Tuzlanskog kantona u Federaciji Bosni i Hercegovini.

Podaci su prikupljeni od sljedećih institucija i organizacija: ustanova za smještaj starih osoba (JU Dom penzionera Tuzla); zdravstvenih ustanova i službi (JZU UKC Tuzla, JZNU Dom zdravlja „Mustafa Šehović“ Tuzla); centara za socijalni rad na području Tuzlanskog kantona; dnevnih centara za starije osobe na području Tuzlanskog kantona.

Cilj istraživanja - bio je multifaktorskim pristupom istražiti, utvrditi, ispitati i analizirati teorijska objašnjenja te oblike zanemarivanja i zlostavljanja starijih.

Zadaci istraživanja - Teorijski istražiti, analizirati i interpretirati nasilje nad starim osobama u institucijama, utvrditi stavove o prisustvu i uticaju specifičnih rizičnih faktora pojave nasilja nad starim osobama u ustanovama socijalne i zdravstvene njege na području Tuzlanskog kantona.

Generalna hipoteza - Nasilje nad starijim u socijalnim i zdravstvenim ustanovama na području Tuzlanskog kantona postoji i uzrokovano je djelovanjem većeg broja faktora, koji se mogu podijeliti na one vezane uz sociokulturalni kontekst, organizaciju ustanove, te uz lične karakteristike osoblja koji se brinu za starije.

U skladu sa generalnom hipotezom postavljene su posebne hipoteze:

H1: Pretpostavlja se da najčešći oblici nasilja nad starijim osobama u ustanovama su emocionalno i fizičko nasilje.

Indikator: iskazi starijih osoba i statistički podaci.

H2: Pretpostavlja se da je zlostavljanje nad starijima u ustanovama ozbiljan problem, te je potrebno angažovanje cjelokupnog društva a naročito pomagačkih profesija, posebno socijalnih radnika.

Indikator: pisani iskazi anketiranih stručnjaka, naučni izvori.

Metode i tehnike istraživanja - U istraživanju su kombinovane metoda analize sadržaja dokumenata i metoda ispitivanja. Od tehnika istraživanja korištena je anketa i analiza sadržaja

a od mjernih instrumenata anketni upitnici, konstruisani za potrebe ovog istraživanja. Upitnik za starije osobe se sastoji iz tri dijela. Prvi dio su sociodemografski podaci, drugi dio prepoznaje faktore rizika i treći se odnosi na prisutnost nasilja, vrste, oblike i učestalost pojave.

Upitnik za stručnjake je instrument pomoću kojeg je sagledana percepcija stručnjaka o nasilju nad starijim osobama, pojavnosti, faktorima, i (ne)prijavlivanju mogućeg nasilja, kao i njihovo profesionalno iskustvo u vezi s tim.

Statistički paket SPSS je korišten za izračunavanje statističkih vrijednosti: frekvencija, distribucije varijabli, hi-kvadrat test i koeficijent korelacije. Nivo značajnosti za ovo istraživanje je bilo: * korelacija je značajna na nivou od 0,05; ** korelacija je značajna na nivou od 0,01. Dobijeni statistički pokazatelji prikazani su numerički pomoću numeričkih nizova, srednjih vrijednosti, tabelama i grafikonima.

Struktura uzorka istraživanja – Istraživanje je provedeno na reprezentativnom uzorku od 129 ispitanika od toga 99 starih osoba koje su duže smještene u institucijama socijalne i zdravstvene njege i 30 zaposlenika/stručnih radnika koji rade u institucijama za brigu o starima na poslovima otkrivanja, dijagnosticiranja i prevencije nasilja nad starijim i poslovima pomoći osobama starije životne dobi, uposleni u sljedećim ustanovama/institucijama: ustanove za smještaj starih osoba (JU Dom penzionera Tuzla); zdravstvenih ustanova i službi (JZU UKC Tuzla, JZNU Dom zdravlja „Mustafa Šehović“ Tuzla); centara za socijalni rad na području Tuzlanskog kantona; dnevnih centara za starije osobe na području Tuzlanskog kantona.

3. REZULTATI I RASPRAVA

Socio-demografska obilježja starih osoba - Uzorak je činilo 99 starijih osoba, od toga 50 starijih osoba smještenih u socijalne ustanove dugoročne njege i 49 osoba smještenih u zdravstvene ustanove kratkoročne njege.

SPOL: Frekvencija ispitanika muškog spola je 44 (ili 44,44%), a ženskog 55 (ili 55,56%)
M=1,56; SD =0,499.

Prema *bračnom statusu*, 32 (ili 32,3%) ispitanika je u braku, 14 (ili 14,2%) je samaca i 53 (ili 53,5%) ispitanika su udovice/udovci. S obzirom da je 50% ispitanika iz socijalne ustanove za dugotrajni smještaj, za očekivati je bilo da najveći je broj ispitanika udovica/udovac. Zanimljivo je da u socijalnoj ustanovi borave dva bračna para. Aritmetička sredina za varijablu bračno stanje iznosi M=3,46 a standardna devijacija SD=1.686.

Roditeljski status je u okviru socio-demografskih parametara, gdje većina ispitanika 83 (ili 83,8%) ima djecu, a 16 njih (ili 16,2%) nema potomke. M=1,16, SD=0,370. Ovaj podatak nam govori da socijalna ustanova nije samo izbor starijih osoba bez potomaka, već sve više i alternativa za sve.

Obrazovni status ispitanika je veoma raznolik, s tim da je najveći broj ispitanika sa osnovnim obrazovanjem 46 (ili 46,46%), potom ispitanici sa srednjim obrazovanjem, njih 28 (ili 28,28%). Frekvencija ispitanika koji nisu pohađali školu je 22 (ili 22,28%), a samo 3 (ili 3,03%) njih ima visoko obrazovanje.

Socio-demografska obilježja stručnog osoblja - Stručni radnici obuhvaćeni istraživanjem su profesionalci koji su zaposleni u ustanovama koje pružaju socijalne i zdravstvene usluge starim osobama. Konkretno, to su zaposlenici JZU UKC Tuzla i Javne ustanove „Dom penzionera“ Tuzla.

Anketno ispitivanje stavova stručnjaka rezultiralo je mogućnosti usporedbe sa stavovima starih osoba, kako o poimanju pojave nasilja ili moguće prisutnosti, tako i o faktorima nasilja nad starim osobama, bilo da su individualni ili organizacioni faktori vezani za radnu sredinu.

Istraživanjem je obuhvaćeno ukupno 30 stručnjaka, 9 (ili 30,0%) muškog i 21 (ili 70,0%) ženskog spola. Aritmetička sredina iznosi M=1,70 a standardna devijacija SD=0,466.

Starosna dob stručnjaka od 20-30 godina je jedan (ili 3,3%) ispitanik, od 31-40 je 15 (ili 50,0%) njih, od 41-50 je 8 (ili 26,7%) i preko 51 godine je 6 stručnjaka (ili 20,0%).

Ispitanici, odnosno stručnjaci su različitih *nivoa obrazovanja*. Najviše (63,3%) je sa visokom stručnom spremom a potom i srednjom stručnom spremom (23,3%). Samo su četiri magistra u ispitivanom uzorku od 30 stručnjaka.

Struktura zanimanja stručnjaka je takođe raznolika. Od ukupno anketiranog stručnog osoblja, medicinske sestre/tehničari čine 40,0% ili 12 ispitanika, socijalni radnici 8 (ili 26,7%), zatim ljekari 5 (ili 16,7%), pedagog-psiholog 3 (ili 10,0%), 1 (ili 3,3%) defektolog i jedna njegovateljica (ili 3,3%).

U socijalnoj ustanovi radi 5 (ili 16,7%) ispitanog stručnog osoblja, od toga jedan socijalni radnik, tri medicinske sestre i jedna njegovateljica. Anketirano stručno osoblje zdravstvene ustanove čini 25 (ili 83,3%) ispitanika, od toga pet ljekara, sedam socijalnih radnika, devet medicinskih sestara/tehničara, tri pedagoga-psihologa i jedan defektolog.

Može se zaključiti da se o starim osobama u pomenutim socijalnim i zdravstvenim ustanovama brine relativno mlado ali po dužini radnog staža iskusno stručno osoblje, sa visokim stepenom obrazovanja.

Od anketiranih 12 medicinskih sestara, 5 ima visoku stručnu spremu i obavljaju odgovoran posao vođe smjene u zdravstvenoj ustanovi. Treba napomenuti da u socijalnoj ustanovi rade dva socijalna radnika, odnosno jedan od njih ima status pripravnika, što nikako ne može zadovoljiti potrebe korisnika ove ustanove za koju se zna da primarno pruža socijalne, a pri tome i zdravstvene usluge. Broj korisnika ove ustanove je približno 120 starijih osoba u stanju potrebe.

Od ukupno 99 ispitanika, 71 ispitanik je zadovoljan *tretmanom i uslugama u ustanovama*, dok je 27 ispitanika djelimično, a samo jedan ispitanik, nije zadovoljan uslugama navedenih ustanova.

Stavovi stručnog osoblja o kvalitetu tretmana i njege starih osoba u ustanovama u kojima rade su podijeljena: 80,0% smatra da je kvaliteta tretmana i njege u protekloj godini dana ostala ista, 16,7% smatra da se smanjio nivo kvaliteta a samo jedan odnosno 3,3% misli da se tretman i njega poboljšala.

Prisutnost nasilja-vrste, oblici i učestalost

Polazeći od detaljnog pregleda postojećih pisanih izvora, uočeno je da na prostoru Tuzlanskog kantona nisu objavljivani rezultati istraživanja o nasilju nad starim osobama u ustanovama, na osnovu čega se može zaključiti da do sada nisu provedena sistemski i relevantna istraživanja ove pojave. Pored rizičnih faktora za pojavu nasilja nad starim osobama, cilj istraživanja bio je ispitati prisutnost, vrste i pojavne oblike nasilja, ko su najčešće počinioci kao i stavove oko prijavljivanja istog.

Pod pretpostavkom da stare osobe različito doživljavaju pojavu nasilja, a s ciljem da procijenimo njihovo poimanje nasilja, analizirani su odgovori na pitanje koja ponašanja smatraju nasiljem. S obzirom da je nasilje odnosno zlostavljanje zapravo pojam sa „relativnim“ značenjem, kriteriji za identifikaciju često se prilagođavaju opštom kulturnom nivou, vrijednostima u društvu, običajima te individualnoj, subjektivnoj percepciji.

Pri prepoznavanju fizičkog nasilja, na postavljenu tvrdnju: *da li udaranje predstavlja nasilje*, svi ispitanici su se izjasnili potvrdno, odnosno 100,0%.

Sva navedena ponašanja, odnosno indikatore za fizičko, psihičko, materijalno nasilje i zanemarivanje, kao djela nasilja, prepoznaje 47,5% starih osoba. Ograničavanje kretanja, grubo ponašanje, vezanje i sediranje kao fizičko nasilje doživljava 50,5% starih osoba.

Zanimljivo je da *krađu novca ili drugih vrijednosti*, njih 2,0% doživljava kao nasilje, a uskraćivanje hrane ili terapije ne doživljavaju kao nasilje. *Zanemarivanje* ili uskraćivanje zadovoljavanja određenih potreba, shvataju kao normalno ponašanje, koje u određenim

situacijama kasni ili bude naknadno obavljeno. Aritmetička sredina iznosi $M=2,46$, a standardna devijacija $SD=1,494$. Rezultati pokazuju da ispitanici, odnosno stare osobe, različito doživljavaju pojam nasilja.

Prijetnje, verbalno vrijeđanje, ignorisanje i nepoštovanje, stare osobe ne doživljavaju kao javni oblik psihičkog nasilja, što se može objasniti na dva načina. Jedno od objašnjenja je njihova veća senzibilizacija na psihičko zlostavljanje i veća svijest o svojim pravima. 62,6 % starih osoba u ovom istraživanju poznaje svoja prava i dužnosti u ustanovi u kojoj boravi.

Drugo objašnjenje za njihov ne/doživljaj psihičkog nasilja je mogući uticaj društvene sredine u kojoj se radnje ili ponašanja koja se u jednom društveno-kulturološkom kontekstu smatraju negativnim u drugima mogu biti normalne ili izraz šale.

Međutim, kada su navedeni svi javni oblici nasilja zajedno, stare osobe doživljavaju i psihičko nasilje kao jedno od njih (47,5%). To objašnjava problem njihove nesprijetnosti da govore o ovoj temi ili mogućnost nejednakog razumijevanja ponuđenih solucija kao i iskrivljavanje tvrdnji usljed društvene poželjnosti odgovora.

Stručno osoblje sva navedena ponašanja percipiraju kao različite pojave oblike nasilja.

U institucionalnom okruženju, socijalni radnici, ljekari, medicinske sestre, psiholozi, njegovatelji i drugi pružaoci socijalne i zdravstvene njege su dio interpersonalnog tima koji saraduje kako bi osigurao odgovarajući, senzitivni i siguran ishod za starije korisnike njihovih usluga. Izuzev u slučaju kada je navedeno osoblje educirano o pojavnim oblicima zlostavljanja, o samom zlostavljanju i o načinu opserviranja sumnjivih povreda, nasilje nad starim osobama može biti teško za otkrivanje.

Izloženost starih osoba nasilju, je istraživano pitanjima direktnog i indirektnog karaktera. Pitanja indirektnog karaktera su se odnosila na generalne stavove obje grupe ispitanika o nasilju nad starim osobama u ustanovama, i donose, za istraživanje mjerodavne rezultate.

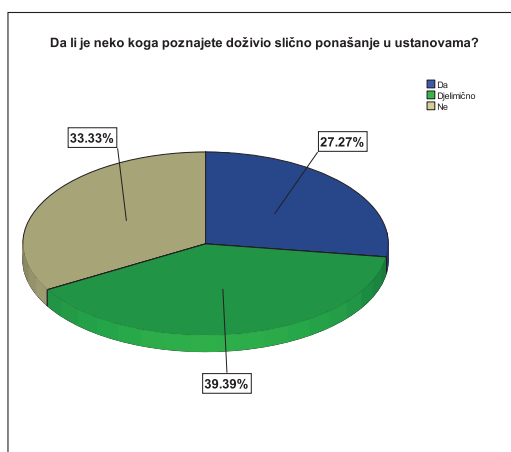
Kao jedan od pokazatelja prisutnosti nasilja nad starim osobama je i odgovor na pitanje o prisutnosti doživljenog nasilja nad nekim drugim osobama u ustanovama. 27 starih osoba se izjasnilo da znaju da su isto drugi doživjeli, 39 njih ne zna, a 33 ispitanika je odgovorilo odrično (*Grafikon 1.*).

Ponekad starije osobe korisnici socijalnih i zdravstvenih ustanova lakše percipiraju počinjeno nasilje nad drugim osobama od nasilnog ponašanja usmjerenog direktno prema njima.

Zanimljivo istraživanje o percepciji nasilja nad starijim osobama sprovedi su Helemes i Cuevas (2007.), koji su ispitivali postojanje razlika u percepciji nasilja nad starijima između tri grupe starijih osoba i to: stari korisnici usluga, nezavisne stare osobe i stariji pružaoci usluga za stare. Rezultati su pokazali da su starije osobe korisnici snažnije percipirale nasilje od doktora opšte prakse (koji su prva linija u prepoznavanju nasilja, jer su stare osobe najviše upućene na korišćenje usluga ovih davalaca), a koji, u konkretnom slučaju, nisu nasilje identifikovali kao značajan problem ispitivane grupe.

Takođe, stariji pružaoci usluga u socijalnoj zaštiti (u domovima za stare, pomoći u kući i u drugim oblicima zaštite) percipiraju problem nasilja kao manje izražen, nego same stare osobe

Grafikon 1. Stavovi starih osoba o prisutnosti nasilja

Interesantno je da skoro trećina ispitanika tvrdi da nikad nije čula za termin nasilje nad starim osobama, što potvrđuje da stare osobe nerado govore o toj pojavi.

Ukoliko pojedinac nije upoznat ili nije u stanju da prepozna određene oblike ponašanja prema starim osobama kao nasilje nad ovim licima, on preme tome, nema ni informaciju o činjenici koji oblici ponašanja mogu biti kažnjivi ili se mogu osuđivati.

O prisutnosti nasilja nad starim osobama u ustanovama, odnosno da su izloženi nasilju smatra 15,2% ispitanika/starih osoba. Procentualno veći broj, njih 49,5% smatra da su djelimično izloženi, a 35,4% da nisu (Tabela 1).

Tabela 1. Stavovi ispitanika o prisutnosti nasilja nad starim osobama u ustanovama

Izloženost i učestalost nasilja	Ispitanici	f	M	SD	da		Ne znam		ne	
					f	%	f	%	f	%
Da li su stare osobe, prema Vašem mišljenju, izložene nasilju u ustanovama	Stare osobe	99	2,20	0,685	15	15,2	49	49,5	35	35,4
	Stručnjaci	30	2,20	0,805	7	23,3	10	33,3	13	43,3
Koliko često su izložene nasilju	Stare osobe	99	2,71	0,479	1	1,0	27	27,3	71	71,7
	Stručnjaci	30	2,63	0,490	0	0	11	36,7	19	63,3

Kada su u pitanju stavovi stručnjaka o prisutnosti nasilja nad starim osobama u ustanovama rezultati istraživanja su pokazali da njih 23,3% smatra da su stare osobe izložene nasilju, dok 33,3% ne zna da li su izloženi nasilju, a 43,3% smatra da stare osobe kao korisnici njihovih usluga nisu izloženi niti jednom obliku nasilja u ustanovama.

Stavovi stručnjaka su, odnosno 63,3% njih smatra, da stare osobe nisu često izložene nasilju, a 36,7% ne zna učestalost nasilja nad starim osobama. SD=2,63, a M=0,490.

Samo jedan korisnik, odnosno stara osoba misli da su često izloženi nasilju, dok 71 (ili 71,7%) smatra da nisu a 27 starih osoba ne zna koliko često su izloženi nasilju. M=2,71, a SD=0,479. Analizirajući varijablu zdravstveno stanje u odnosu na doživljeno nasilje, zaključujemo da 13,1% ispitanika smatra da su zbog lošeg zdravstvenog stanja podložniji nasilju, dok njih 34,3% smatra da zdravstveno stanje djelimično ovisi o prisutnosti nasilja. 52,5% ne dovodi zdravstveno stanje u vezu sa podložnosti nasilja.

Uzroke nasilja, jednim dijelom, stare osobe prepoznaju u svojoj funkcionalnoj nesposobnosti, koja je nastala kao posljedica izraženih zdravstvenih problema.

Prema rezultatima istraživanja provedenih u Španiji, prevalencija zlostavljanja starijih je veća među starijim osobama koje su ovisne o tuđoj pomoći (1,5%) nego u opštoj populaciji (0,8%). Ovaj podatak se slaže sa rezultatima većine studija, koja ukazuju na ovisnost o drugima kao jasan faktor rizika kod nasilja nad starijim osobama (Iborra Marmolejo I. 2008.)

Na osnovu izjava starih osoba o prisutnosti nasilja u ustanovama došlo se do podataka da 12 (ili 12,1%) starih osoba koji borave u ustanovama za socijalnu i zdravstvenu njegu, je doživjelo bilo koji oblik nasilja nad njima. 10 (ili 10,1%) ne zna, a 77 (ili 77,8) smatra da nisu doživjeli nasilje u pomenutim ustanovama.

Može se konstatovati da je rezultat prisutnosti nasilja nad starim osobama u ustanovama, dobijen iz iskaza starih osoba, alarmantan, jer u poređenju sa drugim istraživanjima, predstavlja veliki procenat. Naime, prema zadnjem Evropskom izvještaju o prevenciji nasilja nad starima (WHO,2011:1) prevalencija nasilja nad starim licima, u društvu je oko 3 %.

Zanimljivo je da su odgovori o prisutnosti nasilja rezultat *ličnog iskustva* kod 71 ispitanika, 20 njih je odgovorilo *saznanjem od drugih*, a samo 8 njih je *posmatranjem drugih* korisnika/pacijenata došlo do zaključaka.

Tabela 2. Prisutnost, pojavni oblici i učestalost nasilja nad starijima u ustanovama

Da li se neko ponašao prema Vama /drugim korisnicima, u ustanovi, na sledeće načine:	F	M	SD	Nikada		Nekoliko puta		Često	
				f	%	f	%	f	%
Fizičko (indikatori): grubo/nasilno se ponašali	99	1,03	0,172	96	97,0	3	3,0	0	0
fiksirali/vezali Vas/druge	99	1,01	0,101	98	99,0	1	1,0	0	0
ograničavali Vam kretanje	99	1,08	0,274	91	91,9	8	8,1	0	0
davali lijekove s ciljem sediranja	99	1,02	0,141	97	98,0	2	2,0	0	0
Psihičko nasilje (indikatori): podizali glas na Vas/druge	99	1,36	0,504	64	64,6	34	34,3	1	1,0
Ignorivali Vas/druge	99	1,09	0,289	90	90,9	9	9,1	0	0
Ismijavali i podcjenjivali Vas/druge	99	1,01	0,101	98	99,0	1	1,0	0	0
prijetili i zastrašivali Vas	99	1,01	0,101	98	99,0	1	1,0	0	0
govorili bez poštovanja	99	1,25	0,437	74	74,7	25	25,3	0	0
nisu reagovali na pozive	99	1,03	0,172	96	97,0	3	3,0	0	0
zabrana alarma	99	1,02	0,141	97	98,0	2	2,0	0	0
uskraćivali posjetu	99	1,09	0,289	90	90,9	9	9,1	0	0
ignorivali lične/posebne potrebe	99	1,01	0,101	98	99,0	1	1,0	0	0
Materijalno (indikatori): otvarali poštu bez odobrenja	99	1,01	0,101	98	99,0	1	1,0	0	0
uzimali novac ili druge vrijednosti	99	1,03	0,172	96	97,0	3	3,0	0	0
bili ljubazniji poslije darivanja	99	1,07	0,258	92	92,9	7	7,1	0	0
prisiljavali Vas da potpišete neki dokument	99	1,00	0,00	99	100	0	0	0	0
Zanemarivanje (indikatori): uskraćivali Vam terapiju i njegu	99	1,00	0,00	99	100	0	0	0	0
uskraćivali Vam hranu i piće	99	1,00	0,00	99	100	0	0	0	0
zapostavljali ličnu higijenu i toaletu	99	1,01	0,101	98	99,0	1	1,0	0	0

Izloženost starih osoba različitim vrstama nasilja i učestalost ove pojave, ispitana je na osnovu različitih indikatora za fizičko, psihičko, materijano nasilje i zanemarivanje (Tabela 2.).

Kao što se vidi iz tebele 9. distribucija rezultata, to jest, izloženosti starijih osoba nasilju u ustanovama, ima oblik distribucije rijetkih događaja, što se i očekivalo s obzirom da nije

opravdano očekivati normalnu distribuciju prilikom mjerenja bilo kojeg oblika zlostavljanja. Broj ispitanika, odnosno starih osoba koji navode da nikada nisu doživjeli nijedan od oblika nasilja je 77 ili 77,8%. 10 ili 10,1% je broj onih koji ne znaju.

U tabeli su prikazani deskriptivni pokazatelji pojavnih oblika. Indikatori za fizičko nasilje su: grubo/nasilno ponašanje, fiksiranje/vezanje, ograničavanje kretanja, sediranje.

Grubo/nasilno ponašanje nije doživjelo nikada 96 (ili 97,0%) starih osoba u ustanovama, a isto ponašanje frekventnosti od nekoliko puta, navode 3 (ili 3,0%) njih.

Samo jedan pacijent zdravstvene ustanove se žalio da ga je osoblje fiksiralo, protiv njegove volje. Treba napomenuti da se pacijenti fiksiraju odnosno vežu za krevet u slučaju njihove dezorijentisanosti kao simptoma ili posljedice bolesti, a kao prevencija je dozvoljeno sredstvo u slučaju mogućeg pada sa kreveta. Na *ograničavanje kretanja, odnosno zabranu, žalilo se 8,1% korisnika* i to više puta. Mirovanje je terapijska mjera kod akutnog infarcta myocarda, te je zabrana kretanja u te svrhe razumljiva. Upotrebu lijekova sa ciljem sediranja, frekventnosti od nekoliko puta, navodi 2,0% starih osoba.

Po kriterijumu učestalosti fizičko nasilje je dosta slabije prisutno.

Izloženost psihičkom nasilju sagledana je na osnovu tri nivoa učestalosti i devet indikatora: podizanje glasa, ignorisanje korisnika, ismijavanje i podcjenjivanje, prijetnja i zastrašivanje, govor bez poštovanja, ne reagovanje na korisnikove pozive, zabrane(alarma), uskraćivanje posjeta i ignorisanje ličnih/posebnih potreba korisnika. Distribucija odgovora starih osoba o psihičkom nasilju govore da je dosta prisutnije od fizičkog nasilja. 34,3% starih osoba odgovorilo je da su bili izloženi *povišenom glasu* i to nekoliko puta. $M=1,36$, a $SD= 0,504$. 9,1% starih osoba se žali na *ignorisanje*, a 1,0% na prijetnje/zastrašivanje. Nekoliko puta osoblje nije reagovalo na pozive i zahtjeve 3,0% korisnika, a posjeta i društveni kontakti su uskraćeni, nekoliko puta za 9,1% korisnika.

Tvrđnje za materijalno nasilje su: otvarali poštu bez dopuštenja, uzimali novac i druge vrijednosti, bili ljubazniji poslije darivanja/poklona i prisiljavanje potpisivanja dokumenata. Učestalost materijalnog/finansijskog nasilja je niža u odnosu na prethodne oblike.

Za tvrdnju uzimali novac izjasnilo se 3,0% starih osoba, a bili su ljubazniji poslije darivanja poklona ističe 7,1% ispitanika i to nekoliko puta. Za ostale tvrdnje ovog nasilja ispitanici su istakli da se niko nikada nije ponašao prema njima na način koji bi potvrdio materijalno nasilje. Zanimarivanju je izložen najmanji broj ispitanika. 1% starih osoba ili jedan ispitanik je naveo zapostavljanje lične higijene i toaleta kao oblik zanemarivanja, dok tvrdnje uskraćivanja terapije i njege kao i hrane i pića negiraju svi ispitanici.

Tretman i njega pružena starim osobama može biti ocijenjena kao adekvatna ili neadekvatna po količini i tipovima. Istraživanja pokazuju da djela nasilja, zlostavljanja, zapostavljanja, lošeg tretmana ili neadekvatne njege, nisu izolovana djela, nego dio svakodnevnog života u socijalnim i zdravstvenim ustanovama u mnogim zemljama.

10% sestrinskog osoblja ($n=577$) u telefonskoj anketi urađenoj u Sjedinjenim Američkim Državama je raportiralo da su počinili bar jedan incident fizičkog zlostavljanja i to 36% je svjedočilo bar jednom incidentu fizičkog zlostavljanja od strane drugih u prethodnoj godini. Postojao je mnogo veći omjer psihološkog zlostavljanja, 81% je raportiralo da su vidjeli bar jedan incident, a 40% je onih koji su učestvovali u bar jednom incidentu. Galama i povišen ton, vrijeđanje ili psovanje korisnika su najuobičajenija posmatrana djela.

Švedsko istraživanje provedeno među 400 njegovatelja u domovima za starije osobe, otkrilo je da je 11% ispitanika znalo za situacije zlostavljanja starih osoba, a 2% je priznalo da su oni sami bili oni koji su zlostavljali. Psihološko i fizičko zlostavljanje vezano za aktivnosti njege je bilo najčešće.

Istraživanje u Njemačkim gerijatrijskim ustanovama, pokazalo je da je 79% od 80 osoblja, odnosno onih koji su odgovarali, izvijestilo o djelima zlostavljanja ili zapostavljanja prema

korisniku tokom dva mjeseca. Različiti tipovi verbalne agresije, izolacija korisnika, etiketiranje i nemar su najčešće navođeni.

Ako uporedimo iskaze starih osoba iz ovog istraživanja, frekvencije odgovora ukazuju da starije osobe najčešće doživljavaju ponašanja koja spadaju u psihičko nasilje.

Od 99 anketiranih starih osoba korisnika socijalnih i zdravstvenih ustanova, 34,3% njih navodi da je doživjelo podizanje glasa na njih, a 25,3% je doživjelo da u ustanovama se prema njima odnosilo bez poštovanja.

Prisutnost nasilja nad starim osobama u socijalnim i zdravstvenim ustanovama pokušali smo potvrditi i na osnovu iskaza stručnog osoblja zaposlenog u navedenim ustanovama. Njihova percepcija izloženosti starih osoba nasilju ispitana je na dva načina: upotrebom istog instrumenta kao i za stare osobe (tabela 3.) i kroz pitanje: kojoj vrsti nasilja su najčešće izložene stare osobe?

Krueger i Patterson (1997.) su u svojim istraživanjima istakli da ključnu ulogu u otkrivanju i tretmanu zlostavljanja i zanemarivanja starijih osoba imaju oni koji pružaju zdravstvene i socijalne usluge. Ipak, vrlo je značajno istaći da je neophodno informisati i edukovati ih, tako da navedeni pružaoci sami prihvate činjenicu da nasilje među starima stvarno postoji i da ga prepoznaju, bilo u postupanju ili nepostupanju prema njima, kada su oni sami mogući počinioci nasilja svojim postupcima ili kada su počinioci neke druge osobe.

Tabela 3: Stavovi stručnjaka o prisutnosti, pojavnim oblicima i učestalosti nasilja nad starim osobama u ustanovama

Da li se neko u ustanovi, ponašao prema starijim osobama, korisnicima, na sledeće načine:	F	M	SD	Nikada		Nekoliko puta		Često	
				f	%	f	%	f	%
Fizičko: grubo/nasilno ponašanje prema njima	30	1,53	0,629	16	53,3	12	40,0	2	6,7
fiksirali/zavezali	30	1,60	0,621	14	46,7	14	46,7	2	6,7
ograničavali im kretanje	30	1,63	0,669	14	46,7	13	43,3	3	10,0
davali lijekove s ciljem sediranja	30	1,60	0,621	14	46,7	14	46,7	2	6,7
Psihičko: podizali glas na stare osobe	30	2,00	0,455	3	10,0	24	80,0	3	10,0
ignorisali	30	1,63	0,615	13	43,3	15	50,0	2	6,7
ismijavali i podcjenjivali	30	1,30	0,596	23	76,7	5	16,7	2	6,7
prijetili i zastrašivali	30	1,30	0,466	21	70,0	9	30,0	0	0
govorili bez poštovanja	30	1,80	0,610	9	30,0	18	60,0	3	10,0
nisu reagovali na njihove pozive i zahtjeve	30	1,60	0,563	13	43,3	16	53,3	1	3,3
zabranu alarma	30	1,27	0,521	23	76,7	6	20,0	1	3,3
uskraćivali posjetu	30	1,37	0,556	20	66,7	9	30,0	1	3,3
ignorisali lične/posebne potrebe	30	1,30	0,535	22	73,3	7	23,3	1	3,3
Materijalno: otvarali poštu bez odobrenja	30	1,10	0,305	27	90,0	3	10,0	0	0
uzimali novac ili druge vrijednosti	30	1,23	0,504	24	80,0	5	16,7	1	3,3
bili ljubazniji poslije darivanja	30	1,47	0,629	18	60,0	10	33,3	2	6,7
prisiljavali ih da potpišu neki dokument	30	1,00	0,00	30	100	0	0	0	0
Zanemarivanje: uskraćivali terapiju i njegu	30	1,17	0,379	25	83,3	5	16,7	0	0
uskraćivali hranu i piće	30	1,13	0,346	26	86,7	4	13,3	0	0
zapostavljali ličnu higijenu i toaletu	30	1,30	0,535	22	73,3	7	23,3	1	3,3

Kao što je već ranije navedeno, upitnik je anoniman i pored direktnih pitanja o prisutnosti nasilja nad starim osobama u ustanovama, stručnjacima su postavljena i pitanja tzv. projektivne

tehnike koja od ispitanika traže, ne da podijele samo „sopstveno iskustvo“, već i drugih za koje „zna“.

Na postavljeno pitanje „da li se neko u ustanovi ponašao prema starim osobama na sledeće načine“, rezultati su zabrinjavajući. Najčešća počinjena ili posmatrana djela fizičkog karaktera su grubo ponašanje koje navodi 12 (ili 40,0%) stručnjaka, frekvencije od nekoliko puta a njih 2 (ili 6,7%) navodi da se to dešava često. Fiksiranje ili vezanje korisnika navodi 14 (ili 46,7%) osoblja, isti procenat navode i za davanje lijekova sa ciljem sediranja 14 (ili 46,7%) stručnog osoblja, isto frekvencije od nekoliko puta, dok ograničavanje kretanja navodi njih 13 (ili 43,3%).

Najfrekventnija počinjena /posmatrana djela emocionalnog karaktera su podizanje glasa na stare osobe, koja navodi 24 stručnjaka (ili 80,0%) zatim nepoštovanje korisnika navodi 18 (ili 60,0%) osoblja, ignorisanje starih osoba percipira 15 (ili 50,0%), ne/reagovanje na pozive i zahtjeve korisnika navodi 16 (ili 53,3%) osoblja.

Djela psihičkog nasilja, rijetko posmatrana, su prijatnje i zastrašivanja i uskraćivanje posjete koje navodi 9 (ili 30,0%) zatim ismijavanje i podcjenjivanje korisnika, koje navodi 5 (ili 16,7%) osoblja, ignorisanje ličnih/posebnih potreba starijih korisnika 7 (ili 23,3%) i zabrana korištenja alarma, navodi 6 (ili 20,0%) stručnog osoblja.

Što se tiče navedenih djela materijalnog nasilja, 10 (ili 33,3%) osoblja je potvrdilo da su oni ili drugi, bili ljubazniji poslije darivanja novca ili drugih vrijednosti, zatim 5 (ili 16,7%) uzimali novac od korisnika kao i otvaranje pošte bez odobrenja koje navodi 3 (ili 10%) osoblja. Niko od ispitanika nije naveo da je počinjeno djelo prisile potpisivanja nekih dokumenata.

Treba napomenuti da u zdravstvenoj ustanovi postoji procedura mogućeg darivanja i primanja poklona u vrijednosti do 200 konvertibilnih maraka. Dakle, indikatori za prisustvo materijalnog nasilja, u slučaju zdravstvene ustanove, nisu mjerodavni, odnosno ne pokazuju prisustvo ove pojave, već dozvoljeno ponašanje. Nažalost ovakve procedure i ako nisu dozvoljene, odnosno regulisane politikama institucija, postaju dio naše svakodnevnice vezano za većinu ustanova koje pružaju usluge starijim korisnicima u stanju potrebe.

Zanemarivanje u vidu zapostavljanja lične higijene i toaleta starijim korisnicima navodi 7 (ili 23,3%) osoblja dok uskraćivanje terapije i njege ističe njih 5 (ili 16,7%). Posmatrana ili počinjena djela uskraćivanja hrane i pića navodi 4 (ili 13,3%) osoblja. Visoka frekvencija počinjenih djela je obeshrabrujuća i mora se ozbiljno shvatiti.

Iako stručno osoblje za većinu djela navodi da su posmatranog karaktera, odnosno da ih je počinio neko drugi, jako je bitno da su percipirana kao nepoželjna ponašanja. Percepcija nasilja nad starim osobama u ustanovama je povezana sa kontekstom u kojem se nasilje desilo. Kako stručno osoblje „sudi“ svoje ili ne/postupanje drugih osoba, može uticati na to šta su naveli kao nasilno ponašanje.

Iako je istaknuta činjenica da je sudjelovanje u ovom istraživanju bilo dobrovoljno, ne može se ignorisati mogućnost, indicirana visokim omjerom odgovora, da su se neki osjećali dužnima učestvovati. S druge strane, ispitanici su imali mogućnost da vrate nepopunjene upitnike, ali niko od njih nije to učinio.

Može se zaključiti, prema rezultatima istraživanja, da je nasilje nad starim osobama u socijalnim i zdravstvenim ustanovama prisutno, te se time potvrđuje opšta-generalna hipoteza, koja glasi: „Nasilje nad starijim u socijalnim i zdravstvenim ustanovama na području Tuzlanskog kantona postoji i uzrokovano je djelovanjem većeg broja faktora, koji se mogu podijeliti na one vezane uz sociokulturalni kontekst, organizaciju ustanove, te uz lične karakteristike osoblja koji se brinu za starije“.

Na pitanje o mogućim *počinjocima nasiljanad* starim osobama u ustanovama, 98% starih osoba smatra da nasilje mogu počiniti svi navedeni, odnosno stručno osoblje, osoblje ustanove, posjetioci i drugi korisnici ustanove.

Stručnjaci, odnosno 40,0% stručnjaka je pokretalo postupak prijave nasilja, a 18 njih se nije susretalo sa prijavama nasilja u svojoj profesionalnoj praksi. Sve prijave su vezane za nasilje u porodici. Nije navedena niti jedna prijava nasilja nad starim osobama od strane osoblja, posjetilaca ili drugih korisnika ustanove.

Kao incidentne situacije ili putem procedure prijave, žalbi i sugestija, 7 (ili 23,3%) stručnog osoblja navodi postojanje prijave protiv osoblja ustanove.

Prijave protiv posjetilaca navodi njih 5 (ili 16,7%), a prijave „uznemiravanja“ starih osoba od strane drugih korisnika/pacijenata ustanove navodi 4 (ili 13,3%) stručnjaka.

Niti jedna incidentna situacija ili pritužba, nije evidentirana kao prijava nasilja nad starim osobama u ustanovama.

Iako 93,3% starih osoba smatra da se počinjeno nasilje treba prijaviti, samo mali broj njih ističe da se *počinjeno nasilje prijavljuje*, i to 8,1% , dok njih 45,5% smatra da se počinjeno nasilje ne prijavljuje a 46,5% ne zna.

Mala spremnost za prijavljivanje je po sljedećim rezultatima posljedica straha starijih da će biti potpuno odbačeni a djelimično, njihova ovisnost o osobama koje o njima brinu.

Tabela 4. Stavovi starih osoba o razlozima ne/prijavlivanja nasilja

Stare osobe ne prijavljuju nasilje:	f	%
Plaše se	28	28,3
Stide se	4	4,0
Ne znaju da trebaju prijaviti	51	51,5
Smatraju da je to normalno ponašanje	16	16,2
Ukupno	99	100

Stare osobe percipiraju da 28,3% smatra da se nasilje nad njima ne prijavljuje zbog straha od nasilnika ili posljedica , 4,0% se stide samog počinjenog nasilja ili okoline, a 16,2% smatra da je to normalno ponašanje na koje su se navikli svakodnevno. Zanimljivo je da 51,5% ne zna da treba prijaviti nasilno ponašanje prema njima. Takođe, smatraju to dijelom svakodnevnog ponašanja prema njima (*Tabela 4*).

Stavovi stručnjaka su slični, njih 6,7% smatra da stare osobe ne prijavljuju nasilje zbog straha, ne znaju da trebaju/mogu prijaviti, misli 36,7% stručnjaka a 53,3% njih smatra da stara lica ne prijavljuju nasilje zbog svih navedenih razloga (plaše se, stide se, ne znaju da trebaju prijaviti, zbog straha od posljedica). Na pitanje o poznavanju pravažrtava nasilja, 89,9% starih osoba se izjasnilo da ne znaju ništa o tome, a samo 10,1% je upoznato sa pojmom prava žrtava nasilja, ali da ne znaju tačno koja su.

4. ZAKLJUČAK

Rezultati istraživanja neumoljivo pokazuju da nasilje nad starim osobama u socijalnim i zdravstvenim ustanovama postoji, da predstavlja ozbiljan socijalni problem i da ima trend širenja i rasta.

Stalna tendencija porasta udjela starijih od 65 godina u ukupnoj populaciji stanovništva, nameće potrebu drugačije politike, socijalne i zdravstvene zaštite, te društvene brige prema ovoj kategoriji korisnika socijalnih usluga. Na koji način?

Starije osobe kao socijalno rizične i vulnerabilne skupine su ljudi koji su tijekom života marljivo radili i privredivali i doprinosili napredovanju svoje okoline. Starije osobe u nas postaju rizične skupine i mnogi ne žive dostojno čovjeku i to u tzv. suvremenog doba. Marginalizacija starih je razvidna na svim razinama društva, pa tako i u zdravstvu koje bi inače trebalo bezuvjetno garantirati jednakost i razumijevanje.

Rezultati istraživanja pokazuju da ne postoje tačni statistički podaci o nasilju nad starijim osobama u ustanovama, niti izrečenim mjerama za počinitelje nasilja, čime je potvrđena peta podhipoteza.

U socijalnim i zdravstvenim ustanovama u kojima je provedeno istraživanje nema registrovanih slučajeva prijave nasilja nad starim osobama od strane osoblja kao ni posjetilaca ili drugih osoba iz njihove okoline. U prilog argumentaciji ovog stava ide i činjenica da u ustanovama postoji procedura koja se odnosi na pohvale, žalbe i sugestije putem kojih stare osobe kao korisnici ovih ustanova mogu prijaviti počinjena djela ne/postupanja prema njima, ali se navedena djela ne evidentiraju kao moguće prijave nasilja već kao incidentne situacije. Iako stare osobe iskazuju spremnost, i stava su da, ukoliko se doživi nasilje, isto treba prijaviti, samo mali broj navodi da je doživljeno nasilje i prijavilo nadležnim službama ustanova. Indikativna je analiza odgovora na pitanja o razlozima neprijavlivanja, koja pokazuje da su od navedenih 6 razloga, i za stručnjake i za stara lica, najvažniji razlog neprijavlivanja je taj da ne znaju da trebaju/mogu prijaviti doživljeno nasilje. U prilog tome ide i nepoznavanje pojavnih oblika nasilja od strane starih osoba, te njihovi iskazi da pojedina nasilna djela doživljavaju kao dio ustaljenih postupanja prema njima.

Prevenција nasilja bi bila efikasnija ako bi institucionalnu njegu starih ljudi vodili javni organi i licencirana privatna lica, koja bi činile dvije vrste, i to opšta i posebna, od kojih bi posebna institucionalna njega bila namijenjena licima sa invaliditetom. Potrebno je zakonima posebno urediti pitanje staračkih domova i drugih ustanova za zbrinjavanje starih lica uz uključivanje privatnih i drugih ustanova u sistem socijalne zaštite. Postoji potreba za osnivanjem gerontoloških ustanova koje bi se bavile posebnom brigom, planiranjem i pripremanjem za starost.

Naime, nedostatak finansijskih sredstava ograničava kako kadrovsku tako i materijalno-tehničku podršku i organizaciju ovih ustanova.

Nedovoljni resursi, manjak osoblja, nedostatak supervizije kao i društveno ignorisanje potrebnih standarda za kvalitetnu njegu kroz prihvaćanje nasilnog ponašanja mogu povećati rizik od zlostavljanja starih osoba u ustanovama. Reforma socijalne zaštite u dijelu zapošljavanja socijalnih radnika i drugih stručnih kadrova u ovim ustanovama je jedan od prvih koraka prevencije nasilja nad starim osobama.

Fenomenu starenja i povećanja broja starih osoba, svi nivoi, sve strukture, a posebno institucije koje se bave socijalnim problemima moraju pridavati značajnu, prije svega, preventivnu i svaku drugu pažnju.

Samo zajedničkim naporima možemo stvoriti društvo koje se brine o svim svojim članovima, i da naši ciljevi idu u smjeru da su starije osobe naš socijalni kapital, a ne nepotrebni trošak.

Nedovoljni resursi, manjak osoblja, nedostatak supervizije kao i društveno ignorisanje potrebnih standarda za kvalitetnu njegu kroz prihvaćanje nasilnog ponašanja mogu povećati rizik od zlostavljanja starih osoba u ustanovama. Reforma socijalne zaštite u dijelu zapošljavanja socijalnih radnika i drugih stručnih kadrova u ovim ustanovama je jedan od prvih koraka prevencije nasilja nad starim osobama.

Nameće se generalni zaključak da bez stroge primjene postojećih Zakona, preduzimanja kontinuiranih odgovarajućih planskih društvenih mjera, odlučne političke volje i izgradnje svijesti da kao društvo prepoznamo potrebu za smanjenjem nasilja nad starijim u Bosni i Hercegovini, ne samo da se neće moći iskorijeniti nasilje nego će poprimati trend širenja i rasta. Kada je riječ o demografskoj slici, u Bosni i Hercegovini već odavno nije 5 do 12, nego 12 i 5, a nastavi li se vlast ovako odnositi prema iseljavanju i padu nataliteta, postaćemo društvo starijih i ostat ćemo zapisani kao generacije koje nije bilo briga za svoju budućnost.

5. LITERATURA

- Ajduković, M., Rusac, S., Ogresta, J.(2008): *Izloženost starih lica nasilju*, Revija socijalne politike., god. 15, br. 1, str 3-22, Zagreb<
- Andrić-Ružić, D., (1999): *(Ne)živjeti s nasiljem*, Medica, Zenica.
- Bošnjak, H. (2011). *Zlostavljanje starijih osoba*, Tuzla: OFF-SET.
- Buri, H., Daly, J.M., Hartz, A.J. i Jogerst, G.J. (2006.) Factors associated with self-reported elder mistreatment in Iowa's frailest elders. *Research on Aging*, 28 (5), Sage Publications.
- Chris Phillipson, (1998), *Reconstructing old age: New Agendas in Social Theory and Practice*, London. Crandall, R.C. (1991.)
- Davidović, M., Milošević, D., (2007), *Medicinska gerontologija*, Beograd.
- Dervišbegović, M., (2003): *Socijalni rad, teorija i praksa*, Zonex ex libris, Sarajevo.
- Despot. Lučanin, J., (2011): *Psihologija starenja i gerontologija*, Zagreb.
- Garner, J., Evans, S., (2005): *Institutional abuse of elder adults*, London: Royal College of Psychiatrist; str. 7-12.
- Helmes, E., & Cuevas, M. (2007). Perceptions of Elder Abuse among Australian Older Adults and General Practitioners. *Australasian Journal on Ageing*, 26, 120-124. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1741-6612.2007.00235.x>
- Kostić, M., (2010): *Viktimitet starih ljudi*, Monografija, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu Centar za publikacije, Niš.
- Lachs, M.S. i Pillemer, K. (2004.) *Elder abuse*.Lancet, 364:9441, 1263-1271.
- Manojlović, P., (2006): *Socijalni rad i starost*, Gerontološko društvo Srbije, Beograd.
- Krueger, P. & Patterson, C. (1997). Detecting and managing elder abuse: challenges in primary care. *Canadian Medical Association Journal Canadian Medical Association Journal*, 157 (8), 1095-1100.
- Mikšaj-Todorović, Lj.,Šučur, Z., (1995), „Neki aspekti života osoba smještenih u domu umirovljenika“, *Starost i starenje-izazov današnjice*, Zagreb.
- Milosavljević, M., (1983), Predrasude i stereotipija o starosti, u: *Socijalna politika*, Beograd.
- Rusac, S., (2011): *Motivacija za supervisijom socijalnih radnika u domovima za starije i nemoćne osobe*. Ljetopis socijalnog rada 18(2) od 305-331 str. Zagreb.
- Rusac, S., Čizmin, A., (2011): *Nasilje nad starijim osobama u ustanovama*, Ljetopis socijalnog rada, Zagreb.
- Srnić, J., (2010): *Nasilje nad starim osobama*, Temida, Beograd.
- Šarić, H., (2012): *Nasilje u porodici*, P.N.T., Tuzla.
- Šarić, H., et.al. (2016): *Socijalna gerontologija*, Off-set, Tuzla.
- Termiz, Dž., (2003.): *Metodologija društvenih nauka*, NIK Grafit, Lukavac .
- Tomek-Roksandrić, S., i suradnici, (2011): *Četiri stupnja gerijatrijske zdravstvene njege sa sestrinskom dokumentacijom i postupkom opće/obiteljske medicine u domu za starije osobe*, Zagreb.
- Tufan, I., (2011): *Violence against the elderly in Turkey*, 1st Turkey atlas of Gerontology - Geroatlas, Antalya.
- Vidanović, I., (2006): *Rečnik socijalnog rada*, Tiro-erc, Beograd.
- Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i sloboda, Savjet Evrope, Rim, 1950.
- Zakon o ravnopravnosti polova u BiH (Sl. glasnik BiH broj 16/03) član 17, Zabrana nasilja u privatnom i javnom životu.
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti FBiH („Službene novine FBiH“ 46/10).
- Definicija Internacionalne mreže za prevenciju zlostavljanja starijih <http://www.inpea.net/> (pristup 22. 05. 2016.godine).
- www.elderabusecenter.org/ (pristup 20. 05. 2016).

UNIVERZITETSKI PROFESORI U TREĆEM ŽIVOTNOM DOBU

Apstrakt

Treće životno doba donosi sa sobom, po prirodi, brojne izazove, zdravstvene (psiho-fizičke), materijalne, socijalne, intelektualne, kulturne i druge prirode. Osim toga, svaka profesija, u kojoj je pojedinac proveo svoj radni vijek (uglavnom do navršene 65. godine života), generira u mnogo čemu specifične potrebe u trećem životnom dobu. Kako uskladiti različite pojedinačne i profesionalne navike i potrebe sa općedruštvenim potrebama, zavisi koliko od pojedinaca toliko i od društvenog interesa i potreba, sve s ciljem da pojedinci budu zadovoljni, a istovremeno i društvu od koristi.

U ovom prilogu se bavimo problematikom univerzitetskih profesora javnih univerziteta u trećoj životnoj dobi, kao jednoj specifičnoj grupaciji koja nije prepoznata od strane univerziteta i društva kao takva, što ima obostrane negativne posljedice.

Ključne riječi: univerzitet, umirovljeni univerzitetski profesor, treće životno doba, stručne i naučne asocijacije, nevladine organizacije, privatni univerziteti, akademije, instituti.

UNIVERSITY PROFESSORS IN THE THIRDAGE

Abstract

The third age naturally brings with it numerous challenges, of a health (psycho-physical), material, social, intellectual, cultural and other nature. In addition, each profession, in which an individual has spent his working life (mainly until the age of 65), generates in many ways specific needs in the third age. How to harmonize different individual and professional habits and needs with general social needs, depends as much on the individual as on the social interest and needs, all with the aim of making individuals satisfied and at the same time beneficial to society.

In this article, we address the issue of university professors at public universities in their third age, as a specific group that is not recognized by universities and society as such, which has mutually negative consequences.

Key words: university, retired university professor, the third age, professional and scientific associations, non-governmental organizations, private universities, academies, institutes.

---

¹ emeritus

UG „Društvo historičara“ Tuzla

Uvodne napomene

Bosna i Hercegovina je zemlja s relativno kratkom univerzitetskom tradicijom. Prvi univerzitet osnovan je u Sarajevu tek poslije Drugog svjetskog rata. Do disolucije SFR Jugoslavije postojala su još tri državna univerziteta i to u: Banjaluci (1975), Tuzli (1976) i Mostaru (1977), dok privatnih nije bilo. Činjenica je da ti univerziteti nisu nastali odjednom, već u jednom dužem periodu stasavanja kroz djelovanje različitih oblika višeg obrazovanja (viša škola, pedagoška akademija i sl.). Te više škole djelovale su kao zasebne obrazovne institucije, koje su osnivane s ciljem zadovoljenja društvenih potreba za određenim stručnim profilima. Upravo onako kako je zahtijevao društveno-ekonomski razvoj bosanskohercegovačkog društva tako su se širile potrebe za podizanjem obrazovanja na viši nivo znanja, što i jeste osnovna funkcija obrazovanja. Kada se sva ta događanja svedu na brojke, onda je sasvim jasno da je za minulih oko osam decenija univerzitetskog djelovanja, značajan broj univerzitetskih profesora proživio ili proživljava treće životno doba. Puno je više onih koji postepeno stupaju u tu zadnju etapu života. Ta činjenica, uz obilje specifičnosti poziva univerzitetskih profesora, ukazuje na potrebu adekvatne društvene brige o ovoj starosnoj populaciji.

Odnos univerziteta i društva prema umirovljenim univerzitetskim profesorima

S pravnog stajališta posmatrano obaveze univerziteta² prema umirovljenim profesorima su u istoj ravni sa svim drugim umirovljenicima, što znači da pravna obaveza neke posebne socijalne brige o njima ne postoji. Izuzetak čini samo jedan mali broj profesora koji su na univerzitetu birani u počasno zvanje *profesor emeritus*. mada je i on više moralne nego pravne naravi. Kriteriji za izbor u ovo počasno zvanje regulišu se univerzitetskim normativnim aktom tipa pravilnika. Isti su u bosanskohercegovačkoj univerzitetskoj praksi veoma različiti, kako po samom sadržaju tako i po vremenu kada se vrši izbor: prije odlaska u mirovinu ili poslije i dr., uostalom kao i sve drugo u postdejtonskom sistemu koji proživljavam. Najvažnija u svemu tome je potreba univerziteta, što znači da se ne biraju svi oni koji ispunjavaju uvjete, već je presudno pitanje potreba univerziteta, odnosno naučne oblasti za koju se bira, a što utvrđuje nadležno Naučno-nastavno vijeće fakulteta. Profesor emeritus može se angažirati u univerzitetskoj nastavi, uglavnom na doktorskom studiju (III ciklus) određeni nedjeljni fond sati, koji je znatno manji od nastavne norme, kao i u komisijama za ocjenu i odbranu magistarskih i doktorskih disertacija. To je angažman po ugovoru o djelu i iz njega ne proizilaze bilo kakva prava i obaveze iz radnog odnosa.

Ovo pitanje, izbora i angažmana profesora emeritusa, normativno je veoma raznoliko uređeno na bosanskohercegovačkim javnim univerzitetima. Duže vrijeme po osnivanju univerziteta ono nije ni bilo normativizirano. Profesori emeritusi su birani ad-hoc, bez reda i jasno utvrđenih uvjeta i kriterija. Vremenom se stanje mijenjalo na bolje. Na primjer, Univerzitet u Tuzli cjelovit Pravilnik o izboru profesora emeritusa donio je tek 2008. godine. Isti je prilično određen i situiran u stvarne potrebe i mogućnosti na ovom planu. Pored ostalog, njime je utvrđeno da svi rektori i vršioći dužnosti rektora, po odlasku u mirovinu automatizmom postaju profesori emeritusi. U ovo zvanje se mogu birati samo redovni profesori koji su, između ostaloga, ostavili svoje doktorante na univerzitetu, te od odlaska u mirovinu objavili određeni broj radova, što je za univerzitet potvrda njihovih psiho-fizičkih sposobnosti. Izbor se vrši nakon umirovljenja. No, primjena Pravilnika je prilično selektivna: uvjetovana je voljom rektora i dekana i njima nadređenih stranačkih lobija. U suštini, radi se

---

² Ovdje se radi o javnim (državnim) univerzitetima, s kojih su uglavnom produkovani umirovljeni univerzitetski profesori, dok su privatni univerziteti novijeg vremena i ova populacija do sada na njima nije prepoznatljiva.

o njihovim ličnim interesima, stranačkom pripadnošću kandidata, ličnim interesima stasavajućih kadrova itd. Puno je primjera, baš na Univerzitetu u Tuzli, da se ne omogućava izbor profesorima umirovljenicima koji ispunjavaju sve uvjete, a da se baš na tim „njihovim“ poslovima angažiraju saradnici s drugih univerziteta, nerijetko i inozemnih. To, zasigurno ne može biti interes univerziteta, a očita je diskriminacija umirovljenog profesora. Kudikamo teži od toga je podaničko-interesni mentalitet univerzitetskog profesora, čast izuzecima, koji sve rade po volji onih (dekana, rektora, političkih stranaka) koji odlučuju o njihovom angažmanu, izboru u viša zvanja i dr. To je stav nezamijeranja, klimanja glavom o svemu što se njih ne tiče ili im konverira itd. Takav pristup akademske građane svodi na poslušne činovnike i poltrone. Za to postoje dva glavna razloga: podanički mentalitet, odnosno strah od sopstvenog neznanja – tj. mogućeg problematiziranja stečenog akademskog zvanja, mogućeg osporavanja referenci za njihov izbor u viša nastavno-naučna zvanja i sl. I zato se čuti, sve se podređuje sopstvenom interesu. Kada se profesorima s takvim shvatanjima dodaju i oni koji su neregularno doktorirali i potom izabrani u naučno-nastavna zvanja, protekcijom i korupcijom, onda se dođe do značajnog, ako ne i većinskog, broja univerzitetskih „uhljeba“. Kakve sve to ima reperkusije na cjelokupan nastavno-naučni i odgojno obrazovni proces na univerzitetu može se samo pretpostaviti, što je svakako tema za sebe. Kako je već naznačeno samo jedan, relativno mali broj univerzitetskih profesora bira se u zvanje profesor emeritus, a još manji broj ih se angažira u nastavi. Kada se tome doda i znatno veći broj umirovljenih univerzitetskih profesora u zvanju docenta ili vanrednog profesora, onda se dođe do jedne prilično brojne grupacije treće životne dobi. Svaka visokoškolska ustanova i svako društvo koje iole drži do znanja, povelu bi neku brigu o ovoj starosnoj grupaciji. Ustanovi bi to mogla biti i obaveza i interes, a pojedincima moralna pa i materijalna satisfakcija. Međutim, ta vrsta odnosa ne postoji. Univerzitetski profesori su i od univerziteta i od društva prepušteni sami sebi. Snalaze se na razne načine i iz različitih motiva: oni koji su psiho-fizički zdravi da i dalje budu korisni članovi akademske zajednice, drugi da zadovolje svoje intelektualne potrebe, a jedan broj i iz egzistencijalnih potreba.³

Jedan od ustaljenih načina je angažman po ličnom nahodjenju, volji i afinitetu u stručnim, naučnim i kulturnim udruženjima građana. Njima su oni potrebni jer svojim znanjem i iskustvom usmjeravaju rad tih udruženja i doprinose postizanju nekih konkretnih rezultata: tribine, simpoziji, naučni skupovi i dr. Jedan od autoru dobro poznatih primjera te vrste je rad UG „Društvo historičara“ Tuzla (osnovano 2002), kojim duže vrijeme rukovode umirovljeni univerzitetski profesori, koje je od 2011. godine izdalo 22 publikacije (časopisi, zbornici radova, studije), te organiziralo i održalo 11 naučnih skupova i konferencija.⁴ Značajan broj članova i saradnika ovog udruženja su upravo umirovljeni profesori.

Drugi primjer je također iz Tuzle. Naime, prepušteni sami sebi, umirovljeni univerzitetski profesori, u saradnji s jednim brojem mlađih radno-aktivnih kolega iz Tuzle, Bosne i Hercegovine i inozemstva, formirali su 2016. godine u Tuzli UG “Akademija društveno-humanističkih nauka“, s ciljem da okupe stručnjake iz sfere društvenih i humanističkih nauka, koje su u Tuzli konstantno marginalizirane. U viziji i misiji Akademije, između ostalog, konstatira se: „Akademija ne želi biti negacija nikoga i ničega, već promocija znanja zasnovanih na dosezanju naučne istine, a putem otvorenog sučeljavanja stavova po svim relevantnim društveno-humanističkim pitanjima, putem fluktuacije znanja iz razvijenih u manje razvijene djelove Bosne i Hercegovine i šireg evropskog i svjetskog prostora, afirmacije identiteta bosanskohercegovačkog društva u cjelini ali i u svakom njegovom

---

³ Ovdje treba imati u vidu činjenicu da je za uspješan nastavak rada u mirovini potreban različit nivo psiho-fizičkog zdravlja kod pojedinih naučnih profila, naprimjer, pojedinci iz sfere društveno-humanističkih nauka se po prirodi posla mogu duže i uspješnije baviti svojom profesijom nego što je to slučaj sa hirurzima ili nekim drugim medicinskim specijalistima, itd.

⁴ *Saznanja*, časopis za historiju, broj 11, UG „Društvo historičara“ Tuzla, Tuzla, 2024, 241-246.

segmentu: nacionalnom, vjerskom, kulturnom, tradicionalnom i dr.⁵ Akademija se distancira od političkih uticaja i partikularnih interesa i iskazuje otvorenost za sve one kojima je „naučna istina jedina zakletva“. Međutim, iako je Akademija iskazala značajnu upornost u primjeni naznačenih ciljeva i načela funkcioniranja i na tom planu polučila konkretne rezultate,⁶ ipak, njena angažiranost nije naišla na očekivano razumijevanje kod organa vlasti svih razina: općinskih, gradskih i kantonalnih, niti na bilo kakvu podršku Univerziteta. Za pretpostaviti je da je uzrok tome, između ostalog, njena distanciranost od vladajućih političkih struktura, što nije slučaj s Univerzitetom. Važno je istaći činjenicu da su okosnicu njenih aktivnosti činili upravo umirovljeni univerzitetski profesori tuzlanskog i drugih univerziteta, svakako uz aktivno učešće i jednog broja radnoaktivnih univerzitetskih profesora.⁷

Iz dva naznačena primjera evidentno je stanje odnosa univerziteta i vlasti prema nauci na jednom dijelu države (Tuzlanski kanton), ali se ono bitnije ne razlikuje na cijelom području Bosne i Hercegovine. Čak je u nekim sredinama s manjom univerzitetskom tradicijom daleko rigidnije. Ovo i pored toga što je donijeto više zakona o nauci na državnoj, entitetskim i kantonalnim razinama kao i u Brčko distriktu Bosne i Hercegovine, više dugoročnih strategija razvoja nauke na svim tim razinama, što funkcionira osam javnih univerziteta (četiri su osnovana poslije 1995) i oko 30-tak privatnih, te osim prijeratne Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, i više akademija nauka,⁸ više instituta iz sfere društvenih i humanističkih nauka itd. Dakle, stvorena je bar nominalno uzevši određena infrastruktura, što implicira i optimalne naučne domete. Međutim, to se prema analizi stručnjaka objavljenoj u revidiranoj naučnoj strategiji za razdoblje 2017–2022. nije dogodilo. To znači da kvantifikacija nije donijela očekivane rezultate (kvalitet), da Bosna i Hercegovina zaostaje u sferi nauke, što bi, logički, značilo neophodnost unapređenja kadrovske osnove nauke. Umirovljeni univerzitetski profesori su tome, na različite načine mogli (i mogu) da daju svoj doprinos. Oni koji su ih u tome trebali organizirati (angažmanom u nastavi, na projektima i dr.) tu potrebu i mogućnost nisu prepoznali, svakako iz više razloga. Takvo stanje istinskim menadžerima univerziteta i pravim naučnicima ne bi trebalo da konverira, niti državi i

---

⁵ Časopis *COSER (Contemporary scientific research – Savremena naučna istraživanja)*, broj 1, Akademija društveno-humanističkih nauka Tuzla, Tuzla, 2018, 240.

⁶ Između ostaloga, Akademija je bila suorganizator više međunarodnih i domaćih naučnih skupova s kojih su objavljeni zbornici radova, kreator idejnog projekta „Historija Tuzle“ (autor akademik Galib Šljivo, predsjednik Akademije), izdala prvi broj svoga časopisa *COSER (Contemporary scientific research – Savremena naučna istraživanja)* i dr.

⁷ U Tuzli također postoje i neke druge granske akademije, među kojima je Akademija medicinskih nauka (koju vodi akademik H. Tahirović), te Akademija tehničkih nauka i dr. o čijem radu je, nažalost, malo informirana šira javnost. Opravdanost njihovog postojanja i djelovanja se treba mjeriti jedino rezultatima rada, a ne političkom podobnošću njihovog vodstva i članstva.

⁸ Dejtonski ustav (Aneks 4 Okvirnog sporazuma za mir u BiH – *Dejtonski sporazum*, brošura, nedatirano) nauku je pozicionirao na nivou entiteta i kantona, uslijed čega je doveden u pitanje rad sedam prijeratnih institucija nauke i kulture, među kojima je i ANU BiH, čiji status državne akademije ni nakon 30 godina nije riješen. To je, između ostaloga, generiralo osnivanje više akademija sa ili bez nacionalnih predznaka, kao i više regionalnih istraživačkih centara. Država je nastojala da u skladu sa mogućnostima koje nudi Dejtonski ustav donese *Okvirni zakon o osnovama naučno-istraživačke djelatnosti i koordinaciji unutrašnje i međunarodne naučno-istraživačke saradnje Bosne i Hercegovine* („Službeni glasnik BiH“, br. 43/09), na osnovu kojeg je prvi put donijeta *Strategija razvoja nauke u Bosni i Hercegovini za period 2010-2015. godine*, koja „iz više ili manje objektivnih razloga nije u potpunosti realizirana“. Na bazi te strategije urađena je nova: *Strategija razvoja nauke u Bosni i Hercegovini 2017-2022. - revidirani okvirni dokument*, objavljena u „Službenom glasniku BiH“, broj 22/18. Slični dokumenti (zakon i strategija) donijeti su i za visoko obrazovanje na nivou Bosne i Hercegovine. Naime, Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvaliteta osnovana je *Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju u BiH*, objavljenim u „Službenom glasniku BiH“, broj 59/07.

društvu, u dobitku su samo kvazinaučne i dezintegrirajuće strukture bosanskohercegovačkog društva.

Nešto drugačije je stanje angažiranosti umirovljenih univerzitetskih profesora sarajevskog univerziteta iz najmanje dva razloga. Prvi, što ovaj univerzitet ima tradiciju postojanja, koja ga usmjerava da organi Univerziteta iznalaze mogućnosti za angažman svojih profesora i poslije umirovljenja, ili im svjesno prolongiraju odlazak u mirovinu u nekoliko akademskih godina, najčešće do navršanih 70 godina života (posebno za one koji nisu ispunili oba uslova za umirovljenje – godine staža i godine starosti), a biraju ih u počasno zvanje dok su u radnom odnosu.⁹ Tih nekoliko godina znače puno Univerzitetu, posebno za neke deficitarne kadrove, ali i profesorima koji su zadovoljavajućeg psiho-fizičkog zdravlja. Drugi razlog je što u Sarajevu ima više mogućnosti za angažman umirovljenih profesora, kakve su asocijacije Krug 99, Vijeće kongresa bosanskih intelektualaca i dr., zatim naučne i kulturne ustanove, strukovna i naučna udruženja, nacionalna udruženja, humanitarne organizacije i udruženja, razne organizacije civilnog društva itd. Svega toga nema u drugim sedam univerzitetskih centara, ili ih ima u znatno manjem broju.

Posebna i veoma važna mogućnost za angažman umirovljenih univerzitetskih profesora su privatni univerziteti. S obzirom na njihovu brojnost i potrebe, njihova saradnja se nameće kao prirodan slijed obostranih interesa. Pošto ne mogu utjecati na tu saradnju, javni univerziteti nastoje onemogućiti angažman svojih radno-aktivnih profesora na privatnim, konkurentskim, univerzitetima, što djeluje ograničavajuće na akademska prava i slobode i u biti šteti razvoju nauke, ali se time povećava mogućnost za angažman umirovljenih profesora. Ovaj vid saradnje je u intenzivnoj primjeni, ali se vremenom smanjuje, s obzirom da i privatni univerziteti sve više proizvode i angažiraju svoje nastavno-naučne kadrove. S druge strane, umirovljeni univerzitetski profesori su u mogućnosti da se angažiraju u nastavi samo određeno vrijeme, dok im to omogućava njihovo psiho-fizičko stanje, ali poslije toga kada su, kao i svi drugi građani u stanju potrebe, ta briga treba da bude predmet šire društvene zajednice.

Sudbina umirovljenih univerzitetskih profesora

Generacije umirovljenih univerzitetskih profesora, uglavnom rođenih prije 1960. godine, svoja su naučna i akademska znanja i zvanja sticali pod veoma teškim okolnostima. Mali broj ih je bio u prilici da se koristi dometima informacionih tehnologija, interneta i drugih elektronskih mreža. Uglavnom se do znanja dolazilo direktnim boravkom u arhivima i bibliotekama, institucijama nauke i kulture, i iz nesređenih izvora tražile relevantne spoznaje na zadatu temu – kao da se „igla traži u plastu sijena“. Bavljenje naukom za njih je bukvalno značilo odricanje od porodičnih i drugih životnih obaveza i potreba. Rijetki su oni koji su u takvim uvjetima magistrirali za dvije, a doktorirali za četiri godine, obično je to trajalo duže. Osobnosti tako sistematski na duže vrijeme sticanog znanja i zvanja su, u odnosu na

---

⁹ Takva mogućnost npr. na Tuzlanskom univerzitetu ne postoji. Dugo vremena je, koliko doseže pamćenje autora ovih redova, svakodnevno potvrđivano u komunikaciji s kolegama, u primjeni nulta tolerancija prema onima koji ispune uslove za odlazak u mirovinu. Drastičan primjer je početak 2011. godine, kada je tada novoizabrani rektor, i pored uredno potpisanih ugovora s prethodnim rektorom o produženju ugovora do kraja akademske godine – do 31. 09. 2011. godine, poslao u mirovinu dva od svega tri redovna profesora s Filozofskog fakulteta (s 62. odnosno 63 godine starosti) i jednu (jedinu) vanrednu profesoricu s Odsjeka za Pedagogiju–psihologiju u 59. godini života. Da je u pitanju najblaže rečeno neakademska (autokratska) ponašanja rektora dokaz je i to što im je onemogućio izbor u počasno zvanje, a spriječio je njihov angažman na nekim drugim univerzitetima. U pozadini svega toga je politička korupcija, iznad svega karijerizam (smatrajući da njihovim odstranjivanjem onemogućava druge zaposlenike da spoznaju istinu o njemu, te da istovremeno osigurava podršku grupe bliskih saradnika – uglavnom njegovim postupcima neregularno izabranih, što je tema za sebe).

aktuelno informatičko doba, evidentne. Međutim, u praksi se to, u smislu temeljitosti/prednosti, ne prepoznaje, ta činjenica se ne prihvata, moguće i zbog toga što je sistem vrijednosti poremećen, ne doktoriraju isključivo oni koji imaju dispozicije i rezultate, kako je to bilo ranije, već je sve više doktora nauka iz redova onih koji imaju novac. Sve više je među doktorantima onih koji su bliski, ili su to bili, političkim elitama, porodičnim i drugim lobijima. U Tuzli se pričalo, i pisalo, da je doktorantom postao kandidat na temu koju mu je neko preveo s engleskog na bosanski jezik, da je kandidatu mentor napisao doktorat, da pojedincima naučne reference (članke) pišu drugi za novac itd. Sve to nisu apstraktne priče, niti apstraktne osobe, već konkrentni ljudi, stranački tajkuni, koji sve pravdaju „snalažljivošću“, kupujući tako zvanje koje nema pokriće u znanju, a praktično ostajući na nivou znanja srednjoškolskih profesora. To je najrašireniji oblik korupcije u visokom obrazovanju (na javnim univerzitetima), puno teži od direktne kupovine diploma, bukvalno srozavanje vrijednosti obrazovanja i nauke, vodeći ih u sunovret k potpunoj moralnoj dekadenci. I kada takvi pojedinci naprave neku naučnu glupost, i mediji je obznane, oni se opet „snađu“, bukvalno se otkupe novcem. Svi se učute, univerzitet i vlasti, a i mediji koje pokrije „zaborav“ – svakako ne slučajno, kao i šira javnost kojom političke elite vješto manipuliraju.¹⁰ Tamo gdje su takve strukture postale dominirajuće nemaju se čemu nadati ni zaslužni profesori u radnom odnosu, a kamoli umirovljeni univerzitetski profesori.

Iz naznačenih i brojnih drugih razloga univerziteti i društvo ne prepoznaju potrebu da ovu starosnu strukturu organiziraju po mjeri njihovih potreba i mogućnosti, te da sve to bude na način da svi od toga imaju koristi. Jedino se nekih od njih sjete političke stranke u predizborno vrijeme: da im ukažu na izbornu strategiju, da napišu ili bar rediguju stranački program, da za njih prikupe glasove i dr. Na ove izazove nasjednu samo rijetki, poneki plagijator, ali i to kratko traje. Opet su svi na „leđini“. Kada obilježava godišnjicu, ili piše monografiju, univerzitet je okrenut sadašnjosti, kao da je s neba pao, zaboravljajući na stvaraoce i pregoce koji su utkali značajan dio svoga života u njegove temelje.¹¹ Umirovljeni profesori se ni tada ne pozivaju, bar iz neke kurtozije, jer oni su s njima u mentalnoj barijeri, tako da bi ih pojavljivanje zaslužnih umirovljenih profesora na svečanostima te vrste, direktno suočavalo s minulim vremenima i činilo inferiornim, a oni tu mogućnost ne žele ni pretpostaviti. Zato je, po njima, najučinkovitije da sve prije njih ide u zaborav, zamišljajući da „od njih svijet počinje“. A ta vrsta „kratkog pamćenja“ nije saveznik ni univerzitetskoj, a ni široj društvenoj zajednici.¹²

---

¹⁰ Tuzlanska i šira javnost je upoznata sa činjenicom da su u jednom osnovnoškolskom udžbeniku historije, u dejtoskoj Bosni i Hercegovini, objavljeni sadržaji u kojima su na neki način izjednačeni ratni zločinci i neki predstavnici legalnih ratnih bosanskohercegovačkih vlasti. Pažnja javnosti je tada usmjerena prema odgovornosti jednog od recenzenata s pozicije univerzitetskog profesora, i nadležnog ministra/ice koji je odobrio njegovu primjenu. Tražilo se povlačenje udžbenika iz škola i sankcije za ministra/icu i recenzenta, a izdavačka kuća je najavila tužbu za obeštećenje. Slučaj je riješen tako što je recenzent (tajkun), uz posredovanje ministra/ice, putem nagodbe, nadoknadio izdavaču štamparske izdatke i moguću dobit u iznosu od nekoliko desetina hiljada KM. Nakon toga je sav tiraž povučen iz upotrebe. Koliko je i da li je šta „isplaćeno“ najglasnijim medijima nije poznato, ali sudeći po tome da je sva priča odmah prestala, ostavlja sumnju na umreženost svih njenih aktera. Važno je napomenuti i to da su svi akteri na neki način, direktno ili indirektno, bili pod utjecajem nekih tada vladajućih političkih opcija. Svi su abolirani od odgovornosti. Politika je i u ovom slučaju bila glavni arbitar.

¹¹ Karakterističan primjer je monografija „Četrdeset godina Univerziteta u Tuzli (1976-2016)“, u kojoj glavni urednik i koautor, bukvalno preferira aktuelno stanje, svoj studijski profil koji je relativno kasno otvoren, a dobro marginalizira neke druge kudikamo starije i respektabilnije (po broju diplomanata i dr.) studijske odsjeke, tako da ih u cijeloj monografiji uzgredno pominje samo na jednom mjestu. To čini slikom i riječju. Tako se, nažalost, stvara kriva predstava, blijeđa i suviše uopćena slika Univerziteta.

¹² U eks jugoslavenskoj i svjetskoj arhivskoj teoriji i praksi u primjeni je stajalište da su univerzitetski arhivi vrsta specijalnih arhiva, tj. da se njihov arhivski fond čuva u okviru univerziteta, svjedočeći o tome kako je isti stasavao. I u Bosni i Hercegovini je taj pristup u primjeni. Suprotno tome, Univerzitet u Tuzli je 2012. godine, po nagodbi rektora Univerziteta i direktora Arhiva - stranačkih kolega, predao fond Arhivu Tuzlanskog

Kada se ima na umu sve naprijed naznačeno: iskustvo, tradicija, legislativa, praksa i dr., nameće se zaključak da su umirovljeni univerzitetski profesori razapeti između potreba i mogućnosti na planu nastavno-naučne angažiranosti. Ostavljeni i zaboravljeni od strane svojih univerziteta i bosanskohercegovačkog društva, prinuđeni su da sami traže mogućnosti nekog angažmana. Individualnih mogućnosti je više, o nekima je već bilo riječi: angažman na privatnim univerzitetima, u stručnim i naučnim asocijacijama, na projektima, kulturnim udruženjima i dr.¹³ Zajedničkih asocijacija, koje su oni formirali i njima rukovodili, bilo je veoma malo. Svi ti postojeći i drugi mogući oblici samoorganiziranja, u formi udruženja građana bilo kakve provenijencije, uslijed nemogućnosti da osiguraju stabilne izvore finansiranja, veoma teško mogu opstati duže vrijeme. Entuzijazam sam po sebi ne rješava pitanje učinkovitosti rada takvih asocijacija, potrebna su grand (programska) sredstva države bar u neophodnoj mjeri. U tome su im konkurentna udruženja koja se naslanjaju na javne ustanove i djeluju u sinergiji s njima. Jer, za njih je osigurana sva infrastruktura: prostor, oprema, administracija, informatička podrška i dr. Ta udruženja imaju oslonac na ustanovu, na druge srodne ustanove i njihove kadrove itd., a time i mogućnost da realiziraju više zahtjevnije projekte, što im u pristupu donosi prednost kod mogućih sufinansijera. Univerzitetski profesori, odbačeni od svojih univerziteta, nemoćni su da izdrže konkurenciju onih koji kao zaposlenici u ustanovama za državne plaće rade na realizaciji posebnih (više privatnih) projekata. Pošto svaka univerzitetska sredina ima svojih specifičnosti, kao i svaka naučna oblast, a i broj umirovljenih univerzitetskih profesora nije svuda isti, bilo bi isuviše apstraktno protežirati bilo koji od naznačenih oblika organiziranja i djelovanja kao jedino moguće ili najpovoljniji. Ipak, pored saradnje s privatnim univerzitetima, što se doima kao nastavak (produženje) njihovog rada, koja je najprirodnija, i rada na projektima pri odgovarajućim asocijacijama, zaslužuju pažnju i pokušaji samoorganiziranja u stručno-naučna udruženja, jer u njima mogu da ostvare, ili bar da započnu, realizaciju vrijednih naučnih projekata. Kada te projekte prepozna društvena sredina, država i društvo, onda je sasvim za očekivati da ih prihvati kao svoje i preuzme brigu o njihovoj realizaciji.

Zaključak

Umirovljeni univerzitetski profesori čine, po mnogo čemu, zasebnu strukturu u skupini osoba treće životne dobi. Uglavnom su to umirovljeni profesori javnih univerziteta, koji su gradili univerzitetsku karijeru u znatno drugačijim okolnostima od generacija aktuelnih univerzitetskih profesora, u vrijeme pozitivne selekcije u obrazovanju, kada se jedino na dispozicijama zasnovanom upornom zalaganju i radu, uspijevalo desegnuti do ranga intelektualne elite tipa univerzitetskog profesora. Između ostaloga, i zbog toga ih je bilo isuviše malo spram potreba visokog obrazovanja. Sistemske i druge vrijednosne društvene

---

kantona Tuzla, i tako ga iz uslovnog univerzitetskog smjestio u neuslovan arhivski prostor, što je nonsens svoje vrste. Više vidjeti: Azem Kožar, A. (2020), Univerzitetski arhivi u legislativi i praksi arhivske službe Bosne i Hercegovine, *Atlanti*, časopis za savremenu arhivsku teoriju i praksu, br. 31, Međunarodni institut arhivskih znanosti Trst/Maribor; Lemić, V. (2019/20), Sveučilišni arhivi. Globalna iskustva i perspektive u Hrvatskoj, *Glasnik arhiva i AU BiH*, broj 49/50, Sarajevo, 7-23.

¹³ Među brojnim primjerima učinkovitog samoangažmana umirovljenih univerzitetskih profesora, vrijedno pažnje je istaći dva autoru bliže poznata slučaja. Prvi je akademik ANU BiH Enver Mandžić, koji se poslije umirovljenja posvetio organizaciji i djelovanju Umjetničke galerije u Tuzli, koja je dala i daje značajan pečat kulturnim i umjetničkim zbivanjima u ovom gradu. Drugi primjer je neumorni, izuzetno agilni umirovljeni univerzitetski profesor Enes Kujundžić iz Sarajeva, orijentalista i kulturolog, vrlo aktivni pisac, popularizator i kreator pitanja i rješenja koja se tiču nematerijalnog (i materijalnog) kulturnog naslijeđa. Svojim radom udahnuo je osoben kulturni duh svom rodnom Gornjem Rahiću, a saraduje u brojnim časopisima, učestvuje na naučnim skupovima i praktično entuzijatski „hrani“ sebe i šire okruženje.

promjene, kroz koje su dostojanstveno prolazili, vremensko-biološkim tokovima su ih dovele do statusa umirovljenika.

Bosanskohercegovački javni univerziteti ne prepoznaju potrebu posebne brige o ovoj grupaciji, izuzimajući neke pojedinačne primjere, a to je slučaj i s državom i društvom. Nalazeći se u brojnoj i za društvo opterećujućoj grupaciji umirovljenika, prisiljeni su da se sami snalaze, bar u vrijeme trajanja kakvih-takvih psihofizičkih sposobnosti i mogućnosti (uglavnom desetak narednih godina) da i dalje rade i stvaraju. Različiti su oblici i sadržaji njihovog angažmana: na privatnim univerzitetima, u strukovnim udruženjima i drugim asocijacijama, u nacionalnim kulturnim društvima, nevladinim i drugim organizacijama. U tome oni, koliko je poznato, postižu zavidne rezultate. Otuda se prirodno postavlja pitanje: da li bi taj doprinos bio još veći da su adekvatno organizirani od strane univerziteta i podržani od društva? Odgovor je bez sumnje potvrđan, makar se radilo o nekom obliku njihovog samoorganiziranja. Svrha ovoga priloga je da na tom planu dade svoj skromni doprinos.

UNIVERSITY PROFESSORS IN THE THIRDAGE

Conclusion

Retired university professors constitute, in many ways, a separate structure in the group of elderly people. They are mostly retired professors of public universities, who built their university careers in significantly different circumstances than the generations of current university professors, at a time of positive selection in education, when only disposition-based persistent effort and work managed to rise to the rank of intellectual elite of the university professor type. Among other things, this is why there were too few of them compared to the needs of higher education. Systemic and other value-based social changes, through which they passed with dignity, led them to the status of retirees through time-biological flows.

Bosnian-Herzegovinian public universities do not recognize the need for special care for this group, with the exception of some individual examples, and this is also the case with the state and society. Being part of a large and burdensome group of retirees for society, they are forced to manage on their own, at least for the duration of some psychophysical abilities and possibilities (mostly the next ten years) to continue working and creating. The forms and contents of their engagement are different: at private universities, in professional associations and other associations, in national cultural societies, non-governmental and other organizations. In this, as far as is known, they achieve enviable results. Hence the natural question arises: would this contribution be even greater if they were adequately organized by the university and supported by society? The answer is undoubtedly affirmative, even if it were some form of their self-organization. The purpose of this article is to make its modest contribution in this regard.

Literatura

Grupa autora, Četrdeset godina Univerziteta u Tuzli (1976-2016), Univerzitet u Tuzli, Tuzla, 2016.

Dejtonski sporazum, brošura, nedatirano.

COSEK (Contemporary scientific research – Savremena naučna istraživanja), broj 1, Akademija društveno-humanističkih nauka Tuzla, Tuzla, 2018.

Kožar, A. (2020), Univerzitetski arhivi u legislativi i praksi arhivske službe Bosne i Hercegovine, *Atlanti, časopis za suvremenu arhivsku teoriju i praksu*, br. 31, Međunarodni institut arhivskih znanosti Trst/Maribor.

Lemić, V. (2019/20), Sveučilišni arhivi. Globalna iskustva i perspektive u Hrvatskoj, *Glasnik arhiva i AU BiH*, broj 49/50, Sarajevo, 7-23.

Okvirni zakon o visokom obrazovanju u BiH, „Službeni glasnik BiH“, broj 59/07.

Okvirni zakon o osnovama naučno-istraživačke djelatnosti i koordinaciji unutrašnje i međunarodne naučno-istraživačke saradnje Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br. 43/09),

Štampane publikacije, stručni i naučni skupovi, *Saznanja, časopis za historiju*, broj 11, UG „Društvo historičara“ Tuzla, Tuzla, 2023, 243-246.

Strategija razvoja nauke u Bosni i Hercegovini za period 2010-2015.godine, „Službeni glasnik BiH“, broj 12/10.

Strategija razvoja nauke u Bosni i Hercegovini 2017-2022.- revidirani okvirni dokument, „Službeni glasnik BiH“, broj 22/18.

VJERA KAO SUPORT KVALITETNIJEM ŽIVOTU STARIJIH OSOBA

Sažetak

Starenje i starost predstavljaju kompleksan fenomen koji obuhvaća biološke, psihološke i socijalne aspekte života pojedinca. . S druge strane, religija i vjera igraju značajnu ulogu u formiranju svjetonazora i identiteta pojedinca. Religija je povezana s poboljšanim fizičkim i mentalnim zdravljem, a religiozni ljudi su uvjereni da „ Božja intervencija“ olakšava te dobrobiti. Neposredne vjerske aktivnosti mogu doprinjeti fizičkoj mobilnosti starijih osoba i na taj način utjecati na fiziološke i metaboličke procese organizma. Aktivno vjersko participiranje je posebno važno za duhovno i mentalno zdravlje starijih osoba .

U ovom smo radu na teorijskoj razini istraživali koliko religioznost i aktivno ispoljavanje vjere pomaže kvalitetnom starenju.

Ključne riječi: Starost,vjera, religija, kvaliteta života, zdravlje.

Abstract

Aging and old age represent a complex phenomenon that encompasses biological, psychological and social aspects of an individual's life. . On the other hand, religion and faith play a significant role in the formation of an individual's worldview and identity. Religion is associated with improved physical and mental health, and religious people are convinced that "divine intervention" facilitates these benefits. Direct religious activities can contribute to the physical mobility of older people and thus influence the physiological and metabolic processes of the body. Active religious participation is particularly important for the spiritual and mental health of older people.

In this paper, we investigated at a theoretical level how religiosity and active expression of faith help quality aging.

Keywords: Age, faith, religion, quality of life, health.

Pojmovno određenje starosti i starenja

Starost je prirodni proces, a ne a

1. 65-75 godina definira mladu starost i prijelazno razdoblje od radnog vijeka do umirovljenja.
2. 75-85 godina definira naprednu starost i razdoblje u kojem se počinju uočavati funkcionalni gubici.
3. 85 godina i više definiraju vrlo naprednu starost i razdoblje koje zahtijeva posebnu njegu i podršku.

Biološki gledano, starenje je posljedica utjecaja nakupljanja širokog raspona molekularnih i staničnih oštećenja tijekom vremena. Dakle, to dovodi do postupnog pada tjelesne i mentalne sposobnosti, sve većeg rizika od bolesti, a u konačnici i smrti. Te su promjene obično dosljedne i povezane su s dobi osobe u godinama. Starenje a starenja ne počinje u isto vrijeme kod svih, pa čak ni svi organi iste osobe ne stare istom brzinom.

Prema podacima 2015. godine stanovništvo starije od 65 godina činilo je 8,5% (617 milijuna) svjetske populacije. Prema izvješću "*An Aging World: 2015*", procjenjuje se da će se ta stopa povećati na 17% i da će broj starijih osoba doseći 1,6 milijardi 2050. godine. Stanovništvo starije od 65 godina što je 48 milijuna u SAD-u je procjenjuje se na 88 milijuna u 2050. godine. U zemljama Europske unije, s druge strane, stopa stanovništva starijeg od 65 godina u ukupnom stanovništvu iznosila je 18% u 2010., a procjenjuje se da će doseći 30% do 2060. godine (Kowal, Goodkind, He, 2016: 16).

Biološko, psihološko i socijalno starenje

U područjima gerontologije postoji razlika između biološke i kronološke dobi, koja se može koristiti kao osnova za tvrdnje o zakonskoj promjeni starosne dobi. Dok se kronološka dob odnosi na stvarnu količinu vremena u kojem je osoba postojala, biološka dob odnosi se na epigenetsku promjenu i metilaciju DNK koji izražavaju koliko je sposobna i funkcionira i ima li bolesti povezanih sa starošću (Novak, 2012). Dok kronološka dob raste jednakom brzinom za sve, biološka ne. Kako starimo je izvan naše kontrole. Na to prvenstveno utječe genetika, ali istraživanja bacaju svjetlo na to kako na starenje mogu utjecati vanjski čimbenici, uključujući prehranu, tjelovježbu, stres i pušenje i tomu slično. Također, biološko starenje prikazuje usporavanje, promjene u funkcijama organizma s vremenom.

Psihološko starenje može se promatrati kao kontinuirana borba za identitet, tj. za osjećaj koherentnosti i smisla u mislima, osjećajima i postupcima. Uspjeh ovisi o sretnoj sinkronizaciji promjena kroz život u različitim dijelovima osobnog ja. U drugoj polovici života potrebno je napraviti neke promjene u osobnim vrijednostima kako bi se očuvao identitet u starosti, a svaka nova starija generacija će zadovoljiti taj zahtjev sa svojom specifičnom i povijesnom pozadinom. U najužem smislu psihološko starenje se može definirati kao promjene u psihičkim funkcijama, prilagodbi ličnosti na starenje kao i vlastita percepcija starenja.

Lovreković i Leutar (2010) psihološko starenje definiraju kao mogućnost pojedinca da se adaptira na promjene u okolini u kojoj živi, te se proces starenja odnosi na sam proces promjena u psihičkim funkcijama i tijekom prilagodbe pojedinca. Naime, prema psihologiji postoji dosta promjena kod starih osoba koje se odnose na inteligenciju i pamćenje. Točnije, starije osobe su sklonije na teškoće u pamćenju, slabom zapamćivanju novog sadržaja, zaboravljanju i gubljenju predmeta i slično.

Socijalno starenje odnosi se na promjene u ulogama i odnosima osobe, kako unutar mreže rodbine i prijatelja, tako i u formalnim organizacijama kao što su radno mjesto i bogomolje. Iako se socijalno starenje može razlikovati od pojedinca do pojedinca, ono je također pod dubokim utjecajem percepcije starenja koja je dio kulture društva. Ako društvo gleda na starenje pozitivno, socijalno starenje koje doživljavaju pojedinci u tom društvu bit će pozitivnije i ugodnije nego u društvu koje na starenje gleda negativno.

Lovreković i Leutar (2010) socijalno starenje definiraju kao izmjenu socijalne uloge pojedinaca u društvu. Smatraju kako je socijalno starenje usko povezano s kronološkom dobi. Za socijalnu starost se smatra da je to razdoblje između 65. godine života kad osobe iz radno aktivne faze prelaze u mirovinu, odnosno umirovljeničko doba. Za osobu, pitanje socijalne dobi, između ostalog, znači društvenu marginalizaciju, često usamljenost i smanjena sredstva za život, za društvo životni teret neproduktivnih starijih osoba, povećanu potrošnju, koja je često najvažniji Jedan od tereta. svih razvijenih zapadnih društava je fiskalni izdatak. Gubitak društvene uloge koja prvenstveno utječe na aktivnost pojedinca (uglavnom zbog odlaska u mirovinu) često rezultira gubitkom motivacije za obavljanje bilo koje aktivnosti. Što je veća društvena motivacija, pojedincu je teže pronaći pravu motivaciju nakon gubitka radne uloge ili društvenog statusa.

Društvena uključenost osoba starije životne dobi

Socijalnu uključenost se može promatrati kao proces poboljšanja uvjeta za pojedince i grupe za sudjelovanje u društvu ili točnije proces poboljšanja sposobnosti, mogućnosti i dostojanstva ljudi koji su u nepovoljnom položaju na temelju njihov identitet, sudjelovati u društvu. Socijalna uključenost je višedimenzionalna: obuhvaća društvene, političke, kulturne i ekonomske dimenzije i djeluje na različitim društvenim razinama. Najrelevantniji aspekti mogu se grupirati u tri međusobno povezane domene: tržišta, usluge i prostori.

Tri domene predstavljaju i prepreke i prilike za uključivanje. Također je relacijski: proizvod je nejednakih odnosa moći u društvenim interakcijama. Konačno, socijalna uključenost je dinamična, utječe na ljude na različite načine iu različitim stupnjevima tijekom vremena i kritički ovisi o sposobnostima, mogućnostima i dostojanstvu ljudi koji su nejednako raspoređeni među društvenim skupinama i utječu na njih. Budući da je usredotočena na procese i odnose, socijalna uključenost nadopunjuje koncept nejednakosti, koji se više usredotočuje na razlike između različitih kategorija ljudi (Bondevik, Skogstad, 2000).

Društvene veze pozitivno pridonose dugovječnosti pojedinca. Intelektualna i društvena aktivnost imaju izvrsne učinke na kognitivne funkcije i smanjenje stresa. Uključivanje u društvo i zajednicu ima važnu ulogu u prihvaćanju novih životnih uvjeta. Socijalna podrška definira se kao obuhvaćanje društvenog života pojedinca i davanje mu jasne uloge i svrhe. Povezan je s pozitivnim zdravstvenim pokazateljima, kao što su smanjena smrtnost i morbiditet.

Oženjene osobe pokazale su povoljniju povezanost s boljim kardiovaskularnim, imunološkim, psihološkim i bihevioralnim karakteristikama. Neka istraživanja su pokazala da osobni angažman u društvenim aktivnostima može dovesti do nižeg krvnog tlaka. Međutim, odlazak u mirovinu za neke ljude ima suprotan učinak. Ove osobe su tjeskobne i zabrinute zbog niza problema koji se mogu pojaviti, poput financijskih problema. Može doći do gubitka socijalnih kontakata, što rezultira razvojem psihičke pasivnosti, osjetljivosti, povlačenja u sebe, te u konačnici povlačenjem u sebe.

Iz perspektive mladih, socijalna inkluzija je proces samoostvarenja pojedinca unutar društva, prihvaćanja i prepoznavanja vlastitih potencijala od strane društvenih institucija, integracije (kroz studij, zapošljavanje, volonterski rad ili druge oblike sudjelovanja) u mrežu društvenih odnosa u zajednica. U današnjim europskim društvima koncept je relevantan za sve mlade ljude jer je mladost životna faza u kojoj mladi ljudi prelaze iz obiteljske ovisnosti u autonomiju unutar šireg društva u okolnostima koje se brzo razvijaju (Bondevik, Skogstad, 2000). To ima posebno značenje za one mlade ljude koji dolaze iz nepovoljnih sredina i žive u nesigurnim uvjetima. Za njih socijalna uključenost podrazumijeva rušenje raznih barijera prije nego što steknu socijalna prava kao punopravni članovi društva. No, je li tako i za starije osobe?

Općenito, svuda u svijetu osobe starije dobi su u znatno manjoj mjeri uključene u razne društvene aktivnosti, događaje i slično u odnosu na mlađu populaciju. Točnije, stariji su uobičajeno socijalno isključeni iz mnogih aktivnosti, što može rezultirati mnogim teškoćama, kao što su usamljenost, manjak društvene podrške, povlačenje u sebe, društvena izolacija i slično.

U starijoj dobi usamljenost je jedan od vodećih problema zasigurno. Ako se promatra socijalna isključenost, općepoznato je da označava život bez partnera, socijalnih kontakata, društvene podrške i slično, što je naravno teško za mlade osobe, a ne za starije kojima je u tim godinama svaka podrška dobrodošla kako se ne bi osjećali usamljeno. Također, stariji ljudi koji su izloženo socijalnoj isključenosti podložniji su mentalnim bolestima, lošem zdravstvenom stanju, demenciji pa čak i preuranjenoj smrti. Stoga, uvijek se potrebno obratiti pozornost na to da stariji ljudi imaju dovoljnu društvenu podršku, od strane prijatelja, poznanika, obitelji i tomu slično kako se ne bi osjećali odbačeno.

Kvaliteta života osoba starije životne dobi

Kvaliteta života opća je dobrobit pojedinaca i društava, koja ocrtava negativne i pozitivne značajke života. Sastoji se od očekivanja pojedinca ili društva za dobrim životom. Ta se očekivanja vode prema vrijednostima, ciljevima i socio-kulturnom kontekstu u kojem pojedinac živi. Služi kao referenca prema kojoj pojedinac ili društvo mogu mjeriti različite domene osobnog života. Kvaliteta života uključuje sve, od tjelesnog zdravlja, obitelji, obrazovanja, zaposlenja, bogatstva, sigurnosti, slobode, vjerskih uvjerenja i okoliša.

Kvaliteta života važan je pojam na polju međunarodnog razvoja, jer omogućuje analiziranje razvoja u mjerama širim od životnog standarda. Unutar teorije razvoja, međutim, postoje različite ideje o tome što predstavlja poželjnu promjenu za određeno društvo, a različiti načini na koje institucije definiraju kvalitetu života oblikuju način na koji ove organizacije rade na njegovom poboljšanju u cjelini (Vuletić sur., 2011).

Pojam kvaliteta života je inherentno dvosmislen, jer se može odnositi i na iskustvo koje pojedinac ima o svom vlastitom životu i na životne uvjete u kojima se pojedinci nalaze. Stoga je kvaliteta života vrlo subjektivna. Dok jedna osoba može definirati kvalitetu života prema bogatstvu ili zadovoljstvu životom, druga ga osoba može definirati u smislu sposobnosti (npr. sposobnost živjeti dobar život u smislu emocionalne i fizičke dobrobiti). Osoba s invaliditetom može prijaviti visoku kvalitetu života, dok zdrava osoba koja je nedavno ostala bez posla može prijaviti nisku kvalitetu života. Unutar arene zdravstvene skrbi, kvaliteta života se promatra kao višedimenzionalna, koja obuhvaća emocionalno, fizičko, materijalno i društveno blagostanje.

Starije osobe mogu patiti od višestrukih zdravstvenih poremećaja zbog osjetljivosti na mnoge tjelesne i psihičke smetnje. Na kvalitetu života starije populacije mogu utjecati brojni okolišni čimbenici. Starenje kao prirodni proces života posljedica je postupnih promjena u metaboličkoj aktivnosti organa i onesposobljenosti regeneracijskih sposobnosti stanica. Širom svijeta

prosječni životni vijek ljudi raste. Nekoliko čimbenika uključujući nasljedstvo, stil života i zdravu prehranu, izbjegavanje pušenja i tjelesnu aktivnost mogu utjecati na dugovječnost života. Loši ekonomski, kulturni, obrazovni i zdravstveni uvjeti te neadekvatne društvene interakcije mogu rezultirati lošom kvalitetom života starijih osoba (Bowling, Zahava, 2004). Kronične bolesti kao što su dijabetes melitus, koronarne bolesti srca, osteoporoza i cerebrovaskularne su najčešće bolesti u starijih osoba. Ove smetnje koje uzrokuju medicinske, socijalne i psihološke probleme mogu umanjiti tjelesne funkcije i kvalitetu starijih osoba u zajednici. Brown, Bowling i Flynn (2004) ističu da su za kvalitetu života u starijoj dobi osobito su važne sljedeće domene: zdravstveno stanje i funkcionalna sposobnost starijih, osjećaj korisnosti/beskorisnosti za druge ljude, mreža društvenih odnosa, percipirana razina socijalne podrške, financijska situacija i kvaliteta stanovanja.

Svim ljudima starije životne dobi valja osigurati kvalitetu življenja, posebice im treba pružiti osjećaj zahvalnosti, brige, kao i uvažavanja. Oni su u svom životu tu brigu i zahvalnost davali drugima, a sada je ona potrebna njima i stoga je važno da se svaka osoba, pa i starija uključi u neku djelatnost zajednice u kojoj živi kako bi se osjećala ispunjenije.

Pojam i definicija religioznosti

S aspekta psihologije postoji mnogo različitih definicija religioznosti, no istaknut ćemo sljedeću „Religija je sustav shvaćanja, vjerovanja, ponašanja, obreda i ceremonija, pomoću kojih pojedinci ili zajednica stavljaju sebe u odnos s Bogom ili s nadnaravnim svijetom i često u odnos jednih s drugima, te od kojega (sustava) religiozna osoba dobiva niz vrednota prema kojima se ravna i prosuđuje naravni svijet“ (Ćorić, 2003: 21).

Religija, odnos ljudskih bića prema onome što smatraju svetim, svetim, apsolutnim, duhovnim, božanskim ili vrijednim posebnog poštovanja. Također se uobičajeno smatra da se sastoji od načina na koji se ljudi nose s krajnjim brigama o svojim životima i njihovoj sudbini nakon smrti. U mnogim tradicijama, ovaj odnos i ove brige izražene su u smislu nečijeg odnosa ili odnosa prema bogovima ili duhovima; u humanističkim ili naturalističkim oblicima religije, oni su izraženi u smislu nečijeg odnosa ili stavova prema široj ljudskoj zajednici ili prirodnom svijetu.

Religija je skup organiziranih uvjerenja, praksi i sustava koji se najčešće odnose na vjerovanje i obožavanje vladajuće sile kao što je osobni bog ili neko drugo nadnaravno biće. Iako je ovo osnovna definicija, postoji mnogo različitih shvaćanja što je religija i nisu sve religije usredotočene na vjeru u boga, bogove ili nadnaravne sile (Wulff, 2010). Religija često uključuje kulturna uvjerenja, svjetonazore, tekstove, proročanstva, objave i moral koji imaju duhovno značenje za pripadnike određene vjere, a može obuhvatiti niz praksi uključujući propovijedi, rituale, molitvu, meditaciju, sveta mjesta, simbole, trans, i gozbe. Postoji mnogo različitih vrsta religija, uključujući glavne svjetske religijske tradicije koje su nadaleko poznate, kao i mnogo manje poznate sustave vjerovanja manjih populacija. Neki od njih predstavljaju monoteizam, ili vjeru u jednog boga, dok su drugi primjeri politeizma ili vjere u više bogova.

Religija može služiti u različite svrhe. Religija može biti izvor utjehe i vodstva. Može pružiti osnovu za moralna uvjerenja i ponašanja. Također može pružiti osjećaj zajedništva i povezanosti s tradicijom. Neka istraživanja čak sugeriraju da može imati utjecaja na zdravlje. Religija može pridonijeti osjećaju zajedništva, pružiti podršku i dati vodstvo. Također se pokazalo da ima utjecaj na fizičko i mentalno zdravlje. Religija također može utjecati na mentalno zdravlje na pozitivan i negativan način. Religija može poslužiti kao izvor utjehe i snage kada su ljudi pod stresom (Hill, 2005). Religija također može igrati ulogu u pomaganju ljudima da se nose s mentalnim zdravstvenim stanjima. Ljudi se često okreću svojim

religioznim uvjerenjima kako bi se nosili sa simptomima mentalne bolesti i pomogli u upravljanju stresom. Istraživanja su također pokazala da se religiozni ljudi često prvo obraćaju vjerskom svećenstvu kada im je potrebno liječenje za mentalno zdravlje.

Pojam i definicija vjere

Koncepti vjere i religije su usko isprepleteni, iako ne uvijek suovisni. Nakon stoljeća rasprave, znanstvenici tek trebaju postići zajedničko razumijevanje i definiciju religije. Religija je društveni i kulturni sustav koji se temelji na ritualima, praksama i organizacijama. Iako je religija ljudska konstrukcija, često se gradi oko boga ili božanstva koje ljudi obožavaju. Vjera i vjerovanje u isto božanstvo ono je što okuplja ljude i ono što ih tjera da poboljšaju i proširuju svoje zajednice. Ipak, pojam vjere ne mora nužno biti povezan s religijom.

Pojam “vjera” podrazumijeva odanost, povjerenje i vjernost. Iako se ova dva koncepta mogu činiti zamjenjivim, oni su, zapravo, duboko različiti. Vjera je osebujan osjećaj koji je često teško izraziti i identificirati. Ideja vjere povezana je s konceptima povjerenja i lojalnosti – i stoga se često povezuje s religijom. U tom kontekstu, vjera se definira kao potpuno i potpuno vjerovanje u božanstvo i njegove posrednike (svećenici, pastiri, itd.) (Eisenhandler, 2005). U većini religija božanstvo štiju zajednice koje spaja neizrecivi i neodredivi osjećaj vjere, povjerenja i napuštenosti. Svaki pojedinac koji pristupi religiji dužan je dovesti u pitanje svoju vjeru (često cijeli život), jer je odluka da napusti racionalnost i empirizam i zaroni u neizvjesnost i misterije religije važan korak.

Psihološka interpretacija religioznosti

Psihologija religije je prvi put nastala kao samosvjesna disciplina u kasnom 19. stoljeću, ali sva tri ova zadatka imaju povijest koja seže mnogo stoljeća prije toga. Prvi, deskriptivni zadatak naravno zahtijeva pojašnjenje nečijih pojmova — prije svega, riječi religija. Povjesničari religije dugo su naglašavali problematičnost ovog pojma, napominjući da se njegova upotreba tijekom stoljeća značajno mijenjala, uglavnom u smjeru postvarenja. Rani psiholozi religije bili su potpuno svjesni ovih poteškoća, obično su priznavali da su definicije koje su se odlučile koristiti bile u određenoj mjeri proizvoljne. S porastom pozitivističkih trendova u psihologiji tijekom 20. stoljeća, posebice zahtjevom da se svi fenomeni operacionaliziraju kvantitativnim postupcima, psiholozi religije razvili su mnoštvo ljestvica, od kojih je većina razvijena za korištenje s protestantskim kršćanima. Faktorsku analizu također su uveli i psiholozi i sociolozi religije, kako bi se uspostavila fiksna jezgra dimenzija i odgovarajući skup ljestvica. Opravdanost i primjerenost tih nastojanja, osobito u svjetlu konstruktivističkih i drugih postmodernih stajališta, ostaje predmet rasprave (Koenig, King, Carson, 2012).

Postoje tri osnovne hipoteze o ulozi religije u suvremenom svijetu. Prva hipoteza, sekularizacija, drži da će znanost i tehnologija zauzeti mjesto religije. Sekularizacija podržava odvajanje religije od politike, etike i psihologije. Zauzimajući ovu poziciju još dalje, Taylor objašnjava da sekularizacija negira transcendencija, božanstvo i racionalnost u vjerskim uvjerenjima. Izazovi hipotezi sekularizacije doveli su do značajnih revizija, što je rezultiralo hipotezom religijske transformacije (Taylor, 2007). Ova perspektiva drži da će opći trendovi prema individualizmu i društvenoj dezintegraciji proizvesti promjene u religiji, čineći vjersku praksu individualiziranim i duhovno usmjerenim. Očekuje se da će to zauzvrat proizvesti više duhovnog traženja, iako ne isključivo za vjerske institucije.

Kao odgovor na hipotezu religijske transformacije, Ronald Inglehart je pilotirao obnovu hipoteze sekularizacije. Njegov argument ovisi o premisi da se religija razvija kako bi ispunila

ljudsku potrebu za sigurnošću. Stoga razvoj socijalne i ekonomske sigurnosti u Europi objašnjava njezinu odgovarajuću sekularizaciju zbog nedostatka potrebe za religijom. Međutim, religija se nastavlja u trećem svijetu gdje je socijalna i ekonomska nesigurnost harala. Očekuje se da će ukupni učinak biti rastući kulturni nesrazmjer (Schlehofer, Omoto, Adelman, 2008).

Ideja da religioznost proizlazi iz ljudske potrebe za sigurnošću također je potpomognuta studijama koje ispituju religijska uvjerenja kao kompenzacijski mehanizam kontrole. Ove studije su motivirane idejom da se ljudi ulažu u održavanje uvjerenja u redu i strukturi kako bi spriječili vjerovanje u kaos i slučajnost. U eksperimentalnom okruženju, istraživači su također testirali kompenzacijsku kontrolu u odnosu na percepciju pojedinaca o vanjskim sustavima, kao što su religija ili vlada. Na primjer, Kay i kolege otkrili su da je u laboratorijskom okruženju veća vjerojatnost da će pojedinci podržavati široke vanjske sustave (npr. religiju ili društveno-političke sustave) koji nameću red i kontrolu nad njihovim životima kada su inducirani sniženim razinama osobnog kontrolirati. U ovoj studiji, istraživači sugeriraju da kada je oslabljena osobna kontrola osobe, ugrožena je njezina motivacija da vjeruje u red, što rezultira kompenzacijom ove prijetnje pridržavanjem drugih vanjskih izvora kontrole.

Od 1960-ih psiholozi religije koriste metodologiju psihometrije kako bi procijenili načine na koje osoba može biti religiozna. Primjer je skala religijske orijentacije Allporta i Rossa, koja mjeri kako ispitanici stoje na unutarnjoj i ekstrinzičkoj religiji kako ih opisuje Allport. Noviji upitnici uključuju Age-Universal IE skalu Gorsuch i Venable i slično (Wulff, 2010).

Uloga vjere u životu osoba starijih osoba

Ljudi koji koriste religiozne mehanizme suočavanja imaju manju vjerojatnost da će razviti depresiju i anksioznost od onih koji to ne čine; ova je inverzna povezanost najjača među osobama s većim tjelesnim nedostatkom (Morgan, Kunkel, 2007). Čini se da je čak i percepcija invaliditeta promijenjena stupnjem religioznosti. Od starijih žena s prijelomom kuka, najreligioznije su imale najnižu stopu depresije i mogle su hodati znatno dalje nakon otpuštanja iz bolnice od onih koje su bile manje religiozne. Religiozni ljudi također se brže oporavljaju od depresije.

Religija i duhovnost slični su, ali ne i identični pojmovi. Religija se često smatra institucionalno utemeljenijom, strukturiranijom i uključuje više tradicionalnih aktivnosti, rituala i praksi. Duhovnost se odnosi na nematerijalno i nematerijalno i stoga se može smatrati općenitijim pojmom koji nije povezan s određenom skupinom ili organizacijom. Može se odnositi na osjećaje, misli, iskustva i ponašanja povezana s dušom ili potragom za svetim. Za većinu starijih odraslih osoba religija ima glavnu ulogu u životu, a otprilike polovica ih pohađa vjerske službe barem jednom tjedno. Razina vjerskog sudjelovanja starijih odraslih osoba veća je nego u bilo kojoj drugoj dobnoj skupini (Ewen i sur., 2020). Vjerska zajednica je za starije osobe najveći izvor socijalne potpore izvan obitelji, a uključenost u vjerske organizacije najčešća je vrsta dobrovoljnog društvenog djelovanja – češća od svih ostalih oblika dobrovoljnog društvenog djelovanja zajedno.

Religija može pružiti sljedeće psihološke prednosti (Barreto de Oliveira, de Oliva Menezes, 2017):

1. Pozitivan stav pun nade o životu i bolesti, koji predviđa poboljšane zdravstvene ishode i niže stope smrtnosti

2. Osjećaj smisla i svrhe života, što utječe na zdravstveno ponašanje te društvene i obiteljske odnose
3. Veću sposobnost suočavanja s bolešću i invaliditetom

Kod starijih odraslih osoba, aktivno sudjelovanje u vjerskoj zajednici povezano je s boljim održavanjem tjelesnog funkcioniranja i zdravlja. Vjerska uvjerenja i običaji često potiču razvoj zajednice i širokih društvenih mreža podrške. Povećani društveni kontakti za starije odrasle osobe povećavaju vjerojatnost da će se bolest rano otkriti i da će se starije osobe pridržavati režima liječenja jer članovi njihove zajednice komuniciraju s njima i postavljaju im pitanja o njihovom zdravlju i medicinskoj skrbi. Manje je vjerojatno da će stariji ljudi koji imaju takve mreže zajednice zanemariti sami sebe (Barreto de Oliveira, de Oliva Menezes, 2017).

Utjecaj vjere na kvalitetu života osoba starije životne dobi

Povećana dugovječnost i dulji očekivani životni vijek učinili su kvalitetu života (QoL) važnim pitanjem kojim se treba pozabaviti među ovom populacijom (Hall i sur., 2011). Kvaliteta života predstavlja utjelovljenje zadovoljstva životom, uključujući fizičko zdravlje, bogatstvo, zaposlenje, sigurnost, obrazovanje, obitelj i sigurnost slobode, vjerskih uvjerenja i okoliša (Barcaccia i sur., 2013). Mnogo je čimbenika koji mogu utjecati na kvalitetu života pojedinca, uključujući socioekonomski, demografski i zdravstveni status. Štoviše, kako pojedinac stari, tako će i kognitivno funkcioniranje biti u opadanju. Unatoč današnjem tehnološkom napretku, vrlo malo znamo o utjecaju koji religija, duhovnost i/ili uvjerenja mogu imati na zdravlje starijih osoba. Neka su istraživanja otkrila da religioznost i duhovnost mogu biti čimbenici koji mogu utjecati na kvalitetu života pojedinca (Mat Saad i sur., 2010).

Utvrdeno je da je duhovnost jedno od područja kvalitete života starijih osoba pri čemu im religioznost i duhovnost mogu pomoći da prihvate invaliditet ili psihološku nevolju, nose se s promjenama i budu zadovoljni svojim životom (van Leeuwen i sur., 2019). Religiozni angažman može pridonijeti konzervativnom udjelu zdravlja, izbjegavanju zdravstvenih komplikacija ili pomoći u prilagodbi ili liječenju zdravstvenih problema, a može biti čimbenik u suočavanju s kroničnim stanjima kao i oštećenjima koja ona uzrokuju (Malone, Dadswell, 2018). U drugim slučajevima, religija može imati veću ulogu utjehe i može se aktivirati da se nosi s bolešću ili stresom, što rezultira korelacijama između religije i zdravstvenih mjera (Malone, Dadswell, 2018).

Nekoliko je studija pokazalo odnos između duhovnosti, kvalitete života i mentalnog zdravlja. Iako se rezultati ne mogu primijeniti na sve društvene skupine starijih osoba, postoji relativna znanstvena potpora za te odnose u cilju poboljšanja kvalitete života. Studija kvalitete života starijih osoba postaje sve važnija u procjeni, poboljšanju kvalitete i raspodjeli usluga zdravstvene i socijalne skrbi. Stoga su Lima i sur. (2020) proveli studiju koja je za cilj imala unaprijediti znanje o odnosu između promjenjivih (psiholoških varijabli) i nepromjenjivih varijabli (sociodemografskih) i kvalitete života starijih osoba. Ovo je studija presjeka koja uključuje 604 starije osobe iz opće zajednice. 63,6% uzorka čini ženski spol s prosječnom dobi od 71,6 godina. Proveden je model analize puta gdje prisutnost kronične bolesti, dob i funkcionalnost imaju izravan učinak na fizičku kvalitetu života, a duhovnost ima izravan učinak na mentalnu kvalitetu života. Socijalna podrška posredovala je u odnosu između funkcionalnosti i mentalne kvalitete života, a zauzvrat, funkcionalnost je posredovala u odnosu između dobi i fizičke kvalitete života. Rezultati pojačavaju učinak dobi i kronične bolesti kao nepromjenjivih varijabli, kao i funkcionalnost, duhovnost i zadovoljstvo socijalnom podrškom kao modifikabilnih varijabli, na kvalitetu života starijih ljudi. Treba promicati programe

socijalne podrške, zdravstvene i obrazovne programe u zajednici kako bi se poboljšala kvaliteta života ove populacije. Strategije za promicanje funkcionalnosti i poboljšanje mreže socijalne podrške, osobito kod starijih osoba s kroničnom bolešću, trebale bi biti prioritet.

NazriAmir i sur. (2021) proveli su studiju koja je za cilj imala usporediti starije osobe koje koriste različite vrste vjerskih aktivnosti u svojoj svakodnevnoj rutini i učinke na njihovu kvalitetu života i kognitivne funkcije. Studija presjeka provedena je među starijim osobama koje žive u prigradskim područjima Malezije. Malajska verzija Kratke forme (36) Health Survey (SF-36), Geriatric Depression Scale (GDS-15), Older Americans Resources and Services Instrumental Activities of Daily Living (OARS's IADL) i Montreal Cognitive Assessment (MoCA) upitnici korišteni su u ovoj studiji. Neovisni t test korišten je kako bi se utvrdila razlika u kvaliteti života i kognitivnoj funkciji između skupina starijih osoba koje su kategorizirane na temelju njihove razine sudjelovanja u različitim vjerskim aktivnostima. U istraživanju su sudjelovala 432 sudionika. Prosječna ocjena za sve domene SF-36 bila je značajno viša među onima koji su se bavili vjerskim aktivnostima u usporedbi s onim starijim osobama koje su ili bile manje angažirane ili nisu prakticirale vjerske aktivnosti. Prosječna ocjena GDS-15, OARS-ovog IADL-a i MoCA također je bila značajno viša među onima koji su sudjelovali u vjerskim aktivnostima. Postoji značajan utjecaj na kvalitetu života i kognitivne funkcije kod starijih osoba koje prakticiraju vjerske aktivnosti.

Studija koju su proveli Magalhaes Vitorino i sur. (2016) ispitala je učinak pozitivnog i negativnog duhovnog i religijskog suočavanja na kvalitetu života starijih Brazilaca. Provedena je sekundarna analiza podataka prikupljenih od 77 osoba u staračkom domu i 326 osobe koje žive u zajednici. Provedena je regresijska analiza općeg linearnog modela kako bi se procijenili učinci religije i duhovnosti a na 10 aspekata kvalitete života sudionika. Provedbom studije, autori su došli do zaključka kako je kvaliteta života pozitivna povezana s religijom i duhovnosti. Naime, kod ispitanika koji su više bili posvećeni religiji i duhovnosti su imali bolju kvalitetu života, u odnosu na ispitanike koji nisu toliko pozornosti posvetili religiji i duhovnosti.

Zaključak

Većina je istraživanja ustvrdila da starije osobe koje aktivno sudjeluju u vjerskoj zajednici imaju kvalitetniji život i stabilnije fizičko i psihičko zdravlje. Vjerska uvjerenja i običaji često potiču razvoj zajednice i širokih društvenih mreža podrške. Povećani društveni kontakti za starije odrasle osobe povećavaju vjerojatnost da će se bolest rano otkriti i da će se starije osobe pridržavati režima liječenja jer članovi njihove zajednice komuniciraju s njima i postavljaju im pitanja o njihovom zdravlju i medicinskoj skrbi. Manje je vjerojatno da će stariji ljudi koji imaju takve mreže zajednice zanemariti sami sebe.

Literatura

1. Barreto de Oliveira, A.L., de Oliva Menezes, T.M. (2017). The meaning of religion/religiosity for the elderly. *Rev Bras Enferm*, 71(2), 770-776.
2. Bondevik, M., Skogstad, A. (2000). Loneliness, religiousness, and purpose in life in the oldest old. *Journal of Religious Gerontology*, 11(1), 5-21.
3. Bowling, A., Zahava, G. (2004). Quality of life from the perspectives of older people. *Ageing and Society*, (6)24, 675-691
4. Ćorić, Š.Š. (2003). *Psihologija religioznosti*. Jastrebarsko: Naklada
5. Eisenhandler, S.A. (2005). Religion is the finding thing: An evolving spirituality in late life. *Journal of Gerontological Social Work*, 45(1-2), 85-103.
6. Ewen, H.H. i sur. (2020). Exploring Beliefs about Aging and Faith: Development of the Judeo-Christian Religious Beliefs and Aging Scale. *Behav. Sci.* 10, 139-145.
7. Hall, S. i sur. (2011). Assessing quality of life in older people in care homes. *Age and Ageing*, 40, 507-512.
8. Hill, P.C. (2005). *Measurement in the Psychology of Religion and Spirituality: Current Status and Evaluation*. New York, London: Guilford Press.
9. Koenig, H.G., King, D.E., Carson, V.B. (2012). *Handbook of religion and health*. Oxford, New York: Oxford University Press.
10. Lima, S. i sur. (2020). Spirituality and quality of life in older adults: a pathanalysis model. *BMC Geriatr*, 20(1), 259-268.
11. Lovreković, M., Leutar, Z. (2010). Kvaliteta života u domovima za starije i nemoćne osobe u Zagrebu. *Socijalna ekologija*, 1, str. 55 – 79
12. Magalhaes Vitorino, L. i sur. (2016). Linking Spiritual and Religious Coping With the Quality of Life of Community-Dwelling Older Adults and Nursing Home Residents. *Gerontology and Geriatric Medicine*, 2(1), 121-134.
13. Malone, J., Dadswell, A. (2018). The role of religion, spirituality and /or belief in positive ageing for older adults. *Geriatrics (Basel, Switzerland)*, 3, 28.
14. Mat Saad, Z. M. i sur. (2010). The impact of spiritual intelligence on the health of the elderly in Malaysia. *Asian Social Work and Policy Review*, 4, 84-97.

15. Morgan, L.A., Kunkel, S.R. (2007). *Aging, Society and the Life Course*, 3rd ed. New York: Springer Publishing.
16. Nazri Amir, A. i sur. (2021). Impact of Religious Activities on Quality of Life and Cognitive Function Among Elderly. *Journal of Religion and Health* volume 61, pages 1564–1584
17. Novak, M. (2012). *Issues in aging* (3rd ed.). Upper Saddle River, NJ: Pearson.
18. Schlehofer, M.M., Omoto A.M., Adelman J.R. (2008). "How Do "Religion" and "Spirituality " Differ? Lay Definitions Among Older Adults". *Journal for the Scientific Study of Religion*. 47 (3): 411–425.
19. Vuletić, G. i sur. (2011). *Kvaliteta života i zdravlje*. Osijek: Hrvatska zaklada za znanost.
20. World Health Organization (2018). *Ageing and Health.*, dostupno na: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health>, (15.12.2021.)
21. Wulff, D. M. (2010). *Psychology of Religion*. New York; London: Springer.

STRES I MENTALNO ZDRAVLJE

Rezime

Život u dvadeset prvom vijeku je gotovo nemoguće živjeti bez stresnih situacija. Svakodnevno se susrećemo sa raznim problemima, užurbanim načinom života i rada, što svakako opterećuje naše mentalno zdravlje. Nagle razvoj tehnike i tehnologije takođe opterećuje, iako ima i svoje pozitivne strane razvoja i napretka u svim sferama života. U radu napominjemo kako to stres utiče na mentalno zdravlje, a osnovni cilj rada jeste dati preporuke i načine kako prevazići stresne situacije, te očuvati svoje mentalno zdravlje, što svakako predstavlja i zadatke našeg istraživanja. Ljudi doživljavaju stres na različite načine. Međutim, rijetko ćemo biti pod stresom kada imamo dovoljno vremena, iskustva i sredstava da se nosimo s nekom situacijom. Suprotno tomu, osjećat ćemo veću količinu stresa kada mislimo da ne možemo ispuniti zahtjeve koji su pred nas postavljeni. S obzirom na današnje svakodnevne izazove, kako u radnom, tako i u školskom okruženju, stresa nisu pošteđeni niti odrasli, roditelji, kao ni djeca i mladi. Vrlo često je uzrok stresa i međusobni odnos roditelja i djece. Roditelji se preispituju obavljaju li dobro svoju vaspitnu ulogu, brinu o uspjehu djece, postavljaju određena očekivanja pred djecu, a ukoliko se nešto ne ispuni, to kod njih može izazvati zabrinutost i stres. Istraživanja pokazuju da je stres jedan od glavnih faktora nastanka raznih modernih bolesti: od dijabetesa, visokog krvnog pritiska do pojave malignih oboljenja. Ali osim pogubnog djelovanja na naše tjelesno funkcionisanje, stres ima negativan uticaj i na funkcioniranje našeg mozga. Otkriveno je da kronično izlaganje visokim razinama hormona koje organizam otpušta za vrijeme stresnih situacija, smanjuje sposobnost stvaranja novih veza između moždanih stanica. To utiče na smanjenje moždanog tkiva, posebno u dijelovima mozga koji su zaduženi za pamćenje, učenje i emocionalno funkcionisanje osobe, što dovodi do smanjene sposobnosti koncentracije, planiranja i razmišljanja. Međutim, ako se sa stresom suočavamo na zdrav način, možemo sačuvati naše mentalno zdravlje i spriječili negativne posljedice svakodnevnog često stresnog života.

Ključne riječi: Stres, zdravlje, mentalno zdravlje, upravljanje stresom.

STRESS AND MENTAL HEALTH

Summary

Life in the twenty-first century is almost impossible to live without stressful situations. Every day we encounter various problems, a hectic lifestyle and work, which certainly burdens our mental health. The rapid development of technology also burdens, although it has its positive sides of development and progress in all spheres of life. In the paper, we note how stress affects mental health, and the main goal of the paper is to provide recommendations and ways to overcome stressful situations and preserve our mental health, which certainly represents the tasks of our research. People experience stress in different ways. However, we will rarely be under stress when we have enough time, experience and resources to deal with a situation. On the contrary, we will feel a greater amount of stress when we think that we cannot meet the demands placed on us. Given today's everyday challenges, both in the work and school

---

¹ Evropski univerzitet Brčko distrikt

environment, neither adults, parents, nor children and young people are spared from stress. Very often the cause of stress is the relationship between parents and children. Parents question whether they perform their educational role well, worry about their children's success, set certain expectations for their children, and if something is not fulfilled, it can cause them anxiety and stress. Research shows that stress is one of the main factors in the emergence of various modern diseases: from diabetes, high blood pressure to the appearance of malignant diseases. But in addition to having a detrimental effect on physical functioning, stress also has a negative impact on the functioning of our brain. It has been discovered that chronic exposure to high levels of hormones released by the body during stressful situations reduces the ability to form new connections between brain cells. To use it in the same way, it is possible to say that it is very important for you to use it, the emotional function of the bear, this is to say that it has the same ability to concentrate, plan and think. However, if we deal with stress in a healthy way, we can preserve our mental health and prevent the negative consequences of everyday, often stressful life.

Keywords: Stress, health, mental health, stress management.

UVOD

Stres je sastavni dio života. U suštini, određeni stres je čak i dobra stvar, na primjer djeluje na povećanje motivacije. Fizički stres u obliku vježbanja pomaže u održavanju zdravlja. Ako se njime ne upravlja na odgovarajući način, stres može uzrokovati ili pogoršati druga ozbiljnija stanja mentalnog zdravlja. S biološkog stajališta, poznato je da stres uzrokuje različite neurološke promjene koje nas mogu učiniti ranjivijim na depresiju. S emocionalnog gledišta, stres može dovesti do osjećaja tuge i zabrinutosti, ili može uzrokovati da razmišljamo o negativnim mislima ili očekivanim ishodima. Oni se čak mogu pretvoriti u tjeskobu ili pogoršati već postojeću tjeskobu ili depresiju. Teški stres, poput onog uzrokovanog traumatičnim događajem ili zlostavljanjem, može rezultirati PTSP-om. Mnogi ljudi koji doživljavaju dugotrajni stres okreću se alkoholu, drogama, hrani ili drugim destruktivnim ponašanjima kako bi pokušali umrtviti ili ublažiti svoje osjećaje. Kao rezultat toga, veća je vjerovatnost da će ti pojedinci razviti zavisnost koja na kraju samo povećava njihov stres.

Kako se ne bi doveli do faze iscrpljivanja bitno je na vrijeme prepoznati kada smo predugo, kontinuirano pod stresom i onda usporiti. Često nam zahtjevi okoline ne dopuštaju da usporimo, a ponekad i mi sami sebi, ali ono što možemo učiniti jest realno sagledati stvari i vidjeti šta možemo izbaciti iz rasporeda, čega se možemo privremeno odreći, što možemo odgoditi i kako osigurati vrijeme za sebe. Ponekad nam je teško reći ne, jer ne želimo razočarati nekoga, ali postavljanje granica je zaista nužno u brizi o sebi i svom mentalnom zdravlju. Često nismo ni svjesni koliko nam mobilni telefon crpi energije, koliko nam vremena i energije odnese odgovaranje na poruke, mailove, komunikacija preko društvenih mreža, i slično. Ponekad je dobro isključiti se, odmaknuti se i odmoriti.

STRES

Stres se često opisuje kao osjećaj preopterećenosti, napetosti ili zabrinutosti. Stanje stresa je svako stanje u kojem se na bilo koji način (tjelesno, psihički ili socijalno) osjećamo ugroženi ili procjenjujemo kako su ugroženi naši najbliži. Takođe, pod stresom podrazumijevamo stanje u kojem pojedinac ne može ispuniti prekomjerne zahtjeve koje okolina na njega postavlja.

U najširem smislu stres je tjelesna i psihološka reakcija na vanjske i unutrašnje stresore. Stres, dakle, nije situacija u kojoj se pojedinac našao, nego reakcija na tu situaciju. Ako neka situacija ima ugrožavajuća obilježja, ona ne mora izazivati stres ako pojedinac prosuđuje da ima načina i sposobnosti kojima se bez opasnosti i ulaganja većih napora može oduprijeti situaciji u kojoj se našao. Ako pojedinac mora mobilizovati dodatne fizičke i psihičke potencijale u odupiranju ili prilagođavanju na situaciju s kojom se suočio, tada je riječ o stresnoj situaciji. Tada kažemo da na pojedinca djeluje neki stresor, stresni podražaj koji izaziva stanje stresa. Stanje stresa, dakle, svako je stanje u kojem se na bilo koji način, tjelesno, psihički ili socijalno, osjećamo ugroženi ili procjenjujemo da su ugroženi naši bližnji, kako smo na početku i naveli. U potencijalno stresnim situacijama pojedinac prvo procjenjuje hoće li se sam moći suočiti sa stresnom situacijom, a zatim koliko socijalne podrške može pritom očekivati. Tek ako su obje procjene negativne, situacija se doživljava kao stresor. Mnoge su definicije stresa. Različiti autori različito opisuju stres, zavisno o teorijskom pristupu za koji se zauzimaju. Najjednostavnije stres možemo opisati kao stanje poremećene psihofizičke ravnoteže pojedinca nastalo zbog fizičke, psihičke ili socijalne ugroženosti pojedinca ili njemu bliske osobe. Brojni autori danas razlikuju dvije vrste stresa. Jednoj vrsti pripadaju stanja napregnutosti i uzbuđenja popraćena pozitivnim emocijama. To je eustres. Ova vrsta stresa poželjna je i ima pozitivne posljedice, donosi ispunjenje, zaljubljenost, rođenje djeteta, završetak nekog projekta. U drugu vrstu svrstavaju se stanja i reakcije organizma na prijeteeće, opasne i doživljajno neugodne situacije, popraćene intenzivnim negativnim i snažnim emocionalnim reakcijama, tjeskobom, neuromuskularnom napetosti ili znatnim strahom. Naziv je za ova stanja distres. Pod stresom se obično misli na distres. Ima negativne posljedice i dovodi do osjećaja nelagode. Uopšteno, distres je situacija u kojoj je ugrožen status pojedinca, grupe ili cijele zajednice (Krizmanić, 1991.) Richard Lazarus opisao je teoriju stresa prema kojoj najveće značenje u stresnim zbivanjima imaju kognitivni spoznajni procesi, a središnji pojam njegove teorije pojam je ugroženosti. Ugroženost je, prema Lazarusu, stanje u kojem pojedinac predviđa sukob zbog situacije. Spoznajnim procesima pojedinac procjenjuje svakodnevne situacije i ocjenjuje jesu li one mogući uzroci budućih neugodnih i štetnih stanja. Ako se situacije procijene ugrožavajućima, javljaju se osjećaji straha, tjeskobe i potištenosti, za koje Lazarus smatra da su tipične stresne reakcije i da prilagođavanje na stres teče na dva načina: suočavanjem sa situacijom koja izaziva stres i suočavanjem s osjećajima u stresnoj situaciji. Ako je osoba sposobna da se suoči s njima s lakoćom ili je spremna mijenjati sebe, svoju percepciju, lakše će upravljati stresom ili ga držati pod kontrolom. Reakcije na iste stresore mogu kod različitih pojedinaca biti sasvim različite. Pojedinac može jednom reagovati stresom na neku situaciju, a drugi put ta situacija ne mora uzrokovati stres. Uz pojam stresa vezani su i pojmovi kao što su stresni podražaj, stresna situacija i stresni doživljaj (Bajraktarević, 2014).

Suočavanje sa stresom odgovor je na stresnu situaciju koji pomaže uspostavljanju psihosocijalno prilagođavanje. Osoba će nastojati savladati, podnijeti ili smanjiti zahtjeve koje situacija postavlja. Suočavanje usmjereno na problem uključuje djelovanje na situaciju, tj. na sam stresor. Suočavanje usmjereno na emocije ima funkciju lakšeg podnošenja emotivnog uzbuđenja izazvanog stresnom situacijom. Kad se osoba nađe u situaciji koju doživljava stresnom, mora nekako s njom izaći na kraj. Drugim riječima, nastojat će bilo na kognitivnom, emotivnom ili na ponašajnom planu savladati, podnijeti ili smanjiti vanjske i unutrašnje zahtjeve ili sukobe među tim zahtjevima. Reakcije povodom stresnog događaja mogu se svesti na tri osnovna oblika (Krizmanić, 1991) i to:

- tolerisanje ili podnošenje djelovanja stresora i stanja stresa, tj. prihvaćanje situacije;
- kontrolisanje, tj. djelovanje na stresor ili simptome stresa, i to na dva načina: povećanom psihofizičkom aktivacijom i traženjem novih informacija te psihofizičkom sinkronizacijom, tj. usmjeravanjem svih postojećih snaga na svladavanje stresa;
- rezignacija ili odustajanje od pokušaja da se situacija savlada, u situaciji kad osoba smatra da ne može svladati zahtjeve situacije u kojoj se nalazi (Krizmanić, 1991).

MENTALNO ZDRAVLJE

Mentalno zdravlje je fundamentalni aspekt ljudskog društva, koji utiče na naše mišljenje, ponašanje i emocionalnu stabilnost. Ono ne samo da oblikuje način na koji se nosimo sa svakodnevnim životnim izazovima, već je i ključno za naše međuljudske odnose, produktivnost i ukupni kvalitet života. U današnjem svijetu, mentalno zdravlje postaje sve važnija tema, jer se suočavamo sa sve većim stresom, pritiscima i izazovima koji pogađaju naše psihološko stanje.

Zdravlje uma i tijela su nerazdvojno povezani. Kada je naše mentalno zdravlje ugroženo, to se odražava na fizičko zdravlje, jer stres, anksioznost, depresija ili drugi mentalni problemi mogu uzrokovati probleme kao što su nesanica, glavobolje, visok krvni pritisak i mnoge druge tjelesne smetnje. S druge strane, dobro mentalno zdravlje omogućava da se suočimo sa izazovima života, da se nosimo sa stresom i da održavamo ravnotežu u svim aspektima života. Mentalni poremećaji mogu se manifestovati na različite načine i u različitim oblicima. Neki od najpoznatijih poremećaja uključuju anksioznost, depresiju, bipolarni poremećaj, šizofreniju i poremećaje ishrane. Svaki od ovih poremećaja ima specifične simptome, ali zajedničko im je to što mogu drastično uticati na svakodnevni život pojedinca. Osobe koje pate od mentalnih problema često se suočavaju sa izazovima u socijalnim odnosima, na poslu i u školi. Ovi poremećaji nisu samo slabosti, već su ozbiljna stanja koja zahtevaju adekvatnu terapiju i podršku (Bajraktarević, 2016).

Uzroci mentalnih poremećaja mogu biti različiti i kompleksni. Biološki faktori, kao što su genetska predispozicija, hemijski disbalans u mozgu ili hormonalne promene, mogu igrati veliku ulogu u razvoju mentalnih problema. Takođe, psihološki faktori, poput traumatskih iskustava, stresa i loših životnih okolnosti, mogu izazvati poremećaje. Nisu zanemarivi ni socijalni faktori – porodica, društvo, ekonomija, pa čak i mediji, mogu imati snažan uticaj na mentalno zdravlje.

Problemi sa mentalnim zdravljem ne pogađaju samo pojedinca, već utiču i na njegovu okolinu. Osobe sa mentalnim poremećajima često se povlače iz društvenih aktivnosti, što može dovesti do izolacije i problema u međuljudskim odnosima. Takođe, njihova produktivnost u poslu ili školovanju može biti drastično smanjena. Uz to, osobe koje pate od mentalnih bolesti suočavaju se sa stigmatizacijom i često izbegavaju traženje pomoći zbog straha od osude (Bajraktarević, 2016).

Mentalno zdravlje nije nešto što bismo smeli zanemariti ili ignorisati. To je temelj na kojem gradimo naš svakodnevni život i emocionalnu stabilnost. U društvu koje sve više postavlja visoke zahtjeve ispred pojedinca, važno je pružiti podršku onima koji se suočavaju sa mentalnim problemima, kao i podizati svijest o važnosti mentalnog zdravlja. Samo kroz

otvorene razgovore, edukaciju i adekvatnu pomoć, možemo stvarati društvo koje brine o mentalnom zdravlju svih svojih članova.

ZAŠTITA MENTALNOG ZDRAVLJA

Zaštita mentalnog zdravlja postaje sve važnija tema, s obzirom na sve veće izazove s kojima se suočavamo u modernom društvu, kao što su stres, anksioznost, depresija i drugi mentalni problemi. Održavanje mentalnog zdravlja ne znači samo liječenje postojećih problema, već i prevenciju i unapređenje emocionalne i psihološke zaštite. Zaštita mentalnog zdravlja obuhvata razne pristupe i strategije koje mogu pomoći ljudima da očuvaju svoju unutrašnju ravnotežu, smanje rizik od mentalnih poremećaja i poboljšaju kvalitet svog života. Jedan od ključnih aspekata zaštite mentalnog zdravlja je smanjenje stresa. Stres je čest okidač za mnoge mentalne poremećaje, uključujući anksioznost i depresiju. Neke od strategija za prevenciju stresa uključuju:

- **Tehnike opuštanja:** meditacija, duboko disanje, joga i mindfulness tehnike mogu pomoći da se smanji stres i poboljša emocionalna stabilnost.
- **Fizička aktivnost:** redovno vježbanje oslobađa endorfine, koji poboljšavaju raspoloženje i smanjuju stres.
- **Upravljanje vremenom:** organizovanje dnevnih obaveza i postavljanje prioriteta može smanjiti osećaj preopterećenosti.

Društvena podrška ima ključnu ulogu u održavanju mentalnog zdravlja. Pozitivni međuljudski odnosi sa prijateljima, porodicom i kolegama mogu pomoći da se prevaziđu emocionalni problem i smanji usamljenost. Biti u kontaktu s ljudima koji nas podržavaju, razumiju probleme, te možemo otvoreno razgovarati sa njima, može takođe biti terapijski. Redovni razgovori, druženja i zajedničke aktivnosti mogu smanjiti rizik od razvoja mentalnih poremećaja.

Edukacija o emocionalnom zdravlju i prepoznavanje simptoma mentalnih poremećaja od suštinskog je značaja. Razumijevanje osnovnih pojmova poput anksioznosti, depresije ili stresa omogućava brže prepoznavanje problema i bržu reakciju. Edukacija takođe doprinosi smanjenju stigma povezanih sa mentalnim zdravljem, čime se ljudi ohrabruju da traže pomoć kad im je potrebna (Brković, 2023).

Zdrav način života uključuje pravilnu ishranu, koja ima veliki uticaj na mentalno zdravlje. Nedostatak određenih nutrijenata (poput omega-3 masnih kiselina, vitamina B i vitamina D) može doprinijeti razvoju depresije i anksioznosti. Takođe, redovno vježbanje ne samo da poboljšava fizičko zdravlje, već i mentalno, jer povećava nivo endorfina, hormona sreće.

Učenje kako da prepoznamo i pravilno upravljamo svojim emocijama može značajno doprinijeti očuvanju mentalnog zdravlja. To uključuje:

- **Samospoznavanje:** razumijevanje svojih emocija, potrebama i granicama može pomoći da se bolje nosimo sa stresom i negativnim osjećanjima.
- **Razvijanje emocionalne otpornosti:** učenje kako da se oporavimo od neuspjeha, gubitaka i drugih izazova, uz pozitivan pogled na život.
- **Pozitivno razmišljanje i afirmacije:** njegovanje optimizma i pozitivnog stava prema životu može smanjiti rizik od depresije i drugih mentalnih poremećaja.

Kada se suočavamo sa ozbiljnijim mentalnim problemima, veoma je važno potražiti stručnu pomoć. Psiholog, psihijatar ili socijalni radnik mogu pružiti adekvatnu podršku i terapiju koja je potrebna za prevazilaženje problema. Psihoterapija, kao što je kognitivno-bihevioralna terapija (KBT), može pomoći u promjeni negativnih obrazaca mišljenja i ponašanja, dok farmakoterapija može biti korisna u slučajevima ozbiljnih mentalnih poremećaja. Brzo prepoznavanje simptoma mentalnih problema kao što su anksioznost, depresija ili posttraumatski broble može značajno uticati na efikasnost liječenja. Simptomi mogu uključivati promjene u apetitu, nesanicu, pretjeranu zabrinutost, gubitak interesa za svakodnevne aktivnosti, pa čak i fizičke simptome poput glavobolja i bolova u tijelu. Pravovremena reakcija i traženje pomoći može spriječiti da se problem pogoršaju.

METODOLOGIJA

Metodologiju ovog istraživanja „Stres i mentalno zdravlje“ povezani sljedeći elementi:

- Problem i predmet istraživanja;
- Značaj istraživanja;
- Cilj i zadaci istraživanja;
- Hipoteze istraživanja;
- Metode, tehnike i instrumenti istraživanja;
- Interpretacija rezultata istraživanja;

Istraživanje je sprovedeno u Osnovnoj školi Liješće, Opština Brod, tačnije ispitanici su bili nastavnici, tačnije 30 ispitanika.

Problem i predet istraživanja

Problem istraživanja glasi: Uticaj stresa na mentalno zdravlje i moguće posljedice. Predmet istraživanja je: Ispitivanje mišljenja i stavova nastavnika kako i na koje načine stres utiče na mentalno zdravlje.

Značaj istraživanja

Društveni značaj proučavanja i istraživanja teme odnosi se na identifikaciju problema i stresnih situacija, radi otklanjanja istih, te davanje smjernica kako poboljšati svoje mentalno zdravlje i ukazati na važnost psihoterapije kao metode prevazilaženja određenih problema i prepreka. Naučni značaj istraživanja odnosi se na produbljivanje i proširivanje znanja iz oblasti psihologije, te inovativnih pristupa vezano za rad u psihoterapiji.

Cilj i zadaci istraživanja

Cilj ovog istraživanja jeste ispitivanje načina kako stres utiče na naše zdravlje, te mogućnosti uvođenja novih pristupa u radu sa osobama koji imaju neki psihološki problem uzrokovan stresom.

Zadaci istraživanja

1. Ispitati stavove i mišljenja nastavnika na koji način stres utiče na mentalno zdravlje.
2. Ispitati stavove i mišljenja nastavnika o načinima zaštite mentalnog zdravlja.

Hipoteze istraživanja **Generalna hipoteza: Oslobođanjem od stresa i stresnih situacija izbjeći će se razni zdravstveni problem, te mentalno zdravlje će se podići na zavidno pozitivan nivo.**

Posebne hipoteze:

1. Oslobođanjem od stresa omogućit će brži razvoj svakog pojedinca, te će se unaprijediti njegovo mentalno zdravlje.
2. Psihoterapeutske postupci i metode doprinijeće boljem zdravstvenom stanju svakog pojedinca, te jačati samopouzdanje.

Metode tehnike i instrumenti istraživanja

Istraživanje je sprovedeno kao operativno (primijenjeno) istraživanje, koristeći različite istraživačke metode-deskriptivnu metodu, U istraživanju su korištene i raznovrsne tehnike, tačnije intervjuisanje.

REZULTATI

Istraživanje o stresu i mentalnom zdravlju je ključno za razumijevanje kako stres utiče na naše mentalno stanje, kao i kako stres može doprinijeti razvoju mentalnih poremećaja poput anksioznosti, depresije, i drugih. Istraživanje pokazuje značajan uticaj stresa na psihološko zdravlje, ali i efikasne strategije za smanjenje njegovih negativnih posledica, čime se potvrđuju hipoteze. Ispitanici su se izjasnili da hronični stres može povećati rizik od razvoja depresije. Stresne situacije mogu izazvati poremećaje u ravnoteži neurotransmitera u mozgu, što je povezano sa simptomima depresije. Takođe, dugoročni stres može ometati sposobnost mozga da se oporavi, čime se povećava ranjivost na depresivne epizode. Takođe, prilikom intervjuisanja navode da je stres direktno povezan sa povećanom pojavom anksioznih poremećaja. Kod ljudi sa visokim nivoima stresa, aktivacija hormona stresa (kao što je kortizol) može izazvati ili pogoršati simptome anksioznosti. Pokazuju da stres može povećati prekomjernu brigu, napetost, kao i fizičke simptome poput ubrzanog srčanog ritma. Takođe smo razgovarali i o dugotrajnom stresu izazvanim traumatskim iskustvima (npr. gubitak voljene osobe, ratna iskustva) može dovesti do razvoja PTSP-a. Hronična izloženost stresu stvara trajne promjene u načinu na koji mozak procesira emocije, što može imati dugoročne posljedice na mentalno zdravlje. Iako je dugoročni stres opasan, ispitanici pokazuju da i kratkoročni (akutni) stres može negativno uticati na mentalno zdravlje, ali u manjoj meri. Akutni stres može povećati pažnju i motivaciju u kratkom periodu, ali kada postane učestao, može doprinijeti napetosti, napadu anksioznosti i problemima sa koncentracijom. Navode i da dugotrajni stres može uzrokovati smanjenje kognitivnih funkcija, uključujući lošiju sposobnost pamćenja i donošenja odluka, što dalje može otežati nošenje sa životnim izazovima.

Osobe pod stalnim stresom često imaju povišen nivo kortizola (hormona stresa), što može povećati rizik od razvoja različitih fizičkih problema poput kardiovaskularnih bolesti, dijabetesa, oslabljenog imunološkog sistema i problema sa probavom. Ovi fizički problemi, s vremenom, mogu dodatno pogoršati mentalno zdravlje.

Istraživanje pokazuje da kada je osoba pod stresom, njeno telo proizvodi stresne hormone koji mogu izazvati fizičke simptome poput glavobolja, napetosti u telu i problema sa spavanjem. Ovi fizički simptomi mogu povećati anksioznost i stvoriti začarani krug, gde stres izaziva fizičke simptome, koji opet izazivaju još veći stres i onda su ljudi svakako primorani na liječenje i dugotrajne razgovore poput psihoterapije. Takođe navode i neke od preporuka za

prevazilaženje, oslobađanje od stresa, kao i da na taj način jačaju samopouzdanje i svoje mentalno stanje, gdje se potvrđuje druga posebna hipoteza, što ćemo ovdje i navesti:

Tehnike opuštanja

Tehnike opuštanja su korisne za osobe koji se suočavaju s velikim stresom, anksioznošću ili napetostima. Jedna od najčešće korištenih metoda je duboko disanje, koje omogućava osobama da se opuste i smanje fizičke simptome stresa. Tehnika disanja temelji se na kontrolisanom, sporom disanju koje potiče opuštanje cijelog tijela i smanjuje aktivnost napetosti živčanog sistema. Osim disanja, tehnike progresivne mišićne relaksacije (PMR) također se koriste kako bi ljudi naučili kako napeti i opustiti različite grupe mišića u tijelu. Ova tehnika pomaže u smanjenju fizičkog napetosti povezane sa stresom i anksioznošću, omogućujući nam da se osjećamo smirenije i fokusiranije. Opuštanje može biti od pomoći i ljudima koji pate od nesаницe, nervoze pred ispitima ili drugim psihološkim problemima.

Individualno savjetovanje

Savjetodavac radi s osobama koji imaju specifične probleme, bilo emocionalne, socijalne ili akademske prirode. Ovo je često najintimniji oblik savjetovanja jer omogućava pojedincu da se otvori i istraži svoje osjećaje ili poteškoće u sigurnom okruženju.

ZAKLJUČAK

Svakodnevni način života i stalne obaveze, te nedostatak vremena i sna nam svakako otežava normalno i zdravo funkcionisanje. Sve to proizvodi dodatne komplikacije i opterećenje, gdje vidimo nažalost, razne bolesti. Odrasli, ali isto tako i djeca se svakodnevno suočavaju sa raznim oblicima stresa i stresnih situacija, gdje moramo raditi na oslobađanju takvih pojava, kako bi zaštitili svoje dugoročno mentalno zdravlje.

Stres i mentalno zdravlje su međusobno povezani, jer dugotrajan stres može imati značajan uticaj na naše emocionalno i psihološko stanje. Stresne situacije mogu izazvati anksioznost, depresiju, smanjenje koncentracije i problema sa spavanjem. S druge strane, loše mentalno zdravlje može povećati našu osjetljivost na stres i otežati suočavanje s izazovima.

Važno je prepoznati znakove stresa i mentalnih problema, kao i potražiti pomoć kada je potrebno. Preventivne mere, poput fizičke aktivnosti, adekvatnog sna, zdravih socijalnih odnosa i tehnika opuštanja, mogu pomoći u smanjenju stresa i očuvanju mentalnog zdravlja. Balansiranje stresa kroz zdrav način života i traženje podrške kada je potrebno ključno je za očuvanje mentalnog zdravlja.

LITERATURA

Bajraktarević, J. (2014). *Stres menadžment*. Sarajevo: Avery. Bajraktarević, J. (2015), *Mentalno zdravlje*. Sarajevo.

Brković, K. (2023). *Učinci stresa na mentalno zdravlje pomagača*. Diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu.

Krizmanić, (1991). *A što sad?*. Zagreb: V.B.Z.

Prof.dr Dragana Aleksic, European University Brcko District

TEMATIKA STAROSTI I STARENJA U SUVREMENOJ HRVATSKOJ PROZI

Sažetak

Ovaj rad istražuje kako se motiv starosti i starenja tematizira u suvremenoj hrvatskoj prozi u djelima Zorana Ferića (*Kalendar Maja*), Dubravke Ugrešić (*Baba Jaga je snijela jaje*), Nade Gašić (*Devet života gospođe Adele*) Pavla Pavličića (*Pohvala starosti*) i Slavenke Drakulić (*Nevidljiva žena i druge priče*). Poseban fokus stavljen je na prikazivanje starosti kao emocionalnog, intelektualnog i tjelesnog iskustva, kao socijalne nevidljivosti starijih osoba. Tekst razmatra i složene narativne i tematske strategije kojima autori i autorice pristupaju fenomenu starenja, uključujući fragmentaciju identiteta, gubitak društvene uloge, tijela kao mjesta simboličkog i doslovnog raspadanja. Uočavaju se modeli narativnog oblikovanja starosti i starenja: I. Nostalgija, mudrost, užitek; II. Od ironije i groteske do društvena nelagoda i odgovornosti; III. Političko pitanje: vidljivo/nevidljivo tijelo; IV. Identitet, mit, dekonstrukcija; V. Vitalizam/egoizam

Ključne riječi: starost, tijelo, nevidljivost, mit, identitet

Abstract:

This paper explores how the motif of old age and aging is thematized in contemporary Croatian prose in the works of Zoran Ferić (*Kalendar Maja*), Dubravka Ugrešić (*Baba Yaga Laid an Egg*), Nada Gašić (*Nine Lives of Mrs. Adela*), Pavao Pavličić (*In Praise of Old Age*), and Slavenka Drakulić (*The Invisible Woman and Other Stories*). Special focus is placed on the portrayal of old age as an emotional, intellectual, and physical experience, as well as the social invisibility of older individuals. The text also considers the complex narrative and thematic strategies that authors use to approach the phenomenon of aging, including the fragmentation of identity, loss of social role, and the body as a site of symbolic and literal decay. Models of narrative shaping of old age and aging are observed: I. Nostalgia, wisdom, pleasure; II. From irony and grotesque to social discomfort; III. Political issue: visible/invisible body; IV. Melancholy of exile, identity, and myth; V. Vitalism/selfishness.

Key words: old age, body, invisibility, myth, identity.

---

¹ Akademija za umjetnost i kulturu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Uvod

Tematika starosti i starenja više nije zanemaren motiv ili narativni prikaz kroz stereotipne slike mudrosti, nemoći ili patetike, starost postaje sve češće duboko kompleksan fenomen, istražuju se njegovi tjelesni, psihološki i socijalni aspekti, posebno se naglašavaju pitanja identiteta kao i društvena marginalizacija starijih osoba. Starenje je univerzalno iskustvo, ali se u suvremenim društvima često doživljava kao prijelaz u stanje nevidljivosti pa fenomenološki pristup starenju otkriva kako svakodnevne prakse, od načina odijevanja do kretanja kroz javni prostor, oblikuju identitet starije osobe.

Subjektivna dimenzija starenja uključuje osjećaj gubitka kontrole, ali i nova značenja životnog iskustva, mudrosti i introspektivne slobode, može ona u književnosti biti predstavljena kao izvor snage, introspektivne jasnoće i emocionalne dubine. Čitanje takvih tekstova predstavlja izazov čitatelju jer zahtijeva suočavanje s vlastitim strahovima, ali i prepoznavanje dostojanstva i kompleksnosti treće životne dobi.

Djela autora u kojima će se sonično ukazati na ovu tematiku često otvaraju narativne izazove postajući prostorom empatije, motiv starosti u suvremenoj hrvatskoj prozi postaje sve prisutniji kako autori istražuju granice identiteta, tijela, sjećanja i društvenih vrijednost, ona nije samo biološka činjenica nego i duboko simboličan i kulturološki složen pojam, on je raznolik i meandrirajući.

Dubravka Ugrešić, Zoran Ferić, Slavenka Drakulić, Pavao Pavličić i Nada Gašić, motiv starosti oblikovali su kroz različite modele, od melankoličnog i refleksivnog do grotesknog i angažiranog. Ovi autori koriste starost kao prostor suočavanja s prošlošću, suočavanja s vlastitim tijelom, ali i društvom koje često marginalizira starije osobe. Od grotesknog i fiziološkog kod Ferića, preko melankolične i feminističke interpretacije kod Ugrešić, do socijalno osjetljive slike starosti kod Gašić, introspektivnog i nostalgичnog pristupa Pavličića te kritičkog i angažiranog pisanja Drakulić, jasno je da starost u hrvatskoj književnosti nije monolitna kategorija.

Oblikujući likove u starijoj životnoj dobi, autori uspijevaju otvoriti pitanja identiteta, sjećanja, tijela i društvene (ne)pravde. Motiv starosti tako postaje ključan za razumijevanje suvremenog hrvatskog narativa i njegovih vrijednost, dok tema starenja kao protoka vremena često izaziva duboke emocionalne i intelektualne reakcije.

U prozi ona više nije samo biološka činjenica, već simbol promjene, kontemplacije i društvene marginalizacije.

I. Nostalgija, mudrost, užitak

Pavao Pavličić u knjizi *Pohvala starosti* ne piše o negaciji života, već o snazi, iskustvu i mudrosti starije životne dobi. Upravo u tome njezin je izazov, otvoriti prostor za razumijevanju svijeta očima onih koji su prošli sve etape života, pa starost, iako često potiskivana i stigmatizirana, postaje ključ za dublje razumijevanje ljudskog postojanja i refleksiju. Pavličić je starosti pristupio opušteno, obogativši time raznovrsnost oblikovanja teme koja pojačano zanima hrvatske književnike, bar ove vremensnije. No taj vedriji pristup, ne znači i bijeg od stvarnosti i realnosti, jer se ispod tog *laganini* stava itekako uočava i tjeskoba prolaznosti, kao što se i u *Pohvali ludosti*, klasičnom djelu Erazma Roterdamskog, čiji se naslov u naslovu parafrazira, itekako uočava tragika tadašnjeg neobrazovanog društva.

Pavličić broji lijepe sedamdeset i dvije godine života, iza njega je niz knjiga koje su ga učinile živućim klasikom hrvatske književnosti, a sada se razotkriva i na tragu onoga što o starosti misli i osjeća, kako se u nju uključuje i kako je podnosi. U četiri veće cjeline nazvane prema znanstvenim disciplinama: Fiziologija, Psihologija, Sociologija i Filozofija kojima prethodi Prolog, a završava Epilogom, razmišlja o starosti s fiziološke, psihološke, sociološke i filozofske strane. Svaki esej temelji se na nekom osobnom ili iz drugih izvora stečenom iskustvu i epizodi koja autoru služi da na temelju ispričanog krene u analize, komentare i zaključke. Čini to kozerskim stilom iskusnog znalca književnosti i dokazanog pripovijedača koji na nepretenciozan način i uz puno šarma uspijeva prenijeti svoje ideje i stavove. Često se u razmatranju koristio prozama i stavovima drugih/starijih autora (Krlježa, Huxley, Držić, Marinković, Šotola, Ivan Bunić Vučić...) koji su uranjali u psihološki i emocionalni svijet osoba kojima je najbitnije biti nekome od koristi i potrebe.

Ono što Pavla Pavličića čini posebnim u osvrtima o starosti, svakako je činjenica da je dosegao razinu shvaćanja neminovnosti prihvaćanja u kojemu pokušava pronaći mogućnosti tihog uživanja u onome u čemu može, kao što je npr. ćaskanje o starosti uz kavu s prijateljima koji te itekako razumiju jer proživljavaju isto što i sam autor.

Za čitatelja, *Pohvala starosti* nije jednostavna: ona od njega traži izlazak iz svijeta mladosti i uspjeha, i ulazak u svijet koji zahtijeva razumijevanje, prihvaćanje i suosjećanje. U tome je snaga i izazov.

II. Od ironije do društvene nelagode i odgovornosti

Kalendar Maja Zorana Ferića slojevit je roman koji se može čitati kao osobna kronika, egzistencijalna meditacija i refleksija o starenju, smrti i kraju jedne civilizacije. Naslov

romana, koji upućuje na drevni majanski kalendar i predviđeni kraj svijeta 2012. godine, metaforički najavljuje i kraj jednog osobnog svijeta, obiteljskih odnosa, identiteta i mladosti. Ključni motivi u njemu su starost, tijelo, bolest, autobiografska prisjećanja kojima se oblikuje priču o životu i njegovom neumitnom kraju. Pri tome autor ne bježi od brutalnosti stvarnosti, bolesti majke, smrti, tjeskobe zbog vlastite smrtnosti, kao i suočavanje s vlastitim roditeljstvom. Glavni lik, čije se osobine velikim dijelom podudaraju s autorovim, bilježi svakodnevicu i trenutke koji su naizgled obični, ali nose duboke emocionalne pomake. Motiv tijela koje propada, bilo kroz bolest, starenje ili smrt, prisutan je tijekom cijelog romana, ono je podsjetnik na prolaznost, ono je mjesto borbe s dijagnozama, operacijama, invaliditetom.

Ferićev pripovjedač kroz te prizore ne nudi sentimentalnost, već ironiju i preciznu introspekciju, čime roman dobiva dodatnu dubinu, a obiteljski odnosi novu dimenziju stvarnosti. *Kalendar Maja* je i roman o odgovornosti, prema roditeljima, partnerici, djetetu, u vremenu kada je i vlastita egzistencija krhka, provlače se kroz njega različita pitanja krajnosti, kraj svijeta, kraj obitelji, kraj osobne mladosti, ne nudeći utjehu, već razumijevanje.

U pripovijedanju, starenje, smrt i gubitak nisu tek teme, već iskustva koja oblikuju jezik, strukturu i ton cijelog djela, kroz stil prožet ironijom, melankolijom i brutalnom iskrenošću, približava se čitatelju univerzalna istinu o krhkosti života. Roman time postaje kronika jednog čovjeka, ali i ogledalo generacije koja stari u vremenu koje je sve neizvjesnije i nesretnije, on je priča o fizičkom i emocionalnom raspadu glavnog lika, čime se i ilustrira intimna kroniku starenja. Smrt, bolest i sjećanja tvore mrežu značenja kroz koju se sagledava vrijeme, identitet i kraj života. Starost ovdje nije samo pasivno stanje, već aktivan proces suočavanja sa životnim bilancama, kojoj Zoran Ferić pristupa naturalistički prikazujući je ironičnim, crno humornim

rečenicama, čime se razotkrivaju društvene nelagode u odnosu prema starenju i smrti, naglašavajući fizičku propadljivost gotovo kao tragično-komičan proces. Njegovi likovi starije dobi često su opterećeni seksualnošću, bolešću i sjećanjima, što stvara ambivalentan odnos prema vlastitom tijelu i identitetu. Starost kod Ferića nije dostojanstvena, već brutalno realna, ogoljena od iluzija.

III. Političko pitanje: vidljivo/nevidljivo tijelo

Iskustvo raspada života i osjećaj nevidljivosti starijih ljudi snažna je tema, ona recepcijski označava i suočavanje s vlastitim strahovima, predrasudama i odgovornošću. Kroz likove koji gube glas, tijelo i mrežu odnosa, naglasak se obično stavlja na važnost međugeneracijske solidarnosti i emocionalne prisutnosti. Stari ljudi nisu ostatak prošlosti, već živa prisutnost u sadašnjosti kojoj dugujemo poštovanje, pažnju i mjesto u narativima društva i političkih usmjerenja. Slavenka Drakulić u zbirci priča *Nevidljiva žena i druge priče* tematizira starost kroz priče žena koje se bore s osjećajem nestajanja i društvene nevidljivosti. Tijelo se u tim pričama javlja kao podsjetnik na prolaznost, ali i kao mjesto otpora, žene treće životne dobi pokušavaju pronaći novi smisao unutar svakodnevice koja ih sve više isključuje.

Tijelo je često mjesto gdje se starenje najvidljivije manifestira, osjećaj njegova propadanja vodi i do preispitivanja identiteta, ono više nije sredstvo komunikacije već prepreka pa usporedba između mladenačke i starije tjelesnosti otkriva društvene predrasude i estetizaciju mladosti. Likovi se prikazani kao nevidljivi, ne samo za društvo, već i za vlastitu obitelj i prijatelje, dominira tekstom osjećaj napuštenosti i izolacije što je često povezano s gubitkom društvenih uloga, starost postaje razdoblje kada pojedinac više nije potreban zajednici, a time ni samom sebi. Žene se dominantno suočavaju s propadanjem tijela, gubitkom funkcionalnosti, ali i društvenom nevidljivošću, što utječe na samopoimanje, seksualnost i društveni status.

Tijelo u starosti postaje središnji element naracije, ono više nije prozirno, nevidljivo ili zanemarivo, već je metafora boli, gubitka, ali i sjećanja. Često se u pričama kritički sagledava način na koji društvo, osobito posttranzicijsko, doživljava starije žene pa starost nije samo intimno već i političko pitanje, jer nosi sa sobom stigmatu, nevidljivost i marginalizaciju. Slavenka Drakulić ističe kako je iskustvo starenja uvjetovano klasom, spolom i poviješću, ona u pričama snažno kritizira društvene norme koje zanemaruju i brišu žensko tijelo i iskustvo nakon određene dobi. Njezine su pripovjedačice suočene s vlastitim odrazom i sve rjeđim pogledima drugih ljudi, spoznaje da je postala društveno nevidljiva, nevidljivost nije stvarna, već simbolična, ona proizlazi iz načina na koji društvo vrednuje žene isključivo kroz mladost i ljepotu. U nekim pričama prepoznaju se ženski pogledi na bolest, samoću, gubitak supružnika, odnos s odraslom djecom i pitanja smisla života u starijoj dobi.

Starije žene u ovoj zbirci nisu patetične ni slabije, već iznimno introspektivne i često snažnije nego što se očekuje, njihove priče otkrivaju unutarnje svjetove prepunjene strahova, nade, sjećanja i razočaranja. Zbirka se prepoznaje i kao feministički tekst jer progovara o položaju žene u društvu koje je zaboravlja kada više nije objekt požude ispisujući tihe glasove onih koji su često prešućeni, i upravo ih time čini vidljivima. Ta nevidljivost nije rezultat fizičke odsutnosti, već društvene i emocionalne indiferentnosti. Pojava nevidljivosti starijih ljudi često je povezana s temama sjećanja, samoće i nemoći, njezine priče nisu samo pohvala ženskoj otpornosti, već i poziv na promjenu percepcije starosti kao razdoblja života koje ima svoju vlastitu vrijednost, kompleksnost i ljepotu.

IV. Identitet, mit, dekonstrukcija

Dubravka Ugrešić u romanu *Baba Jaga je snijela jaje* dekonstruira slavensku bajku o Babi Jagi kako bi problematizirala stereotipe o vješticama, marginaliziranim ženama, ženskom tijelu i nevidljivosti. On se ne bavi samo starim ženama, već koristi ironiju i intertekstualnost kako bi se uhvatio u raspravu s društvenom i kulturološkom nepravdom. Starost je prostor otpora, ali i tuge – gubitka doma, jezika i identiteta. Kroz ironiju osnažuju se likovi kojima se preispituju kulturološki mitovi koje fenomen starosti prikazuju kao područje transformacije, ali i borbe protiv kulturne nevidljivosti, naglašavajući kako je ona više od biološkog procesa, ona je egzistencijalna kategorija koja nudi raznolike, ali povezane prikaze starenja kao iskustva gubitka, marginalizacije i osobnog rasterećenja.

Starenje tijela tako dobiva mitološko i feminističko značenje, ono postaje prostor otpora i simbol mudrosti pa njihovo literarno prikazivanje razotkriva klasne i rodne razlike, odnosno načine na koje društvo tretira starost, razlikujući se ovisno o spolu, bogatstvu i društvenoj ulozi. Tijelo u romanu nije neutralno, već duboko političko i kulturno označeno, fenomenologija starenja, kada se preoblikuje u tekst, omogućuje prepoznavanje složenosti ove faze života koja je često gurnuta na recepcijsku marginu.

Baba Jaga je snijela jaje Dubravke Ugrešić donosi temu starosti kao kompleksan i duboko politički motiv, kao borbu za vidljivost, za pravo na osjećaje, tijelo i glas, istražuju je kroz žensku perspektivu i iskustvo egzila. Romaneska trodijelna struktura omogućuje višeslojno čitanje, istodobno ona je i pripovijest, parodija, teorijska rasprava i manifest o književnosti i starosti. Starije žene u drugome dijelu romana, Pupa, Beba i Kukla, predstavljaju raznolike sudbine onih koje su ostale bez glasa u patrijarhalnom i kapitalističkom društvu. One su nevidljive, ali ne i pasivne, one kroz svakodnevne rituale, razgovore i sjećanja, oživljavaju vlastite priče što pokazuje kako i stara žena može biti nositeljica naracije, ironije i inteligencije, čak i kada je društvo zaboravi.

Treći dio romana razotkriva duboku intertekstualnost i simboliku Baba Jage – vještice koja je istodobno prijateljica i zaštitnica, figura marginalizacije i moći. Ovim postupkom Ugrešić postavlja pitanje: tko zapravo piše priče i tko ima pravo na pripovijedanje? Starost, u tom kontekstu, postaje subverzivna sila – ne kraj života, već druga faza pripovijedanja. Roman nadilazi okvire naracije i postaje poziv na dekonstrukciju kulturnih predodžbi o ženama koje više nisu mlade.

Kroz likove, strukturu i pripovjedački stil, Dubravka Ugrešić stvara snažan književni tekst koji povezuje intimno iskustvo sa širim društvenim kontekstom, čineći starost vidljivom, snažnom i književno relevantnom.

V. Vitalizam/egoizam

Poznata je knjiga Nore Ephron "Vrat je prava tužibaba" u kojoj autorica na duhovit način opisuje koliko se novca potroši mjesečno ne da bi ostala mlada i lijepa, koliko puta ide kod frizera, pedikera, na vježbanje, itd. Ta je knjiga puna optimizma i humorističnog pristupa starosti, a još je jedan autor, glamurozni francuski cinik, Frédéric Beigbeder otprilike napisao da današnji teror opsesivne mladosti s društvene ljestvice odbacuje i šesnaestogodišnjakinje kao "starice", jer im "gravitacija već djeluje na grudi".

Roman Nade Gašić *Devet života gospođe Adele – proljeće u Zagrebu 2020.* u svojim izvedbenim alatima ne bira brutalni cinizam kada u fokus priče stavlja osamdesetogodišnju osebujnu samodostatnu, samodopadnu, sebičnu, snalažljivu, duhovitu i prefriganu zagrebačku

gospođu Adelu, suptilno prikazujući njezin (auto)ironičan odnos prema društvenom teroru nad životom nemetnom korona virusom, potresom i svješču o vlastitim godinama bliskim trenutku odlaska sa pozornice živih. “Kao prvo, želim Vam se predstaviti. Ja sam Adela Premec umirovljenica i udovica iz Bauerove ulice u Zagrebu. Kao što vam je poznato naš je kvart, pa tako i Bauerova, doživjeli su teška oštećenja od potresa. Naš dragi grad Zagreb, kojemu ste vi gradonačelnik, je jako nastradao, na žalost, kako javlja televizija koju pratim, nastradale su mnoge kuće, u njima stanovi, a kod nekih i sve u stanovima.”

Adelin će lik zasigurno postati amblematski za buduće rasprave o prepoznatljivim junacima hrvatske literature kao one koja je “dvostruka” udovica sa stanom od sto kvadrata u centru Zagreba, koja ima grobnicu u arkadama na Mirogoju, vikendicu u Crikvenici i ušteđevinu, koja popije konjak iz kristalne čaše nekoliko puta na dan, koja stalno mijenja oporuku uoči priprema za proslavu osamdesetog rođendana na kojemu očekuje Vili Beroša u kojega je “zaljubljena” ne bi li kupila rodbinsku pozornost i naklonost grčevito štiteći svoj život, rutine, staronormalno, buneći se pri tome protiv usamljenosti, razočarenja i potisnutih strahova.

Njezin vitalitet je zarazan, njezina staračka čangrizavost i egoizam iz poglavlja u poglavlje postaju simpatičniji, njezine su prosudbe analitične i humorne. Rečenice kojima Nada Gašić plete ovu žargonski (agramerski začinjene germanizmima, romanizmima, specifičnim naglaskom) intrigatnu narativnu strukturu brze su i tečne, ali se čini kako unatoč sjajnim prikazima i opisma strukture osobnosti glavne junakinje, autorica nije dostigla stilsku razinu prvoga “mirnog” romana.

Osobnim iskustvo starenja introspektivno je analiziran i vlastiti položaj u kojemu sve češće dolazi do zaključka da su njihovi odnosi s obitelji postali formalni, udaljeni ili izbrisani. Obitelj, umjesto da bude mjesto podrške, postaje simbol napuštanja i zaborava. Sustav, bilo da se radi o zdravstvu, socijalnoj skrbi ili medijima, dodatno učvršćuje osjećaj nevidljivosti, jer stariji nisu više tržišno zanimljivi, niti politički moćni. U literaturi se takav sustav često prikazuje kao beščutan, administrativno hladan i emocionalno odsutan. Kao posljedica, stari ljudi sve više postaju nevidljivi i samima sebi.

Raspad identiteta događa se kada osoba više ne prepoznaje vlastitu vrijednost ni u očima drugih ni u vlastitome iskustvu. Književnost taj proces prikazuje s nevjerojatnom preciznošću i suosjećanjem, čime postaje sredstvo razumijevanja i empatije.

Zaključak

Starenje je prirodan proces, no u suvremenom društvu ono sve više postaje prostor društvene marginalizacije, starije osobe često se suočavaju ne samo s fizičkom slabošću, već i s emocionalnom izolacijom, gubitkom smisla i osjećajem da više nisu vidljivi ni vlastitim bližnjima.

U suvremenoj hrvatskoj prozi iskustvo raspada života starijih osoba prikazano je kao duboko egzistencijalna i društvena trauma, ne samo tijela, već i odnosa, identiteta i pripadnosti, uočavaju se načini na koje pojedinci doživljavaju starenje u svakodnevnom životu starost ne kao apstraktnu kategoriju, već kao konkretnu prisutnost u gestama, pokretima, navikama i odnosima. Naglasak se stavlja na subjektivna iskustva starijih osoba u kontekstu svakodnevice, društvenih interakcija i osobne introspekcije. Kada se piše o starenju razumijeva se kako stariji ljudi doživljavaju promjene u tijelu, memoriji, ulozi u obitelji i društvu. Starenje se tako ne prikazuje samo kao niz medicinskih ili demografskih činjenica, već kao način postojanja u svijetu, u svakodnevlju starije osobe često razvijaju posebnu osjetljivost prema vremenu, dani im postaju sporiji, rituali važniji, a uspomene prisutnije. Hodanje, ustajanje, kuhanje, razgovori, sve to poprima drukčije značenje. Tijelo više nije neprimjetno, ono postaje tema svakodnevice: boli, ograničava, ali i podsjeća na prošla iskustva. Odnosi s drugima se također mijenjaju: prijatelji nestaju, djeca odrastaju, društvo se udaljava. Pojavljuje se osjećaj nevidljivosti i gubitka kontrole. Međutim, fenomenologija starenja pokazuje i otpornost, mnogi stariji ljudi stvaraju nove rutine, odnose i načine izražavanja sebe. Svakodnevni život postaje prostor za obnovu subjektivnosti unatoč

Prozni prikazi starosti nerijetko su obojeni sjetom, ali i iznimnim uvidom u životnu složenost. Likovi starijih osoba često nose teret prošlih izbora, gubitaka i proživljenih tragedija, ali i bogatstvo sjećanja i mudrosti. Čitatelj je izazvan da kroz ove likove preispita vlastite stavove o vremenu, prolaznosti i smislu.

Starost u hrvatskoj prozi ima važnu funkciju, ona je simbol zrelosti i iskustva, ali i granica koja testira strpljenje, empatiju i sposobnost razumijevanja drugih, ono nije kraj, već nova perspektiva, koja kroz svoje izazove, čitatelja uči skromnosti, empatiji i strpljenju, uvezujući tekst, autora i čitatelja s univerzalnim temama prolaznosti i identiteta, otpora, sjećanja i transformacije.

Kroz prikaz starenja tijela, Dubravka Ugrešić, Zoran Ferić, Slavenka Drakulić, Pavao Pavličić, Nada Gašić, nude dublje uvide u ljudsku ranjivost, otpornost i odnos prema sebi i svijetu. Čitatelj je pozvan da ih vidi, čuje i razumije.

Literatura:

- Beauvoir, Simone de. Starenje. Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1987.
- Ephron, Nora "Vrat je prava tužibaba", Algoritam, 2006.
- Ugrešić, Dubravka. Baba Jaga je snijela jaje. Konzor, Zagreb, 2008.
- Sontag, Susan. O fotografiji. Kulturni centar Beograd, Beograd, 2009.
- Umijeće starenja : sazrijevanje i prepuštanje / Fritz Riemann, Wolfgang Kleespies ; [prijevod Dubravko Torjanac]. 3. prerađeno izd. [izvornika], Naklada Slap, Jastrebarsko, 2009.
- Ferić, Zoran. Kalendar Maja. Profil, Zagreb, 2011.
- Časopis Treća, 16, (1-2): Starost i starenje: dvostruka mjerila i tabui, Zagreb, 2014.
- Drakulić, Slavenka. Nevidljiva žena i druge priče. Fraktura, Zagreb, 2018.
- Pavličić, Pavao. Pohvala starosti, Mozaik knjiga, Zagreb, 2018.
- Gašić, Nada. „Devet života gospođe Adele“ Sandorf, Zagreb, 2020.
- Beigbeder, Frédéric. „€19,90. Octave Parango“, Ocean more, Zagreb, 2022..
- Magnusson, Margareta Magnusson, "Švedsko umijeće dobrog starenja", Stilus, Zagreb, 2024.

UTICAJ IGARA NA OČUVANJE KOGNITIVNIH SPOSOBNOSTI KOD STARIJIH OSOBA

Sažetak

Postavlja se pitanje kako ljudski organizam stari šta se dešava sa njegovim organima i kako oni reaguju. Mi ćemo se u ovom istraživanju skoncentrisati na mozak i dešavanja u njemu tokom godina. Mozak kontrolira pamćenje, planiranje, donošenje odluka i mnoge druge aktivnosti ljudskog organizma. Na razvoj mozga i količinu njegove iskorištenosti utiču mnogi faktori jer, naučno je dokazano da, što više informacija upijamo, to je veća iskorištenost ljudskog mozga. Međutim, kako starimo ljudski mozak se smanjuje. Smanjuje se volumen mozga, a pri tome i područja mozga odgovorna za kognitivne funkcije. Na koji način podmladiti, zadržati ili bar usporiti starenje mozga, održati njegovu vitalnost, zadržati kognitivne funkcije koje su potrebne da bi starije osobe mogle samostalno funkcionisati i raditi mnoge stvari u kojima su uživale cijeli život. Postoji niz aktivnosti da bi se došlo do cilja, a jedna od njih je i korištenje igara koje bi trenirale mentalnu gimnastiku starijih osoba u svakodnevnom životu: šah, kartaške igre, sudoku, igranje lota, matematički zadaci i druge igre. Cilj istraživanja je da utvrdimo da li igre koje potiču na razmišljanje i uključivanje logike pozitivno djeluju na mozak i kako su očuvane kognitivne sposobnosti starijih osoba koje svakodnevno koriste i uživaju u matematičkim, društvenim i logičkim igrama.

Ključne riječi: Starije osobe, mozak, kognitivne sposobnosti, igre

Abstract

The question arises as to how the human body ages, what happens to its organs and how they react. In this research, we will concentrate on the brain and the events in it over the years. The brain controls memory, planning, decision-making and many other activities of the human body. The development of the brain and the amount of its utilization are influenced by many factors, because it has been scientifically proven that the more information we absorb, the greater the utilization of the human brain. However, as we age, the human brain shrinks. The volume of the brain decreases, and at the same time, the areas of the brain responsible for cognitive functions. How to rejuvenate, keep or at least slow down the aging of the brain, maintain its vitality, maintain the cognitive functions that are necessary for the elderly to be able to function independently and do many things that they have enjoyed all their lives. There are a number of activities to reach the goal, and one of them is the use of games that would train the mental gymnastics of the elderly in everyday life: chess, card games, Sudoku, playing the lotto, mathematical problems and other games. The goal of the research is to determine whether games that encourage thinking and the inclusion of logic have a positive effect on the brain and how the cognitive abilities of older people who use and enjoy mathematical, social and logical games are preserved.

Key words: Elderly, brain, cognitive abilities, games

---

¹JU Gimnazija "Vaso Pelagić" Brčko

²JU Mješovita srednja elektrotehnička škola Tuzla

³Evropski Univerzitet Brčko Distrikt

Uvod

Mozak je najsloženiji i najaktivniji organ ljudskog tijela koji omogućava da čovjek razmišlja, pamti, percipira svoju okolinu, druži se, razgovara. Prepun je tajni i do dana današnjeg nije u potpunosti ispitan. Ogroman je broj nervnih ćelija koje se u njemu nalaze i zbog toga predstavlja veliku zagonetku. Aktivan je i dok je čovjek budan i dok spava. Obavlja važne kognitivne funkcije koje su neophodne za svakodnevni život, obrađuje primljene informacije, pamti i vrši još mnoge druge funkcije.

Među neke od kognitivnih funkcija ubrajamo: pamćenje, pažnja, percepcija okoline i obrada primljenih informacija, učenje, logičko zaključivanje. Kako bismo dobro i kvalitetno sproveli kognitivne funkcije potreban nam je zdrav mozak.

Proučavajući literature spoznali smo da su brojna istraživanja pokazala da sa starenjem ljudskog organizma opadaju mnoge kognitivne funkcije kao što su pamćenje, pažnja, percepcija. Uočeno je da pamćenje tokom odrasle dobi kontinuirano opada, ali da se vidljivi pad uočava tek u starijoj dobi. Već u dvadesetim godinama započinje kontinuirani pad brzine procesiranja, radnog pamćenja i dugoročnog pamćenja. Loš nutritivan status, starenje, neurološke promjene i bolesti poput demencije i Alzheimerove (Alchajmerove) bolesti, primjena nekih lijekova, zahtjevne mentalne situacije, loš san koji tijelu ne pruža odmor, izloženost velikom stresnom događaju ili stanja hroničnog stresa također mogu dovesti do slabljenja kognitivnih sposobnosti. Promjena vlastitog stava prema životu i svakodnevnom stresu, uvođenje fizičke aktivnosti, putovanja, druženja, učenja, čitanja, igranjem društvenih i logičkih igara može uvelike poboljšati ljudski organizam i kognitivne funkcije koje se pokreću iz ljudskog mozga.

Prosječan ljudski vijek unazad par hiljada godina znatno se produžio. Sa napretkom nauke u svim sferama, istraživanjem ljudskog organizma i njegovih potreba, izdržljivost ljudskog organizma bi mogla znatno porasti. S druge strane sve manji je natalitet i broj mlađih osoba se naglo smanjuje tako da postajemo društvo starih i iznemoglih osoba.

S obzirom na ove podatke moramo pratiti činjenice i omogućiti starijim osobama dostojnu starost i uticati da imaju što bolje zdravlje i što manje stresa. Svaki period života ima svoje prednosti, nedostatke i izazove s kojima se osoba susreće. Ipak, cijeli život trebao bi biti protkan učenjem. [1, 2]

U našem radu smo razmatrali na koji način očuvati kognitivne sposobnosti kod starih ljudi koristeći igre, a u prvom redu matematičke igre.

Posmatrali smo ljudski organ – mozak i kroz proučavanje mnogobrojne literature došli do spoznaje na koji način propada i stari i šta se dešava sa kognitivnim funkcijama starih osoba kroz godine. Uočili smo da se starenje mozga u mnogome može zaustaviti, a posebno kroz korištenje matematičkih igara. Sproveli smo istraživanje i došli do određenih rezultata. Stare osobe, koje smo istraživali, navele su koje igre svakodnevno igraju te smo te igre i obradili. Pored starih osoba koje borave u svojim domaćinstvima, ispitivanja smo sproveli i u domovima a za starije osobe, te smo obradili i njihovu funkciju u društvu. Na osnovu ovog istraživanja došli smo do određenih zaključaka koja su porazna za naše društvo što se tiče brige za starije uključenost u sve sfere društvenog života.

Predmet istraživanja su starije osobe koje borave u svojim domaćinstvima i u domovima za stare osobe, a koje koriste razne vrste matematičkih, logičkih i društvenih igara u svakodnevnom životu.

Cilj istraživanja je da utvrdimo da li igre koje potiču na razmišljanje i uključivanje logike pozitivno djeluju na mozak i kako su očuvane kognitivne sposobnosti starijih osoba koje svakodnevno koriste i uživaju u matematičkim, društvenim i logičkim igrama.

Ukoliko pozitivno djeluju istražiti koliko se igre koriste u domovima za stare osobe unutar države Bosne i Hercegovine.

Hipoteza: Matematičke i logičke igre utiču na očuvanje i razvijanje kognitivnih sposobnosti kod starijih osoba.

Metode istraživanja:

- Posebno naučne metode i postupci: analitičko-sintetička metoda, metoda apstrakcije i konkretizacije, metoda indukcije i dedukcije;
- Opšte naučne metode: Statistička metoda;
- Metode, tehnike i postupci: Naučno ispitivanje, Metoda analize sadržaja

Mozak i kognitivne funkcije ljudskog organizma

Postavlja se pitanje, kako ljudski organizam stari, šta se dešava sa njegovim organima i kako oni reaguju. Mi ćemo se u ovom istraživanju skoncentrisati na mozak i dešavanja u njemu tokom godina. Mozak kontrolira pamćenje, planiranje, donošenje odluka i mnoge druge aktivnosti ljudskog organizma. Na razvoj mozga i količinu njegove iskorištenosti utiču mnogi faktori jer, naučno je dokazano da, što više informacija upijamo, to je veća iskorištenost ljudskog mozga. Međutim, kako starimo ljudski mozak se smanjuje. Smanjuje se volumen mozga, a pri tome područja mozga odgovorna za kognitivne funkcije, frontalni režanj i hipokampus, se smanjuje više od ostalih područja. Hipokampus ima veliku ulogu u učenju i pamćenju, a ti procesi tokom starenja se usporavaju.

Stariji ljudi s godinama sporije obrađuju informacije, a posljedica toga je poteškoće sa razumijevanjem i reakcijama na nove informacije. To je posljedica gubitka bijele tvari mozga koja se sastoji od živčanih vlakana okruženih mijelinskim ovojnicama koji prenose živčane signale između moždanih stanica (neurona).

Neke od kognitivnih promjena koje se javljaju sa starenjem mozga su:

- Teže izražavanje
- Teže prisjećanja imena
- Smanjena koncentracija

Istraživanja su pokazala da starije osobe imaju bogatiji rječnik od mlađih osoba. To je posljedica dugogodišnjeg sticanje znanja i iskustva. Primjetno je da, unatoč promjenama koje dolaze sa godinama, dosta starijih osoba još mogu raditi i rade stvari koje su radili dok su bili mlađi. Uz, normalno, dragocjeno iskustvo koje su prikupili sa godinama.

Dokazano je da starije odrasle osobe mogu:

- naučiti nove vještine
- proširiti svoj vokabular i naučiti nove jezike
- zadržati prethodna i razviti nova sjećanja.

Evidentno je da, posebno u novije vrijeme, kada se produžio životni vijek ljudskog organizma, neki ljudi u 80-im i 90-im godinama života imaju mentalne sposobnosti nekoliko decenija mlađih osoba. To je jedna od nepoznanica koju istraživači pokušavaju da odgonetnu.

Međutim, imamo i osobe kod kojih mozak naglo stari i tako da je i to jedno pitanje na koje još nemamo odgovor.

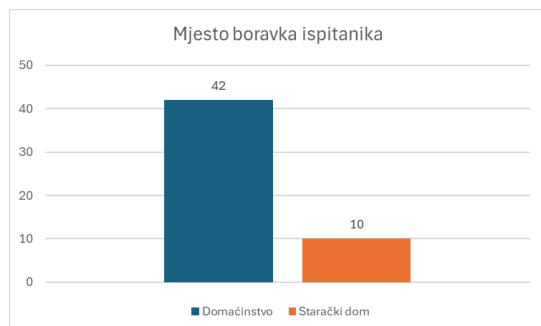
Kroz razna istraživanja utvrđeno je da se starenje mozga, sem u slučajevima kada je mozak obolio, može zaustaviti, pa čak, kako smo prethodno naveli, na neki način osvježiti i naučiti mnogo novih vještina bez obzira što se sa vremenom moždana masa smanjuje i kopni.

Postoji niz aktivnosti koje pomlađuju mozak i stimulišu ga kako bi sačuvao vitalnost. Socijalna aktivnost, čitanje, pohađanje kurseva, učestvovanje u društvenim igrama, rješavanje matematičkih zadataka, ispunjavanje križaljki su niz aktivnosti koje pomažu da mozak ostane aktivan, čak i da se razvija u pozitivnom smjeru. Socijalizacija i takmičarski duh igra veliku ulogu u održavanju mentalne stabilnosti i smanjenju anksioznosti kod starijih osoba, a samim tim i do smanjenja demencije koja je u većini slučajeva propratni faktor sa starenjem i odumiranjem ljudskog organizma. [3-5]

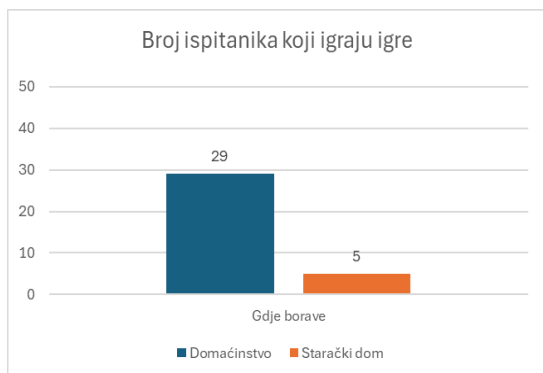
Igre za jačanje mentalnih sposobnosti i rezultati istraživanja

Prema istraživanjima, starije osobe koje redovno sudjeluju u igranju društvenih igara imaju oko 70% manji rizik od kognitivnih poremećaja. Pored toga što se socijalizuju kroz zajednička druženja, oni imaju mogućnost razvijanja novih vještina poput komunikacije, strategije i timskog rada. U suštini, društvene igre imaju veliki uticaj na očuvanje zdravlja mozga starijih osoba.

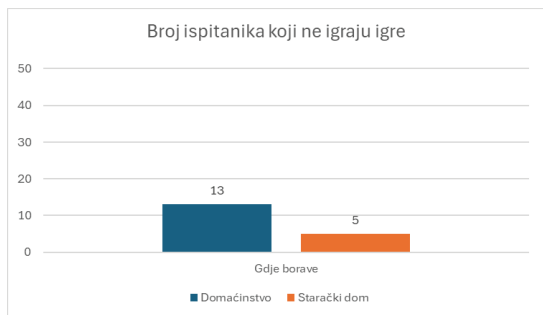
Izvršeno je istraživanje nad 52 osobe u dobi od 68 do 76 godina. Na svim ispitanicima odrađen je CogniFit neuropsihološki test. Test je za starije od 65 godina i ispituje moždane funkcije te pruža kompletan kognitivni pregled. Procjenjuje stanje kognitivnih vještina koje su vezane za starenje. Test se sprovodi online i traje od 13 do 16 minuta. Sastoji se od seta zadataka i vježbi koje imaju za cilj da utvrdi ispitanikove prednosti i slabosti. CogniFit test može lako koristiti bilo koji korisnik. [6, 7] Od 52 ispitanika:

- 42 (80,77%) ispitanika boravi u svojim domaćinstvima;
- 10 (19,23%) ispitanika su u tri doma za stare osobe.

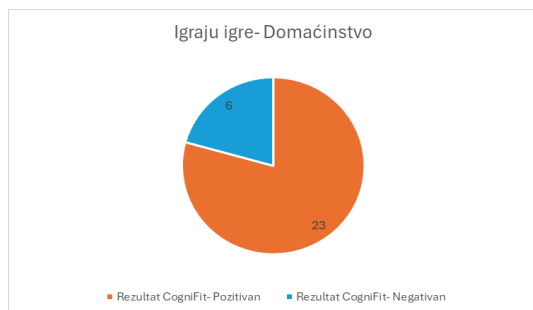
- 34 ispitanika su igrali svakodnevno razne matematičke, logičke ili društvene nedigitalne igre;
- 29 ispitanika koji su igrali igre su boravili u svojim domaćinstvima;
- 5 ispitanika koji su igrali igre su štićenici doma za stare osobe;

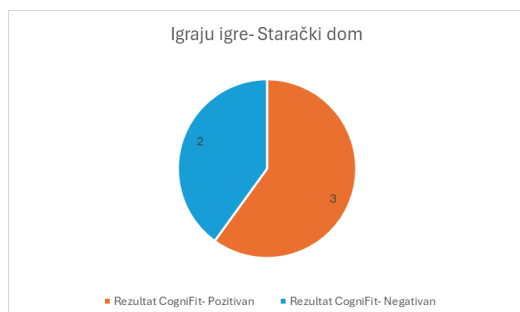
- 18 ispitanika nisu igrali ni jednu vrstu igara;
- 13 ispitanika koji nisu igrali ni jednu vrstu igara su boravili u svojim domaćinstvima;
- 5 ispitanika koji nisu igrali ni jednu vrstu igara su štićenici domova za stare osobe.

Rezultati nakon sprovedenog kognitivnog testa su slijedeći:

- Za osobe koje su redovno igrale igre:

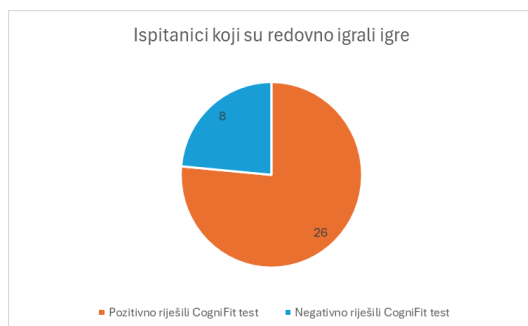

- 23 (79,3%) ispitanika koji borave u svom domaćinstvu su pozitivno riješila test
- 6 (20,7%) ispitanika koji borave u svom domaćinstvu su negativno riješila test

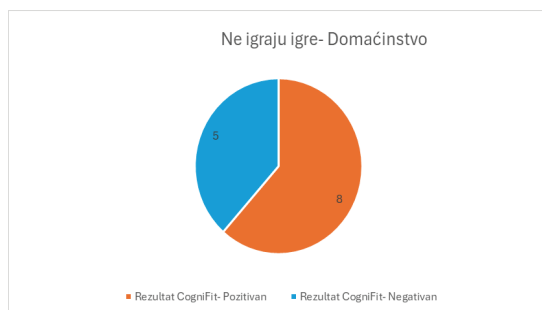
- 3 (60%) ispitanika koji borave u domu za stare osobe su pozitivno riješila test
- 2 (40%) ispitanika koji borave u domu za stare osobe su negativno riješila test

- Ukupno gledajući od 34 ispitanika koji su redovno igrali igre za jačanje mentalnih sposobnosti:

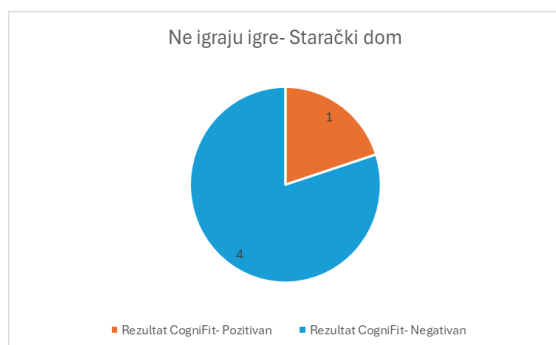

- 26 (76,47%) ispitanika su pozitivno riješila test;
- 8 (23,53%) ispitanika nije uspješno riješila test.

- Za osobe koje nisu igrale igre za jačanje mentalnih sposobnosti:

- 8 (61,5%) ispitanika koji borave u svom domaćinstvu su pozitivno riješila test
- 5 (38,5%) ispitanika koji borave u svom domaćinstvu su negativno riješila test

- 1 (20%) ispitanika koji borave u domu za stare osobe su pozitivno riješila test
- 4 (80%) ispitanika koji borave u domu za stare osobe su negativno riješila test

- Ukupno gledajući od 18 ispitanika koji nisu igrali igre za jačanje mentalnih sposobnosti:

- 9 (50%) ispitanika su pozitivno riješila test;
- 9 (50%) ispitanika nije uspješno riješila test.

Rezultati su pokazali da osobe koje su redovno igrale određene igre za jačanje mentalnih sposobnosti zadržale su dobre sposobnosti razmišljanja i zdravog rezonovanja. Test je pozitivno uradilo ukupno 76,47% ispitanika. Za razliku od njih starije osobe koje nisu igrale igre za jačanje mentalnih sposobnosti su dale dosta lošije rezultate. Test je pozitivno uradilo ukupno 50% ispitanika. U razgovoru sa ispitanicima smo došli do informacija koje igre su najčešće igrali. Igre, kako je istraživanje pokazalo, što u razgovoru sa ispitanicima, što proučavajući literaturu, koje su se posebno pokazale uspješnim za očuvanje kognitivnih sposobnosti su: šah, domine, bingo, loto, karte, rummikub, ne ljuti se čovječe, tavla itd. Znači igre koje su vezane za matematičko logičko razmišljanje.

Navest ćemo nekoliko igara za jačanje kognitivnih sposobnosti i objasniti njihovu funkciju:

-Šah: Igra za dva igrača. Šahovska ploča je kvadratnog oblika, sa 64 polja, obojenih naizmjenično svijetlom i tamnom bojom. Svaki igrač na početku ima 16 šahovskih figura (8 pješaka, 2 skakača, 2 topa, kraljicu i kralja). Jedan igrač igra sa bijelim, a drugi sa crnim figurama. Igrači vuku naizmjenično po jedan potez. Cilj igre je matirati suparničkog kralja. Igra završava matom, odnosno pobjedom jedne strane ili neriješeno – remi. Partije igre Šah zahtijevaju brzo razmišljanje i rješavanje problema, poboljšavaju pamćenje, motoričke sposobnosti, verbalnu komunikaciju i druge kognitivne i komunikacijske vještine. [8]

-Loto: Igra sa izvlaženjem brojeva dobitne kombinacije koja se odigrava u sistemu 6 izvučених brojeva od ukupno 39 koliko se nalazi u bubnju za izvlačenje. Kombinacije brojeva se nalaze na loto listiću. Igra Loto služi za mentalnu aktivnost i angažovanje mozga na više razina. Proces odabira brojeva utiče na igrače da koriste logičko razmišljanje i odlučivanje. Igrači često pokušavaju pronaći sistem kojim bi predvidjeli dobitne kombinacije. Pri tome moraju da koriste kognitivne vještine pažnje, memorije i sposobnosti prepoznavanja. [9]

-Bingo: Svaki učesnik u igri ima listić sa 20 polja (može manje ili više). Po volji ispune listić različitim brojevima. Voditelj igre zadaje različite zadatke, učesnici računaju i rješenja zaokružuju na svom listiću. Mogu se zadaci rješavati i zajednički. Pobjednik je onaj učesnik koji prvi zaokruži sve brojeve u jednom redu, koloni ili dijagonali. Igra Bingo je slična igri Loto. Igrači na isti način uključuje kognitivne vještine kao i kod igre Loto. [10]

-Rummikub: Riječ je o igri sa pločicama na kojima se nalaze brojevi u bojama, koji se slažu na stalke. Cilj je što prije potrošiti svoje pločice na način da složite niz brojeva u obliku skale ili grupu brojeva u istoj boji. Za igru je potrebna da se osoba dobro koncentriše jer mora koristiti razne kombinacije. Time jača kognitivne vještine pažnje, memorije i dr. [11]

Funkcija domova za stare osobe

U današnjem savremenom društvu u kojem preovladava robotika, čovjek kao radna snaga je sve manje u funkciji, sve teže je doći do posla i obezbjediti egzistenciju. Savremeno društvo odgaja generacije mladih koji su sve manje tolerantni, postaju neosjetljivi i okrenuti su samo sebi. Sve što nije u njihovoj interesnoj sferi postaje smetnja. Roditelji koji su ih rodili, odhраниli i odgojili sa vremenom im postaju smetnja. Roditelji sa godinama stare, mijenjaju se, postaju potrebiti i zahtijevaju sve veću pažnju. Javila se potreba za omogućavanje kvalitetnijeg života u vidu posvećenosti i pažnje, a koji većina svojim roditeljima, ukoliko su radno zaposleni, ne mogu da pruže. Da bi omogućili prethodno, starije osobe se smještaju u domove za stare osobe koji su u posljednje vrijeme aktuelni i veoma potražni.

Domovi za stare osobe omogućavaju starijim osobama svu moguću njegu, socijalizaciju, okruženje osoba približne životne dobi, fizičke aktivnosti, kreativne radionice, društvene igre,

matematičke igre, sve ono što bi omogućilo smanjenje anksioznosti i razvijanje kognitivnih sposobnosti.

Da bi smo shvatili ulogu domova za stare osobe u očuvanju i razvijanju kognitivnih sposobnosti kod starih osoba, izvršili smo ispitivanje po domovima koje društvene i matematičke igre koriste i koliko osoba učestvuje u igrama? Kakvo je psihičko stanje osoba koje učestvuju u igrama? S obzirom na godine koje borave u domu da li je došlo do promjene u njihovom ponašanju u smislu zaboravljanja, nesnalaženja u prostoru?

Istraživanje je poražavajuće i pokazalo je da domovi za stare osobe unutar Bosne i Hercegovine u većini slučajeva nisu prilagođeni i ne prate stanje svojih štićenika u očuvanju njihovih kognitivnih sposobnosti te na taj način ih i ne uključuju u društvene tokove i aktivnosti. U većini domova su uglavnom smještene stare osobe koje su nepokretne i lošeg psihičkog stanja. Ali imamo i osobe koje su unatoč svojim godinama vitalne i zdrave. U razgovoru sa njima naglašena je potreba za većom socijalizacijom, osnivanjem klubova, ispunjavanjem dana sa određenim društvenim aktivnostima, igrama itd. Želja im je da ostanu punopravni pripadnici društva, a ne da budu društveno odbačeni i socijalno otuđeni zbog svoje životne dobi. [12]

Zaključak

Evidentno je da se povećava broj starijih osoba u odnosu na djecu i mlade. Da bi starije osobe ostale uključene u društvene tokove mora se povesti briga o njima u svakom smislu kako bi većina zadržala svoje kognitivne sposobnosti i ostala aktivna u raznim poljima društva. Pravo na učešće u raznim sferama društvenog života mora biti dato svakom, pa i starijim osobama. Učinkovitost svakodnevnog igranja raznih vrsta igara koje utiču na kognitivne sposobnosti starijih osoba se, pokazalo je istraživanje, u velikoj većini pokazala pozitivno, a ujedno je došlo do socijalizacije. Ispitivanja su izvršena unutar granica države Bosne i Hercegovine. U istraživanju su učestvovala starije osobe koje borave kod u svojim domaćinstvima ili u staračkim domovima. Procentualno gledajući čak 26,74% više starijih osoba koje koriste igre za jačanje mentalnih sposobnosti su zadržale svoje kognitivne vještine, možda čak i poboljšale, u odnosu na starije osobe koje ne koriste igre za jačanje mentalnih sposobnosti. Znači dokazali smo hipotezu istraživanja: Matematičke i logičke igre utiču na očuvanje i razvijanje kognitivnih sposobnosti kod starijih osoba.

Međutim, daljnjim proučavanjem problematike na koji način omogućiti uključivanje što više osoba starije dobi u aktivnosti koje bi im poboljšale životnu svakodnevicu i na neki način osvježile moždane ćelije, pojavilo se dosta problema. Najveći problem koji je evidentan je taj što na nivou države Bosne i Hercegovine nemamo strateški dokument i odgovarajuće zakonske regulative namjenjene isključivo regulisanju prava starijih osoba. Tu je i nedostatak vizije o tome kakav život treba da bude za starije osobe iz koje bi se definisale konkretne aktivnosti u različitim oblastima potreba starijih osoba.

Za razliku od Bosne i Hercegovine, zemlje Evropske unije su u potpunosti definisale i razradile zakone kojim omogućavaju starijim osobama bolje uslove za život u finansijskom, socijalnom, pravnom, tehničko – tehnološkom, zdravstvenom i svakom drugom relevantnom aspektu. Samim tim ukoliko su regulisani svi ti aspekti, starije osobe su uključene u razne aktivnosti, socijalizuju se, omogućava im se pohađanje raznih kurseva, zabavljaju se kroz igranje raznih društvenih, matematičkih i logičkih igara, te nesvjesno većina njih svoje kognitivne sposobnosti zadržavaju i nadograđuju novim.

Donošenje zakonskih regulativa usklađenih sa međunarodnim pravom i zakonima zemalja Evropske unije u državi Bosni i Hercegovini bi se u mnogome poboljšao status starijih osoba u raznim oblastima, te bi društvo moralo obezbjediti određene aktivnosti koje bi težile ka socijalizaciji i očuvanju zdrave svijesti starijih osoba.

Literatura

- [1] Jasminka Despot Lučanin: Psihologija starenja – izazovi i prilagodba, “Naklada slap” Zagreb, 2022. (131-184)
- [2] <https://www.adenanatura.hr/cogny-objave/kognitivne-sposobnosti-kako-ih-mozemo-poboljsati/> [11.02.2025.]
- [3] Dr Gareth Moore: BRAIN COACH Train, Regain and Maintain Your Mental Agility in 40 Days, Michael O’Mara Books Limited 2019. (8-13)
- [4] <https://mostarski.ba/promjene-u-kognitivnim-sposobnostima-osoba-starijih-od-40-godina/> [11.02.2025.]
- [5] <https://vitabiome.ba/igre-i-vjezbe-za-zdraviji-mozak/> [05.01.2025.]
- [6] www.cognifit.com/ba/sr/over-65-years-test?srsItd=AfmBOopS56lRYYM9fIuXKfwjKLxjOarVg7D3MQfUM0iONl0dAUpQdq-x>treca-dob>ocu [08.12.2024.]
- [7] <https://www.medicalnewstoday.com/articles/brain-exercises> [08.12.2024.]
- [8] <https://www.oaza-dom.hr/kako-igranje-saha-utjece-na-zdravlje-starijih-osoba/> [05.01.2025.]
- [9] <https://sensa.story.hr/Najave/a28450/kako-igranje-lota-trenira-vase-pamcenje-za-prevenciju-alzheimerove-bolesti.html> [05.01.2025.]
- [10] <https://www.mirovina.hr/novosti/britanska-studija-tvrdi-igranje-drustvenih-igara-moze-pomoci-starijim-osobama-da-ocuvaju-pamcenje/> [05.01.2025.]
- [11] <https://domnovinscak.hr/zivot-u-domu/aktivnosti/>
- [12] https://data.europa.eu/data/datasets/s1002_76_2_ebs378?locale=hr [05.02.2025.]

ULOGA PORODICE U ORGANIZOVANJU SLOBODNOG VREMENA I RAZVOJU EMPATIJE PREMA OSOBAMA

Sažetak

Porodica predstavlja primarni agens socijalizacije, najvažniju instituciju u kojoj ličnost započinje svoj put u život i u društvo. Porodica je prvi i najvažniji faktor odgojnog djelovanja u slobodnom vremenu. Ona je prva odgojna institucija u kojoj započinje odgoj i razvoj mlade ličnosti. Drugi značajan faktor odgojnog djelovanja u slobodnom vremenu predstavlja **škola**. Da bi škola učenika pripremila za život, ona treba učenicima pružiti mogućnosti za slobodno vrijeme i upoznati ih sa smislom slobodnog vremena. U radu su teorijski razrađene uloge i mogućnosti porodice i škole, te sadržaji koje mogu ponuditi djeci i mladima da bi svoje slobodno vrijeme provodili na društveno poželjan način. Analizirane su i predstavljene njihove uloge u odgoju za slobodno vrijeme i u slobodnom vremenu. Također je razrađena potreba koordiniranog djelovanja i ostalih agenasa socijalizacije na ovom polju s ciljem jedinstvenog odgojnog djelovanja. Važno je da učitelj zna razvijati svijest o slobodnom vremenu kod svojih učenika. Danas živimo u digitalnom dobu i trebamo biti svjesni, i prihvatiti situaciju tehnoloških postignuća. Djeci su zanimljiviji mobiteli, televizori, igrice, računala i slično. **Starije osobe trebaju međjuljudski odnos i emocionalnu klimu svih članova porodice**. U radu su teorijski razrađene uloge i mogućnosti porodice i škole, te sadržaji koje mogu ponuditi mladima i starima da bi svoje slobodno vrijeme provodili na društveno poželjan način. Analizirane su i predstavljene njihove uloge u odgoju za slobodno vrijeme i u slobodnom vremenu. Također je razrađena potreba koordiniranog djelovanja i ostalih agenasa socijalizacije na ovom polju s ciljem jedinstvenog odgojnog djelovanja na djecu i mlade sa teškoćama u razvoju. Porodica kroz svoje diskusije o vlastitim mogućnostima može ponuditi metode provođenja slobodnog vremena za stare i iznemogle s ciljem njihove rekreacije i rehabilitacije. **Porodična emocionalna klima** i pravilna komunikacija doprinosi razvoju **empatije** među članovima porodice a posebno prema starim licima,

Ključne riječi: porodica, škola, slobodno vrijeme, stare osobe, rehabilitacija, empatija, altruizam, emocionalna klima

---

¹ Univerzitet u Tuzli

² Evropski univerzitet Brcko distrikt

³ JU Prva OŠ Živinice

1.Uvod

Napredno savremeno društvo i društvo sa brojnim ograničenjima (nezaposlenost, ekonomska kriza) dovodi do povećanja slobodnog vremena, gdje se ono javlja kao svakidašnja realnost, te se iz tih razloga istražuje od strane različitih znanosti.

U vremenu u kome živimo slobodno vrijeme se teži komercijalizirati i usmjeriti u nepovoljnom pravcu za razvoj čovjeka i čovječanstva, teži postati "opijum za mase"² zbog čega raste "moć manipulisanja ljudima, njihovom svijješću, stavovima, motivima i ponašanjem"³ Slobodno vrijeme je po svom postanku, rasprostranjenosti i obilježjima opća univerzalna pojava i kategorija savremenog društva, bez obzira na razlike u društveno-političkom uređenju...Razlike koje postoje u samom smislu i sadržaju slobodnog vremena proizilaze iz specifičnosti društvenih odnosa, kao i iz shvaćanja položaja ljudske ličnosti u pojedinim društvenim sistemima".Ukoliko čovjek nije odgojen i pripremljen da pravilno koristi slobodno vrijeme, on može umjesto aktivnog subjekta, kreativnog stvaraoca, postati pasivan gledalac, slušalac, odnosno žrtva neadekvatne i beskorisne zabave. Na taj način on zaglupljuje.Današnji čovjek je jako frustriran i traumatiziran. Plaši se života i budućnosti. Iz tih razloga on bira zabavu u kojoj nije odgovoran i koja ga ne obavezuje, već ga bar trenutno odvaja od svijeta koji za njega predstavlja opasnost. Ta ga zabava bar trenutno opusti i zaboravi probleme, međutim takav odmor ima hedonistički, a ne kreativan karakter.

2.Teorijski dio rada;

Pojam slobodnog vremena

Slobodno vrijeme se može odrediti kao ukupnost vremena, stanja i aktivnosti koje nisu uvjetovane biološkom, socijalnom niti profesionalnom nužnošću. To je vrijeme aktivnog odmora, rasonode i stvaralačkog potvrđivanja ličnosti.

"Slobodno vrijeme označava vrijeme koje pojedinac ispunjava i oblikuje prema vlastitim željama, bez bilo kakve obaveze ili nužde. To je dio života svakog čovjeka, postoji svakog dana i u svakoj sredini, ali je različito s obzirom na dob, spol, zanimanje, mjesto boravka, razvijenost sredine, stupanj interesa, ciljeve društvenog poretka i njegove mogućnosti. Slobodno vrijeme je sastavni dio čovjekove aktivnosti, vrijeme izvan profesionalnih, porodičnih i društvenih obaveza, u kojem pojedinac po svojoj volji odabira oblike i sadržaje odmora, rasonode i stvaralaštva".

Najprihvatljiviju definiciju slobodnog vremena u znanstvenim krugovima dao je Dumazedier (1959.). Prema ovoj definiciji: "Slobodno vrijeme je skup aktivnosti kojima se pojedinac po svojoj volji može potpuno predati, bilo da se odmara ili zabavlja, bilo da povećava nivo svoje obaviještenosti ili svoje obrazovanje, bilo da se dobrovoljno društveno angažuje ili da ostvaruje svoju slobodnu stvaralačku sposobnost pošto se oslobodi svojih profesionalnih, obiteljskih i društvenih obaveza".

Vidljivo je iz definicije da slobodno vrijeme ima sljedeće funkcije:

- odmaranja,
- rasonode i
- razvoja ličnosti.

Odmor koristi otklanjanju zamora nastalog proizvodnim radom ili nekom drugom aktivnošću. Odmaranje služi da se čovjek oporavi od tjelesnih ili nervnih opterećenja. Život i rad u velikom gradu čest je uzrok psihičkog zamora.

Druga funkcija slobodnog vremena usmjerena je na zabavu i rasonodu, za razbijanje i otklanjanje jednoličnosti i monotonije. Čovjek se može rasonoditi putem putovanja, igara, sporta (ovdje rasonoda utječe na stil života pojedinca) ili u kontaktu sa umjetničkim sadržajima putem čitanja, posjete kazalištu, kinu i sl.

Prema trećoj funkciji slobodno vrijeme doprinosi razvoju slobodne i stvaralačke ličnosti, omogućava njenu samorealizaciju i stvaralačko i društveno uključivanje.

"Slobodno vrijeme je preostali dio vremena kojim pojedinac samostalno raspolaže poslije završenih redovitih, nastavnih i vannastavnih obaveza i pomaganja u roditeljskom domu".⁶

Slobodno vrijeme predstavlja važan faktor odgoja i obrazovanja

Svaki pojedinac može slobodno vrijeme koristiti na jedan od sljedećih načina:

- društveno-pozitivan i kulturni način i
- društveno-negativan, nekulturni način.

"Pravi smisao odgoja u slobodnom vremenu jeste osposobiti sve mlade i odrasle ljude da kulturno i pedagoški svrhovito provode svoje slobodno vrijeme i upoznati ih sa nekontroliranim utjecajima koji djeluju u slobodnom vremenu, utvrditi njihovo odgojno značenje i regulirati ga, tj. potiskivati negativno, a pojačavati pozitivno djelovanje".

U ranijim periodima povijesnog razvoja društva vodilo se računa da se kvantitativno poveća slobodno vrijeme, dok je danas borba za njegovo provođenje na društveno-kulturni način.

Slobodno vrijeme s pedagoškog aspekta treba da je osmišljeno, smisljeno oblikovano i organizirano i da omogućiti pojedincu da se bavi kulturnim i vrijednim aktivnostima koje će doprinosti njegovom potvrđivanju.

Ukoliko se uspije u ovome, slobodno vrijeme će doprinosti razvijanju i izgrađivanju novih ljudi i obratno. Slobodno vrijeme jako utječe na način čovjekovog života. Svjetska zajednica nalazi se pred problemom na koji način iskoristiti slobodno vrijeme da pruži pojedincima zadovoljstvo, različite aktivnosti i mogućnosti da ispolje stvaralačke sposobnosti, a da doprinosi istovremeno dobrobiti čovječanstva. U tom smislu odgoj treba planirati i organizirati u svjetlu potreba slobodnog vremena, a slobodno vrijeme u svjetlu potreba savremenog odgoja.

"Slobodno vrijeme je važan faktor svestranog razvoja čovjeka. Ono proširuje proces stjecanja znanja, širi spoznajne horizonte, obogaćuje emocionalni život, podstiče razvoj psihofizičkih sposobnosti, vještina i navika, postizanje samostalnosti i društvenosti, odnosno tjelesnog, intelektualnog, estetskog, radnog i moralnog formiranja čovjeka".⁸

Brojna istraživanja su pokazala da pravilno provođenje slobodnog vremena utječe na prevenciju i sprečavanje poremećaja u ponašanju. Iz tih razloga društvo treba postaviti i ostvariti povoljne uvjete da čovjek kulturno i dostojno koristi svoje slobodno vrijeme.

Da bi se ostvarili pozitivni rezultati putem razumnog i kulturnog korištenja slobodnog vremena neophodno je ostvariti dva uvjeta:

- omogućiti različite i raznovrsne mogućnosti za kulturno, društveno i individualno korištenje slobodnog vremena i
- osposobiti građane da koriste te mogućnosti sistematski.

Prvi preduvjet koji društvo treba ostvariti jeste osnivanje dječijih i sportskih igrališta, zabavišta, izletišta, odmarališta, rekreacionih centara, klubova, čitaonica, domova, ljetovališta, pozorišta, kina i drugih ustanova.

Drugi preduvjet zahtjeva da se djeca, mladi i odrasli osposobe da kulturno provode i koriste slobodno vrijeme. Ovdje ih je važno poučiti i motivirati da pravilno koriste slobodno vrijeme, jer ga često troše na sadržaje sumnjive vrijednosti. Posljedice toga su: napadno ponašanje, agresivnost, zapuštenost, seksualna perverznost, neodgovornost i dr., što povećava rizik za asocijalne vidove ponašanja, pa i delinkventno ponašanje.

Slobodno vrijeme doprinosi "humanizaciji rada, stvaranju ravnoteže u aktivnostima rada i slobodnog vremena, ono je opća društvena pojava koja pomaže sprečavanju negativnosti mehanizacije i automatizacije, te služi kao dopuna radu i stilu života".⁹

Pozitivno korištenje slobodnog vremena doprinosi stvaranju materijalnih snaga, povećanju stupnja proizvodnje, povećava životni standard i efekte proizvodnje. Na općem kulturnom planu povećava kulturno stvaranje, sastavni je dio kulturnog života, doprinosi korištenju kulturnih dobara i povećava stupanj opće kulture. Pozitivno provođenje slobodnog vremena doprinosi kompletiranju ličnosti, utječe pozitivno na zdravlje, fizički i psihički razvoj, oblikovanje pozitivnog karaktera, na kreativnost ličnosti i stvaranje raznovrsnijeg sadržaja života. Aktivnosti slobodnog vremena proširuju stupanj općeg i stručnog obrazovanja, pomažu na razvijanju dispozicija, sklonosti, te fizičkih, intelektualnih, moralnih, estetskih, radnih, tehničkih i socijalnih kvaliteta ličnosti.

Slobodne aktivnosti podstiču i društveno-moralni odgoj odgajnika jer se svaka djelatnost odvija u skladu s osnovnim zahtjevima etičkog shvaćanja. U epohi tehničke civilizacije slobodno vrijeme postaje novo područje odgojno-obrazovnog djelovanja. Sastavni je dio života djece, mladih i odraslih. Pedagoške dimenzije slobodnog vremena su:

- "to je oblik organizacije učenikovih aktivnosti s jasno postavljenim ciljem,
- podrazumijeva različite forme organiziranja, odnosno aktivnosti,
- polazi od mogućnosti prirodne i društvene sredine (okoline),
- može se organizirati prema pojedinačnim, grupnim i kolektivnim interesima učenika,
- svi sadržaji, oblici, sredstva i metode trebaju doprinijeti formiranju harmonične ličnosti i nadomjestiti nedostatke ostalih sadržaja aktivnosti u školi i obitelji".¹⁰

Značaj slobodnog vremena za život osoba sa teškoćama u razvoju

Danas, kad se govori o poboljšanju kvaliteta života za ljude u našem društvu, često se pominje slobodno vrijeme kao mogućnost šireg zadovoljstva i punijeg razvoja.

Područje slobodnog vremena ne predstavlja izolovano područje, već ga valja gledati u vezi društvenog i individualnog života. Rehabilitacija osoba sa teškoćama u razvoju se skraćuje neopravdano, što često kod njih izaziva subjektivno nezadovoljstvo ako ostaju ograničeni samo na medicinsku brigu i školovanje. Osoba sa teškoćama u razvoju tada ostaje ograničena na socijalno sporedni život. Unapređivanje slobodnog vremena mora se smatrati aspektom socijalnog uključivanja kao integrirani dio svih rehabilitacijskih postupaka.

Značaj slobodnog vremena za osobu sa teškoćama u razvoju ne može se gledati samo u odnosu na mogućnost socijalnog sudjelovanja.

Poboljšanje životnih uslova umjereno mentalno retardiranih obuhvata:

- stvaranje zadovoljavajućih stambenih prilika,
- zadovoljstvo na radnom mjestu,
- mogućnost sudjelovanja u zajedničkom životu,
- mogućnost za lično dalje obrazovanje i sticanje veće samostalnosti ili nezavisnosti.

Ovom cilju treba težiti na području stanovanja, rada i slobodnog vremena. Zanemarivanje jednog ugrozilo bi postizanje cilja da se osobi ometenoj u razvoju pomogne do veće mjere životnog zadovoljstva, individualnog razvitka i socijalizacije.

Osobe sa teškoćama u razvoju i slobodno vrijeme danas

U naprednim društvima mogu se zapaziti inicijative za oblikovanje slobodnog vremena osoba sa teškoćama u razvoju. Otvaraju se klubovi i organizuju popodnevi slobodnog vremena, studijska putovanja, praznične svečanosti i sportska takmičenja, kao i razne priredbe. Sve ovo organizuje se u razvijenim zemljama i u naprednim društvima.

Zato je nužno poduzeti mjere za bolje korištenje slobodnog vremena ove populacije, stalno uključivati roditeljsko savjetovanje i pomagati i obitelji, kao i pružiti mogućnost za izmjenu mišljenja i iskustava među samim roditeljima. Evo nekih primjera na koji način osobe ometene u razvoju mogu koristiti svoje slobodno vrijeme:

- poboljšanje uvjeta razvojno ometenih u životnoj okolini (uređenje stana, prostora, prostor za igru i zabavu, sportska mjesta, klupske prostorije i sl.),
- omogućavanje socijalnih kontakata (susreti sa vršnjacima sa i bez teškoća u razvoju, orijentacija u naselju u kome žive, posjete komšiluku i rodbini, stvaranje grupa itd.),
- pomoći u samostalnom i društvenom obrazovanju (u obitelji i rodbini, organizovanjem seminara i tečajeva, u domovima i sl.),
- oblikovanje slobodnog vremena izvan stana (klubovi, sportske grupe, omladinske grupe, tečajevi, izleti, svečanosti, posjete kulturnim manifestacijama i sl.).

Poželjno je da u planiranju slobodnog vremena učestvuju i osobe sa teškoćama u razvoju. U početku neće moći, ali će se naučiti i dati svoj pravi doprinos. Poželjno je da svaki pojedinac slobodno bira svoju aktivnost u slobodno vrijeme.

Smjernice za organizaciju slobodnog vremena

Veoma je važno da neko bude inicijator organizovanja slobodnog vremena za osobe sa teškoćama u razvoju. To mogu biti specijalne škole, sportska ili omladinska društva i sl.

Za uspješnu organizaciju potrebno je:

- izraditi program slobodnog vremena uzimajući u obzir želje sudionika,
- prikupljanje i obuka volontera i aktivista,
- organizovati prevoz,
- nabaviti sredstva za finansiranje programa,

- prenijeti plan slobodnog vremena na neku organizaciju (omladinsku, udruženja majki i sl.).

Kao volonteri mogu se angažovati:

- učenici osnovnih i srednjih škola i studenti,
- omladinske grupe i crveni križ,
- sportska društva, udruženja žena, udruženja roditelja i sl.

Faktori odgoja u slobodnom vremenu djece s teškoćama u razvoju

Aktivnosti u slobodnom vremenu i pedagoško djelovanje su multidisciplinarna koordinirana aktivnost. Nosioци aktivnosti i faktori odgoja u slobodnom vremenu su: obitelj, predškolske ustanove, škole, izvanškolska društva i ustanove i sl. Slobodno vrijeme je važan faktor odgoja i obrazovanja osoba sa teškoćama u razvoju.

Odstupanja u pravcu ispodprosječnog ili nepravilnog razvoja su različita. Područja odstupanja u razvoju su:

- "smetnje vida,
- smetnje sluha,
- smetnje glasa i govora,
- smetnje motorike,
- smetnje inteligencije (mentalna retardacija),

Faktori odgoja ove kategorije djece i mladih su brojni i različiti. Osvrnut ćemo se na ulogu i značaj obitelji i škole u organiziranju slobodnog vremena ove kategorije djece i mladih.

Pravo sve djece na odmor i slobodno vrijeme zagaranovano je članom 31. Konvencije o pravima djeteta koji glasi:

- "Države-potpisnice priznaju pravo djeteta na odmor i slobodno vrijeme, na igru i rekreaciju koji odgovaraju starosti djeteta i na slobodno učešće u kulturnom životu i umjetnostima.
- Države-potpisnice će poštovati i unapređivati pravo djeteta da u punoj mjeri učestvuje u kulturnom i umjetničkom životu, i potpomagaće pružanje odgovarajućih i jednakih prilika za kulturnu, umjetničku i rekreativnu aktivnost, kao i za slobodno vrijeme"

Da se ovo pravo odnosi i na djecu sa teškoćama u razvoju vidimo iz člana 23. Konvencije o pravima djeteta koji glasi:

- "Države-potpisnice priznaju da mentalno ili fizički onesposobljeno dijete treba da uživa pun i pristojan život, u uslovima koji obezbjeđuju dostojanstvo, potiču samopouzdanje i olakšavaju aktivno dječije učešće u zajednici.
- Države-potpisnice priznaju pravo onesposobljenom djetetu na posebnu brigu i potpomagaće i obezbjeđivati, u zavisnosti od dostupnih sredstava, pružanje pomoći takvom djetetu i onima koji su odgovorni za brigu za njega, pomoći koju oni zatraže i koja odgovara dječijem stanju i prilikama roditelja ili drugih koji se brinu za dijete.
- Priznajući posebne potrebe onesposobljenog djeteta, pomoć koja se daje u skladu sa stavom 2. ovog člana davat će se besplatno gdje god je to moguće, uzimajući u obzir finansijska sredstva roditelja ili drugih koji se brinu za dijete, i ona će biti planirana tako da se onesposobljenom djetetu pruži uspješan pristup obrazovanju, školovanju, zdravstvenim službama, službama za rehabilitaciju, pripremi za zaposlenje i mogućnostima reakcije na način koji pomaže djetetu da postigne što potpuniju moguću društvenu integraciju i individualni razvitak, uključujući njegov kulturni i duhovni razvitak".

Porodica i slobodno vrijeme

Porodica je nukleus društva i najvažnija institucija u kojoj ličnost započinje svoj put u život, u društvo.

Zbog promjena u savremenom društvu mijenja se i savremena obitelj. Obitelj osigurava fizički opstanak i razvija osnovne ljudske osobine kod čovjeka. "Ona uspostavlja fluidnu interakciju sa spoljnim svijetom, selektivno propuštajući spoljašnje utjecaje na njenu unutrašnjost. Mehanizmom selektivnosti porodica štiti svoje članove od negativnih utjecaja, s jedne, i obezbjeđuje uvjete za zajedničko življenje i njen utjecaj na samo društvo, s druge strane".

Glavne funkcije porodice su:

- zadovoljenje materijalnih potreba članova u uvjetima društvenog jedinstva i saradnje,
- stvaranje uvjeta za zadovoljavanje emocionalnih potreba,
- razvijanje ličnog identiteta svakog člana vezanog za identitet obitelji,
- podsticanje učenja i podrška individualnoj kreativnosti i inicijativi,
- oblikovanje seksualnih uloga i
- pripremanje za integriranje sa društvenim ulogama i prihvatanje društvene odgovornosti".

Škola i slobodno vrijeme mladih

Drugi značajan faktor odgojnog djelovanja u slobodnom vremenu jeste škola. Školi je osnovni cilj prenijeti na mlade društvene vrijednosti, stavove i norme, tradiciju i znanje i pripremiti ih za buduće zanimanje.

Škola se javlja kao instrument razvoja društva. Školstvo pokazuje tendenciju dužeg trajanja i unošenja u nastavu više znanstvenih, tehničkih i općeobrazovnih sadržaja.

Škola je mlade okupirala svojim obavezama tako da su oni intelektualno aktivniji od prošlih generacija. Često mladi učenje u školi doživljavaju kao otuđeni rad, kao obavezu nametnutu izvana, kao opterećenje. Istraživanja su pokazala da mladima nakon učenja ostaje malo slobodnog vremena. Škola treba shvatiti da mladima treba slobodno vrijeme. Treba poraditi na ublažavanju negativnog stava prema školi kod mladih ljudi.

Zadržavanjem mladih u školskim prostorima da bi vršila obrazovnu ulogu preuzetu od obitelji, izdvojila je mlade iz međugeneracijskih odnosa, radnih i proizvodnih tokova.

Polaskom u srednje škole počinje prva službena, od društva sankcionirana socijalna dioba mladih. Mladi se više diferenciraju jer pohađaju različite škole, pa se i različito okupljaju u slobodno vrijeme. Da bi škola učenike pripremila za život ona treba pružiti učenicima mogućnosti za slobodno vrijeme i upoznati ih sa smislom slobodnog vremena.

Slobodne (vannastavne) aktivnosti

Terminom 'slobodna aktivnost' učenika označava se jedan vid djelatnosti u vremenu slobodnom od nastavnih, obiteljskih i stanarskih obaveza.

"Njime se jedino označava rad učenika u sekcijama, drušinama, društvima, zadrugama i kružocima, dakle kolektivna djelatnost, dok se individualni rad učenika ne podrazumijeva pod ovim nazivom. Sam naziv 'slobodna aktivnost' sasvim jasno, bez ikakve dvosmislenosti imenuje svaku djelatnost koja se slobodno odvija bez obzira na oblik djelatnosti".

Dakle, to je kolektivni rad. Specifičnosti kolektivnog rada u slobodnom vremenu su:

- "nestrukturirano učenje, zasnovano na opredjeljenjima i interesima učenika,
- fleksibilnost u pogledu izbora sadržaja, sredstava, oblika i metoda djelovanja,
- dobrovoljnost uključivanja, uz obaveznost izvršavanja programskih obaveza nakon uključivanja,
- neformalno organiziranje (heterogene skupine, bez obzira na razred koji pohađaju pojedini učenici),
- rukovođenje u drugom planu – to može biti učenik ili saradnik, a ne uvijek nastavnik".²³

Poseban značaj slobodnih aktivnosti jeste u sljedećem:

- "jako su pogodna forma za zadovoljavanje i razvijanje interesa učenika,
- baveći se aktivnostima za koje ima interesovanja učenik osjeća zadovoljstvo i život mu postaje puniji, raznovrsniji, radosniji,
- stiču se nova znanja, produbljuju postojeća, povezuje učenja sa radom, razvijaju radne navike,
- omogućuju veću samoaktivnost učenika i razvijanje inicijativnosti i stvaralaštva,
- doprinose socijalizaciji učenika,
- omogućuju afirmaciju i samopotvrđivanje ličnosti,
- doprinose promjeni odnosa učenika prema školi,
- pružaju mogućnosti za bolje međusobno upoznavanje učenika i nastavnika, većeg međusobnog povjerenja, saradnje, poštovanja i razumijevanja,
- doprinose uspješnijoj profesionalnoj orijentaciji učenika,
- doprinose boljoj pripremi učenika za racionalno korištenje slobodnog vremena i imaju važnu ulogu u prevenciji i sprečavanju raznih oblika devijantnog ponašanja".²⁷

Način na koji će svaka osoba koristiti svoje slobodno vrijeme bitan je kako za formiranje same ličnosti, tako i za fizički i mentalni razvoj i zdravlje osobe. Način njegovog ispunjavanja je slobodan i samostalan, a kvalitet i sadržaj je često uslovljen kvalitetom i ponudom društvenog života okruženja u kome pojedinac živi. Različitim formama i oblicima aktivnosti u slobodnom vremenu se jasno uočavaju klasne i individualne razlike, ali i razlike između starosnih grupa. Čovjek je društveno biće i većinu svojih potreba zadovoljava kroz društvene odnose. Proces tijekom kojeg osobe razvijaju određene stavove i usvajaju društvene norme određene kulture nazivamo socijalizacijom. Na socijalizaciju djece utječu različiti čimbenici, a odvija se u različitim situacijama i društvenim prilikama. Upravo aktivnosti koje djeca i mladi provode tijekom slobodnog vremena utječu na proces socijalizacije, isto tako utječu i na kvalitetu odnosa sa članovima obitelji i prijateljima. Ti odnosi obilježavaju čitav naš život, a stavovi vezani uz to bit će preneseni i djeci. Profesionalni rast i razvoj bit će puno bolji ukoliko se slobodno vrijeme iskoristi za razvoj različitih vještina, kao i za podizanje razine općeg znanja. Poznati su pozitivni učinci strukturiranog provođenja slobodnog vremena, ispunjenog kreativnim aktivnostima, a mogu se vidjeti kroz:

Socio-emocionalni razvoj: kroz stvaranje i održavanje prijateljskih veza, razvijanje bliskih odnosa bez straha od njih.

Kognitivni razvoj: kroz kritičko razmišljanje, kreativnost i rješavanje problema.

Bolje komunikacijske vještine: uči se asertivan pristup u komunikaciji, razvija sposobnost slušanja i uvažavanja tuđeg/drugačijeg mišljenja.

Podizanje samopouzdanja i samopoštovanja: kroz osvještavanja vlastitih kapaciteta, kroz učenje na vlastitim pogreškama i usvajanje stava da ih je moguće ispraviti.

Bolja opća kultura: razvijaju se različiti interesi, a time i razina znanja temeljena na prikupljenim informacijama.

Tjelesni rast i razvoj: podiže se fizička sprema i usvajaju zdravi stilovi života.

Samostalnost: kroz sposobnost donošenja odluka i pokazivanje inicijative za aktivnosti.

Empatija: razumijevanje drugih, pomaganje onima kojima je to potrebno.

Timski duh: razvija se sposobnost rada u timu, kao i pozitivno iskorištavanje svojih i tuđih kapaciteta.

Organizacijske sposobnosti: uči se kako postaviti prioritete, upravljati vremenom i različitim resursima koji su dostupni.

Različite praktične vještine: primjenjuju se teorijska znanja u praksi, uči se kako npr. nešto popraviti ili sagraditi.

Kojim aktivnostima i sadržajima ćemo se baviti, zavisi u velikoj mjeri i od naših mogućnosti. Odabirom sadržaja koji će ispunjavati naše slobodno vreme, direkto utičemo na lični razvoj i preuzimamo odgovornost za stvaranje slike o sebi, izgradnju svog ega, uticaj na emocije, karakter i socijalizaciju. Nova otkrića tehnologije i nauke u velikoj mjeri menjaju način na koji ljudi provode slobodno vrijeme sada, u odnosu na način na koji su ga provodili ranije. Pojava interneta promijenila je smisao aktivnosti u slobodnom vremenu u potpunosti. S obzirom na to da se danas živi mnogo brže nego ranije, i da ljudi imaju manje vremena za sebe, posljedice toga se odražavaju direktno na aktivnosti i smanjenje kvaliteta slobodnog vremena svih. Stres kao pratilac savremenog doba, na koji su neki ljudi osjetljiviji od ostalih,

takođe znatno utiče i modifikuje slobodno vrijeme. Zavisno od problema sa kojim smo suočeni kao i kapaciteta kojim raspolažemo, stres može u znatnoj mjeri ograničiti pa čak i pogoršati aktivnosti u slobodnom vremenu. Emancipacija mladih da preko sadržaja u slobodnom vremenu je važna vaspitna karika u razvoju ličnosti. Humanizaciju međuljudskih odnosa i izgrađivanje kulture komunikacije najlakše će se obaviti preko sadržaja slobodnih aktivnosti van redovnih obaveza.

Kulturni obrasci u provođenju slobodnog vremena

Iako se u brojnim istraživanjima govori o postojanju tri kulturna obrasca u provođenju slobodnog vremena - elitnog, urbanog i ruralnog, koji zavise od socijalno-obrazovnog statusa i porekla „konzumenata“. Poređenja između mladih i starijih ukazuju, da mladi ipak provode znatno bogatije i svestranije slobodno vreme. Kao najčešći oblici organizovanja slobodnog vremena mladih javlja se upotreba interneta i večernji izlasci, koji su sada ograničeni ili uskraćeni.

Zaključak

Širina i značaj pojma slobodnog vremena povezani su i sa životnim stilom. Način na koji provodimo slobodno vrijeme je i te kako odraz našeg stila života, takođe, svoj životni stil najbolje izražavamo u slobodno vrijeme. Slobodno vrijeme djece i mladih s teškoćama u razvoju je važan faktor odgoja i obrazovanja ove djece, relaksacije i opuštanja i lakše i brže socijalne integracije u društvenu zajednicu čiji su i oni aktivni i ravnopravni članovi. U edukaciji osoba s teškoćama u razvoju za pravilno korištenje slobodnog vremena trebaju sudjelovati svi agensi socijalizacije ove djece, odnosno svi odgojni faktori. Jako je bitno obezbijediti adekvatne uvjete, stručne kadrove ili volontere, otkloniti arhitektonske barijere i omogućiti im da u skladu sa željama, sposobnostima i mogućnostima sudjeluju aktivno u provođenju slobodnog vremena i tako ostvaruju maksimalnu samorealizaciju svoje ličnosti. Profesionalni rast i razvoj bit će puno bolji ukoliko se slobodno vrijeme iskoristi za razvoj različitih vještina, kao i za podizanje nivoa opsteg znanja. Formalno obrazovanje će samo djelomično pripremiti na izazove u profesionalnom životu. Vještine i znanja koja steknu u slobodno vrijeme mogu biti značajna pomoć u obavljanju budućeg posla.

3.Literatura:

- 1.Ajanović Dž. i Stevanović M. Metodika vannastavnih aktivnosti učenika. Zenica, 2004.
  - 2.Tomić R. i Hasanović I. Mladi i slobodno vrijeme. Tuzla, 2007: 4-4.
  - 3.Pehar L. Slobodno vrijeme mladih ili... Sarajevo, 2004.
  4. Pedagoška enciklopedija I i II. 1989.
  5. Janković V. Slobodno vrijeme u suvremenoj pedagoškoj teoriji i praksi. Zagreb, 1967.
  - 6.Tomić R., Osmić I. i Karić E. Pedagogija. Tuzla, 2005: 258-258.
  - 7.Konvencija o pravima djeteta. Unicef. 1989: 63-63.
  - 8.Omerović,M./2012/.Osnove ekoloske pedagogije,Offset Tuzla
  - 9.Čatić R. Porodična pedagogija. Zenica, 2005.
- <https://mentalnozdravlje.zagreb.hr/vjezbe-i-podrska/slobodno-vrijeme-kod-adolescenata>
<https://mentalnozdravlje.zagreb.hr/vjezbe-i-podrska/slobodno-vrijeme-kod-mlade-djece>

MEMENTO CRVENIM SLOVIMA: KNJIŽEVNA REPREZENTACIJA INVALIDITETA U ZBIRKAMA NOVELA JOSIPA PAVIČIĆA

Sažetak

U radu se analizira problematika invaliditeta i njegova književna reprezentacija u dvjema zbirkama novela Josipa Pavičića – *Memento* i *Crvenim slovima*. Pavičićev životni put bitno je obilježen ranjavanjem na galicijskom bojištu, uslijed kojega mu je amputirana noga. Ta osobna tragedija uvelike je utjecala na njegov književni angažman.

Josip Pavičić pripada generaciji hrvatskih književnika između dvaju svjetskih ratova, ističući se sa zbirkama novela koje tematiziraju invaliditet te književnim djelima namijenjenima djeci i mladima. Analizom navedenih zbirki uočavaju se prepoznatljivi obrasci autorova diskursa u kojem, oblikujući pojedinačni i kolektivni identitet svojih protagonista, istodobno konstruira i diskurs invaliditeta. Društveni konstrukt invalidnosti autorovih protagonista uglavnom se odnosi na ratna svjedočanstva i borbu za preživljavanje nakon njegova završetka. Kroz autobiografski i biografski diskurs, Pavičić autentično prikazuje tematiku invaliditeta, temeljeći je na samopercepciji svojih likova, ali i na društvenim percepcijama.

Prikazujući društvenu stvarnost razdoblja između dvaju svjetskih ratova, Pavičić promiče ideju inkluzije osoba s invaliditetom u društvo. Njegov doprinos smanjenju diskriminacije, stigmatizacije i marginalizacije osoba s invaliditetom u tadašnjoj Hrvatskoj iznimno je značajan.

Ključne riječi: Josip Pavičić, invaliditet, književna reprezentacija, međuratna književnost, marginalizacija, inkluzija

MEMENTO IN RED LETTERS: LITERARY REPRESENTATION OF DISABILITY IN JOSIP PAVIČIĆ'S SHORT STORY COLLECTIONS

Abstract

The paper analyzes the issue of disability and its literary representation in two short story collections by Josip Pavičić – *Memento* [Memento] and *Crvenim slovima* [In Red Letters]. Pavičić's life was significantly marked by a war injury sustained on the Galician front, which led to the amputation of his leg. This personal tragedy greatly influenced his literary engagement.

Josip Pavičić belongs to the generation of Croatian writers active between the two World Wars. He is particularly known for his short story collections that focus on the theme of disability, as well as for works intended for children and young adults. An analysis of the mentioned collections reveals recognizable patterns in the author's discourse. In shaping the individual

---

¹ Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku / Academy of Arts and Culture in Osijek, 31000 Osijek, Ulica kralja Petra Svačića 1/f, hrvoje.mesic35@gmail.com.

² Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku / Academy of Arts and Culture in Osijek, 31000 Osijek, Ulica kralja Petra Svačića 1/f, tin.uzar@gmail.com.

and collective identities of his protagonists, Pavičić simultaneously constructs a discourse of disability. The social construct of disability in his works is mostly related to war testimonies and the struggle for survival after the war. Through autobiographical and biographical discourse, Pavičić presents the theme of disability authentically, basing it both on the self-perception of his characters and on broader social perceptions.

By portraying the social reality of the interwar period, Pavičić promotes the idea of inclusion of persons with disabilities into society. His contribution to reducing discrimination, stigmatization, and marginalization of people with disabilities in Croatia at the time is of exceptional significance.

Keywords: Josip Pavičić, disability, literary representation, interwar literature, marginalization, inclusion

I. Uvodno: Invaliditet u širem društvenom kontekstu

Josip Pavičić (Požega, 26. II. 1895. – Opatija, 21. III. 1963.) smatra se jednom od istaknutijih figura hrvatske književne scene prve polovice 20. stoljeća kada je riječ o reprezentaciji problematike invaliditeta. Njegov književni opus i danas ostaje relativno slabo poznat. Dosad nije bio predmet sustavnijeg istraživanja, iako nosi relevantan književni i društveni potencijal. Ovaj će rad, analizom dviju zbirki novela – *Memento* i *Crvenim slovima*, pokušati objektivno procijeniti Pavičićev književni doprinos u kontekstu prikazivanja invaliditeta. Temeljni je cilj rada tematski klasificirati problematiku invaliditeta u navedenim zbirkama kroz prizmu njihove književne reprezentacije. Svrha rada je odrediti autorov doprinos promicanju inkluzije i ravnopravnosti osoba s invaliditetom u društvu. Kao nužan preduvjet objektivne interpretacije, potrebno je sagledati temeljne teorijske postavke razumijevanja invaliditeta u širem društvenom kontekstu te razmotriti mjesto invaliditeta u književnosti, kao i jezgrovito prikazati autorovu biografiju. Takav pristup omogućit će dublju i kontekstualiziranu analizu Pavičićeve književne ostavštine.

Sintagma „memento crvenim slovima“, sadržana u naslovu ovoga rada, funkcionalno je zamišljena kao simbolički komentar tematskog fokusa analize. Izraz „memento“ priziva čin prisjećanja i upozorenja, aludirajući na potrebu za osvještavanjem prisutnosti invaliditeta kao važnog, ali često zanemarenog aspekta ljudskoga iskustva i književne reprezentacije. Dodatni sloj značenja donosi metafora „crvenih slova“, koja se u ovom kontekstu koristi kako bi označila ono što je posebno važno, istaknuto i dostojno pažnje. U spoju tih dvaju elemenata oblikuje se značenjski okvir koji invaliditet ne promatra tek kao pripovjednu temu, već kao društveno relevantan i etički složen fenomen čije je književno tematiziranje važno i potrebno. Na taj način, naslov rada ne funkcionira samo kao uvod u analizu, već i kao njezin integralni komentar i vrijednosna gesta.

Proučavanje invaliditeta unutar humanističkih znanosti relativno je nova disciplina koja se počinje razvijati 90-ih godina 20. stoljeća. Pojam invaliditeta danas se sve češće tumači kao posljedica ekonomskih, strukturnih i, prije svega, društvenih odnosa.³ Svaka različitost koja odstupa od društveno uvriježenih normi često biva stereotipizirana i stigmatizirana, čime se stvara određena distanca prema marginaliziranim skupinama društva.

Prije analize invaliditeta u književnosti potrebno je definirati sam pojam, njegove uzroke te ukratko prikazati povijesni odnos društva prema osobama s invaliditetom. Terminologija koja se odnosi na osobe s invaliditetom te njihovo oslovljavanje u društvu prošla je značajan razvojni period – od diskriminatornih izraza poput „invalid“, „hendikepirana osoba“ i „osoba s posebnim potrebama“ do današnjeg neutralnog izraza „osoba s invaliditetom“, koji

---

³ Usp. K. PETERNAI ANDRIĆ, 2019, 144.

omogućuje objektivniji i inkluzivniji pogled na osobu i njezine mogućnosti. Prema suvremenim tumačenjima, osobom s invaliditetom smatra se „svaka osoba koja ima dugotrajna tjelesna, mentalna, intelektualna ili osjetilna oštećenja koja u međudjelovanju s različitim preprekama mogu sprječavati njezino ravnopravno sudjelovanje u društvu“.⁴ Uzroci invaliditeta variraju ovisno o njegovu obliku, a mogu se svrstati u kategorije tjelesnih, intelektualnih te mentalnih oštećenja. Tjelesna su oštećenja vidljiva i fizički prepoznatljiva, intelektualna su obilježena ispodprosječnim kognitivnim funkcioniranjem, dok se mentalnim oštećenjima podrazumijevaju duševne poteškoće koje se izražavaju kroz promjene u ponašanju i emocionalnim reakcijama.⁵ Pojam invaliditeta kroz povijest bio je oblikovan različitim diskursima – medicinskim, psihijatrijskim, umjetničkim i književnim, u kojima su osobe s invaliditetom nerijetko bile stigmatizirane, patološki prikazivane ili društveno degradirane.⁶ Barnes (1997) invaliditet definira kao paradoks proizašao iz razvoja zapadnog kapitalističkog društva, podijelivši pritom povijest invaliditeta na tri faze: prva faza karakterizirana je disperzijom osoba s invaliditetom u društvu; druga faza, tijekom 18. i 19. stoljeća, obilježena je njihovom segregacijom i stvaranjem homogenih skupina pod utjecajem industrijalizacije; treća faza započinje nakon Drugog svjetskog rata kada se invaliditet počinje promatrati kao problem zajednice, što vodi do institucionalizacije zaštite ljudskih prava, osobito kroz djelovanje Ujedinjenih naroda i donošenje Opće deklaracije o ljudskim pravima 1948. godine.⁷ Suvremeni modeli zaštite osoba s invaliditetom temelje se na tzv. socijalnom modelu. Navedeni model zastupa stajalište da je invaliditet prvenstveno rezultat društvenih procesa, a ne samo osobnog zdravstvenog stanja. U središtu tog pristupa nalazi se filozofija inkluzije, koja naglašava pravo svakoga pojedinca na punopravno sudjelovanje u društvu, bez obzira na razlike. Invaliditet se, prema ovom modelu, podrazumijeva kao odsječak identiteta oblikovan društvenim okolnostima i percipiran kroz prizmu ranjivosti, diskriminacije i marginalizacije. Socijalni model ne isključuje medicinski model, već ističe razliku između bolesti kao individualnog stanja i invaliditeta kao društvene kategorije. Također, invaliditet nastaje kada društvo ne prepoznaje ili ne prilagođava svoje strukture osobama koje odstupaju od normi, stvarajući pritom fizičke, komunikacijske i društvene barijere.⁸ Suvremeni pristupi zahtijevaju prožimanje medicinskog i socijalnog modela kako bi se invaliditet mogao razumjeti u njegovoj punoj kompleksnosti – kao osobno zdravstveno stanje, ali i kao društveni konstrukt koji proizlazi iz strukturalnih barijera, kulturnih normi i institucionaliziranih predrasuda.

II. Invaliditet u književnosti

Istraživanje invaliditeta unutar književnosti novije je rastuće interdisciplinarno područje u okviru humanističkih znanosti koje se pojavilo na Zapadu 70-ih godina prošlog stoljeća, nastavljajući se globalno širiti u 21. stoljeću. Peternai Andrić (2019) pritom navodi kako „suvremene studije invaliditeta odbacuju shvaćanje invaliditeta kao nedostatka ili poremećaja tijela ili uma što ograničava i umanjuje kvalitete osobe“ te se „pokušava eliminirati ideja da je ta identitetna kategorija fiksna.“⁹ Iako je invaliditet funkcionalno ograničenje, on se odražava na identitet osobe te nastaje kroz kompleksne, slojevite i dugotrajne društvene procese utemeljene na odnosima moći, normama, vrijednosnim sustavima i kulturološkim obrascima. Točnije, upravo je društvo ono koje isključuje ili diskriminira pa se iz tog razloga razlikuje pojam invalidnosti kao oštećenja ili ograničenja od pojma invaliditeta kao pozicije i uloge koja nastaje kao rezultat društvenih konstrukcija i praksi. Na takav odsječak invaliditeta usredotočen

---

⁴ M. DADIĆ, A. BAČIĆ, I. ŽUPA, A. VUKOJA, 2018, 64.

⁵ Isto, 66.

⁶ Usp. H. J. STIKER, 2000, 34.

⁷ Usp. C. BARNES, 1997, 4–6.

⁸ Usp. K. PETERNAI ANDRIĆ, 2019, 144.

⁹ Isto, 163.

je humanistički pristup, unutar kojeg je danas dominantno prihvaćen socijalni model invalidnosti, koji invaliditet razumijeva kao odraz društvene isključenosti, a ne isključivo kao medicinski problem pojedinca.

Invaliditet u književnost najčešće „ulazi kroz propitivanje pozicije lika ili književnog subjekta, teme, motiva, ali i kao metafora“¹⁰, simbol, stilizacijsko sredstvo te često kao narativni mehanizam kojim se strukturira priča. Društveni konstrukt invalidnosti obuhvaća i dokumentiranje jezika te metafora koje se koriste u književnom prikazu invalidnosti, a među kojima dominiraju metafore rata, bolesti, sudnjeg dana, kontaminacije, prljavštine, kazne ili devijacije. Takve metafore nerijetko služe kao sredstvo dehumanizacije i označavanja drugosti. Književnost je stoga značajan medij za reprezentaciju invalidnosti budući da pruža mogućnost tvorbe pojedinačnog i kolektivnog identiteta, omogućujući pritom kreiranje fikcionalnih svjetova u kojima se mogu zamisliti drugačiji oblici društvene uključenosti, empatije i razumijevanja. Kroz reprezentaciju invaliditeta, književnost ne samo da tematizira nego i aktivno sudjeluje u konstruiranju diskursa invalidnosti, čime postaje i sredstvom kulturne proizvodnje značenja.

Model manjinskih reprezentacija i dalje predstavlja zanemareno područje unutar književno-znanstvenih istraživanja, premda su prikazi osoba s invaliditetom sadržani kroz cijelu povijest književnosti, uključujući i onu glavnostrujašku. Iako se 18. i 19. stoljeće ističu kao vrijeme oblikovanja svijesti o invaliditetu, osobe s invaliditetom mnogo su ranije bile u interesu različitih interpretativnih književnih praksi. Još se od antike nailazi na likove s invaliditetom, najčešće u funkciji metafore ili božanskog znamenja: slijepi proroci poput Tiresija, bog Hefest kao arhetipski prikaz tjelesno obilježenog stvaratelja te kiklopi kao deformirana bića između čovjeka i čudovišta. U srednjem vijeku invaliditet se semantički negativno kodira kao kazna za grijeh, Božje prokletstvo ili znak demonske naravi, što rezultira povezivanjem tjelesne različitosti s moralnom devijacijom. Renesansa donosi pomak u poimanju individualnosti, a likovi s poremećajima počinju se tumačiti i kroz prizmu psiholoških stanja (Don Quijote)¹¹, dok 19. stoljeće uspostavlja emocije kao ključni element u doživljaju tjelesne invalidnosti. Taj prijelaz označava pomicanje fokusa s društvenih uvjeta na unutarnji svijet lika, čime se katkad zamagljuje materijalna stvarnost osoba s invaliditetom. Karakterizacija oštećenih tijela kao emocionalnih subjekata može, kako to navodi Peternai Andrić (2019), „minimizirati važnost materijalnih i socijalnih okolnosti i maksimizirati osobnu odgovornost za rehabilitacijom pa i kasnijim pogoršanjem“.¹² Primjerice, promatrajući normativna mjerila „normalnosti“, Flaubertov roman *Gospođa Bovary* donosi tezu kako invalidnost treba biti ispravljena, odnosno da znanost mora iskorijeniti invaliditet. S druge strane, Grimmове bajke donose pozitivan prikaz likova s invaliditetom koji se javljaju kao heroji ili pomagači.¹³

Književnost, dakle, potiče kritičko promišljanje o svijetu, o političkom i društvenom okruženju te o drugima i sebi. Mnogi autori koriste i dokumentaristička, autobiografska ili biografska iskustva, što im omogućuje autentičnost prikazivanja tematike invaliditeta i borbe koju prolaze osobe s invaliditetom, preispitujući pritom uvriježene sheme invalidskog identiteta. Pisanjem u prvom licu iskustvo postaje neposredno te se preuzima nadzor nad književnom reprezentacijom. S druge strane, pojedina književna djela potencijalno rade na učvršćivanju stereotipa o invalidnosti te prikazivanju kulturnih prostora osoba s invaliditetom, odnosno još većem pojačavanju društvenih razlika. Primjerice, likovi lošeg karaktera ili kriminalci nerijetko imaju neko tjelesno oštećenje ili deformaciju, utjelovljujući pritom društvene predrasude prema identitetu.¹⁴ Ako se govori o karakterizaciji likova s invaliditetom, nerijetko im se ne

---

¹⁰ Isto, 200.

¹¹ Usp. D. PISKAČ, V. JURDANA, 2013, 177.

¹² K. PETERNAI ANDRIĆ, 2019, 210.

¹³ Isto, 200–202.

¹⁴ Isto, 201–203.

priznaje složen identitet i mogućnost napretka, već ih se promatra kao čvrste subjekte određene obilježjima svojih roditelja. Također, književno-znanstvena istraživanja ističu da su književni subjekti s invaliditetom često u funkciji jednostavnog izazivanja empatije ili otvaranja etičkih pitanja, a ne složeni likovi čiji se invaliditet razvija kao odsječak cjelokupnog identiteta.¹⁵ Davis (2017) navodi kako je u romanu invalidnost rijetko zastupljena kao središnja tema, a to potkrepljuje tezom da se u romanu „ističe potreba za stvaranjem i podupiranjem slike normalnosti preradama, komparacijama, konstrukcijama i dekonstrukcijama i normalnog i onog što od normale odstupa”.¹⁶ Općenito, svaki književni žanr sadrži neki oblik normiranja čime se ukazuje na razlike među subjektima, bez obzira bile one fizičke ili kognitivne, rasne ili nacionalne, rodne ili klasne. Likovi s invaliditetom, kako navodi Davis, „uvijek su obilježeni ideološkim značajem, jednako kao trenutci bolesti ili nezgode koji preoblikuju te likove.”¹⁷ Stereotipi predstavljaju uopćavanje ili svođenje cijele društvene kategorije ili pojedinca na nekoliko osnovnih preuveličanih osobina koje, isključujući individualnost, s vremenom postaju zastupano viđenje stvarnosti. Stereotipi su svojevrsna shematska slika u glavi, a djeluju kao mehanizam isključivanja određene grupe ili sredstvo obilježavanja cijele grupe.¹⁸ Stereotipi o osobama s invaliditetom svoje ishodište prije svega pronalaze u praznovjermima, mitovima i vjerovanjima iz prošlosti. No, neprekidnim ponavljanjem učvrstili su se i uklopili u društvo te postali standardizirani. Barnes (1991) izdvaja najčešće umjetničke, a samim time i književne stereotipe o osobama s invaliditetom – ona je pogodna za žaljenje, sinonim za bolest i patnju, zlokobna i zla osoba. Drugi stereotipni prikazi osoba s invaliditetom uključuju lišavanje života novorođenčadi s invaliditetom, eugeniku, sterilizaciju te segregaciju. Nadalje, stereotipni prikazi osoba s invaliditetom javljaju se u svrhu upotpunjavanja atmosfere ili reprezentacije rijetkosti, kao predmet ismijavanja, kao vlastiti neprijatelji, kao teret društvu, kao seksualno devijantni, osobe nesposobne za sudjelovanje u životu zajednice te, naposljetku, kao „normalne“ osobe.¹⁹ Prepoznavanje različitosti i određivanje razlike javlja se kao prva značajka procesa stigmatizacije, a osobe s invaliditetom izložene su pripisivanju atributa poput nenormalnog, zazornog, nedostatnog, čudovišnog, nakaznog, deformiranog, izopačenog. Iako i životna iskustva i literatura idu u prilog tomu da osobe s invaliditetom mogu imati kvalitetan život, problematika književnih djela posvećenih invaliditetu često tematizira zločince i žrtve, strah i sažaljenje, subjekte ovisne o drugima, nesposobne za samostalno djelovanje.²⁰ Reprezentacija iskustva života s invaliditetom kroz književnost, umjetnost i medije predstavlja bitnu dimenziju prema ostvarivanju jednakih prava i uključivanju u društvo koje se ne temelji na neznanju, zazoru, predrasudama i isključivanju. Reprezentacija omogućuje otvaranje različitih pitanja i tematiziranje tabuiziranih područja unutar marginalizirane skupine kao što su osobe s invaliditetom. Hall (2016) ističe kako reprezentacija invaliditeta kroz književnost može dati impuls, međutim, preoblikovanje pristupa invalidnosti zahtijeva širu promjenu društva, ekonomije, obrazovnih procesa, društvenih prostora pa i uobičajenih navika i vladanja pojedinaca i zajednice.²¹ Pojedini autori bave se pitanjem književne reprezentacije invaliditeta kroz dvojak odnos njezine funkcije u književnom diskursu. S jedne strane, invalidnost prožima pripovijesti u smislu velikog broja oblića, dok se, s druge strane, invalidnost upotrebljava kao oportunistički metaforički aparat. Iz svega navedenog stječe se dojam da je svrha proučavanja invaliditeta u književnosti postavljanje navedene marginalne skupine na prvo mjesto,

---

¹⁵ Usp. M. BÉRUBÉ, 2005, 572.

¹⁶ L. J. DAVIS, 2017, 264.

¹⁷ Isto, 265.

¹⁸ Usp. K. PETERNAI ANDRIĆ, 2019, 217–218.

¹⁹ Usp. C. BARNES, 1991, 9–11.

²⁰ Usp. K. PETERNAI ANDRIĆ, 2019, 223.

²¹ Usp. A. HALL, 2016, 31.

predstavljanje svijeta invalidnosti široj društvenoj zajednici te utvrđivanje njegovog značaja, odnosno uloge – kako u književnosti, tako i u društvu.

III. Josip Pavičić: socijalni apologet invaliditeta

Tematizacija invaliditeta u hrvatskoj književnosti između dvaju svjetskih ratova relativno je rijetka i nedovoljno istražena pojava, iako je to razdoblje bilo obilježeno posljedicama Prvog svjetskog rata i sve većom prisutnošću ranjenih i traumatiziranih pojedinaca u javnom prostoru. U tom kontekstu književni rad Josipa Pavičića predstavlja iznimno svjedočanstvo, kako osobno, tako i društveno angažirano, unoseći pritom u hrvatsku prozu perspektivu koja je dotad bila gotovo potpuno nevidljiva – perspektivu ratnog invalida i društveno marginaliziranog pojedinca.

Josip Pavičić rođen je u Požezi 1895. godine, a u rodnom je mjestu pohađao osnovnu školu i gimnaziju. Godine 1915. regrutiran je u vojsku i poslan na bojište u Galiciju, gdje je 1917. teško ranjen te mu je amputirana noga. Iste godine vraća se u domovinu, pokušavajući nastaviti život ondje gdje je bio prekinut. Neko vrijeme djeluje kao učitelj, a 1928. godine završava Pravni fakultet u Zagrebu, nakon čega sve do umirovljenja 1939. radi kao činovnik. Osim toga, bio je i suradnik brojnih časopisa i publikacija. Umro je 1963. godine u Opatiji.²²

Pavičićevo stvaralaštvo oblikovano je u razdoblju između dva svjetska rata, kada se hrvatska književnost nalazi u prijelaznoj fazi između tradicionalnih formi i modernističkih stremljenja. Istodobno, društveni status osoba s invaliditetom bio je izrazito marginaliziran, a književno tematiziranje takvih sudbina gotovo nepostojeće. U tom je smislu Pavičić bio autentičan glas koji je, polazeći iz vlastitog iskustva, progovorio o nevidljivim i obespravljenim članovima društva. Pavičić pripada generaciji književnika između dvaju svjetskih ratova, no vrlo plodnu književnu djelatnost nastavlja i nakon Drugog svjetskog rata. Svoje novele iz invalidskog života, kojima je usmjerio pažnju javnosti na vlastito iskustvo, objavljivao je u časopisima *Hrvatska revija*, *Književnik* i *Kolo*. Te je tekstove 1937. godine objedinio u zbirci od deset novela pod nazivom *Memento*. Budući da zbirka sadrži snažnu kritiku društvenih i političkih prilika u Hrvatskoj između ratova, ubrzo je zaplijenjena i uništena. Drugom izdanju *Mementa*, objavljenom 1946. pod naslovom *Crvenim slovima*, autor je dodao još šest novela s ratnim i invalidskim uspomenaama. Naslov i poruka zbirke nisu sazdana isključivo od rana, već predstavljaju opomenu: ne radi se više samo o onima čija je sudbina već zapečaćena, nego o nama koje, ako se ne osvijestimo, čeka ista sudbina.²³ Pavičić ne oslikava samo život osoba s invaliditetom, nego i njezine naličje, odnosno društvo koje oblikuje i reflektira tu sudbinu. Poučen apsurdom rata, vlastitim iskustvom i sudbinama milijuna drugih ljudi, nije klonuo duhom, već je među prvim autorima u hrvatskoj književnosti javno progovorio o položaju osoba s invaliditetom.

Najveći i najvažniji dio njegova književnog opusa pripada književnosti za djecu i mlade. U tom se području ističu djela *Poletarci*, *Koliba u vrbiku*, *Knjiga o davnini*, *Radost mladog pokoljenja*, *Svetkovina mladosti* i dr. Pavičić je, kako navodi Popović, u svojim najboljim trenucima znao „ispoljiti sposobnost sporazumijevanja s dječjim svijetom, uspostaviti kontakt s njime te uočiti mnoge crte u fenomenu djetinjstva.“²⁴ Roman *Poletarci* njegovo je prvo djelo o djeci radničkog sloja, koja djetinjstvo provode u slobodnoj prirodi i radničkim četvrtima – na ulici, gdje su, radi egzistencijalnih okolnosti prisiljena odrastati. U romanu se odgoj ulice suprotstavlja školskom odgoju koji potiskuje dječju spontanost, senzibilnost, fantaziju i živost – upravo one osobine kojima dijete kreira vlastiti doživljaj svijeta oko sebe. Svoje najzrelije djelo, dječji roman *Knjiga o davnini*, autor gradi kao autobiografsku kroniku vremena i ljudi viđenih iz perspektive odrasloga čovjeka. Djetinjstvo u djelu rekonstruirao iz naknadnih

²² Usp. V. PAVLETIĆ, 1971, 7.

²³ Isto, 8.

²⁴ Isto, 14.

sjećanja, ne dopuštajući sebi kao djetetu da živi svojim vlastitim životom, iako ono to ipak čini, s tipično dječjim osobinama, doživljajima i dogodovštinama. Roman je ujedno i opsežna kronika o događajima i ljudima u provincijskom hrvatskom gradiću unutar Austro-Ugarske Monarhije. Glavni lik te kronike je dijete koje tijekom nekoliko godina promatra i tumači svijet u dosegu svojih shvaćanja i svoga uzrasta. Jedna od važnih tematskih preokupacija djela jest i klasni sukob, ali i unutarklasni razdori, prikazani kroz pojedine likove. Djelo je prožeto i humorom, kojim autor ironizira i razotkriva tamne strane tadašnje stvarnosti.²⁵ Pavičić ponekad idealizira djecu i njihov svijet, polazeći od apstraktne predodžbe o tome kakva bi djeca trebala biti pa se u brojnim tekstovima više oslanja na fabulu i anegdodu nego na dublju karakterizaciju dječjih likova.

Premda njegova djela nisu visoko vrednovana unutar dominantnih književnih kanona 20. stoljeća, suvremeni pristupi, koji uključuju književnost trauma, studije invaliditeta i dječju književnost, sve češće ukazuju na važnost Pavičićeva doprinosa. U tom smislu, njegovo se djelo sve više prepoznaje kao prethodnik književnog aktivizma i kao dragocjeno svjedočanstvo jednog zanemarenog poglavlja hrvatske kulturne povijesti. Danas, u vremenu kada se sve više govori o inkluziji i društvenoj (ne)pravdi, djelo Josipa Pavičića iznova otkriva svoju relevantnost – ne samo zbog njegove biografske posebnosti, već i zbog književne snage kojom tematizira ono što se u njegovo vrijeme nije smjelo imenovati. Njegova sposobnost da kroz književnost oblikuje prostor empatije i razumijevanja za one na marginama društva čini ga pionirskim glasom čija poruka i danas ima snagu i značaj.

IV. *Memento* i *Crvenim slovima*: studije jedne marginalizirane društvene skupine

Čin reprezentacije invalidnosti pridonosi opstojnosti i vidljivosti osoba s invaliditetom u društvu, zbog čega joj valja pristupiti kao konstitutivnoj sastavnici društvenih procesa. Reprezentacija je ujedno i performativna – kulturne, povijesne i političke reprezentacije imaju izravan učinak na društvenu stvarnost. Osim toga, reprezentacija je uvijek politična, međutim, to ne znači da bi od nje trebalo odustati. Naprotiv, ona je korisna jer omogućuje otvaranje različitih pitanja, tematiziranje tabuiziranih područja te predstavljanje marginaliziranih skupina.²⁶

Pitanje književne reprezentacije tiče se načina na koji su određena skupina ili pojedinac prikazani u književnim djelima obuhvaćajući pitanja poput: tko je predstavnik te skupine, kako se skupina prikazuje u diskursu – govori li sama za sebe ili u njezino ime govori netko drugi – te jesu li pritom korišteni stereotipi. Reprezentacija invaliditeta u književnim i kulturnim praksama samo je jedan od načina na koji se društvo odnosi prema toj marginaliziranoj skupini.²⁷ Identitet osobe s invaliditetom konstruiran je društveno-kulturnim i ekonomskim diskursima, a ne isključivo subjektom s određenim deficitom ili manjkom u fizičkom ili psihičkom smislu.²⁸ Književnost je stoga osobito zanimljiv medij za reprezentaciju invalidnosti budući da pruža mogućnost tvorbe pojedinačnog i kolektivnog identiteta, izgrađujući istodobno i diskurs invaliditeta. Istraživanja književnosti u području studija invalidnosti najčešće se usmjeravaju na prikaz tjelesne invalidnosti, odnosno na predstavljanje ljudskoga tijela. Takav slučaj prisutan je i u zbirkama novela Josipa Pavičića *Memento* te *Crvenim slovima*.

Josip Pavičić jedan je od prvih autora u hrvatskoj književnosti koji je tematizirao sudbinu osoba s invaliditetom. Njegova slika invaliditeta ponekad je izraz rezignacije i pomirenja s vlastitom sudbinom te odsutnosti svijesti o uzrocima vlastite nesreće, dok je u drugim slučajevima izražena kroz ogorčenost, pobunu, unutarnji grč, averziju, sarkazam, ironiju i crni humor. Također, Pavičić prikazuje motiv invaliditeta u novom kontekstu – specifičnom s obzirom na

²⁵ Isto, 13–14.

²⁶ Usp. K. PETERNAI ANDRIĆ, 2019, 229.

²⁷ Isto, 200.

²⁸ Usp. K. PETERNAI ANDRIĆ, I. ŽUŽUL, 2021, 366.

atmosferu, sredinu i okolnosti u kojima njegovi likovi nose svoj „križ”. Rat u njegovim djelima ne iscrpljuje svoju razornu moć samo kroz problematiku invalidnosti, no ona se u toj tragediji najjasnije očituje.

Društveni konstrukt invalidnosti unutar književnosti, kao što je već ranije istaknuto, obuhvaća dokumentiranje jezika i metafora koje se koriste za njezino označavanje. Među njima prevladavaju vojne metafore, metafore sudnjeg dana, bolesti, kontaminacije i prljavštine. Protagonisti Pavičićevih djela često se u svojim sjećanjima vraćaju na bojište, opisujući bitke i vlastita ratna iskustva: „S druge strane iznikoše iz žita hrpe ljudi u žutim odorama i bace se na zelene. Sve se izmiješalo; ljudi pucahu jedni drugima u glavu, prsa, trbuh... Teški komadi željeza prosuše se iz zraka... Između žute i zelene boje boja se i treća: crvena.”²⁹ Njihova svjedočanstva o ratu dotiču se i mučnih moralnih tema, osobito problematike oduzimanja života: „Nisam bio osobit strijelac, no s onim ledenim mirom u sebi i strahovitom voljom, da pogodim, nije bilo moguće promašiti. Nišanim... Mržnja na onog čovjeka upravlja mojom rukom. Ne ću promašiti... Peta sekunda: njegova cijev miče se još jedva vidljivo, odmah će se iz nje izviti lak dim. Povučem obarač – ja sam bio brži.”³⁰

Rat i puka borba za preživljavanje, kako gotovo darvinistički navodi Pavičić, iz čovjeka izvlače iskonske nagone, dok religioznost i duhovnost ostaju po strani, iščekujući neka bolja vremena: „Da... još nedavno nosio sam u duši biblijski svijet i biblijskog stvoritelja – a onda je došao prvi hitac iz topa, prva eksplozija granate i prvo raskomadano čovječje tijelo. U trenuču raspala se biblijska idila – opet sam postao ona prvotna zvijer: goli čovjek.”³¹ Također, autor uviđa da je ljudski život u ratnim zbivanjima sveden na puku statistiku u očima onih na pozicijama moći, što slikovito prenosi svome čitatelju: „Tako i u ovaj rat... Trebaš ljudska materijal da iskubiciraš, pa onda lepo kažeš: Toliko kubik ljudska materijal poslano na front, toliko kubik tamo propalo, a toliko ostala.”³² Pavičić koristi i metaforu sudnjeg dana kao „puta bez povratka”, dok bolest kao predmet obrade vješto oslikava u opisu prizora iz bolnice za tuberkulozne invalide: „Oko mene je mrak, ne vidim ništa, ali čujem disanje: desetak raznih dahova... Svaki od tih dahova ima svoj hropac, šum iz grudí i iz grla. Hropci se prepreću stvarajući strašnu simfoniju.”³³ Osim toga, autorov dokumentaristički i autobiografski diskurs, o kojem će kasnije biti više riječi, ogleda se u tematiziranju trenutka ranjavanja na bojištu, naknadnoj amputaciji i rehabilitaciji u bolnici.

Samopercepcija i percepcija – način na koji pojedinci vide svoj odnos s drugima, svoj društveni položaj te eventualna svijest o uskraćivanju temeljnih prava – duboko su povezane s reprezentacijom osoba s invaliditetom. Pavičićeva književna riječ o doživljaju vlastitog bića pod olovom osjećanja sebe kao „ljudskog ostatka,” promatran kroz prizmu neljudske stvarnosti koja ga se želi riješiti, progovara o nesreći sljedećim riječima: „Prije odlaska iz bolnice dovedoše me pred neke ljude, koji su izmjerili, da je od mene – negdašnjeg cijelog čovjeka – ostala sposobna za uporabu tek jedna petina. Postadoh razlomak, procenat. Ostale četiri petine su otpale, njih uračunaše u robu, koja se je pokvarila.”³⁴ Ona je potresno svjedočanstvo o ratu, odnosno o završetku jednog vojnog sukoba koji nastavlja trajati u ljudskim „olupinama”, kako ih naziva sam autor – onima koje je rat izbacio iz svog ognja ni žive ni mrtve, kako bi vlastiti ljudski poraz bolovali u miru. Autor je osobnu intimu bola i doživljaj tragedije preobrazio u simbol za sve ljude – u *memento*.³⁵

---

²⁹ J. PAVIČIĆ, 1937, 7.

³⁰ J. PAVIČIĆ, 1946, 131–132.

³¹ J. PAVIČIĆ, 1937, 25.

³² J. PAVIČIĆ, 1946, 145.

³³ J. PAVIČIĆ, 1937, 102.

³⁴ Isto, 26.

³⁵ Usp. V. PAVLETIĆ, 1971, 10–11.

S druge strane, iznimno je važno kako normativna većina, a osobito pojedinci na pozicijama moći, percipiraju društvenu skupinu osoba s invaliditetom i njihova prava. Podčinjene i stigmatizirane skupine često prate uznemiravanje, nisko samopouzdanje, siromaštvo i diskriminacija, a njihova reprezentacija može izazvati bijes, očaj ili prezir.³⁶ Upravo zato činu reprezentacije treba pristupiti pažljivo, ali na objektivan način. Element uznemiravanja osobe s invaliditetom u noveli *Na lovorikama* očituje se u sljedećem citatu: „Naše poduzeće nije pritanej za ratne invalide... Ako trebate više vremena nego drugi, zdravi, a vi ranije lezite i ranije ustajate.”³⁷ Razina samopouzdanja jednog od protagonista novele *Četiri žeravice u mraku* znatno je narušena nakon gubitka udova u Prvom svjetskom ratu. Tome svakako ne pridonosi ni društvo koje ga je, nakon izvršene vojne službe, marginaliziralo: „Ljudsko društvo me je izrabilo i odbacilo a on je dočekao, da mi dade ostatak. Treba da se dokrajčim.”³⁸ Egzistencijalni aspekt pritom je osobito zanimljiv te se jasno ogleda u drvenim barakama na periferiji grada, u koje su smješteni vojni invalidi. Premda je žrtva koju su podnijeli ogromna, društvo ne poštuje njihovo ljudsko dostojanstvo, ne osiguravši im dostojnu mirovinu za život: „Sine, teška su vremena, ja ne mogu više raditi kao nekoć, a tvoja mirovina je mala.”³⁹ Osim toga, normativna društvena većina dodatno izlaže osobe s invaliditetom stalnoj diskriminaciji: „Ti i ne pripadaš među nas, nego među one druge.”⁴⁰ Budući da značajan odsječak Pavičićeva književnog interesa obuhvaća djecu i mlade, autor i u zbirka novela *Memento* i *Crvenim slovima* tematizira dječje emocije prema osobama s invaliditetom. Emocije su vrlo širokog spektra – od izrugivanja i osude do nerazumijevanja i straha: „Zna: djevojčica gleda njegovu odsječenu nogu, na licu joj se ocrtava nerazumijevanje i strah.”⁴¹ Pitanje reprezentacije, kako navodi Peternai Andrić (2019), otvara niz važnih pitanja – od upotrebe stereotipa i pripisanih stigmi do govora u tuđe ime i sličnih fenomena.⁴² Stereotipi o osobama s invaliditetom najčešće tematiziraju takvu osobu kao uzdržavanu, nesamostalnu i ograničenu, dodatni trošak za društvo, koja se u zajednicu može uklopiti jedino zahvaljujući tuđem milosrđu. Premda Pavičićevi protagonisti nastoje razgraditi te stereotipe, društvo se, u svojoj srži, često pokazuje okrutnim: „Neki siromašak invalid, koji je hodao pužući... Kako ti se sviđa ova riječ siromašak? To oni nas tako zovu od milja.”⁴³ Ti stereotipi nerijetko prerastaju u stigmatizaciju, odnosno negativno obilježavanje, što je jasno vidljivo u sljedećem navodu: „Zrcalo je odrazilo njegovu pravu sliku: čovjek bez noge, nakaza.”⁴⁴ Stigmatizacija ponekad dolazi i iz dječjih usta i pogleda, što je u suprotnosti s često romantiziranim uvjerenjem o dječjoj nevinosti i nepostojanju predrasuda: „Kroz godine kao da su ljudi zaboravili pravo prezime dječaka s iskrivljenim nogama, staro i mlado zvalo ga je Grga Krivonog.”⁴⁵ Kada je Pavičić svoje novele objedinio i tiskao u knjizi istoga naslova, društveni sustav – koji je stvarnost invalidskog života pretvorio u pravi pakao – prepoznao je da ga pisac poziva na odgovornost i optužuje za sudbinu osoba s invaliditetom. Kao odgovor na tu optužbu, cjelokupna je naklada knjige zaplijenjena, a autor ušutkan: „Deder ti, Vranić, pokušaj zaći u to društvo, koje govori, piše i više o herojima – pa će te dati zatvoriti.”⁴⁶ Također, Pavičić ujedno izravno opominje političku garnituru, ističući nužnost rješavanja pitanja vojnih invalida i njihovih prava: „A sjećaš li se, koliko nas je bilo na okupu prvih dana poslije rata? Na svakom

³⁶ Usp. K. PETERNAI ANDRIĆ, 2019, 229.

³⁷ J. PAVIČIĆ, 1937, 117.

³⁸ Isto, 75.

³⁹ Isto, 72.

⁴⁰ Isto, 88.

⁴¹ Isto, 110.

⁴² Usp. K. PETERNAI ANDRIĆ, 2019, 229.

⁴³ J. PAVIČIĆ, 1937, 133.

⁴⁴ Isto, 111.

⁴⁵ Isto, 70–71.

⁴⁶ Isto, 90.

uglu invalid, u svačijim ustima i u svim novinama invalidsko pitanje – i povuci, poteži, nikad kraja... dogod nije vrijeme uzelo sve u svoje ruke.”⁴⁷ Unatoč pokušajima da se njegova optužba utiša, ona je ipak ugledala svjetlo dana i postala dijelom napredne društvene svijesti – one koju nije moguće uštkati.

Kao nekom tvrdoglavom upornošću, Pavičić bilježi činjenice u njihovoj krajnjoj tjeskobi – očajno i beznadno – što se snažno ogleda u rečenici: „Moj ulazak u svijet bio je skok u bezdan.”⁴⁸ Sve što nije zdravo i bezbrižno u ljudima rađa netrpeljivost, zavist, mržnju i neprestane opsesije: „Tih dana rodi se u meni nešto novo, što dosad još nisam poznao: mržnja, divlja mržnja na svijet, ljudstvo, čovjeka – i na sebe samoga.”⁴⁹ Ne mireći se sa svojom invalidskom sudbinom, bijes prema društvu kao cjelini prerasta u osjećaj neizdržive nepravde i duboke ogorčenosti: „A sa sudbinom pomirit ću se onda, kad svima ljudima odrežu nogu kao meni, kad se svaki od njih bude onoliko vremena mučio i umirao, kao ja.”⁵⁰

Nadalje, nesreću Pavičićevih protagonista nitko ne vidi; ravnodušno je vidi; vidi je, a pritom simulira da ne vidi; radoznalo je promatra i izaziva; podsjeća ih na njihove batrljke, odnosno na sebe kakvi su i sami nekad bili – čime se stvara začarani krug boli i poniženja. Ravnodušnost društva prema osobama s invaliditetom posebno je snažno izražena u sljedećem citatu: „Isto tako prijatelji i rođaci... Izbjegavali su me, a kad nisu mogli izbjeći susretu, nastojahu, da me što prije ostave; odlazili bi žurno i veselo, kao da su se oslobodili od teške neprilike.”⁵¹ Ipak, protagonist uviđa da ti ljudi nisu izravno krivi za njegovu sudbinu, ali usprkos tomu najdublju mržnju osjeća – prema samome sebi: „A kad se navečer vratim ovamo, u baraku, onda tek osjećam, kako sam jadan i smiješan... i da od svih ljudi najviše mrzim samoga sebe... Dođe mi da se ubijem, da pucam u sebe – ali ne u glavu, nego u crijeva... da ne umrem odmah, nego da se još prije smrti izmučim.”⁵²

Od sebe i od svoje strašne zbilje, glavni likovi Pavičićevih novela mogu se spasiti jedino u snu. San ih nakratko vraća u život kakav je nekoć bio, u vrijeme prije gubitka, prije boli, prije društvene nevidljivosti. No, buđenje neminovno donosi još bolniju spoznaju stvarnosti, koja sve dublje prodire u tkivo pojedinca: „Sni postadoše moj drugi život: u snu sam hodao, trčao, izvodio nebrojene kretnje i napore – a kad bih se opet probudio, nikako da se sjetim, što je sa mnom... San je bio moj opium, a iza kratke opojnosti dolazio je teški mamurluk: buđenje... Imao sam onda samo jednu želju: da se opet što prije predam snu, da zaboravim.”⁵³ San kao da postoji samo zato da još snažnije podvuče opreku između dva svijeta – onog nekadašnjeg i ovog sadašnjeg. I dok ponekad donosi privremeno olakšanje, često postaje prostor u koji se, umjesto prizvane prošlosti bez tjelesnih oštećenja, uvlači sadašnjica, ili još gore – prizori s bojišta i trenutci ranjavanja. Kod pojedinih likova dolazi i do problema sa snom, odnosno potpunog gubitka sna: „U tih nekoliko mjeseci živci su mu sasvim popustili. Najprije ga je ostavio san. Svake noći leži dugo prevrćući se... Sati odmiču a san ne dolazi, nego sve nekakve misli.”⁵⁴ Spas od nesаницe Pavičićevi protagonisti traže u različitim oblicima samozaborava, pribjegavajući alkoholu i medikamentima: „Ne mogu spavati, – potuži se drug. – Prije bi me vino omamilo, pa sam nekako zaspao. A sad, kad onaj zakriči, odmah se budim i srce mi lupa od straha. Da mi bar dadete češće koji veronal.”⁵⁵ Kada ni zaborav ni opijati ne nude izlaz, neki od likova razmišljaju o samoubojstvu kao krajnjem činu oslobođanja od patnje: „Izvukoh

---

⁴⁷ Isto, 139.

⁴⁸ Isto, 23.

⁴⁹ Isto, 26.

⁵⁰ Isto, 88.

⁵¹ Isto, 20.

⁵² Isto, 85.

⁵³ Isto, 14.

⁵⁴ Isto, 133.

⁵⁵ Isto, 39.

revolver i pridignem ga lagano k čelu. Tako! – javi se glas, – sad samo ništa ne promišljaj; nagli trzaj kažiprstom – i sve je gotovo, svemu je kraj.”⁵⁶

Krivca za takav život ratnih invalida Pavičić jasno, katkad i sarkastično, prokazuje, ne štedeći društveni sustav koji slavi ratne heroje samo dok mu trebaju, a zatim ih odbacuje: „Eto, on je danas crven i zdrav; ako je rat, on gospodin kapetan, a kad prođe rat, onda je gospodin direktor i ima svoj automobil. Ne može on pješice, malo su mu dvije zdrave noge... A mi smo u ratu bili marva a sada smo heroji, pa hodaj pješice, na drvenom kolcu.”⁵⁷ Slikajući posljedice rata, autor ne zaustavlja pogled samo na boli i tragediji – on sagledava i uzroke, ukazujući pritom na sustavne propuste, ali i odbija prihvatiti poraz kao ishod invalidske sudbine. U tom duhovnom otporu našao se i moralni oslonac, što potvrđuje rečenica ispunjena nadom: „Nisu bile uzalud naše muke i naša krv, iz njih se je rodila nova generacija.”⁵⁸

Kada je riječ o oblikovanju likova s invaliditetom, Pavičić se oslanja na jednostavnu karakterizaciju, često svedenu na shematiziranost, pri čemu se osobita pozornost posvećuje stupnju invalidnosti: „Vranić je hodao na drvenom kolcu, a desnu ruku, odrezanu ispod lakta, zamijenila je proteza s gvozdnom kukom na kraju. Osim toga imao je tuberkulozu.”⁵⁹ Istodobno, autor dosljedno prikazuje unutarnji svijet svojih likova, ne odstupajući od vlastitih stajališta i životnih nazora. U osobinama pojedinih protagonista uočava se određena progresija – oblikovana životnim iskustvom i pokušajem pomirenja sa sudbinom. Ipak, u većini slučajeva likovi ne uspijevaju prijeći barijeru koja ih dijeli od ostatka društva. Zatvoreni unutar vlastite društvene skupine i identitetske pozicije, ostaju marginalizirani i podvrgnuti stereotipizaciji i stigmatizaciji.

Brojni autori, koristeći dokumentaristička, autobiografska ili biografska iskustva, preispituju uvriježene sheme invalidskog identiteta. Takav pristup omogućuje im neposrednost i autentičnost u prikazivanju tematike invaliditeta te borbi koje osobe s invaliditetom svakodnevno vode, pritom preuzimajući nadzor nad vlastitom reprezentacijom u književnosti. U autobiografskoj prozi o invaliditetu, autori, pripovjedači i likovi nerijetko kroz proces pisanja nastoje nadići prepreke, doprinositi razgradnji stereotipa, iskazati stupanj vlastite neovisnosti, ali i ukazati na osobnu ranjivost.⁶⁰

Snaga Pavičićeva dokumentarizma posebno dolazi do izražaja u opisu predvečerja novog rata u noveli *Oh, vi matere*: „Cestom topovi, željeznicom vojnici, a ove riječi iz novina kao sablasti. Bojim se, da i nas ne će mimoići ratna pustoš, koja opet hara na sve strane po svijetu.”⁶¹ U istoj noveli, prisjećanjem protagonistova odlaska u rat, pojavljuje se i autorov autobiografski trenutak: „I vi ste tako nekoć pjevali po željeznicama... Onima, koji su se vratili natrag, nije više bilo do pjesme.”⁶² Autobiografski i biografski diskursi prisutni su u znatnom broju Pavičićevih novela, što autoru omogućuje snažnu vjerodostojnost u prikazivanju tematike invaliditeta. Nadalje, pisanjem u prvome licu Pavičić na neposredan način preuzima nadzor nad književnom reprezentacijom, rekonstruirajući pritom traumatična iskustva koja obilježavaju živote njegovih likova – ranjavanje, amputaciju, rehabilitaciju. Sam čin ranjavanja ostaje u neizbrisivom sjećanju svakog njegova protagonista: „Oštar bol u lijevoj nozi dozove me k svijesti; pokleknem odupirući se o pušku – a zatim se sruših u valove žita.”⁶³ Amputacija ekstremiteta, kao traumatski i psihološki snažno obilježen događaj, prikazana je prilično realistično: „Da li me čujete, da?... Vi ste ranjeni, teško. Moramo vam odrezati nogu, jer ćete

---

⁵⁶ Isto, 27.

⁵⁷ Isto, 90.

⁵⁸ Isto, 140.

⁵⁹ Isto, 88.

⁶⁰ Usp. K. PETERNAI ANDRIĆ, 2019, 252.

⁶¹ J. PAVIČIĆ, 1946, 154.

⁶² Isto, 154–155.

⁶³ J. PAVIČIĆ, 1937, 7.

inače umrijeti.”⁶⁴ Na svakog Pavičićeva junaka primjenjiva je misao pripisana Čehovu: „Zdrav čovjek ima tisuću želja, a bolestan samo jednu.” Ta se istina najviše očituje u trenucima bolničke rehabilitacije: „Kad bih mogao bar jedan čas presjediti na stolici. Samo jedan čas.”⁶⁵ No, čak i u tim najtežim trenucima ne jenjava autorov smisao za crni humor, osobito vidljiv u načinu na koji opisuje fizičke deformacije svojih likova: „Najprije izide trupina širokih leđa, gegajući se kao patka; jake ručetine, prave medveđe šape, podržavaju ravnotežu s dvije kratke batine. Trupini su bile odrezane obje noge gotovo u kuku, a namjesto njih usadiše mu dva željezna štapa, jedva pedalj visoka.”⁶⁶

Mnogi od navedenih trenutaka neodoljivo podsjećaju na autorova vlastita iskustva, upućujući na snažnu prisutnost biografskih značajki u Pavičićevoj novelistici. One se očituju i u prikazima ratnih svjedočanstava s galicijskog bojišta: „Noć, bijela noć prije četiri godine, tamo u Galiciji. Nas petnaestorica u polju, idemo iz rovova naprijed, k žicama – izmjena poljske straže. Stupamo kroz snijeg, bezbrižni, jedan za drugim u dugom nizu, i sami bijeli i nevidljivi: na nama su snježne košulje.”⁶⁷ Biografski elementi prisutni su i u tematiziranju nekih protagonista kao studenata kojima je rat, uz pretrpljene tjelesne ozljede, oduzeo i afirmativne godine mladosti: „Oko peći sjedimo nas tri ratna invalida: Bertić, kolporter, Gavrančić, čistilac cipela – i ja, stari študent.”⁶⁸ Kao što je poznato iz autorove biografije, Pavičić je tek deset godina nakon završetka rata uspio završiti studij prava: „Trebalo mi još jedan ispit, valjda ću ga svršiti za pola godine.”⁶⁹

Premda dosege Pavičićeve novelistike valja prvenstveno tražiti u snazi dokumentarnosti te u autobiografskim i biografskim elementima, a manje u umjetničkoj objektivizaciji, ipak je riječ o autoru koji je znao oživjeti neizbrisive dojmove i duboko osobna iskustva, pretvarajući ih u autentično književno svjedočanstvo.

V. Zaključna razmatranja

Josip Pavičić, kao što je već ranije istaknuto, jedan je od prvih književnika u hrvatskoj književnosti koji je tematizirao sudbinu osoba s invaliditetom u novom kontekstu, specifičnom s obzirom na atmosferu, društveno okruženje i životne prilike. Promatrajući njegovu novelistiku, može se zaključiti da problematika invaliditeta zauzima središnje mjesto u zbirkama *Memento* i *Crvenim slovima*, unutar kojih autor, stvarajući svojim protagonistima pojedinačni i kolektivni identitet, istodobno konstruira i vlastiti diskurs invaliditeta.

Društveni konstrukt invalidnosti u Pavičićevoj prozi oblikovan je kroz svjedočanstva o ratu i borbu za preživljavanjem, suočavanje s moralnim dvojbama, ali i tematiziranjem bolesti i smrti. Njegovi su protagonisti obilježeni dubokom samopercepcijom vlastite bezvrijednosti, prožeti mržnjom i bijesom usmjerenima i prema sebi i prema društvu, dok ih istodobno normativna društvena većina promatra s ravnodušnošću, prezirom i distancom. Uznemiravanje, diskriminacija, izbjegavanje, siromaštvo, kao i stereotipizacija te stigmatizacija, svakodnevne su pojave u životima osoba s invaliditetom, koje Pavičić vjerodostojno prikazuje. Od vlastite mučne zbilje Pavičićevi se likovi najčešće spašavaju uplovljavajući u san – prostor privremenog zaborava i bijega, no i u tom se prostoru često pojavljuju slike traume. Neki spas traže u alkoholu i medikamentima, dok dio njih izlaz vidi u samoubojstvu. Ipak, Pavičić ne ostaje zarobljen u tragičnosti sudbine svojih protagonista – u njegovoj prozi prisutna je i crta unutarnje snage, otpora i moralnog dostojanstva. Autentičnost Pavičićeva pisanja dodatno osnažuju autobiografski i biografski elementi, koji autoru omogućuju neposredan i vjeran

---

⁶⁴ Isto, 11.

⁶⁵ Isto, 16.

⁶⁶ Isto, 18.

⁶⁷ J. PAVIČIĆ, 1946, 137.

⁶⁸ J. PAVIČIĆ, 1937, 83.

⁶⁹ Isto, 121.

prikaz invaliditeta. Jednostavna karakterizacija, upotreba jasnog i pristupačnog leksika te izravnost u izričaju čine njegove tekstove razumljivima i dojmljivima široj čitateljskoj publici. Elementi humora i ironije pritom služe kao kontrapunkt tragičnom i dokumentarnom sloju, stvarajući kompleksan književni izričaj.

Prikazujući društvenu stvarnost međuratnog razdoblja, Pavičić promovira ideju inkluzije – pripadnosti osoba s invaliditetom društvu – te upozorava na posljedice rata, nastojeći ujedno prenijeti i pacifističku poruku. Njegova književna ostavština tako nadilazi estetske vrijednosti i zadobiva dodatnu važnost u društvenom i kulturološkom kontekstu. Unatoč tomu što njegova proza u manjoj mjeri ostvaruje visoke domete umjetničke objektivizacije, njezina vrijednost leži u dokumentarnosti, emotivnoj snazi i promicanju ravnopravnosti osoba s invaliditetom – pitanjima koja su i danas duboko aktualna.

U suvremenom kontekstu, Pavičićevo djelo može se promatrati i kao oblik književne terapije, svjedočanstvo i kulturna arhiva iskustava marginaliziranih pojedinaca. Njegova proza i danas ima potencijal djelovati edukativno i transformativno, potičući empatiju, razvijajući svijest o društvenim nepravdama i osnažujući narative otpora. U tom smislu, Pavičićev doprinos ne pripada samo književnoj povijesti, već i suvremenim društvenim i humanističkim raspravama koje se tiču inkluzije, dostojanstva i jednakopravnosti svih članova zajednice.

LITERATURA

Izvori:

1. Josip PAVIČIĆ, *Memento*, Hrvatska naklada, Zagreb, 1937.
2. Josip PAVIČIĆ, *Crvenim slovima*, Matica hrvatska, Zagreb, 1946.

Teorijska literatura:

1. Colin BARNES, *Disabled People in Britain and Discrimination: A Case for Anti-Discrimination Legislation*, C. Hurst and Co Ltd., London, 1991.
2. Colin BARNES, A legacy of oppression: A History of disability in Western culture, *Disability Studies: Past, Present and Future*, The Disability Press, Leeds, 1997, 3-24.
3. Michael BÉRUBÉ, Disability and Narrative, *Publications of Modern Language Association of America*, vol. 120, br. 2, 2005, 568–576.
4. Mario DADIĆ, Ante BAČIĆ, Ivana ŽUPA, Ana VUKOJA, Definiranje pojmova invaliditet i osoba s invaliditetom, *Hrana u zdravlju i bolesti: znanstveno-stručni časopis za nutricionizam i dijetetiku*, Pleternica, vol. 10, br. 10, 2018, 64–66.
5. Lenard J. DAVIS, *The Disability Studies Reader*, Routledge, 2017.
6. Alice HALL, *Literature and Disability*, Routledge, 2016.
7. Vlatko PAVLETIĆ, Josip Pavičić, Antun R. Boglić, Mato Lovrak: Izabrana djela, *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Zora, Matica hrvatska, Zagreb, 1971.
8. Kristina PETERNAI ANDRIĆ, *Pripovijedanje, identitet, invaliditet*, Meandar Media, Zagreb, 2019.
9. Kristina PETERNAI ANDRIĆ, Ivana ŽUŽUL, O problemu invaliditeta kao društveno konstruiranog identiteta u Vincentu Olje Lozice, *Dani Hvarskoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Hvar, vol. 47, br. 1, 2021, 361–380.
10. Davor PISKAČ, Vjekoslava JURDANA, Literarni doprinosi inkluziji, *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, Zagreb, vol. 49, br. Supplement, 2013, 173–183.
11. Henri-Jacques STIKER, *A History of Disability*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1999.

GLUMCI TREĆE ŽIVOTNE DOBI U FILMOVIMA NA TMDB PORTALU 2024. GODINE

Sažetak

Cilj istraživanja je utvrditi prisutnost i doprinos glumaca treće životne dobi 65+ filmskoj produkciji s obzirom na dob, spol i filmski žanr prema podacima objavljenih filmova na TMDB portalu za 2024. godinu. U radu je korištena kvantitativna metoda analize sadržaja podataka o filmovima na TMDB portalu u 2024. godini s popisom glumaca rođenih prije 1. siječnja 1960. godine. Postavljene su dvije hipoteze: Filmovi koji su izašli 2024. godine evidentiranima na TMDB portalu, u kojima glume glumci treće životne dobi (65+), čine manjinu u odnosu na sveukupni broj filmova objavljenih te godine i Glumice treće životne dobi, 65+, zastupljenije su, prema podacima o filmovima objavljenim na TMDB portalu tijekom 2024. godine, u odnosu na glumce treće životne dobi. Rezultati istraživanja potvrdili su prisutnost glumaca treće životne dobi, 65+, u filmovima različitih žanrova na TMDB portalu 2024. godine. Kriminalistički i akcijski filmovi broje najviše glumaca treće životne dobi, te je više glumaca u odnosu na broj glumica. Glumci su najviše prisutni u kriminalističkim i akcijskim filmovima, a glumice u romantičnim filmovima i komedijama. Aktivna uključenost glumaca treće životne dobi, 65+, u filmsku produkciju upućuje kako njihova gluma ima vrijednost komunicirati određeni sadržaj s filmskom porukom s kojom se gledatelj može identificirati što doprinosi razvoju svijesti o kvaliteti života osoba treće životne dobi kao i međugeneracijskom susretu osoba.

Ključne riječi: film, filmski portal TMDB, glumci, treća dob, 2024. godina

SENIOR ACTORS IN MOVIES ON TMDB IN 2024

Summary

The aim of the research is to determine the presence and contribution of senior actors 65+ in movies according to data published on the TMDB portal for 2024. The paper used a quantitative method of content analysis of movie data published on the TMDB portal in 2024., with a list of actors born before January 1, 1960. Two hypotheses were set: Films released in 2024 recorded on the TMDB portal, starring actors of the third age (65+), constitute a minority in relation to the total number of films released that year, and actresses of the third age, 65+, are more represented, according to data on films published on the TMDB portal during 2024, in relation to actors of the third age. The results of the research confirmed the presence of senior actors, 65+, in movies of different genres according to data published on the TMDB portal in 2024. Crime and action movies have the most senior actors and there are more male actors compared to the number of female actors. Male actors are most present in crime and action movies, while actresses are more present in romantic movies and comedies. The active involvement of actors of the third age, 65+, in movie production indicates that their acting has the value of communicating certain content with a movie message with which the viewer can

---

¹ naslovna predavačica na Akademiji za umjetnost i kulturu u Osijeku; doktorandica Sveučilišnog doktorskog studija Mediji i komunikacija, Sveučilište Sjever u Koprivnici

identify, which contributes to the development of awareness of the quality of life of people of the third age as well as intergenerational encounters of people.

Keyword: actors, movie, third age, TMDB film portal, 2024.

Uvod

U današnjem vremenu film je raširen medij kojemu pristupamo zahvaljujući razvijenoj i opće prihvaćenoj tehnologiji od televizijskih prijemnika, filmskog platna u kinima, kućnom kinu do računala i mobitela s pristupom internetu i mrežnim filmskim portalima. Film se također može promatrati kao komunikacijsko-identifikacijski medij koji prenosi određeni sadržaj s informativnom i (ili) formativnom porukom određenom broju gledatelja. Odabirom filmskih žanrova gledatelj se opredjeljuje za potencijalni sadržaj s porukom koju želi pronaći. Stoga je zanimljivo postaviti pitanje mogu li filmovi s glumcima treće životne dobi prenijeti (in)formativne sadržaje svojoj publici i doprinose li uopće glumci treće životni dobi filmskoj produkciji.

TMDB portal je od 2008. godine baza podataka o filmovima, TV serijama i emisijama, popularnim glumcima, gdje se mogu pronaći informacije o godini objave, kratkom sadržaju, popisu glumaca i ocjeni filma.

Film kao medij

Pojam medij (lat. *medium*: sredina, sredstvo) opisuje se kao “kulturalna i društvena okolina unutar koje se netko razvija, u kojoj živi ili stvara” ili kao fizičko sredstvo u svrhu spremanja i čuvanja informacija bilo u analognom ili digitalnom formatu ili kao sredstvo prenošenja poruke, vijesti, obavijesti korištenjem sredstava, interneta, komunikacijskih satelita, filma (HE, 2025a). Mediji se dijele na tople i hladne, a film je topli medij jer prenosi sadržaj koji kod gledatelja provocira osjećaje (Terzić, 2021).

Takač (2022: 67) definira film “kao živuće fotografije ili pokretne slike, a pokret, odnosno kretanje na grčkome je jeziku kineo, stoga je spajanjem ovih pojmova nastalo kino – mjesto gdje gledamo blockbuster filmove, odnosno nastala je kinematografija kao cijela grana umjetnosti i industrije”. Film je masovni medij kao i knjiga, tisak, televizija, radio, slike jer prenosi poruku velikom broju čitatelja, slušatelja, gledatelja na lokalnoj, nacionalnoj ili međunarodnoj razini (HE, 2025b). Filmski žanrovi su vrste unutar filma koje se određuju u svrhu jednostavnije recepcije gledatelja k određenom filmskom tematskom sadržaju u svrhu “što bolje socijalizacije filma” (FE, 2025). Razlikujemo filmske vrste koje čine cjelovečernji ili dugometražni film, kratkometražni ili kratki film te dvije srodne vrste su filmski serijal i filmska serija, a filmski rodovi su dokumentarni, eksperimentalni i igrani film (Gilić, 2015). Vrste igranih filmova su komedija, pustolovni ili avanturistički, drama ili melodrama, vestern, muzički ili mjuzikl, film strave ili horor, znanstvenofantastični, kriminalistički, triler i sl. Gilić (2015) razlikuje filmske žanrove od dječjih, crnačkih, feminističkih, homoseksualnih ili “queer filmova” kao i prema svjetovno-tematskom i geografskom žanru. U počecima razvoja i nastanka filma s obzirom na korištenu tehnologiju razlikovao se crno-bijeli i nijemi film (FE, 2025). Gilić (2015) smatra kako je uz kritiku i industriju važno “gledateljsko iskustvo za nastanak, održavanje i mijene žanra, ili svijesti o žanru, a to iskustvo nastaje i u kontaktu publike s filmom”.

Film je važan medij koji utječe na kulturu i komunikaciju čovjeka i na razvoj političkih, društvenih i kritičkih mišljenja pojedinca i sveukupne zajednice (Terzić, 2021). McQuail

(2010) uočava kako kultura i komunikacija idu zajedno jer filmska priča koja se prenosi na određenom mediju, želi se interpretirati tj. dekodirati gledateljima. Međutim, pojam komunikacijski mediji zamjenjuje pojam masovni mediji jer se tradicionalne vrste masovnih medija povezuju s internetom što uzrokuje stvaranje novih interaktivnih medija (HE, 2025b). Takač (2022) promatra film kao masovno komunikacijsko sredstvo koje je dostupno posredstvom interneta ali koji zbog svoje masovnosti nema jasno definiranu ciljanu publiku kojoj prenosi određenu temu. Danas, govorimo o mrežnim portalima koji se koriste za distribuciju sadržaja i informacija od općih do specifičnih tema velikom broju korisnika neovisno o mjesnim i vremenskim uvjetovanostima (HE, 2025c).

Film kao komunikacijsko-identifikacijski medij

Turković (2021) opisuje film kao posebnu vrstu artefakta koji se proizvodi od sirovine, građe, materijala do konačnog proizvoda korištenjem specifičnih tehnologija s ciljem prenošenja znanja i iskustava, tj. određene poruke čiji je krajnji cilj potaknuti gledatelja na reakciju koja je uvjetovana vrstom filma. U reakcijama gledatelja promatra dvosmjerni komunikacijski proces u kojem je pošiljatelj poruke onaj koji film proizvodi i prenosi na određenom mediju gdje je fizički pohranjen i u konačnici priopćava se gledatelju koji ga prima i interpretira na svoj doživljajni način (Turković, 2021). Filmska komunikacija je, prema Turkoviću (2021: 17), transsituacijska komunikacija koja je “posredovana „zapisanim“ priopćenjem (fiksiranim u razmjerno trajnom tvornom obliku), tj. u filmskom djelu – ne odvija se samo između „pošiljatelja“ i „primatelja“, nego i između samih „primatelja“. Također, Turković (2021: 18) govori o ciljanoj komunikaciji u filmu koju promatra kao dugoročan proces gledatelja, tj. filmske publike, koja aktivno sudjeluje u gledanju filma što naziva “participacija u društveno raspoloživu događaju”. Film osim komunikacijskog sadrži i kulturni proces u kojemu se korištenjem prijenosnih medija distribuira širokoj publici koja se nalazi u različitim situacijama što promatra kao “proces kulturne difuzije” (Turković, 2021: 20). Film je prema Turkoviću (2021: 22) “katalizator društvenog – industrijsko-gospodarskog i kulturno-institucijskog organizirana”. Jerončić Tomić (2017) smatra kako film i video imaju jednaku vrijednost s informativno-edukativnim karakteristikama. Sever Globan i Bošnjaković (2016) ističu kako filmska priča zajedno s likovima može imati ulogu pročišćenja i odgovoriti na potrebe čovjeka, razviti i ojačati identitet i njegove emocije.

Film u sebi krije “identifikacijski potencijal” s naglaskom na empatiju u svrhu promocije pozitivnih stavova i djelovanja (Muzur & Rinčić, 2010: 134). Šest je elemenata prema kojima je film uspješan prenositelj etičkih vrijednosti ističu Muzur i Rinčić (2010: 142): koristiti empatiju radi usvajanja prihvatljivih stavova, koristiti aluzije u prenošenju nasilja, poticati empatiju u svrhu sazrijevanja moralnih stavova, poželjan sretan završetak koji povećava empatiju, “efekt chiaro-scuro” tj. nije nužno izgraditi filmsku priču i sa pozitivnim i sa negativnim likovima te je potrebno izbjegavati fantastične elemente.

Uloga filma kao “sedme umjetnosti” u konačnici je “educirati, ohrabriti, potaknuti, dati uvid, osvijestiti, donijeti nadu, mijenjati (stavove, osjećaje, ponašanja)” (Sever Globan & Bošnjaković, 2016: 221). Film može imati terapijske učinke u radu sa svim dobnim skupinama kada se ostvari identifikacija osobe s filmskom pričom i likovima, iako službeno ne postoji “filmoterapija” kao samostalan oblik terapije (Sever Globan & Bošnjaković, 2016: 227-228). Leš i Demonja (2022) su analizom odabranih filmova uočili informativnu, edukativnu i preventivnu vrijednost filmske priče o bolestima koje uzrokuju demenciju (Alzheimerovu bolest) koja ima rastuću tendenciju u sadašnjoj populaciji.

Filmski portali

Mrežna stranica ili portali s filmovima je mjesto na kojemu su objavljeni popisi filmova različitih vrsta, žanrova s osnovnim informacijama od godine objavljivanja, vrste filma, trajanja, kratkog sadržaja filma uz mogućnost izabiranja filma prema osobnom izboru. Mohile i sur. (2022) navode vrste filtriranja ili izbora filma na mrežnom filmskom portalu prema sadržaju, kolaborativno filtriranje, hibridna preporuka te suradničko filtriranje koji mrežni portal predlaže prema ocjenama gledatelja. Cilj sustava za preporuku filmova je predvidjeti interese korisnika i predložiti filmove koji bi bili zanimljivi što znači kako sustavi za preporuku filmova koriste razne tehnike i algoritme filtriranja te su Radhika i Swarndeep (2022) predložili svoj sustav izabiranja tj. filtriranja filmova.

TMDB je kratica za The Movie Database, međunarodni mrežni portal ili bazu podataka filmova, TV emisija, serija, popularnih glumaca, koji oblikuju osobe, zaljubljenici u filmove ili serije, od 2008. godine. Svake je godine sve veći broj objavljenih sadržaja što ovisi o entuzijazmu ljudi (slika 1).

1027559 Movies*	192032 TV Shows*	322103 TV Seasons	5145441 TV Episodes
3890441 People*	6944316 Images	569947 Edits Last Week	

Slika 1. Ukupan sadržaj dostupan u brojevima na TMDB-u: filmovi, TV emisije, serijali, serije, ljudi, slike (TMDB, 2025)

Prednosti korištenja ovog portala je mogućnost korištenja velikog broja metapodataka o filmovima, plakatima, slikama (pozadinama) što je dostupno na 39 jezika, a svaki se dan koristi u 180 država. Moguće je pretraživati sadržaj, filmove, serije, glumce prema popularnosti te filtriranje filmova prema vrsti, trajanju, ključnim riječima i sl. (slika 2).

Slika 2. Pretraživanje i filtriranje filmova na portalu TMDb (TMDb, 2025)

Gledatelji imaju mogućnost ocijeniti film ili TV emisiju, seriju, do 10 zvjezdica i ukupan postotak ocijenjenog filma je konačna ocjena koju su dali korisnici prema kojoj potencijalni gledatelji znaju što mogu očekivati od samoga filma.

Glumci u trećoj životnoj dobi

Treća životna dob je vrijeme kada čovjek iz radnog odnosa prelazi u vrijeme mirovanja prema propisima radnog prava i mirovinskog osiguranja iako je starenje “funkcija vlastitih odluka, individualnih obrazaca ponašanja i osobnih procesa prilagodbe” i društvena kategorija smatraju Lang i sur. (2024: 5). Povelja EU o temeljnim pravima (2000) u članku 25 “priznaje i poštuje prava starijih osoba na dostojan život i neovisnost te na sudjelovanje u društvenom i kulturnom životu”. Predviđa se porast broja starijih osoba u svijetu na preko 2 milijarde u 2050. godini (UN, 2008). Prema UN konvenciji potrebno je “jačati prava starijih osoba na slobodu od diskriminacije, od nasilja, na socijalnu zaštitu, na zdravlje, na rad, na vlasništvo i pravo nasljeđivanja” (NGO, 2025: 5-6).

Pečjak (2001) u knjizi *Psihologija treće životne dobi* navodi četiri razdoblja od pedeset do šezdeset godina razdoblje je kasne srednje životne dobi, od šezdeset do sedamdeset godina mlađe starosti, od sedamdeset do osamdeset godina razdoblje srednje starosti, a nakon osamdesete godine života visoke starosti. Lukačević i sur. (2018) smatraju kako je 65 godina životna dob kada započinje vrijeme starosti jer u većini europskih zemalja pa tako i u Hrvatskoj prema zakonskim okvirima ljudi odlaze u mirovinu. Tokić (2017) navodi podjelu starije životne dobi prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji na ranu (65.-74. godine), srednju (75.-84. god.) i duboku starost (od 85 i više godina) koje imaju svoje specifičnosti s više negativnih nego pozitivnih obilježja društvenog percipiranja radi smanjenja pamćenja. Čurin (2022; Tokić, 2017) uočava kako starije osobe doživljavaju promjene ne samo na fizičkom nego i psihičkom te socijalnom području, a umirovljenje osobe zahtjeva promjene koje mogu biti

stresne. Sredinom prošloga stoljeća, uočio je Špan (2008) kako je, prosječna životna dob čovjeka 49, a danas je 75 godina jer se razvojem medicine povećala kvaliteta života što je uvjetovalo novije razumijevanje aktivne uloge starijih osoba u društvu koje aktivno provode slobodno vrijeme s hobijima, pohađanje edukacija, sudjelovanjem u političkom životu i sl. Šota (2018) uočava vrijednost doprinosa starijih osoba u današnjem društvu prema mlađim generacijama te kvalitetan doprinos kako na društvenoj tako i na crkvenoj razini mogu dati svoj doprinos znanjem, iskustvom i mudrošću kao pastoralni djelatnici.

Značajne promjene za osobe treće životne dobi može se uzeti 1973. godina kada je na Sveučilištu u Toulouseu u Francuskoj nastalo prvo sveučilište za treću životnu dob od kada su se osnovala sveučilišta u Europi od Njemačke, Slovačke, Slovenije do Hrvatske (Čurin, 2022). Aktivno uključivanje u tijek obrazovanja pozitivno utječe na mentalno zdravlje, fizičku aktivnost, socijalni angažman što može biti doprinos "srebrnoj ekonomiji" koja jača "samopouzdanje, status u društvu i visinu mirovine" (Čurin, 2022: 11). Gradska i sveučilišna knjižnica Osijek ponudila je program informatičkog i informacijskog opismenjavanja osoba treće životne dobi „Ukorak s vremenom – osnove rada na računalu“ koji je uspješno prihvaćen i realiziran od 2016. do 2018. godine (Lukačević i sur., 2018). Osim aktivnog uključivanja treće životne dobi u obrazovne programe uočena je njihova kreativna sposobnost koja postaje zrelija i slobodnija jer upravljaju i oblikuju svoje vrijeme kada stvaraju kreativna djela, a četiri su kategorije "kreativnih staraca" koje čine pisci, skladatelji slikari i izumitelji (Tokić, 2017: 12). Provedenim istraživanjem Tokić (2017) je zaključila kako postoji kreativnost u trećoj životnoj dobi i kada se ona aktivira pozitivno utječe na oblikovanje slike o starenju u društvu. Koutska (2024) donosi rezultate istraživanja organiziranih edukacija za osobe treće životne dobi i naglašava kako je nužno obrazovati nastavnike za rad s osobama treće životne dobi koji mora imati kompetencije kako bi uspostavio prijateljske odnose, prilagodio nastavne materijale i vrijeme za učenje, uspostaviti partnerske odnose i znati uočiti ograničenja i prepreke te poštovati njihove želje i potrebe.

Petr Balog i sur. (2022) ispitali su usvojenost i korištenje digitalne tehnologije od pametnih telefona, pametnih satova, tableta, računala do interneta s digitalnim kompetencijama osoba treće životne dobi s obzirom na spol, dob, stupanj obrazovanja, život s partnerom i zadovoljstvo životom te su zaključili kako je potrebno osmisliti sustavan pristup i strateški plan njihovom digitalnom obrazovanju s kontinuiranim edukativnim radionicama u organizaciji gradske uprave u suradnji sa socijalnim i zdravstvenim službama, obrazovnim institucijama i civilnim udrugama.

Istraživanje o korištenju interneta i percepcije uspješnog starenja osoba treće životne dobi ili "srebrnih surfera" koji žive u gradu, srednje stručne spreme i dobrog mentalnog i tjelesnog zdravlja proveli su Nekić i sur. (2016) te su zaključili kako su se dobro prilagodili promjenama, sposobni su ostvariti svoje potrebe i smatraju kako su zadovoljni, produktivni, socijalno uključeni što utječe na uspješno starenje.

Berčan i Berčan (2014) su provedenim istraživanjem potvrdili kako mlađe generacije rado komuniciraju s osobama treće životne dobi radi njihovog iskustva i životne mudrosti što pozitivno utječe na jačanje međugeneracijske solidarnosti u svrhu kvalitetnog starenja.

Sako i Oró-Piqueras (2023) analizirali su TV seriju Grace i Frankie koja se snimala od 2015. do 2022. te su zaključili kako ova serija sa svojom pričom može biti vrijedan doprinos percepciji društva o procesu starenja koje promatra kroz iskustvo u vremenu, spaja s prijateljstvom, otvara nove mogućnosti za stjecanje novih i drugačijih iskustava poput poduzetništva i dr.

Swadźba i sur. (2024) analizirali su aktivno djelovanje generacije 55+ u Poljskoj i Češkoj prema Inglehartovoj teoriji djelovanja skupine koja slijedi materijalističke vrijednosti koje obuhvaćaju dužnosti, odgovornost poput brige o unucima, starijim osobama i vjerničkom angažmanu i skupine koja slijedi postmaterijalističke vrijednosti s naglaskom na osobni razvoj, samoizražavanje i kvalitetu života uključivanjem u obrazovne programe, volontiranje, sportske i turističke aktivnosti. Rezultati su pokazali kako su Poljakinje aktivno uključene u aktivnosti koje prate modernističke vrijednosti, a Čehinje u postmaterijalističke vrijednosti. Rezultati upućuju na potrebu razvoja infrastruktura i usluga koje će biti prilagođene osobama treće životne dobi i kvalitetnom starenja.

Tunney i sur. (2025) proveli su istraživanje tijekom tri vremenska razdoblja 2015., 2018. i 2023. godine s ciljem ispitivanja utjecaja na kvalitetno razdoblje umirovljenja razmišljajući o karijeri i povezanosti s obitelji te su zaključili kako sjećanja na karijeru pozitivno utječu na vrijeme u mirovni, povezanost između događaja tijekom života i subjektivne procjene karijere, rodne razlike u tim asocijacijama i njihova naknadna povezanost s prilagodbom umirovljenja, dakle karijera, može utjecati na to koliko se dobro osoba osjeća u mirovini.

Metodologija

Cilj istraživanja je ustanoviti uolikoj su mjeri glumci, treće životne dobi, 65+, uključeni u filmsku produkciju, prema filmskim žanrovima (drama, komedija, akcija, SF, romantični i kriminalistički) i prema spolu, u filmovima čiji su podaci objavljeni na portalu TMDB 2024. godine.

Hipoteze:

H1. Filmovi koji su izašli 2024. godine evidentiranim na TMDB portalu, u kojima glume glumci treće životne dobi (65+), čine manjinu u odnosu na sveukupni broj filmova objavljenih te godine.

H2. Glumice treće životne dobi, 65+, zastupljenije su, prema podacima o filmovima objavljenim na TMDB portalu tijekom 2024. godine, u odnosu na glumce treće životne dobi.

Istraživačka pitanja:

1. Je li broj filmova u kojima glume osobe treće životne dobi, 65+, veći od 50% prema podacima sveukupnog broja filmova na TMDB portalu 2024. godine?
2. U kojim filmskim žanrovima je najveći broj glumaca treće životne dobi, 65+ prema podacima o objavljenim filmovima na TMDB portalu 2024. godine?
3. Koji su glumci treće životne dobi, 65+, prema spolu više uključeni u glumu, bez obzira na žanr filma prema podacima o filmovima na TMDB portalu 2024. godine?
4. U kojem filmskom žanru je više glumaca treće životne dobi, 65+, prema spolu prema podacima o filmovima na TMDB portalu 2024. godine?

Pretpostavke su se nastojale utvrditi korištenjem kvantitativne metode analize sadržaja podataka filmova na portalu TMDB tijekom 2024. godine, te se prvim istraživačkim pitanjem (*Je li broj filmova u kojima glume osobe treće životne dobi, 65+, veći od 50% prema podacima sveukupnog broja filmova na TMDB portalu 2024. godine?*) i drugim istraživačkim pitanjem (*U kojim filmskim žanrovima je najveći broj glumaca treće životne dobi, 65+ prema podacima o objavljenim filmovima na TMDB portalu 2024. godine?*) potvrdilo postavljenu prvu hipotezu (*Filmovi koji su izašli 2024. godine evidentiranim na TMDB portalu, u kojima glume glumci treće životne dobi (65+), čine manjinu u odnosu na sveukupni broj filmova objavljenih te godine.*). Dok je druga hipoteza (*Glumice treće životne dobi, 65+, zastupljenije su, prema*

podacima o filmovima objavljenim na TMDB portalu tijekom 2024. godine, u odnosu na glumce treće životne dobi.) potvrđena prema trećem istraživačkom pitanju (Koji su glumci treće životne dobi, 65+, prema spolu više uključeni u glumu, bez obzira na žanr filma prema podacima objavljenih filmova na TMDB portalu 2024. godine?) i četvrtom istraživačkom pitanju (U kojem filmskom žanru je više glumaca treće životne dobi, 65+, prema spolu prema podacima o filmovima na TMDB portalu 2024. godine?).

U istraživanju je korištena kvantitativna metoda analize sadržaja prema podacima o objavljenim filmovima na portalu TMDB u 2024. godini tj. do 15. prosinca 2024., kada su u svrhu istraživanja podaci preuzeti s portala. Analiza sadržaja je “istraživačka tehnika kojom se na objektivan i sustavan način kvantitativno opisuje sadržaj nekog aspekta komunikacije” (Milas, 2005: 500). Osnovna obilježja analize sadržaja su prema definiciji objektivnost, sustavnost i općenitost (Milas, 2005) što se može primijeniti na analizu sadržaja objavljenih filmova na portalu TMDB. Portal sadrži informativne podatke o filmovima, serijama, popularnim glumcima a u ovom istraživanju obuhvaćeni su objavljeni filmovi prema šest filmskih žanrova: drama, komedija, akcijski filmovi, SF, romantični i kriminalistički filmovi. Na portalu uz objavu filma su metapodaci s nazivom filma i godinom objave, datumom objave filma, filmskim žanrom, trajanjem filma u satima i minutama, ocjenom korisnika, plakatom naslovnicom filma, kratkim sadržajem o filmu, imenom i prezimenom direktora filma i scenaristom te najavom ili trailerom od nekoliko minuta potom su fotografije glumaca s njihovim imenima i ekipa s imenima osoba (umjetnost, kamera, kostimi i šminka, ekipa, redatelj, uređivanje, rasvjeta, produkcija, zvuk, pisci). Odabirom imena otvara se stranica s fotografijom odabranog glumca s kratkom biografijom, podacima o mjestu i godini rođenja, rodu i društvenim mrežama.

Baza podataka filmova, portal TMDB je metodom analize pregledan s ciljem filtriranja podataka o ukupnom broju filmova koji su objavljeni 2024. godine prema izabranim žanrovima iz kojih su izvučeni podaci o broju glumaca treće životne dobi, 65+, i prema spolu, muški i ženski. Postupci filtriranja podataka su sljedeći:

- za pristup bazi filmova themoviedb korišteno je javno dostupno API programsko REST sučelje <https://developer.themoviedb.org/reference/intro/getting-started>;
- za dohvat filmova po žanrovima korištena je sljedeća metoda <https://developer.themoviedb.org/reference/discover-movie>, s parametrima `primary_release_year=2024` i `with_genres=[genre_id]`;
- preuzeta je lista filmova za žanrove: Drama (ID 18), Comedy (ID 35), Action (ID 28), SF (ID 78), Romance (ID 10749), Crime (ID 80);
- ID-ovi žanrova dobiveni su pozivom metode <https://developer.themoviedb.org/reference/genre-movie-list>;
- za dohvat liste glumaca u filmu korištena je metoda <https://developer.themoviedb.org/reference/movie-credits> kojoj je prosljeđen movieID dobiven pozivom prethodne metode;
- za dohvat detalja glumaca s liste korištena je metoda <https://developer.themoviedb.org/reference/person-details> kojoj je prosljeđen id pojedinog glumca.

JSON objekti su preuzeti upotrebom alata jMeter i skripti napisanih u programskom jeziku Groovy i dalje su istim alatima konvertirani u CSV datoteke. Te CSV datoteke – lista filmova i lista glumaca – su uvezene u Google Sheet. Liste su povezane preko MovieID (koji označava ID filma i pridodana je glumcu koji je glumio u filmu s određenim Movie ID). Za obradu podataka korištene su pivot tablice u Google Sheets te formule: QUERY, COUNTIF, COUNTIFS, COUNTA, UNIQUE i dr., za filtriranje listi po određenim kriterijima.

Rezultati

Mrežni portal The movie DB (TMDb) s podacima objavljenih filmova 2024. godine analiziran je zaključno s 15. prosincem 2024. godine kada je objavljeno ukupno 4398 filmova. Analizirani su filmovi prema šest filmskih žanrova: drame 603, komedije 303, akcijski 1407, SF 98, romantični 1053 i kriminalistički filmovi 934. U ovim filmskim žanrovima ukupno je 1319 glumaca treće životne dobi, rođenih do 1. siječnja 1960. godine, a prema žanrovima u: drami 239, komediji 155, akcijskim filmovima 359, SF 37, romantičnim 271, kriminalističkim je 258 glumaca treće životne dobi.

Također, analiziran je broj glumaca treće životne dobi prema njihovoj zastupljenosti u filmu od jednog do sedam i više, te je najviše filmova s jednim glumcem treće životne dobi, a kako se povećava broj glumaca njihova brojnost se smanjuje. To znači da je najviše filmova u kojima je jedan glumac u trećoj životnoj dobi, a najmanje je filmova sa sedam i više. U filmovima je ukupno 1319 glumaca treće životne dobi, od toga po jedan glumac pojavljuje u 788 filmova, dva glumca u 297 filmova, tri glumca su u 129 filmova, četiri glumaca u 47 filmova, pet je u 25 filmova, šest glumaca u 16 filmova, a sedam i više glumaca je u 17 filmova (tablica 1).

Tablica 1. Ukupan broj filmova s ukupnim ulogama glumaca 65+ u različitim filmskim žanrovima (drama, komedija, akcija, SF, romantični, kriminalistički) na TMDb 2024. godine (izvor: autorica članka)

Red. br.	broj uloga glumaca 65+	drama	komedija	akcijski filmovi	SF filmovi	romantični filmovi	kriminalistički filmovi	ukupno uloga glumaca 65+
1.	jedan	134 (22,2%)*	78 (26%)*	222 (15,8%)*	18 (18,4%)*	187 (17,8%)*	149 (16%)*	788
2.	dva	50 (8,3%)*	36 (12%)*	85 (6%)*	7 (7,1%)*	57 (5,4%)*	62 (6,6%)*	297
3.	tri	29 (4,8%)*	17 (5,6%)*	32 (2,3%)*	8 (8,2%)*	15 (1,4%)*	28 (3%)*	129
4.	četiri	12 (2%)*	9 (3%)*	8 (0,6%)*	2 (2%)*	6 (0,6%)*	10 (1,1%)*	47
5.	pet	6 (1%)*	7 (2,3%)*	4 (0,3%)*	0 (0%)*	3 (0,3%)*	5 (0,5%)*	25
6.	šest	3 (0,5%)*	4 (1,3%)*	4 (0,3%)*	1 (1%)*	2 (0,2%)*	2 (0,2%)*	16
7.	sedam +	5 (0,9%)*	4 (1,3%)*	4 (0,3%)*	1 (1%)*	1 (0,1%)*	2 (0,2%)*	17
ukupno filmovi s glumcima 65+		239	155	359	37	271	258	1319
ukupno filmova*		603	303	1407	98	1053	934	4398

*postoci prikazuju udio filmova s glumcima 65+ u odnosu na ukupan broj filmova o određenim filmskim žanrovima

Podaci o glumcima u trećoj životnoj dobi koji su, prema portalu TMDB za 2024. godinu, analizirani su prema spolu, te su rezultati pokazali da je ukupni broj glumaca treće životne dobi 1319, od kojih je 628 glumica i 1755 glumaca. Ukupni broj svih glumaca koji su glumili u 2024. godini i evidentirani su na portalu je 2383. Prema filmskim žanrovima: u dramama je glumilo 126 (26,6%) glumica i 348 (73,4%) glumaca treće životne dobi, u komedijama 128 (37,3%) glumica i 215 (62,7%) glumaca, u akcijskim filmovima 86 (14,1%) glumica i 522 (85,9%) glumaca, u SF filmovima 23 (26,7%) glumice i 63 (73,3%) glumca, u romantičnim filmovima 158 (38,4%) glumica i 253 (61,6%) glumca i u kriminalističkim filmovima 107 (23,2%) glumica i 354 (76,8%) glumaca (tablica 2).

Tablica 2. Ukupan broj glumaca 65+ prema spolu u objavljenim podacima o filmovima na TMDB 2024. godine (izvor: autorica članka)

Red . br.	glumci prema spolu	drama	komedija	akcijski film	SF film	romantični film	kriminalistički film	ukupno
1.	glumice 65+	126 (26,6%)	128 (37,3%)	86 (14,1%)	23 (26,7%)	158 (38,4%)	107 (23,2%)	628
2.	glumci 65+	348 (73,4%)	215 (62,7%)	522 (85,9%)	63 (73,3%)	253 (61,6%)	354 (76,8%)	1755
Ukupno glumaca 65+		474	343	608	86	411	461	2383

Na portalu TMDB tijekom 2024. godine ukupno je objavljeno 24127 filmova s metapodacima, u kojima je 8483 (35,2%) glumica i 15644 (64,8%) glumaca (tablica 3). Najviše je glumaca u akcijskim filmovima je 6796, u romantičnim filmovima 4571, u kriminalističkim filmovima je 4509, u dramama je 4405 glumaca, u komedijama 2952 i u SF je 894 glumaca. Broj muških glumaca u akcijskim filmovima je 4967, a najmanje ih je u SF 555. Najviše je glumica u romantičnim komedijama 2041 u odnosu na broj glumica u ostalim filmskim žanrovima.

Tablica 3. Ukupan broj glumaca prema spolu u objavljenim podacima o filmovima na TDMB portalu 2024. godine (izvor: autorica članka)

Red . br.	Ukupno glumaca u filmovima	drama	komedija	akcijski filmovi	SF	romantični filmovi	kriminalistički filmovi	Ukupno
1.	glumice	1683 (38,2%)	1173 (39,7%)	1829 (26,9%)	339 (37,9%)	2041 (44,7%)	1418 (31,4%)	8483 (35,2%)
2.	glumci	2722 (61,8%)	1779 (60,3%)	4967 (73,1%)	555 (62,1%)	2530 (55,3%)	3091 (68,6%)	15644 (64,8%)
Ukupno		4405	2952	6796	894	4571	4509	24127

Filmovi koji nisu imali podatke o datumu rođenja glumaca su izuzeti kako bi podaci bili cjeloviti, glumci koji su evidentirani kao nebinarni prema spolu nisu ubrojani jer je vrlo mali broj.

Rasprava

Analizom podataka prikupljenih s portala The Movie DB (TMDB, 2024) o filmovima objavljenim 2024. godine pokazala se zastupljenost glumaca treće životne dobi. Na portalu TMDB od 2008. godine do danas objavljeni su metapodaci o više milijuna filmova, TV emisija i serija i glumaca. Prvo istraživačko pitanje *Je li broj filmova u kojima glume osobe treće životne dobi, 65+, veći od 50% prema podacima sveukupnog broja filmova na TMDB portalu 2024. godine* je negativan jer je 1319 (30%) filmova s glumcima treće životne dobi, 65+, u odnosu na sveukupan broj filmova na portalu TMDB 2024. godine (4398). Glumci treće životne dobi aktivno su uključeni u filmsku produkciju jer porastom kvalitete života u odnosu na svoje godine mogu nastaviti aktivno sudjelovati u stvaranju i oblikovanju svoga života i doprinijeti društvu u odnosu na svoju dob (Špan, 2008).

Odgovor na drugo istraživačko pitanje *U kojim filmskim žanrovima je najveći broj glumaca treće životne dobi, 65+?* je vrlo iznenađujuće jer akcijski filmovi broje najveći broj glumaca treće životne dobi - njih 608 dok ih je u drami 474, u kriminalističkim filmovima 461, u romantičnim filmovima 411, u komedijama 343, a u SF filmovima 86. Uključivanje glumaca treće životne dobi u filmsku produkciju s naglaskom na određene filmske žanrove, akcijske filmove, drame, kriminalističke, romantične, komedije i SF, ima informativnu i formativnu poruku za mlađe generacije jer, prema Šoti (2018), međugeneracijskom suradnjom se ostvaruje kvalitetan doprinos društvu u cjelini.

Postavljena prva hipoteza je potvrđena prema odgovorima na prvo i drugo istraživačko pitanje u filmovima koji su evidentirani na TMDB portalu 2024. godine, u kojima glume glumci treće životne dobi (65+) (1319), čine manjinu u odnosu na sveukupni broj filmova (4398) objavljenih te godine.

Koji su glumci treće životne dobi, 65+, prema spolu više uključeni u glumu, bez obzira na žanr filma? je treće istraživačko pitanje na koje je odgovoreno nakon analize filmova prema dobi glumaca te rezultati pokazuju kako su muški glumci u većem broju prisutni u analiziranim filmovima u odnosu na ženske glumce tj. glumice. Ukupno je 1775 glumaca u odnosu na 628 glumica prema 1319 analiziranom filmu. Prema ovim podacima može se zaključiti kako se glumci nastavljaju aktivno baviti glumom jer priprema za ulogu uključuje učenje novih sadržaja, filmske priče, što se pozitivno odražava na mentalno zdravlje, fizičku aktivnost, socijalni angažman te doprinosi "srebrnoj ekonomiji" jačanju samopouzdanja u starosti (Čurin, 2022).

Četvrto istraživačko pitanje glasi *U kojem filmskom žanru je više glumaca treće životne dobi, 65+, prema spolu?* Analiza filmova prema žanru pokazuje kako je u svih šest filmskih žanrova više muških glumaca u odnosu na glumice a najviše je glumaca u akcijskim filmovima njih 522 (85,9%), a glumica je 86 (14,1%). U kriminalističkim filmovima je 354 (76,8%) glumaca, a 107 (23,2%) je glumica, 348 (73,4%) glumaca u drami, a glumica je 126 (26,6%), zatim u romantičnim filmovima je 253 (61,6%) glumaca, a 158 (38,4%) glumica, u komedijama je 215 (62,7%) glumaca, a glumica 128 (37,3%) i u SF filmovima je 63 (73,3%) glumaca, a 23 (26,7%) glumice. Uključivanje glumaca treće životne dobi u filmove različitih žanrova upućuje na nastavak razvoja njihove kreativnosti kojom pozitivno oblikuju svoju i društvenu sliku o trećoj životnoj dobi i kvaliteti života u starosti (Tokić, 2017).

Odgovorima na treće i četvrto istraživačko pitanje opovrgnuta je druga hipoteza jer podaci objavljenih filmova na TMDB portalu tijekom 2024. godine pokazuju kako nisu zastupljenije glumice treće životne dobi, 65+, u filmovima različitih žanrova u odnosu na glumce treće životne dobi, 65+.

Zaključak

Glumci u trećoj životnoj dobi aktivno sudjeluju u filmskoj produkciji bez obzira na svoju dob, spol i filmski žanr. Analiza sadržaja objavljenih informacija o filmovima na TMDB portalu za 2024. godinu pokazuje kako je objavljeno ukupno 4398 filmova (prema analiziranih šest filmskih žanrova: drama, akcijski film, romantični, SF, kriminalistički, komedija) od kojih je 1319 filmova u kojima glume osobe treće životne dobi 65+. Filmovi su analizirani prema šest filmskih žanrova (drama, akcijski film, romantični, SF, kriminalistički, komedija) u odnosu na ukupan broj glumaca treće životne dobi 65+ i u odnosu prema spolu glumaca. Glumci treće životne dobi najviše su glumili u akcijskim filmovima, potom romantičnim, kriminalističkim i dramama, a najmanje su zastupljeni u SF filmovima. U svim analiziranim filmovima prema šest različitih žanrova muški su glumci u odnosu na ženske glumce treće životne dobi 65+ zastupljeniji. Najviše muških glumaca treće životne dobi zastupljeno je u akcijskim filmovima, potom slijede drame, kriminalistički i romantični, a najmanje su zastupljeni u komedijama i SF filmovima. Glumice su najzastupljenije u romantičnim filmovima, komedijama, dramama, a nešto manje u kriminalističkim, akcijskim i SF filmovima.

Ograničenja ove teme o osobama, glumcima u trećoj životnoj dobi, očituje se u specifičnom karijernom okružju glumaca i njihovom gotovo nikada službeno završenom karijerom, kao slobodnih umjetnika, jer koliko im dopušta fizičko i mentalno zdravlje, oni su na raspolaganju za određenu filmsku ulogu. Stoga se ovo istraživanje ne može uzeti reprezentativno za sve osobe treće životne dobi koji, prema europskim zakonskim propisima svoj profesionalni život završavaju s navršenih 65 godina života.

Zahvala

Zahvaljujem Davoru Banoviću, product manageru iz Barrage.d.o.o. iz Osijeka, na doprinosu u istraživanju, filtriranju i preuzimanju podataka iz filmova s glumcima treće životne dobi s TMDB portala.

Literatura

1. Berčan, M. & Berčan, M. (2014). Važnost međugeneracijske integracije i komunikacije za oblikovanje mišljenja o kvalitetnom starenju. *Media, culture and public relations*, 5(2), 231-240. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/127965> (19.2.2025)
2. Čurin, J. (2022). Treća životna dob i važnost cjeloživotnog učenja. *Andragoški glasnik*, 26(42), 3-12. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/320818> (19.2.2025)
3. Filmski žanr (2025). *Filmska enciklopedija (1986-90), mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Dostupno na: <https://filmska.lzmk.hr/clanak/zanr-filmski> (22.2.2025.)
4. Gilić, N. (2015). *Filmske vrste i rodovi*. Zagreb: Društvo za promicanje književnosti na novim medijima. Dostupno na: <https://elektronickeknjige.com/knjiga/gilic-nikica/filmske-vrste-i-rodovi/> (22.2.2025).
5. *Jačanje prava starih ljudi prema UN konvenciji: resurs za promociju dijaloga o kreiranju nove Konvencije UN o pravima starih ljudi* (2025). New York: NGO Committee on Ageing. Dostupno na: <https://www.ngocooa-ny.org/resources/documents/strengthening-rights/strengthening-rights---bs.pdf> (23.2.2025.)
6. Jerončić Tomić, I. (2017). Stigma – mitovi i predrasude depresivnog poremećaja – uloga videa kao medija u psioedukaciji (Boli me – video za promociju mentalnog zdravlja). *In medias res*, 6(11), 1689-1693. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/186413> (19.2.2025)
7. Koutska, I. (2024). Teaching English as a foreign language to older adult learners: a qualitative exploration of four perspectives. *Educational Gerontology*, 1-17.
8. Lang, F. R., Lessenich, S. & Rothermund, K. (2024). *Ageing as Future*. Springer. Dostupno na: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-57507-5> (23.2.2025.)
9. Leš, M. & Demonja, D. (2022). Prikazi demencija u recentnim filmskim ekranizacijama kao način društvenog osvještavanja. *Nova prisutnost*, 20(2), 335-345. Dostupno na: <https://doi.org/10.31192/np.20.2.7> (19.2.2025)
10. Lukačević, S., Radmilović, D. & Petr Balog, K. (2018). Digitalne kompetencije i treća životna dob: analiza programa informatičkog i informacijskog opismenjavanja korisnika treće životne dobi Gradske i sveučilišne knjižnice Osijek. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 61(2), 123-153. Dostupno na: <https://doi.org/10.30754/vbh.61.2.667> (19.2.2025).
11. masovni mediji (2025b) *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Dostupno na: <https://enciklopedija.hr/clanak/masovni-mediji> (21.2.2025.)
12. McQuail, D. (2010). *McQuail's Mass Communication Theory*. Sage.
13. medij (2025a). *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Dostupno na: <https://enciklopedija.hr/clanak/medij> (21.2.2025.)

14. Milas, G. (2005). *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
15. Mohile, S., Ramteke, H., Shelgaonkar, P., Phule, H. & Phadtare, M. M. (2022). A Movie Recommender System Using Hybrid Approach: A Review. *International Journal for Research in Applied Science & Engineering Technology (IJRASET)*, 10(3), 1834-1837. Dostupno na: <https://doi.org/10.22214/ijraset.2022.41014> (22.2.2025.)
16. Muzur, A. & Rinčić, I. (2010). Etika i film: Od identifikacije do moralne edukacije u filmskoj umjetnosti. *Jahr*, 1(1), 133-143. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/58793> (18.2.2025.)
17. Nekić, M., Tucak Junaković, I. & Ambrosi-Randić, N. (2016). Korištenje interneta u starijoj dobi: Je li važno za uspješno starenje?. *Suvremena psihologija*, 19(2), 179-193. Dostupno na: <https://doi.org/10.21465/2016-SP-192-04> (18.2.2025)
18. Pečjak, V. (2001). *Psihologija treće životne dobi*. Zagreb: Prosvjeta.
19. Petr Balog, K., Faletar, S. & Jakopec, T. (2022). Digitalna tehnologija i starije osobe: rezultati kvantitativnog istraživanja u gradu Osijeku. *Libellarium*, 13(2), 75-94. Dostupno na: <https://doi.org/10.15291/libellarium.3906> (19.2.2025)
20. *Povelja EU-a o temeljnim pravima* (2000). Vienna: European Union Agency for fundamental rights. Dostupno na: <https://fra.europa.eu/hr/eu-charter/article/25-prava-starijih-osoba> (23.2.2025.)
21. Radhika, D. & Swarndeep, S. (2022). A Review Study OF Movie Recommendation Using Machine Learning. *International Research Journal of Engineering and Technology (IRJET)*, 9 (11), 897-902.
22. Sako, K. & Oró-Piqueras, M. (2023). Successful ageing and the spectre of the fourth age in the Netflix TV series Grace and Frankie. *Journal of Aging Studies*, 65, 101113. Dostupno na: <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2023.101113> (20.2.2025.)
23. Sever Globan, I. & Bošnjaković, J. (2016). Film kao ljekovita metafora u logoterapijskoj praksi. *Nova prisutnost*, 14(2), 219-236. Dostupno na: <https://doi.org/10.31192/np.14.2.6> (20.2.2025).
24. Swadźba, U., Horáková, N., & Trembaczowski, Ł. (2024). Between Obligations and Leisure: an Examination of Non-Work Activities Among the Generation 55+ in Poland and Czechia. *Economics & Sociology*, 17(3), 11-29. Dostupno na: https://www.economics-sociology.eu/files/01S_1440_Swadzba%20et%20al.pdf (20.2.2025.)
25. Šota, S. (2018). Treća životna dob kao subjekt pastoralnoga djelovanja – mogućnosti i perspektive. *Diacovensia*, 26(3), 483-504. Dostupno na: <https://doi.org/10.31823/d.26.3.7> (19.2.2025)
26. Špan, M. (2008). Treća životna dob danas. *Dijete, vrtić, obitelj*, 14(52), 12-14. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/176034> (18.2.2025)
27. Takač, F. (2022). Karakteristike filma kao komunikacijskog kanala nogometnih klubova. *South Eastern European Journal of Communication*, 4(1), 65-71. Dostupno na: <https://doi.org/10.47960/2712-0457.2022.1.4.65> (20.2.2025)

28. Terzić, D. (2021). Epidemije: poruke, vrijednosti i ideologije u suvremenom filmu. *In medias res*, 10(19), 3169-3180. Dostupno na: <https://doi.org/10.46640/imr.10.19.12> (19.2.2025)
29. *The Movie DB* (2025). TMDb. Dostupno na: <http://themoviedb.org/> (15.12.2024.)
30. Tokić, R. (2017). Kreativnost u trećoj životnoj dobi. *Andragoški glasnik*, 21(1-2), 7-26. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/194917> (19.2.2025)
31. Tunney, O., Henkens, K. & van Solinge, H. (2025). Looking Back on Career, Looking Forward to Retirement: Antecedents of Subjective Career Evaluations and Their Impact on Retirement Adjustment. *The Journals of Gerontology, Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 79(11), gbae142. Dostupno na: <https://doi.org/10.1093/geronb/gbae142> (20.2.2025)
32. Turković, H. (2021). Što je sve film?. *Suvremene teme*, 12(1), 11-26. Dostupno na: <https://doi.org/10.46917/st.12.1.1> (18.2.2025.)
33. UN (2008). *Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat, World Population Prospects: the 2008 Revision*. Dostupno na: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/documents/2020/Jan/un_2008_world_population_prospects-2008_revision_volume-ii.pdf (23.2.2025.)
34. WWW (2025c). *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Dostupno na: <https://enciklopedija.hr/clanak/www> (21.2.2025.)

KREATIVNOST KAO ODGOVOR NA STARENJE: INTEGRACIJA DRAMATERAPIJE U PODRŠKU STARIJIM OSOBAMA

Sažetak

Rad pod naslovom "Kreativnost kao odgovor na starenje: Integracija dramaterapije u podršku starijim osobama" istražuje kako kreativne terapije, osobito dramaterapija, mogu pozitivno utjecati na starenje i poboljšati kvalitetu života starijih osoba. Autorica argumentira da dramaterapija omogućuje starijim osobama da izraze svoje emocije, smanje osjećaj izolacije i socijalne izolacije te se suoče s emocionalnim i socijalnim izazovima kroz kreativan i simboličan izraz. Fokus je na praktičnoj primjeni različitih dramaterapijskih metoda koje uključuju igru uloga, improvizaciju, pripovijedanje te tjelesne i glasovne vježbe, koje doprinose emocionalnoj regulaciji, kognitivnoj stimulaciji i fizičkoj aktivnosti. Rad također naglašava teorijske osnove dramaterapije koje uključuju psihodinamski i humanistički pristup, te teorije Erika Eriksona i Carla Junga.

Ključne riječi: starenje, dramaterapija, umjetnost, emocionalna regulacija, kreativnost

Abstract

The paper titled "Creativity as a Response to Aging: Integrating Drama Therapy into Support for the Elderly" explores how creative therapies, particularly dramatherapy, can positively affect aging and enhance the quality of life for older adults. The author argues that drama therapy allows elderly individuals to express their emotions, reduce feelings of isolation and social withdrawal, and confront emotional and social challenges through creative and symbolic expression. The focus is on the practical application of various drama therapy methods that include role-playing, improvisation, storytelling, and physical and vocal exercises, which contribute to emotional regulation, cognitive stimulation, and physical activity. The paper also emphasizes the theoretical foundations of drama therapy which include psychodynamic and humanistic approaches, as well as theories by Erik Erikson and Carl Jung.

Key words: aging, dramatherapy, art, emotional regulation, creativity

---

¹ Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

1. Uvod

Starenje nije samo biološki proces, već i psihološki, sa značajnim implikacijama za mentalno zdravlje i emocionalnu dobrobit. Iako se fizičke sposobnosti smanjuju, mnogi stariji ljudi doživljavaju određena poboljšanja u emocionalnoj regulaciji i ukupnoj dobrobiti. Carstensen i sur. (1999) u teoriji socioemocionalne selektivnosti naglašavaju da se s godinama povećava tendencija optimiziranja emocionalnih iskustava – starije osobe sve više usmjeravaju pažnju na pozitivne emocije, smanjujući konflikte i povećavajući emocionalno zadovoljstvo. Ova promjena fokusa može se promatrati kao adaptivni mehanizam koji pomaže pojedincima održati ili čak poboljšati kvalitetu života unatoč izazovima starenja. Osim toga, psihološka otpornost često ostaje visoka u starijoj dobi; stariji pojedinci koriste životno iskustvo i stečene vještine suočavanja kako bi se prilagodili promjenama. Wright i Cullen (2007) ističu da uspješne strategije suočavanja sa prijelazima (poput umirovljenja, gubitka voljenih ili narušenog zdravlja) mogu potaknuti psihološki rast i razvoj čak i u kasnijim godinama života. Terapeuti igraju ključnu ulogu u tom procesu, pomažući starijim klijentima prepoznati i primijeniti takve adaptivne strategije te tako podržati kontinuitet razvoja ličnosti i osjećaj svrhe u "zlatnim godinama". Starija dob, dakle, ne mora značiti stagnaciju; naprotiv, ona predstavlja još jedno poglavlje u razvoju, s vlastitim prilikama za rast, samootkrivanje i produblivanje životnog iskustva. U kontekstu psihološke podrške starijim osobama, kreativnost se pokazuje kao moćan odgovor na izazove starenja. Kreativne terapije – poput art terapije, muzikoterapije, terapije pokretom/plesom i dramaterapije – nude jedinstvene pristupe koji nadilaze okvire tradicionalnih verbalnih terapija. Kroz slikovne, glazbene, tjelesne ili dramske medije, starije osobe mogu izraziti misli i osjećaje na način koji im je često pristupačniji i prirodniji od pukog razgovora. Kreativni procesi omogućuju im da istražuju različite aspekte svog identiteta, suočavaju se s neizrečenim ili potisnutim pitanjima te pronalaze nove načine rješavanja problema i emocionalnog izražavanja. Primjerice, slikanje ili muziciranje može potaknuti uspomene i emocije iz mladosti, dok zajedničko pjevanje u zboru ili sudjelovanje u dramskoj igri može stvoriti osjećaj zajedništva i svrhe. Među kreativnim terapijama, **dramaterapija** se ističe kao posebno prikladna za stariju populaciju zbog svoje raznovrsnosti tehnika i holističkog pristupa. U nastavku rada fokusirat ćemo se na dramaterapiju i načine na koje ona integrira kreativnost u podršku starijim osobama, pružajući im prostor za izražavanje, povezivanje s drugima i iscjeljenje kroz umjetnost drame.

2. Dramaterapija: teorijske osnove i metode

Dramaterapija je oblik terapije koja se temelji na kazalištu i drami, a koristi razne dramske tehnike u terapeutske svrhe. Za razliku od klasične "verbalne" psihoterapije, dramaterapija uključuje aktivno sudjelovanje klijenta u igri, sceni, ulozi ili pripovijesti, čime se potiče kreativnost, spontanost i emocionalna ekspresija. Prema definiciji Dramatherapy Centre-a (2019), koju navodi Jaaniste (2023), dramaterapija namjerno koristi kazališne i dramske tehnike kako bi potaknula klijentovu kreativnost i sposobnost izražavanja. Kroz takve tehnike, klijenti mogu ispričati svoju životnu priču, izraziti osjećaje, postaviti ciljeve, proširiti svoju unutarnju iskustvenu paletu i isprobati nove, još neistražene uloge. Drugim riječima, dramaterapija koristi maštu i simboličku igru kako bi se otvorila vrata prema važnim životnim temama i odnosima, omogućujući sudionicima da se "poigraju" svojim životnim skriptama i ispričaju svoju priču na novi način. Krajnji ciljevi dramaterapije uključuju unapređenje motivacije, socijalnih vještina, samosvijesti i samopoštovanja te razvoj osjećaja odgovornosti prema sebi i drugima.

Dramaterapija obuhvaća širok spektar metoda koje potječu iz svijeta teatra. Tu spadaju igranje uloga (role-play), improvizacija, rad s tijelom i glasom (utjelovljenje različitih likova ili emocija), upotreba lutaka i maski, pripovijedanje priča, scenske igre, pisanje i izvođenje kratkih dramskih prikaza, i drugo. Terapeut odabire i prilagođava tehnike prema potrebama i sposobnostima klijenta. Na primjer, s pokretnijim i komunikativnijim klijentima može se raditi improvizacija ili gluma scena, dok se s onima koji imaju kognitivnih poteškoća mogu koristiti projekcijske tehnike – poput odabira figurica, predmeta ili kostima koji predstavljaju određene likove ili osjećaje – kako bi se posredno izrazilo ono što je teško reći riječima. Ključno je napomenuti da dramaterapija omogućuje i neverbalnu komunikaciju: izražavanje pokretom, gestom, slikom, zvukom. To je osobito važno za one starije osobe koje pate od poteškoća s govorom ili izražavanjem (npr. zbog moždanog udara ili demencije) – oni se i dalje mogu uključiti u terapijski proces kroz tjelesnu ekspresiju ili simboličku igru. Dramaterapija je po svojoj prirodi holistička – istovremeno obuhvaća tijelo, um i duh osobe. Jaaniste (2023) ističe da rad sa starijima, posebice onima s demencijom, zahtijeva cjelovit pristup koji uzima u obzir fizički, emocionalni, socijalni i duhovni aspekt klijenta. Jedna od temeljnih pretpostavki dramaterapije jest da ljudi od najranije dobi koriste maštu kako bi transformirali i humanizirali svijet oko sebe. Ta sposobnost imaginacije ostaje važna i u poznim godinama: kroz nju starije osobe mogu pronaći novo značenje u sadašnjosti, povezati se s prošlošću i izraziti univerzalne ljudske potrebe (za pripadanjem, smislom, nadom). Dramaterapeut nastoji biti svjedok klijentova iskustva – pažljivo promatra ne samo što klijent govori, nego i što *poručuje svojim tijelom*, mimikom, energijom. Time se uspostavlja siguran prostor u kojem je čitava osoba prihvaćena i potaknuta na izražavanje.

Dramaterapija se oslanja na više teorijskih izvora. Psihodinamski pristup prepoznaje vrijednost simboličke igre za izražavanje nesvjesnih sadržaja, dok humanistički pristup naglašava kreativnost i samoaktualizaciju. Važan teorijski okvir u radu sa starijima je i razvojna teorija Erika Eriksona, posebno njegova osma faza razvoja – integritet ega nasuprot očaju. Erikson (1963) je smatrao da u visokoj starosti osoba preispituje svoj život; ako može prihvatiti svoj život kao ispunjen i smislen, doživjet će osjećaj integriteta, dok neriješeni konflikti vode u očaj i strah od smrti. Dramaterapija može pomoći starijoj osobi u postizanju integriteta tako što pruža priliku za pregled života kroz dramsku formu. Kroz uloge i priče, klijenti mogu simbolički ponovno proživjeti ključne životne trenutke, pomiriti se s prošlim odlukama i pronaći vrijednost u svom iskustvu, što olakšava prihvaćanje vlastitog života kao cjeline. Osim Eriksona, spomena je vrijedan i Jung koji je pozitivno gledao na potencijal rasta u kasnijim godinama: smatrao je da starost može donijeti otkrivanje dubljeg smisla i duhovnosti. U dramaterapijskom kontekstu ponekad se koriste i Jungovi koncepti arhetipova – primjerice, istraživanje “unutarnjeg djeteta” ili suprotnih dijelova ličnosti (animus-anima) putem scenskih likova. Sve ove teorije upućuju na to da starije osobe imaju razvojne potrebe (za identitetom, povezanošću, smislom) jednako kao i mlađi, te da im kreativna terapija može pomoći da te potrebe ostvare usprkos promjenama koje nose godine. Važno je naglasiti i da dramaterapija ne tretira starije osobe kao “drugačije” ili “odsječene” od ostatka čovječanstva. Naprotiv, kako navodi Jaaniste (2023), osobe s demencijom (i općenito starije osobe) imaju iste one temeljne ljudske kvalitete i potrebe kao i njihovi vršnjaci bez kognitivnih poteškoća. Oni često zadržavaju visoku razinu emocionalne osjetljivosti ili “inteligencije osjećaja”, koja može ublažiti frustraciju zbog gubitka riječi i sjećanja. Dramaterapija upravo adresira tu emocionalnu i socijalnu dimenziju ljudskosti: umjesto da se usredotoči na deficite, ona se fokusira na ono što je zajedničko i zdravo u osobi – sposobnost da se osjeća, mašta, smije, tuguje, komunicira na neki način. Na taj način dramaterapija pruža validaciju razvojne faze starijih ljudi; priznaje njihovo životno iskustvo i mudrost te im daje priliku da to podijele i integriraju u terapijski rad. U nastavku ćemo detaljnije razmotriti kako se dramaterapija može primijeniti u gerontološkom

kontekstu, s posebnim osvrtom na konkretne izazove starije dobi i primjere tehnika koje pomažu u njihovu prevladavanju.

3. Dramaterapija u kontekstu starenja: primjena i dobrobiti

Starije osobe suočavaju se s nizom psihosocijalnih izazova koji mogu utjecati na njihovo mentalno zdravlje: socijalna izolacija, gubitak dotadašnje uloge ili identiteta, tugovanje za preminulim bližnjima, suočavanje s vlastitom smrtnošću, te prilagodba na promjene u tijelu i svakodnevnom funkcioniranju. Dramaterapija nudi kreativne načine za adresiranje tih problema, pružajući potporu starijima da se lakše nose s promjenama i poboljšaju svoju kvalitetu života. U nastavku su obrađene ključne domene u kojima dramaterapija pomaže starijim osobama, potkrijepljene teorijom i primjerima iz prakse.

3.1.Smanjenje izolacije i jačanje socijalne povezanosti

Socijalna izolacija jedan je od najvećih problema s kojim se starije osobe susreću. Gubitak supružnika i prijatelja, smanjena pokretljivost, odlazak u mirovinu (što može značiti i gubitak svakodnevnih kontakata), ili odlazak u ustanovu za skrb – sve to može dovesti do osjećaja usamljenosti i odvojenosti od društva. Dramaterapija, osobito u grupnom obliku, djeluje upravo suprotno od izolacije: ona stvara prostor za zajedništvo, interakciju i suradnju. U dramaterapijskoj grupi, sudionici zajedno sudjeluju u vježbama, igrama i scenskim prikazima, što postepeno gradi osjećaj povjerenja i pripadanja unutar grupe. Jaaniste (2023) opisuje kako vođene dramaterapijske seanse s grupom starijih (uključujući osobe s demencijom) omogućuju razvoj snažnog osjećaja zajednice i međusobnog povjerenja među sudionicima. Kroz zajedničku kreativnu aktivnost, sudionici dijele dijelove svojih životnih priča, iskazuju empatiju jedni prema drugima i pronalaze dodirne točke koje možda inače ne bi otkrili. Na primjer, tijekom terapijske improvizacije jedan član grupe može ispričati anegdotu iz mladosti koju drugi članovi zatim odglume; kroz taj proces, ne samo da pripovjedač osjeti da ga drugi *slušaju i uvažavaju*, već i izvođači i publika pronalaze sličnosti sa svojim iskustvima, što stvara bliskost. Grupna dramaterapija također vraća starijim osobama ulogu aktivnih sudionika u zajednici. Umjesto pasivnih primatelja skrbi, oni postaju *partneri* u stvaranju dramskog sadržaja. Taj osjećaj aktivnog doprinosa smanjuje osamljenost i povećava samopouzdanje. Ustanove za skrb o starijima često izvještavaju da nakon dramaterapijskih radionica korisnici pokazuju veću međusobnu komunikaciju i druželjubivost. Zajednički smijeh i zabavne situacije koje nastaju tokom glumačkih igara imaju terapijski učinak – humor i radost dijeljeni s vršnjacima direktno se suprotstavljaju osjećaju usamljenosti. Primjer jedne vježbe za povezivanje je igra bacanja loptice u krugu: sudionici naizmjenično dobacuju loptu jedni drugima, uz izgovaranje imena ili kratkih poruka. Ova jednostavna aktivnost služi kao zagrijavanje i razbijanje treme, potiče kontakt očima, brzinu reakcije i suradnju – a često rezultira smijehom kada netko ispusti loptu ili je baci nekom neočekivanom partneru. Jaaniste napominje da su upravo takve igre na početku sesije važne jer donose pokret, fleksibilnost i ugodnu atmosferu bez osude, gdje je u redu i pogriješiti ili biti pomalo “neozbiljan”. Kroz smijeh i igru stvara se povezanost koja umanjuje povučенost pojedinaca, a kroz grupnu kreativnu dinamiku, oni ponovno izgrađuju mrežu odnosa, osjećaju da nisu sami u svojim iskustvima i ostvaruju nove prijateljske veze koje mogu biti od presudne važnosti za njihovu emocionalnu dobrobit.

3.2.Suočavanje s gubitkom i tugom

Gubitci su nažalost česti pratitelji starije dobi. To mogu biti gubitci voljenih osoba (smrt supružnika, prijatelja, pa i djece), gubitak zdravlja i neovisnosti te priprema za vlastiti kraj života koja donosi suočavanje s konačnošću. Proces tugovanja u starijoj dobi može biti složen – često se više gubitaka nagomila jedno na drugo, a podrška iz okoline može izostati (primjerice, kada netko u domu za starije izgubi prijatelja, a obitelj nije blizu). Dramaterapija nudi kreativne, *ritualizirane* načine da se izraze emocije tuge, odaju počasti uspomenama i postupno integrira gubitak u život osobe. Neki stariji ljudi teško verbaliziraju svoju tugu ili smatraju da moraju “biti jaki” i ne plakati. Dramaterapija im omogućuje da tugu *izraze posredno*, kroz metaforu ili lik. Primjerice, klijent može napisati pismo preminulom prijatelju i zatim ga *izvesti kao monolog* pred grupom – to je vrlo moćan način da podijeli ono što osjeća, a da ipak ima osjećaj kontrole (jer “glumi” prikaz). Ili, grupa može inscenirati sprovod kakav bi klijent želio za sebe jednog dana – tu se mogu pojaviti i humor i kreativnost (npr. neki žele da na njihovoj sahrani svira vesela glazba). Ovakvim vježbama, smrt i gubitak prestaju biti tabu, a postaju *tema s kojom se možemo poigrati*, čime paradoksalno gube dio svoje zastrašujuće moći. Johnsonov model Developmental Transformations (DvT), primjerice, koristi se upravo idejom igre u stalno promjenjivim, fluidnim scenama kako bi se klijenti suočili s egzistencijalnim temama. Smith (2000) opisala je kako je korištenje DvT-a s grupom starijih (relativno očuvanih kognicija) omogućilo klijentima da se suoče sa strahom od smrti i osjećajem usamljenosti, zamišljajući zajedno mirne prizore zagrobnog života, što je smanjilo njihovu tjeskobu. Kroz vođenu maštu i improvizaciju, sudionici su mogli istražiti što za njih znači smrt, imaju li nedovršenih poslova ili neizrečenih riječi i kako mogu naći mir. Dramaterapija tako pruža *katarzično iskustvo* – slično antičkoj tragediji gdje se kroz odigravanje tragedije dolazi do pročišćenja emocija gledatelja, ovdje kroz vlastitu glumu klijenti pročišćavaju svoje osjećaje gubitka. Osim velikih gubitaka, starije osobe često prolaze i kroz mnoge “male smrti” – prestanak vozačke dozvole, selidba iz obiteljskog doma u manji stan ili dom, opraštanje od nekih hobija zbog fizičkih ograničenja. Ovi gubitci također mogu biti oplakani u dramaterapiji. Terapeut može potaknuti sudionike da podijele fotografije ili predmete koji simboliziraju nešto što su izgubili, pa da zajedno naprave ritual odlaganja tih predmeta na posebno mjesto (“oltar sjećanja”). Uz to, dramaterapija omogućuje prisjećanje voljenih koji više nisu tu na način koji donosi i tugu i radost. Na primjer, grupa može napraviti kolaž scena u čast nekog člana obitelji – odglumiti nekoliko veselih uspomena vezanih uz tu osobu. Tijekom takve aktivnosti, suze i smijeh često idu zajedno; sudionici se *sjete* ne samo trenutka gubitka nego cjelokupnog odnosa ispunjenog i lijepim trenucima. To pomaže integrirati sjećanje: nije fokus samo na tuzi, nego i na zahvalnosti.

Za osobe koje su izgubile partnera nakon dugogodišnjeg zajedničkog života, dramaterapijska grupa može djelovati i kao neka vrsta obiteljske zajednice u kojoj se može podijeliti bol. Bitno je napomenuti da dramaterapija ne *forsira* klijente da se suoče s bolnim temama prije nego što su spremni. Ali često, kroz igru, te teme spontano izrone. Primjerice, tijekom improvizirane scene obiteljskog ručka, klijentica koja je nedavno postala udovica može spontano progovoriti “gdje je moj muž, kasni za stolom” – što otvara vrata da se govori o njegovoj odsutnosti. Terapeut takve trenutke može prepoznati i pretvoriti u terapijski rad: možda potaknuti klijenticu da “kaže” nešto tom praznom mjestu gdje bi muž sjedio, ili da drugi član grupe glumi muža pa da se odigra zamišljeni razgovor. Te psihodramske tehnike (poput prazne stolice, zamjene uloga i sl.) integrirane u dramaterapiju, pokazale su se vrlo korisnima u procesu žalovanja kod starijih. One omogućuju nedovršene razgovore, izražavanje ljutnje ili ljubavi koje je ostalo neizrečeno, i na taj način olakšavaju teret tuge.

Ukratko, dramaterapija pomaže starijima da tuguju na zdrav način – ne izolirano i potisnuto, nego uz podršku, kreativno i ritualizirano. Kroz scenu, simbol ili pjesmu, ono što je neizrecivo dobiva oblik, a dijeljena tuga postaje podnošljivija. Time se prevenira patološko tugovanje i depresija, a potiče prihvaćanje gubitka i nastavljanje života s osjećajem da su voljeni dostojno ispraćeni i da uspomena na njih *živi* kroz simbolički čin. Istovremeno, integriranjem ideje smrtnosti u terapijski proces, starije osobe se lakše nose i s vlastitim strahovima vezanim uz kraj života – smanjuje se tabu i povećava mirenje s prirodnim tijekom života.

3.3.Poticanje emocionalne ekspresije i regulacije

Starije osobe, unatoč generalno boljoj emocionalnoj regulaciji koja dolazi s godinama (Carstensen i dr., 1999), mogu iskusiti intenzivne emocije zbog životnih promjena. Gubitak autonomije može izazvati frustraciju ili sram, usamljenost može voditi do tuge ili anksioznosti, a suočavanje s obiteljskim odnosima (npr. osjećaj da su teret djeci) može proizvesti kompleksne emocije poput krivnje, ljubomore ili ogorčenosti. Mnogi od današnjih starijih odgajani su u duhu da emocije treba *”držati za sebe”*, naročito negativne emocije, što može otežati njihovo izražavanje. Dramaterapija ovdje pruža izvrstan ventil i trening za sigurno izražavanje i regulaciju emocija. Kroz dramu se može izraziti i ono što bi osoba inače potiskivala. Prednost je u tome što se emocije izražavaju posredno, kroz lik ili priču, što pomaže smanjiti otpor ili sram. Klijent se može osjećati slobodnije reći u ulozi *”ljutitog kralja”* ono što ne bi kao *”ja, penzionerka gđa. XY”*. Taj efekt maskiranja zapravo *otkriva* istinu – kada se jednom izrazi u simboličkom obliku, emocija je prepoznata i može se njome dalje raditi. Dramaterapeut osigurava da nakon svake scenske aktivnosti slijedi razgovor ili refleksija (tzv. de-roling), gdje se raspravlja kako su se sudionici osjećali u ulozi i što to znači za njihov stvarni život. Tako se sirove emocije iz scene prevedu natrag u stvarnost na smislen način. Još je Aristotel govorio o katarzi – proživljavanju jakih emocija kroz kazalište koje dovodi do pročišćenja. U dramaterapiji, starije osobe mogu doživjeti katarzu kad, primjerice, napokon puste suze za nekom starom boli tijekom odigravanja dramatične scene ili kad glasno izraze bijes kao neki lik. To otpuštanje emocija može imati iscjeljujući efekt – smanjuje se unutarnja napetost, a često i fizički simptomi povezani sa stresom (npr. poboljšava se san nakon što osoba napokon isplače svoju tugu).

Posebno vrijedan aspekt dramaterapije je embodiment – utjelovljenje emocije ili stanja kroz tijelo. Primjerice, umjesto da samo verbalizira *”tužan sam”*, terapeut može zamoliti klijenta da pokaže tugu kroz položaj tijela ili pokret. Osoba se možda sagne, spusti ramena, kao da nosi teret; zatim terapeut može predložiti suprotni pokret – uspraviti se i otvoriti ruke – pa pitati kako se sada osjeća. Kroz ovakve tjelesne eksperimente, starije osobe postaju svjesnije svog fizičkog manifesta emocija i uče da promjenom držanja ili pokreta mogu utjecati i na unutarnje osjećaje. Regulacija emocija ne odnosi se samo na teške emocije, već i na poticanje pozitivnih emocionalnih stanja. Dramaterapija prirodno generira mnogo smijeha, igre i radosti, što može biti ljekovito za starije osobe koje se bore s depresivnošću ili apatijom. Komične improvizacije, apsurdne situacije u sceni ili spontani gegovi podsjećaju sudionike na dječju razigranost i često donesu iskren osmijeh. Ta iskustva pozitivne afektivnosti iznimno su vrijedna – poznato je da smijeh i pozitivne emocije poboljšavaju cirkulaciju, jačaju imunitet i smanjuju bol. Jedna tipična vježba je *”pogodi tko sam”* – gdje jedan glumac imitira nekoga (poznatu osobu ili zajedničkog znanca) a drugi pogađaju. U starijoj grupi to može izazvati salve smijeha, osobito ako se oponašaju pomalo *tabu* teme (npr. netko imitira strogu medicinsku sestru iz doma u humorističnom tonu). Tako se i napetosti mogu razbiti humorom – npr. nezadovoljstvo spram osoblja ili obitelji iskazano je kroz šalu, što je sigurnije nego direktna konfrontacija, a opet ispušta *”ventil”* frustracije.

3.4. Kognitivna stimulacija i kreativno razmišljanje

Sudjelovanje u dramskim aktivnostima ujedno je i oblik mentalne stimulacije. Mnoge starije osobe brinu o kognitivnom opadanju – pamćenje im više nije pouzdano, teže im je koncentrirati se ili uče nove stvari. Dramaterapija može poslužiti kao “teretana za mozak” na način koji je zabavan i motivirajući. Za razliku od formalnih kognitivnih vježbi koje nekima mogu biti frustrirajuće, dramske igre potiču mentalne procese *implicitno*, kroz zadatke koji imaju smisao i emociju. Kada klijent sudjeluje u sceni iz svoje prošlosti, on se trudi prisjetiti detalja – kako je izgledala odjeća, tko je što rekao, kakav je bio ambijent. To prizivanje sjećanja aktivira dugoročno pamćenje. Osobe s demencijom često lakše prizivaju davne uspomene nego nedavne događaje; dramaterapija koristi tu činjenicu pa se često oslanja na ranu autobiografiju klijenta. Kroz pjesme iz mladosti, stare fotografije, mirise ili predmete (npr. staru knjigu, igračku, alat), evociraju se sjećanja koja se zatim dramatiziraju. Ovaj proces ne samo da stimulira pamćenje, nego klijentu pruža zadovoljstvo uspjeha kad podijeli neku priču ili činjenicu iz prošlosti. Za pažnju i izvršne funkcije, tu su improvizacije gdje osoba mora pratiti tijek radnje, reagirati na neočekivane preokrete ili zapamtiti jednostavan dijalog. Na primjer, igra ponavljanja pokreta – prvi sudionik napravi pokret, drugi ponovi pa doda svoj, treći ponovi oba pa doda svoj itd. – zahtijeva koncentraciju i pamćenje, ali je predstavljena kao zabavna grupaška igra. Stariji često s iznenađenjem otkriju da su uspješno upamtili redosljed iako su mislili da “više to ne mogu” – što im diže samopouzdanje u kognitivne sposobnosti. Premda je dramaterapija prvenstveno usmjerena na psihološku dobrobit, postoje indikacije da redovito sudjelovanje može odgoditi pad kognitivnih funkcija ili poboljšati određene aspekte. Programi poput “Arts for Alzheimer’s” u SAD-u, iako fokusirani na vizualnu umjetnost, pokazali su da emocionalna memorija može ostati živa i pomoći održavanju kognitivne ravnoteže. Slično tome, dramske radionice za osobe s blažom demencijom često izvještavaju o poboljšanju komunikacije i orijentacije kod polaznika. Čak i ako dramaterapija ne može zaustaviti neurodegenerativni proces, ona može obogatiti kognitivni život osobe, pružajući mu sadržaj, stimulaciju i mentalnu vježbu koja je smislenija od standardnih testova. Usto, osjećaj uključenosti i postignuća u kreativnom činu može smanjiti depresiju, što indirektno povoljno utječe na kogniciju (poznato je da depresija pogoršava kognitivne funkcije kod starijih, pa njeno smanjenje poboljšava i koncentraciju i pamćenje). Za starije ljude koji osjećaju intelektualnu monotoniju ili povlačenje, ovakav vid terapije može probuditi *znatiželju i mentalnu živost*. Mnogi se iznenade vlastitom sposobnošću da nauče tekst pjesme ili skeča, zapamte ulogu ili smjelo improviziraju – to gradi kognitivno samopouzdanje koje je važno za održavanje mentalne aktivnosti u svakodnevici.

3.5. Fizička aktivnost, tjelesna svijest i zdravlje

Iako dramaterapija nije prvenstveno tjelesna aktivnost, ona uključuje pokret i akciju koji mogu imati mjerljive koristi za fizičko zdravlje starijih osoba. Sjedilački način života čest je u starijoj populaciji, bilo zbog smanjene pokretljivosti, bolova ili jednostavno nedostatka prilika. Kreativne terapije pružaju motiv da se osoba *pokrene zbog višeg cilja* – umjetničkog izraza ili igre – često zaboravljajući pritom na svoje ograničenje više nego što bi to učinila u formalnoj tjelovježbi. Većina dramaterapijskih sesija započinje vježbama zagrijavanja koje uključuju kretanje. To može biti jednostavna šetnja prostorom uz osvjetavanje tijela (“osvojite prostor, osjetite pod nogama, mahnite rukama susjedu”), grupno istezanje, ili igre pokretom poput oponašanja tuđih gesti. Ove aktivnosti pomažu razgibati zglobove, pojačati cirkulaciju i smanjiti mišićnu napetost. Jaaniste napominje da se starenjem tijelo “osuši” i ukoči, što može negativno utjecati i na raspoloženje, olakšavajući izolaciju i nepokretnost. No kada su stariji u grupi, imaju tendenciju *ogledalno pratiti* jedni druge i kolektiv im daje “dozvolu” da se kreću

više nego što bi sami. Primjerice, ako jedna osoba krene lagano plesati uz glazbu, i drugi će se pridružiti – odjednom i oni koji stoje sa strane počnu tapkati nogom ili ljuljati se u ritmu. Ovo grupno ohrabrenje pomaže prevladati psihološke kočnice (“pretežak sam, prestar sam za ples”) i dovodi do povećane fizičke aktivnosti u skladu s mogućnostima svakog člana. Dramaterapija svojim holističkim pristupom ruši podjelu na “um i tijelo” – kada radimo na tijelu, utječemo na emocije i obratno. Time starije osobe mogu steći pozitivnije iskustvo vlastitog tijela. Mnogi stariji percipiraju tijelo kroz prizmu boli ili ograničenja. U drami mogu iskusiti tijelo i kao izvor ekspresije, zabave, komunikacije (npr. dodir u sigurnom kontekstu – tapšanje po ramenu u sceni utjehe, držanje za ruke u kolu – što može biti ljekovito za nekoga tko dugo nije zagrlilo ili dodirnuo nikoga). Taktilni i senzorni elementi (nošenje različitih tkanina, miris kostima, igra svjetla i sjene) mogu reaktivirati osjetila koja se s godinama otupe, dajući živost doživljaju. Iako dramaterapeut nije zamjena za fizioterapeuta, suradnja je moguća: neke vježbe dramaterapije preuzimaju principe medicinske gimnastike i maskiraju ih u igru. Npr. vježbe disanja iz plućne rehabilitacije mogu se uklopiti u glumački zadatak da se uzdahne s olakšanjem ili izdahne “vatreni zmaj” – a da klijent nije ni svjestan da radi na kapacitetu pluća. Takva integracija dovodi do bolje prihvaćenosti vježbi. Sve navedeno govori u prilog tome da dramaterapija pomaže starijima ostati što aktivniji i na tjelesnom planu, što je ključno za produljenje neovisnosti i prevenciju daljnjih padova funkcionalnosti. Pritom, cilj nije atletski učinak nego *radost pokreta* – doživjeti svoje tijelo kao prijatelja koji nam i dalje omogućuje da plešemo, glumimo, grlimo i budemo u kontaktu s drugima. Taj pomak u doživljaju tijela – od izvora frustracije do izvora izraza – može značajno poboljšati kvalitetu života starijih osoba.

4. Zaključak

Starenje donosi izazove, ali i potencijal za kontinuirani rast – te mogućnosti možemo ostvariti ako starijim osobama pružimo prave oblike podrške. Kreativnost kao odgovor na starenje pokazala se dragocjenom strategijom: umjesto da se fokusiramo samo na bolesti i deficite, kreativne terapije poput dramaterapije otvaraju prostor za izražavanje, učenje i povezivanje u kasnijim godinama života. Dramaterapija integrira emotivno, socijalno, kognitivno i duhovno zdravlje na jedinstven način. Kroz dramsku igru starije osobe pronalaze glas za svoje iskustvo – bilo da je to glas junaka, pripovjedača ili člana ansambla – i time izlaze iz sjene izolacije ili anonimnosti u kojoj se stariji ljudi često nađu. U ovom radu vidjeli smo kako dramaterapija pomaže ublažiti ključne probleme starije populacije: smanjuje izolaciju jačanjem grupne povezanosti i međusobne empatije; pomaže u procesu tugovanja pretvarajući ga u zajednički ritual i kreativni čin sjećanja; olakšava emocionalnu regulaciju nudeći siguran ventil za teške osjećaje i poticaj za pozitivne emocije; stimulira kognitivne funkcije kroz pamćenje, maštu i rješavanje problema te potiče fizičku aktivnost i tjelesnu svjesnost kroz pokret i utjelovljenje. Dramaterapija, dakle, djeluje **cjelovito**, što je od osobite važnosti u gerontološkom kontekstu gdje se isprepliću zdravstveni, psihološki i socijalni aspekti. Primjeri iz prakse, uključujući one iz knjige *Dramatherapy with Elders and People with Dementia* (Jaaniste, 2023), svjedoče o transformativnom učinku drame na živote starijih ljudi. Bilo da se radi o osobi s demencijom koja kroz pjesmu i scenu ponovno pronalazi “iskru” svoje osobnosti, ili o grupi umirovljenika koja zajedničkim glumačkim podvigom slave svoju mudrost i prijateljstvo, dramaterapija dokazano poboljšava kvalitetu života starijih osoba. Osnajući “osjećajnu inteligenciju” i nepoznavajući vrijednost životne priče svakog pojedinca, ovaj terapijski pristup vraća dostojanstvo i radost u godine koje su često nepravedno obilježene stigmom slabosti. Kako se udio starijeg stanovništva u društvu povećava, integracija ovakvih kreativnih i holističkih metoda u sustave podrške postaje sve važnija. Dramaterapija se može uspješno provoditi u domovima za starije, zajednicama, pa i ambulantno – kao samostalna terapija ili dio šireg programa (uz medicinsku skrb, fizikalnu terapiju, itd.). Ulažući u trening dramaterapeuta i

programe za starije, društvo šalje poruku da život vrijedi živjeti u punini do samoga kraja. Kroz kreativnost, igru i zajedništvo, starijim osobama pružamo ne samo produljenje života, nego i produbljenje života – mogućnost da nastave rasti, stvarati i inspirirati, svaki dan iznova.

Literatura:

1. Carstensen, L. L., Isaacowitz, D. M. i Charles, S. T. (1999). *Taking time seriously: A theory of socioemotional selectivity*. *American Psychologist*, 54(3), 165–181.
2. Wright, B. A. i Cullen, L. A. (2007). *Coping with the challenge of transition in later life*. *Ageing International*, 32(1), 16–32.
3. Jaaniste, J. (2023). *Dramatherapy with Elders and People with Dementia: Enabling Developmental Wellbeing*. Routledge, London/New York.
4. Jones, P. (2007). *Drama as Therapy: Theory, Practice and Research* (2nd ed.). Routledge.
5. Smith, A. (2000). *Dramatherapy with Older People* – in Johnson, D. & Emunah, R. (Eds.), *Current Approaches in Drama Therapy*, pp. 315–334.
6. Dramatherapy Centre (2019). *Definicija dramaterapije* [interni materijal]. Preuzeto u: Jaaniste, J. (2023).

U PREVLAĐAVANJU PREDRASUDA ZA POTICANJE SOLIDARNOSTI I DRUŽENJA MLADIH I STARIH U DRUŠTVU

Abstrakt

Oduvijek je bilo važno poticanje solidarnosti i druženja mladih i starih, a za prevladavanje predrasuda o starijim ljudima. Na kvalitetu života starijih osoba utječe značajno i utjecaj stereotipa kod mladih o starima, koje su često iskrivljene i negativne u percepciji društva o starijim osobama. Posljedice istih stereotipa dovode do sniženog samopoštovanja i zatvaranja u sebe starijih osoba. Pogrešne su predrasude i socijalna uvjerenja o tome da stariji nisu skloni prilagoditi se mlađima. Socijalna gerontologija istražuje danas utjecaj razvoja modernog društva na status i potrebe starijih u obitelji i društvu. Medicinska gerontologija bavi se bolestima starijih sa stajališta kliničke gerontologije i gerijatrije. Stariji sugrađani danas su često prikazivani kao pasivni i ovisni, a u nekim slučajevima se smatraju društvenim i ekonomskim opterećenjem, gdje se i doprinos njihovim obiteljima, njihovim zajednicama i društvu u cjelini, često ne prepoznaje. Stariji, većinom nisu više radno aktivni, u prosjeku su bolesniji i manje samostalni, stoga su potrebni društveni resursi da bi se starijim ljudima osigurala primjerena zdravstvena skrb i dostojanstveno starenje. Društvena opterećenja na socijalne ustanove i javni proračun te povećanje broja starijih ljudi, donosi nove probleme i izazove, ali to ne bi trebalo značiti da su starije osobe teret društvu. Zbog predrasuda i neznanja o starenju, o normativnim i patološkim promjenama, psihičke smetnje se ponekad drugačije manifestiraju kod starijih i mlađih osoba, a česti su neurokognitivni poremećaji starih osoba delirij i demencija. Postoje i druge zdravstvene smetnje starijih osoba, depresije, anksiozni poremećaji te drugi poremećaji, ponekad i fobični poremećaji. U povijesti su postojale organizirane brige za marginalne društvene grupe, tj. za starije ljude, kojima su se bavile ustanove, kao: -gerontokomije- (starački domovi), -ptohotrofije- (ubožnice), -orfanotrofije- (sirotišta), itd. Odnos prema starijima, u velikoj mjeri je uvjetovan i odgojem unutar obitelji i učenju te o odnosu društva prema starijoj životnoj dobi. Važna je međugeneracijska solidarnost i druženje mladih i starih, jer se kroz druženje i međusobne neformalne kontakte, spoznaje i uči o međusobnim razlikama, da bi se prevladao jedan dio negativne percepcije osoba treće životne dobi. U većini društva nastojao se život osobama treće životne dobi učiniti lagodnijim, kroz mirovine, sigurnost kroz životne uštedevine, kao i život u ustanovama socijalne skrbi pod stalnim nadzorom zdravstvene njege. Dio populacije danas u balkanskih zemalja zbog malih životnih uvjeta nemogu priskrbiti lagodni način života starijih koji trebaju društvenu skrb, kao i pomoć potomaka, bližih i daljih rođaka te pomoć društvenih organizacija pomoći (npr. crveni krst, crveni polumjesec, crkvenih organizacija pomoći; caritas, merhamet, itd.). Društvena briga državne vlasti u socijalnoj pomoći starijima, važna je, a u pokušaju pomoći socijalnim i zdravstvenim mjerama u olakšanju života ljudi treće životne dobi.

Ključne riječi: gerontologija, ageizam, solidarnost, stereotipi o trećoj životnoj dobi, stari ljudi

OVERCOMING PREJUDICES TO ENCOURAGE SOLIDARITY AND SOCIALIZING BETWEEN YOUNG AND OLD IN SOCIETY

Summary

It has always been important to encourage solidarity and socialization between young and old, and to overcome prejudices about older people. The quality of life of older people is also significantly affected by the influence of stereotypes among young people about the elderly, which are often distorted and negative in society's perception of older people. The consequences of the same stereotypes lead to lower self-esteem and withdrawal in older people. Prejudices and social beliefs that older people are not inclined to adapt to younger people are wrong. Social gerontology today investigates the impact of the development of modern society on the status and needs of older people in the family and society. Medical gerontology deals with diseases of the elderly from the perspective of clinical gerontology and geriatrics. Older citizens today are often portrayed as passive and dependent, and in some cases are considered a social and economic burden, where the contribution to their families, their communities and society as a whole is often not recognized. The elderly are mostly no longer working, are on average sicker and less independent, therefore social resources are needed to ensure that older people receive adequate health care and age with dignity. Social burdens on social institutions and the public budget and the increase in the number of older people bring new problems and challenges, but this should not mean that older people are a burden on society. Due to prejudice and ignorance about aging, about normative and pathological changes, mental disorders sometimes manifest differently in older and younger people, and common neurocognitive disorders in older people are delirium and dementia. There are also other health disorders in older people, depression, anxiety disorders and other disorders, sometimes even phobic disorders. In history, there have been organized care for marginal social groups, i.e. for older people, which were dealt with by institutions such as: -gerontocomies- (nursing homes), -ptochotrophies- (poor houses), -orphanotrophies- (orphanages), etc. The attitude towards the elderly is largely determined by upbringing within the family and learning, as well as the attitude of society towards older people. Intergenerational solidarity and socialization of young and old is important, because through socialization and mutual informal contacts, knowledge and learning about mutual differences are gained, in order to overcome some of the negative perceptions of the elderly. In most societies, efforts have been made to make the lives of the elderly more comfortable, through pensions, security through life savings, as well as life in social welfare institutions under constant supervision of health care. Unfortunately, part of the population today in the Balkan countries, due to poor living conditions, cannot provide a comfortable lifestyle for the elderly and need social care, as well as help from descendants, close and distant relatives, and help from social aid organizations (e.g. the Red Cross, the Red Crescent, church aid organizations, e.g. Caritas, Merhamet, etc.). The social concern of the state authorities in social assistance to the elderly is important, and in an attempt to help with social and health measures in making the lives of the elderly easier.

Keywords: gerontology, ageism, solidarity, stereotypes about the third age, old people

Za prevladavanje predrasuda o starijim ljudima, vjerojatno je važno poticanje solidarnosti i druženja mladih i starih. Utjecaj stereotipa o starima i uvjeti života, značajno utječu na kvalitetu života starijih osoba. Negativne i iskrivljene percepcije društva o starijim osobama imaju brojne posljedice na pojedinca, ali i društvo u cjelini, a koja dovode do sniženog samopoštovanja i zatvaranja u sebe kao rezultat predrasuda i socijalnih uvjerenja o tome da stariji nisu skloni prilagoditi se mlađima. Znanstvena disciplina koja se bavi sociološkim, psihološkim i zdravstvenim temama o problematici starenja je gerontologija (grč. *γερωντολογία* : -γέρωντός- + -λογία- / hrv. o starijima + znanost), interdisciplinarno je i znanstveno područje koje se bavi proučavanjem psiholoških, zdravstvenih i socijalnih problema starenja i starih ljudi. Socijalna gerontologija istražuje utjecaj razvoja modernog društva na status i potrebe starijih u obitelji i društvu. Medicinska gerontologija bavi se bolestima starijih sa stajališta kliničke gerontologije i gerijatrije. Interes za ove teme je briga o starijim osobama, a prva međunarodna konferencija o starenju održana je u Kijevu 1938. godine.¹ Neki od najčešćih stereotipnih vjerovanja i predrasuda o starijima su: svi su stari ljudi isti; starost počinje sa 60 godina; stari ljudi nisu produktivni i teret su društvu; stari ljudi teško uče i ne trebaju učiti; stari ljudi su uglavnom bolesni i nisu sposobni odlučivati o svom životu i slično.

Jednako tako, danas su stariji sugrađani često prikazani kao pasivni i ovisni. Stariji se se često smatraju društvenim i ekonomskim opterećenjem, čiji se doprinos njihovim obiteljima, njihovim zajednicama i društvu u cjelini često ne prepoznaje. Poznato je da većina ljudi nakon 65 godine nije radno aktivna, barem ne na puno radno vrijeme, s obzirom na godine starija populacija je većim dijelom u prosjeku bolesnija i manje samostalna. Nekim istraživanjima se pretpostavlja, da su uzroci usporavanja starenja stanovništva u odnosu na ranije razdoblje povijesti, događa zbog napretka medicine i smanjenja nataliteta.² U raznim zemljama biti će i dalje potrebni značajni resursi da bi se starijim ljudima osigurala primjerena zdravstvena skrb i dostojanstveno starenje. Povećanje broja starijih ljudi donosi društvena opterećenja na socijalne ustanove i javni proračun, ali to ne bi trebalo značiti da su starije osobe teret društvu.³ Neki umirovljenici i nakon odlaska u mirovinu i dalje rade, dio njih samostalno živi te svojim obiteljima često pomažu, npr. pomažu oko kućanskih poslova te kuhanju obroka, brinu se o djeci i unucima te drugim članovima obitelji. Neki umirovljenici bave se društveno korisnim radom, volontiranjem te aktivizmom te tako pridonose pozitivnim promjenama u društvu.⁴ Iako nije opće pravilo, dobna granica za starije je obično je oko 65 godine života, mada nije općeprihvaćena u svijetu. Po nekim istraživačima, 65 godina života je dobna granica nakon koje počinju fiziološki i psihološki procesi starenja pa zbog socijalnih politika⁵ i zdravstvenih osiguranja to je granična crta dob umirovljenja ili prestanak rada punog radnog vremena.⁶ Dakako da je ta dobna granica arbitrarna različito pa se npr. zbog specifičnosti problema starijih osoba koriste i neke druge dobne definicije starosti, kao što je 60-ta ili 70-ta godina života. Zbog smanjenja nataliteta i napretka medicine, udio osoba starije životne dobi u ukupnoj populaciji je u stalnom porastu. Naime, tjelesno zdravlje, kvaliteta funkcioniranja života i psihičke smetnje narušavaju samostalnost starijih ljudi koje su imale ranije. Istraživanja pokazuju da se zbog predrasuda i neznanja o starenju te o normativnim i patološkim promjenama, psihičke smetnje starijih osoba često se podcjenjuju

---

¹ Gerontologija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2013-2024. Pristupljeno 27.11.2024.: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/gerontologija>

² United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2022, World Population Prospects, 2022, Summary of Results. https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/wpp2022_summary_of_results.pdf

³ Majcenić, D., Psihičke smetnje u starijoj životnoj dobi, *Hrčak*, Zagreb 2023, 214-238.

⁴ Reynolds, C. F., and (i suradnici): Jeste, D. V., Sachdev, P. S. i Blazer, D. G., Mental health care for older adults: recent advances and new directions in clinical practice and research (*Skrb za mentalno zdravlje starijih osoba: najnoviji napredak i novi smjerovi u kliničkoj praksi i istraživanju*), *World Psychiatry*, 21(3), 2022, 336-363. <https://doi.org/10.1002/wps.20996>

⁵ Davidson, G. C. i Neale, J. M., *Psihologija abnormalnog ponašanja i starenja*, Naklada Slap, Jastrebarsko 1999.

⁶ Organization for Economic Co-operation and Development (OECD). 2017, Pensions at a Glance, *Mirovine ukratko 2017.*, OECD and G20 Indicators. OECD Publishing 2017. https://doi.org/10.1787/pension_glance-2017-en

i olako shvaćaju. Ponekad se zanemaruju znakovi narušenog mentalnog zdravlja starijih osoba, uglavnom zbog pripisivanja simptoma somatskih bolesti, ali i zbog krivog vjerovanja kako se mišljenja i osjećaji starijih ne mogu promijeniti jer su se kroz godine ustalili njihovi stavovi i obrasci mišljenja. Kod starijih i mlađih osoba psihičke smetnje se ponekad drugačije manifestiraju, pa su česti neurokognitivni poremećaji starih osoba delirij i demencija. Postoje i druge zdravstvene smetnje starijih osoba, kao što su depresije, anksiozni poremećaji te drugi poremećaji, a ponekad i fobični poremećaji.⁷ Vjerojatno je krivo vjerovanje da stari ljudi nisu fleksibilni i da je njihove stavove i obrasce mišljenja i osjećaje nemoguće promijeniti jer su se tijekom godina ustalili pa da su stoga, mentalni poremećaji kod njih neizlječivi.⁸ Kako bi se štetni mitovi razbili, nužna je edukacija o razlikovanju normalnog i patološkog procesa starenja. Neki zdravstveni djelatnici radeći sa starijim pacijentima, pokazuju istraživanja, možda ne znaju dovoljno o gerijatrijskom mentalnom zdravlju.⁹ Uz to, postoji manjak stručnjaka koji se bave psihološkim zdravljem starijih osoba, a kako broj starih ljudi raste, oni će biti sve potrebni.¹⁰ Ovakvo marginaliziranje osoba treće životne dobi posljedice su uzroka koje nisu novijeg datuma već proizlaze iz odnosa društva prema starijima kroz povijest. Ono počiva na mitovima i predrasudama o starosti kao što su: da ljudi trebaju očekivati da će se pogoršati njihovo mentalno i fizičko zdravstveno stanje. Postoje i neka mišljenja, da su kreativnost i doprinos obilježja mlađe dobi, da je iskustvo starijih osoba manje relevantno za moderno društvo, da starije osobe žele da ih se pusti na miru i da budu sami. Predrasude su i da su bolnički kreveti i medicinsko osoblje rezervirani za osobe starije dobi, da briga i skrb za starije oduzima resurse mlađoj populaciji te neukusna šala: “kako ne možeš starog psa naučiti novim trikovima”.¹¹ Vjerojatno se “iskrivljene predodžbe o starosti temeljene na mitovima, predrasudama i stereotipima o starenju i starosti, dovode u pitanje mogućnost postizanja generalnog dostojanstva starosti na pozornici suvremenog društva”- Uglavnom osobe starije dobi odbacuju stereotipe o svojoj dobi, ali su spremne i prihvatiti neka objašnjenja unutar istih objašnjenja gdje se navode npr. rezultati istraživanja ispitivanja stavova studenata Sveučilišta u Zadru o starijim osobama iz 2006. godine. Ispitivanja su pokazala da studenti starije osobe doživljavaju kao: senilne (56% ispitanika), čangrizave (52%), dosadne (38%), bolesne i bolešljive (23%), usporene (15%), nostalgicne (15%), uplašene zbog starosti i smrti (15%), zaboravne (12%), preosjetljive (12%), tvrdoglave (10%), bespomoćne (10%). Od pozitivnih osobina o starima: 18% ispitanika ističe mudrost, a potom dobronamjernost, nježnost i brižnost. “Stereotipne predodžbe o starosti odraz su poopćavanja pretežno negativnih obilježja te dobi na cijelu skupinu starih, a odnose se na: fizičku, intelektualnu i spolnu nemoć, slabo pamćenje, rigidnost u mišljenjima, ovisnost o drugima, konzervativnost, škrtost, svadljivost, ‘otkačenost’, egocentričnost, ciničnost i druge karakteristike.” Starije osobe su upoznate s ovakvim i sličnim vjerovanjima o svojoj dobnoj skupini, međutim, pozitivna je činjenica što odbijaju i ne prihvaćaju takvo percipiranje starijih. Pokazala su neka istraživanja o “Stereotipima o osobama treće životne dobi: iskustva starijih”, a u kojima su ispitivana mišljenja i stavovi

---

⁷ Majcenić, Daniela., Psihičke smetnje u starijoj životnoj dobi, *Hrčak*, Zagreb 2023, 219-225.

⁸ Graham, N. and (i suradnici): Lindsay, J., Katona, C., Bertolote, J. M., Camus, V., Copeland, J. R. M., de Mendonça Lima, C., Gaillard, C., Gély Nargeot, M. C., Grey, J., Jacobsson, L., Kingma, M., Kühne, N., O’Loughlin, A., Rutz, W., Saraceno, B., Taintor, Z. i Wancata, J., Reducing stigma and discrimination against older people with mental disorders: a technical consensus statement (*Smanjenje stigmatice i diskriminacije starijih osoba s mentalnim poremećajima: tehnička konsenzusna izjava*). *International journal of geriatric psychiatry*, 18(8), 2003, 670–678. <https://doi.org/10.1002/gps.876>

⁹ Committee on the Mental Health Workforce for Geriatric Populations; Board on Health Care Services; Institute of Medicine, 2012, *The mental health and substance use workforce for older adults: In whose hands? (Radna snaga za mentalno zdravlje i korištenje droga za starije odrasle osobe: u čijim rukama?)* The National Academies Press, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK201410/>

¹⁰ Karel, M. J., Gatz, M. i Smyer, M. A., Aging and mental health in the decade ahead: what psychologists need to know (*Starenje i mentalno zdravlje u desetljeću koje je pred nama: što psiholozi trebaju znati*), *The American psychologist*, 67(3), 2012, 184–198. <https://doi.org/10.1037/a0025393>

¹¹ Kalafatić, K., Za prevladavanje predrasuda, važno je poticanje solidarnosti i druženja mladih i starih, *Mozaik - Ageizam*, Zagreb 2021, 19. <https://www.mojevrijeme.hr/magazin/2021/10/za-prevladavanje-predrasuda-vazno-je-poticanje-solidarnosti-i-druzenja-mladih-i-starih/>

osoba treće životne dobi o dominantnim stereotipima s kojima se suočavaju o nerazumijevanjima, izrađenoj na djelomičnom jazu starih i mladih u društvu u stavovima.

Istovremeno, prema istom istraživanju, ispitanici o svojoj dobnoj skupini, odnosno o “ostalim starijima” imaju češće negativan stav. Također, jednim dijelom kako mladi opisuju starije kao čangrizave, dosadne osobe opterećene bolestima, serijama i sličnim temama. Pri tome nastoje istaknuti kako se starije osobe međusobno razlikuju, dakle ne generaliziraju se. Zanimljivo je, također, njihovo isticanje da se navedene osobine ne odnose na njih same nego na “ostale starije”. Istraživanje je, dakle, pokazalo kako je u opisima vlastite dobne skupine kod ispitanika vidljivo stereotipno mišljenje.

Stereotipi nerijetko dovode do predrasuda, ali i pojave, poznate kao ageizam (lat. *aegeis* = *bolestan*),¹² a označava diskriminaciju ljudi na temelju kalendarske ili životne dobi, međutim, u društvu postoje i brojni vrlo negativni stavovi koji proizlaze iz nerazumijevanja i neznanja o starosti i starenju.

Utjecaj stereotipa značajno utječe na kvalitetu života starijih osoba. Negativna i iskrivljena percepcija društva o starijim osobama naglašava se, te su brojne posljedice na pojedinca, ali i društvo u cjelini, koje dovode do sniženog samopoštovanja i zatvaranja u sebe kao rezultat socijalnih uvjerenja o tome da stariji nisu skloni prilagoditi se mlađima, te kako “Stereotipi, također utječu i na vlastitu dobnu identifikaciju i samoevaluaciju te se stariji ljudi počinju slagati s konstatacijom kako rast kronološke dobi neizbježno dovodi do smanjivanja razvojnih dobitaka te povećanja gubitaka.”

Nažalost, gotovo je postalo općeprihvaćeno pravilo da su starije osobe društvu i gospodarstvu “teško rješiv problem” što je vidljivo u stalnim socijalnim porukama - kako su i zaposlenima i kreatorima socijalne politike starije osobe teret, budući im se moraju osigurati zdravstvene usluge, mirovine.¹³

Navodi se: “Zar starije osobe nisu tijekom čitavog svojeg života mlađima osigurale životni start, zar stariji nisu imali i nemaju značajne doprinose društvu i svijetu u kojem živimo? Ovakvim stavom prije svega mladima se poručuje da su jedina i najvažnija društvena skupina, dok je starost nepotreban teret kojeg se ne može riješiti”. Ageizam je, ističe se, postao vrijednosni kriterij, pa se i vrhunskim akademskim građanima, određuje dobna granica sudjelovanja u nekim životnim i profesionalnim aktivnostima ili projektima. “Dobna granica mogućeg aktivnog participiranja u svojoj okolini postaje prvi i posljednji kriterij. Ovo između ostalog otvara i pitanja diskriminacije i dobne segregacije i eksplicite negiranja moguće snage starijih osoba i njihov razvojni doprinos društvu.” Većina ne misli pri tome na potrebu produžavanja radnog vijeka za starije osobe. Navodi kako se u nekim istočnjačkim kulturama na starost gleda kao na obiteljsko i socijalno bogatstvo, gdje su starije osobe cijenjene i dragocjeni članovi društva. Nažalost takav pogled na starije osobe ne nailazi se većinom u europskoj kulturi iako odnos prema starima nije niti na ovim prostorima jednak i isti. Dakako i stariji imaju stereotipe o mladima, a koje nisu jedinstvene i univerzalne u svim društvima, različite su. Ukoliko dolazi do stvaranja

---

¹² Kako se objašnjavao ageizam? (izvor: <https://nepopularna.org/ageizam/>)

Kako bi se objasnio fenomen, treba razlikovati tri aktualne teorije koje su bitne za shvaćanje stereotipiziranja starijih osoba i *ageizma*:

a) Model sadržaja stereotipa (engl. *the Stereotype Content Model*) - sugerira da se skupine ljudi obično klasificiraju prema dimenzijama topline i kompetencije. Starije odrasle osobe, na primjer, smatraju se toplima, ali nesposobnima. Ove percepcije vode do osjećaja sažaljenja i suosjećanja, a manje do osjećaja zavisti prema starijim osobama.

b) Teorija socijalnog identiteta (engl. *the Social Identity Theory*) - najviše se spominje u literaturi, a bavi se predrasudama i diskriminacijama. Teorija govori kako ljudi koriste grupnu identifikaciju za održavanje pozitivne slike o sebi. Bitno je da osoba vlastitu grupu usporedi s drugim grupama te da ju ocjenjuje pozitivno kako bi njezin socijalni identitet, koji je vezan uz pripadnost toj grupi, bio pozitivan. Ako ga ocjenjuje negativno, njezin socijalni identitet bit će negativan. Zbog toga što dob može biti kriterij za grupnu identifikaciju, ovom teorijom se može objasniti *ageizam*. Na primjerima, ako se identificiraju sa grupom mladih odraslih osoba, starije osobe će se procjenjivati negativno kako bi npr. očuvali socijalni identitet i pozitivnu sliku o sebi.

c) Teorija upravljanja strahom (engl. *Terror Management Theory*) - objašnjava kako su starije osobe konstantan podsjetnik na smrtnost i ranjivost. Starije osobe podsjećaju: (a) smrt je neizbježna, (b) tijelo je ranjivo i (c) kulturni konstrukti na kojima se može osigurati samopoštovanje (i upravljati tjeskobom u vezi smrti), prolazni su.

¹³ Npr. J. Zloković i A. Zovko, kreirale su kolegij Gerontologija na Odsjeku za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Rijeci 2017., realizirale projekt anketnog ispitivanja, a u kojem su pojasnile neka pitanja predrasuda i položaj ljudi starije životne dobi.

negativne percepcije mladih o starijima, toliko je i obrnuto, starijih o mladima. Tako se može čuti stereotip kako su mladi neodgovorni, nekulturni, premladi da bi im se povjerile "ozbiljnije" uloge u društvu, da su mladi predodređeni za neka socijalno neprihvatljiva ponašanja, ovisnostima, delinkvenciji i slično, ali da postoje i neki drugi stereotipi o mladosti kao "rizičnom" i neodgovornom životnom razdoblju. Stereotipi mogu dovesti često i do zablude, npr. ako se vidi neku mlađu sposobnu osobu koja je zaposlena, koja stvara određene materijalne vrijednosti, skloni su ju unaprijed osuditi i reći da se radi o nepoštenom poslu jer mnogi za cijeli radni vijek nisu stekli neke značajnije materijalne vrijednosti. Rjeđe se konstatira da su se životne okolnosti desetljećima mijenjale pa tako i u kvalitetnijem smjeru od onog u kojem su stariji radili i stvarali, da su se životne prilike poboljšavale i otvarale nove mogućnosti manje mukotrpnih stjecanja životnih prilika. U tom mijenjanju koje je za mnoge mlade stvorilo bolje, kvalitetnije životne prilike, sudjelovali su i brojni sadašnji stariji članovi društva. Možda je stereotip i neistina „da sve počinje s jednom generacijom“, da prije nje nije postojalo ništa, da se sa današnjim mladima kreće od nule, da stariji ne trebaju i da su teret. I mlađi i stariji članovi društva jednako su vrijedne osobe i međusobne predrasude jedino doprinose međusobnom nepotrebnom jazu generacija umjesto međugeneracijske podrške.

Možda se stereotipi pojavljuju o starijima kao posljedica gubitka kontakta s mladima. Ponekad su socijalno okruženje, podrška i kontakti preduvjeti zadovoljstva životom starijih ljudi te bi možda trebalo raditi na osvježavanju poteškoća u odnosu i kontaktima između mladih i starijih. Takav trend uočen u je u rezultatima stručnih anketa o starijim osobama na kolegiju Gerontologije Odsjeka za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Rijeci (2017.), a slična su istraživanja o problematici starijih ljudi, vršena o tome kako pristupiti rješenjima. Oдавно je ista problematika bila briga društva diljem svijeta te su se kontinuirano vršila nova istraživanja u svijetu kao i na balkanskim sveučilištima, ali na primjer i na vodećim hrvatskim sveučilištima od Zagreba, Splita, Osijeka, Rijeke, Zadra, ali i na drugim sveučilištima. Pogrešno bi bilo shvaćanje da u povijesti ljudskog roda nije bilo razumijevanja za stare, bolesne, nemoćne, drugačije orijentacije, iako su često neke grupacije, slojeve društva, uglavnom smatrali drugačijim i izvan globalnih društvenih klasa, možda ih pogrešno nazivajući marginalnim društvenim grupama. Društveni razvitak i slični interesi prema ugroženim društvenim skupinama, kao i brige prema starijem stanovništvu bile su na određen način kontinuirane od starog, srednjeg do novog doba kao i u sadašnjosti. S obzirom na razvoj društva, prije svega u tehnološkom pogledu, različito se tretirala socijalna skrb i briga za stare. Na primjer u srednjem vijeku stara dob stanovništva tretirala se uglavnom kao društvena briga o marginalnim grupama, dakako da su i u ovoj grupi postojali međuslojevi, a odnos prema njima, tj. starijima, bijaše različit. U postojanju ljudske civilizacije prevladavale su klasne podijele dviju oprečnih klasa, ali svi ljudi nisu pripadali samo u dvije klase (npr. robova i robovlasnika, kmetova i feudalaca te proletera i kapitalista), nego su bile brojne grupe i slojevi društva koje nisu pripadale osnovnim klasama, a koje autori proučavanja društva uglavnom nazivaju marginalnim grupama. Veći dio starijih ljudi bili su u socijalnoj kategoriji siromašnijih, koje su smještali u predviđene za njih ustanove za koje se brinula uglavnom država s jedne strane, a s druge strane iz svojih sredstava i mirovina plaćali su pojedinci i društva svoju socijalnu i liječničku skrb.

Autori su vršili istraživanja i unosili različite podjele marginalnih društvenih slojeva, a možda su važniji autori u smislu više pažnje posvećivali i gledali na unutrašnju podijelu klasnih društava, prije svega marginalnih društvenih slojeva. Tim marginalnim slojevima pripadali su i najbrojniji, ljudi tzv. treće dobi, starije stanovništvo, prema kojima su se pojedina društva, klase, u pojedinim vremenima, različito odnosila prema starijem stanovništvu.

Koje i kakve marginalne grupe su u toku ljudske civilizacije postojale, različito su tretirali razni autori, a u odnosu na dvije temeljne suprotstavljene klase. Tako je Le Goff¹⁴ u odjeljku "Tipologija marginalnosti", podijelio marginalne društvene skupine, u:

-isključeni ili određeni za isključenje- (lopovi i prognanici, griješnici, stranci, prostitutke, samoubojice i heretici),
-prezreni- (nosioci nečasnih zanimanja: plaćenici, bojadisari, koljači stoke te bolesnici, nemoćni, siromasi, žene, djeca, izvanbračna djeca i starci), -pravi marginalci- (deklasirani, umobolni, prosjaci i lihvari) te -imaginarni marginalci- (monstrumi i fantastična bića).

Ovakva podjela nije općeprihvaćena, kako iz razloga opće podjele tako iz razloga posebnosti društvenih sredina u srednjem i novom vijeku. Podjelu marginalnih društava J. Le Goff je vršio na temelju društvenog straha, grupirajući slojeve oko slijedećih pojmova: a) u odnosu na religiju- krivovjerci, b) u odnosu na bolest i tijelo - nemoćni, bolesnici, gubavci i prostitutke, c) u odnosu na identitet u društvu- stranci i Židovi, d) u odnosu na protuprirodnost- homoseksualci i monstrumi, e) u odnosu na fizičku i socijalnu stabilnost u društvu- skitnice, osobe bez zaposlenja, f) u odnosu na stalno mjesto boravka i deklasirani-, i g) u odnosu na rad- prosjaci i nečista zanimanja (koja su označena i određena tabuima krvi: koljači, plaćenici, zatim oni koji su određeni u odnosu na novac: lihvari i potom koji su određeni prema nečistoći: bojadisari, pranje i kuhari). Dakako, da se njihova uloga i podjela vremenom mijenjala i nije uvijek bila ista. Velika populacija marginalnih slojeva i grupa, pored starije populacije stanovnika, bijahu kao i danas migranti, kontinuirano u toku čitave povijesti ljudske civilizacije, ne samo danas. Američki sociolog W. I. Thomas,¹⁵ koji se bavio i problemima (poljskih) imigranata, bio je prvi predstavnik i osnivač Čikaške škole, koji je imao predmet istraživanja: o problemima migracije u urbanim sredinama. Drugi predstavnik iste škole R. E. Park,¹⁶ povezo je pojmove imigranata s društvenim marginalcima. Za povjesničare je posebno interesantna studija istog predstavnika škole L. Wirth,¹⁷ koji se bavio problemom postojanja židovskih geta, a zapažena je i studija F. F. Thrashera¹⁸ o različitim sukobljenim kulturama, koje su povezane s kriminalitetima. Kod njih nisu izdvojeni stari i mladi nego su tretirani svi zajedno u sklopu širih i svih marginalnih društvenih grupa. U južnoslavenskoj povijesti možda se T. Raukar najviše bavio marginalnim društvima u komunalnim društvima u Dalmaciji u XIV. vijeku (odjeljak: Marginalna društva),¹⁹ u kojoj je naglasio da marginalni pojedinci tvore marginalne slojeve, dok su marginalne grupe puno određenije društvene kategorije te je predložio slijedeću klasifikaciju marginalnih: a) siromasi, b) kronični bolesnici (gubavci, bolesnici, bogalji, društveni bolesnici), c) heretici, d) politički krivci (izdajice, nevjernici, izgnanici), e) kriminalci (krivotvoritelji, podžigaci, lopovi, razbojnici, gusari).

Marginalni su po autoru prve dvije grupe: "sloj gradske sirotinje, bogalja i bolesnika koji se nalazi pored gradskih društava, ali se taj odnos nikada ne prekida. Posebne grupe su došljaci stranci (lat. *forenses*) i potencijalni habitatori marginalni putnici, hodočasnici i skitnice". U kasnom srednjem i novom vijeku komunalna društva, a kao i ostala društva jugoistočne Europe ne razlikuju se od suvremenih društava zapadne, južne i srednje Europe. Po autoru, iste navedene različite grupe, slojevi društva i njihovi statusi prema državi i crkvi, mogu se pratiti kroz slijedeća pitanja ili klasifikaciji:

-pripadaju li osnovnoj proizvodno-uslužnoj djelatnosti u ekonomskoj strukturi društva? -poduzimaju li se protiv njih konkretne zakonske mjere? -pokazuje li društvo prema njima određenu brigu i pruža li im zaštitu? -smatra li društvo njihovo djelovanje časnim i korisnim? -je li njihovo potiskivanje na rubove

---

¹⁴ Goff, J. Le., *Les marginaux dans l'Occident medieval*, u *Les marginaux et les exciis dans l'histoire*, Paris 1979, i talijanski prijevod: Goff, J. Le., *Il meraviglioso e il quotidiano nell'occidente medievale*, Roma-Bari 1983, 19-28.

¹⁵ Thomas W. - Znaniecki, F., *The Polish Peasant in Europe and America*, Boston 1919, 50-73. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Polish_Peasant_in_Europe_and_America

¹⁶ Park, R. E., *The City as a Social Laboratory*, (Human Migration and the Marginal Man), New York 1965, 111.

¹⁷ Wirth, L., *The Ghetto*, Chicago 1956, 192.

¹⁸ Thrasher, F. M., *The Gang (A Study of 1313 Gangs in Chicago)*, Chicago 1963, 1-260.

¹⁹ Raukar T., Komunalna društva u Dalmaciji u XV. stoljeću, *Historijski zbornik*, god. XXXIII-XXXIV (1, 2), Zagreb 1980, 139-209.

društva rezultat društvenog stava ili slobodnog izbora osobe? -predstavljaju li strogo definiranu grupu (formalno ili neformalno ustrojenu) ili društveni sloj (ili zbir pojedinaca)?

Dakle, marginalne grupe bili su po autoru T. Raukaru po navedenoj klasifikaciji:

1) -Došljaci (lat. *advenae*)- koji se ne nalaze u svom stalnom mjestu boravka te u drugim društvima nemaju svoju tradiciju i legitimitet, a mogu biti:

a) -Stranci (*forenses*)- koji su grupa koja duže vrijeme boravi unutar nekog (komunalnog) društva, ali još nisu u njemu trajno naseljena. Iste grupe uglavnom se bave proizvodno-uslužnim djelatnostima (trgovci, strani majstori) te službeničkim i upravnim funkcijama (liječnici, notari, funkcionari komune). Društvo je njihove djelatnosti smatrala korisnim i časnim, a što se očitovalo po visini njihovih prihoda. Međutim one se nisu smatrale (izuzev rodbinskih i prijateljskih veza) grupama, već društvenim slojem.

b) -Hodočasnici (*peregrini, romari, palmari*)²⁰ i c) -Putnici (*viatores*)- predstavljali su kategoriju koja je prolazna. Prepoznatljivi su po postojanju određena putovanja i stalnom mjestu boravka, gdje nisu obavljali nikakvu temeljnu proizvodnu ili uslužnu djelatnost, nego su samo bili njeni korisnici. Društvo im je pružalo smještaj i zaštitu te ih nije smatralo štetnom i nečasnom pojavom (posebno su podržavali hodočasnike). Za razliku od putnika, hodočasnici su pripadali određenim internacionalnim i nacionalnim grupama ili bratovštinama.²¹ d) -Skitnice (*vagabundae*)- nisu imali stalno mjesto boravka niti određeni cilj putovanja, a društvo se prema njima odnosilo negativno (često ih se protjerivalo). Tada se skitnja smatrala nekorisnom i nečasnom (i kao posljedica lijenosti koja unosi nered u društvenu strukturu). Skitnice su se koristile određenim žargonima govora u komunikaciji, a često ih se nastojalo uklopiti u društvenu strukturu. e) -Prognanici (*exbaniti*)- su bili unutar skupine došljaka i vrlo blizu kategorije skitnica. Društvo im je u principu nije pružalo nikakvu zaštitu, osim iz političkih razloga te je njihova egzistencija bila nesigurna i nestabilna. Društvo iz kojeg su protjerani ometalo ih je u njihovom povratku, obično i pod prijetnjom smrtne kazne. Prognanici su bili isključeni i u novom društvu, stoga oni nisu imale određene organizacije i nastojanje radi borbe za povratak u vlastita društva (sredinu, teritorij).

2. -Krivovjerci (*heretici*)- su predstavljali sloj isključenika iz Crkve zbog teoloških neslaganja s javno prihvaćenom doktrinom. Društvo ih je smatralo vrlo štetnom i opasnom te je poduzimalo oštre mjere da ih se fizički uništi ako ne prihvate službenu doktrinu. Pripadali su različitim društvenim staležima do trenutka razotkrivanja.

3. -Izopćenici (*excommunicatissimi*)- su predstavljali sloj isključenika iz Crkve, ali ne i države. Bili su različitog društvenog podrijetla, ali su se potiskivali (ekskomunicirali) zbog nekog svog načela i stava (uglavnom su to bili marginalni pojedinci) prema Crkvi.

4. -Vračari (*malefici*)- su se bavili čaranjem i vraćanjem (povezivanjem s natprirodnim silama) prema kojima se društvo različito odnosilo, ali je Crkva imala prema njima negativan stav. Često je Crkva s državom sistematski progonila vračare, ali koji puta je dio društva tražio od vračara usluge i pomoć. Postojala je i određena bojazan dijela društva zbog njihove navodne povezanosti s Đavolom.

5. -Lihvari (*usurarii*)- su se marginizirali pod utjecajem Crkve, jer su davanja i uzimanja kamata osuđene kao grijesne pa su se određivala protiv lihvara izopćenja, zabrane crkvenog pogreba i sahrane na groblju, ali i državne kazne. Budući da nisu bili sputani crkvenim zabranama, novčarstvom (i lihvarstvom) su se često bavili Židovi, pripadajući drugoj vjeri.²²

6. -Siromasi (*pauperes*)- su sadržavali širok raspon ljudi i slojeva. Pod utjecajem kršćanstva (naročito stvaranjem gotičkog senzibiliteta) njihovo stanje se nije smatralo sramotom nego nesrećom te im je društvo nastojalo pomoći. Jedino je stav prema profesionalnim prosjacima bio oštiji.

---

²⁰ Richard, J., Križari i putnici u srednjovjekovnoj Slavoniji, *CCP*, X., Zagreb 1986, 27-39.

Raukar, T., Cives, habitatores, forenses u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima, *Historijski zbornik*, XXIX-XXX, Zagreb 1976/1977, 139-149.

²¹ Karbić, D., Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća, *Historijski zbornik*, XLIV, Zagreb 1991, 43-75.

²² Teja, A., *Aspetti della vita economica di Zara dal 1289. al 1409.*, I. (La pratica bancaria), Zadar 1936, 1-34.

7. -Bolesnici (*infirmi*)- su često predstavljali marginalnu pojavu osim onih zaraznih i kroničnih bolesnika (leprozni, sifiličari, ...). Lepra se nije smatrala sramotom, nego nesrećom i velikom opasnošću za ostatak društva. Samom bolešću ljudi su gubili sve svoje funkcije i povlačili su se u izolaciju. Zbog prisile i izolacije gubavci su tvorili posebnu društvenu grupu (često i s elementima formalne organizacije).
8. -Duševni bolesnici (*mentecepati*)- su se tretirali kao nesretnici i država im je zaštićivala imovinu, ali je ponekad odnos prema njima bio gori nego prema tjelesnim bolesnicima.²³
9. -Nakaze (*monstra*)- su se tumačile kao predznaci nesreće. Nisu živjeli dugo, stoga i nema mnogo podataka (historijskih izvora) o njima, pa se objektivno i nezna stav društva prema njima.
10. -Homoseksualci (*sodomitae*)- su se smatrali jednom od najgorih devijacija ponašanja. Pripadali su različitim društvenim slojevima, ali bi njihovim razotkrivanjem društvo zahtijevalo njihovo fizičko uništenje. Zbog svoje ilegalnosti homoseksualci su predstavljali sloj, a ne društvenu grupu.²⁴
11. -Nezakonita djeca (*bastardi*)- su obično bila djeca iz veza očeva i majki različitih društvenim slojeva koji nisu sklapali zakoniti crkveni brak. Uglavnom su pripadali majčinom socijalno-ekonomskom sloju, a društveni položaj prema takvoj djeci, nahočadi bili su uglavnom negativni.
12. -Prostitutke (*meretrices*)- su tvorile posebnu društvenu grupu koje su zarađivale heteroseksualnim odnosima. Ubrajale su se u istu grupu i priležnice, nevjenčane supruge pojedinih muškaraca. U srednjem vijeku seksualni moral je bio slobodniji nego u kasnijim vremenskim razdobljima, ali su se prostitutke ipak nalazile na vrlo niskoj srednjovjekovnoj ljestvici vrijednosti. Fizički ih društvo nije progonilo, ali će se njihov položaj pogoršati pojavom sifilisa u Europi.
13. -Svodnice (*rufiane*)- su za razliku od prostitutki mnogo oštrije tretirale, jer su zarađivale uglavnom tuđim, a ne vlastitim tijelom. Društvo ih je isključivalo i one su uglavnom ilegalno djelovale.²⁵
14. -Krvnici (*tortores*)- su bili vrlo dobro plaćeni npr. u srednjem vijeku, ali im je zanimanje bilo prezreno. Često je bilo teško u gradovima naći krvnike (kao profesionalno zanimanje), a često su to činili ljudi kojima je bilo oprosteno za ranije grijeha ili kazne. Tretirani su kao grupa s posebnim zanimanjem te su pojedini krvnici imali i titulu magistra.
15. -Lopovi (*latrones*)-, 16. -Razbojnici (*robatores*)-, 17. -Falsifikatori (*falsarii*)-,
18. -Gusari (*piratae*)- su bili profesionalne grupe kriminalaca, koje su trajno postojale. Često su bili progonjeni i marginalizirani, ali su neke grupe, npr. kao gusari imali i posebnu društvenu strukturu i trajni karakter.
19. -Židovi (*Judaei*)- su bili kategorije unutar svijeta na rubovima srednjovjekovnog društva. Često su bili ekonomski vrlo moćni pa stoga nečesto i zaštićeni od države s određenim mjerama (ugovori, geto, ...). Židovi su formirali i posebno društvo koje je egzistiralo paralelno i odvojeno od ostalih društvenih slojeva s atmosferom određenog neprijateljstva prema kršćanima.²⁶
20. -Romi ili Cigani (*Zingari*)- nisu bili marginalna grupa još do XV. vijeka, već su bili kao selilačka grupa ili trajno naseljena po načinu života. Negativno su tretirani kao selilačka grupa skitnica i često ih je društvo progonilo. Po analogiji negativan je stav bio prema skitalačkim Romima (čergašima) te su se smatrali potencijalnim isključenicima.²⁷

²³ Glesinger, L., *Medicina kroz vjekove*, Zagreb 1954, 5-35.

²⁴ Krekić, B., Abominandum Crimen. Kažnjavanje homoseksualaca u renesansnom Dubrovniku, *Dubrovački horizonti*, 28., Zagreb 1988, 45-52.

²⁵ Kolendić, P., Vještice u Šibeniku XV. vijeka, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, XXXVI., Zagreb 1928, 1-23.

²⁶ Sabalich, G., *Sotto San Marco*, Zadar 1902, 21-44.

Tadić, J., *Jevreji u Dubrovniku do polovine XVII stoljeća*, Sarajevo 1937, 1-518.

²⁷ Đ. Petrović., Društveni položaj Cigana u nekim jugoslavenskim zemljama u XV. i XVI. veku, *Jugoslavenski istorijski časopis*, 1-2, Beograd 1976, 1-21.

Berberski, S. (1979). Romi u pretprogoniteljskoj eri, *Zadarska revija*, 28 (4), Zadar, 415-422.

-Marginalnost je bila društvena kategorija u kojoj se nikad potpuno nije prekidala društvena uloga i djelatnost pojedinca i u kojoj društvo (u najširem smislu riječi) nije prestalo smatrati navedene osobe svojim članovima i za njihovu zaštitu poduzimale su se određene mjere, a

-Isključenost je bilo stanje u kojem su se društvene veze potpuno prekidale i društvo je čak težilo i njihovom potpunom uklanjanju. Dakako u svakoj od tih grupa nalazile su se i starije osobe.

Marginalnim grupama bavile su se institucije društvene prevencije, a posebno starijim ljudima kroz sva razdoblja društva u povijesti s manje ili više uspjeha. Neke institucije su predstavljale društvenu samoobranu, a neke su bile isključivo namijenjene zbrinjavanju marginalnih slojeva i starijih ljudi.

Institucije u kojoj su se zbrinjavali siromasi (lat. *pauper*) bili su -hospitali-, kao kombinacije bolnica i ubožnica za zbrinjavanje napuštene i krajnje iscrpljene sirotinje. U početku su se hospitali nalazili unutar pojedinih samostana, tj. crkvenih redova (npr. dominikanaca, franjevaca, ...), a kasnije ih je bilo i u gradovima, posebno u kućama koje su bile za to namijenjene.

U Bizantu (car Bazilije I., 867-886. osnovao je 869. godine prvu crkvenu bolnicu u Cezareji, u današnjem Izraelu), postojalo je nekoliko tipova hospitala: *-gerontokomije-* (starački domovi), *-ptohotrofije-* (ubožnice), *-orfanotrofije-* (sirotišta), *-ksenodonije-* (hospitali za bolesne strance), *-nozokomije-* (bolnice u užem smislu), *-brefotrofije-* (nahodišta), itd.

Tablica: Kriteriji marginalizacije i sključivanja (u srednjem vijeku)

<i>kriteriji</i>	<i>marginalnost</i>	<i>između marginalnosti i isključenosti</i>	<i>isključenost</i>
1) <i>prolaznost u društvu ili pripadnost drugom društvu</i>	STRANCI HODOČASNICI PUTNICI	PROGNANICI	
2) <i>bavljenje nečasnom ili štetnom profesijom</i>	KRVNICI PROSTITUTKE	LIHVARI KRIMINALCI (profesionalci) SKITNICE	SVODNICI
3) <i>religiozna neuklopljenost</i>	HERETIČKE CRKVE ŽIDOVSKJE ZAJEDNICE	ČAROBNJACI	KRIVOVJERC IZOPĆENICI
4) <i>nedostatak društvenog legitimiteta</i>	IZVANBRAČNA DJECA NAHOČAD		
5) <i>bolest i iscrpljenost</i>	SIROMAŠNI i BOLESNICI (kronični nezarazni) GUBAVCI (kronični zarazni) DUŠEVNI BOLESNICI		
6) <i>protuprirodnost</i>	NAKAZE		HOMOSEKSUALCI

Sloj "privremenih" siromaha predstavljaju i grupe stanovnika siromašnih krajeva balkanskog zaleđa koji su se u gladnim godinama spuštali prema gradovima na primorske obale i ravničarskim prostorima Panonije. Česte su bile epidemije i nevolje stanovništva, kako svjedoči i jedan -opis gladi u Srbiji 1202.- godine, kada je vladao veliki župan Stefan Nemanja Prvovječani u Raškoj(Srbiji):²⁸ "Mrtvih su bili puni dvori i kuće, putovi i raspuća, nije bilo dovoljno grobara da ih zakopavaju, već su ih sahranjivali u žitne rupe"... te drugi -opis stravičnih gladi iz 1307.- godine, kada je vladao kralj Milutin u Raškoj(Srbiji):²⁹ "Od

²⁸ Raški veliki župan Stefan Nemanja Prvovječani (1196-1217) i srpski kralj Stefan Nemanja Prvovječani (1217-1223)

²⁹ Milutin poslije sukoba i rata protiv brata raškog(srpskog) kralja Dragutina (1276-1282), postaje raško(srpski) kralj (1282-1321), a za čije vladavine se dogodila velika glad, koja u to vrijeme nije bila iznimka već gotovo pravilo u tadašnjem europskom svijetu srednjega vijeka.

gladi su ljudi i stoka umirali, a deca mrtvim majkama dojke sisala i na njihovim grudima umirala; ljudi su se spotali i od gladi kao pijani posrtali, a neki ležeći i kao stoka travu zubima čupajući izdisali”.³⁰ Bili su organizirani za zbrinjavanje gubavaca -leprozoriji-, kao institucije društvene samoobrane jer su te bolesti (zarazne bolesti - gube) predstavljale opasnost za čitavo stanovništvo, posebno za stare. Za zbrinjavanje napuštene djece služila su -nahodišta-, koje su bile potaknute i brigom o sprečavanju abortusa, često povezane sa magijom i ubijanjem ili napuštanjem tek rođene djece. Nahodišta su bila pod upravom komuna te su imale nadzor nad njom.

Za osiguranje putnika i hodočasnika služili su pojedini -viteški redovi-, a jedan od prvih takvih redova bijahu hospitalci ili hramovnici, zatim ivanovci ili hospitalci i njemački viteški redovi.³¹

Iz određenih socijalnih pobuda, za zbrinjavanje lutajućih prostitutki, ograničavanje nemorala, zaštite i kanaliziranje djelovanja prostitutki, nastale su -javne kuće- (prostibule). Srednjovjekovno doživljavanje seksualnog morala bile su manje stroge nego u kasnijim vijekovima, jedino je u srednjem vijeku nemoral napadan u slučaju seksualnih nastranosti (sodomije, incesta) i preljuba.

Institucija prisilno naseljavanih Židova u pojedine dijelove grada nazivala se -geto-, ali su u kasnijim vremenima Židovi i sami stvarali “dobrovoljna” geta zbog svog načina života, zbog svoje vjere i uvjerenja. I romi (cigani) su imali u svim društvima uglavnom negativan tretman, djelomično i zbog selilačkog načina života i svojeg načina života koje su institucije teško mogle pratiti. U dijelu društva koja su slijedila u budućnosti, marginalna društva i u kapitalizmu i u socijalizmu kao i u ranijim društveno-ekonomskim sustavima, ostajala su i djelomično izmijenjena nekim novim sociološkim grupama. Odnos prema starijima treće životne dobi, nerijetko se mijenjao kroz sve društveno-ekonomske sustave i ostajao uglavnom isti, a na marginama društva, u kojem je briga o starima uglavnom zanemarivana.

Odnos prema starijima, u velikoj je mjeri uvjetovan odgojem unutar obitelji i učenju te o odnosu društva prema starijoj životnoj dobi. Prema mišljenju ispitanika, starijih osoba, u ranije navedenom istraživanju “*Stereotipi o osobama treće životne dobi: iskustva starijih*”, promjena odnosa mladih prema starijima odraz je težnje mladih da se što prije osamostale što neminovno dovodi do smanjenog kontakta sa starijima. Osim što prepoznaju utjecaj različitih čimbenika na odnos mladih prema osobama treće životne dobi, većina ispitanika, također ističe važnost građenja kvalitetnog odnosa s mladima, a slažu se i oko činjenice da se mladima oni treba prilagoditi te na kraju od njih i učiti.

Međugeneracijskog uvažavanja i prostora za razumijevanje te učenje ima, pa bi možda trebalo poći i iz same obitelji. Prije svega, obitelj bi trebala biti za sve njezine članove mjesto ljubavi, emocionalne topline, bezuvjetne međusobne podrške i brige. Smatra se da je najučestaliji strah kod starijih, npr. strah od pada te se njegova prevalencija kreće od 20 do 39% za starije osobe koje nisu institucionalizirane, tj. ne nalaze se u institucijama ili ustanovama socijalne skrbe. Strah od pada inicijalno je bio definiran kao fobija od hodanja ili stajanja zbog mogućnosti od pada, a kasnije je taj koncept proširen i na snižen osjećaj samoeфикаsnosti održavanja ravnoteže. Od iščekivanja pada i izbjegavanje istih i sličnih situacija, strah je u kojima bi osoba mogla pasti. Isti je strah specifičan za stariju populaciju jer su padovi među njima česti (iz raznih uzroka: vrtoglavica, slabosti, problema s vidom, poremećaja hoda i ravnoteže i konzumacije lijekova koji povećavaju rizik od padova), a koje češće izazivaju ozbiljne posljedice po fizičko zdravlje, više kod starijih nego kod mlađih osoba, zbog veće sklonosti ozljedama (npr. zbog osteoporoze), ali i zbog fizioloških promjena (npr. smanjenje zaštitnih refleksa).³² Strah od pada kod starih osoba za posljedicu može imati gubitak neovisnosti, prestanak sudjelovanja u društvenim aktivnostima, niže kvalitete života, smanjenje

---

³⁰ Stanojević, V., *Istorija medicine*, Beograd-Zagreb, 1953., 1-1196.

Stanojević, V., *Srpske srednjovjekovne bolnice*, *Acta*, VI., Beograd 1966, 50.

³¹ Balta, Ivana, *Pandemijske bolesti kroz povijest kao prethodnice sličnih uzroka i posljedica novih pandemijskih bolesti*, *Zbornik radova III “Covid 19 - izazovi i posljedice”*, EUBD Brčko 2021., 33-53.

³² Rubenstein, L. Z., *Falls in older people: epidemiology, risk factors and strategies for prevention*. (Padovi u starijih osoba: epidemiologija, čimbenici rizika i strategije prevencije) *Age And Ageing*, 35(2), 2006., 37-41.

<https://doi.org/10.1093/ageing/af1084>

fizičke aktivnost, može dovesti do narušenog zdravlja i povećati rizik od padova u budućnosti. Isti strah kod starih osoba ima mnoga obilježja fobije, kao povećanu fiziološku pobuđenost i situacije koje izazivaju strah, kao i izbjegavanje takvih situacija. Međutim, neke starije osobe koje su imale taj strah često nisu zadovoljavale neke (stručne) kriterije fobije, posebno zbog kriterija da osobe prepoznaju da su njihovi strahovi pretjerani i nerazumni, a koji bi bili prisutni i zamijenjeni kriterijima da strahovi nisu proporcionalni stvarnim opasnostima koje objekti ili situacije u datom sociokulturnom kontekstu predstavljaju. Starije osobe ponekad izbjegavaju napustiti dom zbog tog straha, a zbog čega se ponekad može taj čin zamijeniti za agorafobiju, kao i strah i izbjegavanje mjesta ili situacija iz kojih bi strah bio otežan ili nemoguć. Na primjer osobe s agorafobijom mogu izbjegavati koristiti se javnim prijevozom, biti na mjestima s puno ljudi ili izlaziti bez pratnje, a u težim oblicima, starija osoba može odbijati izaći iz kuće.³³ U istraživanju (Ritchie i suradnici, 2013, u fusnoti 33.) dobijene su vrlo različite prevalencije agorafobije kod starijih osoba, a neki istraživači vjeruju kako kliničari često mogu previdjeti agorafobiju kod starijih pacijenata, zato što njihovo odbijanje da izlaze iz kuće pripisuju lošijem zdravlju i manjku društvenih veza među starijima. No detekcija i ispravna dijagnoza agorafobije važne su jer malo je vjerojatno da će se oboljele osobe spontano oporaviti bez tretmana. Nažalost za mnoge ranjive skupine kao što su starije osobe, društveni odnosi, možda su sve kompleksniji. Odrasla djeca prema ostarjelom roditelju nerijetko pokazuju nerazumijevanje, netrpeljivost, a važni su im samo onoliko koliko stariji može zadovoljiti ekonomske ili druge vrste potreba ostatka obitelji. Nakon toga, postaju bezuvjetni teret kojeg se rješavaju uglavnom institucionalno iako su možda do tada bili mentalno, tjelesno i ekonomski neovisni. Nerijetko se u domovima za starije osobe, nalaze ljudi koji su zdravi, nisu ovisni o tuđoj pomoći, ali su ekonomski osiromašeni zadovoljavajući potrebe mlađeg dijela obitelji, a ponekad i unatoč tome, jasno im se stavlja do znanja da nisu poželjni. Ponekad postoje i obiteljski i društveni stereotipi, da su starije osobe, djedovi i bake, nepoželjni u sudjelovanju odgoja djece, te da su čak oni ti koji urušavaju odgojna pravila, jer su razmazili unuke, koji su isto bili ili jesu djeca kao i njihovi unuci, dementni, naporni i slično. Međutim, o neospornom značaju baka i djedova u odgoju djece, neka relevantna istraživanja govore o njihovom velikom doprinosu u poticanju socijalnog, emocionalnog i kognitivnog razvoja. Tako na skali stresa kod mladih ljudi, gubitak bake i djeda uslijed smrti, nalaze se po značaju odmah uz smrt roditelja. Kroz jačanje međugeneracijske solidarnosti, smanjenjem negativne percepcije starijih, osjeća se nažalost i jaz koji šteti i mladima i starima, kao i cijelom društvu. Na starije se gleda kao na socijalni teret, nepotreban trošak i osobe koje više ne zaslužuju naš trud, vrijeme i novac. Možda je ovakav pogled snažnije izražen u današnje vrijeme, no pohvalno je, što u nekim lokalnim sredinama, postoje programi međugeneracijske solidarnosti i skrbi o starijima koji su na boljoj razini. Na primjer programi njege starijih osoba u njihovim kućama, dostave hrane, organiziranja različitih programa učenja i slobodnih aktivnosti (informatičkih, umjetničkih, učenje stranih jezika, popularna predavanja, kulturni i sportski sadržaji) i drugih aktivnosti zabave i druženja. S obzirom na tendenciju rasta broja starijih osoba, možda bi trebalo naglasiti koliko je važno preispitivanje stavova i djelomičnih uvjerenja koje društvo danas ima o starijim osobama. Možda je važna međugeneracijska solidarnost te druženje mladih i starih, jer se kroz druženje i međusobne neformalne kontakte, spoznaje se i uči o međusobni razlikama, da bi se prevladao jedan dio negativne percepcije osoba treće životne dobi. Upoznavanje mladih sa starijima može dovesti do mijenjanja postojećih stereotipnih vjerovanja, koje bi trebale promijeniti percepcije o starijim kroz upoznavanje njihovih pozitivnih osobina, a ne percipiranje samo negativnih osobina koje se obično pripisuju o starima bez prethodnog uvažavanja stvarnih razlika među njima.³⁴ Svakako je vrlo važna spoznaja da mladi trebaju znati i učiti, ali i spoznati kako će se i oni

---

³³ Ritchie, K., Norton, J., Mann, A., Carrière, I. i Ancelin, M., Late-Onset Agoraphobia: General Population Incidence and Evidence for a Clinical Subtype. (Agorafobija s kasnim početkom: Opća populacijska učestalost i dokazi za klinički podtip), *American Journal of Psychiatry*, 170(7), 2013., 790-798. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2013.12091235>

³⁴ Možda bi se na taj način, a ima mnogo pozitivnih slučajeva, poticalo međusobno razumijevanje kao bitan preduvjet promjene percepcije starih o mladima i obrnuto, mladih prema starijima. Nekim istraživanjima sugerira se, kako je razumijevanje mladih i

nači u svojoj starijoj dobi u istim situacijama kao danas stariji te da to bude poticaj da to uoče i da se bore danas za sebe u budućnosti kada ostare, da energičnije stvaraju preduvjete i razumijevanje za bolji i lagodniji načina života za starije osobe tzv. treće životne dobi. Danas se u većini društva nastoji život osobama treće životne dobi učiniti što lagodnijim, većina ih ima mirovine, možda su se dio njih osigurali životnim ušteđevinama, osiguravši time svoj život u ustanovama socijalne skrbi pod stalnim nadzorom zdravstvene skrbi, gdje im je osiguran i društveni život. Nažalost, najveći dio populacije danas u sredinama balkanskih zemalja zbog malih životnih mirovina, nemogu priskrbiti lagodni način života te padaju pod društvenu skrb snalazeći se na razne načine u čemu im djelomično pomažu njihovi potomci, bliži i dalji rođaci, ali i društvene organizacije pomoći (crveni križ, crveni krst, crveni polumjesec, crkvene organizacije pomoći, npr. caritas, merhamet, itd. Djelomično društvena briga državne vlasti pokušava pomoći svojim mjerama te time olakšati život treće životne dobi.

Zaključak

U čitavom razdoblju starog, srednjeg i novog vijeka, u svim društvenim sustavima od robovlasničkog, feudalnog, kapitalističkog i socijalističkog, starija populacija bijaše ugrožena. Ipak, tadašnji sustavi pokušavali su na razne načine s manje ili više uspjeha, brinuti se o socijalnom položaju ljudi treće životne dobi. Tek u suvremenom dobu, socijalna briga za stare i deklarativno je postala istitucijalna i obvezna, tj. državna briga, a drugo je pitanje kako se ona i na koje načine provodila i provodi. Jaz starijih i mlađih, oni koji rade i oni koji su u mirovini je uvijek postojao, uglavnom u njihovom međusobnom nerazumijevanju, iako danas postoji visok stupanj razumijevanja problema i pomoći prema starijim ljudima, koje se razlikuje od sredine u kojoj se starija populacija nalazi. Dakako, nisu sva i zadovoljavajuća rješenja, npr. u udomljavanju starijih ljudi, nego su problemi raznovrsni i specifični.

Ne odnosi se takva podjela, mišljenja i percepcija o starijim ljudima, nego su se i druge društvene socijalne grupe našle na periferiji društva, a koja se uvjetno nazivaju marginalnim društvenim grupama, čije su se neke percepcije i položaji istih marginalnih društvenih grupa mijenjale kroz vjekove i kroz različite sisteme. Vjerojatno je važno bilo poticanje solidarnosti i druženje mladih i starih, a za prevladavanje predrasuda o starijim ljudima, jer utjecaj nekih stereotipa o starima značajno utjecao na njihovu kvalitetu života. O starijim osobama negativne i iskrivljene percepcije društva, imale su brojne posljedice na pojedince, ali i društvo u cjelini, a koje često mogu dovesti i dovode stariju populaciju do sniženog samopoštovanja i zatvaranja u sebe kao rezultat predrasuda i socijalnih uvjerenja o tome kako stariji ljudi nisu skloni prilagoditi mlađima. Najčešće tjelesno zdravlje, kvaliteta funkcioniranja života i psihičke smetnje, narušavale su samostalnost starijih ljudi. Najčešće zbog predrasuda i neznanja o starenju te o normativnim i patološkim promjenama, psihičke smetnje starijih osoba često su se podcjenjivale i olako shvaćale, zanemarivali su se znakovi narušenog mentalnog zdravlja starijih osoba, uglavnom zbog pripisivanja simptoma somatskih bolesti, a možda i zbog krivog vjerovanja kako se mišljenja i osjećaji starijih ne mogu promijeniti jer su se kroz godine ustalili njihovi stavovi, kao i obrasci mišljenja. Valja znati, kako se kod starijih i mlađih osoba psihičke smetnje ponekad drugačije manifestiraju, koje rezultiraju čestim neurokognitivnim poremećajima starih osoba, kao delirij i demencija, ali i druge zdravstvene smetnje, kao što su depresije, anksiozni poremećaji te drugi poremećaji, a ponekad i fobični poremećaji. Dakako da je i odnos prema starijima, u velikoj mjeri uvjetovan odgojem unutar obitelji te učenje i privikavanje jedne na druge kroz generacije, posebno o odnosu društva mlađih prema starijoj životnoj dobi, ali i državnih institucija prema starijim, često nemoćnim ljudima. Naravno i stjecanje samosvijesti mlađih da će i oni jednoga dana biti u položaju sadašnjih starijih osoba, stvaraju samosvijest i brigu te poštovanje starijih ljudi.

---

starijih bilo moguće ostvariti na više načina: neformalnim druženjima i kontaktima, volontiranjem, suradnjom obrazovnih institucija i institucija socijalne skrbi, održavanjem edukacija i sličnim aktivnostima.

Danas, u većini društva nastoji se život osobama treće životne dobi učiniti što lagodnijim, većina starijih ima mirovine, neki su osigurani svojim životnim ušteđevinama, time i svoj život u ustanovama socijalne skrbi, koji je pod stalnim nadzorom zdravstvene skrbi i organiziranim društvenim životom. Ipak, dio populacije zbog malih životnih penzija nemogu priskrbiti lagodni način života te padaju pod društvenu skrb snalazeći se na razne načine, a u čemu im djelomično pomažu njihovi potomci, bliži i dalji rođaci, ali i društvene organizacije pomoći (crveni križ, crveni crveni polumjesec, crkvene organizacije pomoći, npr. caritas, merhamet, itd.). Dio starijih i danas su na rubu društvene egzistencije, siromašni su, pa društvena briga državne vlasti u nekim zemljama pokušava im pomoći svojim mjerama te im time olakšati život u trećoj životnoj dobi.

Literatura:

- Davidson, G. C. i Neale, J. M., *Psihologija abnormalnog ponašanja i starenja*, Naklada Slap, Jastrebarsko 1999.
- Majcenić, D., Psihičke smetnje u starijoj životnoj dobi, *Hrčak*, Zagreb 2023.
- Reynolds, C. F., and (i suradnici): Jeste, D. V., Sachdev, P. S. i Blazer, D. G., Mental health care for older adults: recent advances and new directions in clinical practice and research (*Skrb za mentalno zdravlje starijih osoba: najnoviji napredak i novi smjerovi u kliničkoj praksi i istraživanju*), *World Psychiatry*, 21(3), 2022. <https://doi.org/10.1002/wps.20996>
- Graham, N. and (i suradnici): Lindsay, J., Katona, C., Bertolote, J. M., Camus, V., Copeland, J. R. M., de Mendonça Lima, C., Gaillard, C., Gély Nargeot, M. C., Grey, J., Jacobsson, L., Kingma, M., Kühne, N., O'Loughlin, A., Rutz, W., Saraceno, B., Taintor, Z. i Wancata, J., Reducing stigma and discrimination against older people with mental disorders: a technical consensus statement (*Smanjenje stigme i diskriminacije starijih osoba s mentalnim poremećajima: tehnička konsenzusna izjava*). *International journal of geriatric psychiatry*, 18(8), 2003. <https://doi.org/10.1002/gps.876>
- Karel, M. J., Gatz, M. i Smyer, M. A., Aging and mental health in the decade ahead: what psychologists need to know (*Starenje i mentalno zdravlje u desetljeću koje je pred nama: što psiholozi trebaju znati*), *The American psychologist*, 67(3), 2012. <https://doi.org/10.1037/a0025393>
- Kalafatić, K., Za prevladavanje predrasuda, važno je poticanje solidarnosti i druženja mladih i starih, *Mozaik - Ageizam*, Zagreb 2021. <https://www.mojevrijeme.hr/magazin/2021/10/za-prevladavanje-predrasuda-vazno-je-poticanje-solidarnosti-i-druzenja-mladih-i-starih/>
- Zloković, J. i Zovko, A., kreirale su kolegij: *Gerontologija* na Odsjeku za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Rijeci 2017, realizirale projekt anketnog ispitivanja, a u kojem su pojasnile neka pitanja predrasuda i položaj ljudi starije životne dobi.
- Goff, J. Le, Les marginaux dans l'Occident medieval, u: *Les marginaux et les excius dans l'histoire*, Paris 1979, i talijanski prijevod: Goff, J. Le. (1983). *Il meraviglioso e il quotidiano nell'occidente medievale*, Roma-Bari.
- Thomas W. - Znaniecki, F. (1919). *The Polish Peasant in Europe and America*, Boston. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Polish_Peasant_in_Europe_and_America
- Park, R. E., *The City as a Social Laboratory*, (Human Migration and the Marginal Man), New York.
- Wirh, L. (1956). *The Ghetto*, Chicago 1965.
- Thrasher, F. M., *The Gang (A Study of 1313 Gangs in Chicago)*, Chicago 1963.
- Raukar T., Komunalna društva u Dalmaciji u XV. stoljeću, *Historijski zbornik*, god. XXXIII-XXXIV (1, 2), Zagreb 1980.
- Raukar, T., Cives, habitatores, forenses u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima, *Historijski zbornik*, XXIX-XXX, Zagreb 1976/1977.
- Richard, J., Križari i putnici u srednjovjekovnoj Slavoniji, *CCP*, X., Zagreb 1986.
- Karbić, D., Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća, *Historijski zbornik*, XLIV, Zagreb 1991.
- Teja, A., *Aspetti della vita economica di Zara dal 1289. al 1409.*, I. (La pratica bancaria), Zadar 1936.
- Glesinger, L., *Medicina kroz vjekove*, Zagreb 1954.
- Krekić, B., Abominandum Crimen. Kažnjavanje homoseksualaca u renesansnom Dubrovniku, *Dubrovački horizonti*, 28., Zagreb 1988.
- Kolendić, P., Vještice u Šibeniku XV. vijeka, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, XXXVI., Zagreb 1928.
- Sabalich, G., *Sotto San Marco*, Zadar 1902.

Tadić, J., *Jevreji u Dubrovniku do polovine XVII stoljeća*, Sarajevo 1937.

Petrović, Đ., Društveni položaj Cigana u nekim jugoslovenskim zemljama u XV. i XVI. veku, *Jugoslavenski istorijski časopis*, 1-2, Beograd 1976.

Berberski, S., Romi u preprogoniteljskoj eri, *Zadarska revija*, 28 (4), Zadar 1979.

Stanojević, V., *Istorija medicine*, Beograd-Zagreb 1953.

Stanojević, V., Srpske srednjovjekovne bolnice, *Acta*, VI., Beograd 1966.

Balta, I., Pandemijske bolesti kroz povijest kao prethodnice sličnih uzroka i posljedica novih pandemijskih bolesti, *Zbornik radova III "Covid 19 - izazovi i posljedice"*-, EUBD Brčko 2021.

Rubenstein, L. Z., Falls in older people: epidemiology, risk factors and strategies for prevention. (*Padovi u starijih osoba: epidemiologija, čimbenici rizika i strategije prevencije*) *Age And Ageing*, 35(2) 2006. <https://doi.org/10.1093/ageing/af1084>

Ritchie, K., Norton, J., Mann, A., Carrière, I. i Ancelin, M., Late-Onset Agoraphobia: General Population Incidence and Evidence for a Clinical Subtype. (*Agorafobija s kasnim početkom: Opća populacijska učestalost i dokazi za klinički podtip*), *American Journal of Psychiatry*, 170(7) 2013. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2013.12091235>

-Gerontologija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2013/2024. Pristupljeno 27.11.2024.: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/gerontologija>

United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2022. World Population Prospects 2022: Summary of Results. https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/wpp2022_summary_of_results.pdf

Organization for Economic Co-operation and Development (OECD). (2017). Pensions at a Glance 2017: (*Mirovine ukratko 2017.*), OECD and G20 Indicators. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/pension_glance-2017-en

Committee on the Mental Health Workforce for Geriatric Populations; Board on Health Care Services; Institute of Medicine. The mental health and substance use workforce for older adults: In whose hands? (*Radna snaga za mentalno zdravlje i korištenje droga za starije odrasle osobe: u čijim rukama?*) The National Academies, 2012. Press. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK201410/>

**BRIGA O STARIJIM LICIMA U SISTEMU SOCIJALNE ZAŠTITE
REPUBLIKE SRBIJE, SA POSEBNIM AKCENTOM NA NOVI PAZAR****Apstrakt**

Briga o starijim licima u savremenom društvu je izuzetno važna tema. U ovom radu želimo ukazati na problematiku tog tipa sagledavajući je kroz teoriju i praksu zvaničnih institucija Republike Srbije. Sa starenjem populacije, sve više se postavlja pitanje kako obezbijediti dostojanstven život starijim osobama. To uključuje pristup zdravstvenoj zaštiti, socijalnim uslugama, kao i prilagođavanje infrastrukture kako bi se olakšao njihov svakodnevni život. U mnogim zemljama postoje programi i inicijative koje se fokusiraju na poboljšanje kvaliteta života starijih, kao što su gerontološki centri, besplatni ili subvencionisani zdravstveni pregledi, kao i podrška u obliku različitih servisa koji pomažu starijim osobama da ostanu aktivne i uključene u zajednicu. Takođe, važno je podići svijest o značaju poštovanja i vrjednovanja starijih, kao i njihovog iskustva i znanja. Kroz različite obrazovne kampanje i programe, može se doprinijeti smanjenju predrasuda i stereotipa o starijim osobama. Produženje životnog vijeka određuje položaj starih osoba u savremenom društvu. Stoga problemi starosti postaju značajna društvena pojava koja zaokuplja naučnu i stručnu pažnju gerontologa, gerijatarata, sociologa, socijalnih radnika, kriminologa, psihologa i dr. U konačnici, briga o starijim licima zahtijeva zajednički pristup društva, vlada, nevladinih organizacija i porodica kako bi se obezbedilo da stariji uživaju u kvalitetnom životu.

Ključne riječi: Starija lica; socijalna zaštita; gerontološki centri; institucionalna zaštita; socijalizacija;

Abstract

Caring for the elderly in modern society is an extremely important topic. In this paper, we would like to point out the problem of this type, looking at it through the theory and practice of the official institutions of the Republic of Serbia. With the aging of the population, the question of how to provide a dignified life for the elderly is increasingly being asked. This includes access to health care, social services, as well as adapting infrastructure to facilitate their daily lives. In many countries, there are programs and initiatives that focus on improving the quality of life of the elderly, such as gerontological centers, free or subsidized health examinations, and support in the form of various services that help the elderly stay active and involved in the community. It is also important to raise awareness of the importance of respecting and valuing the elderly, as well as their experience and knowledge. Through various educational campaigns and programs, one can contribute to the reduction of prejudices and stereotypes about the elderly. Extending life expectancy determines the position of old people in modern society. Therefore, the problems of old age become a significant social phenomenon that attracts the scientific and professional attention of gerontologists, geriatricians, sociologists, social workers, criminologists, psychologists, etc. Ultimately, caring for the elderly requires a joint approach by society, governments, non-governmental organizations and families to ensure that the elderly enjoy a quality life.

Key words: Elderly persons; social protection; gerontological centers; institutional protection; socialization;

Uvod

Briga o starim licima u Srbiji je izuzetno važna tema koja se tiče ne samo socijalne pravde, već i moralne odgovornosti društva prema najstarijim članovima zajednice. U posljednjih nekoliko decenija, s obzirom na demografske promjene, broj starijih osoba u Srbiji je u konstantnom porastu, što postavlja dodatne izazove pred sistem socijalne zaštite. Ovdje ukazujemo na ključne aspekte brige o starim licima u Srbiji: Prvo, kada je riječ o sistemu socijalne zaštite - država je u obavezi da obezbijedi adekvatnu podršku starijim osobama kroz različite oblike socijalne zaštite, uključujući penzije, socijalne pomoći, kao i usluge gerontoloških centara. Drugo, sasvim je normalno da kada je u pitanju zdravstvena zaštita - stariji ljudi imaju specifične zdravstvene potrebe, stoga je važno da zdravstveni sistem bude prilagođen tim potrebama, uključujući redovne preglede, medicinsku njegu i rehabilitaciju. Treće, danas sve više se susrećemo sa problematikom socijalne neuključenosti - mnogi stariji ljudi se suočavaju sa usamljenošću i izolacijom. Zato programi koji podstiču socijalnu interakciju, kao što su klubovi za starije, mogu značajno poboljšati kvalitet njihovog života. Četvrto, bitnu kariku u prevazilaženju problema predstavlja porodična podrška - porodice igraju ključnu ulogu u brizi o starijim članovima. Međutim, često se suočavaju s izazovima u pogledu vremena i resursa, što može otežati pružanje adekvatne njege. Peto, možda jedna od najbitnijih aktivnosti u vezi sa brigom o starijima jeste edukacija i visoka svijest - važno je povećati svijest o potrebama starijih osoba i edukovati društvo o tome kako da se adekvatno brine o njima, kao i da ih ne stigmatizuje.

Dakle, sve u svemu, radi se o veoma važnoj i aktuelnoj temi jer starenje značajno mijenja život pojedinca i život njegove porodice, ali s druge strane značajno utiče i na cijeli ekonomski i socijalni sistem u državi. Starije osobe spadaju među najosetljivije i najranjivije grupe koje zahtijevaju dužnu pažnju, između ostalog i zbog činjenice da se povećava udio populacije sa raznim hroničnim oboljenjima. Kvalitet života starijih podjednako je važna oblast za djelovanje i fokus kako njih samih, tako i generacija koje aktuelno odlučuju, kreiraju politike i sisteme zaštite ovog dijela populacije.

1. Problemi i kvalitet života starijih osoba

Oblast socijalne zaštite je važna oblast u kojoj se pitanje starenja tretira na specifičan način. Socijalna zaštita starijih ogleda se u ostvarivanju prava na novčana i/ili naturalna davanja, u primjeni mjera (porodično pravne i zaštite od nasilja) i u korišćenju usluga (usluge smještaja i usluge koje se pružaju u neposrednom životnom okruženju). Zakon o socijalnoj zaštiti je utvrdio ciljeve koje treba ostvarivati u brizi o starijima: obezbijediti minimalnu materijalnu sigurnost, osigurati dostupnost usluga socijalne zaštite, podsticati socijalno uključivanje, podržavati i promovisati reafirmaciju porodične solidarnosti. ("Sl. glasnik RS", br. 42/2013, 89/2018 i 73/2019)

Strateški politički karakter brige o starijima proizilazi iz više dokumenata usvojenih na nivou Vlade Republike Srbije. Srbija se nalazi među deset država sa „najstarijom” populacijom na svijetu. Produženi životni vijek, skoro 78 godina za žene i 73 godine za muškarce, ali i stopa fertiliteta koja ne obezbjeđuje prostu reprodukciju porodice, najznačajnije su odrednice starenja srbijanske nacije. (Mujović, H. 2017). Kao odgovor na izazove starenja, predstavnici vlada iz cijelog svijeta su promovisali koncept “društva za sve generacije” usvajanjem Madridskog internacionalnog plana akcija za starenje (MIPPA) i regionalnih strategija (RIS). Na primjenu ovih dokumenata obavezala se i Republika Srbija. ("Sl. list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 2/97).

Starenje stanovništva je prirodan i pozitivan ishod razvoja svakog društva i kao takav mora se sagledavati u kontekstu društvene uključenosti, rodne jednakosti, ekonomske sigurnosti i

rješavanja problema siromaštva starijih. Poces depopulacije, koji je izražen u posljednjih 20 godina, progresivno napreduje. U 2023. godini, petina stanovnika je starija od 65 godina, a prvi put se dešava da je u Srbiji više starijih nego novorođenih. Starije osobe čine 15% korisnika socijalne zaštite, a uočavaju se rodne razlike u rizicima i u dostupnosti usluga socijalne zaštite. Najugroženiji su stariji u samačkim, a posebno u seoskim domaćinstvima. Usluge socijalne zaštite su dostupne za 1% starije populacije, dok potrebe za uslugama iskazuju 4% starijih.

Posljedice politika i mjera zaštite starijih su značajne i dalekosežne za sve oblasti društva. Nužno je da pitanja koja se tiču starenja stanovništva budu uvrštena u sve aspekte zakonodavstva i politike, kako bi se razvoj društva i ekonomija usklađivali sa demografskim promjenama. (Jovičić, K. (2014). Osnovni zadatak Zavoda u oblasti brige o starijima, jeste praćenje i una- prjeđivanje socijalne zaštite, pružanje podrške pružiocima usluga, podsticanje razvoja novih oblika podrške te promovisanje socijalnih inovacija kojima se unaprjeđuje zdravo i aktivno starenje.

Na strateškom nivou politike starenja u Srbiji, opredjeljenja i aktivnosti se mogu svrstati u tri oblasti: prilagoditi sisteme socijalne zaštite kako bi se odgovorilo na demografske promjene i njihove društvene i ekonomske posljedice što znači da bi trebalo povećavati broj korisnika i uvoditi nove usluge prije svega u lokalnoj zajednici; ostvarivanjem prava i korištenjem mjera trebalo bi unaprjeđivati kvalitet života u svim starosnim dobima, što podrazumijeva veću dostupnost usluga kao i da bi zdravstvenu zaštitu trebalo integrisati sa socijalnim uslugama; takođe bi trebalo organizirati i pružati podršku porodicama koje njeguju starije osobe, te promovirati međugeneracijsku i unutar generacijsku solidarnost. Glavni izazovi koji su se pojavili pred društvima koja stare su, prije svega, podrška porodici koja njeguje svoje starije članove i dugotrajna zaštita.

2. Položaj starije populacije u pravnom sistemu Srbije

Kada je riječ o pravnom sistemu Srbije, treba reći da u osnovi zaštite starijih osoba stoje ustavne garancije i određena zakonska rješenja. Ustav Srbije proklamuje da svako ima pravo na zaštitu svog fizičkog i psihičkog zdravlja (Satarić 2015: 30–36, Vidi čl. 21. Ustava RS).

Saglasno osnovnim propisima u zdravstvenom zakonodavstvu Srbije, a prije svega iz oblasti zdravstvene zaštite i zdravstvenog osiguranja, populacija starih osoba uživa posebnu zaštitu kada su to osobe starije od 65 godina, što je izričita zakonska formulacija (ZZO 2023: čl. 11, st. 2, tač. 4; Zakon o zdravstvenom osiguranju iz 2019. godine [ZZO] 2023: čl. 11, st. 1, tač. 24). U tom pogledu, pravo Srbije je osobeno, budući da većina inostranih zakona za odrasle ne specifikuje starosne granice, već se svaka osoba posmatra za sebe u konkretnim životnim uslovima i okolnostima. Dio pozitivnog zdravstvenog zakonodavstva Srbije predstavlja i društvena briga za zdravlje svih pojedinaca i grupa kojom su obuhvaćene i osobe starije od 65 godina života. Njome se obezbjeđuje zdravstvena zaštita „grupacijama stanovništva koje su izložene povećanom riziku boljevanja, zdravstvene zaštite u vezi sa sprečavanjem, suzbijanjem, ranim otkrivanjem i liječenjem bolesti i stanja od većeg javno zdravstvenog značaja”. Obezbuđuje se i zdravstvena zaštita socijalno ugroženog stanovništva, pod jednakim uslovima na teritoriji cijele Srbije. Principi sadržani u Zakonu o zdravstvenoj zaštiti, odnose se na pristup zdravstvenim službama, pravičnost, sveobuhvatnost, kontinuitet u tretmanu lica, kvalitet usluga i efikasnost rada u zdravstvu (ZZO 2023: čl. 19–24). Zakon naročito potencira načelo poštovanja ljudskih prava i vrijednosti u zdravstvenoj zaštiti (ZZO2023: čl. 20). Ostvarenje ovog načela podrazumijeva obezbjeđivanje najvišeg mogućeg standarda ljudskih prava i vrijednosti u pružanju zdravstvene zaštite, prije svega, prava na život, nepovrjedivost fizičkog i psihičkog integriteta i neprikosnovenost ljudskog dostojanstva, obezbjeđivanje ravnopravnosti polova i rodnu ravnopravnost, uvažavanje moralnih, kulturnih, religijskih i

filozofskih ubjeđenja građana, kao i zabranu kloniranja ljudskih bića. Stari imaju pravo na najviši mogući standard zdravlja i zdravstvene zaštite.

Propisi iz zdravstvenog osiguranja su u svemu usklađeni i takođe upućuju na poseban status starijih od 65 godina života, kao osiguranih lica kojima se obezbjeđuju prava iz obaveznog zdravstvenog osiguranja. Na isti način se u određenim slučajevima štite korisnici penzije koji su pravo na penziju ostvarili u skladu sa propisima o penzijskom i invalidskom osiguranju (ZZO 2023: čl. 11, st. 1, tač. 24 i čl.16).

Značajne za oblast zaštite zdravlja su i odredbe Zakona o javnom zdravlju (2016: čl. 2), koje su između ostalog usmjerene na osjetljive društvene grupe u dostizanju zdravlja u javnozdravstvenim politikama, što znači usmjerenost na socijalno-ekonomske determinante zdravlja i smanjenje nejednakosti u zdravlju. Propis koji je opšteg karaktera i primjenjuje se jednako na populaciju starih u oblasti zdravlja jeste i Zakon o pravima pacijenata, iz 2013. godine. Odredbe ovog Zakona oblikovane su po uzoru na inostrane modele i Evropsku povelju o pravima pacijenata. Za status starih osoba od značaja su rješenja Zakona o socijalnoj zaštiti iz 2011. godine (2022: čl. 41, 59 i 60), koji sadrži upućujuću odredbu o zdravstvenoj zaštiti u domovima za smještaj starih osoba i drugih korisnika, pri čemu se bliže propisuje poštovanje važećih standarda zaštite i njege, kao i pružanje usluga u okvirima socijalno-zdravstvenih ustanova.

3. Teškoće u zaštiti prava u vezi sa zdravljem

Pripadnici starije populacije kao korisnici usluga zdravstvene zaštite i njege u praksi mogu imati različita iskustva u pogledu vrsta i obima usluga, kvaliteta njege, kao i u odnosu na ishod tretmana. Poznato je da su starije osobe veoma podložne zlostavljanju, uključujući i situacije do kojih dolazi u pružanju usluga dugotrajne njege, a Svjetska zdravstvena organizacija procjenjuje da najmanje četiri miliona starijih osoba doživi zlostavljanje u evropskom regionu, svake godine (The Right of older persons to dignity and autonomy in care 2018). Navodi se sudski predmet vođen u vezi sa gerijatrijskom medicinskom sestrom koja je otpuštena jer je pokrenula krivični postupak protiv svog poslodavca navodeći nedostatke u pruženoj njezi. Evropski sud za ljudska prava je prepoznao ovaj problem i iznio stav da je „u društvima sa sve većim dijelom starije populacije kojoj se pružaju različiti vidovi institucionalne njege i staranja, a uzimajući u obzir posebnu ranjivost pacijenata koji često nisu u poziciji da samoinicijativno skrenu pažnju na nedostatke u pružanju njege, širenje informacija o kvalitetu ili nedostacima takve njege od vitalnog je značaja u cilju prevencije zlostavljanja” (European Court of Human Rights Court (Fifth Section) –Judgment (Merits and Just Satisfaction) – CASE OF HEINISCH v. GERMANY 2021). Praksa pokazuje da u dijelu pravne zaštite putem nacionalnih mehanizama starije osobe nailaze na poteškoće, kao što su nedostatak potrebe zastupanja i protežiranje kada su u pitanju liste čekanja i duge procedure za koje po pravilu nisu spremni. Takođe, mnoge administrativne zahtjeve doživljavaju kao prepreke. Prethodno navedeno otežava položaj starih osoba u ostvarivanju zdravstvenih usluga i u suprotnosti je sa odredbama zakona. Naime, Zakonom se izričito propisuje postupak istrage o žalbama pacijenata. Cilj žalbene procedure je da:

- 1) pruži pacijentima informacije o postupku i njihovim pravima;
- 2) ponudi pomoć u pismenom podnošenju žalbe;
- 3) posreduje između pacijenta i ustanove zdravstvene zaštite u nastojanju da se slučaj riješi (Cernus 2013). U pravu Srbije usvojeno je rješenje prema kome pacijent onda kad „smatra da mu je uskraćeno pravo na zdravstvenu zaštitu, ili da mu je postupkom zdravstvenog radnika uskraćeno neko od prava u oblasti zdravstvene zaštite, ima pravo da podnese prigovor

zdravstvenom radniku koji rukovodi procesom rada ili direktoru zdravstvene ustanove (privatne prakse) ili savjetniku za zaštitu prava pacijenata” (Zakon o pravima pacijenata iz 2013.godine 2019: čl. 30). Drugi oblik pravne zaštite predstavlja pravo pacijenta na naknadu nastale štete. Naime, „pacijent koji zbog stručne greške zdravstvenog radnika u ostvarivanju zdravstvene zaštite pretrpi štetu na svom tijelu, ili se stručnom greškom prouzrokuje pogoršanje njegovog zdravstvenog stanja, ima pravo na naknadu štete prema opštim pravilima o odgovornosti za štetu. Pravo na naknadu štete ne može se unaprijed isključiti ili ograničiti” (ZPP 2019: čl. 31).

4. Crveni krst Srbije - Program brige o starijima

Prvi popis stanovništva obavljen je u Sjevernoj Americi 1665. Godine, a moderni 1801. u Engleskoj, kada je određeno da će se obavljati svakih 10 godina. Ovaj metod i danas se koristi u cijelom svijetu pa tako i kod nas. (Milosavljević, 1999.)

Prema podacima popisa iz 2011. godine, udio starijih od 65 godina u ukupnoj populaciji Srbije je 17,4%, dok je udio stanovnika preko 80 godina 3,5%. Proces demografskog starenja će se intenzivirati, tako da prema demografskim projekcijama Republičkog zavoda za statistiku broj starijih od 65 godina u Srbiji do 2030. godine iznosiće više od 21%, dok će broj 'starih starijih', onih preko 80 godina, porasti na 5%. Iz tih razloga Crveni krst Srbije razvio je niz programa za starije osobe koji su u skladu sa njihovim potrebama. (<https://www.redcross.org.rs/>)

Vodeći računa o tome da stariji nisu homogena grupa važeći programi sadrže komponentu usluga i pomoći, ali i komponentu zagovaranja promjena javnih politika u skladu sa starenjem stanovništva. Važan segment je i motivisanje starijih da postanu volonteri i time nam pomognu u jačanje pozitivne slike o starenju i starijima kao aktivnim članovima zajednice, koji doprinose razvoju društva. Važan segment rada su istraživanja koja imaju za cilj prikupljanje podataka o položaju starijih, koji se kasnije koriste za zagovaranje poboljšanja stanja. “Socijalna uključenost starijih osoba (65+) u Srbiji“ predstavlja rezultate istraživanja koje je realizovano u okviru trogodišnjeg regionalnog projekta „Inicijativa za socijalno uključivanje starijih osoba (TASIOP)“. Projekat se realizovao uz finansijsku podršku Evropske unije, Austrijske razvojne agencije i Austrijskog Crvenog krsta u pet zemalja Zapadnog Balkana (Srbija, Bosna i Hercegovina, Makedonija, Crna Gora i Albanija). Projektom je koordinirao Crveni krst Srbije. Cilj projekta je jačanje kapaciteta organizacija civilnog društva i motivisanje starijih za veće uključivanje u sve sfere društva. (<https://www.redcross.org.rs/>)

Istraživanje o socijalnom uključivanju starijih osoba sačinjeno je na osnovu statističkih podataka iz zvaničnih evidencija, kao i dostupnih podataka, a u obzir su uzeti materijalni uslovi života, pristup resursima i uslugama, društvena participacija i socijalne mreže, slobodno vrijeme, životni stilovi, kultura i komunikacija, kvalitet života i subjektivno zadovoljstvo. Istraživanje o socijalnoj uključenosti starijih u Srbiji sprovedla je SeConS grupa za razvojnu inicijativu. Podaci pokazuju da stanovništvo Srbije spada među najstarije populacije globalno, sa prognozom daljeg intenzivnog starenja usljed niskog nataliteta, fertiliteta i emigracija mlađeg stanovništva. Slika o starijim ženama i muškarcima u Srbiji, različitim aspektima njihovog položaja i uslovima života govori da je njihov status relativno nepovoljan, u poređenju sa starijim osobama koje žive na području Evropske unije.

U Zakonu o Crvenom krstu Srbije, Nacionalnom društvu je, u skladu sa ciljevima Međunarodnog pokreta otvorena mogućnost da u saradnji sa socijalnim i zdravstvenim ustanovama i organizacijama civilnog društva, učestvuje u:

- Poboľšanju kvaliteta života i zaštiti starijih osoba;

- Ublažavanju siromaštva najugroženijih starijih osoba;
- Senzibilizaciji javnosti i samih starijih za problem diskriminacije, zanemarivanja i zlostavljanja starijih osoba;
- Promociji aktivnog starenja i motivisanju starijih za učestvovanje u javnom životu.

Cilj Programa brige o starijima Crvenog krsta Srbije je da pomogne starijim osobama da ostanu što duže u svom okruženju, smanjujući potrebu za raznim vidovima institucionalne pomoći, kao i da se motivišu na korišćenje svojih fizičkih i mentalnih potencijala. Korisnici Programa su lica starija od 65 godina koja nisu institucionalno zbrinuta, stariji sa veoma niskim nivoom socijalne sigurnosti, samačka staračka domaćinstva, korisnici narodnih kuhinja, stariji u stanju socijalne potrebe koji ne ostvaruju pomoć od drugih organizacija. Postoje četiri oblasti aktivnosti Crvenog krsta u ovom programu: Zdravstveno-preventivne aktivnosti; Pomoć u kući; Psihosocijalna podrška; Klupske aktivnosti. (<https://www.redcross.org.rs/>)

Program se realizuje kroz rad velikog broja volontera Crvenog krsta, među kojima ima najviše samih starijih osoba. Prosječan volonter u ovom programu je žena starija od 55 godina. Volonteri prolaze kroz redovne edukacije koje ih osposobljavaju za rad sa starijima, uče osnovne vještine prije svega komunikacije sa starijim osobama, osnovne vještine njega, ali dobijaju znanje za zastupanje starijih osoba, javno zagovaranje i komunikaciju sa najvažnijim činiocima u zajednici. U okviru ovog Programa postoje i tradicionalne aktivnosti kao što su «Radni vikend na selu» i «Sunčana jesen života» i dr. Ovim aktivnostima usmjerenim na selo pokušava se podignuti kvalitet života starijih na selu i približiti usluge socijalne i zdravstvene zaštite ovom dijelu stanovništva. Važna komponenta ovog projekta je učešće lokalne zajednice i razvijanje solidarnosti, što dovodi do jačanja kohezije društva. Važni datumi, u vezi sa ovom problematikom su: 15. jun / Međunarodni dan borbe protiv zlostavljanja starijih; 1. oktobar / Međunarodni dan starijih osoba; Oktobar / Mjesec posvećen starijim osobama.

5. Gerontološki centri

Gerontološki centri su institucije koje pružaju različite usluge i podršku starijim osobama. Njihova osnovna svrha je da poboljšaju kvalitet života starijih ljudi kroz različite programe, kao što su zdravstvena njega, socijalna podrška, rehabilitacija, kao i aktivnosti koje podstiču socijalizaciju i aktivno starenje. U ovim centrima se često nude i obrazovni programi, fizičke aktivnosti, kao i kulturne i rekreativne aktivnosti koje pomažu starijim osobama da ostanu aktivne i uključene u zajednicu.

Gerontološki centri su institucije koje pružaju različite usluge i podršku starijim osobama. Njihova delatnost obuhvata šest oblasti, i to:

1. Zdravstvena zaštita: Pružanje medicinskih usluga, kao što su redovni pregledi, terapije i pomoć u liječenju hroničnih bolesti.
2. Socijalna podrška: Organiziranje različitih programa i aktivnosti koje pomažu starijim osobama da se socijalizuju i ostanu aktivne u zajednici.
3. Psihološka pomoć: Pružanje podrške u mentalnom zdravlju, kao što su terapije i grupni rad za prevazilaženje emocionalnih problema.
4. Obrazovanje i srodne aktivnosti: Organizovanje obrazovnih radionica, hobija i fizičkih aktivnosti kako bi se podstakla aktivnost i angažovanost.

5. Pomoć u svakodnevnom životu: Pružanje pomoći u obavljanju svakodnevnih aktivnosti, kao što su kupovina, ishrana i lična higijena.

6. Savjetovanje i informisanje: Pružanje informacija o pravima, dostupnim uslugama i resursima koji su na raspolaganju starijim osobama.

Slobodno se može reći da Gerontološki centri igraju ključnu ulogu u unaprjeđenju kvaliteta života starijih osoba i pomažu im da ostanu što duže samostalni i aktivni.

5.1. Gerontološki centar Novi Pazar

Opšti cilj ovog projekta je rešavanje problematike trajnog zbrinjavanja starih osoba kojima je neophodan institucionalni smeštaj u gradu Novom Pazaru i susjednim opštinama.

Domsko odjeljenje za odrasle i starije "Novi Pazar" je ustanova socijalne zaštite koja je namijenjena socijalno-zdravstvenoj zaštiti starih lica, sa očuvanim psiho-fizičkim sposobnostima. U Novom Pazaru, prema statistici, ima oko 12.000 osoba starijih od 65 godina, što čini oko 11% ukupne populacije. Socijalna zaštita starih lica je kompleksan problem svakog društva. Kao rezultat prepoznavanja takvog problema, u Novom Pazaru je, u cilju kvalitetne socijalizacije najstarijih članova zajednice, izgrađen Dom za stare. Ukupna površina doma iznosi 3.222 m², a kapacitet je 80 mjesta. Dom je izgrađen na inicijativu Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike, Grada Novog Pazara i Centra za socijalni rad. Sredstva su obezbijedili Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike i Grad Novi Pazar.

Dom se nalazi u naselju Eroziya, udaljen od gradske gužve i buke, okružen zelenilom tako da naši korisnici mogu svoje slobodno vrijeme iskoristiti za rekreaciju ili društvene igre. Takođe, dom pruža sve uslove za normalan život i sve je funkcionalno, prijatno i namijenjeno svakodnevnim aktivnostima. Organizovane su sadnje baštenskog cvijeća i druge kreativne aktivnosti u prirodi, proslave rođendana, godišnjica i drugih značajnih datuma, druženje uz zabavne igre kao što su šah, domine, karte i drugo, čitanje knjiga, druženje sa djecom u saradnji sa lokalnim vrtićima, zabava uz prisustvo animatora kao i drugih aktivnosti po želji i izboru, sa osvrtom na individualne afinitete korisnika u zavisnosti od starosne dobi i intelektualnog nivoa, redovni izleti do značajnih kulturoloških lokacija u i van grada, sa obezbijeđenim grupnim prevozom. Sa početkom rada doma biće obezbijeđen stalni stručni i medicinski nadzor ljekara, sestara i negovateljica. Takođe u narednom periodu ce se raditi na informisanju građana i potencijalnih korisnika o uslovima boravka i uslugama koje pruža ova ustanova. Isto tako predviđeno je umrežavanje socijalnih aktera na rešavanju problema smeštaja starih osoba, prevencija smeštaja kroz edukativno delovanje i podizanje svijesti javnosti o problemima starih osoba.

5.1.2 Osnovni program rada centara

Domsko odjeljenje za smeštaj odraslih i starih lica "Novi Pazar", pri Centru za socijalni rad Novi Pazar, pruža usluge smještaja odraslim i starijim licima, I, II, III i IV stepena podrške, čije potrebe za njegom i materijalnom sigurnošću prevazilaze mogućnost porodice. Usluga smještaja mora biti u skladu sa potrebama i u najboljem interesu korisnika. Ova usluga je namijenjena trajnom zbrinjavanju odraslih i starih lica. Korisnici su osobe koje su nezavisne, poluzavisne i zavisne. Posjete rodbine i prijatelja, kao i izlasci, nisu ograničeni. U Domu se obezbjeđuje stanovanje, ishrana, njega, zdravstvena zaštita, kulturno-zabavne, rekreativne i druge aktivnosti i usluge socijalnog rada. Organizuju se proslave jubileja i praznika korisnika, muzički programi, posjete pozorištu, muzejima, galerijama, gostovanje umjetnika, izleti, sportska takmičenja, predavanja i slične aktivnosti. Usluge domskog smještaja pružaju se

odraslim i starijim licima: sa navršenih 65 godina života, koja usled ograničenih sposobnosti imaju teškoće da žive samostalno, bez cjelodnevne podrške, njege ili nadzora; sa navršenih 26 godina života, koja usljed fizičkih, intelektualnih ili drugih teškoća imaju potrebu za intenzivnim i cjelodnevnom nadzorom, njegom i podrškom tokom 24 sata, a čije se potrebe trenutno ne mogu zadovoljiti u porodičnom okruženju ili kroz usluge u zajednici.

Pružanjem usluge smještaja, korisnici zaodovoljavaju osnovne životne potrebe kao što su potreba za obezbjeđivanjem ishrane u skladu sa razvojnim i zdravstvenim potrebama, potreba za oblačenjem, ličnom higijenom, potreba za kretanjem, socijalizacijom i dr. ali i potrebe vezane za razvijanje i očivanje potencijala. Usluga domskog smještaja se realizuje kroz osmišljene programe, u planiranim i ograničenim vremenskim periodima. Svim korisnicima će biti obezbijeđena kvalitetna usluga, što pružalac usluge obezbjeđuje svojim kapacitetima kako u pogledu prostora tako i u pogledu broja zaposlenih koji će realizirati sve programske aktivnosti u skladu sa potrebama korisnika i utvrđenim stepenom podrške.

Trenutno u "Domskom odjeljenju za smještaj odraslih i starih lica Novi Pazar" zapošljeno je i angažovano ukupno 35 radnika i to:

- Rukovodilac Domskeg odjeljenja – 1 izvršilac
- Socijalni radnik – 1 izvršilac
- Pravnik – 2 izvršioca
- Radni terapeut – 2 izvršioca
- Finansijsko-administrativni radnik – 1 izvršilac
- Njegovateljica – 9 izvršioca
- Kuharica – 1 izvršilac
- Pomoćna kuharica – 1 izvršilac
- Servirka – 1 izvršilac
- Spremačica – 2 izvršioca
- Krojač – 1 izvršilac
- Domar – 2 izvršilac
- Portir – 1 izvršilac
- Frizer – 1 izvršilac

Zbog nemogućnosti poslovanja i normalnog funkcionisanja Ustanove sa ovim brojem radnika, a radi bezbjednosti korisnika, angažovano je i devet (9) radnika na Privremeno-povremenim poslovima koji obavljaju razne vrste poslova prema potrebi.

U cilju zadovoljavanja potreba korisnika, tokom pružanja usluge smještaja, u Ustanovi se realizuju brojne aktivnosti usmjerene ka zadovoljavanju osnovnih životnih potreba i osiguranju bezbjednog i prijatnog okruženja. Ove aktivnosti su usmjerene ka zadovoljavanju osnovnih životnih potreba i osiguranju bezbjednog i prijatnog okruženja, i u skladu sa procjenom potreba korisnika i obuhvataju:

- Obezbeđivanje ishrane u skladu s razvojnim i zdravstvenim potrebama korisnika
- Pomoć pri oblačenju i presvlačenju,

- Pomoć pri hranjenju ,
- Pomoć u održavanju lične higijene,
- Pomoć pri kretanju,
- Pomoć pri obavljanju fizioloških potreba,
- Davanje propisane terapije,
- Saniranje i njega manjih povreda,
- Kontrola vitalnih funkcija pritisak, temperatura, nivo šećera u krvi, unošenje i izbacivanje tečnosti i sl.),
- Nabavka odjeće i obuće primjerene uzrastu i vremenskim prilikama,
- Obezbeđivanje prikladne dekoracije koja odražava individualne ukuse i želje korisnika,
- Obezbeđivanje dovoljno prostora i opreme koji korisniku omogućavaju privatnost.

Aktivnosti usmjerene ka razvijanju i očuvanju potencijala korisnika, realizuju se u skladu sa svrhom smještaja, karakteristikama korisničke grupe, kapacitetima korisnika, individualnim planom, i, u skladu sa procjenom potreba korisnika obuhvataju pojedinačne i grupne pristupe radi:

- Podrške u izgradnji i održavanju pozitivnih odnosa sa drugim licima u okruženju,
- Organizovanju radno-okupacionih i edukativnih aktivnosti koje podstiču sticanje novih znanja i vještina,
- Podrške u održavanju kontakta sa biološkom porodicom i drugim licima značajnim za korisnika,
- Organizovanje slobodnog vremena u skladu sa potrebama i interesovanjima korisnika,
- Organizovanje kulturno-zabavnih sadržaja u skladu sa interesovanjima, željama i sposobnostima korisnika u ustanovi i izvan nje,
- Razvoj vještina za prepoznavanje i rješavanje problema,
- Razvoj komunikacionih vještina,
- Razvoj vještina za samozaštitu,
- Pomoć u učvršćivanju stečenih znanja i vještina,
- Aktivnosti pravne podrške.

Aktivnosti pravne podrške i usmjeravanja u skladu sa procjenom potreba korisnika, obuhvataju:

- Utvrđivanje identiteta korisnika,
- Iniciranje utvrđivanja i rješavanja građansko-pravnog statusa korisnika,
- Druge poslove pravne podrške i usmjeravanja , u skladu sa posebnim propisima.

5.1.3 Opis i metodologija procjene potreba korisnika centra

Procjena potreba i stanja korisnika se vrši uglavnom prilikom prijema korisnika i u prvih nedjelju dana nakon prijema, eventualno i tokom prvog mjeseca boravka korisnika u Domu za teže slučajeve.

Metode i tehnike procjene koje se koriste su:

- analiza dokumentacije;
- intervju sa korisnikom isrođnicima;
- opservacija ponašanja korisnika. Prijemnu procjenu obavljaju socijalni radnik, koji pregleda dokumentaciju i priprema predmet za Komisiju, i ljekar, koji pregleda dio dokumentacije koji se odnosi na zdravstveni status korisnika (da ne boluje od zaraznih bolesti, od plućnih bolesti i da nije neuropsihijatrijski obolio). Ukoliko je korisnik

dolazio da se prethodno upozna sa ustanovom, onda se i podaci iz ovog razgovora uključuju u procjenu.

Na osnovu ovih podataka donosi se odluka o prijemu, kategoriji korisnika, određuje smještaj i obavještava nadležni organ starateljstva. Nakon prijema korisnika prati se funkcionisanje korisnika u novom okruženju, i u ovom periodu posebno se posmatra – da li korisnik samostalno dolazi u trpezariju, ide kod ljekara, da li se prilagodio, koje sposobnosti su očuvane, da li korisnik održava kontakte sa srodnicima, da li se druži sa drugim korisnicima?

Ukoliko primijete pojačanu uznemirenost korisnika, poklanjaju mu više pažnje. Period privikavanja korisnika na ustanovu po procjeni zaposlenih je 2-3 meseca, i u tom periodu su kontakti sa korisnicima češći.

5.1.4 Aktivnosti u centru

Centar za socijalni rad, Gerontološki centar, i Dom zdravlja sprovode zajedničke akcije kako bi uljepšali boravak starim licima koja borave u centru. Povodom Međunarodnog dana starijih osoba, prema izjavama osoblja u Gerontološkom centru Novi Pazar priređuju se razne manifestacije, npr: „Prvog oktobra 2024. posjetili su nas Volonteri NP, gdje je naš izvođač Ljuca zabavljao i uveselio naše korisnike, Svakodnevno imamo naše radionice u formi kućnog bioskopa, sekcije pjevanja. Danas su nam ovdje kolege iz ZZJZNP i Medicinske škole”, kazao je Enver Daca, direktor Gerontološkog centra.

Učenici srednje medicinske škole “Dva heroja” prigodnim poklonima i pažnjom uljepšali su dan šticećenicima Gerontološkog centra.

“Dan 1. oktobar obilježava se kao Međunarodni dan starih ljudi. Medicinska škola odlučila je da njeni učenici ovaj dan provedu što duže i ljepše sa starijim osobama. Donijeli smo im poklone i danas ćemo im mjeriti krvni pritisak i šećer u krvi”, kazala je učenica Medicinske škole Amina Jašarević.

Međunarodni dan starijih osoba proglasila je Generalna skupština Ujedinjenih nacija 14. decembra 1990. godine Rezolucijom 45/106, da bi se naglasila važnost osiguravanja životne sredine koja se može prilagoditi potrebama i sposobnostima stanovnika treće dobi.

5.1.5 Socijalizacija i njena uloga u gerontološkom centru Novi Pazar

Socijalizacija je jedan od najbitnijih faktora za kvalitetan život u domu za stara lica. Ponekad, kada ostare, ljudi se mogu naći u situaciji da im treba adekvatna i profesionalna njega. Upravo tada se mnogi odlučuju za život u domu za stare, gdje će imati stručnu, medicinsku pomoć i svu potrebnu pažnju. Oni koji su do skoro bili nezavisni, a bolest ih je u tome omela mogu veoma teško podnijeti period adaptacije. Bez obzira na situaciju, istraživanje nam pokazuje da nedostatak socijalne podrške može negativno uticati na ukupni kvalitet osobe koja živi u domu za stara lica.

5.1.6 Socijalizacija i njene psihološke prednosti

Promjene u našim životima mogu da utiču na kvalitet života. Ljudi koji su imali i prije prelaska u starački dom niži ukupni kvalitet života imaju tendenciju da imaju učestale probleme sa depresijom, anksioznošću i tugom, kao i poromećaj kod hroničnih bolesti. U domu za stare tim ljekara i medicinskih sestara postaraju se da prelazak u novi životni prostor protekne što bezbolnije, za sve članove porodice. Socijalizacija u domu za stare je proces kojim učimo korisnike da postanu članovi jedne nove velike porodice, koja je tu da im olakša dalji život u svakom smislu.

Potrebne aktivnosti mogu da doprinesu boljoj ukupnoj zdravstvenoj situaciji korisnika i one podrazumijevaju:

- Otvorenu trpezariju gdje svi jedu i družu se,
- Biblioteku,
- Vježbanje i fizikalnu terapiju,
- Priredbe i koncerte,
- Proslave i društvena okupljanja.

Za neke korisnike staračkog doma izolacija može negativno uticati kako na prilagođavanje, tako i na osnovne bolesti i stanja, posebno kada je u pitanju depresija i drugi mentalni poremećaji.

Socijalizacija u starčkom domu obuhvata razne dimenzije i nivoe zdravlja. Tako na primjer, nivo „kondicionog zdravlja“ se ne podudara sa stvarnim zdravstvenim stanjem osobe. Jedna osoba može da bude zdrava, ali ne nužno i odličnog stanja. S druge strane, možda pronađete osobu sa veoma lošim zdravstvenim stanjem a kod koje ima visok stepen „kondicionog zdravlja“. U medicini postoje šest dimenzija zdravlja: emocionalno, intelektualno, fizičko, društveno, duhovno i stručno. Sve pojedinačne dimenzije komuniciraju međusobno. Kada njeđujemo i očuvamo svaku dimenziju zdravlja ponaosob, osoba je zadovoljnija sobom, ispunjenija, a samim tim se i bolje osjeća.

Socijalizacija pozitivno utiče na sve dimenzije zdravlja:

Emocionalno: Socijalna podrška, koju dobijaju korisnici staračkog doma doprinosi psihičkoj i fizičkoj kondiciji starijih osoba. Interakcija sa drugim korisnicima doma za stare, je jako važna zbog smanjenja stresa i prevazilaženja psiholoških problema kao što su depresija i anksioznost.

Intelektualno: Učestvovanje u društvenim aktivnostima kao što su društvene igre, hobi, rješavanje ukrštenica, čitanje knjiga... utiču na očuvanje mentalnih sposobnosti i vitalnosti, posebno kod osoba koje boluju od demencije i Alchajmerove bolesti.

Fizičko: Učestvovanje korisnika doma za stare u fizičkom zdravlju i aktivnosti kao što su hodanje, gimnastika, plivanje može pomoći u dugotrajnosti funkcionalne sposobnosti. Optimalna funkcionalna sposobnost je od suštinske važnosti. Fizička aktivnost izaziva oslobađanje endorfina, koji je „hormon sreće“ i pozitivno deluje na ublažavanje bolova, kao i brži oporavak od povreda. Fizikalana terapija uz nadzor fizioterapeuta doprinosi boljoj pokretljivosti i osposobljavanju ekstremiteta.

Društveno: Kada korisnici staračkog doma komuniciraju sa drugim korisnicima tokom društvenih aktivnosti, nove veze i odnosi se formiraju. Veze među ljudima su temelj zdrave zajednice i života u njoj.

Duhovno: Socijalizacija u aktivnostima staračkog doma, pomaže da se osigura da korisnik doma nastavi da živi kao što je živio i ranije, da zadrži svoju vjeru i uvjerenja. Uz poštovanje različitosti, svi u domu su jedna velika porodica.

Stručno: Ponekad, osobe kada odu u penziju dožive šok zbog prestanka bavljenja svojom profesijom. Čak i kada napuste profesiju, strast je i dalje tu.

Korisnik koji je npr. bio frizer ili berberin, moći će da sređuje one stanovnike doma koji nisu u stanju da se sami o sebi brinu. Međutim, bez obzira na profesiju korisnika, treba uključiti svakoga u društveni život u skladu sa zanimanjem koje je obavljao prije dolaska u dom.

6. Prilagođavanje svakom korisniku ponaosob

Poznato je da stare osobe imaju želju da ostanu nezavisne i žive u svojim domovima što je moguće duže. Međutim, ponekad staratelji i članovi porodice nisu u stanju da obezbijede optimalan kvalitet života svojih najmilijih. Iz tih razloga, važno je razmisliti o prelasku u starački dom. Prelazak u dom, treba posmatrati kao mogućnosti za ponovno uključivanje u život i stvaranje novih odnosa. Život ne završava sa procesom starenja, umjesto toga, vrijeme je da se ljudi okrenu novim društvenim ulogama, koje mogu biti itekako lijepe i korisne.

7. Podstaknite ih da pronadu hobi

Bavljenje različitim hobijima kod starijih ljudi može imati izuzetno pozitivan učinak na njihovo mentalno i emocionalno zdravlje. Čini se da aktivno bavljenje hobijima stimulise mozak, pruža mogućnost za učenje novih vještina i razvijanje različitih interesovanja. Prvi korak u podsticanju hobija jeste identifikacija interesovanja i želja starijih ljudi putem razgovora. Upisivanje na kurseve i radionice prilagođene njihovim interesovanjima takođe može biti od velike pomoći. Organizovanje zajedničkih aktivnosti gdje stariji ljudi mogu zajedno učiti i istraživati može povećati njihovu motivaciju. Kroz ovakve inicijative, stariji ljudi imaju priliku da se povežu s vršnjacima i dijele svoja interesovanja. Davanje podrške i ohrabivanje od strane članova porodice i prijatelja može dodatno povoljno uticati na njihov entuzijazam. Bitno je pružiti im priliku da slobodno istražuju nove zanimacije bez straha od neuspjeha. Na ovaj način, oni ne samo da razvijaju nova interesovanja, već i aktivno učestvuju u životu zajednice, doprinoseći njenom širenju bogatstvom svojih iskustava i znanja.

8. Odvedite starije ljude u banje

Boravak u banjama donosi mnogobrojne prednosti starijim osobama, uključujući poboljšanje fizičkog zdravlja, opuštanje, i povećanu socijalnu interakciju, što može pozitivno uticati na njihov cjelokupni kvalitet života. Topla mineralna voda pomaže u smanjenju bolova i ukočenosti zglobova. Terapije u banjama kao što su masaže, hidroterapija i saune doprinose boljem cirkulaciji i opuštanju mišića. S druge strane, prirodni ambijent banja pruža idealno okruženje za šetnje i rekreaciju. Učešće u organizovanim aktivnostima unutar banje omogućava starijim ljudima da upoznaju nove prijatelje, razmijene iskustva i prošire svoje društvene mreže. Boravak u banjama pruža cjelokupan tretman tijela i duha, doprinoseći osjećaju zadovoljstva i smirenosti, što može značajno poboljšati mentalno zdravlje starijih osoba.

9. Fizička aktivnost i zajednički treninzi

Stariji ljudi često pronadu novi izvor energije i radosti kroz zajedničke fizičke aktivnosti. Kroz takve aktivnosti, oni unaprjeđuju svoje zdravlje i socijalne kontakte. Grupni treninzi poput joge, šetnji ili plesnih časova pružaju priliku za fizičku aktivnost i druženje, što dodatno motiviše starije ljude. Pored toga, ovi treninzi omogućavaju razvijanje osjećaja pripadnosti zajednici, što je od ključne važnosti za emocionalno blagostanje starijih ljudi.

Redovno učestvovanje u fizičkim aktivnostima može donijeti promjene u načinu života, povećavajući njihov optimizam i samopouzdanje. Na primer, istraživanja pokazuju da redovna fizička aktivnost može smanjiti rizik od hroničnih bolesti poput srčanih oboljenja, dijabetesa i osteoporoze. Takođe, fizička aktivnost poboljšava ravnotežu i koordinaciju, što može smanjiti rizik od padova, čestog problema među starijim osobama.

Osim zdravstvenih prednosti, zajednički treninzi pružaju priliku za međusobnu podršku i motivaciju. Stariji ljudi koji vježbaju u grupi često osjećaju veću odgovornost i manje su skloni da preskaču treninge, znajući da ih prijatelji očekuju. Takođe, instruktori koji vode ove grupne

aktivnosti često su obučeni da rade sa starijim populacijama, pružajući prilagođene vježbe koje odgovaraju njihovim sposobnostima i potrebama. Na kraju krajeva, kad se osjećaju bolje fizički, lakše im je da budu društveno aktivni i da uživaju u svakodnevnim aktivnostima. Angažovanje u fizičkim aktivnostima ne samo da poboljšava fizičko zdravlje, već i obogaćuje društveni život, pružajući starijim osobama priliku da se povežu sa drugima i stvore nova prijateljstva.

Briga o starim licima predstavlja jedan od ključnih izazova savremenog društva u državi Srbiji. S obzirom na demografske promjene i sve veći broj starijih osoba, nadležne institucije su shvatile da je neophodno osigurati im adekvatnu podršku i usluge koje će im omogućiti dostojanstven život. To uključuje unaprjeđenje zdravstvene zaštite, socijalnih usluga, kao i povećanje svijesti društva o potrebama starih ljudi. Takođe, važno je podsticati međugeneracijsku solidarnost i uključivanje starijih osoba u društvene aktivnosti. Samo zajedničkim naporima može se stvoriti okruženje koje će obezbijediti sigurnost, podršku i poštovanje za sve starije građane u državi i društvu. U samom zaključku ovoga rada možemo izdvojiti šest bitnih principa koji utiču na kvalitet i poboljšanje života starih lica, smještenih u specijalizovanim državnim ustanovama a to su:

Značaj socijalne podrške: Briga o starijim osobama je od suštinskog značaja za očuvanje njihovog dostojanstva i kvaliteta života. Socijalna podrška treba da obuhvati ne samo fizičku njegu, već i emocionalnu i psihološku podršku.

Izazovi u sistemu: Država Srbija se suočava sa brojnim izazovima u pružanju adekvatne brige za starije osobe, uključujući nedostatak resursa, obuke, kao i infrastrukture koja bi omogućila kvalitetnu njegu, ali postoje nastojanja u pravcu poboljšanja brige za stare.

Potrebna reforma: Neophodne su reforme u sistemu socijalne zaštite koje bi omogućile

bolje finansiranje, kao i razvoj programa koji će se fokusirati na prevenciju institucionalizacije starijih osoba i podršku njihovom zbrinjavanju u zajednici.

Uloga porodice i zajednice: Pored institucionalne brige, porodica i lokalne zajednice igraju

ključnu ulogu u brizi o starijim osobama. Važno je podsticati intergeneracijska povezivanja i volonterske inicijative koje mogu značajno poboljšati kvalitet života starijih.

Svijest i obrazovanje: Povećanje svijesti o potrebama starijih osoba i edukacija svih

članova društva o važnosti brige i poštovanja prema njima je od esencijalnog značaja.

Na kraju, briga o starim licima ne bi trebala biti samo zadatak države ili samo posebnih institucija, već i zajednička odgovornost i briga cjelokupnog društva, koja zahtijeva aktivno uključivanje svih segmenata zajednice kako bi se obezbedila bolja budućnost za starije sugrađane.

LITERATURA:

1. Jovičić, K. (2014). Osnovna pitanja zdravstvenih sistema u evropskim zemljama. In K. Jovičić(Ed.), Sistemi zdravstvene zaštite i zdravstvenog osiguranja – Upporednopravna analiza uevropskim zemljama (pp. 8–39). Beograd: Institut za uporedno pravo i Sindikat lekara ifarmaceuta Srbije – Gradska organizacija Beograda.
2. Milosavljević N. Starenje populacije-demografski aspekti starenja, Novi Sad: Medicinski fakultet: 1999.
3. Mujović, H. (2017). Aspekti medicinskog i procesnog prava u zaštiti korisnika usluga ustanovarezidencijalnog smeštaja. In M. Sjeničić & M. Marković (Eds.), Obezbeđivanje zdravstvenezaštite osobama sa mentalnim smetnjama u skladu sa ljudsko-pravnim standardima (pp.59–88). Beograd: Institut društvenih nauka i Udruženje pravnika za medicinsko i zdravstvenopravo Srbije – SUPRAM.
4. Obradović, M., Petrović, J., Obradović, M., Radovanović, M., Timotić, A., & Andelski Radičević,B. (2009). Korišćenje zdravstvene zaštite starih osoba u domu zdravlja. Zdravstvena zaštita,38(6), 65–73. <https://doi.org/10.5937/>
5. Ustav Republike Srbije, 2006.god, Beograd
6. ("Sl. list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 2/97.
7. Zakon o zdravstvenoj zaštiti "Sl. glasnik RS", br. 25/2019 i 92/2023 –
8. Zakon o zdravstvenom osiguranju, "Sl. glasnik RS", br. 25/2019 i 92/2023.
9. Zakon o javnom zdravlju, "Sl. glasnik RS", br. 15/2016.
10. Zakon o pravima pacijenata, "Sl. glasnik RS", br. 45/2013 i 25/2019.
11. Zakon o Crvenom krstu Srbije, "Sl. glasnik RS, br. 107/2005.
12. Vodič za nacionalnu implementaciju Madridskog internacionalnog plana akcije o starenju, UN, 2008. New York
13. [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-105777%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-105777%22])
14. Republički zavod za statistiku, <https://www.stat.gov.rs/>
15. Crveni krst Srbije - <https://www.redcross.org.rs/>
16. Arhiv Gerontološkog centra, Novi Pazar

REDOSLIJED ROĐENJA I PSIHOSOCIJALNE KARAKTERISTIKE

Apstrakt

Cilj provedenog istraživanja bio je ispitati razlike u perfekcionizmu, lokusu kontrole, prokrastinaciji, akademskom uspjehu te percepciji roditeljstva s obzirom na redoslijed rođenja. Istraživanje je provedeno 2020. godine na uzorku od 635 studenata preddiplomskih i diplomskih studija različitih sveučilišta. Korišten je nacrt između različitih obitelji, a sudionici su bili klasificirani kao jedinci, prvorođeni, srednjerođeni ili zadnjerođeni, sukladno njihovoj biološkoj poziciji redoslijeda rođenja. Pronađena je statistički značajna razlika u perfekcionizmu, maladaptivnom perfekcionizmu te prokrastinaciji s obzirom na redoslijed rođenja sudionika, pri čemu prvorođeni sudionici pokazuju značajno više razine perfekcionizma u odnosu na jedince, srednjerođene i zadnjerođene sudionike te više razine maladaptivnog perfekcionizma u usporedbi s jedincima i zadnjerođenim sudionicima. Srednjerođeni sudionici izvještavaju o značajno češćem prokrastiniranju u odnosu na prvorođene sudionike. Navedeni rezultati djelomično potkrepljuju nalaze prethodno provedenih istraživanja. Prema trenutnim saznanjima, dosad nije provedeno istraživanje koje je istovremeno proučavalo navedene pojave u kontekstu učinaka redoslijeda rođenja, stoga ovo istraživanje nudi detaljan pregled relevantne literature te ujedno dobivenim rezultatima pridonosi rastućoj literaturi o učincima redoslijeda rođenja na različite aspekte psihosocijalnog funkcioniranja.

Ključne riječi: redoslijed rođenja, perfekcionizam, prokrastinacija, akademski uspjeh, percepcija roditeljskog ponašanja

BIRTH ORDER AND PSYCHOSOCIAL CHARACTERISTICS

Abstract

The aim of the current study was to examine differences in perfectionism, locus of control, procrastination, academic achievement, and perception of parenting regarding birth order. The research was conducted in 2020 on a sample of 635 undergraduate/graduate students of various universities. Between family design was used in this research, and participants were classified as only child, firstborn, middleborn or lastborn, according to their biological birth order position. A statistically significant difference was found in perfectionism, maladaptive perfectionism, and procrastination with respect to the birth order position of the participants, with firstborn participants showing significantly higher levels of perfectionism compared to only children, middleborn and lastborn participants, and higher levels of maladaptive perfectionism compared to only children and lastborn participants. Middleborn participants reported significantly higher levels of procrastination compared to the firstborn participants. These results partially support the findings of previous research. Currently, no research has been conducted thus far that has simultaneously studied these constructs in the context of birth order effects, so this study offers a detailed review of the relevant literature and contributes to the growing literature on the effects of birth order on different aspects of psychosocial functioning.

Keywords: birth order, perfectionism, procrastination, academic achievement, perception of parental behaviour

---

¹ Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku

Uvod

Pitanje učinka redoslijeda rođenja na život pojedinca proteže se stotinama godina unazad. Naime, Francis Galton je 1874. godine (prema Rohrer, Egloff i Schmukle, 2015) analizirajući uzorak engleskih znanstvenika ustanovio da su prvorođeni sinovi najzastupljeniji u navedenoj skupini. Pri tome je pretpostavio da najstariji sinovi uživaju poseban tretman roditelja, što posljedično utječe na njihova intelektualna dostignuća. Nešto kasnije, Alfred Adler (1984) je u sklopu svoje psihoanalitičke teorije, tzv. individualne psihologije, isticao važnost socijalnih utjecaja na razvoj ličnosti i drugih psiholoških osobina, uključujući i redoslijed rođenja. Pri tome je postavio temelje Teoriji detronizacije, koja se odnosi na smjenjivanje s najvažnijeg mjesta u obitelji. Adlerova teorija ide u prilog jednom od pristupa objašnjenju učinaka redoslijeda rođenja na razvoj pojedinca, koji podrazumijeva da su razlike u osobinama ličnosti između braće i sestara rezultat različitog ponašanja i pristupa roditelja prema djeci, ovisno o redoslijedu rođenja pojedinog djeteta. Spomenuti pristup polazi od pretpostavke da su roditelji usmjereniji na odgoj starije djece, jer su u njih uložili više vlastitih resursa te od njih očekuju ranije prenošenje i očuvanje svojih gena (Rodhe i sur., 2003). Provedenim studijama te opažanjima, Adler (1984) je pronašao da redoslijed kojim je osoba rođena, prvorođeno, srednje, zadnjerođeno dijete, predstavlja skup uobičajenih karakteristika, načina razmišljanja te crta ličnosti. Prvorođeno dijete pri rođenju zauzima najvažnije mjesto u životu roditelja, a prilikom rođenja mlađeg brata/sestre, proživljava svojevrsnu traumu zato što gubi status jedinog djeteta u obitelji. Pri tome se javlja stres sukladno smanjenoj roditeljskoj pažnji koju je primoran dijeliti. Ovakav osjećaj „detroneizacije“ rezultira time da prvorođenci nastoje vratiti pažnju roditelja, što posljedično dovesti do osjećaja velike ovisnosti (Passey, 2012). Također, zbog njihove privilegiranosti, ali i opterećenja osjećajem pretjerane odgovornosti i straha od detroneizacije, prvorođenci su podložniji višim razinama neuroticizma u odnosu na kasnije rođene pojedince. Za drugorođene pojedince, Adler smatra da su u povoljnijem položaju jer nisu bili u ulozi jedinog djeteta, što pospješuje psihološku prilagođenost. U usporedbi s njima, djeca rođena posljednja nikad ne dožive detroneizaciju te često uživaju veliku pažnju od svih članova obitelji (Rohrer, Egloff i Schmukle, 2015). Izuzev opisanog biološki uvjetovanog redoslijeda rođenja, Adler je isticao da je bitno razmotriti i psihološki redoslijed rođenja, koji se odnosi na ulogu u redoslijedu rođenja s kojom se dijete najviše identificira, bez obzira na biološku poziciju (Campbell, White i Stewart, 1991). Ono polazi od pretpostavke da na razvoj ličnosti utječe i situacija u koju je dijete rođeno te način na koji to interpretira, a ne samo pozicija redoslijeda rođenja. Moguće je da se pojedinceva biološka i psihološka pozicija s obzirom na redoslijed rođenja razlikuju zbog različitih životnih događaja, kao što su razvod roditelja, smrt ili bolest jednog od braće/sestara, dobivanje polubrata/polusestre i drugih događaja u obiteljskom sistemu (Leman, 2009).

Drugi pristup objašnjavanju utjecaja redoslijeda rođenja na crte ličnosti i druge psihološke osobine podrazumijeva da učinci redoslijeda rođenja proizlaze iz natjecanja braće i sestara koji se bore za roditeljsku pažnju i ulaganje resursa, čiji je glavni zagovornik Frank Sulloway (2007). Skoro sedamdeset godina nakon Adlerovih opažanja, Sulloway je oživio znanstvenu raspravu u navedenom području primjenjujući vlastitu teoriju obiteljske niše na učinke redoslijeda rođenja. Na temelju evolucijskih razmatranja, Sulloway je tvrdio da se prilagođavanjem različitim ulogama, odnosno nišama unutar obiteljskog sustava, smanjuje

natjecanje među braćom i sestrama, facilitira suradnja i osigurava roditeljsko ulaganje (Sulloway, 1995). Budući da redoslijed rođenja odražava razlike u dobi, veličini i snazi među braćom i sestrama, upravo bi ono trebalo odrediti niše koje pojedinac zauzima unutar obiteljskog sustava. Pretpostavlja se da se zatim navedene prilagodbe obiteljskoj dinamici pretoče u stabilne razlike u ličnosti među braćom i sestrama, a koje ovisе o redoslijedu rođenja. Kao glavnu svrhu uspostavljanja prilagođene „niše“ unutar obiteljskog sustava navodi osiguravanje roditeljskog ulaganja (Sulloway, 1995). Sukladno tomu, Sulloway (2007) smatra da prvorodena djeca zauzimaju nišu kojom nastoje postići što veću sličnost roditeljima, pri čemu iskazuju stavove, vjerovanja te crte ličnosti koje su preslika roditeljskih. Tako se za prvorodence smatra da najčešće zaposjednu niše poput onih povezanih sa školskim/akademske uspjehom te odgovornošću. Kasnije rođena djeca primorana su tražiti alternativnije strategije i niše koje će im facilitirati roditeljsko ulaganje, a pri tome su primorani odabrati nekonvencionalne izbore, smatra Sulloway. Prema Sullowayevim nalazima (1996; Sulloway, 2007), prvorodenci su ambiciozni, savjesni, orijentirani na postignuće, skloniji konformizmu i konvencionalni, a kasnije rođeni su više otvoreni ka iskustvu, skloniji rizičnijem ponašanju i inovativnosti. Nadalje, prema njegovim predikcijama u pogledu povezanosti pojedinih pozicija redoslijeda rođenja te crta ličnosti, za prvorodence je karakteristična izraženija dominantnost i niža ugodnost, što Sulloway pripisuje fizičkoj naprednosti u odnosu na mlađu braću i sestre, te više razine anksioznosti, što se potencijalno može pripisati strahu od detronizacije. Također, budući da prvorodenci pokušavaju ugoditi roditeljima ponašajući se kao zamjenski roditelji svojoj braći/sestrama, ono posljedično može utjecati na višu savjesnost kod prvorodenaca, kao i na više rezultate na intelektu. Za kasnije rođene pojedince smatra da je karakteristična viša ekstravertiranost budući da oni više vrednuju interpersonalne odnose u svrhu postizanja resursa. S obzirom da su kasnije rođena djeca ograničena na pronalaženje nenaseljene obiteljske niše istraživanjem, pretpostavlja da postižu više rezultate na maštovitosti. Izuzev spomenutog, pretpostavlja da su depresivniji, ranjiviji, samosvjesniji i impulzivniji u odnosu na prvorodene (Sulloway, 2010). Njegova predviđanja potvrđena su djelomično u nekim istraživanjima (npr. Sulloway, 2010; Zweigenhaft i von Ammon, 2000). Konkretno, u jednom istraživanju dobiveno je da su prvorodenci češće ocijenjeni kao najuspješniji i najsavjesniji, dok su kasnije rođeni ocijenjeni kao buntovniji, liberalniji i ugodniji (Paulhaus, Trapnell i Chen, 1999). No, unatoč nekim istraživanjima čiji rezultati idu u prilog Sullowayevoj teoriji, postoji i niz istraživanja koja ukazuju na to da ne postoji povezanost između redoslijeda rođenja i ličnosti (npr. Rohrer, Egloff i Schmukle, 2015; Rohrer Egloff i Schmukle, 2017; Bleske-Rechek i Kelley, 2014). U nešto recentnijem longitudinalnom istraživanju (Boccio i Beaver, 2019) koje je uključivalo veliki uzorak te uporabu nacрта između i unutar obitelji, kao i kontroliranja veličine obitelji, također nisu potvrđene Sullowayeve predikcije glede povezanosti crta ličnosti i pozicija redoslijeda rođenja. Kao neki od potencijalnih razloga drastično različitih rezultata u povezanosti redoslijeda rođenja te crta ličnosti, nameću se metodološki aspekti samih nacрта istraživanja te upitnost Sullowayeve teorije. Što se tiče potencijalnih metodoloških čimbenika, ističu se velike razlike u rezultatima prilikom korištenja nacрта između obitelji (usporedba sudionika iz različitih obitelji) te unutar obitelji (usporedba sudionika koji potječu iz istih obitelji), kao i korištenja rigorozne metodologije. Naime, korištenjem nacрта unutar obitelji te rigoroznije metodologije najčešće se ne pronalazi povezanost između crta ličnosti i redoslijeda rođenja (Zayonc i Sulloway, 2007; Rohrer, Egloff i Schmukle, 2015). Nadalje, kao još jedan od mogućih razloga navodi se upitnost Sullowayeve teorije. Budući da su drugi istraživači u pokušaju validiranja njegove teorije dobivali drugačije rezultate, upitno je oslanjanje na točnost Sullowayevih rezultata na kojima se, u konačnici, temelji njegova teorija.

Perfekcionizam i redoslijed rođenja

Perfekcionizam se najčešće definira kao težnja za besprijekornošću i postavljanje izuzetno visokih standarda izvedbe, praćeno s pretjerano kritičkim procjenama vlastitog ponašanja (Stoeber, 2018). Tijekom godina razvile su se različite konceptualizacije dimenzija perfekcionizma, pa tako neki autori kategoriziraju perfekcionizam na sljedeći način: perfekcionizam očekivan od sebe, perfekcionizam očekivan od drugih i socijalno očekivani perfekcionizam (npr. Flett, Hewitt i Cheng, 2008); pozitivan i negativan perfekcionizam (npr. Chan, 2007); adaptivni perfekcionista, maladaptivni perfekcionista i neperfekcionista (npr. Gnilka, Ashby i Noble, 2012); zabrinutost i sumnje, osobni standardi, roditeljski pritisak, organizacija (npr. Hawkins, Watt i Sinclair, 2006). Ono što je zajedničko različitim kategorizacijama jest naglašavanje dimenzija „visoki standardi ili očekivanja“ (Starley, 2018), a provedbom faktorskih analiza na različitim mjerama perfekcionizma pronađena su dva nadređena faktora koja su u podlozi različitih dimenzija perfekcionizma: perfekcionističke težnje i perfekcionistička zabrinutost (Stoeber i Otto, 2006).

Težnja perfekcionizmu centralna je tema u Adlerovoj teoriji individualne psihologije, pri čemu se ona najčešće karakterizirala kao zdrava i nužna osobina. No, Adler je također identificirao „nezdravi“ ili maladaptivni perfekcionizam te ono opisao kao kombinaciju visokog neuroticizma te težnje za osobnom superiornošću, nepovezanom s nekakvim društvenim interesima (prema Fizel, 2009). Nadalje je tvrdio da se porijeklo razlika u životnim stilovima, poput navedenog adaptivnog i maladaptivnog perfekcionizma, uglavnom nalazi u načinu na koji osoba percipira vlastitu obiteljsku atmosferu i poziciju redoslijeda rođenja (prema Ashby i sur., 2003). Iako se ne može pronaći veći broj istraživanja perfekcionističkih tendencija između različitih pozicija redoslijeda rođenja, ona koja su provedena imaju ponešto nekonzistentne rezultate. Općenito je većina istraživanja pokazala da je za zadnjerođene pojedince najmanje vjerojatno da pokazuju perfekcionističke tendencije, odnosno da dosljedno postižu najniže rezultate na skalama perfekcionizma (Parker, 1998; Siegle i Schuer, 2000; Sondergel i sur., 2007; Margot i Rinn, 2016; Ashby i sur., 2003; Fizel, 2008). Što se tiče razlika između drugih skupina redoslijeda rođenja, istraživanja su podijeljena. Naime, veći broj istraživanja pokazao je da je za prvorodence i jedince vjerojatnije da će pokazivati značajno više razine perfekcionizma u odnosu na srednjerođene i/ili zadnjerođene (Margot i Rinn, 2016; Luis i Kumar, 2016; Udell, 2004; Siegle i Schuer, 2000; Parker, 1998). Neka istraživanja pokazala su da, uz prvorodence i jedince, i srednjerođeni sudionici pokazuju više razine perfekcionizma u odnosu na zadnjerođene sudionike (Margot i Rinn; 2016; Fizel, 2008). S druge strane, u nekim istraživanjima nije pronađena statistički značajna razlika u perfekcionizmu između različitih pozicija redoslijeda rođenja (npr. Kaul i Srivastava, 2018). S obzirom na rezultate na pojedinim subskalama te dimenzijama, u određenim istraživanjima dobiveno je da prvorodenci imaju izraženiji adaptivni perfekcionizam (npr. Fizel, 2008), a srednjerođeni maladaptivni perfekcionizam (Ashby i sur., 2003; Fizel 2008; Sondergeld i sur., 2007); dok je u nekim istraživanjima (Margot i Rinn, 2016; Siegle i Schuer, 2000) dobiveno da prvorodenci i jedinci pokazuju izraženiji maladaptivni perfekcionizam s obzirom na rezultate na pojedinim subskalama.

Lokus kontrole i redoslijed rođenja

Lokus kontrole odnosi se na generalizirana očekivanja osobe o stupnju kontrolabilnosti potkrepljenja u svom životu (Rotter, 1966). Lokus kontrole je povezan je s onime što osoba vjeruje u vezi s vlastitim sadašnjim ili budućim iskustvima. Ono također uključuje način na koji osoba reagira na određene događaje sukladno njezinom osobnom vjerovanju o kontroli. Internalni lokus kontrole se odnosi se na vjerovanje da su događaji i iskustva pod vlastitom

kontrolom osobe, dok se eksternalni lokus kontrole odnosi na vjerovanje da događaji i iskustva nisu pod vlastitom kontrolom, već se isti atribuiraju sreći, sudbini ili nekom drugom vanjskom čimbeniku (Zigarmi, Galloway i Roberts, 2018).

Prethodna istraživanja utjecaja redosljeda rođenja na lokus kontrole bila su prilično sporadična, a nalazi istih donekle nekonzistentni. Neke studije (Phillips i Phillips 1994; Falbo, 1981; Beck, Brown i Fall, 2003) pokazale su da prvorođenci i/ili jedinci imaju više internalni lokus kontrole u usporedbi s kasnije rođenima za koje je dobiveno da imaju izraženiji eksternalni lokus kontrole. Ono se objašnjava poticanjem kontrole kod prvorođenaca preuzimajući odgovornost za mlađu braću/sestre (Beck, Brown i Fall, 2003). Drugim riječima, budući da roditelji češće povjeravaju prvorođenoj djeci moć i odgovornost nad mlađom braćom i sestrama (Williams, 2011; Newhouse, 1974), oni posjeduju više razine samopoštovanja, osjećaju se samouvjerenije (Eckstein, 2000; Eckstein, 2010; Eckstein i Kaufman, 2012) te posljedično mogu razviti internalni lokus kontrole. No, drugim istraživanjima dobilo se da prvorođenci i zadnjerođeni pojedinci imaju više eksternalni lokus kontrole (npr. Walter i Ziegler, 1980) u usporedbi sa srednjerođenima za koje je dobiveno da imaju izraženiji internalni lokus kontrole, a navedeni nalaz objašnjava se utjecajem roditeljske pažnje u djetinjstvu. Naime, dijete koje prima mnogo roditeljske pažnje kasnije traži socijalno odobravanje kao podršku, što može rezultirati razvojem eksternalnog lokusa kontrole. Prvorođenci primaju više direktne roditeljske pažnje budući da su određeno razdoblje bili jedino dijete, dok se kasnije rođeni pojedinci moraju natjecati s drugom braćom i sestrama za takvu pažnju (Walter i Ziegler, 1980). No, navedeno objašnjenje ne može se direktno primijeniti na zadnjerođene, budući da su nalazi nekonzistentni glede roditeljske pažnje prema njima. S druge strane, u nekim istraživanjima nije pronađena razlika između prvorođenaca i jedinaca te kasnije rođenih pojedinaca (Rohrer, Egloff i Schmukle, 2017; Hughes, 2005; Newhouse, 1974; Williams, 2011). Moguće je da neki drugi čimbenici posreduju u navedenom odnosu koje je potrebno razmotriti prilikom istraživanja navedenih pojava, kao što je primjerice spolna struktura braće i sestara (Hughes, 2005; Watkins Jr, 1992).

Prokrastinacija i redosljed rođenja

Prokrastinacija se najčešće definira kao sklonost odgađanju ili potpunom izbjegavanju neke aktivnosti pod vlastitom kontrolom (Tuckman, 1991). Ono se događa kad pojedinac dobrovoljno odgađa započeti ili dovršiti nekakav zadatak, unatoč tomu što zna da će to odgađanje na kraju dovesti to štetnih posljedica (Steel, 2007). Pretpostavlja se da je ona rezultat manjka pouzdanja u vlastite kapacitete potrebne za izvršenje nekog zadatka, nemogućnosti odgode zadovoljstva i pripisivanja krivnje vanjskim izvorima za nepriliku s kojom se pojedinac susreo (Bandura, 1986; Ellis i Knaus, 1977; sve prema Tuckman, 1991).

Što se tiče odnosa redosljeda rođenja djece u obitelji te prokrastinacije, svega nekoliko istraživanja proučavalo je navedeni odnos, pri čemu u većini njih nije pronađena značajna razlika (Loona i Khan, 2016; Saleem i Rafique, 2012; Adamas, 1998). U jednom istraživanju (Gabriel, 2015) dobiveno je da su zadnjerođeni sudionici i nešto manji broj srednjerođenih izvještavali o učestalijem prokrastiniranju u odnosu na prvorođence. Predloženo objašnjenje za navedene rezultate za zadnjerođene sudionike oslanja se na nalaz da su zadnjerođeni sudionici nemarniji u odnosu na drugu braću i sestre, da iskazuju nižu motivaciju za postignućem te da se osjećaju povlaštenijima u odnosu na drugu braću i sestre. Navedeno objašnjenje doima se nedostatno i oskudno, a također nedostaje i objašnjenje rezultata za srednjerođene sudionike. Potencijalno objašnjenje možda se može pronaći u niskom samopouzdanju, izbjegavanju kompetitivnih situacija i strahu od neuspjeha kod zadnjerođenih sudionika, što je pokazano u tek nekim istraživanjima (npr. Morales, 1994; prema Williams, 2011), a predstavlja potencijalne prekursore razvoju prokrastinacije. Za srednjerođene

pojedince smatra se da ih karakterizira, između ostalog, potencijalno nisko samopouzdanje te perzistirajući osjećaj inferiornosti, što možda može rezultirati sniženom samoeфикасношћu te prokrastinirajućim ponašanjem. Iako psihološki uzroci prokrastinacije značajno variraju, generalno se vežu uz probleme s niskim samopoštovanjem, nedostatnim vještinama organizacije vremena, teškoćama u odgađanju zanimljivih aktivnosti zbog učenja (Ferrari i Emmons, 1995; Ferrari i Emmons, 1994; Effert i Ferrari, 1989; sve prema Dervishalija i Xhelili, 2013), strahom od neuspjeha i visokim stupnjem anksioznosti (Popoola, 2005); samokriticizmom, perfekcionizmom, niskom samoeфикасношћu (Noran, 2000) i teškoćama samoregulacije (Lee, 2005). Stoga, potrebna su dodatna istraživanja kako bi se utvrdio odnos redosljed rođenja djece te izraženosti prokrastinacije te kako bi se otkrili mehanizmi u podlozi istih.

Akademski uspjeh i redosljed rođenja

Akademski uspjeh najčešće se operacionalizira kao sveukupni prosjek ocjena ili najviši stupanj obrazovanja, a od potencijalnih odrednica akademskog uspjeha navodi se motivacija studenata, nagrade, školska angažiranost, odnos s profesorima, strategije samoregulacije, socioekonomski status, utjecaj vršnjaka, sposobnost rezoniranja, zdravlje te uključenost roditelja u obrazovanje djeteta (Cabus i Aries, 2017). Izuzev navedenih, pretpostavlja se da redosljed rođenja može predvidjeti stupanj akademske uspješnosti pojedinca.

Tema akademskog uspjeha zastupljena je u brojnim istraživanjima redosljed rođenja, a dobiveni nalazi donekle su nekonzistentni. U većini istraživanja pokazalo se da su prvorodena djeca, u odnosu na kasnije rođene, postizala najviše akademske uspjehe (Eckstein, 2000; 2010; Herrera i sur., 2003; Jefferson, Herbst i McCrae, 1998; Saroglou i Fiasse, 2003; Pavan, 2016). Osim toga, brojni dokazi pokazuju su prvorodenci oba spola zastupljeniji na akademskoj razini obrazovanja nego kasnije rođena djeca (Williams, 2011). Nekoliko je objašnjenja navedenim rezultatima. Prvorodeni se identificiraju s autoritetom, ali im pokušavaju i udovoljiti postizanjem uspjeha u školskim aktivnostima (Paulhaus, Trapnell i Chen, 1999). Još jedno od objašnjenja može se pronaći u potrebi prvorodenaca za zadržavanjem vlastite pozicije postignuća u očima drugih. Budući da su prvorodenci često favorizirani, njihova motivacija za postignućem dovodi do sve veće potrebe za akademskom izvrsnošću. Nadalje, Zajonc i Sulloway (2007) ističu da su prvorodeni izloženiji zrelijem jeziku budući da većinom razgovaraju s roditeljima, što im omogućuje da budu verbalno i akademski uspješniji. Također navode da obiteljsko intelektualno okruženje postaje drugačije i manje stimulativno za kasnije rođene pojedince u odnosu na prvorodene, jer je interakcija s roditeljima smanjena te najčešće prvorodenac preuzima ulogu mentora mlađoj braći i sestrama (Leman, 2009). Drugi autori (Blake, 1981; Downey, 1995) navode roditeljske resurse kao ključne u determiniranju akademskog uspjeha djece. Ti resursi podrazumijevaju materijalne prilike, roditeljsku pažnju, kulturalne mogućnosti, mogućnosti učenja i podučavanja, kao i socijalne vještine, a ono dosta ovisi i o dobnoj razlici između braće i sestara. Pri tome ističu da su navedeni resursi ograničeni i da, sa svakim novim članom obitelji, ti resursi postaju još rastegnutiji, što ide u prilog prvorodenima. Sve više istraživača naglašava da do slabije uspješnosti kasnije rođene djece može doći zbog smanjene roditeljske uključenosti – u odgojnom i financijskom aspektu (Gabriel, 2015) te manje strogom pristupu (Hotz in Pantano, 2015) – te se manje naglašavaju akademske sposobnosti. Međutim, neka istraživanja nisu pronašla značajnu razliku u akademskom uspjehu između prvorodene i kasnije rođene djece (Ha i Tam, 2013; Ha i Tam, 2011; Williams, 2011; Maričić, 2006; Harris, 2000), a neki autori dovode u pitanje najbolji uspjeh prvorodenog djeteta sugerirajući da će najmlađe dijete, zbog više razine kompetitivnosti, biti najuspješnije (Combs-Draughn, 2016).

Percepcija roditeljstva i redosljed rođenja

Istraživanja su pokazala da su roditeljski sustav vjerovanja, očekivanja, stilova i ponašajnih obrazaca povezani s djetetovim akademskim ili kognitivnim ishodima te određenim ponašajnim obrascima (Grolnick, Ryan i Deci, 1991). U većini istraživanja redosljeda rođenja nije proučavana djetetova percepcija roditeljskog ponašanja, a mnogi znanstvenici smatraju da je djetetov pogled na vlastitu socijalizacijsku okolinu od iznimne važnosti te da djetetova percepcija roditeljskog ponašanja može više utjecati na djetetovu prilagodbu, nego samo roditeljsko ponašanje (Grolnick, Ryan i Deci, 1991; Terril, 1977).

Prema trenutnom saznanju, ne postoje istraživanja koja se eksplicitno bave ispitivanjem odnosa utjecaja redosljeda rođenja na percepciju roditeljstva, no određeni autori proučavali su odnos roditelj-dijete, s obzirom na djetetovu poziciju određenu sukcesivnim redom rođenja (Ha i Tam, 2013; Passey, 2012; Ng, Mofrad i Uba, 2014; Rodhe i sur., 2003). U jednom istraživanju, Rohde i suradnici (2003) mjerili su kvalitetu odnosa roditelj-dijete proučavajući, između ostalog, roditeljsko favoriziranje, osjećaj bliskosti s obitelji i traženje emocionalne podrške nakon stresnog događaja. Izvijestili su da su roditelji favorizirali zadnjerođenu djecu, da su prvorođenci izvještavali o najvećoj bliskosti s roditeljima te da je za srednjerođenu djecu bilo najmanje vjerojatno da se osjećaju bliskima s majkom te da je bilo vjerojatnije da navedu oca ili brata/sestru kao osobu za pružanje emocionalne podrške nakon stresnog događaja. Pokazalo se da su majke interaktivnije i responzivnije prema prvorođencima (Collins, 2006), što bi se moglo pripisati tomu da su roditelji anksiozniji oko prvog djeteta, a kad se rodi drugo dijete, pažnja je raspodijeljena između njih dvoje. Određena istraživanja pokazala su da prvorođenci izvještavaju o posebnim odnosima s oba roditelja kasnije u životu (Suitor i Pillemer, 2007; Passey, 2012), kao i o većoj razini roditeljske uključenosti u njihovim životima (Harel i sur., 2002). Srednjerođena djeca najčešće nisu toliko bliska s roditeljima kao prvorođenci ili najmlađa djeca, jer individualne interakcije s roditeljima nisu facilitirane okolinom srednje rođene djece te češće izvještavaju o smanjenom osjećaju obiteljske kohezije i da je malo vjerojatno da se obrate roditeljima u stresnim ili kriznim razdobljima (Passey, 2012). Također, izvještavaju o manje pozitivnom odnosu s roditeljima u usporedbi s prvorođencima i zadnjerođenima te da su ujedno roditelje doživljavali kao manje suportivne, manje razumne te više sklonije kažnjavanju (Kidwell, 1981). Najmlađa djeca iskuse popustljiviju disciplinsku okolinu jer roditelji imaju sklonost češće disciplinirati stariju djecu (Hotz i Pantano, 2015; Ng, Mofrad i Uba, 2014).

Cilj

Ispitati razlike u perfekcionizmu, lokusu kontrole, prokrastinaciji, akademskom uspjehu te percepciji roditeljstva s obzirom na redosljed rođenja.

Problem i hipoteze

P1: Ispitati postoje li razlike u perfekcionizmu, lokusu kontrole, prokrastinaciji, akademskom uspjehu te percepciji roditeljstva između jedinaca, prvorođenih, srednjerođenih i zadnjerođenih sudionika.

H1a. Očekuje se statistički značajna razlika između sudionika s različitim redosljedom rođenja u perfekcionizmu, na način da će prvorođeni, jedinci i srednjerođeni sudionici pokazivati veću

razinu perfekcionizma nego zadnjerođeni, dok će srednjerođeni sudionici iskazivati više razine maladaptivnog perfekcionizma nego prvorođeni i jedinci.

H1b. Očekuje se statistički značajna razlika između sudionika s različitim redoslijedom rođenja u lokusu kontrole, na način da će srednjerođeni i zadnjerođeni sudionici imati veće rezultate na skali lokusa kontrole, što označava eksternalnost, u odnosu na druge dvije skupine sudionika.

H1c. Očekuje se statistički značajna razlika između sudionika s različitim redoslijedom rođenja u prokrastinaciji, na način da će srednjerođeni i zadnjerođeni sudionici imati veće rezultate na skali prokrastinacije u odnosu na druge dvije skupine sudionika.

H1d. Očekuje se statistički značajna razlika između sudionika s različitim redoslijedom rođenja u akademskom uspjehu, na način da će prvorođeni i jedinci biti akademski uspješniji u odnosu na druge dvije skupine sudionika.

H1e. Očekuje se statistički značajna razlika između sudionika s različitim redoslijedom rođenja u percepciji roditeljstva, na način da će prvorođeni i jedinci imati veće rezultate na skali percipirane majčine i očeve uključenosti, topline i autonomne podrške, u odnosu na druge dvije skupine sudionika.

Metoda

Sudionici

U istraživanju je sudjelovalo 635 studenata preddiplomskih i diplomskih studija različitih sveučilišnih studija na području Republike Hrvatske, od čega 459 studentica i 176 studenata u dobi od 18 do 45 godina ($M=22.06$; $SD=2.727$) te vrlo dobrog prosječnog akademskog uspjeha ($M=3.94$; $SD=0.604$). U tablici 1 prikazana je zastupljenost sudionika u skupinama redoslijeda rođenja prema spolu te je vidljiva prosječna dob sudionika u pojedinim skupinama, kao i prosječne vrijednosti akademskog uspjeha. Što se tiče veličine obitelji iz kojih potječu, najviše je sudionika koji potječu iz obitelji s dvoje djece ($n=311$), potom slijede oni iz obitelji s troje ($n=176$) i četvero djece ($n=74$), a 47 sudionika potječe iz obitelji s jednim djetetom. Nešto je manji broj onih koji potječu iz obitelji s više od četvero djece. S obzirom na prethodno provedena istraživanja te potencijalni utjecaj određenih obiteljskih varijabli na rezultate, u ovom istraživanju sudjelovali su sudionici koji imaju samo biološku braću i sestre (nemaju polubraću, polusestre te nisu posvojeni ili nemaju posvojenju braću i sestre) koji su živi, koji nemaju brata/sestru blizanca te čija su oba roditelja živa i u braku.

Tablica 1

Deskriptivni podaci sociodemografskih varijabli i akademskog uspjeha za pozicije redoslijeda rođenja (N = 635)

	Spol		Dob		Akademski uspjeh		N
	ženski	muški	M	SD	M	SD	
Jedinci	24	23	22	2.6	3.9	0.6	47
Prvorođeni	182	51	22	3.0	3.9	0.6	233
Srednjerođeni	89	30	21.9	2.5	3.9	0.6	119
Zadnjerođeni	164	72	22.1	2.5	3.9	0.6	236

Instrumenti

Sociodemografskim upitnikom su se prikupili podaci o dobi, spolu, području i godini studija, prosjeku ocjena na studiju te obilježjima obitelji (broj djece u obitelji, pozicija svakog sudionika s obzirom na redoslijed rođenja).

Za ispitivanje perfekcionizma koristila se *Revidirana skala težnje perfekcionizmu - APS-R* (Slaney i sur., 2001; prijevod i adaptacija na hrvatski jezik Lauri Korajlija, Jokić-Begić

i Kamenov, 2003) koja se sastoji od 23 čestice koje se procjenjuju na skali Likertovog tipa od sedam stupnjeva (1 – uopće se ne slažem; 7 – u potpunosti se slažem). Skala obuhvaća tri dimenzije perfekcionizma: Visoki standardi (7 čestica), Red (4 čestice) i Diskrepanca (12 čestica). Subskale Visoki standardi i Red reflektiraju adaptivni perfekcionizam, dok subskala Diskrepanca odražava razlike između stremjenja savršenstvu i postavljanja perfekcionistačkih ciljeva od stvarnog postizanja tih ciljeva, što razlikuje adaptivne od maladaptivnih perfekcionista. Veći rezultat na subskali Diskrepance indicira maladaptivni perfekcionizam, a manji rezultat adaptivni perfekcionizam; veći rezultati na subskalama Visokih očekivaja i reda ukazuju na perfekcionizam. Rezultat se formira kao zbroj odgovora posebno za svaku subskalu. Pouzdanost subskala utvrđena je u brojnim istraživanjima (Visoki standardi – $\alpha = 0.86$, Red – $\alpha = 0.87$, Diskrepanca – $\alpha = 0.93$) (Rice i Ashby, 2007).

Za ispitivanje lokusa kontrole koristila se *Rotterova skala unutarnjeg naprama vanjskom mjestu kontrole potkrepljenja - RI-E* (Rotter, 1966; prijevod i adaptacija na hrvatski jezik Knezović, 1981) koja ispituje percipirani lokus kontrole i sastoji se od 29 parova tvrdnji prisilnog izbora između opcija a i b. Zadatak sudionika je odabrati između dvije opcije s obzirom na to koja bolje opisuje njegov doživljaj kontrole nad raznim životnim događajima. Jedna tvrdnja u paru upućuje na eksternalnost, a druga na internalnost. Rezultati u česticama su binarne varijable (0,1), a ukupan rezultat formira se kao zbroj bodova u 23 tvrdnje (6 čestica služi za prikrivanje prave svrhe ispitivanja i one se ne boduju). Teorijski raspon je od 0 do 23 boda, pri čemu veći broj bodova ukazuje na veći stupanj eksternalnosti. Istraživanja pokazuju zadovoljavajuću unutarnju pouzdanost $\alpha = 0.80$ (Zarevski i sur., 2002).

Za ispitivanje prokrastinacije koristila se *Tuckmanova skala prokrastinacije - TPS* (Tuckman, 1991; prijevod i adaptacija na hrvatski jezik Košanski, 2004) u skraćenoj verziji od 16 čestica, a zadatak sudionika je bio da na Likertovoj skali od četiri stupnja (1 – uopće se ne odnosi na mene; 4 – u potpunosti se odnosi na mene) procijene u kolikoj se mjeri određena čestica odnosi na njih. Ukupan rezultat predstavlja zbroj odgovora na svim česticama, pri čemu je prethodno potrebno rekodirati četiri tvrdnje suprotnog smjera. Veći rezultat označava i veću tendenciju prokrastinacije. Minimalan rezultat iznosi 16, a maksimalan 64. Koeficijent unutarnje konzistencije za kraću verziju je u rasponu od 0.86 do 0.89 (Tuckman, 1991).

Akademski uspjeh ispitan je tako što je sudionicima postavljeno pitanje o njihovu prosječnu uspjehu tijekom dosadašnjeg studija, odnosno trebali su navesti neponderirani prosjek ocjena na dosadašnjoj razini studija.

Za procjenu percepcije roditeljstva koristio se *Upitnik percepcije roditelja - POPS* (Grolnick, Ryan i Deci, 1991; adaptacija za srednjoškolce i studente Robbins, 1994; prijevod i adaptacija na hrvatski jezik Goldin, 2007) koji mjeri stupanj u kojem roditelji pružaju optimalan roditeljski kontekst. Skala uključuje tri subskale, koje se ocjenjuju posebno za majku i posebno za oca, a uključuju: percipirana roditeljska uključenost, percipirana roditeljska autonomna podrška i percipirana roditeljska toplina. Sudionici odgovore daju na skali Likertova tipa od 7 stupnjeva (1 – uopće se ne slažem; 7 – u potpunosti se slažem). Rezultat se formira kao zbroj odgovora na svakoj subskali. Veći rezultat na pojedinoj subskali indicira pozitivniji smjer. Istraživanja pokazuju zadovoljavajuću unutarnju pouzdanost: majčina uključenost $\alpha=0.76$, majčina autonomna podrška $\alpha=0.70$, majčina toplina $\alpha=0.82$, očeva uključenost $\alpha=0.80$, očeva autonomna podrška $\alpha=0.75$, i očeva toplina $\alpha=0.80$ (Goldin, 2007).

Postupak

Prije provedbe istraživanja, dobila se suglasnost Etičkog povjerenstva nakon čega se konstruirala poveznica s upitnicima, pripadajućim uputama te uvodnom uputom. Istraživanje se provodilo putem interneta te se u tu svrhu koristila konstruirana poveznica kojoj se moglo pristupiti posredno, putem društvene mreže Facebook te putem elektronske pošte. Prvotna

skupina sudionika, koju su činili istraživačevi poznanici koji udovoljavaju kriterijima uzorka, prosljedila je poveznicu svojim poznancima, oni svojima dalje do trenutka kad se skupio dovoljan broj sudionika. Poveznica na istraživanje se također distribuirala putem raznih sveučilišnih grupa na Facebook-u. U uvodnoj uputi sudionicima je ukratko prezentirana svrha i cilj provedbe istraživanja te im je naglašeno da je istraživanje anonimno te da u bilo kojem trenutku mogu odustati od sudjelovanja. Također, bilo je će naznačeno da će se dobiveni podaci obrađivati na grupnoj razini te koristiti isključivo u istraživačke svrhe. Sudionici su davali svoj pristanak na način da su klikom miša odabrali da su suglasni sa sudjelovanjem u istraživanju, nakon čega im se prezentirala sljedeća uputa. Ispunjavanje upitnika je trajalo u prosjeku 25 minuta, a na zadnjoj stranici mogle su se naći kontakt informacije određenih psiholoških savjetovališta u slučaju da su čestice pojedinih upitnika evocirale neugodne emocije kod njih. Nakon što su se prikupili podaci, u svrhu obrade rezultata korišten je statistički program IBM SPSS 21.

Rezultati

Testiranje preduvjeta za korištenje parametrijskih postupaka

Prije provedbe statističke obrade podataka bilo je potrebno provjeriti preduvjete za korištenje parametrijskih postupaka, stoga je provjerena pretpostavka o normalnosti distribucija istraživanih varijabli. Jedan od mogućih pokazatelja je Kolmogorov – Smirnovljev test normaliteta. Rezultati ovog testa su pokazali kako sve varijable značajno odstupaju od normalne distribucije, pri čemu je $p < .05$. Field (2013) navodi kako se kod velikih uzoraka ($N > 200$) lako može dogoditi da se distribucija značajno razlikuje od normalne, jer je vjerojatnije da se dobiju statistički značajni rezultati od malih devijacija od normaliteta. Stoga se sugerira da bi se prilikom procjene normalnosti distribucije kod velikih uzoraka trebali provjeriti i drugi pokazatelji, kao što su indeks asimetričnosti i spljoštenosti te $Q - Q$ dijagram i histogram. Garson (2012) navodi kako bi indeks asimetričnosti kod normalnih distribucija trebao biti u rasponu 0 ± 2 , dok bi indeks spljoštenosti trebao biti u rasponu vrijednosti 0 ± 3 . Uvidom u indekse asimetričnosti i spljoštenosti za ispitivane varijable, utvrđeno je da sve varijable udovoljavaju navedenim kriterijima. Uvidom u histograme te $Q-Q$ dijagrame za svaku ispitivanu varijablu na svim razinama nezavisne varijable, utvrđeno je kako većina varijabli ima negativno asimetrične distribucije, pretežito leptokurtičnog oblika, osim subskale diskrepance (perfekcionizam), varijable prokrastinacije koje imaju blago pozitivno asimetrične distribucije platikurtičnog oblika. Howell (2012) navodi kako je bitno kod procjene normaliteta distribucija, kad je distribuiranje rezultata asimetrično, da distribucije ispitivanih varijabli nisu asimetrične u različitim smjerovima na razinama nezavisne varijable, što je slučaj s varijablama prokrastinacije i lokusa kontrole. Iako bi zbog udovoljenog kriterija o veličinama indeksa asimetričnosti i spljoštenosti bilo opravdano prihvatiti ispunjenost preduvjeta normaliteta, kod odluke o primjeni parametrijskih statističkih postupaka, posebice inferencijalnih potrebno je uzeti u obzir nejednako zastupljene skupine nezavisne varijable u uzorku. Robustnost određenih parametrijskih testova na kršenje preduvjeta normaliteta, posebice jednostavne analize varijance značajno opada kad su skupine u uzorku numerički nejednako zastupljene (Field, 2013), što je slučaj u ovom istraživanju. Konkretnije, kada skupine nisu jednake, asimetričnost distribucija utječe na točnost F-omjera, odnosno nenormalnost distribucije utječe na snagu F-omjera na zasad nepredvidive i nepoznate načine (Field, 2013; Howell, 2012). Nejednako zastupljene skupine u uzorku također utječu na homogenost varijanci, što je jedan od preduvjeta korištenja parametrijskih testova. Sukladno svemu navedenom je odlučeno da se u inferencijalnim statističkim analizama neće koristiti parametrijski statistički postupci, već neparametrijski.

Deskriptivna analiza

U Tablici 1 su prikazane aritmetičke sredine, standardne devijacije, minimalni i maksimalni mogući te postignuti rezultati, kao i koeficijenti unutarnje konzistencije Cronbach alphe za sve ispitivane varijable.

Tablica 2

Deskriptivni podaci i koeficijenti unutarnje konzistencije ispitivanih varijabli (N = 635)

Varijabla	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>T_{min} - T_{max}</i>	<i>P_{min} - P_{max}</i>	<i>α</i>
Perfekcionizam	38	7.5	7 - 49	7 - 49	.85
Maladaptivni perfekcionizam	44.8	16.8	12 - 84	12 - 84	.94
Lokus kontrole	12.7	4.3	0 - 23	2 - 23	.76
Prokrastinacija	39.9	10.5	16 - 80	16 - 64	.93
Akademski uspjeh	3.9	0.6	1.0 - 5.0	1.62 - 5.00	-
Percipirana majčina uključenost	33.3	7.2	6 - 42	10 - 42	.84
Percipirana majčina autonomna podrška	48.0	9.5	9 - 63	9 - 63	.83
Percipirana majčina toplina	34.8	6.6	6 - 42	7 - 42	.82
Percipirana očeva uključenost	28.4	8.7	6 - 42	6 - 42	.85
Percipirana očeva autonomna podrška	45.1	11.2	9 - 63	9 - 63	.84
Percipira na očeva toplina	32.2	8.1	6 - 42	6 - 42	.84

Napomena. *M* – aritmetička sredina; *SD* – standardna devijacija; *T_{min}* – teorijski minimum; *T_{max}* – teorijski maksimum; *P_{min}* – postignuti minimum; *P_{max}* – postignuti maksimum; *α* – koeficijent unutarnje konzistencije Cronbach Alpha

Pouzdanost korištenih instrumenata je umjereno do visoko zadovoljavajuća za sve mjerene varijable. Koeficijenti unutarnje konzistencije od oko .70 su prihvatljivi (Kline, 2005), pa je pouzdanost skale lokusa kontrole umjerena, ali na prihvatljivoj razini. Uvidom u rezultate prikazane u Tablici 1 vidljivo je da su na svim trima subskalama perfekcionizma postignuti maksimalni i minimalni mogući rezultati, a aritmetičke sredine na subskalama visokih standarda i reda ukazuju na visoke procjene sudionika na tim subskalama, dok je aritmetička sredina na subskali diskrepance nešto niža. U daljnjim analizama, subskala reda neće biti uvrštena zbog već navedenih razloga, dok će subskala visokih standarda biti klasificirana kao perfekcionizam, a subskala diskrepance kao maladaptivni perfekcionizam. Nadalje, dobiveni rezultati u varijabli lokusa kontrole pokazuju da sudionici u prosjeku pokazuju vrlo blagu usmjerenost prema eksternalnom lokusu kontrole. Što se tiče varijable prokrastinacije, vidljivo je da je postignut minimalni mogući rezultat, dok je maksimalni postignuti dosta manji od teoretskog. Dobivena aritmetička sredina ne ukazuje na veliku usmjerenost prokrastiniranju. Što se tiče percipiranog majčinog i očevog ponašanja, vidljivo je da su procjene majčinog ponašanja u prosjeku dosljedno više nego procjene očevog ponašanja.

Tablica 3*Deskriptivni podaci ispitivanih varijabli prema pozicijama redoslijeda rođenja (N = 635)*

Skala	Jedinci		Prvorodeni		Srednjerodeni		Zadnjerodeni	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Perfekcionizam	36.38	8.32	39.68	7.39	36.59	7.62	37.37	7.18
Maladaptivni perfekcionizam	40.66	16.31	47.16	17.42	43.60	16.26	43.98	16.53
Lokus kontrole	12.70	4.08	12.78	4.32	12.88	4.51	12.59	4.37
Prokrastinacija	40.13	10.36	38.57	10.86	42.23	10.51	40.19	10.26
Akademski uspjeh	3.94	0.60	3.91	0.59	3.91	0.60	3.97	0.63
Majčina uključenost	33.89	6.20	33.27	7.56	32.23	7.91	33.79	6.69
Majčina autonomna podrška	50.06	7.74	47.68	10.33	46.66	10.86	48.65	8.12
Majčina toplina	35.11	6.27	34.78	6.84	33.79	7.57	35.50	5.87
Očeva uključenost	27.64	10.35	29.05	9.02	27.53	8.88	28.41	8.15
Očeva autonomna podrška	44.51	13.83	45.52	11.06	44.61	11.31	45.15	10.79
Očeva toplina	30.98	9.62	32.67	8.09	31.37	8.33	32.61	7.65

Kao što je vidljivo u Tablici 3, skupina prvorodjenih sudionika u prosjeku ima više procjene na objema skalama perfekcionizma u odnosu na druge skupine redoslijeda rođenja. Također, evidentno je da sve skupine redoslijeda rođenja u prosjeku postižu više rezultate na skali perfekcionizma, dok su na skali maladaptivnog perfekcionizma procjene ipak niže. Što se tiče lokusa kontrole, kao i akademske uspješnosti, aritmetičke sredine su približno jednake. Na varijabli prokrastinacije je vidljivo kako srednjerodeni sudionici imaju nešto više rezultate u odnosu na druge. Kod varijabli percipiranog majčinog i očevog ponašanja, procjene percipiranog majčinog ponašanja više su u odnosu na procjene percipiranog očevog ponašanja na svim subskalama te između svih skupina redoslijeda rođenja. Nadalje, uvidom u postignute prosječne vrijednosti na pojedinim subskalama s obzirom na skupinu redoslijeda rođenja, vidljivo je da srednjerodeni sudionici procjenjuju majčino ponašanje dosljedno nižim rezultatima na svim subskalama u odnosu na preostale tri skupine sudionika, iako su spomenute razlike podosta male. S druge strane, prvorodeni sudionici dosljedno postižu više rezultate na subskalama percipiranog očevog ponašanja u odnosu na preostale tri skupine redoslijeda rođenja, no, spomenute razlike nisu odviše velike.

Razlike u perfekcionizmu, lokusu kontrole, prokrastinaciji, akademskom uspjehu i percepciji roditeljstva s obzirom na redoslijed rođenja

Kako bi se odgovorilo na postavljene probleme u ovom istraživanju, prilikom ispitivanja razlika između navedenih varijabli korišten je Kruskal-Wallisov test. Rezultati su prikazani u Tablici 4.

Provedbom Kruskal-Wallisovog testa pronađena je statistički značajna razlika u izraženosti perfekcionizma između sudionika različitih pozicija redoslijeda rođenja $H(3) = 23.039$, $p < .05$. Potom je bilo potrebno provesti post hoc analizu kako bi se ustvrdilo koje skupine redoslijeda rođenja se statistički značajno razlikuju, pri čemu je primijenjen Mann-Whitneyev U-test. Pronađena je statistički značajna razlika između srednjih rangova skupine prvorodenih i jedinaca ($U = 4136$; $p < .01$), prvorodenih i srednjerođenih ($U = 10408$; $p < .01$) te prvorodenih i zadnjerođenih ($U = 21784$; $p < .01$) sudionika. Uvidom u srednje rangove moglo se zaključiti da prvorodeni sudionici pokazuju višu razinu perfekcionizma u odnosu na jedinice, srednjerođene i zadnjerođene sudionike u ovom istraživanju.

Tablica 4

Prikaz srednjih rangova i dobivenih vrijednosti Kruskal-Wallisova testa za sve ispitivane varijable ($H =$ Kruskal-Wallisov test).

Skala	Jedinci	Prvorodeni	Srednjerođeni	Zadnjerođeni	<i>H</i>
	<i>Srednji rang</i>	<i>Srednji rang</i>	<i>Srednji rang</i>	<i>Srednji rang</i>	
Perfekcionizam	281.27	363.09	282.80	298.55	23.039**
Maladaptivni perfekcionizam	273.03	342.22	306.89	308.65	7.937*
Lokus kontrole	322.38	322.04	324.19	310.01	0.726
Prokrastinacija	322.49	294.52	357.47	320.39	9.402*
Akademski uspjeh	319.07	309.33	314.08	328.32	1.332
Majčina uključenost	322.34	320.35	295.76	326.03	2.273
Majčina autonomna podrška	351.35	317.26	302.53	319.89	2.433
Majčina toplina	321.52	317.48	295.57	329.13	2.680
Očeva uključenost	310.17	332.87	298.13	314.90	3.084
Očeva autonomna podrška	319.78	323.45	309.77	316.41	0.468
Očeva toplina	303.19	328.28	295.86	321.97	2.889

* $p < .05$; ** $p < .01$

Provedbom drugog Kruskal-Wallisovog testa, pronađena je statistički značajna razlika u izraženosti maladaptivnog perfekcionizma između sudionika različitih pozicija redoslijeda rođenja $H(3) = 7.937$, $p < .05$. Provedenom post hoc analizom pronađena je statistički značajna razlika između srednjih rangova skupine prvorodenih i jedinaca ($U = 4316.50$; $p < .05$) te prvorodenih i zadnjerođenih sudionika ($U = 24557.50$; $p < .05$). Stoga, uvidom u srednje rangove moglo se zaključiti da prvorodeni sudionici pokazuju veću razinu maladaptivnog perfekcionizma u odnosu na jedinice i zadnjerođene sudionike u ovom istraživanju.

Prilikom ispitivanja razlika u lokusu kontrole, dobiveni rezultat $H(3)=0,726$ ($p > .05$) ukazuje na to da ne postoji statistički značajna razlika u lokusu kontrole s obzirom na poziciju redoslijeda rođenja sudionika u ovom istraživanju.

Kod testiranja razlike na varijabli prokrastinacije, dobivena je statistički značajna razlika u izraženosti prokrastinacije između skupina različitih pozicija redoslijeda rođenja $H(3) = 9.402$; $p < .05$. Post hoc analizom pronađena je statistički značajna razlika između srednjih rangova skupine prvorodenih i srednjerođenih sudionika ($U = 11115$; $p < .05$). Stoga, uvidom u srednje rangove, moglo se zaključiti da srednjerođeni sudionici pokazuju veće razine prokrastinacije u odnosu na prvorodene sudionike.

U ispitivanju razlika u akademskom uspjehu, dobiveni rezultat $H(3)=1.332$ ($p > .05$) ukazuje na to da ne postoji statistički značajna razlika u akademskom uspjehu s obzirom na poziciju redoslijeda rođenja sudionika u ovom istraživanju.

Testirajući razlike između jedinaca, prvorodenih, srednjerođenih i zadnjerođenih sudionika u percepciji roditeljstva, nijedna razlika nije se pokazala statistički značajnom. Stoga, može se zaključiti da ne postoji statistički značajna razlika u percepciji majčine i očeve uključenosti, autonomne podrške i topline između sudionika različite pozicije redoslijeda rođenja u ovom istraživanju.

Rasprava

Cilj provedenog istraživanja bio je ispitati razlike između jedinaca, prvorodenih, srednjerođenih i zadnjerođenih sudionika u perfekcionizmu, lokusu kontrole, prokrastinaciji, akademskom uspjehu i percepciji roditeljstva. Pretpostavilo se da će jedinci i prvorodeni sudionici biti značajno akademski uspješniji u odnosu na druge dvije skupine te da će percipirati majčinu i očevu uključenost, autonomnu podršku i toplinu značajnije prisutnom u odnosu na druge; za srednjerođene i zadnjerođene sudionike pretpostavilo se da će pokazivati eksternalniji lokus kontrole i učestalija prokrastinirajuća ponašanja. Nadalje, za jedince, prvorodene i srednjerođene sudionike pretpostavilo se da će pokazivati veće razine perfekcionizma u odnosu na zadnjerođene, pri čemu se za srednjerođene sudionike također pretpostavilo da će pokazivati veće razine maladaptivnog perfekcionizma u odnosu na jedince i prvorodene sudionike.

Perfekcionizam i redoslijed rođenja

U ovom istraživanju prvorodenci izvještavaju o većim razinama perfekcionizma u odnosu na jedince, srednjerođene i zadnjerođene te o većim razinama maladaptivnog perfekcionizma u odnosu na jedince i zadnjerođene sudionike. Perfekcionističke tendencije prvorodenaca potvrdile su se i u drugim istraživanjima (Margot i Rinn, 2016; Luis i Kumar, 2016; Udell, 2004; Siegle i Schuer, 2000; Parker, 1998), iako direktno kompariranje nije preporučljivo s obzirom da su neka od istraživanja provedena na drugačijim populacijama, primjerice na darovitim učenicima ili adolescentima, ili su neke od pozicija redoslijeda rođenja bile grupirane, što nije bio slučaj u ovom istraživanju. Budući da prvorodena djeca uživaju osobitu pažnju određeno razdoblje prije nego postanu brat/sestra mlađem djetetu, upravo to provedeno vrijeme s roditeljima te nepodijeljena pažnja mogu doprinijeti snažnoj potrebi za udovoljavanjem odraslim osobama, snažnom identifikacijom s roditeljskim figurama, ugađanju te konformiranju njihovim zahtjevima, što potencijalno može dovesti do perfekcionističkih stremljenja (Passey, 2012; Ashby, LoCicesro i Kenny, 2003; Margot i Rinn, 2016). Također, ono se može povezati s osjećajem prvorodenaca da su favorizirani od strane roditelja; prilikom održavanja pozicije favoriziranog djeteta, teže ugađanju roditeljima te

ispunjenju njihovih, potencijalno visokih, očekivanja, što posljedično može rezultirati perfekcionistačkim težnjama (Ashby, LoCicesro i Kenny, 2003). Sukladno navedenoj nepodijeljenoj roditeljskoj pažnji, bilo bi za očekivati da će i jedinci pokazivati značajno više razine perfekcionizma u odnosu na druge pozicije redoslijeda rođenja, što pak nije bio slučaj. Potencijalno objašnjenje tomu možda se može pronaći u neproživljenom osjećaju detronizacije (prema Adler, 1984) i deindividualizacije (prema Sulloway, 1996). Naime, njihova pozicija u obitelji nikad nije bila ugrožena ili narušena rođenjem novog člana te nisu bili primorani boriti se za vlastitu nišu prilikom natjecanja za roditeljsku pažnju i resurse. Nadalje, neki autori povezuju perfekcionizam prvorođenaca s njihovim izraženim akademskim postignućem, savjesnošću (Healey i Ellis, 2007; Damian i Roberts, 2015; Van Volkom, Dirmeitis i Cappitelli, 2019) i konvencionalnošću (Udell, 2004). U nekim istraživanjima se pokazalo da prvorođenci izvještavaju o visokim roditeljskim očekivanjima i prigovaranju (Siegle i Schuer, 2000), što su bitne odrednice razvoja perfekcionizma, te da doživljavaju izraženije disciplinske mjere u odnosu na kasnije rođene (Hotz i Pantano, 2015; Ng, Mofrad i Uba, 2014). Pronađeno je također da su roditelji, zbog potencijalno veće tjeskobnosti oko odgoja prvog djeteta u odnosu na druge, skloniji postavljati više standarde uspješnosti i izvedbi za prvorođence (Leman, 2009). Upravo su visoka očekivanja roditelja, stroga pravila, kritiziranje neuspjeha djeteta ili nedostignutog standarda izvedbe potencijalni prekursori razvoja maladaptivnog perfekcionizma (Margot i Rinn, 2016) kod prvorođenaca.

Lokus kontrole i redoslijed rođenja

Iako se pretpostavljalo sukladno prethodno provedenim studijama (Phillips i Phillips 1994; Falbo, 1981; Beck, Brown i Fall, 2003) da će srednjerodeni i zadnjerodeni pojedinci imati izraženiji ekternalni lokus kontrole u odnosu na prvorođene i jedince, spomenuto nije potvrđeno u ovom istraživanju. Budući da je internalni lokus kontrole povezan s većom akademskom uspješnošću i većom orijentiranosti na postignuće (Rotter, 1966), što je specifično za prvorođene pojedince (Zajonc i Sulloway, 2007; Paulhaus, Trapnell i Chen, 1999), pretpostavljalo se da će oni pokazivati veću internalnost u lokusu kontrole u ovom istraživanju. Osim toga, zbog uloge mentora prema mlađoj braći i sestrama te posljedično većoj moći i odgovornosti (Williams, 2011; Newhouse, 1974), smatra se da posjeduju više razine samopoštovanja, veću samouvjerenost (Eckstein, 2000; Eckstein, 2010; Eckstein i Kaufman, 2012) te posljedično mogu razviti internalni lokus kontrole. No i u brojnim drugim istraživanjima nije utvrđena razlika između prvorođenaca i jedinaca te kasnije rođenih pojedinaca (Rohrer, Egloff i Schmukle, 2017; Hughes, 2005; Newhouse, 1974; Williams, 2011). Moguće je da neki drugi čimbenici moderiraju navedeni odnos, koje je potrebno detaljnije razmotriti (Hughes, 2005; Watkins Jr, 1992). Hughes (2005) u svom istraživanju nije pronašao značajan efekt redoslijeda rođenja, ali je dobio nalaz da prvorođenci čija su braća/sestre većinski istog spola imaju više ekternalni lokus kontrole. Stoga je svakako potrebno u daljnjim istraživanjima uzeti u obzir navedeno.

Prokrastinacija i redoslijed rođenja

Ispitivanjem odnosa prokrastinacije i pozicija redoslijeda rođenja pokazalo se da srednjerodeni pojedinci značajno češće prokrastiniraju u odnosu na prvorođene, što je djelomično u skladu s postavljenim pretpostavkama. Iako brojnost istraživanja u ovom području nije velika, još jedno istraživanje dobilo je slične nalaze (Gabriel, 2015). Budući da se za srednjerodene pojedince smatra da ih karakterizira, između ostalog, potencijalno nisko samopouzdanje te perzistirajući osjećaj inferiornosti, ono može rezultirati sniženom samoeфикасношću te prokrastinirajućim ponašanjem (Williams, 2011). Osim navedenog,

smanjena roditeljska očekivanja prema uspjesima i izvedbama srednjerodenih u odnosu na prvorodne navode se kao jedan od mogućih objašnjenja (Leman, 2009). Naime, ukoliko izostaju ili su smanjena roditeljska očekivanja o ostvarenjima srednjerodne djece, pa time i nekakvi postupci poput poticanja, ohrabrenja i sličnog, ono ne stimulira srednjerodne pojedince na potpuno ispunjenje vlastitih potencijala što može rezultirati smanjenom samoeфикасношću, samopouzdanjem te češćem prokrastinirajućem ponašanju. Manja frekventnost prokrastiniranja prvorodenih pripisuje se njihovoj visokoj uspješnosti, ambicioznosti, konformizmu, posebno u odnosu s roditeljima kojima nastoje udovoljiti tradicionalnim načinima - kroz odgovorno ponašanje te visoku akademsku uspješnost (Gabriel, 2015). Također, izražena crta savjesnosti kod prvorodenaca (Combs-Draughn, 2016), za koju je pokazano da negativno korelira s prokrastinacijom, može biti jedno od objašnjenja smanjene prokrastinacije kod prvorodenaca.

Akademski uspjeh i redoslijed rođenja

U ispitivanju razlika između jedinaca, prvorodenih, srednjerodenih i zadnjerodenih pojedinaca u akademskom uspjehu, nisu pronađene nikakve razlike. S obzirom da sve skupine u prosjeku izvještavaju o vrlo dobrom uspjehu, bilo je jasno da se neće pronaći značajnije razlike. Iako se sukladno prethodnim istraživanjima (Eckstein, 2000; 2010; Herrera, Zajonc, Wieczorkowska i Cichomski, 2003; Jefferson, Herbst i McCrae, 1998; Saroglou i Fiasse, 2003; Pavan, 2016) pretpostavljalo da će prvorodenci i jedinci biti akademski uspješniji s obzirom na izraženije kognitivne sposobnosti prvorodenih, veće roditeljsko ulaganje, drugačiju raspodjelu resursa s obzirom na socioekonomski status obitelji, izraženiju potrebu za postignućem, izraženiju crtu savjesnosti te izraženiju potrebu za udovoljenjem roditeljskim očekivanjima (Combs-Draughn, 2016). Iako su istraživanja kojima se nije pronašla razlika u akademskoj uspješnosti između različitih pozicija redoslijeda rođenja u manjini, postoji izvjestan broj istih (Ha i Tam, 2013; Ha i Tam, 2011; Williams, 2011; Maričić, 2006; Harris, 2000). Kao potencijalna objašnjenja ističu se ponajviše metodološki nedostaci, poput nekontroliranja dobne razlike između braće/sestara i dobi roditelja te uzorak studenata u istraživanju (Ha i Tam, 2011; Ha i Tam, 2013). Za studente se može smatrati da već u početku imaju veći akademski uspjeh od opće populacije budući da su morali položiti određene preduvjete za pristup fakultetima te ih se može promatrati kao visoko uspješne. U ovom istraživanju vidljivo je da sudionici svih pozicija redoslijeda rođenja izvještavaju u prosjeku o nešto višem prosjeku ocjena no što bi se očekivao, što samo potkrepljuje gore navedeno o inicijalnoj visokoj uspješnosti. Kao jedan od razloga dobivenih rezultata može se navesti i nacrt istraživanja. Budući da je korišten nacrt između obitelji u ovom istraživanju, velika je vjerojatnost da su na varijablu akademskog uspjeha utjecali drugi kovarijati, poput odgojnih stilova roditeljstva, roditeljskih očekivanja, obiteljskog intelektualnog okruženja, bioloških determinanti, socioekonomskog statusa i broja djece (Gabriel, 2015).

Percepcija roditeljstva i redoslijed rođenja

Pretpostavljalo se da će jedinci i prvorodeni pojedinci procjenjivati majčinu i očevu uključenost, autonomnu podršku te toplinu većom u odnosu na srednjerodne i zadnjerodne sukladno prethodnim nalazima, prema kojima prvorodenci izvještavaju o većoj bliskosti s roditeljima (Rodhe i sur., 2003), o posebnim odnosima s oba roditelja u kasnijim fazama života te o većoj razini roditeljske involviranosti u njihovim životima (Suitor i Pillemer, 2007; Passey, 2012). No, u ovom istraživanju nije detektirana razlika između navedenih skupina redoslijeda rođenja u percepciji roditeljstva. Također, prema aktualnim spoznajama, nisu provedena istraživanja koja su proučavala isključivo navedeni odnos te bi ona svakako bila poželjna u

skorijoj budućnosti s obzirom da obiteljsko okruženje neminovno utječe na razvoj pojedinca na različite načine. Roditeljsko ponašanje i osobitosti interakcije između roditelja i djeteta povezane su s problemima u ponašanju, zlouporabom supstanci i otpornošću (Hawkins, Catalano i Miller, 1992; Petraitis, Flay i Miller, 1995; sve prema Wong, 2008), kao i s brojnim pozitivnim ishodima poput akademskog uspjeha, većeg osjećaja kompetentnost, autonomnosti (Grolnick i sur., 1991; Grolnick i Slowiaczek, 1994), višeg samopouzdanja, samoregulacije, mentalnog zdravlja i dr. (Grolnick i sur., 1991; Robbins, 1994; prema Kocayörük, Altıntas i İçbay, 2015; Soenens i Vansteenkiste, 2005). Neka od pojašnjenja dobivenim rezultatima možda se mogu pronaći u dobi sudionika. Naime, budući da se sudionici u istraživanju dobnog gledajući nalaze u ranoj odrasloj dobi, potencijalno pojašnjenje se može pripisati psihosocijalnoj fazi koja je karakteristična za to razdoblje – intimnost nasuprot izolaciji – te pomaknutom fokusu sa odnosa s roditeljima na odnos s prijateljima, partnerima i sl., što je posljedično moglo utjecati na to da se sudionici različitih redoslijeda rođenja ne razlikuju u percepciji roditeljstva. Osim toga, drugi čimbenici obiteljskog konteksta može biti su moderirali navedeni odnos, koji tek trebaju biti identificirani, što je svakako apel na daljnja istraživanja u ovom području.

Ograničenja te implikacije za daljnja istraživanja

Iako je ovo istraživanje donekle eksplorativno, neizostavno je spomenuti određena ograničenja koja je bitno razmotriti u svrhu interpretabilnosti dobivenih rezultata te prilikom dizajniranja nacrtu za druga istraživanja. U ovom istraživanju nisu se kontrolirale neke varijable iz obiteljskog konteksta, koje su se pokazale kao potencijalno posredujuće u odnosu redoslijeda rođenja i nekih psihosocijalnih karakteristika. Ono uključuje spolnu strukturu braće i sestara, veličinu obitelji, dobnu razliku između braće i sestara, socioekonomski status, poziciju redoslijeda rođenja roditelja (Stewart, 2012; Williams, 2011; Schiling, 2001). Navedeno se nije kontroliralo u ovom istraživanju, stoga je diskutabilno bi li se učinci redoslijeda rođenja u određenim varijablama ipak pokazali statistički značajnim. Izuzev spomenutog, neki autori sugeriraju da je preporučljivije koristiti nacrt unutar obitelji nego između obitelji, kao što je bio slučaj u ovom istraživanju, budući da korištenje nacrtu unutar obitelji ima potencijalno veće prednosti jer se pritom smanjuje variranje socioekonomskog statusa, veličine obitelji (broja braće i sestara) i roditeljskih crta ličnosti (Michaelski i Shackelford, 2002). Jedno od ograničenja ovog istraživanja predstavlja nejednaku zastupljenost sudionika po skupinama različitih pozicija redoslijeda rođenja. Upitno je bi li se dobili ponešto drugačiji rezultati da je skupina jedinaca bila zastupljenija. S obzirom da je u istraživanju sudjelovala studentska populacija, nije opravdano generalizirati rezultate na opću populaciju. Još jedno od ograničenja ovog istraživanja uključuje samoizvještaje sudionika - svakako bi bilo poželjnije u narednim istraživanjima redoslijeda rođenja, uz spomenuto, koristiti i izvještaje roditelja i/ili druge braće/sestara kako bi se prikupili podaci iz različitih izvora. Također, s obzirom da je istraživanje bilo provedeno putem interneta te metodom snježne grude, moguće je da su sudionici koji su se odlučili sudjelovati u istraživanju akademski proaktivniji te uspješniji, što je implicitno utjecalo na smanjenu reprezentativnost i veću homogenost uzorka.

Unatoč navedenim ograničenjima, rezultati istraživanja nameću otvaranje određenih pitanja u pogledu učinaka redoslijeda rođenja na prokrastinaciju i perfekcionizam. Budući da je svega nekoliko istraživanja proučavalo odnos redoslijeda rođenja i prokrastinacije te su dobiveni rezultati nekonzistentni, nalaz u ovom istraživanju indicira potrebu za eventualnom replikacijom te provjerom potencijalnih moderatora ovog odnosa. Budući da uključivanje kategorije jedinaca u istraživanju može biti problematično prilikom operacionalizacije, jer su jedinci istovremeno i prvorođeni i zadnjerođeni (Williams, 2011) u budućim istraživanjima

bilo bi poželjnije upotrijebiti instrument za procjenu psihološkog redoslijeda rođenja kako bi se prevenirao navedeni problem. U sljedećim istraživanjima redoslijeda rođenja i akademskog uspjeha bi bilo poželjno operacionalizirati akademski uspjeh kao kompozitnu varijablu, koja se sastoji od, primjerice, ostvarenog prosjeka ocjena na dosadašnjoj razini studija, broja preostalih ispita u akademskoj godini, položenih ispita unutar iste akademske godine i/ postotka pohađanja nastave.

Zaključak

S obzirom na nekonzistentnost brojnih istraživanja redoslijeda rođenja te nedovoljnu istraženost pojedinih psihologijskih konstrukata u području navedenog, ovo istraživanje za cilj je imalo ispitati učinke redoslijeda rođenja u perfekcionizmu, prokrastinaciji, lokusu kontrole, akademskom uspjehu i percepciji roditeljstva. Ispitane su razlike između jedinaca, prvorođenih, srednjerođenih te zadnjerođenih sudionika te se pokazalo da prvorođenci izvještavaju o većim razinama perfekcionizma u odnosu na druge te o većim razinama maladaptivnog perfekcionizma u odnosu na srednjerođene. Također se pokazalo da srednjerođeni pojedinci značajno češće prokrastiniraju u odnosu na prvorođene. Navedeno istraživanje predstavlja dobru polazišnu točku za naredna istraživanja spomenutih varijabli, budući da s jedne strane inkorporira pregled relevantne literature te s druge strane nudi zanimljive rezultate i pojašnjenja istih. No, dobivene rezultate nužno je interpretirati s oprezom sukladno nejednako zastupljenim skupinama redoslijeda rođenja te je generalizacija istih ograničena na studentsku populaciju. Kako bi se minimalizirala stereotipizirana razmišljanja glede karakteristika pojedinaca sukladno njihovoj poziciji redoslijeda rođenja kod edukatora, kliničara, nastavnika i drugih, nužna je provedba daljnjih istraživanja s poboljšanim metodološkim nacrtima.

Literatura

1. Adams, L. (1998). The effects of birth order on procrastination. National Undergraduate Research Clearinghouse. <http://www.webclearinghouse.net/volume/1/Adams-TheEffects.php>
2. Adler, A. (1984). *Individualna psihologija: praksa i teorija*. Matica srpska.
3. Ashby, J. S., LoCicero, K. A. i Kenny, M. C. (2003). The relationship of multidimensional perfectionism to psychological birth order. *The Journal of Individual Psychology*, 59(1), 42-51.
4. Beck, B. L. i Brown, K. E. (Fall 2003). Birth order and locus of control . *Psi Chi Journal of Undergraduate Research* , 128-132.
5. Blake, J. (1981). Family size and the quality of children. *Demography*, 18(4), 421–442.
6. Bleske-Reчек, A. i Kelley, J. A. (2014). Birth order and personality: A within-family test using independent self-reports from both firstborn and laterborn siblings. *Personality and Individual Differences*, 56, 15-18.
7. Boccio, C.M. i Beaver, K.M. (2019). Further examining the potential association between birth order and personality: Null results from a national sample of American siblings. *Personlity and Individual Differences*, 139, 125-131.
8. Cabus, S. J. i Ariëš, R. J. (2017). What do parents teach their children?–The effects of parental involvement on student performance in Dutch compulsory education. *Educational review*, 69(3), 285-302.
9. Campbell, L., White, J. i Stewart, A. (1991). The Relationship of psychological birth order to actual birth order. *Individual Psychology*, 47, 380-391.
10. Chan, D. W. (2007). Positive and negative perfectionism among Chinese gifted students in Hong Kong: Their relationships to general self-efficacy and subjective well-being. *Journal for the Education of the Gifted*, 31(1), 77-102.
11. Collins, C. (2006). The relationship between birth order and personality and career choices.
12. Combs-Draughn, A. J. (2016). *The impact of psychological birth order on academic achievement and motivation*.
13. Damian, R. I. i Roberts, B. W. (2015). The associations of birth order with personality and intelligence in a representative sample of U.S. high school students. *Journal of Research in Personality*, 58, 96-105.
14. Dervishalijaj, E. i Xhelili, G. (2013). Academic procrastination and locus of control in graduated students. *Fakulteti i Shkencave Humane*, Bulevardi Vlore-Skele.
15. Downey, D. B. (1995). When bigger is not better: Family size, parental resources, and children's educational performance. *American sociological review*, 746-761.
16. Dunn, J. i Plomin, R. (1991). Why are siblings so different? The significance of differences in sibling experiences within the family. *Family Process*, 30, 271-283.
17. Eckstein, D. (2000). Empirical studies indicating significant birth-order-related personality differences. *Journal of Individual Psychology*, 56(4), 481.
18. Eckstein, D. i Kaufman, J. A. (2012). The role of birth order in personality: an enduring intellectual legacy of Alfred Adler, *Journal of Individual Psychology*, 68(1), 60-74.
19. Eckstein, D., Aycock, K. J., Sperber, M. A., McDonald, J., Van Wiesner, V., Watts, R. E. i Cinsburg P. (2010). A review of 200 birth-order studies: lifestyle characteristics. *The Journal of Individual Psychology*, 66(4), 408-434.

20. Falbo, T. (1981). Relationships between birth category, achievement, and interpersonal orientation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41(1), 121–131
21. Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. Sage Publications.
22. Fizel, L. (2008). *The relationship of birth order to perfectionism*.
23. Gabriel, C.K. (2015). Impact of birth order on procrastination among college students in Eldoret town. *Journal of Education and Practice*, 6(22), 106-111.
24. Garson, G. D. (2012). *Testing statistical assumptions*. Statistical Associates Publishing.
25. Goldin, T. (2007). *Povezanost akademske samoregulacije, učeničke percepcije roditelja i školskog uspjeha*.
26. Grolnick, W. S., & Slowiaczek, M. L. (1994). Parents' involvement in children's schooling: A multidimensional conceptualization and motivational model. *Child development*, 65(1), 237-252.
27. Grolnick, W. S., Ryan, R. M. i Deci, E. L. (1991). Inner resources for school achievement: motivational mediators of children's perceptions of their parents. *Journal of Educational Psychology*, 83(4), 508-517.
28. Ha, T. S. i Tam, C. L. (2011). A study of birth order, academic performance, and personality. *International Conference on Social Science and Humanity*, 5, 28-32.
29. Ha, T. S. i Tam, C. L. (2013). Relationships of birth order, parent-child relationship, personality and academic performance. *Pertanika Journal of Social Sciences and Humanities*, 21(1), 17-52.
30. Harel, J., Eshel, Y., Ganor, O. i Scher, A. (2002). Antecedents of mirror self-recognition of toddlers: Emotional availability, birth order, and gender. *Infant Mental Health Journal*, 23(3), 293-309.
31. Harris, J. R. (2000). Context-specific learning, personality, and birth order. *Psychological Science*, 9(5), 174-177.
32. Hawkins, C. C., Watt, H. M. i Sinclair, K. E. (2006). Psychometric properties of the Frost Multidimensional Perfectionism Scale with Australian adolescent girls: Clarification of multidimensionality and perfectionist typology. *Educational and psychological measurement*, 66(6), 1001-1022.
33. Healey, M. D. i Ellis, B. J. (2007). Birth order, conscientiousness, and openness to experience: Tests of the family-niche model of personality using a within-family methodology. *Evolution and Human Behaviours*, 28, 55-59.
34. Herrera, N. C., Zajonc, R. B., Wiczorkowska, G. i Cichomski, B. (2003). Beliefs about birth rank and their reflection in reality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(1), 142-150.
35. Hill, R. W., Huelsman, T. J. i Araujo, G. (2010). Perfectionistic concerns suppress associations between perfectionistic strivings and positive life outcomes. *Personality and Individual Differences*, 48(5), 584-589.
36. Hotz, V. J. i Pantano, J. (2015). Strategic parenting, birth order, and school performance. *Journal of population economics*, 28(4), 911-936.
37. Howell, D. C. (2012). *Statistical methods for psychology*. Cengage Learning.
38. Hughes, B. M. (2005). Birth order and locus of control revisited: sex of siblings as a moderating factor. *Psychological reports*, 97(2), 419-422.
39. Jefferson, T., Jr., Herbst, J. H. i McCrae, R. R. (1998). Associations between birth order and personality traits: Evidence from self-reports and observer ratings. *Journal of Research in Personality*, 32(4), 498-509.
40. Karadağ, E. (Ur.). (2017). *The factors effecting student achievement: Meta-analysis of empirical studies*. Springer.

41. Kaul, A. i Srivastava, A. (2018). Birth order and personality. *Indian Journal of Health and Well-being*, 9(3), 377-379.
42. Kline, T. J. (2005). *Psychological testing: A practical approach to design and evaluation*. Sage Publications.
43. Knezović, Z. (1981). Hijerarhijska faktorska analiza i neke metrijske karakteristike Rotterove skale unutrašnjeg naprama izvanjskom mjestu kontrole potkrepljenja. *Revija za psihologiju*, 18, 35-43.
44. Kocayörük, E., Altıntaş, E., i İçbay, M. A. (2015). The perceived parental support, autonomous-self and well-being of adolescents: A cluster-analysis approach. *Journal of Child and Family Studies*, 24(6), 1819-1828.
45. Košanski, Ž. (2004). *Odgadanje izvršavanja obveza kao prediktor akademskog uspjeha..*
46. Lauri Korajlija, A., Jokić-Begić, N. i Kamenov, Ž. (2003). Koliko je za neuspjeh u studiju odgovoran perfekcionizam i negativni atribucijski stil. *Socijalna psihijatrija*, 31, 191-197.
47. Lee, E. (2005). The relationship of motivation and flow experience to academic procrastination in university students. *The Journal of Genetic Psychology: Research and Theory on Human Development*, 166(1), 5-15.
48. Leman, K. (2009). *The birth order book: Why you are the way you are*. Revell.
49. Loona, M. I. i Khan, M. J. (2016). Self-compassion and procrastination among first born and last born university students. *Pakistan Journal of Psychology*, 47(2).
50. Margot, K. C. i Rinn, A. N. (2016). Perfectionism in gifted adolescents: A replication and extension. *Journal of Advanced Academics*, 27(3), 190-209.
51. Maričić, B. (2006). *Povezanost osobina ličnosti i redoslijeda rođenja*.
52. Michaelski, R. L. i Shackelford, T. K. (2002). An attempted replication of the relationships between birth-order and personality. *Journal of Research in Personality*, 36, 182-188.
53. Newhouse, R. C. (1974). Locus of control and birth order in school children. *Journal of Clinical Psychology*, 30(3), 364-365.
54. Ng, W. L., Mofrad, S. i Uba, I. (2014). Effect of birth order on the differential parental treatment of children. *Asian Social Science*, 10(14), 132-137.
55. Noran, F. Y (2000). *Procrastination among students in institutes of higher learning: Challenges for K-Economy*. <http://www.mahdzan.com/papers/procrastinate/>
56. Parker, W. D. (1998). Birth-order effects in the academically talented. *Gifted Child Quarterly*, 42(1), 29-38.
57. Passey, E. K. (2012). The Benefits and Implications of Birth Order Position. Full Journal 9.1, 28.
- Paulhaus, D., Trapnell, P. i Chen, D. (1999). Birth order effects on personality and achievement within families. *American Psychological Society*, 10(6), 482-488.
58. Pavan, R. (2016). On the production of skills and the birth order effect. *Journal of Human Resources*, 51(3), 699-726.
59. Phillips, A. S., & Phillips, C. R. (1994). Birth order and achievement attributions. *Individual Psychology: Journal of Adlerian Theory, Research & Practice*.
60. Plomin, R. i Daniels, D. (1987). Why are children in the same family so different from one another? *Behavioral and Brain Sciences*, 10, 1-60.
61. Popoola, B.I. (2005). A study of procrastinatory behaviour and academic performance of undergraduate students in South West Nigeria. *Journal of Social sciences*, 11(3), 215-218.
62. Rice, K. G. i Ashby, J. S. (2007). An efficient method for classifying perfectionists. *Journal of Counseling Psychology*, 54(1), 72-85.

63. Rohde, P. A., Atzwanger, K., Butovskaya, M., Lampert, A., Mysterud, I., Sanchez-Andres, A., i Sulloway, F. J. (2003). Perceived parental favoritism, closeness to kin, and the rebel of the family: The effects of birth order and sex. *Evolution and Human Behavior*, 24(4), 261-276
64. Rohrer, J. M., Egloff, B., & Schmukle, S. C. (2015). Examining the effects of birth order on personality. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 112(46), 14224-14229
65. Rohrer, J. M., Egloff, B., & Schmukle, S. C. (2017). Probing birth-order effects on narrow traits using specification-curve analysis. *Psychological Science*, 28(12), 1821-1832.
66. Rotter, J. B. (1966). Generalized expectations for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General and Applied*, 80(1), 1-28.
67. Saleem, M. i Rafique, R. (2012). Procrastination and self-esteem among university students. *Pakistan Journal of Social and Clinical Psychology*, 9(3).
68. Sheppard, M. i Crocker, G. (2008). Locus of control, coping and proto prevention in child and family care. *British Journal of Social Work*, 38(2), 308-321.
69. Slaney, R. B., Rice, K. G., Mobley, M., Trippi, J. i Ashby, J. S. (2001). The Revised Almost Perfect Scale. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 34, 130-145.
70. Soenens, B. i Vansteenkiste, M. (2005). Antecedents and outcomes of self-determination in 3 life domains: The role of parents' and teachers' autonomy support. *Journal of youth and adolescence*, 34(6), 589-604.
71. Stainton, M., Lay, C. H. i Flett, G. L. (2000). Trait procrastinators and behavior/trait-specific cognitions. *Journal of Social Behavior and Personality*, 15(5), 297.
72. Starley, D. (2019). Perfectionism: a challenging but worthwhile research area for educational psychology. *Educational Psychology in Practice*, 35(2), 121-146.
73. Steel, P. (2007). The nature of procrastination: A meta-analytic and theoretical review of quintessential self-regulatory failure. *Psychological bulletin*, 133(1), 65.
74. Stewart, A. E. (2012). Issues in birth order research methodology: perspectives from individual psychology. *The Journal of Individual Psychology*, 68(1), 75-106.
75. Stoeber, J. (2018). The psychology of perfectionism: Critical issues, open questions, and future directions.
76. Stoeber, J. i Otto, K. (2006). Positive conceptions of perfectionism: Approaches, evidence, challenges. *Personality and social psychology review*, 10(4), 295-319.
77. Sutor, J. J. i Pillemar, K. (2007). Mothers' favoritism in later life: The role of children's birth order. *Research on Aging*, 29(1), 32-55.
78. Sulloway, F. J. (1995). Birth order and evolutionary psychology: A meta-analytic overview. *Psychological Inquiry*, 6(1), 75-80. Sulloway, F. J. (1999). Birth Order. Runco, M.A. i Pritzker, S.R. (Ur.), *Encyclopedia of Creativity* (str. 189-202). Academic Press.
79. Sulloway, F. J. (2007). Birth order and sibling competition. *Handbook of evolutionary psychology*, 297-311..
80. Sulloway, F. J. (2010). Why siblings are like Darwin's finches: Birth order, sibling competition, and adaptive divergence within the family. *The evolution of personality and individual differences*, 86-119.
81. Townsend, F. (2000). Birth order and rebelliousness: Reconstructing the research in Born to Rebel. *Politics and the Life Sciences*, 19(2), 135-156.
82. Tuckman, B. W. (1991). The development and concurrent validation of the Procrastination Scale. *Educational and Psychological Measurement*, 51, 473-480.

83. Udell, M. M. (2004). Birth order, perfectionism and body dissatisfaction among female college students. Alliant International University, Los Angeles...
84. Van Volkom, M., Dirmeitis, D. i Cappitelli, S. (2019) An Investigation of the Connection between Parenting Styles, Birth Order, Personality, and Sibling Relationships.
85. Walter, D. A. i Ziegler, C. A. (1980). The effects of birth order on locus of control. *Bulletin of the Psychonomic Society*, 15(5), 293-294.
86. Watkins, C. E. (1992). Birth-order research and Adler's theory: A critical review. *Individual Psychology: Journal of Adlerian Theory, Research & Practice*
87. Williams, S. (2011). The relationship between locus of control and birth order in college students' academic success.
88. Wong, M. M. (2008). Perceptions of parental involvement and autonomy support: Their relations with self-regulation, academic performance, substance use and resilience among adolescents. *North American Journal of Psychology*, 10(3).
89. Yosopov, L. (2020). The relationship between perfectionism and procrastination: examining trait and cognitive conceptualizations, and the mediating roles of fear of failure and overgeneralization of failure.
90. Zajonc, R. B. i Sulloway, F. J. (2007). The confluence model: birth order as a within-family or between-family dynamic? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33(9), 1187-1194.
91. Zarevski, P., Marušić, A. i Vranić, A. (2002). Proaktivnost i lokus kontrole u menadžera. *Društvena istraživanja*, 11(4-5), 659-680.
92. Zigarmi, D., Galloway, F. J. i Roberts, T. P. (2018). Work locus of control, motivational regulation, employee work passion, and work intentions: An empirical investigation of an appraisal model. *Journal of Happiness Studies*, 19(1), 231-256.
93. Zweigenhaft, R. L. i Von Ammon, J. (2000). Birth order and civil disobedience: A test of Sulloway's "born to rebel" hypothesis. *The Journal of social psychology*, 140(5), 624-627.

ПРОФОРИЕНТАЦИЯ И СТРАТЕГИЯ ПОМОЩИ ПОЖИЛЫМ ЛЮДЯМ

Abstract

In the context of rapid changes in society, older people fall into a risk group and need a special assistance system. The needs and problems of older people play a decisive role in choosing a care strategy and are a prerequisite for starting a therapeutic effect on a client of a social service of this age category. Social institutions use a variety of medical, household, socio-environmental, psychological and other technologies to meet them, but an integrated approach is required to solve the entire set of problems that burden the life of this age group. The article examines the projects of secondary vocational guidance and vocational retraining of pre-retirees and suggests ways to improve such programs.

Keywords: elderly, vocational training, assistance.

Аннотация

в условиях стремительных изменений в обществе пожилые люди попадают в группу риска и нуждаются в особой системе помощи. Потребности и проблемы пожилых людей играют определяющую роль при выборе стратегии помощи и являются предпосылкой для начала терапевтического воздействия на клиента социальной службы данной возрастной категории. Социальные учреждения используют разнообразные технологии медицинской, бытовой, социально-средовой, психологической и иных направлений для их удовлетворения, но для решения всей совокупности проблем, отягощающих жизнь данной возрастной категории, обязателен комплексный подход. В статье рассмотрены проекты вторичной профориентации и профпереподготовки предпенсионеров и предложены пути совершенствования таких программ.

Ключевые слова: пожилой возраст, пожилые, профпереподготовка, помощь.

Современная развивающая концепция профориентации, предполагающая профессионально-личностное развитие человека на протяжении всей жизни, включает не только профессиональное самоопределение и профессиональную адаптацию молодежи, но и профессиональную ориентацию взрослых, т.е. людей, по какой-то причине не удовлетворенных ранее сделанным профессиональным выбором или же потерявших возможность работать по прежней специальности.

Профессиональная ориентация пожилых людей - это выбор новой сферы профессиональной деятельности после выхода на пенсию. В некоторых источниках её называют вторичной профориентацией. Иногда люди меняют профессию несколько раз в жизни, и при таком подходе у них будет повторная, третичная или многоразовая профориентация [3].

---

¹ Россия, Брянский государственный университет
имени академика И.Г. Петровского

В России действуют региональные комплексные программы для пенсионеров "Старшее поколение", включающие профессиональную ориентацию. Психологический компонент в этих программах играет значительную роль.

Цели профориентации пожилых людей отличаются от целей профориентации молодежи. Основное отличие в профессиональном и жизненном опыте, который есть у пенсионеров и который влияет на профориентационные процессы как в позитивном, так и в негативном ключах.

Позитивное влияние трудового опыта заключается в наличии знаний и умений, на базе которых можно овладеть новой профессией. Негативное влияние трудового опыта заключается в нежелании и страхе осваивать новые компетенции в связи с тем, что имеющиеся, освоенные ранее, долгое время приносили желаемый результат и вошли в привычку, изменение которой кажется невозможным и бессмысленным. Чем дольше и успешнее работал человек по определенной специальности, тем труднее даются ему перемены.

Работа с пожилыми людьми вносит свою специфику в профориентационные функции. Так, диагностическая функция будет содержать не только диагностику личностных качеств и способностей, но и выявление профессиональных компетенций, которые человек готов реализовывать в дальнейшей деятельности [1]. В реализации организационной функции ведущую роль приобретают краткосрочные курсы и программы переподготовки.

К информационной функции предъявляются дополнительные требования, ведь пожилые люди часто хотят гибкую занятость, неполный рабочий день, трудоустройство близко к месту проживания и т.п. Их желания понятны. Но потребности работодателя не всегда совпадают с этими желаниями.

Профилактическая функция профориентации, призванная снижать вероятность неверного выбора профессии, приобретает большую значимость, ведь в пожилом возрасте у человека ограничена возможность пробовать различные варианты работы, посещать массовые мероприятия, выполнять практические задания и т.п.

Есть и другие трудности в профориентации пенсионеров. Например, некоторые из них считают, что авторитет, заслуженный многолетним трудом по одной профессии, автоматически распространится на все другие профессии, доступные работнику после выхода на пенсию. По факту, требование "должны уважать" далеко не всегда гарантируется пенсионеру на новом месте работы. Адаптация в незнакомом трудовом коллективе может быть сложной.

Ещё одна проблема, с которой сталкиваются пожилые люди, желающие работать после увольнения в связи с выходом на пенсию, это взаимоотношения с родственниками. Не всегда близкие и родные поддерживают желание бабушек и дедушек трудиться, некоторые видят их няньками для младшего поколения, или домохозяйками, или дачниками-огородниками. Непонимание между членами семьи может внести в процесс профориентации конфликтную ноту.

Инструментарий профессиональной ориентации, используемый психологом-профориентологом в работе с пожилыми людьми, разнообразен. Хорошо зарекомендовали себя тренинги эффективной коммуникации, индивидуальная психотерапия, психодинамические группы [5].

На диагностическом этапе применяются объективные тесты с выбором ответа (интеллектуальные тесты, тесты специальных способностей, тесты достижений и т.п.), тесты-опросники, методики шкалирования, трансформационные игры, проективные методики, стандартизированные аналитические наблюдения, приборные психофизиологические методики. В заключении тестирования рекомендуются индивидуальные консультации по его результатам, итогом которых могут стать схемы

альтернативного выбора, системы различных вариантов действий клиента для достижения желаемой цели.

С каждым годом количество людей, достигших пенсионного возраста в России, увеличивается наряду с продолжительностью жизни. Некоторые поставленные задачи требуют повышенного внимания: ликвидация очередей и повышение качества и доступности медицинских и социальных услуг, создание комфортных условий для трудовой занятости людей старшего поколения, обеспечение доступа к образовательным программам и проектам.

Партийный проект «Старшее поколение» призван содействовать активному вовлечению людей пожилого возраста в современную жизнь общества и обеспечить достойное качество жизни. Пожилые люди желают научиться навыкам работы с электронными устройствами, такими как компьютер, смартфон, интернет, и использовать их в деле – научиться пользоваться государственными сайтами и услугами в сети интернет для граждан. Федеральный проект направлен также на улучшение благополучия граждан пенсионного возраста, на укрепление семейных и межпоколенческих связей и ориентирован на уважительное отношение к категории пожилых людей, вовлечение в движение «серебряное волонтерство». Проект также призван обеспечить контроль развития стационаро-замещающих технологий и сокращения очередности в стационарные организации социального обслуживания [2].

В Брянской области участниками программы профессионального обучения и дополнительного профессионального образования в рамках регионального проекта «Старшее поколение» национального проекта «Демография» 2024 - стали 49 граждан в возрасте 50 лет и старше, в том числе 21 человек, работающий на предприятиях и в организациях области, и 28 человек, ищущих работу [7].

Обучение с учетом индивидуальных пожеланий граждан и работодателей организовано с применением различных форм, в том числе дистанционно, на базе 8 профессиональных образовательных учреждений области. Участвовать в программе переобучения могут как не имеющие работы, так и работающие граждане предпенсионного возраста, желающие расширить свои знания, навыки и компетенции либо пройти обучение по востребованным профессиям. Обучение с учетом индивидуальных пожеланий гражданина организуется бесплатно по любой форме, в том числе дистанционно.

Доля российских компаний, готовых трудоустроить пенсионеров, увеличилась до 44% в 2024 году по сравнению с 40% в 2023 году. Еще треть компаний рассматривает пенсионеров на вакансии в отдельных случаях [6, 7].

Пенсионеры востребованы в сферах, где важен опыт, а не скорость усвоения новых знаний, таких как инженерия. Также растет спрос на квалифицированных рабочих, продавцов, бухгалтеров, охранников и курьеров — последние составляют уже 20% среди работников курьерской доставки. При этом наем пенсионеров на низкоквалифицированные позиции часто является вынужденной мерой из-за дефицита мигрантов и низкого интереса молодежи к таким вакансиям.

В условиях демографического кризиса российские работодатели все чаще обращают внимание на пенсионеров как источник кадрового потенциала. Пенсионеров нанимают для работы на сортировочных пунктах и в отделениях почты, а в супермаркетах они работают кассирами и сотрудниками зала. Особенно востребованы пенсионеры в торговле и услугах, где высокая текучка кадров. Около 60% пожилых людей после выхода на пенсию продолжают работать, чаще всего занимая позиции операторов, водителей, медперсонала и фармацевтов. В культурных учреждениях для них также есть вакансии, например, гардеробщиков и смотрителей. Пенсионеры часто работают в торговле, разнорабочими и сборщиками заказов [4].

Согласно данным Росстата, в России около 7,87 млн работающих пенсионеров.

В заключении можно подчеркнуть три основных фактора, влияющих на успешность профориентационных процессов пожилых людей:

1) осознание человеком необходимости смены вида деятельности, профессии, должности (из-за состояния здоровья, возрастных изменений, усталости, профессионального выгорания и пр.);

2) адекватную оценку своих возможностей с учётом состояния здоровья, личностных особенностей, специфики профессии, накопленного опыта;

3) знание требований и перспектив рынка труда региона в целях обеспечения трудоустройства.

Литература:

1. Алмазова О.В., Пряжников Н. С., Чурбанова С. М. Профориентация в системе социального волонтерства // Национальный психологический журнал. № 1 (25). - 2017. с. 45-551. Агашев Д.В. Право социального обеспечения России / Д.В. Агашев, В.С. Аракчеев.Томск, 2024.
2. Гостенина В.И. Социальный работник в системе социального обслуживания населения // В.И. Гостенина, Т.Е. Лифанова, А.К. Мамедов, Г.В. Макарова, С.Л. Мельников // Учебно-методическое пособие по направлению подготовки «Социальная работа» (39.03.02), «Социология управления» (39.04.01) и для переподготовки кадров социальных работников.Брянск, 2019. 308 с.
3. Киселев А.Г. Информация и коммуникация в государственном управлении / А.Г.Киселев, П.Н. Киричек. Москва, 2024. Сер. Научная мысль. 268 с.
4. Киселев А.Г. Тренды политической коммуникации в контексте социальной модернизации / А.Г. Киселев, П.Н. Киричек // Вестник Российского университета дружбы народов.Серия: Социология. 2024 № 19 (2). С. 322-336.
5. Комаров С.А. Методология социально-правового познания / С.А. Комаров, А.К. Мамедов // Юридическая мысль. 2019. № 1 (11). С. 25-41.
6. Закон Брянской области «Об установлении величины прожиточного минимума пенсионера в Брянской области на 2024 год» [Электронный ресурс] Режим доступа:<http://old.bryanskobl.ru/region/law/view.php?id=19341&type=0> [Дата обращения: 12.12.24]
7. БрянскСтат, [Электронный ресурс] Режим доступа: http://bryansk.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_ts/bryansk/resources/428e02004c48e12ebaf6bfa94df4cce0/tab11.html [Дата обращения: 12.12.24]

ПОВЕЗИВАЊЕ РЕСУРСА МАРГИНАЛИЗОВАНИХ ГРУПА У ЗАЈЕДНИЦИ

Апстракт

Овај рад истражује како особе са сметњама у менталном развоју могу допринети побољшању квалитета живота старијих особа у Србији кроз међусобно повезивање ресурса. Фокусира се на повезивање социјалних, емоционалних и практичних ресурса између ових маргинализованих група, с циљем смањења њихове социјалне изолације и побољшања социјалне кохезије у заједници. Иако се старији људи и особе са сметњама у менталном развоју често суочавају са маргинализацијом и искључењем из друштвених токова, постоје примери и иницијативе које омогућавају повезивање ових група кроз заједничке активности. Ове активности могу укључивати физичку асистенцију, емотивну подршку, социјалне интеракције, као и размену животних искустава. Рад анализира постојеће капацитете за креирање програма међугенерациске солидарности и социјалне инклузије у Србији, који омогућавају међусобну помоћ између ових група. Кроз те иницијативе, особе са сметњама у менталном развоју не само да помажу старијим особама у свакодневним задацима, већ и стичу прилику за развој социјалних вештина, повећање самопоуздања и смањење социјалне изолације. Повезивање ресурса између ових маргинализованих група доприноси изградњи кохезивнијег и инклузивнијег друштва, где се сви чланови заједнице оснажују кроз међусобну помоћ и подршку. Овај рад доприноси разумевању улоге социјалног капитала и међугенерациских односа у превазилажењу маргинализације.

Кључне речи: социјални капитал, квалитет живота старијих особа, социјални програми засновани на узајамности, повезивање ресурса.

Abstract

This paper explores how people with mental disabilities can contribute to improving the quality of life of older people in Serbia through the interconnection of resources. It focuses on the interconnection of social, emotional and practical resources between these marginalized groups, with the aim of reducing their social isolation and improving social cohesion in the community. Although older people and people with mental disabilities often face marginalization and exclusion from social flows, there are examples and initiatives that enable the connection of these groups through joint activities. These activities can include physical assistance, emotional support, social interactions, as well as the exchange of life experiences. The paper analyzes the existing capacities for creating intergenerational solidarity and social inclusion programs in Serbia, which enable mutual assistance between these groups. Through these initiatives, people with intellectual disabilities not only assist older adults with daily tasks, but also gain the opportunity to develop social skills, increase self-confidence, and reduce social isolation. Connecting resources between these marginalized groups contributes to building a more cohesive and inclusive society, where all members of the community are empowered through mutual help and support. This paper contributes to understanding the role of social capital and intergenerational relationships in overcoming marginalization.

Keywords: social capital, quality of life of older persons, social programs based on reciprocity, resource linking.

Увод

У савременом друштву, многе маргинализоване друштвене групе, попут особа са сметњама у менталном развоју и старијих људи, суочавају се са бројним изазовима који укључују друштвену искљученост, економску зависност и недостатак приступа ресурсима. Ове групе често живе на маргинама друштва, што их чини подложним различитим облицима дискриминације и сиромаштва. Један од изазова са којима се суочавају јесу предрасуде које се односе на њихову беспомоћност, што обе групе поставља у пасивну позицију примаоца помоћи. Проблем лежи у томе што се појединци, па и читаве групе, позиционирају кроз друштвено додељену улогу, преузимају је и тиме пристају на то да буду у позицији беспомоћности.

Концепт научене беспомоћности повезан је са нивоом осећаја самоефикасности и друштвеним улогама, које су у највећој мери условљени социјалном валидацијом. Уколико друштво не валидира самоефикасност појединца, он се осећа беспомоћно, што условљава континуирану пасивну позицију у односу према животним изборима. Пасивност увек подразумева дозу одрицања одговорности, при чему особа има осећај да не може ништа да промени у свом животу. Када говоримо о особама са сметњама у менталном развоју и старијим људима, друштво, породица, а често и стручњаци који раде са њима, потхрањују ту пасивност, што их чини „доживотним“ корисницима система социјалне заштите. Међутим, постоји потенцијал за повезивање ресурса међу овим социјалним групама, што може допринети њиховој социјалној интеграцији и побољшању квалитета живота. У Србији, као и широм света, интеракције између старијих особа и особа са сметњама у менталном развоју могу донети обостране користи, кроз узајамну помоћ и оснаживање.

Други проблем са којим се маргинализоване групе суочавају јесте ситуација у којој декларативно очекују помоћ од других људи или система, али заправо не желе да је прихвате, јер би то значило да више неће бити у позицији да помоћ траже. Другим речима, прихватање помоћи може особи променити визуру стварности и вратити јој одговорност за сопствену животну ситуацију. Парадоксално, као да особи одговара да буде у беспомоћности, јер то потврђује њене хипотезе о томе да је живот неправедан, да нико не жели да јој помогне и томе слично.

Овај рад има за циљ да представи како повезивање ресурса између ових маргинализованих група може допринети њиховом оснаживању и међусобној подршци, те како може помоћи у смањењу социјалне изолације и побољшању квалитета живота. Кроз разматрање практичних примера и теоријских приступа, биће приказано како међусобна помоћ између старијих особа и особа са сметњама у менталном развоју може допринети социјалној кохезији и инклузији и на који начин такве социјалне програме треба структурирати.

Изазови маргинализованих друштвених група

Маргинализација представља процес у којем се одређене групе људи систематски искључују из кључних аспеката друштвеног живота. Особе са сметњама у менталном развоју и старији људи често се суочавају са сличним облицима искључености, али различитим изазовима. Особа како стари постепено губи физичку снагу и моћ, усложњавају се фактори ризика који доводе до различитих здравствених проблема. То се може одразити и на њено ментално здравље, што старију особу додатно ставља у

рањив положај. Међутим, већина старијих особа нема превише ослабљене менталне капацитете, когнитивно и социјално функционишу на задовољавајућем нивоу. Они се суочавају са другом врстом проблема, а то је негативно етикетање од стране заједнице. Савремено друштво намеће одређене стандарде који се односе на фаворизовање култа младости, што представља велики притисак на старије особе да прихвате себе у новој животној фази. Са друге стране, особе са сметњама у менталном развоју се од свог рођења носе са недовољном менталном развијеношћу услед које неко увек одлучује уместо њих. Како одрастају, околина их учи да одлучивање треба да препусте неком другом, без изгледа да се то може променити. Већина особа са сметњама у развоју не мења свој однос и улогу, већ мења примарног неговатеља.

Значајно место у одношењу према сопственој немоћи или инвалидитету заузима друштвени консензус о томе шта тај инвалидитет/немоћ представља. Када говоримо о особама са сметњама у развоју и о старијим особама, однос друштва према њима је сличан – постоји уврежено мишљење о томе да они нису корисни чланови заједнице у функционалистичком смислу. Читава прича је и семантички поткрепљена чињеницом да се и статус особе која је у пензији означава са „неактиван“, што сугерише врсту наметнуте друштвене пасивизације, односно друштвено очекивање да стара особа не мора и не треба да ради ништа. Отуда није ретка појава да поједини људи када оду у пензију развију депресију услед велике промене у динамици организације живота. Слична је ситуација и са особама са сметњама у менталном развоју, према којима су адресиране различите предрасуде у погледу њихове неспособности да раде или да буду корисни заједници.

Из овога можемо да закључимо да је наша слика о себи умногосте детерминисана одређеним друштвеним очекивањима, као и тиме колико се ми уклапамо у та очекивања. Парадоксално, особа ће радије бирати друштвено валидирану улогу која је ограничавајућа, него улогу која би донела више слободе у одлучивању, али која доноси непредвидивост у исходима. Дакле, особа увек бира ону алтернативу која обезбеђује већу предиктивну јасноћу система, а друштвена валидација нам управо обезбеђује овај осећај. Другим речима, друштвена валидација нам не осигурава инклузију, већ нам омогућава да прихватимо да смо маргинализовани и да то постаје део нашег социјалног идентитета.

Мало се говори о ресурсима које особе са сметњама у развоју поседују. Литература углавном говори о проблемима, изазовима, импликацијама инвалидности или неким недостацима са којима се ова социјална група суочава. Готово да не постоје стучни радови, научни чланци и литература која се бави снагама које особе са сметњама у развоју поседују и које могу понудити другим људима. То је последица доминантног дискурса у коме су они увек у „стању потребе“. Пошто те потребе никада нису у потпуности задовољене, они нису у стању да буду алтруистички настројени према својој околини, већ су искључиво усмерени ка себи. Међутим, пракса је показала да особе са сметњама у развоју и те како могу бити ресурсне другима и да постојање инвалидитета не мора особу у томе да омета. Особе са сметњама у менталном развоју могу имати капацитет за пружање подршке старијим људима, јер поседују већину ресурса који старијим људима недостају.

Оно што прави значајну промену у животу једне особе јесте преузимање једне другачије улоге од оне која припада доминантном дискурсу. У случају особа са сметњама у менталном развоју то би представљало значајан отклон од патерналистичког односа

према њима, јер бригом о старијима они преузимају социјалну улогу која доприноси осећају корисности и солидарности. Друштвене улоге које играмо у великој мери доприносе нашем личном доживљају сопственог идентитета. Што више различитих улога имамо то смо богатији за разнолика искуства које нам те улоге доносе. Такође, заједница увек реагује на промене које се дешавају у репертоару улога једне особе, при чему је позитивна реакција готово увек повезана са додавањем нових улога. То значи да ће социјална улога „помагача“ код особе са сметњама у менталном развоју бити валидирана од стране друштвене заједнице, што ће помоћи у њеној интернализацији код особе. Овај процес интернализације последично доводи до јачања личних ресурса које особа поседује, а које се односе на социјалне вештине, вештине комуникације, разумевања, емпатије, као и већег самопоуздања и вредновања себе. На дуже стазе, особа више вреднује себе, а што више вреднујемо себе адекватније обављамо и улоге које имамо.

Од самосажалења до помоћи

Да бисмо разумели на који начин особе са сметњама у развоју могу помоћи старијим људима, морамо разумети изазове са којима се они суочавају. Старији људи нису хомогена скупина. Свако од припадника ове групе поседује јединствен сет животног искуства и вредности, која обликују њихов индивидуални осећај идентитета и понашање. Ово се мора узети у обзир, јер у супротном постоји опасност да особу сведемо и посматрамо искључиво кроз контекст њених година, инвалидности или потенцијалног губитка капацитета за превладавање проблема или животних криза.

Велики број старих људи има неку менталну болест, узроковану различитим разлозима. Често оне представљају последицу пропадања њиховог здравља, дуготрајне болести, осећаја да су најбоље године прошле и страха од смрти. Уколико особа посматра себе искључиво кроз домен физичког аспекта, онда ће се нужно редуковати њихов индивидуални осећај интегритета. Редукција овог дела селфа може имати негативне последице по перцепцију старије особе да превазилази изазове. Старост би требало да се више може посматрати унутар једног персонализованог фокуса, а не као део структуралније детерминисаног негативног креирања стереотипа. Међутим, како је и нарушено ментално здравље део старости, у наставку ћемо размотрити које импликације оно има по квалитет живота старије особе.

Ментално здравље се дефинише као стање благостања у ком свака особа реализује сопствене потенцијале, превладава уобичајене животне стресове, ради продуктивно и успешно, те је у стању да допринесе својој заједници. Из ове дефиниције видимо да здравље није само пуко одсуство болести или изнемоглости, већ укључује стање комплетног физичког, менталног и социјалног благостања (WHO, 2011). Оно што старима може представљати потешкоћу у очувању менталног здравља јесте дислоцирање из сопственог животног искуства и недостатак социјалне повезаности. Негација индивидуализма особе може резултовати осећајем дислоцираности од било каквих механизма подршке код старих. Истовремено, може редуковати осећај личног интегритета, што има негативан утицај на потенцијал старијих људи за дугорочно савладавање проблема. Старији људи могу бити депривирани и приморани да се осећају немоћно уколико су укључени у процесе у којима немају стварни утицај на доношење одлука. Стога је од кључног значаја водити се начелом обезбеђивања партиципације

корисника у стварима које се тичу његовог живота, јер је то једно од основних права корисника.¹

Нарушено ментално здравље у старости не мора имати неуролошку основу, већ се може огледати у психолошком путовању старе особе које започиње самосажалењем, а води је до немоћи или немогућности да прихвати старост и да направи позитивне промене у свом животу. Самосажалевање је позиција у којој себе доживљавамо као жртву несрећних околности, а у овом случају старост представља ту несрећну околност. У основи овога стоји немогућност прихватања једног природног процеса и последње фазе живота. У старости се неминовно покрећу многа егзистенцијалистичка питања, посебно она која се односе на страх од смрти и његово прихватање. Многи људи у старости, услед осећаја да је најбољи део живота иза њих, жале за претходним животним фазама и осећај самосажалења се само продубљује. Дуготрајно самосажалење доводи до очајања, депресивних епизода и осећаја немоћи.

Још један важан фактор који утиче на квалитет живота у старости јесте резилијентност. Резилијентност се одређује као начин на који се индивидуа успешно прилагођава неповољним животним околностима. Представља адаптивно понашање чији се капацитет најчешће изгради током детињства (Zautra et al, 2010). Подаци добијени у истраживањима о резилијентности говоре о томе да одређена деца имају јединствен капацитет за постизање благостања током животних циклуса, укључујући и старост, без обзира на своја трауматична искуства из ранијег животног периода. Уколико нису успоставили неку врсту резилијентности у свом животном искуству, стари се могу суочити са увећаним степеном стреса (Gilligan, 2001). Тада стрес ставља на тест њихове капацитете за одржавање благостања. Психолошка резилијентност директно је повезана са осећајем старе особе да је у стању да доноси одлуке које утичу на свој живот. Када говоримо о предикторима резилијентности, истраживања говоре у прилог томе да висок ниво социјалне подршке пре појаве проблема и током његовог трајања, највише утичу на успешне исходе резилијентности. То упућује на директну везу између ефикасног и успешног емотивног укључивања са другима и ефикасног опоравка од неповољних животних околности. Човек током читавог живота може утицати на изградњу капацитета за резилијентност. Један од начина односи се на то да особа настоји да брине о другим људима. Кроз изградњу узајамности и бриге о другима особа се осећа корисно, чиме изграђује и отпорност према животним изазовима, а општи интерес заједнице или партнерства сагледава као лични.

Из ових разматрања можемо закључити да стимулативан социјални контекст и контакт који уважава стару особу, њену индивидуалност, животну мудрост и искуство, позитивно утиче на њен капацитет да се носи са животним изазовима и тешкоћама и директно утиче на ментално здравље у каснијем животном добу.

Значај социјалног капитала за маргинализоване групе

У социолошкој теорији, концепт социјалног капитала обухвата ресурсе који произилазе из друштвених мрежа и односа. То укључује поверење, норме, као и капацитете за заједничку акцију које могу користити друштвене групе. Повезивање ресурса између особа са сметњама у менталном развоју и старијих људи може омогућити стварање

---

¹ Закон о социјалној заштити, чл. 35 (Сл.Гласник РС бр. 24/2011 и 117/2022)

заједничке мреже подршке која ће повећати социјалну кохезију и смањити изолацију обе друштвене групе.

Роберт Патнам прави разлику између неколико врста капитала. Он физичким капиталом означава зграде, биљке, опрему и друга материјална добра; људе, знања, вештине и искуство означава људским капиталом; док социјални капитал дефинише у терминима социјалне мреже, норми, поверења и реципроцитета у односима (Putman, 2000). Социјални капитал је више нормативни концепт него понашање људи, али је значајан јер утиче на агенсност појединца. Он утиче на удруживање људи, што је у контексту проблематике старости значајно за развој мреже социјалне подршке.

Будући да обухвата вредност друштвених мрежа, друштвени капитал се може користити за производњу, репродукцију или одржавање друштвених неједнакости. Сваки сегмент друштва који ужива релативну аутономију, попут економије, образовања, културе, науке, политике и томе слично, рађа специфичну арену друштвених односа у којима су учесници ангажовани у свакодневnoj пракси. Кроз ову праксу они развијају одређени распоред за друштвену акцију која је условљена њиховим положајем „на терену“. Ово неминовно утиче и на маргинализоване друштвене групе, јер у складу са доминантним друштвеним дискурсом појединци заузимају друштвене улоге унутар развијених друштвених мрежа. Важно је поменути да људи који су дуже времена изоловани у институцијама, попут затвора, психијатријских установа, установа за смештај одраслих особа са сметњама у развоју и домова за старе, ретко се помињу у разматрањима о социјалном капиталу, што је у супротности са ставовима теоретичара који заговарају социјалну инклузију (Mansell, 1993).

Последњих деценија развој интергенерацијских програма постао је кључан алат у повезивању старијих и младих. Ови програми омогућавају међусобну помоћ, размену искустава, и развој солидарности међу групама које би иначе могле бити маргинализоване. Програми помоћи између особа са сметњама у менталном развоју и старијих људи могу допринети смањењу социјалне изолације, али и физичке и менталне здравствене користи. У Србији постоје примери програма и организација које у фокус постављају међугенерациску солидарност и повезују старије особе са младим волонтерима. Неке невладине организације, попут Центра за социјалну инклузију и Удружења за помоћ ментално недовољно развијеним особама, организују заједничке активности и посете старијим особама које живе у домовима за старе. Ове активности обухватају заједничке шетње, уметничке радионице и друге облике социјалне интеракције који омогућавају обема групама да деле ресурсе и пружају међусобну подршку. Такође, фондација Међугенерациски центар у Београду промовише солидарност и помаже у смањењу стреса и депресије код старијих особа кроз дружење са млађим волонтерима и заједничке активности.

Ове иницијативе донеле су пуно бенефита старијим особама и поставља се питање на који начин се може проширити утицај ове иницијативе и на друге друштвене групе које су маргинализоване. Познато је колико позитивног утицаја групе самоподршке имају на своје чланове. Истраживања показују да укључивање у групе самоподршке може у великој мери побољшати квалитет живота и редуковати негативне симптоме. Кључни елементи групне динамике који унутар ових група стварају позитивне ефекте јесу социјална подршка и развој социјалних мрежа између чланова. Групе самопомоћи представљају формално устројене организације које обезбеђују узајамну помоћ и подршку члановима који деле заједнички проблем. Најчешће су чланови ових група

један или више појединаца који су успешно решили одређени проблем. Ове групе говоре у прилог томе да су некада најзначајнији експерти људи који јесу или су били у некој врсти патње и кроз повезивање искуства могу помоћи другим људима који имају сличне потешкоће. Кључна ствар која покреће промену у овом контексту јесте однос, који се заснива на међусобном поверењу и емпатији, као и искуству у превазилажењу неког конкретног проблема. На трагу овога, особе које се носе са различитим проблемима могу помоћи једни другима кроз удруживање снага и ресурса које имају и тиме допринесу ојачавању социјалног капитала с којим располажу.

Већина особа поседује капитал, али не зна на који начин и где да га уложи. Одговор на ову дилему можемо пронаћи у принципу узајамности и развијању жеље да помогнемо другима и да им се нађемо у невољи. Историја нашег народа прожета је ратовима, политичким и друштвеним потресима и нестабилностима. Услед свих неповољних друштвених и економских околности, људи су навикли да функционишу у тешкоћама и мукама. Она често производи да људи помажу једни другима и да изграде одређену врсту друштвене солидарности. Тешкоће у којима се налазимо нас зближавају и маргинализоване друштвене групе морају пронаћи своје место у овој мрежи. У овоме видимо значај изградње социјалних програма који ће подстицати овакву врсту социјалног капитала која се темељи на друштвеној узајамности.

Велики је значај друштвене партиципације и развијености социјалних мрежа за социјално окружење старијих особа које чине породица, пријатељи, комшије или друге особе са којима су повезане током обављања економских или друштвених активности. Оваква повезаност обликује свакодневну социјалну комуникацију старије особе и њихову укљученост у заједницу. Овим се може обезбедити и партиципација на макро нивоу, односно шира друштвена партиципација, што свакако повољно утиче на социјални живот старе особе. Суштина лежи у међусобном ојачавању и унапређењу личних ресурса обе друштвене групе, што у крајњој линији обезбеђује већу укљученост у друштвене токове и већи квалитет живота.

Социјални програми који праве промене

Из свега горе наведеног долазимо до потребе за изградњом социјалних програма који се темеље на узајамности и међусобној размени ресурса маргинализованих друштвених група, пре свега старијих и особа са сметњама у менталном развоју. Први корак у креирању социјалних програма заснива се на утврђивању:

- потреба појединаца и заједнице и
- моћи појединаца и заједнице.

Креирање социјалних програма захтева стручни рад професионалаца у систему социјалне заштите, јер они морају бити јасно структурисани и у складу са стандардима стручног рада. Стручни рад обухвата све фазе стручног поступка – адекватну процену појединца и заједнице, планирање промене, припрему појединаца за учествовање у програму, мониторинг и евалуацију. Успешност социјалних програма зависи од тога колико су стручни радници успели да мотивишу кориснике да у њима учествују, будући да је суштина програма заузимање активне улоге у свом животу и животу заједнице.

Када говоримо о утврђивању потреба и моћи појединаца и заједнице, мислимо пре свега на доступне ресурсе које они имају, снаге, али и факторе ризика који би могли да утичу

на остваривање планираних циљева. Ова процена се мора радити за сваког појединца који ће учествовати у програму, као и за заједницу у којој живе, јер урбана и рурална средина праве битну разлику у погледу могућности за укључивање и реализацију активности. Социјални програми који праве промене у заједници морају се заснивати на принципу узајамности и повезивања ресурса које имају старији људи са ресурсима које имају особе са сметњама у развоју. Приликом процене стручни радник мора водити рачуна о просторној удаљености, о физичким могућностима корисника, као и реалним потребама које једни и други имају. Социјални програми који се креирају заснивају се на одговорности сваког појединца и требало би да одрживост ових програма зависи од мотивације појединаца да учествују у истим и да виде заједнички интерес у томе. Темељ ових програма била би међусобна брига старијих људи и особа са сметњама у развоју, на основу утврђених капацитета и потреба обе стране.

Активно учешће у помагању старијим људима може имати значајне позитивне ефекте на особе са сметњама у менталном развоју. Неки од главних бенефита за особу која пружа помоћ укључују:

- Повишено самопоуздање: Када особе са сметњама у менталном развоју осећају да су корисне и да имају важну улогу у заједници, њихово самопоуздање може значајно порасти;
- Развој социјалних вештина: Кроз редовну интеракцију са старијим људима, они могу побољшати своје комуникацијске вештине, научити како да реагују на различите ситуације и постану осетљивији на потребе других;
- Повећање осећаја припадности: Помагање другима ствара осећај припадности и важности у друштву, што смањује осећај изолације и напуштености, а развија капацитет за изградњу блиских односа;
- Подстицање независности и одговорности: Учествовањем у активностима помоћи, особе са сметњама у менталном развоју могу развити вештине које повећавају њихову независност и одговорност.

Бројни су бенефити које пружање подршке од стране особа са сметњама у развоју за старије људе може да произведе. Они се огледају највише у следећим аспектима функционисања старије особе:

- Смањење усамљености: Многи старији људи пате од изолације, а редовни контакти и подршка особа са сметњама у менталном развоју могу значајно побољшати њихову емоционалну добробит. Однос који особа са сметњама у развоју гради доноси лакоћу у комуникацији. Непосредно изражавање осећања, смисао за хумор и топлина коју могу да понуде је управо потреба старијих особа.
- Ојачавање социјалне мреже: Помоћ од особа са сметњама у развоју може бити драгоцен за старије особе које немају друге облике социјалне подршке. Они могу учествовати у заједничким активностима у заједници и на тај начин се могу повезивати и са другим људима.
- Побољшање психолошког благостања: Интеракција са другим људима може старијим особама пружити осећај важности, што позитивно утиче на њихов квалитет живота.
- Обављање конкретних практичних послова у кући: Особа како стари има смањене физичке могућности и често не може самостално да обавља кућне послове или да помера тешке ствари. Са друге стране, особе са сметњама у

менталном развоју у младалачким и средњим годинама има физичку снагу која недостаје старијим људима у обављању конкретних практичних послова.

Особе са сметњама у менталном развоју могу помоћи старијим особама кроз различите облике асистенције, од емоционалне подршке до конкретне помоћи у обављању свакодневних активности. На пример, особе са сметњама у менталном развоју могу помоћи у обављању кућних послова, куповини, у организацији слободног времена кроз дружење или одлазак на културне и друге активности у заједници. Осим тога, међусобне социјалне интеракције, попут заједничког учења, могу значајно допринети смањењу социјалне изолације обе друштвене групе.

Особе са сметњама у менталном развоју, иако често доживљаване као корисници социјалних услуга, могу играти значајну улогу у побољшању квалитета живота старијих особа кроз узајамну помоћ и сарадњу. Такође, старије особе са својим животним искуством могу помоћи особама са сметњама у развоју у развијању значајних животних вештина које проистичу из њиховог односа или заједничких радњи. Следећи аспекти су значајни у повезивању ресурса маргинализованих група:

1. Пружање емоционалне подршке
2. Помоћ у обављању свакодневних активности
3. Укљученост у заједничке активности
4. Помоћ у обнављању социјалних веза

Особе са сметњама у менталном развоју, кроз једноставне, али искрене интеракције, могу пружити старијим особама емоционалну подршку. Старији људи често пате од усамљености и социјалне изолације, а особе са сметњама могу им бити друштво, причати са њима, слушати их и пружити осећај вредности. Ове интеракције могу бити обострано корисне јер помажу у смањењу стреса и депресије код обе стране. Особе са сметњама у развоју не наступају из позиције моћи, стога ове интеракције не би биле претеће за старије људе. Они на врло непосредан начин могу да искажу своје емоције и да се други учесници интеракције осете прихватљиво. Са друге стране, и старији људи могу пружити особи са сметњама потребну емоционалну подршку. Као што је већ наведено, особе са сметњама у менталном развоју се често током живота сусрећу са различитим видовима дискриминације и изолације. Многи од њих, најчешће у руралним крајевима, проводе године у кућним азилима, где су упућени само на свог примарног неговатеља. Услед оваквог односа, често им је ускраћена потребна емоционална подршка, коју могу добити кроз међусобну солидарност са другим друштвеним групама. Међусобна емоционална подршка значајна је у свакодневном животу и адекватна подршка доводи до тога да особа има осећај да није сама и да се не мора сама носити са животним тешкоћама. Она доприноси капацитету да имамо поверење у друге људе, чиме се израђује капацитет за блискост.

Старији људи често имају физичке или когнитивне потешкоће које им отежавају свакодневне активности, попут кућних послова, куповине или одржавања личне хигијене. Често им је потребна физичка подршка у томе да се нешто у кући помери или премести. Особе са сметњама у менталном развоју могу пружити помоћ у једноставним задацима као што су чишћење, припрема оброка, или чак организовање времена. Ресурс којим они располажу јесте често физичка снага, што старијим особама може да недостаје. Ове активности помажу старијим особама да се осећају корисно и да одрже

одређени ниво аутономије. У складу са капацитетима старије особе, особа која јој помаже је може и укључити у одређене свакодневне активности сходно њеним капацитетима за обављање истих. На тај начин старија особа неће имати осећај као да је на терету, већ ће бити адекватно укључена у организацију свог дневног живота.

Особе са сметњама у менталном развоју могу учествовати у организацији и учешћу у заједничким активностима са старијим особама, као што су шетње, заједничко слушање музике, уметничке радионице или друге креативне активности. Такве активности не само да побољшавају физичко здравље, већ могу допринети и менталном благостању, јер пружају старијим особама прилику да се изразе и буду активни. Ово је често веома значајан аспект живота старије особе, јер подразумева квалитетно провођење слободног времена. Кроз ове заједничке активности могу се укључити и други људи, чиме се унапређује и шири мрежа подршке.

Особе са сметњама у менталном развоју могу помоћи старијим особама да обнове или изграде социјалне контакте, нарочито ако су старији људи повучени или су изгубили контакте са породицом и пријатељима. Кроз заједничке активности и сусрете, они могу допринети стварању нових веза и повећању социјалне мреже старијих особа. Из њихових међусобних интеракција може се изградити пријатељство, што је и за једну и за другу социјалну групу веома значајно. С обзиром на то да су и једна и друга група у положају који је рањив и тежак, могу једни другима у значајној мери олакшати и разумети тешкоће са којима се суочавају. Често стручни радници не могу на тако добар начин сагледати позицију корисника као друга особа која одређену тешкоћу већ има у искуству. Већ је било приче о значају повезивања људи кроз групе самоподршке. На трагу тога, потребно је указати на кључне изазове због којих стручни радници могу кренути непожељним смером.

Стручни радници који раде са старијим људима, упркос образовању и искуству, могу врло лако да упадну у одређене замке професионализма које их онемогућавају да пруже кориснику адекватну помоћ и подршку. Најчешће грешке које стручни радници праве:

- Полазак од претпоставке да стручњак зна о корисниковим жељама више него сам корисник;
- Став да смо велики стручњаци који употребљавају професионални жаргон у заштитне сврхе;
- Скривање стручњака иза процедуралних комплексности;
- Доношење одлука које не уважавају становишта и исказане жеље старе особе;
- Став да је улога професионалца важнија од члана породице или самог корисника;
- Не узимање у обзир етничких и културолошких аспеката живота старе особе (Dominelli, 2002).

Повезивање ресурса између старијих особа и особа са сметњама у менталном развоју обухвата усмеравање заједничких напора ка оснаживању сваког појединца. Када говоримо о њиховим међусобним ресурсима заправо говоримо о снагама и капацитетима које ове две групе имају. Ове групе могу деловати као међусобна подршка, кроз социјалне мреже и програме који омогућавају размену ресурса, емотивну и физичку помоћ, те сарадњу у свакодневним животним околностима. Њихове потребе и ресурси су комплементарни и због тога могу међусобно унапредити једни друге. Укључивање ових група у друштвени живот такође омогућава интеграцију у ширу заједницу, чиме се смањује стигма према особама са сметњама у развоју и старијим људима. Када човек

добије друштвену улогу која је корисна и која је усмерена на помагање другим људима, он постаје много функционалнији и независнији.

Закључак

Благостање сваке особе, без обзира на пол, род, инвалидитет, године или неку другу индивидуалну карактеристику, највише зависи од тога колико је умрежен са другим појединцима и заједницом којој припада. Наши избори и одлуке које правимо увезане су са тиме да ли се осећамо прихваћено од стране заједнице. Све то чини наш капитал који улажемо са очекивањем да ће нам се вратити кроз осећај да смо корисни другим људима и заједници. Старији људи и особе са сметњама у менталном развоју су у ризику од социјалне искључености и дуготрајне изолације од социјалних интеракција, због чега би и социјални програми требало да буду усмерени ка томе да ове људе подстичу на квалитетне интеракције у којима ће свака од укључених страна имати активну улогу.

Социјални програми у систему социјалне заштите не би требало да зависе од друштвених промена, већ морају бити засновани на узајамности међу корисницима и томе да особа препознаје своје потребе и моћи. Кроз професионални рад стручњаци би требало да подстичу и оснажују узајамност код корисника и самосвест да препознају оно што је потребно и њима и другима. Крајњи успех социјалних програма одредиће смањење нивоа очекивања од туђе помоћи. Сваки корисник би требало научити да стави своје потребе у други план у односу на потребе заједнице. Тиме ће увидети да је интерес заједнице уствари у интересу сваког појединца који живи унутар те заједнице.

Овакво устројство социјалних програма одговара највише маргинализованим групама чије су потребе и моћи комплементарне и које се међусобно могу допуњавати. Због тога су старије особе и особе са сметњама у менталом развоју мапиране као социјалне групе које могу много тога да пруже једни другима, а последично и сами себи. Кроз подстицање да помажу једни другима, промениће и однос према себи, што ће им омогућити једну нову перспективу погледа на своје место у социјалној мрежи једне заједнице. Тек када појединац достигне ову промену на микронивоу, можемо говорити и о променама у вредностима заједнице, што на дуже стазе обезбеђује социјалну инклузију и кохезивно друштво.

Литература:

1. Barnes, M., & Shardlow, S. M. (2007). *Social Work with Older People*. Palgrave Macmillan.
2. Bigby, C. (2012). Social Capital and Social Networks: Implications for Persons with Intellectual Disabilities. *Journal of Intellectual and Developmental Disabilities*, 37(4), 337-345.
3. Gilligan, R. (2001). *Promoting Resilience: A Resource Guide on Working with Children in the Care System*. London: British Association for Adoption and Fostering,
4. *Disability & Society*, Vol. 19, No. 3, May 2004 Social capital, social inclusion and services for people with learning disabilities Peter Batesa* and Fabian A. Davis
5. Dominelli, L. (2002). Anti-oppressive practice in context. In R.Adams, L.Dominelli, M.Payne (eds.), *Social Work: Themes, Issues and Critical Debates* (2nd ed.). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
6. *Zakon o socijalnoj zaštiti, službeni glasnik RS*, 2011.
7. Zautra, A.J., Hall, J.S., Murray, K.E. (2010). Resilience: A New Definition of Health for People and Communities. In J.W.Reich, A.J.Zautra, J.S.Hall (ends.), *Handbook of Adult Resilience*. New York and London: Guilford Press, p.p. 3-34.
8. Lynch, Rory (2016). *Praksa socijalnog rada sa starima*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka.
9. Mansell, J. (Chair) (1993) *Services for people with learning disabilities and challenging behaviour or mental health needs* (London, Department of Health. HMSO).
10. McGill, P., & Richards, S. (2004). Disability and Social Inclusion: The Role of Social Capital. *Disability & Society*, 19(5), 453-467.
11. Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster.
12. Smith, D. J. (2010). *Disability, Identity and the Disabled Self*. Palgrave Macmillan.
13. Fukuyama, F. (1999). *The Great Disruption: Human Nature and the Reconstitution of Social Order*. Free Press.
14. World Health Organization (2011), *Definition on Mental Health*. Geneva: World Health Organization.

OPĆI PREGLED GERIJATRIJE I GERIJATRIJSKE SKRBI KROZ POVIJEST

Sažetak

„Gerijatrija (grč. geron-starac, iatreia-liječenje) predstavlja interdisciplinarnu medicinsku znanost koja se bavi proučavanjem bolesti u osoba starije dobi, njihovim sprječavanjem i liječenjem. Starenje je prirodan i neizbježan proces kod svih živih bića, uzrokovan različitim faktorima poput starenja organskih sustava, ozljeda i drugih rizika. Biološka starost ne mora odgovarati kronološkoj starosti, a kvaliteta života i životni standard igraju ključnu ulogu. Važni faktori za određivanje zdravstvene skrbi su prisutnost kroničnih bolesti i gerijatrijski sindromi. Osobe starosti 60-80 godina često traže savjet od obiteljskog liječnika, koji može preporučiti kućnu njegu za osobe s ograničenom pokretljivošću. Kućno liječenje prilagođeno je kućnim uvjetima, a članovi obitelji mogu pružati njegu, iako to može biti stresno i zahtijeva stručnost. Povijest gerijatrije počinje još u starom Egiptu i Grčkoj, gdje je promjene vezane uz starenje uočavao između ostalog i Hipokrat. Razvoj gerijatrije bio je povezan s napretkom medicine, a u 19. stoljeću, produljenje životnog vijeka potaknulo je specijalizaciju za gerijatrijsku skrb. Utemeljitelji gerijatrije poput Jean-Martina Charcota i Ignatza L. Naschera uveli su temeljne teorije u gerijatriju. Druga važna figura bila je Marjory Warren, koja je u Velikoj Britaniji unaprijedila skrb o starijim osobama, a njezine reforme rezultirale su smanjenjem broja kroničnih kreveta u bolnicama. Razvoj gerijatrijskih savjetovališta i dnevnih bolnica u 1950-ima te osnivanje katedri za gerijatrijsku medicinu širom svijeta omogućili su specijalizirani pristup njezi starijih. Značaj gerijatrije raste i u mnogim organizacijama, uključujući Američko-gerijatrijsko društvo, te u bivšoj Jugoslaviji, gdje su 1935. osnovani prvi gerijatrijski odjeli.

Ključne riječi: gerijatrija, starenje, gerijatrijska skrb, povijest, povijest gerijatrije

Abstract

"Geriatrics (Greek: geron - old man, iatreia - treatment) is an interdisciplinary medical science that deals with the study of diseases in older people, their prevention and treatment. Aging is a natural and inevitable process in all living beings, caused by various factors such as aging of organic systems, injuries and other risks. Biological age does not have to correspond to chronological age, and quality of life and standard of living play a key role. Important factors in determining health care are the presence of chronic diseases and geriatric syndromes. People aged 60-80 often seek advice from a family doctor, who can recommend home care for people with limited mobility. Home care is adapted to the home environment, and family members can provide care, although this can be stressful and requires expertise. The history of geriatrics dates back to ancient Egypt and Greece, where changes related to aging were noted by Hippocrates, among others. The development of geriatrics was linked to advances in medicine, and in the 19th century, the increase in life expectancy prompted specialization in the care of the elderly. The founders of geriatrics such as Jean-Martin Charcot and Ignatz L. Nascher introduced the fundamental theories of geriatrics. Another important figure was Marjory Warren, who advanced the care of the elderly in Great Britain, and her reforms resulted in a reduction in the number of chronic hospital beds. The development of geriatric clinics and day hospitals in the 1950s and the establishment of departments of geriatric medicine around the world enabled a specialized approach to the care of the elderly. The importance of geriatrics is

also growing in many organizations, including the American Geriatrics Society, and in the Kingdom of Yugoslavia, where the first geriatric departments were established in 1935.

Keywords: geriatrics, aging, geriatric care, history, history of geriatrics

Gerijatrija

„*Gerijatrija* (grč. geron-starac, iatreia-lijecenje) predstavlja interdisciplinarnu medicinsku znanost koja se bavi proučavanjem bolesnih stanja u osoba starije dobi, njihovim sprječavanjem i liječenjem. Termin gerijatrija uveo je 1909. godine američki liječnik Ignaz Natscher u članku „Geriatrics“ u New York Medical Journal. Razvoj moderne gerijatrije započeo je u drugoj polovici 20. stoljeća kada su u kliničkoj medicini stvoreni preduvjeti za razvoj gerijatrije kao posebne discipline.“¹

Starenje je često predmet rasprava, ne toliko proces i posljedice starenja, već sama definicija starenja. Ono oko čega se može složiti većina definicija, jest to, da je starenje neminovna i redovita pojava kod svih živih bića. Može se prema tome starenje opisati kao i normalan fiziološki proces. Razmatranja o pojmovima fiziološkog i patološkog starenja oduvijek su bila predmet zanimanja. Treba razmatrati organske sustave. Rijetko se događa da svi organski sustavi slabe u isto vrijeme. Slabljenje organskih sustave neujednačen je proces, tako da neki sustavi stare brže od drugih. Zbog potpune promjene načina života i promjene životnog standarda, ali i mnogih drugih čimbenika, u posljednjem se stoljeću životni vijek produljio tako da se danas starije stanovništvo dijeli u tri dobne skupine; mlađa 65-74 godine, srednja 75-84 godine i stara 85 i više godina:

„Oko 1900. godine u SAD-u broj osoba starijih od 65 godina iznosio je 4% ukupnog stanovništva; sada one čine više od 14% (ukupni broj od blizu 50 milijuna s dnevnim porastom od 10,000 / dan). U 2026., kada tzv. poslijeratni baby-boomeri počinju dosezati dob od 80 godina, procjene pokazuju da će više od 20% (gotovo 80 milijuna) biti starije od 65 godina. Prosječna dob osoba starijih od 65 godina iznosi danas nešto preko 75 godina, uz očekivani najbrži porast broja osoba iznad 85 godina.“²

S obzirom na tehnološke revolucije, napretke i nova otkrića u medicini, puno je predviđanja koja govore da će se životni vijek još više produljiti, usprkos užurbanom i nezdravom načinu života koje većina ljudi prakticira:

„Očekivano trajanje života je dodatnih 17 godina u muških osoba u dobi od 65 i 10 godina u dobi od 75, te u ženskih osoba dodatnih 20 godina u dobi od 65 i 13 godina u dobi od 75. Žene općenito žive oko 5 godina duže od muškaraca, vjerojatno zbog genetskih, bioloških i okolišnih čimbenika. Te razlike u preživljenju se nisu promijenile usprkos promjenama u životnom stilu žena (npr. porast pušenja, više stresa) tijekom kraja XX. stoljeća.“³

---

¹ Nastavni zavod za javno zdravstvo SDŽ, 2023.

² Besdine Richard W. Uvod u gerijatriju Hrvatska elektronička medicinska edukacija

³ Besdine Richard W. Uvod u gerijatriju Hrvatska elektronička medicinska edukacija

Starenje

Osim što starenje možemo definirati kao neminovan, redovit i fiziološki proces, starenje treba promatrati kao posljedicu rizičnih faktora, bolesti, nezdravog načina života ili pak rezultat slabljena organskih sustava:

„U početku, promjene u funkcioniranju organa ne utječu na osnovno funkcioniranje; prve manifestacije su smanjeni kapacitet svakog organa u održavanju homeostaze tijekom izlaganja stresu (npr., bolesti, ozljede). Kardiovaskularni, bubrežni i središnji živčani sustav su obično najranjiviji (najslabije karike).“⁴ Gerijatrijski su sindromi ono što se veže uz gerijatriju. To su bolesti koje se najčešće vezuju uz starenje, odnosno njih se naziva i staračkim sindromima:

„Tipični primjeri su delirij koji komplicira upalu pluća ili urinarna infekcija, padovi, vrtoglavica, sinkopa, urinarna inkontinencija te gubitak tjelesne mase koji često prate mnoge lakše bolesti u

starijih osoba. Organi starenjem postaju osjetljiviji na ozljede; npr. intrakranijalna krvarenja su češća, a pokreću ih klinički lakše ozljede u starijih osoba.“⁵

Čest je slučaj da kod pregleda starijih osoba liječnici znaju reći: „Ma, to vam je od starenja.“, ali to u nekim slučajevima može dovesti do krive dijagnoze. Liječnici mogu napraviti krivi korak u pristupu pacijentu starije životne dobi. Mogu zamijeniti starenje s bolešću ili pak bolest sa procesom starenja. Često liječnici mogu previdjeti da nuspojave lijekova drugačije utječu na ljude u starijoj dobi. Također kod starijih osoba je česta pojava da boluju od više bolesti istovremeno. Također treba uzeti u obzir da uzimaju više različitih terapija istovremeno i anamneze svih specijalista koje posjećuju češće nego u mlađoj životnoj dobi. Ono što je liječnicima izazov u svakoj životnoj dobi je napraviti pravu dijagnozu u pravo vrijeme, pogotovo kada su u pitanju dijagnoze vezane uz treću životnu dob tj. već spomenuti gerijatrijski sindrom

Gerijatrijska skrb

Starenje je redovita i neminovna pojava kod svih živih bića, posljedica rizičnih faktora, starenja organskih sustava, ozljeda i sl. Kronološka starost ne odgovara uvijek biološkoj starosti. Kvaliteta života i životni standard znatno utiču na to. Prema Svjetskoj znanstvenoj organizaciji starije su osobe one koje imaju više od 60 godina, a bitan je i faktor količine kroničnih bolesti i gerijatrijskih sindroma. Važno je postaviti ispravnu dijagnozu pravovremeno, uzimajući sve u obzir kako bi se što bolje odredila zdravstvena skrb. Osobe starosti 60-80 godina najčešće traže savjet i zdravstvenu skrb kod svog obiteljskog liječnika. Obiteljski liječnik je taj koji u slučajevima slabe pokretljivosti može prepisati i kućnu njegu.⁶

Kućno liječenje i njega namijenjeni su osobama koje zbog bolesti i povreda nisu u mogućnosti liječiti se u ambulanti. Kućno liječenje prilagođeno je kućnim uvjetima, a osobe koje ju trebaju su najčešće slabije pokretne ili se njihovo stanje može naglo pogoršati. Kućnu njegu može obavljati član obitelji, ali to sa sobom nosi stres i često manjak stručnosti. Kada je to netko stručan može doći do manje komplikacija, ali pacijenti mogu imati veću psihološku i socijalnu korist ako ostaju u obiteljskom okruženju. U starijoj životnoj dobi potrebnije su češće kontrole

---

⁴ Besdine Richard W. Uvod u gerijatriju Hrvatska elektronička medicinska edukacija

⁵ Besdine Richard W. Uvod u gerijatriju Hrvatska elektronička medicinska edukacija

⁶ World Health Organization: Aging

nego u mladoj. U Hrvatskoj je kućno liječenje ograničeno za pacijente zbog manjka stručnog kadra, te se ljudi češće opredjeljuju za staračke domove ili hospicije ako su u financijskoj mogućnosti.

Povijest gerijatrije i gerijatrijske skrbi

S obzirom na srednji vijek, životni vijek se do danas produžio za, u prosjeku, oko 40 godina. Uz veliki tehnološki napredak promjena ishrane, napredak i otkrića u medicini doveli su do promjene načina života, ali i poboljšanja životnog standarda. Sve to prouzrokovalo je da takozvanu treću dob dijelimo u tri dobne skupine, a ne jednu. S obzirom na to došlo je i do razvoja gerijatrije, čiji korijeni sežu sve do antičkog Egipta i Grčke. U Egipatskim hijeroglifima slike za starost i starenje vežu se uz kifoza i osteoporozu. U Starom Egiptu životni vijek trajao je manje od 30 godina.⁷ Interes za starenje nastavio se i u antičkoj Grčkoj. Hipokrat uočio je neke bolesti koje su češće u starijoj dobi. Opisivao je promjene organizma starijih osoba, navodio tegobe pluća i dišnih putova-otežano disanje i kašalj, tegobe kostiju i zglobova-bolovi u zglobovima i otežano kretanje, slabljenje vida, sluha, teškoće s mokraćnim putovima-otežano mokrenje...⁸ Razvojem medicine Galen, u drugom stoljeću, opazio je da se promjene vezane uz starenje organizma mogu odgoditi uz pravilu prehranu i tjelovježbu. Leonardo da Vinci je u doba renesanse proučavajući anatomiju ljudskog tijela, prikazao i promjene krvnih žila organizma osoba starije dobi. Tek u 18. stoljeću dolazi do konkretnog proučavanja procesa starenja i uloge bolesti pri starenju. Počeo se istraživati koncept da starenje može povećati sklonost različitim oboljenjima. Do 1793. Benjamin Rush je u SAD-u izjavio da "malo ljudi umire od starosti" Istraživanje procesa starenja dovelo je do područja gerontologije, znanosti koja proučava starenje.⁹

Uvijek je postojala borba i želja za vječnim životom ili vječnom mladošću. Uvijek su se istraživali novi načini za produljenjem života. Razne supstance dolazile su u obzir: majčino mlijeko, djevičanska krv i sl.¹⁰ Ta se fascinacija pojavila još u antičko doba. Izvori mladosti bili su san mnogih vizionara, alkemičara, znanstvenika i sl. Kako bi se razumjela mladost morala se razumjeti i starost, time je interes za starost i starenje se više rastao pa se tako razvijala gerontologija što je kroz stoljeća dovelo do gerijatrije.

Promjenom životnog standarda i razvitkom medicine u 19. stoljeću primjećuje se drastično produljenje životnog vijeka koje se nastavilo sve do danas. Tako se baš u 19. stoljeću razvilo zanimanje za skrb o starijim osobama tj. gerijatrijsku skrb i gerijatriju. Prvi koji je u fokus medicine stavio gerijatriju i gerijatrijsku skrb bio je francuski liječnik Jean-Martin Charcot.¹¹ Taj se trend proširio i dalje na zapad u SAD, gdje se samim terminom i teorijom gerijatrije bavio Ignatz L. Nascher koji je objavio više od 30 članaka vezanih uz gerijatriju, zajedno s udžbenikom pod nazivom *Gerijatrija : bolest starosti i liječenje* 1914. Udžbenik je naišao na pozitivne kritike. Nascher se još bavio idejom dodatne specijalizacije same gerijatrije, komparirao je gerijatriju i pedijatriju, smatrajući kako bi se one trebale gledati na sličan način. Pri komparaciji treba uzeti u obzir kako bi se zdravlje i skrb u starijoj životnoj dobi trebalo specijalizirati isto kao i za mlađu dob. Uprkos radu Naschera u SAD-u, razvoj kliničke

---

⁷ Forciea Mary Ann Geriatric Medicine: History of a Young Specialty

⁸ Nastavni zavod za javno zdravstvo

⁹ Forciea Mary Ann Geriatric Medicine: History of a Young Specialty

¹⁰ Kliničko bolnički centar Zvezdara : Istorijat

¹¹ Charcot, Hunt i Loomis, 1881.

specijalnosti gerijatrije dogodio se u Velikoj Britaniji uvođenjem Nacionalne zdravstvene službe (NHS) nakon Drugog svjetskog rata.¹²

Dok je Nascher djelovao u SAD-u, na starom kontinentu djelovala je Marjory Warren. Njezin neuobičajeni interes za gerijatriju odvratio ju je od kirurgije te je pokrenula i borila se za pitanje skrbi. Radila je u bolnici West Middlesex, koja je 1935. godine preuzela obližnju radionicu sa 714 kreveta. Procijenila je svakog pacijenta iz stare radionice, postavila odgovarajuće dijagnoze i pokrenula liječenje i rehabilitaciju gdje je bilo potrebno. Uvedene su promjene okoliša, a pacijenti su poticali da se što više kreću. Kao rezultat njezina rada uspjela je smanjiti broj kroničnih kreveta na 240, a nepoželjne krevete ustupiti liječnicima za liječenje tuberkuloze.¹³ Kao rezultat njezinog rada i rada drugih pionira, prvi gerijatrijski savjetnici imenovani su u Ujedinjenom Kraljevstvu uvođenjem NHS-a 1948. godine.

Gerijatrija nije samo utjecala na skrb starijih osoba, već i na sveopću skrb i njegu pacijenata. Taj je utjecaj gerijatrije došao u vrijeme poslije rata, kada nastaju novi slojevi pacijenata i kada se vraća u normalnu funkcioniranje bolnica. Ono što je preuzeto iz gerijatrije je uzimanje u obzir svih aspekata pri dijagnozi, što je postojalo i ranije, ali je sada prošireno i utječe na pristup skrbi o pacijentu. Naglasak je na heterogenom pristupu skrbi o pacijentima uključujući različite discipline i metode kako bi se poboljšalo stanje pacijenta. 1950.ih u Oxfordu osnovane su gerijatrijske dnevne bolnice, a prva katedra za gerijatrijsku medicinu osnovana je u Glasgowu 1965.¹⁴

Morali su se ustanoviti modeli po kojima će se provoditi gerijatrijska skrb i kako te koliko će se uzeti specifične potrebe pacijenata s obzirom na njihove dijagnoze. Postojala su dva modela po kojima se radilo. U prvom su se modelu uzimali faktori za dugotrajnu skrb i mišljenje savjetnika za gerijatriju. U drugom su modelu uzimale u obzir proizvoljna dob, a u trećem modelu je došlo do suradnje na svim aspektima između gerijatrije i opće medicine.¹⁵ Cijelim se svijetom proširio interes za gerijatriju pa su tako osnovane organizacije poput : Nacionalnog instituta za starenje osnovanog 1974, Američkog odbora za internu medicinu, osnovanog 1988, Američko-gerijatrijsko društvo 1942 i mnoge druge, čija je zadaća bila opremiti i obučiti buduće specijaliste gerijatrije organizirajući predavanja i vježbe u kliničkim uvjetima. Takav interes za gerijatriju pojavio se i u Jugoslaviji 1935.godine osnovani su prvi gerijatrijski odjeli.¹⁶ Tom je razvoju pridonio i dr. Mihajlo Andrejević Andrejka koji je bio i koautor priručnika *Starost i starenje*.¹⁷

---

¹² Clement Michelle The founding of the NHS: 75 years on

¹³ Barton, 2003

¹⁴ University of Glasgow

¹⁵ Barton, 2003.

¹⁶ Klinički bolnički centar Zvezdara

¹⁷ Andrejević, Mihajlo Stevanović, Miloš Starenje i starost

Zaključak

Starenje možemo definirati kao neminovan, redovit i fiziološki proces i posljedica rizičnih faktora, bolesti, nezdravog načina života ili pak rezultat slabljena organskih sustava. Uz starenje se vežu određene bolesti i procesi. Pri dijagnosticiranju najvažnije je uzeti u obzir sve faktore, uključujući i starost kako ne bi došlo do krive dijagnoze. Dugo je vremena prošlo od pojave interesa za starost do shvaćanja da se neke bolesti vežu uz starost. Starenje i mladost kao opozicije uvijek su predstavljale interes znanstvenicima i intelektualcima kroz povijest. Uvijek se gledalo kako usporiti starost tj. produžiti mladost. U antičko doba počele su se primjećivati veze između pojedinih simptoma, bolesti i procesa starenja. Tek su se razvojem teorija tekućina i dijagnosticiranju u srednjem vijeku počele dublje istraživati bolesti u kasnijoj životnoj dobi. Problem srednjeg vijek je bio kratki životni vijek gledano iz današnje perspektive. Epidemije kuge, gube i boginja otežavale su istraživanja. Nakon Francuske revolucije i prve tehnološke revolucije dolazi do deruralizacije i deagrariacije, dolazi do porasta životnog standarda i produženja životnog vijeka. Tome su pridonijeli vakcinacija, razvoj karantena i na posljetku otkriće antibiotika početkom 20. stoljeća. Upravo se tada produžuje starost i razvija se gerijatrija. Gerijatrija se prvo razvija na Zapadu u SAD-u djelovao je Ignatz L. Nascher, a u Velikoj Britaniji Marjory Warren. Organizirali su odjele za gerijatriju, radionice i obuku, komparirali gerijatriju s ostalim područjima medicine. Razvili su modele gerijatrijske skrbi te ideje o kućnom liječenju i domovima za starije. Nakon Drugog svjetskog rata gerijatrija se širila prvo po ostatku Europe, a onda i šire. Danas u vrijeme novog tehnološkog napretka, kada su otkrivene nove metode i mogućnosti u medicini, kada medicina i farmacija postaju individualne, te se prilagođavaju svakom pacijentu, dolazi do konstantnog produljenja životnog vijeka i gerijatrija prelazi u prvi plan ne samo u medicini, već se njezin utjecaj osjeća i u drugim znanostima.

Literatura:

1. Nastavni zavod za javno zdravstvo <https://nzjz-split.hr/gerontologija-i-gerijatrija-u-cemu-je-razlika/> (20.2.2025.)
2. Besdine Richard W. Uvod u gerijatriju Hrvatska elektronička medicinska edukacija <https://www.hemed.hr/Default.aspx?sid=11835> (21.2.2025.)
3. Besdine Richard W. Uvod u gerijatriju Hrvatska elektronička medicinska edukacija <https://www.hemed.hr/Default.aspx?sid=11835> (21.2.2025.)
4. Besdine Richard W. Uvod u gerijatriju Hrvatska elektronička medicinska edukacija <https://www.hemed.hr/Default.aspx?sid=11835> (21.2.2025.)
5. Besdine Richard W. Uvod u gerijatriju Hrvatska elektronička medicinska edukacija <https://www.hemed.hr/Default.aspx?sid=11835> (21.2.2025.)
6. World Health Organization: Aging https://www.who.int/health-topics/ageing#tab=tab_1 (20.3.2025.)
7. Forciea Mary Ann Geriatric Medicine: History of a Young Specialty <https://journalofethics.ama-assn.org/article/geriatric-medicine-history-young-specialty/2014-05> (15.3.2025.)
8. Nastavni zavod za javno zdravstvo <https://nzjz-split.hr/gerontologija-i-gerijatrija-u-cemu-je-razlika/> (20.3.2025.)
9. Forciea Mary Ann Geriatric Medicine: History of a Young Specialty <https://journalofethics.ama-assn.org/article/geriatric-medicine-history-young-specialty/2014-05> (15.3.2025.)
10. Kliničko bolnički centar Zvezdara : Istorijat <https://www.kbczvezdara.rs/sr/o-nama/istorijat/> (10.3.2025.)
11. Charcot, J. M., Hunt, L. H., & Loomis, A. L. *Clinical lectures on the diseases of old age*. New York: William Wood., 1881
12. Clement Michelle *The founding of the NHS: 75 years on* <https://history.blog.gov.uk/2023/07/13/the-founding-of-the-nhs-75-years-on/> (3.3.2025.)
13. Barton, A., & Mulley G. (2003). *History of the development of geriatric medicine in the UK*. Postgraduate Medical Journal, 79, 229-234.
14. Forciea Mary Ann : *Geriatric Medicine: History of a Young Specialty* <https://journalofethics.ama-assn.org/article/geriatric-medicine-history-young-specialty/2014-05> (15.3.2025.)
15. University of Glasgow: *Geriatric medicine* <https://www.gla.ac.uk/schools/medicine/mus/ourfacilities/history/20thcentury/1948-2018/geriatricmedicine/> (22.3.2025.)
16. Kliničko bolnički centar Zvezdara : Istorijat <https://www.kbczvezdara.rs/sr/o-nama/istorijat/> (15.3.2025.)
17. Andrejević, Mihajlo Stevanović, Miloš Starenje i starost Beograd ; Zagreb : Medicinska knjiga, 1968 <https://katalog.kgz.hr/pagesresults/bibliografskiZapis.aspx?selectedId=372001003&currentPage=1&searchById=10&sort=0&age=0&spid0=10&spv0=M.+Stevanovi%C4%87&mdid0=0&vzid0=0&xm0=1> (15.3.2025.)

UTICAJ SOS TERAPIJE NA KVALITET ŽIVOTA STARIH LICA

Sažetak

Starenje je prirodan biološki proces kroz koji prolazi skoro svako ljudsko biće. Privilegija čoveka je da doživi starost, pa je novo pitanje koje se nameće kako dostojanstveno i sa radošću proživeti ovaj period života.

Pod starim licima se smatraju lica koja imaju preko 60 godina kada govorimo o ženskom polu i 65 godina kada govorimo o muškom polu. Postoje klasifikacije koje određuju 3 razdoblja definisanja starosti: Rana od 65 do 74, srednja od 75 do 84 i duboka preko 85 godina. Stara lica su završila svoju profesionalnu karijeru i ulaze u fazu života u kojoj trebaju naći nove načine da se osećaju korisno i zadovoljno. Suočeni smo sa činjenicom da se povećava populacija starih ljudi, pa se kao odgovor na brojna pitanja koja se odnose na stara lica organizuju Međunarodni akcijski planovi, Svetska skupština o starenju i drugi međunarodni i lokalni skupovi koji treba da utiču na podizanje svesti o starenju i nalaženju rešenja za izazove sa kojima se suočava populacija starih ljudi. Na pitanje šta je potrebno za dostojanstvenu starost odgovori su različiti: fizičko i mentalno zdravlje, sigurnost (socijalni i ekonomski status koji je adekvatan potrebama starog čoveka), socijalni kontakti (porodični i u široj zajednici) i aktivnosti u zajednici u kojima bi učestvovali.

Da bi našli rešenja za stara lica polazimo od filozofije dobronamernosti zasnovane na pravu čoveka da u skladu sa svojim mogućnostima maksimalno koristi svoje potencijale kako bi život učinio boljim i za sebe i za druge ljude. U osnovi dobronamernosti su moralna načela koja se prihvataju i primenjuju kroz obrasce ponašanja prema drugima i prema samom sebi. Tako dolazimo do SOS terapije (terapija socijalnih veština- social skills therapy) gde se kroz adekvatno vođen proces dolazi do stavljanja u funkciju socijalnih veština koji je adekvatan za ovaj period života.

Ključne reči: SOS terapija, filozofija dobronamernosti, starenje, kvalitet života starih lica,

THE EFFECT OF SOS THERAPY ON THE QUALITY OF LIFE OF PEOPLE WHO ARE OLD

Apstrakt

Aging is a natural biological process that almost every human being goes through. It is a human's privilege to live to old age, so the new question that arises is how to live this period of life with dignity and joy.

Old people are considered to be people who are over 60 years old when we are talking about the female gender and 65 years old when we are talking about the male gender. There are classifications that determine 3 periods of defining age: Early from 65 to 74, middle from 75 to 84 and deep over 85 years. Old people have finished their professional careers and are entering a phase of life in which they need to find new ways to feel useful and satisfied. We are faced with the fact that the population of elderly people is increasing, so in response to numerous issues related to the elderly, International Action Plans, the World Assembly on Aging and other international and local gatherings are being organized that should influence the raising of awareness about aging and finding solutions to the challenges faced by the population of elderly people. The answers to the question of what is needed for a dignified old age are different: physical and mental health, security (social and economic status that is adequate to the needs of an old person), social contacts (family and in the wider community) and activities in the community in which they would participate.

In order to find solutions for the elderly, we start from a philosophy of benevolence based on the right of man to use his potential to the maximum in accordance with his capabilities in order to make life better for himself and for other people. Benevolence is based on moral principles that are accepted and applied through patterns of behavior towards others and towards oneself. This is how we arrive at SOS therapy (social skills therapy), where, through an adequately managed process, social skills that are adequate for this period of life are put into use.

Key words: SOS therapy, philosophy of benevolence, aging, quality of life of persons who are old,

Uvod

Svedoci smo da je svetski demografski problem povećanje broja starih lica. Na ovaj preoblem države širom sveta pokušavaju da se izbore sa davanje novih rešenja kojim žele da pokriju brojna pitanja vezana za stara lica koja se odnose na njihova prava i kvalitet života.

Pitanje kvaliteta života starih lica postalo je ključno u oblastima kao što su socijalna politika, zdravstvo, ekonomija, pravo i psihologija. Multidisciplinarnim pristupom nude se i udruženi modeli kojim se može poboljšati kvalitet života starih lica i obezbediti humano i dostojanstveno starenje.

Da bi govorili o poboljšanju kvaliteta života polazimo od toga šta je to što utiče na život starih lica počevši od društveno-ekonomskog statusa, fizičkog i psihičkog stanja, zdravlja, porodičnih odnosa, uključenost u tokove društvenog života, odnos zajednice prema starim ljudima kao i dostupnost usluga za stare.

Ako osvestimo da kod velikog broja starih ljudi motivacija sa godinama bude smanjena, naša uloga u životu starih ljudi može biti usmerena ka tome da im ponudimo razne sadržaje koji će ih motivisati da se pokrenu i ovaj deo života učine aktivnim i interesantnim.

SOS terapija polazeći od filozofije dobronamernosti nudi rešenja i stavlja u fokus potrebe i interesovanja starih ljudi, a drugim ljudima nudi mogućnost da se uključivanjem u podršku starim ljudima pruže podržavajuću i negujuću atmosferu u kojoj će se stari ljudi osećati prihvaćeno.

1. SOS terapija i filozofija dobronamernosti

SOS terapija(terapija socijalnih veština) svoju filozofsko- metodološku postavku pronalazi u filozofiji dobronamernosti kineskog filozofa Mencija i Konfučijanstvu.

Prema Mencijinom učenju dobronamernost je osnovna vrлина i osnova moralnog delanja. U konfučijanstvu postoje četiri osnovna činioca u modelu ljudskog bića, to su dobronamernost, ispravnost, pravednost i moralna mudrost. Prema konfučijanskom učenju, zameci ova četiri činioca postoje u svakom ljudskom biću, a njihovim negovanjem čovek nastoji da postane ono što bi trebalo biti (dobronameran moralan čovek). Vrline su centralni pojam metateorije SOS terapije.

Kroz proces terapije terapeut nastoji da izgradi kod klijenta vrline koje mu omogućavaju da unapredi socijalne veštine, ali i da vodi moralan život. Vrline su ujedno i moralni postulati kojih se ljudi moraju pridržavati.

Dobronamernost je centralna vrлина etičkih pravila ponašanja. Ona podrazumeva saosećanje prema drugim ljudima. Dobronamernost je najviši moralni čin, najteži za postizanje, ali to je ono što nas razlikuje od drugih živih bića. Obuhvata kvalitete poput saosećanja, empatije i ljubaznosti prema drugim ljudima. Dobronamernost podrazumeva postupanje prema drugim ljudima s poštovanjem, održavanje skladnih odnosa i ispunjavanje vlastitih obaveza i odgovornosti prema društvu. Sve ostale vrline se nadovezuju na centralnu i iz nje proističu. U nastavku ćemo definisati vrline koje bi svaki čovek trebalo negovati i koje se podstiču kroz SOS terapiju.

Sledeća važna vrлина u filozofiji dobronamernosti je mudrost. Ona nije urođena ljudska sposobnost, već se stiče adekvatnim obrazovanjem (formalnim i neformalnim). Predstavlja intelektualnu sposobnost razumevanja i razlikovanja onoga što je ispravno, pravedno i moralno

prikladno. Mudrost pojedincima omogućava da se nose sa životnim izazovima, donose mudre odluke i neguju moralni karakter. Takođe, ova vrlina nam omogućava da prihvatamo okolnosti koje ne možemo promeniti, ali i odgovornost da oblikujemo ono što jeste u našim rukama.

Ispravnost je vrlina koja omogućava ponašanje u skladu sa kulturološkim vrednostima jednog društva. Ispravnost u postupanju se direktno odnosi na međuljudske odnose i ponašanje. Kroz ovu vrlinu podučavaju se socijalne sposobnosti koje omogućavaju lični napredak u društvu. Zahvaljujući ovoj vrlini usvajamo socijalne i običajne norme, kao i poštenje prema drugim ljudima.

Pravednost je važna vrlina koja se određuje kao standard prema kome se ocenjuju svi postupci. Ova vrlina utiče na čoveka kako bi izrazio svoj moral, dobrotu, saosećanje, vrednosti i poštenje. Pravila ponašanja i obredi u društvu zasnivaju se na ovoj vrlini. Ono uključuje donošenje moralno ispravnih odluka, ispunjavanje dužnosti i odgovornosti. Pravedno postupanje pojedinca obuhvata i neke druge osobine, poput odanosti i recipročnosti u odnosima. Skup moralnih vrlina i osobina obezbeđuje integritet osobi, na osnovu koga se ona ponaša uvek u skladu sa svojim idealima i vrednostima koje ceni.

Kao što vidimo, ove vrline se ne posmatraju izolovano, već jedino u sadejstvu imaju smisla, kao okvir za ponašanje, sklad i moralno delovanje. Budući terapeuti svoje klijente u svim situacijama usmeravaju na razvoj ovih vrlina, jer su one osnov dobrih socijalnih veština i zdravih socijalnih interakcija. Ove vrline ujedno predstavljaju i etički kodeks po kome bi trebalo ljudi da se upravljaju i moralni orijentir terapeuta.

SOS terapija (Social Skills Therapy) predstavlja inovativan terapijski pristup čiji je fokus rada na sticanju i unapređivanju socijalnih veština koje bi trebalo da unaprede socijalno funkcionisanje u ovom slučaju starog lica. Najvažnije socijalne veštine koje čoveku omogućavaju da se adekvatno integriše u zajednicu odnose se:

1. Veštine komunikacije (što obuhvata verbalnu i neverbalnu komunikaciju, primeren kontakt očima, govor tela);
2. Veštine slušanja;
3. Veštine rešavanja konfliktnih situacija;
4. Tumačenje socijalnih znakova (govora tela, facijalne ekspresije, visinu glasa, lični prostor);
5. Unapređenje lepih manira (gestovi koji ukazuju da osoba ima poštovanja prema osobi i njenim emocijama);
6. Poštovanje ličnog prostora;
7. Postavljanje granica i poštovanje tuđih;
8. Tolerantnost i prihvatanje različitosti;
9. Sposobnost razvijanja prijateljstava i bliskih odnosa.
10. Ritam dana-mogućnost da se osoba dobro organizuje.

Sve navedene veštine razvijaju se metodologijom kojom se podstiče dobronamernost kod osoba koje su korisnici ovog tretmana.¹

2. Metodologija rada sa starim licima

Da bi utvrdili koju metodologiju rada ćemo koristiti neophodno je pre toga uraditi procenu starog lica kod kog želimo da dođe do promene. Važno je da osoba tj. Staro lice ima inicijativu i da svojim svesnim delom bića želi i traži promenu. U pojedinim slučajevima kada vidimo da je staro lice „zarobljeno“ u pogrešnim obrascima ponašanja, motivišemo osobu i informišemo je o terapiji koja im nudi rešenje. Promena nastaje kada određenom metodologijom (različita je za različite vrste ljudi) dođemo do toga da se fokus i terapeuta i starog lica usmeri ka promeni. Terapeut napravi plan rada sa kojim staro lice treba da bude saglasno i da prihvati da će zajedno raditi na tome.

---

¹ Ovaj deo rada je preuzet iz rada koji je prezentovan na Oktobarskim susretima u Nišu 2024, pod nazivom SOS terapija- od tretmana do prevencije nasilja”

Terapeut socijalnih vještina je osoba koja je dobronamerna. To su stručni ljudi koji su strpljivi, nežni, negujući i svojim ponašanjem i radom pozitivno utiču na stara lica. Po obrazovanju su lica koja su se opredelila za humanističke nauke. Fokus svog rada usmerava ka tome da prati da li tempo rada odgovara licu sa kojim radi, da li dolazi do promene i kako se te promene odražavaju i na staro lice i na funkcionalnost tog lica.

Šta sve sadrži terapija socijalnih vještina kod starih lica? 1.Veštine komunikacije (što obuhvata verbalnu i neverbalnu komunikaciju, primeren kontakt očima, govor tela); 2.Veštine slušanja; 3.Veštine rešavanja konfliktnih situacija; 4.Tumačenje socijalnih znakova (govora tela, facijalne ekspresije, visinu glasa, lični prostor); 5.Unapređenje lepih manira (gestovi koji ukazuju da osoba ima poštovanja prema osobi i njenim emocijama); 6.Poštovanje ličnog prostora; 7.Postavljanje granica i poštovanje tuđih; 8.Tolerantnost i prihvatanje različitosti; 9.Sposobnost razvijanja prijateljstava i bliskih odnosa. 10.Ritam dana- mogućnost da se osoba dobro organizuje.

Stari ljudi su tokom života imali razvijene većinu ovih sposobnosti, neki od njih ih još uvek imaju, a mi pričamo o ljudima koji su zbog starosti ili bolesti izgubili mogućnost da u socijalnom kontekstu adekvatno snađu i odgovore zahtevima savremenog života.

Ako posmatramo sve ove oblasti na kojima se radi kroz terapiju socijalnih vještina veliki značaj imaju ritam dana i ponovno uspostavljanje bliskih odnosa i prijateljstva.

Komunikacija, slušanje, uklapanje u različite socijalne kontakte i kontekste, razrešavanje konfliktnih i rizičnih situacija, kako da osoba traži i ostvari svoja prava kroz otvoreno zalaganje za sebe, kako učiniti staro lice resursom razmene sa svima su neke od tema kojima se bavimo kroz terapijski rad i ovu temu.

Procenjujući različite segmente života starog lica dolazimo do toga da je neophodno da znamo na čemu ćemo prvo raditi. Takođe nam je važno kako osoba funkcioniše i koje su njene interakcije sa rodbinom, prijateljima, partnerom, mlađim generacijama) decom i njihovim prijateljima .

Bitan je i gde se sprovodi terapija socijalnih vještina u kućnim uslovima, da li stara osoba sama dolazi u savetovalište ili je smeštena u ustanovu socijalne zaštite- Dom za stara lica. U svim tim različitim kontekstima usmeravamo staro lice da se prilagodi i usvoji ritam dana koji je u skladu sa okolnostima u kojima živi. Te okolnosti određuju način na koji pristupamo i radimo sa starim licem. Naša dobronamernost ne treba se dovesti u pitanje, jer kroz naš način i uticaj na staro lice treba da se probudi najlepší deo te osobe koja će biti ljubazna, tolerantna, puna razumevanja i ljubavi. Slažete se sa tim da ima dosta starih lica koja su u ovoj fazi života sklona da dele savete, pričaju o tome kako je to bilo u njihovo vreme, deleći svoja iskustva, svoje vrednosti i svoje mišljenje kao reper kako svi drugi treba da funkcionišu. U ovom delu terapeut treba da radi na kontaminaciji pogrešnih uverenja i da nauči staro lice da prihvati i tuđe mišljenje, da bude saglasno da čuje i mišljenje drugih i da zajedno sa njima diskutuje različite opcije. Kroz učenje tih novih postupaka smanjuje se mogućnost loših odnosa i stvaranja međugeneracijskog jaza.

Komunikacija- otvorena i spontana je način da staro lice izrazi svoje potrebe, iskomunicira o svom zdravlju i brine da fokus potencijalnih problema ili loših stanja unapred budu rešen. U ovom periodu važno je da staro lice prati sebe, vodi računa da na adekvatan način zbrine sebe i o tome priča sa drugim ljudima koji mogu pomoći i mogu se uključiti u zbrinjavanje starog lica.

Poziv drugih da pričaju na zajedničke teme- Staro lice učimo da asertivno komunicira sa drugima, da pita i informiše se o tome šta je to što interesuje decu, unučiče, prijatelje ili partnera. Da priča o temama koje druge interesuju i da bude dobar slušalac i zainteresovana za teme o kojima drugi pričaju. Komunikacija može biti moćno sredstvo zblizavanja. Stari ljudi se nađu u pričama i fokus stavljaju na teme kao što je „teška starost“ i bolesti koje su tu, što će neminovno izazvati povlačenje, ili otpor prema temi, pogotovu kod mlađih ljudi.

Kontrola impulsivnosti i fokus na lepe stvari- je deo koji stari ljudi treba da vežbaju kroz terapiju socijalnih veština. Obično impuls koji kreće na stimulus koji je starom čoveku nepoznat (npr unuk malo priča jer je na igricama, snaja kuva ručak koji nije po standardima svekrve ili staro lice je bilo sportista, a sin i unuci su pasivni i nemaju aktivnosti) Staro lice bi održalo čitavo predavanje o tome šta treba, kako treba, čak bi i vikalo jer ne razume šta se i na koji način dešava. U novoj priči gde staro lice prođe kroz vežbu sa terapeutom fokus se sa ružne komunikacije menja na lepu. Staro lice postaje negujuće i počinje pozitivno da pita i prati tuđa interesovanja i potrebe. Hvali inicijativu, interesuje se za to što drugi rade, ako ne rade motiviše ih nekim lepim pričama da krenu dalje.

Slušanje- je aspekt koji treba da bude dvosmeran. Da bi ostvarili dobre odnose sa drugim ljudima potrebno je da ih saslušamo i da oni nas saslušaju. Učimo stare ljude da čovek uči dok je živ i da ništa nije „zabacanje“ od sadržaja koji im se nudi. Kroz razgovor sa njima i od sadržaja koji su čuli od drugih učimo ih da izvedu neke osnovne - važne poruke i da razmisle za šta je njima ta priča korisna i gde je mogu upotrebiti.

Uklapanje u različite socijalne kontakte i kontekste- je važno za stare ljude jer time dolaze do novih poznanstava i do novih sadržaja koji im oplemenjuju život. Novi ljudi unose nove sadržaje koji mogu biti zanimljivi starom licu. Ako pričamo o različitim kontekstima u kojima se mogu naći oni zavise od toga šta im se nudi od sadržaja za koje su zainteresovani. Kroz vođeni proces starom licu nudimo nova rešenja- druženje u klubovima za stare, putovanja, aktiviranje kroz udruženje penzionera, aktiviranje da rade nešto što vole u okviru raznih organizacija koje se bave različitim delatnostima (pomaganje deci, ekologija, zaštita životne sredine itd.)

Razrešavanje konfliktnih i rizičnih situacija - počevši od toga da naša terapija sadrži samo segmente dobronamernosti radimo na tome da svaku situaciju koja je potencijalno rizična i konfliktna pretvorimo u situacije koje su prijatne, zabavne i bezbedne za staro lice.

Kako da osoba traži i ostvari svoja prava- u kontekstu savremenog društva za stara lica posebno frustrirajuće može biti bilo koja situacija sa kojom oni nisu obvladali kao npr nove tehnologije, novi uslovi u bankama, način na koji dolaze do svojih beneficija, popusta, kao i prava koja se odnose na zdravlje, imovinsko- pravne poslove, odnos iz porodične zaštite.

Kako učiniti staro lice resursom razmene sa svima. - Kada razmišljamo o starim licima najvažniji deo je naći im funkciju i uvesti staro lice u različite situacije. Starost može biti lepa, a staro lice može imati odgovorne uloge pa zato možemo naspram njihovih mogućnosti kreirati uloge koje mogu obavljati i osećati se korisno. Od stare osobe prikupimo informacije i pravimo njihovu kartu kontakata u kojima će se kreirati njihova razmena.

Ritam dana je jedan od aspekata na kome insistiramo. Polazeći od pretpostavke da sve u životu ima ritam, za stare ljude je takođe važno da se uvedu u određeni ritam kako bi bolje funkcionisali i znali da raspolazu svojim vremenom. Preporuka je da stari ljudi uvek ustaju i ležu u određeno vreme, da su im obroci u isto vreme, da se zna kad održavaju ličnu higijenu, kad je vreme za rekreaciju a kad za društvene aktivnosti. Ako stari ljudi neznaju sami da se organizuju mi im trebamo dati mogućnost da se organizuju po modelu koji mi ponudimo.

3. Zdravlje, rekreacija i uključivanje u društveni život

Opšti cilj kada govorimo o kvalitetu života je da staro lice što duže bude zdravo u dobroj formi i relaksirano. Uključivanje u društveni život najčešće bude dobra motivacija da staro lice usmerimo da brine o svom zdravlju i rekreaciji.

Briga o zdravlju podrazumeva: odlazak na redovne zdravstvene preglede, uzimanje redovne terapije, vođenje računa o ishrani, ritam dana, rekreacija i šetnje.

Rekreacija za stara lica podrazumeva angažman prema mogućnostima. Stara lica najčešće biraju šetnju kao vid rekreacije, ili biraju da se rekreativno bave aktivnostima koje su i u mlađim danima voleli, kao npr. Vožnja bicikle, atletika, fudbal, košarka, odbojka, ples, folklor...

Za sve sportske aktivnosti bitno je da prepoznaju koliko smeju da se izlažu naporu. Postepen ulazak u aktivnosti, uz odmor i pauze, biće dobri za zdravlje i dobru kondiciju starih lica.

Veliki problem je nerealna slika o sebi i svojim mogućnostima što treba imati na umu, jer može doći do prevelikog napora koji može loše uticati na zdravlje starog lica.

Uključivanje u društveni život podrazumeva; odlazak u bioskop, pozorište, utakmice, igranke, kafane, izložbe, izlete, što doprinosi kreativnom i lepom trošenju vremena koji daju lep osećaj ispunjenosti i korisnosti.

Za veliki broj ponuđenih aktivnosti, važno je da lice bude pokretno i da je u mogućnosti da isprati sadržaje.²

4. Uticaj terapije i psihoterapije na kvalitet života starih lica, definicija, načini unapređenja

Terapija i psihoterapija mogu značajno unaprediti kvalitet života starih lica kroz različite vrste podrške kao što su: jačanje fizičkog zdravlja, socijalnih veza i emocionalna podrška. Cilj nam je da kroz jedinstveni pristup doprinesemo većoj samostalnosti, emocionalnoj stabilnosti i većem zadovoljstvu u životu starih lica.

Stari ljudi se u ovom periodu života suočavaju sa različitim problemima kao što su smanjenje fizičke snage, socijalna izolacija, bolesti, gubitak voljenih osoba.

Kroz psihoterapiju sa starim licima utiče se na smanjenje anksioznosti i depresije. Često uzroci ovih stanja budu izazvani objektivnim situacijama kao što je gubitak partnera ili voljene osobe, smanjenje socijalnih interakcija, bolesti i fizička nemoć. Rad psihoterapeuta sa starim licem usmerava se na prepoznavanje negativnih misli i ponašanja i zamena novim funkcionalnijim načinom razmišljanja. Psihoterapijom stara lica učimo samopoštovanju i samoprihvatanju.

Učimo ih kako da se suoče sa sopstvenim mislima i osećanjima i kako da ta osećanja kanališu i usmere ka tome da bolje razumeju sebe, kako da izgrade strategije za suočavanje sa stresom i kako da sva svoja ranija iskustva pretvore u sadašnju poziciju u kojoj imaju samopouzdanje i samopoštovanja. Kroz psihoterapiju stari ljudi prerađuju negativne sadržaje i u zaštićenim uslovima pričaju o svojim iskustvima, smanjujući osećaj usamljenosti i izolacije.

Terapija može podrazumevati fizičku terapiju i rehabilitaciju. Fizička terapija podrazumeva da se starim osobama pomogne da poboljšaju svoju fizičku snagu, ravnotežu, kordinaciju što

---

² Klarin M, Telebar I. Zadovoljstvo životom i procjena zdravlja u osoba starije životne dobi. Medica Jadertina 2019; 49(1):5-13.

smanjuje mogućnost i rizik od padova, a povećava fizičku sposobnost. Terapijske vežbe mogu pomoći u smanjenju bola i ukočenosti što direktno utiče na poboljšanje kvaliteta života. Rehabilitacija nakon bolesti ili povreda služi da se brže oporave od bolesti, povreda, operacija i brže vrate u svakodnevne aktivnosti čime se povećava i vraća njihova nezavisnost.

Mišljenja smo da je sa starim ljudima najbolje pristupiti holistički gde se dolazi do najboljih rezultata povećanjem motivacije bolji su rezultati i u fizičkoj terapiji i u rehabilitaciji.

Povećanje socijalne interakcije, utiče na povećanje broja socijalnih kontakata što smanjuje osećaj usamljenosti i bezvrednosti.

5.Efekti SOS terapije na kvalitet života starih lica

Polazeći od podataka dobijenih iz istraživanja (Hernandez i Gonzalez, 2008.; Hummert i sur., 1994.; Kite i sur., 2005.; Nelson, 2005.; Schmidt i Boland, 1986.). Kite i Johnson (1988.) su, u metaanalizi 46 istraživanja, utvrdili da , 69,8% ispitanika je izrazilo negativniji stav prema starijim osobama (> 65 godina), nego prema mlađim odraslim osobama. Slični rezultati dobijeni su i u istraživanjima sprovedenima u Hrvatskoj. Na primjer, Tomašić (2010.) je na uzorku adolescenata pronašla pozitivnije stavove prema pripadnicima rane nego kasne odrasle dobi, iako su stavovi prema obe grupe bili neutralni. Nadalje, upotrebom postupka slobodnog objedinjivanja osobina, Čubela Adorić (2006.) utvrdila je kako studenti starije osobe opisuju kao senilne (56% ispitanika), džangrizave (52%), dosadne (38%), a većina ispitanika nije navela niti jednu pozitivnu osobinu kao karakterističnu za stare ljude.

Za razliku od nekih drugih stigmatiziranih grupa, starije osobe često internaliziraju negativne stereotipe i stavove (Heckhausen, Dixon i Baltes, 1989.; Kite, Deaux i Miele, 1991.). Na primjer, Hummertova i saradnici (1994.) utvrdili su da se negativno doživljavanje starijih osoba (npr.izoliran, džangrizav, s psihičkim i fizičkim oštećenjima) ne razlikuje značajno među osobama rane, srednje i kasne odrasle dobi. Nadalje, Hummertova i saradnici (2002.) su, mereći stavove prema starijim osobama, među mladim osobama (prosječna starosna dob 22 godine) i starijim (prosječna dob 80 go- dina) učesnicima, pronašli pristranost u korist mladih koja je bila izraženija kod starijih učesnika. To je u suprotnosti s očekivanjima teorije socijalnog identiteta.³

Svesni smo da negativni stavovi prema starim osobama, indirektno imaju uticaj i na njihov kvalitet života.Zato SOS terapija koja u osnovi svog rada sadrži dobronamernost radi i sa starim licima, kao i sa pripadnicima šire zajednice koji treba da prihvate i pomognu starim ljudima da se osećaju prihvaćeno.

Terapija socijalnih veština ima značajan uticaj na poboljšanje kvaliteta života starih lica.Ona pomaže starim licima da se osećaju uključeno, prihvaćeno i aktivno. Kroz SOS terapiju ih učimo da povećaju socijalnu uključenost, smanje socijalnu izolovanost i povećaju emocionalnu dobrobit.

Efekte koje očekujemo kod starih lica koja su uključena u SOS terapiju su:

1.Poboljšanje fizičkog i mentalnog zdravlja 2.Veća socijalna uključenost 3.Povećanje samopouzdanja 4.Prevenција kognitivnog propadanja 5.Fokus na pozitivne aspekte života i dobronamernost prema drugima 6.Srećno i ispunjeno starenje

---

³ Upotreba stavova i stereotipa o starim osobama te očekivanja vezanih uz starenje:Uloga dobi i kontata ,Silvija Ručević, JasminaTomašić Humer Izvorni znanstveni članak Ožujak, 2014.

Terapeut socijalnih veština kontinuirano prati staro lice i procenjuje kad mu je potrebna i kakva vrsta podrške da bi ostvario svoj puni kapacitet. U koliko se kroz procenu vidi da je staro lice sa smanjenom motivacijom ili mu je potrebna bilo koja vrsta podrške, fokus se usmerava ka podršci i unapređenju tih aspekata. Veliki efekat SOS terapije je ostvarljiv ako je stara osoba uključena i svesna da jedino uz aktivnost i multifaktorne uticaje može da se održi u dobrom zdravlju i vitalnosti. Cilj uticaja SOS terapije je da se staro lice što duže održi u vitalnosti, samostalno i autonomno. Sa starenjem dolazi do smanjenja gnostičkih funkcija i mobilnosti koje utiču na kvalitet života. Smatramo da je fizička i mentalna aktivnost kao i stimulacija kroz socijalne kontakte uslov da stara osoba što duže zadrži vitalnost.

6.Kako pratiti efekte rada i održati staro lice uz pomoć raspoloživih resursa

Rad sa starim osobama podrazumeva češću evaluaciju i procenu jer i samo staro lice se menja sa godinama. Metodologiju rada prilagođavamo potrebi starog lica. Uz rad sa starim licem pratimo sadržaje, mesta i podršku koju mogu koristiti u zajednici. Cilj nam je da kroz terapiju sa starim licem informišemo istu o svemu što može pomoći u podizanju kvaliteta života.

Kroz dosadašnju procenu i rad sa stararim licima konstatovali smo da su sa različitim intelektualnim i fizičkim sposobnostima što utiče na to da im je potreban različiti individualni pristup. Grupna terapija za stare se pokazala kao izvanredan način rada. U kontekstu gde stara lica imaju mogućnost da budu u grupi svojih vršnjaka, razvija se uzajamna empatija, solidarnost i osećaj pripadanja koji je važan za motivaciju i pokretanje pozitivnih promena.

Usmeravanje na usluge u zajednici, udruženja gde se mogu uključiti: planinarska društva, klubovi za penzionera, sportske i kulturno- umetničke zajednice gde se uključuju i stara lica značajno se menja pasivan odnos starih i poboljšava njihova pozitivna motivisanost za život u zajednici. Takođe ne bih zanemarili ni uključivanje u humanitarne akcije gde se dodatno povećava osećaj da ste nekom potrebni, a smanjuje osećaj bezvrednosti i beskorisnosti.

Zaključak

Uključivanjem SOS terapije u rad sa starim licima otvara se jedan značajan resurs zajednice. Staro lice ne treba da bude teret društva, već prenosioc znanja i primer budućim generacijama kako i starost može biti period života u kome se uživa, napreduje, raduje i doprinosi zajednici.

Otvaranjem ove teme, kao i pitanjem kako doprineti poboljšanju kvaliteta života starih lica, vidimo nepregledan broj mogućnosti rada na unapređenju.

Rešenja koja nudimo kroz SOS terapiju za stara lica su sledeća:

- motivacija za uključivanje u društveni život, briga o zdravlju i rekreaciji
- poboljšanje trenutnih sposobnosti i organizovanje vremena kroz ritam dana
- aktivno raspolaganje resursima kako bi se život starog lica unapredio
- podsticanje starog lica da aktivno koristi svoje potencijale

Kroz ovaj rad ukazujemo da sa starim licima kao i sa drugim kategorijama npr. decom ili mladima treba raditi kontinuirano sa akcentom na motivaciju i posvećenost. Polazeći od toga da terapija socijalnih veština nudi rešenja u vidu metodologije, posvećenosti i dobronamernosti nadamo se da će u narednom periodu biti prihvaćena kao obavezni i neophodni pristup u radu sa starim licima.

Literatura:

1. Klarin M, Telebar I. Zadovoljstvo životom i procjena zdravlja u osoba starije životne dobi. *Medica Jadertina*, 2019; 49(1):5-13.
2. Cummins RA. Objective and subjective quality of life: an interactive model. *Soc Indic Res* 2000; 52(1):55-72.
3. Felce D, Perry J. Quality of life: its definition and measurement. *Res Dev Disabil* 1995; 16(1):51-74.
4. World Health Organization. Programme on mental Health. WHOQOL-BREF: introduction, administration, scoring and generic version of the assessment: field trial version. Geneva: World Health Organization, 1996.
5. Čanković S, Ač Nikolić E, Mijatović Jovanović V, Kvirgić S, Harhaji S, Radić I. Quality of life of elderly people living in a retirement home. *Vojnosanit Pregl*. 2016; 73(1):42-6.
6. Devedžić M, Stojiljković Gnjatović J. Demografski profil starog stanovništva Srbije. 10.02.2020
7. Šarić H, Družić S. Family and social welfare. *Demography and human biology, Gerontology*; Published by: Islamski Pedagoški fakultet u Bihaću ;2014
8. Tomek Roksandić S. Javnozdravstveni pristup u zaštiti zdravlja starijih ljudi. Akademija medicinskih znanosti Hrvatske, Zagreb, 1999.
9. Lučanin D, Despot-Lučanin J, Havelka M. Potrebe starijih osoba za cjelovitim uslugama skrbi u lokalnoj zajednici. *Revija za socijalnu politiku*, 2000; 7(1):1927.
10. Puljak A, Mihok D, Radašević H. Gerontološka tribina. Centar za gerontologiju ZZJZGZ Zagreb ,2004
11. Babić V, Šnajder V. Mogućnosti poboljšanja trčanja kod starijih osoba -Sport za sve . *Glasnik Hrvatskog saveza sportske rekreacije*, 2003,
12. Ručević S, Tomašić Humer J. Upotreba stavova i stereotipa o starim osobama te očekivanja vezanih uz starenje, Uloga dobi i kontakta. *Izvorni znanstveni članak*, 2014.
13. Čubela-adorić, Lacković-Grgin V. Neki aspekti i implikacije negativnih vjerovanja o starenju i starim osobama. *Odabrane teme iz psihologije odraslih*. Jastrebarsko: Naklada Slap, 2006

UKLJUČIVANJE MLAĐE SKUPINE UČENIKA ZA POMOĆ OSOBAMA STARIJE ŽIVOTNE DOBI KROZ PROJEKTNE AKTIVNOSTI

Sažetak

Mnogo najmlađih skupina preuzima odgovornost za dobrobit sve većeg broja osoba starije životne dobi. Pitanje stavova i odnosa prema osobama starije životne dobi postaje sve relevantnije. Najmlađe osobe prema starijim osobama utiču na kvalitetu života te na položaj starijih osoba u društvu.

Stavovi mladih osoba prema starijima imaju pozitivnu povezanost između učestalosti kontakta, procijenjene kvalitete kontakta i stavova prema starijim osobama. Postoji razlika u stavovima prema starijim osobama s obzirom na stupanj obrazovanja ispitanika te spol. Dob starih nije značajno povezana sa stavovima prema starijim osobama, te između stanovanja sa bakom/djedom i stavova prema starijim osobama nije pronađena značajna razlika. Pojedini projekti imali bi za omogućavanje i poticanje međugeneracijskog kontakta između mlađih i starijih osoba.

Projekti koji bi omogućili druženje i ostvarivanje međugeneracijskog kontakta, odnosno razmjenu iskustava mlađih i starijih osoba bi bili izrazito korisni u smanjenju negativnih stavova prema starijim osobama te ih je stoga potrebno što više poticati.

Ključne riječi: starije osobe, međugeneracijski kontakt, učenici mlađe životne dobi, projekti

INVOLVEMENT OF A YOUNGER GROUP OF STUDENTS IN ASSISTING ELDERLY INDIVIDUALS THROUGH PROJECT ACTIVITIES

Summary

Many of the youngest groups are taking responsibility for the well-being of a growing number of elderly individuals. The issue of attitudes and relationships toward the elderly is becoming increasingly relevant. The youngest individuals influence the quality of life of older people and their position in society.

The attitudes of young individuals toward the elderly are positively correlated with the frequency of contact, the perceived quality of contact, and their views on older people. There is a difference in attitudes toward the elderly depending on the respondents' level of education and gender.

The age of older individuals is not significantly related to attitudes toward them, nor was a significant difference found between living with a grandparent and attitudes toward the elderly.

Certain projects would aim to facilitate and encourage intergenerational contact between younger and older individuals.

Projects that would enable socializing and intergenerational contact, as well as the exchange of experiences between younger and older individuals, would be extremely beneficial in reducing negative attitudes toward the elderly and should therefore be strongly encouraged.

Key words: elderly individuals, intergenerational contact, younger students, projects

UVOD

Starenje je fiziološki proces koji započinje našim rođenjem, odnosno od trenutka kada dođemo na ovaj svijet, podložni smo svakodnevnim promjenama jer odrastamo, mijenjamo se i starimo. Starenje je prirodan i fiziološki proces koji se različito očituje kod različitih ljudi, a traje od rođenja do smrti. Kod nekih napreduje brže, kod nekih sporije te ga ne možemo zaustaviti. Zdravo starenje, obuhvaća sve normalne procese koje pojedinac doživljava tokom odrastanja i sazrijevanja. Takvo starenje obuhvaća sve one koji su aktivni, koji svoje slobodno vrijeme provode produktivno, bave se raznim sportovima i sl. Sekundarno ili bolesno starenje odnosi se na promjene pojedinca uvjetovane vanjskim činiocima poput raznih bolesti. Ono obuhvaća one pojedince koji više nisu u mogućnosti brinuti se sami za sebe, što rezultira smanjenim mogućnostima da obavljaju svakodnevne aktivnosti poput kretanja, higijene itd. Starost predstavlja životno razdoblje, odnosno određenu životnu dob.

Razdoblje starosti pojedinca još se naziva i treća životna dob. To je razdoblje velikih promjena, i psihičkih i fizičkih. Što se tiče psihičkih izazova, mnogi se u toj dobi susreću sa smrću voljene osobe, ostaju sami, odlaze u mirovinu i sl., što može predstavljati veliki psihički pritisak. S druge strane, osobama treće životne dobi smanjuju se fizičke sposobnosti, npr. slabije vide, slabije čuju, sporije hodaju itd. No, iako dolazi do navedenih promjena i izazova, to ne znači da je to kraj života. Takve osobe i dalje mogu raditi stvari koje ih ispunjavaju i čine sretnima, samo će to raditi na drugačiji i zreliji način.

S obzirom na činjenicu da većinu današnje populacije čine starije osobe te da je postignut napredak u zdravstvu, trajanje razdoblja starosti se produljilo. Teško je točno odrediti početak, odnosno granicu same treće životne dobi. Kao posljedica navedenoga, počeo se pojavljivati i pojam četvrte životne dobi. Smatra se da se prelaz iz treće u četvrtu životnu dob događa između 80. i 85. godine života ali na našim područjima, bilo da se radi o trećoj ili četvrtoj životnoj dobi, starije osobe često prate negativni stavovi drugih, odnosno često se javljaju razni stereotipi i predrasude.

PROJEKT “ ULJEPŠAJMO I POMOZIMO JEDAN DAN STARIJIM OSOBAMA”

Naziv projekta : “ Uljepšajmo i pomozimo jedan dan starim osobama “

Nosilac projekta : prof.razredne nastave Škahić Emina

Ciljna grupa - Stare osobe:

- Čolić Mina (65 godina)
- Muharem Gluhić (80 godina)
- Alibašić Ahmet (78 godina)
- Alibašić Hanifa (68 godina)
- Jašarević Sadija (86 godina)
- Aiša Alibašić (80 godina)
- Sehija i Ahmo Krainović(75/ 69 godina)
- Hatema Sinanović (67 godina)
- Fatima Mrkonjić (77 godina)

Lokacija : Domovi/ kuće starih osoba- ruralna sredina, Kamberi

Trajanje projekta : 2 mjeseca

SREDSTVA ZA IMPLEMENTACIJU PROJEKTA:

Novac prikupljen kao dobrovoljni prilog od učenika

Opis projekta:

Osigurati dostojanstven život u svom domu nesamostalnim starijim osobama

Projekt razvija pomoć za starije nesamostalne osobe koje žive same ili u staračkom domaćinstvu. Provođi se s učenicima. Korisnicima se pružaju praktične usluge u njihovom domu (prehrana) i mogućnost ostvarivanja socijalnih kontakata. Socijalno uključivanje starijih se odvija većim dijelom radom volontera-učenika .

Potrebe izoliranih staračkih domaćinstava se zadovoljavaju kroz usluge u kući. Usluge se sastoje od dostave hrane. Korisnici dobivaju usluge kod svoje kuće .

Volonterskom pomoći je obuhvaćeno 10 osoba. Projekat omogućava pružanje usluga starijim osobama i uljepšavanje jednog dana .

Svrha i cilj projekta

Cilj projekta je pomoći starim, nemoćnim osobama, bez obitelji i spriječiti njihovu socijalnu isključenost. Projekt odgovara na tu potrebu pružanjem dostojanstva osobama starije životne dobi kroz asistenciju volontera-učenika u svakodnevnim potrebama, poticanjem međugeneracijske solidarnosti, razvijanjem svijesti volontera o potrebi pomaganja starim i nemoćnim osobama, te senzibiliziranjem zajednice na važnost djelovanja svakog pojedinca u svom okruženju.

Svrha je zalagati se za kvalitetniju skrb u zajednici, za osobe treće dobi kako bi se sačuvao njihov dignitet i omogućio što duži boravak u svom domu. Usluge za starije namijenjene su smanjenju njihove izoliranosti i boljoj socijalnoj uključenosti kako osoba koje trebaju tuđu pomoć tako i aktivnih osoba treće dobi..

Specifični ciljevi su:

- smanjenje društvene izoliranosti korisnika ,
- povećanje sposobnosti korisnika za samozastupanje te opseg i dostupnost već postojećih oblika podrške,
- povećanje razine individualne osposobljenosti za samostalan život korisnika i rad uz podršku.

Ciljna skupina i krajnji korisnici:

Projekt obuhvata starije osobe , kako one koji su teže pokretni i žive sami ili u staračkim domaćinstvima, tako i aktivne starije osobe. Osobama koje trebaju pomoć u kući je organizirana dostava namirnica sa volonterskim posjetama.

Projekt se uspješno proveo na području grada Gradačca i sela Kamberi, Mionica, Alibašići i Čolići. Postojanje potreba smo utvrdili kroz rad na sličnim aktivnostima i preko iskustava proizašlih iz istih. S jedne strane, postoji ogroman neiskorišten volonterski kapacitet, a s druge strane, osobe treće životne dobi u potrebi za volonterskom asistencijom. Time približavamo ove dvije skupine te na taj način razvijamo vaninstitucionalnu pomoć, odnosno iznalazimo načine za vođenje brige o svojim starijim sugrađanima., te im pomažemo u njihovim svakodnevnim potrebama i u prevladavanju usamljenosti i izoliranosti.

Vođeni entuzijazmom i na upit brojnih starijih osoba i staračkih domaćinstava "A, tko će nama starima pomoći?" započeli smo s pružanjem pomoći.

Olakšavamo život korisnicima, koji su nažalost zaboravljeni od obitelji i društva.Vođeni iskrenom željom za pomoć i s uvjerenjem da je briga o starijima u biti briga o nama samima aktivno smo volonterski preuzeli na sebe obvezu pružanja usluga alternativne i izvaninstitucionalne pomoći najpotrebitijim korisnicima.

Psihosocijalna podrška

Osamljenost je veliki problem koji pogađa mnoge starije osobe, kako one koji žive sami tako i članove staračkih domaćinstava. Stoga mnogo vremena provodimo u druženju s našim

korisnicima. Na taj način pomažemo u socijalnoj integraciji korisnika, potičemo međugeneracijsku solidarnost u obitelji i zajednici i druge aktivnosti psihosocijalne podrške.

Rezultati provođenja projekta:

- smanjenje društvene izoliranosti korisnika i ovisnosti o institucionalnim programima
- povećanje sposobnosti za samozastupanje te opsega i dostupnosti već postojećih oblika podrške
- povećanje razine individualne osposobljenosti za samostalan život korisnika i rad uz podršku

ODRŽIVOST PROJEKTA

Nakon završenog projekta, prezentovati je rad. Projekt će po svom karakteru zasigurno doprinjeti poboljšanju odnosa prema starijim osobama što treba da je u interesu i lokalne zajednice i društva u cjelini.

MOGUĆI RIZICI

- mogući problemi nedostatka finansijskih sredstava ;
- slaba učenička motivacija za ovakav vid pomoći;
- nezainteresovanost učenika ;
- nezainteresovanost roditelja i ostalih za ovaj projekat ;
- neadekvatan način rada učenika ;
- preopterećenost učenika drugim obavezama;

MONITORING I EVALUACIJA PROJEKTA

Monitoring se vršiti redovnom kontrolom rada učesnika pomoću sastanaka i obilaskom tima u toku implementacije svih aktivnosti od strane koordinatora projekta, čime će se blagovremeno ukloniti mogući problemi tokom realizacije svih aktivnosti.

Nadzor nad provedbom projekta vrši rukovodilac projekta koji kontinuirano pratiti i provjeravati indikatore postavljenog cilja i očekivanih rezultata. Krajnja evaluacija projekta izvršiće se usporedbom i korelacijom planiranih rezultata i stvarnih, dobijenih rezultata nakon završenog projekta.

PLAN AKTIVNOSTI: VREMENSKI OKVIR I PLAN IMPLEMENTACIJE PO AKTIVNOSTIMA

redni broj	AKTIVNOSTI	VRIJEME IMPLEMENTACIJE
1.	<p>Sastanak tima za razvoj i predstavljanje projekta</p> <p>- Održati sastanak u toku mjeseca marta, predstaviti na satanku plan aktivnosti i svrhu projekta.</p>	mart 2024.
2.	<p>- Prikupljanje sredstava za izvedbu projekta putem učenika škole i roditelja škole.</p> <p>- Bez prikupljenih novčanih sredstava projekat se ne može početi realizovati.</p>	mart / april 2024.
3.	<p>- Podjela namirnica , podrška starima kod kuće</p>	april 2024.

Br.	Razredi
1.	I b
2.	II a
3.	II b
4.	III a
5.	IV b
6	Va
7	VI a
8	VI b
9	VIII a
10.	VIII b
11.	IX 9
UKUPNO: 102,50KM	

BUDŽET (razredi koji su pomogli realizaciju projekta)

Iz tabelarnog prikaza mogu se vidjeti minimalno prikupljena sredstva ali koja mogu ipak uljepšati jedan dan i jedan trenutak starim osobama. Učenici novinarske sekcije sa rukovodiocem sekcije obavili su posjete starim osobama u Mionici , Alibašićima, Kamberima i Čolićima. Učenici su dostavili raznovrsne prehrambene namirnici koje su oduševile svaku od posjećenih osoba , samim tim što nisu zaboravljeni i što ih se neko sjetio.

Obaveza rukovodioca projekta i tima

Rukovodilac i sekcija su uradili sljedeću dokumentaciju:

- završni izvještaj (narativni i finansijski)
- foto dokumentaciju

REZULTATI PROJEKTA

Narativni izvještaj :

1. Pomoć u kući - dostavljeno je za 10 korisnika više raznovrsnih prehrambenih artikala.
- 2.. Druženje s volonterima-dvije grupe volonterki i volontera ,volonterskim posjetama obuhvaćeno je 10 starijih osoba.

ZAKLJUČAK

Danas velik dio populacije čine upravo osobe treće životne dobi. Razne mogućnosti koje im nisu bile dostupne prije nekoliko desetaka godina, dale su starijim osobama priliku za puno lakšim i boljim životom. Porast starije populacije doveo je do većeg istraživanja i proučavanja razdoblja starosti te osoba treće životne dobi. Vrlo često se na starije gleda kao na usamljene i neproduktivne osobe koje ne mogu brinuti same o sebi. Ono što najviše stvara negativnu sliku o starijima je generaliziranje. Mnogi imaju negativna iskustva sa svega nekoliko starijih osoba te iz toga odmah zaključuju da su sve osobe treće životne dobi takve. Naravno, to je u potpunosti pogrešno te treba što više izbjegavati generaliziranje bilo starijih, bilo mlađih osoba. Svi ljudi su drugačiji, svatko je jedinstven na svoj način pa tako i starije osobe.

Često je mišljenje da je najveći jaz između mladih osoba i osoba treće životne dobi, ali i mnogi mladi su tu da starima uljepšaju dane i život. Bez obzira na stereotipe mladi prepoznaju potrebe osoba treće životne dobi.

Mnogi faktori utiču na stvaranje postojeće slike o starijim osobama. Veliki utjecaj na stvaranje negativne slike o trećoj životnoj dobi ima društvo. U današnjem društvu postoji negativna i iskrivljena percepcija o osobama treće životne dobi, što naravno utiče na pojedince, ali i društvo u cjelini. Iz tog razloga, potrebno je krenuti od mladih i onih najmlađih.

Tačnije, potrebno je što više uključivati starije i mlađe u iste aktivnosti, omogućiti mladima da provode vrijeme sa starijima i obratno. Na taj način jedni će druge najbolje upoznati te steći realna mišljenja jedni o drugima, a ne stvarati mišljenja temeljena na generalizaciji. Bitan faktor koji uveliko utiče na sliku o starijima je odgoj. U tom slučaju roditelji imaju veliku ulogu jer djeca uče od njih. Bitno je da roditelji pokažu pozitivan stav prema starijim osobama, da pokažu djeci da starije osobe treba poštovati te ih ne treba tretirati drugačije zbog njihovih godina.

LITERATURA

D'Inforio G, Greco A, Sancario D. Gerontology. London (UK): IntechOpen Limited; 2018.

Ermer AE, York K, Mauro K. Addressing ageism using intergenerational performing arts interventions. Gerontol Geriatr Educ. 2021;42:308-15.

Ostman M, Kjellin L. Stigma by association: psychological factors in relatives of people with mental illness. Br J Psychiatry. 2002;181:494-8.

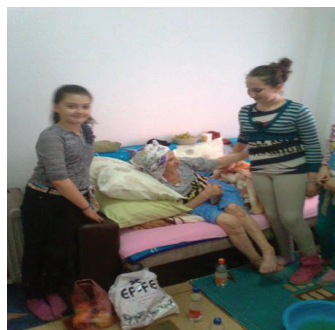
Paificio D, Fiordelli M, Fadda M, Serena S, Piumatti G, Carlevaro F, i sur. Dementia is (not) a natural part of ageing: a cross-sectional study on dementia knowledge and misconceptions in Swiss and Italian young adults, adults, and older adults. BMC Public Health. 2022;22(1):2176

Tomečak, M., Štambuk, A. i Rusac, S. (2014). Promišljanje starenja i starosti – predrasude, mitovi i novi pogledi. Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, 50 (1), 36-53. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/124769>

FOTO DOKUMENTACIJA NEKOLIKO OBAVLJENIH POSJETA STARIM OSOBAMA

Sehija i Ahmo Krainović (75/69 godina)

Sadija Jašarević - 86 godina

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

364.65-053.9(082)

МЕЂУНАРОДНИ научни скуп "Брига о старијим лицима у
савременом друштву" (13 ; 2025 ; Брчко [Дистрикт])
Briga o starijim licima u savremenom društvu : zbornik radova
sa XIII međunarodnog naučnog skupa održanog 9. maja/svibnja
2025. godine. [Tom 1] / priredila Albina Fazlović. - Brčko [Distrikt]
: Evropski univerzitet Brčko Distrikt, 2025 (Banja Luka : Markos). -
545 стр. : илустр. ; 25 см

Текст на више језика. - Тираж 300. - Напомене и
библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки
рад. - Abstracts.

ISBN 978-99955-99-82-9

COBISS.RS-ID 142534913